ADAM SMITH

MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN: HALDUN DERİN
SUNUŞ: PROF.DR. GÜLTEN KAZGAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

ADAM SMITH

MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN:

HALDUN DERİN

SUNUŞ: PROF.DR. GÜLTEN KAZGAN

Milletlerin Zenginliği
ADAM SMITH
özgün adı: THE WEALTH OF NATIONS
redaksiyon okuması: BARIŞ ZEREN
görsel yönetmen: BİROL BAYRAM
grafik tasarım ve uygulama: TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144/4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Genel Yayın: 1086

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

Adam Smith ve "Milletlerin Zenginliği" Üzerine

"İktisadi Düşünce Tarihi" üzerine günümüzde yazılmış bir kitabı elinize aldığınızda, günümüzün modasına uyarak en çok atıf alan iktisatçının kim olduğunu merak edebilirsiniz. İsim dizinine baktığınızda A. Smith'in, bazen Keynes, arasıra da Karl Marx ile birlikte bu bağlamda rekor kırdığını görürsünüz. Smith'in "Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri üzerine bir Araştırma (An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nations) başlıklı kitabı (bundan sonra Milletlerin Zenginliği) ilk yayınlandığından (1776) günümüze tam 230 yıl geçti. Fakat Smith üzerine ya da kitabı üzerine yapılan incelemeler hâlâ sürüyor. Çağımızın küreselleşen iktisat kuramını ve politikalarını belirleyen Neoliberal "paradigma"nın kavramsal çerçevesi de (neo – neoklasik iktisat) neoklasik iktisat, bu sonuncu da A. Smith kaynaklı olduğu ölçüde, "Milletlerin Zenginliği" hâlâ temel kaynak kitap olma özelliğini koruyor. Oysa bu arada iktisadi düşüncede devrimsel değişmeler yaratan Karl Marx'tan da, John Maynard Keynes'den de küreselleşen dünyaya iktisat politikalarını belirleyici bir kavramsal çerçeve pek kalmadı. A. Smith'in özelliği kapitalizmin dürtüleri ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkilerin niteliğini çok iyi anlamış olmasında, insan davranışlarını bilgece kavramasında yatıyordu. İktisat düşüncesinde yerinin belki de dibe vurduğu, sosyalizmin ya da denetimli ekonominin yükselişe geçtiği, Büyük Dünya Bunalımı dönemi ve izleyen yıllarda dahi, en azından iktisat biliminin kurucusu olarak yerini korudu. Nedeni, tam serbest piyasa ekonomisinin yol açtığı "vahşi kapitalizm" yergi konusu olsa da, piyasa ekonomisinin bütünsel ve sistemli incelenmesinin başlatıcısı olarak iktisat bilimindeki yerinin her dönemde geçerli kalmasıydı.

I - Dönemin Toplumsal – Ekonomik Ortamı

A.Smith yaşadığı yıllarda (1723-1790) İngiltere'nin ve Batı Avrupa'nın (başta Fransa) her anlamda zenginleşmesine ve yükselişine, piyasa ekonomisinin doğuşuna, devrim yaratan bilimsel buluşlarına ve bunun getirdiği teknolojik değişmelere tanık oldu; bu çarpıcı yaratılara edebiyat, resim ve müzik alanındaki yaratılar eşlik ediyordu. İngiltere'de ve genelde B. Avrupa'da zenginleşme ve yaratıcılığa eşlik, bireyci davranışlar ve yeni gelişen piyasa ekonomisinden gelmekteydi. A. Smith'in doğduğu, yaşadığı

ve üniversitelerinde ders verdiği (Edinburgh ve Glasgow) İskoçya ise bu yeniliklerde başı çeken bir roldeydi.

Bu yeni bir tabloydu; bu tablodaki öğeler, aynı zamanda geçmiş düzeni yıkıyor, ama (J. Schumpeter'in tanımıyla) bir "yaratıcı yıkıcılık" yapıyordu. Zenginleşme İngiltere İmparatorluğu'nun genişlemesine eşlik ediyor, bu genişleme coğrafi keşifler ve fetihlerle birlikte gidiyordu. Pasifik Okyanusu (Kanada, Avustralya, Yeni Zellanda'dan Kaliforniya kıyılarına) ile Afrika kıtasına keşiflerle, Akdeniz'de Cebelitarık boğazı, Malta fetihlerle imparatorluk alanını genişletirken, Londra gemicilik ve finans merkezi olarak Amsterdam'ın yerini ele geçiriyordu.

İngiltere İmparatorluğu genişlemesini sürdürürken, bir yandan sanayide büyük fabrika üretimine geçişi hazırlayan bir dizi yeniliğe imza atılıyor, tarımda büyük çiftlik üretimini kârlı kılan yeni üretim biçimi ortaya çıkıyordu; bir yandan Amerikan kolonilerinde bağımsızlık savaşı sürerken Fransız İhtilali'ni (1789) hazırlayan olaylar ve düşünce akımları ortaya çıkıyordu. "Milletlerin Zenginliği" kitabının yayınlanmasıyla Amerikan kolonilerinde bağımsızlığın ilanının aynı tarihe rastlaması (1776) ilginçti. Diğer ilginç bir nokta, A. Smith'in Paris'te Fransız İhtilali'nin düşünsel hazırlayıcılarından biri olduğu kabul edilen Fizyokrat'lardan Dr. F. Quesnay ve J. Turgot ile karşılaşması ve iktisat öğretilerini tartışma olanağı bulması oldu. Dr. Quesnay, ekonomide makro düzeydeki karşılıklı bağları ortaya koyarken, Turgot bir dizi ekonomi kuramının temellerini atmıştı.

A.Smith'in içinde yaşadığı toplumsal ve ekonomik ortam yeni bir dünyanın doğduğunu gösteriyordu; tanıklık ettiği, bireyciliğin ve piyasa ekonomisinin, coğrafi keşifler ve bilimsel/teknolojik buluşlarla tarımda ve sanayide üretim artışı yoluyla zenginleştirdiği bir ortamdı.

Yıkılan ortaçağın feodal dünyasının düzeni çok farklıydı. Herkesin bu örgütlü dünyada yeri belliydi: ırgat köylünün toprak sahibi soylu ve tarım üreticisi çiftçi karşısında geleneksel görevleri ve hakları, kentlerde ustalar ile çırakların, tüccarların toplum içindeki yerleri, görevleri ve hakları belliydi. Ayrıca kilise öğretisi, Tanrının toplumsal düzeni sağlamak üzere, gerekli işlerin yapılması yolunda herkesin yerini belirlediğini telkin etmekteydi. Tepedeki imparator ya da kral ise, tanrısal yetkilerle bu düzeni korumakla yükümlüydü. Yani toplumsal düzen, Tanrıdan kaynaklanan yetkileri kullananlar yoluyla sağlanıyor diye kabul edilmişti. Bu düzen

Rönesans, Reformasyon gibi toplumsal dönüşümleri getiren hareketlerle yok olmuştu.

Batı Avrupa'da; 15. yüzyıldan itibaren coğrafi keşifler ile sömürgecilik sayesinde altın ve gümüşün, yeni birçok bitkinin (tütün, domates, patates gibi) Avrupa topraklarına akması, köle ve mal ticareti, finansın gelişimi ile birlikte yürüyen merkantilizm, feodal yapının yıkılmasında küçümsenmeyecek bir rol oynamıştı. Getirdiği zenginleşme bunun yürütücüsü olan tüccar sınıfını "imtiyazlı yeni bir sınıf"a dönüştürürken para, faiz, finansman gibi yeni konuları da gündeme taşımıştı. Daha 16. yüzyılda J. Bodin paranın miktar teorisinin basit bir biçimini ortaya koyuyor, kilisenin "adil faiz" anlayışı dışında faiz uygulamaları devreye giriyordu. Venedik'te bankacılığını ilkel biçimleri uygulanmaya başlıyorsa, bunun gerisinde merkantilizmin dış ticaret ve bunun uzantısı olan iç üretim örgütlenmeleri yoluyla gerçekleştirdiği zenginleşme yatıyordu. Ne var ki, 18. yüzyılda artık tüccar sınıfını devletin imtiyazlarla (tekel gücüyle) donatması kadar, merkantil öğretinin her alanda yeni yükselen sanayi girişimcisi sınıf ile uyuşmazlığı da vardı.

Uyuşmazlığın bir nedeni "zenginlik kaynağı" bağlamında ortaya çıkıyordu: Merkantilistler için zenginlik kaynağı ihracatın ithalâtı aşmasında, yani dış ticaret fazlası vermede yatmaktaydı. Altın para sistemi dünyasında bu, ülkeye altın girişi olması, böylece faiz haddinin de düşük kalması demekti. Kısacası, ülkeye altın girişi, altın birikimi zenginlik kaynağıydı. Bu nedenle devlet dış ticarete müdahale etmeli, bu zenginlik kaynağı korunmalıydı.

Fransa'da Fizyokratlar, oysa, zenginlik kaynağını üretimde bulmuş ama hem toprak rantını, hem işçi ücretini hem de sermayenin kârını/faizini ödeyecek kaynağı yaratabildiği için, bunu tarım üretimiyle sınırlamıştı. A. Smith, zenginlik kaynağını altın birikimi yaratan dış ticaret fazlasında gören merkantilistlere ne kadar kızıyor olmalı ki, "Milletlerin Zenginliği"nin içerdiği beş kitabın (kısımın) birini merkantilizmin eleştirisine ayırmıştı.

Zaten çağdaşı D. Hume (1711-1776) dış ticaret fazlasının, para arzı genişlemesi yaratmasıyla ortaya çıkacak otomatik sürecin, bunu tersine çevirecek değişimler getireceğini göstermişti. Yani, devletin bu nedenle dış ticarete müdahale etmesi yersizdi. Çünkü altın girişi sürdürülemeyecek bir birikim aracı olacak demekti. Ayrıca devlet tüccarlar için sınıfsal imtiyazlar,

tekeller yaratıyor, loncaları koruyor vb. birçok alana müdahale ediyordu; oysa yeni yükselen sanayici - girişimci sınıfı gözardı ediyordu.

A.Smith merkantilizmin savlarını eleştirip reddederken, Fizyokratlarla buluştuğu ve ayrıldığı noktalar vardı. Fizyokratlar gibi zenginleşmenin kaynağını emek ve üretimde görüyor, ama tek zenginlik kaynağının toprak ve tarım üretimi olduğunu, diğer alanların (toprak rantı yaratmadığı için) kısır sayılması gerektiğini reddediyordu. Milletlerin zenginleşmesinde tarım, imalat ve ticaret sıralı aşamalar olarak birlikte rol oynamaktaydılar.

A.Smith'in "Milletlerin Zenginliği" kitabında ortaya koyduğu kavramsal çerçeve ve ekonomik çözümlemelerde, içinde yaşadığı bu çok renkli toplumsal/ekonomik ortamın yadsınamaz bir payı vardı. Bireyciliğe dayalı, devletin müdahalesini gerektirmeden giderek zenginleşen yeni bir dünya doğuyordu.

II- Çağındaki düşünce akımları:

Yukarıda incelenen bireyci, girişken ve yaratıcı güçlerin yükseldiği, eski feodal düzenin "Tanrısal düzeni"nin artık yok olduğu toplumsal-ekonomik ortamda, çözümü gereken iki sorun bulunuyordu: Biri, merkantilizmin yoğun devlet müdahalesi yoluyla yeni yükselen imalat sanayindeki girişimcilere koyduğu engellerin ortadan kaldırılmasıydı. İkincisi, bireyci / çıkarcı ortamın nasıl olup da "kaotik bir ortam" yaratmadan kendi düzenini kurduğunun, genel bir zenginleşme yaratabildiğinin izah edilmesiydi.

Merkantilizmin tüccarlara sağladığı tekel ayrıcalıklarının kaldırılması ile dış ticaret ve loncalar, yoksullara yardım kanunları gibi emek piyasalarına devlet müdahalelerinin kaldırılması konusunda "serbest rekabet"in üstünlüğünün ortaya konması gerekiyordu.

Nasıl günümüzde Neoliberalizm/neo-neoklasik iktisat çerçevesinde sosyal devlet ve müdahaleci Keynesci politikalarla birlikte, başta mali piyasalar ve dış ticarete devlet müdahalesi yüklü kalkınma iktisadı politikaları, (daha sonraki deyimle) tam rekabetin üstünlüğü savıyla (ABD ve İngiltere öncülüğünde) ortadan kaldırıldıysa, benzer bir talep merkantilist politikalara karşı A. Smith tarafından ortaya konuyordu. Aynı şekilde, nasıl günümüzün dev boyutlu Batı ve Uzak Doğu şirketlerinin bütün piyasaların (mal, hizmet, sermaye) serbestleşmesi talebi neoliberal politikaların

temelinde yatıyorsa, A. Smith'in döneminde de yeni yükselen imalatçı / girişimci sınıfın taleplerini A. Smith merkantilizmin müdahaleci politikalarına karşı savunuyordu. Arada yine de çok önemli bir farkın bulunduğunu belirtmek gerekir. A. Smith yeni yükselen toplumsal-ekonomik ortamda devrimci değişmeler getirmeye aday bir sınıfın, merkantilist boğucu devlet müdahalelerine karşı çıkarlarını savunuyordu. Yoksa zaten dev boyuttaki egemen şirketlerin ulus devletlerin varlığını, dayanaklarını sarsan çıkarlarını koruyor değildi. Ayrıca, zenginliğin kaynağı olarak dış ticaret fazlası verip ülkeye altın girişi sağlamanın yeni buluşlarla üretimi artırma karşısında yetersizliği ve anlamsızlığı zaten gün gibi aşikârdı. Serbest rekabetin üstünlüğünü savunan A. Smith yaşadığı ortamda İngiltere açısından savlarında haklıydı.

Çözülmesi gereken ikinci sorun bireyci davranışların nasıl olup da toplumsal düzenle bağdaşacağı ve refahın bütün topluma yayılmasını sağlayabileceğiydi. "Doğa Yasaları" (Tabii Kanun) Felsefesi A. Smith'e aranan çözümü üretti. Kendisinden birkaç kuşak önce yaşayan İngiliz büyük fizikçi Sir Isaac Newton (1642-1727) "Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri" (Mathematical Principles of Natural Philosophy) kitabıyla yeni, laik bir doğal evren düzeni anlayışı getirerek, "Modernite"nin kapısın açmıştı. Doğa bilimleri kadar toplum bilimlerinde de temel kavramsal çerçeveyi artık bu yeni anlayış biçimlendirmeye başlamıştı. Aslında liberalizmin temel ilkeleri, Newton'un tanımladığı bu yeni "doğal evren düzeni"nden kaynaklanıyordu. Nitekim "Politika / Devlet kuramı", toplum bilimlerinde Newton'un Doğa Yasası anlayışının ilk uygulandığı alan olmuştu. 17. ve 18. yüzyılda monarşinin tanrısal kaynaklı mutlak egemenliğini, yönetilenin rızasına dayalı anayasal "meşrutiyet"e dönüştürme yolunda İngiltere'de akımlar ortaya çıkmıştı. Klasik demokrasiye evrilme yolunda bundan yararlanılmıştı. Newton'un çağdaşı John Locke (1632-1704) bireylerin, kendi doğal haklarını (yaşam güvenliği, bireysel özgürlük, özel mülkiyet hakkı) koruması, karışıklıkları, güvensizlikleri önlemesi yolunda hükümet kurduklarını, fakat mutlak hakları da kimseye devretmediklerini söylüyordu. Devletin görevi doğanın yasalarını uygulamaktan ibaretti, çünkü doğa yasaları devlet eylemlerinin de üstünde yer alıyordu. Devletin görevi doğa yasalarını uygulamak, bunların ihlal edilmesini önlemek, doğa yasaları çerçevesinde biriylerin doğal haklarını korumaktan ibaretti. Ortak çıkarları korumanın en iyi yolu

çoğunluğun aldığı kararlardı; bu, tek kişi yanılıyor olsa da çoğunluk yanılmaz demekti. Demokrasinin kuramı olarak bu yaklaşım, politika kuramcılarınca kabul edilmişti.

Batı Avrupa'da Rönesans ve Reformasyon, doğa bilimleri kadar, bireysel ve toplumsal ilişkilerin, toplum düzeninin açıklanmasını da laik, akılcı temellere dayandırmanın yolunu açmıştı. İşte bu temeller üzerine Newton'un doğa yasaları (doğadaki hareket, yerçekimi, enerji muhafazası yasaları) mekanik bir düzenle işleyen, güçler arasında denge sağlayan, her bir fiziksel öğenin yeri belli olan yeni bir evren anlayışı getirmişti. Fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinde buluşlar bu çerçevede yapılırken, mükemmel ve kendiliğinden dengeyi, düzeni sağlayan evren anlayışı egemen olmuştu. Aynı anlayış, kısa süre sonra politika kuramına girerek "devlet" bağlamındaki anlayışı da etkilemişti. Newton'la gelen bu kavramsal çerçeve "modernite" çağının her alanını etkiledi. Bu etkiler, Albert Einstein'ın 20. yüzyılın başında "genel ve özel görecelik" kuramını açıklamasına kadar sürdü.

A.Smith, Newton'un getirdiği bu yeni kavramsal çerçeveyi "Milletlerin Zenginliği" kitabıyla ilk kez ekonomideki düzeni açıklamak için kullandı. Serbest piyasada her birey kendi çıkarını ençoklaştırmak yolunda davranırken, toplumda düzeni koruduğu gibi refahı da en çoklaştırıyorsa, burada sanki bir "Görünmeyen El" işliyordu, tıpkı Newton'un evreninde olduğu gibi. Daha sonra L. Walras, V. Pareto gibi neoklasik okul mensupları statik tam rekabet şartlarında, bir çok varsayıma dayalı olarak piyasa ekonomisinin optimal şartları yaratacağını matematiksel yoldan açıkladılar. Hatta, sosyalist ekonomide "optimizasyon" şartlarını araştıran Oscar Lange, statik tam rekabet piyasa modelinden başkasını da bulamadı ve çözümü buna dayandırdı.[1]

Kısacası, A. Smith'in "Görünmeyen El" i daha sonra statik tam rekabet şartları altında piyasa ekonomisinin matematiksel modelleriyle ispata kavuştuğu gibi, kapitalizmin karşıtı olan sosyalist ekonomi için de geçerliliği söz konusu oldu. Smith gelir dağılımı üzerinde fazla durmamış, doğa yasasının buna da en olumlu çözümü üreteceğine inanmıştı.

Ancak tabii, A. Smith'in yaşadığı dünya bir ölçüde serbest rekabet modeline yakın düşse de, izleyen yılların hele bugünün dünyasının artık

"statik tam rekabet" tasarımından çok, çok farklı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

III- Mesleği ve önceki çalışmaları

A.Smith, İskoçya'da (önce Edinburgh sonra Glasgow) üniversite hocalığı yapıyor, ahlak felsefesi üzerine ders veriyordu. "Milletlerin Zenginliği"nden önce "Ahlaki Duygular Kuramı" (The Theory of Moral Sentiments, 1759) başlıklı kitabını yayınlamıştı. Çağı, ahlak felsefesinde insan davranışlarının uzun boylu tartışmalara, incelemelere konu olduğu bir dönemdi.

Ortaçağın din kaynaklı ahlak felsefesinde "bireyin kendi çıkarlarını reddetmesi, bireysel mutluluğun erdemli olmakla bağdaşmayacağı" kabul edilmişti. Oysa Smith'in çağındaki gelişmeler, bireyciliğin yükselişi, artan refahın getirdiği mutluluk ise, bu yaklaşımı çoktan yıkmış, yerle bir etmişti. Bernard de Mandeville "Arıların Masalı" (Fable of the Bees, or Private Vices and Publick Benefits)[2] başlıklı kitabında eski görüşü alaya almıştı. İnsansal kötülüklerin, başta maddi varlık edinme ve lüks içinde yaşamanın, servet/zenginlik yaratmanın kaynağı olduğunu söylüyordu.

A.Smith bu iki uçtaki görüşlere karşı, ahlak felsefecisi olarak "Ahlaki Duygular Kuramı"nda yeni bir yaklaşım getirdi: İnsanların bencilliğinin sağladığı dürtü, diğerleri için beslediği sevgi, anlayış, sempati ile dengeleniyordu. Zenginlik arayışları, diğerlerinden kendisi için beklediği onay ile sınırlanıyordu.

İmgeleme, kötü insanları dahi bazen, eğer diğerlerinin bu işte daha büyük çıkarı varsa, kendi çıkarını sağlamaktan vazgeçirebilirdi; çünkü kendi imgelemi, diğerlerinin imgelemini kendisine yansıtabilirdi. Birey diğerlerinin sempatisini ve onayını istediği için, diğerlerinin mutluluğuna önem vermek zorundaydı. A. Smith'in insan davranışlarına ilişkin bu çözümlemesi, çağdaş oyun teorisinde oligopollerde denge yolunda strateji bağlamında matematikçi Robert Nash'ın geliştirdiği Nash dengesinin sanki bir ilksel nüvesiydi.[3]

A.Smith'in insan davranışları konusundaki değerlendirmelerinde söz konusu iki kitabı arasında tam özdeşlik olmadığı savunulabilir: "Milletlerin Zenginliği"'nde bireysel çıkar dürtüsüyle ekonomide iş bölümüne gidileceğini, sermaye birikiminin gerçekleşeceğini ve verimliliğin

artacağını söylüyordu. Bireysel çıkar insanı güdülediğine göre, buna engeller koyan her türlü müdahale ters etkiler yaratacaktı. Kamusal hizmet için ticarete girişen hiç kimsenin bir yarar sağlayabildiğine tanık olmadığını belirtiyordu. Bireysel çıkarla dürtülenen faaliyetlerin beklenmedik sonucunun, "görünmeyen el" yoluyla toplumsal düzenin sağlanması olduğunu ileri sürüyordu. Buna karşılık, "Ahlaki Duygular" kitabındaysa değerlendirmesi biraz farklıydı. Bireysel ahlak değerlerinin kaynağı toplumsal olduğuna göre, bireysel çıkarlarla ulusal çıkarların örtüşmesi olağandı. Ancak Smith "Milletlerin Zenginliği"nde kendi ahlak felsefesini tartışmadı. İktisat ilkelerini Doğa Yasası felsefesinden çıkardı: Doğal özgürlük ilkesine göre insanlar kendi çıkarlarını izlemekte serbest olmalıdır. Doğa düzeni çerçevesinde bu davranış ulusal zenginliği arttırır, bunu doğa düzeni çerçevesinde ortaya çıkan yeni kurumlar (iş bölümü, paranın gelişimi, tasarruf ve sermaye birikimi, dış ticaret gibi) destekler; bireysel çıkar dürtüsü iş bölümü, sermaye birikimi, verimlilik artışı bu kurumlarla desteklenerek, doğa yasasına göre işleyen "görünmeyen el" sayesinde toplumsal düzeni sağlar, zenginleşmeye götürür.

Kendi ahlak felsefesi ilkelerine "Milletlerin Zenginliği" kitabında yer vermese ve doğa yasası anlayışı öncelik ve ağırlık taşıyor olsa da, Smith'in temelde bir ahlak felsefecisi olduğunu unutmamak gerekir. Bu paragrafta kısaca değindiğimiz bireyin çıkarları dürtülerken, gerisinde bunu sınırlayan diğer bireylere ilişkin kayıtlar olacağını, davranış ilkelerinin toplumsal kökenleri olduğunu "Ahlaki Duygular" kitabında işledğini vurgulamakta yarar vardır. Yine de, "Milletlerin Zenginliği" kitabındaki "bireysel çıkar" anlayışı ile, eski yaklaşımı (herhalde) tam örtüşmemektedir.

IV- Milletlerin Zenginliği'nin Kapsamı ve İleriye kalanlar

1) Kitabın yansıttığı iyimserlik ve sürdürülebilirliği:

A.Smith'in içinde yaşadığı çağının toplumsal-ekonomik ortamı, düşünce akımları, öncelikle Doğa Yasası felsefesi ve kendi mesleği, birlikte, onu "Doğal Özgürlük" anlayışına götürdü; öyle ki, herkes piyasada kendi çıkarlarını artırmak üzere davrandığıda, bir yandan toplumsal düzen yaratılacak, bir yandan kendisi ve diğer ilişkili kişilerin serveti artacak, böylece bütün toplumda zenginlik artışı ortaya çıkacaktı. "Milletlerin Zenginliği" kitabı bu bireysel çıkarla ulusal çıkar arasındaki uyum anlayışını yansıtıyordu. Öyleyse, merkantilizmin birçok alana devlet

müdahalesi getiren anlayışına ve politikalarına yer olmamalıydı. Birinin kaybettiğini diğerinin kazandığı merkantilist anlayış (dış ticaret fazlası sağlamanın içerdiği sıfır-toplamlı oyun) hem iç piyasa hem dış piyasa ilişkilerinde tam özgürlüğe yer bırakmalıydı.[4]

A.Smith'in bu inancı kitabındaki çözümlemelere de aynen yansıdı: fiyatlar, ücretler, davranışlar, denge durumları ve diğer kavramlar hep "doğal" tanımı taşıdılar. Kurucusu olduğu kabul edilen Klasik Okul'daki diğer düşünürler ise, bir ölçüde Doğa Yasası felsefesinden etkilenmiş olsalar ya da kavramlar "doğal" tanımını taşısa da, ne A.Smith'in bu iyimserliğini taşıdılar, ne de Doğa Yasası felsefesi çözümlemelerine aynı ölçüde yansıdı; ama Politik İktisat deyimini kullanmayı yeğlediler. Ne de olsa A.Smith Sanayi Devrimi'nin başlangıcında, daha etkileri toplumsal düzeni altüst etmezden önce kitabını kaleme almıştı.[5] Oysa 19. yüzyılın ilk çeyreğini yaşayan D. Ricardo (1772-1823) gibi İngiliz iktisatçıları sınırsız büyüme konusunda karamsar olduğu gibi, İngiltere'yi gezerken ekonomik bunalımlara, işsizliğe ve sefalete tanık olan J. S. de Sismondi (1773-1842) gibi bir Fransız sosyalisti de A. Smith'in bu iyimserliğinden uzaklaşmıştı. Hele 19.yy'ın ortasına doğru ve sonrasında Karl Marx (1818-1883) ve izleyicileri, serbest piyasa kapitalizminin kendi içsel çelişkileriyle bir ihtilal yoluyla çökeceğini öngöreceklerdi. 1830, özellikle Avrupa çapına ulaşan işçi ayaklanmaları (1848) iyimserliği gölgeleyen olaylar olmuştu. Bu açıdan, A.Smith'in, Sanayi Devrimi'ne giden yoldaki iyimserliği, izleyicisi pek de geniş olmayan bir akım oldu; tıpkı elektronik devrimin buluşlarına dayanarak gelen çağımızın küreselleşme hareketinin dayandığı neoliberal felsefenin, çeyrek yüzyılı tamamlamadan yarattığı çelişkilerle sorgulanır duruma girmesi gibi...

2) Kitabın içerdiği kuramların ve kavramlamsal çerçevenin kalıcılığı

A.Smith "Milletlerin Zenginliği"ni bir giriş bölümünü izleyen beş (alt) kitaba ayırdı. Bu beş kitabın ilk üçünde serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde işçilerin üretim gücünün artış nedenlerini ve yaratılan ürünün katılanlar arasında dağılımını Doğa Yasası çerçevesinde tartıştı; aynı çerçevede tasarruf ve sermaye birikimi ve büyüyen sermaye stokunun kullanımını inceledi. Dünyanın her yerinde İngiltere'deki koşulların geçerli olmadığının bilincinde bir düşünür olarak da, üçüncü kitabında farklı uluslarda zenginlik artışının niçin farklılaştığını zenginlik artışını yaratan

olguları incelerken ele aldı. Bu ilk üç kitap "iktisat ilkeleri" diye bildiğimiz konularda yoğunlaşmıştı. İzleyen iki kitap ise politik iktisat konularını, "politik iktisat sistemleri" ve "hükümdarın ya da topluluğun (commonwealth) geliri" başlıkları altında inceledi.

i) A.Smith insanların ihtiyaçlarını karşılayan malların emek ürünü olduğunu, ya doğrudan ya da dış ticaret yoluyla bunun karşılanabileceğini, ülkede üretilen malların kişi başına düşen miktarına göre de o ülkede refah düzeyinin belirleneceğini söylüyordu.[6]

Ancak emeğin uygulanmasındaki akıl, ehliyet ve beceri, bir yandan da verimli biçimde uygulanan emekle verimsiz emeğin birbirine oranı, bunu belirleyecekti. Emeğin üretim gücündeki ilerleme, iş bölümünün derecesine bağlıydı. Buna örnek olarak toplu iğne üretimi tek kişi tarafından yapılmak yerine gerekli işlemler ayrıştırılır ve her bir işlemde işçinin uzmanlaştması sağlanırsa, üretimin nasıl katlanacağını gösterdi. Yani işbölümü, emeğin üretim gücünü yükseltiyor, verimini artırıyordu. Daha sonraki tanıma göre, iş bölümü "artan getiri" sağlamaktaydı. Bu ayrıştırma ve uzmanlaşma, emek verimini yükseltme, tarımdan çok imalatta daha geniş olduğu için de, zengin ülkeler daha çok imalatta ilerlemiş oluyorlardı. İş bölümü eğilimi, temelde, doğal bireysel çıkar arayaşının bir sonucuydu; birey, diğer malları üretenlere kendi fazlasını sunarken ve onların ürettiklerini talep ederken onların doğal bireysel çıkar arayışlarından yararlanıyordu. Böylece mübadele eğilimi doğal biçimde ortaya çıkıyordu. Ne var ki, iş bölümünün derecesi piyasanın genişliğine bağlıydı. Nüfus yoğunluğu, temiz su, ulaştırma olanakları da diğer belirleyici öğeler arasında yer alıyordu.

ii) (Merkantilistler ve Fizyokratlardan gelen bir anlayışı sürdürerek) A. Smith emeği verimli ve verimsiz emek olarak ayırdı. Verimli emek değer yaratan, uygulandığı nesnenin değerine değer katan, satılabilir bir mal yaratan emekti; öyle ki, bunun karşılığında daha sonra, eşit miktarda emek içeren bir mal satın alabiliyordu. İşçinin ücreti yanında hem toprak sahinin rantını, hem sermaye sahibinin artığını (surplus) sağlayan tarımdaki emek, imalattaki emekten daha verimliydi. Bu nedenle tarımdaki sermaye yatırımlarının verimi imalattakinin üstünde olacaktı. Bu noktada Fizyokratların etkisi çok açıktı. Çeşitli hizmetleri sağlayan emek, oysa bu niteliği taşımadığı için, verimsiz sayılıyordu. Çünkü söz konusu koşulları yerine getirmiyordu.

Verimli-verimsiz emek ayırımı "yerleşik iktisat kuramı"nda (mainstream economics) Neoklasik Okul ile birlikte önemini kaybetti, milli gelir hesapları mal ve hizmetleri birlikte kapsadı. Ancak, sosyalist kuramda bu ayırım sürdü: SSCB ve izleyen sosyalist ekonomilerde, milli gelir hesaplarına bir kısım hizmetler içerilmedi, öyle ki, Batı ülkeleri ile milli gelir karşılaştırmaları ek hesapların yapılmasını gerektiriyordu. Ancak, günümüzde artık böyle bir ayırım kalmadı.

Ayrıca, sermaye sahibinin artığı da faiz ve kar olarak ayrıştırıldı. Neoklasik okul ile birlikte, ayrı ayrı ele alındı ve incelendi.

iii) Klasik iktisatçılar, paraya ekonomik işlemleri kapsayan bir "peçe" olarak baktılar. A. Smith ise iş bölümü genişlerken bir ekonomi kurumu olarak paranın mübadele işlemlerinde, bireysel çıkarların sonucunda "doğal" biçimde ortaya çıkacağını, bu işlevi yerine getirmeye kıymetli madenlerin özellikle uygun olduğunu söylüyordu. Mallar mallarla, ama para aracılığıyla mübadele edilmekteydi. Smith'in çözümlemeleri parasal tasarrufların tümüyle sermaye yatırımlarına gittiğini, gömüleme ‘iddihar) olayının bulunmadığını varsaydı. Doğal dengenin kendiliğinden kurulacağı yaklaşımı bunu gerektiriyordu. Ancak daha sonra Keynesci iktisatta bu varsayım reddedildi. Aslında Klasik Okulda R. Malthus (1766-1834) Keynes'in "efektif talep" dediği kavramı "effectual demand" terimini kullanarak kabul etmemişti.

D. Ricardo da işsizliği teknolojik değişim yoluyla açıklamayı denemişti. Oysa A. Smith paranın sadece "mübadele işlevi" üzerinde dururken, bir "değer birikimi aracı" olarak işlevine önem vermemişti. Bu daha sonra J. B. Say'i, (1767-1832) mallar mallarla mübadele edildiği için ülkede talep yetersizliği, dolayısıyla bir genel mal fazlası olamayacağı, olabilecek kesimsel arz - talep dengesizliklerinin de fiyat esnekliği sayesinde düzeltileceği sonucuna götürdü. A. Smith'in paranın işlevlerine bu kuramsal yaklaşımı, J. B. Say yoluyla Say Kanunu olarak uzun dönem denge konusunda iktisatta yerleşti, kaldı.

iv) A. Smith piyasada fiyat oluşumunu "değer" olarak tanımladı; bu bağlanda "kullanma değeri" ile "mübadele değeri"ni ayırdı. Bu ayırım, kendisini (günümüzdeki ders kitaplarında sıklıkla değinilen) elmas ile su paradoksuna götürdü. Kullanma değeri çok yüksek olan suyun mübadele değeri, kullanma değeri düşük olan elmas karşısında niçin çok düşüktü?

Kuramı çerçevesinde bu sorunun cevabı yoktu. Ancak söz konusu ayırım Klasik Okul'da sürdürüldü, fakat, neoklasik okulda yerini "marjinalist" çözümlemelere bıraktı; bu kuram elmas-su paradoksuna çözümü de üretti. Günümüzde mikro-iktisat çerçevesinde geçerli kuram bu ikincisidir. Ancak Marksist iktisat, Smith'in mübadele değerini açıklarken kullandığı emek-değer ölçütünü "kapitalizmde işçi sömürüsünün kaynağı" olarak günümüzde de sürdürüyor.

Smith topraklar özel mülkiyete geçmezden ve sermaye birikimi olmazdan önceki ilkel toplumda, bir malı edinmede harcanan emek miktarının bir diğer mal ile mübadele de eşit miktarda emek ile üretilmiş mal karşılığı getireceğini, iki günlük ya da iki saatlik emek ile üretilmiş bir malın değerinin bir günlük ya da bir saatlik emek ile üretilmiş bir diğer malın iki katı olmasının "doğal" olacağını söylemişti. Emek değerini aynı zamada bir " değer ölçütü" olarak da kullanmıştı. Ancak malın malla mübadelesinin bittiği gelişme aşamasında, "doğal olarak" mallar para ile satılıp satın alınacaktı. Ne var ki, altın/gümüş gibi mübadeleyi sağlayan araçların değeri de değişiyordu. Bu nedenle emek miktarı değerin en sağlam ölçütü olabilirdi.

Tabii, bu bağlamda emek niteliklerindeki farkları, yapılan işin risklerini gerektirdiği beceri/eğitim farklılıklarını da gözönünde tutmak gerekiyordu. Günümüzde her iki bağlamda da emek ölçütü kullanımı söz konusu değildir artık.

Bu biçimde oluşan "doğal değer", ilkel toplumda emekten kaynaklanırken, toprakların özel mülkiyete geçtiği, sermaye birikimi olan toplumda toprak rantını ve kârı da içerecekti. Malın piyasa fiyatı doğal fiyatından ayrılıyorsa, rekabet yoluyla kârlar "üreticiyi işe devama yetecek seviyeye gelecek" , doğal denge piyasada kurulacaktı. Fiyatlardaki değişmenin uyardığı miktar değişmelerinde "doğal fiyat", bütün fiyatların yöneleceği "ana merkez"di. Piyasa sistemi doğal biçimde kendi düzenini kuracaktı.

Daha sonra Neoklasik okul, "doğal" kelimesini atıp, yerine normal kâr, normal fiyat gibi uzun dönem denge bağlantılı kavramları ya da kullanma değeri yerine "fayda", mübadele değeri yerine göreli fiyat terimlerine getirdi; arz ve talep çözümlemeleri kullanma/mübadele değeri tahlillerinin yerini aldı. Ancak, statik tam rekabet şartlarında serbest piyasa yoluyla

"optimal" çözüm üretilmesinin matematiksel yöntemlerle açıklanması, doğal dengeye "görünmeyen el"in yoluyla varılması gibi biraz "metafizik" kokan anlatımın yerini alsa da, sonuçta anlatılan aynı olaydı. Sanıyoruz ki, A. Smith'i kalıcı yapan öğelerden başlıca biri, işte piyasanın bu kendiliğinden işlediği ve optimal çözümler ürettiği varsayılan kendiliğinden denge mekanizmasıydı.[7]

Günümüzde Neoliberalizm küresel çapta her alanda serbestleşmede ısrar ederken, temelde, A. Smith'in doğal dengelere götüren "görünmeyen el"ini, daha bilimsel görünümlü bir çerçeveye oturtmaktan başka bir savı bulunmuyor, çevre sorunları gibi bu iki konuya işaret etmek dışında.

A.Smith toplumda bölüşüm, yani gelirin dağılımı sorunsalıyla pek fazla ilgilenmemişti. Onu da, doğal dengeye götüren piyasanın, doğal biçimde toprak sahipleri, sermayedar, işçilerden oluşan üç toplumsal sınıf arasında dağılımını çözeceği kanısındaydı. Öyle ki, rekabet yoluya doğal fiyat piyasada oluşurken, bölüşüm de doğal yoldan çözülüyordu. Ancak izleyen dönemde sosyalist akım, bu açık kapıyı sonuna kadar kullandı. Günümüzün küreselleşme hareketine karşıt akımların savları da en çok bu noktada yoğunlaşıyor; çünkü piyasa dengesi çok çarpık gelir bölüşümüne eşlik edebiliyor.

Belirtmek gerekir ki, A. Smith ücretler konusunda tam duyarsız da değildi. Ücretlerin her yerde işçi ile işveren arasında yapılan anlaşma yoluyla belirlendiğini, fakat ücret pazarlığında işverenin daima üstünlüğe sahip olduğunu söylüyordu. Kanısınca en düşük vasıflı işçi için dahi, kendisini ve ailesini geçindirecek "geçimlik" ücret düzeyi, uzun dönemde ücretin tabanını oluşturacaktı. Buna karşılık varolan ücret fonu, işverenin ödeyebileceği ücreti, işçi sayısıyla birlikte belirliyordu. Bu fon ancak ülkenin zenginleşmesiyle büyüyebilir, artabilirdi. Bu da ekonominin büyümesini gerektiriyordu.

Sosyal sınıflar arasında gelirin bölüşümünün ön plana çıkması, D. Ricardo'nun büyüme kuramını bekledi. Bu kuram, A.Smith'in iyimser beklentilerini büyümenin duraksayabileceği anlayışıyla ikame ediyordu.

v) Ekonominin büyümesine verdiği öneme gelince:

A. Smith ekonominin büyüyor olmasını öncelikle önemsedi. Büyümeyi dayandırdığı öğelerden ötürü, bunun sürdürülebilirliği bağlamında "iyimser" bir tavır sergiledi; iş bölümünün getirdiği uzmanlaşma ve doğal mübadele eğilimi emek verimini artırıyordu; pazarların, başta dış ticaret yoluyla genişlemesi, bunun sürdürülmesinde önemli bir destekti; tasarruf ve sermaye birikimi emek verimi artışında diğer desteği sağlıyordu. Süreç refah artışını sağlarken, aynı zamanda bireyler arasında doğal biçimde dayanışma yaratacak ve piyasa ekonomisinin girift dokusu oluşacaktı. Sermaye birikimi ise, bunları birlikte ileri götüren etkendi. Ancak, bu sürecin doğal biçimde işlemesi özel mülkiyet hukukunun gelişmesini ve bireye gereken güvenliği sağlamasını gerektiriyordu. Devletin başat rolü burada devreye giriyordu.[8]

Sermayenin birikim sürecinde doğal refah artışı sırasıyla önce tarımda, sonra imalatta ve ticarette üretim artışıyla birlikte gidecekti; zengin ülkeler diğerlerine her üç alanda da üstünlük sergiliyordu. Bu artış bir yandan nüfusun artışını sağlarken kentleri ve pazarı genişletecek, bir yandan da üretim artışı ihracata ivme verecekti. Böylece sermaye birikimi de güçlenecekti. A. Smith büyümenin aynı zamanda, toplumda ve ekonomide yapısal dönüşümleri getirirken, ileri doğru yeni hamlelerle ekonominin daha yüksek düzeye geçeceğini söylüyordu; öyle ki, bütün toplumsal sınıfların katıldığı bir kitlesel hareketin ilerleme yolunda olacağını öngörüyordu. Ekonomide ilerleme, her bireyin doğal biçimde durumunu iyileştirmek için katıldığı; tasarruf ve sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma, iç ve dış ticaret yoluyla refahını artırdığı, doğal piyasa dengelerinin rekabet yoluyla korunduğu bir süreçti.

A.Smith'in bu modelinde ne krizler ve işsizlik, ne birileri çok zenginleşirken diğerlerinin yoksullaşması, ne ekonominin büyüme gücünün (D. Ricardo'da olduğu gibi) tükenmesi olaylarına yer yoktur. Çözümlemesi, yaşadığı ortamın, toplumda uçuşan fikir hareketlerinin yarattığı iyimserliğin tam bir aynasıdır.

vi) Dış ticaret, ekonominin büyüme sürecinde doğal biçimde ortaya çıkıyorsa yararlıydı; nedeni ülkenin fazlasını diğer ülkelerin farklı mallarıyla mübadele olanağını vermesiydi, yoksa altın ve gümüş sağlaması değildi. Dünya ülkeleri arasında doğal biçimde farklı mallar bulunacaktı; ancak; ticareti engelleyen sınırlamalar kaldırıldığında bunların üretimi

gerçekleşebilirdi. Oysa dış ticaretteki sınırlamalar bu doğal dağılımın gerçekleşmesini engelliyordu. Ancak iki koşulda bu sınırlamalar haklı gösterilebilirdi, eğer ulusal savunmanın gerektirdiği bir sanayi korumak gerektiriyorsa, ya da yabancı mala konan ithâlât vergisi aynı yerli mala konan vergiyi telafi ediyorsa.[9]

vii) Smith ekonominin büyümesine, ilerlemesine en büyük engel olarak, devletin, doğa yasalarına göre uyum içinde işleyen piyasaya müdahalesini gördü. Doğal özgürlük ortamında devletin başlıca işlevleri şunlardan ibaretti: Adalet ve hukuk düzeni, ulusal savunma ve bazı kamu kurumlarının ve alt-yapı yatırımlarının sürdürülmesi. Bu sonuncular yollar ve iletişim sistemlerini, eğitim kurumlarını kapsıyordu; çünkü bunların yapımı ya da işletilmesi bireyin doğal çıkarlarıyla bağdaşmayabilirdi. Bu sınırlı alanlar dışında, hükümetlerin yapacağı en iyi niyetli müdahaleler dahi, doğa yasalarına göre işleyen, ekonomide büyümeyi ve zenginliği getiren doğal özgürlüğü engelleyecek, bunu hızlandırmak yerine geriletecekti.

Ancak Smith iş adamlarının ve işyaşamının "sütten çıkmış kaşık" olmadıklarını farkedecek kadar da iyi bir gözlemcidir, aynı iş alanından birkaç girişimci / iş adamı biraraya geldiğinde "kamu aleyhine komplolar ya da fiyatları yükseltmek için tasarımlar yaptıklarının" farkındadır. Ancak yaşadığı çağda, ne günümüzdeki ulusal gelirleri aşan boyda dev uluslararası şirketler vardı, ne patent süreleri 20 yılı aşan teknolojik buluşlara dayalı tekeller, ne ulusaşırı kartel anlaşmaları. Ayrıca, İngiliz iş aleminin girişkenliği İngiltere'yi dünyanın bir numaralı devleti durumuna sokmakta, "üstünde güneş batmayan imparatorluk" doğmaktaydı. Tekel hakkı merkantilizmin devletten elde ettiği bir imtiyazdan ibaretti, devletin piyasaya önemli müdahale alanlarından başlıca biriydi bu. Nihayet, Doğa Yasası felsefesi de, doğal bireysel özgürlüğü, doğal dengenin varlığını, çağın en önemli buluşunu yaratan fizikten, yani pozitif bilimden almıştı.

Son Söz

İnsanlık tarihi kalıcı değer taşıyan, bugün de bireye ve davranışlarına, insan ilişkilerine, topluma, ekonomiye ilişkin bize söyleyeceği sözleri olan, ya da doğa bilimlerine ilişkin yasalardan çıkarılan genel kuralları koyan başyapıtlarla bezenmiştir. Ne Anadolu kökenli Homeros'un "İlyada"sı, ne Floransalı Dante'nin İlahi Komedya'sı, ne Picasso'nun

Guernica'sı eskimiştir, ne de (post modernizmin getirdiği çarpıtıcı/saptırıcı yeniliklere rağmen) modernitenin akılcılığa dayanan felsefesi ve onun ürünleri. Üstelik başyapıtlar sadece Batı uygarlığına da özgü değildir; diğer uygarlıklardan da günümüze gelen başyapıtlar her alanı tanımlarlar.

Sanatın, bilimlerin bugününü anlamak dünden kalan bu başyapıtların tanınmasını, anlaşılmasını gerektirir. Sanatların tarihi kadar bilimlerin tarihi de günümüzdeki yapıtları anlamak ve değerlendirmek, hatta yenilerini yaratmak açısından gereklidir.

A.Smith'in "Milletlerin Zenginliği" kitabı da iktisat düşüncesi tarihinde bir başyapıttır, Karl Marx'ın "Kapital"i, J. M. Keynes'in "Genel Teori"si gibi doruklarda yer alan yapıtlardan biridir. Geçmişten kalan her başyapıt gibi bunu da okurken, incelerken kendi çağının getirdiği koşullar, düşünce akımları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak İktisat kuramında ya da politikasında egemen olan günümüzdeki küreselleşme hareketinin gerisinde yatan neoliberalizmin nereden kaynaklandığını anlamak açısından çok yararlı bir kaynak olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Kaynakça

1) Fusfeld, D. R.: The Age of the Economist (9 . baskı) Pearson Education Inc, 2002

2) Kazgan, G.: İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (11. baskı) Remzi Kitapevi, 2004

3) Laski, H.: The Rise of European Liberalism, London 1936

4) Rima, I. : Development of Economic Analysis (5. baskı), Routledge 1996

5) Schumpeter, J.: History of Economic Analysis, George Allen and Unwin Ltd, London 1954

6) Smith, A. : An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (ed. E. Cannan) Methuen and Co., (5. baskı) London 1930

Giriş ve Yapıtın Planı

Her milletin yıllık emeği, yaşamak için bir yılda yoğalttığı[10] bütün gerekli ve elverişli maddeleri ona sağlayan ana kaynaktır. Bu maddeler, her zaman için ya doğrudan doğruya bu emeğin ürünüdür ya bu ürün ile başka milletlerden satın alınmış şeylerdir.

İşte bu ürünün yahut bu ürünle satın alınanın, onu yoğaltacaklara oranla az ya da çok oluşuna göre, millet ihtiyaç duyduğu gerekli ve elverişli bütün maddelerle iyi ya da kötü donatılmış olur.

Bu oranı, her millette iki ayrı koşul belirler: Bunlardan birincisi, emek verirken genel olarak gösterilen ustalık, el yatkınlığı ve kavrayıştır; ikincisi, yararlı işle uğraşanların sayısı ile böyle bir işte çalışmayanların sayısı arasındaki orandır. Toprağı, iklimi, arazi genişliği ne olursa olsun, o durum içinde herhangi bir milletin yıllık donatımındaki bolluk ya da darlık bu iki koşula bağlı kalır.

Bu donatımın bol ya da kıt oluşu, bu hallerin ikincisinden çok birincisine bağlıdır. Avcılık ya da balıkçılıkla geçinen uygarlaşmamış uluslarda, çalışabilecek durumda bulunan herkes yararlı bir işle az çok uğraşır; kendisine yahut ailesi veya kabilesi içinde ava gidemeyecek, balığa çıkamayacak kadar küçük, kocamış ya da çelimsiz olanlara yaşamın gerekli ve elverişli maddelerini sağlamak için elinden geldiğince çalışır. Bununla birlikte, bu uluslar öyle yoksuldurlar ki, çoğu kez sırf yoksulluk yüzünden çocuklarını, ihtiyarlarını, iyileşmek bilmeyip can çekişen hastalarını ara sıra elleriyle yok etmek, kimi zaman açlığın pençesine ya da parçalanmak üzere vahşi hayvanlara bırakıvermek zorunda kalır ya da kaldıklarını sanırlar. İleri giden uygar milletlerde ise, bunun tersine, epey kimse hiç iş görmez. Bunlardan çoğu, çalışan çoğunluğun tükettiğinin on katı, hatta pek çok kez, yüz katı emek ürünü yoğaltır. Yine de, topluluğun tüm emek ürünü pek büyük olduğundan, orada, herkes çokluk gereksinmesini bol bol sağlar. En aşağı, en yoksul tabakadan da olsa, tutumlu ve çalışkan bir işçi, hayatta ihtiyaç giderip rahatlık sağlayan maddelerin, herhangi bir vahşinin elde edebileceğine kıyasla daha fazlasından yararlanabilir.

Emeğin üretici güçlerinde görülen bu gelişmenin nedenleri ile emek ürününün topluluk içindeki türlü insan sınıfları ve şartları arasında doğal şekilde bölüşülmesinin dayandığı düzen, bu İnceleme'nin Birinci Kitabı'na konu olacaktır.

Bir milletin, emeğini kullanırken gösterdiği ustalığın, el yatkınlığının, kavrayışın gerçek[11] durumu ne olursa olsun, (bu durum öyle sürdükçe) o milletin yıllık donatımının bol ya da kıt oluşu, her yıl yararlı işte uğraşanlar sayısı ile uğraşmayan kimseler sayısı arasındaki orana ister istemez bağlı kalacaktır. İleride görüleceği gibi her yerde, yararlı ve üretken işçi sayısı, bunları çalıştırmak için kullanılan birikmiş anamal miktarı ve bu anamalın belirli kullanış tarzı oranındadır. Onun için, İkinci Kitap, birikmiş anamalın ne olduğu ile bunun gitgide nasıl biriktiğini; başka başka kullanış şekillerine göre, harekete geçirdiği değişik emek miktarlarını ele almaktadır.

Emek harcarken gösterdikleri ustalık, el yatkınlığı ve kavrayış bakımından epey ileri gitmiş olan milletler, emeğin genel yönetimi ya da idaresinde birbirinden çok farklı yollardan yürümüşlerdir.

Tutulan bu yolların hepsi, emek ürününün çoğalmasına aynı derecede elverişli olmamıştır. Birtakım milletlerin siyaseti köydeki çalışmayı olağanüstü coşturmuş, başka milletlerinki ise kentin uğraşına özendirmiştir. Hemen hiçbir millet, çalışmanın her türlüsünü bir tutup bunlara karşı yansız davranmış değildir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Avrupa siyaseti, kır uğraşı olan çiftçilikten çok, kent uğraşı olan küçük sanatlara, sanayiye ve ticarete elverişli olagelmiştir. Bu siyaseti ortaya sürüp kökleştirdiği anlaşılan şartlar, Üçüncü Kitap'ta açıklanmıştır.

Bu farklı yöntemler, ilkin belki topluluğun genel çıkarı bakımından bunların doğurabileceği sonuçları hesap etmeyen ya da önceden göremeyen kimi insan sınıflarının özel menfaatleriyle yanlış düşünceleri[12] yüzünden ortaya çıkmıştır. Ama bunlar, birbirine hiç benzemeyen siyasal ekonomi kuramlarına yol açmıştır. Bu kuramlardan kimi kentlerdeki çalışmanın: ötekileri ise, kırlardaki çalışmanın önemini gözde büyütür. Bu kuramlar yalnız okumuşların düşünceleri üzerinde değil, hükümdarların ve devletlerin kamu yönetimi üzerinde de, etkili olmuştur. Dördüncü Kitap'ta, bu birbirinden farklı kuramlarla, bunların çeşitli yüzyıllarda ve milletlerde

yaptığı başlıca etkileri gücüm yettiğince eksiksiz ve açık olarak anlatmaya çalıştım.

Büyük halk topluluğu gelirinin neden oluştuğunu yahut başka başka çağlarda ve milletlerde, onların yıllık yoğaltımını karşılamış bulunan bu kaynakların niteliğinin ne olduğunu açıklamak bu ilk Dört Kitap'ın amacıdır. Beşinci ve son Kitap, hükümdarın ya da devletin gelirini anlatmaktadır. Bu kitapta; 1- Hükümdar ya da devlet için gerekli giderlerin neler olduğu; bu masraflardan hangilerinin bütün topluluğun genel yardımını katmasıyla, hangilerinin topluluğun yalnızca bir kısmınca ya da kimi belirli üyelerince ödenmesi gerektiğini; 2- Halkın hepsinin yüklenmesi gereken masrafların görülmesine bütün topluluğun katılmasını sağlamak için tutulacak çeşitli yolların ne idiğünü; bu yöntemlerden her birinin belli başlı fayda ve sakıncalarının neler olduğunu; 3- Son olarak da, bugünkü hükümetlerin hemen hepsini, bu gelirin bir kısmını karşılık göstererek rehin etmeye ya da borçlanmaya sürükleyen nedenleri; bu borçların, topluluğun gerçek zenginliği, yani toprakları ile emeğinin yıllık ürünü üzerindeki etkilerinin neler olduğunu göstermeye çalıştım.

Birinci Kitap

Emeğin Üretici Güçlerini Geliştiren Nedenler İle Emek Ürününün Türlü Halk Tabakaları Arasındaki Doğal Dağılışının Bağlı Olduğu Düzen Üzerine

Bölüm I

İşbölümü Üzerine

Emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişmenin ve bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el yatkınlığının ve kavrayışın çoğu, anlaşılan, işbölümünden ileri gelmiştir.

İşbölümünün, topluluğun genel çalışması üzerindeki etkileri, belirli birkaç sanayi mamulü üzerinde kendini nasıl gösterdiği gözden geçirilirse, daha kolaylıkla anlaşılabilir. Çokluk işbölümünün önemli sayılamayacak kimi mamullerde en ileri düzeyde olduğu sanılmaktadır. Gerçekte bunlarda, belki daha önemli sanayidekinden ileri götürülmüş değildir. Şu var ki, yalnız az kimsenin ufak tefek gereksinmelerini karşılayan küçük yatırımlarda[13] çalıştırılan işçilerin toplamı, ister istemez küçüktür. İşin her ayrı kolunda çalıştırılanlar, çoğu kez aynı işevinde bir araya getirilip hep birden gözaltında bulundurulabilir. Bunun tersine, koca halk topluluğunun büyük ihtiyaçlarını karşılamaya dönük büyük yatırımlarda ise işin her ayrı kolu öyle çok işçi çalıştırır ki, bunların hepsini aynı işevinde bir araya toplamak elden gelmez. Bir bakışta, işin yalnız bir tek kolunda çalıştırılanlardan fazlası pek görülemez. Şu halde, bu sanayideki iş, daha önemsiz nitelikteki yatırımlara göre daha çok parçaya ayrılmış olabilir, ama buradaki bölünüş ötekindeki kadar belli değildir; dolayısıyla da, bunun pek daha az farkına varılmıştır.

Onun için, pek ufak olmakla birlikte işbölümünün çokluk göze çarptığı bir yatırımdan, iğnecilik zanaatından bir örnek alalım.

İşbölümü ile ayrı bir zanaat haline gelen bu iş için yetişmemiş; (icadına, belki aynı işbölümünün sebep olduğu) o işte kullanılan aletlerin nasıl kullanıldığını bilmeyen bir işçi, son kertesine dek çalışmakla, günde belki bir iğneyi güç yapar; yirmi iğneyi ise hiç yapamaz. Ama, şimdiki yapılış şekliyle bu iş, başlı başına bir zanaat olduktan başka, çoğu yine ayrı birer iş olan bir sürü kollara ayrılmıştır. İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Başı yapmak iki üç ayrı işlemi gerektirir. Başı tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri ağartmak bir başka iştir. İğneleri kâğıda sıralamak bile, başlı başına bir zanaattır. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Kimi

fabrikalarda bütün bunları başka başka işçiler yapar. Ötekilerde ise aynı işçi, bunların kimi zaman ikisini üçünü birden yapar. Ben, yalnız on işçi çalıştırdığı için, bir kısım işçilerin bu işlemlerden ikisini üçünü birden yaptıkları bu tür küçük bir fabrika gördüm. Pek yoksul ve bu yüzden gerekli aletler bakımından kötü donatılmış olmasına karşın, işçiler sıkı çalışınca, aralarında günde on iki libre kadar iğne yapabiliyorlardı. Her librede, dört binden çok orta boy iğne bulunmaktadır. Demek, bu on iki kişi bir arada, günde kırk sekiz bini aşkın iğne yapabilmekte idi. Şu halde, kırk sekiz binin onda birini yapan her adam, günde dört bin sekiz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa, birbirine bağlı olmadan, ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bunlardan her biri, günde teker teker, kuşkusuz yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaktı. Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin elverişli bölümü ve birleşimi sonucunda şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört bin sekiz yüzde birini ihtimal ki, beceremeyeceklerdi.

Başka her sanat ve imalatta, işbölümünün etkileri şu pek ufak iştekileri andırır. Ne var ki, bunların birçoğunda iş, ne böylesine ince bölümlere ayrılabilir, ne de işlem bakımından böylesine basitleştirilebilir. Ancak, işbölümü her sanata ne denli sokulabilirse, emeğin üretici güçlerini o oranda artırmaktadır. Türlü zanaatlarla çeşitli uğraşların birbirinden ayrılmasının, bu fayda üstünlüğü dolayısıyla olduğu anlaşılıyor.

Bu birbirinden ayrılma ise, genel olarak, çalışmanın ve gelişmenin en yüksek kertesinden yararlanan ülkelerde en ileri götürülmüş bulunmaktadır. Çünkü topluluk henüz yerinde sayarken bir tek adamın gördüğü iş, topluluğun daha ilerlemiş bir durumunda birkaç kimsenin işi olmaktadır. İlerlemiş her toplulukta bir çiftçi, genel olarak çiftçiden başka bir şey değildir. Fabrikacı ise, salt fabrikacıdır. Tamam olmuş bir mamulü meydana getirmek için gereken emek de, hemen her zaman çok sayıda işçi arasında bölüşülür. Keten ya da yünü yetiştirenden bezi ağartıp perdahlayacak yahut kumaşı boyayıp parlatacak olana varıncaya dek, bez ve yünlü yapımının her kolunda, kaç çeşit zanaat kullanılır. Gerçekte, çiftçiliğin doğal özelliği, inceden inceye emek bölümüne, bir işin öteki işten büsbütün ayırt edilmesine, sanayide olduğun kadar elverişli değildir. Çokluk, doğramacılık ile demircilik zanaatının ayrıldığı şekilde, hayvan besleyenle ekin yetiştiren çiftçinin işini birbirinden büsbütün ayırmaya olanak yoktur. İplikçi, hemen her zaman dokumacıdan ayrı bir kimsedir. Oysa, çift süren, tırmık kullanan,

tohum eken, ekin biçen, çok kez aynıdır. Bu başka başka türden işlerin sırası yılın farklı mevsimlerinde geldiğinden, tek bir insanın bunların herhangi biriyle sürekli olarak uğraşması mümkün değildir. Bu zanaatta, emeğin üretici güçlerinin sanayideki gelişmeye ayak uyduramamasının nedeni, belki, çiftçiliğin çeşitli kollarında kullanılan emeği öyle baştan aşağı, tüm olarak birbirinden ayırmanın imkânsızlığıdır. Gerçi, genel olarak, pek varlıklı milletler çiftçilikte de sanayide de komşularını geçerler. Ama, çiftçilikten çok, sanayideki üstünlükleri ile kendilerini gösterirler. Bunların toprakları, genel olarak, daha iyi işlenmiştir. Daha çok emek verilip masraf edildiği için, bu topraklar genişlikleri, doğal verimlilikleri oranında çok mahsul verir. Fakat, bu ürün üstünlüğünün, emek ve gider üstünlüğü oranını aştığı pek az görülür. Çiftçilikte, zengin ülkenin emeği, yoksul ülkenin emeğinden her zaman çok daha verimli olmaz. Yahut aradaki fark, hiçbir zaman sanayide olduğunca büyük değildir. Ondan ötürü, zengin bir ülkenin zahiresi pazara vardığında, yoksul ülkenin eşit derecede iyi olan zahiresinden her zaman için daha ucuz değildir. Lehistan zahiresi, o iyilikteki Fransa zahiresi kadar ucuzdur. Oysa Fransa, varlık ve ilerleme bakımından Lehistan'dan üstündür. Ekin yetiştirilen illerde, Fransa'nın zahiresi, çoğu yıllar İngiliz zahiresi kadar iyi olup fiyat bakımından hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte, Fransa, zenginlik ve ilerleme bakımından, belki İngiltere'den aşağıdır. Gelgelelim, İngiltere'nin ekin toprakları Fransa topraklarından iyi işlenmiştir. Fransa topraklarının da Lehistan topraklarından çok daha güzel işlenmiş olduğu söylenir. Yoksul ülke, rençperliğinin aşağı olmasına karşın, zahiresinin iyiliği ve ucuzluğu bakımından zenginle bir dereceye dek rekabet edebilir. Ama sanayi alanında böyle bir yarışa kalkışamaz. Hiç değilse, bu sanayi, zengin ülkenin toprağına, iklimine, durumuna uygun bulunuyorsa, buna yeltenemez. Fransa'nın ipeklileri, İngiltere'nin ipeklilerinden güzel ve ucuzdur. Çünkü, İngiltere iklimi, hiç değilse ipek ithali üzerine konulmuş olan şimdiki yüksek resimler dolayısıyla, ipek yapımı için, Fransa iklimi kadar uygun düşmemektedir. Ama, İngiltere'nin demir ve çelik eşyası ile çuha ve kazmirleri, Fransa'nınkilerle kıyas edilemeyecek kadar üstündür; eşit nitelikte olanlar ise daha çok ucuzdur. Söylendiğine göre, birtakım pek kaba saba ev eşyası yapımı bir yana bırakılırsa –ki hiçbir ülke bunlarsız olamaz– Lehistan'da, sanayi diye bir şey yok gibidir.

İşbölümü sonucunda, aynı sayıda adamın, iş miktarında sağlayabildiği bu büyük artış üç ayrı nedenden; birincisi, teker teker her işçide el yatkınlığının artmasından; ikincisi çokluk bir çeşit işten ötekine geçerken yitirilen vaktin tasarruf edilmesinden; sonuncu olarak da, işi kolaylaştırıp kısaltan, bir adama birçoklarının işini yapabilme olanağını veren çok sayıda makinenin icat edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

Birincisi: El yatkınlığının gelişmesi, işçinin başarabileceği iş miktarını kesenkes artırır. İşbölümü, her adamın görevini birkaç pek basit tek işleme indirip, bu eylemi işçinin yaşamında biricik uğraş haline getirdiğinden, işçideki el yatkınlığı kuşkusuz pek çoğalır. Çekiç kullanmaya alışık olmakla birlikte çivi yapma alışkanlığı bulunmayan basbayağı bir demirci, bir vesile ile çivi yapmayı denemek zorunda kalsa, eminim ki günde 200 - 300 taneden fazlasını yapamayacaktır. Yaptıkları da pek bir şeye benzemez. Çivi yapmaya alışık olmakla birlikte, belli başlı ya da biricik zanaatı çivicilik olmayan bir demircinin, var gücüyle çalıştığında günde sekiz yüz yahut bin çividen çoğunu yapabildiği olmaz. Ben, çivi yapmaktan başka hiçbir zanaatla uğraşmamış, yaşı yirmiden aşağı delikanlılar gördüm. Sıkı çalıştılar mı, bunların her biri, günde iki bin üç yüzden çok çivi çıkarabiliyordu. Çiviye biçim verilmesi, hiç de öyle basit işlemlerden değildir. Aynı kimse, körüğü çalıştırır; gerektiğinde ateşi karıştırır ya da düzeltir; demiri kızdırır, çivinin her yanını döver. Çivinin tepesini döverken de alet değiştirmesi gerektir. Bir iğne ya da metal düğme yapımının inceden inceye ayrıldığı çeşitli işlemlerin hepsi bundan daha basit; ömründe bütün işi gücü bunları yapmak olan kimsenin el yatkınlığı, çoğu zaman pek daha fazladır. Bu sanayideki işlemlerden kiminin yapılışındaki çabukluk, bunları hiç görmemiş olanların, insan elinin edinebileceğini sandıkları hızın çok üstündedir.

İkincisi: Bir çeşit işten bir ötekine geçerken, çokluk, yitirilen vaktin tasarrufu ile elde edilen fayda, ilk bakışta sanacağımızdan çok büyüktür. Bir çeşit işten, bir başka yerde, büsbütün ayrı aletlerle yapılan bir ötekine çabucak geçmek olanaksızdır. Küçük bir çiftliği ekip biçmekte olan kırdaki bir dokumacı, tezgâhından tarlasına, tarlasından tezgâhına giderken vaktinin epeycesini yitirse gerektir. Her iki zanaat aynı işlikte[14] yürütülebildiğinde, zaman kaybı kuşkusuz pek daha az olur. Ama, ne de olsa buradakinin bile bayağı hatırı sayılır. Çokluk, bir kimse bir işten ötekine atlarken, biraz ağır alıp sallanır. İşin yenisine koyulurken, iyiden iyiye kendini verdiği olmaz.

Bilinen deyimle, başında kavak yeli eser. Güzel güzel çalışacak yerde, bir süre ipe un serer. Kırdaki her ırgat, yarım saatte bir, iş ve alet değiştirmek, hemen her tanrının günü elini yirmi değişik şekilde kullanmak zorunda olduğundan bu haylazlık ve yasak savarmışçasına çalışma alışkanlığını tabiatıyla, daha doğrusu ister istemez benimsemiş olur. Bu onu, hemen her zaman tembelleştirip ağırlaştırır; en işten başkaldırmayacağı zamanlarda bile canla başla iş göremez hale gelir. Böylece, el yatkınlığı bakımından olan yetersizliğin yanı sıra, yalnızca bu etken, başarabileceği iş miktarını her zaman oldukça azaltır.

Üçüncüsü ve sonuncusu: Uygun makine kullanılmakla emeğin ne denli kolaylaştırılıp kısaltıldığı herkesin gözüne çarpmakta olsa gerektir. Örnek göstermeye hacet yoktur. Onun için, yalnız şurasına değineceğim: İşi bunca kısaltıp kolaylaştıran bütün makinelerin icadı, anlaşılan, kökeninde işbölümünden ileri gelmiştir. İnsanların, bir amaca ulaşmanın daha zahmetsiz, daha kestirme yollarını bulup çıkarmaları, bütün dikkatleri o bir tek hedefe yöneltildiğinde, zihinleri bir sürü değişik şeyler arasında dağıldığı sırada olduğundan daha çok ihtimal içindedir. İşbölümünden ötürü, her adamın olanca dikkati doğal olarak bir tek pek basit maksada çevrilmiş bulunur. Bundan dolayı, işin her ayrı kolunda çalıştırılanlardan birinin ya da ötekinin, kendine ait görevi yerine getirmek için az zamanda daha kolay, daha kısa yöntemler bulması doğal olarak beklenebilir; yeter ki işin niteliği böyle bir gelişmeye elverişli olsun. Pek inceden inceye bölümlere ayrılmış olan sanayide kullanılan makinelerin çoğu, aslında sıra işçilerinin türetmesidir. Her biri çok basit bir işlem üzerinde çalıştırıldığından, o eylemi başarmak için, bunlar daha kolay, daha çabuk yöntemler bulmaya doğal olarak kafalarını vermişlerdir. Bu çeşit fabrikaları gezmeye epey alışık olanlara, işin kendilerine düşen kısmını kısaltıp kolaylaştırmak üzere, bu gibi işçilerce tüketilmiş pek güzel makineler gösterdikleri çok olur. İlk ateş makinelerinin[15] başında, pistonun iniş çıkışına göre, kazanla silindir arasındaki bağlantıyı bir açıp bir kapamak için sürekli olarak çalıştırılan bir erkek çocuk bulunurdu. Bu çocuklardan, arkadaşları ile oynamaya düşkün birisi, bu bağlantıyı açan kapağın koluna bir ip takıp bu ipi makinenin bir başka yanına bağlamakla, başında beklemeden kapağın açılıp kapandığını, kendisinin de arkadaşları ile birlikte eğlenebilmek için serbest kalacağını gördü. İlk türetilmesinden beri

bu makine üzerinde yapılan ilerletmelerin en büyüklerinden biri, zahmetini esirgemek isteyen bir oğlanın işte bu biçimdeki buluşudur.

Bununla birlikte, makinelerdeki bütün ilerlemeler, onları kullanma fırsatını bulanların türetmesi olmaktan çok uzaktır. Birçok gelişme, makine yapımının başlı başına bir zanaat haline gelmesi ile makine yapanların hüneri sayesinde olmuştur. Kimi ıslahlar ise, meslekleri hiçbir şey yapmayıp yalnızca her şeyi gözden geçirmek olan, böylece, birbirine pek uzak, hiç benzemez şeylerin özünü bir araya getirebilen filozof ya da kuramcı[16] dediğimiz kimselerin marifetidir. Topluluğun gelişmesi ile, her uğraş gibi, bilim yahut kafa çalışması da ayrı bir yurttaş sınıfının başlıca veya biricik uğraşı ya da zanaatı olmaktadır. Yine bütün öteki işler gibi bu zanaat da, alt alta bir sürü çeşitli kollara ayrılmıştır; bunların her biriyle, başlı başına bir bilgin takımı ya da kümesi uğraşır. Başka her işte olduğu gibi bilimde de işin inceden inceye bölümlere ayrılması, mahareti[17] artırır; zamandan tasarruf ettirir. Her kimse benimsediği alanda daha uzman olur. Başarılan işin toplamı artar. Böylece bilgi miktarı epey çoğalır.

İyi yönetilen bir toplulukta halkın en aşağı tabakalarına dek yayılan geniş kapsamlı zenginliği oluşturan, işbölümü dolayısıyla türlü zanaat ürünlerinin hepsinin fazlasıyla çoğalmasıdır. Her işçinin elinde, yaptığı eserin kendi gereksinmesinden çok olup dilediği gibi kullanabileceği büyük bir miktar vardır. Başka her işçide tıpkı aynı durumda bulunduğundan, yaptığı malların büyük bir miktarını onlarınkinin büyük bir miktarı ile ya da, aynı şey demek olan, bedeli ile değiş etmesi mümkün olur. O, öteki işçilere gereksindikleri şeyleri bol bol verir. Berikiler de, onun işine yarayanları yine çokça sağlamış olurlar. Böylelikle, topluluğun bütün çeşitli tabakaları arasında, herkese ulaşan bir bolluk yayılmış olur.

Gelişmekte olan uygar bir ülkede en ufak bir esnafın ya da gündelikçinin eşyalarına bakınız. Ona bu eşyayı iletebilmekte çalışmalarının, küçük de olsa payı bulunan kimseler sayısının, her türlü tahminin üstünde olduğunu göreceksiniz. Örneğin, görünürde ne denli kaba saba da olsa, bu gündelikçinin sırtındaki yün ceket bir sürü işçinin bir araya gelmiş emeğinin ürünüdür. Çoban; yünü cinsine göre ayıran kimse, yünü diden ya da taraktan geçiren adam, boyacı, çırpıcı, iplik bükücü, dokuyucu, baskıcı ile perdahçı, daha birçokları, hepsinin birden, bu basit üretimin başarılabilmesi için çeşit çeşit zanaatlarını bir araya getirmesi gerektir.

Sonra, gerecin bu bir takım işçilerden, çoğu kez yurdun pek ırak yerlerinde bulunan öteki işçilere aktarılmasında, kim bilir kaç tüccar, kaç arabacı çalıştırılmıştır. Hele, boyacıların kullandığı, çok defa dünyanın bir ucundan gelen türlü eczayı bir araya toplamak için ne alışverişler, ne deniz üstü gidiş gelişler olmuş, nice gemi mimarları, kalyoncular, yelkenci ve halatçılar kullanılmıştır. Bu işçilerden en solda sıfır olanının aletlerini yapmak için ne türlü türlü emekler gerekir. Kalyoncunun gemisi, çırpıcının dibeği, hatta dokumacının tezgâhı gibi çapraşık makineler şöyle dursun, yalnızca pek basit bir alet olan, çobanın yün kırptığı makası meydana getirmek için, ne türlü türlü emeğe lüzum olduğunu düşünelim. Madenci, cevherin ergitildiği fırını yapan kimse, kerestelik ağacı kesen oduncu, ergitme yerinde kullanılacak kömürü yakmış bulunan kömürcü, tuğlacı, duvarcı, fırının hizmetine bakan işçiler, fabrika inşaatçısı, demirci, bakıcı... Makasın yapılması için bütün bunların türlü zanaatının bir araya gelmesi gerekmektedir. Giyim kuşamı ile ev eşyasındaki türlü parçaları da aynı tarzda gözden geçirecek olsak: tenine giydiği kalın bezden gömleği, ayağındaki pabuçları; üstünde yattığı döşekle, bunun oluştuğu türlü kısımların hepsini; üzerinde yemeğini pişirdiği ocak ızgarasını, o iş için yerin dibinden çıkarılarak belki uzun deniz ve kara yollarından taşınıp kendisine getirilen kömürü; bütün öteki mutfak takımlarını; bütün sofra takımlarını; yiyeceğini, sofraya koyup kestiği bıçakları, çatalları, toprak yahut maden tabağı çanağı; ekmeğini, birasını hazırlamak için çalışmış olan türlü işçileri; rüzgâr ile yağmuru bırakmayıp hem ısıyı hem ışığı içeri koyuveren cam pencereyi; dünyanın bu kuzey bölgelerinin, onsuz pek oturmaya elverişli olmayacağı bu güzel, mutlu icadın yapılabilmesi için gerekli bilim ve sanatı, bu çeşit yararlı nesneleri yapmakta çalıştırılan türlü işçilerin aletlerini... Evet işte, bütün bu şeyleri inceler, her biri için nice başka başka emekler harcandığını göz önüne getirirsek, binlerce kişinin yardımı ve elbirliği olmaksızın, uygar bir ülkede mal bakımından en solda sıfır bir kimsenin, pek yanlış olarak, külfetsiz ve sade bildiğimiz her zamanki biçimiyle bile donatılamayacağını anlarız. Gerçi, bir lordun pek aşırı gösterişi yanında, berikinin eşyası elbette çok sönük, çok bayağı kalır. Böyle olmakla birlikte, bir Avrupa hükümdarı ile çalışkan, tutumlu bir köylünün eşyası arasındaki fark, her zaman, bu köylününkilerle, on bin baldırıçıplak vahşinin yaşamı ve özgürlüğü konusunda dediği dedik nice Afrika kralının eşyası arasındaki kadar olmasa gerektir.

Bölüm II

İşbölümünün Doğmasına Yol Açan İlke Üzerine

Bunca faydalara kaynak olan bu işbölümü, kökeninde, bunun oluşturduğu herkese ulaşan zenginliği önceden görüp amaç edinen bir insan kafasından doğmuş değildir. İşbölümü, öyle geniş bir fayda gözetmeyen, insan tabiatındaki belirli bir eğilimin, yani alıp vermek, bir şeyi bir başka şeyle trampa ve değiş etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici,[18] fakat kaçınılması imkânsız olan sonucudur.

Bu eğilimin, daha çok aydınlatılması mümkün olmayan insan tabiatının temel ilkelerinden biri mi, yoksa daha ihtimal içinde göründüğü üzere, muhakeme[19] ve konuşma melekelerinin[20] kaçınılmaz bir sonucu mu olduğu, bizim inceleyeceğimiz konu ile ilgili değildir. Bu eğilim bütün insanlarda vardır; başka hiçbir hayvan soyunda görülmez. Hayvanlar ne bunu, ne başka çeşit bağıtları[21] bilirler. Aynı tavşanın peşinden koşan iki tazı, ara sıra elbirliği ile hareket ediyor gibi görünür. Her biri, avı arkadaşına doğru kışkırtır ya da arkadaşı ona kendisine gönderdiğinde, yakalamaya çalışır. Yine de bu, o hayvanlar arasındaki bir anlaşmadan ileri gelmeyip yalnızca o sırada aynı amaç üzerinde hırslarının rasgele birleşmesinden dolayıdır. Köpeğin bir başka köpekle, hak ve insaf gözeterek, bile bile, bir kemiği bir başka kemik karşılığında değiş ettiği görülmemiştir. Hareketleri ya da doğal bağırışı ile bir hayvanın bir başka hayvana: "Bu benim, şu senin; ona karşılık sana bunu vereceğim" diye anlattığı görülmüş değildir. Bir hayvan, bir başka hayvandan yahut bir adamdan bir şey elde etmek istedi mi, hizmetini gereksindiği kimselerin yakınlığını kazanmaya çalışmaktan öte kandırma yolu yoktur. Köpek yavrusu, anasına yaltaklanır; sofradaki efendisi eliyle beslenilmek isteyen zağar, bin türlü şaklabanlıkla onun dikkatini çelmeye çalışır. Kimi zaman insanın da, kendi benzerlerine karşı aynı oyunlara başvurduğu olur. İstediğini yaptırmak için başka çaresi olmayınca, türlü dalkavukluklar edip, yaranarak onların lütfunu elde etmeye çabalar. Bununla birlikte, her defasında bu çareye başvurabilmek için vakti olmaz. Uygar toplulukta her an, bir sürü insanın işbirliğini, yardımına gereksinme duyulur. Oysa birkaç kişinin dostluğunu kazanmak için bütün ömrü hemen hemen yetmez. Hemen bütün öteki hayvan soylarında, olgunluk çağına erişince, her biri tamamıyla başıboştur. O doğal hali ile başka hiçbir canlı yaratığın

yardımına ihtiyacı yoktur. İnsanın ise hemen bir düzine soydaşının yardımına ihtiyacı vardır. Bu yardımı yalnızca onların iyilikseverliğinden beklerse, eli böğründe kalır. Onların bencilliğini kendi lehinde ilgilendirip dilediğini yapmalarının menfaatleri gereği olduğunu onlara gösterebilirse, insanoğullarını razı etmesi olasılığı çoktur. Bir başkasına herhangi bir alışveriş önerisinde bulunanın, yapmak istediği budur: "Gereksindiğimi bana verin, siz de benden şu gereksindiğinizi alın." Buna benzer her önerinin anlamı, budur. Gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşerilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz. Dilenci bile, buna bütün bütün bel bağlamaz. Gerçi hayırsever kimselerin iyi niyeti, geçiminin bütün temelini sağlar. Ama eninde sonunda, bu kaynak, yaşamak için muhtaç olduğu bütün gerekli maddeleri kendisine iletse bile, bunları ona gereksindiği sırada yetiştirmediği gibi, yetiştiremez de. Zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçlarının büyük bir kısmı, başka insanlarınki gibi sözleşme, değiş etme, satın alma ile karşılanır. Birinin kendisine vermiş olduğu para ile yiyecek satın alır. Bir ötekinin bağışladığı giysilere, kendisine daha uygun gelen başka eski giyeceklerle ya da başını sokacağı bir yerle veya yiyecekle trampa eder, yahut gereksindiğinde yiyecek, giyecek ya da başını sokacağı bir yer satın alabileceği para ile değiş eder.

Karşılıklı gereksindiğimiz lütufların çoğunu, birbirimizden böyle anlaşma, trampa, satın alma ile elde ettiğimiz gibi, kökeninde işbölümüne yol açan da bu aynı alışveriş eğilimidir. Bir avcılar ya da çobanlar kabilesinde, filan kimse bir başkasından daha çabuk, daha ustalıkla, örneğin, yay ve ok yapmaktadır. O, bunları sığır ya da av eti karşılığında arkadaşları ile sık sık trampa etmektedir. Sonunda anlar ki, böylelikle, kendisi yakalamaya çıktığı takdirde tutabileceğinden çok hayvan ve av eti ele geçirebiliyor. İşte, çıkarını hesap ettiği için, yay ve ok yapmak gitgide belli başlı işi olur. Bundan ötürü, bir tür silahçı olur çıkar. Bir başkası, küçük salaşların ya da bir yerden bir yere taşınabilen kulübelerin kafesini çatıp üstünü örtmekte kendini göstererek sivrilir. Komşularına, bu yolda faydalı olmaya çalışır. Komşuları, onu yine hayvan ve av eti vermekle mükâfatlandırır. Sonunda kendisini bütün bütün bu zanaata verip bir tür

dülger olmanın işine geldiğini görür. Bunun gibi, bir üçüncü kimse de demirci ya da bakırcı olur. Bir dördüncüsü, vahşi giyeceğinin başlıcasını oluşturan post ve derilerin terbiyecisi, yahut debbağ olur. Böylece, kendi tüketimini aşan bütün emek ürününün fazla kısmını, gereksinebileceği başkalarının emek ürününün benzeri kısımları ile değiş edebileceğinden emin bulunması, her insanı, kendini belirli bir işe vermeye, bu iş için olanca yetenek ve zekâsını geliştirip mükemmelleştirmeye özendirir.

Gerçekte, başka başka insanlar arasındaki doğal yetenek farkı sanıldığından azdır. Olgunluk çağına geldiklerinde, türlü mesleklerden insanları birbirinden ayırt eder görünen çeşitli yetenekler, genellikle, işbölümünün nedeni olmaktan çok, sonucudur. Birbirine hiç benzemeyen seciyedeki kimseler arasında, örneğin, bir bilgin ile sokaktaki sıradan bir hamal arasındaki fark, pek öyle yaradılıştan değil, daha çok, alışkanlık, âdet ve eğitimden ileri geliyor gibi görünmektedir. Bu kimseler, dünyaya geldikleri zaman ve ömürlerinin ilk altı ya da sekiz yılında, birbirlerine belki pek benzerlerdi. Ne ana babaları, ne oyun oynadıkları arkadaşları, aralarında göze batan bir fark görebilirdi. O yaşlarda yahut az sonra, bunlar birbirinden çok farklı işlerde çalışmaya koyulurlar. O zaman, aralarında ayrılık göze çarpmaya başlar ve bu gitgide genişler. Öyle ki, artık tüm o kendini beğenmişliğiyle filozof atalarıyla bir tek benzeyiş noktası bulunduğunu kabule yanaşmayacaktır. Ama alışveriş, trampa, değiş etme isteği olmasa idi, her insan, yaşamak için muhtaç olduğu her gerekli ve elverişli maddeyi kendi başına ele geçirmek zorunda kalacaktı. Her birinin yerine getireceği ödev, yapacağı iş aynı olacak, büyük yetenek farklarını doğurabilecek biricik etken olan böyle bir görev ayırımı bulunmayacaktı.

Türlü meslekteki adamlar arasında, çok dikkate değer bu yetenek farkını ortaya çıkaran bu istek olduğu gibi, bu ayırımı faydalı kılan da yine aynı eğilimdir. Aynı cinsten olduğu kabul edilen birçok hayvan soyları, insanlar arasında alışkanlık ve eğitimden önce varolduğu anlaşılan yetenek farkından daha pek dikkate değer bir yetenek farkını doğadan alırlar. Yaradılışta, yetenek ve zekâ bakımından bilgin ile sokağın hamalı arasındaki fark, bir samsun[22] ile bir tazı; bir tazı ile zağar, zağarla bir çoban köpeği arasındaki farkın yarısı kadar değildir. Gelgelelim bu çeşitli hayvan soylarının, hep aynı cinsten olmalarına karşın, birbirlerine faydası yok gibidir. Samsunun kuvvetini desteklemekte, ne tazıdaki çevikliğin, ne zağardaki zekânın, ne çoban köpeğindeki yumuşak başlılığın en ufak bir

hayrı olur. Trampa yahut değiş etme gücü veya isteği olmadığı için, bu türlü türlü yetenek ve yeteneklerin verimleri, ortaklaşa bir araya getirilip kaynaştırılamaz ve o soyun rahatlığı ve kolaylığı için ufacık bir yararı olmaz. Her hayvan, hep ötekilerden ayrı, kendi kendine başının çaresine bakıp öz varlığını korumak zorundadır. Doğanın, soydaşlarını birbirinden ayırdığı bu yetenek değişikliğinden hiçbir bakıma yararlanamaz. Bunun tersine, insanlar arasındaki en aykırı yetenekler, birbirlerine faydalıdır. Teker teker sahibi oldukları yeteneklerin türlü ürünleri, hepsinde bulunan alışveriş, trampa, değiş etme isteği sayesinde, denebilir ki, ortaklaşa bir yığın halinde ortaya konulmuş olur. Her insan, oradan, başka insanlardaki yeteneklerin ürünlerinden gereksindiği parçayı satın alabilir.

Bölüm III

İşbölümünün Piyasa Genişliğine Göre Sınırlandığı

İşbölümüne yol açan, değiş etme gücü olduğuna göre, bu bölünüşün alanı, her zaman için, değiş etme gücü ile yahut, başka deyişle, piyasanın genişliği ile sınırlanmak gerektir. Pazar çok küçük olursa, kendi tüketiminden artan emek ürünü fazlasının hepsini elde etmek isteyeceği başkalarının benzeri ürün fazlası[23] ile değiş edemeyeceği için, kimse kendini, büsbütün tek bir işe vermeye özenmez.

Hatta, pek bayağı türden bazı öyle zanaat çeşitleri vardır ki, bunlar bir büyük kentten başka yerde yürütülemez. Örneğin, bir hamal, başka bir yerde ne iş ne geçim yolu bulabilir. Köy, onun için çok dar bir alandır. Öyle olur olmaz bir kasaba pazarı bile hamala sürekli iş sağlamak için yeter büyüklükte sayılamaz. İskoçya dağları gibi, pek az oturanı olan bir ülkede, şuraya buraya serpilmiş mini mini köylerle tek tük evlerde her çiftçi, ailesinin kasabı, fırıncısı, biracısı olmak zorundadır. Bu gibi yerlerde, bir demirciye, doğramacıya ya da duvarcıya, aynı zanaatı yürüten bir başkasından, hiç değilse yirmi mil ötede zor rastlayabiliriz. Daha yakında bulunacağını ummamalı... Bunların en yakınından 8 - 10 mil uzakta bulunan dağınık aileler, daha kalabalık ülkelerde, o esnafa gördürülen bir sürü ufak işleri, kendi başlarına yapmasını öğrenmek zorundadırlar. Hemen her yerde, rençperler, aynı maddeler üstünde işleyecek kadar birbirleriyle yakın ilgisi olan her türlü zanaat kollarının topuna birden sarılmak ihtiyacındadırlar. Taşradaki bir doğramacı, her türlü ağaç işleriyle, kırdaki bir çilingir ise bütün demir işleriyle uğraşır. Bunlardan birincisi, yalnız doğramacılıkla kalmayıp dülgerlik, ince marangozluk da yapar. Ağaç üzerine oymacılık bile yaptığı gibi, saban, iki ve dört tekerlekli araba da yapar. Ötekinin uğraştığı işler ise daha çeşitlidir. İskoçya dağları içerlerindeki kuytu köşelerde, çivicilik gibi bir zanaatın yeri olmasına imkân yoktur. Günde bin çivi ve yılda üç yüz iş günü hesabı ile, böyle bir işçi yılda üç yüz bin çivi yapar. Gelgelelim, bir yıl içinde, böyle bir yerde bunların bin tanesini, yani bir günde yaptığını bile harcamaya olanak bulamaz.

Su yolu ile ulaştırma, yalnızca karadan taşımanın sağlayabileceğinden daha geniş bir piyasayı her çeşit zanaata açık tuttuğundan, her türlü zanaat, doğal olarak, deniz kıyılarında, kullanışlı[24] ırmaklar boyunca bölümlere

ayrılıp gelişmeye başlar. Çokluk, bu gelişme, üzerinden uzun zaman geçmesiyle ülke içerlerine dek yayılır. İki adamın sürdüğü, sekiz beygirin çektiği büyük tekerlekli bir araba, aşağı yukarı dört ton ağırlığındaki malı Londra'dan Edinburgh'a, şöyle böyle altı haftada getirip götürebilir. Aşağı yukarı aynı süre içinde, 6 ya da 8 adamın kullandığı bir gemi, Londra ile Leith limanları arasında, gidip gelerek, çokluk iki yüz ton ağırlıkta mal taşır. Böylece, su yolu ile ulaştırma sayesinde 6 ya da 8 kişi, aynı süre içinde, Londra ile Edinburgh arasında, yüz adamın sürüp dört yüzü beygirin çektiği büyük tekerlekli elli araba ile taşınan kadar malı getirip götürebilir. Demek ki, en ucuz kara yolu ile Londra'dan Edinburgh'a taşınan iki yüz ton malın üstüne, yüz insanın üç hafta süre ile bakımı masrafını, ayrıca dört yüz beygir ile elli büyük arabanın hem bakımını hem de aşağı yukarı bakımları kadar tutan yıpranıp eskimeleri masrafını yüklemek gerektir. Oysa, su yolu ile taşınan aynı miktar mala, ancak 6 ya da 8 insanın geçimi ile, iki yüz tonluk bir geminin yıpranıp eskime masrafı, bir de fazla olan riziko karşılığı yahut kara ve su ulaştırması arasındaki sigorta farkı binecektir. İşte, bu iki yer arasında kara yolundan başka ulaştırma bulunmasaydı, birinden ötekine ancak ağırlıklarına oranla pahası pek yüksek mallar taşınabileceğinden, aralarında şimdi yapılabilen alışverişin pek azı olabilirdi. Bu yüzden de karşılıklı olarak birbirlerinin çalışmasını desteklemeleri şimdiki gibi değil, pek az olurdu. Dünyanın birbirinden uzak bölgeleri arasında ya pek az alışveriş olur ya hiç olmazdı. Hangi mallar, Kalküta ile Londra arasındaki karadan ulaştırma ücretini kaldırabilirdi ki? Yahut böyle bir masrafı kaldıracak kadar değerli olsa bile o mal, bunca barbar milletlerin topraklarından ne denli esenlikle geçirilebilirdi? Bununla birlikte, şimdi bu iki kent, kendi aralarında pek önemli alışverişte bulunmakta; karşılıklı olarak birbirlerine pazar sağladıklarından, birbirlerinin çalışmasını epey gayrete getirmektedir.

Su yolu ile taşımanın bu gibi üstünlükleri bulunduğuna göre, sanatın ve sanayinin ilk gelişmesinin, bu kolaylık sayesinde, her türlü emek ürününe bütün yeryüzünün pazar olarak açıldığı yerde olması; bunların ülke içlerine hep çok sonra yayılmaları doğaldır. Ülkenin iç tarafları, mallarının çoğuna, kendilerini çevreleyip deniz kıyıları ile kullanışlı ırmaklardan ayıran topraklardan başka pazar uzun zaman için, bulamaz. O yüzden, pazarlarının genişliğinin, uzun zaman o toprakların zenginliği ve kalabalıklığı oranında kalması gerekir. Bundan ötürü, buraların gelişmesi, ancak o arazinin

gelişmesinden sonra olabilir. Kuzey Afrika'da bulunan sömürgelerimizdeki çiftlikler, her zaman ya deniz kıyıları ya kullanışlı ırmaklar boyunca kol salmışlardır. Hemen hiçbir yerde bunların çok ötelerine yayıldıkları olmamıştır.

En güvenilir tarihe göre, anlaşılan ilk uygarlaşmış milletler, Akdeniz kıyıları çevresinde oturanlardı. Yeryüzünde bilinen bütün iç denizlerin en büyüğü olan bu denizde gelgit bulunmadığından, bundan dolayı da rüzgârlardan başka nedenle dalgalanmalar olmadığından hem sularının durgunluğu hem adalarının çokluğu hem çevresindeki kıyıların yakınlığından ötürü, cihan denizciliğinin başlangıcı için burası pek elverişli idi. O çağlarda pusula kullanmasını bilmediklerinden, insanlar kıyıları gözden kaybetmekten korkuyor; gemi yapma sanatının kusurlu oluşu yüzünden, kendilerini okyanusun azgın dalgalarına bırakıvermeyi gözleri tutmuyordu. Herkül sütunlarını geçmek, yani Cebelitarık boğazının ötesine yelken açmak, eski dünyada uzun zaman en parmak ısırılan, en tehlikeli denizcilik başarısı sayılıyordu. O eski çağların en becerikli denizcileri, en bilgili gemi mimarları olan Finikeliler'le Kartacalılar bile, bu geçidi neden sonra deneyebildiler. Uzun zaman için, bunu sınayabilen yalnız bu milletler olmuştur.

Akdeniz kıyılarındaki bütün ülkeler içinde, Mısır'ın, tarım ve sanayisini, önemli denecek gibi ilerleten ilk ülke olduğu görülüyor. Yukarı Mısır, hiçbir yerde Nil'in birkaç mil ötesinden ileriye uzanmaz. Aşağı Mısır'da ise, o koca ırmak başka başka birçok kanallara bölünür. Azıcık hüner sayesinde (hemen hemen bugün Hollanda'da Ren ve Möz ırmaklarındaki gibi) bütün büyük kentler, bütün büyücek köyler, hatta kırlardaki bir sürü çiftlik evleri arasında, bu kanalların su yolu ile ulaşıma yaramış olduğu anlaşılıyor. Bu iç su yollarında gidiş gelişin kapsam genişliği ve kolaylığı belki Mısır'ın erkenden gelişmesinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Bengal illeri ile Doğu Hint Ülkeleri'nde[25] Çin'in bazı doğu illerinde, tarım ve sanayi gelişmesinin en eski çağlara dek uzandığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, pek uzaklara giden bu eskilik, dünyanın bu bölgesindeki bizlerin yetkisinden emin olduğumuz hiçbir tarihle belgelenmiş değildir. Bengal'de, Ganj ile birçok başka büyük ırmaklar, Mısır'daki Nil'de olduğu gibi bir sürü kullanışlı kanallar meydana getirmektedir. Çin'in doğu illerinde de birçok büyük ırmak, çeşitli kolları ile bir sürü kanal oluşturur. Bunlar,

birbirlerine geçit verdiği için, Nil'den ve Ganj'dan, belki, her ikisinden daha geniş iç su ulaştırmasına elverişlidir. Eski Mısırlılar'la Hintliler'den ve Çinliler'den hiçbirinin, dış ticareti teşvik etmemiş olup, elde ettikleri büyük varlığın hepsini su yollarından yararlanarak sağlamışa benzemeleri dikkate değer.

Bütün iç Afrika'nın, Asya'nın, Karadeniz ile Hazar denizinin epey ötesine düşen bölgenin tamamının, eski İskit ülkesinin, bugünkü Tataristan ile Sibirya'nın, oldum olası, şimdi gördüğümüz barbar ve uygarlıksız durumda bulundukları anlaşılıyor. Tataristan denizi, gidip gelmeye elverişli olmayan bir buz okyanusudur. Dünyanın en büyük ırmaklarından birkaçı bu ülkeden geçiyorsa da çoğu yerinde bu ırmaklar ulaştırma ve alışverişte bulunabilmek için, birbirine pek uzaktır. Avrupa'daki Baltık ve Adriyatik denizleri, gerek Asya gerek Avrupa'daki Karadeniz ve Akdeniz, Asya'daki Aden, Basra, Hint, Bengal, Siyam körfezleri gibi deniz ticaretini bu koskoca kıtanın içerlerine dek ulaştırabilecek giriş kapılarından hiçbiri Afrika'da yoktur. Afrika'nın büyük ırmakları da, önemlice iç su yolu ulaştırmasına elvermeyecek kadar birbirlerinden uzaktır. Esasen, bir milletin çokça kollara ya da kanallara bölünmeyen, denize dökülmezden önce bir başka topraktan geçen bir ırmak yolu ile yapılabileceği ticaret hiçbir zaman pek fazla olamaz. Çünkü yukarıdaki ülke ile deniz arasındaki bağlantıyı kesmek, hep öteki arazinin sahibi bulunan milletin elindedir. Tuna üzerindeki gidiş gelişin, Bavyera, Avusturya, Macaristan gibi türlü devletlere faydası, ırmak yolunun tamamının Karadeniz'e döküldüğü yere dek bu devletlerden yalnız birinin elinde bulunduğu takdirde olabileceğinden çok daha azdır.

Bölüm IV

Paranın Kökeni ve Kullanılışı Üzerine

İş bölümü bir kez iyice yer ettikten sonra insanın kendi emeği ürünü ile karşılayabileceği gereksinmelerinin pek azıdır. İhtiyaçlarının pek çoğunu, insan, kendi tüketiminden artan emek ürününün fazlasını başka insanların emek ürününden gereksindikleri ile değiş etmekle giderir. Böylece, her insan değiş etme ile geçinir ya da, bir dereceye kadar tacir durumuna girer. Topluluğun kendisi de, tam bir alışverişçi toplum olma yolunu tutar.

Ama, işbölümü yeni yeni oluşmaya başlarken, bu değiş etme gücünün faaliyeti, sık sık pek büyük engellerle karşılaşmış, çok zorluğa uğramıştır. Diyelim ki, bir adamın elinde falan maldan, gereksindiğinden fazla; bir başkasında ise, ihtiyacından az vardır. Bundan ötürü, birinci kimsenin, bu fazlanın bir kısmını elden çıkarmak; ötekinin ise, bunu satın almak işine gelecektir. Fakat, tesadüf, bu ikinci kimsenin elinde de ötekinin gereksindiği bir nesne yok ise bunlar arasında değiş yapılamaz. Kasabın dükkânında, kendi yoğaltabileceğinden fazla et vardır. Biracı da, ekmekçi de bunun bir kısmını satın almak isterler. Ancak, karşılık olarak verebilmek için, bunların elinde, uğraştıkları zanaatın çeşitli ürünlerinden başka şeyleri yoktur. Kasapta da, tez elden gereksindiği bütün ekmekle bira vardır. Bu durumda, bunlar arasında bir değiş etme olamaz. Ne kasap onlara satıcı, ne onlar ötekine müşteri olabilir. Böylece, hepsi de birbirlerine karşılıklı yararlı olabilmekten uzaktır. Toplulukta, işbölümünün ilk yerleşmesinden sonraki her dönemde, bu gibi hallerin biçimsizliğini önlemek isteyen her tedbirli adam, kendi çalışmasının ürününden başka, karşılığında emeğinin ürününü vermemezlik edenin pek çıkmayacağını sandığı şu ya da bu maldan bir miktarını hep yanında bulundurabilecek şekilde işlerini ayarlamaya, çaba göstermiş olsa gerektir.

Bu amaç için, birbiri ardından birçok başka başka nesnenin akıl edilip kullanılmış olması muhtemeldir. Topluluğun ilerlememiş çağlarında alışverişteki ortaklaşa aracın hayvan olduğu söylenir. Pek elverişsiz bir araç olması muhtemel ise de, eski zamanlarda eşyaya çoğu kez, elde edilmeleri için karşılık olarak verilen hayvan sayısı ile paha biçildiğini görüyoruz. Homeros, Diomede'in zırhı ile kalkanının yalnızca dokuz öküz ettiğini; Glaucus'un zırhının ise yüz öküz ettiğini söyler. Alışverişte ve değiş etmede kullanılan ortaklaşa aracın, Habeşistan'da tuz; Hindistan kıyılarındaki kimi

bölgelerde bir tür deniz hayvanının kabukları; Newfoundland'da kuru morina balığı; Virginia'da tütün; batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerimizden kiminde şeker; birtakım başka ülkelerde post ya da tabaklanmış deri olduğunu söylerler. Bana anlattıklarına göre, bugün İskoçya'da bir işçinin ekmekçiye ya da meyhaneye, para yerine çivi götürdüğünün çok olduğu bir köy varmış.

Bununla birlikte, kaçınılamayan nedenlerle bütün ülkelerdeki insanların, eninde sonunda, bu iş için her nesneden çok metalleri yeğ tutmakta karar kılmış oldukları anlaşılıyor. Hemen hiçbir şey onlar gibi az yıpranır olmadığından, metaller, herhangi bir başka nesneden az fire vererek saklanabildiği gibi ıskartasız olarak istenildiği kadar parçaya bölünebilir. Çünkü bu parçalar, eritilmekle kolayca yeniden birleştirilebilir. Dolayısıyla onlar kadar dayanır başka hiçbir nesnede bulunmayan bir niteliktir. Bu da, bütün öteki vasıfların üstünde olarak, onları alışveriş ve sürüm aracı olmaya elverişli kılar. Örneğin tuz satın almak isteyip de, karşılık olarak hayvandan başka verebileceği bulunmayan bir adam, bütün bir öküzün ya da bütün bir koyunun tutarınca tuzu bir defada satın almak zorunda kalmış olsa gerektir. Bundan az tuz aldığı pek olamaz. Çünkü, karşılık diye verecek olduğu nesnenin, ıskartasız bölünebildiği seyrektir. Daha fazlasını satın almak isteyince de, yine aynı nedenlerden dolayı bu miktarın iki ya da üç katını, yani iki üç öküz yahut iki üç koyun değerinde tuz satın almak zorunda kalmış olmalıdır. Bunun aksine, sığır ya da koyun yerine, elinde karşılık olarak verebileceği metal olsa, metalin miktarını tez elden gereksindiği nesnenin tam miktarı ile kolayca denkleştirebilir.

Bu amaç için türlü milletler başka başka metaller kullanmışlardır. Eski Ispartalılar arasında ortaklaşa alışveriş aracı demir; eski Romalılar'da bakır; bütün zengin ve alışverişçi milletlerde ise, altın ya da gümüş idi.

Anlaşılan bu metaller ilkin, işaretsiz ve damgasız, işlenmemiş çubuklar halinde bu maksat için kullanılıyordu. Nitekim, Pliny[26], eski bir tarihçi olan Timaeus'un yapıtına dayanarak, Romalılar'ın, Servius Tullius zamanına dek basılmış paraları bulunmadığını; her neye gereksinirlerse, bunu satın almak için, damgalanmamış bakır çubuklar kullandıklarını bildirmektedir. Demek bu işlenmemiş çubuklar o sırada para vazifesini[27] görüyordu.

Metallerin böyle işlenmemiş biçimde kullanılması pek büyük iki sakınca doğuruyordu. Sakıncalardan birincisi metalleri tartmak; ikincisi, ayarlarına bakmak zahmeti idi. Küçük bir miktar farkının, değerde büyük fark doğurduğu kıymetli metallerin gereği gibi kesin olarak tartılması işi, hiç değilse, pek hassas[28] dirhemlere ve teraziye lüzum gösterir. Hele altın tartmak pek ince bir iştir. Gerçekte, kaba madenlerde ufak bir yanlışın pek önemi olmayacağından, bu kuşkusuz daha az incelik ister. Yine de, bir mangırlık mal almak veya satmak ihtiyacındaki bir zavallının, her defasında mangırı tartmak zorunda kalması pek sıkıcı olsa gerektir. Ayara bakmak işlemi daha güç, daha usandırıcıdır. Metalin bir parçası, uygun ergiticilerle bir pota içinde ergitilmedikçe, bu denemeden elde edilecek sonuç hiç belli olmaz. Bununla birlikte, basılmış paranın vücut bulmasından önce bu can sıkıcı, zahmetli işlem yerine getirilmedi mi, halk her an için pek büyük hile ve dolandırıcılıkla karşı karşıya bulunur; malı ile, bir libre ağırlığında has gümüş veya saf bakır yerine, dış görünüşü bu metallere benzetilmiş, en kaba, en adi madenlerden yapılma karışık bir taklit maden alabilirdi. Bu gibi yolsuzlukları önlemek, değiş etmeyi kolaylaştırmak, böylelikle her türlü çalışmayı ve ticareti özendirmek içindir ki, gelişme yolunda oldukça ileri gitmiş bütün ülkelerde, mal satın alırken herkesin kullandığı belirli metallerin belirli bir miktarına, beylik bir damga basmak gerektiği görülmüştür. İşte, basılmış para ile darphane adı verilen devlet dairelerinin kökeni budur. Bu kurumlar, nitelik bakımından tıpkı yünlülerle soğuk bezlere ölçü ve işaret koyan dairelere benzer. Bunların hepsi, piyasaya sürüldüklerinde, o çeşit çeşit malların miktarı ve bir örnek olan iyiliği, beylik bir damga ile anlaşılsın diyedir.

Kullanılan metaller üstüne vurulan ilk beylik damgalarda, çoğu hallerde anlaşılması hem pek güç hem çok önemli olan, metalin iyiliğini veya saflık derecesini gösterme amacı güdüldüğü; bunların, bugün gümüş takımlar ve çubuklara vurulan sterlin işaretine veya kimi zaman altın külçeleri üzerine konulan İspanyol damgalarına benzediği; sikkenin yalnız bir yanına vuruldukları ve bütün yüzü kaplamadıkları için, ayarı göstermekle birlikte metalin ağırlığını göstermedikleri anlaşılıyor. İbrahim Peygamber Machpelah'ın tarlası için, Ephron'un ödemeye razı olduğu dört yüz gümüş miskali, terazi ile tartmıştır. Miskal, alışverişte geçer akçe imiş; gelgelelim, bugünkü altın külçelerde ya da gümüş çubuklarda olduğu gibi, yani sayı ile değil, tartı ile alınırmış. İngiltere'de, eski Sakson krallarının gelirleri para ile

değil ayniyat olarak, yani her türlü yiyecek içecek ve donatım şeklinde ödenirmiş. Fatih William, bu gelirlerin para olarak ödenmesi âdetini ortaya çıkardı. Ancak, bu para hazinece uzun zaman sayılarak değil, tartılarak alınmıştır.

Bu metallerin doğru olarak tartılmasındaki elverişsizlik ve güçlük sikkenin vücut bulmasına sebep oldu. Bunun damgası, paranın her iki yüzünü, kimi zaman kenarını bile tümüyle kapladığından, metalin yalnız ayarını değil ağırlığını da belirtiyor sayılıyordu. Onun için, bu sikkeler tartmak zahmeti olmadan, bugünkü gibi, sayılarak kabul ediliyordu.

Başlangıçta, bu sikkelerin adlarını taşıdığı birimler, anlaşılan içlerinde bulunan metalin ağırlığını ya da miktarını belirtirmiş. Roma'da, parayı, ilk olarak bastırmış bulunan Servius Tullius zamanında, Roma As'ı yahut Pondo'su, bir Roma libresi ağırlığında saf bakırı kapsıyordu.

Bu, bizdeki kuyumcu libresi gibi on iki onçaya bölünmüş olup, her birinde bir onça, gerçek, saf bakır vardı. I. Edward zamanında, İngiltere'nin Sterlin lirasında, darphane tartısı ile bir libre belli ayarda gümüş bulunuyordu. Darphane libresinin Roma libresinden biraz fazla, kuyumcu libresinden ise biraz eksik olduğu anlaşılıyor. Bu tartı, İngiltere darphanesine, ancak VIII. Henry'nin on sekizinci saltanat yılında girmiştir. Fransa lirası, Charlemagne zamanında, Troyes, yani kuyumcu tartısı ile, belirli ayarda bir libre gümüş içerirdi. Champafne'daki Troyes panayırı o sırada Avrupa'nın bütün milletlerinin uğrağı idi. Böylesine ünlü bir pazarın tartıları ile ölçülerini herkes tanır, bunlara itibar ederdi. İskoçya parası olan Pound, I. Alexander'den Robert Bruce zamanına dek, İngiltere'nin Sterlin lirası ile aynı ağırlık ve ayarda, bir libre gümüşü kapsıyordu. İngiliz, Fransız ve İskoç penilerinde de, kökeninde onçanın yirmide biri, librenin iki yüz kırkta biri olan gerçek bir penide ağırlığında gümüş bulunuyordu. Şilinin de, aslında bir ağırlık ismi olduğu anlaşılıyor. III. Henry'nin eski bir buyrultusunda: "Buğdayın çeyrek kantarı on iki şilin olursa, bir farthing'lik[29] ekmek on bir şilin dört peni çekmelidir," denilmektedir. Bununla birlikte, şilin ile bir yandan peni, bir yandan lira arasındaki oranın, peni ile lira arasındaki oran kadar bir kararda ve bir örnek olmadığı anlaşılıyor. Fransa'nın ilk kral sülalesi döneminde Fransız sou'sunda ya da şilininde, başka başka zamanlarda beş, on iki, yirmi ve kırk peni bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Saksonlar'da, şilinde, bir zamanlar yalnızca beş Peni

bulunduğu görülüyor. Bunun onlarda, komşuları eski Franklar'daki kadar değişken olmuş olması da ihtimal dışında değildir. Fransızlar'da, Charlemagne zamanından; İngilizler'de ise, Fatih William'dan beri lira, şilin ve peni değerleri pek başka başka olmakla birlikte, bunlar arasındaki oranın, şimdiki gibi bir düziye aynı olduğu anlaşılıyor. Çünkü, öyle sanıyorum ki, dünyanın bütün ülkelerinde hükümdarların ve egemen devletlerin açgözlülüğü ile insafsızlığı yüzünden, uyrukların güveni kötüye kullanılarak, sikkelerinde başlangıçta var olan metalin gerçek miktarı gitgide azaltılmıştır. Cumhuriyetin son zamanlarında, Roma As'ı, ilk baştaki değerinin yirmi dörtte birine indirilmiş; bir libre gelecek yerde, ancak yarım onça çekmeye başlamıştır. İngiliz lira ile peni birimlerine göre, aslındaki değerin bugün aşağı yukarı üçte biri; İskoç birimlerine göre aşağı yukarı otuz altıda biri; Fransızlar'ınkilere ise hemen hemen altmış altıda biri kalmıştır. Bunu yapan hükümdarlarla egemen devletler, bu işlemleri sayesinde, görünürde, haliyle gerekecek miktardan daha az bir para ile borçlarını ödeyip, taahhütlerini yerine getirme imkânını bulmuş oluyorlardı. Gerçekte ise bu, yalnız görünürde böyle idi. Çünkü hakikatte, alacaklıları, kendilerine ödenmesi gerekenin bir kısmından yoksun bırakılmış oluyordu. Bu aynı ayrıcalık, devlet içindeki bütün öteki borçlulara da veriliyordu. Bunlar, eski para ile aldıkları ödüncün hepsini, bu yeni, ayarı bozuk paranın aynı itibari miktarı ile ödeyebiliyorlardı. Bundan dolayı, bu gibi işlemlerin, hep borçluların lehine, alacaklıların zararına olduğu görülmüştür. Kimi zaman bu işlemler, özel kişilerin servetlerinde pek sunturlu bir genel felaketin doğurabileceğinden daha büyük, daha ucu herkese dokunan sarsıntılar doğurmuştur.

İşte böylece, para bütün uygar milletlerde, aracılığı sayesinde her türlü malın alınıp satıldığı ya da birbiri ile değiş edildiği, herkese dönük ticaret aleti olmuştur.

Malların birini öteki ile ya da para karşılığı değiş ederken insanların doğal olarak gözettikleri kuralları şimdi incelemeye girişeceğim. Bu kurallar, malların izafi[30] ya da değişimli diyebileceğimiz değerini belirler.

Değer sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğuna dikkat etmek gerekir. Kimi zaman belirli bir nesnenin faydalı oluşunu; bazen de, o nesneye sahip olmanın verdiği, başka mal satın alabilme gücünü anlatır. Birine "Kullanım değeri", ötekine "Değişim değeri" denilebilir. Kullanırken en büyük değeri

olan şeylerin, çoğu kez değiş ederken az değeri olur; ya da hiç değeri olmaz. Bunun aksine, en büyük değişim değeri olanların kullanım değeri ya azdır ya hiçtir. Hiçbir şey sudan faydalı değildir ama onunla hemen hiçbir şey satın alınamaz; onu değiş etmekle, karşılığında, hemen hiçbir şey elde edilemez. Gelgelelim, bir elmasın kullanma bakımından hemen hiç değeri yoktur; lakin değiş etmekle, ona karşılık, çoğu kez pek büyük miktarda başka mallar elde edilebilir.

Malların değişim değerini düzenleyen ilkeleri incelemek için şunları göstermeye çalışacağım:

Birincisi; bu değişim değerinin gerçek ölçüsü nedir? Yahut bütün malların gerçek fiyatı neden oluşur?

İkincisi; bu gerçek fiyatı vücuda getiren veya oluşturan türlü parçalar nelerdir?

Sonuncusu da; fiyatın bu çeşitli öğelerinin bir kısmını ya da hepsini doğal veya olağan kertelerinin kimi zaman üstüne yükselten, kimi zaman bu haddin aşağısına düşüren türlü nedenler hangileridir? Yahut pazar fiyatı ile, yani malların gerçekteki fiyatı ile bunların doğal denilebilecek fiyatının tıpkı tıpkısına birbirine uymasına kimi zaman engel olan sebepler nelerdir?

Bundan sonraki üç bölümde, bu üç konuyu elden geldiğince eksiksiz ve açık olarak anlatmaya çalışacağım. Bunlar için okuyucunun sabrını ve dikkatini ısrarla dilerim. Kimi yerlerde, belki kendisine gerektiğinden çok uzunmuş gibi gelecek ayrıntılar için sabrını... Yapabileceğim en eksiksiz açıklamadan sonra, belki yine biraz karanlık gözükecek olanları kavramak için de dikkatini... Anlaşıldığına emin olmak için, sözü uzatmayı hep seve seve göze alıyorum. Işık salabilmek için olanca emeği verdikten sonra, tabiatı bakımından pek soyut[31] olan bu konuda, yine biraz karanlık kalabilir.

Bölüm V

Malın Gerçek Fiyatı İle İtibari[32] Fiyatı Yahut Bunların Emek Olarak Fiyatı İle Para Olarak Fiyatı Üzerine

Herkes, insan yaşamı için gerekli, elverişli, hoşa giden nesnelerden yararlanabilmek üzere bulabildiği olanak ölçüsünde zengin ya da yoksuldur. Ama işbölümü bir kez iyice yer etti mi, bu şeylerin pek azını insan kendi emeği ile elde edebilir. Bütün bunların en çoğunu başkalarının emeğinden edinmesi; üzerinde egemen olabileceği ya da satın almaya gücü yeteceği emek miktarına göre, zengin veya yoksul olması gerekir. Şu halde, kendisi kullanmak ya da yoğaltmak niyetinde olmadığı ve başka şeylerle değiş etmeyi tasarladığı bir şeyin, ona sahip bulunan için değeri, o şeyin, kendisine satın almak ya da üzerinde hükmedebilmek olanağını verdiği emek miktarına eşittir. Demek ki, emek, bütün malların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür.

Her şeyin gerçek fiyatı, yani elde etmek isteyen kimse için gerçekten pahası, o şeyi edinmenin eziyeti ve zahmetidir. Bir şeyi elde etmiş olup, elden çıkarmayı ya da bir başka nesne ile değiş etmeyi isteyen kimse için o şeyin gerçek değeri, bunun kendi üstünden atıp başkalarının sırtına yükleyebildiği eziyet ve zahmettedir. Para ya da mal ile satın alınan, emek ile satın alınmıştır. Tıpkı alnımızın teri ile satın aldığımız şey gibi... Bu para ve bu mallar, hakikatte bizi o yorgunluktan esirgemiş olur. Bunlar, o sırada eşit miktarda bir emek değeri taşıdığı var sayılan şey ile değiş ettiğimiz, belirli bir miktar emeğin değerini kapsar. Emek, her şeyin ilk pahası, yani asıl satın alma bedeli olarak ödenmiş akçesidir. Kökeninde bütün dünya zenginlikleri, altın veya gümüşle değil, emekle satın alınmıştır. Onu bazı yeni ürünlerle değiş etmek isteyen servet sahipleri için o servetin değeri, bu kimselere satın alabilmek veya egemen olabilmek imkânını verebildiği emek miktarına tamı tamına eşittir.

Bay Hobbes'un dediği gibi, zenginlik kuvvettir. Ama büyük bir serveti ele geçiren veya miras yolu ile buna konan kimsenin kesenkes mülki ya da askeri bir siyasal güç edinmiş olması yahut böyle bir nüfuza halef olmuş olması gerekmez. Serveti, kendisine bu kuvvetlerden ikisini de elde edebilecek araçları belki sağlayabilir. Ancak, kendisinde sırf bu servetin olması, ona bunları herhalde iletecek değildir. Buna sahip oluşun, ona

doğrudan doğruya, derhal ilettiği kuvvet, satın alma gücüdür; başkasının her türlü emeği üzerinde ya da bu emeğin o sırada piyasada bulunan bütün ürünü üzerinde belirli bir nüfuz ve egemenliktir. Serveti, tıpkı tıpkısına bu kuvvetin büyüklüğüne ya da kendisine satın almak veya üzerinde egemen olabilmek olanağını verdiği başkalarının emek miktarına, yahut aynı şey demek olan, başkalarının emek ürününe göre büyük ya da küçük sayılır. Her şeyin değişim değeri, her zaman, sahibine ilettiği bu gücün büyüklüğüne tamı tamına eşit olmak gerektir.

Ancak, emek her ne kadar bütün nesnelerin değişim değerinin gerçek ölçüsü ise de, bu şeylere çokluk emekle değer biçilmez. Çoğu kez başka başka iki emek miktarı arasındaki oranı kestirmek güçtür. İki ayrı tür iş için harcanan zaman yalnız başına bu oranı her zaman belirlemez. Aynı zamanda, katlanılan türlü güçlük, gösterilen beceri, derece derece hesaba katılmalıdır. Bir saatlik çetin işte, iki saatlik kolay iştekinden; ya da, öğrenmesi on yıla mal olmuş bir zanaatta bir saat uğraşmakta, sıradan ve herkesin görebileceği bir uğraşta bir ay çalışmada olduğundan daha çok emek olabilir. Fakat, gerek sıkıntının gerekse hünerin tam bir ölçüsünü bulmak kolay değildir. Gerçekte, başka başka çeşitten emeğin türlü ürünlerini değiş ederken, çokluk bunların her ikisi de az hesaba katılır. Ama bu öyle herhangi hassas[33] bir ölçü ile değil, piyasadaki pazarlıkla, uzun uzadıya tartışma ile, yani kesin olmasa bile ortaklaşa yaşamda, işlerin yürümesi için yeterli o kabataslak türden eşitliğe göre ayarlanır.

Zaten, her mal çoğu kez emekle değil, başka mallarla değiş edilip o şekilde onlarla kıyaslanır. Onun için, malın değişim değerini satın alabileceği emekle değil, başka bir malın miktarı ile takdir etmek daha doğaldır. Hem çoğu kimse belirli bir mal miktarının ne demek olduğunu, bir emek miktarından daha iyi anlar. Birisi gözle görülür, elle tutulur bir nesnedir. Öteki ise soyut bir kavramdır. Yeterince anlaşılabilir şekle sokulabilirse de, öyle pek doğal ve belli değildir.

Gelgelelim, trampa ortadan kalkıp para alışverişin ortaklaşa aleti olunca, her ayrı mal bir başka mal ile değil, çoğu kez para ile değişilir. Kasabın, sığır etini yahut koyun etini ekmek veya bira ile değiştirmek üzere ekmekçiye ya da biracıya götürdüğü olmaz. O bunları pazara götürüp orada para ile değiş eder. Sonra, bu parayı da ekmek veya bira ile değiş eder. Bunlara karşılık aldığı para miktarı, sonradan bu para ile satın alabileceği

ekmek ve biranın da miktarını belirlemiş olur. Şu halde; onların değerini doğrudan doğruya değiş ettiği nesne ile, yani para miktarı ile takdir etmeyi, kasap, ancak bir başka malın araya girmesi ile değiş edebileceği mallarla, yani ekmek ve bira miktarı ile takdir etmekten daha doğal bulur; daha açıkça kavrar. Et, üç veya dört libre ekmek yahut üç dört quart[34] hafif bira ediyor demektense, etin libresinin üç dört peni ettiğini söylemek daha elverişlidir. İşte her malın değişim değerine, emek miktarı veya değiş edilebilecek herhangi başka mal yerine, çokluk, para miktarı ile paha biçilmesi bundan ileri gelmektedir.

Bununla birlikte; başka her mal gibi altın ve gümüşün de, değeri değişir; kimi zaman ucuzlayıp kimi zaman pahalılaşır; satın alınmaları kimi zaman daha kolay, kimi zaman daha güç olur. Bu metallerin falan miktarının satın alabileceği ya da üzerinde egemen olabileceği emek miktarı yahut karşılığında değiş edilebileceği başka mal miktarı, bu değiş etmelerin yapıldığı sırada bilinen maden ocaklarının verimliliğine ya da kısırlığına bağlıdır. On altıncı yüzyılda Amerika'da bereketli[35] madenlerin ortaya çıkarılması, Avrupa'daki altın ve gümüş değerini, keşiften öncekinin üçte birine indirdi. Maden ocağından piyasaya ulaştırılmaları daha az emeğe mal olduğundan, bu metaller, oraya getirildiklerinde daha az emek satın alabiliyor yahut daha az emeğe egemen olabiliyordu. Bu ise, o metallerin değerlerindeki en büyük değişiklik olmakla birlikte, tarihin bize anlattıkları arasında hiç de tek değildir. Nasıl ki, doğal ayak, kulaç ya da avuç gibi, kendi miktarı boyuna değişen bir miktar ölçüsü hiçbir zaman başka şeyler için sahih[36] bir miktar ölçüsü olamazsa, kendi değeri boyuna değişmekte olan bir mal da başka malların tam bir ölçüsü olamaz. İşçi için, eşit miktarlarda emek, her zaman, her yerde eşit değerdedir denilebilir. Sağlığı, gücü ve keyfi olağan durumda, el yatkınlığı ve ustalığı olağan derecede bulunan işçinin; rahatından, özgürlüğünden ve mutluluğundan hep aynı miktarda özveride bulunması gerekir. Emeğine karşılık aldığı malların miktarı ne olursa olsun ödediği bedelin hep aynı olması gerekir. Gerçekte, bu bedel, o malların kimi zaman çoğunu kimi zaman daha azını satın alabilir. Fakat değişen, malların değeridir; onları satın alan emeğin değeri değil. Her zaman, her yerde, kavuşulması güç ya da ele geçirilmesi çok emeğe mal olan şey, pahalıdır. Kolayca yahut az emekle edinilebilen ise, ucuzdur. Şu halde, kendi değeri hiç değişmeyen emek, her yerde, her zaman bütün malların değerine paha biçilmesinde ve bunların kıyas edilmesinde

son sözü söyleyecek gerçek ölçüdür. Emek, bunların gerçek fiyatıdır. Para ise onların yalnızca itibari fiyatını oluşturur.

Bununla birlikte, eşit emek miktarları işçi için hep bir değerde olmakla birlikte, işçiyi çalıştıran kimseye bazen daha çok, bazen daha az değerde imiş gibi gelir. İşçi kullanan, bu emek miktarlarını kimi zaman daha büyük, kimi zaman daha küçük miktarda malla satın alır. Emeğin fiyatı, ona, başka her şeyin fiyatı gibi değişken gelir. Birinde pahalı, bir başkasında ucuz gözükür. Ama gerçekte birinde ucuz, ötekinde ise pahalı olan, mallardır.

Öyle ise, şu herkesin bildiği anlamda, malların olduğu gibi emeğin de bir gerçek fiyatı, bir itibari fiyatı olduğu söylenebilir. Denilebilir ki emeğin gerçek fiyatı, ona karşılık olarak verilen, yaşam için gerekli ve elverişli maddeler miktarından; itibari fiyatı ise para miktarından oluşur. İşçi, emeğinin itibari tutarına değil, gerçek tutarına göre varlıklı veya yoksul yahut iyi ya da kötü ödüllendirilmiş olur.

Malların gerçek fiyatı ile itibari fiyatının ayırt edilmesi sırf bir kuram işi olmayıp, bunun bazen uygulamada önemli yeri olabilir. Aynı gerçek fiyat, her zaman için aynı değerdedir. Lakin, altın ve gümüş değerindeki değişmeler yüzünden aynı itibari fiyat, kimi zaman pek başka başka değerlerde olur. Bunun içindir ki, bir mülk, daimi irat kaydı ile satıldığında gelirin hep aynı değerde olması isteniliyorsa, bu gelir kendisine ayrılmış olan aile için, bunun, belirli bir para tutarından oluşmasının önemi vardır. O durumda gelirin değeri iki çeşit değişikliğe uğrayabilir. Birincisi, aynı isimdeki paraların başka başka zamanda kapsadığı değişik altın ve gümüş miktarlarından ileri gelen değişiklik; ikincisi, eşit miktarlardaki altın ve gümüşün, başka başka zamanlardaki türlü değerleri dolayısıyla oluşan değişikliktir.

Hükümdarlar ve egemen devletler, çoğu kez, paralarındaki has metal miktarını azaltmakta geçici menfaat bulunduğunu sanmışlardır. Ama bunu artırmakta çıkarları olduğunu düşündükleri hemen hemen akıllarından geçmemiştir. Bundan ötürü, öyle sanıyorum ki, bütün milletlerin paralarındaki metal miktarı hemen boyuna azalagelmiş; çoğaldığı ise pek olmamıştır. Onun için, bu gibi değişiklikler bir para gelirinin değerini hemen her zaman azaltmaya yatkındır.

Amerika maden ocaklarının keşfedilmesi, Avrupa'da altın ve gümüş değerini azaltmıştır. Anladığıma göre, elde pek kesin kanıt bulunmamakla birlikte, çokluk, bu düşüşün hâlâ azar azar sürüp gittiği, daha uzun zaman sürüp gitmesi ihtimali olduğu sanılmaktadır. Şu halde, bu varsayıma göre, bu gibi değişikliklerin, her ne şekilde ödeneceği şart koşulmuş olursa olsun bir para gelirini çoğaltmaktan ziyade azaltması beklenir.(Örneğin, şu kadar sterlin lirası gibi) falanca adı taşıyan, şunca basılmış para ile değil de, şu kadar onça saf gümüş ya da belirli bir ayarda gümüş olarak ödenmesi şart koşulmuş bile olsa, hal böyledir.

Sikkenin adını taşıdığı birime ilişilmemiş bulunan yerlerde bile zahire olarak tahsis edilen kira gelirleri, değerlerini para ile ödenecek olanlardan daha iyi korumuşlardır. Elisabeth saltanatının on sekizinci yılında konulan kanunla[37], bütün College[38] kira sözleşmelerindeki gelirin üçte birinin ya ayniyat olarak ya en yakın halk pazarında yürürlükte bulunan fiyata göre ödenmek üzere zahire halinde saklı tutulması için hüküm çıkarılmıştır. Dr. Blackstone'a göre, bu zahire gelirinden oluşan para, aslında tümün üçte biri olmakla birlikte şimdiki zamanda, çokluk öteki üçte ikinin getirdiğinden iki katına yakındır. Bu hesapla, college'lerde para olarak alınan eski kira gelirlerinin geçmişteki değerlerinin hemen hemen dörtte birine inmiş olması yahut aslında tekabül ettikleri zahirenin dörtte birinden pek fazla etmez olmuş bulunmaları gerekir. Fakat, Philip ile Mary'nin hükümdarlık zamanından beri, İngiliz sikkesinin adını taşıdığı birim ya az değişikliğe uğramış ya hiç değişmemiş; aynı sayıda Sterlin, şilin ve peni, aşağı yukarı aynı miktar saf gümüşü kapsayagelmiştir. College'lerin para gelirleri tutarındaki bu azalma, demek, doğrudan doğruya gümüşün değerindeki düşüklükten ileri gelmiştir.

Gümüş değerindeki alçalma, aynı birimin adını taşıyan sikkedeki gümüş miktarının azalması ile bir araya gelirse kayıp çoğu kez pek daha büyük olur. Sikkenin adını taşıdığı birimin, İngiltere'dekinden çok değişikliklere uğradığı İskoçya'da; ve İskoçya'dakine kıyasla daha fazla değişikliğe uğradığı Fransa'da, aslındaki değeri büyük bazı eski gelirler bu yüzden hemen hemen hiçe inmiştir.

Birbirinden uzak zamanlarda, eşit miktarlarda altın ve gümüşten veya belki herhangi bir başka maldan çok, ihtimal, işçi nafakası olan eşit zahire miktarları ile hemen hemen eşit miktarlarda emek satın alınabilecektir.

Böylece, birbirinden uzak çağlarda, eşit zahire miktarları, aynı gerçek değere yaklaşır; dolayısıyla sahibine, daha birbirinin aynı olan miktarlarda emek satın almak ya da buna egemen olabilmek imkânını verir. Bunu hemen hemen herhangi bir başka malın eşit miktarlarından daha muhtemel olarak mümkün kılarlar, derim. Çünkü, eşit zahire miktarları bile bunu tam olarak yapmaz. Bundan böyle belirtmeye çalışacağım gibi, işçinin geçimi yahut emeğin gerçek fiyatı, başka başka durumlarda çok değişir. Bu geçim, yerinde sayan bir topluluktakine oranla, bolluğa doğru giden bir toplulukta; geri giden bir topluluktakine kıyasla da yerinde sayan bir topluluktan daha ferahtır. Bununla birlikte herhangi bir zamanda, başka her mal, o sırada satın alabileceği geçim maddesi miktarı oranında çok ya da az emek satın alacaktır. Şu halde, zahire üzerinden tahsis edilmiş bir kira gelirinin, ancak falan miktar zahirenin satın alabileceği emek miktarındaki değişikliklere uğraması beklenir. Ama bir başka madde üzerinden saklı tutulmuş kira gelirinin, yalnızca filan miktar zahirenin satın alabileceği emek miktarındaki değişikliklere uğraması değil, o maddenin herhangi bir miktarı ile satın alınabilecek zahire miktarındaki değişikliklere de uğraması ihtimal içindedir.

Bununla birlikte, şurası da görülecektir ki, zahire gelirinin gerçek değeri, para gelirininkine oranla yüzyıldan yüzyıla çok daha az değişir, ama bir yıldan öteki yıla, pek daha çok değişir. Bundan böyle belirtmeye çalışacağım gibi emeğin para olarak fiyatı yıldan yıla zahirenin para ile belirtilen fiyatına göre dalgalanmayıp, anlaşılan her yerde, yaşam için gerekli bu maddenin geçici veya arızi[39] fiyatına değil, ortalama ya da alışılmış fiyatına uyar. Yine aşağıda göstermeye çalışacağım gibi zahirenin ortalama ya da alışılmış fiyatı, gümüş değeri ile; piyasaya bu metali ileten ocakların zenginliği veya kısırlığı ile yahut kullanılması gereken emek miktarı ile; dolayısıyla da falan miktar gümüşün maden ocağından piyasaya dek götürülmesi için tüketilmesi gereken zahire ile düzenlenir. Ama, gümüş fiyatı kimi zaman, yüzyıldan yüzyıla pek değişmekle birlikte yıldan yıla hemen hiç değişmez; yarım yüzyılda veya bütün bir yüzyıl içinde çoğu kez aynı ya da hemen hemen aynı kalmakta devam eder. Şu halde, zahirenin para ile hesaplanacak ortalama ya da alışılmış fiyatı, böyle uzun bir sürede aynı veya aşağı yukarı aynı kalmaya devam edebilir. Topluluğun, başka bakımlardan hiç değilse aynı ya da aşağı yukarı aynı durumda kalmaya devam etmesi şartı ile, zahire fiyatıyla birlikte emek fiyatının da aynı

kalmakta sürüp gittiği olur. Bir yandan da zahirenin geçici veya eğreti fiyatı bir yıl öncekine oranla çokluk katmerleşebilir yahut örneğin çeyrek kantarı yirmi beş şilinden elli şiline çıkabilir. Yalnız, fiyatı bu olunca, zahire üzerinden bir gelirin hem itibari hem gerçek değeri, zahire eski fiyatta iken olduğunun iki katıdır yahut emeğin ya da başka malların çoğunun miktarca iki egemen olabilir. Emeğin para olarak fiyatı ve bununla birlikte başka malların çoğunun fiyatı, bütün bu dalgalanmalar sırasında aynı kalmakta sürüp gider.

Öyle ise, açıkça görülüyor ki, emek hem geniş kapsamlı hem sahih olan biricik değer ölçüsüdür; başka deyişle her zaman, her yerde türlü malın değerini kıyaslayabileceğimiz tek ölçektir. Çeşitli malların yüzyıldan yüzyıla olan gerçek değerini, bunlara karşılık verilen gümüş miktarlarına göre takdir edemeyeceğimiz belirgindir. Bu değeri, bir yıldan öbür yıla, zahire miktarları ile de kestiremeyiz. Emek miktarları ile, buna pek kesin olarak hem yüzyıldan yüzyıla hem yıldan yıla paha biçebiliriz. Yüzyıldan yüzyıla, zahire gümüşten iyi bir ölçüdür. Çünkü yüzyıldan yüzyıla, eşit gümüş miktarlarından çok, eşit zahire miktarları, hemen hemen birbiri kadar olan emeğe egemen olacaktır. Yıldan yıla ise, gümüş zahireden daha iyi bir ölçüdür. Çünkü, eşit gümüş miktarlarının, hemen hemen aynı miktarda emeğe egemen olması olasılığı daha çoktur.

Gerçek fiyatla itibari fiyatı birbirinden ayırt etmek, daimi kira geliri tesis ederken, hatta uzun vadeli kira sözleşmeleri yaparken faydalı olabilirse de; insan yaşamının daha harcıâlem, daha olağan işlemleri olan alım satımlarda, durum hiç öyle değildir.

Aynı zamanda ve aynı yerde, bütün malların gerçek fiyatı ile itibari fiyatı birbiri ile tam oran halindedir. Örneğin Londra piyasasında herhangi bir mal, az veya çok para edişine göre, aynı zamanda ve aynı yerde, size az veya çok emek satın alabilmek yahut buna egemen olabilmek olanağını verecektir. Onun için, aynı zamanda ve aynı yerde, para bütün malların gerçek değişim değerinin tam ölçüsüdür. Ama, yalnız aynı zamanda ve aynı yerde bu böyledir.

Birbirinden uzak yerlerde malların gerçek fiyatı ve para ile belirtilen fiyatı arasında düzgün bir oran yoksa da; bir yerden ötekine mal taşıyan tacir, o malların para ile belirtilen fiyatından ya da onları satın almak için verdiği gümüş miktarı ile o malları karşılığında satacak olduğu gümüş miktarı

arasındaki farktan başka bir şey düşünmez. Çin'deki Kanton'da, yarım onça gümüş, Londra'daki bir onça gümüşten fazla emeğe yahut hayat için gerekli veya elverişli maddeye egemen olabilir. Demek, Kanton'da yarım onça gümüşe satılan bir mal, orada gerçekte daha pahalı olabilir; yani oradaki sahibine göre, Londra'da bir onçaya satılan bir malın Londra'daki sahibi için olduğundan daha gerçek önemde olabilir. Ama, Londralı bir tacir, sonradan Londra'da bir onça gümüşe satabileceği malı, Kanton'da yarın onçaya satın alabilirse, bir onça gümüşün, Londra'da tıpkı Kanton'daki kadar değeri varmışçasına, bu alışverişte, yüzde yüz kâr eder. Kantondaki yarım onça gümüşün, Londra'daki bir onça gümüşten daha çok emeği ve yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin daha çoğunu egemenliği altına sokacak olmasının ona göre önemi yoktur. Londra'daki bir onça gümüş, her zaman ona, ötede yarım onça gümüşün sağladıklarının iki katı üzerinde egemen olabilmek olanağını verir. Onun istediği de, bundan başka bir şey değildir.

Onun için, eninde sonunda, bütün alım satımların sağgörü ile mi yapıldığını, yoksa batakçı işi mi olduğunu tayin eden; böylelikle fiyatın işe karıştığı ortaklaşa yaşamın hemen bütün alışverişini düzenleyen, malların itibari fiyatı veya para ile belirtilen fiyatı olduğuna göre, bu fiyatın gerçek fiyattan çok hesaba katılmasına şaşmamalıyız.

Bununla birlikte, böyle bir kitapta herhangi bir malın başka başka yer ve zamanlarındaki çeşitli gerçek değerlerini ya da ona sahip bulunanlara türlü durumlarda, başkasının emeği üzerinde iletebileceği birbirinden farklı nüfuz derecesini kıyaslamak, ara sıra faydalı olabilir. O zaman, çokluk, karşılığında satıldığı türlü gümüş miktarlarından çok, bu başka başka gümüş miktarlarını kıyaslamamız gerekir. Ama birbirinden uzak olan zaman ve yerlerde, emeğin yürürlükteki fiyatlarını bir dereceye dek kesin olarak bilebilmek hemen hemen imkânsızdır. Pek az yerde düzgün biçimde kaydedilmiş olmasına karşın, zahire fiyatları daha iyi bilinmektedir; tarihçiler ve öteki yazarlar, bunlara daha çok dikkat etmişlerdir. Onun için genel olarak, bu fiyatlarla yetinebilmemiz gerekir. Emeğin yürürlükte olan fiyatları ile her zaman tıpkı tıpkısına aynı oranda bulunduklarından değil, çokluk, bu orana onlardan fazla yaklaşan olmadığı için böyle yapmamız gerekir. İleride bu çeşit birtakım kıyaslamalar yapmaya fırsat bulacağım.

Sanayinin gelişmesi ile, tacir milletler, birçok başka başka metallerden para basmayı elverişli görmüştür: Büyük çapta ödemeler için altın... Orta

tutarda alımlar için gümüş... Daha ufak önemde olanlar için bakır ya da bir başka kaba metal. Bununla birlikte bu milletler, o metallerden bir tanesini her zaman için, öteki ikisinden daha halis değer ölçüsü saymış; anlaşılan, genel olarak da, bu tercihi ilkin alışveriş aleti olarak kullandıkları metal lehine yapmıştır. Başka paraları bulunmadığı sırada, bu metali kendileri için bir kez ölçek olarak kullanmaya başlayınca, artık ihtiyaç değiştikten sonra da, böyle yapmayı sürdürmüştür.

Birinci Pün savaşından beş yıl öncesine gelinceye dek, Romalılar'ın yalnız bakır parası varmış.[40] O zaman, ilk defa olarak gümüşten para basmaya başlamışlar. Onun için, bakırın bu cumhuriyette, her zaman değer ölçüsü olmakta sürüp gittiği; Roma'da bütün hesapların As veya Sestertius olarak tutulup mala mülke bunlarla değer biçildiği anlaşılıyor. As, her zaman bir bakır sikkenin adını taşıdığı birim olarak kalmıştır. Sestertius sözü iki buçuk As anlamına gelir. Demek, Sestertius aslında bir gümüş para olmakla birlikte, buna bakır para üzerinden değer biçilirdi. Roma'da, pek çok para borçlanmış bir kimse için, büyük miktarda başkasına ait bakırı var, derlerdi.

Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine oturan kuzey milletlerinin, orada yerleşmelerinin başından beri gümüş paraları olduğu; üstünden yüzyıllar geçinceye dek gerek altın gerekse bakır para bilmedikleri anlaşılıyor. İngiltere'de Saksonlar zamanında gümüş para vardı. Ama, III. Edward zamanına değin pek az altın para basılmıştı. I. James Büyük Britanya tahtına geçinceye kadar da bakır para basılmış değildi. Onun için İngiltere'de ve öyle sanıyorum ki, aynı nedenle Avrupa'nın bütün öteki çağcıl milletlerinde, genel olarak bütün hesaplar gümüşle tutulmakta; bütün malın mülkün değeri gümüşle hesaplanmaktadır. Bir kimsenin servet tutarını bildirmek istediğimizde, gine sayısını söylediğimiz pek olmaz da, ona karşılık verileceğini sandığımız sterlin lirası sayısını zikrederiz.

Başlangıçta her ülkede kanunca tanınan ödemelerin, yalnız, özel olarak değer ölçeği veya ölçüsü diye kabul edilmiş metal sikke ile yapılabildiğini sanıyorum. İngiltere'de altın, para olarak basıldıktan uzun zaman sonra bile kanunlu para sayılmıyordu. Altınla gümüş değerleri arasındaki oran herhangi bir kanun ya da devletçe yapılmış bir ilanla saptanmamıştı. Bu oran piyasanın kararına bırakılmıştı. Bir borçlu, altınla ödeme önerdi mi, alacaklı böyle bir ödemeyi toptan reddedebilir ya da onu, vereceklisi ile, altın üzerinde uyuşabildikleri bir değer takdirine göre kabul eyleyebilirdi.

Ufaklık gümüş sikkelerin bozulması dışında bugün bakır, kanunlu para değildir. Bu durumda, ölçek olanla ölçek olmayan metal arasındaki fark yalnızca itibari bir ayırımdan oluşmuyordu.

Zamanla, halkın çeşitli metal paraların kullanılmasına gitgide alışması dolayısıyla ve bunların değerleri arasındaki oranı daha iyi kavraması üzerine, öyle sanıyorum ki, çoğu ülkelerde bu oran saptanarak, örneğin, şu ağırlık ve şu ayardaki bir ginenin[41] yirmi bir şiline geçeceğinin ya da o tutarda bir borç için kanunlu para olacağının, bir kanunla devletçe ilan edilmesi faydalı görülmüştür. Böyle olunca ve kurulmuş olan bu tarzdaki ilişki sürüp gittikçe, ölçek olan metal ile öyle olmayan metal arasındaki fark itibari bir ayırım olmaktan çıkar yahut hiç değilse, çıkmış gibi gözükür. Örneğin, bir ginenin kanunla düzenlenmiş değeri yirmi şiline indiren ya da yirmi iki şiline çıkarılırsa, bütün hesaplar gümüş para ile tutulup hemen bütün borç ödevleri onunla belirtildiğinden, her iki halde de ödemelerin çoğu eskisi kadar gümüş para ile yapılabilir; fakat, birinde daha çok, ötekinde ise daha az olmak üzere pek farklı miktarda altın paraya lüzum gösterir. Değer bakımından, gümüş altından daha değişmez gibi gelir. Gümüş, altın değerini ölçer gözükür; altın ise gümüş değerini ölçer gibi gözükmez. Altın fiyatı, karşılığında değiş edilebileceği gümüş miktarına bağlı kalıyor gözükür. Gümüşün değeri ise, karşılığında değiş edileceği altın miktarına bağlı gibi görünmez. Bununla birlikte, bu fark tamamıyla hesapların altın paradan çok gümüş para ile tutulması âdetinden; büyük küçük bütün tutarlar toplamının bununla belirtilmesi alışkanlığından ileri gelir. Bay Drummond'un yirmi beş veya elli ginelik bonolardan biri, böyle bir değişikliğe karşın eskisi gibi yine yirmi beş veya elli gine ile ödenebilecektir. Bono, böyle bir değişiklikten sonra, eskisi kadar altınla; ama çok daha farklı miktarda gümüşle ödenebilecektir. Böyle bir senedin ödenmesinde, değeri bakımından, altın, gümüşten daha değişmez gözükecektir. Altın, gümüş değerini ölçer gibi görülecek, oysa gümüş altın değerini ölçer görülmeyecektir. Bu tarzda hesap tutup, senetleri ve başkaca para ödevlerini bu şekilde belirtmek âdeti büsbütün yayılacak olsa, gümüş yerine altın, değerin özel ölçek veya ölçüsü olan maden sayılacaktır.

Gerçekte, sikke halindeki türlü metallerin değerleri arasında kanunla kurulmuş olan bir oranın sürüp gitmesi sırasında, bütün paranın değerini, bu metallerden en kıymetlisinin değeri düzenler. On iki bakır penide, ağırlık ölçüsü ile, yarım libre pek iyi cinsten olmayan bakır vardır. Bu, basılmadan

önce, çok çok yedi penide gümüş eder. Ancak, tüzüğe göre, bu on iki peninin bir şiline geçmesi gerektiğinden pazarda bir şilin ediyor sayılır ve her zaman bir şiline değiş edilmesi mümkündür. Büyük Britanya'da son zamanlardaki altın para ıslahından[42] önce bile altın yahut hiç değilse, altının Londra ve dolaylarında tedavül eden kısmı, gümüşün büyük kısmına oranla kanunla ağırlığından genel olarak daha az yitirmişti. Bununla birlikte, yıpranmış, silik yirmi bir şilin, o derece değilse bile gerçekte belki yine yıpranıp silinmiş bir gineye eşit sayılıyordu. Son yasalar, altın parayı, bir milletin geçer akçesini eriştirebileceği kanunlu ağırlığın belki en yakınına ulaştırmıştır. Devlet dairelerince altının yalnız tartılarak kabul edilmesi hakkındaki buyrultu yürürlükte kaldıkça da onu bu halde tutması beklenir. Gümüş para, altın paranın yeni baştan düzenlenmesinden önce olduğu gibi, hâlâ yıpranmış ayarı bozuk durumda bulunmaktadır. Buna karşın, bu ayarı bozuk gümüş paranın yirmi bir şilini, hâlâ o mükemmel altın paranın bir ginesi değerinde sayılmaktadır.

Altın paranın ıslahı, onunla değiş edilebilecek gümüş paranın değerini besbelli yükseltmiştir.

İngiltere darphanesinde, bir libre ağırlığındaki altından, kırk dört buçuk gine basarlar. Ginesi yirmi bir şilin hesabı ile, bu, kırk altı lira, on dört şilin, altı peni eder. Demek, bu altın paranın onçası, üç lira, on yedi şilin, on buçuk peni gümüş değerindedir. İngiltere'de para bastırmak için, ne resim ne sikke-hakkı[43] verilir. Darphaneye bir libre ya da bir onça ağırlıkta, kanunun aradığı ayarda altın külçesi götüren kimse, karşılık olarak, hiç indirimsiz, bir libre veya bir onça ağırlıkta basılmış altın para alır. Böylece, onçası üç lira, on yedi şilin, on buçuk peni, İngiltere'de altının darphane fiyatı demektir; başla deyişle bu, kanunun emrettiği ayardaki altın külçesine karşılık darphanenin verdiği altın para miktarıdır.

Altın paranın ıslahından önce, kanunlu ayardaki altının külçe fiyatı, yıllardır piyasada üç lira, on sekiz şilin üstünde; bazen üç lira, on dokuz şilin; çoğu kez onça başına dört lira olagelmişti. Altın paranın yıpranmış, ayardan düşmüş durumunda, bu tutarda, belki bir onçadan fazla tam ayar altın yoktur. Altın paranın yeni baştan düzeltilmesinden beri, kanunun aradığı ayarda altın külçenin piyasa fiyatının onça başına üç lira, on yedi şilin, yedi peniyi geçtiği pek olmamıştır. Altın paranın yeniden basılmasından önce, piyasa fiyatı her zaman için az çok darphanedeki altın

fiyatının üstünde idi. O ıslahtan beri, pazar fiyatı biteviye darphane fiyatından düşük olagelmiştir. Ama, ister altın ister gümüş para ile ödenmiş olsun, bu piyasa fiyatı aynıdır. Böylece, altın paranın son zamanlardaki ıslahı yalnız altın paranın değerini yükseltmekle kalmayıp, külçe altına ve belki bütün öteki mallara oranla gümüş paranın değerini de yükseltmiştir. Ama, öteki malların çoğunun fiyatı, nice başka nedenlerin etkisi altında bulunduğundan, bunlara kıyasla altın ve gümüş değerindeki yükseliş pek öyle göze çarpmayıp, hissedilmeyebilir.

İngiltere darphanesinde, kanunlu ayarda bir libre ağırlıkta külçe gümüşten, içinde yine bir libre ağırlıkta tam ayara gümüş bulunan altmış iki şilin basılır. Demek ki, onça başına beş şilin, iki peni, İngiltere'de gümüşün darphane fiyatı sayılmaktadır; başka deyişle bu, tam ayar gümüş külçesine karşılık darphanenin verdiği basılmış gümüş miktarıdır. Altın paranın ıslahından önce, türlü durumlarda, külçe halindeki tam ayar gümüş onçasının piyasa fiyatı, beş şilin dört peni, beş şilin beş peni, beş şilin altı peni, beş şilin yedi peni, çoğu kez de beş şilin sekiz peni idi. Bununla birlikte, en çok rastlanan fiyatın beş şilin yedi peni olduğu anlaşılıyor. Altın paranın ıslahından beri, tam ayar gümüş külçesi onçasının fiyatı zaman zaman beş şilin üç peniye, beş şilin dört peniye, beş şilin beş peniye düşmüş; bu sonuncu fiyatı aştığı hemen hemen olmamıştır.

Altın paranın ıslahından beri külçe gümüşün piyasa fiyatı epey düşmüşse de, darphane düzeyine inmemiştir.

İngiltere parasında bulunan çeşitli metaller arasındaki oranda, bakır, gerçek değerinin çok üstünde tutulduğu gibi, gümüş de, değerinin biraz aşağısında tutulmuştur. Avrupa piyasalarında, Fransa ve Hollanda sikkelerindeki bir onça has altın aşağı yukarı on dört onça saf gümüşle değiş edilir. Oysa, İngiliz sikkesi halinde, aşağı yukarı on beş onça gümüşle, yani Avrupa'da genel olarak biçilen değere göre ettiğinden daha fazla gümüş ile değiş edilir. Ama, nasıl İngiltere'de İngiliz sikkelerindeki bakırın yüksek fiyatı, çubuk halindeki bakırın fiyatını yükseltmiyorsa, İngiliz sikkesindeki düşük gümüş fiyatı da, külçe gümüşün fiyatını alçaltmaz. Çubuk halindeki bakırın, gümüşe olan oranını korumasındaki aynı nedenden dolayı, külçe gümüş, altına olan oranını hâlâ korumaktadır.

III. William'ın krallığı sırasında, gümüş paranın ıslahından sonra, gümüş külçesi fiyatı, darphane fiyatının biraz üstünde olmaya devam etmiştir. Bay

Locke, bu yüksek fiyatı, gümüş külçe ihracına izin verilmesine, gümüş sikkenin ise yurt dışına çıkarılmasının yasak edilmesine yormaktadır. Onun söylediğine göre, bu ihraç müsaadesi, gümüş sikkeye karşı talebi, gümüş külçeye karşı olan isteğin üstüne çıkarmıştır. Ancak; yurt içinde her zamanki alışverişlerde kullanılmak üzere gümüş paraya ihtiyacı olan kimseler, elbette, ihraç ya da herhangi başka bir gereksinme için gümüş külçe isteyenlerden çok fazladır. Şimdi, altın külçe ihracı için böyle bir müsaade, altın sikkenin dışarı çıkarılması üzerinde de böyle bir yasak sürüp gitmektedir. Gelgelelim, altın külçe fiyatı, darphane fiyatının aşağısına düşmüştür. Fakat, şimdi olduğu gibi o zaman da, İngiliz sikkesinde gümüşe, altına oranla düşük değer izafe[44] edilmiştir. (O zaman de ıslaha muhtaç sayılmayan) altın sikke ise şimdi olduğu gibi o zaman da bütün paranın gerçek değerini düzenliyordu. Gümüş paranın ıslahı, külçe gümüş fiyatını o zaman darphane fiyatı kertesine düşürmediği gibi, benzeri bir ıslahın, bunu bugün de düşürmesi pek olasılık içinde değildir.

Gümüş para da, altın gibi yeniden kanunlu ağırlığına kabil olduğunca yaklaştırılsa, şimdiki orana göre, bir ginenin külçe halinde satın alabileceğinden çok sikke gümüş ile değiş edilmesi olasılığı vardır. Gümüş sikke tam ayarlı ağırlıkta olacağından, ilkin külçeyi altın sikke karşılığında satmak, sonra bu altın parayı, aynı tarzda eritilecek gümüş para karşılığı değiş etmek üzere eritmek, bu takdirde kârlı olacaktır. Bu sakıncayı önlemek için bu iki metal arasında kurulmuş bulunan şimdiki oranda biraz değişiklik yapmak biricik yol olsa gerektir.

Sikke halindeki gümüş, şimdi altına oranla ne derece düşük sayılıyorsa, o kadar yüksek sayılacak olsa, bu sakınca belki azalırdı. Bunun da koşulu, aynı zamanda, gümüşün bir gine ufaklıktan fazlası için kanunlu para hizmeti göremeyeceğine ilişkin hüküm çıkarılmasıdır; Tıpkı, bakırın, bir şilin bozulduktan fazlası için kanunlu para sayılmamasında olduğu gibi...

Bu takdirde, hiçbir alacaklı, sikke halindeki gümüşe yüksek değer biçilmesinden ötürü aldatılmış olmaz. Nasıl ki, şimdi, hiçbir alacaklı bakır paraya yüksek değer izafe edilmesinden dolayı aldatılmış olmamaktadır. Bu yasa yalnız bankacıların belini büker. Başlarına üşüşüldüğü zaman, bunlar bazen altı penilik sikkelerle ödeme yaparak zaman kazanmaya çalışırlar. Bu yasa, onların tez elden ödemeyi atlatmak üzere bu itibar sarsıcı yola sapmalarını önleyecektir. Bu yüzden, her zaman kasalarında şimdikinden

çok nakit bulundurmak zorunda kalacaklardır. Bu, onlar için elbette büyük bir sakınca olmakla birlikte, öte yandan, alacaklıları için büyük bir inancadır.

(Altının darphane fiyatı olan) on yedi lira, on şilin, on buçuk penide, bugünkü mükemmel altın paramızda bile, hiç kuşkusuz bir onçadan fazla tam ayar altın yoktur. Onun için de, bunun daha büyük miktarda tam ayar külçe altın satın almaması gerektiği düşünülebilir. Fakat basılmış altın, külçe altından kullanışlıdır. Sonra, İngiltere'de para basılması her ne kadar bedava ise de külçe halinde darphaneye götürülen altının, birkaç haftadan önce sahibinin eline para şeklinde geri geldiği olmaz. Bugün darphanenin işi başından aşkın olduğundan, paranın geri gelmesi için ayları geçmesi gerekir. Bu gecikme hafif bir resim demek olup, basılmış altını eşit miktardaki külçe altından biraz daha değerli kılar. İngiliz darphanesinde gümüşe, altınla arasındaki gerçek orana göre değer verilse, gümüş sikkede hiçbir ıslahta bulunulmaksızın, külçe gümüş fiyatı belki darphane fiyatının aşağısına düşer. Çünkü, şimdiki yıpranmış, silik gümüş paranın değeri bile karşılığında değiş edilebileceği mükemmel altın paranın değeri ile düzenlenmektedir.

Hem altın hem gümüş para basımı üzerine konulacak ufak bir sikke-hakkı ya da resim, bu para halindeki metallerin, eşit miktardaki külçelerine olan üstünlüğünü belki büsbütün artırır. Bu takdirde, basılmış olmak, sikke haline gelmiş metalin değerini bu ufak resmin büyüklüğü oranında yükseltecektir. Nitekim, aynı nedenle, biçimi, kap kacağın değerini, o biçimin pahası oranında artırır. Sikkenin külçeye olan üstünlüğü, paranın eritilmesini önler; ihracına ket vurur. Kamu ile ilgili bir gereklilik dolayısıyla sikke ihracı lazım gelirse, az zamanda bu sikkenin çoğu kendiliğinden yine ülkeye döner. Ülke dışında, yalnızca külçe ağırlığı üzerinden satılabilir. Yurt içinde, o ağırlıktan fazlasını satın alır. Demek, onu tekrar ülkeye sokmak kazançlı olur. Fransa'da para basımı üzerine konulmuş olan yüzde sekiz kadar bir sikke-hakkı vardır. Fransız parası için, ülke dışına çıktığında yeniden kendiliğinden içeri girer, derler.

Altın ve gümüş külçenin pazar fiyatında zaman zaman olan dalgalanmalar, bütün öteki mal fiyatlarının benzeri dalgalanmalarındaki aynı nedenlerden ileri gelir. Bu metallerin denizde ve karada türlü kazalar yüzünden sık sık yitirilmeleri yaldız, altın varağı, sırma ve işlemelerde

boyuna israf edilmeleri; paralarda, kap kacak işlerinde yıpranıp kopmaları; bütün bu fire ve çarçuru karşılamak için, maden ocakları bulunmayan ülkelerin hepsine sürekli ithalde bulunulmasını gerektirir. İthalâtçı tacirlerin, bütün öteki tacirler gibi, zaman zaman olan ithallerini, muhtemel gördükleri talebe, ellerinden geldiğince uydurmaya çalıştıklarını kabul edebiliriz. Bununla birlikte, bütün dikkatlerine karşın talebin bazen ötesine aşar, bazen gerisinde kalırlar. İhtiyaçtan fazla külçe getirdikleri zaman yeniden ihraç riziko ve zahmetiyle karşılaşmaktansa, bazen bunun bir kısmını alışılmış ya da ortalama fiyatın biraz aşağısına elden çıkarmaya razıdırlar. Yok, ihtiyaçtan az ithalde bulunurlarsa, bu fiyattan biraz fazlasını elde ederler. Ancak, bütün bu zaman zaman dalgalanmalarla, altın ya da gümüş külçenin piyasa fiyatı, hiç şaşmadan, bir kararda birkaç yıl darphane fiyatının az çok yukarısında yahut az çok aşağısında sürüp giderse, emin olabiliriz ki, fiyatın bu sürekli ve değişmez yüksekliği ya da düşüklüğü, sikke durumundaki bir şeyin sonucudur. O şey, o sırada, belirli bir para miktarını, içinde bulunması gereken külçenin tam miktarından ya daha değerli ya daha değersiz kılmaktadır. Sonucun bir kararda ve şaşmaz oluşu, sebepte de, buna denk bir değişmezliği ve sürekliliği gerektirir.

Herhangi bir zamanda ve yerde, belirli bir ülkenin parası, yürürlükteki sikkenin tam ayara az veya çok uygun olmasına yahut içinde bulunması gerekli saf altın ya da saf gümüşün tam miktarını az ya da çok kesin olarak kapsamasına göre, az veya çok sağlıklı bir değer ölçüsüdür. Örneğin, İngiltere'de, kırk dört buçuk ginede tam bir libre ağırlığında kanunlu ayarda altın yahut on bir onça safa altın ile bir onça karışık altın bulunsa, İngiltere'nin altın sikkesi herhangi bir zamanda veya yerde, işin özelliği buna elverdiği oranda, malların gerçek değerinin tam bir ölçüsü olur. Ancak, sürtünüp aşınma dolayısıyla kırk dört buçuk gine, genel olarak, bir libreden az tam ayar altın kapsasa, fire kimi sikkelerde ötekilerden az olduğundan, değer ölçüsü bütün öteki ağırlık ve ölçülerin çokluk karşı karşıya bulundukları türden bir kaypaklığa uğrama ihtimaliyle karşı karşıya kalır. Bunların ayara tamı tamına uydukları seyrek olduğundan, tacir, elinden geldiğince, mallarının fiyatını, bu ağırlık ve ölçülerin şu kadar olması gerektiğine göre değil, kendi tecrübesi ile ortalama olarak gerçekte ne kadar bulursa, ona göre düzenler. Sikkedeki buna benzer bir uygunsuzluk yüzünden malların fiyatı, aynı tarzda, parada bulunması gereken saf altın ya da gümüş miktarına göre değil, bunların ortalama

olarak gerçekten kapsadığı tecrübe ile anlaşılan miktar üzerinden düzenlenir.

Şurasını kaydetmek gerektir ki, malların para ile hesaplanan fiyatı deyince, sikkenin adını taşıdığı birim üzerinde durmaksızın, hep bu malların karşılığında satıldıkları saf altın ya da gümüş miktarını anlıyorum. Örneğin, I. Edward zamanındaki altı şilin sekiz peniyi, bugünkü sterlin lirası ile, para olarak bir fiyatta sayıyorum. Çünkü kestirebildiğimize göre, bunun içinde, aşağı yukarı aynı miktarda saf gümüş vardır.

Bölüm VI

Malın Fiyatının Oluştuğu Parçalar Üzerine

Mal mevcudunun birikmesinden, toprağın benimsenmesinden önce, topluluğun o ilk emekleme durumunda, türlü nesneleri birbiri ile değiş etme yolunda bir kural sağlayabilecek tek şartın, bu şeyleri elde etmek için gerekli emek miktarları arasındaki oran olduğu anlaşılıyor. Örneğin, avcılardan oluşan bir ulus içerisinde, bir kunduzun öldürülmesi, çok zaman, bir alageyiğin öldürülmesi için gerekli emeğin iki katına mal oluyorsa, bir kunduz tabii iki alageyikle değişilecek ya da iki alageyik değerinde olacaktır. Çoğu zaman iki günlük veya iki saatlik emeğin ürünü olan şeyin, çoğu zaman bir günlük ya da bir saatlik emeğin ürünü olan şeyin iki katı etmesi doğaldır.

Bir çeşit iş bir ötekinden zor ise, bu fazla güçlük tabii hesaba katılır. O türlü bir saatlik emeğin ürünü çoğu kez, öteki çeşit iki saatlik emeğin ürünü ile değiş edilebilir.

Başka deyişle bir çeşit iş, olağanüstü el yatkınlığı istiyorsa, insanların bu gibi yeteneklere karşı besledikleri saygı, tabii bunların ürününe, üzerinde harcanan vaktin gerektiğinden fazla bir değer verecektir. Bu gibi hünerler, olsa olsa uzun uzadıya alıştırılmakla elde edilebilir. Bunların ürünündeki üstün değer, çoğu kez, bu hünerleri edinebilmek için harcanması gereken vaktin ve emeğin akıl alır bir ödülünden fazla bir şey olmayabilir. Topluluğun ilerlemiş durumunda, emek ücretlerinde, çokluk, fazla zorluk ve üstün beceri için bu gibi paylar bırakılır. Topluluğun ilk emekleme çağında da, aşağı yukarı belki aynı şey olmuş olsa gerektir.

Bu durumda, emek ürününün tümü, olduğu gibi işçinindir; herhangi bir malı elde etmek veya üretmek için genelde kullanılan emek miktarı, onun, genelde satın alması, üzerinde egemen olması veya karşılığında değiş edilmesi gereken emek miktarını ayarlayabilecek biricik şarttır.

Bir takım kimselerin elinde mal mevcudu birikti mi, bunlardan kimi, tabii, bu mevcudu, hamarat kişileri işe koşmak üzere kullanır. Bu hamarat kişilerin yaptığı işin yahut bunların emeğinin gereçlere kattığı değerin satışından kazanç elde etmek için, onlara bu kimseler gereç ve geçim maddesi sağlar. Tamamlanan yapıt; para, emek veya mal karşılığı değiş

edildiği zaman, gereç bedeli ile işçi ücretlerinin ödenmesine yetecek olandan başka, bu işte mal mevcudunu talihin eline bırakmayı göze alan girişimcinin kârları için, fazladan bir şey verilmesi gerektir. Böylece, işçilerin gereçlere katmış olduğu değer, bu durumda, iki kısma dönüşür. Bir kısmı ile onların işçiliği, öteki ile işçileri çalıştıranın, peşin verdiği gereçler ile ücretlerden oluşan mal mevcudunun tümü üzerinden, kârı ödenir. Onların yaptığını satmakla, mal mevcudunun yeniden kendisine geri gelmesine yetecek olandan fazla bir şey beklemese, bu işçileri çalıştırmakta patronun çıkarı olamaz. Kârı ile mal mevcudunun büyüklüğü arasında bir uyum bulunmadıkça da, küçük bir mevcut yerine büyüğünü kullanmakta çıkarı olamaz.

Mal mevcudu kârlarının, belki, ayrı bir emek türünün, yani teftiş ve yönetim işinin ücretlerine verilmiş bir başka da olduğu düşünülebilir. Ama, bunlar ücretlerden bambaşka olup, büsbütün ayrı ilkelere göre düzenlenir; var olduğu varsayılan bu teftiş ve yönetim işinin miktarı, güçlüğü becerisi ile bu ücretler arasında hiçbir oran bulunmaz. Bunları, hep kullanılan mal mevcudu değeri düzenler; o mevcudun büyüklüğüne göre daha büyük ya da daha küçük olurlar. Örneğin diyelim ki, sanayide kullanılan alışılmış mal mevcudu kârlarının, yılda yüzde on olduğu bir yerde, ayrı ayrı iki sanayi var. Bunlardan her birinde, yılda adam başına on beş lira hesabı ile, yani her fabrikada yılda üç yüz lira masraf edilerek, yirmi işçi çalıştırılıyor. Yine diyelim ki, bir tanesinde yılda işlenen kaba hammadde, yedi yüz liradan oluşuyor. Ötekindeki daha güzel maddeler ise yedi bin lira tutuyor. O zaman, bunların birinde yılda kullanılan sermaye ancak bin lira tutarken, ötekinde kullanılan sermaye yedi bin üç yüz lirayı bulacaktır. Demek, yüzde on hesabı ile, birinin girişimcisi aşağı yukarı yalnızca yüz lira yıllık kâr umacak, ötekinin ise, aşağı yukarı yedi yüz otuz lira kazanç bekleyecektir. Fakat, kârları böylesine birbirinden farklı olmakla birlikte, bunların teftiş ve yönetim işi, tıpkı tıpkısına aynı veya aşağı yukarı eşit olabilir. Büyük fabrikaların çoğunda, bu çeşit iş hemen toptan bir başkâtibe emanet olunur. Bu teftiş ve yönetim işinin ne değerde olduğunu, onun ücretleri gereği gibi belli eder. Gerçi bu ücretler saptanırken, çoğu zaman yalnız başkâtibin emeğine, zekâ derecesine bakılmayıp, işinin gerektirdiği güven de göz önünde tutulur. Ama bu ücretlerle, başkâtibin yönetimine baktığı sermaye arasında düzgün bir oran yoktur. Bu sermayenin sahibine gelince; o, böylelikle hemen bütün işi başından attığı halde, yine, kârları ile sermayesi

arasında düzgün bir oran bulunmasını bekler. Bundan dolayı, mal fiyatında, mal mevcudu kârları, emek ücretlerinden büsbütün başka olup, tamamıyla ayrı ilkelerle düzenlenen bir terkipçi unsur[45] oluşturur.

Bu durumda, emeğin tüm ürünü her zaman işçinin olmaz. Çoğu kez, onun bunu kendisini çalıştıran mal mevcudu sahibi ile bölüşmesi gerekir. Bir malı elde etmek ya da üretmek için çoğu zaman harcanan emek miktarı, bu malın genelde satın alması, üzerinde egemen olması karşılığında değiş edilmesi gereken emek miktarını ayarlayabilen biricik şart değildir. Bunun yanı sıra, peşin olarak o işin ücretlerini verip gereçlerini sağlamış bulunan mal mevcudunun kârı için, ayrıca fazladan bir miktara lüzum olacağı besbellidir.

Bir ülkenin arazisi baştan başa özel mülk haline geldi mi, bütün öteki insanlar gibi toprak sahipleri de ekmediklerini biçmeye bayılır; toprağın doğal mahsulü için bile bir bedel isterler. Toprak orta malı iken, işçiye yalnızca devşirmek sıkıntısına mal olan ormandaki odun, tarladaki ot, yeryüzünde kendiliğinden biten bütün yemişler, artık üzerlerine fazladan bir bedel binmiş olarak onun eline ulaşır. Artık bunları toplama izni için ivaz[46] vermesi, emeği ile topladığının veya ürettiğinin bir kısmını toprak sahibine bırakması gerekir. Bu kısım –yahut hepsi bir kapıya çıkar– bu kısmın pahası, toprak için verilen rantı vücuda getirir; çoğu malın fiyatına giren üçüncü bir terkipçi unsuru oluşturur.

Fiyatı oluşturan türlü unsurların hepsinin gerçek değeri, dikkat olunmalıdır ki, bunlardan her birinin satın alabileceği ya da üzerinde egemen olabileceği emek miktarı ile ölçülür. Emek, fiyatın hem emeğe dönüşen kısmının değerini ölçer hem ranta ve kâra dönüşen kısmının değerini ölçer.

Bütün topluluklarda, her malın fiyatı, eninde sonunda bu üç kısmından birine veya ötekine yahut bunların hepsine birden dönüşür. Her gelişmiş toplulukta, bu parçaların üçü de az çok, malın pek çoğunun fiyatına terkipçi unsur olarak girer.

Örneğin, zahire fiyatında, bu kısımlardan biri, toprak sahibinin rantını; bir başkası işçilerin ve ekini yetiştirmek için kullanılan çift hayvanlarının ücretlerini veya bakımını; üçüncüsü ise, çiftçinin kârını öder. Bu üç kısmın ya hemen ya er geç zahirenin tüm fiyatını oluşturduğu anlaşılıyor. Çiftçinin demirbaşını yeniden yerine koymak ya da çift hayvanları ile öteki tarım

aletlerinin eskiyip yıpranmasını karşılamak için, bir dördüncü kısmın gerekli olduğu belki düşünülebilir. Ancak, örneğin saban çeken beygir gibi, bir tarım aracı fiyatının da bu aynı üç parçadan, yani üstünde yetiştirilmiş olduğu arazinin rantından, beslenilmesi ya da bakımı için zorunlu emekten ve gerek bu toprak rantını, gerekse bu emek ücretlerini peşin ödeyen çiftçinin kârlarından oluştuğunu düşünmek lazımdır. İşte böylece, zahire fiyatı, beygirin bedelini ve bakımını ödeyebilir, ama yine, tüm fiyat ya doğrudan doğruya eninde sonunda, hep aynı üç kısma, yani ranta, emeğe ve kâra dönüşür.

Un ya da kırma fiyatında, zahire fiyatına, değirmenci ile uşaklarının ücretlerini; ekmek fiyatında, fırıncının kârları ile uşaklarının ücretlerini; her ikisinin birden fiyatında ise zahireyi çiftçinin evinden değirmencinin evine, değirmencinin evinden fırıncının evine dek taşıma emeği ile, bu emeğin ücretlerini peşin olarak verenlerin kârlarını, hesaba katmak gerektir.

Keten fiyatı da zahire fiyatını oluşturan aynı üç kısma dönüşür. Keten bezinin fiyatında, keten tarayıcısının, bükücünün, dokumacının, kasarcının, vb.'nin ücretleri ile bütün bunları çalıştıranların kârlarını bu fiyata eklemek gerektir.

Herhangi bir malın yapımı çoğaldıkça, fiyatın ücretlere ve kârlara dönüşen kısmı, ranta dönüşen kısmına oranla artmaya başlar. Sanayinin gelişmesi ile yalnızca kâr sayısı artmakla kalmayıp, her sonraki kâr, her önceki kârdan büyük olur. Çünkü, kârın içinden sermayenin, boyuna büyümesi gerekir. Örneğin dokumacıların çalıştırdıkları sermaye, bükücülerin işlettikleri sermayeden kesinkes daha büyüktür. Çünkü, böylelikle, yalnız kârları ile birlikte o sermayeyi geri getirmekle kalmayıp, ayrıca dokumacı ücretlerini de öder. Kârların ise her zaman az çok sermayeye denk olması gerekir.

Bununla birlikte, en ileri gitmiş topluluklarda, yalnız iki kısma, yani emek ücreti ile sermaye kârına dönüşen, az sayıda bazı mallar her zaman için vardır. Daha az sayıda olmak üzere de fiyatı yalnız emek ücretinden olağan mallar bulunur. Örneğin, denizden çıkan balığın fiyatında bir kısım, balıkçıların emeğini, öteki kısım ise dalyanda işletilen sermayenin kârını öder. İleride göstereceğim gibi, kimi zaman girdiği olursa da, toprak rantının bu fiyata katıldığı pek seyrektir. Irmak balıklarında ise hiç değilse Avrupa'nın çoğu yerinde, durum başka türlüdür. Som balığı dalyanı için rant

verilir. Buna her ne kadar toprak için verilen rant denemez ise de, böyle bir hak tıpkı ücret ve kâr gibi, bir som balığı fiyatının da bir parçasını oluşturur. İskoçya'nın kimi yerlerinde, herkesin İskoç çakılı diye tanıdığı türlü renkli küçük taşları deniz kıyıları boyunca toplamayı iş edinmiş birtakım yoksul kimseler vardır. Bunlara taşçının ödediği bedel, yalnızca emeklerinin ücretidir. Buna ne toprak rantı girer, ne kâr.

Ama her malın tüm fiyatı, yine eninde sonunda, bu kısımlardan birine veya ötekine yahut her üçüne birden dönüşmek zorundadır. Çünkü, toprak rantı verildikten, o malı yetiştirmek, yapmak ve pazara ulaştırmakta kullanılan bütün emeğin pahası ödendikten sonra, geriye her ne kalırsa, o parça kesenkes bir kimsenin kârı olmak gerekir.

Ayrı ayrı alınınca, nasıl her bir malın fiyatı veya değişim değeri bu üç parçadan birine ya da ötekine yahut hepsine birden dönüşüyorsa, her ülkenin yıllık emeğinin tüm ürününü oluşturan bütün malların fiyatının da, topluca ele alındıkta, ister istemez bu aynı üç kısma dönüşmesi; o ülkede yaşayan çeşitli kimseler arasında ya bunların emeğinin ücreti ya mal mevcutlarının kârı ya topraklarının rantı olarak bölüşülmesi gerekir. Her topluluğun, emeği ile her yıl devşirilenin veya üretilenin tümü yahut bunun, aynı şey demek olan, tüm bedeli, aslında topluluğun üyelerinin kimisi arasında, bu tarzda bölüşülür. Ücret, toprak rantı ve kâr, bütün gelirlerin, bütün değişim değerinin, üç belli başlı kaynağıdır. Bütün öteki gelirler eninde sonunda, bu üç kaynağın birinden ya da öbüründen çıkar.

Gelirini, kendisine ait akçe ile sağlayan bir kimse, bu geliri ya emeğinden ya mal mevcudundan ya toprağından elde eder. Emekten elde edilen gelire, ücret denir. Yöneten ya da kullanan bir kimsenin mal mevcudundan elde ettiği gelire kâr adı verilir. Kendi kullanmayıp bunu bir başkasına ödünç veren kimsenin elde ettiğine faiz veya rıbıh[47] denir. Bu, borç alanın, ödünç verene, paranın kullanılması ile eline geçen kâr etme fırsatı için ödediği karşılıktır. Tabii bu kârın bir kısmı, rizikoyu göze alıp onu kullanmak zahmetine katlanan borçlunun; bir kısmı ise, bu kazanç fırsatını kendisine vermiş bulunan alacaklının olur. Para faizi, paranın kullanılması ile elde edilen kazançtan ödenmediği zaman, hep, bir başka gelir kaynağından ödenmesi gerekli, türeme[48] bir gelirdir. Meğer ki, borçlu, birincinin faizini ödemek üzere ikinci bir borç bağıtına girişen, bir müsrif[49] ola. Tümü topraktan elde edilen gelire, rant denir. Bu, toprak sahibine aittir. Çiftçinin

geliri biraz emeğinden, biraz mal mevcudundan doğar. Onca toprak, bu emeğin ücretlerini kazanıp bu mal mevcuduna kazanç sağlamak olanağını veren bir araçtan başka bir şey değildir. Bunlara dayanan bütün vergiler ve gelirler bütün aylıklar, emekli maaşları, her türlü yıllık irat, eninde sonunda, bu üç esas gelir kaynağından çıkar; doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, emek ücretlerinden, mal mevcudu kârından ya da toprak rantından ödenir.

Bu üç ayrı çeşit gelir başka başka kimselelerin ise, bunları birbirinden ayırmak kolaydır. Ama aynı kimsenin olursa, kimi kez, hiç değilse âlemin dilinde, bunlar birbirine karıştırılır. Mülkünün bir kısmını ekip biçen bir beyzadenin, ekip biçme masrafını çıkardıktan sonra hem arazi sahibinin toprak rantını hem de çiftçi kârını kazanması gerekir. Öyle olmakla birlikte, o, kazancının hepsine birden kâr adını verir. Böylelikle hiç değilse gelişigüzel konuşurken, toprak rantını kârla karıştırmış olur. Kuzey Amerika ile Batı Hint Adaları'nda, çiftlik işletenlerimizden çoğunun durumu böyledir. Bunlardan çoğu kendi mülkünü işletir. Böyle olduğu için, bir çiftliğin toprak rantını duyduğumuz pek olmaz da, çokluk, yaptığı kâr kulağımıza gelir.

Çoğu çiftçilerin, çiftliklerindeki genel çalışmayı yönetmek için kâhya kullandıkları yoktur. Genel olarak, çok zaman kendi elleri ile saban, tırmık vb. kullanarak da çalışırlar. Şu halde, toprak rantı çıktıktan sonra kalan mahsul, yalnızca tarımda kullandıkları mal mevcudunu olağan kârı ile birlikte yeniden kendilerine geri getirmekle kalmayıp, bunların hem işçi hem kâhya sıfatı ile almaları gereken ücretleri de ödemelidir. Bununla birlikte, toprak rantı ödenip mal mevcudu yerine konduktan sonra, arta kalana kâr adı verilmektedir. Oysa, bunun bir kısmını, besbelli ücret oluşturmaktadır. Çiftçi, bu ücretleri tasarruf etmekle, ister istemez kendisi kazanmış olur. Demek, bu durumda, ücret kârla karıştırılmış oluyor.

Hem gereç satın almaya hem yaptığını pazara götürünceye dek geçinmeye yetecek mal mevcudu bulunan bağımsız bir zanaatçı, bir usta, emrinde çalışan gündelikçinin ücretlerini de, gündelikçinin yaptığını satmakla o ustanın elde edeceği kârı da kazanmış olur. Bununla birlikte, o sanat adamının bütün kazancına çoğu zaman kâr denir. Burada da, ücretle kâr birbirine karıştırılmış olur.

Bahçesini kendi eliyle işleyen bir bahçıvan, birbirinden ayrı üç vasfı; mal sahibi, çiftçi ve işçi niteliğini, kendinde birleştirmiş olur. Böylece,

yetiştirdiği mahsulün, ona, birincinin toprak rantını, ikincinin kârını, üçüncünün ücretini ödemesi gerekir. Gelgelelim, bunun topu birden, çokluk, onun emeğinin kazancı sayılır. Burada, toprak rantı da kâr da, ücretle birbirine karışır.

Çoğuna, toprak rantı ile kâr büyük ölçüde katıldığı için uygar bir ülkede, bütün değişim değeri yalnız ücretten doğan pek az mal vardır. Onun için, ülke emeğinin yıllık ürünü, bu ürünü yetiştirip hazırlamak ve pazara getirmek için kullanılmış olan emekten çok fazla emeğin satın almaya veya bunun üzerinde egemen olabilmeye her zaman yetecektir. Topluluk, her yıl satın alabileceği emeğin hepsini her yıl kullansa, yıldan yıla bu emek miktarı çok artacağından, art arda gelen her bir yılın ürünü geçen yıldan çok daha büyük değerde olacaktır. Ama, yıllık ürünün olancası, çalışan kimseleri beslemek için kullanılan ülke yoktur. Her yerde, bunun büyük bir kısmını işsiz güçsüz takımı yoğaltır. Her yıl, halkın bu iki ayrı tabakası arasında bölüşüldüğü başka başka oranlara göre, bu ürünün alışılmış yahut ortalama değeri, her yıl ya çoğalmak ya azalmak ya yıldan yıla aynı kalmak gerekir.

Bölüm VII

Malın Doğal Fiyatıyla Pazar Fiyatı Üzerine

Her toplulukta ya da her bölgede, emeğin yahut mal mevcudunun her çeşit kullanılışında, gerek ücret gerekse kâr için, ortalama ya da alışılmış bir kerte vardır. Bundan böyle göstereceğim gibi, bu had, biraz topluluğun içinde bulunduğu genel şartlarla, yani toplumun zenginliği ya da yoksulluğu, ilerleyen, yerinde sayan yahut gerileyen durumu ile, biraz da, her işin kendisine özgü niteliği ile düzenlenir.

Bunun gibi; her toplulukta veya her bölgede, ileride göstereceğim gibi, yine biraz toprağın bulunduğu topluluğun ya da yörenin genel şartlarıyla, biraz da toprağın doğal yahut ıslah edilmiş bitekliği ile ayarlanan, ortalama veya alışılmış bir rant kertesi vardır.

Bu alışılmış ya da ortalama hadlere, çoğunlukla egemen bulundukları zaman ve yerde, ücretin, kârın, toprak rantının doğal kertesi denilebilir.

Bir malın fiyatı, toprak rantı ile emek ücretlerini ve o malı yetiştirip hazırlayarak pazara iletmek için kullanılan mal mevcudu kârını, doğal kertelerine göre ödemeye yetecek olandan ne az ne çok ise, bu mal, doğal denilebilecek fiyatına satılmaktadır.

O zaman, o mal ne ediyorsa yahut pazara getirene gerçekten kaça mal oluyor ise, tıpkı tıpkısına, o kadara satılmaktadır. Çünkü, herkesin dilinde bir malın maliyeti adını alan şeyde, gerçi onu yeniden satacak olanın kârı yoktur, ama o kimse, o malı o yöredeki alışılmış kâr kertesini kendisine sağlamayan bir fiyata satarsa, mal mevcudunu bir başka türlü kullanmakla olağan kârı elde edebilecek olduğu için, bu işte, besbelli zarara uğrar. Zaten, kârı o kimsenin geliri, yani geçineceği fonun ta kendisidir. Malları hazırlayıp pazara iletinceye dek, bu kimse, işçilerine ücretlerini yahut geçineceklerini peşin verdiği gibi, aynı tarzda kendisine de öz geçimini peşin olarak sağlar. Bu nafaka, genel olarak, mallarının satılmasından makul şekilde bekleyebileceği kâra uygun olur. Şu halde, o mallar bu kârı sağlamazsa, kendisine gerçekten mal oldukları pek isabetle söylenebilecek kadar bir şey getirmemişler demektir.

Bundan dolayı, kendisine bu kârı bırakan fiyat; her zaman için bir satıcının arada sırada malını satabileceği en aşağı fiyat olmamakla birlikte,

hiç değilse, tam bir özgürlük bulunan yahut her istedikçe zanaatını değiştirebildiği yerde bunu uzunca zaman içinde satması ihtimali olan en aşağı fiyattır.

Bir malın çoğu zaman satıldığı gerçekteki fiyata, pazar fiyatı denilir. Bu fiyat, doğal fiyatın ya üstünde ya aşağısında ya tıpkı onun kadar olabilir.

Her bir malın pazar fiyatı; gerçekten pazara getirilen miktar ile, o malın doğal fiyatını yahut onu oraya iletmek için ödenmesi gerekli toprak rantının, emeğin ve kârın tüm değerini ödemeye hazır olanların talebi arasındaki oranla düzenlenir. Bu kimselere etkin talepçiler; bunların isteklerine de malları pazara çekmeye yettiğine göre, etkin talep[50] adı verilebilir. Bu, mutlak[51] talepten farklıdır. Pek yoksul bir adamda, bir bakıma, altı atlı bir araba talebi olduğu söylenebilir. Kendisi bunu isteyebilir; ama sırf bu adamın istemesiyle o mal hiçbir zaman pazara getirilemeyeceği için, onunki, etkin bir talep değildir.

Bir malın pazara getirilmiş olan miktarı etkin talebin aşağısında kalırsa, o malı oraya iletmek için verilmesi gerekli toprak rantının, ücretin ve kârın tüm tutarını ödemeye hazır bulunanların hepsi, istedikleri miktarda donatılamaz. Büsbütün onsuz kalmaktansa, bunlardan kimisi daha fazla para vermeye razı olacaktır. Bunlar arasında, tez elden bir rekabet baş gösterecek; eksikliğin büyüklüğü ya da yarışa katılanlardaki zenginliğin yahut delişmence hevesin rekabeti kızıştırması oranında, pazar fiyatı, az çok doğal fiyatın üstüne çıkacaktır. Aynı eksik malların elde edilmesinin kendileri için az ya da çok önemli oluşuna göre, servet ve şatafatça eşit durumdaki yarışçılar arasında genel olarak daha az ya da daha çok canlı bir rekabet doğurur. İşte, bir kentin kuşatılması veya kıtlık sırasında yaşam için gerekli maddelerin ateş pahası olması bundan ileri gelir.

Pazara iletilen miktar, etkin talebi aştığı zaman, bunun hepsi o miktarın oraya getirilmesi için verilmesi gerekli toprak rantının, ücretlerin ve kârın tüm tutarını ödemeye razı olanlara satılmaz. Bir kısmının, daha az para vermek isteyenlere satılması gerekir. Bu kimselerin o kısma verdiği düşük fiyat, ister istemez hepsinin birden fiyatını düşürür. O zaman, bu fazlanın büyüklüğü, satıcı rekabetini az çok artırmasına; malı derhal elden çıkarmanın, kendileri için çok veya az önemi oluşuna göre, pazar fiyatı az çok doğal fiyatın aşağısına düşer. Aynı fazlalık, dayanıklı bir maldan çok,

bozulur bir malın getirilmesinde; örneğin hurda demirden çok, portakal ithalinde pek daha büyük bir rekabet doğurur.

Pazara iletilen miktar, etkili talebi tam tamına karşılamaya yetip artmayacak kadar olduğu zaman, pazar fiyatı ya tıpkı tıpkısına yahut bunu kestirmek mümkün olduğu oranda doğal fiyatın aynı olur. Eldeki miktarın tümü bu fiyata elden çıkarılabilir; daha yüksek fiyata satılamaz; aralarındaki rekabet, çeşitli satıcıları, bu fiyatı kabule zorlar; ama ondan azını kabule mecbur etmez.

Pazara çıkarılan her malın miktarı, kendini etkin talebe doğal olarak, uydurur. Miktarın etkin talebi aşmaması; toprağını, emeğini veya mal mevcudunu bir malı pazara iletmek için kullananların hepsinin çıkarmasıdır. Bu miktarın o talebin aşağısına hiç düşmemesi de, bütün öteki kimselerin menfaatinedir.

Miktar, bir zaman etkin talebi aşacak olursa, fiyatını oluşturan parçalardan bazısına, doğal fiyattan aşağı bedel ödemek gerekir. Bu parça, toprak rantı ise, toprak sahiplerinin çıkarı, onları, topraklarının bir kısmını tez elden bu işten geri çekmeye kışkırtır. Bu parça, ücret ya da kâr ise, birinci halde, işçilerin çıkarı; ikinci halde işçileri kullananların menfaati, emeklerinin ve mal mevcutlarının bir kısmını bu işten geri çekmeye sürükler. Çok geçmeden, pazara getirilen miktar, etkin talebi karşılamaya yetmeyecek kadar azalır. Bu miktarın fiyatının bütün çeşitli parçaları, doğal kertelerine yükselir. Tüm fiyat fırlayarak, doğal fiyatı bulur.

Bunun tersine; pazara iletilen miktar bir zaman etkin talebin aşağısına düşerse; fiyatını oluşturan parçalardan bazılarının, doğal kertelerinin üstüne yükselmesi gerekir. Bu parça toprak rantı ise bütün öteki toprak sahiplerinin çıkarı, onları, bu malın yetiştirilmesi için daha çok toprak hazırlamaya tabiatıyla iter. Bu parça, ücret ya da kâr ise, bütün öteki işçilerle satıcıların menfaati, kendilerini, çok geçmeden, o malı hazırlayıp pazara getirmek için daha fazla emek ve sermaye kullanmaya kışkırtır. Az zamanda, oraya iletilen miktar, etkin talebi karşılamaya yetecek kadar olur. Fiyatının çeşitli bütün parçaları, çok geçmeden doğal kertelerine düşer. Tüm fiyat alçalarak doğal fiyatı bulur.

Öyle ise, denilebilir ki, doğal fiyat, bütün mal fiyatlarının boyuna çevresinde dönüp dolaştıkları merkezi fiyattır. Türlü aksamalar, bazen

onları bu fiyatın epey yukarısında, askıda tutabilir; bazı defa, bu fiyatın oldukça aşağısına bile inmeye zorlayabilir. Ancak; onları bu dinlenme ve süreklilik merkezinde yerleşmekten alıkoyan engeller ne olursa olsun, fiyatlar bidüziye oraya doğru yönelirler.

Bir malı pazara iletmek için yılda harcanan çabanın tüm miktarı, böylece, doğal olarak kendini etkin talebe uydurur. Tabii, oraya, daha fazlasını değil, hep, talebi karşılamaya tamı tamına yetecek kadarını iletmek amacını güder.

Ancak, kimi işlerde aynı miktar çalışma, başka başka yıllarda, pek başka başka miktarlarda mal çıkardığı halde, ötekilerde hep aynı veya aşağı yukarı aynı miktarı üretir. Türlü yıllarda, tarımda çalışan aynı sayıda işçi, pek başka başka miktarlarda ekin, şarap, yağ, şerbetçiotu vb. üretir. Ama, aynı sayıdaki iplikçi ve dokumacı, her yıl aynı ya da aşağı yukarı aynı miktar pamuklu ve yünlü kumaş çıkarır. Birinci çeşit zanaatta herhangi bakımdan etkin talebe uyabilecek olan yalnızca zanaatın ortalama mahsulüdür. Hakikatte elde edilen mahsul ise, ortalama mahsulden bir bakarsınız pek çok, bir bakarsınız pek az olduğundan, pazara iletilen mal miktarı, etkin talebi kâh epey aşar, kâh bunun oldukça aşağısında kalır. Demek, o talep aynı olarak sürse bile bu malların pazar fiyatı büyük dalgalanmalara uğrar. Kimi zaman doğal fiyatlarının iyiden iyiye aşağısına düşer; bazen epey üstüne çıkarlar. Öteki çeşit sanayide eşit miktarlardaki emeğin ürünü bir ya da aşağı yukarı aynı olduğundan, etkin talebe daha tıpkı tıpkısına uyabilir. Onun için, bu talep aynı kaldıkça malların pazar fiyatının da aynı kalması; doğal fiyatla ya büsbütün bir olması ya da bunu kestirebilmek mümkün olduğu oranda aynı olması ihtimal içindedir. Pamuklu ve yünlü fiyatının, zahire fiyatı kadar sık ve o derece büyük değişikliklere uğramadığını herkes tecrübesiyle bilir. Birinci çeşit malın fiyatı, yalnızca talepteki değişikliklerle değişir. Ötekinin fiyatı yalnız talepteki değişmelerden ötürü değişmekle kalmayıp, talebi karşılamak üzere malın pazara iletilen miktarındaki çok daha büyük ve sık olan değişikliklerle de değişir.

Bir malın pazar fiyatındaki ara sıra olan veya geçici dalgalanmalar, başlıca, o mal fiyatının ücretle kâra dönüşen parçalarına isabet eder. Toprak rantına dönüşen kısım, daha az etkilenir. Para ile hesaplanan değişmez bir rantın ne kertesine, ne değerine, bunların en ufak bir etkisi olmaz. İşlenmemiş mahsulün belirli bir oranından ya da değişmez bir miktarından oluşan bir rantın yıllık tutarı, o işlenmemiş ürünün pazar fiyatındaki ara sıra

olan veya geçici bütün dalgalanmalarından şüphesiz etkilenir; ama yıllık kertesi bakımından, bunlardan pek etkilendiği olmaz. Kira sözleşmesinin şartları kararlaştırılırken, toprak sahibi ile çiftçi, bu kerteyi ellerinden geldiğince, mahsulün geçici ve ara sıra rastlanan fiyatına göre değil, ortalama ve alışılmış fiyatına göre düzenlemeye çalışırlar.

Bu gibi dalgalanmalar, pazarın malla veya emek ile, yani olup bitmiş işle ya da yapılacak işle dolup taşmasına yahut bunların mevcudunun eksik olmasına göre, ücretin yahut kârın gerek tutarını gerek kertesini etkiler. Herkesin tuttuğu bir yas, (böyle zamanlarda piyasadaki mevcudu hemen hep kıt olan) siyah kumaşın fiyatını yükseltir; elinde bu kamuştan hatırı sayılır miktarda bulunan tacirlerin kârlarını çoğaltır. Bunun, kumaş dokuyanların ücretleri üzerinde etkisi olmaz. Pazarda az bulunan, emek, yani iş görme değil, mal, yani görülmüş bitmiş iştir. Bu durum, gündelikçi terzilerin ücretlerini yükseltir. Bu bakımdan, piyasada emek yetersizliği vardır. Emeğin ziyadesine karşı, etkin bir talep vardır. Bu yas, renkli ipeklilerle renkli kumaşların fiyatını düşürür. Böylelikle, ellerinde bunlardan çokça bulunan tacirlerin kârlarını azaltır. Altı ay, belki bir yıl için talebi kalmayan bu gibi malların hazırlanmasında çalıştırılan işçilerin ücretlerini alçaltır. Bu bakımdan pazar, gerek mal gerekse emek yönünden dolup taşmaktadır.

Bu tarzda gerçi her bir malın pazar fiyatı, böyle demek yakışık alırsa, sürekli bir çekimle, doğal fiyata doğru yönelir, ama bazen bir takım aksamalar kimi kez doğal sebepler kimi zaman belirli zabıta[52] nizamları, birçok mallarda, pazar fiyatını uzun zaman doğal fiyatın epey üstünde tutabilir.

Etkin talepteki bir artışla, falanca malın fiyatı, doğal fiyatın epey üstüne çıktı mı, o pazarı donatmak için mal mevcutlarını kullananlar genel olarak bu değişikliği gizli tutmaya dikkat ederler. Bunu herkes bilecek olsa, bu gibilerin büyük kârı, mal mevcutlarını aynı yolda kullanmak üzere nice yeni rakipleri gayrete getirir. Öyle ki, etkin talebin tümü karşılanmış olacağından, pazar fiyatı çok geçmeden doğal fiyat düzeyine, belki bir zaman için bunun bile altına düşer. Pazar, orasını malla donatanların oturduğu yerden pek uzakta ise, bu kimseler sırlarını bazen yıllarca saklayabilir; ortaya yeni rakipler çıkmaksızın, bütün bu süre içinde, olağanüstü kârlarından yararlanırlar. Ama, şunu söylemek gerektir ki, bu

gibi sırların uzun zaman saklanabildiği pek olmaz; olağanüstü kârın ise, ancak sır saklandığınca ömrü vardır.

Fabrikacılıktaki sırlar, ticaret sırlarından daha uzun zaman saklanabilir. Harcıâlem olarak kullanılan maddelerin yarı fiyatına mal olan maddelerle, belirli bir boyayı üretmek yolunu bulan bir boyacı, iyi idare etmekle bu buluşunun ürününden yaşadığı kadar yararlanabilir; hatta, bunu, çocuklarına miras bırakabilir. Bu kimsenin olağanüstü kazancı, özel emeği için kendisine ödenen yüksek bedelden ileri gelir. Bu kazanç, o emeğin dolgun olan ücretlerinden oluşur. Fakat, mal mevcudunun her kısmı üstüne tekrarlandığı ve ücretin tüm tutarı ile mal mevcudu arasında düzgün bir oran bulunduğu için, genel olarak, buna mal mevcudunun olağanüstü kârı imiş gözü ile bakılır.

Piyasa fiyatındaki bu gibi artışlar, besbelli, ne de olsa, etkisi bazen yıllarca sürebilen olağanüstü aksamaların sonucudur.

Bazı doğal mahsuller, toprak ve yer bakımından öyle bir başkalık ister ki, büyük bir memlekette bunların yetiştirilmesine elverişli olanca arazi, etkin talebi karşılamaya yetmeyebilir. Böylece, pazara getirilen tüm miktar, emek ücretlerini; hazırlanıp pazara getirilmeleri için kullanılan mal mevcudu kârlarını; yetiştirildikleri arazinin rantını, tabii kertelerine göre ödemeye yetenden fazlasını vermeye razı olanlara teslim edilebilir. Bu gibi mallar, yüzyıllar boyunca bu yüksek fiyata satılmaya devam edebilir. O takdirde, genel olarak bu fiyatın ranta dönüşen kısmı, doğal kertesi üstünde para verilen kısımdır. Kendine özgü mutlu bir toprağı ve yeri olan bazı Fransa bağlarının rantı gibi, eşi bulunmaz, beğenilen mahsuller verebilen arazinin rantı ile o bölgedeki eşit derecede bitek ve iyi işlenmiş başka arazinin rantı arasında düzgün bir oran yoktur. Tersine olarak; bu gibi malları pazara iletmek için kullanılan emek ücretleriyle mal mevcudu kârlarının, dolaylarında, başka işlerdeki emek ücretleri ve mal mevcudu kârları ile aralarında bulunan doğal oranın dışına çıktığı hemen hemen olmaz.

Piyasa fiyatındaki bu gibi artışlar, etkin talebin tam olarak karşılanmasını hiçbir zaman meydan vermemesi olasılığı bulunan; bu yüzden, etkisi biteviye sürebilecek doğal nedenlerin sonucudur.

Bir kimseye ya da bir ticaret ortaklığına verilen bir tekelin[53], tıpkı ticaret veya sanayideki bir sır gibi etkisi vardır. Tekelciler, pazarda boyuna

yetmeyecek kadar mal bulundurup, hiçbir zaman etkin talebi tamı tamına karşılamayarak mallarını doğal fiyatın çok üstünde satar; ister ücretlerden, ister kârlardan oluşsun, kazançlarını doğal kertelerinin çok yukarısına yükseltirler.

Tekel fiyatı, elde edilebilecek fiyatın hep en yükseğidir. Bunun tersine; doğal fiyat yahut serbest rekabetten doğan fiyat, her defasında öyle olmasa bile, uzunca bir süre içinde alınabilecek fiyatın en aşağısıdır. Birisi, her zaman için, alıcılardan sızdırılabilecek olanın yahut bunların vermeye razı oldukları sanılanın en yükseğidir. Öteki ise, satıcıların, bir yandan ticaretlerini de sürdürmek üzere, çokluk yetinebilecek oldukları bedelin en aşağısıdır.

Loncaların tekelci ayrıcalıklarında[54]; çıraklık yasalarında, belirli işlerdeki rekabeti oralara haliyle girmesi muhtemel bulunanlardan daha az kimse arasında bırakan bütün kanunlarda; daha ufak ölçüde olmakla birlikte, aynı eğilim vardır. Bunlar, dal budak salmış türden tekeller olup, çoğu kez yüzyıllar boyunca ve iş sınıflarının tümünde, birtakım malların pazar fiyatının, doğal fiyatın üstünde sürdürüp gidebilir; o işlerde kullanılan emek ücretlerini de, mal mevcudu kârlarını da, doğal kertelerinin az çok üstünde tutabilirler.

Piyasa fiyatındaki bu gibi pahalanmalar, bunlara meydan veren zabıta tüzüklerinin devamınca sürüp gidebilirler.

Filan malın piyasa fiyatı, doğal fiyatın üstünde kalmakta uzun zaman devam edebilirse de, uzun süre bunun aşağısında kalabildiği pek olmaz. Fiyatın hangi parçasına doğal kerteden aşağı paha ödenmiş olursa olsun, çıkarı zedelenen kimseler, uğradıkları kaybı derhal sezip, pazara iletilecek miktarın, çok geçmeden, etkin talebi karşılamaya yetenden fazla olmamasını sağlayacak kadar toprağı veya emeği yahut mal mevcudunu hemen bu işten geri çekerler. Böylelikle, piyasa fiyatı, az sonra doğal fiyat düzeyine yükselir. Hiç değilse, tam özgürlük bulunan yerlerde durum böyle olur.

Bir sanayi iyi kazanırken, işçiye ücretlerini doğal kertenin epey üstüne çıkarma imkânını veren çıraklık yasaları ile başka lonca kanunları, işler bozulunca, işçiyi bazen bu ücretleri o kertenin epey aşağısına indirmek zorunda bırakır. Bunlar, birinci halde, çok kişileri, işçinin çalıştığı mesleğin

dışında bıraktığı gibi, ötekinde, aynı nedenle, işçiyi birçok mesleğin dışında bırakır. Bununla birlikte, işçi ücretlerini doğal kertenin aşağısına düşürürken, bu gibi düzenlemelerin etkisi, o ücretleri yükseltirken olduğu kadar sürekli değildir. Bunların bir taraftaki etkisi yüzyıllarca sürüp gidebilir; ötekindeki ise, işler yolunda gittiği sırada o zanaat için yetişen birkaç işçinin ömründen öteye süremez. Bunlar ortadan çekildikten sonra, o zanaat için yetiştirilenlerin sayısı, tabiatıyla, etkin talebe uygun olacaktır. Herhangi bir işte ya ücretleri ya kârları, üst üste kuşaklar boyunca doğal kertelerinin aşağısında baskıda tutabilecek Hindistan ya da eski Mısır'ınki gibi sert olması gerektir. (Oralarda, bir din ilkesi gereğince, her adam kendi baba zanaatına girmek zorunda olup, bunu bir başka işle değiştirirse, kutsal varlıklara karşı en korkunç saygısızlığı işlemiş sayılırdı).

Malların pazar fiyatının, doğal fiyat çizgisinden, bu ara sıra ya da sürekli sapışlarına dair görülmesi gereken şimdilik bu kadardır sanıyorum.

Doğal fiyatın kendisi, oluştuğu ücret, kâr ve rant kısımlarında her birinin doğal kertesine göre değişir. Bu kerte ise, cemiyetin içinde bulunduğu şartlara göre; zenginliğine yahut yoksulluğuna, ilerleyen, yerinde sayan veya gerileyen durumuna göre her toplulukta değişir. Bu başka başka değişmelerin nedenlerini elimden geldiğince etraflı ve açık olarak gelecek dört bölümde belirtmeye çalışacağım.

İlkin; ücret kertesini doğal olarak belirleyen şartların neler olduğunu; bu şartları, topluluğun, zenginliğinin ya da yoksulluğunun; ilerleyen, yerinde sayan yahut gerileyen durumunun nasıl etkilediğini anlatmaya çalışacağım.

İkincisi; kâr kertesini doğal olarak belirleyen şartların neler olduğunu; sonra, topluluk durumundaki buna benzer değişikliklerin, bu şartları nasıl etkilediğini göstermeye çalışacağım.

Gerçi, para ile ödenen ücretler ve kâr, emeğin ve mal mevcudunun türlü kullanışlarında çok başka başkadır; ama gerek emeğin çeşitli kullanılışlarındaki para ile ödenen ücretler arasında, gerekse mal mevcutlarının bütün çeşitli kullanılışlarındaki para ile ödenen kârlar arasında, çokluk belirli bir oran kurulduğu anlaşılıyor. İleride görüleceği gibi, bu oran biraz türlü işlerin mahiyetine, biraz da bu işlerin görüldüğü topluluğun çeşitli kanunlarıyla siyasetine bağlı bulunmaktadır. Birçok bakımdan topluluğun kanunlarıyla siyasetine dayanmakla birlikte, bu oran,

topluluğun zenginlik yahut yoksulluk durumuna; ilerleyen, yerinde sayan veya gerileyen gidişine pek dayanıyora benzemez. Tersine; bütün bu başka başka durumlarda, bu oranın olduğu gibi veya aşağı yukarı aynı kaldığı anlaşılıyor. Üçüncüsü; bu oranı ayarlayan çeşitli şartların hepsini anlatmaya çalışacağım.

Dördüncü ve son olarak; rantı düzenleyen, toprağın yetiştirdiği maddelerin gerçek fiyatını yükselten veya alçaltan şartların neler olduğunu göstermeye çalışacağım.

Bölüm VIII

Emeğin Ücretleri Üzerine

Emek ürünü, emeğin doğal ödülünü yahut ücretini oluşturur. Toprağın benimsenip mal mevcudunun birikmesinden önceki o ilkel durum içerisinde, emeğin tüm ürünü işçiye ait olur. Kendisiyle ortaklık edecek ne mal sahibi vardır, ne de efendisi.

Bu durum öylece sürüp gitmiş olsaydı, üretici güçlerde işbölümünün sebep olduğu gelişmeler dolayısıyla, emeğin ücretleri artardı. Her şey gitgide ucuzlardı. Daha az emekle üretilir; eşit miktarda emeğin ürünü olan mallar, bu durumda tabii, birbirleriyle değiş edilebileceği için, yine daha az emeğin ürünü ile satın alınırdı.

Ancak, gerçekte her şey ucuzlamakla birlikte, görünürde, birçok şey eskisinden pahalı olabilir veya karşılık olarak, başka malların daha büyük miktarıyla değiş edilebilirdi. Örneğin diyelim ki, çoğu işlerde, emeğin üretici güçleri on kat gelişmiş ya da bir günlük emek, şimdi, başlangıçtakinin on katını üretebilmektedir. Gelgelelim belirli bir işte, bu güçler ancak iki kat bir gelişme göstermiştir; yani, bir günlük emek, eskisinin iki katı iş çıkarabiliyor. Çoğu işlerdeki bir günlük emek ürünü, bu belirli işteki bir günlük emeğin ürünü ile değiş edilince, onlarda aslında mevcut iş miktarının on katı, bunda aslında mevcut iş miktarının ancak iki katını satın alacaktır. Bu yüzden, onun falan miktarı, örneğin bir libresi, eskisinden beş kat pahalıymış gibi gelecektir. Oysa, gerçekte, eskisinden iki kat ucuzdur. Gerçi, onu satın almak için beş katı başka çeşit mal vermek gerekmiştir. Ama artık, satın almak veya üretmek için eskisinin ancak yarısı kadar emeğe lüzum olacaktır. Demek, elde edilmesi, eskisinden iki kere kolaydır.

Ama, işçinin emeğinin tüm ürününden yararlandığı bu ilkel durum, toprağın mülk edinilmesi ve mal mevcudu birikmesi başladıktan sonra sürüp gitmemiştir. Onun için, emeğin üretici güçlerindeki en önemli ıslahlar oluşmazdan çok önce, bu durum sona ermişti. Bunu, emeğin ödülü ya da ücretleri üzerindeki etkilerinin neler olabileceğinden daha ileri varıp incelemenin anlamı yoktur.

Toprak özel mülk olur olmaz, mal sahibi, işçinin orada yetiştirebildiği veya devşirebildiği mahsulün hemen hepsinden pay ister. Toprak üzerinde kullanılan emeğin ürününden ilk kırpılan, mülk sahibinin rantıdır.

Toprağı işleyen adamın, hasadı kaldırıncaya dek elinde pek geçinecek şeyi olmaz. Nafakasını, ona genellikle bir efendi, yani kendisini çalıştıran çiftçi, mal mevcudundan peşin olarak verir. İşçinin emek ürününe ortak olmadıkça yahut mal mevcudu eline bir kârla geri gelmedikçe, çiftçi, işçiyi kullanmakta bir menfaat görmez. Bu kâr, toprakta kullanılan emeğin ürünü üzerinden ikinci bir kırpma oluşturur.

Hemen bütün öteki emeklerin ürünü de buna benzer kâr kırpmalarına uğrar. Bütün küçük sanatlarda, bütün sanayide, çoğu işçi, yapıt tamam oluncaya dek işlerinin gereçlerini ve ücretleriyle nafakalarını, kendilerine peşin olarak verecek bir patronu gereksinirler. İşçilerin emek ürününe yahut üzerinde harcandığı maddelere emeğin kattığı değerin bir kısmına usta ortak olur. Bu pay, onun kârını oluşturur.

Gerçekte, bazen bağımsız tek bir işçinin hem işleyeceği maddeyi satın almasına hem iş tamamlanıncaya dek geçinmesine yetecek mal mevcudu bulunduğu olur. Böylesi hem usta hem işçidir; emeğinin tüm ürününden yahut işlediği maddeye emeğinin kattığı değerin tümünden yararlanır. Bunda, çokluk, iki ayrı kimseye ait iki ayrı gelir, yani mal mevcudu kârları ile emek ücretleri vardır.

Gelgelelim, bu hallere pek sık rastlanmaz. Avrupa'nın her yanında, başına buyruk bir işçiye karşılık, usta elinde çalışan yirmi işçi vardır. Emek ücretleri denilince de, her yerde, işçi ile ona iş veren mal mevcudu sahibinin, çokluk görüldüğü üzere, iki ayrı kimse olması hali anlaşılır.

Ortalama emek ücretleri denilen şey, çokluk, her yerde, çıkarı hiç de birbirinin aynı olmayan bu iki taraf arasındaki sözleşmeye dayanır. İşçiler, elden geldiğince çok almak; ustalar ise elden geldiğince az vermek isterler. Birinciler, emek ücretini artırmak; ikinciler ise bunu indirmek için, kendi aralarında birleşmeye yatkındırlar.

Bununla birlikte, genel olarak, tartışmada iki taraftan hangisinin üstün çıkıp şartlarını ötekine ister istemez kabul ettirebileceğini önceden kestirmek güç değildir. Ustalar sayıca az olduklarından, aralarında çok daha

kolay birleşebilirler. Sonra kanun, onların bir araya gelmelerine izin verir yahut hiç değilse, onlara bu birleşmeleri yasak etmez. Oysa, işçilerinkini yasak eder. İşin fiyatını indirmek üzere birleşmeye karşı parlamento kararlarımız yoktur. Ama, bunu yükselteceklere karşı pek çok kanun vardır. Bütün bu gibi çatışmalarda, ustalar çok daha uzun boylu dayanabilirler. Bir toprak sahibi, bir çiftçi, bir sanayici ya da tacir, bir tek işçi tutmasa bile, önceden edinmiş bulunduğu mal mevcudu ile, genel olarak, bir veya iki yıl yaşayabilir. İşçilerin çoğu bir hafta işsiz yapamaz; bir ay işsiz geçinebileni pek az; bütün bir yıl işsiz yaşayabileni ise yok gibidir. Eninde sonunda, işçi için usta ne kadar lüzumlu ise, usta için de işçi o derece gerekli olabilir. Ancak, bu lüzum o kadar ivedili değildir.

Ustalar arasındaki birliklerin kulağımıza çalındığı pek olmaz da, sık sık, işçilerinkini duyarız, denilmiştir. Buna bakıp, ustaların, kendi aralarında pek seyrek birleştiklerini sanmak hem dünyayı hem sözü edilen sorunu bilmemektir. Emek ücretlerini oldukları kertenin üstüne çıkarmamak için, ustalar her zaman, her yerde, bir nevi zımni,[55] fakat sürekli ve bir örnek bir birleşme içindedirler. Bu birliği bozma, her yerde pek kötü gözle görülen bir davranış; komşularına ve benzerlerine sorarsanız, usta için sanki ayıptır. Gerçekte, bu birliğin pek kulağımıza geldiği olmaz. Çünkü bu, kimsenin farkına varmadığı olağan işlerdendir; hatta denilebilir ki doğal durumdur. Bazı defa, ustaların, emek ücretlerini bu kertenin bile aşağısına indirmek için aralarında özel tertiplere giriştikleri olur. Bu tertipler, yürütme anına dek hep pek büyük bir sessizlik, gizlilik içinde idare edilir. Kimi zaman yaptıkları gibi, karşı koymadan boyun eğince, işçiler bunların acısını iyiden iyiye hisseder, ama başkaları duymaz. Bununla birlikte, çoğu kez bu özel birleşmelere, işçilerin mukabil bir savunma birliği karşı durur. Bazen de böyle bir kışkırtma olmaksızın, emeklerinin fiyatını artırmak için, işçilerin kendiliklerinden birleştikleri olur. Bunların çokluk ileri sürdükleri bahane, kâh malların yüksek fiyatı kâh işleri üzerinden ustalarının elde ettiği büyük kârdır. Ancak birleşmeleri, ister saldırıcı, ister karşı koyucu olsun, her zaman gürültülüdür. Sorunun çabuk karara bağlanması için daima işi fazla yaygaraya döker; bazen ortalığı kırıp geçirmeye dek vardırır, azıtırlar. Ümitsizlik içindedirler. Ya açlıktan ölmek ya ustalarının gözünü korkutarak isteklerinin yerine getirilmesi için çarçabuk onama koparmak zorunda bulunduklarından, işi Allah'a kalmış insanların çılgınlık ve taşkınlığı ile davranırlar. Bu hallerde, kendi hesaplarına ustalar da aynı

derecede gürültücüdür. Mülki makamların yardımını; hizmetçi, işçi ve gündelikçilerin birleşmelerine karşı çıkarılmış pek sert kanunların şiddetle uygulanmasını bağıra çağıra istemekten geri durmazlar. İşte, gerek mülki makamların işe karışması gerek patronlarda daha ağır basan irkilmezlik gerekse çoğu işçilerin o andaki nafakaları hatırına boyun eğmek zorunda olmaları yüzünden, genellikle, ayaklanmada elebaşılık edenlerin ceza görmesinden ya da mahvından başka bir sonucu olmayan bu velveleli birleşmelerin patırtısından, işçilerin bir fayda elde edebildikleri azdır.

İşçilerle olan kavgalarında ustalar, genel olarak üstün durumda iseler de, hatırı sayılır bir süre için, hatta, en solda sıfır bir emek çeşidinde bile, ortalama ücretlerin daha aşağı indirilemeyeceği belirli bir kerte vardır.

Bir insanın hep işi ile ömür sürmesi; ücretinin hiç değilse geçimine yetmesi gerekir. Hatta çoğu hallerde, ücret bundan biraz fazla olmalıdır; yoksa, çoluk çocuk yetiştirmesine imkân olmaz; bu gibi işçilerin soyu sopu, birinci kuşaktan öteye geçemez. Bu konuda, Bay Cantillon'un genel olarak iki çocuk yetiştirebilmek imkânını bulabilmeleri için sıra işçilerinin, en aşağı sınıfın, her yerde, hiç değilse kendi geçimlerinin iki katını kazanmaları gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşıyor. Çünkü, çocuklarına bakmak zorunda bulunduğundan, kadının emeğinin kendi masrafına ancak yeteceği varsayılmaktadır. Ama doğan çocuklardan yarısının büyük yaşa gelmeden öldüğü hesap edilmektedir. Demek, bu hesaba göre, ikisinin bu yaşa erişmek fırsatını eşit olarak bulmaları için, birçok yoksul işçinin, hiç değilse ortalama dört çocuk yetiştirmesi gerekir. Dört çocuk için gerekli nafakanın ise, aşağı yukarı, bir büyük adamınkine eşit olacağı varsayılmaktadır. Yine aynı yazar, ayrıca, sağlam vücutlu bir kölenin emeği değeri, bu kölenin nafakası değerinin iki katı olarak hesap edildiğini söyler. Ona göre, en sıradan işçinin emeği de değerce sağlam vücutlu bir köleninkinden az olamaz. Bundan muhakkak olarak, hiç değilse şu anlaşılıyor ki, sıra işçilerinin ayaktakımı arasında bile, bir aile yetiştirebilmek için karı kocanın birlikteki emeğinin, geçimleri için ucu ucuna gerekli olandan fazla bir şey kazanabilmesi lazımdır. Gelgelelim, bu ne ölçüde olmalıdır? Yukarıda söylendiği gibi mi, yoksa, daha başka oranda mı? Bunu kestirip atmayı üstüme alamam.

Bununla birlikte, bazen, işçilere üstünlük sağlayıp, ücretlerini düpedüz insanlığa yaraşanın besbelli en düşüğü olan bu kertenin epey yukarısına

çıkarmaları imkânını veren bir takım haller vardır.

Bir ülkede ücretle geçinenlere, işçilere, gündelikçilere, her türlü hizmetçilere karşı talep biteviye artıp her yıl, bir yıl önce kullanılandan çok işçiye iş sağlayınca, ücretlerini yükseltmek üzere işçilerin birleşmelerine gereksinme olmaz. Kol gücü kıtlığı, işçi elde etmek için birbiriyle açıkartırmaya çıkan patronlar arasında bir rekabet doğurur. Böylelikle, patronların ücretleri yükseltmemek için olan doğal birlikleri, kendi istekleri ile baltalanmış olur.

Ücretle geçinenlere karşı olan talebin, ancak ücret ödemek üzere ayrılan fonların artışı kadar çoğalabileceği meydandadır. Bu ödenekler iki çeşittir. Birincisi, geçim ihtiyacından arta kalan gelirdir. İkincisi, bunların patronlarının çalışması için gereken mal mevcudunun fazla kalanıdır.

Mal sahibinin, yıllık gelir sahibinin, para sahibinin; ailesini geçindirmek için yeter sandığından fazla geliri oldu mu, o, bu fazlanın tümünü yahut bir kısmını, bir ya da daha çok hizmetçi tutmak için kullanır. Bu fazlalık artarsa, o da tabii bu hizmetçilerin sayısını artıracaktır.

Dokumacı ya da kunduracı gibi bağımsız bir işçinin, işleyeceği maddeleri satın almasına elverecek ve yaptığını elden çıkarıncaya dek geçinmesine yetecek olandan fazla mal mevcudu bulundu mu; bu işçi onların çalışmasından kâr etmek üzere bir ya da daha çok gündelikçi kullanır. Bu daha fazla artarsa, tabii o da gündelikçilerinin sayısını artıracaktır.

Böylece, ücretle geçinenlere karşı olan talep, her ülkenin gelirinin ve mal mevcudunun çoğalması ile kesenkes artar; bunsuz artması ise mümkün değildir. Gelirin ve mal mevcudunun artması, ulusal zenginliğin artmasıdır. Demek, ücretle geçinenlere karşı talep, doğal olarak, ulusal zenginliğin çoğalması ile çoğalır; bunsuz çoğalabilmesi mümkün değildir.

Emek ücretlerinin yükselmesine meydan veren, ulusal zenginliğin falan zamandaki büyüklüğü değil, sürekli artışıdır. Bunun sonucu olarak, emek ücretleri en zengin ülkelerde değil, en çok gelişme gösteren yahut en çabuk zenginleşmekte olan ülkelerde en yüksektir. Şüphesiz şu zamanda İngiltere, Kuzey Amerika'nın herhangi bir bölgesinden çok zengindir. Bununla birlikte, emek ücretleri Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin herhangi bir yerinde olduğundan yüksektir. New York ilinde sıradan işçiler[56] oranın

parası ile 3 şilin, 6 peni kazanırlar; bu, günde 2 İngiliz şilin eder. Gemi yapan doğramacılar, ora parasıyla, 10 şilin 6 peni, ayrıca 6 peni'den 1 pint[57] rom alırlar; bu, toplam 6 İngiliz şilini ve 6 peni eder. Dülgerler, taşçılar, ora parası ile 8 şilin alır ki, bu da 4 İngiliz şilini ve 6 peni eder. Gündelikçi terziler, ora parası ile 5 şilin alır. Bu, İngiliz parası ile aşağı yukarı 2 şilin 10 peni tutar. Bu fiyatların hepsi Londra'dakilerden yüksektir. Öteki sömürgelerde de, ücretlerin New York'taki kadar yüksek olduğu söylenmektedir. Bütün Kuzey Amerika'da mal fiyatları İngiltere'dekinden çok düşüktür. Orada kıtlık nedir bilmezler. En kötü giden mevsimlerde ellerindeki kendilerine her zaman yetmiş, yalnız ihracata pek yetmemiştir. Demek, emeğin para olarak ödenen bedeli, anayurdun herhangi bir yerindekinden yüksekse, emeğin gerçek bedelinin, yani bunun işçiye ilettiği yaşam için gerekli ve elverişli maddeler üzerindeki gerçek egemenliğin, büsbütün yüksek olması gerekir.

Kuzey Amerika, henüz İngiltere kadar zengin olmamakla birlikte çok daha gelişkindir; yeni zenginlikler edinebilme yolunda çok daha büyük bir hızla ilerlemektedir. Bir ülkede refahın[58] en kesin belirtisi, o ülkede ahali sayısının artmasıdır. Büyük Britanya ile öteki Avrupa ülkelerinin çoğunda, nüfusun beş yüz yıl geçmeden iki katına çıkamayacağı sanılmaktadır. Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinde, ahali sayısının yirmi veya yirmi beş yılda katmerleştiği görülmüştür. Hem, şimdiki zamanda bu artış, aslında içeri biteviye yeni nüfus girmesinden değil, insanların pek çoğalmasından ileri gelmiştir. Orada, yaşını başını almış kimseler, kendi soylarından çoğu kez 50 den 100 e kadar, bazen çok daha fazla, döl döş görürlermiş. Emek orada öylesine iyi mükâfat görüyor ki, çok çocuklu bir aile, ana babalar için bir yük olacak yerde, bir varlık ve refah kaynağı olmaktadır. Ailece ocağından ayrılacak duruma gelmeden, her çocuğun emeğinin; ana babaya yılda 100 lira salt kazanç getireceği hesap edilmektedir. Avrupa'da ikinci bir koca bulma ihtimali pek az olan, orta ya da aşağı halk tabakası içinden dört beş çocuklu bir genç dulun, orada, çokluk, aranıp da bulunamayacak bir kelepir gibi peşinden koşulmaktadır. Evlenmeyi körükleyen nedenlerden en büyüğü çocukların değeridir. Onun için, Kuzey Amerika'da genel olarak pek genç yaşta evlenildiğine şaşmamalıyız. Bu gibi erken evlenmelerden ileri gelen büyük nüfus artışına karşın, Kuzey Amerika'da boyuna adam yetersizliğinden sızlanırlar. İşçilere

karşı olan talep, işçileri geçindirmek için olan ödenekler, anlaşılan çalıştırmak üzere bulabildikleri işçilerden çabuk artmaktadır.

Bir ülkenin zenginliği çok büyük de olsa, uzun zaman yerinde sayar durumda kalmışsa, orada emek ücretlerinin pek yüksek olacağını ummamalıyız. Ücret ödemek için ayrılan ödenek, yani ülke ahalisinin geliri ve mal mevcudu çok büyük olabilir. Ama bu ödenekler yüzyıllarca aynı büyüklükte ya da aşağı yukarı aynı büyüklükte olagelmiş ise, o zaman her yıl kullanılan işçi sayısı, ertesi yıl gerekecek sayıyı kolayca karşılayabilir; hatta, fazla bile gelebilir. Adam kıtlığı pek olamaz. Patronlar da işçi elde etmek için birbirleriyle açıkartırma zorunda kalmazlar. Bu takdirde aksine, işçiler, doğal talebi aşacak kadar çoğalır. İşçiler için, sürekli bir iş kıtlığı olur. İşi ele geçirebilmek için, işçiler, aralarında açık eksiltmeye girişmek zorunda kalırlar. Böyle bir ülkede emek ücretleri, işçiyi geçindirmeye elvereni, çoluk çocuk yetiştirmesini mümkün kılmaya yeteni aştı mı, işçilerin rekabetiyle patronların çıkarı çok geçmeden bu ücretleri insanlığa yaraşacak olan bu en aşağı kerteye indirecektir. Çin, uzun zaman dünyanın en zengin, yani en verimli, toprağı en iyi işlenmiş, en çalışkan, en çok nüfuslu ülkelerinden biri olmuştur. Ama, bu ülke uzun zamandan beri yerinde sayar gibidir. Orayı beş yüz yıldan fazla bir zaman önce ziyaret etmiş olan Marco Polo, bu ülkenin tarımını, sanayisini, nüfusunu, hemen hemen bugünkü gezginlerin kullandıkları aynı sözlerle tasvir etmektedir. Bu İmparatorluk, kanunlarının ve âdetlerinin niteliğine göre mümkün olan zenginliğin tümüne belki Marco Polo'dan çok önce ulaşmış bulunuyordu. Bütün gezginlerin[59] başka nice bakımlardan birbirini tutmayan anlatımları, Çin'deki düşük emek ücretleri üzerinde, bir işçinin çocuk yetiştirmekte uğradığı güçlük üzerinde mutabıktır. Bütün gün toprağı kazarak, akşamına azıcık pirinç satın alabilecek kadar para kazanırsa, işçi öpüp başına koyar. Orada zanaat sahiplerinin durumu belki daha da kötüdür. Avrupa'da olduğu gibi, işliklerinde, sessizce müşterilerinin kendilerine başvurmasını bekleyecek yerde, hizmetlerini ortaya döküp, âdeta iş dilenerek, araç gereciyle birlikte bidüziye sokaklarda sürterler. Çin'deki aşağı tabakalardan halkın yoksulluğu, Avrupa'nın en sefil milletlerindeki fakirliği gölgede bırakır.

Kanton dolayında yüzlerce, çokluk söylendiğine göre, binlerce ailenin, toprak üstünde başını sokacak yeri yoktur; bunlar, sürekli olarak, kanallarla ırmaklardaki küçük balıkçı kayıklarında yaşar. Orada buldukları yiyecek

pek devede kulak olduğundan, bir Avrupa gemisinden denize dökülmüş en iğrenç artıkları toplamaya can atarlar. Herhangi bir leş, örneğin bozulmaya başlamış, kokmuş bir kedi ya da köpek ölüsü, onlar için başka ülkeler halkına en mükemmel gelen gıda kadar makbuldür. Çin'de evlenmeyi şevklendiren şey çocukların kazançlı oluşu değil, onları ortadan kaldırmanın serbest oluşudur. Bütün büyük kasabalarda, her gece birçok çocuk sokaklara bırakılır ya da köpek enikleri gibi suda boğulur. Hatta, bu korkunç işi yapmak bazı kimselerin açıktan açığa geçimlerini kazandıkları bir görevmiş.

Yine de Çin, belki yerinde saymakla birlikte geri gidiyora da benzemez. Hiçbir yerde ahali kentlerini bırakıp gitmiş değildir. Hiçbir yerde, bir kez işlenmeye başlamış olan toprak yüzüstü bırakılmamıştır. Demek, her yıl aynı ya da aşağı yukarı aynı miktar iş görülegelmek gerekir. Dolayısıyla da, işçi geçindirecek ödeneklerin göze batacak kadar azalmamış olması lazımdır. Böylece, geçimlerinin darlığına karşın en alt tabakadan işçilerin, şu veya bu şekilde sayıca her zamanki gibi kalabilecek kadar başlarını kurtarmış olmaları gerekir.

Fakat, emeği ayakta tutabilmek için olan ödeneklerin gitgide azaldığı bir ülkede durum başka türlü olur. Bütün işkollarında, her yıl hizmetçilere ve işçilere karşı talep bir yıl öncekinden az olacaktır. Daha yüksek sınıf işlerde yetişmiş olanlardan çoğu kendi zanaatlarında iş bulamayacağından, bunu, memnunlukla en aşağı tabakalarda arayacaklardır.

En aşağı sınıf, kendi işçilerinden başka, bir de bütün öteki tabakalardan akın edenlerle dolup taşacağından, bu sınıftaki iş rekabeti öyle artacaktır ki, ücretler işçinin en düşkün, en yoksul yaşayışı düzeyine inecektir. Birçokları, bu çetin şartlar içinde bile iş bulamayacaklar; ya açlıktan ölecek duruma gelecek yahut dilenerek veya kötülüklerin en sunturlusunu yapmaya sürüklenerek geçim yolu arayacaklardır. Yokluk, açlık, ölüm, çok geçmeden bu sınıf içinde hüküm sürecek, oradan yukarı tabakalara yayılacaktır. Ta ki, ahali sayısı ülkede ötekilerini yok eden beladan veya musibetten kurtulup arta kalabilen gelir ve mal mevcuduyla kolayca beslenebilecek kadar azalsın. Belki, Bengal'deki sömürgelerle Doğu Hint adalarındaki öteki bazı İngiliz kol atma tesislerinin[60] bugünkü durumu aşağı yukarı böyledir. Evvelce, nüfusu pek azalmış olan, bundan ötürü geçimin pek güç olmaması gereken, bütün bunlara karşın bir yılda üç dört yüz bin kişinin açlıktan

öldüğü verimli bir ülkede; çalışan yoksulları yaşatacak ödeneklerin büyük bir hızla azalmakta olduğundan şüphe etmemeliyiz. Kuzey Amerika'yı kayırıp yöneten İngiliz yasasındaki anlayışıyla, Doğu Hint adalarını ezip suyunu çıkaran ticaret ortaklığı arasındaki fark, belki bu ülkeler arasındaki farklı durumdan daha iyi bir şekilde anlatılamaz. İşte, emeğin bol mükâfat görmesi, artan ulusal zenginliğin gerekli sonucu olduğu kadar onun doğal belirtisidir. Öte yandan, yoksul işçilerin dar geçimi, yerinde sayışının kanıtı, açlıktan can çekişmeleri ise, alabildiğine geri gidişin tanığıdır.

Zamanımızda, Büyük Britanya'daki emek ücretlerinin, işçinin çoluk çocuk yetiştirmesini mümkün kılmak için ucu ucuna gerekli bulunandan besbelli fazla olduğu anlaşılıyor. Aklımız yatsın diye, bunu yapabilmek için en aşağı ne kadar paraya lüzum olabileceği üzerinden uzun yahut kuşkulu hesaplara girişmeye gerek yoktur. Bu ülkenin hiçbir yerinde, emek ücretlerini basbayağı insanlığa yaraşacak bu en aşağı derece üzerinden düzenlenmemiş olduğunu gösteren birçok açık belirti vardır.

Birincisi; Büyük Britanya'nın hemen her yanında, en aşağı çeşit işlerde bile, yazlık ücretlerle kışlık ücretler arasında bir fark gözetilir. Yazlık ücretler her zaman için yüksektir. Fakat, olağanüstü ısınma masrafı dolayısıyla bir ailenin geçimi kışın pahalıdır. Öyleyse, bu masraf az iken ücretler yüksek olduğuna göre, açıkça anlaşılıyor ki, ücretler bu masrafın gerektirdiği gibi değil, işin miktarına, varsayılan değerine göre düzenlenmektedir. Gerçekte denilebilir ki, kış ücretlerinden bir kısmını artırmalıdır; bütün yıl boyunca bu ücretler, işçinin çoluğunu çocuğunu bütün yıl geçindirmesi için gerekeni aşmaz. Ama, bir köleye ya da nafakası için varsa yoksa doğrudan doğruya bize bel bağlayan birisine, bu tarzda davranılmaz. Bu kimsenin günlük geçimi, her günkü gereksinmelerine göre ayarlanır.

İkincisi; Büyük Britanya'da ücretler, yiyecek içecek fiyatlarıyla birlikte dalgalanmaz. Bu ücretler, her yerde yıldan yıla, çoğu kez aydan aya değişir. Ama, çok yerde emeğin para olarak ödenen bedeli, bazen yarım yüzyıl değişmeden aynı kalır. Demek, buralarda, yoksul işçilerin, pahalılık yıllarında çoluk çocuklarını geçindirebilirlerse, epey bereketli zamanlarda ferahlık içinde, olağanüstü ucuz zamanlarda adamakıllı bolluk içinde olmaları gerekir. Krallık ülkesinin birçok yerinde, şu son on yıl içinde, yiyecek içeceğin yüksek fiyatı, emeğe para olarak ödenen bedelde şöyle

hissedilir bir artış ile kol kola gitmiş değildir. Gerçekte, bazı yerlerde, yiyecek içecek fiyatlarının artmasından çok, belki emeğe karşı talebin artması yüzünden bunların birlikte yükseldiği olmuştur.

Üçüncüsü; yıldan yıla, yiyecek içecek fiyatı, emek ücretlerinden daha çok değiştiği gibi, bir bakıma da yer yer ücretler, yiyecek içecek fiyatlarından fazla değişir. Ekmekle kasaplık etin fiyatı, Birleşik Krallık'ın çoğu yerinde, genel olarak bir ya da aşağı yukarı aynıdır. Bunlar ve perakende satılan –yoksul işçiler her şeyi perakende alırlar– çoğu öteki şeyler, ileride anlatmak fırsatını bulacağım nedenlerden ötürü, büyük kentlerde genel olarak, taşranın uzak yerlerindeki kadar yahut taşradakilerden ucuzdur. Ama bir büyük kentle, o kentin çevresinde emek ücretleri, çokluk, birkaç mil ötekinden dörtte veya beşte bir yahut yüzde yirmi, yirmi beş yüksektir. Londra ile dolaylarında, günde 18 peni, emeğin ortalama ücreti sayılabilir. Birkaç mil ötede, bu ücret, 14 veya 15 peni'ye düşer. Edinburgh ile dolaylarında, emeğin fiyatı 10 peni kabul edilebilir. Birkaç mil ötede 8 peni'ye düşer; bu, İskoçya düzlüklerinin çoğunda sıradan emeğin alışılmış fiyatıdır. Orada, bu fiyat İngiltere'dekine oranla pek az değişir. Bir insanı bir bölgeden bir ötekine aktarmaya her zaman yetmediği anlaşılan böyle bir fiyat farkı, en hacimli malların, değil mahalleden mahalleye, krallık ülkesinin bir ucundan öteki ucuna, hatta dünyanın bir ucundan öteki ucuna, fiyatları aşağı yukarı bir düzeye kısa zamanda ulaştıracak kadar çok taşınmasına kesenkes sebep olur. İnsan mizacındaki hoppalık ve döneklik için söylenen şeylerin yanı sıra, tecrübe açıkça gösteriyor ki, her türlü yük içinde, taşınması en güç olan insandır. Öyle ise, krallık ülkesinde emek fiyatının en düşük olduğu bölgelerde yoksul işçiler çoluk çocuklarını geçindirebildiklerine göre, ücretin en yüksek olduğu yerlerde bunların bolluk içinde yüzmeleri gerekir.

Dördüncüsü; yer ve zaman bakımından emek fiyatındaki değişmeler, yiyecek içecek fiyatındaki değişmelere uymadıktan başka, çoğu kez, birbirine taban tabana aykırıdır.

İskoçya'da halk tabakasının yiyeceği olan hububat, İskoçya'nın pek büyük miktarda zahire aldığı İngiltere'den pahalıdır. Ama, İngiliz zahiresinin, getiren ülke olan İskoçya'da, getirilen ülke olan İngiltere'dekinden pahalıya satılması gerekir. Niteliğine oranla da, İskoçya'da, onunla aynı pazarda rekabete gelen İskoç zahiresinden pahalıya satılamaz. Hububatın niteliği, en

başta, değirmende çıkardığı un veya kırma miktarına bağlıdır. Bu bakımdan, İngiltere hububatı, İskoçya'nınkinden öyle üstündür ki, çoğu kez, görünürde yahut hacminin ölçüsüne nispetle daha pahalı olduğu halde, gerçekte, niteliğine veya hatta ağırlık ölçüsüne göre, genel olarak daha ucuzdur. Emek fiyatı ise, tersine olarak, İngiltere'de İskoçya'dakinden pahalıdır. Demek ki, Birleşik Krallık'ın bu bölgesinde yoksul işçiler çoluk çocuklarını geçindirebildiklerine göre, ötekinde bolluk içindedirler. İskoç halk tabakasının gıdası, İngiltere'deki aynı tabakadan komşularının besininden genel olarak çok yavandır. Bu besinin en büyük, en iyi kısmını, gerçekte, yulaf kırması sağlamaktadır. Ancak, bunların geçim tarzındaki bu fark, ücretleri arasındaki farkın nedeni değil, sonucudur. Oysa, garip bir yanlış anlayışla, bunun, çoğu kez bir neden olarak gösterildiğini duymuşumdur. Adamın biri, arabası var diye zengin; komşusu, yayan gittiği için yoksul olmaz. Ama, biri zengin olduğundan arabalıdır, ötekisi ise, yoksuldur da ondan yaya gider.

Geçen yüzyıl içinde, yıllar üst üste göz önünde tutulursa, Birleşik Krallık'ın her iki bölgesinde, yıldan yıla hububat, bu yüzyılda olduğundan pahalı idi. Bu, şimdi, akla sığar hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak, olmuş bir gerçektir. İmkân varsa, ispatı İskoçya için, İngiltere için olduğundan daha kesindir. İskoçya'da bunu, İskoçya'nın her ayrı kontluğunda, türlü hububat çeşitleri üzerinde pazarların o sıradaki durumuna göre, ant içilerek yapılmış yıllık takdirler olan resmi belediye fiyatları teyit eder.[61] Böyle bir dosdoğru ispatı desteklemek için tamamlayıcı bir kanıt lüzumlu ise, Fransa'da, belki Avrupa'nın çoğu öteki yerlerinde durumun yine böyle olduğunu gösteririm. Fransa için apaçık tanık vardır. Gerçi, Birleşik Krallık'ın her iki bölgesinde, hububat fiyatının geçen yüzyılda bu yüzyıldakinden biraz pahalı olduğu muhakkaktır, ama emeğin çok daha ucuz olduğu da o derece şüphesizdir. Öyle ise, yoksul işçiler o zaman çoluk çocuk yetiştirebildiklerine göre, şimdi büsbütün ferah içinde olsalar gerektir. Geçen yüzyılda sıradan emeğin en sık rastlanan gündeliği, İskoçya'nın çoğu yerinde yazın altı, kışın beş peni idi. Aşağı yukarı aynı fiyat olan haftada üç şilin, İskoçya dağları ile Batı adalarında bugün de ödenmekte bulunmuştur. İskoçya düzlüklerinin büyük kısmında sıradan emeğin en çok rastlanan ücreti, şimdi günde sekiz peni'dir. Belki bu komşuluktan ötürü, Edinburgh dolaylarında, İngiltere'ye sınırdaş kontluklarda; Glasgow, Ayr-Shires, Carron vb. dolayları gibi emek talebinin

son zamanlarda epey arttığı az sayıda başka yerlerde on peni, kimi zaman da bir şilindir. İngiltere'de tarım, fabrikacılık ve ticaretteki gelişmeler, İskoçya'dan çok önce başlamıştır. Emeğe karşı olan talep dolayısıyla emeğin fiyatının, bu gelişmelerle ister istemez artmış olması gerekir. Bu nedenle, gerek geçen yüzyılda gerek bu yüzyılda, emek ücretleri İngiltere'de, İskoçya'dakinden yüksektir. Orada, türlü yerlerde ödenen ücretler pek değiştiği için, ne kadar olduğunu kestirmek güçtür, ama o zamandan beri de bu ücretler epeyce yükselmiştir. 1640'ta bir piyade erinin ulûfesi şimdiki gibi sekiz peni idi. İlk başta, tabii bu ulûfe, piyade erlerinin çokluk içinden devşirildiği halk tabakasının, yani sıradan işçilerin ortalama ücretlerine göre ayarlanmış olsa gerektir. II. Charles zamanında kalemi ele alan Adalet Bakanı Hales, baba, ana, iki iş görebilir, iki iş göremez çocuktan oluşan, altı kişilik bir işçi ailesi için gerekli masrafı, haftada on şilin yahut yılda yirmi altı lira olarak hesap etmiştir. Emekleriyle kazanamazlarsa, onların bunu ya dilenerek ya hırsızlık ederek tamamlamaları gerektiğini varsayıyor. Kendisinin bu konuyu pek dikkatle incelemiş olduğu anlaşılıyor.[62] Siyasal hesaptaki becerikliliğini Dr. Davenant'ın pek övdüğü Gregory King, 1688'de, işçilerle kırdaki ırgatların ortalama gelirini, üst üste üç buçuk kişiden oluşur saydığı her aile başına, yılda on beş lira olarak hesap etmiştir. İşte, arada fark varmış gibi gözükmekle birlikte, esas bakımından onun hesabı Yargıç Hales'inkine hemen hemen uygun düşüyor. O da, öteki de, bu ailelerin haftalık masrafını aşağı yukarı adam başına yirmi peni olarak hesaplıyor. O zamandan beri bu ailelerin para geliri ile gideri, kimi yerlerde daha çok, kiminde daha az olmak üzere, Krallık ülkesinin çoğu yerinde epey artmıştır. Ama, belki, hemen hiçbir yerde, bazı aşırı hesaplarda halka son zamanlarda sunulduğu gibi artmış değildir. Şurasını işaret etmek gerektir ki, hiçbir yerde emek fiyatı tam olarak kestirilemez; çünkü çoğu kez, aynı yerde aynı çeşit emek için, yalnız işçilerin değişik yeteneklerine göre değil, patronun yumuşaklığına veya sertliğine göre de türlü bedeller verilir. Ücretlerin kanunla düzene konmadığı yerde, belirleme iddiasında bulunabileceğimiz ücret, en alışılmış olan ücrettir. Çokluk, yeltenmiş olmakla birlikte, kanunun ücretleri hiçbir zaman elverişli biçimde yoluna koyamadığı tecrübe ile görülmüştür.

Emeğin gerçek ödülü, yani işçiye iletebildiği yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin gerçek miktarı, bu yüzyıl içinde, emeğin para ile

ödenen bedeline oranla pek çok artmıştır. Hububatın biraz ucuzlamış olması dışında; tutumlu ve çalışkan yoksulların hoşa giden, vücuda yarar yiyecek çeşitleri çıkardıkları birçok başka eşya fazlasıyla ucuzlamıştır. Örneğin bugün patates, ülkenin çoğu yerinde, otuz, kırk yıl öncekinin yarı fiyatına bile değildir. Şalgam, havuç, lahana gibi, yetiştirilmesinde eskiden yalnız bel kullanılırken bugün çokluk saban kullanılan nesneler için de aynı şey söylenebilir. Her türlü bahçe ürünleri de çok ucuzlamıştır. Geçen yüzyılda Büyük Britanya'da yoğaltılan elmanın, hatta soğanın çoğu Flanders'den getirilirdi. Kaba keten bezi ile yünlü kumaş sanayisindeki büyük ilerlemeler, işçilere daha ucuz, daha iyi giyecek sağlamaktadır. Kaba metal fabrikalarındaki gelişmeler de, daha ucuz, daha iyi zanaat aletleri; ayrıca, zevk okşayıp rahatlık sağlayan ev eşyası iletmektedir. Daha ziyade, üzerine konulan resimden ötürü; soğan, tuz, mum, deri, ihtımar görmüş içkiler, gerçekte epey pahalanmıştır. Ama, yoksul işçilerin bunlardan tüketmek ihtiyacında oldukları miktar öylesine küçüktür ki, bunların fiyatındaki artış, bir sürü başka şeylerin fiyatındaki azalmayı alt edemez. Şatafat[63] halkın en alt tabakalarına dek yayılıyor; yoksul işçilerin, eskiden kendilerine elveren yiyecek, giyecek ve barınakla artık gönülleri hoş olmuyor, diye herkesin sızlanması, emeğin yalnız para olarak ödenen karşılığının değil, gerçek ödülünün de artmış olduğuna bizi inandırabilir.

Halkın alt tabakaları durumundaki bu düzelme, topluluk için bir fayda mı, yoksa sakınca mı sayılmalıdır? Daha ilk bakışta bunun cevabı pek basit gözükmektedir. Her büyük siyasal topluluğun en büyük kısmını, türlü türlü hizmetçiler, ırgatlar, işçiler oluşturur. Büyük kısmın alın yazısını düzelten şey ise, bütün için, hiç de sakınca sayılamaz. Üyelerinin pek çoğu yoksul ve sefil olan bir topluluk, elbette serpilip mutlu olamaz. Sonra, halk topluluğunun tümünü besleyip giydirenlerin ve barındıranların, emeklerinin ürünü üzerinde, kendilerini oldukça iyi besleyip, giydirecek ve barındıracak kadar payları olması, yalnızca adalet gereğidir.

Yoksulluk, evlenmeye şüphesiz ket vurur; ama, her zaman için engel olmaz. Hatta, soy sop üremesine yararlı gibidir. Yarı aç yarı tok bir dağlı kadın, çoğu kez yirmiden fazla çocuk doğurur. Oysa, nazlı yetişmiş, çıtkırıldım bir hanımefendi, çoğu zaman hiç çocuk yapamaz. Genel olarak da, iki üç doğumda sıfırı tüketir. Kibar âlem hanımlarında sık görülen kısırlık, hali vakti yerinde olmayan kadınlarda pek seyrektir. Şatafata düşkünlük, lâtif-cinste sefa sürme arzusunu kızıştırırken, ihtimal, soy sop

üretme güçlerini her zaman takatten düşürüyor, çoğu kez büsbütün kurutuyor olmalıdır.

Soy sop üremesine ket vurmamakla birlikte, yoksulluk, çocukların büyütülmesine hiç elvermez.

Nazik bitki ortaya çıkar. Gelgelelim, öyle soğuk toprakta, öyle sert bir iklimdedir ki, çok geçmeden solup kurur. Çok duymuşumdur: İskoçya dağlarında, yirmi çocuğu olmuş bir ananın elinde yavrularından iki tanesinin bile sağ kalmadığı olağan işlerdenmiş. Tecrübesi fazla olan birçok subay, alaylarında doğmuş asker çocuklarından, değil erat; trampetçi ve fifreci bile alamadıklarını söyleyerek beni inandırmışlardır. Bununla birlikte hemen hiçbir yerde, bir kışla dolayındaki kadar çok sayıda güzel çocuğa rastlanamaz. Anlaşılan, bunların içinde pek azı on üç on dört yaşında ulaşır. Kimi yerlerde, doğan çocukların yarısı dört yaşına varmadan, birçok başka yerlerde yedisinden önce, hemen hepsinde dokuz on yaşına gelmeden ölür. Ama her yerde, bu büyük ölüm oranına en çok, onlara daha iyi durumdakiler gibi bakmaya gücü yetmeyen halk tabakası arasındaki çocuklarda rastlanır. Bunların evlilikleri, kibar takımındakinden genel olarak daha verimli ise de, çocuklarının daha azı yetişkin yaşlara ulaşmaktadır. Kimsesiz çocuklara ayrılmış hastanelerde ve mahalle hayır kurumlarınca büyütülen çocuklar arasında ölüm, halk tabakası çocukları arasındakinden de fazladır.

Bütün hayvan çeşitleri, tabii, beslenme araçları oranında çoğalır. Hiçbir hayvan türü bundan öteye çoğalamaz. Ama uygar toplulukta, yiyecek kıtlığı yalnız alt tabakalardaki insan türünün fazla çoğalmasına set çekebilir. Bunu da, ancak o kimselerin verimli evliliklerinden üreyen çocukların büyük bir kısmını ortadan kaldırarak yapar.

Emeğin bolca ödüllendirilmesi, ana babaların çocuklarına daha iyi bakmalarını, böylelikle daha çok çocuk yetiştirmelerini mümkün kılarak, bu sınırları genişletip büyütür. Bunu, ister istemez, imkan ölçülerinde ve emeğe olan talebin gerektirdiği oranda yaptığını kaydetmek de yerinde olur. Bu talep boyuna artıyorsa, emeğin mükâfatı, hiç şaşmadan evlenmeyi ve işçilerin çoğalmasını öyle körüklemelidir ki, bu sürekli artan talebi yine sürekli artmakta olan bir nüfusla karşılayabilsin. Bir zaman, bu mükâfat, bu maksat için gerekli bulunandan az olursa, kol gücü eksiği çok geçmeden onu artırır. Yine zaman gelip mükâfat gereğinden fazla olursa, işçilerin aşırı

derecede çoğalması, çok geçmeden ücretleri o gereken kerteye indirir. Bu hallerden birinde, pazar emekten öyle yoksun kalacak, ötekinde ise, öylesine emekle dolup taşacaktır ki, az sonra, onun fiyatını, topluluk şartlarının lüzum gösterdiği gerekli kerteye geri gelmeye zorlayacaktır. İşte böylece, herhangi bir mal için olan gibi, insana karşı olan talep de insan üretimini kaçınılmaz şekilde yoluna koyar. Fazla yavaş gidiyorsa, bunu hızlandırır; pek hızlı olunca durdurur. Dünyanın türlü memleketlerinin hepsinde, Kuzey Amerika'da, Avrupa'da, Çin'de, doğum durumunu yoluna koyup belirleyen, bu taleptir. Bu ülkelerden birincisinde üremeyi çabucak gelişir hale getirir; ikincisinde, yavaşlatıp tedrici[64] kılar; üçüncüsünde ise büsbütün duraklatır.

Bir köle, efendisinin sırtından; serbest hizmetçi ise, kendi kesesinden yıpranıp tükenir, derler. Bununla birlikte, gerçekte berikinin yıpranıp tükenmesi, kendisinin kesesinden olduğu kadar efendisinin de sırtındandır. Topluluğun çoğalan, azalan ya da duraklayan talebinin gerektirmesine göre, her türlü gündelikçilerle hizmetçilere verilen ücretler, gündelikçi ve hizmetçi takımının temelli sürüp gitmesini mümkün kılacak kadar olmalıdır. Gerçi, serbest bir hizmetçinin yıpranıp tükenmesi de yine efendisinin kesesindendir, ama bu ona genellikle bir köleninkinden ucuza mal olur. Kölenin (böyle demem yakışık alırsa) yıpranıp tükenmesini giderip onarmaya dönük ödenekler, çoğu kez, ihmalci bir efendi veya savruk bir idareci eliyle yönetilir. Bağımsız adama gelince; aynı işi görecek olan ödeneği, bağımsız adamın kendisi yönetir. Genel olarak, birincinin idare edilmesinde zenginin tutumuna egemen bulunan düzensizlik kendini gösterir. Yine tabii, ötekinin idaresine, fakirin pek sıkı, pek tutumlu özeni karışır. Böyle başka başka idare olunduğuna göre, aynı amacın gerçekleştirilmesi, pek başka başka derecelerde masrafları icap etse gerektir. Bundan ötürü, öyle sanıyorum ki, özgür insanların yaptığı işin, eninde sonunda, kölelerin yaptığından ucuza geldiğini, bütün çağlardaki, bütün milletlerdeki tecrübeler göstermektedir. Alışılmış emek ücretlerinin pek yüksek olduğu Boston, New York ve Philadelphia'da da böyle olduğu görülüyor.

Demek, emeğin bolca ödüllendirilmesi, artan zenginliğin sonucu olduğu gibi nüfus artışının da nedenidir. Bu yüzden sızlanmak, halktaki en büyük refahın kaçınılmaz sonucundan ve nedeninden yakınmaktır.

Belki şurasını kaydetmek yerinde olur: Büyük halk toplumunu oluşturan yoksul işçilerin durumunun, gerçekte, topluluğun zenginlik bakımından dört başı mâmur iken değil, fazla servet edinmek üzere ilerlemekte bulunduğu gelişir halinde, en mutlu, en rahat olduğu anlaşılıyor. Duraklayan durumda halleri sıkıntı içinde; geri giden durumda, sefildir. Gelişen durum, gerçekte, topluluğun çeşitli tabakalarının hepsi için, yüz güldüren, gürbüzlük durumudur. Yerinde sayış, bezginlik; gerileyiş ise bitkinliktir.

Emeğin bolca ödüllendirilmesi, soy sop üremesini kamçıladığı gibi halk tabakasının çalışmasını da artırır. Emek ücretleri, çalışmanın körükleyicisidir. İnsanın bütün öteki iyi huyları gibi, bu da, gösterilen teşvik oranında mükemmelleşir. Bol beslenme, işçinin beden gücünü çoğaltır. Durumumu düzeltip, ömrümü belki rahat rahat, bolluk içinde sona erdiririm diye beslediği tatlı ümit, onu, bu gücü son kertesine dek zorlamaya şevklendirir. Nitekim, işçilerin hamarat, çalışkan ve eli çabuk olanlarını, ücretlerin düşük olduğu yerde değil, hep, yüksek olduğu yerde görürüz. Örneğin, bunlara, İskoçya'dan çok İngiltere'de; uzak taşradan ziyade büyük kent dolaylarında rastlanır. Gerçekte kimi işçiler, kendilerini bütün bir hafta geçindirebilecek olan parayı dört günde kazandılar mı, geri kalan üç günü boş geçirirler. Ama, çoğu hiç de böyle değildir. Tersine; parça başına bolca ücret aldılar mı, işçiler, fazla didinip birkaç yıl içinde hemen sağlıklarını ve bünyelerini zedeleme yolunu tutarlar. Londra'da ve bazı başka yerlerde, bir marangozun tam gücünü sekiz yıldan fazla koruması beklenmez. İşçilerin parça başına ücret aldıkları birçok öteki zanaatta da aşağı yukarı böyledir. Genel olarak sanayide hal böyledir. Ücretlerin alışılmış kertenin üstünde bulunduğu yerlerde, ırgatlıkta bile öyledir. Hemen bütün esnaf, erbabı oldukları işte kıyasıya çalışmaktan ileri gelen, o zanaata özgü bir malullüğe mâruzdur. Ünlü bir İtalyan hekimi olan Ramuzzini, bu gibi dertler üzerine özel bir kitap yazmıştır. Askerlere, aramızdaki en çalışkan kimseler gözüyle bakmayız. Gelgelelim, askerler kimi çeşit işlerde çalıştırılıp parça başına dolgun ücret aldıklarında, ödenen ücret kertesine göre, belirli bir gündelikten fazla kazanmalarına izin verilmemesi için, subayları, çoğu kez iş sahibine şart koşmak zorunda kalmıştır. Bu şart ileri sürülünceye dek, birbirini geçip fazla kazanmak arzusu çoğu kez onları fazla çalışıp aşırı emek sarfıyla sağlıklarını örselemeye sürüklüyordu. Çokluk, üzerinde yaygara koparılıp bunca sızlanılan, haftanın geri kalan üç günündeki aylaklığın gerçek nedeni, dört gün kendini zorlayarak didinmiş olmaktır.

Üst üste günlerce sürüp giden ağır bir kafa ya da vücut çalışmasından sonra çoğu insanda büyük bir gevşeme arzusu belirir. Bu arzu, zorla veya şiddetli bir zorunlulukla önlenmezse, hemen hemen dayanılır gibi değildir. Bu, bazen yalnız dinlenmeyle, bazen zevk ve eğlenceyle ferahlamayı isteyen doğanın ihtarıdır. Buna kulak asılmazsa, sonuçları çokluk tehlikeli, bazen öldürücü olur. Hemen her zaman da, er geç o zanaata özgü sakatlığı doğurur. Ustalar, hep mantığın ve insanlığın emirlerini dinleyecek olsalar, işçilerinin çoğunda emek sarfını kamçılamak değil, çoğu kez hafifletmek ihtiyacını duyarlar. Öyle sanıyorum ki, her türlü zanaatta, sürekli olarak iş görebilecek oranda ılımlı çalışan bir kimsenin, sağlığını en uzun zaman koruduktan başka, bir yıl boyunca en çok iş çıkardığı da görülecektir.

Ucuz yıllarda, işçilerin genellikle daha tembel oldukları; pahalı yıllarda ise olağan zamankinden daha çalışkan oldukları iddia edilmiştir. Onun için, bol yiyip içmenin, bunların çalışmasını gevşettiği; dar geçimin ise hızlandırdığı sonucuna varılmıştır. Alışılandan biraz fazla bir bolluğun bazı işçileri tembelleştirdiğinden pek şüphe edilemez. Ancak bunun, onların çoğunda bu etkiyi yaptığı yahut insanların genellikle kötü beslendiklerinde, iyi yiyip içerken olduğundan; canları sıkkın iken keyifli oldukları sıradakinden; sık sık hastalandıklarında genellikle sağlıklı oldukları zamankinden iyi çalışabilecekleri, pek ihtimal içinde gözükmez. Şurasını işaret etmek gerekir ki, pahalılık yılları genel olarak halk tabakası için hastalık ve ölüm yıllarıdır. Bu ise onların çalışma ürününü azaltmaktan geri kalmaz.

Bolluk yıllarında hizmetçiler, çoğu kez efendilerini bırakıp geçimleri için, kendi çalışmalarıyla kazanabildiklerine bel bağlarlar. Ama bu yiyecek içecek ucuzluğu, hizmetçi tutmaya ayrılmış ödenekleri artırdığından, ustaları, hele çiftçileri daha çok işçi kullanmak üzere gayrete getirir. Bu durumlarda çiftçiler, zahirelerini düşük fiyata pazarda satmaktansa birkaç tane fazla ırgat tutmanın daha kârlı olacağını umarlar. Talebi karşılamaya istekli bulunanların sayısı azalırken hizmetçilere olan talep çoğalır. Demek, emeğin pahası, pek ucuz yıllarda çoğu kez yükselir.

Darlık yıllarında geçim güçlüğü ve kararsızlığı yüzünden, bütün bu gibi kimseler yeniden hizmete dönmeye can atar. Ama yiyecek içeceğin yüksek fiyatı, hizmetçi tutmaya ayrılmış ödenekleri azalttığından, efendileri ellerinde olanları çoğaltmaktan ziyade azaltmaya sevk eder. Sonra, pahalı

yıllarda serbest, yoksul işçiler, işlerine ait gereç edinmekte kullandıkları ufak mal mevcudunu çoğu kez tüketerek, geçinmek için gündelikçi olmak zorunda kalırlar. İş arayanlar, kolayca iş bulabilenlerden çoktur. Bunlardan çoğu, işi alışılandan aşağı şartlarda kabul etmeye hazırdır. Böylece hizmetçilerin de gündelikçilerin de ücreti, pahalılık yıllarında çoğu kez azalır.

Bundan dolayı, her türlü efendi, hizmetçileriyle daha elverişli pazarlığı, ucuz yıllardan ziyade pahalı yıllarda yapar; onları ucuzluk yıllarında değil, pahalılık yıllarında daha alçakgönüllü, daha muhtaç bulurlar. Tabii ondan ötürü, bu pahalı yılları çalışma için daha elverişli diye toz kondurmazlar. Patron sınıflarının en büyüklerinden ikisi olan, mülk sahipleriyle çiftçilerin pahalı yılları sevmelerinin bir başka nedeni daha vardır. Birinin rantı, ötekinin kârı, yiyecek içecek fiyatlarına pek bağlıdır. Bununla birlikte, insanların genellikle kendi hesaplarına çalışırken başkaları için çalıştıkları sırada olduğundan az çalışacaklarını sanmak kadar yersiz bir şey olamaz. Çokluk, bağımsız yoksul bir işçi, parça başına çalışan bir gündelikçiden bile çalışkan olur. Birincisi, çalışmasının bütün ürününden faydalanırken, öteki, bunu efendisi ile bölüşür. Büyük fabrikalarda, pek çok zaman, ötekini, ahlakını bozan kötü arkadaşlarının baştan çıkarması beklenebilir. Bu ihtimal, başlı başına bağımsız olan beriki için azdır. Bağımsız işçideki üstünlüğün, ister az ister çok iş görsün, ücretleri ve geçineceği hep aynı olan, aylığına veya yıllığına kiralanmış hizmetçilerdekinden fazla olması beklenir. Ucuz yıllar, her türlü gündelikçilerle hizmetçilere oranla bağımsız işçilerin miktarını yükseltmeye, pahalı yıllar ise bunu azaltmaya vesile olur.

St. Etienne bölgesi vergi tahsildarı, pek bilgili ve dirayetli Fransız yazarı Bay Messance, yoksulların, ucuz yıllarda, pahalı yıllardakinden fazla iş gördüklerini; bu birbirinden farklı zamanlarda, üç ayrı sanayide, Elbeuf'de işletilen bir yünlü kumaş fabrikasında ve ikisi de Rouen çevresini baştan başa kaplayan bir keten bezi sanayisi ile ipekli sanayisinde yapılan malların miktar ve değerini kıyaslayarak göstermeye çalışmaktadır. Kendisinin, devlet dairelerindeki kayıtlardan çekmiş olduğu hesaptan anlaşıldığına göre bu üç sanayinin her üçünde yapılan mal miktarı ile değeri, genel olarak, pahalı yıllarda değil, ucuz yıllarda fazladır. Daima da, ucuz yıllarda çok, pahalı yıllarda az olmuştur. Bunların üçünün de, yerinde sayan sanayi olduğu, yani verimleri yıldan yıla biraz değişmekle birlikte, toplu olarak ne ileri ne geri gittikleri anlaşılıyor.

İskoçya'daki keten bezi sanayisi ile York Kontluğu'nun batı bölgesindeki çuha sanayisi biraz değişikliklerle de olsa, verimi genellikle gerek miktar gerek değerce, boyuna çoğalan, gelişken sanayidir. Bununla birlikte, yıllık ürünü üzerine yayımlanmış hesapları inceleyince, sanayideki değişikliğin mevsim pahalılığı veya ucuzluğu ile öyle göze çarpar bir ilgisi olduğunu göremedim. Büyük bir kıtlık yılı olan 1740'ta, gerçekte, bu her iki sanayisin epey geri gittiği anlaşılıyor. Gelgelelim, bir başka büyük darlık yılı olan 1756'da, İskoçya sanayisi her zamandan ileri gitmiştir. Gerçekte; Yorkshire sanayisi takatten düşmüş, 1766'da Amerika Damga Kanunu kaldırılıncaya değin, verimi, 1755 düzeyine yükselmemiştir. O ve ondan sonraki yıl hiç görülmedik derecede artmış, o zamandan beri de ileri gitmekte bulunmuştur.

Bütün büyük sanayinin uzak yerlerdeki satış için olan ürünü, yapıldıkları yerin mevsim pahalılığı veya ucuzluğundan ziyade, mutlaka, tüketildiği ülkelerdeki talebi etkileyen şartlara bağlı kalmalıdır: Barış veya savaş; başka rakip sanayinin gelişmesi ya da çelimsizleşmesi; bir de belli başlı müşterilerinin hali vakti yerinde yahut kötü durumda olmaları gibi şartlara... Zaten, ihtimal, ucuz yıllarda yapılmış bulunan olağanüstü işin çoğu, resmi sanayi kayıtlarına hiç girmez. Efendilerinden ayrılan erkek hizmetçiler bağımsız işçi olur. Kadınlar, ana babalarının yanına dönüp çokluk, kendileri ve aileleri için giysi yapmak üzere iplik bükerler. Bağımsız işçiler bile, her zaman halka satış yapmak için çalışmaz. Bazı komşuları, bunları ailenin işine yarayacak sanayide çalıştırır. Onun için, bunların emek ürünü, kayıtları bazen büyük tantana ile yayınlanan bu kamu sicillerinde çok defa gözükmez. Tacirlerimizle fabrikacılarımız çoğu kez en büyük imparatorlukların yücelişini veya çöküşünü yok yere bunlarla ilan etmeye kalkışırlar.

Emek fiyatındaki değişmeler, yiyecek içecek fiyatındaki değişmelere her zaman uymadığı gibi, çokluk, bunun tam tersidir. Ama, buna bakarak, yiyecek içecek fiyatının emek fiyatı üzerinde etkisi olmadığını sanmamalıyız. Emeğin para olarak ödenen karşılığı, ister istemez iki şarta göre, yani, emeğe karşı olan talep ile yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin fiyatına göre düzenlenir. İşçiye verilmesi lazım gelen yaşam için gerekli ve elverişli maddeler miktarını; artar, duraklar ya da azalır oluşuna yahut artan, yerinde sayan veya azalan bir nüfusa ihtiyaç göstermesine göre, emeğe karşı olan talep belirler. Emeğin para ile ödenen

bedeli de bu miktarı satın almak için ne gerekiyorsa onunla belli olur. Demek, yiyecek içecek fiyatının düşük olduğu yerde, emeğin para ile belirtilen fiyatı bazen yüksek olmakla birlikte, talep aynı kaldıkta, yiyecek içecek fiyatı yüksek ise emek fiyatı daha yüksek olacaktır.

Emeğe karşı talep, ansızın ortaya çıkan olağanüstü bolluk yıllarında artıp birdenbire çıkagelen olağanüstü darlık yıllarında azaldığı için, emeğin para ile belirtilen karşılığı, bazen bunların birinde yükselip ötekinde alçalır.

Ansızın ortaya çıkan olağanüstü bir bolluk yılında, emek kullanan patronların çoğunun elinde, bir yıl önce kullanılandan fazla hamarat adam tutup çalıştırmaya yetecek ödenek bulunur. Bu olağanüstü sayıyı bulmak ise her zaman kolay olmaz. Böylece, fazla işçi isteyen ustalar, bunları elde edebilmek için birbirleriyle açıkartırma yarışı yaparlar. Bu, bazen işçi emeğinin gerçek bedelini de para olarak verilen karşılığını da yükseltir.

Birden çıkagelen olağanüstü bir darlık yılında, bunun tam tersi olur. O zaman, işçi çalıştırmak için olan ödenekler bir yıl öncekinden azdır. Epey kimse işinden çıkarılır. İş bulmak için bunlar birbirleriyle açık eksiltmeye girerler. Bu da bazen, emeğin hem gerçek pahasını hem para ile belirtilen fiyatını düşürür. Görülmedik bir kıtlık yılı olan 1740'ta, birçok kimse boğaz tokluğuna çalışmaya razı olmuştu. Bunun ardından gelen bolluk yıllarında işçi ve hizmetçi bulmak zorlaştı.

Pahalı bir yılın kıtlığı emeğe karşı talebi azalttığından emek bedelini alçaltmaya vesile olduğu gibi; yiyecek içecek pahalılığı, bu fiyatı yükseltmeye sebep olur. Bunun tersine; bir ucuzluk yılındaki bolluk ise bu talebi çoğaltmakla emeğin fiyatını yükseltmeye; yiyecek içecek ucuzluğu ise, bu bedeli alçaltmaya sebep olur. Mal fiyatlarının her zamanki değişmelerinde, bu birbirine aykırı iki neden, birbirinin etkisini giderir gibidir. Emek ücretlerinin, her yerde, yiyecek içecek fiyatından çok daha bir kararlı ve sürekli oluşunun nedeni biraz da belki budur.

Emek ücretlerindeki artış, fiyatın ücrete dönüşen kısmını yükselterek birçok malın fiyatını kesenkes artırır. Bu malların, gerek içerideki gerek dışarıdaki yoğaltımının da o oranda azalmasına sebep olur. Bununla birlikte, emek ücretini yükselten aynı neden, yani mal mevcudu artışı, emeğin üretici gücünün çoğalmasına, daha az emeğin daha çok iş görmesine vesile olur.

Çok işçi kullanan mal mevcudu sahibi, kendi çıkarından ötürü, kesenkes, bunların elden geldiğince fazla iş çıkarabilmelerini mümkün kılacak, isabetli bir görev bölümü ve dağıtımı kurmaya çalışır. Aynı nedenle işçilere ya kendisinin ya onların akıl edebileceği en iyi makineleri vermeye gayret eder. Falan işevindeki işçiler arasında olan şey, aynı nedenle büyük bir topluluk içindekilerde de olur. Ne kadar fazla olurlarsa, o kadar çok türlü sınıflara, alt alta göre bölümlerine ayrılırlar. Her birinin işini görmek üzere en elverişli makineleri icat etmek için daha çok kafa çalışır. Böyle olunca, bunların icat edilmesi daha ihtimal içine girer. Bundan dolayı, bütün bu gelişmeler sonucunda birçok mallar eskisinden o kadar az bir emekle üretilmeye başlar ki, emeğin fiyatındaki artış, miktarındaki azalma ile haydi haydi karşılanmış bulunur.

Bölüm IX

Mal Mevcudunun Kârları Üzerine

Mal mevcudu kârlarının artıp eksilmesi, emek ücretlerinin yükselip alçalmasındaki aynı nedenlere, yani topluluk zenginliğinin çoğalan veya azalan durumuna bağlıdır. Ancak bu nedenler, bunlardan birinde, ötekinde olduğundan çok başka şekilde etkisini gösterir.

Ücretleri yükselten mal mevcudu artışı, kârın alçalmasına vesile olur. Birçok zengin tacirin mal mevcudu, hep aynı çeşit ticarete konulunca, bunlar arasındaki karşılıklı rekabet, tabii o ticaretin kârını alçaltmaya sebep olur. Aynı topluluk içinde yürütülen çeşit çeşit ticaretlerde buna benzer bir mal mevcudu çoğalması olunca, aynı rekabetin, bunların hepsinde aynı sonucu doğurması gerektir.

Belirli bir yerde ve zamanda bile emeğin ortalama ücretinin ne olduğunu kestirip atmak kolay olmadığı daha önce görülmüştü. Bu halde bile, ücretlerin olsa olsa en çok rastlananlarını belirleyebiliriz. Ama mal mevcudu kârlarında bu bile pek yapılamaz. Kâr öyle oynaktır ki, belirli bir ticaretle uğraşan kimsenin kendisi, yıllık kârının ortalamasının ne olduğunu size her zaman söyleyemez. Bu, yalnız üzerinde alışveriş ettiği, malların fiyatındaki her değişmeden etkilenmekle kalmaz; rakipleriyle müşterilerine talihin yar olup olmamasının; kara veya deniz yoluyla taşınırken yahut hatta mağazada bulundurulurken, malların başına gelebilecek daha bin bir kazanın etkisi altındadır. Demek, kâr, yalnız yıldan yıla değil, günden güne, hemen hemen saatten saate değişir. Büyük bir ülkede yürütülen türlü ticaretin hepsinin ortalama kârını belirlemek çok daha güç olmak lazımdır. Şu veya bu derecede bir kesinlikle, bunların eskiden yahut uzak çağlarda nasıl olabileceği üzerinde yargıda bulunmak ise büsbütün imkânsız olsa gerektir.

Ama, mal mevcudunun ortalama kârları şimdi nedir, eski zamanlarda neymiş; bunu şu ya da bu derecede bir kesinlikle belirleyebilmek kabil değilse de, para faizine bakarak, bunlar hakkında aşağı yukarı bir fikir edinilebilir. Para kullanmakla çok kâr sağlanabilen yerde, paradan yararlanmak için genellikle çok şey verileceği; az kâr edilebilen yerde ise, çokluk daha az verileceği düstur olarak konulabilir. İşte böylelikle; bir ülkede, faizin alışılmış pazar kertesi değişince, bununla birlikte mal

mevcudunun olağan kârlarının da değişeceğinden; o alçalınca onların da alçalacağından; o yükselince onların da yükseleceğinden emin olabiliriz. Şu halde faizin gidişi, bize, kârın gidişi üzerinde biraz fikir verebilir.

VIII. Henry'nin 37'inci saltanat yılında, %10'dan yukarı faizin kanunsuz olduğu ilan edildi. Bundan önce, bazı bazı daha yüksek faiz alınmış olduğu anlaşılıyor. VI. Edward zamanında din hamiyeti ile her türlü faiz yasak edilmişti. Ama, bütün bu çeşit öteki yasaklar gibi, bunun da yaraya merhem olmadığını, tefecilik belasını azaltacak yerde çoğalttığını söylerler. Ellizabeth'in 13'üncü hükümdarlık yılında çıkan kanunların 8'inci bölümü, VIII. Henry yasasını yeniden canlandırmış; I. James'in 21'inci saltanat yılına değin, kanunlu faiz kertesi %10 olarak kalmış, o tarihte %8'e indirilmiştir. Sürgünden geri gelen II. Charles'ın yeniden tahta geçmesinden[65] az sonra; %6'ya; Kraliçe Anne saltanatının 12'nci yılında %5'e indirilmiştir. Bütün bu başka başka yasaların durumun gereğine ziyadesiyle uyularak yapıldığı anlaşılıyor. Bütün bu yasalar, faizin pazar kertesinin yahut itibarlı kimselerin ödünç aldıkları kertenin önüne geçmeyip, onun ardı sıra yürümüşler demektir. Kraliçe Anne zamanından beri %5 oranının, pazar kertesinden aşağı olmaktan ziyade yukarı olduğu anlaşılıyor. Geçen savaştan önce, hükümet %3 ile, başkentteki ve Krallık ülkesinin birçok öteki yerlerinde itibarlı kimseler ise, %3,5 - 4 - 4,5 ile ödünç alıyorlardı.

VIII. Henry zamanından beri, ülkenin zenginliği ve geliri boyuna artagelmiş olup gelişme sırasında, hızlarının eksilmeyerek gitgide arttığı anlaşılıyor. Sürüp gitmekle kalmayıp hızlandıkça hızlanmış gibidir. Aynı dönem içinde ücretler boyuna artmış; ticaretle sanayisin türlü kollarının çoğunda mal mevcudu kârları boyuna azalagelmiştir.

Bir büyük kentte, herhangi bir ticaret çeşidini yürütebilmek için, genel olarak, bir taşra köyündekinden fazla mal mevcuduna ihtiyaç vardır. Kentte, ticaretin her alanında çalışan büyük mal mevcutlarıyla zengin rakipler sayısı, kâr oranını genel olarak köydekinden aşağı düşürür. Ama, emek ücretleri büyük bir kentte, genel olarak, bir taşra köyündekinden yüksektir. Zenginleşmekte olan bir kentte, işletecek büyük mal mevcudu olanlar, çoğu kez istedikleri kadar işçi bulamazlar. Bundan ötürü, bulabildikleri kadarını elde edebilmek için birbirleriyle açıkartırmaya koyulurlar. Bu da, ücretleri yükseltir. Kârları alçaltır. Taşranın ücra yerlerinde çokluk ahalinin hepsini

işte çalıştırmaya yetecek mal mevcudu yoktur. Böyle olunca, bunlar, iş güç bulabilmek için birbirlerine karşı fiyat kırarlar. Bu ise ücretleri düşürüp kârları yükseltir.

İskoçya'da kanunlu faiz oranı İngiltere'dekinin aynı olmakla birlikte, pazardaki oran oradakinden yüksekçedir. İtibarı pek yerinde kimselerin, orada hemen hemen %5'ten aşağıya ödünç aldıkları olmaz. Hatta, özel Edinburgh bankerleri, isteğe göre tamamı veya bir kısmı üzerinden ödemede bulunulması gerekli bonoları için %4 vermektedir. Londra'daki özel bankacılar, kendilerine tevdi edilen paralara faiz vermezler. İskoçya'da, İngiltere'dekinden az mal mevcudu ile yapılamayacak iş yok gibidir. Demek, orada kârın her zamanki oranı, biraz daha yüksek olmak gerekir. İskoçya'daki emek ücretleri evvelce görüldüğü gibi, İngiltere'dekinden düşüktür. Sonra, ülke hem çok daha yoksuldur hem daha iyi duruma doğru attığı adımlar –çünkü geliştiğine şüphe yoktur– çok daha tutuk ve ağıra benzer.

Bu yüzyıl içinde, Fransa'da faizin kanunlu oranı, her zaman pazar oranına göre düzenlenmiş değildir.[66] 1720'de faiz 20'de bir peni'den 50'de bir peni'ye yahut %5'ten %2'ye indirilmiştir. 1724'te, 30'da bir peni'ye yahut %3,5'e çıkarılmıştır. 1725'te yeniden 20'de bir peni'ye yahut %5'e yükseltilmiştir. 1766'da, Bay Laverdy yönetimi zamanında 25'de bir peni'ye yahut %4'e indirilmiştir. Ondan sonra rahip Terray, bunu eski %5 oranına çıkarmıştır. Bu paldır küldür faiz indirmelerinin çoğunda, sözde maksat, devlet borçları faizinin indirilmesine yol açmaktı. Bu amaca kimi zaman ulaşılmıştır. Şimdiki zamanda Fransa, belki İngiltere kadar zengin bir ülke değildir; ayrıca Fransa'da kanunlu faiz oranı, çokluk İngiltere'dekinden aşağı ise de pazar oranı genellikle daha yüksek olmuştur. Çünkü, başka ülkelerde olduğu gibi orada da, kaçamak yolu ile kanundan yakayı sıyırmak için bir sürü pek güvenli, pek kolay yöntem vardır. Her iki ülkeden de ticaret etmiş İngiliz tacirleri, Fransa'daki alışveriş kârlarının İngiltere'dekinden yüksek olduğunu söyleyerek beni inandırmışlardır. Birçok İngiliz uyruklarının, sermayelerini ticaretin pek el üstünde tutulduğu yerde kullanacaklarına, hor görüldüğü bir ülkede kullanmaları kuşkusuz bundandır. Emek ücretleri, Fransa'da İngiltere'dekinden aşağıdır. İskoçya'dan İngiltere'ye geçtiğinizde, iki ülkede halk tabakasının giyim kuşamı ile yüzlerinde görecek olduğunuz fark, bunların durumu arasındaki ayrılığı yeterince ortaya koyar. Fransa'dan dönüldüğünde fark daha

büyüktür. Fransa, şüphesiz İskoçya'dan zengin bir ülke olmakla birlikte, pek öyle hızla ilerliyora benzemez. Geri geri gitmekte olduğu, o ülkede ortaklaşa, hatta, halk arasında salgın bir fikirdir. Fransa için bile bu, yersiz bir düşüncedir sanırım. Ama, İskoçya'yı bugün gören ve yirmi otuz yıl önce görmüş bulunan bir kimsenin bu düşüncede olmasına hiç imkân yoktur.

Öte yandan, toprak genişliğine, ahali sayısına kıyasla Hollanda, İngiltere'den zengin bir ülkedir. Orada hükümet, %2 ile; itibarı yerinde özel kişiler ise, %3 ile ödünç alır. Hollanda'daki emek ücretinin, İngiltere'dekinden yüksek olduğu söylenir. Hollandalılar'ın, herhangi bir başka Avrupa milletinden daha az kârla ticaret ettikleri de ün salmıştır. Bazı kimseler, Hollanda ticaretinin tavsamakta olduğunu iddia etmişlerdir. Ticaretin kimi kolları için bu belki doğrudur. Ama bu belirtiler, toptan bir çöküş olmadığını yeterince gösterir gibidir. Kâr azaldı mı, tacirler, ticaret kesat gidiyor diye sızlanmak için hazırdır. Oysa, kârın azalması, ticaret gelişmesinin ya da ticarette fazla mal mevcudu kullanılmasının doğal sonucudur. Geçen savaşta Hollandalılar, şimdi de pek çoğunu elde tuttukları Fransa taşıt ticaretinin hepsini avuçlarına almışlardı. Bu ticarette, Fransız ve İngiliz parası olarak, sahibi bulundukları büyük servetin kırk milyon sterlin olduğu söyleniyor. (Ben, bunun epeyce abartılı olmasından kuşkuluyum). Faiz oranının kendi ülkelerinden yüksek olduğu ülkelerde kişilere ödünç verdikleri büyük tutarlar, şüphesiz onlardaki mal mevcudu bolluğunu ya da bu mevcudun, ülkelerinde, kendi işlerinde elverişli kârla kullanılamayacak oranda artmış olduğunu gösteren hallerdir. Ama bu haller o işlerin azalmış olduğunu göstermez. Özel bir kişinin falan ticarette kazandığı sermaye, o ticarette kullanamayacağı kadar çoğalır da, o ticaret yine gelişmeye devam edebilir. İşte bir büyük milletin sermayesi de böyle olabilir.

Kuzey Amerika'daki, Batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerimizde, gerek emek ücretleri, gerek para faizi, dolayısıyla da mal mevcudu kârları, İngiltere'dekinden yüksektir. Çeşitli sömürgelerde faizin gerek kanunlu oranı, gerekse pazar oranı, %6 ile %8 arasındadır. Bununla birlikte, yeni sömürgelerin özel durumu bir yana bırakılırsa, yüksek emek ücretleriyle büyük kârlar pek birbiriyle bağdaşabilen şeyler değildir. Öteki ülkelerin çoğuna kıyasla yeni bir sömürgenin, bir zaman için, toprağının genişliğine göre mal mevcudu bakımından darda; mal mevcudunun büyüklüğüne göre de nüfusu kıt olması gerekir. Bunların elindeki topraklar, bu toprakları ekip biçmeye yarayacak olan mal mevcutlarından çoktur. İşte bu yüzden,

ellerinde avuçlarında ne varsa, yalnız en bitek, en elverişli yerde olanların, yani deniz kıyılarına yakın yahut kullanışlı ırmak boylarında bulunan toprakların ekilip biçilmesinde harcanır. Hatta bu gibi toprakla, çoğu kez doğal mahsulünün değerinden aşağı fiyata satın alınır. Bu gibi toprakların satın alınıp bayındırılmasında kullanılan mal mevcudunun pek büyük bir kâr getirmesi, dolayısıyla da pek büyük bir faiz ödemeye elvermesi gerekir. Mal mevcudunun böylesine kazançlı bir işte çabucak birikmesi, çiftçiye, elindeki ırgat sayısını, yeni yerleşilmiş bir sömürgede olağandan çabuk artırabilmesi için olanak sağlar. Onun için, bulabildiği işçilere pek bol ücret verir. Sömürge geliştikçe mal mevcudu kârları gitgide azalır. En bitek, yeri en iyi arazinin olancası işgal edildikten sonra gerek toprak gerekse yer bakımından daha aşağı derecede toprakların ekilip biçilmesiyle, daha az kâr edilebilir. Bu yolda kullanılan mal mevcudu için de, daha az faize katlanılabilir. İşte bu yüzden, faizin gerek kanunlu, gerek pazar oranı, bu yüzyıl içinde sömürgelerimizin pek çoğunda epey düşmüştür. Zenginlik, gelişme, nüfus arttıkça, faiz alçalmıştır. Emek ücretleri, mal mevcudu kârları ile birlikte düşmez. Kârları ne olursa olsun, mal mevcudunun artmasıyla, emeğe talep çoğalır. Kârlar alçaldıktan sonra, mal mevcudu yalnız artmakla kalmayıp eskisinden hızlı artar. Çalışkan kimseler ne ise, zenginleşme yolunda ilerleyen çalışkan milletler de öyledir. Az kârla da olsa, büyük bir mal mevcudu, genel olarak, çok kârlı küçük bir mevcuttan kolay artar. Meşhur sözdür: Para parayı çeker. Biraz kazanınca, daha fazlasını kazanmanız, çokluk, kolay olur. Asıl güçlük bu azıcığı kazanmaktır. Mal mevcudunun çoğalmasıyla, çalışmanın artması veya faydalı emeğe karşı talebin artması arasındaki bağ, daha önce biraz anlatılmıştı. İleride, mal mevcudu birikimini incelerken bu, daha etraflıca anlatılacaktır.

Zenginleşme yolunda hızla yürüyen bir ülkede bile, yeni bir toprağın yahut bazı yeni zanaat kollarının benimsenmesi, bazen mal mevcudu kârlarını, bunlarla birlikte de para faizini yükseltebilir. Bu benimsenen şeylerden üleşildikleri türlü kimselere düşen ülke mal mevcudu, işteki artışın tümüne yetişmediğinden yalnız en çok kâr getiren bir takım kollara harcanır. Önceden başka işte kullanılmakta olan sermayenin bir kısmı oradan ister istemez geriye çekilir; yeni, daha kazançlı zanaatlara yatırılır. Bundan ötürü, bütün bu eski işlerdeki rekabet, öncesine oranla azalmaya yüz tutar. Pazar, bir sürü başka başka mal çeşitleriyle iyice donatılmaz olur.

Bu malların fiyatı, muhakkak az çok yükselir; onların alım satımıyla uğraşanlara daha çok kâr getirir. Böylelikle, bu kimseler, daha yüksek faizle ödünç alabilecek duruma girer. Yalnız pek itibarı yerinde özel kimseler değil, Londra'nın eskiden %4 - 4,5'tan ziyade vermeye alışık olmayan en büyük ortaklıklarından bazıları bile geçen savaş bittiğinde, bir süre, çoğunlukla %5 faizle ödünç aldılar. Kuzey Amerika ile Batı Hint Adaları'nda[67] elimize geçenler sayesinde toprağın ve ticaretin çok genişlemiş olması, bunun nedenini yeterince aydınlatır. Topluluğun birikmiş ana sermayesinde bir azalma olduğunu düşünmeye yer yoktur. Eski mal mevcudu ile yürütülecek yeni işlerin bu derece çoğalması, rekabet azlığı dolayısıyla kârları artması gereken kimi ticaret kollarının birçoğunda kullanılan mal mevcudu miktarını kesenkes azaltmıştır. Bende Büyük Britanya'nın birikmiş ana sermayesinin, geçen savaşın pek büyük masrafları ile azalmadığı düşüncesini uyandıran nedenleri ileride açıklama fırsatını bulacağım.

Bununla birlikte, topluluğun ana sermayesindeki eksilme veya çalışmayı besleyecek olan ödeneklerindeki azalma emek ücretlerini alçaltırken, mal mevcudu kârlarını, dolayısıyla da para faizini yükseltir. Emek ücretleri azalmış olduğundan, topluluk içinde arta kalan mal mevcudunun sahipleri, mallarını pazara eskisinden az masrafla getirebilir; pazarı donatmak için eskisinden az mal mevcudu kullanıldığından, bu malları daha pahalıya satabilirler. Sattıkları şeyler, kendilerine daha ucuza mal olur. Bunlara karşılık, daha çok kazanırlar. Kârları böylelikle katmerli arttığından, çok faiz verebilirler. Bengal'de ve Doğu Hint Ülkeleri'ndeki, öteki İngiliz kol salma yurtlarında, kaşla göz arasında kolayca kazanılan büyük servetler, bu viran olmuş ülkelerde ücretlerin pek düşük kârların ise pek yüksek olduğunu bize yeterince gösterir. Para faizi de o oran üzeredir. Bengal'de çiftçilere para, çoğu kez, % 40, 50, 60 üzerinden ödünç verilir. Gelecek ürün, bu borca karşılık rehin edilir. Böyle bir faizi ödeyebilecek kâr, arazi sahibinin rantını hemen toptan yiyip yutacağı gibi, böylesine aşırı tefecilik de, bu kârın çoğunu silip süpürebilir. Buna benzer bir tefeciliğin, Roma Cumhuriyeti'nin çöküşünden önce, proconsul'lerinin yıkıcı yönetimi altında, Roma illerinde egemen olduğu anlaşılıyor. Cicero'nun mektuplarından öğrendiğimize göre, doğruluktan şaşmayan Brutus, parasını Kıbrıs'ta yüzde kırk sekizden faize verirmiş.

Toprağının, ikliminin, başka ülkelere kıyasla yerinin, kendisine ulaşma olanağını verdiği tüm zenginlik düzeyine ermiş, bundan ötürü, artık ileri gidemeyecek olup geri de kalmayan bir ülkede, gerek emek ücretleri gerekse mal mevcudu kârları belki pek düşük olacaktır. Toprağının besleyebileceği yahut mal mevcudunun çalıştırılabileceği oranda nüfusla dolu bir ülkede, iş güç edinmek için rekabet, ister istemez emek ücretlerini, işçi sayısını olduğu gibi elde tutmaya ucu ucuna yetecek kerteye indirecek kadar fazladır. Ülke zaten nüfusla iyice dolduğu için de, bu sayı hiçbir zaman artmaz. Uğraşacağı işlerin hepsini görecek mal mevcudu tam olan bir memlekette, her ayrı alanda o işin niteliğinin ve büyüklüğünün el vereceği kadar sermaye kullanılacaktır. Bu yüzden, rekabet her yerde o oranda büyük; alışılmış kârlar ise, bundan ötürü o kadar düşük olacaktır.

Ama, belki hiçbir ülke zenginliğin bu kertesine ulaşmamıştır. Çin, çoktan beri yerinde sayıyora benzer. Kanunlarının ve âdetlerinin mahiyetine yakışan zenginliğin tümüne de belki çoktan kavuşmuştur. Ancak, ulaşılmış olan bu kerte, toprağı ile ikliminin ve yerinin mahiyetinin başka kanun ve âdetlerle eriştirebileceğinden çok aşağı olabilir. Dış ticareti ihmal eden veya hor gören, yabancı millet gemilerinin limanlarından yalnız bir ikisine girmesine izin veren bir ülke, daha başka kanun ve âdetler olduğu taktirde yapabileceği kadar iş göremez. Sonra, zenginler veya büyük sermaye sahipleri, pek güven içinde yaşarken, yoksulların ya da küçük sermaye sahiplerinin bundan hemen hemen yararlanmadıkları, ikide bir adalet bahanesiyle alt tabakadan mandarinlerin bunları soyup soğana çevirdiği bir ülkede, yapılan ticaretin türlü kollarının hepsinde kullanılan mal mevcudu miktarı hiçbir zaman o işin mahiyet ve büyüklüğünün mümkün kılabileceği kadar olamaz. Türlü türlü her işte yoksulların yere serilmesiyle, zenginlerin tekelinin kurulması gerekir. Bu zenginler, bütün ticareti ellerinde toplayıp, pek büyük kârlar sağlayabilirler. Nitekim, Çin'de %12'nin çok rastlanan para faizi olduğu; alışılmış sermaye kârlarının, bu yüksek faizi ödeyebilmeye yeter olması gerektiği söylenmektedir.

Kanundaki bir eksik, faiz oranını, kimi zaman zenginliği veya yoksulluğu bakımından, ülke durumunun gerektirdiğinin epey üstüne çıkarır. Kanun, bağıtların yerine getirilmesini zorlamayınca, bütün borç alanları, daha iyi düzen altında bulunan ülkelerdeki müflislerle,[68] veya itibarı şüpheli kimselerle bir duruma sokmuş olur. Parasını geri alıp alamayacağının pek belli olmayışı, borç vereni, genel olarak, müflislerden istenen kadar aşırı

faiz istemeye sürükler. Roma İmparatorluğu'nun batı illerine akın eden barbar uluslar arasında bağıtların yerine getirilmesi, birkaç yüzyıl boyunca, sözleşen tarafların iyi niyetine bırakılmıştı. Bu uluslarda, kral mahkemelerinin böyle işlere karıştığı olmazdı. O eski zamanlarda egemen bulunan yüksek faiz kertesi, belki biraz bu nedene yorulabilir.

Kanun, bütün bütün yasak etse de faize engel olmaz. Birçok kimse ödünç almak zorundadır. Paralarının kullanılması için bir bedel, hem onu kullanmakla elde edilebilecek kazanca yakışacak hem kanundan yan çizmenin güçlüğünü ve tehlikesini karşılamaya elverecek oranda bir ivaz[69] olmaksızın, kimse parasını ödünç vermez. Bay Montesquieu, bütün Müslüman milletleri arasındaki yüksek faiz kertesini, bu milletlerin yoksulluğuna değil, biraz buna, biraz da parayı geri alabilmenin güçlüğüne yormaktadır.

Kârın en düşük alışılmış oranı, mal mevcudunun her kullanıldığında zaman zaman uğradığı kayıpları karşılamaya yetenden daima biraz fazla olmalıdır. Yalnız bu artıktır ki, safi ya da safi kârı oluşturur. Gayri-safi kâr denilen şeyde, çoğu kez hem bu fazlalık hem bu gibi olağanüstü kayıpların karşılanması için alıkonulan şey dahildir. Borç alanın ödemeye gücünün yeteceği faiz, ancak safi kâr oranındadır.

Aynı tarzda, faizin alışılmış en düşük oranı, epey sakınılarak verilmiş borcun bile zaman zaman uğradığı kayıpları karşılamaya yetenden biraz fazla olmalıdır. Bundan fazla değilse, ödünç verme nedenleri ya sırf hayır işlemek ya dostluk olabilir.

Her bir iş alanında, orada kullanılabilecek mal mevcudunun en fazlasının bulunduğu, zenginlikçe dört başı mâmur bir ülkede, safi kârın alışılmış oranı pek düşük olacağı gibi, bununla ödenebilmesi mümkün faizin her zamanki pazar oranı da en zengin kimselerden başkasının, paralarının faiziyle yaşamalarını imkânsız bırakacak kadar düşük olacaktır. Ufak veya orta çapta serveti bulunan herkes, mal mevcudunun kullanılmasına kendisi göz kulak olmak zorunda kalacaktır. Hemen her insanın işadamı olması, yahut şu ya da bu zanaatla uğraşması gerekecektir. Hollanda'da durumun aşağı yukarı buna yakın olduğu anlaşılıyor. Orada, işadamı olmamak modaya aykırıdır. Öyle gerektiği için, hemen herkes öyle olmaya alışmıştır. Her yerde de modayı tertipleyen, görenektir. Başkaları gibi giyinmemek ne denli gülünçse, herkes gibi çalışmamak da bir dereceye kadar öyledir. Bir

kampta ya da garnizonda sivil meslekten bir adam nasıl yadırganıyor, hatta biraz hor görülmek tehlikesiyle karşılaşıyorsa, işadamları arasında işsiz güçsüz bir adam da öyledir.

Çoğu malların fiyatında en yüksek kâr oranı, ranta düşecek kısmın tümünü yutabilir ve geride yalnızca o malların hazırlanıp pazara getirilmesi emeğine herhangi bir yerde verilebilecek bedelin en aşağısını, yani, işçinin boğazını doyurmaya yetecek kadarını bırakabilir. İş gördüğü sürece, işçinin şu ya da bu şekilde sürekli olarak beslenmiş bulunması şarttır. Ama, toprak sahibinin, parasını almadığı da olabilir. Bengal'de, Doğu Hint Ülkeleri Ortaklığı memurlarının yaptıkları ticaretin kârları, belki bu orandan pek uzak değildir.

Faizin alışılmış pazar oranıyla, safi kârın alışılmış oranı arasında bulunması gereken orantı, kârın alçalıp yükselmesiyle ister istemez değişir. Büyük Britanya'da, iki katlı faiz, tüccar ağzı ile, iyi, ılımlı, makul denilen bir kâr sayılmaktadır. Anladığıma göre, bütün bu sözler çok rastlanan, alışılmış bir kârdan başka bir şey demek değildir. Alışılmış safi kâr oranının %8 veya 10 olduğu bir ülkede, borç para ile iş yapılan yerlerde, bunun yarısının faize gitmesi akla sığabilir. Mal mevcudunun rizikosu, böyle demek yakışık alırsa, borç verene ettiği taahhüt gereği, borçluya aittir. Çoğu işlerde, %4 veya 5 hem bu rizikonun sigortası için yeter kâr hem mal mevcudunun işletilmesi zahmetine karşı yeter bir ödül olabilir. Lakin, kârların alışılmış oranının ya çok daha alçak ya çok daha yüksek olduğu ülkelerde, faizle safi kâr arasındaki orantı aynı olmayabilir. Bu oran çok daha aşağı ise, yarısını faize ayırmak belki mümkün olmaz. Çok daha yüksek ise, daha ziyadesi faize ayrılabilir.

Zenginleşme yolunda hızla yürüyen ülkelerde, kârın düşük kertesi çoğu malların fiyatında, yüksek emek ücretlerini telafi ederek, bu ülkelerin, emek ücretleri daha düşük olması muhtemel, daha yavaş zenginleşen komşuları kadar ucuza satış yapabilmelerini mümkün kılabilir.

Gerçekte yüksek kârlar, yüksek ücretlerden ziyade işin fiyatını yükseltmeye sebep olur. Örneğin, keten bezi sanayisinde çalışan keten tarayıcısı, iplikçi, dokumacı vb. gibi türlü kimselerin ücretleri günde hep birden iki peni artacak olsa; bir top keten bezi fiyatını, yalnız, yapılmasında kullanılan işçi sayısı ile bunların çalıştırıldıkları gün sayısının birbirine çarpılmasından ne rakam elde edilirse o kadar iki peni yükseltmek

gerekecektir. Yapımının bütün çeşitli evreleri boyunca, mal fiyatının ücretlere dönüşen kısmı, ücretlerin bu yükselişine kıyasla, yalnızca matematiksel oranda[70] artmış olur. Ama, bu çalışan kimselerin türlü patronlarının hepsinin kârları %5 yükseltilecek olsa, mal fiyatının kâra dönüşen kısmı, yapımın bütün değişik evrelerinde bu kâr yükselişine kıyasla, geometrik oranda[71] artacaktır. Keteni tarayanların patronu ketenini sattığında, işçilerine peşin verdiği gereç ile ücretlerin tüm tutarı üzerinden, cabadan bir %5 isteyecektir. İplikçilerin patronu hem peşin vermiş olduğu taranmış yünün bedeli hem iplikçi ücretleri üzerinden, fazladan bir %5 isteyecektir. Dokumacıların patronu da peşin verilmiş olan keten bezi ipliği bedeli ile dokumacı ücretleri üzerinden, buna benzer bir %5 ister. Malların fiyatlarını yükseltmekte, ücretlerin yükselişi, borcun birikmesindeki âdi faiz gibi tesir eder. Kârların yükselişi, bileşik faiz gibi etki yapar. Tacirlerimizle sanayici-patronlarımız, yüksek ücretlerin, fiyatları yükselterek, ülke içinde ve dışında, mallarının satışını azaltmadaki kötü etkilerinden pek sızlanırlar. Yüksek kârların kötü tesirlerine bir şey dedikleri olmaz. Kendi kazançlarının zararlı sonuçlarına ses çıkarmazlar; yalnız başkalarınınkinden yakınırlar.

Bölüm X

Emeğin ve Mal Mevcudunun Türlü Çalıştırılışlarındaki[72] Ücretlerle Kâr Üzerine

Emeğin ve mal mevcudunun türlü türlü çalıştırılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların hepsi, aynı bölgede ya tıpkı tıpkısına birdir ya sürekli eşitliğe doğru gider. Aynı bölgede bütün ötekilerden açıkça çok yahut az elverişli bir iş varsa, birincisine öyle üşüşen, öbürünü ise öyle terk eden olur ki, az zamanda, ondaki üstünlükler, öteki işlerdeki düzeye gelir. Hiç değilse, her şeyin doğal yolunda yürümesine meydan verilen, tam bir özgürlük bulunan, her adamın hem kendisine uygun gördüğü işi gücü seçmekte büsbütün serbest olduğu hem her gönlü istediğinde, bunu değiştirebildiği bir toplulukta hal böyle olacaktır. Her kimsenin çıkarı, onu, üstünlüğü olan çalıştırılışı arayıp sakıncalarından kaçınmaya kamçılayacaktır.

Gerçekte, Avrupa'nın her yerinde, para olarak ödenen ücretler ve kâr, emeğin ve mal mevcudunun türlü çalıştırılışına göre pek birbirinden farklıdır. Ama bu fark, biraz işlerin kendi içindeki bir takım şartlardan ileri gelir. Bu şartlar ya gerçekten yahut hiç değilse insanların düşünde, kimi işlerde kıt bir para kazancını telafi eder; kiminde, büyük bir kazanca karşı denklik sağlar. Bu fark biraz da işleri hiçbir yerde tam bir özgürlük içinde bırakmayan Avrupa'daki yönetim tutumundan doğar.

Bu şartlar ve siyasetin, özel olarak incelenmesi için, bu bölüm iki kısma ayrılmıştır.

Kısım I

Çalıştırılışların Doğal Özelliğinden İleri Gelen Eşitsizlikler

Görebildiğim kadarıyla, şu aşağıdaki beş durum, kimi çalıştırılışlarda az para kazancını telafi eden, ötekilerde ise büyük kazanca karşı denklik sağlayan belli başlı şartlardır. Bunlardan birincisi, çalıştırılışların kendilerinin hoşa gidip gitmemesi; ikincisi, bu işleri öğrenebilmenin kolaylığı ya da ucuzluğu yahut güç ya da masraflı oluşu; üçüncüsü, bunlardaki çalışmanın sürekliliği veya kararsızlığı; dördüncüsü, işi görenlere karşı beslenmesi gereken az ya da çok güven; beşincisi de, bu işlerde başarının muhtemel olup olmamasıdır.

Birincisi; emek ücretleri, işin rahat veya zor, temiz ya da kirli, şerefli veya âdi olmasına göre değişir. Nitekim çoğu yerde, bir yıllık süre göz önüne alınırsa, gündelikçi bir terzi, gündelikçi bir dokumacıdan az kazanır; terzinin işi daha kolaydır. Gündelikçi bir dokumacı, gündelikçi bir demirciden az kazanır. Dokumacının işi her zaman için daha kolay değildir. Ama çok daha temizdir. Bir zanaat sahibi olduğu halde, gündelikçi bir demircinin, on iki saatte, sırf bir işçi olan madencinin sekiz saatte kazandığı kadar kazandığı olmaz. Demircinin işi pek o derece kirli değildir; tehlikesi daha azdır; gün ışığında, toprağın üstünde yapılır. Bütün şerefli mesleklerde, ödülün çoğunu şeref oluşturur. İleride göstermeye çalışacağım gibi, etraflı düşünülürse, para kazancı bakımından bunlar genel olarak az mükâfat görürler. İtibarsızlığın etkisi ise bunun tersidir. Bir kasabın zanaatı, insana yaraşmayan, iğrenç bir iştir. Ama bu iş, çoğu yerde basbayağı zanaatların çoğundan kârlıdır. Bütün zanaatlara göre en tiksindirici olan beylik celladın görevi için, yapılan iş miktarına göre başka her harcıâlem zanaattakinden iyi para verilmektedir.

Topluluğun vahşi durumunda insanoğullarının en önemli uğraşları avcılıkla balıkçılık, topluluğun ilerlemiş durumunda en hoşlandıkları eğlence olur. Bir zaman ihtiyaç yüzünden yaptıkları şeyin arkasından zevkleri için koşarlar. Bundan ötürü, topluluğun ilerlemiş durumunda, başkalarının zaman geçirmek için uğraştıkları şeyi zanaat olarak yapanlar, hep, pek züğürt kimselerdir. Theocritus[73] zamanından beri balıkçılar bu durumdadır. Büyük Britanya'nın neresine bakılsa, yasak yerde avlanan bir kimse pek yoksuldur. Sıkı kanunların yasak yerde avlananlara göz yummadığı ülkelerde, avlanma izni olanın da durumu pek daha iyi değildir.

Bu işlerden duyulan doğal haz, o sayede ferah ferah geçinebilecek olanlardan fazla kimseyi bunların peşinden sürükler; miktarına oranla emeklerinin ürünü, pazara, hep, işçilere ancak en kıt geçimi sağlayacak kadar ucuza iletilmiş olur.

Hoşa gitmeyiş, haysiyete dokunuş, sermaye kârlarına, emek ücretindeki gibi etki yapar. Hiçbir zaman kendi evinin efendisi olamayan, önüne gelen sarhoşun sarkıntılığına uğrayabilen bir hancı veya meyhaneci, ne pek hoşa giden, ne de şeref verici bir iş yapmaktadır. Ama küçük bir sermayenin böylesine büyük kâr getirdiği bir başka harcıâlem zanaat yok gibidir.

İkincisi: Emek ücretleri, işi öğrenmenin kolaylığına ve ucuzluğuna yahut güçlüğüne ve masrafına göre değişir.

Pahalı bir makine yapıldığı zaman, yıpranıp eskiyinceye dek başaracağı olağanüstü işin, ona yatırılmış olan sermayeyi hiç değilse alışılmış kârlarla birlikte geri getirmesini beklemek gerekir. Olağanüstü ustalık ve el yatkınlığı isteyen işlerden birisi için, çok emek ve zaman harcayarak yetişmiş adam, bu pahalı makinelerden birine benzetilebilir. Yapmasını öğrendiği görevin, sıradan emeğin alışılmış ücretlerinden başka, bu kimsenin eğitim masrafının tümünü hiç değilse o değerde bir sermayenin alışılmış kârları ile birlikte kendisine geri getirmesini beklemek gerektir. Sonra, insan yaşamının hiç belli olmayan süresi ile, makinenin daha kesin olan miadı göz önünde tutulunca, bunun akla uygun bir zamanda gerçekleşmesi de gerekir.

Hünerli emeğin ücretleriyle sıradan emeğin ücretleri arasındaki fark bu esasa dayanır.

Avrupa'daki yönetim tutumu, araç gereçle çalışan bütün işçilerle zanaatçıların ve sanayicilerin emeğini, hüner isteyen emek; kırdaki emekçilerinkini ise, topunu birden, sıradan emek sayar. Bu siyasetin, birincilerin emeğini nitelik bakımından ötekilerin emeğinden daha nazik, daha ince sandığı anlaşılmaktadır. Kimi hallerde belki bu böyledir. Lakin, yakında göstereceğim gibi, daha çoğunda durum büsbütün başkadır. Bundan ötürü, Avrupa kanunlarıyla görenekleri, bir kimseyi hünerli işe ehil saymak için, ona, sıkılığı yerine göre başka başka olan, bir çıraklık ödevi yükler. Ötekini ise, herkes için serbest, açık bırakır. Çıraklık süresince, çırağın başardığı bütün iş, ustasına ait olur. Bu sırada, çokluk, çırağın

boğazına ana babasının veya akrabalarının bakması, üstünü başını hemen hep onların yapması gerekir. Çok zaman, ustaya zanaatını ona öğrettiği için biraz para da verilir. Para vermeyenler, zamanlarını verir yahut yıl hesabı ile alışılmış zamandan ziyade bağlanıp kalırlar. Bu anlayışa göre çıraklarda eksik olmayan avarelik, usta için her zaman faydalı olmasa da, asıl çırak için daima sakıncalıdır. Kırdaki emekte ise, tersine olarak işçi, işin daha kolay kısımlarında çalıştırılırken, görevinin daha güç kısımlarını öğrenir; kendi emeği, işinin bütün çeşitli evrelerinde onu geçindirir. Demek, Avrupa'da araç gereç kullanan esnafın, zanaatçı ve sanayi işçisi ücretlerinin, sıra işçisi ücretinden biraz yüksek olması akla uygun gelir. Nitekim de böyledir. Üstün kazançlarından ötürü, çoğu yerde bunlar halkın kalburüstü bir tabakası sayılır. Yine de bu üstünlük, genel olarak devede kulaktır. Âdi keten bezi ve yünlü kumaş sanayisi gibi daha harcıâlem sanayi çeşitlerinde, gündelikçilerin günlük veya haftalık kazancı, ortalama hesaplanırsa, çoğu yerde sıradan işçilerin gündeliğinden fazla değildir. Gerçekte, işleri daha bir kararlı, daha bir tekbiçimdir; bütün yıl toptan düşünülünce, kazançlarının üstünlüğü biraz fazla olabilir. Ama, bunun besbelli, onların üstün eğitim masrafını karşılamaya yetecek olandan fazla olmadığı anlaşılıyor.

Marifet isteyen güzel sanatlarla serbest mesleklerdeki eğitim daha da usanç verici ve masraflıdır. Demek, ressamların, heykeltıraşların, hukukçuların, hekimlerin para ödülü, çok daha bol olmalıdır. Nitekim de öyledir.

Mal mevcudu kârları, mal mevcudunun kullanıldığı zanaattaki öğrenimin kolaylığından veya güçlüğünden, anlaşılan, pek az etkilenir. Büyük kentlerde, sermayenin çokluk kullanıldığı bütün çeşitli yolların öğrenilmesinin, gerçekte, hemen hemen eşit derecede kolay veya aynı derecede güç olduğu anlaşılıyor. Dış ve iç ticaretin bir kolu, bir ötekisinden çapraşık olamaz.

Üçüncüsü: Türlü uğraşlarda, emek ücretleri, işin devamlı veya kararsız oluşuna göre değişir.

Bazı zanaatlarda görev, ötekilerdekinden kararlıdır. Sanayi işlerinin çoğunda, bir gündelikçi, yılın çalışabileceği hemen her gününde işi gücü olacağına pekâlâ güvenebilir. Gelgelelim; bir taşçı ya da tuğla duvarcısı, ne fazla donlarda, ne kötü havalarda çalışabilir. Bütün öteki zamanlarda da, işlemesi, müşterilerinin zaman zaman kendisini aramalarına bağlıdır. Bu

yüzden sık sık boş kalması olağandır. Demek, çalışırken kazandığı, onu, aylak iken geçindirdikten başka, böyle bu derece güvenilemez bir durumu düşünmenin bazı bazı yaratacağı tasalı, ümitsiz anlarında da, biraz hatırını hoş etmelidir. Bunun için, çoğu sanayi işçilerinin kaleme vurulan kazançları, hemen hemen sıra işçisi gündelikleriyle bir kertede olan yerlerde, taşçılarla duvarcıların gündeliği, bu ücretlerden, genellikle yarı yarıyadan iki kata kadar fazladır. Sıradan işçilerin haftada dört beş şilin kazandığı yerlerde, taşçılarla duvarcılar çokluk 7 - 8 kazanır; berikilerin 6 kazandığı yerde, ötekiler 9 - 10 kazanır. Onlar, Londra'da olduğu gibi 9 - 10 kazanırken de, ötekiler genel olarak 15 - 18 kazanır. Bununla birlikte, öğrenilmesi, taşçılıktan ve duvarcılıktan kolay bir hünerli emek çeşidi yok gibi gözükür. Yaz mevsiminde, Londra'daki hamalları, bazen tuğla duvarcısı olarak kullanırlarmış. Demek, bu işçilerin dolgun ücreti, maharetlerinin ödülü olmaktan çok, işlerinin kararsızlığına karşı bir tazminattır.

Bir dülger, bir taşçıdan oldukça daha ince ve daha marifetli bir zanaat yapıyor gibidir. Bununla birlikte, birçok yerde –çünkü her yerde böyle değildir– dülger gündeliği düşükçedir. İşi, müşterilerin zaman zaman kendisini çağırmasına çok bağlı ise de büsbütün buna kalmış değildir. Hava yüzünden aksaklığı uğraması olasılığı da yoktur.

Genel olarak biteviye iş sağlayan zanaatlar belirli bir yerde sürekli iş sağlamıyorsa, işçilerin ücreti sıradan emekle aralarında bulunan olağan oranın hep epey üstüne yükselir. Londra'daki hemen bütün zanaat sahibi gündelikçileri, başka yerlerdeki gündelikçiler gibi, ustalarının, her gün veya her hafta kollarından tutup kapı dışarı etmeleri haritada vardır. On sekiz peni sıradan emeğin ücreti sayılabildiği halde, en alt tabaka esnaftan olan gündelikçi terziler, bundan dolayı, orada günde yarım kron[74] kazanır. Ufak kasabalarda köylerde, gündelikçi terzi ücretlerinin, çoğu kez sıradan emeğin ücretlerine yaklaşabildiği olmaz. Ama Londra'da, hele yazın, bunlar çokluk haftalarca işsiz kalır.

İşteki kararsızlık; görevin zorluğu, hoşa gitmezliği ve kirliliği ile bir araya gelince, kimi zaman, en sıradan emeğin ücretlerini, en hünerli zanaatçılarınkinin üstüne çıkarır. Parça başına çalışan bir maden işçisinin, sıradan işçi ücretlerinin, Newcastle'da çok zaman iki; İskoçya'nın çoğu yerinde aşağı yukarı üç katını kazandığı sanılmaktadır. Bu işçinin yüksek ücretleri, tamamıyla işin zorluğundan, hoş olmayışından, kirliliğinden ileri

gelir. Pek çok hallerde işi, gönlünün istediğince sürekli olabilir. Londra'daki kömür boşaltıcılar; zorluk, kirlilik, hoş olmayış bakımından, maden işçisininkinden hemen hemen aşağı kalmayan bir iş görürler. Kömür gemilerinin gelişlerindeki önüne geçilmez düzensizlikten dolayı da, bunlardan çoğunun işi ister istemez pek kararsızdır. Demek maden işçileri, sıradan emek ücretlerinin çoğu zaman iki üç katını kazandığına göre kömür boşaltıcıların, bu ücretlerin bazen dört beş mislini kazanmaları mantıksız görülmemelidir. Birkaç yıl önce, durumları üzerinde yapılan araştırmada, kendilerine o zaman ödenen kerteye göre, bunların günde altı ile on şilin arasında para kazanabildikleri görülmüştür. Altı şilin, Londra'daki sıradan emek ücretlerinin aşağı yukarı dört mislidir. Her bir zanaatta da, en düşük olağan kazancın, hep, büyük çoğunluğunkiler olduğu kabul edilebilir. Bu kazanç istediği kadar aşırı gözüksün; işin hoşa gitmeyen şartlarının hepsini haydi haydi telafi ediyorsa, tekelci ayrıcalığı bulunmayan bir zanaatta, çok geçmeden bunu düşük bir kerteye indirecek nice rakipler türer.

İşin sürekliliğinin veya süreksizliğinin, herhangi bir ticarette mal mevcudunun alışılmış kârlarına etkisi olmaz. Sermayenin sürekli olarak işletilip işletilmemesi, bu ticarete değil, ticareti yapana bağlıdır.

Dördüncüsü: Emek ücretleri, işçiye karşı beslenmesi gereken güvenin azlığına ve çokluğuna göre değişir.

Kendilerine emanet edilen değerli maddelerden ötürü, kuyumcularla cevahircilerin ücretleri, her yerde, değil yalnız eşit, hatta çok üstün marifet sahibi birçok başka işçilerin ücretinden fazladır.

Sağlığımızı hekime; servetimizi, bazen hayatımızla şöhretimizi, avukata ve dava vekiline emanet ederiz. Böyle bir emanet, pek aşağılık ya da düşkün durumdaki kimselerin eline esenlikle bırakılamaz. Onun için, bunların ödülü, kendilerini topluluk içinde böyle önemli bir güvenmenin gerektirdiği düzeye ulaştıracak gibi olmalıdır. Yetişmeleri için ayrılan uzun zaman ve büyük masraf bu şart ile birleşince, bunların emek bedelini, ister istemez büsbütün artırır.

Bir kimse ticarette yalnız kendi mal mevcudunu kullanınca, güven işin içine girmez. Başkalarından elde edebileceği kredi ise ticaretinin mahiyetine dayanmayıp serveti, doğruluğu, tedbirli oluşu hakkında onların

ne düşündüğüne bağlıdır. Bundan ötürü, ticaretin çeşitli alanlarındaki türlü kâr oranları, tacirlere gösterilen türlü güven derecelerinden ileri gelmez.

Beşincisi: Başka başka işlerdeki emek ücretleri, o işlerde başarı olasılığı bulunup bulunmamasına göre değişir.

Herhangi bir kimsede, yetişmiş olduğu iş için ehliyet bulunması olasılığı türlü görevlerde pek başka başkadır. Araç gereçle çalışılan zanaatların çoğunda başarı hemen hemen kesindir. Serbest mesleklerde ise hiç belli olmaz. Oğlunuzu bir kunduracı yanına çırak veriniz. Bir çift ayakkabı yapmasını öğreneceğinden pek şüphe edilmez. Ama hukuk okumaya gönderirseniz, bu meslekte karnını doyurabilecek kadar gelişme gösteremeyeceğine, hiç değilse bire yirmi bahis tutuşabiliriz. Tamamıyla adil bir piyangoda, ikramiyeleri çekenlerin, boşları çekmiş olanların bütün kayıplarını kazanmaları gerekir. Bir becerebilene karşı yirmi kişinin başarısızlığa uğradığı bir meslekte, o tek kişinin, başaramayan yirmi kişi tarafından kazanılabilecek olanın hepsini kazanması gerekir. Mesleğinden belki kırkına doğru yararlanmaya başlayan hukuk danışmanı, yalnız kendi usanç verici ve masraflı okumasının değil, bu eğitimden hiçbir zaman yararlanması olasılığı olmayan öteki yirmi kişinin ödülünü de almalıdır. Hukuk danışmanlarının ücretleri bazen pek aşırı gibi gözükürse de, gerçek ödüller hiç öyle değildir. Herhangi bir yerde, kunduracılık ya da dokumacılık gibi basbayağı bir zanaatta çalışan çeşitli işçilerin hepsinin, yılda muhtemel olarak ne kazanıp ne harcayacağını hesap ediniz. Genel olarak, kazanç tutarının, harcananı geçtiğini göreceksiniz. Ama aynı hesabı bütün hukukçuların kaldıkları türlü hanların hepsinde, ne kadar hukuk danışmanı ve öğrencisi varsa, onlar üzerinde yapınız. Birincisini elden geldiğince yüksek, ikincini alabildiğine düşük de tutsanız, bunların yıllık kazançlarının, yıllık masraflarına kıyasla pek az olduğunu göreceksiniz. Onun için, hukuk piyangosu, pek âdil bir piyango olmaktan çok uzaktır. Gerek bu gerekse birçok başka serbest ve şerefli meslek, para kazancı bakımından, besbelli eksik mükâfat görmektedir.

Yine de bu meslekler, öteki görevlerden aşağı kalmayıp, insanın şevkini kıran bu hallere karşın, en ileri, en verimli kafaların hepsi, oralara üşüşmek için can atar. Bunları sevdirmekte iki ayrı nedenin payı vardır. Birincisi, bu mesleklerden birinde kendini gösterenleri bekleyen, üne kavuşmak

arzusudur; ikincisi, az çok her insanın gerek yeteneğine gerekse talihine karşı olan doğal güvenidir.

Pek az kimsenin orta düzeye varabildiği bir meslekte yükselmek, deha ya da üstün yetenek denilen şeyin en kesin belirtisidir. Bu gibi seçkin yeteneklerin herkeste yarattığı hayranlık, derece bakımından az ya da çok oluşuna göre büyük veya küçük olmak üzere, her zaman için, bunların ödülünün bir kısmını oluşturur. Bu, hekimlik mesleği ödülünün epeyce bir kısmını; avukatlıkta belki daha fazlasını oluşturur. Şiirle felsefede ise, ödülün hemen tümü bundan oluşur.

Çok güzel, çok hoş bazı doğal yetenekler vardır ki, sahibine belli bir hayranlık duyulmasını sağlar. Ama, bunların kazanç uğruna kullanılması, doğru yanlış, bir tür ulu orta rezalet sayılır. Onun için, bu maharetleri bu yolda kullananların para ödülü yalnızca onları edinebilmek için gereken vaktin, emeğin ve masrafın bedelini ödemeye değil, bu yetenekleri geçim aracı yapmanın doğurduğu istiskali[75] örtmeye de yeter olmalıdır.

Tiyatro oyuncularının, opera şarkıcılarının, raksçıların, vb.'nin aldıkları pek aşırı ücretler, şu iki esasa, yani bu yeteneklerin az bulunur oluşu ile güzelliğine ve onları bu yolda kullanmanın haysiyet kırıcı oluşuna dayanır. Kendilerini aşağı görürken, yeteneklerini bol keseden ödüllendirmek ilk bakışta anlamsız gibi gelir. Ama birini yaptığımız içindir ki, ikincisini mutlaka yapmak zorundayız. Bu gibi uğraşlar hakkında insanların fikri yahut kötü görüşü değişecek olsa, bunların para ödülü hemen düşer. Daha çok kimse kendini bu işlere verir. Rekabet, bunların emek karşılığını çabucak indirir. Bu gibi doğal yetenekler herkesin harcı olmamakla beraber, hiç de öyle sanıldığı kadar az değildir. Onlardan bu yolda yararlanmayı kendilerine yediremeyen birçok kimselerde bu yatkınlık pekâlâ vardır. İyi gözle görülecek olsa, daha birçokları bunları benimseyecek yetenektedir.

Çoğu insandaki, yeteneğini olduğundan pek büyük görme, her çağda felsefecilerle ahlakçıların farkına vardıkları eskiden kalma bir derttir. İnsanların, anlamsız yere talihleriyle kıvranıp böbürlenmeleri o kadar göze çarpmamıştır. Oysa bu belki daha salgın bir hastalıktır. Şöyle sağlığı, keyfi yerinde olup da, biraz o biçim düşünmeyen adam, henüz anasından doğmamıştır.

Her insan, kazanç olasılığını az çok şişirir. Kayıp olasılığını ise, çoğu kimse olduğundan aşağı görür. Şöyle sağlığı ve keyfi yerinde hiçbir kimse, kaybı olduğundan fazla hesap etmez.

Kazanç olasılığına doğal olarak aşırı değer biçtiğimizi, piyangolara cümle âlemin gösterdiği rağbetten anlayabiliriz. Adaletten şaşmayan, yani tüm kazancın tüm kaybı başa baş karşıladığı bir piyango ne görülmüştür ne görülecektir. Çünkü böylesinden girişimci hiçbir şey kazanmaz. Devlet piyangolarında biletler, gerçekte ilk ağızda almayı taahhüt edenlerin verdiği para kadar etmez. Ama ortalıkta genel olarak %20, %30, bazen %40 kârla satılırlar. Büyük ikramiyelerden birini kazanmak için boşuna beslenen ümit, bu talebin biricik nedenidir. Bu küçük tutarın bile talihten %20, %30 fazla değeri olduğunu bildikleri halde, en aklı başında kimselerin on veya yirmi bin lira kazanmak talihini satın almak için ufak bir para vermeyi budalalık saydıkları olmaz. Başka bakımlardan tamamıyla âdil bir piyangoya, bildiğimiz devlet piyangolarından çok daha yaklaşmakla beraber, ikramiyesi içinde yirmi lirayı geçeni bulunmayan bir piyangonun biletlerine karşı aynı talep olmaz. Bazı büyük ikramiyeler için talihi daha yaver olsun diye kimisi çok bilet alır. Kimisi ise bundan da fazlasına ufak ufak ortak olur. Bununla birlikte, ne kadar fazla bilet üzerinde talih denerseniz, kaybetme olasılığınız o derece artar. Matematikte bundan kesin bir düstur yoktur. Piyangodaki bütün biletleri alınız; muhakkak kaybedersiniz. Biletlerinizin sayısı arttıkça bu kesinliğe daha yaklaşmış olursunuz.

Kayıp olasılığının hemen hiçbir zaman gerektiğinden fazla değil çoğu kez olduğundan aşağı hesap edildiğini, sigortacıların pek ılımlı kârından öğrenebiliriz. Yangına veya deniz rizikosuna karşı sigortanın bir ticaret işi olabilmesi için, alışılmış primin, olağan kayıpları karşılamaya, yönetim masrafını çıkarmaya, herhangi sıradan ticarette kullanılan eşit bir sermayenin getireceği kârı sağlamaya yeter olması gerekir. Bu kadarını veren kimse, besbelli, rizikonun gerçek değerini veya onu sigorta ettirebileceğini makul olarak umduğu en aşağı bedeli ucu ucuna ödemektedir. Çok kimse sigortacılıkta biraz para kazanmışsa da, büyük servet yapan pek azdır. Sırf şu görüş iyice gösterir ki, bu çeşit işteki alışılmış kâr ve zarar bilançosu, nice kimselerin zengin olduğu başka sıradan zanaattakinden üstün değildir. Sigorta primi genellikle ılımlı olduğu halde, çoğu kimse bunu ödemeye aldırış etmeyecek kadar rizikoyu küçümser. Bütün krallık ülkesi ortalama olarak alındıkta, 20 evden 19 u,

belki %99'u yangına karşı sigortalı değildir. Halkın çoğu için deniz rizikosu daha ürkütücüdür. Sigortalanmış gemiler, sigorta edilmemişlere kıyasla çok daha fazladır. Yine de birçokları, her mevsimde, hatta savaş sırasında bile sigortalanmadan denizlerde gezer. Kimi zaman böylesi belki tedbirsizlik olmayabilir. Büyük bir ortaklığın, hatta büyük bir tacirin denizde yirmi otuz gemisi oldu mu, bunlar sanki birbirlerini sigorta eder. Hepsinin primi üzerinden yapılan tasarruf, baht işi uğranması olası bulunan kayıpları haydi haydi karşılar. Bununla birlikte, gemi sigortasını ihmal, çoğu hallerde böyle ince uzun bir hesaptan çok, ev sigortasında olduğu gibi, ilerisini gerisini düşünmeden, rizikoyu böbürlene böbürlene küçük görmek yüzündendir.

Yaşamın hiçbir döneminde, rizikoyu küçümseyip göğsünü gere gere başarı ümidi besleme, delikanlıların meslek seçtikleri yaşta olduğu kadar hararetli değildir. O çağda, felaket korkusunun, talihin yaver olacağı umudunu hemen hiç alt edemediği, hali vakti yerinde kimselerin serbest meslek denilen işlere girmeye can atmalarında değil, halk tabakasının asker yahut tayfa yazılmaya can atışında daha açık olarak gözükür.

Sıradan bir askerin nelerinden olabileceği gün gibi meydandadır. Öyle iken, genç gönüllüler her zamandan çok yeni bir savaşın başında, tehlikeye omuz silkerek, askere yazılmak için çırpınırlar. İlerleme ihtimalleri hemen hemen olmadığı halde, genç kafalarında, hiçbir zaman gerçekleşmeyen binbir şan alıp sivrilme fırsatının düşünü kurarlar. Döktükleri kanın karşılığı, yalnızca bu hayal içinde çalkanan ümitlerden oluşur. Aldıkları ücret sıra işçilerinin ücretinden azdır. Hizmet başındaki yorgunlukları ötekilerden fazladır.

Denizin piyangosu, ordununki kadar elverişsiz değildir. İyi bir işçinin ya da zanaatçının oğlu çokluk babasının rızasıyla denize çıkabilir. Ama, asker yazılmasına babası hiçbir zaman razı olmaz. Denizcilikte, onun bir şeyler olabilmesini herkes ihtimal içinde görür. Asker ocağında bir şey olmak ihtimalini kendisinden başka gören yoktur. Halk bir büyük amirale karşı, bir büyük generale olduğunca hayranlık duymaz. Deniz hizmetinde en büyük başarı, karadaki eşit başarıdan daha sönük bir kısmet ve ün vaat eder. Her iki hizmetin bütün alt rütbelerindeki yükselişte de aynı fark vardır. Kıdem kurallarına göre, bahriyedeki yüzbaşı, ordudaki albayla bir rütbededir. Ama herkes onu ötekine denk görmez. Piyangodaki büyük ikramiyeler az olduğundan, küçük ikramiye sayısı fazla olmak gerekir. Onun için sıradan

tayfalar, çoğu kez sıra askerinkinden daha sık sivrilip yükselir. O zanaatta asıl hoşa giden, bu ikramiyelere bağlanan umuttur. Maharetleri ve el yatkınlıkları hemen her zanaatçınınkinden üstün olmasına; bütün ömürleri bitip tükenmeyen didinme ve tehlikelere sahne olmasına karşın, sıradan tayfa kaldıkça, bütün bu hüner ve el yatkınlığına rağmen, bütün bu didinme ve tehlikelere karşılık; hemen hemen, bunlardan ilkini kullanmak, ötekilerini savuşturmak zevkinden başka mükâfat görmezler. Ücretleri, denizcilerin ücret kertesini ayarlayan sıradan liman işçisi ücretinden yüksek değildir. Boyuna liman liman dolaştıklarından, ayrı ayrı bütün Büyük Britanya limanlarından denize çıkanların aylık ücreti, bütün bu çeşitli yerlerdeki öteki işçilerin aylık ücretinden daha çok aynı düzeye yaklaşır. En çok gemicinin gidip geldiği limanın, yani Londra limanının ücret kertesi, bütün öteki limanların ücret kertesini düzenler. Londra'da türlü işçi sınıflarının çoğunun ücreti, Edinburgh'daki aynı sınıftan işçilerin ücretinin aşağı yukarı iki katıdır. Fakat, Londra limanından yola çıkan gemicilerin, Leith limanından hareket edenlere kıyasla, ayda 3 - 4 şilinden fazla kazandıkları olmaz. Çoğu kez, fark bu kadar bile değildir. Barış zamanı, ticaret gemilerinde, Londra'daki fiyat, ay 30 gün hesabıyla, aşağı yukarı ayda 1 gine'den 27 şiline kadardır. Londra'da haftada 9 - 10 şilin alan sıradan bir işçi, ay 30 gün hesabıyla ayda 40 - 45 şilin kazanabilir. Gerçekte, gemiciye ücretinden başka ayrıca kumanya verilir. Bununla birlikte, bu azığın değeri, belki, onun ücretiyle sıra işçisi ücreti arasındaki farkı her zaman geçmez. Kimi zaman geçse bile bu, gemici için açıktan bir kazanç olmaz. Çünkü aile ocağında, ücretleriyle geçindirmek zorunda bulunduğu çoluk çocuğu ile kumanyayı paylaşamaz.

Azrail'in etrafta dolaştığı, vartalarla tehlikelerin eksik olmadığı serüven dolu bir hayat, gençlerin cesaretini kıracak yerde, onları bir mesleğe çokluk büsbütün çekmektedir. Aşağı tabakadan yufka yürekli bir ana, gemileri görüp, gemicilerin başından geçenleri dinler de, oğlu denizci olmaya heves eder diye, onu limanı bulunan bir kentteki okula göndermeye çoğu kez korkar. Cesaretle, el çabukluğu ile savuşturacağımızı umduğumuz uzak kaza olasılıkları bize tatsız gelmediği gibi, herhangi bir işteki emek ücretlerini de yükseltmez. Gözü pekliğin ve maharetin fayda etmeyeceği durumlarda iş değişir. Sağlığa pek zararlı diye tanınmış zanaatlarda, emek ücretleri göze batacak kadar yüksektir. Sağlığa zararlı oluş, hoşa gitmeyen

şeylerdendir. Bunun, emek ücretleri üzerindeki etkileri de bu genel konu içine sokulmalıdır.

Mal mevcudunun türlü kullanışlarının hepsinde kârın alışılmış oranı, aşağı yukarı, kazancın kesin oluşuna veya olmayışına göre değişir. Genel olarak bu kazanç iç ticarette dış ticarettekinden; dış ticaretin bazı kollarında ise öteki şubelerindekinden daha az kararsızdır. Örneğin Kuzey Amerika ticaretinde, Jamaika'dakinden kesindir. Kârın alışılmış oranı, her zaman için, az çok riziko ile birlikte yükselir. Bununla beraber, kâr, riziko ölçüsünde yahut onu tüm karşılayacak kadar yükseliyora benzemez. İflaslar en çok, ticaretin en tehlikelilerinde olur. Hepsinden tehlikelisi, başarılınca da yine en kazançlısı olması muhtemel kaçakçılık ticareti, insanı hiç şaşmadan iflasa sürükler. Göğsünü gere gere başarı beklemek, anlaşılan burada da, başka yerlerde olduğu gibi kendini gösterip öyle çok serüvenciyi bu tehlikeli işlere çeker ki, aralarındaki rekabet bunların kârını, rizikoyu karşılamak için gerekli olanın aşağısına düşürür. Bunu tüm karşılayabilmek için, her zamanki kazanç, mal mevcudunun alışılmış kârından başka hem bütün zaman zaman olan kayıpları örtmeli hem de serüvencilere, sigortacıların kârı cinsinden, fazladan bir kâr sağlamalıdır. Her zamanki kazanç bütün bunlara yetse, iflaslar bu çeşit ticarette ötekilerdekinden daha sık olmaz.

Böylece, emek ücretlerini başkalaştıran beş şart içinde yalnız iki tanesi sermaye kârlarını etkiler: İşin hoşa gidip gitmemesi ile rizikolu ya da güvenilir olması… İşin hoşa gidip gitmemesi bakımından fark, mal mevcudunun türlü kullanışlarının çoğunda ya azdır ya hiç yoktur. Türlü emek kullanılışlarında ise, pek büyük fark vardır. Mal mevcudu kârı, riziko oranında artıyora benzemez. Bütün bunlardan şu sonucu çıkarmak gerekir: Aynı toplulukta ya da aynı bölgede, mal mevcudunun çeşitli kullanılışlarında kârın ortalama ve alışılmış oranları; türlü emek çeşitlerinin para ücretlerinden daha yüksek bir düzeye yaklaşmalıdır. Nitekim de böyle olmaktadır. Sıradan bir işçinin kazancı ile işi yolunda bir avukatın veya hakimin arasındaki fark birbirinden ayrı herhangi iki iş alanındaki alışılmış kârlar arasındaki farktan besbelli çok büyüktür. Bundan başka, çeşitli zanaatların kârları arasında görünürdeki fark, genel olarak, ücret sayılması gereken şeyi kâr sayılması gerekenden her zaman ayırt etmeyişimizden ileri gelen bir yanılmadır.

Eczacıların kârı pek dile düşmüş olup herkesin aklına olmadık şeyler getirir. Bununla birlikte, görünürde büyük olan bu kâr, çoğu kez emeğin akla sığar ücretinden başka bir şey değildir. Bir eczacıdaki ustalık, herhangi bir başka işçininkinden daha nazik ve incedir. Sonra, ona gösterilen güvenin önemi çok daha büyüktür. Eczacı her zaman için yoksulların; acı ve tehlike pek büyük olmadığı sıralarda da, zenginlerin hekimidir. Bundan ötürü, ödülünün o ustalığa ve güvene uygun olması gerekir. Bu da genel olarak, sattığı ilâçların bedelinden elde edilir. Gelgelelim, geniş bir pazarı olan bir kentte, işi pek yolunda giden eczacının bir yıl içinde satabileceği bütün ilâçlar, kendisine belki 30 - 40 liradan fazlaya mal olmayabilir. Onun için, bunları %300 - 400 ya da 1000 kârla satsa, çoğu kez bu, onun yükleyebileceği tek şekilde, ilaçları fiyatına eklemiş olduğu makul emek ücretlerinden fazla bir şey olmayabilir. Kâr gibi gözüken şeyin çoğu, kâr kılığına girmiş gerçek ücretlerdir.

Ufak bir liman kasabasındaki küçük bir bakkal, topu topu 100 sterlinlik bir mal mevcudu ile %40 veya 50 kazanır. Oysa, aynı yerde büyük bir toptancı tacir on bin liralık bir mal mevcudu ile %8 veya 10 kazanır. Orada oturanların kolaylığı için bakkalın ticaretine gereksinme olabilir. Pazarın darlığı da, bu ticarette daha büyük bir sermayenin kullanılmasına elvermeyebilir. Ama bu adam ticaretiyle hem karnını doyurmalı hem onun gerektirdiği şartlara uygun şekilde yaşayabilmelidir. Biraz sermayesi olmalı; üstelik, okuyup yazma bilmeli, hesap tutabilmelidir. Sonra, belki, elli altmış çeşit başka başka mal ile, bunların fiyatları, nitelikleri, en ucuza alınabilecekleri pazarlar üzerinde, güzelce yargıda bulunabilmelidir. Sözün kısası, onda, büyük bir tacir için gerekli olan bilgilerin hepsi bulunmalıdır. Büyük tacir olmasına tek engel, yeter sermayesi bulunmamasıdır. Yılda 30 - 40 lira, bütün bunları bilen bir kimsenin emeği için pek aşırı ödül sayılamaz. Sermayesinin büyük gibi görünen kârından bunu çıkarırsanız, geriye belki mal mevcudu alışılmış kârlarından pek de fazla bir şey kalacak değildir. Görünürdeki kârın çoğu, bu durumda da, gerçek ücrettir.

Perakende ticaretle toptan ticaretin görünürdeki kârları arasında bulunan fark, başkentte, küçük kentlerle taşra köylerinde olduğundan çok azdır. Bakkallık ticaretinde 10 bin liranın kullanılabildiği yerde, bakkalın emek ücretleri, bu kadar büyük bir sermayenin gerçek kârına eklenen bir hiçten başka bir şey değildir. Dolayısıyla, zengin perakendecinin görünürdeki kârları, orada, toptancı tacirinkilere çok daha fazla yaklaşır. Başkentte

perakende satılan malların, genel olarak kasabalarla köylerdeki kadar, hatta bunlardan bile ucuz olmaları, bu yüzdendir. Örneğin, bakkal eşyası genellikle çok daha ucuzdur. Ekmekle etin fiyatı, çokluk iki tarafta da birdir. Bakkal mallarının büyük kentte ulaştırılması, köye ulaştırılmasından pahalıya gelmez. Fakat çoğu, pek daha uzak yoldan getirildiği için, zahire ve hayvanın taşınması daha pahalıdır. Bundan ötürü, her iki tarafta da maliyeti aynı olduğundan, bakkal eşyası az kârın bindiği yerde ucuz olur. Ekmekle kasaplık etin maliyeti büyük kentte, köydekinden fazladır. Onun için, kâr daha az olduğu halde, orada her zaman daha ucuz olmayıp çokluk aynı fiyatadır. Ekmek ve kasaplık et gibi maddelerde, (görünürdeki kârı azaltan) aynı neden, maliyeti de yükseltir. Pazarın genişliği, daha büyük sermayelere kullanış yeri sağlayarak, görünürdeki kârı azaltır. Gelgelelim, daha uzak mesafelerden mal getirmek ihtiyacını doğurduğundan, maliyeti artırır. Bu bir yandan azalıp öte yandan artış, çoğu hallerde aşağı yukarı birbirini korur gibidir. Krallık ülkesinin başka başka yerlerinde, zahire ve hayvan fiyatları çokluk pek başka başka olduğu halde, ülkenin çoğu bölgesinde ekmek ve et fiyatının genel olarak hemen hemen bir olmasının nedeni, belki budur.

Hem toptan hem perakende ticarette, mal mevcudu kârları, başkentte, genel olarak küçük kentlerle köylerdekinden düşükse de, başkentte ufaktan başlanıp çoğu kez büyük servetler kazanılmakta; berikilerde ise, hemen hiçbir zaman böyle şey olmamaktadır. Küçük kentlerle köylerde, pazarın dar oluşundan ötürü, mal mevcudunun büyümesiyle ticareti genişletmek her zaman mümkün değildir. Onun için, böyle yerlerde, belirli bir kimsenin kâr oranı pek yüksek olabilirse de, bu kârların tümü ya da toplamı, dolayısıyla da bu kimsenin bir yıl içinde biriktirdiği hiçbir zaman pek büyük olamaz. Büyük kentlerde ise, bunun tersine, mal mevcudu arttıkça ticaret genişletilebilir. Tutumlu ve iyi iş yapan bir adamın itibarı, mal mevcudundan çok çabuk artar. Bu kimsenin ticareti, bunları her ikisinin tutarı oranında; kârların toplamı veya tümü, ticaretinin büyüklüğü oranında; her yıl biriktirdiği ise, kârlarının tutarı oranında artar. Bununla birlikte, büyük şehirlerde bile düzgün, tutunmuş, iyi tanınmış bir zanaat alanında, o da uzun didinme, tutum ve dikkatle geçen bir yaşantı sayesinde, büyük servetler kazanıldığı binde bir olur. Gerçekte, bu yerlerde spekülasyon ticareti adı verilen işte kimi zaman apansızın servetler kazanıldığı olmaktadır. Spekülasyoncu tacir, düzgün, tutunmuş ya da iyi tanınmış bir iş

alanında çalışmaz. O, bu yıl zahire taciridir. Ertesi yıl şarap taciri olur. Öbür yıl şeker, tütün ya da çay tüccarı olur. Olağanüstü kârlı olması ihtimalini önceden kestirdiği her ticarete burnunu sokar. O işteki kârların, öteki işlerdekinin oranına düşebileceğini önceden kestirince, onu bırakır. Bundan dolayı, onun kâr ve kayıpları ile bir başka tutunmuş ve iyi tanınmış ticaret alanındaki kâr ve kayıplar arasında orantı bulunamaz. Gözünü daldan budaktan sakınmayan bir serüvenci, bazen birbiri ardından başarılı iki üç spekülasyonla hatırı sayılır bir servet yapabilir. Ama iki üç başarısız spekülasyonla da, bir o kadarını yitirmesi pekala olasılık içindedir. Böyle bir ticarete, ancak büyük kentlerde girişilebilir. Yalnız ticaretin ve haberleşmenin pek genişlemiş olduğu yerlerde, bunun gerektirdiği bilgileri edinebilmek mümkün olur.

Yukarıda sözü edilen beş şart, emek ücretleriyle sermaye kârlarında pek büyük eşitsizlikler yaratır, ama bunlardan her ikisinin türlü kullanışlarındaki gerçek ya da mevhum[76] üstünlüklerle sakıncaların tümü üzerinde hiçbir eşitsizlik doğurmaz. Bu şartlar, bazılarında ufak bir para kazancını telafi edecek, ötekilerde ise bir büyük kazanca karşılık oluşturacak türdendir.

Bununla birlikte, bu eşitliğin, işlerdeki üstünlüklerle sakıncaların hepsinde olabilmesi için, en kusursuz özgürlüğün bulunduğu yerde bile üç şey gerekir: Birincisi; o bölgede işler iyice tanınmış, uzun zamandan beri kurulmuş olmalıdır. İkincisi; olağan yahut doğal denilebilecek halde bulunmalıdırlar. Üçüncüsü; bunlar, uğraşanların belli başlı veya biricik işi olmalıdır.

Birincisi; bu eşitlik, ancak o bölgede iyice tanınmış, uzun zamandan beri tutunmuş işlerde olabilir.

Bütün öteki şartların eşit olduğu yerde, ücretler, genel olarak yeni zanaatlarda, eskilerdekinden yüksektir. Bir tasarı sahibi yeni bir sanayi kurmaya kalktı mı, başlangıçta işçilerini, kendi zanaatlarında kazandıklarından yahut işinin mahiyetinin hali ile gerekli kılacağından daha yüksek ücretlerle, başka işlerden çelip ayartması gerekir. Bu ücretleri, genel kerteye indirmeyi göze alana değin epey bir zaman geçmesi gerekir. Gösterilen talep bakımından, sırf modaya ve geçici hevese dayanan sanayi sürekli değişir durur. Bunların, nice zamanın yer etmiş sanayisi denmeye elverecek kadar uzun boylu tutundukları hemen hemen olmaz. Bunun tersine; talebin başlıca, fayda ve ihtiyaçtan ileri gelen sanayi ise daha az

değişikliğe uğrar; aynı biçim yahut aynı örnek, birbiri ardınca, yüzyıllar boyunca istenip gidebilir. Bundan dolayı, birinci çeşit sanayideki ücretlerin, ötekilerden yüksek olması ihtimal içindedir. Birmingham, başlıca birinci çeşit sanayi üzerine; Sheffield ise öteki çeşit üzerine iş yapar. Bu iki ayrı yerin emek ücretlerinin, sanayilerinin mahiyetindeki bu ayrılığa uygun olduğunu söylerler.

Yeni bir sanayiye, yeni bir ticaret dalına ya da tarımdaki bir yeni yönteme başlamak, hep, tasarı sahibinin olağanüstü kârlar beklediği bir spekülasyondur. Bu kârlar, kimi zaman pek büyük olur. Bazen, belki daha çok kere, başka türlü olur. Ama genel olarak, bunlarla o bölgedeki öteki eski zanaatların kârları arasında düzgün bir orantı bulunmaz. Tasarı başarılı olursa, kârlar ilkin çokluk pek yüksektir. O zanaat veya iş, iyice tutunup tanınınca, rekabet bu kârları, öteki işlerdekinin düzeyine indirir.

İkincisi; emeğin ve mal mevcudunun türlü kullanışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların tümü üzerindeki bu eşitlik, bu işlerin yalnız alışılmış veya doğal denebilecek durumlarında olabilir.

Emeğin hemen her türlü çeşidine karşı talep, alışılandan kâh daha fazla kâh daha azdır. İlk halde, bu kullanılıştaki üstünlükler, her zamanki düzeyin yukarısına çıkar; ötekinde ise bunun altına iner. Kır emeğine karşı talep hasat ve mahsulü kaldırma zamanında, yılın çoğu zamanında olduğundan fazladır. Ücretler de, talebin bu artışı ile yükselir. Savaş sırasında, 40 - 50 bin gemici, ticaret hizmetinden ayrılıp Kral'ın[77] hizmetine gitmek zorunda kalınca, ticaret gemisi tayfalarına karşı talep, bunların azlığı dolayısıyla, kesenkes artar. Ücretleri, bu gibi hallerde çokluk, ayda, 21 - 27 şilinden 40 - 60 şiline fırlar. Tersine olarak; tavsayan sanayide, çoğu işçiler eski zanaatlarını bırakmaktansa, emeklerinin niteliğine, haliyle elverecek ücretten daha azına rıza gösterirler.

Mal mevcudu kârları, mal mevcudunun üzerinde çalıştırıldığı eşyanın fiyatına göre değişir. Bir malın fiyatı alışılmış veya ortalama kertenin üstüne yükselince, onu pazara iletmek için kullanılan mal mevcudunun, hiç değilse bir kısmının kârları, yakışık alan kertelerinin üstüne çıkar. O düştüğünde, onlar da bunun aşağısına iner. Bütün mallar az çok fiyat değişikliğine uğrar. Ama kimi, ötekilerinden çok fazla uğrar. İnsan çalışmasıyla meydana gelen bütün mallarda, her yıl kullanılan emek miktarını, kesenkes talep ayarlar. Bunu, ortalama yıllık üretim, ortalama

yıllık yoğaltımla imkân ölçüsünde bir olacak şekilde düzenler. Bazı işlerde, aynı miktarda çalışmanın, her zaman için aynı ya da hemen hemen aynı miktarda mal, ürettiğine evvelce işaret olunmuştu. Örneğin, pamuklu veya yünlü sanayisinde, aynı sayıda işçi, bir yılda aşağı yukarı aynı miktarda pamuklu ya da yünlü yapar. Demek, bu gibi malların pazar fiyatındaki değişmeler, ancak talepteki geçici değişmelerden ileri gelebilir. Örneğin, herkesin birden yas tutması siyah kumaşın fiyatını yükseltir. Fakat çoğu keten ve yünlü çeşitlerine karşı talep pek değişmediği gibi bunların fiyatı da değişmez. Ama, aynı miktarda çalışmanın, her zaman aynı miktarda mal meydana getirmeyeceği başka işler vardır. Örneğin, aynı miktarda çalışma ile türlü yıllarda çok başka başka miktarda ekin, şarap, şerbetçiotu, şeker tütün vb. üretilir. Bundan ötürü, bu gibi malların fiyatı yalnız talep değişmelerine göre değil, çok daha büyük ve sık olan miktar değişmelerine göre değişir; bundan dolayı da pek oynaktır. Ama, alım satım yapanlardan kiminin kârı, ister istemez bu malların fiyatı ile dalgalanmak gerekir. Spekülâsyoncu tacirin işlemleri, başlıca bu çeşit mallar üzerinde döner. Fiyatlarının yükselmesi ihtimali olduğunu önceden kestirince, bu malları satın almaya çabalar; düşecek gibi olunca satmaya çalışır.

Üçüncüsü; emeğin ve mal mevcudunun çeşitli kullanılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların tümü üzerindeki bu eşitlik, yalnızca, bu işlerin, onlarla uğraşanların başlıca ya da tek işi olanlarında meydana gelebilir.

Bir kimse, vaktinin çoğunu almayan bir işle geçimini sağlarken, aradaki boş zamanlarında bir başka işte, o işin tabiatına uygun olan ücretten azıyla çalışmaya çokluk isteklidir.

Hâlâ, İskoçya'nın birçok yerlerinde, kulübeligiller veya kulübeliler denilen[78] birtakım kimseler vardır. Bunlara, birkaç yıl önceleri, şimdikinden çok rastlanırdı. Bunlar, toprak sahipleriyle çiftçilerin bir tür dışarı hizmeti gören uşaklarıdır. Efendilerinden çoğunlukla gördükleri mükâfat, bir ev, küçük bir sebze bahçesi, bir ineği beslemeye yetecek kadar ot, belki de bir veya iki acre'lık çift sürmeye yarar kötü topraktır. Emekleri gereksinince efendileri onlara, ayrıca haftada, 16 İngiliz peni'si kadar eden 4 galon yulaf kırması verir. Yılın büyük bir kısmında onları ya pek az çalıştırır ya hiç çalıştırmaz. Ellerindeki küçük toprağın ekilip biçilmesi ise, diledikleri gibi kullanabilecekleri zamanı doldurmaya yetmez. Bu gibi toprak işleyiciler şimdikinden çok iken, arta kalan zamanlarını pek az bir

bedelle, kendilerini çalıştırmak isteyene memnunlukla verip, öteki işçilerden az ücretle çalışırlarmış. Anlaşılan bunlara eskiden Avrupa'nın her yanında rastlanırmış. Yoksa, ekilip biçilmesi bir şeye benzemeyen, nüfus durumu ise ondan beter ülkelerde, toprak sahipleriyle çiftçilerin çoğu, kırdaki çalışmanın bazı mevsimlerde gerektirdiği olağanüstü işçi sayısını başka türlü bulamazlardı. Bu gibi işçilerin zaman zaman efendilerinden aldıkları günlük ya da haftalık ödülün, emekleri karşılığının tümü olmadığı bellidir. Bunların elindeki küçük toprak, o mükâfatın önemli bir parçasını oluştururdu. Bununla birlikte, eski zamanın emek ve yiyecek içecek fiyatlarını derlemiş olup her ikisini şaşılacak kadar düşük göstermekten zevk alan birçok yazar, bu günlük ya da haftalık ödüle, bu bedelin tümü gözü ile bakmışlardır.

Çokluk bu gibi emeğin ürünü, pazara, başka halde o ürünün tabiatına elvermeyecek kadar ucuza gelir. Şişle çorap, İskoçya'nın birçok yerlerinde, başka bir yerde tezgâhta yapılabilecek çoraptan çok ucuza örülür. Bu, geçimlerinin başlıcasını bir başka işte kazanan hizmetçilerle işçilerin işidir. Her yıl, Leith'a, çifti 5'le 7 peni arasında olan; bin çiftten fazla Shetland çorabı getirilir. Güvenle bana söylendiğine göre, Shetland adalarının çok küçük başkenti Lerwick'de, günde 10 peni, sıradan emeğin çok rastlanan pahasıdır. Aynı adalarda, yün çorabın çiftini bir gine'ye ve daha fazlaya örerler.

İskoçya'da keten ipliği, aşağı yukarı asıl başka işler için tutulan hizmetçilerin çorap örmeleri tarzında bükülür. Emeğinin hepsini, bu iki zanaatın birinden biri ile çıkartmaya uğraşanlar, ölmeyecek kadar bir şey kazanırlar. İskoçya'nın çoğu yerinde, haftada 20 peni kazanabilen bir kadın, iyi bir bükücüdür.

Varlıklı ülkelerde, piyasa genel olarak öyle geniştir ki, hangi zanaattan olursa olsun, içinde çalışanların bütün emeğini, bütün mal mevcudunu işletmeye yetişir. Bir işle geçinip, öte yandan bir başkasından bazı ufak tefek kazanç elde eden kimselerin örneğine, başlıca, yoksul ülkelerde rastlanır. Ama, bunun benzeri olan aşağıdaki örnek, pek zengin bir ülkenin başkentinde de vardır. Avrupa'da, ev kirası Londra'dakinden pahalı olan kent yoktur sanıyorum. Öyle iken, döşenmiş bir dairenin, böyle ucuza kiralanabileceği bir başkent tanımıyorum. Londra'da oturacak yer, Paris'tekinden çok ucuz olduğu gibi, Edinburgh'ta o iyilikteki yerden de çok

ucuzdur. İşin garip görünebilecek yanı, dairelerdeki ucuzluğun, ev kirasının pahalı oluşundan ileri gelmesidir. Londra'daki ev kiralarının pahalılığı, yalnızca bütün başkentlerdeki kiraları yükselten nedenlerden, yani emeğin pahalılığından; genel olarak uzaktan taşınması gereken bütün yapı gereçlerinin pahalılığından; hele toprak rantının pahalılığından dolayı değildir. (Her toprak sahibi, tekelci gibi davranıp, kentte bir tek acre kötü toprak için, çoğu kez, kırdaki en iyi toprakların 100 acre'ından alınabilecek olandan fazla bir rant ister.) Bu kira pahalılığı biraz da, her aile başkanını baştan aşağı bütün bir evin tümünü kiralamak zorunda bırakan, halkın kendine özgü görgü ve alışkanlıklarından doğar. İngiltere'de konut denince, aynı dam altındaki her şey anlaşılır. Fransa'da, İskoçya'da, Avrupa'nın öteki birçok yerlerinde ise oturacak yer, çokluk yalnızca bir kat demektir. Londra'daki iş güç sahibi bir adam, kentte, müşterilerinin bulunduğu bölgede, bütün bir ev tutmak zorundadır. Dükkanı yer katında olup, kendisi çoluğu çocuğu ile tavan arasında yatar. Ev kirasının bir kısmını, ortadaki iki katı kiraya vererek çıkarmaya çalışır. Ailesini geçindirmek için kiracılarına değil, işine bel bağlar. Paris ile Edinburgh'ta ise, daire kiraya veren kimselerin, çokluk, başka geçim yolu olmadığından, kattan alınan bedelin hem evin kirasını hem ailenin bütün masraflarını sağlaması gerekir.

Kısım II

Avrupa Siyasetinin Doğurduğu Eşitsizlikler

En kusursuz özgürlüğün bulunduğu yerlerde bile, emeğin ve mal mevcudunun türlü kullanılışlarındaki üstünlüklerin ve sakıncaların tümünde, yukarıda söylenen üç şarttan birinin olmamasından ileri gelen eşitsizlikler işte bunlardır. Gelgelelim, Avrupa siyaseti işleri tam bir özgürlük içinde bırakmayarak, çok daha önemli başka eşitsizliklere yol açar.

Bunu, başlıca, aşağıdaki üç şekilde meydana getirir. Birincisi; kimi işlerde, rekabeti haliyle oralara girmeye gönlü olacaklardan daha az kimse arasında bırakmakla. İkincisi; başka işlerde, rekabeti doğal şekilde olacağından çok artırmakla. Üçüncüsü; emekle mal mevcudunun hem bir işten ötekine hem bir yerden ötekine serbestçe dolaşabilmesine ket vurmakla...

Birincisi; Avrupa siyaseti, kimi işlerdeki rekabeti, o işlere haliyle girmeye gönlü olacaklardan daha az kimse arasında bırakarak, emeğin ve mal mevcudunun çeşitli kullanılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların tümünde, pek hatırı sayılır bir eşitsizliğe yol açar.

Loncaların tekelci ayrıcalıkları, o siyasetin bu maksatla kullandığı belli başlı araçlardır.

Lonca halinde kurulmuş bir zanaatın tekelci ayrıcalığı, kurulduğu kentte, rekabeti, kesenkes, bu zanaatı yürütme hakkı olanlara hasreder. O kentte, gereken vasıftaki bir usta yanında çıraklık etmiş olmak, çokluk, bu hakkı elde etmek için gerekli şarttır. Lonca tüzüğü maddeleri kimi zaman bir ustanın bulundurabileceği çırak sayısını, hemen her zaman da, her çırağın kaç yıl hizmet etmek zorunda olduğunu düzenler. Bu her iki düzenlemenin amacı, rekabeti haliyle bu zanaata girmeye gönlü olacaklardan çok daha az sayıda kimse arasında kısıtlamaktır. Çırak sayısının sınırlandırılması, rekabeti doğrudan doğruya kısar. Uzun bir çıraklık süresi, eğitim masrafını artırarak daha dolaşık yoldan, aynı derecede etkili biçimde rekabeti azaltır.

Bir lonca tüzüğü gereğince, Sheffield'da hiçbir bıçakçı ustasının, bir defada birden fazla çırağı olmaz. Norwich ile Norfolk'da, hiçbir dokumacı ustasının ikiden çok çırağı olamaz. Yoksa, Kral'a ödenmek üzere, ayda beş

lira cezası vardır. İngiltere'nin herhangi bir yerinde veya İngiliz sömürgelerinde, bir şapka ustasının ikiden çok çırağı olamaz. Bunun yarısı Kral'a, yarısı yetkili bir mahkemede dava açana verilmek üzere, ayda beş lira cezası vardır. Bu her iki düzenlemeyi Krallık ülkesinin bir kanunu pekiştirmekle birlikte, besbelli, Sheffield tüzüğünü çıkaran aynı lonca anlayışı tepeden inme zorlamıştır. Londra'daki ipekli kumaş dokuyucuları, lonca halinde kuruluşları üstünden daha bir yıl geçmeden, herhangi bir ustanın, bir defada ikiden çok çırak bulundurmasını yasak eden bir tüzük çıkarmışlardır. Bu tüzüğü bozmak için, özel bir parlamento kararına gerek olmuştur.

Çoğu esnaf kuruluşlarında, çıraklık zamanı olarak, bütün Avrupa'da çokluk konulan sürenin, eskiden yedi yıl olduğu anlaşılıyor. Bütün bu kuruluşlara, eskiden üniversiteler denirdi. Gerçekte bu, her türlü kurulun, Latince adıdır. Kadim kentlerin eski beratlarında, demirciler üniversitesi, terziler üniversitesi, vb... hep rastladığımız deyimlerdir. Şimdi kendilerine özgü olarak üniversite adı verilen apayrı kurumlar, ilk vücuda getirildiğinde, edebiyat üstadı (Edebiyat Fakültesinden lisansüstü diplomalı) [79] aşamasını elde etmek için gerekli sayılan okuma yılı süresinin, loncaları çok daha eski olan, basbayağı zanaatlardaki çıraklık sürelerinden kopya edilmiş olduğu açıkça anlaşılıyor. Basbayağı bir zanaatta, bir kimsenin usta olup, çırak tutabilmek hakkını edinebilmesi için, gerekli vasıfta bir usta yanında yedi yıl çalışması lazım geldiği gibi; serbest mesleklerde de, (eskiden eş anlamda olan sözcüklerle) üstat, hoca ya da doktor olmak yanında (yine aslında eş anlamda bulunan sözcüklerle) çömez ya da çırak okutabilmek için, bir üstat yanında yedi yıl çalışmak gerekiyordu.

Çokluk, Çıraklık Yasası denilen, Elizabeth'in beşinci saltanat yılındaki bir kanun, önceden o işlerde en aşağı yedi yıl çıraklık etmeden, kimsenin, o zamanlar İngiltere'de yapılan zanaat, esnaflık ya da mesleklerden biri ile artık uğraşmayacağı hükmünü koymuş; o döneme dek birçok özel loncalara ait olan tüzük, pazar kentlerinde yürütülen bütün zanaatlar için, İngiltere devletinin kanunu durumuna girmiştir. Zira, yasanın terimleri pek genel olmasına, Krallık ülkesinin tümünü açıkça kapsamına almasına karşın, yorumlama yolu ile, bunun etkisi yalnızca pazarı olan kentlere hasredilmiş; taşra köylerinde, her biri için yedişer yıl çıraklık etmeden de, bir kimsenin birçok başka başka zanaatları yapabileceği; çünkü köyde oturanların rahatı

için bu zanaatların gerekli olduğu; ahali sayısının, çokluk, bu zanaatlardan her birine ayrı, takım takım adam ayırmaya yetmeyeceği düşünülmüştür.

Terimlerinin katı biçimde yorumlanmasıyla da, bu yasanın etkisi, yalnız Elizabeth saltanatının beşinci yılındaki kanundan önce İngiltere'de kurulmuş bulunan zanaatlara hasredilmiş; ondan sonra ortaya çıkanlar hiçbir zaman kapsamına almamıştır. Zabıta kuralları olarak düşünüldükte, bu kısıntı, tasarlamaya sığmayacak, bir sürü saçma sapan fark gözetmelere yol açmıştır. Örneğin, bir araba yapıcısı, araba tekerleklerini ne kendisi yapabilir, ne de yapmak için gündelikçi kullanabilir. Bunları, tekerlek yapan bir ustadan satın almak zorundadır. Çünkü, bu zanaat, Elizabeth saltanatının beşinci yılından önce de İngiltere'de vardı. Ama, tekerlekçi, arabacı yanında hiç çıraklık etmediği halde, ister kendisi araba yapabilir isterse bunu yapmak için gündelikçi kullanabilir. Çünkü, yasa yapıldığı sıralarda, İngiltere'de bu zanaatla uğraşılmadığından, araba yapmak zanaatı yasada yoktur. İngiltere'de Elizabeth'in beşinci saltanat yılındaki kanundan önce yapılmadıkları için, Manchester, Wolverhampton, Birmingham sanayisinin çoğu, bu yüzden yasaya girmemiştir.

Fransa'da çıraklık süresi, türlü kentlerde, türlü zanaatlarda başka başkadır. Bunların birçoğu için Paris'te aranan süre beş yıldır. Ama bir kimse o zanaatı usta olarak yapma hakkını kazanabilmek için, çoğunda, beş yıl daha gündelikçi olarak çalışması gerektir. Bu süre içinde, ona, ustanın kalfası; bu süreye, kalfalık denir.

İskoçya'da çıraklık süresini herkes için düzenleyen genel bir kanun yoktur. Türlü esnaf kuruluşlarında süre başka başkadır. Sürenin uzun olduğu yerlerde bunun bir kısmından, genel olarak, ufak bir resim ödemekle kurtulunabilir. Çoğu kentlerde pek hafif bir resim, herhangi bir loncadan ruhsat satın almak için elverir. Ülkenin belli başlı mamulleri olan keten ve kenevir bezini dokuyanlar; bunlara bağlı bütün öteki işçiler çıkrıkçılar, yumakçılar, vb... kent hukukuna sahip bir kasabada resim ödemeksizin zanaatlarını yürütebilirler. Kent hukukuna sahip olan bütün kasabalarda haftada kanunun izin verdiği günlerde, herkes kasaplık et satmakta serbesttir. İskoçya'da, bazı en güç zanaatlarda bile, çıraklığın alışılmış süresi üç yıldır. Genel olarak da, Avrupa'da lonca kanunları İskoçya'dakinden yumuşak bir ülke bilmiyorum.

İnsanın kendi emeği üzerindeki tasarrufu, başkaca bütün mülkiyet haklarının ana temeli olduğu gibi, bunların en kutsal, en dokunulmaz olanıdır da. Fakir bir adamın varı yoğu kendi gücü, bir de ellerindeki yatkınlıktır. Komşusuna zararı dokunmadıkça, bu gücü ve elyatkınlığını, en uygun gördüğü biçimde kullanmaktan onu alıkoymak ise, bu en kutsal mülkiyet hakkını göz göre göre hırpalamaktır; gerek işçinin gerek ona iş vermeye gönlü olanların kanunlu özgürlüğünü düpedüz çiğnemektir. Bu, birinin elverişli gördüğü gibi çalışmasına, ötekilerin ise işine uygun gördüğünü kullanmasına engel olur. O kimsenin çalıştırılmaya elverişli olup olmadığını kestirmek, ondan bunca çıkarı bulunan patronların takdirine elbette bırakılabilir. Aman uygunsuz kimse kullanmasınlar diye, kanun yapıcının kendisini tasalanıyor göstermesi, besbelli, hem yersiz hem de bunaltıcıdır.

Uzun çıraklık süresi koymak, işçiliği yerinde olmayan yapıtların boyuna halk karşısında satışa çıkarılamayacağını sağlama bağlayan bir inanca[80] olamaz. Böylesi genel olarak ehliyetsizlikten değil, aldatmacadan ileri gelir; hileye karşı da en uzun çıraklık teminat olamaz. Bu yolsuzluğu önlemek için büsbütün başka yasalar gereklidir. Kap kacak üzerindeki sterlin işareti veya keten bezlerinin, yünlülerin üzerindeki damga, satın alıcıya, herhangi bir çıraklık tüzüğünden daha çok güven verir. Müşteri, satın alırken genel olarak bunlara bakar; işçinin yedi yıl çıraklık edip etmediğini sormak aklından bile geçmez.

Uzun süren çıraklık yönteminin, gençleri hamarat yetiştirmeye vesile olduğu yoktur. Parça başına iş gören bir gündelikçinin, her sıkı çalışmada kazanç elde ettiği için hamaratlaşması umulur. Başka türlü davranmakta, doğrudan doğruya çıkarı olmadığı için, bir çırağın vaktini boş geçirmesi ihtimal içindedir; gerçekten de, hemen hep sinek avlar. Adi işlerde, emeğin tatlı yanı, emek ödülünden oluşur. En önce tadını alacak durumda olanların, ondan en önce zevk duyup, erkenden çalışma alışkanlığı edinmeleri beklenir. Bir delikanlı, uzun zaman kazanç elde etmeden çalışırsa, işe karşı tabii tiksinti duyar. Kamu hayır kurumlarınca çıraklığa sokulan çocuklar, genellikle yıl sayısı bakımından âdet olan alışılmış süreden fazla alıkonur; genel olarak pek haylaz ve hayırsız çıkarlar.

Eskiler, çıraklığı hiç bilmezlerdi. Bugün, bütün tedvin edilmiş[81] kanunlarda, usta ile çırağın karşılıklı ödevleri, hatırı sayılır bir yer

tutmaktadır. Roma hukuku, buna ilişkin olarak hiçbir şey demez. O zanaatı kendisine öğretmek şartıyla, bir usta yararına falan zanaatta şunca yıl süre ile çalışma zorunluluğunda bir uşak demek olan, çırak sözcüğüne, bugün verdiğimiz anlamı belirten Grekçe ya da Latince sözcük bilmiyorum. Böyle bir sözcüğün olmadığını da, çekinmeden söyleyebilirim sanıyorum.

Uzun uzadıya çıraklığa hiç gerek yoktur. Cep ve duvar saati yapmak gibi, basbayağı zanaatlardan çok üstün zanaatlarda, öyle uzun bir öğrenim zamanını gerekli kılacak bir sır yoktur. Gerçekte, bu güzel makinelerin, hatta bunları yapmak için kullanılan aletlerden kimisinin ilk icadı, kuşkusuz, uzun zaman ve derin düşünce işi olmuş olsa gerektir; haklı olarak, insan dehasının en mutlu çabaları arasında sayılabilir. Ama, o da, ötekiler de, bir kez hakkıyla icat olunup iyice kavrandıktan sonra, bu aletlerin nasıl uygulanacağını, bu makinelerin nasıl yapılacağını, hiç eksiksiz olarak herhangi bir delikanlıya anlatmak, çok çok birkaç haftalık ders ister. Belki, birkaç günlük ders bile yetişir. Avadanlık kullanılan basbayağı zanaatlarda, birkaç günlük ders, elbette elverir. Gerçekte, basbayağı zanaatlarda bile el yatkınlığı, ancak çok uğraşma ve tecrübe ile elde edilebilir. Ama, bir delikanlı, daha başlangıçtan, yapabileceği ufak tefek iş oranında ücret alıp öte yandan, bazen acemilik ve tecrübesizlik yüzünden, bozabileceği maddelerin parasını ödeyerek, bir gündelikçi niteliği ile çalışırsa, çok daha canla başla, dikkatle iş görür. Böylece, yetişmesi, genel olarak daha başarılı, hep daha az usandırıcı olup ucuza gelir. Gerçekte bundan usta zarar eder. Şimdi tasarruf etmekte olduğu çırak ücretlerinin, yedi yıllığını birden yitirir. Sonunda zarara uğrayacak olan, belki çırağın kendisidir. Böyle kolay öğrenilen bir zanaatta rakipleri artar; kusursuz bir işçi haline geldiğinde, ücretleri şimdikinden çok düşük olur. Aynı rekabet artışı, gerek işçilerin ücretini gerekse ustaların kârını alçaltır. Zanaatçı esnaf ve sahipleri hep birden kayba uğrarlar. Fakat, bütün zanaatkârların ürünü, böylelikle, pazara çok daha ucuza geldiği için, bundan halk kazanır.

Bütün esnaf kuruluşları ve lonca kanunlarının çoğu, serbest rekabetin pek kesin olarak doğuracağı bu fiyat düşüşünü; dolayısıyla da ücret ve kârlarlardaki düşüşü, rekabeti kısarak önlemek için yapılmıştır. Eskiden Avrupa'nın çoğu yerinde lonca teşkili için bunun kurulacağı kent hukuku sahip kasabanın müsaadesinden başka izne lüzum yoktu. Gerçekte, İngiltere'de de Kral'dan bir berat almaya ihtiyaç vardı. Gelgelelim,

hükümdardaki bu yetki, anlaşılan, bu gibi ezici tekellere karşı herkesin özgürlüğünü korumaktan çok, uyruklardan para çekmek için elde tutulurmuş. Kral'a bir resim ödenince, beratın genel olarak tez elden bağışlanıverdiği anlaşılıyor. Herhangi bir zanaat ya da ticaretle uğraşan esnaf, berat almaksızın loncaymışçasına davranmayı uygun bulduğu zaman, gayri-meşru loncalar denilen bu gibi kuruluşlar, bu yüzden serbestliklerini her zaman kaybetmeyerek, kaçamak kabullendikleri ayrıcalıklarını kullanmak iznine karşı, Kral'a yıllık bir para cezası ödemek zorunda kalırlardı.[82] Bütün esnaf kuruluşlarıyla bunların kendi yönetimleri için çıkarmayı uygun görebilecekleri tüzüklerin doğrudan doğruya teftişi, içinde kurulmuş oldukları kent hukukuna sahip kasabaya aitti. Bunlar üzerinde kullanılan disiplin de, çokluk kraldan değil, bu bağımlı kuruluşlar ve yalnızca bölümleri veya üyeleri oldukları büyük loncadan çıkardı.

Kent hukukuna sahip kasabaların yönetimi baştan aşağı tacirlerin, zanaatçıların elinde idi. Bunlardan her bir esnafın açıktan açığa menfaati, kendi zanaatları türünden zanaatların –çokluk kullandıkları deyimle– pazarı doldurup taşırmasını önlemekti. Gerçekte ise, bu, piyasada her zaman için yetmeyecek kadar mal bulundurmak demekti. Her esnaf, bu amaca uygun yasalar çıkarmak için çırpınırdı; bu yolda kendisine izin verilmek şartıyla, bütün öteki esnafın da aynı şeyi yapmasına dünden razı idi. Gerçekte, bu yasalar yüzünden, her esnaf, gereksindiği malları kentteki öteki esnaftan, haliyle alabilecek olduğundan az çok daha pahalıya satın almak zorunda idi. Ama buna karşılık kendi mallarını o oranda pahalıya satabilmesi mümkün oluyordu. Yani, ayvaz kasap hep bir hesap demekti. Şehirdeki türlü esnaftan hiçbiri, aralarında yaptıkları alışverişte bu yasalar yüzünden kayba uğramıyordu. Taşra ile yaptıkları alışverişte ise, hepsi büyük kazançlar elde ediyordu. İşte, her kenti kalkındırıp zengin eden bütün alışveriş, bu taşra ile olan ticarettir.

Her şehir, bütün geçim gereçlerini, sanayisinin bütün gereçlerini taşradan getirir. Bunların karşılığını, başlıca şu iki şeklide öder: Birincisi; bu gereçlerin işlenmiş ve yapılmış hale sokulan bir kısmını tekrar taşraya yollar. O zaman, bu gereçlerin fiyatı, işçilerin ücretleri ve bunların ustalarının ya da kendilerini doğrudan doğruya çalıştıranların kârları ile yükselmiş olur. İkincisi; ya başka ülkelerden ya aynı ülkenin uzak bölgelerinden kente getirilen gerek işlenmemiş gerek işlenmiş ürünün bir kısmını, taşraya yollar. Yine, bu halde de, bu malların başlangıçtaki fiyatı,

arabacıların ya da gemicilerin ücretleri ve bunları çalıştıran tacirlerin kârları kadar artmış olur. Bu iki ticaret kolunun, ilkinden elde edilen kazanç, kentin sanayisinden sağladığı faydayı oluşturur. İkinciden kazanılan, kentin iç ve dış ticaretinden elde ettiği faydadır. İşçi ücretleriyle bu işçileri çalıştıran türlü kimselerin kârları, her ikisinden birden kazanılanın tümüdür. Onun için, bu ücretleri ve kârları haliyle olabileceğinden yukarıya çıkarmaya sebep olan bütün yasalar, kentin emeğinin daha azıyla taşra emeğinin daha fazla ürününü satın alabilmesini mümkün kılar. Kentteki tacirlerle zanaatçılara, bu yasalar, kırların toprak sahipleri, çiftçileri ve ırgatları karşısında, bir üstünlük sağlar; bunlar arasında yapılacak ticarette, haliyle bulunacak olan doğal eşitliği ortadan kaldırır. Topluluğun yıllık emek ürününün tümü, bu birbirinden ayrı iki takım halk arasında bölüşülür. Bu yasalar dolayısıyla bu üründen kentte oturanlara, haliyle ellerine geçebilecek olandan daha büyük; kırlarda oturanlara ise, daha küçük bir pay düşer.

Her yıl getirilmekte olan yiyecek içecek ile gereçlere karşılık kentin gerçekte ödediği bedel, oradan her yıl dışarı çıkarılmakta olan sanayi mamulü ile öteki malların miktarıdır. Bunlar ne kadar pahalı satılırsa, berikiler o derece ucuza satın alınmış olur. Kentlerin çalışması fazla; kırların çalışması ise az istifadeli duruma girer.

Bütün Avrupa'da kentlerde görülen işin kırlardaki çalışmadan kazançlı olduğuna, ince uzun hesaplara girişmeden, çok basit, herkesin görebileceği tek bir örnekle inanabiliriz. Her Avrupa ülkesinde, taşraya özgü çalışmalardan, yani toprağı bayındırıp işleyerek hammadde yetiştirme zanaatından zengin olmuş bir kişiye karşılık; asıl kentin zanaatı olan, ticaret ve sanayide, ufaktan başlayıp, büyük servetler yapmış hiç değilse yüz kişi buluruz. Onun için, bu durumların birinde çalışma ötekinden daha iyi ödüllendirilmeli; emek ücretleri ile mal mevcudu kârları besbelli fazla olmalıdır. Mal mevcudu ile emek ise, tabii en kazançlı işleri arar. Onun için, bunlar, tabii, mümkün olduğu kadar, kentlere yönelir; kırlardan yüz çevirirler.

Bir kentin ahalisi, bir yerde toplu olduklarından, kolayca bir araya gelebilir. Bundan dolayı, kentlerde yürütülen en şöyle böyle zanaatlar, şurada burada kurul halinde birleşir; hiç örgüte bağlanmadıkları yerde bile lonca ruhu, yabancıları çekememezlik, çırak almaktan ya da zanaatlarının

sırlarını açığa vurmaktan tiksinme, genel olarak bunlarda eksik olmaz; çoğu zaman, tüzüklerle yasak edemedikleri serbest rekabeti, gönüllü birleşme ve anlaşmalarla önlemlerini onlara öğretir. Az işçi çalıştıran zanaatlar, bu gibi tertiplere hemen başvurur. Bin tane iplik bükücü ile dokumacıyı işler halde tutabilmek için, belki yarım düzine kadar yün hallacına gerek vardır. Bunlar, çırak almamak üzere aralarında anlaşınca hem işi ellerinde toplar hem bütün o sanayisi kendilerine sanki kul köle eder; emeklerinin pahasını, işlerinin tabiatına göre gerekli olan kertenin çok üstüne çıkarırlar.

Birbirinden uzak yerlerde dağınık oturan kır ahalisi, kendi aralarında kolayca birleşemez. Kurul halinde bir araya geldikleri olmadığı gibi, lonca zihniyeti de bunlar arasında hiçbir zaman ağır basmamıştır. Kırların o yüce zanaatı olan tarımda, ehliyet için çıraklığın gerekli olduğu hiç akla gelmemiştir. Bununla birlikte, güzel sanatlar, serbest meslekler adı verilen işlerden sonra, çiftçilik kadar çeşitli bilgi ve tecrübe isteyen zanaat belki yoktur. Tarım üzerine her dilde yazılmış olan sayısız ciltlere bakarak, en aklı erer, en bilgili milletlerin, bunu hiç de kolay kavranılır bir konu saymadıklarına inanabiliriz. Bunlardan kimisinin zibidi yazarları, lafını ederken bazen küçük görmeye yeltenirlerse de, çokluk sıradan rençperde bile bulunan çeşitli ve karışık tarım işlemlerine ait bilgileri o ciltlerde aramakla elimiz böğrümüzde kalır. Oysa, makinelerle yapılan hiçbir sıradan zanaat yoktur ki, bütün işlemleri, şekil ve sözlerle gösterilebildiği ölçüde, eksiksiz olarak, açıkça, birkaç sayfalık bir dergide anlatılamasın. Fransa Bilimler Akademisi'nin yayımladığı Sanatlar Tarihi'nde, şimdi, bu sanatlardan birçoğu bu tarzda açıklanmış bulunmaktadır. Sonra, her hava değişmesiyle, daha birçok aksamalarla değişmesi gereken işlemlerin yönetimi, her zaman bir ya da aşağı yukarı bir olan işlerden çok fazla muhakeme ve tedbire lüzum gösterir.

Rençperlik işlemlerinin genel yönetimi olan çiftçinin sanatı şöyle dursun; kırdaki işlerin birçok önemsiz kolları bile, araç gereçle yapılan zanaatların çoğundan fazla el yatkınlığı ve tecrübe ister. Pirinç ve demir üzerinde işleyen adam, mizacı her zaman aynı veya aşağı yukarı aynı olan araçlarla gereçler üzerinde çalışır. Gelgelelim, bir çift at veya öküzle toprağı işleyen birisi, türlü zamanlarda, sağlığı, gücü, huyu başka olan araçlarla çalışmaktadır. Üzerinde işlediği gereçlerin durumu da, kullandığı aletler kadar değişken olup, her ikisinin adamakıllı muhakeme ve tedbirle kullanması gerekir. Genel olarak, sıradan rençper bir alıklık, bilgisizlik

örneği sayılsa bile, bu muhakemenin ve tedbirin onda bulunmadığı yok gibidir. Gerçi, insanlarla düşüp kalkmaya kentte oturan zanaatçı kadar alışık değildir. Alışmamış olanlar için, çiftçinin sesi ve dili kabadır; kolay kolay anlaşılmaz. Bununla birlikte, daha çeşit çeşit şeyleri düşünmeye alışık olduğundan, kavrayışı, çoğunlukla bütün dikkatini, sabahtan akşama dek, pek basit bir iki işlemin yapılmasına bağlamış bulunan ötekininkinden, genel olarak, üstündür. Kırlardaki alt tabakadan halkın, kenttekine gerçekten ne denli üstün olduğunu, iş ve merak dolayısıyla bunların her ikisiyle çok içli dışlı olanlar pek iyi bilir. Nitekim, Çin'le Hindistan'da, kırdaki ırgatların, itibar ve ücretlerinin zanaatçılarla sanayi işçilerinin çoğununkinden üstün olduğunu söylerler. Esnaf kuruluşları kanunlarıyla lonca zihniyeti ket vurmasa, belki her yerde bu böyle olurdu.

Avrupa'nın her yerinde, kent uğraşının kırlardaki uğraştan üstün oluşu, hep loncalarla esnaf kuruluşları kanunlarından ileri gelmez. Bunu, birçok başka düzenleme de destekler. Yerli olmayan sanayi mamulleriyle, dışarıdan yabancı tacirlerin getirdikleri bütün yabancı mallar üzerindeki yüksek resimler, hep birden aynı amacı güderler. Esnaf kuruluşu kanunları, kentlerin ahalisine, yurttaşlarının serbest rekabetle kendilerinden düşük fiyata satış yapmalarından korkmaksızın fiyatlarını yükseltmeleri imkanını verir. Beriki yasalar ise, onları yabancıların rekabetinden aynı derecede korumuş olur. Bunların ikisinin birden sebep olduğu fiyat yükselmesini, sonunda her yerde, bu gibi tekellerin kuruluşuna hemen hiç olmaz demeyen, kırların toprak sahipleri, çiftçileri ve ırgatları cepten öderler. Genel olarak bunların, kendi aralarında birleşmek için ne istekleri, ne olanakları vardır; tacirlerle sanayicilerin yaygarası ve mugalatası[83] bir azınlığın hem de topluluğun ikinci derecede bir parçası olan bir azınlığın özel menfaatinin, herkesin genel çıkarı olduğuna onları kolayca inandırıverir.

Büyük Britanya'da kentsel uğraşın kır uğraşına oranla üstünlüğünün, eskiden, şimdikinden fazla olduğu anlaşılıyor. Bugün, kır emeği ücretleri, sanayi emeği ücretlerine; tarımda kullanılan mal mevcudunun kârları ise, ticaret ve sanayisin mal mevcudu kârlarına, geçen yüzyılda ya da bu yüzyılın başında olmuş olduğu söylenilenden daha fazla yaklaşmaktadır. Bu değişme, kentteki çalışmanın olağanüstü şevklendirilmesinin kaçınılmaz, fakat pek gecikmiş sonucu sayılabilir. Oralarda biriken mal mevcudu zamanla öyle büyür ki, kentlere özgü uğraş çeşidinde artık aynı kârla

kullanılamaz olur. Bütün öteki uğraşlar gibi, bunun da sınırları vardır. Mal mevcudu artışı, rekabeti artırmakla, ister istemez, kârı düşürür. Kentte kârın düşüşü, mal mevcudunu kırlara kaçmaya zorlar. Orada, kır emeğine karşı yeni bir talep yaratarak, o emeğin ücretlerini kesenkes yükseltir. O zaman, böyle dememem yakışık alırsa, mal mevcudu toprağın yüzüne dağılır; aslında büyük ölçüde taşra zararına birikmiş olduğu kentten, tarımda kullanılmakla, bir kısmı kırlara geri gelir. Bütün Avrupa'da, kırlarda en büyük gelişmelerin ilkin kentlerde biriken mal mevcudunun böylece taşması ile meydana geldiğini, ileride göstermeye çalışacağım. Aynı zamanda, böylelikle, bazı ülkelerde enikonu bir zenginlik kertesine ulaştıklarını; fakat, özünde bunun ister istemez yavaş, kararsız; bir sürü tökezlemelerle aksayıp, kesilmeye yatkın her bakımdan doğa ve muhakeme düzenine aykırı olduğunu da belirtmeye uğraşacağım. Buna sebep olan menfaatleri, yanlış görüşleri, kanunları, âdetleri, tam ve açık olarak, bu incelemenin üçüncü ve dördüncü kitaplarında anlatmaya çalışacağım.

Bir zanaattan kimseler, güle eğlene zaman geçirmek için bile olsa bir araya toplandılar mı, söz döner dolaşır; gelir, halk aleyhine kötü bir kasta ya da fiyatları yükseltmenin bir yolunu bulmaya dayanır. Bu gibi toplantıları yürürlüğe sokabilecek ya da özgürlük ve adaletle bağdaşabilecek bir kanunla yasak etmeye gerçekten olanak yoktur. Kanun, her ne kadar bir zanaattan kimselerin arada sırada toplanmalarını önleyemezse de, bu gibi toplantıları kolaylaştırmak, hele onları gerekli kılmak için hiçbir şey yapmamalıdır.

Belirli bir kentte, aynı zanaattan olanları, adlarını, oturdukları yerleri bir kamu kütüğüne kaydettirmeye zorlayan bir yasa, bu gibi toplantılara kolaylık göstermiş olur. Başka türlü hiç tanışmayacak kimseleri birbirine bağlar; o zanaattan olan her kimseye, bütün ötekilerin nerede bulunabileceği konusunda yol göstermiş olur.

İçlerindeki düşkünlere, hastalara, dullara ve yetimlere bakmak üzere, bir zanaattan olanlara aralarında ödenti toplama olanağı veren bir düzenleme, bunlara ortaklaşa yönetilecek bir menfaat sağlayarak bu gibi toplantıları gerekli kılar.

Bir lonca kuruluşu bu toplantıları gerekli kıldığı gibi, çoğunluğun aldığı kararı hepsi için geçerli kılar. Serbest bir zanaatta, her zanaatçının tek tek rızalarının oy birliği olmaksızın etkin bir birleşme yapılamaz; bu birleşme

teker teker her zanaatçı aynı düşüncede ayak dirediği sürece sürüp gidebilir. Bir esnaf kurulunun çoğunluğu, rekabeti bir gönüllü birleşmeden daha etkin ve sürekli şekilde kayıt altına almak için gerekli cezaları bulunan bir tüzük çıkarabilir.

Zanaatın daha iyi yönetimi için lonca kuruluşuna lüzum olduğu iddiası hiçbir temele dayanmamaktadır. Bir işçi üzerinde, gerçek ve etkin olan lonca disiplini değil, müşterilerinin işçiye vereceği çekidüzendir. İşçinin hilesini önleyip savsaklamasını gideren, müşterilerin sağladığı işi elinden kaçırması korkusudur. Tekelci bir lonca kuruluşu, bu dizginlemenin kuvvetini muhakkak zayıflatır. O zaman, ister iyi çalışsın ister kötü davransın, falan işçi takımını kullanmak gerekir. Kent hukukuna sahip, ancak birçok büyük kasabada, bazı en lüzumlu zanaatlarda bile bu yüzden işe yarar işçi bulunamamaktadır. İşinizin iyi denilebilecek gibi olmasını istiyorsanız, kasaba dolaylarında yaptırılması gerekir. Orada, işçilerin tekel ayrıcalığı olmadığından, kendi seciyelerinden başka güvenecekleri yoktur. Sonra yaptırdığınız şeyi, olanaklıysa, el altından şehre sokmanız gerekir.

Avrupa töresi, rekabeti, kimi işlerde haliyle oralara girmeye gönlü olacaklardan daha az kimse arasında kısıtlayarak emeğin ve mal mevcudunun türlü kullanılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların hepsinde, işte bu tarzda, pek önemli bir eşitsizlik doğurur.

İkincisi; Avrupa siyaseti, kimi işlerde rekabeti doğal şekilde olabileceğinden ileriye vardırarak, emekle mal mevcudunun türlü kullanılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların tümünde aksi türden bir başka eşitsizlik doğurur.

Bir takım meslekler için, gereği kadar genç yetiştirilmesinin pek önemi olduğu düşünülmüş, bu maksatla bazen devletçe, bazen özel tesis sahiplerinin dinseverliği ile birçok aylık bağlamalar olmuş, üniversite gedikleri, bağışlar, harçlıklar vb. konmuştur. Bunlar, oralara haliyle girmeye kalkanlardan daha fazla kimseyi bu zanaatlara çeker. Bütün Hıristiyan ülkelerde, rahiplerden çoğunun eğitim masrafı bu yolda ödenmektedir sanıyorum. Rahipler içinde tamamıyla kendi hesaplarına okuyanları pek azdır. Demek, kendi hesaplarına okuyanların uzun, usandırıcı ve masraflı öğrenimi, bunlara her zaman için elverişli mükâfat sağlamaz. Çünkü iş bulabilmek için, kiliseye, böyle bir eğitim sayesinde haliyle hak edecekleri mükâfattan çok daha azını kabule razı kimseler üşüşmüştür. Böylelikle,

yoksulların rekabeti, zenginlerin mükâfatını baltalar. Bir papaz yardımcısını veya rahibi, şöylesine bir işteki gündelikçi ile kıyaslamaya kalkmak elbet saygısızlık olur, ama bir papaz yardımcısının ya da rahibin aldığı ile bir gündelikçinin ücreti pekala aynı nitelikte sayılabilir. Bunların her üçü, işlerine karşılık, üstleriyle yapmış oldukları sözleşmeye göre para alırlar. Çeşitli birçok milli kurulların çıkardığı kararlarla düzenlendiğini gördüğümüz gibi, 14'üncü yüzyılın ikinci yarısına gelinceye dek, içinde şimdiki paramızın 10 lirasındaki kadar gümüş bulunan 5 mark İngiltere'de bir rahibin veya ulufeli mahalle papazının alışılmış ödeneğiydi. Aynı dönemde, içinde, şimdiki paramızın bir şilinindeki kadar gümüş bulunan 4 peni'nin bir duvarcı ustasının; şimdiki paramızla 9 peni eden 3 peni'nin ise, duvar işçisinin gündeliği olduğu ilan edilmiştir.[84] Demek ki, arasız çalıştırıldıkları farz edilince, bu işçilerin her ikisinin ücreti rahibinkinden çok fazladır. Yılın üçte birinde işsiz kaldığı varsayılırsa, duvarcı ustasının ücreti ötekiyle başa baş gelir. Kraliçe Anne'ın 12'nci saltanat yılında çıkarılan kanunların 12'nci bölümünde şöyle denilmektedir: "Papaz yardımcıları yeter derecede bakılıp kayırılmadığı için, epey yerde, papazlık mevkiini dolduranlar, düşkün durumdadır. Bundan ötürü, piskoposa kendi el yazısı ve mührüyle, yılda elli liradan yukarı, yirmi liradan aşağı olmamak üzere, onlara, yetecek dolgunca bir ulufe yahut ödenek tayin etme yetkisi verilmiştir." Bugün, yılda kırk lira, bir papaz yardımcısı için çok iyi bir para sayılmaktadır. Bu parlamento kararına karşın, yılda yirmi liradan aşağı olan birçok papaz yardımcılığı vardır. Londra'da, yılda kırk lira kazanan gündelikçi kunduracılar vardır. Bu başkentte, yirmi liradan çok kazanmayan çalışkan işçiye hemen hemen rastlanmaz. Bu tutar, gerçekte, çoğu zaman birçok taşra mahallesindeki sıradan işçilerin genellikle kazandıkları parayı geçmez. Kanun ne zaman işçi ücretlerini yoluna koymaya kalksa, bunları yükseltecek yerde alçaltır. Ama birçok hallerde kanun, papaz yardımcılıklarının ücretlerini yükseltmeye, kilisenin haysiyeti adına, bunlara kabul etmeleri muhtemel düşük geçimden fazlasını vermeye, mahalle rahiplerini zorunlu kılmaya çalışmıştır. Her iki halde, kanunun aynı derecede etkisiz kaldığı; ne papaz yardımcılarının ücretlerini yükseltebildiği, ne de işçilerinkini istenilen dereceye indirebildiği görülüyor. Züğürt olmaları ve rakiplerinin çokluğu yüzünden, papaz yardımcılarının kanunlu ödenekten azını kabule yanaşmasını önleyemediği gibi; ötekilerin de, çalıştırılmasından ya kâr ya keyif elde etmeyi

bekleyenlerin karşıt rekabeti yüzünden daha fazla almasının önüne geçememiştir.

Aşağı rütbeli bazı mensuplarının düşkün durumlarına rağmen, büyük arpalıklarla, başkaca ruhani pâyeleri, kilisenin şanını ayakta tutmaktadır. Sonra, bu mesleğe karşı gösterilen saygı da, bunların para ödüllerinin azlığını biraz telafi eder; Roma Katoliği olan bütün ülkelerde kilise piyangosu, gerçekte lüzumundan çok elverişlidir. İskoçya, Cenevre ve daha birçok başka protestan kiliselerine bakarak, eğitimi pek kolay elde edilen böyle şerefli bir meslekte çok daha ılımlı kazançların, yeter sayıda okumuş, temiz süt emmiş, saygıdeğer adamı papazlığa çekebileceğine inanabiliriz.

Hukuk gibi, tıp gibi, arpalığı bulunmayan mesleklerde, o oranda insan kamu hesabına okuyacak olsa, çok geçmeden rekabet bunların para ödülünü ziyadesiyle alçaltacak kadar artar. O zaman, kimsenin bu mesleklerden biri için oğlunu kendi hesabına okuttuğuna değmez. Bu işler, hep kamu hayır kurumlarınca okutulanlara kalır. Kalabalık olmaları, darlık içinde bulunmaları, bunları genel olarak pek azıcık bir ödüle eyvallah demek zorunda bırakır; şimdi el üstünde tutulan hukuk ve tıp mesleklerini tümden gözden düşürür.

Genellikle, edebiyatçılar denilen şu işi Tanrı'ya kalmış insan türü ise yukarıdaki varsayımların gerçekleşmesi halinde, hukukçularla hekimlerin bulunması muhtemel olan durumdadır. Avrupa'nın her yerinde, bunlardan çoğu kiliseye katılmak üzere okumuşlardır, ama türlü nedenler, papazlar arasına karışmalarına engel olmuştur. Bundan ötürü, genel olarak, kamu hesabına okumuş ve sayıca, emeklerinin bedelini her yerde pek düşük bir ödül haline getirecek kadar çokturlar.

Basım sanatının icadından önce, bir edebiyatçının kendi yeteneğinden yararlanabildiği biricik iş, kamu öğretmenliği ya da özel öğretmenlikti; yani, edinmiş olduğu ilgi çekici, yararlı bilgiyi başkalarına aktarmaktı. Bugün de bu, basım sanatının vesile olduğu, bir kitapçı için yazı yazmak işinden elbet daha şerefli, daha faydalı, genel olarak da daha kazançlı bir iştir. Seçkin bir bilimler öğretmeninin, işinin ehli olması için gerekli zaman, okuma, yetenek, bilgi, özen, hiç değilse, hukukçuluk ve hekimlikle uğraşanların en sivrilmişlerinde bulunması gereken kadardır. Gelgelelim, kalburüstü hocanın alışılmış ödülüyle, hukukçunun ya da hekiminki birbiriyle kıyaslanamaz. Çünkü birinin zanaatı, kamu hesabına yetiştirilmiş

züğürtlerle dolu iken; öteki ikisinin mesleğinde kendi hesabına okumadan kalabalık eden yok gibidir. Resmi ve özel öğretmenlerin alışılmış ödülü az gibi görünürse de, boğaz tokluğuna yazı yazan, onlardan daha züğürt edebiyatçıların rekabeti piyasadan kaldırılmasa, bu mükâfat şüphesiz büsbütün azalırdı. Basım sanatının icadından önce, anlaşılan, bilgin ile dilenci hemen hemen aynı anlamda terimlermiş. O çağdan önce, üniversite rektörlerinden birçoğunun, öğrencilerine dilenme ruhsatı verdikleri anlaşılıyor.

Bilim meslekleri için yoksul kimseleri okutmak üzere bu çeşit hayır kurumları kurulmadan öncesi eski zamanlarda, kalburüstü öğretmen ücretinin çok daha dolgun olduğu anlaşılıyor. Sokrates, Sofistlere Karşı adını taşıyan yapıtında, o zamanın hocalarına, yaptıkları birbirini tutmadığı için çıkışmaktadır. "Öğrencilerine en parlak vaatlerde bulunurlar," diyor, "Onlara, akıllı, mutlu, adil olabilmelerini öğretmeyi üzerlerine alırlar. Böyle önemli bir hizmet karşılığı olarak da, dört beş minae'lik bayağı bir ödülü şart koşarlar. Hikmet öğretenlerin" diye devam ediyor, "kendileri de elbette hakim olmak gerektir. Ama, bir kimse öyle bir kelepiri, böyle yok pahasına satmaya kalkarsa, düpedüz zirzopluğuna hükmedilir." Buradaki kastının, ödülü gözde büyütmek olmadığına; ücretin, onun gösterdiğinden az olmadığına şüphe yoktur. Dört minae'e; 13 lira 6 şilin, 8 peni'ye eşitti. Beş minae'e de, 16 lira, 13 şilin, 4 peni eder. Şu halde, o çağda, Atina'nın en seçkin öğretmenlerine, çoğu kez, bu iki tutarın büyüğünden aşağı olmayan bir para verilmiş olmalıdır. Sokrates'in kendisi, her öğrenciden 10 minae yani 33 lira, 6 şilin, 8 peni alırdı. Onun, Atina'da hocalık ederken yüz öğrencisi varmış. Bunun, bir defada okuttuklarının yahut bir kursluk diyebileceğimiz ders dizisine devam edenlerin sayısı olduğunu kabul ediyorum. Bu, koskoca bir kentte hem de zamanın en aranan bilimini, yani belagat bilgisini[85] öğreten böyle ünlü bir hoca için olağanüstü denemeyecek bir miktardır. Demek, her ders dizisinde 1000 minae veya 3333 lira, 6 şilin, 8 peni almış olması gerektir. Yine bir başka yerde, Pluatarch, Didactron'unun yahut alışılmış öğretim ücretinin, 1000 minae olduğunu söyler. O vaktin daha birçok kalburüstü öğretmenlerinin, büyük servetler edindikleri anlaşılıyor. Gorgias, Delphi'deki tapınağa, som altından yapılmış bir heykelini armağan etmiştir. Bana kalırsa, bu heykelin doğal büyüklükte olduğunu sanmamalıyız. Gerek o zatın gerekse o vaktin başka seçkin hocalarından Hippias ile Protagoras'ın yaşayış tarzlarını, Eflâtun,

aşırı derecede gösterişli denecek gibi görkemli olarak anlatıyor. Eflâtun'un, kendisinin de epey debdebe içinde yaşamış olduğu söylenir. İskender'e hocalık edip, herkesin bildiği gibi hem onun hem babası Phiilip'in eliyle pek cömertçe mükâfatlandırıldıktan sonra Aristo, yine kendi okulundaki öğretmenliğine yeniden başlamak üzere, Atina'ya dönmekte değer bulmuştur. İhtimal, o vaktin bilim öğreten hocaları belki gerek emeklerinin bedelini gerek kişiliklerine karşı hayranlığı rekabetin gitgide azaltmış olduğu, birkaç yüzyıl sonrakiler kadar harcıalem değildi. Fakat bunların en kalburüstü gelenlerine hep, şimdiki zamanlarda benzeri meslek adamlarından birisine gösterilenden çok daha fazla saygı beslenmekte olduğu anlaşılıyor. Atinalılar, Akademili Carneades ile revakçı Diyojen'i, resmi bir temsil göreviyle Roma'ya gönderdiler. Bunların kenti eski yüceliğinden kaybetmiş olmakla birlikte, yine bağımsız, hatırı sayılır bir cumhuriyetti. Carneades, doğuştan Babilli olduğuna; kamu işlerine, yabancıları sokmamakta Atinalılar'dan daha titiz davranan bir ulus bulunmadığına göre, ona karşı saygıları çok büyük olmuş olmalıdır.

Bu eşitsizlik; topluca alınırsa, halk için zararlı olmaktan çok, belki faydalıdır. Bunun, kamu öğretmenliğini biraz gözden düşürdüğü olabilir. Ama edebiyat öğreniminin ucuzluğu, elbet, bu ufak pürüzü fazlasıyla gideren bir üstünlüktür. Avrupa'nın çoğu yerinde, içerisinde eğitim yapılan okullarla kolejlerin bünyesi şimdikinden daha akla uyar olsa, halk daha bile çok bundan yararlanabilir.

Üçüncüsü; Avrupa'daki yönetim tutumu, bir işten ötekine, bir yerden bir başkasına serbestçe geçebilmesine engel olduğundan, emekle mal mevcudunun türlü kullanılışlarındaki üstünlüklerle sakıncaların tümünde, bazı hallerde pek elverişsiz bir eşitsizlik doğurur.

Çıraklık yasası, aynı yerdeki emeğin bile bir işten bir başka işe serbestçe geçebilmesine engel olmaktadır. Loncaların tekelci ayrıcalıkları emeğin, aynı işte de olsa, oradan oraya dolaşmasının önüne geçmektedir.

Sanayinin birinde işçilere yüksek ücret verilirken, bir başkasında, bunların boğazı tokluğuna çalışmak zorunda kaldıkları çok olur. Birinde, gelişme içinde olduğu için, yeni işçilere karşı sürekli talep vardır. Öteki ise bozulmaya yüz tutmuştur; adam sayısının fazlalığı, sürekli artmaktadır. Bu iki sanayinin, kimi kez bir kentte, kimi zaman bir bölgede oldukları halde birbirlerine en ufak hayrı dokunmaz. Buna, birinci halde, çıraklık yasası;

ötekinde hem o hem tekelci bir lonca engel olabilir. Ama, türlü sanayinin bir çoğunda işlemler öyle birbirine benzer ki, bu anlamsız kanunlar engel olmasa, işçiler birbirleriyle kolayca zanaatlarını değiş edebilirler. Örneğin, kaba keten bezi dokumakla ipekli dokuma sanatı hemen hemen birbirinin aynıdır. Kaba yünlü dokuma işi, biraz başkadır. Ancak, fark öylesine devede kulaktır ki, keten bezi veya ipekli dokuyucusu, birkaç gün içinde buna elverişli bir işçi haline gelebilir. Onun için; bu üç ana sanayiden biri tavsamaya yüz tutsa, işçiler daha yolunda giden öteki sanayiden birinde başlarının çaresine bakabilirler. Ücretleri ne gelişmekte olan sanayide pek fazla yükselir, ne de çökmeye yüz tutanda alçalır. Gerçekte İngiltere'de keten bezi sanayisi, özel bir yasa ile herkese açık bulunmaktadır. Ama, ülkenin çoğu yerinde pek geliştirilmediği için, tavsamaya yüz tutan öteki sanayideki işçilerin genel olarak başvurabilecekleri bir gelir kaynağı sağlamaz. Çıraklık yasasının yürürlükte olduğu yerlerde, bunlar için ya mahalleye el açmak ya sıradan işçi gibi çalışmaktan başka yol yoktur. Bunda ise, alışkanlıkları dolayısıyla, kendilerinkine az çok benzeyen bir sanayideki kadar işe yaramazlar. O yüzden, genel olarak, mahallenin başına kalmayı yeğlerler.

Emeğin bir işten bir başkasına serbestçe geçebilmesine engel olan şey, aynı şekilde, mal mevcudunun dolaşmasına da ket vurur. Çünkü herhangi bir iş alanında kullanılabilecek mal mevcudu miktarı, orada çalıştırılabilecek emek miktarına bağlıdır. Bununla birlikte, lonca kanunları, mal mevcudunun oradan oraya serbestçe geçişine, emeğin dolaşmasında olduğu kadar ket vurmazlar. Kent hukukuna sahip bir kasabada, zengin bir tacirin ticaret ayrıcalığı elde etmesi, yoksul bir zanaatçının çalışma ayrıcalığı alabilmesinden kolaydır.

Avrupa'da lonca kanunlarının, emeğin serbestçe dolaşabilmesine ket vurmadığı yer yoktur, sanıyorum. Bunun karşısına yoksulluk kanunlarıyla dikilen engel ise bildiğime göre yalnız İngiltere'de vardır. Bu, yoksul bir adamın, konut bulmakta hatta zanaatını, bağlı olduğu mahalleden başka yerde yapmasına izin verilirken karşısına çıkan güçlükten oluşur. Lonca kanunlarının, serbestçe dolaşmasına ket vurduğu, yalnızca zanaat ve sanayi işçileri emeğidir. Konut bulma güçlüğü ise sıradan işçinin bile gezginciliğine engel olur. İngiltere'de zabıta işlerindeki düzensizliklerin belki en büyüğü olan bu derdin ortaya çıkışını, gelişmesini, şimdiki durumunu biraz anlatmak faydasız olmasa gerektir.

Manastırların yıkılmasıyla yoksullar, bu din yuvalarının hayırsever yardımından yoksun kalınca; bu kimselerin kurtarılması için arkası gelmeyen birtakım başka girişimlerden sonra, Elizabeth'in 43'üncü saltanat yılında çıkan kanunların 2'inci bölümünde, her mahallenin kendi düşkünlerine bakmaya zorunlu tutulacağı; her yıl, yoksul bakıcısı tayin edileceği; bunların, kilise mütevellileriyle birlikte, ev kiraları üzerinden ödenen mahalle vergisine göre bu maksada yeter ödenek toplamaları hükmü konulmuştu.

Bu yasa ile her mahalleye, yoksullarına bakma zorunluluğu kaçınılmaz şekilde yüklenmişti. Bundan ötürü, her mahallede kimlerin yoksul sayılacağı epey bir sorun oldu. Biraz değişiklikten sonra, bu sorun nihayet II. Charles'ın 13 ve 14'üncü saltanat yılında çıkan kanunlarla kestirilip atıldı. Kanunda denildi ki; 40 gün nizasız[86] oturmuş olmak, bir kimseye, herhangi bir mahallede iş güç edinip yerleşmek hakkını kazandırır. Yalnız, bu süre içinde, kilise mütevellilerinin ya da yoksul bakıcılarının şikayeti üzerine iki sulh yargıcının, mahalleye yeni gelmiş bir kimseyi, son defa kanunlu şekilde yerleşmiş bulunduğu mahalleye göndermesi, kanuna uygundur. Meğer ki, yılda 10 liraya konut kiralamış ya da o sırada oturmakta olduğu mahalleyi takıntıdan kurtarmak için, bu yargıçların yeter bulacakları kadar kefalet göstermiş olsun.

Söylendiğine göre, bu yasa dolayısıyla bazı hileler yapılmıştır. Asıl bağlı oldukları yere yükten kurtararak, gizlice bir başka mahalleye gidip yerleşme hakkını kazanmak üzere, orada 40 gün saklı durmaları için, mahalle memurlarının, kimi zaman kendi düşkünlerine rüşvet yedirdikleri olmuştur. Bundan dolayı, II. James'in ilk saltanat yılında çıkan kanunla, bir kimsenin yerleşme hakkı kazanması için gerekli olan 40 gün nizasız oturuşunun, kalmak üzere geldiği mahalledeki kilise mütevellilerinden ya da yoksul bakıcılarından birine, ancak oturduğu yeri ve ailesi sayısını yazı ile bildirmesi anından başlayarak hesap edilebileceği hükmü kondu.

Gelgelelim, anlaşılan, mahalle memurları, kendi mahallelerine karşı da, her zaman öteki mahallelerden daha hilesiz davranmış değillerdir. bazen, ihbar yapıldığı halde, bunun gerektirdiği tedbirlere başvurmamışlar; bu gibi uygunsuzca gelişlere göz yummuşlardır. Onun için, ayrıca, bu gibi münasebetsizlerce tedirgin edilmeyi elden geldiğince önlemekte herkesin çıkarı olduğu düşünülüp III. William'ın üçüncü saltanat yılında çıkarılan

kanun gereğince, 40 günlük oturmanın, böyle bir ihbarın Pazar günü kilisede hemen ayinden sonra yazı ile yayınlanmasından başlayarak hesaplanması hükmü konulmuştur.

Doktor Burn diyor ki: "Yine de, böyle yazılı ihbarın yayımlanmasından sonra, 40 gün oturarak konut elde edildiği pek olmaz. Bu yasaların gayesi ise, yerleşme hakkı kazandırmaktan çok, bir mahalleye kaçamak gelen kimselerin bu hakkı kazanmalarının önüne geçmektir. Çünkü, ihbarda bulunmak yalnızca mahalleyi, sizi defetmek zorunda bırakmak demektir. Fakat, bir kimsenin gerçekte yollanılabilir durumda olup olmadığı belli değil ise, ihbar yapılınca, mahalle onu nizasız olarak 40 gün oturtarak, yerleşmek üzere kendisine izin vermek zorunda kalır yahut hakkını arasın diye onu geri yollar."

Onun için, bu düzenleme yoksul bir adamın eskisi gibi 40 günlük bir oturma ile yeni bir yerleşme hakkı edinmesini hemen hemen olamaz hale getirmişti. Yalnız, bir mahalle halkının bir başka mahalleye güvenle yerleşebilmesini bütün bütün önlüyormuş gibi gelmesin diye, söz konusu düzenleme, ihbar yapılmaksızın ya da yayımlanmaksızın bir konut elde edebilmek için dört yol daha göstermiştir. Bunlardan birincisi, üzerine mahalle masrafı vergisi konmak ve bunu ödemek; ikincisi, yıllık mahalle memurluklarından birine seçilip burada bir yıl çalışmak; üçüncüsü, orada hizmet etmek üzere kiralanmak ve bütün yıl o hizmette kalmaktır.

Bütün mahallenin kararı olmadan, bu ilk iki yoldan biriyle kimse yerleşme hakkı kazanamaz. Geçinmek için emeğinden başka bir şeyi olmayan bir yeni geleni, ondan mahalle masraf vergisi alarak veya kendisini bir mahalle memurluğuna seçerek içlerine sokmanın sonuçlarını mahalle halkı pek iyi bilir.

Son iki şekilde, evli adam kolay kolay yerleşme hakkı edinemez. Bir çırağın dünya evine girmiş bulunduğu olmaz. Evli hizmetçinin, bir yıl için kiralanmakla, yerleşme hakkı kazanamayacağına ilişkin de açık hüküm vardır. Hizmet yolu ile yerleşme usulünü ortaya çıkarmanın başlıca sonucu, eski, yıllığına hizmetçi kiralama şeklini büyük ölçüde kaldırmak olmuştur. Bu yöntem, eskiden İngiltere'de öylesine adetmiş ki, bugün bile, ayrıca süre üzerinde anlaşılmış değilse, kanun bütün hizmetçilerin yıllığına tutulmuş olduklarını kabul eder. Ama efendileri, hizmetçilerini bu tarzda kiralayarak onlara yerleşme hakkı vermeyi her zaman istemez. Hizmetçiler de her

zaman bu şekilde tutulmayı arzu etmez. Çünkü her son konut, bütün ondan öncekileri hükümsüz bıraktığından, ana babalarının, akrabalarının yurdu olan doğum yerlerindeki asıl konutu yitirirler.

Şurası meydandadır ki, ister ırgat ister zanaatçı olsun, bağımsız işçinin çıraklık veya hizmet yolu ile yeni bir konut edinmesi olasılığı yoktur. Bundan dolayı, böyle bir kimsenin, zanaatını bir yeni mahalleye götürünce, şu veya bu kilise mütevellisinin yahut yoksul bakıcının aklına esti mi, sağlığı ne denli yerinde, kendisi de ne kadar çalışkan olursa olsun, oradan oraya kaldırılması muhtemeldir. Meğer ki, yılda 10 liraya bir yer tutsun (emeğinden başka geçineceği olmayan için imkânsız bir şey); yahut mahalleyi yükten kurtarmak için, iki sulh yargıcının yeter göreceği kefaleti gösterebilsin. Yargıçların ne kefalet isteyecekleri, gerçekte tamamıyla onların takdirine kalmıştır. Ama 30 liradan aşağısını pek isteyemezler. Çünkü mahalleyi takıntıdan kurtarmaya yetmeyeceği için, değeri 30 lirayı bulmayan bir mülkün kayıtsız şartsız satın alınmasının bile bir kimseye yerleşme hakkı kazandıramayacağına ilişkin hüküm vardır. Gelgelelim bu, emeğiyle geçinen hemen hiçbir insanın veremeyeceği bir kefalettir. Çoğu kez de pek daha büyük kefalet aranmaktadır.

Bu türlü türlü yasalarla hemen toptan ortadan kalkan emeğin serbest dolaşmasını bir dereceye kadar yeniden geri getirmek için, belgeler icadı yoluna gidildi. III. William'ın sekizinci ve dokuzuncu saltanat yıllarında çıkarılan kanunlarda dendi ki: Bir kimse, kilise mütevellileriyle yoksul bakıcılarının imza edip iki sulh yargıcının onadığı bir belgeyi, kanunlu şekilde son yerleşmiş bulunduğu mahalleden getirecek olursa, bütün öteki mahalleler, kendisini kabul etmek zorunda kalır. Kendisi, sırf yük olması ihtimali var diye değil, ancak gerçekten yük olması halinde, başka yere yollanabilir. O zaman da, belgeyi vermiş olan mahalle, onun gerek bakım gerekse yollanma masrafını ödemek zorunda tutulacaktır. Böyle belgeli kimsenin, gelip oturacağı mahalleye en eksiksiz bir güvenlik sağlaması için, yine aynı yasaya, yılda 10 lira kira ile yer tutmaktan veya kendi hesabına bütün bir yıl senelik mahalle memurluklarından birinde hizmet etmekten gayri ne şekilde olursa olsun, yerleşme hakkı kazanamayacağı hükmü konmuştur. Demek, ne ihbarla ne hizmetle ne çıraklıkla ne de mahalle masraf vergilerini ödemekle, bu hakkı elde edebilir. Kraliçe Anne'ın 12'inci saltanat yılında, 1 sayılı düzenlemenin 18'inci bölümü ile, bu gibi belgeli kimselerin, o belge uyarınca, oturdukları mahallede hizmetçilerinin de,

çıraklarının da yerleşme hakkı kazanamayacağına ilişkin ayrıca hüküm konmuştur.

Bu yeni kararın, eski uygulamalarla hemen toptan ortadan kaldırılmış olan, emeğin serbestçe dolaşmasını ne ölçüde geri getirdiğini, Doktor Burn'ün aşağıdaki pek kavrayışlı gözleminden öğrenebiliriz. Bu zat, "Şurası açıktır ki," diyor, "herhangi bir yere yerleşmek üzere gelenlerden, belge aramak için çeşitli makbul nedenler vardır. Bu nedenler şunlardır: Bu belgeler gereğince bir yerde oturanların, çıraklıkla, hizmetle, ihbarda bulunmakla, mahalle vergilerini ödemekle yerleşme hakkını kazanamamaları; çıraklarına olsun, hizmetçilerine olsun konut verememeleri; mahalleye yük olursa nereye yollanacaklarının kesin olarak belli olması; bu sıradaki yollama ve bakım masrafının mahallece ödenmesi; hastalanıp yollanamayacak olurlarsa belgeyi veren mahallenin onlara bakmak zorunda olması; bütün bunların hiçbiri belgesiz olamaz; bu nedenler, mahallelerin olağan hallerde belge verememelerinde de aynı nispette hüküm ifade eder. Çünkü, belgeli kimselerin yeniden daha kötü durumda başlarına kalması, aynı derecede değil, daha da fazla olasılık içindedir". Bu kıssadan çıkacak hisse, anlaşılan, kalmak üzere gelecek yoksul bir adamdan, her zaman için mahallece belge aranması gerekeceği; ayrılmak niyetinde olduğu mahalleden ise pek seyrek verilmesi icap ettiğidir. Aynı akıl kumkuması yazar, Yoksul Kanunlarının Tarihi adlı yapıtında şöyle demektedir: "Konut denilen şeyi kazanma felaketine uğradığı o yerde kalmak kendisi için istediği kadar sakıncalı olsun yahut başka bir yerde yaşamaktan ne fayda umarsa umsun, bir adamı sanki ömrünün sonuna dek hapsetmek yetkisinin bir mahalle memuruna verilmesiyle, bu belge işinde biraz haksızlık olmuştur."

Bir belge, iyi tavır ve hareketin kanıtı olmayıp, yalnızca bir kimsenin gerçekten bağlı bulunduğu mahalleye, bağlı olduğunu tasdik etmekten ibarettir, ama onu verip vermemek büsbütün mahalle memurlarının takdirine kalmıştır. Doktor Burn, bir zamanlar, kilise müvekkilleriyle yoksul bakıcılarının belge imzalamalarını zorlamak üzere bir buyrultu çıkarma önerisi yapıldığını, fakat yüksek adalet mahkemesinin, bu öneriyi, pek garip bir girişim, diye reddettiğini söylüyor.

İngiltere'de birbirinden pek uzak olmayan yerlerde çok rastladığımız, birbirine hiç eşit olmayan emek fiyatı; ihtimal, zanaatının bir mahalleden

bir ötekine belgesiz götürmek isteyecek yoksul bir adamın önüne yerleşme kanunun çıkardığı engelden ileri gelmektedir. Gerçekte, sağlığı yerinde, çalışkan bir bekar adam, kimi kez, hoş görülüp belgesiz oturabilir. Ama karısı, çoluğu çocuğu olan bir kimse böyle yapmaya kalkarsa, birçok mahalleden kapı dışarı edileceği kuşkusuzdur.

Bekar adam da, sonradan evlenirse genel olarak aynı şekilde mahalleden dışarı gönderilir. Onun için, bir mahalledeki işçi azlığı her zaman, bir başkasındaki fazlalıkla giderilemez. Ama İskoçya'da ve sanırım konut edinmek güçlüğü bulunmayan bütün başka ülkelerde, hep böyledir. Gerçi, bu gibi ülkelerde, büyük bir kentin dolayında veya emeğe karşı olağanüstü bir talep bulunan yerde, ücretler bazen biraz yükselip, buralara olan mesafe arttıkça, yine ülkedeki her zaman rastlanan kerteye ulaşacak kadar inebilir, ama İngiltere'de birbirine komşu yerlerdeki ücretlerde bazen görülen, apansız, nedeni anlaşılmaz farklara, oralarda hiç rastlanmaz. İngiltere'de bir yoksul adam için, yapay mahalle sınırını geçmek, çoğu kez başka ülkelerde türlü ücret oranlarını bazen iyiden iyiye ayırt eden, bir körfez veya yüksek bir dağ sırtı gibi doğal sınırları geçmekten güçtür.

Oturmak istediği bir mahalleden, hiç kötülüğü görülmemiş bir adamı uzaklaştırmak, doğal özgürlüğü ve adaleti göz göre göre çiğnemektir. Ama, üzerine titremekle birlikte, çoğu başka ülkelerin halk tabakası gibi, özgürlüğün ne olduğunu hiçbir zaman hakkıyla anlamayan İngiliz halk tabakası, yüzyılı aşan bir zamandan beri, çaresini bulamadan, bu ezici ağırlığın altında kalmaya katlanmıştır. Gerçi aklı eren adamların, bazen bir kamu derdi olarak, yerleşme kanunlarından sızlandıkları olmuştur. Ama bu belgeler, yolsuz bir yöntem olduğu kuşku götürmemekle birlikte, ortalığı kasıp kavurması ihtimali bulunmayan basmakalıp tutuklama buyrultuları[87] gibi, herkesin bir ağızdan feryadına hedef olmuş değildir. İngiltere'de, diyebilirim ki, ömründe bir ara, kötü bir düzen olan bu yerleşme kanunu canına tak dememiş, kırklık bir fakir yok gibidir.

Eskiden, ücretleri, önce bütün Krallık ülkesini kaplayan genel kanunlarla; sonraları, her ayrı kontlukta, sulh yargıçlarının özel buyrukları ile saptamak âdet iken, artık bu iki yöntemin de tarihe karıştığına işaret ederek, şu uzun bölümü sona erdireceğim. Doktor Burn diyor ki: "Yukarıdaki dört yüz yıllık tecrübeden sonra, tabiatından ötürü, kesin olarak kısıtlanmaya elverişsiz gözüken şeyi, sert yasalara bağlamaya çabalamaktan vazgeçmenin artık

sırası geldiği anlaşılıyor. Çünkü aynı çeşit işte herkes eşit ücret alacak olsa, imrenme ortadan kalkar; çalışkanlığa yahut maharete yer kalmaz."

Bununla birlikte, ayrı parlamento kararları, hâlâ, bir takım zanaatlarda ve bir takım yerlerde, ücretleri düzenlemeye çalışmaktadır. Nitekim III. George'un 8'inci saltanat yılında çıkarılan kanun, herkesin tuttuğu bir yas zamanı hariç olmak üzere, Londra ile beş mil çevresi içinde, bütün terzi ustalarının, işçilerine günde iki şilin, yedi buçuk peni'den fazla para vermelerini; işçilerin de bunu kabul etmelerini ağır cezalarla yasak ediyor. Kanun koyucu, ustalarla bunların işçileri arasındaki anlaşmazlıkları düzenlemeye kalktı mı, akıl hocası hep ustalardır. Onun için, kanun işçiler lehine oldu mu, hep adil ve insaflıdır. Ama patronlar lehine ise bazen başka türlü olur. Nitekim, çeşitli birçok zanaatlardaki ustaları, işçilerine mal olarak değil, para olarak ücret vermeye zorlayan kanun, adalete ve insafa tamamıyla uygundur. Bu, ustalara hiç de yıkım olmaz. Yalnızca bunları, mal ile ödediklerini iddia ettikleri halde, gerçekte her zaman öyle ödemedikleri değeri para olarak ödemek zorunda bırakır. Bu kanun, işçilerin lehindedir. III. George'un 8'inci saltanat yılındaki kanun ise ustalar lehinedir. Ustalar, işçilerinin ücretlerini indirmek için birlik oldular mı, çokluk, şu kadar ücretten fazlasının şu kadar cezayı gerektirdiği, özel bir bağıt veya anlaşma yaparlar. İşçiler de belirli bir ücreti kabul etmemenin belirli cezayı gerektirdiği, aynı türden karşı bir birliğe girecek olsalar, kanun bunları pek şiddetle cezalandırır. Tarafsız davransa, kanunun, ustalara da aynı tarzda işlem yapması gerektir. Gelgelelim, III. George'un 8'inci saltanat yılında çıkarılan kanun, ustaların kimi zaman bu gibi tertiplerle koymaya kalktıkları düzenlemenin ta kendisini yürürlüğe sokmuştur. Kanun, en yetenekli, en çalışkan olanları sıra işçisi ile bir tutuyor, diye işçilerin sızlanması pek yerinde olsa gerektir.

Eski zamanlarda da, tacirlerle başka satıcıların kârını, gerek yiyecek içeceğin gerekse başka malların fiyatını oranlayarak ayarlamaya kalkışıldığı çok olurdu. Ekmek narhı, bildiğime göre bu eski âdetin biricik kalıntısıdır. Tekelci bir loncanın bulunduğu yerde, yaşam için en gerekli maddenin fiyatını düzene koymak belki yerinde olur. Böyle bir kuruluşun bulunmadığı yerde ise rekabet, bunu her türlü narhtan daha iyi yoluna koyar. II. George'un, 31'inci saltanat yılındaki kanunla konmuş olan, ekmek narhını saptama yöntemi, kanundaki bir eksik yüzünden İskoçya'da uygulanmamıştır. Çünkü bu hükmün yürütülmesi, bir çarşı yargıcı

bulunmasına bağlıdır. Orada ise böyle bir memur yoktur. Bu noksan, ancak III. George'un 3 üncü saltanat yılında çıkarılan kanunla düzelmiştir. Narh bulunmayışı, pek hissedilir bir uygunsuzluk doğurmamış; narh konulması ise şimdiye dek uygulandığı birkaç yerde göze çarpar bir fayda yaratmamıştır. Bununla birlikte, İskoçya kentlerinin çoğunda pek aldırış eden yoksa da, tekelci ayrıcalıkları olduğu iddiasında bulunan bir fırıncılar örgütü vardır.

Emekle mal mevcudunun türlü kullanılışlarında, gerek ücretlerin gerek kârın türlü kerteleri arasındaki oran, evvelce görüldüğü gibi, topluluğun zenginliğinden ya da yoksulluğundan; ilerleyen, yerinde sayan yahut gerileyen durumundan pek etkilenmez. Halkın mutluluğundaki bu gibi değişmeler, ücretlerin de, kârın da genel oranını etkilemekle birlikte, eninde sonunda, bunları hangi işte olursa olsun eşit şekilde etkilemek gerekir. Ondan dolayı, bunlar arasındaki orantı aynı kalmak; hiç değilse, epey bir zaman için bu gibi değişmelerle başkalaşmamak gerekir.

Bölüm XI

Rant Üzerine

Topraktan yararlanmak için ödenecek paha sayılan rant, toprağın gerçek[88] durumuna göre kiracının verebileceği bedelin tabii en yükseğidir. Kira sözleşmesinin şartlarını düzenlerken, toprak sahibi, kiracıya; onun, mal mevcudunu[89] (sayesinde tohumluk aldığı, emek ücreti ödediği, hayvanları ve başkaca rençper araç gerecini satın alarak koruyup baktığı mal mevcudunu) o bölgedeki tarımsal mal mevcudunun alışılmış kârları ile birlikte devam ettirmesine yetecek olandan daha büyük mahsul payı bırakmamaya çalışır. Bu, besbelli, kiracının ziyan etmeden razı olabileceği paranın en küçüğüdür. Toprak sahibinin de ona bundan fazlasını bırakmaya pek gönlü yoktur. Ürünün, yahut aynı anlama gelmek üzere, onun bedelinin, bu paydan arta kalan kısmını rant olarak, toprak sahibi kendine alıkoymaya çalışır. Bu, besbelli toprağın o sıradaki durumuna göre kiracının ödeyebileceği en yüksek bedeldir. Gerçekte, kimi zaman eli açıklığı, daha çok da bilgisizliği, toprak sahibini bu payın biraz daha ufağını almak zorunda bırakır. Daha seyrek olmakla birlikte, bazı da, kiracının bilgisizliği biraz fazla ödemeye katlanmasına ya da o bölgedeki tarım mal mevcudunun alışılmış kârlarının daha azı ile yetinmesine sebep olur. Bununla birlikte bu parça, yine de rantın doğal olanı yahut çoğu arazinin doğal olarak karşılığında kiraya verilmesi düşünülebilecek olan rantı sayılabilir.

Rantın, çokluk, sahibince toprağın ıslahı için harcanan mal mevcudunun akla sığar bir kârından ya da faizinden başka bir şey olmadığı düşünülebilir. Bu, kuşkusuz, kimi hallerde kısmen böyle olabilir. Çünkü kısmen böyle olmaktan ileriye gidebildiği pek olamaz. Mülk sahibi, tımar görmemiş arazi için bile rant ister. Bayındırma masrafının faizi ya da kârı sayılacak şey de, genel olarak, bu asıl ranta bir eklentidir. Sonra, bu ıslahlar, her zaman toprak sahibinin mal mevcudu ile yapılmayıp, kimi zaman kıtacının mal mevcudu ile yapılır. Ama sözleşme yenileneceği zaman, toprak sahibi, çokluk, bayındırmaların hepsini kendi yapmışçasına rantın artırılmasını ister.

O, bazen, insan eliyle ıslahına hiç imkan olmayan şey için rant ister. Çöğen otu, yakıldığı zaman cam yapmaya, sabun yapmaya, daha birçok işlere yarayacak, bir alkali tuzu çıkaran bir çeşit deniz otudur. Bu ot, Büyük Britanya'nın birçok yerinde, hele İskoçya'da, günde iki kez denizin

kapladığı kayalardan, yalnız suyun yükseliş hizası altında kalanlarda yetişir. Onun için, bunların üremesi hiçbir zaman insan emeği ile olmamıştır. Bununla birlikte, mülkü böyle çöğenli bir kıyı ile çevrelenmiş mal sahibi, bunun için, ekin tarlaları için istediği kadar rant ister.

Shetland adaları çevresindeki denizde, balık görülmedik derecede boldur. Orada oturanların geçiminin çoğunu balık oluşturur. Gelgelelim, suyun ürününden yararlanabilmeleri için, ahalinin o dolaydaki kara üzerinde oturacak yerleri olmalıdır. Mülk sahibinin rantı, kiracısının topraktan elde edebileceği kazanç kadar değil, hem topraktan hem sudan çıkarabileceği kazanç oranındadır. Bu hakkın bir kısmı, balıkla ödenir. O malın fiyatında rant payı bulunması gibi az rastlanır bir hal o ülkede görülür.

Toprağı kullanmak için verilen bir bedel sayılan rant, demek, doğal olarak tekelci bir fiyattır. Rant; hiç de toprağın ıslahı için, toprak sahibinin harcadığı ya da zararsızca kabul edebileceği miktar oranından değil, toprağı işleyenin vermeye katlanabileceği miktar ölçüsündedir.

Çokluk, olsa olsa alışılmış fiyatı, pazara ulaştırılması için kullanılmak gereken mal mevcudunu alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine koymaya yeten toprak mahsulleri piyasaya getirebilir. Alışılmış fiyat bunu aşarsa, fazlası doğal ranta gider. Fiyat fazla olmazsa, mal pazara getirilmekle birlikte, arazi sahibine rant veremez. Fiyatın fazla olup olmayacağı talebe bağlıdır.

Toprak mahsulünün kimisi vardır ki, talebin, onları pazara iletmeye yetenden fazla bir fiyatı her zaman getirebilmesi gerekir. Kimi de vardır; talebin, bu yüksek fiyatı verdirebildiği de olur, verdiremediği de. Birincisinin, mülk sahibine her zaman için bir rant sağlayabilmesi gerekir. Ötekinin, değişik vaziyetlere göre, getirdiği de olur, getirmediği de.

O halde, şurası kaydedilmedir ki, rant, malların fiyat bileşimine, ücret ve kârlardan başka bir biçimde girmektedir. Yüksek ya da düşük ücret ve kâr; yüksek ya da düşük fiyatların nedenleridir. Yüksek veya düşük rant ise bunun sonucudur. Falan malı piyasaya getirmek için yüksek yahut düşük ücret ve kâr ödenmesi gerektiğinden, fiyatı yüksek ya da düşük olur. Ama, fiyatı yüksek yahut düşük; bu ücretleri ve kârı ödemeye yetecek olandan pek fazla, pek az fazla veya yetecek kadar olduğu içindir ki, yüksek rant ya da düşük rant getirebilir veya hiç getirmez.

Birincisi, toprak mahsulü içinde her zaman bir miktar rant sağlayanlar; ikincisi, bazen rant veren bazen vermeyenler; üçüncüsü, hem birbiriyle hem sanayi mamulleriyle kıyaslanınca, topluluğun türlü gelişme zamanlarında işlenmemiş ürünün bu iki ayrı çeşidinin izafi[90] değerinde doğal olarak oluşan değişiklikler özellikle göz önünde tutularak, bu bölüm üç kısma ayrılacaktır.

Kısım I

Her Zaman Rant Sağlayan Toprak Mahsulü Üzerine

Bütün öteki hayvanlar gibi insanlar da, doğal olarak, geçimlerine aracı olan maddeler oranında çoğaldıklarından, yiyecek için her zaman az çok talep vardır. Yiyecek, daha çok veya az olmak üzere her zaman emek satın alabilir yahut emeğe hükmedebilir. Her zaman da, yiyeceği ele geçirmek için, bir şey yapmak isteyen kimse bulunabilir. Gerçekte, yiyeceğin satın alabileceği emek miktarı, bazen emeğe verilen yüksek ücretlerden ötürü her zaman en tutumlu şekilde kullanıldığı takdirde geçindirebileceğine eşit olmaz. Ama o bölgede emek çeşidinin çokluk beslendiği kerteye göre geçindirebileceği kadar emeği her zaman satın alabilir.

Gelgelelim, hemen her durumda toprak, yiyeceğin pazara iletilmesi için gerekli bütün emeği, mümkün olan en bol şekilde beslemeye yetenden daha fazlasını yetiştirir. Bu fazla da, o emeği çalıştıran mal mevcudunu, kârları ile birlikte yeniden yerine koymaya yetecek olandan daima daha çoktur. Onun için, rant olarak, mülk sahibine her zaman bir şey kalır.

Norveç ile İskoçya'daki en kıraç arazide, hayvanlar için bir tür çayır yetişir. Bu hayvanların sütü ve yavruları, onlara bakmak için gereken emeğin geçimini sağlayıp, çiftçinin yahut sürü veya davar sahibinin alışılmış kârını çıkardıktan başka, mülk sahibine ufak bir rant sağlamaya yeter. Rant, otlağın iyiliği oranında artar. Aynı genişlikteki toprak hem daha çok hayvan besler hem de küçük bir alanda toplandıkları için, bu hayvanlara bakıp mahsullerini devşirmek üzere daha az emeğe ihtiyaç olur. Toprak sahibi, mahsulünün artması ve bu mahsulle beslenmesi gereken emeğin azalması sayesinde iki türlü kazanç sağlamış olur.

Mahsulü ne olursa olsun, arazinin rantı yalnız bereketine göre değişmez. Verimliliği ne olursa olsun, bu hak, toprağın bulunduğu yere göre de değişir. Bir kentin dolayındaki toprak, taşranın ücra bir yerindeki eşit derecede bereketli topraktan daha çok rant sağlar. Birini ekip biçmek, ötekini işlemekten daha çok emeğe mal olmasa da, ücra toprağın mahsulünü pazara ulaştırmak, her zaman daha pahalıya mal olur. Onun için, bunun sırtından, daha çok emeğin geçimi sağlanmalıdır. Gerek çiftçi kârının, gerek mülk sahibinin rantının elde edildiği fazlalığın ise azalması gerekir. Fakat, evvelce göstermiş olduğumuz gibi, kâr kertesi, taşranın uzak yerlerinde,

genel olarak, büyük bir kentin dolaylarındakinden yüksektir. Bundan ötürü, bu ufalan fazla kısmın daha az bir parçasının toprak sahibine ait olması gerekir.

Ulaştırma masrafını düşürmekle; bakımlı yollar, kanallar ve kullanışlı ırmaklar, taşranın ücra bölgelerini, kent komşu bölgelerle belki daha bir düzeye getirir. O bakımdan bunlar, bütün bayındırmaların en büyüğüdür. Her zaman için ülkenin en geniş çevresi olmak gereken ücra yerlerin ekilip biçilmesini canlandırırlar. Komşu kırların tekelciliğini baltalamakla kente yararlı olurlar. Kırların o kısmına bile faydaları dokunur. Eski pazara bazı rakip malları sokmakla birlikte, ora mahsulüne birçok yeni pazarlar açarlar. Zaten, tekel, iyi yönetimin baş düşmanıdır. Bu yönetim, olsa olsa, kendini savunmak için herkesi başvurmak zorunda bırakan o serbest ve geniş rekabet sonunda ortalığı kaplayacak şekilde yerleşebilir. Geçiş parası alınıp sürekli olarak onarılan ana yolların ücra kontluklara kadar uzatılmaması için, Londra'ya komşu bazı kontluklar, parlamentoya dilekçe ile başvuralı elli yılı geçmemiştir. Bunlar, o uzakça kontlukların emek ucuzluğundan ötürü, otlarını ve zahirelerini Londra piyasasında, yakın kontluklarınkinden ucuza satarak, rantları azaltıp tarımlarını mahvedeceğini iddia etmişlerdir. Öyle iken, o zamandan beri bu yakın kontlukların rantı artmış, tarımları gelişmiştir.

Orta biteklikte bir ekin tarlası, eşit genişlikteki en iyi otlaktan daha çok insan yiyeceği yetiştirir. Gerçi, ekin tarlasının ekilip biçilmesi çok daha fazla emeğe lüzum gösterir, ama tohumluğu yerine koyup bütün o emeği doyurduktan sonra geri kalan fazlalık da, yine çok daha büyüktür. Onun için, bir libre kasaplık et, hiçbir zaman bir libre ekmekten fazla ediyor sayılmasa, bu daha büyük fazlanın değeri her yerde daha çok olur; gerek çiftçi kârı, gerekse arazi sahibinin rantı olarak daha büyük bir fon meydana getirir. Tarımın emeklemesi sıralarında durumun genel olarak böyle olduğu anlaşılıyor.

Lakin, tarımın türlü dönemlerinde, bu iki ayrı çeşit yiyeceğin, yani ekmekle kasaplık etin, izafi değerleri çok başka başkadır. Tarımın henüz ileri gitmemiş olduğu ilk zamanlarda, ülkenin en çoğunu kaplayan işlenmemiş, kimsesiz topraklar, tamamıyla davara bırakılır. Ekmekten çok, kasaplık et vardır. Bundan ötürü ekmek, üzerinde en çok rekabet bulunan yiyecektir. Dolayısıyla da, en yüksek bedeli getirir. Ulloa'nın bize

söylediğine göre, 4 real, yani 20 buçuk İngiliz penilik değer, 40 - 50 yıl önce, Buenos Aires'te iki üç yüz başlık bir sürüden seçilen bir sığırın olağan fiyatı imiş. Belki kayda değer bir şey görmediğinden ekmek fiyatı için bir şey demiyor. Orada, bir öküz, yakalama emeğinden fazlaya mal olmazmış. Ama ekin, büyük emek harcanmadan hiçbir yerde yetiştirilemez. O sırada, Avrupa'dan Potosi gümüş madenlerine kestirme yol olan Plate ırmağı üzerindeki bir ülkede ise emeğin para ile ödenen bedeli pek ucuz olamazdı. Tarım, ülkenin büyük kısmı üzerine yayılınca iş değişir. O zaman ekmek, kasaplık etten çok olur. Rekabet yön değiştirir. Kasaplık etin fiyatı, ekmeğin fiyatından yüksek olur.

Bundan başka, tarımın genişlemesiyle, işlenmemiş boş arazi, kasaplık et talebini karşılamaya yetmez olur. Ekip biçilen topraklardan çoğunu, hayvan büyütüp semirtmekte kullanmak gerekir. Dolayısıyla, bu hayvanların fiyatı hem onlara bakmak için gereken işçiliği hem tarım için kullanılan bu gibi topraklardan, mal sahibinin elde edeceği rantı ve çiftçinin yapacağı kârı ödemeye yeter olmalıdır. En yüzüstü kalmış topraklarda yetişen hayvan pazara getirildi mi, ağırlığına ve iyiliğine göre, en ıslah olunmuş toprakta yetiştirilenin fiyatına satılır. O işlenmemiş toprakların sahipleri bundan kâr eder, ellerindeki arazinin rantını, hayvanlarının fiyatı oranında yükseltmiş olurlar. İskoçya dağlarının çoğunda kasaplık etin, yulaf unundan yapılmış ekmek kadar, hatta bundan bile ucuz oluşunun üstünden yüz yıl geçmiş değildir. İki ülkenin birleşmesinden sonra İngiltere piyasası, yayla hayvanlarına açılmıştır. Şimdi bunların ortalama fiyatı, yüzyılın başında olduğunun üç katı kadardır. Birçok dağ mülkünün rantı da, aynı süre içinde üç, dört katı bulmuştur. Bugün, Büyük Britanya'nın hemen her yanında, en mükemmel kasaplık etin libresi, genel olarak, en mükemmel beyaz ekmeğin iki libresinden fazla eder. Bolluk yıllarında ise bazen üç dört libre eder.

Şu halde, bayındırlığın gelişmesiyle, işlenmemiş otlakların rantı ve kârı, işlenmiş olanların rantı ve kârı ile; bunlar ise, ekinin rantı ve kârı ile, bir derece düzenlenmeye başlar. Ekin, yıllık bir mahsuldür. Kasaplık et ise, yetişmesi için dört beş yıl isteyen bir mahsuldür. Onun için, bir acre toprak, beriki yiyecek çeşidini, ötekinden çok az yetiştirdiğinden, miktardaki düşüklük, fiyattaki yükseklikle karşılanmalıdır. Bu, haydi haydi telafi olunup artarsa, o zaman, daha çok ekin tarlası, otlak haline getirilebilir. Karşılanmayacak olursa, otlakların bir kısmı, yeniden tarlaya çevrilir.

Bununla birlikte, çayırın rantı ve kârı ile ekinin rantı ve kârı arasındaki, yani mahsulü doğrudan doğruya hayvan yemi olan toprakla, mahsulü doğrudan doğruya insan yiyeceği olan toprak arasındaki bu eşitliğin, ancak, büyük bir ülkedeki işlenmiş arazinin birçoğunda meydana geldiği anlaşılmalıdır. Bazı olağanüstü yöresel durumlarda, iş tamamıyla başka türlü olup çayırın rantı ile kârı, ekinden elde edilebilecek olanın çok üstündedir.

Böylece, büyük bir kentin dolayında, kasaplık etin yüksek fiyatıyla birlikte, süte ve yeşil beygir yemine karşı talep çoğu kez; otun değerini, ekinle arasında bulunan doğal denilebilecek oranın üstüne çıkarır. Bu yöresel üstünlük, besbelli, uzaklardaki topraklara dek eriştirilemez.

Özel şartlar, kimi zaman, bir takım ülkeleri öylesine kalabalıklaştırmıştır ki, bir büyük kentin dolaylarındaki topraklar gibi, arazinin tümü, orada oturanların geçinmesi için gerekli çayırı veya ekini yetiştirmeye elvermemiştir. Bu yüzden, bunların toprağı, daha çok, bu malların hacimlisi ve uzak yerden kolayca getirilemeyeni olan çayırın yetiştirilmesinde kullanılmıştır. Büyük halk topluluğunun yiyeceği zahire ise başlıca, yabancı ülkelerden getirilmiştir. Şimdi Hollanda bu durumdadır. Eski İtalya'nın hatırı sayılır bir kısmının da, Romalılar'ın refahlı zamanında böyle olmuş olduğu anlaşılıyor. Eski[91] diye anılan Cato, Cicero'nun anlatışına göre, özel bir mülkün yönetiminde, başta gelen, en kârlı işin, iyi otlak olduğunu söylermiş. İyice otlak ikinci; kötü otlak üçüncü iştir, dermiş. Çift sürmeyi, kazanç ve fayda bakımından tâ dördüncü sıraya sokarmış. Gerçekte, eski İtalya'da, Roma dolaylarında düşen toprağın işlenmesi, halka sık sık yapılan bedava yahut çok ucuz zahire dağıtımları yüzünden pek baltalanmış olsa gerektir. Bu zahire, fethedilen illerden getiriliyordu. Bu illerden birçoğu, Cumhuriyet'e vergi yerine mahsullerinin onda birini, belli bir fiyata, batmanını[92] aşağı yukarı 6 peni'ye, vermek zorunda bulunuyorlardı. Bu zahirenin ucuz fiyatla halka dağıtılmış olması, Latium'dan, yani eski Roma arazisinden Roma'ya getirilebilecek zahirenin fiyatını ister istemez düşürüp o ülkede ekin ekilmesini tavsatmıştır.

Başlıca mahsulü zahire olan düzlük bir kırda da, etrafı güzelce çevrilmiş bir otlak, çoğu kez yakınındaki bir ekin tarlasından daha yüksek rant sağlar. Bu, ekin ekmekte kullanılan hayvanların beslenmesi için elverişlidir. Böyle olunca, doğrusu aranırsa, bunun yüksek rantı, pek öyle mahsulü tutarından

değil de, ekilip biçilmesine aracı olduğu ekin toprakları mahsulünün değeri ile ödenir. Komşu toprakların etrafı bütünüyle çevrilecek olursa, rantın düşmesi ihtimali vardır. İskoçya'da, etrafı çevrilmiş arazinin yüksek rantının, arazi çevirmenin az oluşundan ileri geldiği anlaşılıyor. Bu azlık ortadan kalktıktan sonra da bu yüksek rantın sürüp gitmesi olasılık içindedir. Toprakları çevrelemenin faydası, otlaklarda, ekin arazisinden büyüktür. Hayvanlara bekçilik etmek emeğinden tasarruf ettirmiş olur. Sığırtmacın veya köpeğinin tedirgin etmesi ihtimali olmayınca, bunlar daha güzel otlar.

Fakat böyle bir yöresel faydanın bulunmadığı yerde, ekin ya da halkın günlük bitki yiyeceği olan başka her nesne yetişmeye elverişli arazinin rantının ile kârının, otlağın rantı ile kârını, tabii, düzenlemesi gerekir.

Eşit miktarda toprağın doğal çayırdan daha çok hayvan besleyebilmesi için başvurulan yapay çayır, şalgam, havuç, lahana ve başka çarelerden yararlanmanın, işlenmiş bir ülkede kasaplık et fiyatının, ekmeğe olan doğal üstünlüğünü biraz azaltması beklenebilir. Nitekim de azalttığı görülüyor. Ekmek fiyatına göre, kasaplık et fiyatının, şimdiki zamanlarda, hiç değilse Londra piyasasında, geçen yüzyılın başındakinden epeyce düşük olduğuna inanmak için neden vardır.

Doktor Birch, Prens Henry'nin Yaşamı adlı yapıtının ekinde, bu prensin çokluk ödediği kasaplık et parasının hesabını veriyor. Bu kitapta, bir sığırın 600 libre çeken dört budunun, ona ortalama 9 lira 10 şiline ya da buna yakın bir fiyata mal olduğunu söylüyor. Yani, sığır etinin her 100 libresi 31 şilin 8 peniye gelirmiş. Prens Henry, 1621 yılının 6 Kasımı'nda 19 yaşında iken ölmüştür.

1764 Martı'nda, o zamanki yiyecek içecek fiyatının pahalılık nedenleri üzerine bir parlamento soruşturması yapılmıştı. O zaman, bu işle ilgili başka kanıtlar arasında, Virginialı bir tacir, 1763 Martı'nda, gemileri için, 100 libresi 24 - 25 şiline sığır eti kumanyası aldığına tanıklık etmiştir. Kendisi bunu olağan fiyat saymaktadır. O pahalılık yılında ise aynı miktar ve cins kumanya için 27 şilin vermiştir. Bununla birlikte, 1764'teki bu yüksek fiyat, Prens Henry'nin ödediği alışılmış fiyattan 4 şilin 8 peni ucuzdur. O uzun yolculuklar için, dana etinin ancak en iyisinin salamura yapılmaya elverişli olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Prens Henry'nin verdiği para, parçaların şöyle böylesi ile makbulü bir arada olmak üzere, gövdenin tüm ağırlığı üzerinden hesaplanarak, libre başına 3 3/4 peni'yi buluyor. Bu hesap üzerinden, nefis parçaların, perakende 4 1/2 veya 5 peni'den aşağı satılmamış olması gerekir.

1764'teki Parlamento soruşturmasında, tanıklar, en iyi dana etinin seçme parçalarının, tüketiciye libresi 4 - 4 1/4 peni'ye geldiğini söylemişlerdir. Sıradan parçaların fiyatı ise, genel olarak, 7 farthing'den 2 1/2 - 2 3/4 peni'ye kadar imiş. Bunların dediklerine göre, genel olarak bu, çokluk, mart ayında satılan aynı parçalardan, yarım peni daha pahalı imiş. Ama bu yüksek fiyat bile Prens Henry zamanında alışılmış perakende fiyat sayabilecek olduğumuz fiyattan bir epeyce ucuzdur.

Geçen yüzyılın ilk on iki yılı içinde, Windsor pazarında en iyi buğdayın ortalama fiyatı, 9 Winchester kilelik çeyrek İngiliz kantarı başına, 1 lira 18 şilin, 3 1/6 peni idi.

Lakin, 1764'ten önceki 12 yıl içinde, o yıl da dahil, aynı pazarda, aynı ölçekte en iyi buğday, 2 lira 1 şilin, 9 1/2 peni idi.

Demek, 1764 dahil olmak üzere, ondan önceki 12 yıl içinde, buğdayın geçen yüzyılın ilk 12 yılında olduğundan epey ucuz; kasaplık etin ise epey pahalı olduğu anlaşılıyor.

Bütün büyük ülkelerde, ekili toprağın çoğu ya insan yiyeceği ya hayvan yemi yetiştirilmekte kullanılır. Bu arazinin rantı ile kârı, bütün öteki ekili toprakların rantını ve kârını düzene koyar. Herhangi bir mahsul bunlardan az kazanç getirecek olursa, toprak çok geçmeden ekin tarlasına ya da otlağa çevrilir. Herhangi bir mahsul daha fazlasını getirirse, ekin veya otlak olan toprakların bir kısmı, az zamanda o fazla kazanç getiren mahsule çevrilir.

Toprak kendilerine elverişli kılınabilmek için daha yüksek ilk ıslah masrafı yahut daha büyük yıllık tımar masrafı isteyen ürünlerden, gerçekte, birinin, çokluk, ekin veya çayırdan daha fazla rant; ötekinin ise, daha büyük kâr getirdiği anlaşılıyor. Bununla birlikte, bu üstünlüğün, bu üstün masrafın, akla sığar bir faizi ya da karşılığı olmaktan ileri gittiği görülmez.

Bir şerbetçiotu bahçesinde, yemiş bahçesinde, sebze bahçesinde; gerek mal sahibinin rantı, gerek çiftçinin kârı, genel olarak bir ekin ya da çayır tarlasındakinden çoktur. Gelgelelim, yeri bu hale getirmek daha çok masraf

ister. Bundan dolayı, arazi sahibine daha büyük bir rant verilmesi gerekir. Sonra burası daha dikkatli, daha hünerli bir yönetim ister. Bundan ötürü de çiftçiye daha fazla kâr verilmesi gerekir. Bir de, mahsul, hiç değilse, şerbetçiotu bahçesiyle sebze bahçesinde daha nazlıdır. Onun için, bunun fiyatı zaman zaman gerçekleşen bütün kayıpları karşıladıktan başka, sigorta kârı gibi bir pay bırakmalıdır. Genel olarak düşkün, her zaman için de şöyle böyle olan durumları, bahçıvanların yüksek hünerinin, çokluk, aşırı ödül görmediğine bizi inandırmalıdır. Bahçıvanların iç açan sanatını bazı zenginler eğlence olarak yaptığından, onunla kazanç için uğraşanların sağlayacağı fayda azdır. Çünkü, en iyi müşterileri olması gereken kimseler, bahçıvanların en değerli mahsullerini kendi kendilerine elde ederler.

Toprak sahibinin bu gibi ıslahlardan elde ettiği faydanın, hiçbir zaman, yapılmaları için ilkin edilen masrafı karşılamaya yetenden daha fazla olmadığı anlaşılıyor. Eski tarımda, bağdan sonra, iyi sulanan bir sebze bahçesinin de çiftliğin en değerli mahsul yetiştirir varsayılan kısmı olduğu anlaşılıyor. Ama tarım üzerinde aşağı yukarı iki bin yıl önce yazı yazıp eskilerce bu sanatın pirlerinden sayılan Demokritos, bir sebze bahçesinin etrafını çevirmenin akıl kârı olmadığı düşüncesindedir. Onun söylediğine göre, elde edilecek kazanç, bir taş duvarın masrafını karşılamaya yetmezmiş. Tuğla ise (güneşte pişirilmiş kerpiç demek istiyor sanıyorum) yağmurdan, kışın bozuk havalardan çürür, durmadan onarılmak istermiş. Demokritos'un bu düşüncesini bize ulaştıran Columella, buna, hayır demiyor. Ama çok tutumlu bir yol olan, böğürtlen çalısı ve dikenli fundadan çit ile duvar çevirmeyi öneriyor. Dediğine göre, tecrübe ile o, bunun hem uzun ömürlü hem geçilemez bir çit olduğunu görmüştür. Ama anlaşılan, bunu Democritos'un zamanında herkes bilmiyormuş. Palladius, daha önce Varro'nun salık vermiş olduğu, Columella'nın bu fikrini benimsemiştir. Bu eski toprak bayındırıcılarının düşünüşüne göre, bir sebze bahçesinin mahsulü, anlaşılan, olağanüstü ekim parasını ve sulama masrafını çıkarmaya yetecek kadar olurmuş. Çünkü böyle güneşe yakın ülkelerde, şimdi olduğu gibi o zaman da, bahçedeki her tavaya salabilmek üzere, el altında ufak bir akarsu bulunması uygun görülürmüş. Bugün Avrupa'nın çoğu yerinde, bir sebze bahçesinin etrafını Columella'nın salık verdiğinden daha iyi çevirmeye değmeyeceği düşünülmektedir. Büyük Britanya ile bazı başka kuzey ülkelerinde güzel yemişler, bir duvar olmaksızın erdirilemez. Bundan dolayı, bu gibi ülkelerde, onsuz yetişemeyecek olan bu meyvelerin

fiyatı, duvarın yapımına ve bakımına yetecek masrafı çıkarmalıdır. Çoğu kez, yemiş duvarı, sebze bahçesini de çevreler. Böylece, sebze bahçesi kendi mahsulünün masrafını pek koruyamayacağı bir duvardan yararlanmış olur.

Anlaşılan, gereği gibi dikilip dört başı mamur hale gelen bir bağın, çiftliğin en değerli parçası olduğu, bütün bağcı ülkelerde, bugünkü gibi, eski tarımda da kabul edilen düsturmuş. Fakat, Columella'dan öğrendiğimize göre, eski İtalyan tarımcıları arasında yeni bir bağ dikmenin faydalı olup olmadığı bir tartışma konusu imiş. Marifet isteyen her türlü tarımı içten seven bir kimse olarak, o da bağdan yana yargıda bulunuyor. Kazançla masrafı karşılaştırarak, bunun pek faydalı bir bayındırma olduğunu göstermeye çalışıyor. Bununla birlikte, yeni girişimlerin kazancı ile masrafı arasında bu gibi kıyaslamalar, çokluk, pek yanıltıcıdır. Başka şeylere oranla hele tarımda büsbütün öyledir. Bu şekilde bağ dikmekten elde edilen kâr, gerçekte çokluk onun düşündüğü kadar olsa ortada sorun kalmazdı. Bu nokta, bugün, bağcı ülkelerde hep üstünde anlaşmaya varılamayan bir konudur. O ülkelerde tarım üzerine yazı yazanlar, yani büyük çiftçiliği gerçekten seven ve ondan yana bulunanlar, genel olarak Columella gibi bağ lehine yatkın gibidirler. Fransa'da, eski bağ sahiplerinin, yeni bağ dikilmesini önlemek için kaygılanmaları, o yazarların düşüncesine rağbet edildiğini; tecrübesini etmiş olanların da, bugün o ülkede, tarımın bu çeşidinin, bir başka çeşidinden kârlı olduğuna içten inandıklarını gösterdiği anlaşılıyor. Bununla birlikte bu, bir yandan da bir başka düşünceyi, yani, şimdi serbestçe bağ dikmeği önleyen kanunlar olmazsa, bu yüksek kârın sürüp gitmeyeceği düşüncesini gösteriyor gibidir. 1731'de, ilin teftişiyle görevli zatın, gelip inceledikten sonra, toprağın başka bir ekime elvermeyeceğine ilişkin olarak verdiği belgeye dayanan özel kral izni olmaksızın; hem yeniden bağ dikilmesini hem de işlenmesine iki yıl için ara verilmiş eski bağların yenilenmesini yasak eden bir kararname çıkarttılar. Bu buyrultunun gerekçesi, ekinle çayırın kıt, şarabın ise pek bol oluşu idi. Ama bu aşırı bolluk sahici olsa, hiçbir kararname olmaksızın bu çeşit tarımın kârlarını, ekin ve çayır ile aralarında bulunan doğal orandan aşağıya indirmekle, yeni bağ dikilmesini etkin biçimde önlerdi. Bağların çoğalmasından ekin kıtlığı oluyor iddiasına gelince; Fransa'nın hiçbir yerinde ekin, bu mahsulün yetişmesine elverişli bulunan Bourgogne, Guyenne ve yukarı Languedoc gibi şarap illerinde olduğu kadar özenle

yetiştirilmez. Mahsulüne peşin bir pazar sağlamakla, tarımın o çeşidinde kullanılan sürü ile işçi, öteki tarım çeşidini de muhakkak geliştirmektedir. Pahasını ödeyebileceklerin sayısını azaltmak, ekin yetiştirilmesini ilerletmek için elbette en verimsiz bir yoldur. Bu, sanayiyi körleterek tarımı geliştirmek isteyen siyaseti andırır.

Bundan dolayı, toprağın elverişli kılmak için daha büyük bir ilk ıslah masrafı isteyen ya da daha büyük bir yıllık ekim masrafını gerektiren ürünlerin rant ve kârı, çokluk, ekin ve çayırınkinden pek yüksek olabilir; ama öte yandan böyle masraflı ürünlerin rant ve kârı, söz konusu olağanüstü masrafları ancak ucu ucuna karşıladıkları gibi, aslında o sıradan mahsullerin rantı ve kârı ile ayarlanırlar.

Gerçekte, falan mahsul için elverişli hale getirilebilecek olan toprak miktarının, bazen etkin talebi karşılayamayacak kadar az olduğu olur. Yetiştirilip pazara getirilmesi için gerekli rant ile ücretlerin ve kârın tümünü, doğal oranlarına yahut başkaca ekili toprakların çoğunda ödenen oranlara göre ödemeye yetenden biraz daha fazlasını vermeyi kabul edenlere mahsulün hepsi devredilebilir. Bütün bayındırma ve ekim masrafı çıktıktan sonra, bedelin artan kısmı ile ekin ve çayırın buna benzer bedel fazlası arasında, bu takdirde hem yalnız bu takdirde, çoğunlukla hiçbir düzgün nispet olmayabilir; bu kısım, o fazlayı herhangi bir ölçüde aşabilir. Bu fazlanın da çoğunu, tabii, arazi sahibinin rantı yutar.

Örneğin, şaraptan elde edilen rant ve kâr ile ekinden ve çayırdan elde edilenler arasında alışılmış doğal oranın, sırf, hemen her yerde, önüne gelen hafif, çakıllı yahut kumlu toprakta yetiştirilip keskinliği ile vücuda faydalı olmasından başka övülecek yeri bulunmayan, sıra malı iyi şarap çıkaran bağlarda olacağı anlaşılmalıdır. Ülkenin sıradan toprağı, ancak bu gibi bağlarla rekabet haline sokulabilir. Çünkü özel nitelikte olanlarla rekabet ettirilemeyeceği meydandadır.

Bağ çubuğu, toprak farkından herhangi bir başka yemiş ağacına kıyasla daha çok etkilenir. Bazı topraktan, çubuk, hiçbir tımarın ya da bakımın, bir başkasına eşit kılamayacağı sanılan bir tat edinir. Gerçek ya da kuruntudan oluşan bu çeşni, kimi kez yalnız birkaç bağla sınırlı kalır. bazen küçük bir bölgenin çoğu yerini, kimi zaman, büyük bir ilin epeycesini kaplar. Bu gibi şarapların pazara getirilen tüm miktarı, etkin talepten yahut alışılmış kerteye veya sıradan bağlarda ödenen kerteye göre, oraya getirilmeleri için

gerekli rantın, kârın ve ücretlerin tümünü ödemeye gönlü olanların talebinden daha az olur. Onun için, bu miktarın topu birden, daha fazla para vermeye gönlü olanlara devredilebilir. Bu ise fiyatı ister istemez sıra malı şarap fiyatının üstüne çıkarır. Bu şarabın rağbet görüşü ve kıtlığı, alıcılar arasındaki rekabeti az veya çok coşturmasına göre fark, az ya da çok olur. Fark ne olursa olsun, bunun çoğunu mülk sahibinin rantı yutar. Çünkü bu gibi bağlar, genel olarak, ötekilerin çoğundan daha özenle işlenmişse de, şarabın yüksek fiyatı dikkatle yapılan bu tımarın sonucu olmayıp sebebidir. Böyle değerli bir mahsulde savsaklamadan ileri gelen kayıp, en özenmeyen kimseyi bile dikkat etmeye zorlayacak kadar büyüktür. Onun için, bu yüksek fiyatın küçük bir kısmı, tımarına harcanan olağanüstü emeğin ücretlerini ve emeği harekete getiren olağanüstü kârları ödemeye yeter.

Avrupa milletlerinin Batı Hint Adaları'ndaki şeker sömürgeleri, bu değerli bağlara kıyas edilebilir. Bunların tüm ürünü, Avrupa'nın etkin talebinden azdır. Genelde, herhangi bir başka mahsulle elde edilebilecek orana bağlı olarak, bu ürün, hazırlanıp pazara getirilmesi için gerekli rantın, kârın ve ücretlerin tümünü ödemeye yetenden fazlasını vermeye gönlü olanlara devredilebilir. Koşinşin'de en güzel beyaz şekerin kentali, genel olarak 3 kuruşa satılır. Bizim paramızla 13 şilin, 6 peni kadar eder. Bunu söyleyen, o ülkenin tarımını pek dikkatle gözden geçirmiş olan M.Poivre'dir.[93] Orada kental denilen şey, 150 - 200 Paris libresi yahut ortalama olarak 175 Paris libresidir. Bu ise, İngiliz tartısıyla, bunun 112 libresinin fiyatını aşağı yukarı 8 İngiliz şilinine indirir. Bu, sömürgelerimizden getirtilen esmer şekere ya da muskavada şekerine çokluk verilen paranın dörtte biri; en iyi beyaz şekere verilenin ise altıda biri değildir. Koşinşin'deki ekili toprakların çoğu, büyük halk topluluğunun yiyeceği olan zahire ile pirincin yetiştirilmesinde kullanılır. Orada zahirenin, pirincin ve şekerin fiyatı, belki de doğal oranda yani, çoğu ekili topraklardaki türlü mahsullerde yer eden ve toprak sahibiyle çiftçinin yapmaya alışık oldukları ilk ıslah masrafı ile yıllık ekim masrafını, takdirine olanak elverdiğince, tamı tamına karşılayabildiği orandadır. Lakin, şeker sömürgelerimizdeki şeker fiyatı ile ne Avrupa ne Amerika'daki bir pirinç ya da ekin tarlası mahsulünün fiyatı arasında böyle bir oran yoktur. Çoğu zaman, bir şeker çiftçisi, bütün ekim masrafını rom ve melas ile çıkaracağını, şekerinin kendisine safi kâr kalacağını umarmış. Doğrudur demiyorum, eğer doğru ise bu, bir ekin çiftçisinin ekip biçme masrafını sap ve samanla karşılaması, hububatın safi kâr olarak kendisine

kalması gibi bir şey olur. Londra ile başkaca ticaret kentlerinde, çoğu kez, şeker sömürgelerimizde boş arazi satın alan tacir ortaklıkları görürüz. Çok uzak olmasına, bu ülkelerde adaletin bozuk düzen yürütülmesi dolayısıyla ne gelir getireceği belli olmamasına karşın, onlar, vekilleri ve simsarları eliyle bu toprakları kârla işleyerek ekip biçmeyi umarlar. Adalet işi daha yolunda yürütüldüğü için daha düzgün kazanç beklenebileceği halde, İskoçya'nın, İrlanda'nın ya da Kuzey Amerika'da zahire yetişen ülkelerin en bereketli topraklarını kimsecikler işleyip ekmeye kalkmaz.

Virginia ile Maryland'de tütün ekimi daha kârlı olduğu için, zahire yetiştirmeye yeğ tutulur. Avrupa'nın çoğu yerlerinde tütün pekala ekilebilir. Ama Avrupa'nın hemen her yerinde tütün, esaslı bir vergi konusu olmuştur. Bu bitkinin yetiştirilebileceği çiftliklerden birer birer vergi toplamanın, gümrükten girerken vergi almaktan güç olacağı sanılmıştır. Bu yüzden, Avrupa'nın çoğu yerinde tütün ekimi pek anlamsız olarak yasak edilmiş; bu da o ekime izin veren ülkelere ister istemez bir tür tekel sağlamıştır. Bir takım rakipler araya girmekle birlikte, tütünün en büyük miktarını Virginia ile Maryland yetiştirmekte olduğuna göre, bu tekelin çoğu faydasını onlar paylaşmaktadır. Ancak, tütün yetiştirmenin şeker gibi kârlı olmadığı anlaşılıyor. Öyle ki, Büyük Britanya'da oturan tacirlerin sermayesiyle işlenip ekilen tütün çiftliği duymadım bile. Tütün sömürgelerimizin, ana yurttaki bizlere, öyle, şeker adalarımızdan gelenler gibi, zengin çiftçi yolladığı pek olmaz. Bu sömürgelerde tütün ekiminin zahireye tercih edildiğine bakınca, Avrupa'nın tütüne karşı olan etkin talebi bütünüyle karşılanmıyor gibi gelirse de, bu talep belki, şeker talebinden iyi karşılanmaktadır. Tütünün şimdiki fiyatı, ekin topraklarında çokluk ödenen orana göre, hazırlanıp pazara getirilmesi için gerekli rantın, ücretin ve kârın tümünü ödemeye yetenden belki fazladır, ama şekerin bugünkü fiyatından pek o denli fazla olmasa gerektir. Böylece, tütün çiftliklerimiz de tütüne karşı, Fransa'nın eski bağ sahiplerinin, şarabın fazla bol olması yüzünden gösterdikleri ürkekliği göstermişlerdir. Meclis kararıyla, tütün ekimi, 16 ile 60 yaşları arasındaki her zenci başına 1000 libre ağırlığında tütün verdiği varsayılan 6000 bitkiyle kısıtlanmıştır. Dediklerine göre, böyle bir zenci, bu miktar tütünden başka, 4 acre mısırın üstesinden gelebilirmiş. Piyasaya fazla mal dolmasını önlemek için de bolluk yıllarında bazen zenci başına (Felemenkliler'in baharat için yaptıkları söylenen biçimde) belli bir miktar tütün yakarlarmış. Dr. Douglas böyle söylüyor, ama[94] kendisinin yanlış

bilgi edinmiş olmasından kuşkuluyum. Tütünün şimdiki fiyatını tutabilmek için bu gibi zorlu yöntemler gerekiyorsa, tütün ekiminde, ekine oranla olan üstün fayda (bu üstünlük hâlâ varsa) belki uzun sürmeyecektir.

İşte böylece, mahsulü insan yiyeceği olan ekili arazinin rantı, çoğu öteki ekili arazinin rantını ayarlar. Hiçbir olağanüstü ürün bundan azını getiremez. Çünkü toprak derhal bir başka şekilde kullanılmaya başlar. Herhangi bir ürün daha fazlasını getiriyorsa, bu, o ürüne elverişli hale konulabilen toprak miktarının etkin talebi karşılayamayacak kadar az olmasındandır.

Zahire, Avrupa'da doğrudan doğruya insan yiyeceği hizmetini gören başlıca toprak ürünüdür. Onun için, bazı durumlar dışında, ekin arazisinin rantı, Avrupa'daki bütün öteki arazinin rantını düzene koyar. Britanya'nın, ne Fransa bağlarına, ne İtalya zeytinliklerine imrenmesine gerek yoktur. Olağanüstü durumlar dışında, bunların değeri, zahire değeri ile ayarlanır. Zahire bakımından Britanya'nın bereketliliği, öteki iki ülkenin ikisinden de aşağı değildir.

Bir ülkede, herkesin en beğenilen günlük bitki yiyeceği, en adi toprakta aynı veya aşağı yukarı aynı tımar ile, en bereketli toprakta yetişen zahireden daha fazla mahsul veren bir bitkiden çıkıyor ise, arazi sahibinin rantı yahut çiftçinin emeğini ödeyip alışılmış kârlarıyla birlikte mal mevcudunu yeniden yerine koyduktan sonra arazi sahibine arta kalacak yiyecek mutlaka çok daha fazla olacaktır. O memlekette emeğin çokluk geçindiği kerte ne olursa olsun, arta kalan bu büyük fazlalık daima daha çok emek besleyebilir. Böylelikle, toprak sahibinin çok emek satın almasını veya emeğin daha çoğu üzerinde egemen olmasını mümkün kılar. Elindeki rantın gerçek değeri, toprak sahibinin gerçek nüfuzu ve yetkisi, yani başkalarının emeğinin kendisine sağlayabileceği yaşam için gerekli ve elverişli maddeler üzerindeki hüküm, elbette çok daha büyük olur.

Bir pirinç tarlası, en verimli ekin tarlasından daha çok yiyecek yetiştirir. Yılda her biri 30 ile 60 kile arası iki ürün, bir acre pirincin alışılmış ürünü imiş. Bundan dolayı, ekimi daha çok emek istemekle birlikte, bütün o emeğin beslenmesine harcandıktan sonra, geriye çok daha büyük bir fazla kalır. Onun için, pirincin halkça en beğenilen günlük bitki yiyeceği olduğu, rençperlerin başlıca onunla beslendiği pirinç ülkelerinde bu daha büyük fazlanın, ekin ülkelerindekinden daha büyük bir payı, toprak sahibine ait

olmalıdır. Başka Britanya sömürgelerindeki gibi, ekenlerin hem çiftçi hem toprak sahibi olduğu, bundan ötürü kârla rantın birbirine karıştığı Carolina'da, tarlaların yılda bir ürün vermesine ve Avrupa âdetleri ağır bastığından, pirinç herkesin en hoşlandığı günlük bitki yiyeceği olmamasına karşın, pirinç ziraatının, ekin ekmekten daha kazançlı olduğu görülmüştür.

İyi bir pirinç tarlası her mevsimde bataktır. Bir mevsimde, su ile örtülü bir bataklık olur. Bu tarla, ne ekine ne çayıra ne bağa ne de gerçekten insana pek faydalı herhangi bir başka bitki mahsulüne yarar. Bu maksatlara elverişli topraklar ise pirince uygun gelmez. Onun için, pirinç ülkelerinde bile hiçbir zaman pirince ayrılmayacak başka ekili arazinin rantını, pirinç tarlalarının rantı ayarlayamaz.

Bir patates tarlasının yetiştirdiği yiyecek, miktarca bir pirinç tarlasında yetişenden aşağı kalmaz; bir buğday tarlasında yetişenden ise çok daha fazladır. Bir acre topraktan alınan 12 bin kantar patates, 2 bin kantar buğdaydan daha büyük bir ürün değildir. Gerçekte, bu iki bitkiden ayrı ayrı elde edilecek gıda yahut katıksız besleyici madde, patatesin sulu tabiatından ötürü bunların ağırlıklarına tıpatıp uygun değildir. Bununla beraber, pek aşırı bir varsayım ile bu kökün yarı ağırlığının su olduğunu kabul etsek böyle bir patates acre'ı, yine, 6 bin kantar besleyici madde yetiştirmiş olur. Bu, buğday acre'ında yetişenin üç katıdır. Bir acre patates, bir acre buğdaydan daha az masrafla ekilir. Çünkü genel olarak, buğday ekiminden önce yapılan nadas; patateste hiç eksik olmayan çapa ve öteki olağanüstü bakım işlerinden haydi haydi baskındır. Bu kök, kimi ülkelerde pirinçte olduğu gibi, ekilen topraklarda şimdiki buğday ve başka çeşit hububat kadar yer tutarak Avrupa'nın bir yanında herkesin en sevilen günlük bitki yiyeceği haline gelse, aynı miktar ekili toprak çok daha fazla kimsenin karnını doyurur. Irgatlar genel olarak patatesle karın doyurduklarından, tarımda kullanılan bütün emek beslenip bütün mal mevcudu yeniden yerine konduktan sonra, geride daha büyük bir fazla kalır. Bu fazlanın da daha büyük bir payı toprak sahibinin olur. Nüfus çoğalır; rantlar, şimdikinin çok üstüne yükselir.

Patatese elverişli olan toprak, hemen bütün öteki faydalı sebzelere uygun gelir. Patates, şimdi ekinin kapladığı kadar ekili toprak işgal edecek olsa, aynı şekilde, çoğu öteki ekili arazinin rantını ayarlar.

Bana dediklerine göre, Lancashire'ın kimi yerlerinde, yulaf unundan yapılan ekmek, çalışan kimseler için, buğday ekmeğinden daha kuvvetli bir yiyecek sayılırmış. İskoçya'da da çokluk aynı inancın bulunduğunu işitmişimdir. Ama bunun doğru olduğundan biraz kuşkuluyum. İskoçya'da yulaf unu ile beslenen halk tabakası, genel olarak, İngiltere'de buğday ekmeğiyle beslenen aynı tabaka kadar güçlü kuvvetli olmadığı gibi, onlar kadar güzel de değildir. Onlar kadar çalışamadıktan başka, yüzlerinin görünüşü onlar kadar sağlıklı değildir. İki ülkenin kibar halkı arasında aynı fark olmadığına göre, tecrübe, İskoçya'da halk tabakası yiyeceğinin, insan vücuduna İngiltere'deki aynı tabakadan komşularınınki kadar elverişli olmadığını gösterse gerektir. Ama patates için durum böyle değildir. Londra'daki tezkerecilerin, hamalların, kömür taşıyanların, fuhuş ile geçinen bahtsız kadınların, yani Britanya ülkelerindeki belki en gürbüz adamlarla en dilber kadınların çoğu, genel olarak, İrlanda'da bu kök ile beslenen ayak takımı arasından çıkarmış. Besleyici niteliği ya da insan bünyesine özellikle elverişli oluşu üzerinde daha kesin bir tanık bulunan bir başka besin yoktur.

Patatesi bütün bir yıl boyunca saklamak güçtür. Üst üste iki üç yıl ambarda tutmak ise olanaksızdır. Çürümeden satamamak korkusu, ülkede ekmek gibi türlü halk tabakalarının başlıca bitki yiyeceği olmasına bu belli başlı engeldir.

Kısım II

Kimi Zaman Rant Veren Kimi Zaman Vermeyen Toprak Ürünü Üzerine

İnsan yiyeceğinin, toprak sahibine her zaman kesenkes bir miktar rant getiren biricik ürün olduğu anlaşılıyor. Başka ürün çeşitleri, değişik şartlara göre, bazen rant getirir bazen getirmez.

Yiyecekten sonra, insanoğlunun iki büyük gereksinmesi giysi ile barınaktır.

İlk işlenmemiş halinde, toprak, besleyebildiğinden daha çok kimseye giyecek ve barınacak gereç sağlar. Toprağın işlenmiş durumunda ise bazen, bu maddelerle donatabildiğinden daha çok kimsenin, hiç değilse istedikleri ve bedelini ödemeye hazır oldukları tarzda karnını doyurabilir. Onun için, birinci durumda, bu gereçlerde hep aşırı bir bolluk vardır. Bu yüzden, çokluk, bunların değeri düşük olur veya hiç değerleri olmaz. Öteki durumda ise her zaman için bunlarda bir kıtlık vardır; bu da, ister istemez, onların değerini çoğaltır. Birinci halde bu gereçlerin çoğu lüzumsuz diye atılır. Kullanılanın fiyatı ise yalnızca onu kullanılmaya elverişli kılma emeğine ve masrafına eşit sayılır. Bundan ötürü, toprak sahibine hiçbir rant sağlamaz. Ötekinde ise, gereçlerin hepsinden yararlanılır; çoğu zaman, ele geçirilebileninden fazlası için talep vardır. Bunların her parçası için, pazara getirilmeleri masrafını çıkarmaya yetenden fazlasını vermeye hazır bir kimse daima bulunur. Onun için, bunların fiyatı, toprak sahibine her zaman bir miktar rant sağlayabilir.

Büyücek hayvanların derileri ilk giyim gereçleri idi. Bundan dolayı, yiyecekleri başlıca bu hayvanların eti olan, avcı ve çobanlardan oluşma uluslarda her insan kendisine yiyecek bulmakla, giyebileceğinden daha çok giyecek maddesi sağlamış olur. Yabancılarla alışveriş edilmese, bunların çoğu değersiz şeyler olarak atılır. Ülkelerini Avrupalılar keşfetmeden önce, Kuzey Amerika'nın avcı uluslarında durum belki böyle idi. Şimdi, fazla postlarını Avrupalılar'la, battaniye, eski silah ve konyak karşılığı olarak değiş ediyorlar. Bu da, o postlara biraz değer veriyor. Bilinen dünyanın bugünkü ticaret durumunda, aralarında toprak mülkiyeti kurulmuş en barbar milletlerde, öyle sanıyorum ki, bu çeşit bir dışarıyla alışveriş vardır. Bunlar, ülkelerinde çıkan; ne işlenebilen ne tüketilebilen bütün giyecek gereçlerine karşı, kendilerinden daha zengin komşularında talep buluyorlar. Öyle ki, bu

gereçlerin fiyatı, o zengin komşulara yollama maliyetinden daha yukarılara fırlıyor. Bundan dolayı, toprak sahibine biraz rant verebiliyor. İskoçya hayvanlarının çoğu ülkenin dağlarında tüketilirken, derilerinin ihracı ora ticaretinin en hatırı sayılır kalemini oluşturuyor; karşılığında değiş edildikleri nesne, yayla mülklerinin rantına hiç yoktan bir şey katıyordu. Eskiden ana yurtta tüketilmeyen İngiltere yünü, o zamanın daha zengin, daha çalışkan ülkesi olan Flanders'de bir pazar bulur; yün fiyatı, yetiştiği arazinin rantına bir şey eklemiş olurdu. O zamanki İngiltere'den ve şimdiki İskoçya yaylalarından daha iyi ekilip biçilmeyen, yabancılarla alışverişi olmayan ülkelerde giyecek gereçleri besbelli öyle bol olur ki, çoğu ise yaramaz diye atılır; mülk sahibine herhangi bir rant getirebileni olmaz.

Barınma gereçleri, her zaman giyecek gereçleri kadar uzaklara götürülemez; kolay kolay da dış ticaret malı olamaz. Bunlar, üretildikleri ülkede pek bol iseler, dünyanın şimdiki ticaret durumunda bile çoğu kez toprak sahibi için hiçbir değerleri olmaz. Londra dolayında iyi bir taş ocağı, hatırı sayılır bir rant verebilir. İskoçya ile Galya'nın birçok yerinde ise böyle bir ocak hiç rant getirmez. Kalabalık, iyi işlenmiş bir ülkede, yapı kerestesi olacak ağacın değeri büyüktür. Bunu yetiştiren arazi epeyce rant sağlar. Gelgelelim, Kuzey Amerika'nın birçok yerlerinde, kocaman ağaçlardan birçoğunu alıp götürecek bir kimseye mal sahibi nasıl teşekkür edeceğini bilmez. İskoçya dağlarının bazı bölgelerinde, yol ve su yolu ile ulaştırma bulunmadığından, ağacın pazara gönderilebilen kısmı kabuktan oluşur. Tomruk yerde bırakılır ve çürür. Barınma gereçleri böyle bol olunca, kullanılanların değeri işe yarar hale getirilmeleri için harcanan emekle masraf kadardır. Genel olarak her kim istemek zahmetine katlanırsa, ona yararlanma izni veren arazi sahibine bunlar hiçbir rant getirmez. Bununla birlikte, zengince milletlerin gösterdiği talep bazen mal sahibinin bir rant almasını mümkün kılar. Londra sokaklarına kaldırım döşenmesi, İskoçya kıyılarındaki kimi yalçın kayaların sahiplerine, evvelce hiçbir şey alamadıkları yerden rant edinme olanağını vermiştir. Norveç ile Baltık kıyılarındaki ormanlar, yurtlarında bulamayacakları bir pazara, Büyük Britanya'nın birçok yerinde kavuşmakta; böylelikle, sahiplerine bir miktar rant sağlamaktadır.

Ülkeler, ürünlerinin giydirip barındırabileceği değil, besleyebileceği ahali oranında kalabalıktır. Yiyecek oldu mu, lüzumlu giyecekle barınacağı bulmak kolaydır. Ama bunlar olduğu halde, çoğu kez yiyecek bulmakta

güçlük çekilebilir. Britanya ülkelerinin bile kimi yerlerinde, ev adı verilen şey, bir adamın bir günlük emeği ile kurulabilir. En basit türden giyeceği, yani hayvan derilerini kullanılmak üzere terbiye edip hazırlamak bundan daha çok emek ister. Yine de, öyle pek fazlasına gerek yoktur. Vahşi, barbar milletlerde, bütün bir yılın emeğinin yüzde biri veya bundan biraz fazlası, halkın çoğuna, donanabileceklerince giyecekle barınacağı sağlamaya yeter. Çoğu kez, geri kalan doksan dokuzun tümü, bunların yiyeceğini sağlamaya zar zor yeter.

Ama toprağın işlenip ekilmesiyle, bir ailenin emeği, iki ailenin yiyeceğini sağlayabilir. Topluluğun yarısının emeği, tümünün yiyeceğini sağlamaya yetişir. Böylece topluluğun öteki yarısı yahut hiç değilse bunlardan çoğu, başka şeyleri sağlamakta ya da insanoğlunun öteki gereksinmeleriyle heveslerini gidermekte çalıştırılabilir. Giyecek, barınak, ev eşyası, takım taklavat denilen şeyler, bu gereksinmelerle heveslerin çoğunun yöneldiği belli başlı hedeflerdir. Zengin adam, fakir komşusundan fazla yiyecek yoğaltmaz. Yediği nitelik bakımından pek başka olabilir; o yemeği seçip hazırlamak, daha çok emek ve sanat isteyebilir. Ama miktarca, hemen hemen birdir. Gelgelelim; birinin koskoca konağı, büyük elbise dolabı ile ötekinin ahıra benzeyen evini, birkaç pırtısını kıyaslayınız. Bunların giyeceği, barınağı, ev döşemeleri arasındaki miktar bakımından farkın da nitelik farkı kadar büyük olduğu göze çarpar. Yiyeceğe karşı olan istek, herkeste insan midesinin dar hacmi ile sınırlanmıştır. Fakat, yapı, giyim kuşam, takım taklavat, ev döşemelerindeki rahatlıklarla süsler için olan isteğin ucu bucağı, sınırı yok gibidir. Bundan dolayı, yoğaltabileceklerinden daha çok yiyecek üzerinde egemen bulunanlar, bunun fazlasını yahut aynı şey demek olan bedelini, bu öteki çeşit haz veren nesnelerle değiş etmeği her zaman için isterler. Sınırlı isteği karşılamaya dönük olandan daha fazlası, giderilmesi mümkün olmayıp tamamıyla ucu bucağı yok gibi gözüken bu isteklerin yerine getirilmesine ayrılır. Yoksullar, yiyecek bulacağız, diye zenginlerin bu heveslerini gidermek için lala paşalık etmek üzere didinir; bunu daha kesin olarak elde edebilmek için işlerini ucuzlatıp mükemmelleştirmek üzere birbirleriyle yarışırlar. İşçi sayısı, artan yiyecek miktarıyla yahut toprakların artan işlenmesi ve ekilip biçilmesiyle çoğalır. Çalışmalarının içeriği en ileri işbölümüne elverişli olduğundan, işleyebildikleri maddeler miktarı, kendi sayılarından çok daha büyük oranda artar. Giyim kuşamda, takım taklavatta yahut ev döşemekte insan icadının

faydalı biçimde ya da süs olarak kullanılabileceği her türlü maddeye, yer altındaki fosillere veya madenlere, değerli metallere ve değerli taşlara karşı talep böylece ortaya çıkar.

Bu tarzda, yiyecek, rantın asıl kaynağı olduğu gibi, toprak mahsulünün sonradan rant getiren her başka kısmı da, değerinin o parçasını, emek güçlerinin toprağın bayındırılması ve ekilmesi suretiyle yiyecek yetiştirmekteki gelişmesinden alır.

Bununla birlikte, toprak ürünleri içinde sonradan rant sağlayan bu öteki kısımlar, bu hakkı her zaman için getiremez. İşlenmiş, ekilip biçilmiş ülkelerde bile, bu ürünlere karşı olan talep, pazara iletilmeleri için kullanılması gereken emeğin bedelini ödeyip alışılmış kârları ile birlikte mal mevcudunu yerine koymaya yetenden fazla bir fiyat getirmeye her zaman elvermez. Talebin böyle olup olmaması, türlü şartlara bağlıdır.

Örneğin, bir kömür madeninin rant sağlayıp sağlamaması, biraz verimliliğine, biraz bulunduğu yere bağlıdır.

Herhangi çeşit bir madenden şu kadar emekle çıkarılabilecek cevher miktarı, aynı emekle, aynı cinsten başka madenlerin çoğundan çıkarılabilecek cevherden fazla ya da eksik olmasına göre, o madenin verimli yahut kısır olduğu söylenebilir.

Yeri elverişli olan kimi kömür madenleri, verimsizliğinden ötürü işletilemez. Çıkarılan ürün, masrafı karşılamaz. Bu madenler ne kâr getirir ne de rant.

Kimi madenler de vardır; bunların ürünü çalıştırılmaları için gerekli emeğin bedelini ödemeye ve mal mevcudunu alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine koymaya ancak yetişir. Bunlar, girişimciye biraz kâr getirirse de mülk sahibine rant sağlamaz. Ocakları, olsa olsa, arazi sahibi kârla işletebilir. İşin girişimcisi olduğu için, oraya harcanan sermayenin alışılmış kârını, kendisi elde etmiş olur. İskoçya'daki kömür madenlerinin birçoğu bu tarzda işletilir. Başka türlü işletilebilmelerine de olanak yoktur. Ocakların sahibi bir miktar rant almadan, kimsenin onları işletmesine izin vermez. Kimse de, bunu verebilecek durumda olamaz.

Aynı ülkede olan, yeterince verimli başka kömür madenleri, bulundukları yerden ötürü işletilemezler. Ocaktan, çalışma masrafını koruyacak kadar

cevher, alışılmış ve alışılmış olandan da az bir emekle çıkarılabilir. Gelgelelim, seyrek nüfuslu olan, iyi yolları ya da su ile ulaşımı bulunmayan, denizden uzak bir ülkede, bu çıkan miktar satılamaz.

Maden kömürü odun kadar hoşa giden bir yakacak değildir. Odun kadar sağlığa uygun olmadığını da söylerler. Onun için, tüketildiği yerde, maden kömürünün masrafı, genel olarak odununkine göre biraz düşük olmalıdır.

Sonra, odun fiyatı, hayvan fiyatını andırır biçimde ve tıpkı aynı nedenle, tarım durumuna göre değişir. İlk işlenmemiş halinde, her ülkenin çoğu bölgesi ormanla örtülüdür. O sırada, orman, mal sahibi için hiç değeri olmayan bir baş belasıdır. Kesecek olana onu güle oynaya verir. Ormanlar, biraz rençperliğin gelişmesiyle açılır biraz da hayvanların çoğalması yüzünden yıkıma uğrar. Hayvanlar, hep insan çalışmasıyla elde edilen zahire ile bir oranda artmamakla birlikte, ne de olsa, insanların özeni ve esirgemesiyle çoğalırlar. Darlık mevsiminde hayvanları besleyecek şeyi, insanoğlu, bolluk zamanında depo eder; bütün yıl boyunca, işlenmemiş doğanın verdiğinden çok yiyeceği hayvanlara sağlar; düşmanlarını yok edip ortadan kaldırarak, doğanın bütün verdiğinden hayvanların diledikleri gibi yararlanmalarını güven altına alır. Sayısız hayvan sürüleri, yayılmak üzere ormanlar arasına bırakıldı mı, yaşlı ağaçları, yok etmezlerse de, körpelerinin filizlenmesine engel olurlar. Böyle böyle, birkaç yüzyıl içinde bütün orman harap olur. O zaman, kıt oluşu, odunun fiyatını yükseltir. Adamakıllı bir rant sağlar; mal sahibi bazen en iyi arazisini kerestelik ağaç yetiştirmekten daha faydalı şekilde kullanamayacağını görür. Kârın büyüklüğü, çokluk, kazancın gecikir oluşunu telafi eder. Ağaç dikmekteki kârın, ekindeki, çayırdaki kadar olduğu Büyük Britanya'nın birçok yerinde, şimdi durumun aşağı yukarı böyle olduğu anlaşılıyor. Toprak sahibinin dikmekten elde ettiği fayda, hiç değilse enikonu bir zaman için, hiçbir yerde bunun verebileceği ranttan daha çok olamaz. Toprağı iyice işlenmiş, denizden uzak bir ülkede ise, çokluk, bu ranttan pek aşağı olamaz. Güzelce gelişmiş bir ülkenin deniz kıyısında, maden kömürü, yakacak işini gerçekten elverişli şekilde görebilse, yapıda kullanılacak tomruğu yurtta yetiştirmektense toprağı daha az işlenmiş yabancı ülkelerden getirmek bazen daha ucuz olabilir. Şu son birkaç yıl içinde yapılmış olan yeni Edinburgh kentinde, İskoç kerestesi olarak belki bir tek çomak yoktur.

Odun fiyatı her ne olursa olsun, maden kömürünün fiyatı, maden kömürü ateşi ile odun ateşinin masrafı bir olacak şekilde ise, o yerde ve o şartlar içinde, maden kömürü fiyatının mümkün olan en yüksek kertesinde bulunduğuna inanabiliriz. Anlaşılan, İngiltere'nin denizden içeride bulunan taraflarında, özellikle Oxfordshire'da durum böyledir. Orada, halk tabakasının ocaklarında bile, maden kömürü ile odunu birbirine karıştırmak adettir. Onun için, bu iki çeşit yakacak arasındaki fark pek büyük olamaz.

Kömürcü ülkelerin her yanında, maden kömürü bu en yüksek fiyattan aşağıdır. Öyle olmasa, kara veya su yolu ile uzun bir ulaştırmanın masrafına dayanamaz. Az satılabilir. Kömürcülerle, ocak sahipleri, küçük bir miktarı en yüksek fiyata satmaktansa büyük bir miktarı en aşağı fiyatın oldukça yukarısına satmayı daha çıkarlarına uygun bulurlar. Sonra, en verimli kömür ocağı bütün öteki komşu madenlerin fiyatına düzen verir. Komşularından biraz daha aşağı fiyata satmakla, mal sahibiyle girişimciden, birincisi daha fazla rant alabileceğini, öteki ise daha çok kâr edeceğini görür. Komşuları pek buna katlanamadıkları, bu onların gerek rantlarını gerek kârlarını daima azalttığı, bazen büsbütün ortadan kaldırdığı halde, çok geçmeden, aynı fiyata satmak zorunda kalırlar. Kimi işletmeler bütün bütün yüzüstü bırakılır. Ötekiler ise hiç rant veremez; yalnız sahiplerince işletilebilir.

Bütün öteki mallarda olduğu gibi, kömürün de epeyce bir zaman satılabileceği en düşük fiyat, pazara iletilmesinde kullanılan mal mevcudunu alışılmış kârları ile birlikte yeniden yerine koymaya tam olarak yeten fiyattır. Mal sahibinin rant alamadığı, ya kendisinin çalıştırması ya olduğu gibi bırakması gereken bir kömür madeninde, kömür fiyatı genel olarak aşağı yukarı bu fiyat olmalıdır.

Maden kömürünün bunu sağlayabildiği yerde bile rantın, kömür fiyatında genellikle toprağın çoğu öteki işlenmemiş ürününde olduğundan daha az payı vardır. Yerin üstündeki bir mülkün rantı, çokluk, katışık[95] ürünün üçte biri olduğu farz edilen bir miktarı bulur. Genel olarak bu miktar kesindir; ürünün zaman zaman uğradığı değişikliklere bağlı olmayan bir ranttır. Kömür ocaklarında, karışık ürünün beşte biri pek büyük bir ranttır. Onda bir, alışıldık ranttır; kesin olduğu da olmaz; ürünün zaman zaman uğradığı değişikliklere bağlı kalır. Bu değişiklikler öylesine büyüktür ki, 30 yıllık gelir tutarı ile satın alınmasının, bir arazi mülkü için ılımlı fiyat sayıldığı bir

ülkede, 10 yıllık gelir tutarına satın alınması, bir kömür ocağı mülkü için iyi bir fiyat sayılmaktadır.

Bir kömür ocağının, sahibi için olan değeri, çokluk, bulunduğu yere olduğu kadar verimliliğine de dayanır. Metal madeninin değeri ise, verimliliğe daha çok, bulunduğu yere daha az bağlıdır. Kaba metaller, hele değerli metaller filizden ayrıldı mı öyle değerlenir ki, genel olarak, pek uzun biri kara ve en uzak bir deniz ulaşımı masrafına katlanabilirler. Bunların piyasası, madene komşu ülkeler içinde sıkışıp kalmayıp bütün dünyaya dal budak salar. Japonya bakırı, Avrupa ticaretinde yeri olan bir nesnedir. İspanya demiri, Şili ile Peru'da alınıp satılır. Peru'nun gümüşü, Avrupa'ya sokulmakla kalmayıp Avrupa'dan Çin'e gider.

Maden kömürünün Westmoreland veya Shropshire'daki fiyatının, Newcastle'deki fiyat üzerine etkisi az olur. Lionnois'daki fiyatın ise hiç etkisi olmaz. Böyle uzak kömür ocaklarının üretimleri hiçbir zaman birbirleriyle rakip duruma gelemez. Ama çok uzaklardaki metal madenlerinin üretimleri, çokluk, birbirleriyle rekabet edebilir, gerçekte de çokluk ederler. Bundan dolayı, dünyanın en verimli madenlerindeki kaba metallerin, hele değerli metallerin fiyatı, ister istemez, az çok bütün ötekilerin fiyatını etkilemek gerekir. Japon bakırı fiyatının, Avrupa madenlerindeki bakır fiyatı üzerinde az çok etkisi olmak gerektir. Peru'daki gümüşün fiyatı yahut bunun orada satın alacağı emek veya başka mal miktarı, gümüşün gerek Avrupa gerek Çin madenlerindeki fiyatını az çok etkilemek gerektir. Peru madenlerinin keşfinden sonra, Avrupa'daki gümüş madenlerinden çoğu yüzüstü bırakılmıştır. Gümüş değeri öyle düşmüştür ki, artık bu madenlerin ürünü, işletilmeleri masrafını kurtarmayacak yahut o işte tüketilen yiyeceği, giyeceği, barınağı ve öteki gerekli maddeleri, bir kârla birlikte yeniden yerine koyamayacak hale gelmiştir. Potosi'deki madenlerin keşfinden sonra, Cuba'nın, St. Domıngo'nun, hatta Peru'nun eski madenlerinde durum böyle olmuştur.

Onun için, her madende her metalin fiyatı bir dereceye kadar dünyanın o sırada işletilmekte olan ve verimli madeninin fiyatı ile ayarlandığından, madenlerin çoğu, işletme masraflarını ucu ucuna çıkarır; mal sahibine pek yüksek rant ilettikleri hemen hemen olmaz. İşte böylece, rantın, çoğu madenlerde kaba metal fiyatında az, değerlilerin fiyatında ise daha az payı olduğu anlaşılıyor. Her ikisinin daha büyük payını emek ile kâr oluşturur.

Kalay madenlerinin yardımcı muhafızı rahip Bay Borlace'in söylediğine göre, dünyada bilinen ocakların en verimlisi olan Cornwall kalay madenlerinde, katışık ürünün altıda biri, madenin rantı sayılabilir. Bu zat, bazı madenlerin daha çok getirdiğini, bir takımının ise o kadar getirmediğini söylüyor. İskoçya'daki birçok pek verimli kurşun madenlerinin de rantı, katışık ürünün altıda biridir.

Frezier ile Ulloa'nın söylediklerine göre Peru gümüş madenlerinde mal sahibi, çoğu kez, ocağı işletenden başkaca bedel almaz; yalnız, cevheri kendi değirmeninde kırdırtıp düpedüz kırdırma yahut öğütme ücreti vermesini ister. Gerçekte, 1736'ya dek İspanya Kralı'nın aldığı vergi, kanunlu ayardaki gümüşün beşte birini buluyordu. Bu miktar, dünyada bilinen ocakların en zengini olan Peru gümüş madenlerinin çoğunun o zamana değin gerçek rant sayılmış olabilir. Vergi olmasa, bu beşte bir, tabii mal sahibine kalırdı. Bu verginin altından kalkılamadığı için işletilemeyen birçok maden de işletilirdi. Cornwall Dükası'nın kalaydan aldığı verginin, değerin %5'ini veya yirmide birini geçtiği sanılıyor. Oranı ne olursa olsun, kalaydan resim alınmasa, bu da tabii maden sahibine kalır. Ama yirmide biri altıda bire ekleyecek olursanız, Cornwall kalay madenlerinin ortalama rantının tümünün, Peru gümüş madenlerinin ortalama rantının tümüne, 13 ve 12 oranında olduğunu göreceksiniz. Gelgelelim, Peru gümüş madenleri şimdi bu düşük rantı bile ödeyemiyor; gümüş üzerindeki vergi ise, 1736'da, beşte birden onda bire indirilmiştir. Sonra, gümüş üzerindeki bu vergi bile kalay üzerindeki yirmide bire kıyasla insanın içine kaçakçılık için daha çok fit sokar. Değerli malın kaçakçılığı, hacimlisinden çok kolay olmalıdır. Nitekim, İspanya Kralı'nın vergisi hiç düzgün ödenmiyor; Cornwall Dukası'nınki ise çok iyi ödeniyormuş. Onun için, rantın, dünyanın en verimli gümüş madenlerindeki gümüş fiyatından çok, en verimli kalay madenlerindeki kalay fiyatının büyük bir parçasını oluşturması ihtimal içindedir. Bu çeşitli madenlerin işletilmesinde kullanılan mal mevcudu, alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine konduktan sonra mal sahibine geriye kalan; anlaşılan kaba metallerde, değerli metallerinkine kıyasla daha fazladır.

Peru'da gümüş madeni işletenlerin kârı da, çokluk, pek fazla değildir. Aynı çok saygıdeğer, bilgili yazarlardan öğrendiğimize göre, Peru'da yeni bir maden işletmeyi üzerine alan kimseye, iflas edip sıfırı tüketmesi alnına yazılmış bir adam gözü ile bakılır. Bu yüzden, herkes öylesinden kaçar ve

sakınır. Anlaşılan, orada madencilik, buradaki gibi, ikramiyelerin boşları karşılamadığı bir piyango sayılır. Ama kimi ikramiyelerin büyüklüğü, birçok serüvenciyi, servetlerini böyle sonu gelmeyen tasarımlar uğruna sokağa atmaya iştahlandırır.

Bununla birlikte, hükümdar, gelirinin önemli bir kısmını gümüş madenleri ürününden elde ettiğinden, Peru'da kanun yeni madenler bulunup işletilmesi için her türlü teşviki göstermektedir. Her kim yeni bir maden keşfederse, damarın bulunduğunu sandığı yöne doğru, boylu boyunca 246 ayak, enine de, bunun yarısı kadarını ölçüp kendi hesabına ayırmaya hak kazanır. Madenin o parçası onun olur; toprak sahibine, hiçbir karşılık vermeksizin bunu işletebilir.

Cornwall Dükası'nın çıkarı, o eski dukalıkta da aşağı yukarı aynı türden bir düzenleme doğmasına sebep olmuştur. Sahipsiz, etrafı çevrilmemiş topraklarda bir kalay madeni bulan kimse, falan yere dek bunun sınırlarını çizebilir. Buna, bir madeni hudutlamak denir. Sınırı çizen, madenin gerçek sahibi olur. Onu kendisi de işletebilir; arazi sahibinin rızası olmaksızın bir başkasına da kiralayabilir. Yalnız, mülk sahibine, madeni işletince, ufacık bir tutar vermek gerektir. Her iki düzenlemede de kutsal özel mülkiyet hakları, sözde kalan kamu geliri yararına feda edilmiştir.

Peru'da, yeni altın madenlerinin keşfedilip işletilmesi aynı teşviki görmektedir. Kralın altın üzerinde aldığı vergi, kanunlu ayardaki metalin yirmide birinden oluşur. Bir zamanlar, gümüşte olduğu gibi beşte bir; daha sonra onda bir imiş. Gelgelelim, işletmenin bu iki vergiden düşük olanını bile kaldıramayacağı görülmüştür. Bununla birlikte, aynı yazarlar –Frezier ile Ulloa– gümüşten zengin olmuş adama pek rastlanmadığını; altından zengin olanın ise hiç görülmediğini söylüyorlar. Şili ile Peru'daki altın madenlerinin çoğunda ödenen rantın, topu topu bu yirmide bir olduğu anlaşılıyor. Sonra, altın üzerinde gümüşten çok kaçakçılık olması ihtimali vardır. Çünkü hem hacmine göre bu metalin değeri yüksektir hem doğa onu pek bir başka türlü çıkarır. Halis şekilde pek rastlanılmayıp çoğu öteki metaller gibi, gümüş de genel olarak başka bir cisimle karışıktır. Onu, masrafını kurtaracak miktarlarda ayırabilmek, pek zahmetli, pek usandırıcı işlemlere başvurmadan olamaz. Bu işlem, ancak bu amaç için kurulmuş işliklerde yapılabilir. Bundan ötürü de, kral memurlarının teftişine açık bulunur. Altın ise, hemen hep halis olarak bulunur. Kimi zaman, biraz hürmetlice parçalar halinde olur. Ufak ufak, hemen hemen ayırt edilemeyecek parçalar halinde, kum, toprak ve başka cisimlerle karışık iken bile, azıcık cıvası olan bir kimsenin, rasgele, gizli bir evde yapabileceği pek kısa, pek basit bir işlem ile altın bunlardan ayıklanabilir. Onun için, kralın gümüşten aldığı vergi düzgün ödenmiyorsa, altından aldığının hiç iyi ödenmemesi beklenir. Rantın ise, altın fiyatında, gümüş fiyatındakine kıyasla daha az bir kısmı oluşturması gerekir.

Değerli metallerin satılabileceği en düşük fiyat yahut epey bir süre karşılığında değiş edilebilecekleri öteki malların en ufak miktarı, bütün başka malların en düşük alışılmış fiyatını belirleyen aynı esaslara göre düzenlenir. Alışılmış olarak kullanılması gereken mal mevcudu, yani

bunları madenden pazara iletmek için çokluk tüketilmesi gerekli yiyecek, giyecek ve barınak bu fiyatı belirler. Fiyatın, hiç değilse alışılmış kârları ile birlikte o mal mevcudunu yeniden yerine koymaya elvermesi gerekir.

Ama bunların en yüksek fiyatının, başka hiçbir şeyle değil, muhakkak bu metallerin kendi kıt veya bol oluşları ile karar bulduğu anlaşılıyor. Bu fiyat, hiçbir kıtlığın daha yukarı fırlatamadığı maden kömürü fiyatını, odun fiyatının tayin etmesi şeklinde herhangi bir başka malın fiyatıyla belirlenmez. Altın kıtlığını belirli bir derece artıracak olursanız, en küçük altın parçası bir elmastan daha fazla değerlenip başka malların daha çoğu ile değiş edilebilir.

Bu metallere karşı talep, biraz faydalı oluşlarından biraz da güzelliklerinden ileri gelir. Demir bir yana bırakılacak olursa, bunlar belki herhangi başka bir metalden daha faydalıdır. Paslanıp kirlenmeleri ihtimali az olduğundan, daha kolay temiz tutulabilirler. Sofra veya mutfak takımları bunlardan yapıldı mı, çokluk ondan ötürü daha yüze güler. Gümüş bir güğüm; kurşun, bakır veya kalay güğümden daha temiz durur. Aynı nitelik dolayısıyla altın bir güğüm, gümüş bir güğümden iyidir. Yine de, başlıca erdemleri, bunları giyim kuşam ve döşeme süsü olmaya özellikle elverişli kılan, güzelliklerinden gelir. Hiçbir boya veya renk, altın yaldızda bulunan görkemi veremez. Güzellikten ileri gelen üstünlüklerini, kıt oluşları çok artırır. Çoğu zenginlerin, zenginlikten aldıkları başlıca zevk, servetin önlerinde geçit resmi yapmasından oluşur. Kalantorluğun, kendilerinden başkasında bulunamayacak ayırt edici alametleri avuçları içinde belirdiği zaman, bu haz, onlarca son kertesine erişmiş demektir. Onlara göre, şu veya bu ölçüde faydalı yahut güzel bir nesnenin değeri, kıtlığı ile ya da o şeyin epeycesini toplamak için gerekli olan fazla emekle pek çoğalır. Bu emeğin bedelini ödeyebilmek ise yalnız onların harcıdır. Onlar, bu gibi nesneleri çok daha güzel ve faydalı fakat daha herkesin harcı olan şeylerden pahalıya almaya isteklidirler.

Bu yararlık, güzellik ve azlık nitelikleri, bu metallerin yüksek fiyatının yahut her yerde değiş edilebilecekleri büyük miktardaki başka malların ana temelidir. Bu değerlilik, metallerin para olarak kullanılmalarından daha önce gelmiş olup ona bağlı değildir. Metalleri bu kullanışa elverişli kılan, bu vasıftır. Ama bu kullanış, yeni bir talep doğurup, bir başka şekilde

yararlanılabilecek miktarı azaltmakla, sonradan, onların değerini tutmaya veya artırmaya yardım etmiş olabilir.

Değerli taşlara karşı talep, sırf güzelliklerinden ileri gelir. Bunlar, süs olmaktan başka bir işe yaramazlar. Güzelliklerinin değeri ise kıt oluşları yahut ocaktan çıkarılmalarının güç ve masraflı bulunması dolayısıyla çok artar. Böylece, çoğu hallerde, ücret ve kâr, bu taşların yüksek fiyatının hemen tümünü oluşturur. Rantın buradaki payı pek ufaktır. Çoğu kez hiç yoktur. Bu madenlerin ancak pek verimli olanları hatırı sayılacak kadar rant sağlayabilir. Kuyumcu Tavernier; Golconda ile Visiapour'daki elmas madenlerini gezdiği zaman, ona, madenler kendi yararına işletilen o ülke hükümdarının, ocakların en büyük, en güzel taş çıkaranları dışında hepsinin kapatılmasını emretmiş olduğunu söylemişlerdir. Ötekilerin, sahibince, işletilmeye değer görülmedikleri anlaşılıyor.

Gerek değerli metallerin gerek değerli taşların fiyatı bütün dünyada en verimli madendeki fiyatlara göre düzenlendiğinden; iki madenden birinin sahibine sağlayabileceği rant, ocağın mutlak verimliliği kadar değil, izafi denilebilecek olan verimliliği, yani, aynı türden madenler karşısındaki üstünlüğü oranındadır. Potosi'dekiler, Avrupa'dakilerden ne derece üstünse, Potosi'dekilerden öylesine üstün yeni madenler keşfedilecek olsa, gümüş değeri, Potosi ocaklarını bile işletmeye değmez hale getirecek kadar alçalabilir. İspanyol Batı Hint Adaları'nın keşfinden önce Avrupa'daki en verimli madenler, sahiplerine şimdi Peru'daki en zengin madenler kadar rant sağlamış olabilir. Gümüş miktarı çok daha az olmakla birlikte, başka malların aynı miktarıyla değiş edilmiş; maden sahibinin payı, eşit miktarda emek veya mal satın alması yahut buna egemen olması imkanını kendisine vermiş olabilir. Gerek ürünün gerek rantın tutarı, yani hem halka hem maden sahibine getirdikleri gerçek gelir, aynı olmuş olabilir.

En bereketli değerli metal veya değerli taş madenleri, dünya zenginliğine pek az şey katabilir. Başlıca değeri kıtlığından ileri gelen bir ürün, bollaşmakla kesenkes değerden düşer. Bir tabak takımı, daha başka anlamsız giyim kuşam ve döşeme süsleri daha az emekle yahut daha az malla satın alınabilir. Bu bolluktan edinilecek biricik fayda bundan ibaret kalır.

Yer üstü mülklerde, durum başka türlüdür. Bunların gerek ürün gerek rant değeri; izafi verimliliğin değil, mutlak verimliliğin oranındadır. Falan

miktar yiyecek, giyecek ve barınacak çıkaran toprak, her zaman için falan sayıda kimseyi besleyip giydirir ve barındırır. Kendisine düşen pay her ne ise, bu kimselerin emeği üzerinde ve bu emeğin kendisine sağlayacağı mallar üzerinde, toprak sahibinin, her zaman için o oranda hükmü bulunur. En çorak toprakların değeri, yakınlarında en verimli toprakların bulunmasıyla alçalmaz. Tersine, genel olarak artar. Verimli toprakların beslediği büyük sayıda halk, çorak toprağın çoğu ürünlerine, kendi ürününün geçindirebildiği kimseler arasında hiçbir zaman bulamayacağı bir pazar sağlar.

Toprağın yiyecek yetiştirmekteki bereketini artıran şey, yalnız bu ıslahın yapıldığı toprakların değerini artırmakla kalmayıp mahsulleri için yeni bir talep yaratmakla, daha birçok başka toprakların kıymetini artırmaya yardım eder. Toprağın bayındırılması sayesinde, çoğu kimselerde tüketebileceklerinden daha fazla olan yiyecek bolluğu; hem değerli metallerle değerli taşlara hem de giyim kuşam, barınacak, döşeme ve takım taklavat gibi rahatlık sağlayan yahut süs hizmeti gören bütün öteki eşyaya karşı olan talebin ana nedenidir. Yiyecek, dünya zenginliklerinin başlıcasını oluşturduğu gibi, daha nice zenginlik çeşitlerine değerlerinin başlıcasını veren de yiyecek bolluğudur. İspanyalılar tarafından ilk keşfedildikleri sırada, Küba ile St. Domingo'nun yoksul ahalisi, saçlarına, giysilerinin ötesine berisine, süs olarak minimini altın parçaları takarlarmış. Onlara, bizim basbayağı çakıl taşlarının biraz güzellerine verdiğimiz kadar kıymet verdikleri, ancak toplama zahmetine değer buldukları, isteyene vermemezlik edemeyecek kadar değerli saymadıkları anlaşılıyor. Onları öyle pek değerli bir armağan sunuyormuş gibi görünmeden, ilk ricada, yeni konuklarına ikram ediyorlardı. İspanyalılar'ın, bunları ele geçireceğiz, diye deli olduklarına bakıp, şaşakalıyorlardı. Herhangi bir yerde, kendilerinde hep kıt olan yiyeceğin birçok kimsede böylesine fazla olduğu bir ülkenin bulunabilmesini, bunların, o pırıl pırıl cici bicilerin azıcığına karşılık, bütün bir aileyi yıllarca besleyecek yiyecek vermelerini akılları almıyordu. Bu onlara anlatılabilseydi, İspanyalılar'ın açgözlülüğü karşısında ağızları açık kalmayacaktı.

Kısım III

Her Zaman Rant Sağlayan Ürün Türü İle Bazen Rant Getiren, bazen Getirmeyen Ürün Değerleri Arasındaki Oran Değişiklikleri Üzerine

Bayındırlığın, ekip biçmenin artması üzerine yiyeceğin bollaşması, toprak ürününün, yiyecek dışındaki yararlanılabilir ya da süs diye kullanılabilir kısımlarına karşı talebi kesenkes artırır. Şu halde, bayındırlık yolundaki bütün ilerleyişte, bu iki ayrı çeşit ürünün kıyaslamalı değerinde, yalnız bir tek değişiklik olması beklenebilir. Kâh rant sağlayıp kâh sağlamayanın değeri, her zaman rant getiren ürüne oranla boyuna yükselmelidir. Sanatla endüstri ilerledikçe giyinme ve barınma gereçlerinin, yer altındaki faydalı fosillerin, değerli metallerle değerli taşların gitgide daha istenip aranması, gitgide daha çok yiyecekle değiş edilmesi başka deyişle, gitgide pahalılaşması gerekir. Nitekim, çok zaman, bu şeylerin çoğu için hal böyle olmuştur. Olağanüstü rastlantılar bazı hallerde, bunlardan kimisinin arzını[96] talepten daha büyük oranda artırmasa, hepsinin durumu her zaman için bu olurdu.

Örneğin, bir malta taşı ocağının değeri, komşu kırların gitgide işlenip nüfusla dolmasıyla mutlaka artacaktır. Hele bu, o yöredeki tek ocak ise. Ama bir gümüş madeni değerinin, bin millik bir çevre içinde bir başka ocak olmasa bile bulunduğu ülkenin gelişmesiyle artacağı kesin değildir. Bir malta taşı ocağından çıkan ürüne ilişkin pazarın bu ocağın çevresinden birkaç mil öteye uzandığı pek olmaz. Talep de, genel olarak, o küçük bölgenin işlenip nüfusla dolması oranında olmalıdır. Bir gümüş madeni ürününün pazarı ise dünyanın insanlarca bilinen her yanını kaplayabilir. Demek, dünya genel olarak bayındırlık ve nüfus bakımından gelişmekte değilse, gümüşe karşı talep, maden ocağına komşu büyük bir ülkenin gelişmesi ile bile hiç artmayabilir. Dünya, genel olarak gelişmekte de bulunsa, bu gelişme sırasında eskiden bilinenlerden çok daha verimli yeni madenler keşfedildi mi, gümüşe karşı talep kesenkes artsa bile pazardaki mevcut o kadar daha büyük oranda artabilir ki, bu metalin gerçek fiyatı azar azar düşebilir. Yani, belirli bir miktarı, örneğin bir libresi gitgide daha az emek satın alır veya buna egemen olur; yahut işçi nafakasının başlıca öğesi olan zahirenin gitgide azalan bir miktarıyla değiş edilir.

Gümüş için büyük pazar, dünyanın ticaretçi ve medeni olan bölgesidir.

Bayındırmanın genel gelişimiyle bu pazarın talebi artıp da, beri yandan piyasaya sürülen gümüş aynı oranda artmazsa, gümüş değeri, zahire değerine oranla gitgide yükselir. Falan miktar gümüş, gittikçe artan miktarda zahire ile değiş edilir. Yahut başka deyimle, zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatı gitgide düşer.

Tersine; piyasaya sürülen miktar herhangi bir rastlantıyla, birbiri üstüne, yıllarca talepten büyük oranda artacak olursa, o maden, gittikçe ucuzlar. Başka deyimle, tarımdaki bütün ıslahlara karşın, zahirenin para olarak ortalama fiyatı gittikçe pahalılaşır.

Ama öteki yandan, piyasaya sürülen metal aşağı yukarı taleple bir oranda artacak olursa, aşağı yukarı aynı miktar zahireyi satın almaya veya o kadar zahire ile değiş olunmaya devam eder; bütün gelişmelere karşın da zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatı aşağı yukarı aynı olarak sürüp gider.

Bayındırlığın gelişmesi ile meydana gelebilecek olayların mümkün olabilecek bütün şekilleri, aşağı yukarı bu üç halden ibaret gibidir. Bundan önceki dört yüz yıl boyunca, gerek Fransa gerekse İngiltere'de olup bitenlere bakarak yargıda bulunmak doğru ise, bu başka başka şekillerin üçü de, anlaşılan, Avrupa piyasasında oluşmuş olup aşağı yukarı şurada sıraladığım tarzda meydana gelmiştir.

Son Dört Yüz Yıl Boyunca Gümüş Değerinde Görülen Değişmelere Değgin Arasöz

Birinci Dönem

1350 yılı ile ondan az önceleri, İngiltere'de çeyrek kantar buğdayın ortalama fiyatının, bugünkü paramızla 20 şilin kadar eden, (darphane tartısıyla) 4 onça gümüşten aşağı hesap edilmediği anlaşılıyor. Yavaş yavaş da bu fiyattan, şimdiki paramızla 10 şilin eden, 2 onça gümüşe düştüğü görünüyor. 16'ncı yüzyıl başında, buğdaya bu fiyat üzerinden değer biçildiğini görüyoruz. 1570'e dek de öyle paha biçilegeldiği anlaşılıyor.

III. Edward'ın 25'inci saltanat yılı olan 1350'de, İşçiler Kanunu adı verilen kanun çıkarıldı. Bunun önsözünde, efendilerinden aldıkları ücretleri

yükseltmeye çalışan hizmetçilerin küstahlığından pek sızlanılıyor. Onun için, bu yasa bundan böyle bütün hizmetçilerle işçilerin, Kralın 20'nci saltanat yılı ile bundan önceki dört yıl içinde almaya alışık oldukları ücret ve üst başla (üst baş o zamanlar yalnız giyecek değil yiyecek de demekti) yetinmelerini; bundan ötürü üst başa dahil buğdayın, hiçbir yerde kilesi 10 peni'den yukarı hesaplanmamasını; onlara ister buğday ister para vermenin, hep efendinin dileyip seçmesine bağlı olacağını emrediyor. Hizmetçilerin, bunu her zamanki yiyip içme, üst baş karşılığı olarak kabule zorlanması için ayrı bir yasaya lüzum olduğuna göre, demek III. Edward'ın 25'inci saltanat yılında kile başına 10 peni pek ılımlı bir buğday fiyatı sayılmıştır. Ondan 10 yıl önce, yani yasanın sözünü ettiği, Kralın 16'ıncı saltanat yılında da bu, akla uyar bir fiyat sayılmıştır. III. Edward'ın 16'ncı saltanat yılında, 10 peni'de darphane tartısı ile yarım onça gümüş vardır. Bu, bugünkü paramızın aşağı yukarı yarım kron kadardı. Şu halde, o zamanki paranın 6 şilin 8 peni'si, şimdikinin ise aşağı yukarı 20 şilini kadar olan, (darphane tartısı ile) 4 onça gümüş, 8 kilelik çeyrek kantarın ılımlı fiyatı sayılmış olmalıdır.

O zamanların ılımlı sayılan hububat fiyatının ne olduğunu bu yasa; tarihçilerin ve başkaca yazarların genellikle olağanüstü pahalılığından veya ucuzluğundan ötürü kayda geçirdikleri ve o yüzden alışılmış fiyat üzerinde bir yasaya varmak güç olan bazı olağanüstü yılların fiyatlarından elbet daha iyi gösterir. Ayrıca, 14'üncü yüzyıl başı ile ondan az önceleri, buğdayın alışılmış fiyatının çeyrek kantar başına 4 onçadan aşağı olmadığına, öteki hububatın da o oranda olduğuna inanmak için başka nedenler vardır.

1309'da, Canterbury'deki St. Augustine erkek manastırının[97] başkanı Ralph de Born, göreve başladığı gün bir ziyafet verdi. William Thorn, yenip içilenlerin pusulasını, çoğunun da kalem kalem fiyatlarını saklamıştır. Bu şölende; birincisi, çeyrek kantarı 7 şilin, 2 peni'ye, bugünkü paramızla aşağı yukarı 21 peni'ye gelen, 19 lira değerinde 58 çeyrek kantar buğday; ikincisi, çeyrek kantarı 6 şiline, bugünkü paramızla aşağı yukarı 18 şiline gelen, 17 lira 10 şilin değerinde 58 çeyrek kantar biralık arpa; üçüncüsü, çeyrek kantarı 4 şiline, bugünkü paramızla 12 şiline gelen, dört lira değerinde 20 çeyrek kantar yulaf tüketilmiştir. Burada, biralık arpa ile yulaf fiyatlarının, buğday fiyatıyla aralarında bulunan her zamanki orandan yüksek olduğu anlaşılıyor.

Bu fiyatlar, olağanüstü pahalılığından veya ucuzluğundan dolayı kayda geçirilmiş olmayıp yalnızca görkemiyle dillere destan bir ziyafette yoğaltılan çok miktar zahirenin, gerçekte ödenmiş bedeli diye rasgele zikredilmiştir.

III. Henry'nin 51'inci saltanat yılı olan 1262'de, Ekmek İle Hafif İhtımarlı Bira Üzerine Narh adını taşıyan eski bir kararnameyi yeniden canlandırılmıştı. Kral, önsözünde, bunun vaktiyle İngiltere Krallığı eden dedelerince çıkarılmış olduğunu söylüyor. Onun için bu kararname, ihtimal, hiç değilse Kral'ın büyük babası II. Henry zamanı kadar eskidir; tâ fetih zamanına dek de gidebilir. Yasa, ekmek fiyatını buğday fiyatı durumuna göre çeyrek kantar başına o vaktin parasıyla bir şilinden 20 şiline kadar olmak üzere düzenlemektedir. Bununla birlikte, bu gibi kararnamelerde, genel olarak orta fiyattan gerek aşağı gerek yukarı doğru olan sapmaların da aynı özenle hükme bağlandığı kabul edilir. Onun için, bu varsayıma göre, bu kararnamenin ilk çıkarıldığı sırada bugünkü paramızla aşağı yukarı 30 şilin edip içinde darphane tartısı ile 6 onça gümüş bulunan 10 şilin, çeyrek kantar buğdayın ortalama fiyatıyla sayılmış; III. Henry'nin 51'inci saltanat yılında da böyle olup gitmiş olmalıdır. Onun için, ortalama fiyatın, bu kararnameyle en yüksek ekmek fiyatı olarak saptanan fiyatın üçte birinden aşağı, yani o vaktin parasıyla, (darphane tartısı ile) içinde 4 onça gümüş bulunan 6 şilin 8 peni'den aşağı olduğunu varsaydığımızda pek yanılmış olmalıyız.

Bundan dolayı, bu çeşitli olaylardan, 14'üncü yüzyıl ortaları ile bundan epey önceleri, çeyrek kantar buğdayın ortalama veya alışılmış fiyatının darphane tartısıyla 4 onça gümüşten az olmadığının sanıldığı sonucunu çıkarmaya biraz hakkımız var gibidir.

Aşağı yukarı 14'üncü yüzyıl ortasından 18'inci yüzyıl başına değin, buğdayın akla uyar ve ılımlı, yani alışılmış yahut ortalama fiyatının gitgide bu fiyatın yarısına düştüğü anlaşılıyor. Öyle ki; sonunda, (bugünkü paramızla 10 şilin kadar eden) aşağı yukarı iki darphane onçası gümüşe inmiştir. 1570'e dek bu fiyatta kalmıştır.

Northumberland'in 5'inci kontu Henry'nin 1512'de yazılmış olan masraf defterinde, buğday için iki ayrı hesap yürütülmüştür. Bunlardan birinde, çeyrek kantarı 6 şilin 8 peni'den hesaplanmış iken, ötekinde sadece 5 şilin 8

peni hesap edilmiştir. 1512'de, 6 şilin 8 peni'de darphane tartısıyla yalnız 2 onça gümüş vardı. Şimdiki paramızla bu, aşağı yukarı 10 şilin eder.

III. Edward'ın 25'inci saltanat yılından, Elizabeth saltanatının başına dek geçen iki yüz yıldan fazla bir zaman içinde, birçok başka başka yasalarda görüldüğüne göre, 6 şilin 8 peni, buğdayın ılımlı ve akla uygun denilen, yani alışılmış yahut ortalama fiyatı olmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte, o itibari tutarda bulunan gümüş miktarı, bu süre içinde, sikkede yapılan bazı tağşişler[98] yüzünden boyuna azalıp gitmiştir. Ama anlaşılan gümüş değerindeki artış, bunun aynı itibari tutar içinde bulunan miktarındaki azalışını öyle telafi etmiştir ki, kanun yapıcı bu durumla uğraşmaya değmez diye düşünmüştür.

Bundan ötürü, 1436'da, fiyat 6 şilin 8 peni'ye kadar düştüğünde, izin almadan buğday ihraç edilebileceğine ilişkin kanun çıkarılmıştır. 1463'te ise fiyat çeyrek kantar başına 6 şilin 8 peni'den yukarı olmadıkça buğday ithal edilemeyeceği hükmü konulmuştur. Kanun yapıcı, fiyat bu derece düşük olunca ihraçta sakınca olmayacağını, fiyat yukarı fırlarsa ihraca izin verilmesinin tedbirsizlik olacağını düşünmüştür. Bundan dolayı, III. Edward zamanında aynı itibari tutarda bulunandan üçte bir eksik, bugünkü paramızın 13 şilin 4 peni kadar gümüş içeren 6 şilin 8 peni, o zamanlar, buğdayın ılımlı ya da akla uyar denilen fiyatı sayılmıştır.

1554'te, Philip ile Mary'nin birinci ve ikinci saltanat yılında çıkan kanunla; 1558'de ise, Elizabeth'in birinci saltanat yılındaki kanunla, çeyrek kantar başına fiyat 6 şilin 8 peni'yi geçince, buğday ihracı yine yasak ediliyordu. Bu parada, o zaman, bugünkü aynı itibari tutardaki parada bulunandan 2 peni daha fazla gümüş bulunuyor değildi. Ama çok geçmeden anlaşılmıştı ki, fiyat bu derece düşünceye dek buğday ihracını önlemek, gerçekte bunu büsbütün yasak etmek demektir. Onun için, 1562'de, Elizabeth'in 5'inci saltanat yılında çıkarılan kanunla, çeyrek kantar başına fiyat 10 şilini geçmedikçe, bazı limanlardan buğday ihraç olunmasına izin verildi. Bu parada aşağı yukarı, bugün benzeri itibari tutarın içinde bulunan kadar gümüş vardı. Demek bu fiyat, o sırada buğdayın akla uyar ve ılımlı denilen fiyatı sayılıyordu. Bu, aşağı yukarı 1512'deki Northumberland masraf defterinde bulunan hesaba uygundur.

Fransa'da ortalama hububat fiyatının, aynı tarzda, 15'inci yüzyıl sonu ile 16'ncı yüzyıl başında, bundan önceki iki yüz yılda olduğundan çok aşağı

bulunduğunu hem Bay Dupré de St. Maur hem Hububat Zabıtası Üzerinde Kalem Denemesi adlı yapıtın incelikli yazarı görüp kaydetmişlerdir. Aynı dönemde buğday fiyatı, belki Avrupa'nın çoğu yerinde aynı şekilde düşmüş bulunuyordu.

Zahireye oranla gümüş değerindeki yükseliş, ya piyasa mevcudu tıpkı eskisi gibi kaldığı halde, gelişen bayındırlık ve ekip biçme dolayısıyla bu metale karşı talebin artmasından yahut talep tamamıyla eskisi gibi kalmakla birlikte, piyasadaki mevcudun gitgide azalmasından ileri gelmiş olabilir. Çünkü o sırada, dünyada bilinen madenlerin çoğu iyiden iyiye tükenmiş, dolayısıyla da bunların işletme masrafı çok artmıştı. Yahut gümüş değerindeki bu artış, bu iki şartın biraz birinden, biraz ötekinden ileri gelmiştir. 15'inci yüzyıl sonu ile 16'ncı yüzyıl başında, Avrupa'nın çoğu yerinde, yüzyıllardır yararlanılandan daha kararlı bir hükümet şekline doğru yaklaşılmakta idi. Güvenliğin artması sanayisi ve ilerlemeyi tabii artıracak; zenginliğin çoğalmasıyla, değerli metaller gibi başkaca göz alıcı maddelerle süslere karşı da talep, elbette artacaktı. Eskisinden büyük bir yıllık ürün, elden ele dağılabilmek için, daha çok sikkeye lüzum gösterir. Daha çok sayıda zenginin, daha fazla lüks kaplamaya ve gümüş süse ihtiyacı olur. Avrupa piyasasını o sırada gümüşle besleyen madenlerin çoğunun epeyce tükendiğini; işletilmelerinin ise daha masraflı hale geldiğini kabul etmek de doğaldır. Bu ocaklardan çoğu Romalılar zamanından beri işletilegelmişti.

Bununla birlikte, malların eski zamanlardaki fiyatları üzerine yazı yazmış olanlardan çoğunun fikri, Fetih'ten, belki de Julius Sezar istilasından Amerika madenlerinin keşfine gelinceye değin, gümüş fiyatının boyuna düşmekte olduğu merkezindedir. Bir yandan gerek zahire gerekse topraktan çıkan bazı başka hammaddelerin fiyatı üzerinde yapma fırsatını buldukları gözlemler yüzünden; biraz da, her ülkede gümüş miktarının zenginliğin artmasıyla doğal olarak arttığı, miktarı çoğaldıkça değerinin düştüğü şeklinde halk arasında salgın bulunan düşünce dolayısıyla, o yazarların bu düşünceye kapılmış oldukları anlaşılıyor.

Zahire fiyatlarını gözden geçirdikleri zaman, üç ayrı durumun, bu kimseleri çokluk yanlış yola saptırmış olduğu anlaşılıyor.

Birincisi; eski zamanlarda hemen bütün rantlar, belirli miktarda zahire, davar, kümes hayvanı, vb. şeklinde, ayniyat olarak ödenirdi. Bununla birlikte, toprak sahibinin, yıllık olarak yapılacak ödemeyi, kiracıdan, dilerse

ayniyat, dilerse bunun yerine belirli bir para tutarı şeklinde isteyebileceğini şart koştuğu da olurdu. Ayniyat ile ödemenin bir para tutarı ile böylece değiş edildiği fiyata, İskoçya'da bedele çevirme fiyatı derler. Ya maddeyi ya bedeli kabul etme ihtiyatı her zaman toprak sahibinin elinde olduğundan, kiracının selameti için, bedele çevirme fiyatının, ortalama piyasa fiyatından yüksek olmaktan çok, düşük olması gerekir. Nitekim bu, birçok yerde o fiyatın yarısından pek fazla değildir. İskoçya'nın çoğu yerinde bu görenek, kümes hayvanları üzerinde, kimi yerlerde hayvan üzerinde hâlâ vardır. Fiyatların kanunla saptanması yöntemine son verilmiş olsaydı, bu belki zahire üzerinde de sürüp gidecekti. Ayrı ayrı bütün hububat çeşitlerinin ortalama fiyatıyla, her birinin türlü niteliklerinin hepsi üzerinde, her ayrı kontlukta, o sıradaki piyasa fiyatına göre bir mahkeme takdiriyle yıllık tahminler yapılmıştır. Bu yöntem zahirenin sağladığı rantın, kestirilip atılmış şu kadar bir fiyat yerine, her yılın kanunla saptanan fiyatı üzerinden –kullanılan deyimle– bedele çevrilmesini, kiracı için yeterince salim, toprak sahibi için çok daha elverişli kılmıştır. Ama eski zamanlarda zahire fiyatlarını derlemiş yazarların, İskoçya'da bedele çevirme fiyatı denilen fiyatı, yanılarak, o sıradaki pazar fiyatı sanmış oldukları anlaşılıyor. Fleetwood, bu yanlışı yapmış olduğunu bir vesileyle itiraf ediyor. Bununla birlikte, kitabını özel bir amaç güderek kaleme aldığından, bu bedele çevirme fiyatını on beş defa yazdıktan sonradır ki, bu itirafta bulunmayı uygun görmüştür. Fiyat, buğdayın çeyrek kantarı başına 8 şilindir. Onun başlangıç olarak aldığı 1423 yılında, bu tutarda, bugünkü paramızın 16 şilinindeki kadar gümüş vardı. Bitiş olarak aldığı 1562 yılında ise bundaki gümüş bugünkü itibari tutarda bulunandan daha çok değildir.

İkincisi; bir takım eski narh kararnamesi örneklerinin, bazen tembel kopyacılar eliyle baştan savma çıkarılmış olması, kimi kez de doğrudan doğruya kanun yapıcı tarafından öylece kaleme alınması, bu yazarları yanıltmıştır.

Eski narh kararnamelerinin, hep, buğday ve arpa fiyatı en düşük iken, ekmek ve hafif ihtımarlı bira fiyatının ne olması lazım geldiğini kestirmekle işe girişip, bu iki çeşit hububat fiyatının gitgide bu en düşük fiyatın üstüne yükselmesiyle, onun ne olması gerektiğini yavaş yavaş belirlemeye koyuldukları anlaşılıyor. Gelgelelim, anlaşılan bu kararnamelerin bir yerden bir yere örneğini çıkaranlar, çokluk, hükümlerin ilk üçü dördü ile ne düşük fiyatları kopya etmeyi yeter görmüşler; böylelikle emeklerinden tasarruf

ederek, öyle sanıyorum ki, bunun, bütün daha yüksek fiyatlarda ne oran gözetilmesi gerektiğini göstermeye yeteceğini düşünmüşlerdir.

Nitekim III. Henry'nin 51'inci saltanat yılında konulan ekmek ve hafif ihtımarlı bira üzerindeki narhta, ekmek fiyatı, o zamanın parasıyla çeyrek kantarı 1 şilinden 20 şiline kadar olmak üzere, buğdayın çeşitli fiyatlarına göre düzenlenmiştir. Fakat, kararların, Bay Ruffhead basımından önceki bütün çeşitli tabılarının alınıp basılmış olduğu el yazılarında, kopyacılar, hiçbir zaman bu nizamın 12 şilinlik fiyattan öteye suretini çıkarmamışlardır. Onun için, bu hatalı kopya kendilerini yanılttığından, birçok yazar, orta fiyatın yahut çeyrek kantar başına bugünkü paramızla 18 şilin kadar eden 6 şilinin, o zamanlar, buğdayın alışılmış veya ortalama fiyatı olduğu sonucuna pek doğal olarak varmışlardır.

Aşağı yukarı yine o zamanda çıkarılan Pillory ve Tumbrel[99] yasasında, hafif ihtımarlı bira fiyatı, çeyrek kantar başına 2 şilin 4 şiline kadar olmak üzere, arpa fiyatındaki her 6 peni'lik artışa göre düzenlenmiştir. Bununla birlikte, 4 şilinin o zamanlar arpanın öyle her zaman fırlayabileceği en yüksek fiyat sayılmayıp, ister daha yüksek ister daha düşük olsun, bu fiyatların yalnızca bütün fiyatlarda gözetilmesi gereken orana örnek olarak verildiğini, yasanın son sözcüklerinden çıkarabiliriz: "et sic deinceps crescetur vel dimininuetur per sex denarios." Deyiş karma karışık olmakla birlikte, anlamı açıktır: "Hafif ihtımarlı biranın fiyatı, böylece, arpa fiyatındaki her 6 penilik yükseliş veya düşüşe göre artırılıp indirilecektir." Bu kararnamenin düzenlenişinde, kanun yapıcının kendisi, ötekinde kopya edenlerin yaptığı kadar savsaklık etmiştir.

Eski bir İskoç hukuk kitabı olan Regiam Majestatem'in eski bir el yazmasında, bir narh yasası vardır. Bunda, ekmek fiyatı, İngiliz çeyrek kantarının yarısı kadar eden İskoç boll'ü[100] başına, 10 peni'den 3 şiline kadar olmak üzere, buğdayın bütün çeşitli fiyatlarına göre düzenlenmiştir.

Bu narhın çıkarılmış olması gereken dönemde, üç İskoç şilini, bugünkü paramızla 9 İngiliz şilini kadar ediyordu. Bundan, Bay Ruddiman'ın, 3 şilinin o zamanlar buğdayın eriştiği en yüksek fiyat olduğu; 10 penide, bir şilin yahut çok çok 2 şilinin de alışılmış fiyatlar olduğu sonucunu çıkardığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, el yazmasına başvurulunca, bütün bu fiyatların yalnızca buğdayla ekmeğin fiyatları arasında gözetilmesi gereken orana

örnek olmak üzere, oraya konulmuş bulunduğu açıkça meydana çıkıyor.[101] Kararnamenin son sözleri: "reliqua judicabis secundum praescripta habendo respectum ad pretium bladi" dir. "Başka hallerde, zahire fiyatını göz önünde tutarak, yukarıda yazılmış olana göre hüküm vereceksiniz."

Üçüncüsü; pek eski zamanlarda, bu yazarların buğdayın kimi zaman satılmış olduğu çok düşük fiyattan ötürü de yanlışlığa düştükleri; buğdayın o zamanki en düşük fiyatı sonrakilerden çok aşağı olduğuna göre, alışılmış fiyatının da bu yüzden, daha düşük olması gerektiğini sanmış oldukları anlaşılıyor. Bununla birlikte, o eski zamanlarda, buğdayın en yüksek fiyatının da, en düşük fiyatı kadar, sonraları görülmedik ölçüde yüksek ya da düşük olduğunu öğrenebilirlerdi. Örneğin, 1270'de, Fleetwood bize, çeyrek kantar buğdayın iki fiyatını veriyor. Bunlardan biri, o zamanın parasıyla şimdikinin 14 lira 6 şilini eden, 4 lira 6 şilindir. Bunlar kadar almış yürümüş bir fiyata, 15'inci yüzyıl sonu ile 16'ıncı yüzyıl başında rastlamaya olanak yoktur. Her zaman için değişikliğe uğrayabilmekle birlikte; zahire fiyatı bütün ticaret ve ulaştırmanın aksamasıyla, ülkenin bir yanındaki bolluğun, öte yanındaki darlığı gidermesine ket vurduğu, kargaşalık ve düzensizlik içindeki topluluklarda en çok değişir. 12'nci yüzyıl ortasından 15'inci yüzyıl sonuna değin ülkeyi yönetmiş olan Plantagenet'lerin saltanatı sırasındaki karışık durumda, İngiltere'de bir bölge bolluk içinde yüzebilirken, pek uzak olmayan bir başka bölgenin ürünü, bazı mevsim aksamalarıyla veya komşu bir derebeyinin[102] saldırganlığıyla yok olduğundan, açlıktan inim inim inlediği olabilirdi. Sonra, bu iki bölge arasında hasım[103] lordların toprakları oldu mu, o bölgelerden biri, ötekine ufacık bir yardımda bile bulunamazdı. 15'inci yüzyılın ikinci kısmı ile bütün 16'ncı yüzyıl boyunca İngiltere'yi yönetmiş olan Tudor'ların gayretli yönetimi altında hiçbir derebeyinin kamu güvenliğini bozmayı göze alabilecek gücü yoktu.

Bu bölümün sonunda okuyucu, Fleetwood'un derlemiş olduğu, 1202-1597 yılları –bu yıllar dahil– arasındaki buğday fiyatlarının hepsini bulacaktır. Bunlar, şimdiki paraya çevrilmiş; zaman sırasıyla, her biri 12'şer yıllık yedi kısma ayrılarak özetlenmiştir. Her kısmın sonunda da, okuyucu bunun oluştuğu 12 yılın ortalama fiyatını bulacaktır. Bu uzun dönem içinde Fleetwood, 80 yıldan ötesinin fiyatlarını derleyemediğinden, son 12 yılın tamam olması için 4 yıla gereksinme vardır. Onun için ben, Eton koleji hesaplarından çıkararak, 1598, 1599, 1600, 1601 yılları fiyatlarını oraya

ekledim. Yaptığım ekleme bu kadarcıktır. Okuyucu, 13'ncü yüzyıl başından 16'ncı yüzyıl yarısının sonrasına değin, her 12 yılın ortalamasının alçaldıkça alçaldığını, 16'ncı yüzyılın sonuna doğru ise yeniden yükseltilmeye başladığını görecektir. Gerçekte, Fleetwood'un derleyebildiği fiyatların, başlıca, olağanüstü pahalılık ya da ucuzluklardan ötürü dikkati çeken fiyatlar olduğu anlaşılıyor. Bu fiyatlardan kesin bir sonuç çıkarılabileceğini iddia etmiyorum. Ama, bunlar bir şeyi ispata yarıyor ise benim anlatmaya çalıştığımı doğrulamış oluyorlar. Şu da var ki, çoğu öteki yazarlarla birlikte, anlaşılan Fleetwood'un kendisi de, bütün bu dönem içinde gittikçe artan bolluğu yüzünden, gümüş değerinin boyuna düştüğü kanısındadır. Onun derlemiş olduğu zahire fiyatları, kuşkusuz, bu fikre uygun düşmüyor. Bu fiyatlar, Bay Dupré de St. Maur'un düşüncesiyle ve açıklamaya çalıştıklarıyla pek uygun düşmektedir. Eski zamanda mal fiyatlarını özene bezene, doğruluğu elden bırakmadan derlemiş yazarlar içinde, Piskopos Fleetwood ile Bay Dupré de St. Maur'un en büyükleri oldukları anlaşılıyor. Düşünceleri pek başka başka olmakla birlikte, hiç değilse zahire fiyatıyla ilgili bulundukça, topladıkları gerçeklerin böyle tıpkı tıpkısına birbirini tutması oldukça gariptir.

Bununla birlikte, en aklı başında yazarlar, bu pek eski zamanlarda gümüşün büyük değeri olduğu sonucunu zahirenin düşük fiyatından değil, topraktan yetişen bazı başka hammaddelerin fiyatından çıkarmışlardır. Demişlerdir ki, henüz ilerlememiş çağlarda, zahire bir tür el emeği ürünü olması dolayısıyla, öteki malların çoğuna göre pahalıdır. Bununla, davar, kümes hayvanları, her türlü av hayvanları vb. gibi, elle yetiştirilmeyen malların çoğu kastedilmiştir, sanıyorum. O yoksulluk, barbarlık devirlerinde, bu malların zahireye oranla çok ucuz olduğu elbet doğrudur. Ama bu ucuzluk gümüşün yüksek değerinin etkisi olmayıp bu malların düşük değerinin sonucudur. Bu, böyle zamanlarda, gümüş daha çok emek satın alabileceğinden yahut temsil edebileceğinden değil, bu gibi malların, varlık ve gelişme zamanlarındakine oranla daha az emek satın alacağından ya da temsil edeceğinden ötürüdür. Gümüş İspanyol Amerikası'nda, Avrupa'dakinden elbette ucuzdur; yani çıkarıldığı ülkede, karadan ve denizden uzun bir ulaştırma masrafı, navlun ve sigortayla getirildiği ülkede olduğundan ucuzdur. Bununla birlikte, Ulloa'nın söylediğine göre, yakın yıllara dek, İngiliz lirasıyla 21 buçuk peni, Buenos Aires'te üç dört yüz baş bir sürüden seçilen bir sığırın fiyatı imiş. Bay Byron'ın söylediğine göre, 16

İngiliz şilini, Şili'nin başkentinde iyi bir beygirin fiyatıdır. Doğa yönünden verimli, fakat çoğu bölgesi işlenmemiş bir ülkede, davar, kümes hayvanları, her türlü av hayvanları, vb. pek az bir emekle elde edilebilir. Onun için, bunlar çok az emek satın alabilir veya çok az emek üzerinde hükmedebilir. Bunların karşılığında satılabilecekleri düşük para bedeli, orada gümüşün gerçek değerinin pek yüksek olduğunu değil, bu malların gerçek değerinin çok düşük olduğunu gösterir.

Gümüşün de, bütün öteki malların da gerçek ölçüsünün, herhangi bir mal veya bir takım mallar olmayıp emek olduğu hep hatırda tutulmalıdır.

Ama hemen hemen çıplak yahut pek seyrek nüfuslu ülkelerde davar, kümes hayvanları, her türlü av hayvanları vb. kendiliğinden yetişen ürünler olduğu için, doğa bunları, çokluk, oradaki ahalinin yoğaltımının gerektireceğinden fazla yetiştirir. Böyle bir durumda, çoğu kez arz talebi aşar. Onun için, topluluğun türlü durumlarında, türlü gelişme aşamalarında, bu gibi mallar çok başka miktarlarda emeği temsil eder veya pek başka miktarlarda emeğe eşit olur.

Topluluğun her durumunda, her gelişme aşamasında, zahire insan çalışmasının ürünüdür. Ama her çeşit çalışmanın ortalama ürünü kendini hep ortalama tüketime aşağı yukarı tamı tamına uydurur. Yani, ortalama piyasa mevcudu,[104] ortalama talebe uygun olur. Sonra, gelişmenin her başka aşamasında, aynı toprak ve iklimde, eşik miktarlarda ekin yetiştirilmesi, ortalama olarak, aşağı yukarı eşit miktarda emeğe yahut –hep bir kapıya çıkar– aşağı yukarı eşit miktarlarda emek bedeline gereksinme gösterir. Çünkü emeğin üretici güçlerindeki sürekli artışı, gelişen bir ekip biçme durumunda, belli başlı tarım aracı olan hayvanın bir düziye artan fiyatı aşağı yukarı karşılar. İşte bütün bunlardan dolayı, topluluğun her durumunda, her gelişme aşamasında, eşit miktar zahirenin, eşit miktarda emeği topraktan çıkan herhangi bir başka hammaddenin eşit miktarlarından daha yakın olarak temsil edeceğine ya da eşit miktarlarda emeğe denk olacağına inanabiliriz. Daha önce de görülmüş olduğu gibi zahire, böylece, zenginliğin ve ilerlemenin bütün çeşitli aşamalarında, herhangi bir başka maldan yahut bir takım mallardan daha doğru bir değer ölçüsüdür. Onun için, bütün bu çeşitli evrelerde, gümüşün gerçek değeri üzerinde herhangi bir başka mal veya bir takım mallarla yapılacak kıyaslamadan çok, zahire ile kıyaslamada daha iyi yargıya varabiliriz.

Sonra, zahire yahut herkesin en sevdiği günlük bitki yiyeceği, her uygar ülkede işçi nafakasının başlıcasını oluşturur. Tarımın gelişmesi dolayısıyla her ülkenin toprağı, hayvandan çıkan yiyecekten çok, bitkiden çıkan yiyecek yetiştirir. İşçi ise, her yerde başlıca, en ucuz, en bol olan, besleyici yiyecekle yaşar. En gelişkin yahut emeğin en yüksek ödüllendiği ülkeler dışında kasaplık et, işçi nafakasının pek ufak bir parçasını; kümes hayvanları, daha küçük bir kısmını oluşturur. Av hayvanlarının ise hiç yeri yoktur. Fransa'da, hatta emeğin Fransa'dakinden biraz daha iyi ödüllendiği İskoçya'da bile, bayramlarla olağanüstü vesileler dışında yoksul işçilerin et yedikleri olmaz. Onun için, emeğin para olarak karşılığı, kasaplık etin veya topraktan çıkan bir başka hammaddenin para ile ödenen bedeline değil, işçi yiyeceği olan zahirenin para ile ödenen ortalama fiyatına bağlıdır. Bundan dolayı, altınla gümüşün gerçek değeri, yani bunların satın alabilecekleri veya hükmedebilecekleri gerçek emek miktarı, kasaplık et yahut topraktan üreyen bir başka hammadde miktarından çok daha fazla, zahire miktarına bağlıdır.

Bununla birlikte, bir yandan da, her ülkede gümüş miktarının zenginliğin artmasıyla doğal olarak arttığı, miktarı arttıkça değerinin azaldığı yolunda her kafada yer tutan düşünüşün etkisi altında kalmasalar, zahire veya başka mal fiyatları üzerinde bu gibi üstünkörü gözlemler bunca akıllı yazarları belki yanıltmazdı. Bu düşünüşün ise, iler tutar yeri yok gibidir.

Bir ülkede değerli metal miktarı iki nedenle artabilir: Ya (birincisi) piyasayı besleyen madenlerin bollaşması ile; yahut (ikincisi) yıllık emekleri ürününün artışından ötürü, halktaki zenginliğin artmasıyla. Bu nedenlerden birincisi değerli metallerin kıymetinin azalmasıyla kuşkusuz kesin olarak ilgilidir. İkincisi ise değildir.

Daha bereketli madenler keşfedilince, daha çok miktarda değerli metal pazara getirilir. Bunların değiş edilecekleri yaşam için elverişli ve gerekli madde miktarı eskisinin aynı olduğundan, eşit miktarda metal daha az mal ile değiş edilmelidir. Bundan dolayı, bir ülkede değerli metal miktarındaki artış, madenlerin artan bolluğundan ileri geldikçe, metal değerindeki bir azalma ile ilgili olmalıdır.

Tersine, bir ülkenin zenginliği artıp emeğinin yıllık ürünü gittikçe büyüdü mü, daha çok malın elden ele dolaşabilmesi için daha fazla para ister. Halk, karşılık verebilecek daha fazla malı bulunduğu, onu elden çıkarmayı göze

alabildiği için, tabii, gittikçe daha çok gümüş takımı satın alır. İnsanların elindeki sikke miktarı gereksinme dolayısıyla artar. Gümüş takımlarının miktarı ise kıvanma ve fazla gösteriş nedeniyle yahut ellerindeki güzel heykeller, resimler, göz alıcı her türlü başka nesnelerle, tuhafiye muhtemel olarak hangi nedenle artıyorsa, o sebepten artar. Fakat heykeltıraşlarla ressamların, zenginlik ve refah zamanlarında, yoksulluk ve darlık zamanlarındakine kıyasla daha az mükafat görmeleri ihtimali olmadığı gibi, altınla gümüşe de daha az para verilmesi muhtemel değildir.

Daha bereketli madenlerin rastlantı sonucu keşfiyle durdurulmadıkça, altın ve gümüş fiyatı, her ülkenin servetiyle birlikte tabii arttığı gibi; madenlerin durumu ne olursa olsun, bu fiyat zengin bir ülkede tabii her zaman yoksul bir ülkedekinden yüksektir. Bütün başka mallar gibi, altınla gümüş de tabii kendilerine en iyi fiyatın verildiği pazarı ararlar. Genel olarak, her şey için en iyi fiyat, buna kesesi en elveren ülkede verilir. Şurası hatırda tutulmalıdır ki, her şey için eninde sonunda ödenen bedel, emektir. Emeğin eşit şekilde iyi mükafat gördüğü ülkelerde ise emeğin para karşılığı işçi geçiminin pahası oranında olacaktır. Tabii, altınla gümüş, yoksul bir ülkeden çok, zengin bir ülkede; adamakıllı geçim maddeleri bulunmayan ülkeden çok, geçim maddeleri içinde yüzen bir ülkede, daha çok geçim maddesiyle değiş edilir. Bu iki ülke birbirinden çok uzak ise, aradaki fark pek büyük olabilir. Çünkü kötü pazardan iyi pazara kaçmakla birlikte, ne de olsa metalleri, fiyatlarını aşağı yukarı bir kerteye getirecek miktarlarda oradan oraya taşımak güçtür. Ülkeler yakınsa fark daha küçük olur, bazen pek anlaşılmaz bile. Çünkü böyle olunca, ulaştırma kolaydır. Çin, Avrupa'nın herhangi bir yerinden çok zengin bir ülkedir. Çin ile Avrupa'da geçim maddesi fiyatları arasındaki fark çok büyüktür. Çin'deki pirinç, Avrupa'nın herhangi bir yerindeki buğdaydan ucuzdur. İngiltere, İskoçya'dan çok daha zengin bir ülkedir. Ama bu iki ülke zahiresinin para ile belirtilen fiyatı arasındaki fark çok daha ufaktır; zar zor seçilebilecek kadardır. Miktarına veya ölçeğine göre, İskoç zahiresi, genel olarak İngiliz zahiresinden epey ucuz gibidir. Ama niteliğine göre, elbette biraz pahalıdır. Hemen her yıl İskoçya İngiltere'den büyük miktarda zahire alır. Her malın, çokluk, getiren ülkelerde, getirtilen ülkeden biraz daha pahalı olması gerekir. Onun için, İngiliz zahiresi İskoçya'da, İngiltere'den daha pahalı olmalıdır. Yine de, niteliğine yahut zahireden yapılacak unun veya kırmanın

miktarına ve iyiliğine oranla, çokluk orada, onunla rekabete gelen İskoç zahiresinden daha pahalıya satılamaz.

Çin'deki emek ile Avrupa'daki emeğin para karşılığı arasındaki fark, geçim maddelerine para olarak ödenen bedel arasındaki farktan da büyüktür. Çünkü Çin yerinde sayar gibi dururken Avrupa'nın çoğu kısmı gelişir durumda olduğundan, emeğin gerçek ödülü Avrupa'da Çin'dekinden daha yüksektir. Emeğin gerçek ödülü çok daha düşük olduğu için, emeğin para karşılığı İskoçya'da, İngiltere'dekinden düşüktür. İskoçya daha büyük zenginliğe doğru yol almakla birlikte, İngiltere'den çok daha ağır ilerlemektedir. İskoçya'dan yapılan göçlerin sık oluşu, İngiltere'dekinin ise seyrekliği, iki ülkede emeğe karşı talebin birbirinden pek farklı olduğunu yeterince gösterir. Türlü ülkelerde, emeğin gerçek mükafatı arasındaki orantının, bunların o sıradaki zenginliği yahut yoksulluğuyla değil, ilerleyen, yerinde sayan veya geri giden durumuyla, doğal biçimde düzenlendiği hatırlanmalıdır.

Altınla gümüşün değeri en zengin milletler arasında tabii pek fazla olduğu gibi, en züğürt milletler arasında da tabii pek azdır. Bütün ulusların en yoksulu olan vahşiler arasında, bunların hemen hiçbir değeri yoktur.

Büyük kentlerde zahire, her zaman için taşranın ücra yerlerinden pahalıdır. Fakat bu, gümüş gerçekten ucuz olduğu için değil, zahire gerçekten pahalı olduğu içindir. Gümüşü büyük kente getirmek, taşranın ücra yerlerine iletmekten daha az emeğe mal olmaz. Ama ekinin getirilmesi çok daha pahalıdır.

Zahire büyük kentlerde neden pahalı ise, Hollanda, Ceneviz ülkesi gibi bazı pek zengin ticaretçi ülkelerde de o yüzden pahalıdır. Bu ülkeler, halkını doyuracak kadar zahire yetiştirmez. Bunlar; zanaatçıları ile sanayicilerinin çalışması ve ustalığı, emeği kolaylaştırıp kısaltan her türlü makineler, gemiler ve bütün öteki ulaştırma ve ticaret aletleriyle araçları bakımından varlıklı, gelgelelim zahireden yana yoksuldurlar. Uzak ülkelerden getirtilmek gerektiğinden, zahirenin fiyatına yapılan bir zamla, oralardan ulaştırılma masrafını çıkarması lazımdır. Gümüşü Amsterdam'a getirmek, Dantzick'e getirmekten daha az emeğe mal olmaz, ama zahirenin getirilmesi çok daha pahalıya mal olur. Gümüşün gerçek fiyatı her iki yerde de, aşağı yukarı aynı olmalıdır. Ama zahire fiyatının, çok farklı olması gerekir. İnsan sayısı aynı kalmak üzere, Hollanda'nın ya da Ceneviz ülkesinin gerçek

zenginliğini azaltınız; uzak ülkelerden getirdikleri şeylerle kendilerini donatabilme gücünü eksiltiniz. Zahire fiyatı, bu alçalışa, onun ya nedeni ya sonucu olarak mutlaka katılması gereken bu ülkelerin gümüş miktarında meydana gelecek bir düşüşle alçalacağı yerde, fırlayıp kıtlık fiyatı haline gelir. Gerekli maddelere ihtiyacımız varken bütün lüzumsuz şeylerden vazgeçmemiz gerekir. Lüzumsuz nesnelerin değeri, varlık ve refah zamanlarında yükselip yokluk ve darlık zamanlarında düşer. Gerekli maddeler için ise durum başka türlüdür. Bunların gerçek fiyatı, yani satın alabilecekleri yahut hükmedebilecekleri emek miktarı, yokluk ve sıkıntı zamanlarında yükselir; hep, pek bol zamanlar olan varlık ve refah sıralarında düşer. Yoksa bunlar, başka türlü varlık ve refah dönemleri olamaz. Zahire bir zorunlu maddedir; gümüş ise bir fuzuli nesneden ibarettir.

Onun için, 14'üncü yüzyıl ortası ile 16'ncı yüzyıl ortası arasındaki dönemde, zenginliğin ve bayındırlığın artmasıyla değerli metal miktarı ne kadar çoğalmış olursa olsun, bu, Büyük Britanya'da veya Avrupa'nın herhangi bir başka yerinde metal değerini düşürmeye vesile olamazdı. Bundan ötürü, eski zamanlarda malların fiyatlarını derleyenler ya zahire ya başka mallar üzerinde yaptıkları şu ya da bu gözlemden, bu dönem içinde, gümüş değerinin düştüğü sonucuna varmakta haklı değilseler; olduğunu sandıkları bir zenginlik ve bayındırlık artışından bu sonucu çıkarmaya büsbütün hakları yoktur.

İkinci Dönem

Bu ilk dönemde, gümüş değerinin gelişmesi üzerindeki düşünceleri ne denli başka başka olursa olsun, bilginler, ikinci dönemde bunun üzerinde hemfikirdirler.

Aşağı yukarı 1570'ten 1640'a değin, hemen 70 yıllık bir dönem içinde gümüş değeri ile zahire değeri arasında bulunan orandaki değişiklik, pek birbirine aykırı bir yol tutmuştur. Gümüşün gerçek değeri düşmüş yahut gümüş, eskisinden az emekle değiş edilir olmuş; zahirenin ise, itibari fiyatı artmış; çokluk çeyrek kantarı 2 onça gümüşe ya da bugünkü paramızla aşağı yukarı 10 şiline satılacak yerde, çeyrek kantarı 6 ve 8 onça gümüşe yahut bugünkü paramızla aşağı yukarı 30, 40 şiline satılır olmuştur.

Amerika'daki bereketli madenlerin keşfinin, zahireye oranla gümüşün değerindeki bu düşüşün tek nedeni olduğu anlaşılıyor. Nitekim herkes onu bu nedene yormaktadır. Gerek bu olgu, gerekse neden üzerinde, hiçbir zaman anlaşmazlık olmamıştır. Bu dönem içinde, Avrupa'nın çoğu bölgesi, çalışıp gelişmede yol almakta olup, bu yüzden gümüşe karşı talep artmakta bulunmuş olmalıdır. Ama anlaşılan, piyasaya sürülen miktarın artışı, talebi pek aştığından, bu metalin değeri hayli düşmüştür. 1570'ten sonrasına gelinceye değin Amerika'daki madenlerin keşfinin, İngiltere'de mal fiyatları üzerinde pek göze çarpar bir etkisi oluyor gibi görünmemesi kayda değer. Oysa Potosi madenlerinin keşfi üstünden bile 20 yıldan fazla zaman geçmiş bulunuyordu.

İkisi de dahil olmak üzere, 1595'ten 1620'ye dek, Windsor piyasasında en iyi buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatı, Eton koleji hesaplarında görüldüğü üzere, 2 lira 1 şilin 6 3/4 peni imiş. Bu tutardan, kesir bir yana bırakılıp dokuzda bir, yani 4 şilin 7 1/3 peni çıkarılırsa, 8 kilelik çeyrek kantarın fiyatı, 1 lira 16 şilin 12 2/3 peni olur. Bu tutardan da, aynı şekilde kesir bir yana bırakılıp, dokuzda bir, yani 4 şilin 1 peni, en iyi buğdayla orta buğday arasındaki fark diye çıkarılırsa, orta buğday fiyatının, 1 lira 12 şilin 9 peni yahut 6 1/3 onça gümüş olduğu meydana çıkar.

İkisi de dahil, 1621'den 1636'ya kadar, en iyi buğdayın aynı ölçeğinin, aynı pazardaki ortalama fiyatının, aynı hesaplardan, 2 lira 10 şilin olduğu anlaşılıyor. Yukarıdakinde olduğu gibi, bundan da benzeri çıkarmalar yapılınca, orta buğdayın sekiz kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatının, 1 lira 19 şilin 6 peni yahut aşağı yukarı 7 2/3 onça gümüş olduğu meydana çıkar.

Üçüncü Dönem

Amerika'daki madenlerin keşfinin, 1630 ile 1640 arasında yahut aşağı yukarı 1636'larda, gümüş değerini indirmekteki etkisinin tam olduğu anlaşılıyor. Bu metalin, zahireye oranla değeri, anlaşılan bir daha o zamankinden aşağı düşmemiştir. Bu değer, şimdiki yüzyıl boyunca biraz yükselmiş gibidir; belki de, geçen yüzyılın sonuna az kala yükselmeye başlamıştı.

Geçen yüzyılın son 64 yılı olan (ikisi de dahil), 1637'den 1700'e dek, Windsor piyasasındaki en iyi buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatı, aynı hesaplardan anlaşıldığına göre, 2 lira 11 şilin 0 1/3 penide imiş. Bu, 16 yıl öncekinden, bir şilin 0 1/3 peniden pahalıdır. Fakat bu 64 yıl boyunca, mevsimlerdeki gidişin haliyle sebep olacağına kıyasla çok daha büyük bir kıtlık doğurması gereken iki olay meydana gelmiştir. İşte bunlar, gümüş değerinde başkaca bir düşüşe gerek kalmaksızın, bu ufacık fiyat artışının nedenini haydi haydi aydınlatır.

Bu olaylardan birincisi iç savaş idi. Bu, ekip biçmeyi tavsatıp ticareti aksatarak zahire fiyatını mevsimlerdeki gidişin haliyle yükselteceği kertenin çok daha yukarısına çıkarmıştır. Bu sonucu aşağı yukarı Krallık ülkesinin bütün piyasalarında, hele daha çok da uzaklardan beslenmesi gereken Londra yöresinde doğurmuş olsa gerektir. Nitekim aynı hesaplardan, 1648'de, Windsor piyasasında, en iyi buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının fiyatı, 4 lira 5 şilin; 1649'da ise 4 lira olduğu anlaşılıyor. Yukarıdaki (1637'den önceki 16 yılın ortalama fiyatı olan) 2 lira 10 şilini, bu iki yıl, 3 lira 5 şilin geçmektedir. Bu fazlalık, geçen yüzyılın son 64 yılına bölününce, o yılların ufak fiyat artışı nedenini aşağı yukarı tek başına aydınlatır. En yüksekleri bunlar olmakla birlikte iç savaşlardan ileri gelen yüksek fiyatlar hiç de bu kadarla kalmamaktadır.

İkinci olay, 1688'de zahire ihracına prim verilmesidir. Birçoklarınca primin, ekip biçmeyi özendirerek uzun yıllar boyunca daha büyük bir zahire bolluğu, dolayısıyla da yurt piyasasında haliyle olacak bulunana kıyasla daha büyük bir zahire ucuzluğu yaratabileceği düşünülmüştür. Herhangi bir zamanda primin bu işi ne dereceye dek görebildiğini bundan böyle inceleyeceğim. Şimdilik, şurasına işaret edeyim ki, 1688 ile 1700 arasında böyle bir sonuç doğuracak zaman olmamıştır. Bu kısa dönem içinde, bunun tek sonucu her yılın ürün fazlasının ihracını körüklemek; böylelikle bir yılın bolluğunun, öteki yılın darlığını karşılamasını önleyip yurt piyasasındaki

fiyatı yükseltmek olmuş olsa gerektir. Her ikisi dahil, 1693'ten 1699'a dek, İngiltere'de ağır basan kıtlık, asıl mevsimlerin kötü gitmesinden ileri geldiğine kuşku olmamakla, dolayısıyla da Avrupa'nın epeyce bölgesine yayılmakla birlikte, prim yüzünden biraz artmış olmalıdır. Nitekim, 1699'da, buğday ihracı artık dokuz ay için yasak edilmiştir.

Aynı dönem içinde ortaya çıkan bir üçüncü olay vardı. Ne zahire kıtlığına, ne, ihtimal, zahire için genellikle ödenen gümüş miktarında bir artışa sebep olmamakla beraber, herhalde bunun da itibari tutarda bir artış yaratmış olması gerekir. Bu olay, kırpılma, aşınma yüzünden, gümüş sikke ayarının çok düşmesidir. Bu musibet, II. Charles saltanatı zamanında başlayıp, 1695'e değin sürekli olarak artagelmiştir. Bay Lowndes'den öğrendiğimize göre, o sırada yürürlükte bulunan gümüş sikke, ortalama olarak, kanunlu değerinden aşağı yukarı %25 eksikti. Ama her malın piyasa fiyatının oluştuğu itibari tutar, kanuna göre içinde bulunması gerekli gümüş miktarıyla değil, mutlaka, tecrübe ile gerçekten içinde bulunduğu anlaşılan miktarla düzenlenir. Onun için, bu itibari tutar, kırpılma ve aşınma yüzünden ayarı çok düşmüş bulunduğunda, sikkenin kanunlu değerine yakın iken olduğuna kıyasla kesinlikle daha yüksektir.

Bu yüzyıl içinde, gümüş sikke, hiçbir zaman şimdi olduğu kadar kanunlu ağırlığının aşağısında bulunmamıştır. Pek silinmiş olmakla birlikte bunun değerini, karşılığında değiş edildiği altın sikkenin değeri korumuştur. Çünkü en son yeni baştan para basımından önce, altın sikke de epey yıpranmış olmakla birlikte gümüş kadar silik değildi. 1695'te ise, öyle olmamış; gümüş sikkenin değerini, altın sikke desteklemiştir. O yıl, bir gine, çokluk yıpranıp kırpılmış 30 şilini geçiyordu. Altının, en son yeni baştan basılmasından önce gümüş külçe fiyatının onça başına 5 şilin 7 peni'yi geçtiği pek olmamıştır. Bu, darphanedeki fiyattan 5 peni fazladır. Oysa 1695'te gümüş külçesinin olağan fiyatı, onça başına 6 şilin 5 peni idi. [105] Bu, darphane fiyatından 15 peni fazladır. Onun için, altının son defaki yeni baştan basılmasından önce bile altınla gümüş (bir arada olmak üzere) sikkenin gümüş külçe ile kıyaslandığında, kanunlu değerine oranla %8'den daha çok düşük olduğu sanılmıyordu. 1695'te ise, tersine, bu değerden %25 kadar aşağı olduğu düşünülmüştür. Ama, bu yüzyıl başında, yani Kral William zamanındaki büyük ölçüde yeniden para basımından hemen sonra, yürürlükteki gümüş sikkenin çoğunun, kanunlu ağırlığına, şimdikinden daha yakın olmuş olması gerekir. Bu yüzyıl içinde de, ülkede ekimi

tavsatacak veya iç ticareti aksatacak, iç savaş gibi ucu herkese dokunan hiçbir büyük felaket olmuş değildir. Bu yüzyılın büyük kısmı boyunca yürürlükte olan prim, zahire fiyatını, rençperliğin o sıradaki durumuna göre haliyle olacağına kıyasla hep biraz yukarı çıkarmak gerekirse de; bu yüzyıl içinde, primin, ekip biçmeyi özendirip, iç piyasada zahire miktarını artırmak gibi, çokluk kendisine izafe edilen bütün iyi sonuçları yaratmak için tam zaman bulduğundan, bundan böyle anlatıp inceleyeceğim bir sistemin esaslarına göre, o malın fiyatını bir yandan düşürürken öte yandan yükseltmekte bir katkısı olduğu düşünülebilir. Birçokları, bunun fiyatı düşürdüğünü sanmaktadır. Nitekim, bu yüzyılın ilk 64 yılında, Windsor piyasasındaki en iyi buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatının, Eton koleji hesaplarına göre, 2 lira 5 şilin 6 1/2 peni olduğu anlaşılıyor. Bu, geçen yüzyılın son 64 yılında olduğundan 10 şilin 6 peni yahut %25 küsur ucuzdur. Amerika'daki bereketli madenlerin keşfinin tüm sonuçlarını verdiğinin varsayılabileceği 1636'dan önceki 16 yıl içinde olduğu fiyata oranla 9 şilin 6 peni kadar ucuzdur. Keşfin iyiden iyiye sonucunu verdiği varsayılamayacak olan, 1620'den önceki 26 yılda olduğu fiyattan bir şilin daha ucuzdur. Bu hesaba göre, şu yüzyılın bu ilk 64 yılında, orta buğdayın ortalama fiyatının, 8 kilelik çeyrek kantar başına 32 şilin kadar olduğu meydana çıkıyor.

Bundan ötürü, bu yüzyıl boyunca gümüş değerinin biraz zahire değeriyle uyumlu olarak yükseldiği anlaşılıyor. Belki de, geçen yüzyılın sonuna varmaya az kala böyle olmaya başlamıştı.

1687'de Windsor piyasasındaki en iyi buğdayın fiyatı, 1 lira 5 şilin 2 penide idi. Bu, 1595'ten beri görülen en düşük fiyattı.

Bu gibi işlerde bilgisiyle ün salmış bir adam olan Bay Gregory King, 1688'de, buğdayın bolca olduğu yıllarda ortalama fiyatının, yetiştiren için, kile başına 3 şilin 6 peni'ye yahut çeyrek kantarı 28 şiline geldiğini hesap etmiştir. Yetiştirici fiyatını, ben bazen bağıt fiyatı denilen fiyat olarak, yani, bir çiftçinin şunca yıl süre ile bir tacire, şu kadar zahire teslim etmek üzere sözleştiği fiyat biçiminde anlıyorum. Böyle bir sözleşme, pazara sürme masrafından ve zahmetinden çiftçiyi kurtardığı için, genel olarak sözleşme fiyatı, ortalama piyasa fiyatı diye kabul edilen fiyattan aşağıdadır. Bay King, çeyrek kantar başına 28 şilinin, o zamanın ılımlı derecedeki bolluk yıllarında alışılmış sözleşme fiyatı olduğu yargısına varmıştı. Son yılların

sürekli olağanüstü kötü gitmesinden kaynaklanan kıtlıktan önce bu, söyleyerek beni inandırdıklarına göre, bütün olağan yıllarda, her zamanki sözleşme fiyatı imiş.

1688'de zahire ihracına, parlamento kararıyla prim verildi. O zaman, kanun yapıcıların şimdikinden de daha büyük bir kısmını oluşturan taşralı mülk sahipleri, zahirenin para ile ödenen bedelinin düşmekte olduğunu sezmişlerdi. Prim, bunu Birinci ve İkinci Charles'ların zamanında, çokluk satılmış olduğu fiyat kertesine yapay olarak yükseltmek için bir çare idi. Onun için, bu, buğdayın çeyrek kantarı 48 şiline yükselinceye değin, yani o yıl Bay King'in ılımlı bolluk zamanlarındaki yetiştirici fiyatı diye tahmin ettiği fiyattan 20 şilin veya yedide beş pahalı oluncaya dek sürüp gidecekti. Bu zatın hesapları, dünyayı tutan şöhretinin birazına layık ise, çeyrek kantar başına 48 şilin, prim gibi bir çare olmaksızın, olağanüstü kıtlık yılları hariç o zamanlar için umulamayacak bir fiyattır. Fakat Kral William idaresi, henüz iyice kararlığa kavuşmuş değildi. Tam o sırada Kral, ilk kez konulan yıllık toprak vergisini desteklemelerini kendilerinden isteyeceği taşralı mülk sahiplerinin bir dediklerini iki etmemek durumunda idi.

Onun için, gümüş değeri zahire değerine oranla, geçen yüzyıl sonundan önce belki biraz artmıştı. Bu yüzyılın büyük kısmı boyunca da öyle olmuş gibidir. Ama tarımın şu sıradaki durumunda, primin kaçınılmaz etkisi, bu yükselişi haliyle olabileceğine kıyasla daha az göze çarpar kılmış olmalıdır.

Bolluk yıllarında prim, olağanüstü bir ihracat doğurarak, zahire fiyatını o yıllarda haliyle yükselebileceği kertenin kesenkes üstüne çıkarır. Bu yöntemin konulmasındaki açık hedef, zahire fiyatını en bereketli yıllarda bile yukarıda tutarak tarıma gayret vermekti.

Gerçekte fazla kıt yıllarda prim genel olarak kaldırılmıştır. Bununla birlikte, o yılların çoğunun fiyatı üzerinde bile primin biraz etkisi olmuş olmalıdır. Bereketli yıllarda sebep olduğu olağanüstü ihracatla, çokluk, bir yılın bolluğunun, bir öteki yılın darlığını karşılamasına ket vurmuştur.

Demek; bolluk yıllarında da darlık yıllarında da tarımın o sıradaki durumuna göre, prim zahire fiyatını tabiatıyla olabileceğinden daha çok yükseltmektedir. Bundan dolayı, bu yüzyılın ilk 64 yılı içinde, geçen yüzyılın son 64 yılı içindekine göre düşük olan fiyat, ekim durumu aynı kalmak şartıyla, bu primin etkisi olmasa daha da düşük olurdu.

Ama prim olmazsa, ekim durumunun aynı olmayacağı söylenebilir. Bu yöntemin ülke tarımı üzerinde ne gibi sonuçlar doğurabileceğini, primleri başlı başına ele aldığım zaman aşağıda anlatmaya çalışacağım. Şimdilik, yalnızca, zahire değerine oranla gümüş değerindeki bu yükselişin İngiltere'ye özgü olmadığını kaydedeceğim. Aynı dönem içinde bu artışın, Fransa'da da hemen hemen aynı oranda meydana geldiğini, Bay Dupré de St. Maur, Bay Messance ve Zahire Zabıtası Üzerinde Kalem Denemesi adlı yapıtın yazarı gibi, üç tane doğruluktan şaşmaz, üşenmek bilmez, pek çalışkan zahire fiyatı derleyicisi görüş olarak ileri sürmüştür. Fakat 1764'e dek, Fransa'da hububat ihracı kanunla yasak edilmişti. Bir ülkede, bu yasağa karşın meydana gelen hemen hemen aynı fiyat azalmasının, bir başka ülkede ihracata gösterilen olağanüstü teşvikten ileri geldiğini sanmak biraz güçtür.

Zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatındaki bu değişikliği, zahirenin gerçek ortalama değerindeki bir düşüşün değil, Avrupa piyasasında gümüşün azar azar yükselmesinin sonucu saymak belki daha yerinde olur. Daha önce değinildiği gibi, birbirinden uzak zamanlarda zahire gümüşten, belki, herhangi bir başka mala kıyasla daha doğru bir değer ölçüsüdür. Amerika'nın bereketli madenlerinin keşfinden sonra zahire, para ile belirtilen eski fiyatının üç dört katına yükselince, bu değişikliği herkes zahirenin gerçek değerindeki bir yükselişe değil, gümüşün gerçek değerindeki bir düşüşe yormuştur. Onun için, bu yüzyılın ilk 64 yılında, zahirenin para ile belirtilen fiyatı, son yüzyılın büyük kısmında olduğuna kıyasla biraz aşağıya düşmüşse, bu değişikliği yine zahirenin gerçek değerindeki bir düşüşe değil, Avrupa piyasasında, gümüşün gerçek değerindeki bir yükselişe bağlamamız gerekir.

Hakikat, şu son on, on iki yıl içinde, zahirenin yüksek fiyatı, gümüşün gerçek değerinin Avrupa piyasasında hâlâ düşmekte olduğu kuşkusunu uyandırmıştır. Bununla birlikte, zahirenin bu yüksek fiyatının, besbelli, mevsimlerin olağanüstü elverişsizliğinden ileri geldiği anlaşılıyor. Onun için de bu sürekli değil, geçici, rasgele bir olay sayılmalıdır. Avrupa'nın çoğu yerinde mevsimler, şu son on, on iki yıl içinde elverişsiz gitmiştir. Lehistan'daki kargaşalıklar da, o piyasadan mal çekegelmiş olan bütün ülkede kıtlığı yer yer artırmıştır. Kötü mevsimlerin böyle uzun zaman birbirini kovalaması her zaman rastlanır bir olay olmamakla birlikte, görülmedik şey de değildir. Eski zamanlardaki zahire fiyatları tarihini

incelemiş olan kimse, bu çeşit birçok başka örnekler bulmakta güçlük çekmez. Sonra, on yıllık olağanüstü kıtlık, on yıllık olağanüstü bolluktan daha şaşılacak bir şey değildir. İkisi de dahil, 1741'den 1750'ye dek düşük olan zahire fiyatı, şu son sekiz on yıl içindeki yüksek fiyata mukabele olarak pekala karşı karşıya getirilebilir. Eton Yüksekokulu hesaplarına göre, 1741'den 1750'ye dek Windsor piyasasında en iyi buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatı yalnızca 1 lira 13 şilin 9 1/2 peni'den oluşur. Bu ise, bu yüzyılın ilk 64 yılının ortalama fiyatından hemen hemen 6 şilin 3 peni aşağıdır. Orta buğdayın 8 kilelik çeyrek kantarının ortalama fiyatının, bu hesaba göre, şu son on yılda, yalnızca bir lira 6 şilin 8 peni olduğu ortaya çıkıyor.

Bununla birlikte, 1741 ile 1750 arasında prim, zahire fiyatının yurt piyasasında doğal olarak düşeceği kerteye inmesini önlemiş olmasa gerektir. Gümrük kayıtlarında görüldüğü üzere, ihraç edilen her türlü hububat miktarı, 8.029.156 çeyrek kantar, bir kileden aşağı değildir. Bunun için ödenen prim, 1.514.962 lira 17 şilin 4 1/2 peni'yi bulmaktadır. Yine 1749'da, o zaman Başbakanı Bay Pelham, bundan önceki üç yıl içinde zahire ihracı için prim olarak pek olağanüstü bir tutarın ödenmiş olduğunu Avam Kamarası'nda söylemişti. Bu görüşte olmakta çok haklı idi. Ertesi yıl ise bunu demesi büsbütün yerinde olurdu. O bir tek yıl içinde ödenen prim, 324.176 lira 10 şilin 6 peni'den aşağı değildi.[106] Bu zorlamaca ihracatın, zahire fiyatın yurt piyasasında haliyle fırlayabileceği kerteye kıyasla ne derece daha yukarı yükseltmiş olduğunu kayda gerek yoktur.

Bu bölüme eklenmiş olan hesapların sonunda, okuyucu ötekilerden ayrılan on yılın özel hesabını bulacaktır. Yine orada, genel ortalaması, o yüzyılın ilk 64 yılındaki genel ortalamadan pek fazla değilse bile yine de düşük olan, önceki on yılın özel hesabı vardır. Bununla birlikte, 1740 yılı olağanüstü bir kıtlık yılı idi. 1750'den önceki yirmi yılın 1770'ten önceki yirmi yılla karşı karşıya getirilmesi yerinde olur. Arada bir iki pahalı yıl bulunmakla birlikte, 1750'den öncekiler o yüzyılın genel ortalamasının nasıl epeyce aşağısında ise, berikiler de (bir iki ucuz yılın, örneğin 1759'un araya karışmasına karşın) epey üstünde idi. 1750'den öncekilerin genel ortalamanın aşağısında oluşu, ötekilerin bunun yukarısında oluşu kadar değilse, bunu belki prime atfetmemiz gerekir. Bu değişme, besbelli, daima yavaş, azar azar olan gümüş değerindeki değişikliğe hamledilemeyecek

kadar apansızdır. Sonucun ani oluşu, birdenbire kendini gösteren bir nedenle, yani mevsimlerin rasgele değişmesiyle aydınlatılabilir.

Gerçekte, emeğin para ile ödenen karşılığı Büyük Britanya'da bu yüzyıl içinde yükselmiştir.

Ama bunun, pek öyle Avrupa piyasasında gümüş değerindeki bir düşüşün değil, ülkedeki geniş, hemen herkese erişen refahtan[107] ileri gelen emek talebindeki artışın sonucu olduğu anlaşılıyor. Pek o kadar refah içinde bir ülke olmayan Fransa'da, emeğin para olarak ödenen fiyatının geçen yüzyıl ortasından beri, zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatıyla birlikte gitgide düştüğü görülmüştür. Geçen yüzyılda da, şimdikinde de, basbayağı emek gündeliği, orada hemen hep bir karara, buğday septiers'inin ortalama fiyatının 20'de biri imiş. Bu ölçek, 4 Wincherter kilesinden biraz fazladır. Daha önce işaret edilmiş olduğu gibi, Büyük Britanya'da emeğin gerçek mükafatı, yani işçiye verilen yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin gerçek miktarları, bu yüzyıl içinde epey artmıştır. Emeğe para olarak ödenen bedeldeki artışın, genel Avrupa pazarında gümüş değerindeki bir düşüşün değil, Büyük Britanya özel pazarında, ülkenin pek mutlu durumundan ileri gelen, emeğin gerçek fiyatındaki bir yükseliş sonucu olduğu anlaşılıyor.

Amerika'nın ilk keşfinden sonra, bir süre gümüşün eski fiyatına yahut bundan pek aşağı olmayan bir fiyata satılıp gitmesi gerekti. Madencilik kârları, bir zaman için, pek büyük ve doğal kertelerinin çok üstünde olacaktı. Ama o madeni Avrupa'ya ithal edenler, yıllık ithalin topunun birden bu fiyata elden çıkarılamayacağını çok geçmeden anlayacaklardı. Gümüş, gitgide daha az mal ile değiş edilir olacaktı. Fiyatı düştükçe düşerek, doğal fiyatına yahut madenden piyasaya getirilebilmesi için doğal kertelerine göre ödenmesi gereken emek ücretlerini, mal mevcudu kârlarını ve rantı ödemeye zar zor yetecek fiyata ulaşıncaya dek inmek zorunda idi. Peru'daki gümüş madenlerinin çoğunda, gayri-safi ürünün onda birini bulan İspanya Kralı'nın vergisi, daha önce değinilmiş olduğu gibi rantın hepsini yutar. Bu vergi, başlangıçta yarı yarıya idi; çok geçmeden üçte bire, sonra beşte bire, nihayet onda bire düştü. Hâlâ bu kertede sürüp gitmektedir. Anlaşılan, Peru gümüş madenlerinin çoğunda, işletme girişimcisi mal mevcudunu alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine koyduktan sonra geriye kalan budur. Bir zamanlar, pek yüksek olan bu kârların, işin

yürütülmesine büsbütün ket vurmayacak dereceye dek düşmüş olduklarının herkesçe teslim edildiği anlaşılıyor.

İspanya Kralı'nın vergisi, Potosi madenlerinin keşif tarihi olan 1545'ten 41 yıl önce, 1504'te, deftere geçen gümüşün beşte birine indirilmişti.[108] Doksan yıl yahut 1636'dan önce, bütün Amerika'daki madenlerin en verimlisi olan bu ocaklar, görecekleri işi noksansız yapmaya yeten vakti buldu. Yani bir yandan bu vergiyi İspanya Kralı'na vermeye devam ederken, Avrupa piyasasında gümüş değerini düşebileceği kadar düşürdü. Tekel altında bulunmayan bir malı, doğal fiyatına yahut bir yandan özel bir vergi verirken; arkası kesilmeden, epey bir süre satılıp gittiği en düşük fiyata indirmek için doksan yıl yeter zamandır.

Gümüşün Avrupa piyasasındaki fiyatı belki daha aşağı düşebilirdi. Bunun üzerindeki vergiyi 1736'daki gibi yalnızca onda bire değil, altın üzerindeki vergi gibi yirmide bire indirmek, yahut şimdi işletilmekte olan Amerika madenlerinin çoğunu işletmekten vazgeçmek gerekebilirdi. Gümüşe karşı talebin gitgide artması, yahut Amerika gümüş madenlerinin ürünü için olan piyasanın ucun ucun genişlemesi, belki bunun böyle olmasını önlemeye, Avrupa piyasasında gümüş değerini tutmaya ve hatta belki geçen yüzyıl sonlarındakine kıyasla biraz yukarı çıkarmaya sebep olmuştur.

Amerika'nın ilk keşfinden beri, oranın gümüş madenleri ürünü için olan pazar genişledikçe genişlemiştir.

Birincisi; Avrupa piyasası gitgide genişlemiştir. Amerika'nın keşfinden beri, Avrupa'nın çoğu yeri pek gelişmiştir. İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, hatta İsveç, Danimarka ve Rusya, gerek tarımda gerek sanayide, epey ilerlemişlerdir. İtalya da geri gitmişe benzemez. İtalya'nın yıldızı, Peru'nun fethinden önce sönmüştü. O zamandan beri İtalya biraz toparlanmış gibidir. İspanya ile Portekiz'in, gerçekten geriledikleri sanılmaktadır. Bununla birlikte, Portekiz Avrupa'nın pek ufak bir bölgesidir. İspanya'nın çöküşü ise belki öyle herkesin sandığı kadar değildir. 16'ncı yüzyıl başında İspanya, o zamandan beri çok ilerlemiş olan Fransa ile bile kıyaslandığında pek yoksul bir ülke idi. Fransa'da her şeyin bol olduğu, İspanya'da ise birşeycikler bulunmadığı, her iki ülkede sık sık dolaşmış olan İmparator V. Charles'ın meşhur sözüdür. Avrupa tarımı ile sanayisinin artmakta olan ürününün elden ele dağılması için, gümüş sikke miktarında mutlaka azar azar bir artışa lüzum görülmüş olsa gerektir. Zengin

kimselerin çoğalması da, bunlardaki lüks kaplama ile başkaca gümüş süs miktarının yine artmasını gerektirmiş olmalıdır.

İkincisi; Amerika'nın kendisi gümüş madenlerinin ürünü için yeni bir pazardır. Tarımındaki, sanayisindeki, nüfusundaki gelişmeler, Avrupa'nın en ilerleyen ülkelerinin gelişmesinden çok hızlı olduğu için, oradaki talep çok daha hızla artmış olmalıdır. İngiliz sömürgeleri yepyeni bir pazardır. Bu pazar daha önce hiç talep bulunmayan büyük bir kıtada, bir kısmı sikke, bir kısmı lüks kaplamalar için olmak üzere, boyuna artan bir gümüş mevcudu ile beslenmeye ihtiyaç gösterir. Sonra, İspanyol ve Portekiz sömürgelerinin çoğu tümüyle yeni pazarlardır. Avrupalılar'ın keşfetmesinden önce Yeni Granada, Yucatan, Paraguay ve Brezilya'da, sanatlardan ve tarımdan nasibini almamış, vahşi uluslar oturuyordu. Şimdi bunların hepsine gerek sanayi gerek tarım epeyce girmiştir. Tümüyle yeni sayılmamakla birlikte, Meksika ile Peru piyasaları bile daha önce olduklarından elbette çok geniştirler. Bu ülkelerin eski zamanlardaki görkemli durumu üzerine yayımlanmış parmak ısırtıcı masallardan sonra, ilk keşifleri ve fetihleri tarihini şöyle soğukkanlı bir muhakeme ile okuyanlar, ora ahalisinin sanayi, tarım ve ticarette, şimdiki Ukrayna Tatarları'ndan çok daha bilgisiz olduklarını açıkça görecektir. Bu iki ulus arasında daha uygarı olan Perulular'ın bile, altın ve gümüşten süs olarak yararlanmakla birlikte, basılmış paraları yoktu. Bütün ticaretleri trampa yolu ile oluyordu. Dolayısıyla da aralarında hemen hiçbir işbölümü yoktu. Toprağı işleyenler evlerini, ev eşyalarını, giyeceklerini, ayakkabılarını, tarım aletlerini kendileri yapmak zorunda idiler. Aralarındaki birkaç zanaatçının karnını, hep hükümdar, soylular, rahipler doyururmuş; belki bunlar, onların uşağı ya da kölesi idi. Meksika ile Peru'nun bütün eski sanatları, Avrupa'ya bir tek işlenmiş madde sağlamış değildir. Beş yüz kişiyi geçtiği pek olmayan, çokluk, bunun bile yarısına varmayan İspanyol orduları, hemen her yerde yiyecek bulmakta güçlük çekiyorlardı. Hemen her gittikleri yerde, hem de pek kalabalık, pek iyi işlenmiş diye anlatılan yerlerde, o orduların sebep olduğu söylenen kıtlık, bu nüfus çokluğu ve kemale[109] erme öyküsünün büyük ölçüde kuruntu olduğunu göstermeye yeter. İspanyol sömürgeleri, birçok bakımdan, tarıma, gelişmeye, nüfusa İngiliz sömürgelerindeki kadar elverişli olmayan bir hükümetin yönetimindedirler. Bununla birlikte, bütün bu işlerde, Avrupa'daki herhangi bir ülkeden hızlı ilerliyor gibidirler. Bereketli bir toprakta, mutlu bir iklimde, bütün yeni sömürgelerde rastlanan

bir durum olan toprak bolluğu ve ucuzluğu, anlaşılan, sivil yönetimdeki birçok bozuklukları örtecek çapta bir üstünlüktür. 1713'de Peru'yu ziyaret eden Frezier, Lima'yı, 25 ile 28 bin arasında halkı var diye göstermektedir. Aynı ülkede, 1740 ile 1746 arasında oturmuş olan Ulloa, buranın nüfusunu, 50 bini aşıyor göstermiştir. Bunların, Şili ile Peru'nun belli başlı birçok başka kentlerinin kalabalıklığı üzerindeki sözleri arasında da aşağı yukarı aynı fark vardır. Her ikisinin de iyi bilgi edinmiş olmalarından kuşkuya yer bulunmadığına göre, bu, İngiliz sömürgelerindekinden hemen hemen aşağı olmayan bir artışı gösterir. Öyleyse Amerika, kendi gümüş madenleri ürünü için yeni bir pazardır. Orada gümüşe karşı olan talebin, Avrupa'nın ne gelişmiş ülkelerindekinden çok daha hızlı artması gerekir.

Üçüncüsü; Doğu Hint Ülkeleri, Amerika gümüş madenleri ürünü için bir başka pazardır. Bu ülkeler, o madenlerin ilk keşfi zamanından beri gün geçtikçe, boyuna daha çok gümüş çekmekte olan bir pazardır da. O zamandan beri, Acapulco gemileriyle Amerika ve Doğu Hint Ülkeleri arasında doğrudan doğruya yapılmakta olan ticaret sürekli artmaktadır. Avrupa yolu ile yapılan dolambaçlı alışveriş ise daha büyük oranda artmakta bulunmuştur.

16'ncı yüzyılda, Doğu Hint Ülkeleri'yle doğrudan doğruya ticareti olan tek Avrupa milleti Portekizliler idi. O yüzyılın son yıllarında Hollandalılar, bu tekele el uzatmaya başladılar. Birkaç yıl içinde onları, Hindistan'daki belli başlı kök salma tesislerinden sürüp çıkardılar. Son yüzyılın çoğu kısmında bu iki millet, Doğu Hint Ülkeleri'nin en önemli ticaretini aralarında paylaştılar. Hollandalılar'ın ticareti Portekizliler'in tavsayan ticaretinden de daha büyük oranda artıyordu. İngilizler ile Fransızlar, Hindistan'da, geçen yüzyılda biraz alışveriş yapıyorlardı. Ama bu, şimdiki yüzyıl içinde çok artmıştır. İsveçliler ile Danimarkalılar'ın Doğu Hint Ülkeleri'yle ticareti bu yüzyıl içinde başlamıştır. Şimdi, Moskoflar bile, Sibirya ve Tataristan üzerinden karadan Pekin'e giden bir tür kervanla, Çin'le sürekli alışveriş yapmaktadırlar. Bütün bu milletler ile Doğu Hint Ülkeleri arasındaki alışveriş, Fransa'nın geçen savaşla hemen tümünü ortadan kalkan ticareti bir yana bırakılırsa, aşağı yukarı sürekli olarak artmaktadır. Avrupa'da, Doğu Hint Ülkeleri mallarının artmakta olan yoğaltımı, anlaşılan bunların hepsinin işlerinin gittikçe çoğalmasına olanak verecek kadar büyüktür. Geçen yüzyıl ortasına değin, örneğin çay, Avrupa'da pek az kullanılan bir ilaçtı. İngiliz Doğu Hint Ülkeleri

Ortaklığı'nın, yurttaşları yararlansın diye her yıl ithal ettiği çayın değeri, şimdi yılda bir buçuk milyonu geçiyor. Hatta bu bile yetmemektedir. Daha epey bir miktar çay, Hollanda limanlarından, İsveç'teki Gottenburg'dan, Fransız Doğu Hint Ülkeleri Ortaklığı'nın işleri yolunda giderken de Fransa kıyılarından, boyuna kaçak olarak ülkeye sokulmuştur. Çin porselenlerinin, Molucca adaları baharatının, Bengal kumaşlarının, bir sürü başka malın yoğaltımı hemen hemen aynı oranda artmıştır. Nitekim Doğu Hint Ülkeleri ticaretinde kullanılan bütün Avrupa gemileri tonilatosu, geçen yüzyılda hiçbir zaman, bizim İngiliz Doğu Hint Ülkeleri Ortaklığı gemilerinin, son zamanlarda azaltılmasından önceki tonajından belki pek fazla değildi.

Fakat, Avrupalılar bu ülkelerde ilk alışverişe başladıklarında, Doğu Hint Ülkelerinde, hele Çin ile Hindistan'da, değerli metallerin kıymeti, Avrupa'da olduğundan çok yüksekti. Hâlâ da böyledir. Genel olarak, her biri herhangi sıradan zahire mahsulünden bereketli olmak üzere, yılda iki, bazen üç mahsul alınan pirinç ülkelerinde, yiyecek bolluğu, eşit genişlikte bir zahire ülkesinden çok daha fazla olmasa gerekir. Dolayısıyla da bu ülkeler çok daha kalabalıktır. Sonra elleri altında, yoğaltabileceklerinden çok bol yiyecek bulunduğundan, buranın zenginlerinde, başkalarının emeğinin pek daha fazlasını satın alabilecek araç vardır. Nitekim hep derler ki, Çin'deki veya Hindistan'daki saltanatlı bir kodamanın maiyeti, Avrupa'daki kalburüstü zengin yurttaşlarınkine göre çok kalabalık, çok debdebeli imiş. Emirlerindeki bu bolluk, zenginler arasında büyük rekabet konuları olan değerli metaller, kıymetli taşlar gibi, doğanın azıcık azıcık hasıl ettiği bütün eşsiz ve nadir ürünlere karşılık, daha fazla yiyecek verebilmelerini mümkün kılmaktadır. Onun için, Hindistan piyasasını besleyen madenler, Avrupa piyasasını donatanlar kadar bereketli olsa bile, bu gibi mallar, tabii, Hindistan'da, Avrupa'dakine kıyasla daha çok yiyecekle değiş edilir. Ama Hindistan piyasasını değerli metallerle besleyen madenlerin Avrupa piyasasını donatanlardan epey daha az bereketli olduğu; değerli taşlarla donatanların ise daha bereketli olduğu anlaşılıyor. Bundan dolayı, değerli metaller, tabii, Hindistan piyasasında, Avrupa'dakinden biraz daha fazla miktarda değerli taşlarla ve çok daha fazla yiyecekle değiş edilir. Bütün fuzuli[110] maddelerin en sunturlusu olan elmasların parayla belirtilen fiyatı, o ülkede, öteki ülkeden biraz düşük; bütün gerekli maddelerin başında gelen yiyeceğin fiyatı ise epeyce düşük olur. Ama emeğin gerçek fiyatı, yani işçiye verilen hayat için gerekli maddelerin gerçek miktarı, daha önceden

kaydedilmiş olduğu gibi, Hint'in iki büyük pazarı olan Çin ile Hindistan'da, Avrupa'nın çoğu yerindekinden daha düşüktür. Orada, işçi ücretleri daha az yiyecek satın alır. Hindistan'da yiyeceğin para olarak pahası Avrupa'dakine kıyasla çok aşağı olduğundan, orada emeğin para ile ödenen karşılığı iki nedenle, yani satın alacağı yiyeceğin azlığı ve yiyecek fiyatının düşüklüğü yüzünden düşüktür. Ama zanaat ve sanayide eşit olan ülkelerde çoğu mamullerin para karşılığı, emeğin para karşılığı oranında olur. Zanaat ve sanayi mamulü yapmada Çin'le Hindistan aşağı olmakla birlikte, Avrupa'nın herhangi bir yerine kıyasla çok aşağı gibi gözükmezler. Onun için çoğu sanayi mamulüne para ile belirtilen fiyatı, bu büyük imparatorluklarda, tabii, Avrupa'nın herhangi bir yerindekinden çok düşük olacaktır. Üstelik Avrupa'nın çoğu mamullerinin gerçek itibari fiyatını pek artırır. İlkin gereçleri, sonra tamamlanmış mamulü piyasaya getirmek, fazla emeğe, dolayısıyla da, fazla paraya mal olur. Çin ile Hindistan'da iç su yollarındaki gidiş geliş çeşitli ve her yana yayılmış olduğundan, bu emeğin çoğu, dolayısıyla da bu para tasarruf edilir. Böylelikle, bu ülkelerin çoğu sanayi mamulünün hem gerçek hem itibari fiyatı daha düşmüş olur. Bütün bunlardan dolayı, değerli metaller, Avrupa'dan Hindistan'a götürülmesi her zaman elverişli olmuş bulunan, hâlâ da öyle olmakta olan mallardır. Orada bundan iyi para getiren yahut Avrupa'da mal olduğu emeğe ve mallara oranla Hindistan'da daha çok emek ya da mal satın alabilecek veya buna hükmedebilecek bir nesne daha yok gibidir. Sonra oraya gümüş götürmek altın götürmekten kârlıdır. Çünkü Çin'de ve Hindistan'ın çoğu başka piyasalarında saf gümüşle saf altın arasındaki oran ona bir, çok çok, on ikiye birdir. Avrupa'da ise bu oran 14 veya 15'e birdir. Çin'le Hindistan'ın öteki pazarlarının çoğunda, 10 onça veya çok çok 12 onça gümüş, bir onça gümüş, bir onça altın satın alır. Avrupa'da ise bunun için 14, 15 onça gümüş ister. Bundan dolayı, Hindistan'a giden gemilerin çoğundaki hamulede, gümüş genellikle en değerli maddelerden biri olmuştur. Manilla'ya sefer eden Acapulco gemilerinde en değerli mal gümüştür. Böylece, yeni kıta gümüşünün, eski kıtanın iki ucu arasında yapılan ticaretin belli başlı kalemlerinden olduğu anlaşılıyor. Dünyanın bu birbirinden uzak yerleri, büyük ölçüde bu sayede birbiriyle bağlanmaktadır.

Böylesine dal budak salmış bir pazarı donatabilmek için her yıl madenlerden getirilen gümüş miktarı, hem bütün gelişken ülkelere lüzumlu sikke ile kaplamanın sürekli artışını karşılamaya yetmeli hem bu metalin

kullanıldığı bütün ülkelerdeki devamlı gümüş firesini ve tüketimini karşılamalıdır.

Değerli metallerin, para şeklinde aşınmak, kaplama şeklinde hem aşınmak hem temizlenmek suretiyle sürekli tüketilişi pek göze batacak derecededir. Yalnızca bu kullanışı böylesine geniş olan bu mallardan piyasaya sürülen yıllık mevcudun pek büyük olmasını gerektirir. Bu metallerin belirli bazı sanayideki tüketimi, topluca, belki bu azar azar tüketiminden fazla değilse de daha göze çarpacak kadardır; hem çok daha hızlıdır. Yalnız Birmingham sanayisinde, her yıl yaldız ve kaplama işinde kullanılan, dolayısıyla da bir daha bu metaller şeklinde ortaya çıkamayacak hale gelen altın ve gümüş miktarının elli bin sterlin lirasından fazla tuttuğu söylenmektedir. Buna bakarak, dünyanın bütün başka başka yerlerinde, Birmingham'dakilerle aynı türden sanayideki veya sırmalarda, işlemelerde, altın gümüş takımlarındaki, kitapların, ev eşyasının vb.'nın yaldızlanmasındaki yıllık yoğaltımın ne büyük olduğunu biraz kavrayabiliriz. Bu metaller, kara ve deniz yoluyla bir yerden bir yere taşınırken de her yıl epeyce yitirilmiş olmalıdır. Bir de, Asya devletlerinin çoğunda hemen hemen yaygın olan, yer altında hazine saklama âdeti hakkındaki bilgi, saklayanın ölümü ile çokluk ortadan kalktığı için, daha hatırı sayılır kayıtlara sebep olmalıdır.

Kadis ile Lizbon'a (yalnız kayda geçen değil, kaçak gireceği düşünülebilecek olanlarla birlikte) ithal edilen altın ve gümüş miktarı, en doğru hesaplara göre yılda aşağı yukarı 6 milyon sterlini bulur.

Bay Meggans'e göre,[111] İspanya'ya değerli metal ithali, 6 yıllık ortalama, yani (ikisi de dahil) 1748'den 1753'e dek; Portekiz'e ise, 7 yıllık bir ortalama, yani (ikisi de dahil) 1747'den 1753'e değin, gümüşte 1.101.107 libreyi, altında ise 29.940 libreyi buluyordu. Gümüş, kuyumcu tartısı ile libresi 62 şilinden olmak üzere, 3.413.431 İngiliz lirası 10 şilin tutmaktadır.

Kuyumcu tartısı ile libresi 44 1/2 gineden altın, 3.333.446 İngiliz lirası 14 şilini bulmaktadır. İkisi birlikte, 5.746.878 İngiliz lirası 4 şilin tutar. Kayda geçirilecek ithal olunan metalin hesabı tam imiş. Öyle olduğunu bu zat bize inandıracak biçimde söylüyor. Kayıtlara göre altınla gümüşün getirildikleri ayrı ayrı yerleri, bunlardan her birinin ayrı ayrı sağladığı metal miktarını, enine boyuna, inceden inceye anlatıyor. Her metalden, kaçak olarak sokulmuş bulunduğunu sandığı miktar için de pay bırakıyor. Bu akıllı tacirin engin tecrübesi olduğundan fikri yabana atılmaz.

Avrupalılar'ın İki Hint'te Yerleşmelerinin Felsefi ve Siyasal Tarihi adlı kitabın, belagat[112] sahibi, bazı bazı iyi bilgisi bulunan yazarına göre, (ikisi de dahil) 1754'ten 1764'e kadar, 11 yıllık bir ortalama alınacak olursa, İspanya'ya yapılan, deftere geçmiş yıllık ithalat, (10 real'lik) 13.984.185 3/4 kuruş tutmaktadır. Bununla birlikte, kaçak girmiş olabileceklerden ötürü yıllık tüm ithalin 17 milyon kuruşu bulduğu sanılmaktadır. Bu ise kuruşu 4 şilin 6 peni'den olmak üzere, 3.825.000 İngiliz lirası eder. Yazar, kayıtlara göre, altınla gümüşün getirtildiği ayrı ayrı yerlerin; her birinin her metalden sağladığı belirli miktarın ayrıntılarını veriyor. Brezilya'dan Lizbon'a her yıl ithal edilen altın miktarı üzerinde kanunlu ayardaki metalin beşte biri olduğu anlaşılan, Portekiz Kralı'na ödenen vergi tutarına bakarak yargıya varacak olursak, bunu 2 milyon İngiliz lirası kadar eden 18 milyon cruzado, yahut 45 milyon Fransız lirası hesap edebileceğimizi bildiriyor. Bununla birlikte, kaçak olarak sokulandan dolayı, bu tutara göğsümüzü gere gere sekizde bir, yani 250,000 sterlin daha ekleyebileceğimizi söylüyor. Böylece, tüm toplam 2.250.000'i bulur. Onun için, bu hesaba göre değerli metallerin İspanya ile Portekiz'e yıllık ithalinin topu birden, 6.075.000 sterlin kadar tutar.

Doğruluğuna güvenerek bana söylediklerine göre, elyazısı olmakla birlikte pek inanılır belgelere dayanan birçok başka hesaplar, bu yıllık ithal toplamını bazen daha az bazen daha çok olmak üzere, aşağı yukarı 6 milyon sterline çıkarmakta birliktir.

Gerçekte, değerli metallerin Kadis ile Lizbon'a yapılan yıllık ithali, Amerika madenlerinin yıllık ürününün tümüne eşit değildir. Bu ürünün bir kısmı, her yıl Acapulco gemileri ile Manilla'ya gönderilir; bir kısmı, İspanyol sömürgelerinin öteki Avrupa milletleri sömürgeleriyle yapmakta oldukları kaçakçılık ticaretinde kullanılır; birazı ise kuşkusuz ülke içinde kalır. Sonra, Amerika madenleri hiç de dünyanın biricik altın ve gümüş madenleri değildir. Ama bunlar, dünyadaki ocakların en bereketlileridir. Bilinen bütün öteki madenlerin ürününün bunların yanında hiç kaldığı teslim edilmektedir. Bunların ürününün pek çoğunun Kadis ile Lizbon'a ithal edildiği de kabul olunuyor. Ama yılda elli bin libre olmak üzere, yalnız Birmingham'ın tüketimi yılda 6 milyon oranında olan bu yıllık ithalin yüz yirmide biri eder. Bundan dolayı, altınla gümüşün yıllık tüm tüketimi dünyada bu metallerin kullanıldığı ayrı ayrı bütün ülkelerde, belki aşağı yukarı yıllık ürünün tümüne eşittir. Geri kalanı, bütün zenginleşen ülkelerin

artan talebini darı darına karşılamaya yetenden fazla olmayabilir. Arta kalan miktar, talebi karşılamaya öylesine elvermeyebilir ki, Avrupa piyasasında bu metallerin fiyatını biraz yükseltebilir bile.

Her yıl, madenden piyasaya getirilen pirinç ve demir miktarı, altınla gümüşten, ölçülemeyecek kadar çoktur. Fakat bu yüzden, bu kaba metallerin talepten fazla çoğalması yahut gittikçe ucuzlaması ihtimali olabileceğini sanmıyoruz. Değerli metallerin böyle olabileceklerini niye düşünelim? Gerçekte, daha sert olmakla birlikte kaba metaller, daha çetin işlerde kullanılır. Pek değerli olmadıkları için, bunların korunmasında o denli özenilmez. Bununla birlikte, değerli metaller ötekilerden mutlaka daha ölmez oğlu değildir. Bunların da türlü şekillerde kayboldukları, israf edildikleri ya da yoğaltıldıkları olur.

Bütün metallerin fiyatı, ağır, derece derece değişikliklerle karşı karşıya bulunmakla birlikte, yıldan yıla, topraktan çıkan hemen herhangi bir başka hammaddenin fiyatına göre daha az değişir. Değerli metallerin fiyatı ise apansız değişikliklere öteki kaba madenlerden bile daha az uğrar. Metallerin dayanıklılığı, fiyattaki bu olağanüstü kararlılığın temelidir. Geçen yıl pazara getirilen zahirenin tümü veya hemen hepsi, bu yıl sona ermeden çok önce tüketilir. Ama madenden iki üç yüzyıl önce getirilmiş demirin bir kısmı; ocaktan iki üç bin yıl önce çıkarılmış altının bir parçası, belki hâlâ kullanılmakta olabilir. Çeşitli yıllarda, dünya yoğaltımını karşılayacak türlü zahire miktarları, aşağı yukarı hep bu başka başka yılların mahsulü oranında olur. Ama iki ayrı yılda kullanılabilecek demirin türlü miktarları arasındaki oran üzerinde, bu iki yılın demir madenleri ürünündeki geçici bir farkın pek az etkisi olur. Altın miktarları arasındaki oran ise böyle bir farktan daha az etkilenir. Onun için, metal madenlerinden çoğunun ürünü yıldan yıla, ekin tarlalarının çoğunun mahsulünden belki daha fazla değişir, ama bu değişmelerin, o çeşit malların fiyatı üzerindeki etkisi ötekiler üzerindeki etkisinin aynı değildir.

Altınla Gümüşün Değerleri Arasındaki Oranda Değişmeler

Amerika madenlerinin keşfinden önce, saf altının saf gümüşe göre değeri, Avrupa'nın başka başka darphanelerinde, ona bir ile on ikiye bir oranları arasında düzenleniyordu. Yani, bir onça saf altının on, on iki onça saf gümüş ettiği varsayılıyordu. Geçen yüzyılın ortalarında bu değer bire on

dört ile bire on beş oranı arasında düzenlenmeye başladı. Yani, bir onça saf altın, on dört ile on beş onça arasında saf altın, on dört ile on beş onça arasında saf gümüş değerinde sayılmaya başlandı. Altın, itibari değeri bakımından yahut ona karşılık verilen gümüş miktarı bakımından yükseldi. Her iki metal de gerçek değer bakımından yahut satın alabilecekleri emek miktarı bakımından düştü. Ama gümüş altından çok düştü. Amerika'nın gerek altın gerek gümüş madenleri, o zamanlara değin bilinen bütün madenleri verimlilik bakımından gölgede bırakmakla birlikte, anlaşılan, gümüş madenlerinin verimliliği altın madenlerine oranla daha fazla olmuştur.

Her yıl Avrupa'dan Hindistan'a taşınan çok miktar gümüş, bazı İngiliz kök salma tesislerinde, bu metalin değerini altına oranla azar azar düşürmüştür. Kalküta darphanesinde, bir onça saf altının Avrupa'daki gibi on beş onça saf gümüş değerinde olduğu kabul edilmektedir. Bengal piyasasındaki değerine göre, darphanede buna belki fazla değer biçilmektedir. Çin'de, altının gümüşe olan oranı hâlâ bire on veya bire on iki olarak sürüp gitmektedir. Japonya'da bu oranın bire sekiz olduğu söyleniyor.

Bay Meggans'ın hesabına göre, Avrupa'ya her yıl ithal edilen altın ve gümüş miktarları arasındaki oran, aşağı yukarı bire yirmi iki kadardır. Yani, bir onça altına karşılık yirmi iki onçadan biraz fazla gümüş ithal edilmektedir. Bu zatın düşüncesine göre, her yıl Doğu Hint Ülkeleri'ne gönderilen çok miktarda gümüş, bu metallerin Avrupa'da kalan miktarlarını bire on dört veya on beşe, yani değerleri arasındaki orana düşürmesidir. Onun, bunların değerleri arasındaki oranın miktarları arasındaki oran ile kesenkes aynı olması gerektiğini, dolayısıyla da bu fazla gümüş ihracı olmasa bire yirmi iki olacağını sandığı anlaşılıyor.

Ama iki malın değeri arasında olan oran, muhakkak, bunlardan çokluk pazarda bulunan miktarları arasındaki oranın aynısı olmaz. On gine varsayılan bir sığırın fiyatı, üç şilin 6 penide sayılan bir kuzunun fiyatının altmış katıdır. Ama buna bakarak, pazarda bir sığıra karşı altmış kuzu bulunduğu sonucunu çıkarmak yersiz olur. Bir onça altın, çokluk, on dört, on beş onça gümüş satın aldığı için piyasada çokluk bir onça altına karşı yalnızca on dört, on beş onça gümüş bulunacağı sonucunu çıkarmak da o derece anlamsızdır.

Çokluk, pazarda bulunan gümüş miktarının altın miktarına olan oranı, ihtimal ki, filan miktar altının değerinin, o miktar gümüş değerine olan oranından fazladır. Ucuz bir malın pazara getirilen tüm miktarı, çokluk hem pahalı bir malın tüm miktarından fazladır hem ondan fazla değerdedir. Her yıl pazara getirilen ekmeğin tüm miktarı, kasaplık et miktarının tümünden fazla olduğu gibi, değerce de ondan fazladır. Kasaplık etin tüm miktarı, kümes hayvanlarının tüm miktarından; kümes hayvanlarının tüm miktarı, vahşi kuşların tüm miktarından fazladır. Ucuz malın alıcıları, pahalı malın alıcılarından fazla olduğu için, ucuz mal çokluk, gerek miktar gerek değerce fazla satılır. Onun için, pahalı malın tüm miktarının ucuz malın tüm miktarına oranı, pahalı malın filan miktarının değerinin, ucuz malın bir o kadarının değerine oranından, çokluk, fazla olmalıdır. Değerli metalleri birbiri ile kıyasladığımız zaman, gümüş ucuz, altın ise pahalı bir maldır. Bundan dolayı, piyasada, doğal olarak her zaman için altından miktarca da değerce de fazla gümüş bulunmasını ummamız gerekir. Bunların, her ikisinden kendisinde biraz bulunan bir kimse, sofra takımlarının, gümüşten ve altından olanlarını karşılaştırsın. Birincinin, ihtimal gerek miktar gerek değerce, ikinciyi pek çok aştığını görecektir. Sonra, hiç altın eşyası olmayan birçok kimsede epeyce gümüş takımı vardır. Onlarda da altın genellikle saat mahfazalarına, enfiye kutularına, buna benzer bir takım cici bicilerle sınırlı kalır. Bunların tüm değerinin fazla bir şey tuttuğu pek olmaz. Gerçi, İngiliz sikkesinde altının değeri ağır basmakta ise de her ülkede durum böyle değildir. Bazı ülkelerini sikkesinde, iki metalin değeri aşağı yukarı birbirine denktir. İngiltere ile birleşmeden önce İskoçya sikkesinde, darphane hesaplarında görüldüğüne göre altın biraz ağır basmakla birlikte, gümüşü gölgede bırakmıyordu.[113] Birçok ülkenin sikkesinde gümüş baskın çıkmaktadır. Fransa'da en büyük tutarlar, çokluk bu metalle ödenir. Orada, cebinizde taşınması gerekli olandan fazla altın almak güçtür. Öyleyken, gümüş kaplamaların değerce, bütün ülkelerde altın kaplamalara üstünlüğü, altın sikkenin gümüşe yalnız bazı ülkelerde üstün gelişini haydi haydi telafi eder.

Kelimenin bir anlamıyla, gümüş her zaman altından çok daha ucuz olup belki hep böyle olmaya devam edecektir. Ama bir bakıma da, İspanyol piyasasının şimdiki durumunda altının gümüşten belki biraz ucuz olduğu söylenebilir. Bir mala, yalnızca alışılmış fiyatının salt yüksekliğine ya da azlığına göre değil, epey bir pazara getirebildiği en düşük fiyatın, az yahut

çok üstünde oluşuna göre pahalı veya ucuz denilebilir. Bu en düşük fiyat, malın oraya getirilmesi için kullanılması gereken mal mevcudunu ılımlı bir kârla yeniden yerine koymaya ancak yetecek olan fiyattır. Bu, toprak sahibine hiçbir şey veremeyen, oluştuğu öğelerden herhangi biri rant olamayan, sırf ücretlere ve kâra dönüşen bir fiyattır. Ama İspanya piyasasının şimdiki durumunda altın, bu en düşük fiyata, gümüşten elbet biraz daha yakındır. İspanya Kralı'nın altın üzerindeki vergisi, kanunlu ayardaki metalin yalnızca yirmide biri yahut %5'tir. Gümüş üzerindeki ise bunun onda birini ya da %10'u bulur. Daha önce görüldüğü gibi, İspanyol Amerikası'ndaki çoğu altın ve gümüş madenlerinin rantı bu vergilerden oluşur. Altın üzerindeki vergi, gümüş üzerindeki kadar da düzgün ödenmemektedir. Sonra, altın madeni işletenlerin pek öyle servete kavuştukları olmadığı için, kârları, genellikle gümüş madeni işletenlerin kârlarından ılımlı olmalıdır. Dolayısıyla, daha az rant, daha az kâr sağladığı için, İspanyol piyasasındaki İspanyol altınının fiyatı, oraya iletilebildiği en düşük fiyata, İspanyol gümüşü fiyatından biraz daha yakın olmalıdır. Bütün masraflar hesaba katılınca, o metalin tüm miktarının, İspanyol piyasasında, ötekinin tümü kadar elverişli satılamayacağı anlaşılır. Gerçekte, Portekiz Kralı'nın Brezilya altını üzerindeki vergisi, İspanya Kralı'nın Meksika ve Peru gümüşü üzerindeki eski vergisinin aynıdır. Yahut kanunlu ayardaki metalin beşte biridir. Onun için, Amerikan altının olancasının, Avrupa genel piyasasına iletilebileceği en aşağı fiyata, Amerikan gümüşünün tümünden daha yakın olarak ulaşıp ulaşmadığı belli olmayabilir.

Elmaslarla öteki değerli taşların fiyatı, piyasaya getirilebilecekleri en düşük fiyata, belki altın fiyatından bile daha yakın olabilir.

Gümüşün vergisi gibi, hem en uygun vergi matrahlarından biri, yani sırf gösterişten oluşma bir fuzuli madde üzerine konulmuş hem pek önemli bir gelir getiren bir verginin bir kısmından, ödenmesi mümkün olduğu sürece vazgeçilmesi pek olası değildir. Ama 1736'da beşte birden onda bire indirilmesini gerektiren aynı ödeme imkansızlığı, bu verginin zamanla daha da düşürülmesini lüzumlu kılabilir. Nitekim bu, altın üzerindeki verginin yirmide bire indirilmesini gerektirmiştir. Bütün öteki madenler gibi, İspanyol Amerikası'ndaki gümüş madenlerinin de daha derin yerlerde çalışılması gerektiğinden, suyun boşaltılıp bu derinliklere taze hava sağlanması için yapılan masrafın fazlalaşması dolayısıyla işletilmelerinin

git gide pahalandığını, bu madenlerin durumunu incelemiş bulunan herkes teslim etmiştir.

Gümüş kıtlığının artması demek olan bu nedenlerin (çünkü belirli bir miktarının devşirilmesi güçleşip pahalılaşırsa, bir malın kıtlaştığı söylenebilir) zamanla aşağıdaki üç olaydan birini ya da ötekini doğurması gerekir. Birincisi; masraf artışı, (ya) metal fiyatında o oranda bir artışla toptan karşılanmalı; ikincisi (ya) gümüş üzerindeki verginin o oranda bir azalmasıyla toptan telafi edilmeli; üçüncüsü, (yahut) bu çarelerin biraz biri biraz öteki ile denklik sağlanmalıdır. Bu üçüncü olayın meydana gelmesi pek mümkündür. Altın üzerindeki verginin çok azaltılmasına karşın gümüşe oranla altın fiyatı nasıl yükseldi ise, gümüş üzerindeki vergi de eşit bir azalmaya rağmen gümüş fiyatı da emeğe ve mallara oranla yükselebilir.

Bununla birlikte, vergide bu gibi birbiri ardından indirmeler, Avrupa piyasasında gümüş değerinin yükselmesini bütün bütün önlemese bile, elbet az çok geciktirmiş olmalıdır. Bu gibi indirmeler sonucu olarak, daha önce eski verginin altından kalkılamadığı için işletilemeyen birçok maden artık işletilebilir. Her yıl piyasaya getirilen gümüş miktarı, hep biraz fazla; dolayısıyla da, filan miktar gümüşün değeri, haliyle olabileceğine kıyasla biraz eksik olmak gerekir. 1736'daki vergi indirmesinden ötürü, Avrupa piyasasında gümüş değeri, bugün o inişten önce olduğundan daha aşağı değilse bile, İspanya devleti eski vergiyi almaya devam ettiği taktirde olabilecek olana kıyasla, hiç değilse ihtimal %10 düşüktür.

Bu vergi indirimine karşın, gümüş değerinin, bu yüzyıl içinde Avrupa piyasasında biraz yükselmiş olduğuna, yukarıda ileri sürülen olgularla iddialar beni inanmaya, daha doğrusu, böyle olduğu kuşkusuna ve sanısına götürüyor. Çünkü bu konu üzerinde bende yer edecek en güzelim düşünce, belki hiç de inanç denmeye layık değildir. Gerçekte, yükseliş bulunduğunu da varsaysak, bu şimdiye dek öyle devede kulak olmuştur ki, bütün söylenenlerden sonra hem bu olayın gerçekte vuku bulup bulmadığı hem de aksinin olup olmayacağı ya da Avrupa piyasasında gümüş değerinin hâlâ düşmeye devam edip etmeyeceği, belki birçok kimselere kuşkulu gelebilir.

Bununla birlikte, şurası kaydedilmelidir ki, yıllık altın ve gümüş ihracı ne miktar varsayılırsa sayılsın, bu metallerin yıllık tüketiminin o yıllık ihracat kadar olacağı bir dönem bulunmalıdır. Bunların miktarı arttıkça, tüketimlerinin artması yahut daha doğrusu, daha büyük oranda artması

gerekir. Miktarları arttıkça değerleri azalır. Daha çok kullanılır, eskisi kadar el üstünde tutulmaz olurlar. Bundan ötürü, tüketimleri miktarlarından daha büyük oranda artar. Onun için, ithalatı boyuna artmamak şartıyla, bir süre sonra bu metallerin yıllık tüketimi, böylece, yıllık ithalatları ile bir olmalıdır. Şimdiki zamanlarda, durumun böyle olmadığı sanılmaktadır.

Yıllık tüketim yıllık ithalata eşit olunca; yıllık ithal metal ucun ucun azalırsa, yıllık yoğaltım azalırsa, yıllık yoğaltım bir zaman için yıllık ithali geçebilir. Bu metallerin miktarı ağır ağır azalabilir. Değerleri ise, ucun ucun, yavaş yavaş yükselebilir. Sonunda, yıllık ithalat yeniden duraklar hale gelince, yıllık yoğaltım derece derece, hafif hafif kendisini bu yıllık ithalatın sağlayabileceği miktara uydurur.

Gümüş Değerinin Hâlâ Düşmekte Olduğu Kuşkusunun Nedenleri

Avrupa'da zenginliğin artışı ve, zenginlik artınca değerli metallerin miktarı doğal olarak artar, miktarları arttıkça değerleri düşer, tarzında herkesçe benimsenmiş fikir, belki birçok kimseyi, bunların değerinin Avrupa piyasasında hâlâ düşmeye devam ettiğini sanmaya sürükleyebilir. Topraktan çıkan hammaddeden çoğunun hâlâ azar azar artmakta olan fiyatı da o kimselerin bu düşüncesini büsbütün destekleyebilir.

Bir ülkede, servetin artmasından ileri gelen değerli metal miktarındaki artışın, bunların değerini düşürmeye sebep olmadığını daha önce göstermeye çalışmıştım. Altınla gümüş; her türlü göz alıcı nesnelerle tuhafiye hangi nedenle gidiyorsa, o nedenle, doğal olarak zengin bir ülkeye yönelir. Orada, yoksul ülkelerdekinden ucuz oldukları için değil, pahalı oldukları için yahut bunlara orada daha iyi fiyat verildiği için böyle olur. Bunları çeken, fiyatın üstün oluşudur. Bu üstünlük ortadan kalkar kalkmaz, ister istemez oraya gitmez olurlar.

Zahireyi ve sırf insan emeğiyle yetiştirilen başkaca bitkileri bir yana bırakırsanız, bütün öteki çeşit işlenmemiş mahsullerin, davarın, kümes hayvanlarının, her türlü av hayvanlarının, topraktaki faydalı fosillerle madenlerin vb.'nın, toplum zenginlik ve gelişme yolunda ilerledikçe, doğal olarak pahalılaştığını daha önce göstermeye çalıştım. Onun için, bu gibi mallar eskisinden çok gümüşle değiş edilmeye başlanmakla birlikte,

bundan, gümüşün gerçekten ucuzladığı veya eskisinden daha az emek satın alacağı sonucu çıkmaz. Bu gibi mallar, gerçekten pahalanmış yahut eskisinden daha çok emek satın alacak demektir. Bayındırlığın ilerlemesiyle yükselen, bunların yalnız itibari fiyatı değil, gerçek fiyatıdır da. İtibari fiyatlarının yükselişi, gümüş değerindeki bir alçalışın değil, bunların gerçek fiyatındaki yükselişin sonucudur.

Bayındırlık Yolunda İlerlemenin Üç Ayrı Çeşit İşlenmemiş Ürün Üzerindeki Türlü Etkileri

İşlenmemiş ürünün bu ayrı ayrı çeşitleri, üç takıma ayrılabilir. Birinci takıma, üremesine insan emeğinin hemen hemen gücü elvermeyen şeyler girer. İkincisinde, emeğin talep oranında çoğaltılabilecek olduğu şeyler vardır. Üçüncü takımda, çalışma etkisinin ya hudutlu ya belirsiz olduğu şeyler bulunur. Zenginliğin ve bayındırlığın gelişmesiyle, birinci takımdakilerin gerçek fiyatı olmadık derecede alabildiğine yükselebilir; kesin bir hudut ile sınırlanır gibi değildir. İkinci takımın fiyatı, fazla yükselebilmekle birlikte, bunun, epey bir süre ötesine pek aşmayacağı belli bir sınır vardır. Üçüncü takımda fiyatın doğal eğilimi, bayındırlık gelişmesiyle yükselmek olmakla birlikte, aynı gelişme düzeyi içinde bunun kimi zaman alçaldığı bile olur; bazen aynı şekilde sürüp gittiği; bazı zaman, türlü aksamaların bu çeşit işlenmemiş ürünü çoğaltmakta insan emeği çabalarını az ya da çok başarılı kılmasına göre az veya çok yükseldiği olur.

Birinci Çeşit

Bayındırlığın gelişmesiyle fiyatı yükselen birinci çeşit işlenmemiş ürün, üremesine insan emeğinin gücü elvermeyendir. Bu doğanın yalnızca belirli miktarlarda yetiştirdiği; pek bozuluverir nitelikte oldukları için, birçok farklı mevsimin ürününü biriktirmenin imkansız olduğu şeylerden oluşur. Bulunmaz, eşsiz kuş ve balıkların çoğu; birçok çeşit av hayvanları; vahşi kuşların hemen hepsi; hele, bütün göçmen kuşlar, daha nice şeyler bunlardandır. Zenginlik ve onunla el ele giden gösteriş ve süs arttı mı, bunlara karşı olan talebin artması olasılık içindedir. İnsan ne denli çalışıp çabalarsa, piyasaya sürülen miktarı, bu talep artışından önceki miktarından pek daha yukarıya çıkaramaz. Onun için, bu gibi malların miktarı aynı veya aşağı yukarı aynı kalırken, satın alınmaları için alınmaları için olan rekabet

durmaksızın artınca, fiyatları olmadık kerteye yükselebilir; kesin bir sınırda kalacağa benzemez. Çulluk, tanesi yirmi gineye satılacak kadar rağbet görse; insan istediğince çalışıp çabalasın, pazara getirilen çulluk sayısını çoğaltıp şimdikinin pek üstüne çıkaramaz. En azametli zamanlarında Romalılar'ın, görülmedik kuşlarla balıklara fazla para verişlerinin nedeni böyle aydınlatılabilir. Bu fiyatlar, gümüşün o zamanlardaki düşük değerinden değil, insan emeğinin dilediği gibi üretemediği bu gibi bulunmaz, garip nesnelerin yüksek değerinden ileri geliyordu. Gümüşün gerçek değeri, Roma'da Cumhuriyet'in çökmesinden önce ve sonra, bir zaman için, şimdi Avrupa'nın çoğu yerinde olduğundan daha yüksekti. Aşağı yukarı 6 İngiliz penisi eden üç sestertus, Cumhuriyet'in, Sicilya'daki aşar vergisi buğdayının modius'üne veya bir batmanına verdiği bedeldir. Bununla birlikte, buğdayların bu kerte üzerinden teslim ödevi, Sicilyalı çiftçilere yükletilmiş bir vergi sayıldığından, bu fiyat belki ortalama pazar fiyatından aşağı idi. Bundan ötürü, Romalılar, aşar vergisi tutarından fazla buğday ısmarlamak durumunda bulundular mı, kapitülasyon dolayısıyla daha fazlası için, batman başına dört sestertus veya sekiz İngiliz penisi vermek zorunda idiler. Bu, belki o zamanın ılımlı, akla uygun, yani olağan veya ortalama sözleşme fiyatı sayılıyordu; aşağı yukarı, çeyrek kantar başına yirmi bir şilin eder. Son kıtlık yıllarından önce çeyrek kantar başına yirmi sekiz şilin, İngiliz buğdayının olağan sözleşme fiyatı olup bu buğday nitelik bakımından Sicilya'nınkinden aşağıdır; genel olarak da, Avrupa piyasasında daha aşağı fiyata satılır. Onun için, bu eski zamanlarda gümüş değeri şimdiki değerine göre, tersine, üçe dört olmuş olmalıdır. Yani, üç onça gümüş, o zaman şimdi dört onçanın satın aldığı kadar emek ve mal satın alırdı. Bundan ötürü, Seius'ın,[114] İmparatoriçe Agrippina'ya armağan olarak, şimdiki paramızla aşağı yukarı elli lira eden, altı bin sertertus'a bir beyaz bülbül satın aldığını; Asinius Celer'in[115] de, bugünkü paramızla, altmış altı lira on üç şilin dört peni de eden, sekiz bir sestertus'a bir kırmızı tekir balığı aldığını Pliny'de okuyunca, bu fiyatların ateş pahası oluşuna ağzımız ne denli açık kalsa da, bunlar bize gerçekte olduğundan üçte bir azmış gibi gözükür. Gerçek pahaları, yani onlara karşılık elden çıkarılan emek ve geçim maddesi miktarı, itibari fiyatlarının şimdiki zamanda bize ifade ettiğinden üçte bir daha fazla idi. Seius, bülbül için şimdiki zamanda 66 lira 13 şilin 4 peninin satın alabileceği kadar emeğe ve geçim maddesine egemen olabilme hakkını veriyordur. Asinıus Celer ise kırmızı tekir balığı için 88 lira 17 şilin 9 1/3 peninin satın alabileceği kadar emek ve geçim

maddesi üzerinde dilediğini yapabilmek imkanını devrediyordu. Bu yüksek fiyatların aşırılığı gümüş bolluğundan değil, o Romalılar'ın elleri altındaki, ihtiyaçları için gerekeni aşan, emek ve geçim maddesinin bolluğundan ileri geliyordu. Ellerinde bulunan gümüş miktarı, aynı miktar emeğe ve geçim maddesine hükmetmenin, şimdiki zamanlarda kendilerine sağlayacağı gümüşten epey azdı.

İkinci Çeşit

Bayındırlığın gelişmesiyle fiyatı yükselen ikinci çeşit işlenmemiş ürün, insan çalışmasının, talep oranında üretebilecek olduğu üründür. Bu, ekilip biçilmemiş ülkelerde doğa pek bol yetiştirdiği için değeri az ya da hiç olup bu yüzden, rençperlik ilerledikçe yerini daha kârlı başka mahsullere bırakmak zorunda bulunan, faydalı bitkilerle hayvanlardan oluşur. Bayındırlığın gelişmesiyle, uzun bir süre içinde, miktarları boyuna azalırken, bunlar için olan talep sürekli artmaktadır. Onun için, bunların gerçek değeri, yani satın alacakları veya üzerinde hükmedecekleri gerçek emek miktarı azar azar yükselir. Sonunda bu değer öylesine fırlar ki, bunları, insan çalışmasının en bereketli, en iyi işlenmiş toprak üzerinde yetiştirebileceği herhangi bir başka ürün kadar kârlı hale getirir. Değerleri bu kadar fırladı mı, artık pek yükselemez. Yükselecek olursa, bunların miktarını artırmak için, çok geçmeden daha fazla toprak ve emek kullanılır.

Örneğin, hayvanların fiyatı, bunlara yem yetiştirmek üzere toprağı işlemek kadar kârlı olacağı bir orana yükseldi mi, daha yukarı çıkamaz. Çıkarsa, çok geçmeden, daha fazla ekin toprağı, çayır haline getirilir. Ekip biçmenin genişlemesi, sahipsiz çayır miktarını ufaltarak, ülkenin, emek ya da toprak işlemek olmaksızın, doğal biçimde yetiştirdiği kasaplık et miktarını azaltır. Onunla değiş etmek için, elinde zahiresi, yahut aynı şey demek olan zahire bedeli bulunan kimselerin sayısını artırarak talebi azaltmış olur. Onun için, kasaplık et fiyatının, dolayısıyla da hayvan fiyatının, en bereketli, en iyi işlenmiş toprakları, bu hayvanlara yem yetiştirmek üzere kullanmak, ekin yetiştirmekte kullanmak derecesinde kârlı oluncaya değin azar azar yükselmesi gerekir. Ama bayındırlığın ilerleyişinde, ekip biçmenin, hayvan fiyatını bu derece yükseltecek kadar genişlemesi hep geç kalsa gerektir. Bu yüksekliğe erişinceye dek ülkede bir ilerleme varsa, hayvan fiyatının sürekli yükselmesi gerekir. Avrupa'da,

hayvan fiyatının henüz bu yüksekliği bulmadığı kimi yerler belki vardır. İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesine değin, hayvan fiyatı İskoçya'nın hiçbir yerinde bu yüksekliğe ulaşmış değildi. İskoçya hayvanları, hep İskoçya piyasası çerçevesinde kalsa, başka işlerde kullanılabilecek toprağa oranla hayvan beslemeye yarayacak toprağın çok olduğu bir ülkede, hayvan fiyatının, onları beslemek için toprak işlemeyi kârlı kılacak kadar yükselebilmesi belki olanaksız gibidir. Daha önce görüldüğü üzere, İngiltere'de hayvan fiyatının, Londra dolayında geçen yüzyıl başında bu yüksekliğe ulaşmış olduğu anlaşılıyor. Ama uzakça kontlukların çoğunda fiyatın bu kerteye varması belki çok sonra olmuştur. Bunlardan kiminde ise, ihtimal, henüz oraya ulaşmamıştır bile. Bununla birlikte, işlenmemiş ürünün bu ikinci çeşidini oluşturan türlü maddeler içinde, hayvan, bayındırlığın ilerlemesiyle fiyatı bu yüksekliğe belki ilk erişendir.

Gerçekte, hayvan fiyatı bu yüksekliği buluncaya dek, en iyi şekilde ekilip biçilmeye elverişli toprakların bile, çoğunun baştan aşağı işlenebilmesinin imkânsız gibi olduğu anlaşılmaktadır. Kente getirilmesine imkân olmayacak kadar uzakta bulunan bütün çiftliklerde, yani büyük ülkelerdeki çiftliklerin pek çoğunda, iyi işlenmiş toprak miktarı çiftliğin kendi çıkardığı gübre oranında olması gerekir. Bu ise, yine, orada beslenen hayvan mevcudu oranında, olmalıdır. Toprak ya üstünde hayvan yayıp otlatmakla ya hayvanlar ahırda beslenip dışkıları oradan dışarı taşımakla gübrelenir. Ama hayvan fiyatı, işlenmiş arazinin hem rantını hem kârını ödemeye yetmezse, orada hayvan otlatmak çiftçinin işine gelmez; hayvanları ahırda beslemek ise hiç işine elvermez. Ahırda hayvan, olsa olsa işlenmiş, ekilip biçilmiş toprağın ürünü ile beslenebilir. Çünkü boş, işlenmemiş arazideki az ve dağınık mahsulü devşirmek çok emek ister; çok pahalıya mal olur. Onun için, hayvan fiyatı, tımar görmüş, ekilip biçilmiş toprakta yetişen ürünün pahasını ödemeye, orada otlamaya bırakılırken yetmezse, üstelik epeyce emekle devşirilip ahıra, ayaklarına dek getirilmesi gerektiğinde, bu fiyat o ürünün bedelini ödemeye büsbütün yetişmez. Bundan dolayı, bu hallerde ancak çift sürmek için gerekecek kadar hayvan, ahırda kazançlı şekilde beslenebilir. Ama bu hayvanların, sürebilecekleri toprakların hepsini sürekli iyi durumda tutabilecek kadar gübre vermeye güçleri yetmez. Bunların gübresi çiftliğin tümüne yetmeyeceğinden, tabii en faydalı, en elverişli şekilde kullanılabilecek olan, yani en bereketli yahut belki çiftlik avlusuna yakın bulunan topraklar için ayrılacaktır. Bundan ötürü, buraları her zaman

iyi durumda, ekip biçmeye elverişli halde tutulmuş olur. Geri kalan kısmın çoğu bomboş durur. Tek tük, başı boş sıska hayvanı güç yaşatan kötü bir çayırdan başka hemen hiçbir şey yetiştirmez. Çünkü çiftliğin hayvan mevcudu, adamakıllı ekilip biçilmesi için gerekene oranla çok eksik olmakla beraber, pek çok kez çiftliğin gerçekte yetiştirdiği ürüne oranla fazladır. Şu var ki, bu bakımsız toprağın bir parçası, üzerinde altı yedi yıl böyle zavallı şekilde hayvan otlatıldıktan sonra sürülebilir. O zaman buradan, belki bir iki, bereketsiz yulaf mahsulü ya da seyrek taneli başkaca ekin alındığı olabilir. Sonra, bu toprak bütün bütün kuvvetten düştüğünden yeniden dinlendirilip eskisi gibi otlak yapılması; aynı tarzda, kuvvetten düşünce sırayla yeniden dinlendirilmek üzere bir başka kısmın sürülmesi gerekir. Nitekim İngiltere'yle birleşmeden önce, İskoçya'nın bütün düzlüklerindeki genel işletme yöntemi bu biçim idi. Sürekli güzelce gübrelenip iyi durumda tutulan arazinin çiftliğin tümünün üçte veya dörtte birini geçtiği, hatta, bazen beşte, altıda birini bile bulduğu pek olmuyordu. Geri yanı hiç gübre yüzü görmüyordu. Ama bu topraklardan bir kısmı, sırası gelince yine ekilip biçilerek takatten düşüyordu. Bu yönetim usulünde, İskoçya toprağının, iyi tımar görmeye elverişli olanının bile, yetiştirmeye gücü yeteceği miktara kıyasla pek az şey yetiştirebildiği meydandadır. Ne kadar sakıncalı da gözükse, İngiltere'yle birleşmeden önce düşük olan hayvan fiyatının, bu sistemi hemen hemen kaçınılmaz hale getirdiği anlaşılıyor. Hayvan fiyatındaki büyük bir yükselişe rağmen bu yöntem ülkenin epey kısmında hâlâ egemen olmaya devam ediyorsa, bu, birçok yerde kuşkusuz bilgisizlikten, göreneğe bağlı kalmaktan; ama, çoğunda işlerin doğal gidişinin, daha iyi bir yöntemin doğrudan doğruya veya tez elden kurulmasına karşı çıkardığı aşılmaz engellerden ileri gelmektedir. Birincisi; bu, kiracıların yoksulluktan, toprakları daha eksiksiz olarak ekip biçmeye yetecek bir hayvan mevcudu elde etmeye henüz zamanları olmaması yüzündendir. Çünkü daha büyük bir mevcudu beslemeyi onlar için faydalı kılacak aynı fiyat yükselişi, o hayvan mevcudunu ele geçirmelerini güçleştirir. İkinci engel; bu mevcudu elde etmeye güçleri yetse bile, topraklarını bu fazla hayvanı besleyebilecek duruma sokmak için henüz zamanları olmamasıdır. Hayvan mevcudunun artmasıyla toprağın bayındırılması, atbaşı beraber gitmesi gereken, hemen hiçbir yerde, birinin ötekini geçmesi imkânı olmayan iki olaydır. Biraz hayvan mevcudu artışı olmaksızın hemen hiç toprağın bayındırıldığı olamaz. Ama enikonu bir hayvan mevcudu artışı, ancak enikonu bir toprak

bayındırlığı sonunda olabilir. Yoksa toprak o hayvan mevcudunu besleyemez. Daha iyi bir yöntemin kurulmasına karşı koyan doğal engeller, ancak uzun zaman tutumlu davranıp çalışmakla ortadan kaldırılabilir. Azar azar örselenip yıpranmakta olan eski yöntemin, ülkenin türlü kısımlarının topundan birden bütün bütün kaldırılabilmesi için, belki yarım yüzyıl veya bir yüzyıl daha geçmesi gerekir. Bununla birlikte, İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesinden elde ettiği bütün ticaret faydaları içinde belki en büyüğü, hayvan fiyatındaki bu yükseliştir. Bu yalnız dağlık yerlerdeki bütün mülklerin değerini yükseltmekle kalmış olmayıp düzlüklerin işlenmesinde de belki belli başlı etken olmuştur.

Bütün yeni sömürgelerde, yıllarca, hayvan beslemekten başka bir işte kullanılamayacak olan çok miktar boş toprak, az zamanda, hayvanları son derece bereketli hale getirir. Her şeyde fazla ucuzluk, mutlaka fazla bolluktan ileri gelir. Amerika'daki Avrupa sömürgelerinde ne kadar hayvan varsa, başlangıçta Avrupa'dan getirilmiş olmakla birlikte bunlar, çok geçmeden orada öyle üreyip kıymetten düşmüşlerdir ki, kimse sahip çıkmaya değer görmediğinden, beygirleri bile ormanlara başıboş salıvermişlerdir. Hayvanı, işlenmiş toprağın mahsulü ile beslemek kazançlı olana dek, bu sömürgelerin ilk kuruluşu üstünden uzun bir zaman geçmiş olmalıdır. Onun için, aynı nedenlerden, yani gübre yokluğu ve tımar için kullanılan demirbaş ile bu demirbaşın işleyeceği toprak arasındaki oransızlık yüzünden, oralara, İskoçya'nın hâlâ birçok yerlerindekine benzer bir tarım yöntemi girmiş olması ihtimali vardır. Nitekim İsveçli seyyah Bay Kalm, 1749'da gördüğü Kuzey Amerika'nın bazı İngiliz sömürgelerindeki rençperliği anlatırken, tarımın türlü kollarının hepsinde pek maharetli olan İngiliz milleti seciyesini, orada, güçlükle seçebildiğini kaydediyor. Bunların, ekin tarlalarını hemen hemen gübreledikleri olmazmış. Bir arazi ürün vere vere kuvvetten düştü mü, bir başka yeni toprağı açıp işlerlermiş. Bu takatten düşünce, bir üçüncüsüne başvururlarmış. Hayvanlarını, ormanlarda, başka işlenmemiş arazide dolaşsın diye salıverirlermiş. Bunlar da orada, yarı aç yarı tok kalırmış. Çünkü her yıl yetişip kuruyan ne kadar çayır varsa; çiçek açmaya, tohumlarını dökmeye zaman kalmadan, ilkbaharda, pek erkenden biçer, kökünü kazırlarmış.[116] Her yıl yetişip kuruyan çayırların, Kuzey Amerika'nın o bölgesindeki doğal çayırların en güzeli olduğu anlaşılıyor. Avrupalılar oraya ilk yerleştiklerinde, bu çayırlar pek gür yetişir, üç dört ayak boy atarlarmış. O zat bunları kaleme aldığı

sırada, bir ineği besleyemeyen bir arazi, doğruluğuna güvenerek kendisine söylediklerine göre, eski zamanda dört ineği doyururmuş. Bu ineklerden her biri de, berikinin verebileceğinin dört katı süt verirmiş. Ona kalırsa, çayırın kötülüğü, hayvanların bozulmasına sebep olmuş. Bu hayvanlar, kuşaktan kuşağa yavaş yavaş soysuzlaşmışlar. Bunlar, ihtimal otuz kırk yıl önce, İskoçya'da, her yanda rastlanan, kavruk kalmış cinslerden farksızdı. İskoçya'nın kimi yerlerinde damızlık değiştirme yoluna gidilmiş olmakla birlikte, düzlüklerin çoğu kısmında, asıl bol beslenmekle, bunlar epey ıslah edilmiştir.

Bundan dolayı, bayındırlığın gelişmesiyle, hayvanın beslenmesi için toprağın ekilip biçilmesini kârlı kılacak bir para getirmesi gecikirse de, işlenmemiş ürünün bu ikinci çeşidinin oluştuğu türlü kısımlar içinde, bu fiyatı belki ilk getiren hayvandır. Çünkü hayvan o fiyatı getirinceye dek, bayındırlığın, Avrupa'nın birçok yerinde ulaşmış olduğu olgunluk düzeyinin yanına varabilmesi imkânsız gibidir.

İşlenmemiş ürünün bu çeşidi içinde, bu fiyatı getirenlerin başında hayvan bulunduğu gibi, sonda gelenler arasında ihtimal av eti vardır. İnsan, nasıl olur der, ama Büyük Britanya'da av eti fiyatı, bir geyik korusunun masrafını çıkarmaya yetecek kadar değildir. Geyik beslemekte biraz tecrübesi olanlar bunu pek iyi bilirler. Yoksa bir bakarsınız geyik beslemek, eski Romalılar arasında, Turdi denilen ufak kuşların beslenmesi gibi, basbayağı çiftçilik etkinliği olur çıkar. Varro ile Columella Turdi'nin pek kârlı bir nesne olduğunu doğruluğuna inanarak bize söylüyorlar. Memlekete cılız halde giren yelve adındaki göçmen kuşların semirtilmesi, Fransa'nın kimi yerlerinde kazanç getirirmiş. Büyük Britanya'da zenginlik, gösteriye karşı düşkünlük, bir zamandır olduğu üzere artar, av eti rağbet görmeye devam ederse, fiyatının şimdikinden daha fazla yükselmesi çok ihtimal içindedir.

Bayındırlığın gelişmesinde, hayvan gibi gerekli bir nesne fiyatının pek yukarılara fırladığı dönem ile av eti gibi fuzuli bir madde fiyatının oralara yükseldiği dönem arasında çok büyük bir aralık vardır. Bu fâsıla içinde, işlenmemiş birçok başka mahsul çeşitleri, türlü durumlara göre, bazıları önce bazıları daha sonra olmak üzere, azar azar en yüksek fiyatlarına ulaşır.

Böylece, her çiftlikte, samanlığın ve ahırların döküntüsü, bir miktar kümes hayvanının karnını doyurur. Bu hayvanlar, aslında atılıp gidecek şeylerle beslendiklerinden, bir çöp bile ziyan ettirmeyecek kadar

idarelidirler. Hemen hiç masrafları olmadığı için, çiftçi, bunları azıcık bir şey karşılığı satmaya katlanabilir. Eline geçen, hemen baştan aşağı, safi kazançtır. Bunların fiyatının, çiftçinin o miktar kümes hayvanı besleme hevesini kıracak derecede düşük olmasına imkân yok gibidir. Ama iyi ekilip biçilmemiş, bundan ötürü seyrek nüfuslu olan ülkelerde, böyle masrafsız büyütülen kümes hayvanları, çokluk, tüm talebi iyiden iyiye karşılamaya yeter. Bunun için, bu durumda, kümes hayvanı, kasaplık et kadar, yahut hayvandan çıkan herhangi başka çeşit yiyecek kadar ucuzdur. Ama çiftliğin bu şekilde yetiştirdiği kümes hayvanı miktarının tümü, orada üretilen kasaplık etin tüm miktarından çok daha azdır. Zenginlik, debdebe zamanlarında, kıt olan şey; eşit değerde olup da herkeste bulunan şeye daima yeğ tutulur. Bundan ötürü, bayındırlık ve ekip biçme dolayısıyla zenginlik ve gösteriş arttıkça, kümes hayvanı fiyatı, azar azar kasaplık et fiyatından daha yukarı çıkar. Sonunda, öyle yükselir ki, kümes hayvanı beslemek üzere toprağı ekip biçmek kazançlı olur. Fiyat bu yüksekliğe vardı mı, pek daha yukarı fırlayamaz. Fırlayacak olursa, çok geçmeden, bu maksada daha fazla toprak ayrılır. Fransa'nın birçok ilinde kümes hayvanı beslenmesi; köy ekonomisinde, çiftçiyi bu amaç için epeyce mısır ve karabuğday yetiştirmeye heveslendirecek kadar kârlı, pek önemli bir madde sayılır. Orada, tarımla uğraşan orta halli bir adamın çiftlik avlusunda, kimi zaman dört yüz kümes hayvanı bulunur. İngiltere'de kümes hayvanı beslemenin, henüz genel olarak öyle pek önemli bir iş sayılmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, İngiltere, Fransa'dan çokça kümes hayvanı getirttiğinden, bunlar elbette, İngiltere'de, Fransa'dan daha pahalıdır. Bayındırlığın gelişmesinde, hayvandan çıkarılan her bir yiyecek çeşidinin en pahalı olduğu dönem, tabii, bunu yetiştirmek üzere toprak işlemeyi herkesin alışkanlık edinmesinden hemen önce gelen devir olmalıdır. Çünkü bu alışkanlık herkes arasında yer etmezden bir süre önce, kıtlığın, fiyatı mutlaka yükseltmesi lazımdır. Herkes arasında alışkanlık olunca, çokluk, besleme alanında yeni çığırlar açılır. Bu yöntemler çiftçinin, eskisi kadar yerde, hayvan yeminin o çeşidinin daha çoğunu yetiştirebilmesini mümkün kılar. Bolluk yüzünden daha ucuz satmak zorunda kaldığı gibi, bu yapılan ıslahlar dolayısıyla da, çiftçi ucuza satabilecek duruma gelir. Çünkü ucuza satmak işine elvermeyecek olursa bolluk uzun sürmez. Yonca, şalgam, havuç, lahana, vb.'nin ortaya çıkmasının, Londra'da kasaplık etin alışılmış fiyatının geçen yüzyıl başlarındakine göre biraz aşağı düşmesine katkısı, ihtimal, bu şekilde olmuştur.

Gübrelikten çöplenip bütün öteki faydalı hayvanların yüz çevirdiği birçok şeyi aç gözlülükle silip süpüren domuz da, kümes hayvanları gibi, aslında, en ufak bir israf[117] bile olmaksızın beslenir. Böyle pek az masrafla veya hiç masrafsız büyütülebilen bu gibi hayvanların sayısı, talebi tam olarak karşılamaya elverdikçe, bu çeşit kasaplık et, pazara bir başkasından daha ucuza gelir. Fakat talep, bu miktarın karşılayabileceğinden daha fazla olunca, başka hayvanların beslenip semirtilmesinde olduğu gibi, domuz besleyip semirtmek için, o amaçla yiyecek yetiştirmek gerektiğinde, fiyat mutlaka fırlar. Memleket doğasının ve tarım durumunun domuz beslemeyi, öteki hayvanları beslemekten daha çok veya az masraflı kılmasına göre fiyat, bir başka kasaplık et fiyatına oranla yüksek ya da düşük olur. Bay Buffon'a göre, Fransa'da domuz eti fiyatı, aşağı yukarı sığır eti fiyatı ile bir gibidir. Büyük Britanya'nın çoğu yerinde, bu fiyat şimdi biraz daha yüksektir.

Gerek domuz, gerekse kümes hayvanı fiyatındaki fazla artış, Büyük Britanya'da, çokluk, kulübede oturan yoksul köylülerin ve küçük arazi işletenlerin azalmasına yorulmuştur. Bu, Avrupa'nın her yanında, bayındırlığın, daha iyi ekip biçmenin hemen önü sıra meydana gelmiş bir olaydır. Ama bu, bir yandan da bu maddelerin fiyatını haliyle olabileceğine kıyasla biraz daha önce veya daha çabuk yükseltmeye sebep olmuş olabilir. En yoksul aile, bir kediyi ya da köpeği çoğu zaman masrafsız besleyebildiği gibi toprakla uğraşan pek yoksul kimseler de, çokluk, azıcık bir şeyle, birkaç kümes hayvanı ya da bir dişi domuz ile birkaç yavru besleyebilir. Sofrasındaki ufak tefek artıklar kesilen sütten ayrılan sular, kaymağı alınmış süt yağ yapıldığında yayıkta kalan ayran, bu hayvanların yiyeceğinin birazını sağlamış olur. Geri yanını, kimseye can yakacak bir zarar vermeksizin, komşu tarlalarda bulurlar. Onun için, bu ufak topraklarda uğraşanların sayısının azalmasıyla, böyle az masrafla ya da hiç masraf etmeksizin meydana gelen bu çeşit yiyecek içecek miktarı, elbette epey azalmış, dolayısıyla da fiyatları haliyle olabileceğine kıyasla daha önce ve çabuk yükselmiş olmalıdır. Gelgelelim, bunun, bayındırlığın gelişmesi ile er geç fırlayabilmesi kabil olanın en yukarısına, yahut kendilerine yiyecek sağlayan toprağın işleme emek ve masrafını, tımar görmüş çoğu başka arazideki kadar ödeyen bir fiyata, her durumda ulaşmış bulunması gerekir.

Domuz ve kümes hayvanı beslemek gibi, sütçülük de, aslında bir tek çöp ziyan edilmeden yapılır. Çiftlikte bulundurulması icap eden hayvanlar,

yavrularının büyütülmesi, yahut çiftçi ailesinin yoğaltımı için gerekli olandan daha fazla süt verir. Sütün en çoğunu tek bir mevsimde verirler. Gelgelelim, bütün toprak ürünleri içinde süt belki en bozulabilenidir. En bol olduğu sıcak mevsimde yirmi dört saat güç dayanır. Çiftçi bunun birazını taze tereyağı haline getirerek bir hafta için depo eder. Tuzlu tereyağı yaparak bir yıl; peynir yapmakla, çok daha fazlasını yıllarca saklar. Bütün bunlardan birer parçası, çoluk çocuğunun faydası için alıkonulur. Geri kalanı, elde edilebilecek en iyi fiyatı bulmak üzere pazarı boylar. Bu fiyatın, çoluk çocuğunun gereksinmesinden arta kalanı pazara gönderme hevesini kıracak kadar düşük olduğu pek olmaz. Gerçekte bu fiyat çok düşük olursa, çiftçinin, süt işlediği yeri baştan savma yönetip kirli paslı tutması; belki sırf bunun için ayrı bir oda ya da yapı edinmeye değmez diye düşünmesi; mutfağının dumanı, pisliği, kiri içinde işi yürütmeyi hoş görmesi ihtimali vardır. Nitekim otuz kırk yıl önce İskoçya'daki çiftçilerin süt işledikleri yerlerin hemen hepsinde durum bu idi. Çoğunda hâlâ da böyledir. Kasaplık et fiyatını azar azar yükselten nedenler, yani talep artışı ve ülkenin bayındırılması dolayısıyla ufak masrafla yahut masrafsız beslenebilen hayvan miktarının azalışı, aynı tarzda, süt ürününün fiyatını da yükseltir. Bunun fiyatı, tabii, kasaplık et fiyatıyla yahut hayvan besleme masrafıyla ilgilidir. Fiyat yükselmesiyle, fazla emeğin, bakımın ve temizliğin karşılığı ödenmiş olur. Sütevi, çiftçinin özenine daha lâyık hale gelip, ürününün niteliği git gide düzelir. Sonunda, fiyat öyle yükselir ki, en bereketli, en iyi işlenmiş arazinin bir kısmını sırf sütçülüğe yarar hayvan beslemekte kullanmaya değer. Fiyat, bu yüksekliğe erdi mi, pek daha yukarı fırlayamaz. Fırlayacak olursa, çok geçmeden bu maksada fazla toprak ayrılır. İngiltere'nin çoğu yerinde, fiyatın bu yüksekliği ulaştığı anlaşılıyor. Orada, çokluk, epeyce iyi toprak, bu şekilde kullanılmaktadır. Birkaç önemli kentin dolayını bir yana bırakırsanız, fiyatın İskoçya'da henüz bu yüksekliğe erişmediği anlaşılıyor. Orada, sıradan çiftçilerin, sırf sütçülük için, hayvanlara yem yetiştirmekte, fazlaca iyi toprak kullandıkları olmaz. Şu son birkaç yıl içinde pek hatırı sayılacak kadar yükselmiş olmakla birlikte, fiyatı, belki yine, bu ürüne elvermeyecek kadar düşüktür. Gerçekte, İngiliz sütevlerinin ürünü ile kıyas edilirse, nitelik düşüklüğü tıpkı fiyat düşüklüğü kadardır. Ama bu nitelik düşüklüğü, bu fiyat düşüklüğünün belki nedeni olmaktan çok sonucudur. Vasfı pek daha iyi de olsa, pazara getirilen sütün çoğu, anladığıma göre ülkenin şimdiki durumunda çok daha iyi bir fiyata satılamaz. Şimdiki fiyat da, ihtimal, çok daha iyi nitelikte süt üretebilmek

için gereken toprakla emeğin masrafını kurtarmaz. İngiltere'nin çoğu yerinde, fiyat üstünlüğüne karşın sütçülük, tarımın iki büyük amacı olan ekin yetiştirmek veya hayvan semirtmekten daha kazançlı bir toprak uğraşı sayılamaz. Demek, İskoçya'nın çoğu yerinde, sütçülük henüz pek o derece kârlı olamamaktadır.

Anlaşılıyor ki, bir ülkenin toprakları, üzerinde insan emeğinin yetiştirmek zorunda olduğu her ürünün fiyatı, tam bayındırma ve tam bir tımar masrafını koruyacak kadar yükselmeden, adamakıllı ekilip işlenemez. Böyle olmak için, her mahsulün fiyatı, önce, iyi ekin yetiştiren arazinin rantını ödemeye yetmelidir. Çünkü çoğu öteki işlenmiş toprakların tanını ayarlayan o arazidir. İkincisi, bu fiyat emek ücreti ile çiftçi masrafını iyi ekin yetiştiren toprakta çokluk olduğu kadar çıkarmaya, yahut başka türlü anlatılacak olursa, çiftçinin oraya yatırdığı mal mevcudunu, alışılmış kârları ile birlikte yeniden yerine koymaya elvermelidir. Her bir ürün fiyatındaki bu yükseliş, besbelli onu yetiştirecek toprağın ıslahından önce olmalıdır. Her ıslahta gözetilen şey, kazançtır. Sonu kesenkes zarar olan şeye ise ıslah adı verilemez. Fiyatı hiçbir zaman masrafını çıkaramayacak bir ürün uğruna toprağı tımar etmenin kaçınılmaz sonucu zarar olmalıdır. Ülkenin iyice bayındırılıp işlenmesi, hiç şüphe edilemeyeceği gibi bütün kamu yararlarının en büyüğü ise; bütün o başka başka işlenmemiş ürün çeşitleri fiyatındaki bu yükseliş, kamu için bir musibet sayılacak yerde, zorunlu bütün kamu yararlarından en büyüğünün öncüsü ve yardımcısı olarak görülmelidir.

Sonra, bütün bu başka başka işlenmemiş ürün çeşitlerinin itibari fiyatındaki veya para ile belirtilen fiyatındaki bu yükseliş, gümüş değerindeki bir düşüşten değil, bu mahsullerin gerçek fiyatındaki bir yükselişten ileri gelir. Bu mahsuller, eskisinden çok gümüş, eskisinden fazla emek ve geçim maddesi eder hale gelmişlerdir. Pazara getirilmeleri fazla emeğe ve geçim maddesine mal olduğundan, oraya ulaştıklarında, bunların daha fazlasını temsil ederler veya daha büyük bir miktarına denk olurlar.

Üçüncü Çeşit

Bayındırlığın gelişmesiyle, fiyatı doğal biçimde yükselen üçüncü ve sonuncu işlenmemiş ürün çeşidi, miktarın artmasında insan çalışması etkisinin ya hudutlu ya belirsiz olduğu üründür. Onun için, bu çeşit

işlenmemiş ürünün gerçek fiyatı, bayındırlığın gelişmesi ile doğal olarak yükselme yolunu tutmakla birlikte, türlü tesadüflerin, insandaki çalışma çabasını, miktarı çoğaltmakta az çok başarılı kılmasına göre bu fiyatın bazen düştüğü bile olur; bazı zaman, pek farklı gelişme dönemlerinde aynı şekilde devam ettiği; kimi zaman, aynı dönemde az çok yükseldiği olabilir.

Bazı işlenmemiş ürün çeşitleri vardır; doğa bunları, öteki çeşitleri sanki tamamlayıcı kılmıştır. Öyle ki, bir ülkenin bunlardan birini yetiştirmeye gücü elvereceği miktar, mutlaka bir başkasının miktarı ile kısıtlıdır. Örneğin bir ülkenin çıkarabileceği yün ya da ham deri miktarı, kesenkes ülkede beslenen irili ufaklı hayvan sayısı ile kısıtlıdır. Bu sayıyı, kuşkusuz yine o ülkenin bayındırlık durumu ile tarımının mahiyeti belirler.

Bayındırlığın gelişmesinde, kasaplık et fiyatını azar azar yükselten nedenlerin, yün ile ham deri fiyatları üzerinde aynı etkisi olacağı; bunları da aşağı yukarı aynı oranda yükselteceği düşünülebilir. Gelişmenin ilk emekleme sıralarında, o malların pazarı, berikinin pazarı kadar dar sınırlar içinde kalsa, belki böyle olurdu. Ama bunların ikisinin pazar genişliği çokluk pek başka başkadır.

Kasaplık etin piyasası, hemen her yerde, yetiştiği ülkenin çerçevesi içinde kalır. Gerçekte, İrlanda, İngiliz Amerikası'nın bir kısmı, epey salamura ticareti yaparlar. Ama, öyle sanıyorum ki, ticaret aleminde bunu yapan, yani kasaplık etlerinin epeycesini başka ülkelere ihraç eden ülkeler yalnızca bunlardan oluşur.

Oysa gelişmenin ilk emekleme sıralarında, yün ile ham deri piyasasının, üretildikleri ülke ile sınırlı kaldığı pek olmaz. Bunlar, uzak ülkelere kolaylıkla ulaştırılabilir. Yün, hiç hazırlıksız; ham deriler ise pek az tımarla gönderilebilir. Birçok sanayinin gereçleri oldukları için, üreten ülke sanayisine talep doğurmasa bile, başka ülkelerinki bunlara karşı talep yaratabilir.

Bayındırlık ve nüfus daha gelişmiş olduğu için, kasaplık et talebi fazla olan ülkelere kıyasla, iyi ekilip biçilmemiş dolayısıyla seyrek nüfuslu ülkelerde yün ve deri fiyatının tüm hayvana oranı çok daha fazladır. Bay Hume, Saksonlar zamanında, yapağının tüm koyun değerinin beşte ikisi olarak hesaplandığını; bunun, şimdiki hesap oranının çok üstünde olduğunu kaydediyor. Doğruluğuna güvenerek bana söylediklerine göre, İspanya'nın

kimi illerinde koyun, çokluk, yapağısıyla yağı için kesilirmiş. Gövde, çokluk, çürümek üzere ya da hayvanlarla yırtıcı kuşlar yesin diye yerde bırakılıverirmiş. İspanya'da bile kimi zaman böyle olursa, boynuzlu hayvanların hemen her zaman sırf deri ve içyağı için kesildikleri Şili'de, Buenos Aires'te, İspanyol Amerikası'nın birçok başka yerinde aşağı yukarı durum hep böyledir. (Şimdi adanın hemen bütün batı yarısını çevrelemekte olan kıyıyı kaplayan) Fransız sömürgelerinin kurulması, gelişip kalabalıklaşmasıyla, İspanyalılar'ın hayvanları biraz değer kazanmadan önce, Hispaniola'da korsandan geçilmezken de bu, hemen boyuna olup dururdu. (İspanyollar hem kıyısının doğu kısmını hem de ülkenin bütün iç bölgesiyle dağlık bölgesini hâlâ ellerinde tutmaktadırlar.)

Bayındırlığın ve nüfusun gelişmesiyle, tüm hayvan fiyatı mutlaka artmakla birlikte, gövde değerinin bu yükselişten yün ve deri değerine kıyasla çok daha fazla etkilenmesi olasılığı vardır. Topluluğun ilerlememiş durumunda, gövde için olan piyasa hep hayvanı yetiştiren ülke ile sınırlı kaldığından, ister istemez, o ülkenin gelişmesi ve nüfusu oranında genişler. Ama barbar bir ülkenin bile yün ve deri piyasası, çokluk, bütün ticaret âlemine uzandığından, aynı oranda büyüyebildiği pek olmaz. Bütün ticaret âleminin durumuna, falan ülkedeki gelişmesinin pek etkisi olamaz. Bu gibi malların piyasası, bu gibi gelişmelerden sonra, eskisi kadar ya da aşağı yukarı aynı kalabilir. Bununla birlikte, işlerin doğal gidişi içinde, genel olarak piyasanın bu yüzden az çok genişlemesi gerekir. Hele gereçlerini bu malların oluşturduğu sanayi ülkede gelişmekte bulunacak olursa, piyasa pek genişlemese bile hiç değilse eskiden olduğundan çok fazla bunların yetiştikleri yere yaklaşmış olur. Bu maddelerin fiyatı, hiç değilse, uzak ülkelere ulaştırılmalarının her zamanki masrafı kadar artmış olur. Onun için, kasaplık et fiyatı oranında yükselmemekle birlikte, tabii biraz artması, elbette düşmemesi gerekir.

Gelgelelim, yünlü sanayisinin gelişken durumuna karşın, İngiltere'de İngiliz yününün fiyatı, III. Edward'dan beri epey düşmüştür. Bu hükümdarın saltanat sürdüğü on dördüncü yüzyıl ortalarına doğru, yahut 1339'larda, İngiliz yünü balyasının ya da yirmi sekiz libresinin, ılımlı ve akla sığar sayılan fiyatı, o vaktin parasıyla, on şilinden aşağı değildi.[118] Bunda darphane tartısıyla, altı onça gümüş vardı; onça başına yirmi peni olmak üzere bu, şimdiki paramızla aşağı yukarı otuz şilin eder. Şimdiki zamanlarda, balya başına yirmi bir şilin, en güzel İngiliz yünü için iyi bir

fiyat sayılabilir. Bundan dolayı, yünün para ile belirtilen fiyatı, III. Edward zamanında, şimdi para olarak belirtilen fiyatına göre yediye on idi. Gerçek fiyatının üstünlüğü ise daha fazla idi. Çeyrek kantar başına altı şilin sekiz peni hesabıyla on şilin, o eski zamanlarda, on iki kile buğday parası idi. Çeyrek kantar başına yirmi sekiz şilin hesabıyla yirmi bir şilin, şimdi topu topu altı kilenin fiyatıdır. Demek, eski zamanla yeni zamanın gerçek fiyatları arasındaki oran, on üçe altı veya ikiye birdir. O eski zamanlarda, bir balya yün, bugün satın alabileceğinin iki katı geçim maddesi; dolayısıyla da, her iki dönemde emeğin gerçek ödülü aynı ise, iki katı emek satın alabilirdi.

Yünün hem gerçek hem itibari değerindeki bu alçalış, işlerin doğal gidişi sonucu değildir. Nitekim, bunda, zorlamanın ve düzenciliğin de etkisi vardır. Buna, birincisi, İngiltere'den yün ihracı üzerindeki kesin yasağın; ikincisi, yünün İspanya'dan resimsiz olarak ithali izninin; üçüncüsü, İrlanda'daki yünün İngiltere'den başka bir ülkeye ihraç edilmesi üzerindeki yasağın etkisi olmuştur. Bu yasalardan ötürü İngiliz yün piyasası, İngiltere'deki gelişme sonunda az çok genişleyecek yerde iç piyasaya sıkışıp kalmıştır. Orada, birçok başka ülke yününün İngiliz yünü ile rekabet etmesine meydan verilmekte, İrlanda yünü onunla rekabete zorlanmaktadır. Zaten İrlanda'nın yünlü sanayisi, adalet ve ticari doğruluk çerçevesi içinde mümkün olduğunca baltalandığından, İrlandalılar yünlerinin ancak ufak bir kısmını yurtlarında işleyebilmektedirler. Bundan dolayı, bu yünün çoğunu müsaade edildikleri biricik pazar olan Büyük Britanya'ya göndermek zorunda kalmaktadırlar.

Eski zamanlardaki ham deri fiyatı üzerine, öyle belgeye dayanan bir kayıt bulamadım. Yün, çokluk, yardım akçesi şeklinde Kral'a verilirdi. O yardım akçesinde biçilen paha, alışılmış fiyatının ne idiğünü, hiç değilse bir dereceye kadar doğru olarak göstermektedir. Ama ham deri için durumun bu olmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, Fleetwood, Oxford'a Burchester erkek manastırı başkanı ile danışman papazlardan biri arasında geçen, 1425 yılındaki bir hesaptan alarak, ham deri fiyatını, hiç değilse o sırada bilindiği şekilde göstermektedir. Şöyle ki: Beş öküz derisi on iki şilin; beş inek derisi yedi şilin üç peni; otuz altı tane iki yaşında koyun derisi dokuz şilin, altı dana derisi iki şilin... 1425'te, on iki şilinde, şimdiki paramızın yirmi dört şilinindeki kadar gümüş vardı. Demek, bu hesapla, bir öküz derisine, şimdiki paramızın 4 4/5 şilinindeki gümüş kadar değer biçiliyordu. İtibari

fiyatı, şimdikinden çok aşağı idi. Ama çeyrek kantar başına altı şilin sekiz peni hesabıyla, on iki şilin, o zamanlar 14 4/5 kile buğday satın alırdı. Bu, kilesi üç şilin altı peni'den, şimdiki zamanda 51 şilin 4 peni eder. Şu halde, bir öküz derisi, o zamanlar, şimdi on şilin üç peninin satın alacağı kadar zahire satın alırmış. Bunun gerçek değeri, şimdiki paramızın on şilin üç peni değerine eşitti. Kışın çoğu zaman yarı aç yarı tok bulundukları eski zamanlarda, hayvanların pek iri olduğunu kabul edemeyiz. Çarşı tartısıyla on altı librelik dört batman çeken bir öküz derisi, şimdiki zamanda, kötü sayılmaz. O eski zamanlarda, bu belki pek iyi bir deri sayılırdı. Ama, batmanı yarım krondan –anladığıma göre, şu sırada, yani 1773 Şubatı'nda, olağan fiyat budur– böyle bir deri şimdi çok çok on şilin eder. Onun için, itibari fiyatı, şimdi, eski zamanlardakinden yüksek olmakla birlikte, gerçek fiyatı, yani satın alabileceği veya üzerine hükmedebileceği geçim maddelerinin gerçek miktarı oldukça düşüktür. İnek derilerinin fiyatı, yukarıdaki hesapta belli olduğu gibi öküz derileri ile aralarındaki alışılmış orana yakındır. Koyun derilerininki ise bunun epey yukarısındadır. Koyun derisi, belki yünüyle birlikte satılıyordu. Oysa dana derilerinin fiyatı bu oranın pek aşağısındadır. Hayvan fiyatının çok düşük olduğu ülkelerde, hayvan mevcudunu korumak için yetiştirilmesi düşünülmeyen danalar, genel olarak pek körpe iken kesilir. Nitekim yirmi otuz yıl önce, İskoçya'da durum böyle idi. Dana bedelinin, masrafını çıkaramayacağı süt, bu sayede tasarruf edilmiş olur. Onun için bunların derileri, çokluk pek işe yaramaz.

Ham deri fiyatı, şimdi, birkaç yıl öncesine kıyasla epey düşüktür. Belki bu, ayı balığı[119] derileri üzerindeki resmin kaldırılarak, sınırlı bir zaman için, İrlanda'dan ve sömürgelerden resimsiz ham deri ithaline izin verilmesinden ileri gelmiştir. Bu 1769'da yapılmıştı. Şimdiki yüzyılın tümünü ortalama olarak alınca, ham derinin gerçek fiyatı, belki eski zamanlardakinden yüksekçedir. Bu malın doğası, uzak pazarlara ulaştırılmasını öyle pek yün kadar elverişli kılmamaktadır. Ham deri, durmakla, yünden fazla zarar görür. Tuzlanmış bir deri, değerce taze deriden aşağı tutulup düşük fiyata satılır. Bunları işlemeyip ihraç etmek zorunda bulunan bir ülkede bu durum, üretilen ham derilerin fiyatını mutlaka biraz düşürme yatkınlığında olmak; ona kıyasla, bunları işleyen bir ülkede yetişen derilerin fiyatını yükseltmek durumundadır. Barbar bir ülkede biraz bunların fiyatını düşürmeye; gelişmiş, sanayici bir ülkede ise yükseltmeye yatkın olması gerekir. Bundan dolayı, bu fiyatı eski

zamanlarda düşürmeye, yeni zamanlarda ise yükseltmeye sebep olmuş olması lazımdır. Sonra, debbağlarımız,[120] milletin zihninde, ülke esenliğinin, kendi sanayilerinin yolunda gitmesine bağlı olduğu kanısını yaratmakta kumaşçılar kadar başarılı olamamışlardır. Bundan ötürü, debbağlar, pek öyle güler yüz görmez. Gerçekte, ham deri ihracı yasak edilip bir kamu suçu olarak ilan olunmuş; fakat bunun yabancı ülkelerden ithali resme bağımlı tutulmuştur. Bu resim (yalnız beş yıllık sınırlı bir zaman için) İrlanda'nın ve sömürgelerin ham derileri üzerinden kaldırılmakla birlikte, İrlanda, fazla derilerinin veya ülke içinde işlemediği derilerin satışı için, Büyük Britanya pazarında sıkışıp kalmış değildir. Sıradan hayvan derileri, ancak şu birkaç yıl içinde, sömürgelerin, anayurttan başka bir yere gönderemeyecekleri mallar arasına konulmuştur. Şimdiye dek, Büyük Britanya mamulleri korunsun diye bu bakımdan İrlanda ticareti ayaklar altına alınmış değildir.

Gerek yün gerek ham deri fiyatını doğal olanın aşağısına düşürür gibi olan şu ya da bu yasa, işlenmiş, ekilip biçilmiş bir ülkede, kasaplık et fiyatını biraz yükseltme yatkınlığındadır. İşlenmiş, tımar görmüş toprakta beslenen, gerek büyük gerekse küçük baş hayvanın fiyatı; makul olarak toprak sahibinin umduğu rant ile, çiftçinin beklediği kârı ödemeye yeter olmalıdır. Yoksa çok geçmeden bu kimseler hayvan beslemez olur. Onun için, bu bedelin yün ve deri ile ödenmeyen kısmı, gövde ile ödenmelidir. Birisi için ne denli az verilirse, öteki için o kadar fazla ödenmelidir. Bu bedelden, hayvanın türlü parçaları üzerine ne düşeceği, toprak sahipleri ile çiftçilerin umurunda değildir. Yeter ki, bu kendilerine tam olarak ödensin. Onun için, işlenmiş, ekilip biçilmiş bir ülkede bu gibi yasalar, toprak sahibi ve çiftçi sıfatıyla, bunların çıkarına pek dokunmaz. Ama tüketici olarak, erzak fiyatının yükselişi bunların menfaatini etkileyebilir. Gelgelelim, topraklarından çoğu hayvan beslemekten başka işte kullanılamayacak olan; yün ile derinin, bu hayvan değerinin belli başlı kısmını oluşturan, işlenmemiş, ekilip biçilmemiş bir ülkede, durum büsbütün başkadır. Bu halde, bu gibi kanunlar toprak sahibi ve çiftçi olarak menfaatlerini pek çok, tüketici sıfatıyla ise pek az etkiler. Yün ve deri fiyatındaki düşüş, bu durumda, hayvanın gövde fiyatını yükseltmez. Çünkü ülke topraklarının çoğu, hayvan beslemekten başka bir işte uygulanamayacağından, yine o kadar hayvan besleyip durur. Pazara yine aynı miktar kasaplık et gelir. Buna karşı talep eskisinden fazla olmaz. Onun için, et fiyatı, eskisi gibi olur.

Hayvanın tüm fiyatı düşer. Bununla birlikte, başlıca ürünü hayvan olan bütün toprakların, yani ülke arazisinin çoğunun rantı ve kârı azalır. Pek yanlışlığa düşülerek, çokluk, III. Edward'a atfedilen, yün ihracının sürekli yasak edilişi; ülkenin o günkü şartları içinde akla gelebilecek en yıkıcı kanun olurdu. Bu hem krallık ülkesinde çoğu toprakların o sıradaki değerini düşürür hem en önemli küçükbaş hayvan türlerinin fiyatını düşürerek, bunların ilerideki gelişmesini pek geciktirirdi.

İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesi dolayısıyla, geniş Avrupa piyasası dışında Büyük Britanya'nın dar pazarında sıkışıp kaldığından, İskoçya yünü, fiyat bakımından çok düşmüştür. Kasaplık et fiyatının yükselişi, yün fiyatındaki düşüşü iyiden iyiye karşılamasa, bu olay başlıca koyun ülkesi olan İskoçya güney kontluklarındaki çoğu toprakların değerini pek etkilerdi.

Uygulandığı ülkenin ürününe bağlı kaldıkça, insan çalışmasının etkisi, yün veya ham deri miktarını artırmakta sınırlı, başka ülkelerin ürününe dayandıkça kararsızdır. Bu bakımdan, pek onların ürettikleri miktara değil, imâl etmedikleri miktara; bu çeşit işlenmemiş mahsulün ihracı üzerine koymayı uygun buldukları ya da bulmadıkları kısıntılara bağlıdır. Bu şartlar yerli çalışmaya hiç bağlı olmadıkları için, ondaki çabaların etkisini muhakkak az çok belirsiz kılar. Onun için, bu çeşit işlenmemiş ürünü çoğaltmakta insan çalışmasının etkisi hem sınırlıdır hem de kesin değildir.

Pek önemli bir başka işlenmemiş ürün çeşidini, örneğin pazara getirilen balık miktarını çoğaltmakta, insan çabası yine hem sınırlıdır hem kesin değildir. Bu miktar, ülkenin yer durumuyla, başka başka illerinin denizden yakınlığı ya da uzaklığıyla; gölleri ve ırmakları sayısıyla, bu denizlerin, göllerin, ırmakların bu çeşit işlenmemiş ürün bakımından verimli ya da kısır denilebilecek olan haliyle kısıtlanmıştır. Nüfus artıp ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürünü git gide çoğaldıkça, balık satın alacaklar çoğalır. Bu satın alıcılarda, satın almada kullanılabilecek daha çok, daha çeşitli başka mal ya da bunun, aynı şey demek olan bedeli vardır. Ama daha önce dar ve sıkışık pazarı beslemek için kullanılması gereken oranla fazla emek kullanmaksızın, büyük ve geniş piyasayı donatabilmek imkânsız olacaktır. Yalnızca bin ton isterken, yılda on bin tona gereksinme göstermeye başlayan bir piyasanın, önceden donatılmasına el veren emek miktarının on katından fazlasını kullanmadan, beslenebildiği pek olamaz. Genel olarak, balık, daha uzaklarda didişmek, daha büyük gemiler kullanmak, daha pahalı

her türlü makineden yararlanmak lazım gelecektir. Bundan dolayı, bu malın gerçek fiyatı, gelişme ilerledikçe, doğal olarak artar. Öyle sanıyorum ki, her ülkede aşağı yukarı böyle olmuştur.

Falan gün balık avında ne başarı sağlanacağı hiç belli olmayabilir ama, ülkenin yer durumu bilinince, filan miktar balığın piyasaya iletilmesinde, çalışmanın genel etkisinin, bir ya da birkaç yıl topluca göz önüne alındıkta, belki yeterince belli olacağı düşünülebilir; olduğu da, kuşkusuzdur. Fakat zenginlikten, çalışmasından çok, ülkenin yer durumuna bağlı olduğuna; bu yüzden türlü ülkelerde gelişmenin pek başka başka dönemlerinde aynı, aynı dönemse ise pek başka başka olduğuna göre; bunun gelişme durumu ile ilgisi kesin değildir. Benim burada sözünü ettiğim belirsizlik de, budur.

Yeraltından çıkarılan türlü madenlerle metallerin, hele değerli olanların miktarını artırmakta, insan çalışması etkisinin sınırlı değil, büsbütün belirsiz olduğu anlaşılıyor.

Bir ülkede rastlanacak değerli metal miktarı, ülke madenlerinin verimliliği ya da kısırlığı gibi o yerle ilgili bir şeyle kısıtlanmış değildir. Bu metaller, çokluk, hiç maden ocağı bulunmayan ülkelerde bol bol vardır. Bunların her bir ülkedeki miktarı, iki ayrı şarta bağlıdır. Birincisi; bu miktar ülkenin satın alma gücüne, çalışma durumuna, toprağı ile emeğinin yıllık ürününe bağlıdır. Bu sayede, ülke ya kendi ocaklarından ya başka ülkelerin ocaklarından altın ve gümüş gibi fuzuli maddeleri getirtmek yahut satın almak üzere daha az ya da çok emek ve geçim maddesi kullanabilecek durumda olur. İkincisi; bu miktar, herhangi bir zamanda, ticaret âlemini bu metallerle donatabilecek maden ocaklarının verimliliğine ya da kısırlığına bağlıdır. Küçük hacimli, büyük değerli oldukları için, kolay ve ucuz ulaştırıldıklarından, ocaklardan çok uzak ülkelerde bu metallerin miktarı bu verimlilikten veya kısırlıktan etkilenmelidir. Bunların Çin ile Hindistan'daki miktarı üzerinde, Amerika madenleri bereketinin az çok etkisi olması lazımdır.

Bir ülkede değerli metal miktarı, bu iki şarttan birincisine (satın alma gücüne) bağlı kaldıkça, bütün öteki göz alıcı fuzuli maddelerin fiyatı gibi, bunların gerçek fiyatının da, ülkenin zenginliği veya gelişmesiyle yükselmesi; yoksulluğu ve çöküşüyle düşmesi olasılık içindedir. Fazlasını elden çıkarabilecek çok emeği, çok geçim maddesi bulunan ülke, bunların

daha azını elden çıkarabilen ülkeye kıyasla fazla emek ve geçim maddesi sarfıyla bu metallerden şu veya bu kadarını satın alabilecek durumdadırlar.

Değerli metallerin falan ülkedeki miktarı, bu şartlardan ikincisine, (yani ticaret âlemini beslemekte olan maden ocaklarının verimliliğine ya da kısırlığına) bağlı olunca, bunların gerçek fiyatı, yani satın alacakları yahut değiş edilecekleri emeğin ve geçim maddelerinin gerçek miktarı, kuşkusuz, az çok bu ocakların verimliliği oranında düşüp kısırlığı oranında yükselecektir.

Bununla birlikte, filan zamanda ticaret âlemi gereksinmesini gidermekte olan ocakların verimliliği ya da kısırlığı, besbelli, falan ülkedeki çalışma durumu ile hiç mi hiç ilgisi olmayacak bir şarttır. Hatta dünyadaki çalışma durumu ile bile, genel olarak, öyle pek kesin ilgisi yok gibidir. Gerçekte, sanatlar ve ticaret yeryüzünde azar azar kol saldıkça, yeni madenler için yapılan araştırmaların, gitgide daha geniş bir yüzey üzerine yayılarak dar sınırlar içinde kapalı kaldığı sıradakine kıyasla başarılı olması ihtimali fazladır. Bununla birlikte, eskileri azar azar tükendikçe, yeni madenlerin keşfedilmesi hiç belli olmayan ve hiçbir insan bilgisinin veya çabasının kesin olarak sağlama bağlayamayacağı bir sorundur. Şurası teslim edilmiştir ki, belirtilerin hepsi şüphelidir; yalnız yeni bir madenin sahiden bulunup başarıyla işletilmesi, gerçek değeri hatta varlığı hakkında inanca verebilir. Bu araştırmada, insan çalışmasının karşılaşması mümkün olan başarının ya da düş kırıklığının kesin sınırı yok gibidir. Bir iki yüzyıl içinde, şimdiye değin bilinenlerin hepsinden verimli yeni madenlerin keşfedilmesi olanağı vardır. O vaktin bilinen en verimli madeninin, Amerika madenlerinin keşfinden önce işletilen herhangi bir maden ocağından kısır olması da o derece imkân içindedir. Bu iki olaydan birinin ya da ötekinin meydana gelmesinin, dünyanın gerçek zenginliği ve refahı için yahut topraktan ve insanoğlunun emeğinden çıkan yıllık ürünün gerçek değeri bakımından pek az önemi vardır. Bu yıllık ürünün itibari değeri, yani ifade veya temsil edilebileceği altın ve gümüş miktarı, kuşkusuz pek farklı olacaktır. Ama gerçek değeri, yani satın alabileceği ya da hükmedebileceği gerçek emek miktarı tıpkı tıpkısına aynı olacaktır. Bu hallerden birinde, bir şilin, şimdi bir peninin temsil ettiğinden fazla emeği temsil etmeyebilir. Ötekinde ise bir peni, şimdi bir şilinin temsil ettiği miktarı temsil etmiş olabilir. Ama bu durumlardan birinde, cebinde bir şilini bulunan, şimdi bir peni bulunandan daha zengin değildir. Ötekinde ise, bir peni sahibi olan, şimdi bir şilini olan

kadar zengindir. Birinci olaydan dünyanın edinebileceği tek fayda, altın ile gümüş kaplamaların ucuzluğu ve bolluğudur; öteki olay yüzünden uğrayacağı zarar ise yalnızca anlamsız, fuzuli nesnelerin pahalılığı ile kıtlığından oluşur.

Gümüş Değerindeki Değişmelere Değgin Ara Sözün Sonu

Eski zamanlarda eşyanın, para olarak fiyatlarını derlemiş yazarlardan çoğunun, zahirenin ve genellikle bütün malların para ile belirtilen düşük fiyatını yahut başka deyişle, altın ve gümüşün yüksek değerini hem bu metallerin kıtlığına bir kanıt hem bu böyle olduğu sırada o ülkenin yoksulluğuna ve barbarlığına tanık saydıkları anlaşılıyor. Bu, ulusal zenginliği, altın gümüş bolluğundan; ulusal yoksulluğu ise bunların kıtlığından oluşuyor gösteren ekonomi sistemiyle ilgili bir düşünüştür. O sistemi, bu araştırmanın dördüncü kitabında uzun uzadıya anlatıp incelemeye çalışacağım. Şimdilik, şu kadarına işaret edeyim ki, değerli metallerin yüksek kıymeti, herhangi bir ülkenin bu yükseklik olduğu sıradaki yoksulluğuna ya da barbarlığına kanıt olamaz. Bu, yalnızca o sırada ticaret âlemini beslemekte olan madenlerin, kısırlığını gösterir. Yoksul bir ülkenin, zengin bir ülkeye göre daha fazla altın ve gümüş satın almaya gücü yetmediği gibi, bunlar için daha fazla para vermeye de gücü elvermez. Onun için, bu metallerin değerinin, fakir ülkede ötekindekinden yüksek olması ihtimali yoktur. Avrupa'nın herhangi bir yerinden zengin bir ülke olan Çin'de, değerli metallerin kıymeti, Avrupa'nın herhangi bir bölgesindekinden yüksektir. Gerçekte, Avrupa zenginliği, Amerika madenlerinin keşfinden beri çok artmış: altınla gümüşün değeri böylece azar azar düşmüştür. Bununla birlikte, onların değerindeki bu düşüş, Avrupa'nın gerçek zenginliğinin, yani toprağıyla emeğinin yıllık ürününün artmasından ileri gelmeyip, önceden bilinenlerden bereketli madenlerin rastlantı sonucu keşfedilmesinden doğmuştur. Avrupa'da altın ve gümüş miktarının artışıyla, Avrupa sanayisinin ve tarımının artışı, aşağı yukarı aynı zamana rastlamakla birlikte, pek başka başka nedenlerden ileri gelen; aralarında hemen hiçbir doğal ilgi olmayan iki olaydır. Bunlardan biri, ihtiyatla tedbirin payı bulunmayan ve bulunmayacak olan, salt rastlantıdan doğmuştur. Öteki ise derebeylik yönetiminin çökmesiyle, sanayiye gereksindiği biricik desteği, yani çalışmasının ürünlerinden yararlanabileceği konusunda epey sarsılmaz bir güven sağlayan bir

hükümetin kurulmasından ileri gelmiştir. Derebeylik yönetiminin hâlâ süregeldiği Lehistan, bugün de, Amerika'nın keşfinden önce olduğu gibi yoksul bir ülkedir. Gelgelelim, Polonya'da zahirenin para olarak fiyatı yükselmiş; Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, değerli metallerin gerçek kıymeti düşmüştür. Onun için bunların miktarı, orada da, başka yerlerde olduğu gibi, aşağı yukarı o ülkenin toprağıyla emeğinin yıllık ürünü oranında artmış olmalıdır. Bununla birlikte, bu metallerin miktarındaki artış, anlaşılan o yıllık ürünü artırmamış; ne ülkenin sanayisi ile tarımını geliştirmiş, ne de ahalisinin durumunu düzeltmiştir. Madenleri olan İspanya ile Portekiz, Lehistan'dan sonra, belki de Avrupa'nın en yoksul ülkesidir. Fakat değerli metallerin kıymeti, İspanya ile Portekiz'de Avrupa'nın herhangi bir bölgesinden düşük olsa gerektir. Çünkü o metaller, bu ülkelerden, Avrupa'nın bütün öteki bölgelerine, üzerlerine yalnız navlun ile sigorta değil, kaçakçılık masrafı da binmiş olarak gelir. Zira bu metallerin ihracı ya yasak edilmiştir ya resme bağımlıdır. Onun için, toprağın ve emeğin yıllık ürününe göre miktarları, bu ülkelerde, Avrupa'nın bir başka yerinden fazla olmalıdır. Bununla birlikte, bu ülkeler Avrupa'nın çoğu yerinden yoksuldur. Gerçi İspanya ile Portekiz'de derebeylik yöntemi kaldırılmışsa da, yerine pek daha iyisi geçmiş değildir.

Onun için, altın ile gümüşün yüksek değeri, o düşüklüğün egemen bulunduğu ülkelerdeki zenginlik ve gelişme durumunu belirtmediği gibi; ne bunların yüksek değeri, ne genel olarak malların veya özel olarak zahirenin para ile belirtilen düşük fiyatı, o ülkenin yoksulluğunu ya da barbarlığını gösterir.

Genel olarak malların özel olarak da zahirenin düşük fiyatı, o zamanın yoksulluğunun ya da barbarlığının belirtisi olmamakla birlikte; davar, kümes hayvanı, her türlü av hayvanı, vb. bazı belirli mal çeşitlerinin para ile belirtilen fiyatının zahireye oranla düşük oluşu, bunun çok kesin bir kanıtıdır. Bu, birincisi, zahireye oranla bunların pek bol dolayısıyla da, ekine kıyasla işgal ettikleri toprağın fazla geniş olduğunu; ikincisi, ekin toprağı değerine oranla bu toprağın düşük değerini, dolayısıyla da, ülke topraklarının pek çoğunun işlenmemiş, tımar görmemiş durumunu açıkça gösterir. Ülkenin mal mevcudu ve nüfusu ile toprak genişliği arasındaki oranın uygar ülkelerde çokluk rastlananın aynı olmadığını, topluluğun o sırada, o ülkede henüz çocukluk çağında bulunduğunu açıkça gösterir. Genel olarak malların veya özel olarak zahirenin para ile belirtilen yüksek

yahut düşük fiyatından, yalnızca, o zaman ticaret âlemini altın ve gümüşle beslemekte olan madenlerin verimli ya da kısır oldukları sonucunu çıkarabiliriz; ülkenin zengin yahut yoksul olduğu sonucunu değil. Ama kimi çeşit malın para ile belirtilen yüksek ya da düşük fiyatı ile başkaca malın fiyatı arasındaki orandan, hemen hemen kesinlik derecesine varan bir olasılıkla, ülkenin zengin ya da yoksul olduğu, topraklarından çoğunun işlenmiş veya işlenmemiş bulunduğu, az çok barbar bir durumda ya da az çok uygar bir halde olduğu sonuçlarını çıkarabiliriz.

Malların para ile belirtilen fiyatında, tamamıyla gümüş değerinin düşüşünden ileri gelen bir yükseliş, her çeşit mala eşit şekilde dokunarak, bunların fiyatlarını, gümüşün eski değerinin üçte, dörtte, beşte birini yitirmesine göre her yerde üçte, dörtte, beşte bir artıracaktır. Bununla birlikte, üzerinde bunca muhakeme yürütülüp konuşulmuş olan yiyecek içecek fiyatındaki artış, her çeşit erzaka eşit derecede dokunmaz. Şu yüzyılın gidişi ortalama olarak alınınca, zahire fiyatının bir takım başka erzaktan pek daha az yükseldiğini; bu yükselişi, gümüş değerinin düşmesine verenler bile teslim etmiştir. Onun için, bu öteki çeşit erzakın fiyatındaki yükseliş, tamamıyla gümüş değerinin alçalmasından ileri gelemez. Bazı başka nedenlerde hesaba katılmalıdır. Gümüş değerinde olduğu varsayılan alçalma üzerinde durmaksızın, belki yukarıda gösterilen nedenler, zahire fiyatına oranla fiyatı gerçekten yükselmiş bir takım erzak çeşitlerindeki yükseliş nedenini yeterince açıklayacaktır.

Zahirenin kendi fiyatına gelince; bu, şimdiki yüzyılın ilk altmış dört yılında ve son olağanüstü kötü mevsimler boyunca, geçen yüzyılın son altmış dört yılı içindekine kıyasla biraz düşük olmuştur. Bu olayı gerek Windsor pazarı hesapları, gerekse İskoçya'nın bütün başka başka kontluklarında kanunla saptanmış fiyatlar ve Bay Messance ile Bay Drupe'de St. Maur'un çok çalışıp aslına bağlı kalarak devşirdikleri ayrı ayrı birçok Fransa pazarları hesapları belirtmektedir. Kesin olarak bilinmesi tabii böylesine güç olan bir sorun üzerinde umulmayacak kadar eksiksiz kanıt vardır.

Son on, on iki yıl içindeki yüksek fiyatına gelince; gümüş değerinde bir alçalma olduğuna hamledilmeksizin, nedeni, mevsimlerin kötü gitmesiyle yeterince aydınlatılabilir. Onun için, gümüş değerinin boyuna düşmekte

olduğu düşüncesinin, gerek zahire gerek başkaca erzak fiyatları üzerinde iyi bir gözleme dayanmadığı anlaşılmaktadır.

Hatta burada anlatılana bakarak, aynı miktar gümüşün, şimdiki zamanlarda, belki, geçen yüzyılın herhangi bir kısmında satın almış olduğu birçok başka başka erzakın daha azını satın alacağı söylenebilir. Bu değişikliğin, bu malların değerindeki bir yükselmeden mi, yoksa gümüş değerindeki bir alçalmadan mı ileri geldiğini kestirmek, yanında pazara götürebileceği ancak şu kadar gümüşü ya da şu kadar bir değişmez para geliri bulunan adamın işine hiç yaramayacak olan, boşu boşuna, faydasız bir ayrım yapmaktır yalnızca. Bu ayrımı bilmenin, ona daha ucuza satın alma olanağı vereceği iddiasında elbette değilim. Bununla birlikte, o bakımdan, büsbütün de faydasız olmayabilir.

Ülkenin refahlı durumunu kolayca gösteren bir kanıt sağlama bakımından, bunun halka biraz faydası olabilir. Kimi erzak çeşitlerinin fiyatlarındaki yükseliş, tamamıyla gümüş değerinin düşmesinden ileri geliyorsa, bu, ancak, Amerika maden ocaklarının verimli olduğu yargısına eriştirecek bir durumdan doğuyor demektir. Ülkenin gerçek zenginliği, yani, toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, bu duruma karşın ya Portekiz ile Lehistan'da olduğu gibi azar azar alçalabilir, yahut Avrupa'nın pek çok öteki yerlerinde olduğu gibi azar azar gelişebilir. Ama kimi erzak çeşitleri fiyatındaki bu yükseliş, bunları yetiştiren toprağın gerçek değerindeki bir yükselişten, artan bereketinden ya da gelişen bayındırlık ve iyi ekip biçme sayesinde ekin yetiştirmeye elverişli kılınmış olmasından ileri geliyorsa, bu, ülkenin refahlı ve ilerleyen durumunu en açık tarzda gösteren bir halden doğmaktadır. Toprak, her geniş ülkedeki zenginliğin bir eşi daha olmayan, en büyük, en önemli, en dayanıklı parçasını oluşturur. Zenginliğinin bir eşi daha bulunmayan en büyük, en önemli, en tükenmez kısmının artmakta olan değerinin böylesine kesin bir tanığı ellerinde bulundurmak, halk için biraz faydalı olabilir ya da hiç değilse, halka biraz memnunluk verebilir.

Bu, halk hizmetinde çalışan aşağı tabakadan bazı kimselerin paraca ödüllendirilmesini düzenlemekte de, halka biraz faydalı olabilir. Kimi erzak çeşitleri fiyatındaki yükseliş, gümüş değerindeki bir düşüşten ileri geliyorsa, bu kimselerin para ödülü, önce pek büyük olmamak şartıyla, elbette bu düşüş oranında artırılmalıdır. Artırılmayacak olursa, bunların gerçek ödülü, besbelli, bir o kadar azalmış olur. Ama bu fiyat yükselişi, bu

gibi erzakı yetiştiren toprağın ıslah olunan bereketi ile oluşan değer artışı yüzünden ise, herhangi bir para ödülünün ne ölçüde çoğaltılması gerektiği, ya da çoğaltılması lazım olup olmadığı üzerinde yargıda bulunmak çok daha nazik bir sorun olur. Bayındırlığın ve toprağı işlemenin genişlemesi, zahireye oranla hayvandan çıkan her türlü yiyeceğin fiyatını kuşkusuz az çok artırdığı gibi, öyle sanırım ki, bitkilerden çıkan her çeşit besinin fiyatını kesenkes düşürür. Hayvandan çıkan yiyeceğin fiyatını artırır; çünkü bittiği toprağın çoğu, ekin yetişmesine elverişli kılındığından, arazi sahibi ile çiftçiye ekin arazisinin rantını ve kârını sağlamalıdır. Bitkilerden çıkan besinin fiyatını alçaltır; çünkü toprağın bereketini yükselterek, bolluğu artırır. Tarımdaki ıslahlarda, ortaya, bitkiden çıkma birçok çeşit yeni besin atar. Bunlar, ekinden daha az toprağa ve ondan fazla olmayan emeğe lüzum gösterdiğinden, pazara çok ucuza gelir. Ticaretin ve deniz üstü gidiş gelişin çok genişlemesiyle Avrupa tarımının, belki de Avrupa'nın kavuştuğu en önemli iki kazanç olan patatesle mısır yahut hint ekini denilen şey, bunlardandır. Bundan başka, tarımın emekleme durumunda, sebze bahçesi çerçevesi içinde kalıp yalnızca bel kullanarak yetiştirilen, bitkiden çıkma birçok çeşit besin maddesi, tarımın ilerlemiş durumunda basbayağı tarlalara sokulup sabanla yetiştirilmeye başlar: Şalgam, havuç, lahana, vb. gibi... Bundan dolayı, bayındırlığın gelişmesi ile bir yiyecek türünün gerçek değeri muhakkak yükselirse, bir başkasınınki aynı tarzda mutlaka düşer. Birindeki yükselişin ötekindeki düşüşle ne derece karşılanabileceğini kestirmek büsbütün nazik bir sorun halini alır. Kasaplık etin gerçek fiyatı, bir kez tepe noktasına ulaştı mı, (ihtimal domuz eti bir yana bırakılırsa, yüz yıldan fazla bir zaman önce İngiltere'nin çoğu bölgesinde her türlü etin bu noktaya varmış olduğu anlaşılıyor) hayvandan çıkan bir başka çeşit yiyecek fiyatında, sonradan olabilecek bir yükseliş, aşağı tabakalardaki halkın durumuna pek dokunamaz. İngiltere'nin çoğu yerinde, yoksulların, kümes hayvanları, balık, yabani kuş ve av hayvanları fiyatında bir yükselmeden ötürü uğrayacakları sıkıntı, elbette, patates fiyatındaki düşüşten duyacakları ferahlık kadar olamaz. Şimdiki kıtlık mevsiminde, zahirenin yüksek fiyatı, yoksulları kuşkusuz sıkıntıya düşürmektedir. Ama zahirenin alışılmış veya ortalama pahada olduğu ılımlı bolluk zamanlarında, bir başka hammadde fiyatındaki doğal yükseliş, bu kimseleri pek etkilemez. Yoksullar, tuz, sabun, deri, mum, malt, bira, hafif ihtımarlı bira, vb. gibi kimi işlenmiş malların fiyatında vergilerin yaratmış olduğu yapay yükselişten belki daha acı duyarlar.

Bayındırlık Yolunda İlerlemenin, Mamullerin Gerçek Fiyatı Üzerindeki Etkileri

Şu var ki, hemen bütün işlenmiş malların gerçek fiyatının azar azar düşmesi, gelişmenin doğal sonucudur. Sanayi işçiliği bedeli, belki istisnasız olarak, bu malların hepsinde düşer. Hepsi de gelişmenin doğal sonuçları olan daha iyi makine, daha büyük elyatkınlığı, daha uygun bir işbölümü ve dağıtımı sayesinde herhangi bir iş parçasını yapabilmek için çok daha az emek ister. Topluluğun gelişen durumu sayesinde emeğin gerçek bedeli pek hatırı sayılır biçimde yükselmeliyse de, miktarca olan büyük azalış, fiyatta olabilecek en büyük yükselişi genellikle haydi haydi karşılayacaktır.

Aslında birkaç sanayi mamulü vardır ki, bunlarda, ham maddelerin gerçek fiyatındaki kaçınılmaz yükseliş, işin yapılmasında ıslahın meydana getireceği bütün üstünlükleri fazlasıyla alt eder. Marangozlukta, ince marangozluk işinde, kaba şekildeki doğramacılıkta; toprak bayındırılması dolayısıyla, kerestenin gerçek fiyatında mutlaka oluşan yükseliş, en iyi makineden, en büyük el yatkınlığından, en elverişli işbölümünden ve dağılımından elde edilebilecek üstünlüklerin hepsini haydi haydi gölgede bırakır.

Ama hammaddelerin gerçek fiyatının hiç artmadığı veya pek o kadar artmadığı bütün hallerde, işlenmiş malın fiyatı pek çok düşer.

Şimdiki yüzyılla geçen yüzyıl boyunca, bu fiyat azalması, gereçleri kaba metaller olan sanayide pek göze çarpmıştır. Geçen yüzyıl ortalarında, yirmi liraya satın alınabilecek bir saat, şimdi belki yirmi şiline alınabilir. Bıçakçılık, çilingirlik işlerinde, kaba metallerden yapılan bütün oyuncaklarda, genel olarak, Birmingham ve Sheffield işi diye tanınan bütün mallarda, aynı dönem içinde, saatçilikteki kadar değilse bile, çok büyük bir fiyat düşüşü olmuştur. Ama bu, birçok durumda, o fiyatın iki, hatta üç katına, eşit iyilikte iş çıkaramayacaklarını teslim eden Avrupa'nın bütün başka bölgelerindeki işçileri şaşırtmaya yetmiştir. Gereçleri kaba metallerden olan sanayi kadar işbölümünün ileri götürülebileceği veya kullanılan makinelerin türlü türlü nice ıslahlara elverişli bulunduğu sanayi belki yoktur.

Aynı dönem içinde, kumaş sanayisinde, öyle göze çarpar bir fiyat inişi olmamıştır. Doğruluğuna güvenerek söylediklerine göre, tam tersine, şu son yirmi beş otuz yıl içinde, en üstün kumaşın fiyatı, niteliğine göre biraz artmıştır. Söylendiğine göre, bu, tümü İspanyol yününden oluşan gereç fiyatındaki hatırı sayılır bir yükselişten ileri gelmiştir. Sırf İngiliz yününden yapılmakta olan Yorkshire kumaşına gelince; bunun fiyatı, gerçekte, dediklerine göre, şimdiki yüzyıl içinde, niteliğine oranla epey düşmüştür. Ama nitelik öyle tartışılabilir bir şeydir ki, ben, bütün bu çeşit bilgilere biraz kuşkulu gözle bakarım. Kumaş sanayisindeki işbölümü yüz yıl kadar önce ne idi ise bugün de aşağı yukarı odur. Kullanılan makineler de pek farklı değildir. Bununla birlikte, gerek o zaman gerek şimdi, biraz fiyat inişi doğuran bazı ufak tefek ilerlemeler olmuş olabilir.

Ama bu mamulün zamanımızdaki fiyatını, emeğin belki şimdikinden daha az alt alta bölümlere ayrıldığı, kullanılan makinelerin ise çok daha kusurlu bulunduğu, çok daha uzak dönemdeki ile, yani on beşinci yüzyılın sonlarına doğru olanla kıyaslarsak, bu iniş çok daha akla uygun ve tartışma götürmez gözükecektir.

VII. Henry'nin 4'ncü saltanat yılı olan 1487'de, şu hüküm konmuştu: "Her kim, en güzel ala ya da başka kırmızıya boyanmış, en iyi tür enli kumaşın yardasını perakende olarak on altı şilinden fazlaya satarsa; bu şekilde satılan her yarda kumaş için, kırk şilin ceza verecektir." Demek bugünkü paramızla, içinde yirmi dört şilin kadar gümüş bulunan on altı şilin, o zaman en iyi kumaşın bir yardası için akla sığmaz fiyat sayılmıyordu. Bu, aşırı görkemi yasak eden bir kanun olduğuna göre, bu gibi kumaşların, çokluk, biraz daha pahalıya satılmış olması ihtimali vardır. Şimdiki zamanlarda, bir gine, böyle bir kumaş için en yüksek fiyat sayılabilir. Şu halde, kumaşların niteliği eşit de sayılsa, (şimdikiler pek muhtemel olarak çok üstün niteliktedir ama bir oldukları varsayımı ile bile) en iyi kumaşın para ile belirtilen fiyatının, on beşinci yüzyıl sonundan beri epey düşmüş olduğu anlaşılıyor. Ama bunun gerçek fiyatı daha çok düşmüştür. O zamanlar ve çok daha sonraları, altı şilin sekiz peni, çeyrek kantar buğdayın ortalama fiyatı sayılıyordu. Demek, on altı şilin, iki çeyrek kantar üç kileden fazla buğdayın fiyatı idi. Şimdiki zamanda, buğdayın çeyrek kantarına yirmi sekiz şilin paha biçilecek olursa, bir yarda iyi kumaşın gerçek fiyatı, o zamanlarda, şimdiki paramızla hiç değilse, üç lira altı şilin altı peni etmelidir. Kumaşı satın alan adamın, şimdiki zamanlarda, o tutarın

satın alabileceği kadar emek ve geçim maddesi üzerindeki hakkından vazgeçmiş olması gerekir.

Kaba manifaturanın gerçek fiyatındaki iniş epey olmakla beraber, ince manifaturadaki kadar değildir.

IV. Edward'ın 3'üncü saltanat yılı olan 1643'te, şu hüküm konmuştur: "Rençperlik eden bir ırgat veya sıradan işçi yahut bir kent ya da kasaba dışında oturan bir zanaatçının hizmetçisi, üst baş olarak, yardası iki şilinden yukarı elli kumaş kullanmayacak veya giymeyecektir." IV. Edward'ın 3'ncü saltanat yılında, iki şilinde şimdiki paramızın, aşağı yukarı dört şilinindeki kadar gümüş bulunuyordu. Ama şimdi yardası dört şiline satılan Yorkshire kumaşı, en yoksul, sıradan uşakların giymesi için o zaman yapılan kumaştan belki çok üstündür. Bundan ötürü, o kimselerin giyim kuşamının para ile belirtilen fiyatı, niteliğine oranla şimdi, eski zamanlardakinden ucuz olabilir. Gerçek fiyat, elbette, epey ucuzdur. O zamanda on peni, bir kile buğday için, ılımlı ve akla uygun denilen bir fiyat sayılıyordu. Onun için, iki şilin aşağı yukarı, iki buçuk kile buğdayın fiyatı idi. Bu, şimdiki zamanlarda, kile başına üç şilin altı peniden sekiz şilin dokuz peni eder. Bu kumaşın bir yardasına karşılık, yoksul uşağın, şimdiki zamanlarda sekiz şilin dokuz peninin satın alacağı geçim maddesine eşit satın alma gücünü elden çıkarmış olması gerekir. Bu esasen, yoksulların gösterişe düşkünlüğünü, har vurup harman savurmasını kısıtlayan israf önleyici bir kanundur. Demek, bu kimselerin giyim kuşamı çokluk pek daha pahalı imiş.

Aynı, kanun, o tabakadan halkın, çiftçinin fiyatı on dört peniyi geçen çorap giymesini de yasak etmektedir. Bu, şimdiki paramızla, yirmi sekiz peni kadar eder. Ama dört peni, o zamanlarda, buğdayın aşağı yukarı bir buçuk kilesinin fiyatı idi. Zamanımızda, kilesi üç şilin altı peniden, beş şilin üç peni eder. Şimdiki zamanda, bize bu, en yoksul, en aşağı tabakadan bir hizmetçinin, bir çift çorap parası olarak, ateş pahası gelir. Ama o zamanlarda, hizmetçinin çorap için gerçekten bu fiyata denk bir para ödenmiş olması gerektir.

IV. Edward zamanında çorap örme zanaatı, Avrupa'nın belki hiçbir yerinde bilinmiyordu. Çorabı, basbayağı kumaştan yaparlardı. Pahalı oluşu nedenlerinden biri belki budur. İngiltere'de ilk çorap giyen, Kraliçe Elizabeth imiş. O, bunları, armağan olarak İspanya Büyükelçisi'nden almıştı.

Manifaturanın gerek kabasında, gerek incesinde kullanılan makineler, o eski çağlarda, şimdikinden pek kusurlu idi. O zamandan beri, bunlarda, üç esaslı gelişme olmuştur. Sayısı ya da önemi, ayrıca kestirilebilmek imkânı olmayan, belki daha birçok ufak tefek ilerlemeler de vardır. Bu üç ana gelişme, şunlardır: Birincisi; öreke ile iğin yerine, çıkrığın geçmesi. Bu, aynı miktar emekle, iki kat iş çıkarır. İkincisi; yün ipliği ile tek katlı yün telinin bükülmesini yahut tezgâha konulmadan önce çözgü ile atkının gereği gibi düzenlenmesini büsbütün kolaylaştırıp kısaltan, pek marifetli bir çok makinelerin kullanılması. Bu, o makinelerin icadından önce, son derece sıkıntılı ve zahmetli bir işti. Üçüncüsü; kumaşı sıkıştırmak için, su içinde ayakla çiğnenecek yerde, çırpıcı dibeğinin kullanılması. On altıncı yüzyıl başlarından önce, İngiltere'de ve, bildiğim kadarıyla, Avrupa'nın Alpler kuzeyine düşen bölgesinde, ne türden olursa olsun yel ya da su değirmeni bilinmiyordu. İtalya'ya, bunlar epey zamandır girmiş bulunuyordu.

Bu durumların göz önüne getirilmesi, gerek kaba gerek ince manifaturanın gerçek fiyatının, o eski zamanlarda, şimdikinden niçin çok yüksek olduğunu, belki bir dereceye kadar bize açıklayabilir. Malları pazara iletebilmek, daha çok emeğe mal oluyordu. Onun için, piyasaya getirildiklerinde, daha fazla emeğin bedelini satın almış ya da daha çok emekle değiş edilmiş olmaları gerekir.

O eski zamanlarda, kaba manifatura, sanatların ve sanayinin emekleme çağında bulunduğu ülkelerde hep nasıl oluyorsa, İngiltere'de de belki öyle yapılmıştır. İhtimal, bu, işin her ayrı parçası, zaman zaman, kendi başına hemen her ailenin başka başka bütün üyelerince yapılan bir ev sanayisiydi. Ama, öyle ki, yapacak başka şeyleri olmayınca, onunla uğraşıyorlardı. Bu zanaat, içlerinden hiçbirinin geçimlerinin çoğunu sağladıkları belli başlı bir iş olmuyordu. Önceden görüldüğü gibi, bu tarzda yapılan eser, işçi geçiminin başlıca ya da biricik para kaynağı olan işten, pazara her zaman daha ucuza çıkarılır. Öte yandan, ince manifatura, o zamanlar İngiltere'de değil, zengin ve ticaretçi bir ülke olan Flanders'e yapılıyordu. Bunu, belki o zamanda, şimdi olduğu gibi nafakasının tümünü veya başlıcasını oradan sağlayan kimseler yapıyordu. Sonra, bu yabancı bir sanayi olup, Kral'a biraz resim, hiç değilse ton başına ya da lira başına ödenen eski gemi vergisini vermiş olsa gerektir. Gerçekte, bu resim belki pek ağır değildi. Yüksek resimlerle yabancı manifatura ithalini kısmak değil; tacirlerin, imkân olduğu kadar ucuz fiyatla, üste gelenleri, istedikleri ve ülkeleri sanayisinin

beceremediği elverişli, göz alıcı maddelerle donatabilmelerini mümkün kılmak için bu ithali teşvik etmek, o zamanın Avrupa politikası idi.

Bu durumların gözden geçirilmesi, o eski zamanlarda, kaba manifaturanın gerçek fiyatının ince manifaturaya göre niçin şimdikinden çok düşük olduğunu belki bir dereceye kadar bize açıklayabilir.

Bu Bölümün Sonucu

Topluluk durumundaki her ilerlemenin, doğrudan doğruya ya da dolayısıyla, arazinin gerçek rantını yükseltmeye, toprak sahibinin gerçek zenginliğini, yani başkalarının emeğini yahut emek ürününü satın alma gücünü artırmaya vesile olduğunu kaydederek, kitabın bu pek uzun bölümünü sona erdireceğim.

Bayındırlığın ve ekip biçmenin genişlemesi, rantı doğrudan doğruya yükseltmeye sebep olur. Toprak sahibinin ürün üzerindeki payı, ürünün artmasıyla kuşkusuz artar.

Toprağın işlenmemiş ürünlerinden, ilkin bayındırlığın ve ekip biçmenin artması sonucu, sonra büsbütün genişlemesi nedeni olanlardaki gerçek fiyat yükselişi; örneğin, hayvan fiyatındaki yükseliş, rantı doğrudan doğruya ve daha büyük oranda artırmaya vesile olur. Toprak sahibine ait payın gerçek değeri, yani başka kimselerin emeği üzerindeki gerçek egemenliği, ürünü gerçek değeri ile yükselmekle kalmayıp, onun payının tüm ürüne olan oranı da, bu değerle birlikte yükselir. Gerçek fiyatındaki yükselişten sonra, o ürün, devşirilmek için daha çok emeğe gereksinme göstermez. Şu halde, bu ürünün daha küçük bir oranı, o emeğin kullanan mal mevcudunu, alışılmış kârı ile birlikte yeniden yerine koymaya yetecektir. Bundan ötürü, ürünün daha büyük bir oranı, toprak sahibinin olmalıdır.

İşlenmiş malların gerçek fiyatını doğrudan doğruya azaltmaya vesile olan, emeğin üretici güçlerindeki bütün bu gelişmeler, gerçek rantı dolambaçlı şekilde yükseltmeye yatkındır. Toprak sahibi işlenmemiş ürünün kendi tüketimini aşan kısmını yahut aynı şey demek olan bedelini, işlenmiş ürün ile değiş eder. İşlenmiş ürünün gerçek fiyatını azaltan şey ötekinin fiyatını yükseltir. Böylelikle birinin eskisi kadarı, ötekinin daha fazlasına eşit olur. Toprak sahibi de, gereksindiği rahatlık sağlayan maddelerle, süslerin ya da göz alıcı nesnelerin daha çoğunu satın alabilecek duruma girer.

Topluluğun gerçek zenginliğindeki her artış, yani toplulukta kullanılan faydalı emek miktarındaki her çoğalış, gerçek rantı dolambaçlı şekilde yükseltmeye vesile olur. Bu emeğin hatırı sayılır bir payı tabii toprağa gider. Toprağın ekilip biçilmesinden daha çok insan ve hayvan kullanılır. Yetiştirilmesinde bu böylece kullanılan mal mevcudunun artmasıyla, ürün artar. Ürün ile birlikte, rant çoğalır.

Öte yandan, bunun tersi olan şartlar, yani toprağı işleyip bayındırmanın savsanması; toprağın işlenmemiş ürününün herhangi bir kısmının gerçek fiyatındaki düşüş; mal yapma sanatının ve sanayisinin bozulması yüzünden mamullerin gerçek fiyatındaki yükseliş; topluluğun gerçek zenginliğinin alçalışı; bütün bunlar, arazinin gerçek rantını düşürmeye, arazi sahibinin gerçek zenginliğini azaltmaya, onun başkasının emeğini veya emek ürününü satın alabilme gücünü küçültmeye sebep olur.

Evvelce görülmüş olduğu üzere, her ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık ürününün tümü yahut aynı şey demek olan tüm fiyatı, doğal olarak üçe ayrılır: Rant... Emek ücreti... Mal mevcudu kârı... Bunlar da, üç ayrı tabakadan kimsenin, yani, rant ile geçinenlerin ücretlerle geçinenlerin, kârla geçinenlerin gelirini oluşturur. Bunlar, her uygar topluluğun üç ulu, köklü ve ana tabakası olup, bütün öteki tabakaların geliri eninde sonunda bunlarınkinden çıkar.

Bu üç ulu tabakadan ilkinin çıkarı, hemen şimdi söylenenlerde görüldüğü üzere, topluluğun genel çıkarı ile kesin ve ayrılmaz şekilde ilgilidir. Birini destekleyen ya da ona ket vuran şey, kuşkusuz ötekini de yüceltir ve köstekler. Kamu, bir ticaret ya da zabıta yasası üzerinde tartışırken, toprak sahipleri, hiç değilse, bu çıkarın ne olduğu hakkında epey bilgileri varsa, kendi öz tabakalarının çıkarını yürütmek düşüncesiyle, bunu hiçbir zaman yanlış yola çelemezler. Gerçekte, pek çok kez bunların bilgileri epey noksandır.

Üç tabaka içinde bunlar, geliri, gerek emeğe gerek çabaya mal olmayıp, sanki kendiliğinden geliveren, onların planına ya da tasarına bağlı bulunmayan tek sınıftır. Durumlarındaki rahatlığın ve güvenliğin doğal sonucu olan tembellik, çokluk, bunları hem bilgisiz eder hem bir kamusal yaşamın sonu nereye varacağını önceden görüp anlamak için gereği gibi kafalarını işletebilmelerini olanaksız kılar.

İkinci tabakanın, yani ücretleriyle geçinenlerin çıkarı, birincilerinki kadar kesin olarak, toplumun çıkarıyla ilgilidir. Önceden gösterildiği gibi, işçi ücretleri hiçbir zaman emek talebi sürekli yükseldiği ya da kullanılan emek miktarı her yıl epey arttığı zaman olduğu kadar dolgun değildir. Toplumun bu gerçek zenginliği duralar gibi olunca, işçi ücretleri, çok geçmeden, işçinin çoluk çocuk yetiştirmesini ya da işçi soyunu devam ettirmesini mümkün kılmaya zar zor yetecek kadar alçalır. Topluluk çökmeye yüz tutunca, bunun bile aşağısına düşer. Mal sahipleri tabakasına, toplumun refahı, belki, işçiler tabakasından çok kazanç sağlar. Ama toplumdaki çökmeye yüz tutuşun, mal sahiplerinden daha çok acısını çeken tabaka yoktur. İşçinin çıkarı, toplumun menfaatine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, işçi bu çıkarı kavrayacak ya da onun kendi çıkarıyla olan ilgisini anlayacak yetenekte değildir. İşçinin durumu, gereken bilgiyi edinebilmesine zaman bırakmaz. Bilgisi tam da olsa, eğitimi ile alışkanlıkları, çokluk, onu yargıda bulunmak için elverişsiz kılar. Onun için, kamu tartışmalarında, işçinin sesi az işitilir. Buna kulak asıldığı ise hiç olmaz. Yalnız bazı olağanüstü hallerde, kendinin değil, patronların öz maksatları için onlarca körüklenip kışkırtıldığı ve desteklendiği zaman işçinin yaygarası duyulur.

İşçi çalıştıranlar, üçüncü tabakayı, yani, kârla geçinenler tabakasını oluşturur. Her topluluktaki faydalı emeğin çoğunu harekete getiren, kâr hatırına kullanılan mal mevcududur. Mal mevcudu kullananların planlarıyla tasarıları, emeğin bütün en önemli işlemlerini düzenleyip yöneltir. Bütün bu planlarla tasarların güttüğü amaç, kârdır. Ama kâr, rant ve ücretler gibi, toplumun refahı ile yükselip, çökmeye yüz tutmasıyla alçalmaz. Tersine olarak; kâr, zengin ülkelerde doğal olarak düşük, yoksullarda ise yüksektir. Yıkılmaya doğru en hızla giden ülkelerde ise kâr, her zaman en yüksektir. Onun için, bu üçüncü tabakanın çıkarı ile topluluğun genel menfaati arasındaki ilgi, öteki iki sınıfın çıkarı ile aynı değildir. Bu tabakada, tacirlerle patron sanayiciler, çokluk en büyük sermayeleri kullanıp, zenginlikleriyle, herkesten yakınlık görmede en büyük payı kendi üzerlerine çeken iki halk sınıfıdır. Bütün ömürlerince plan ve tasarılarla uğraştıkları için bunlar, çokluk, taşralı mülk sahiplerinden daha keskin anlayışlı olurlar. Bununla birlikte, kafaları genel olarak, topluluğun menfaatinden çok kendi özel iş kollarının çıkarı üzerinde işlediğinden, en büyük açık yüreklilikle bile varılmış olsa –her zaman böyle olmamıştır– vardıkları yargılardan, bu

iki amacın birincisi üzerinde olana değil, ikincisi üzerinde olana güvenilebilir. Bunların taşralı arazi sahibine üstün oluşu, kamu menfaati üzerindeki bilgilerinden değil, öz çıkarlarını, taşralı beyzadenin, kendi menfaatini bildiğinden daha iyi bilmelerindendir. Öz çıkarları üzerindeki bu üstün bilgi sayesinde, çokluk, iyi yürekli taşra beyini aldatmış, kendinin değil, onların menfaatinin kamuya hayırlı olduğu şeklindeki, gafil[121] fakat temiz bir inanç yüzünden, onu hem kendi çıkarından hem kamu menfaatinden vazgeçmek için kandırmışlardır. Ama bir ticaret ya da sanayi alanında uğraşanların çıkarı, her zaman için, bazı bakımlardan kamu menfaatinden farklı, hatta buna aykırıdır. Pazarı genişletip rekabeti daraltmak, her zaman iş adamlarının çıkarınadır. Piyasayı genişletmek, çokluk, kamu çıkarı için yeterince hoş olabilir. Ama rekabeti daraltmak, hep onun aleyhine olmak lazım gelir. Bu yalnızca, iş adamlarının, kârlarını doğal şekilde oluşacak olanın üstüne çıkararak kendi menfaatleri için öteki hemşerileri üzerine yersiz bir vergi koymalarını mümkün kılmaya yarar. Bu tabakadan gelen yeni bir ticaret kanunu ya da karar önergesi, daima büyük bir ihtiyatla dinlenmek; kılı kırk yararak, en kuşkulu bir dikkatle uzun uzadıya, iyiden iyiye incelenmeden hiçbir zaman kabul edilmemelidir. Bu, çıkarı hiçbir zaman kamu menfaatiyle tıpkı tıpkısına bir olmayan; genel olarak, halkı aldatmakta, hatta ezmekte menfaati bulunup, nitekim birçok vesilelerle, onu hem aldatmış hem ezmiş olan, bir insan tabakasından gelmektedir.

Birinci Kitabın Sonu

207 ve 223'üncü sayfalarda sözü edilen çizelgeler

Yıllar	Her yıl buğdayın çeyrek kantarının fiyatı			Bir yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın şimdiki para ile ortalama fiyatı		
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1202	-	12	-	-	-	-	1	16	-
1205	-	12	-	-	13	5	2	-	3
	-	13	4						
	-	15	-						
1223	-	12	-	-	-	-	1	16	-
1237	-	3	4	-	-	-	-	10	-
1243	-	2	-	-	-	-	-	6	-
1244	-	2	-	-	-	-	-	6	-
1246	-	16	-	-	-	-	2	8	-
1247	-	13	4	-	-	-	2	-	-
1257	1	4	-	-	-	-	3	12	-
1258	1	-	-	-	17	-	2	11	-
	-	15	-						
	-	16	-						
1270	4	16	-	5	12	2	16	16	-
	6	8	-						
1286	-	2	8	-	9	4	1	8	-
	-	16	-						
						Toplam	£35	9	3
						Ortalama fiyat	£2	19	1/4

Yıllar	Her yıl buğdayın çeyrek kantarının fiyatı			Bir yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın şimdiki para ile ortalama fiyatı		
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1287	—	3	4	—	—	—	—	10	—
	—	—	8						
	—	1	—						
	—	1	4						
1288	—	1	6	—	3	— 1/4	—	9	— 3/4
	—	1	8						
	—	2	—						
	—	3	4						
	—	9	4						
	—	12	—						
	—	6	—						
1289	—	2	—	—	10	1 3/4	1	10	4 1/2
	—	10	8						
	1	—	—						
1290	—	16	—	—	—	—	2	8	—
1294	—	16	—	—	—	—	2	8	—
1302	—	4	—	—	—	—	—	12	—
1309	—	7	2	—	—	—	1	1	6
1315	1	—	—	—	—	—	3	—	—
	1	—	—						
1316	1	10	—	1	10	6	4	11	6
	1	12	—						
	2	—	—						
	2	4	—						
	—	14	—						
1317	2	13	—	1	19	6	5	18	6
	4	—	—						
	—	6	8						
1336	—	2	—	—	—	—	—	6	—
1338	—	3	4	—	—	—	—	10	—
				Toplam			£23	4	11 1/4
				Ortalama fiyat			£ 1	18	8

Yıllar	Her yıl buğdayın çeyrek kantarının fiyatı			Bir yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın şimdiki para ile ortalama fiyatı		
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1339	—	9	—	—	—	—	1	7	—
1349	—	2	—	—	—	—	—	5	2
1359	1	6	8	—	—	—	3	2	2
1361	—	2	—	—	—	—	—	4	8
1363	—	15	—	—	—	—	1	15	—
1369	1 1	— 4	n — —	1	2	—	2	9	4
1379	—	4	—	—	—	—	—	9	4
1387	—	2	—	—	—	—	—	4	8
1390	— — —	13 14 16	4 — —	—	14	5	1	13	7
1401	—	16	—	—	—	—	1	17	4
1407	— —	4 3	4 3/4 4	—	3	10	—	8	11
1416	—	16	—	—	—	—	1	12	—
						Toplam	£15	9	4
						Ortalama fiyat	£ 1	5	9 1/3
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1423	—	8	—	—	—	—	—	16	—
1425	—	4	—	—	—	—	—	8	—
1434	1	6	8	—	—	—	2	13	4
1435	—	5	4	—	—	—	—	10	8
1439	1 1	— 6	— 8	1	3	4	2	6	8
1440	1	4	—	—	—	—	2	8	—
1444	— —	4 4	4 —	—	4	2	—	8	4
1445	—	4	6	—	—	—	—	9	—
1447	—	8	—	—	—	—	—	16	—
1448	—	6	8	—	—	—	—	13	4
1449	—	5	—	—	—	—	—	10	—
1451	—	8	—	—	—	—	—	16	—
						Toplam	£12	15	4
						Ortalama fiyat	£ 1	1	3 1/2

Yıllar	Her yıl buğdayın çeyrek kantarının fiyatı			Bir yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın şimdiki para ile ortalama fiyatı		
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1453	—	5	4	—	—	—	—	10	8
1455	—	1	2	—	—	—	—	2	4
1457	—	7	8	—	—	—	—	15	4
1459	—	5	—	—	—	—	—	10	—
1460	—	8	—	—	—	—	—	16	—
1463	—	2	—	—	1	10	—	3	8
	—	1	8						
1464	—	6	8	—	—	—	—	10	—
1486	1	4	—	—	—	—	1	17	—
1491	—	14	8	—	—	—	1	2	—
1494	—	4	—	—	—	—	—	6	—
1495	—	3	4	—	—	—	—	5	—
1497	1	—	—	—	—	—	1	11	—
						Toplam	£ 8	9	—
						Ortalama fiyat	—	14	1
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1499	—	4	—	—	—	—	—	6	—
1504	—	5	8	—	—	—	—	8	6
1521	1	—	—	—	—	—	1	10	—
1551	—	8	—	—	—	—	—	2	—
1553	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1554	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1555	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1556	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1557	—	4	—	—	17	8 1/2	—	17	8 1/2
	—	5	—						
	—	8	—						
	2	13	4						
1558	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1559	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1560	—	8	—	—	—	—	—	8	—
						Toplam	£ 6	0	2 1/2
						Ortalama fiyat	—	10 —	5/12

Yıllar	Her yıl buğdayın çeyrek kantarının fiyatı			Bir yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın şimdiki para ile ortalama fiyatı		
	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni	Lira	Şilin	Peni
1561	-	8	-	-	-	-	-	8	-
1562	-	8	-	-	-	-	-	8	-
1574	2	16	-	2	-	-	2	-	-
	1	1	-						
1587	3	4	-	-	-	-	3	4	-
1594	2	16	-	-	-	-	2	16	-
1595	2	13	-	-	-	-	2	13	-
1596	4	-	-	-	-	-	4	-	-
1597	5	4	-	4	12	-	4	12	-
	4	-	-						
1598	2	16	8	-	-	-	2	16	8
1599	1	19	2	-	-	-	1	19	2
1600	1	17	8	-	-	-	2	17	8
1601	1	14	10	-	-	-	2	14	10
				Toplam			£28	9	4
				Ortalama fiyat			£2	7	5 1/3

İkisini de içermek üzere, 1595 ten 1764 e değin, 25 Mart Meryem yortusu ile 29 Eylûl Mikâil günlerinde, en iyi ya da en pahalı buğdayın 9 kilelik çeyrek kantarının Windsor pazarındaki fiyatları. Her yılın fiyatı, bu iki pazar gününün en yüksek fiyatları arasındaki ortalamadır.

Yıllar	Lira	Şilin	Peni	Yıllar	Lira	Şilin	Peni
1595	2	0	0	1621	1	10	4
1596	2	8	0	1622	2	18	8
1597	3	9	6	1623	2	12	0
1598	2	16	8	1624	2	8	0
1599	1	19	2	1625	2	12	0
1600	1	17	8	1626	2	9	4
1601	1	14	10	1627	1	16	0
1602	1	9	4	1628	1	8	0
1603	1	15	4	1629	2	2	0
1604	1	10	8	1630	2	15	8
1605	1	15	10	1631	3	8	0
1606	1	13	0	1632	2	13	4
1607	1	16	8	1633	2	18	0
1608	2	16	8	1634	2	16	0
1609	2	10	0	1635	2	16	0
1610	1	15	10	1636	2	16	8
1611	1	18	8		16)40	0	0
1612	2	2	4		£ 2	10	0
1613	2	8	8				
1614	2	1	8 1/2				
1615	1	18	8				
1616	2	0	4				
1617	2	8	8				
1618	2	6	8				
1619	1	15	4				
1620	1	10	4				
	26)54	0	6 1/2				
	£ 2	1	6 9/13				

Yıllar	Lira	Şilin	Peni	Yıllar	Lira	Şilin	Peni
					79	14	10
1637	2	13	0	1671	2	2	0
1638	2	17	4	1672	2	1	0
1639	2	4	10	1673	2	6	8
1640	2	4	8	1674	3	8	8
1641	2	8	0	1675	3	4	8
1642	[*] 0	0	0	1676	1	18	0
1643	0	0	0	1677	2	2	0
1644	0	0	0	1678	2	19	0
1645	0	0	0	1679	3	0	0
1646	2	8	0	1680	2	5	0
1647	3	13	8	1681	2	6	8
1648	4	5	0	1682	2	4	0
1649	4	0	0	1683	2	0	0
1650	3	16	8	1684	2	4	0
1651	3	13	4	1685	2	6	8
1652	2	9	6	1686	1	14	0
1653	1	15	6	1687	1	5	2
1654	1	6	0	1688	2	6	0
1655	1	13	4	1689	1	10	0
1656	2	3	0	1690	1	14	8
1657	2	6	8	1691	1	14	0
1658	3	5	0	1692	2	6	8
1659	3	6	0	1693	3	7	8
1660	2	16	6	1694	3	4	0
1661	3	10	0	1695	2	13	0
1662	3	14	0	1696	3	11	0
1663	2	17	0	1697	3	0	0
1664	2	0	6	1698	3	8	4
1665	2	9	4	1699	3	4	0
1666	1	16	0	1700	2	0	0
1667	1	16	0		60)153	1	8
1668	2	0	0		£ 2	11	0 1/3
1669	2	4	4				
1670	2	1	8				

[*] Hesapta eksiktir. 1646 yılını, rahip Fleetwood tamamlamıştır.

Yıllar	Lira	Şilin	Peni
1701	1	17	8
1702	1	9	6
1703	1	16	0
1704	2	6	6
1705	1	10	0
1706	1	6	0
1707	1	8	6
1708	2	1	6
1709	3	18	6
1710	3	18	0
1711	2	14	0
1712	2	6	4
1713	2	11	0
1714	2	10	4
1715	2	3	0
1716	2	8	0
1717	2	5	8
1718	1	18	10
1719	1	15	0
1720	1	17	0
1721	1	17	6
1722	1	16	0
1723	1	14	8
1724	1	17	0
1725	2	8	6
1726	2	6	0
1727	2	2	0
1728	2	14	6
1729	2	6	10
1730	1	16	6
1731	1	12	10
1732	1	6	8
1733	1	8	4
1734	1	18	10
1735	2	3	0
1736	2	0	4

Yıllar	Lira	Şilin	Peni
1737	1	18	0
1738	1	15	6
1739	1	18	6
1740	2	10	8
1741	2	6	8
1742	1	14	0
1743	1	4	10
1744	1	4	10
1745	1	7	6
1746	1	19	0
1747	1	14	10
1748	1	17	0
1749	1	17	0
1750	1	12	6
1751	1	18	6
1752	2	1	10
1753	2	4	8
1754	1	14	8
1755	1	13	10
1756	2	5	3
1757	3	0	0
1758	2	10	0
1759	1	19	10
1760	1	16	6
1761	1	10	3
1762	1	19	0
1763	2	0	9
1764	2	6	9
	64)129	13	6
	£ 2	0	6 19/32

Yıllar	Lira	Şilin	Peni	Yıllar	Lira	Şilin	Peni
1731	1	12	10	1741	2	6	8
1732	1	6	8	1742	1	14	0
1733	1	8	4	1743	1	4	10
1734	1	18	10	1744	1	4	10
1735	2	3	0	1745	1	7	6
1736	2	0	4	1746	1	19	0
1737	1	18	0	1747	1	14	10
1738	1	15	6	1748	1	17	0
1739	1	18	6	1749	1	17	0
1740	2	10	8	1750	1	12	6
	10)18	12	8		10)16	18	2
	£1	17	3 1/5		£1	13	9 4/5

İkinci Kitap

Mal Mevcudunun Doğası, Birikimi ve Kullanılması

Giriş

İşbölümünün olmadığı, değiş tokuşun pek seyrek yapıldığı, her insanın, ihtiyacını kendi başına sağladığı, topluluğun o ilerlememiş durumunda, topluluk işinin yürütülmesi için, önceden bir mal mevcudu biriktirmeye ya da yığmaya gerek yoktur. Her insan, zaman zaman ortaya çıkan gereksinmelerini, sırasıyla ve kendi çalışmasıyla gidermeye uğraşır. Acıkınca, avlanmak üzere ormana gider. Giysisi eskidi mi, ilk öldüreceği iri hayvanın derisi ile giyinir. Harap olmaya yüz tuttu mu, kulübesini, en yakındaki ağaçlarla ve yer tezeği ile elinden geldiğince onarır.

Ama işbölümü bir kez iyiden iyiye yer etti mi, bir insanın kendi emeği, zaman zaman ortaya çıkan gereksinmelerinin pek azını karşılayabilir. Bu ihtiyaçların pek çoğu, başka insanların emek ürünü ile sağlanır. O bunları, kendi emeğinin ürünü ile, ya da aynı şey demek olan bedeli ile satın alır. Gelgelelim, emeğinin ürünü tamam olup satılıncaya değin, bu satın almayı yapmak imkânsızdır. Onun için, hiç değilse, bu olayların her ikisinin de meydana gelmesine dek, kendisini geçindirip işinin gereçleri ve aletleriyle donatacak çeşit eşya stokunu bir yere yığmak gerekir. Kumaşını tamamlayıp satıncaya değin, geçineceğini ve işinin gereçleriyle aletlerini edinmeye yetecek bir mal mevcudu ya eli altında ya bir başkasının eli altında, önceden bir yere yığılmış değilse, bir dokumacı kendini işine tamamıyla veremez. Bu birikme, besbelli, çalışmasını bunca uzun zaman, böyle apayrı bir işe harcamadan önce olmalıdır.

İşlerin doğası dolayısıyla, mal mevcudu birikmesinin, işbölümünden önce olması gerektiğinden; emek, mal mevcudunun durmadan artarak birikmesi oranında, gitgide inceden inceye bölümlere ayrılabilir. Aynı sayıda kimsenin işleyebileceği gereç miktarı, emeğin gitgide daha ince bölümlere ayrılması oranında çoğalır. Her işçinin işlemleri gitgide daha ileri bir basitlik derecesine indiğinden, bu işlemleri kolaylaştırıp kısaltmak için türlü yeni makineler icat olunmaya başlar. Onun için, işbölümü ilerledikçe, aynı sayıda işçiye devamlı iş sağlamak üzere, ilerlememiş bir durumda gerekecek kadar erzak stoku ve o durumda gerekecek olandan daha büyük bir gereç ve alet stoku, önceden biriktirilmiş olmalıdır. Ama, her iş alanındaki işçi sayısı, genelde, o alandaki işbölümü ile artar. Yahut daha

doğrusu, sayılarının artması, onların böylece sınıflanıp inceden inceye bölümlere ayrılmalarını mümkün kılar.

Emeğin üretici güçlerindeki bu büyük gelişmenin vücuda gelmesi için, önceden mal mevcudu birikimi gerekli olduğu gibi, o birikme de, doğal olarak bu gelişmeye yol açar. Mal mevcudunu emekçi tutmakta kullanan kimse, bunu mümkün olduğu kadar çok iş çıkaracak tarzda kullanmayı kuşkusuz ister. Onun için, bu kimse hem işçileri arasında en elverişli iş dağıtımını sağlamaya hem de akıl edebileceği ya da satın almaya gücü yetebileceği en iyi makinelerle onları donatmaya çalışır. Bu her iki bakımdan da elindeki imkânlar, genel olarak mal mevcudunun büyüklüğü ya da bu mevcudun çalıştırabileceği insan sayısı oranındadır. Bundan ötürü, her ülkedeki emek miktarı o emeği işe koşan mal mevcudu miktarı ile arttığı gibi, bu artışın sonucu olarak, aynı miktarda çalışma daha çok iş çıkarır.

Çalışma ve çalışmanın üretici güçleri üzerinde, mal mevcudu artışının etkileri, genel olarak bunlardır.

Bundan sonraki kitapta, mal mevcudunun ne olduğunu, türlü çeşitlerden sermaye halinde birikmesinin sonuçlarını, bu sermayelerin türlü kullanışlarının etkilerini, açıklamaya çalıştım. Bu kitap, beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde bir bireyin ya da büyük bir topluluğun mal mevcudunun, doğal olarak, kendi kendine bölündüğü türlü kısımların veya kolların neler olduğunu göstermeye çalıştım. İkinci bölümde, topluluğun genel mal mevcudunun özel bir kolu sayılan paranın mahiyeti ile görevini açıklamaya çalıştım. Bir sermaye halinde biriken mal mevcudunu ya ait olduğu kimse kullanabilir ya da onu, bir başkasına ödünç verebilir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, bu her iki durumda, bunun nasıl olduğunu gözden geçirmeye çalıştım. Beşinci ve sonuncu bölümde ise sermayenin türlü kullanılışlarının, gerek ulusal uğraş üzerinde gerekse toprağın ve emeğin yıllık ürün miktarı üzerinde doğrudan doğruya yarattığı çeşitli etkiler ele alınmaktadır.

Bölüm I

Mal Mevcudunun Bölünüşü Üzerine

Elinde bulunan mal mevcudu, kendisini birkaç gün ya da birkaç hafta geçindirmeye ancak yetip artmayacak kadarsa, bir insanın, bundan bir gelir elde etmeyi düşündüğü pek olmaz. O, bunu, elinden geldiğince idareli tüketir. Bütün bütün tüketmeden önce de, onun yerini doldurabilecek bir emeğiyle elde etmeye çalışır. Bu durumda, geliri yalnızca emeğinden elde edilmiş olur. Bütün ülkelerde, emeğiyle geçinen yoksulların çoğunun durumu budur.

Ama elinde kendisini aylarca ya da yıllarca beslemeye yetecek mal mevcudu bulundu mu, insan bunun çoğundan bir gelir sağlamaya tabii çalışır. Bu gelir gelmeye başlayıncaya değin, tez elden olacak tüketimi için, yalnızca kendisini besleyebilecek kadarını alıkoyar. Onun için, mal mevcudunun tümü ikiye ayrılmış olur. Kendisine bu geliri getirmesini umduğu kısma, o kişinin sermayesi denir. Öteki kısım ise, doğrudan doğruya tüketimini karşılayandır. Bu da ya (birincisi) kökeninde tüm mal mevcudunun bu maksada ayrılmış kısmından ya (ikincisi) şu veya kaynaktan azar azar edindiği gelirden ya da (üçüncüsü) geçmiş yıllarda bunlardan biri veya ötekiyle satın alınmış, henüz bütün bütün yoğaltılmamış şeylerden oluşur. Giyecek, ev eşyası ve benzeri şeylerden oluşma mevcudu gibi... İnsanların doğrudan doğruya kendi tüketimleri için, çokluk alıkoydukları mal mevcudu, bu üç nesnenin birinden, ötekinden ya da hepsinden oluşur.

Sermayenin, onu kullanana bir gelir ya da kâr getirmek üzere çalıştırılabileceği iki ayrı yol vardır.

Birincisi; sermaye, ürünü yetiştirmede, yapmada ya da satın alıp tekrar kârla satmada kullanılabilir. Bu tarzda kullanılan sermaye, elinde kaldıkça veya aynı biçimde durdukça, kullanana gelir ya da kâr getirmez. Para karşılığında satılıncaya değin, malları, tacire gelir ya da kâr getirmez. Para da, bunun gibi, tekrar mal ile değiş edilinceye dek, bir şey getirmez. Sermayesi, boyuna, kendisinden bir şekilde uzaklaşmakta bir başka biçimde geriye gelmektedir. Ancak, böyle bir elden ele dolaşma yoluyla veya birbirini kovalayan değiş edişlerle sermaye tacire bir kâr getirebilir. Bu gibi sermayelere pek yerinde olarak döner sermayeler[122] denilebilir.

İkincisi; sermaye, toprağın bayındırılmasında; faydalı makinelerin, zanaat aletlerinin satın alınmasında yahut sahip değiştirmeksizin veya başkaca elden ele dolaşmaksızın gelir ya da kâr getiren benzeri şeylerde kullanılabilir. Onun için, bu gibi sermayelere, pek yerinde olarak, durağan sermayeler[123] denilebilir.

Türlü işler, bunlarda kullanılan durağan ve döner sermayeler arasında, pek başka başka oranlara lüzum gösterir.

Örneğin; bir tacirin sermayesi, tümü ile döner bir sermayedir. Onun, makinelere ya da zanaat aletlerine ihtiyacı olmaz. Meğer ki, dükkânın veya mağazasına, makine ya da araç gereç gözüyle bakıla.

Her zanaat ustasının veya sanayicinin bir kısım sermayesi, zanaat aletlerine bağlanmış olmak zorundadır. Bununla birlikte, bu kısım, kiminde pek ufak, ötekilerinde ise pek büyüktür. Bir terzi ustasının, bir paket iğneden başka zanaat aletine ihtiyacı yoktur. Kunduracı ustasının aletleri, pahada biraz daha ama pek az daha ağırdır. Dokumacının aletleri, kunduracınınkilere kıyasla epey pahalıdır. Bununla birlikte, bütün bu gibi zanaat ustalarının sermayesinin pek büyük kısmı ya işçilerinin ücreti ya gereçlerinin bedeli halinde elden ele dolaşır; yapıtın bedeli, bunu bir kârla geri getirir.

Başka işlerde, çok daha büyük durağan sermaye ister. Büyük bir demir fabrikasında, cevher eritecek fırın, demirhane, dökümhane, pek büyük bir masraf etmeden kurulamayacak olan zanaat araçlarıdır. Kömür işletmeleri ile her türlü maden ocaklarında, suyu çekmek için ve başkaca maksatlar için gerekli makineler, çokluk bunda da pahalıdır.

Çiftçi sermayesinin tarım aletlerinde kullanılan kısmı, durağan; çiftçinin çalıştırdığı ırgatların ücret ve geçimi için kullanılan kısım ise, döner sermayesidir. Birini elinde tutmakla, ötekini ise elden çıkarmakla çiftçi kâr eder. Çift süren hayvanlarının bedeli veya değeri, tarım aletlerinki gibi durağan bir sermayedir. Bunların bakımı, iş gören ırgatların beslenme masrafı gibi, döner bir sermayedir. Çiftçi, çift hayvanlarını elinde tutup, bunların boğazını doyurmak için gerekeni elden çıkararak kârını sağlar. Çift için olmayıp da, satılmak üzere alınarak semirtilen hayvanların, gerek bedeli gerek bakımı, döner bir sermayedir. Çiftçi, bunları elden çıkararak kârını sağlar. Hayvan yetiştirici bir ülkede, çift sürmek veya satılmak üzere

değil de, yününden, sütünden, yavrulamasından kâr edilmek için alınmış bir davar veya hayvan sürüsü durağan bir sermayedir. Kâr, bunları elde tutmakla yapılır. Bunların bakım masrafı, döner sermayedir. Kâr, bu sermayeyi çıkararak edinilir. Bu sermaye ise hem kendi kârı hem hayvanın tüm fiyatı üzerindeki kârla, yani yünün, sütün ve yavruların bedeli ile geriye gelir. Tohumluğun tüm değeri de, doğrusu istenirse, durağan bir sermayedir. Gerçi tohum yer ile ambar arasında, ileri geri gidip gelir, ama hiç sahip değiştirmez; bundan dolayı, tam anlamıyla elden ele dolaşmaz. Çiftçi, kârını, onun satılmasıyla değil, üretilmesiyle sağlar.

Bir ülkenin ya da topluluğun genel mal mevcudu, o topluluktaki bütün ahalinin veya üyelerinin mal mevcudunun aynıdır. Bundan ötürü o mevcut, tabii, her birinin başlı başına bir görevi veya vazifesi bulunan aynı üç kısma ayrılır.

Birincisi, doğrudan doğruya tüketime ayrılıp, niteliği hiç gelir veya kâr getirmemek olan kısımdır. Bu kısım, tüketicilerce satın alınmakla birlikte, henüz tamamıyla tüketilmemiş yiyecek, giyecek, ev eşyası vb. mevcudundan oluşur. Herhangi bir zamanda, bir ülkede sırf oturulacak evlerin mevcudunun da tümü, bu birinci kısmın bir parçasını oluşturur. İçinde sahibinin oturacağı bir eve yatırılmış olan sermaye, o andan başlayarak bir sermaye görevi yapmaktan çıkar veya sahibine herhangi bir gelir getiremez olur. İçinde oturulan bir ev, o haliyle oturanın gelirine hiçbir şey katmaz. Kendisine pek faydalı olduğu söz götürmez ama, bu gelirinin değil, masrafının bir kısmını oluşturan giyeceğinin ve ev eşyasının yararlılığını andırır. Kira için bir kiracıya verilecekse, ev, bir şey üretemeyeceğinden, kiracının kirayı, her zaman ya emekten ya mal mevcudundan yahut topraktan elde ettiği bir başka gelir ile ödemesi gerektir. Onun için, bir ev, sahibine gelir getirip, dolayısıyla ona sermaye hizmeti görmekle birlikte, kamuya hiçbir gelir getirmediği gibi, ona sermaye hizmeti de göremez. Halk topluluğunun tümünün geliri, bu yolla hiçbir zaman en ufak ölçüde artırılmış olamaz. Bunun gibi, giyecek ve ev eşyası da, kimi zaman bir gelir getirip, böylelikle bazı kimselere bir sermaye hizmeti görür. Maskeli şenliklerin sık olduğu ülkelerde, bir geceliğine maskara giysisi kiraya vermek bir meslektir. Döşemecilerin aylığına veya yıllığına ev eşyası kiraya verdikleri çok olur. Cenaze kaldırıcılar, tören eşyasını günlüğüne ya da haftalığına kiraya verirler. Birçok kimseler, döşeli dayalı ev kiraya verip hem evin hem eşyanın

kullanılmasından kira alırlar. Bununla birlikte, bu gibi şeylerden edinilen gelir, hep, eninde sonunda bir başka gelir kaynağından elde edilmiş olmalıdır. Bir kimseye veya bir topluluğa ait mal mevcudunun, doğrudan doğruya tüketim için ayrılmış bütün kısımları içinde, eve yatırılmış olan parça en yavaş yoğaltılır. Bir giysi stoku yıllarca dayanabilir. Bir döşeme demir başı yarım veya bütün bir yüzyıl gidebilir. İyi yapılmış gereği gibi bakılmış bir ev şeklindeki mal mevcudu ise yüzyıllarca kalabilir. Ama, tam tüketim süreleri daha ileride dolacak olmakla birlikte, bunlar gerçekte yine giysi veya ev eşyası gibi doğrudan doğruya tüketim ayrılmış birer varlıktır.

Topluluğun genel mal mevcudunun bölündüğü üç kısımdan ikincisi, durağan sermayedir. Bunun niteliği, elden ele dolaşmadan veya sahip değiştirmeden, bir gelir ya da kâr getirmesindendir. Durağan sermaye başlıca, aşağıdaki dört nesneden oluşur: Birincisi; emeği kolaylaştırıp kısaltan, bütün faydalı makinelerle zanaat aletleridir. İkincisi; kiraya veren sahipleri için de, tutup karşılığında o kirayı ödeyen kimse için de, gelir edinme aracı olarak fayda sağlayan bütün kâr getirici yapılardır.

Dükkânlar, mağazalar, işlikler, bütün gerekli yapılarıyla birlikte çiftlik evleri, ahırlar, ambarlar, vb. Bu yapılar, yalnızca oturulmaya özgü evlerden bambaşkadır. Bunlar bir çeşit zanaat araçları olup, o gözle görülebilir.

Üçüncüsü; toprak bayındırılmasıdır: Yani ormanı temizleyip tarla açmak, suları akıtıp kurutmak, sınır çevirmek, gübrelemek; toprağı işlenmeye, ekilip biçilmeye en elverişli duruma getirmek üzere, kazanç sağlayacak şekilde, yapılan masraftır. Bayındır bir çiftliğe, pek yerinde olarak emeği kolaylaştırıp kısaltan, o sayede, kullanana aynı çaptaki bir döner sermayeden çok büyük bir gelir getirebilecek faydalı makineler gözüyle bakılabilir. Bayındırılmış bir çiftlik, bu makinelerden herhangi biri kadar faydalı, onlardan çok ömürlüdür. Çoğu zaman da çiftçinin onu işletirken kullanmakta olduğu sermayenin en kârlı biçimde uygulanmasından başka onarım istemez.

Dördüncüsü; topluluk içindeki kimselerin veya topluluk üyelerinin elde etmiş oldukları faydalı hünerlerdir. Bu gibi maharetlerin elde edilmesi, onu edinen kimseye eğitimi, okuması ya da çıraklığı sırasındaki geçimi dolayısıyla her zaman gerçek bir masrafa mal olur. Bu ise, sanki, o kimsenin varlığında perçinleşip gerçekleşmiş bir sermayedir. Bu marifetler onun kendi zenginliğinin bir parçasının oluşturduğu gibi, bir yandan da,

üyesi olduğu topluluğun servetidir. Bir işçinin geliştirilmiş bulunan el yatkınlığı; emeği kolaylaştırıp kısaltan belirli bir masrafa mal olmakla birlikte, bu masrafı ödeyip bir kârla beraber yeniden yerine koyan bir zanaat makinesi veya aleti sayılabilir.

Topluluğun genel mal mevcudunun doğal olarak bölündüğü üç kısımdan üçüncüsü ve sonuncusu, bir döner sermayedir. Bunun niteliği, yalnızca, elden ele dolaşmak veya sahip değiştirmekle bir gelir getirir olmasındandır. Döner sermaye de, yine dört kısımdan oluşur:

Birincisi; paradır: bütün öteki üç kısım, onun aracılığı ile elden ele dolaşıp tüketiciler her kimse onlara dağılır.

İkincisi; kasabın, piyasa için hayvan yetiştirenin, çiftçinin, zahire tacirinin, içki yapanın, vb. nin ellerinde bulunup, satışından kâr sağlamayı umdukları yiyecek içecek mevcudundan oluşur.

Üçüncüsü; giyeceğin, ev eşyasının ve yapının, henüz bu üç biçimden birine sokulmamış olmakla birlikte, yetiştirici, sanayici, kumaşçı ile çuhacı, keresteci, doğramacı, marangoz, tuğlacı, vb. elinde duran, hiç işlenmemiş ya da az çok işlenmiş gereçlerindir.

Dördüncüsü ve sonuncusu; yapılıp tamamlanmış olmakla birlikte, hâlâ tacir yahut fabrikacı elinde bulunan, henüz elden çıkarılıp gerekli yoğaltıcılara dağıtılmamış olan işlerdir. Çokluk, demirci, ince marangoz, kuyumcu, cevahirci, porselenci, vb. dükkânlarında hazır gördüğümüz tamamlanmış yapıtlar gibi. İşte, döner sermaye, ait olduğu tacirlerin elinde bulunan yiyecek içecekten, gerçekten, her türlü tamamlanmış işlerle, sonunda, bunları kullanıp tüketecek olanlara, elden ele aktararak dağıtmak için gerekli paradan oluşur.

Bu dört kısımdan üçü –yiyecek içecek, gereç ve bütünlenmiş eserler– her yıl yahut daha uzun veya kısa bir dönem içinde, düzenli biçimde, döner sermayeden koparak ya durağan sermayeye ya doğrudan doğruya tüketim için ayrılan mevcuda katılır.

Her durağan sermaye, aslında döner bir sermayeden çıktığı gibi, sürekli olarak da, bununla beslenmelidir. Bütün faydalı makinelerle zanaat aletleri, kökeninde yapıldıkları gereçlerle onları yapan işçilerin geçimini sağlayan

bir döner sermayeden elde edilmiştir. Sürekli bakımlı tutulmak için, bunlar yine o çeşit sermayeye ihtiyaç gösterirler.

Durağan sermaye, döner sermayeden başka bir araç ile gelir getiremez. En faydalı makinalarla zanaat aletleri, üstünde kullanıldıkları gereçleri ve bunları kullanan işçilerin geçimini sağlayan döner sermaye olmasa, hiçbir şey üretmez. Ne kadar bayındırılmış olursa olsun, toprak, ürününü ekip devşiren işçileri geçindirecek bir döner sermaye olmadan gelir getirmez.

Doğrudan doğruya tüketim için ayrılabilecek olan mal mevcudunu elde tutup çoğaltmak, gerek durağan gerek döner sermayelerin biricik hedefi ve amacıdır. Halkı besleyen, giydiren ve barındıran bu mevcuttur. Halkın zenginliği ya da yoksulluğu, bu iki sermayenin, doğrudan doğruya tüketim için ayrılan mevcudu, bol veya kıt şekilde besleyebilmesine bağlıdır.

Döner sermayenin böyle büyük bir kısmı, topluluğun genel mal mevcudunun öteki iki koluna konulmak üzere boyuna geri çekilmekte olduğundan, döner sermaye de, buna karşılık sürekli olarak ikmal edilmeye lüzum gösterir. Öyle olmazsa, çok geçmeden, döner sermaye ortadan kalkar. Bu donatım, başlıca üç kaynaktan; toprağın, maden ocaklarının, dalyanların ürününden sağlanır. Bunlar, bir kısmı sonradan işlenerek tamamlanmış eser haline getirilen, erzakın ve gerecin sürekli ikmalini sağlar. Bununla da, döner sermayeden boyuna tüketilmekte bulunan erzak, gereç ve tamamlanmış eser, yerine konmuş olur. Döner sermayenin paradan oluşan kısmını koruyup çoğaltmak için gerekli olan şey ise madenlerden gelir. Çünkü, işler her zamanki halinde yürürken, bu kısım; topluluğun genel mal mevcudunun öteki iki koluna konulmak üzere, öbür üçü gibi, mutlaka döner sermayeden alınmaz ama; yine, başka her şey gibi, o da, eninde sonunda, yıpranıp eskimek, hatta kimi zaman ya kaybolmak ya dışarıya gönderilmek; bundan ötürü, kuşkusuz pek daha ufak miktarda da olsa, habire yerine konulmaya lüzum gösterir.

İşlenebilmek için, toprağın, maden ocaklarının, dalyanların, hepsinin, gerek durağan gerekse döner sermayeye ihtiyaçları vardır. Bunların ürünü hem bu sermayeleri hem topluluktaki bütün öteki sermayeleri, bir kârla birlikte yeniden yerine koyar. Nitekim, çiftçi sanayicinin bir yıl önce tükettiği yiyecek içeceği ve işlediği gereçleri, her yıl yeniden yerine koyar. Sanayici de aynı zaman içinde, çiftçinin yıpratıp tükettiği tamamlanmış eserleri yeniden meydana getirir. Bu iki sınıf halk arasında, her yıl yapılan

gerçek değiş etme budur. Ama, birinin işlenmemiş, ötekinin işlenmiş ürününün doğrudan doğruya trampa edildiği pek olmaz. Çünkü, çiftçinin, zahiresi ile hayvanını, keteni ile yününü, gereksindiği giyeceği, ev eşyasını ve zanaat aletlerini satın almayı uygun gördüğü aynı kimseye sattığı yok gibidir. Onun için, işlenmemiş ürününü parayla satar. Bununla, ihtiyacı olan işlenmiş ürünü, nereden kabilse oradan satın alabilir. Toprak; dalyanların ve maden ocaklarının işletildikleri sermayelerin bile bir kısmını olsun, yeniden yerine koyar. Balığı sudan çıkaran, toprağın ürünüdür. Madenleri yerin dibinden çıkaran da yer yüzünün ürünüdür.

Doğal verimlilikleri bir ise, toprağın, madenlerin, dalyanların ürünü, bunlar için kullanılan sermayelerin büyüklüğü ve gereği gibi işletilmesi oranında olur. Sermayeler eşit, kullanılış yordamı aynı derecede iyi olunca, ürün bunların doğal verimliliği oranında olur.

Güvenliği epey yerinde olan bütün ülkelerde her aklı başında insan, eli altındaki mal mevcudunu ya şimdi zevk sağlamak ya gelecekte kâr etmek üzere kullanmaya çalışacaktır. Şimdiki zevki sağlamak üzere kullanıyorsa, bu, tez elden tüketim için ayrılmış bir mevcuttur. Bu mevcut gelecekteki kârı elde etmek üzere kullanıyorsa, bu kârı ya o adamda kalmakla ya ondan uzaklaşmakla sağlaması gerekir. Birinci halde bu, durağan bir sermaye; ikincisinde, döner sermayedir. İster kendinin olsun, ister başkasından ödünç alınmış bulunsun, dirliği düzenliği hayli yolunda bir yerde, egemenliği altındaki mal mevcudunun hepsini, bu üç şekilden birinde veya ötekinde kullanmayan bir kimse iyice oynatmış olmalıdır.

Gerçekte, kendinden büyüklerin ortalığı kırıp geçirmesinden sürekli korku içinde bulunan talihsiz ülkelerde, insanlar, mal mevcutlarının büyük bir kısmını, her zaman başlarında dolaştığını sandıkları felaketlerden biri beliriverince güvenilir bir yere götürebilmek üzere el altında bulundurmak için, çokluk, gömüp saklarlar. Bu, Türkiye'de, Hindistan'da, sanırım öteki Asya devletlerinin çoğunda, herkesin yaptığı, olağan işlerdenmiş.

Derebeylik hükümetinin[124] ortalığı kasıp kavurduğu sıralarda atalarımız arasında da, bunun pek âdet olduğu anlaşılıyor. O zamanlar, define, Avrupa'da en büyük hükümdarların gelirinin hiç de azımsanmayacak bir parçası sayılıyordu. Bu, yerin içinde gizlenmiş ve kendi başına kimsenin üzerinde hak iddia edemediği hazinelerden oluşurdu. O zamanlar pek önemli bir nesne sayıldığından, buna, hep hükümdara ait gözüyle bakılıyor;

fermanındaki apaçık bir kayıtla, bu hak kendilerine verilmedikçe, ne bulanın ne de toprak sahibinin oluyordu. Define,[125] toprakların genel olarak ferağına,[126] imtiyaz[127] belgesinde özel bir kayıt olmaksızın, hiçbir zaman dahil sayılmayan, altın ve gümüş madenleriyle bir tutuluyordu. Kurşun, bakır, kalay ve kömür madenleri ise daha az önemli olduklarından buna dahil sayılıyordu.

Bölüm II

Topluluğun Genel Mal Mevcudunun Ya da Ulusal Sermayenin Bakım Masrafının Özel Bir Kolu Sayılan Para Üzerine

Çoğu malların fiyatının üç kısma ayrıldığı; bunlardan birinin, emek ücretlerini, bir başkasının mal mevcudu kârını, bir üçüncüsünün üretilip pazara götürülmelerinde kullanılan arazinin rantını ödediği; gerçekte, fiyatı, bu kısımların yalnız ikisinden yani emek ücretleriyle sermaye kârından oluşan bazı mallar bulunduğu; bu kısımların sırf bir tanesinden, yani emek ücretinden oluşanların pek az olduğu; bununla birlikte, her malın fiyatının, kuşkusuz bu üç kısımdan birinde veya ötekinde yahut hepsinde birden karar kıldığı; çünkü, gerek ranta, gerek ücretlere gitmeyen her kısmın, mutlaka bir kimsenin kârını oluşturduğu, Birinci Kitap'ta gösterilmişti.

Ayrı ayrı ele alındığında, her bir mal için durum bu olduğuna göre, toplu olarak alındığında, her ülkenin yıllık toprak ve emek ürününün tümü bakımından da halin böyle olması gerektiği kaydedilmişti. O yıllık ürünün tüm fiyatı ya da değiş edilebilir değeri hep aynı üç kısma dönüşüyor, ülkenin türlü ahalisi arasında ya bunların emek ücreti ya mal mevcutlarının kârı ya da arazilerinin rantı olarak üleşilmelidir.

Her ülkenin toprağının ve emeğinin yıllık ürününün tüm değeri böylece bölüşülerek, ülkenin çeşitli ahalisi için bir gelir oluşturuyorsa da, özel bir mülkün rantında, karışık rant ile safi rantı ayırt ettiğimiz gibi, büyük bir ülkede oturanların hepsinin gelirini de ona benzer biçimde birbirinden ayırabiliriz.

Özel bir mülkün gayri-safi rantı içine, çiftçi ne ödüyorsa, bunun hepsi girer. Safi ranta, yönetim onarım masraflarıyla; başkaca bütün gerekli masraf çıkarıldıktan sonra, olduğu gibi toprak sahibine ne kalıyorsa o dahildir. Yahut mülküne zarar vermeden, çiftçinin doğrudan doğruya tüketim için ayrılan mal mevcuduna yatırmayı, yani sofrası, takım taklavatı, ev süsleri ile döşemesi, özel zevkleri ve eğlencesi için harcamayı göze alabildikleri, oraya girer. Gerçek zenginliği, kendisinin gayri-safi rant oranında olmayıp, safi rant ölçüsündedir.

Büyük bir ülkenin bütün ahalisinin gayri-safi geliri bunların yıllık toprak ve emek ürününün tümünü içine alır. İlkin durağan, ikinci olarak da döner

sermayelerinin korunması masrafı düşüldükten sonra, olduğu gibi kendilerine ne kalıyorsa, safi gelire dahildir. Yahut sermayelerine el sürmeksizin doğrudan doğruya tüketimleri için ayrılan mal mevcuduna yatırabilecek veya geçimleri, rahatlıkları ve eğlenceleri için harcayabilecek oldukları ne varsa buraya girer. Gerçek zenginlikleri, gayri-safi gelirleri oranında olmayıp, safi gelirleri ölçüsündedir.

Durağan sermayenin bakım masrafının tümü, besbelli topluluğun safi geliri dışında tutulmalıdır. Topluluğa ait faydalı makinelerin, zanaat aletlerinin, kâr getiren yapıların, vb.'nin bakımı için gereken maddeler de; bu gereçlere, gereği gibi biçim vermek için lüzumlu emek ürünü de, hiçbir zaman safi gelirin bir parçasını oluşturmaz. O emeğin bedeli, gerçekten, bu gelirin bir kısmını vücuda getirebilir. Çünkü, bu şekilde kullanılan işçiler, ücretlerinin tüm değerini, tez elden yoğaltım için ayırdıkları mal mevcutlarına yatırabilirler. Ama, başka emek çeşitlerinde, bedel de, ürün de, bu mevcuda gider. Bedel, işçilerin mal mevcuduna; ürün ise; geçimi, rahatlıkları ve eğlenceleri bu işçilerin emeği ile çoğalan başka kimselerin mal mevcuduna gider.

Durağan sermayenin amacı, emeğin üretici güçlerini çoğaltmak ya da aynı sayıda işçinin, çok daha fazla iş yapmasını mümkün kılmaktır. Gerekli bütün yapıların, çitlerin, su arklarının, yolların vb.'nin en kusursuz bir durumda olduğu bir çiftlikte; aynı sayıda işçi ve çift hayvanı, toprağının genişliği ve iyiliği bir olan, fakat aynı elverişli araçlarla donatılmamış bir çiftlikten çok fazla mahsul yetiştirir. Sanayide, aynı sayıda adam, en iyi makinelerin yardımı ile; daha kusurlu zanaat aletleriyle yapılana göre çok fazla eşya çıkarır. Şu ya da bu çeşit durağan sermaye için gereği gibi yapılmış olan masraf, her zaman, büyük kârla yeniden ödenip geri gelir; yıllık ürünü bu gibi ıslahların gerektirdiği bakım değerine kıyasla çok fazla bir değerde artırır. Bununla birlikte, bu bakım yine de, o ürünün epey bir parçasını alıp götürür. Hepsi doğrudan doğruya topluluğun yiyeceğini, giyeceğini ve barınacağını, geçimini ve rahatlığını artırmakta kullanılabilecek epeyce gereç ile epeyce işçinin emeği, böylelikle, faydalı olmasına pek faydalı, fakat bundan bambaşka olan bir işe çevrilmiş olur. İşte bu bakımdan, aynı sayıda işçinin, eşit miktarda işi, daha önce alışılmış olandan daha ucuz ve basit makinelerle başarmasını mümkün kılacak bütün mekanik gelişmeler, her zaman, her topluluk için yararlı sayılır. Daha çapraşık, daha masraflı bir makinenin bakımı için eskiden kullanılan epeyce

gereç ile hatırı sayılacak kadar işçinin emeği, sonradan, yalnız onun veya bir başka makinenin görmeye yaradığı iş miktarını çoğaltmakta kullanılabilir. Makinelerinin bakımı için yılda bin lira harcayan büyük bir fabrikanın girişimcisi, bu masrafı beş yüze indirebilirse, geri kalan beş yüzü, tabii, eldekilere eklenecek işçilerce işlenmek üzere, ayrıca fazladan gereç almak için kullanır. Bundan ötürü, makinesinin yapmaya yaradığı iş miktarı tabii artar; onunla birlikte, topluluğun o işten elde edeceği bütün fayda ve rahatlık çoğalır.

Büyük bir ülkede, durağan sermayenin bakım masrafı, pek yerinde olarak, özel bir mülkün onarma masrafı ile kıyaslanabilir. Onarma masrafı çokluk, mülkün ürününü korumak için, dolayısıyla da, arazi sahibinin gerek gayri-safi gerek safi rantı için lazım olabilir. Bununla birlikte, daha gereği gibi bir yönetimle, ürün azalmasına meydan vermeden, bu masraf azaltılabildiği zaman, gayri-safi rant hiç değilse, eskisi kadar kalır; safi rant ise ister istemez çoğalır.

Durağan sermayenin bakım masrafının tümü, böylece, mutlaka, topluluğun safi gelirinin dışında kalmakla birlikte, döner sermayenin muhafazasında durum aynı değildir. Bu beriki sermayenin oluştuğu dört kısımdan, yani para, yiyecek içecek, gereç ve tamamlanmış yapıttan son üçü, evvelce kaydedildiği gibi, sürekli oradan çıkarılıp topluluğun ya durağan sermayesine ya tez elden tüketim için ayrılan mevcutlarına konulur. Bu yoğaltım eşyasının, durağan sermayenin bakımında kullanılmayan kısmı, olduğu gibi, döner sermayeye giderek, topluluğun safi gelirinin bir parçasını oluşturur. Onun için, döner sermayenin bu üç kısmının bakımı, topluluğun safi geliri içinde, yıllık ürünün durağan sermaye bakımı için gerekli olanından başkasını koparıp götürmez.

Topluluğun döner sermayesi, bu bakımdan, kişinin döner sermayesinden farklıdır. Sırf kârlarından oluşması gereken kişinin döner sermayesi, o kimsenin safi gelirinin bir parçasını oluşturmaktan pek uzaktır. Her bireyin döner sermayesi, üyesi bulunduğu topluluğun sermayesinin bir kısmını oluşturur ama, böyle olduğu için onların safi gelirinin de bir kısmını oluşturmaktan bütün bütün uzak kalır demek değildir. Bir tacirin dükkânındaki eşyanın tümü doğrudan doğruya kendi yoğaltımı için ayrılmış mal mevcudu içine hiç sokulmamalıysa da bu eşya başkalarının mevcuduna girebilir. O kimseler, başka kaynaklardan sağlanan bir gelirden, bunların

değerini, sürekli tacire, ne onun sermayesinin ne de kendi sermayelerinin azalmasına sebep olmadan, kârlarıyla birlikte geri getirebilirler.

Demek, bir topluluğun döner sermayesi içinde, korunma masrafı, halkın safi gelirinde herhangi bir azalma doğurabilecek olan biricik kısım, paradır.

Durağan sermaye ile döner sermayenin paradan oluşan kısmı, topluluğun geliri üzerindeki etkileri bakımından birbirlerine pek benzer.

Birincisi; bu makinelerle zanaat aletleri, vb., ilkin yapılmaları, sonra korunmaları için, gayri-safi gelire dahil olmakla birlikte, ikisi de, topluluğun safi gelirinden düşülen epey bir masrafa ihtiyaç gösterdiği gibi, bir ülkede elden ele dolaşan para mevcudu da, önce devşirilmek, sonra korunmak için, epey masraf gerektirir. Gayri-safi gelir içerisine girmekle birlikte, her iki masraf da, aynı tarzda, topluluğun safi gelirinden kırpılmadır. Pek değerli maddeler olan altınla gümüşün epeycesi ve bir eşi olmayan epey emek, kişilerin doğrudan doğruya tüketimi, yani geçimi, rahatlığı ve zevki için ayrılan mal mevcudunu artıracak yerde, sayesinde nafakanın, rahatlığın ve eğlencenin, topluluktaki her kimseye düzenli olarak gereken oranlarda dağıtıldığı o yüce, fakat masraflı alışveriş aracının korunmasında kullanılır.

İkincisi; bir kimsenin ya da bir topluluğun durağan sermayesini oluşturan makinelerle zanaat aletleri gerek kişinin, gerek milletin gayri-safi veya safi gelirini vücuda getirmediği gibi, topluluk tüm gelirinin topluluğun türlü üyeleri arasında bidüziye dağılmasında aracılık eden para da, bu gelirin bir parçasını meydana getirmez. O koskoca tedavül[128] çarkı, elden ele dolaşmalarına aracı olduğu eşyalardan apayrıdır. Topluluğun geliri, bütün bu eşyalardan oluşur; eşyaları elden ele dolaştıran çarktan değil... Bir topluluğun gayri-safi ya da safi gelirini hesap ederken, halk arasında her yıl elden ele dolaşan paranın ve malın tümünden, her zaman paranın tüm değerini düşmeliyiz. Bunun tek meteliğinin bu gelirlerden ikisinin de, herhangi bir parçasını oluşturduğu olmaz.

Bu sorunu bulanık ya da doğruluğuna inanılmayacak kadar garip gösterebilecek olan, yalnızca dil çetrefilliğidir. Gereği gibi açıklanıp anlaşılınca, hemen hemen, gün gibi belirgindir. Herhangi bir para tutarının sözünü ederken, bazan, bunun oluştuğu metal parçalarından başka bir şeyi kastetmeyiz. Bazan da, anlamımızın içine, onunla değiş etmekle

edinilebilecek mallara veya onu elde bulundurmanın sağladığı satın alma gücüne ilişkin, karanlık bir ima[129] karıştırırız. Nitekim, İngiltere'nin ortada gezen parası 18 milyon hesap ediliyor dedik mi, yalnızca, bazı yazarların hesabını yaptıkları yahut daha doğrusu, o ülkede elden ele dolaştığını sandıkları metal parçaların söylemiş oluruz. Ama, bir adam için, yılda elli veya yüz lira geliri olduğunu söylediğimiz zaman, yalnız her yıl kendisine ödenen metal sikkelerini değil, çokluk, her yıl satın alabildiği veya tüketebildiği eşyaların değerini de anlatmak isteriz. Çokluk, kendisinin yaşama tarzının ne olduğunu ya da ne olması lazım geldiğini yahut uygun şekilde faydalanabileceği gerekli ve elverişli maddelerin miktarı ile niteliğinin ne olduğunu belirtmek isteriz.

Herhangi bir para tutarıyla hem oluştuğu metal sikkelerin tutarını kasteder hem de anlamı içine, o metallerle değiş edilerek elde edilebilecek mallara ilişkin karışıkça bir ima da katmak istersek, o zaman bu tutarın belirttiği zenginlik veya geliri kasteder; aynı sözün böyle biraz çetrefil biçimde birbirine akraba yaptığı iki değerden yalnız bir tanesine ve daha yerinde olarak birinciye değil ikinciye, yani daha doğru olarak paranın kendisine değil, para ne kadar ediyorsa ona eşittir.

Nitekim, falan kimsenin haftalığı bir gine ise, bir hafta içinde o bununla falan miktarda geçim maddesi, rahatlık sağlayabilecek, zevk verecek nesne satın alabilir. Bu miktar büyük veya küçük olduğu oranda, kendisinin gerçek zenginliği, gerçek haftalık geliri, çoktur ya da azdır.

Bu kimsenin haftalık gelirinin hem gineye hem onunla satın alınabilecek şeye eşit olmayıp, bu iki değerden yalnız birine veya ötekine eşit olduğu şüphesizdir. Daha isabetli olarak da, birinciye değil ikinciye, yani gineye değil, gine ne ederse, ona eşittir.

Böyle bir kimsenin maaşı, altın yerine her hafta, bir ginelik kâğıt para ile kendisine ödenecek olsa; geliri, elbet, öyle pek kâğıt parçasından değil, bununla alınabilecek şeyden oluşacaktır. Bir gine, o semtin bütün tacirleri üzerine falan miktar gerekli ve elverişli madde için çekilmiş bir poliçe sayılabilir. Doğrusu istenirse, bunun kendisine ödendiği kimsenin geliri altın sikkeden değil, onun karşılığında alabildiği veya onu değiş edebildiği nesneden oluşur. Hiçbir şey değiş edilemiyorsa, bir müflis üzerine çekilmiş bir poliçe gibi, bunun da en faydasız bir kâğıt parçasından fazla değeri olmaz.

Bunun gibi, bir ülkede, türlü ahalinin hepsinin haftalık veya yıllık geliri kendilerine para ile ödenebilir, gerçekte de çokluk öyle ödenmektedir; yalnız bunların gerçek zenginlikleri, yani, hepsinin birden haftalık ya da yıllık gerçek gelirinin tümü, hep, topunun birden bu para ile satın alabilecekleri tüketim eşyası miktarı oranında çok veya az olmalıdır. Hepsinin birden, tüm geliri toptan ele alınınca, bu, besbelli hem paraya hem tüketim mallarına eşit olmayıp, bu iki değerden yalnız birine ya da ötekine daha doğrusu, birinciden çok ikinciye eşittir.

Demek, çokluk, bir kimsenin gelirini, her yıl kendisine ödenen metal sikkelerle belirtiyorsak bu, o sikkelerin toplamı, kendisinin satın alma gücünün enginliğini veya her yıl tüketmeye gücü yettiği eşyanın değerini düzenlediği içindir. Onun gelirini, yine, bu satın alma veya tüketme gücünde görürüz; bu gücü sağlayan sikkelerde değil...

Kişi bakımından bile durum apaçık meydanda olduğuna göre, bir topluluk için, büsbütün öyledir. Bir bireye her yıl ödenen metal sikke tutarı, o kimsenin gelirine çokluk tamı tamına eşit olur; bu yönden de, o gelirin değerinin en kestirme, en iyi anlatımıdır. Fakat bir topluluk içinde, orada gezen metal sikke toplamı, hiçbir zaman, o topluluğun bütün üyelerinin gelirine eşit olamaz. Bugün bir adamın haftalık kazancını ödeyen aynı gine, yarın bir başkasınınkini; ertesi gün bir üçüncüsünü ödeyebildiğinden, bir ülkede, her yıl ortada dolaşan metal sikke toplamı, bunlarla her yıl ödenmekte olan tüm para kazançlarına kıyasla, her zaman için çok daha az değerde olmalıdır. Ama satın alma gücü, yahut bir biri ardından ödendikçe, bu para kazançlarının tümü ile birbiri peşi sıra satın alınabilecek eşya, bu kazançlarla, her zaman, tıpkı tıpkısına eşit olmak durumundadır tıpkı bu kazançlar kendilerine ödenen başka başka kimselerin geliri gibi. Bundan dolayı, bu gelir, toplamı değerinin pek aşağısında kalan metal sikkelerinden değil, satın alma gücünden, yani elden ele dolaştıkça bir biri ardından onlarla satın alınabilen eşyalardan oluşur.

Onun için, tedavülün o koskoca çarkı, ticaretin o yüce aracı para, bütün öteki zanaat aletleri gibi, ait olduğu topluluk sermayesinin bir kısmını, hem de pek değerli bir kısmını oluşturmakla birlikte, topluluk gelirinde hiçbir yer tutmaz. Paranın oluştuğu metal sikkeler de her yıl elden ele dolaşırken, her adama düşen geliri gereği gibi dağıtmakla beraber, kendileri o gelirin parçasını oluşturmazlar.

Üçüncüsü ve sonuncusu; durağan sermayeyi oluşturan makinelerle zanaat aletlerinin, vb.'nin döner sermayenin paradan oluşan kısmı ile bir de şu benzerlikleri vardır. Bu makinelerin meydana getirilme ve korunma masrafı üzerinden yapılıp, emeğin üretici güçlerini azaltmayan her tasarruf, topluluğun safi gelirinde bir gelişme demek olduğu gibi, döner sermayenin paradan oluşan kısmının vücuda getirilip korunması, masrafında yapılan her tasarruf da, tıpkı o tür bir kazançtır.

Durağan sermayenin korunması masrafında her tasarrufun, topluluğun safi gelirinde nasıl bir kazanç demek olduğu, yeterince açık olup, önceden de biraz anlatılmıştı. Her iş girişimcisinin tüm sermayesi, kuşkusuz durağan ve döner sermayesi arasında üleştirilmiştir. Tüm sermayesi aynı kaldıkça, bir kısmı ne kadar ufaksa, ötesi kısmı mutlaka o derece büyük olmalıdır. Gereçlerle emek ücretlerini sağlayıp çalışmayı harekete getiren, döner sermayedir. Onun için, durağan sermayenin korunması masrafında, emeğin üretici güçlerini azaltmayan her tasarruf, çalışmayı harekete getiren ödeneği, dolayısıyla da toprağın ve emeğin yıllık ürününü, yani her topluluğun gerçek gelirini artırmalıdır.

Altın ve gümüş para yerine kâğıdın konulması, çok daha ucuz, bazen onlar kadar elverişli bir alışveriş aletini pek pahalı olanın yerine geçirir. Tedavül, vücuda getirilmesi de, korunması da eskisinden daha ucuza gelen yeni bir çarkla yapılmaya başlanır. Ama bu eylemin nasıl yapıldığı, bunun, topluluğun gayri-safi ya da safi gelirini ne tarzda çoğaltmaya vesile olduğu pek öyle aydınlık değildir. Onun için, biraz daha açıklamayı gerektirebilir.

Birçok başka başka kâğıt para çeşitleri vardır. Ama bankalarla bankerlerin elden ele dolaşan varakaları, en tanınmış, bu maksada en uygun olduğu anlaşılmış türlerdir.

Falan ülke ahalisinde, filan bankacının servetine, doğruluğuna ve aklına senetlerinden zamanla kendisine sunulması olağan bulunanlarını, istenir istenmez ödemeye her zaman hazır olduğuna inanacak kadar güven varsa, bu varakalar, altın ve gümüş para gibi geçer fon sayılmaya başlar. Çünkü bunlara karşılık ne zaman olsa altın ve gümüş para alınabileceği inancı vardır.

Falan bankacı, diyelim ki, yüz bin lirayı bulan senetlerini, müşteriler arasında ödünç olarak bırakıyor. Bu varakalar, paranın her gördüğü işi

görmekte olduğundan, borçluları, ona, o miktar para ödünç vermişçesine faiz öderler. Bu faiz bankacının kazanç kaynağıdır. Bu varakalardan bir kısmı, ödenmek üzere boyuna kendisine geri gelirse de, bir kısmı, aylarca, yıllarca ellerde dolaşır durur. Demek genel olarak, ortalıkta yüz bin lirayı bulan senet vardır ama, zaman zaman ortaya çıkacak taleplere cevap vermek için yirmi bin liralık altın ve gümüş, çokluk, yeter bir karşılık olabilir.

İşte bu işlem sayesinde, öteki şekilde yüz binin göreceği bütün işleri, yirmi bin altın ve gümüş görmektedir. Bir o kadar altın ve gümüş para ile olduğu gibi, bankacının yüz bin liralık senediyle de aynı değiş etmeler yapılıp, aynı miktar tüketim eşyası elden ele dolaştırılarak, gereken tüketicilere dağıtılabilir. Şu halde, bir ülkenin tedavülü üzerinden, böylece seksen bin altın ve gümüş lira tasarruf edilebilir. Bu cinsten türlü işlemleri birçok başka başka bankalar ve bankacılar aynı zamanda, yapacak olursa, bütün tedavül, haliyle gerekecek olan altınla gümüşün beşte biriyle böylece yürütülebilir.

Örneğin, falan zamanda falan ülkenin elden ele dolaşan tüm parası, bir milyon sterlini buluyor diyelim. O sırada, bu tutar, o toprakları ile emeğinin tüm ürünün elden ele dolaşması için yetiyor diyelim. Yine diyelim ki, bundan bir zaman sonra, çeşitli bankalar ve bankacılar, bir milyon tutarında hamiline ödenecek senet çıkararak, ayrı ayrı kasalarında, zaman zaman ortaya çıkacak talepleri karşılamak üzere iki yüz bin lira alıkoymuşlardır. Demek, ortada dolaşacak sekiz yüz bin altın ve gümüşle, bir milyon banknot veya ikisi bir arada, bir milyon sekiz yüz bin liralık kâğıt ile para kalacaktır. Gelgelelim, o ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, elden ele geçip gerekli yoğaltıcılara dağılabilmek için, eskiden topu topu bir milyona ihtiyaç gösteriyordu. Bu yıllık ürün ise o bankacılık işlemleriyle hemencecik çoğaltılamaz. Şu halde, bu ürün onların peşinden dolaştırılmak için bir milyon elverecektir. Alınıp satılacak mallar, eskiden ne ise yine o olduğundan, bunları alıp satmak için aynı miktar para yetecektir. Böyle bir deyim kullanmam doğru olursa, tedavül oluğu tıpkı eskisi gibi kalacaktır. Bir milyonun, bu oluğu doldurmaya yettiğini varsaymıştık. Öyleyse, oluğun içerisine bu tutarı aşacak ne dökülse, oradan taşacaktır. Oluğa, bir milyon sekiz yüz bin lira dökülmektedir. Demek, sekiz yüz bin lira taşacaktır. Çünkü bu, ülke tedavülünde kullanılacak olan tutarı aşmaktadır. Bu tutar gerçi yurt içinde kullanılmıyorsa da, uyuşup kalmasına göz yumulmayacak

kadar değerlidir. Onun için, bu tutar yurt içinde bulamadığı kârlı işi aramak üzere dışarıya gönderilecektir, ama kâğıt dışarıya gidemez. Çünkü bu, çıkartmış olan bankalardan ve ödenmesi kanunla zorlanabilecek ülkeden uzakta, alışılmış ödemelerde kabul edilmeyecektir. Bundan ötürü, sekiz yüz bin lira tutarında altın ile gümüş dışarıya gönderilecek, evvelce bu metallerden bir milyonunun doldurduğu yurt içindeki tedavül oluğu da bir milyon kâğıtla dolacaktır.

Gerçi böyle büyük miktarda altın ve gümüş dışarıya gönderilir ama, bunun, bir hiç karşılığı yollandığını yahut sahiplerinin bunu yabancı milletlere armağan ettiklerini sanmamalıyız. Onlar bunu, bir başka yabancı ülkenin yahut kendilerinin tüketimini karşılamak üzere, şu ya da bu çeşit yabancı mallarla değiş edeceklerdir.

Bunu bir yabancı ülkeden, bir başka ülkenin yoğaltımını karşılamak üzere mal satın almada veya taşıt ticareti denilen şeyde kullanıyorlarsa, yapacakları kâr, kendi ülkelerinin safi gelirin üzerine eklenecektir. Bu, yeni bir alışverişte bulunmak üzere yaratılmış, yeni bir fon gibidir. Yurt içi ticaret, artık kâğıtla yapılmakta; altınla gümüş, bu yeni alışveriş için, bir fon haline getirilmektedir.

Bunu, yurt içi tüketim için yabancı mal satın almakta kullanırlarsa ya (birincisi) hiçbir şey üretmeyen aylak kimselerce yoğaltılması muhtemel yabancı şaraplar, yabancı ipekliler, vb. gibi eşya satın alabilirler; ya da (ikincisi) yıllık yoğaltımları değerini bir kârla birlikte yeniden üreten hamarat kimselerden bir miktar fazlasını besleyip çalıştırmak üzere fazladan gereç, alet ve yiyecek içecek mevcudu satın alabilirler.

Birinci şekilde kullanıldıkça, israfı körükler; üretimi artırmaksızın veya o masrafı karşılayacak sürekli bir fon sağlamaksızın, gideri ve tüketimi çoğaltır; her bakımdan, topluluğun zararınadır.

İkinci şekilde kullanıldıkça, çalışmayı özendirir. Topluluğun tüketimini çoğaltırsa da, o yoğaltımı karşılamak için sürekli bir kaynak sağlar. Çünkü tüketen kimseler yıllık tüketimleri değerinin tümünü, bir kârla birlikte yeniden meydana getirirler. Topluluğun gayri-safi geliri, topraklarıyla emeğinin yıllık ürünü, üzerinde işledikleri gereçlere bu işçilerin emeğinin kattığı değerin tümü kadar artmış olur. Topluluğun safi geliri ise, zanaat

aletleri ile araçlarının bakımı için gerekli olanın düşülmesinden sonra, bu değerden arta kalan kadar çoğalmış olur.

Bu bankacılık işlemleriyle dışarıya gitmeye zorlanıp, yurt yoğaltımı için yabancı mal satın almakta kullanılan çoğu altınla gümüşün, bu ikinci çeşit malların satın alınmasında kullanılması hem olası hem de kaçınılmaz gibidir. Gerçi geliri hiç artmamış iken, şu ya da bu adam, masrafını bazen pek çok artırabilir; ama bir insan sınıfının veya tabakasının bunu hiçbir zaman yapmadığına emin olabiliriz. Çünkü genel sağ görü[130] kuralları, her kişinin tutumunu her zaman düzenlemese de, bu esasların her sınıf veya tabakada çoğunluğun davranış tarzı üzerinde bir etkisi vardır. Ama bir küme veya tabaka olarak alınırsa, aylak kimselerin geliri, bu bankacılık işlemleriyle en ufak oranda artırılamaz. Onun için, bunların masrafı, genel olarak bu işlemlerle pek çoğaltılamaz. Bununla birlikte, aralarında birkaç kişinin gideri çoğalabilir. Gerçekte de, kimi zaman, çoğalmaktadır. Şu halde, aylak kimselerin yabancı mallara karşı talebi, eskisi gibi veya aşağı yukarı aynı olduğundan, bu bankacılık işlemleri dolayısıyla dışarı gitmek zorunda kalıp da, yurt tüketimi için mal satın almakta kullanılan paranın pek azının, onların işine yarayacak şeyler satın alınmasında kullanılması olasıdır. Tabii bu paranın çoğu, aylağın gönlünü hoş etmeye değil, çalışan kimsenin işletilmesine ayrılacaktır.

Bir topluluğun döner sermayesinin kullanabileceği emek miktarını hesaplarken, onun hep yiyecek içecek, gereç ve tamamlanmış yapıttan oluşan kısımlarına bakmalıyız. Paradan oluşup, yalnızca öteki üçünün elden ele dolaşmasına hizmet eden kısım hesaptan düşülmelidir. Emeği harekete geçirmek için üç şeye lüzum vardır. İşlenecek gereç, çalışılacak alet, ücret yahut uğrunda iş yapılan mükâfat. Para, ne üstünde işlenecek bir gereç ne iş tezgahı gibi çalıştırılacak bir araçtır. İşçinin ücretleri, çokluk, kendisine para olarak ödenmekle birlikte, bütün başka insanlarınki gibi, işçinin de gerçek geliri paranın kendisinden değil, para ne ediyorsa ondan oluşur; yani metal sikkelerden değil, bunlarla alınabilecek nesnelerden oluşur.

Bir sermayenin çalıştırabileceği emek, besbelli, işin tabiatına uygun gerecin, aletin ve geçim maddesinin kendilerine sağlanabildiği işçi sayısı kadar olmalıdır. İşin gereçleriyle aletlerini ve işçilerin nafakasını satın almak için para lazım olabilir. Ama tüm sermayenin çalıştırabildiği emek miktarı, kuşkusuz hem satın alan paraya hem onunla satın alınan gereç, alet

ve nafakaya eşit olamaz. Bu iki değerden birine ya da ötekine, daha doğrusu, birinciden çok ikinciye eşittir.

Altın ve gümüş paranın yerine kâğıt konulunca, döner sermayenin tümünün sağlayabileceği gereç, alet ve geçinecek madde, satın alınmalarında önceden kullanılan altınla gümüşün tüm değeri kadar artırılabilir. Yüce tedavül ve dağıtım çarkının tüm değeri, aracılığıyla elden ele dolaştırılıp dağıtılan eşyalara eklenir. Bu, biraz, makinecilikteki bazı ilerlemeler dolayısıyla, eski makinelerini söküp, bunun fiyatı ile yenisinin fiyatı arasındaki farkı döner sermayesine, yani işçilerinin gerecini ve ücretlerini sağladığı ödeneğe ekleyen büyük bir iş girişimcisinin işlemini andırır.

Bir ülkenin ortada dolaşan parasıyla, bunun elden ele dolaştırdığı yıllık ürünün tüm değeri arasındaki oranın ne olduğunu kestirebilmek, belki, imkânsızdır. Oran başka başka yazarlarca, bu değerin beşte, onda, yirmide, otuzda biri olarak hesaplanmıştır. Ama ortalıktaki paranın yıllık tüm ürüne oranı ne kadar ufak olursa olsun, bu ürünün bir kısmı, çokluk pek ufak bir kısmı, çalışmayı desteklemek üzere ayrıldığından bu kısma kıyasla ortada dolaşan para, hep, hatırı sayılacak kadar olmalıdır. Onun için yerine kâğıdın geçirilmesi nedeniyle, tedavül için gerekli altın ve gümüş eski miktarın belki beşte birine düştüğü zaman, yalnız beşte dördün büyük kısmının değeri, emeğin masrafına ayrılan ödeneklere eklense, bunun o çalışma miktarına, dolayısıyla da toprağın ve emeğin yıllık ürünü değerine fazladan katılan pek önemli bir ek olması gerekir.

Şu yirmi beş otuz yıl içinde, hemen her hatırı sayılır kentte, hatta bazı taşra köylerinde, yeni bankacılık ortaklıklarının kurulmasıyla, böyle bir işlem, İskoçya'da yapılmış bulunmaktadır. Bunun sonucu, tıpkı yukarıda anlatılanlar gibi olmuştur. Ülkedeki ticaret, hemen baştan aşağı her türlü satın almaların ve ödemelerin çokluk yapıldığı, bu çeşit banka ortaklıklarının kâğıtları ile yürütülmektedir. Yirmi şilinlik bir banknotun bozulması bir yana bırakılırsa, gümüş, pek seyrek görülür. Altına daha da az rastlanır. Bütün bu başka başka ortaklıkların, tutumu, büsbütün söz götürmez değildir; bu yüzden, yoluna konulması için parlamentodan kanun çıkarılmasına ihtiyaç göstermiştir. Ama ülke, yine, bunların ticaretinden, besbelli, büyük fayda sağlamıştır. Glasgow'da bankaların ilk kuruluşundan on beş yıl kadar sonra, o kentin ticaretinin iki katına çıkmış olduğunu

söylediklerini işittim. İskoçya ticareti de, Edinburgh'daki iki kamu bankasının kuruluşundan sonra dört katına çıkmış. İskoçya Bankası adını taşıyan bunlardan biri, 1695'te parlamentonun çıkardığı kanun ile kuruldu. Kral Bankası adını taşıyan öteki, 1725'de, kral beratı ile kurulmuştur. Genel olarak İskoçya yahut özel olarak Glasgow kenti ticaretinin, böyle kısa bir zamanda gerçekten böyle büyük oranda artıp artmadığını biliyorum iddiasında değilim. O veya öteki, bu ölçüde artmış ise, bu, yalnızca o nedenin etkisiyle aydınlatılamayacak kadar büyük bir sonuca benzer. Ama bu dönemde, İskoçya ticareti ile endüstrisinin pek hatırı sayılacak kadar artmış olduğuna; bankaların, bu artışta epey payı bulunduğuna şüphe yoktur.

1707'de, İngiltere'yle olan birleşmeden önce, İskoçya'da elden ele dolaşan ve ondan hemen sonra yeni baştan basılmak üzere İskoçya Bankası'na getirilen gümüş paranın değeri, 411, 117 lira 10 şilin 9 peniyi buluyordu. Altın sikke üzerinde, bilgi edinilememiştir. Ama İskoçya darphanesinin eski hesaplarından anlaşıldığına göre, her yıl basılan altının değeri, gümüş değerini biraz geçiyordu.[131] Sonra, o sırada, geri ödenmemesinden çekinerek, gümüşlerini, İskoçya Bankasına getirmeyen epey kimse vardı. Bir de tedavülden geri çekilmeyen bir miktar İngiliz sikkesi vardı. Onun için, İngiltere ile birleşmeden önce, İskoçya'da elden ele dolaşan altınla gümüşün tüm değeri, bir milyon sterlinden aşağı tahmin edilemez. Bunun, o ülkedeki tedavül mevcudunun hemen tümü olduğu anlaşılıyor. Çünkü o zaman rakibi bulunmayan İskoçya Bankası'nın tedavül mevcudu epey olmakla birlikte, bunun, o tümün pek ufak bir parçasını oluşturduğu anlaşılıyor. Şimdiki zamanlarda İskoçya'da tedavül eden nakdin tümü iki milyondan aşağı hesap edilemez. Bunun altın ve gümüşten oluşan kısmı, pek muhtemel olarak, yarım milyonu bulmaz. Elden ele dolaşan gümüşü bu dönemde pek azaltmakla birlikte, İskoçya'nın gerçek zenginliği ile refahına pek bir şey olmadığı anlaşılıyor. Tersine; İskoçya'nın tarımı, sanayisi ve ticareti; toprağıyla emeğinin yıllık ürünü, besbelli artmıştır.

Bankaların ve bankacıların çoğu, başlıca, poliçe ıskonto etmekle, yani, vadesi gelmeden poliçe üzerinde para avansında bulunarak, senetlerini çıkarırlar. Avans verdikleri tutardan, hep, poliçenin vadesi gelinceye dek işleyecek faizi düşerler. Vadesi geldiğinde, poliçenin ödenmesiyle, verilmiş olan avans, faizden oluşan safi bir kârla birlikte bankaya geri gelir. Poliçesini ıskonto ettiği tacire, altın veya gümüş yerine kendi senetlerini

avans veren bankacının, tecrübe ile her zaman ortada dolaştığını bildiği varakaların tüm değeri kadar fazladan ıskonto yapabilme üstünlüğü vardır. Böylelikle, faiz şeklindeki safi kazancını, bir o kadar fazla tutar üzerinden sağlayabilme olanağını bulur.

Şimdi pek büyük olmayan İskoçya ticareti, ilk iki bankacılık ortaklığının kurulduğu sırada, daha da devede kulaktı. Bu ortaklıklar, işlerini yalnızca poliçe kırmaya ayırsalardı, pek az ticaretleri olurdu. Bundan dolayı, senetlerini çıkarmak için başka yol düşündüler; açılan kredi çerçevesi içinde kendisine avans verilen parayı, istenildiğinde, kanunlu faizi ile birlikte geri ödeyeceğine kefil olmak üzere, itibarına güvenilir, mülk sahibi iki kişi bulabilen kimseye, kasa hesabı adı ile bir hesap ayırmak; yani (örneğin, iki üç bin liralık) belirli bir tutara kadar kredi açmak... Bu gibi kredileri, dünyanın türlü türlü her yerinde bankaların ve bankacıların çokluk açtıklarını sanıyorum. Yalnız, bildiğime göre, geri ödeme işinde, İskoç bankacılık ortaklıklarının kabul ettikleri kolay şartlar, bir tek kendilerinde vardır. Bunlar gerek bu ortaklıkların yaptığı büyük ticaretin, gerekse, bundan ülkenin, edinmiş olduğu faydanın belki başlıca nedeni olmuştur.

Bu ortaklıkların birinde, böyle bir kredisi olup, buna dayanarak, diyelim, bin lira ödünç alan bir kimse, bu tutarı, her defasında yirmi otuz lira vermekle azar azar ödeyebilir. Bu küçük tutarlardan her birinin ödendiği günden, tümünün böylece ödenip bitmesine değin, büyük tutarın faizinden, o oranda bir kısmı ortaklık tenzil eder. Onun için, bütün tacirlerle hemen bütün iş adamları, ortalıklarda bu gibi kasa hesapları[132] bulundurmayı uygun görürler. Böylelikle, bankaların varakalarını her türlü ödemelerde kolayca kabul edip, söz geçirebildikleri herkesi de o yolda harekete özendirerek, bu ortaklıkların ticaretini desteklemekte menfaat bulurlar. Müşterileri para için başvurduğunda bankalar, genel olarak, bunu onlara kendi varakaları halinde verirler. Bunları, tacirler, mal karşılığı olarak sanayicilere; sanayiciler gereç ve yiyecek içecek karşılığı çiftçilere; çiftçiler rant olarak arazi sahiplerine; mülk sahipleri, onların kendilerine sağladığı rahatlık verici, göz alıcı maddeler karşılığı olarak, yeniden tacirlere; tacirler ise kasa hesaplarını denkleştirmek veya onlardan almış olabilecekleri ödüncü geri ödemek üzere, tekrar bankalara verirler. Böylelikle ülkenin, hemen bütün para işi, bunların aracılığı ile görülmüş olur. Bu ortaklıkların büyük ticareti de bundan doğar.

Bu kasa hesaplarının aracılığıyla, her tacir, haliyle olabileceğinden daha büyük bir alışverişi, çürük tahtaya basmadan yapar. Aynı ticaret alanında, eşit sermaye kullanan, biri Londra'da biri Edinburgh'da, iki tacir olsa; Edinburgh'lu tacir, göğsünü gere gere Londra'daki tacirden daha fazla ticaret edip, daha çok kimseye, iş verebilir. Londralı tacirin, veresiye satın aldığı malların bedelini ödemek üzere boyuna karşılaştığı taleplere cevap verebilmek için, el altında ya kasaların da ya kendisine bunun için faiz vermeyen bankacısının kasalarında, her zaman önemli bir para tutarı bulundurması gerektir. Bu tutar, çokluk, beş yüz lirayı buluyor diyelim. Tacirin mağazasındaki malların değeri, böyle bir tutarı işletmeksizin elde tutma zoru bulunmadığı takdirde olabileceğine oranla hep, beş yüz lira eksik olacaktır. Diyelim ki, genel olarak, elindeki mevcudun tümünü ya da elindeki tüm mevcut değerindeki malları, yılda bir kez, elden çıkarmaktadır. Böyle büyük bir tutarı, işletmeden bırakmak zorunda kalmakla, her yıl haliyle satabileceğinden beş yüz lira noksan mal satması gerekecektir. Yıllık kârı, daha beş yüz liralık mal satmasıyla kazanacağının tümü kadar noksan olacaktır. Mallarının pazar için hazırlanmasında kullandığı kimselerin sayısı da, daha beş yüz lira sermayenin çalıştırabileceğinin tümü kadar eksik olması gerekir. Öte yandan Edinburgh'daki tacir, bu gibi zaman zaman ortaya çıkacak talepleri karşılamak üzere işlemez durumda para tutmaz. Gelip çattığı zaman, bu talepleri bankadaki kasa hesabından karşılar. Ödünç alınan parayı da, mallarının zaman zaman satılmasıyla elde edilen paradan ya da kâğıttan azar azar yerine koyar. Onun için, aynı mevcutla, mağazasında, tedbirsizlik etmiş olmaksızın, her zaman, Londralı tacirden fazla mal bulundurabilir. Böylelikle hem kendi daha çok kâr eder hem pazar için bu malları hazırlayan daha çok sayıda çalışkan kimseye sürekli iş sağlayabilir. Bu ticaretten ülkenin elde ettiği büyük kazanç işte böyle doğar.

Poliçe ıskonto edişteki kolaylığın, gerçekte İngiliz tacirlerine, İskoç tacirlerinin kasa hesapları kadar faydalı olduğu düşünülebilir. Ama İskoç tacirlerinin poliçelerini İngiliz tacirleri kadar kolaylıkla kırdırabildiklerini hatırlamak gerekir. Bunlar üstelik kasa hesapları olduğu için ferahtırlar.

Bir ülkede, kolayca elden ele dolaşabilen her çeşit kâğıt paranın tümü, kâğıdın yerini aldığı yahut (ticaretin aynı kaldığı varsayıldıkta) kâğıt para olmadığı takdirde orada tedavül edecek altın ve gümüş değerini hiçbir zaman aşamaz. Örneğin, İskoçya'da geçer akçe olan en küçük para yirmi

şilinlik varaka ise, bu paradan, orada kolayca elden ele dolaşabilecek olanın tümü, o ülkede yapılması alışkanlık olan yirmi şilin ve daha yukarı değerdeki yıllık değiş etmeler için gerecek altın ve gümüş tutarını geçemez. Orada dolaşan kâğıt, herhangi bir zamanda bu tutarı geçecek olursa, fazlası, ne dışarı gönderilebileceği ne ülke tedavülünde kullanılabileceği için, altın ve gümüşle değiş edilmek üzere, hemen bankalara geri gelmelidir. Birçok kimseler, bu kâğıttan ellerinde yurt içindeki işlerini görmek için gerekenden daha fazlasının bulunduğunu derhal fark edeceklerdir. Dışarı yollayamayacakları için, bunun, hemen bankalarca ödenmesini isteyeceklerdir. Bu gereksinmeyi aşan kâğıt, altın ve gümüşe çevrilince dışarı göndererek ondan faydalanma yolu bulurlar. Ama kâğıt olarak kaldıkça, kullanma yeri bulamazlar. Bundan dolayı, bankalar üzerine, derhal bu ihtiyacı aşan kâğıdın tüm büyüklüğü ölçüsünde bir üşüşmedir gider. Bankalar ödemede güçlük gösterir yahut gecikirlerse, bu üşüşme büsbütün fazla olur. Çünkü bunun doğuracağı telâş, hücumu, kaçınılmaz şekilde artırır.

Bina kirası; hademe, kâtip, sayman, vb. ücretleri gibi, her ticaret alanında bulunan masraflar dışında fazladan bir bankaya özgü giderler, başlıca iki kalemden oluşur: Bunlardan birincisi, varakaları hamillerince zaman zaman yapılacak talepleri karşılamak üzere, her zaman, kasalarında faizini yitirdiği büyük bir para tutarı bulundurma masrafıdır. İkincisi; böyle zaman zaman olan taleplerle boşaldıkça, bu kasaları derhal doldurma masrafıdır.

Ülke tedavülünde kullanılabilecek olandan fazla para çıkaran ve fazlası boyuna ödenmek üzere kendisine gelen bir bankacılık ortaklığı, her zaman için kasalarında bulundurduğu altın ve gümüş miktarını, tedavülünün bu aşırı artışı ölçüsünde değil, daha büyük bir oranda artırmalıdır. Çünkü, varakaları, miktarlarının fazlalığı oranını çok aşan bir hızla geri gelir. Onun için, böyle bir ortaklığın masrafının birinci kalemini, işlerinin bu suni[133] artışı kadar değil, çok daha büyük bir oranda artırması gerektir.

Sonra, böyle bir ortaklığın kasaları daha iyi doldurması gerekirse de, kasalar, banka işleri daha akla sığar sınırlar içinde kaldığı takdirde olacağına kıyasla daha çabuk boşalabilir. Bunları yeniden doldurmak da hem daha ağır hem daha sürekli ve ardı arkası kesilmeyen bir masrafın yapılmasını gerektirmelidir. Zaten, kasalarından böyle büyük miktarlarda, sürekli dışarı çıkan sikke, ülkedeki tedavülde kullanılamaz. Tedavülde

kullanılabilecek olandan daha fazla bulunan kâğıdın yerine geçer. Bundan ötürü kendisi de, o tedavülde kullanılabilecek olandan daha fazladır. Ancak bu sikke boşu boşuna yatıp durmak üzere bırakılmayacağından, yurtta bulamadığı kazançlı işi bulabilmesi için şu ya da bu şekilde dışarı gönderilmelidir. Bu sürekli altın ve gümüş ihracı, pek çabuk boşalan o kasaları tekrar doldurmak üzere bankanın yeni altın ve gümüş bulmasındaki güçlüğü artırarak, masrafını kuşkusuz büsbütün artırabilir. Onun için, böyle bir ortaklık, işlerinin bu yapay artışı oranında masraflarının ikinci kalemini birinciden daha fazla artırmalıdır.

Belirli bir bankanın ülke tedavülünde kolaylıkla sömürülüp kullanılabilecek bütün kâğıdı, tam tamına kırk bin lira tutuyor, diyelim. Zaman zaman olan talepleri karşılamak üzere de, bu bankanın, kasalarında, altın ve gümüş halinde her zaman on bin lira bulundurmak zorunda olduğunu varsayalım. Bu banka, ortada kırk dört bin lira dolaştırmaya kalkacak olursa, tedavülün kolayca sömürüp kullanabileceğinden arta kalan dört bin liranın, hemen hemen çıkartılmasıyla oraya geri gelmesi bir olur. Onun için, zaman zaman olan talepleri karşılamak üzere, bu bankanın kasalarında her zaman için yalnızca on bir bin değil, on dört bin lira bulundurması gerektir. Böylece ortada dolaşan dört bin liralık fazla nakdin faizinden bir şey kazanmaz. Kasalara girmesiyle çıkması bir olan altın ve gümüş halindeki dört bin liranın, sürekli devşirme masrafını olduğu gibi yitirir.

Her bankacılık ortaklığı, hep, kendi öz çıkarını anlayıp kollasa, tedavül hiçbir zaman kâğıt mevcudu bakımından dolup taşmazdı. Ama her bir bankacılık ortaklığı, her zaman kendi menfaatini kavrayıp gütmemiş; tedavül de, çokluk, kâğıt mevcudu bakımından dolup taşmıştır.

Altın ve gümüşle değiş edilmek üzere, fazlası sürekli geri gelen pek aşırı miktarda kâğıt çıkardığı için, yıllarca İngiltere bankası, yılda sekiz yüz bin ile bir milyon arasında yahut ortalama sekiz yüz elli bin lira altın para basmak zorunda kalmıştı. Banka (birkaç yıl önce, altın sikkesinin içine düştüğü yıpranmış, itibarsız durumdan ötürü) bu büyük sikke basımı için, çoğu zaman, onçası dört lira gibi yüksek bir fiyata altın külçe satın almak zorunda kalmış; çok geçmeden bunu, onçası 3 lira, 17 şilin 10/1/2 peniye para halinde çıkarmış; böylelikle, bu denli büyük bir toplamın basılmasında, %2 buçuk ile 3 arasında kayba uğramıştır. Onun için, banka sikke-hakkı

ödemediği ve hükümet, para basımı masrafına pekâlâ katlandığı halde, hükümetin bu eli açıklığı bankanın masrafını bütün bütün önlemiş değildir.

Aynı çeşitten bir fazlalık dolayısıyla, İskoç bankalarının hepsi, %1 buçuk veya 2'den aşağı düştüğü olmayan bir masrafla, Londra'da kendileri için para devşirmek üzere boyuna simsar kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu para oraya araba ile gönderiliyor; ulaştırıcılarca ayrı bir masrafla yüzde üç çeyrek veya yüz lira başına on beş şilin üzerinden sigorta ediliyordu. Bu simsarlar patronlarının kasalarını, boşaldıkları hızla doldurmaya her zaman yetişemiyorlardı. Böyle olunca, bankaların başvurduğu çare, Londra'daki muhabirleri üzerine ihtiyaç gereksindikleri tutarda poliçe çekmekti. Sonradan bu muhabirler, söz konusu tutarın faiz ve bir komisyon ile birlikte ödemesi için üzerlerine poliçe çekiyorlar; bu yüzden aşırı tedavüllerinin kendilerini içine attığı sıkışık durum yüzünden, bu bankalardan bazılarının bu poliçeyi karşılamak için bazen Londra'daki aynı ya da başka muhabirler üzerine ikinci bir takım poliçeler çekmekten başka çareleri kalmıyordu. Aynı tutar yahut daha doğrusu aynı tutara ilişkin poliçeler, böylelikle kimi kez iki ve üçten fazla yolculuk yapıyor; borçlu yani banka, birikmiş tutarın tümü üzerinden hep faiz ve komisyon ödüyordu. İskoç bankalarının, aşırı ihtiyatsızlıkla[134] göze batmamış olanları bile bazen, bu yıkıcı yolu kullanmak zorunda kalıyorlardı.

Kâğıtlarının, ülkedeki tedavülde kullanılabileceğinden fazlasının karşılığı olarak, İngiltere Bankası'nın ya da İskoç bankalarının ödediği altın sikke de, bu tedavülde kullanılabilecek olanı yine aşıp fazla geldiğinden, bazen sikke şeklinde dışarı gönderiliyor, kimi zaman eritilip külçe halinde dışarı yollanıyor, kimi kez, eritilerek, onça başına dört lira gibi yüksek bir fiyatla, İngiltere Bankası'na satılıyordu. Sikkelerin tümün içinde, özenle seçilip dışarıya gönderilen veya eritilen, yalnız en yeni, en ağır, en iyi olanlardı. Yurt içinde, sikke biçiminde kaldıkça, bu ağır olanlar, hafiflerinden daha değerli değildi. Ama dışarıda iken ya da yurt içinde külçe olarak eritilince daha değerli oluyorlardı. Yılda bu kadar para bastırılmasına karşın İngiltere Bankası, her yıl bir yıl önceki kıtlığın olduğu gibi kaldığını hayretle görüyordu. Bankadan, her yıl büyük miktarda iyi ve yeni sikke çıkartıldığı halde, sikkenin durumu gitgide düzeleceğine, her yıl kötüleştikçe kötüleşiyordu. Hep aşağı yukarı bir yıl önce basılan kadar altın bastırma gereksinmesi karşısında kalındığı görülüyordu. Sikkenin boyuna yıpranıp aşınmasından ileri gelen altın külçe fiyatındaki sürekli yükselme yüzünden,

bu büyük yıllık para basımı masrafı her sene çoğaldıkça çoğaldı. Şurası kaydedilmelidir ki, İngiltere Bankası, kasalarını sikke ile donatmakla, çeşit çeşit yollarla bu kasalardan boyuna içerisine sikke akmakta olan bütün krallık ülkesini beslemekle dolambaçlı şekilde yükümlüdür. Bundan ötürü, İngiltere Bankası, gerek İskoç, gerek İngiliz kâğıt parasının bu taşkın tedavülünü beslemek için gereken bütün sikkeyi vermek, bu aşırı tedavülün krallık ülkesine lüzumlu sikkede yarattığı bütün boşlukları kapatmak zorunda idi. İskoç bankalarının hepsi, tedbirsizliklerinin ve dikkatsizliklerinin cezasını kuşkusuz iyiden iyiye çekti. Ama İngiltere Bankası, yalnız kendi ihtiyatsızlığının değil hemen bütün İskoç bankalarının çok daha büyük olan tedbirsizliğinin cezasını pek ağır olarak çekti.

Birleşik Krallık'ın her iki bölgesindeki, gözünü daldan budaktan sakınmayan bazı hayal tasarıcılarının, sermayelerinin dayanamayacağı kadar ölçüsüz alışverişi, bu aşırı kâğıt para tedavülünün ana nedeni idi.

Bir bankanın bir tacire ya da şu veya bu türlü bir girişimciye kolaylıkla verebileceği avans, ne alışveriş yaptığı sermayenin tümüdür, ne o sermayenin hatırı sayılır bir parçasıdır; sermayenin yalnızca başka şekilde işletmeden, zaman zaman olabilecek talepleri karşılamak üzere, hazır para halinde, yanında bulundurmak zorunda kalacağı kısmıdır. Bankanın avans verdiği kâğıt para bu değeri hiçbir zaman geçmezse, kâğıt para olmadığı takdirde, ülkede elden ele dolaşması muhakkak olan altın ve gümüşün değerini hiçbir zaman aşamaz; ülkedeki tedavülün kolayca sömürüp kullanabileceği miktarı hiç geçmez.

Bir banka, gerçek bir alacaklının gerçek bir borçlu üzerine çekip de, vadesi gelir gelmez, bu borçlunun gerçekten ödediği gerçek bir poliçeyi, bir tacire ıskonto ettiği zaman, sırf, öyle yapmadığı takdirde, zaman zaman ortaya çıkacak talepleri karşılamak üzere, işletmeden, hazır para olarak yanında tutmak zorunda kalacağı değerin bir kısmını, avans vermiş olur. Vadesi geldiğinde, poliçenin ödenmesi, vermiş olduğu avansın değerini, faizi ile birlikte bankaya geri getirir. İşlemleri bu gibi müşterilerle sınırlı kaldıkça, bankanın kasaları bir su havuzuna benzer. Buradan sürekli bir oluk dışarı akarken; bu dökülenin tamamı ile dengi olan bir başkası, boyuna içeri akmaktadır. Böylelikle, başkaca özene ya da dikkate lüzum kalmadan, havuz hep bir veya hemen hemen eşit derecede dolu durur. Böyle bir

bankanın kasalarını yeniden doldurmak ya pek az masraf ister ya hiç istemez.

Sermayesinin takati dışında ticaret yapmadığı halde, bir tacirin, kırdıracak poliçesi bulunmadığı zamanda bile çokluk bir hazır para tutarına gereksinmesi olabilir. Bir banka, poliçelerini ıskonto ettikten başka, bu gibi durumlarda tacire kasa hesabından bu gibi tutarları avans vererek, İskoçya bankacılık ortaklarının kolay şartlarıyla, mallarının zaman zaman satışından eline para geçtikçe azar azar ödenmesini kabul ettiğinde, taciri, sermayesinin bir kısmını zaman zaman ortaya çıkan talepleri karşılamak üzere işletmeden yanında alıkoymak lüzumundan tamamıyla kurtarır. Bu gibi talepler gelip çattığı zaman, onları kasa hesabından, yeterince karşılayabilir. Bununla beraber banka, bu gibi müşterilerle iş yaparken, (örneğin, 4, 5, 6, 8 ay gibi) kısa bir süre içinde bunlardan çokluk elde ettiği geri ödeme tutarının, çokluk bunlara yaptığı avanslara tam tamına eşit olup olmadığını, kılı kırk yararak gözden geçirmelidir. Böyle kısa süreler içinde, bir takım müşterilerden gelen geri ödeme tutarı, çoğu hallerde avans tutarına tam tamına eşit ise, banka, bu gibi müşterilerle iş görmeye güvenle devam edebilir. O zaman kasalarından durmadan dışarı dökülen oluk pek büyük olsa bile, boyuna içlerine akan da, hiç değilse o büyüklükte olmalıdır. Öyle ki başkaca özene veya dikkate hacet kalmadan, bu kasaların her zaman için aynı ya da hemen hemen eşit derecede dolu olması muhtemeldir. Yeniden doldurulmaları için de olağanüstü bir masrafa lüzum gösterdikleri pek olmaz. Tersine; bazı başka müşterilerin geri ödedikleri tutarlar, çokluk bankanın onlara yaptığı avanslar yanında pek küçük kalırsa, hiç olmazsa kendisiyle bu şekilde iş görmeye devam ettikleri takdirde, bu gibi müşterilerle öyle pek güvene güvene iş yapmayı sürdüremez. Bu durumda kasalarından sürekli dışarı akmakta olan oluk boyuna içeri akmakta olandan kuşkusuz çok daha büyüktür. Öyle ki, ağır ve sürekli bir masraf çabası ile doldurulmazsa, bu kasaların çok geçmeden bütün bütün tükenmesi gerekir.

İşte bunun için İskoçya bankacılık ortakları, bütün müşterilerinden, uzun zaman, sık ve düzgün geri ödemede bulunmalarını istemeye çok dikkat etmiş, serveti ya da itibarı ne olursa olsun, kendileriyle sık ve düzgün adını verdikleri işlemler yapmayan bir kimse ile iş görmeye yanaşmamışlardır. Bu dikkat sayesinde, kasalarını yeniden doldurmak için olan olağanüstü

masrafın hemen tümünü tasarruf ettikleri gibi, ayrıca iki pek önemli fayda elde etmişlerdir.

Birincisi; bu dikkat sayesinde defterlerinin kendilerine sağladığından başka bir tanık aramak zorunda kalmaksızın, borçlularının iyi ya da kötü durumları üzerinde oldukça elverişli bir yargıda bulunmaları imkânı olmuştur. Çünkü çoğu insanlar durumlarının iyi ya da kötü oluşuna göre ödemelerini yolunda yapar yahut aksatırlar. Parasını belki yarım veya bir düzine kimseye ödünç veren bir insan, kendisi ya da adamları aracılığıyla, her birinin tutum veya durumunu hem sürekli hem özenle gözaltında bulundurup soruşturabilir. Ama belki ayrı ayrı beş yüz kimseye para ödünç verip dikkati pek başka türden şeylerle dolu bulunan bir bankacılık ortaklığı, çoğu borçlularının tutumu ve durumu üzerinde, kendi defterlerinin sağlayabildiğinden başka düzgün bilgi edinemez. Bütün müşterilerinden sık sık, düzgün ödeme istemekle, İskoçya bankacılık ortakları, belki bu faydayı gözetmişlerdir.

İkincisi; bu dikkat sayesinde ülke tedavülünde kolayca sömürülüp kullanılabilecek olandan daha fazla kâğıt çıkarmak olasılığından kendilerini korumuşlardır. Çoğu hallerde, ılımlı süreler içinde belirli bir müşterinin geri ödemelerinin, kendisine yapmış oldukları avanslara tam tamına eşit olduğunu görünce, ona avans verdikleri kâğıt paranın, müşterinin zaman zaman ortaya çıkan talepleri karşılamak üzere haliyle yanında bulundurmak zorunda kalacağı altın ve gümüş miktarını herhangi bir zamanda geçmediğine inanabilir; böylelikle, onun aracılığı ile elden ele dolaştırdıkları kâğıt paranın, kâğıt para bulunmadığı takdirde ülkede elden ele gezecek altın ve gümüş miktarını hiçbir zaman geçmediğinden emin olabilirler. Müşterinin geri ödeme sıklığı düzgünlüğü ve tutarı da şunu yeterince gösterir: Bu bankaların verdiği avans tutarı, müşterinin, zaman zaman olan taleplerini karşılamak, yani sermayesinin diğer yanını sürekli işler durumda bulundurmak üzere, haliyle hazır para olarak işletmeksizin yanında alıkoymak zorunda bulunduğu sermaye kısmını hiçbir zaman geçmez. Kâğıt olsun, sikke olsun, her tüccara kısa süreler içinde, para şeklinde boyuna geri gelip, aynı biçimde ondan boyuna dışarı çıkan, sermayesinin yalnız bu kısmıdır. Bankanın avansları, çokluk sermayesinin bu kısmını aşacak olursa, geri ödemelerinin her zamanki tutarı, avanslarının her zamanki tutarına kısa sürelerde eşit olamaz. Yaptığı işlerle boyuna bankanın kasalarına dökülen oluk, aynı işlemler dolayısıyla boyuna dışarı

akan olukla bir olamaz. Yoklukları durumunda müşterinin ortaya çıkacak talepleri karşılamak için elinde tutmak zorunda kalacağı altın ve gümüş miktarını aşan, banka kâğıdıyla yapılan avanslar, ülkede kâğıt para bulunmadığı durumda (ticaretin aynı kaldığı varsayılmak şartıyla) elden ele dolaşacak altınla gümüşün tüm miktarını aşar duruma gelebilir; dolayısıyla da ülke tedavülünün kolayca sömürüp kullanabileceği miktarı geçer. Bu kâğıt paranın fazlası, altın ve gümüşle değiş edilmek üzere hemen bankaya geri gelir. Onun kadar gerçek olmakla birlikte, bu ikinci faydayı, İskoçya'nın türlü bankacılık ortaklarının hiçbiri, belki birincisi kadar kavramış değildi.

Biraz poliçe ıskontosunun, biraz da kasa hesaplarının sağladığı kolaylık sayesinde bir ülkedeki itibarlı tacirler, zaman zaman olan talepleri karşılamak üzere, mevcutlarının bir kısmını işletmeden hazır para olarak yanlarında alıkoymak lüzumundan kurtulabildiklerinden, bu derece ileri gittikten sonra; çıkarlarını ve güvenliklerini sarsmadan daha ileri gidemeyecek olan bankalardan ve bankacılardan, makul olarak daha fazla yardım bekleyemezler. Bir tacire ticaret etmekte olduğu sermayesinin tümünü, hatta çoğunu, bir banka, kendi çıkarını çiğnemeden avans olarak veremez. Çünkü bu sermaye, boyuna para şeklinde geri gelmekte ve aynı biçimde kendisinden uzaklaşmakta ise de, gelenlerin tümü ile elinden çıkanların tümü arasında çok fark vardır. Geri ödemeler tutarı ile avansları tutarı, bir bankanın işine elverecek ılımlı süreler içinde eşit olamaz. Hele durağan sermayesinin önemli bir kısmını tacire avans olarak vermeyi bir banka hiç göze alamaz. Örneğin, bir demirhane girişimcisinin demirhanesini, dökümhanesini, işliklerini, depolarını, işçi oturacak evlerini, vb.'ni meydana getirmek için kullandığı sermayeyi; bir maden girişimcisinin direk daldırmak, suyu çekmek üzere makineler kurmak; yol, araba yolu, vb. yapmak için kullandığı sermayeyi; arazi bayındırma işine girişen bir kimsenin boş ve işlenmemiş tarlaları açmak, sularını akıtıp kurutmak, etrafını çevirmek, gübrelemek ve sürmek; bütün gerekli ahır, zahire ambarı, vb. eklentileri ile birlikte çiftlik yapıları kurmak için kullandığı sermayeyi avans vermeyi göze alamaz. Hemen bütün hallerde durağan sermayenin kazançları, döner sermayenin getirdiklerinden çok yavaştır. En büyük tedbir ve muhakemeyle bile yapılsa, bu gibi masraflar, girişimciye ancak üstünden birçok yıllar geçtikten sonra geri gelir. Bu ise bir bankacının işine elvermeyecek kadar uzun bir zamandır. Tacirler ve

başka girişimciler, tasarılarının epeycesini, ödünç para ile, hiç şüphesiz doğru dürüst yürütebilir. Ama bu durumda, alacaklılarının hakkını gözetmiş olmak için, sermayeleri, böyle demem yakışık alırsa, bu alacaklıların sermayesine güvenlik sağlamaya yetmeli; yahut girişilen işteki başarı tasarı sahiplerinin hiç umdukları gibi çıkmasa bile bu alacaklıların bir zarara uğramalarını pek olasılık dışında bırakmalıdır. Bu ihtiyat tedbiriyle bile; ödünç alınan ve birkaç yıllık bir zaman geçmeden geri ödenmemesi düşünülmüş olan para, bir bankadan ödünç alınmamalı; sermayeyi kendileri işletmek zahmetine katlanmayıp, paralarının faizi ile geçinmek niyetinde bulunan, bundan ötürü, onu birkaç yıl ellerinde tutmaları muhtemel, itibarı yerinde kimselere ödünç vermeyi isteyen kişilerden, bono ya da rehin ile ödünç alınmalıdır. Gerçekte, parasını, pullu kâğıt masrafı veya noterin senet ve ipotek kaleme alma ücreti olmaksızın ödünç veren, geri ödemeyi ise İskoçya bankacılık ortaklıklarının ucuz şartlarıyla kabul eden bir banka, bu gibi tacirler ve girişimciler için kuşkusuz pek elverişli bir alacaklı olur. Ama bu gibi tacirlerle girişimciler, böyle bir bankanın hiç işine gelmeyen borçlularıdır.

İskoçya'nın türlü bankacılık ortaklarınca çıkarılan kâğıt paranın, tıpkı tıpkısına ülke tedavülünün kolayca sömürüp kullanabileceği kadar yahut daha doğrusu, bundan biraz daha çok oluşu üstünden, yirmi beş yıldan fazla geçmiştir. Onun için, bu ortaklıklar, İskoçya tacirleriyle öteki İskoç girişimcilerine, bankalarla bankacıların, çıkarlarını ayaklar altına almadan gösterebilecekleri olanca yardımı çoktan yapmışlar, hatta biraz bunun ilerisine bile varmışlardır. Bunlar, pek yorganına göre ayak uzatmamışlar; bu işte en ufak hesapsız gidişe bulaşmaktan geri kalmayan zarara veya hiç değilse kâr azalmasına çanak açmışlardır. Bu tacirlerle öteki girişimciler, bankalarla bankacılardan bunca yardım görünce, daha fazlasını istediler. Anlaşılan topu topu birkaç tomar kâğıt masrafıyla kendilerine açılan kredileri, bankaların, istenildiğince genişletebileceğini sandılar. Kredilerimizi ülke ticaretinin genişliği oranında artırmıyorlar," dedikleri bu banka müdürlerinin dar görüşünden, miskinliğinden sızlandılar. O ticaretin genişlemesiyle de, kuşkusuz tasarılarının ya kendi sermayeleri ya alışılmış senet veya ipotek şeklinde özel kişilerden ödünç almak için olan itibarlarıyla yürütülebileceğinden daha ötelere genişletilmesini kastediyorlardı. Anlaşılan bunlar, gediği kapatıp ticaret etmek istedikleri olanca sermayeyi kendilerine sağlamanın, bankalar için namus borcu

olduğunu sanıyorlardı. Oysa bankalar başka türlü düşünüyordu. Kredilerinin genişletilmesine bankaların olamaz demesi üzerine, bu tacirlerden kimisi, bir çareye başvurdular. Bu, bir zaman için işlerini gördü. Çok daha masraflı olmakla birlikte, bu yöntem alabildiğine genişletilen banka kredisi kadar etkili idi. Bu tedbir, herkesin bildiği, bazen, iflas etmek üzere bulunan bahtsız tacirlerin başvurdukları, birbiri ardından poliçe üstüne poliçe çekip yenilemek yolu idi. Bu tarzda para bulma âdeti İngiltere'de uzun zamandan beri bilinir. Yüksek ticaret kârlarının sermaye takatine bakmadan alışveriş etme açgözlülüğünü pek körüklediği geçen savaş içinde, bunun çok geniş ölçüde uygulandığını söylerler. İngiltere'den bu, İskoçya'ya getirildi. Çok geçmeden burada, ülkenin pek dar ticaretine ve pek sınırlı sermayesine oranla İngiltere'de olduğundan çok daha geniş ölçüde kullanıldı.

Poliçeyi poliçe çekerek yenileme âdeti işadamlarınca pek iyi bilindiğinden, bunu anlatmanın belki gereksiz olduğu düşünülebilir. Ancak, bu kitap işadamı olmayan birçoklarının eline geçebileceği ve bu âdetin bankacılık ticareti üzerindeki etkileri genellikle ihtimal işadamlarının kendilerince bile anlaşılmadığı için, bunu elimden geldiğince açık olarak anlatmaya çalışacağım.

Barbar Avrupa kanunlarının, tacirleri, sözleşmelerini yerine getirmeye zorlamadığı çağda yer etmiş bulunup son iki yüz yıl içinde bütün Avrupalı milletlerin kanunları içerisine kabul edilmiş olan tacir âdetleri, poliçelere öyle olağanüstü ayrıcalıklar vermiştir ki, herhangi başka senet çeşidinden daha kolay olarak, bunlar üzerinden, hemence para avansı verilivermektedir. Hele tarihlerinden iki ya da üç ay sonra gibi, kısa bir süre içinde ödenecek şekilde kaleme alınmış iseler... Poliçeyi kabul eden, vadesi geldiğinde, sunulur sunulmaz ödemezse, o andan başlamak üzere, müflis durumuna girer. Poliçe protesto edilir, keşideciye geri gelir. Derhal ödemeyecek olursa, keşideci de müflis durumuna girer. Ödemeyi kabul edene, ödenmek için sunan kimsenin eline geçmeden, poliçe, muhtevasını[135] birbiri ardından para veya mal olarak birbirlerine avans verip, teker teker, sırasıyla o muhtevayı aldıkların bildirmek üzere sırasıyla ciro etmiş, yani, her biri, arkasına adını yazmış bulunan birçok başka ellerden geçmişse; her ciranta, sırasıyla, bu muhteva için poliçe hamiline[136] borçlu olur. Ödememezlik ederse, o andan başlayarak, müflis durumuna girer. Poliçeyi çekenlerin, kabul edenlerin, ciro edenlerin hepsi,

itibarı kuşku uyandıran kimseler de olsa, tarihin kısalığı poliçe hamiline yine biraz güven verir. Hepsinin de iflası pek muhtemel bile olsa, öyle daracık bir zaman içinde, topunun birden batması baht işidir. Yorgun argın bir yolcu kendi kendine, "Ev pek çürük" demiş; "Neredeyse çökecek. Ama, sabaha çıkıp çıkmaması baht işi... onun için gece burada konaklamayı göze aldım gitti."

Diyelim ki, Edinburgh'daki tacir A, Londra'daki B üzerine, tarihinden iki ay sonra ödenecek bir poliçe çekiyor. Gerçekte Londra'daki B'nin Edinburgh'daki A'ya borcu yoktur; ama o, ödeme vadesinden önce, Edinburgh'daki A'nın üzerine faiziyle ve bir komisyonla birlikte, yine tarihinden iki ay sonra ödenecek, aynı tutarda, yeniden bir başka poliçe çekmesi şartıyla, A'nın poliçesini kabule rıza gösterir. Nitekim ilk iki ay sona ermeden B, Edinburgh'daki A'nın üzerine yeniden poliçe çeker. B da, yine ikinci iki ayın sona ermesinden önce, aynı biçimde, Londra'daki B üzerine tarihinden iki ay sonra ödenecek bir ikinci poliçe çeker. Üçüncü ay sona ermeden de, Londra'daki B, Edinburgh'daki A üzerine yine tarihinden iki ay sonra ödenecek bir başka poliçe çeker. Bu oyun, bazen değil birkaç ay, üst üste birkaç yıl sürmüş; poliçe, hep, önceki bütün poliçelerin birikmiş faiz ve komisyonları ile birlikte, Edinburgh'daki A'ya geri gelmiştir. Faiz yılda yüzde beştir. Komisyonun ise poliçe başına, hiçbir zaman yüzde yarımdan aşağı olduğu olmaz. Bu komisyon yılda altı defadan fazla tazelendiği için, bu tedbirle, A'nın bulabileceği para, kendisine kuşkusuz yılda yüzde sekizden fazlaya; hele komisyon ücreti yükselmiş bulunduğu ya da eski poliçelerin faiz ve komisyonu üzerinden mürekkep faiz ödemek zorunda kaldığı zaman ise pek daha fazlaya mal olmuş olsa gerektir. Bu âdete, tedavül yoluyla para bulma deniliyordu.

Ticaret işlerinin çoğunda sermayenin alışılmış kârının yüzde altı ile yüzde on arasında değiştiği varsayılan bir ülkede, getirdiği kazanç hem o ticareti yürütmek üzere ödünç alınan paranın ağır masrafını çıkaran hem de ayrıca tasarı sahibine fazladan iyi bir kâr sağlayan hava oyunu[137] ne mutlu bir şey olmalıdır. Bununla birlikte, birçok geniş, dallı budaklı işlere girişilmiş; desteklenmeleri için, bu ağır masrafla elde edilenden başka ödenek olmaksızın, bunlar yıllarca yürütülmüştür. Tasarıcılar, parlak rüyalarında, kuşkusuz, bu büyük kârın en keskin düşünü görmüşlerdir. Ama ya işleri bittiğinde ya tasarıları sökmez olup da uyandıkları zaman, öyle sanıyorum ki, aradıklarını bulmak mutluluğuna kavuştukları pek olmamıştır.[138]

Edinburgh'daki A, Londra'daki B üzerine çektiği poliçeleri vadesi sona ermeden iki ay önce, Edinburgh'daki bir bankaya ya da bankacıya ıskonto ettiriyordu. Londra'daki B de, Edinburgh'daki A üzerine yeniden çektiği poliçeleri aynı düzgünlükle ya İngiltere Bankası'nda ya Londra'daki başka bankacılara ıskonto ettiriyordu. Bu gibi elden ele dolaşan poliçeler üzerine verilen bütün avans, Edinburgh'da İskoç bankalarının kâğıt parasıyla; Londra'da, İngiltere bankasında ıskonto ettirilince de, o bankanın kâğıdı ile veriliyordu. Yapılan bu kâğıt avansının dayandığı poliçelerin hepsi, sırasıyla, vadesi gelir gelmez geri ödenmekle birlikte, ilk poliçe üzerine gerçekten avans verilen bedelin, onu avans vermiş olan bankalara sahiden geri verildiği hiç olmuyordu. Çünkü her poliçenin vadesi gelmeden hep, tutarı, yakında ödenecek poliçeden biraz daha fazla bir başka poliçe çekiliyordu. Yakında vadesi gelecek olanın ödenmesi için, bu öteki poliçenin ıskonto edilmesi esaslı biçimde gerekli idi. Onun için, bu ödeme, baştan aşağı düzme idi. Bu elden ele gezen poliçeler yoluyla, zamanında bankaların kasalarından dışarı akıtılan oluğun yerine, kasaların içine gerçekten boşalan bir oluk, hiçbir zaman konulmuş değildi.

Bu elde ele gezen poliçeler üzerine çıkarılan kâğıt, birçok hallerde, geniş dallı budaklı bir tarım, ticaret ve sanayi tasarısını yürütmek için olan ödeneğin tümünü tüketiyor; bunun, yalnız zaman zaman olan talepleri karşılamak üzere işletilmeksizin hazır para halinde tasarı sahibinin yanında bulundurmak zorunda kalacağı kısmından oluşmakla kalmıyordu. Dolayısıyla, bu kâğıdın çoğu, kâğıt para olmadığı takdirde elden ele dolaşacak bulunan altın ve gümüşün değerini aşıyordu. Onun için, ülke tedavülünün kolayca sömürüp kullanabileceğinden fazla idi. Bundan ötürü, ne yapıp yapıp bulmaları gereken altın ve gümüş ile değiş edilmek üzere derhal bankalara geri geliyordu. Bu hem haberleri ya da açıktan açığa rızaları olmayan hem belki bir zaman için gerçekten avans verdiklerinin farkına bile varmayan bu bankalardan, o tasarı sahiplerinin, hiç sezdirmeden ustalıkla, usulca sızdırma yolunu buldukları bir sermaye idi.

Boyuna birbiri üzerine, art arda karşılıklı poliçe çeken iki kişi, poliçelerini hep aynı bankacıya kırdırınca, bankacının, bunların ne yaptıklarını hemen keşfetmesi; sermayeleriyle değil; kendi avans verdiği sermaye ile ticaret ettiklerinin açıkça farkına varması gerekir. Ama bunu keşfetmek öyle pek kolay olmaz; özellikle de bu kimseler, poliçelerini bazen bir bankacıya, bazen bir başkasına kırdırdıkları zaman; başka deyişle, aynı poliçeler,

boyuna, birbiri üzerine art arda karşılıklı poliçe çekmeyip, bu para bulma yöntemi için birbirlerine yardımda çıkarı olan, o nedenle gerçek ve muvazaalı[139] birer poliçeyi, yani, sahici bir alacaklının sahici bir borçlu üzerine çektiği bir poliçe ile ıskonto eden bankadan başka gerçek alacaklısı ve paradan yararlanan tasarı sahibinden başka gerçek borçlusu bulunmayan bir poliçeyi birbirinden ayırt etmeyi ellerinden geldiğince güçleştirmekte çıkarı bulunan böyle bir dalavereci kesim arasında işletildiği zaman, bu böyledir. Bir bankacı, bunu keşfettiğinde bile, kimi kez, çok geç kalmış olabilir. Bu tasarıcıların pek çok poliçesini ıskonto ettiği için, artık poliçe kırmam demekle ister istemez hepsini iflas ettireceği; onları yıkıma sürüklemekle belki kendisini de batıracağı gözüne çarpabilir. Onun için, kendi çıkarı ve esenliği bakımından, bu pek tehlikeli durumun, bir zaman için böylece sürüp gitmesini gerekli görebilir. Ama, biraz, biraz kendini kurtarmaya çalışır. Bundan ötürü, bir an önce bu çevrenin dışına çıkabilmek için, dolandırıcıları, yavaş yavaş ya başka bankacılara ya para bulacak başka yollara başvurmaya zorlamak üzere, ıskontoda günden güne büyüyen güçlükler çıkarır. Nitekim, İngiltere Bankası'nın, belli başlı Londra bankacılarının, hatta daha tedbirli olan İskoç bankalarının, biraz zaman geçip, hepsi birden ipin ucunu kaçırdıktan sonra, ıskonto üzerinde çıkarmaya başladıkları zorluklar, bu düş tasarıcılarını telâşa düşürdüğü gibi, fena halde çileden çıkardı. Doğrudan doğruya nedeni, bankaların bu tedbirli ve lüzumlu çekingenliği olduğuna kuşku bulunmayan dertlerine, bu tasarıcılar, ülkenin derdi adını verdiler. Bu ülke derdinin, hep, ülkeyi güzelleştirmek, geliştirmek, zenginleştirmek için harıl harıl, canla başla didinip çalışmakta olanların girişimlerine yetecek kadar bol yardımda bulunmayan bankaların bilgisizliğinden, tabansızlığından ve kötü tutumda oluşundan ileri geldiğini söylediler. Anlaşılan, bunlara istedikleri sürece, dilediklerince ödünç vermek, bankaların ödevidir sanıyorlardı. Bununla birlikte, bankalar, haddinden fazla kredi vermiş olduklarına, daha çoğunu veremeyeceklerini bildirmekle, artık gerek kendi kredilerini gerekse ülkenin kamu itibarını kurtarmak için mümkün olan biricik yolu tuttular.

Bu patırtı ve sızıltı arasında, sırf ülkenin sıkıntısını gidermek amacıyla, İskoçya'da bir yeni banka kuruldu. Tasarı yüreklere soğuk su serpti ama, işin yürütülüşünde tedbirsizlik edildi. Ortadan kaldırmak istediği derdin ne olduğu ile nedenleri belki iyice anlaşılmış değildi. Hem kasa hesapları açmak hem poliçe ıskonto etmekte, bu banka bütün ötekilerin hiçbir zaman

göstermediği cömertliği gösterdi. Bankanın, poliçeler üzerinde, gerçek olanlarla dolambaçlılar arasında hemen hiçbir ayırım gözetmeyip, hepsini bir örnek ıskonto ettiği anlaşılıyor. Toprak ıslahları gibi, getireceği kazanç pek yavaş, pek uzun zamana bağlı bayındırmalarda kullanılacak sermayenin tümünü akla sığar bir kefalet üzerine avans vermek, bu bankanın açıktan açığa ilan ettiği ilkesi idi. Hatta kurulmasındaki kamuyu gözeten maksatlardan başlıcasının, bu gibi bayındırmaları desteklemek olduğu bile söyleniyordu. Kasa hesabı açmakta, poliçe ıskonto etmekte gösterdiği cömertlikle, banknotlarından piyasaya şüphesiz büyük miktarda çıkardı. Ama bu banknotlardan çoğu, ülke tedavülünün kolayca sömürüp kullanabileceğine kıyasla pek fazla olduğu için, çıkarılmalarıyla altın ve gümüşle değiş edilmek üzere geri gelmeleri bir oldu. Kasalarının ağzına dek dolduğu olmadı. Para toplamak üzere iki ayrı defada alınan imzalarla, bu banka için taahhüt edilen[140] sermaye yüz altmış bin lirayı buluyordu. Bunun ancak yüzde sekseni ödenmişti. Bu tutar, birçok taksitte ödenmiş olmalıdır. İlk taksitlerini ödedikleri zaman, pay sahiplerinden çoğu, bankada bir kasa hesabı açtılar. Ortaklarına, bütün başkalarına olduğu kadar eli açık davranmak zorunda bulunduklarını düşünen müdürler, birçoğunun sonraki taksitlerde ödediklerini, bu kasa hesabından olduğu gibi ödünç almasına müsaade ettiler. Onun için, bu gibi ödemelerle az önce bir kasadan alınmış olan, bir başka kasaya konmuş olmakla kalıyordu. Ama kasaları iyiden iyiye dolu da olsa, bu bankanın tedavüldeki hadden aşırı varakaları, bu kasaları, Londra üzerine poliçe çekip, vadesi gelince, bunu, aynı yer üzerine çekilen bir başka poliçe ile, faiz ve komisyonla birlikte ödemek gibi yıkıcı bir tedbirden başka şekilde yeniden doldurulamayacak kadar çabuk boşaltmış olmalıdır. Kasaları tamtakır olduğu için iş yapmaya başladıktan hemen birkaç ay sonra, bankanın bu yola sürüklendiğini söylerler. Bu banka ortaklarının mülkleri birkaç milyon değerinde idi. Bankanın esas sözleşmesine veya bağıtına imza koymakla, gerçekte onun bütün taahhütlerinden sorumlu olmayı yükümlenmiş bulunuyorlardı. Böyle büyük bir taahhüdün sağlaması kaçınılmaz olan geniş krediyle lüzumundan fazla eli açık davranmasına karşın, banka, iki yıldan fazla iş yapabildi. İşi durdurmak zorunda kaldığı zaman, banknot olarak ortada dolaşan aşağı yukarı iki yüz bin lirası vardı. Hiç durmadan, çıkarılmalarıyla kendisine geri gelmesi bir olan bu varakaların elden ele dolaşmasını desteklemek üzere Londra üzerine boyuna poliçe çekmiş durmuştu. Bunların sayısı ve değer tutarı sürekli olarak artıyordu. İşe son verdiği sırada, altı yüz bin

lirayı geçmekte idi. Demek bu banka, iki yıldan biraz fazla bir zaman içinde türlü kimselere, yüzde beşten, sekiz yüz bin liradan çok avans vermişti. Banknot olarak ortada dolaştırdığı iki yüz bin lira üzerinden bu yüzde beş, yönetim masrafından başka bir şey düşülmemek şartıyla, belki safi kazanç sayılabilirdi. Ama boyuna Londra üzerine çektiği altı yüz bin küsur liralık poliçenin faiz ve komisyonu olarak, yüzde sekizden vermekteydi. Dolayısıyla de işlemlerinin dörtte üçünden fazlası üzerinden yüzde üçten çok kayba uğramaktaydı.

Bu bankanın yaptığı işlemlerin, onları tasarlayıp yöneltmiş olan kimselerin düşündükleriyle taban tabana aykırı sonuçlar doğurduğu anlaşılıyor. Bunların, canlı girişimleri desteklemeyi akıllarına koymuş oldukları; ülkenin türlü bölgelerinde o sırada yürütülen işlerin mükemmel olduğunu sandıkları; bir yandan da bütün bankacılık işini avuçlarına alarak, bütün öteki İskoç bankalarının, hele poliçe kırmakta güçlük çıkarmaları biraz hoşnutsuzluk uyandırmış bulunan Edinburgh'daki bankaların ayağını kaydırıp, yerlerine geçmek istedikleri anlaşılıyor. Bu banka, bu hayalci kişilere, geçici olarak, kuşkusuz biraz nefes aldırdı; haliyle olabileceğinden iki yıl daha fazla bir zaman için tasarılarını yürütmelerini mümkün kıldı. Ama böylelikle, yalnızca, daha gırtlaklarına kadar borca girmelerine olanak verdi. Öyle ki, sarsıntı gelip çattığında, kendilerine de, alacaklılarına da, büsbütün yıkım oldu. Onun için, bu bankanın işlemleri, gerçekte bu tasarı sahiplerinin gerek kendi başlarına, gerek ülkenin başına sardıkları derdi hafifletecek yerde, gel zaman git zaman, daha şiddetlendirdi. Çoğu, işi durdurduklarından iki yıl daha önce paydos etmek zorunda kalsalardı, kendileri için, alacaklıları ve ülkeleri için daha hayırlı olacaktı. Bununla birlikte, bu bankanın o tasarıcılara geçici olarak nefes aldırmasının, öteki İskoç bankaları için, sahiden sürekli bir ferahlık sağladığı görüldü. O beriki bankaların, kırmak konusunda pek mırın kırın ettikleri dolambaçlı poliçeler üzerinde iş gören bütün tacirler, bu yeni bankaya başvurdular. Bu banka, onları bağrına bastı. Onun için, öteki bankalar aksi halde hayli kayba, hatta belki, bir derece itibarsızlığa uğramadan yakayı sıyıramayacak oldukları o uğursuz çemberin içinden kendilerini kolayca dışarı atma olanağını buldular.

Bundan dolayı, bu bankanın işlemleri, deva bulmak istediği gerçek ülke derdini zamanla çoğalttı; yerlerine geçmek niyetinde olduğu rakiplerini, sahiden, pek büyük bir dertten kurtardı.

Bazı kimseler, bu banka ilk işe başladığında, ne denli çabuk boşalırsa, kâğıdını avans verdiği kimselerin kefaletleriyle para bularak, kasalarını yeniden doldurabileceğini düşünmüşlerdi. Öyle sanıyorum ki, bu yoldan para bulmanın maksatlarına hiç elvermeyecek kadar yavaş olduğunu tecrübeyle anladılar. Aslında iyice dolmamış ve böyle çarçabuk boşalan kasaları, yıkıcı bir çare olarak, Londra üzerine poliçe çekip, vadesi geldiğinde, bunları, aynı yer üzerine, birikmiş faiz ve komisyonlarla birlikte başka poliçelerle ödemekten başka çıkar yol olmadığı kanısına vardılar. Gerçi bu yoldan istediklerince çabuk para bulabilmişlerdir ama, bu gibi her işlemle, kâr edecek yerde zarara uğramış olsalar gerektir. Öyle, öyle, belki daha masraflı olan birbiri üstüne poliçe çekip yenileme tarzındaki kadar çabucak değilse bile; gel zaman git zaman, bir ticaret ortaklığı sıfatıyla kendilerini batırmış olmaları gerekir. Ülke tedavülünün sömürüp kullanabileceğinden fazla olduğu için, çıkarılmalarıyla, altın ve gümüş karşılığı değiş edilmek üzere kendilerine geri gelmesi bir olan kâğıdın faizinden yine bir şey kazanamıyor; onun ödenmesi için boyuna ödünç para almak zorunda kalıyorlardı. Tersine; bu ödünç almanın, borç verecek parası olan kimseleri bulmak için adam kullanmanın, bu kimselerle görüşmenin, gereği gibi senet ya da vekaletname kaleme almanın bütün masrafı üstlerine kalmış olmalıdır ve hesap bilançolarında bir o kadar safi zarar olsa gerektir. Kasalarını böyle yeniden doldurmak tasarısı; dışarısına durmadan bir oluk boşalırken, içerisine devamlı bir oluk akmayan bir havuzu olan ve doldurmak üzere bidüziye birkaç mil uzaktaki kuyuya gidip kova ile su getirmek için, bir miktar adam kullanarak onu hep bir kertede dolu tutmayı aklına koyan kimsenin niyeti ile kıyaslanabilir.

Gelgelelim, bu işlemin, bir ticaret ortaklığı sıfatıyla banka için hem hakkından gelinebileceği hem kârlı olduğu anlaşılsa bile, ülke bundan hiçbir fayda sağlayamazdı. Tersine; bundan, pek önemli zarara uğramış olması gerektir. Bu işlem, ödünç verilecek para miktarını, en küçük ölçüde artıramazdı. Yalnız; bu bankayı, bütün ülkeler için, bir tür genel ödünç verme kapısı haline getirirdi. Ama çoğunu müdürlerinin pek az tanıması imkânı olan; belki ayrı ayrı beş yüz kimseye para ödünç veren bir bankanın; borçlularını seçmekte; parasını, tanıdığı, akıllı ve tutumlu davranışlarına güvenmesi için haklı nedenler bulunan birkaç kişiye borç veren özel bir kimseye göre daha isabetli davranması beklenemez.

Tutumu üzerinde biraz bilgi vermekte bulunduğum öyle bir bankanın çoğu borçlularının olmadık düşler kuran kimseler olması; yani ne kadar yardım yapılsa, belki hiç arkası gelmeyecek, gelse de hiçbir zaman gerçek maliyetini çıkarmayacak, üzerlerinde harcanan emek kadar bir emeği geçindirebilecek bir fonu hiç sağlamayacak, har vurup harman savuran girişimlerde parayı işleten, üst üste dolambaçlı poliçe çekip yenileyecek kimseler olması muhtemeldir. Özel kişilerin aklı başında, hesabını bilir borçlularının ise; ödünç alınan parayı, gösterişi, göz kamaştırması az bile olsa, daha sağlam ve kazançlı; harcananın tümünü büyük bir kârla geri getirip, uğurlarında sarf edilen çok fazla emeği geçindirebilir bir fon sağlayan ve sermayelerinde uygun oranda olan girişimcilerde kullanmaları daha ihtimal içindedir. Onun için, bu işlemin başardığı, yalnızca ülke sermayesini azıcık olsun artırmadan, büyük bir kısmını tedbirli ve kârlı girişimlerden, ihtiyat bilmez, kârsız girişimlere devretmekten oluşur.

Ünlü Bay Law, İskoç endüstrisi çalıştıracak para olmadığı için, can çekişiyor diye düşünmüştü. Ülkedeki bütün toprakların tüm değeri tutarında kâğıt çıkarabileceğini tasarladığı anlaşılan türden bir banka kurarak, o, bu para yokluğuna çare bulmağı ileri sürüyordu. Tasarısını ilk ortaya attığında, İskoçya parlamentosu bunu kabul etmeyi uygun bulmadı. Sonradan, bu tasarıyı, o zaman Fransa naibi bulunan Orleans Dukası bazı değişikliklerle kabul etti. Kâğıt parayı hemen alabildiğine çoğaltma imkânı düşüncesi, Misissipi tasarısı denilen planın ana temeli idi. Bu, dünya bankacılığında ve sermaye simsarlığında benzerine rastlanmamış, batakçı işi bir tasarı idi. Bu planın çeşitli işlemleri, Bay Du Verney tarafından, Bay Du Tot'un Ticaret ve Maliye Üzerindeki Siyasal Düşüncelerinin İncelenmesi adlı yapıtta, öyle etraflı, açık; öyle düzgün ve temiz anlatılmıştır ki, bunlardan hiç söz etmeyeceğim. Bu sistemin üzerine kurulmuş bulunduğu esasları, tasarısını ilk ortaya attığı sırada, İskoçya'da yayımlandığı, Para İle Ticaret Üzerinde Bir Konuşma'da, Bay Law, kendisi anlatmıştı. Orada ve bazı başka yapıtlarda, aynı esaslar üzerinde ileri sürülen parlak fakat düşe kaçan düşünceler hâlâ birçok kimseyi etki altında bırakmakta olup, bunlar belki son zamanlarda İskoçya'da ve başka yerlerde sızlanılan, bankacılıktaki uluorta, doludizgin gidişlere biraz katkıda bulunmuştur.

İngiltere Bankası, Avrupa'nın en büyük tedavül bankasıdır. Bu banka bir parlamento kararının yürürlüğe girmesiyle, üstünde İngiltere devletinin 27 Temmuz 1694 tarihli büyük resmi mührü bulunan bir berat gereğince, tüzel

kişi halinde vücut bulmuştu. O zaman banka, hükümete yüzde sekizden, yılda 96.000 lirası faiz, 4.000 lirası yönetim masrafı olmak üzere, her yıl yüz bin liralık bir tutarı avans olarak verdi. Böyle yüksek bir faizle ödünç alan hükümetin itibarının pek düşük olduğuna inanabiliriz.

1697'de, bankanın, 1.000.171 lira 10 şilin ekleyerek, esas sermayesini büyütmesine izin verildi. Bunun üzerine, esas sermayesinin tümü o tarihte 2.201.171 lira 10 şilini buldu. Bu eklemenin, devlet kredisini desteklemek için olduğunu söylerler. 1696'da kuponlar yüzde kırk, elli, altmış, banknotlar ise yüzde yirmi beş düşmüştü.[141] O sırada yeniden büyük ölçüde gümüş para basılırken, banka, varakalarının ödenmesini durdurmayı uygun görmüştü. Bu da ister istemez, o kâğıtların itibardan düşmesine sebep oldu.

Anne'ın 7'nci saltanat yılında çıkarılan kanunların VII'inci bölümü gereğince banka, hazineye 400.000 İngiliz lirası avans açıp, bunu ödedi. 96.000 lirası faiz, 4.000 lirası yönetim masrafı olan, ilk baştaki taksiti üzerinden verdiği avans tutarını, 1,600.000 İngiliz lirasına çıkardı. Demek, 1708'de, o zamanın alışılmış, kanunlu pazar kertesi olan yüzde altı faizle ödünç alabildiğine göre, hükümetin itibarı, özel kişilerinki kadar yerinde idi.

Aynı kanun gereğince banka, 1.775.027 lira 17 şilin 10 1/2 peni tutarında yüzde altı faizli hazine bonosunu iptal etti,[142] bir yandan da, sermayesini iki katına çıkarmak üzere, para taahhüt edecekleri kaydetmesine izin verildi. Böylelikle, 1708'de, bankanın sermayesi, 4.402.343 lirayı buldu. Banka hükümete de, 3.375.027 lira 17 şilin 10 1/2 penilik bir tutar avans vermiş oldu.

1709'da, verilecek akçenin yüzde on beşinin istenmesi üzerine, 656.204 lira bir şilin 9 peni; 1710'da yüzde on istenmesiyle, 501.448 lira 12 şilin 11 penilik bir tutar bankaya ödendi. İşte bu iki çağrı üzerine, banka sermayesi, 5.559.995 lira 14 şilin 8 peniyi buldu.

I. George'un 3'ncü saltanat yılındaki kanunların 8'nci bölüm gereğince banka, iki milyon liralık hazine bonosunu, iptal edilmek üzere yerine teslim etti. O tarihte, böylece, hükümete 5.375.027 lira 17 şilin 10 peni avans vermiş oluyordu. I. George'un 3'ncü saltanat yılında çıkan kanunların 21'nci bölümü gereğince banka, Güney Denizi Ortaklığı'ndan 4.000.000 İngiliz

lirası tutarında pay senedi satın aldı. 1722'de bu satın almayı mümkün kılmak üzere kaydolunmak için taahhüt defteri açtığından, esas sermayesi 3.400.000 lira artmış oldu. Böylece banka, o tarihte devlete 9.375.027 lira 17 şilin 10 1/2 peni avans vermiş oluyor; esas sermayesi, ancak 8.959.995 lira 14 şilin 8 peniyi buluyordu. İşte bu sırada, devlete avans vererek karşılık faiz aldığı tutar, ilk defa olarak bankanın esas sermayesi veya banka sermayesinde ortak bulunanlara üzerinden temettü verdiği tutarı aştı. Başka deyimle, bankanın temettü verdiği sermayesinden başka, bir de üzerinden temettü ödemediği bir sermayesi olmaya başladı. O zamandan beri, öyle temettü ödemediği türden bir sermayesi olagelmiştir. 1746'da, ayrı ayrı zamanlarda, banka devlete 11.686.800 İngiliz lirası avans vermiş; üzerinden temettü ödediği sermayesi, zaman zaman taahhüdü olanlardan ödenek istemek, yeni taahhüde girecekleri kaydetmekle, 10.780.000 liraya yükselmişti. O zamandan beri bu iki tutarın durumu aynı olagelmiştir. III.George'un 4'ncü saltanat yılındaki kanunların 25'nci bölümü gereğince, banka, beratının yenilenmesi için, hükümete, faizsiz ve geri verilmemek üzere, 110.000 lira ödemeyi kabul etti. Onun için, bu tutar, öteki iki tutarı artırmadı.

Bankanın temettüü, başka başka zamanlarda gerek devlete avans verdiği paradan aldığı faizin kertesindeki değişikliklere, gerekse başka şartlara göre değişmiştir. Bu faiz kertesi, azar azar yüzde sekizden yüzde üçe indirilmiştir. Birkaç yıldan beri, banka temettüü, yüzde beş buçuktur.

İngiltere Bankası, Britanya hükümeti kadar sağlamdır. Alacaklıların herhangi bir zarara uğraması için, önce, bankanın devlete vermiş olduğu bütün avansların yitirilmesi lazımdır. İngiltere'de parlamento kararıyla başka bankacılık ortaklığı kurulamadığı gibi, başka hiçbir bankacılık şirketinin altıdan fazla üyesi olamaz. Bu banka; herhangi bir banka gibi iş gördükten başka, büyük bir devlet makinesi gibi çalışır. Devlet alacaklılarının, alacak oldukları taksitlerin çoğunu o toplar ve öder; hazine bonolarını elden ele dolaştırır; çokluk üzerinden birkaç yıl geçmedikçe ödenmeyen, arazi ve malt vergilerinin yıllık tutarını, hükümete avans olarak verir. Bu türlü türlü işlemlerde, devlete karşı olan ödevinin, bazen bankayı, müdürlerinin hiçbir kusuru olmaksızın, kâğıt para tedavülünü şişirmek zorunda bıraktığı olabilir. Sonra, banka, tacirlerin poliçelerini ıskonto eder. Başka başka birçok sefer, belli başlı İngiltere ticaretevlerinin yanı sıra başlıca Hamburg ve Hollanda ticaretevlerinin de itibarlarını desteklemiştir.

Bir defasında 1763'de bu amaçla, bir hafta içinde, çoğu külçe olmak üzere, 1.600.000 İngiliz lirası avans vermiştir. Bununla birlikte, ne bu tutarın büyüklüğü ne süresinin kısalığı üzerinde, kesin olarak, böyledir demek iddiasında değilim. Kimi zamanda, bu büyük ortaklığın altı penilik sikkelerle ödeme yapma zorunda kaldığı olmuştur.

En isabetli bankacılık işlemleri, ülkedeki çalışmayı, ülke sermayesini büyüterek değil, bu sermayenin çoğunu, haliyle olabileceğinden daha iş görücü ve üretici kılmakla artırabilir. Zaman zaman olan talepleri karşılamak üzere bir tacirin, sermayesinin, işletmeden, hazır para halinde yanında bulundurmak zorunda olduğu kısmı, o miktar cansız kalmış mal mevcudu demektir. Öyle kaldıkça da, bu, ne tacir için bir şey üretir, ne de ülke için. İsabetli bankacılık işlemleri, tacirin, bu cansız mevcudu, iş görücü ve üretici mevcut haline; üstünde işlenecek gereç, işletilecek alet, uğrunda çalışılacak yiyecek içecek ve geçim maddesi; yani hem kendisi için hem ülke için, bir şey üreten mevcut haline getirmesini mümkün kılar. Bir ülkede ortada dolaşıp, o ülkenin toprağı ile emeği, ürününü her yıl elden ele gezdirerek, gereken tüketicilere dağıtan altın ve gümüş para, tacirin hazır parası gibi, hep cansız kalmış mal mevcudundan oluşur. Bu, ülke sermayesinin pek değerli bir parçası olup ülke için hiçbir şey üretmez. İsabetli bankacılık işlemleri, bu altınla gümüşün büyük bir kısmı yerine kâğıdı geçirmekle, ülkenin, bu cansız kalmış mal mevcudunu iş görücü ve üretici, yani ülke için bir şey üretecek mevcut haline getirmesini mümkün kılar. Bir ülkede, ortada gezen altın ve gümüş para, pek yerinde olarak, ülkenin bütün otunu ve zahiresini elden ele dolaştırıp pazara ulaştırdığı halde kendisi, gerek ondan gerek ötekinden bir demet bile yetiştirmeyen bir büyük yola benzetilebilir. Böyle ulu orta bir benzetme yapmam yakışık alırsa, isabetli banka işlemleri, sanki havada büyük bir yol vücuda getirerek ülkenin kara yollarından çoğunu mükemmel çayır ve ekin tarlaları haline koyup, toprağı ile emeğinin yıllık ürününü pek hatırı sayılacak kadar artırmak olanağını ülkeye verir. Gelgelelim, şurasını kabul etmek lazımdır ki, biraz artmakla birlikte, ülke ticareti ve endüstrisi, kâğıt paranın, sanki Daedal'inkileri andıran[143] kanatlarına takılıp gittiğinde, som altınla gümüşün o sarsılmak bilmeyen toprakları üstünde gezerken olduğu kadar tam bir güvenlik içinde bulunmaz. Bu kâğıt parayı yönetenlerin beceriksizliği yüzünden uğrayabilecek oldukları kazalardan başka, onlar, bu

yöneticilerdeki sağ görünüm ya da ehliyetin[144] esirgeyemeyeceği daha birçok arızalarla karşı karşıyadırlar.

Örneğin, başkenti, dolayısıyla da kâğıt para kredisini destekleyen hazineyi düşman elinde bırakan, yitirilmiş bir savaş, bütün tedavülün kâğıt para ile yürütüldüğü bir ülkede tedavülün çoğu altın ve gümüşle yapılan bir ülkedekine kıyasla pek çok kargaşalık doğurur. Alışılmış alışveriş aracı değerini yitirdiğinden, trampa ya da veresiyeden başka yolla değiş etme yapılamaz. Bütün vergiler, çokluk kâğıt para ile ödenmiş olduğundan, hükümdar, ne askerlerine vermek ne ambarlarını donatmak için ödenek bulur. Ülke, tedavülünün çoğu altın ve gümüşten oluştuğu takdirde olabileceğinden pek daha çaresiz hale gelir. Ülkelerini, hep en kolay koruyabileceği durumda tutmak için içi titreyen bir hükümdar, bu bakımdan, kâğıt paranın yalnız, onu çıkaran bankaları batıran pek aşırı çoğalışından çekinmemeli, ülke tedavülünün çoğunu kâğıtla doldurmalarını mümkün kılan artışından da sakınmalıdır.

Her ülkenin tedavülü, iki ayrı kola bölünmüş sayılabilir: Tacirlerin birbirleri arasındaki tedavül; bir de, tacirlerle tüketiciler arasındaki tedavül. Kâğıt olsun metal olsun; aynı para, bu tedavülün bazen birinde, bazen ötekinde kullanılabilmekle birlikte, ikisi birden, sürekli olarak, aynı zamanda olup durmakta bulunduklarından, devam edebilmek için her biri o ya da öteki çeşitten epey para mevcuduna gereksinme gösterir. Türlü tacirler arasında elden ele geçen malların değeri, tacirlerle tüketiciler arasında dolaşanları hiçbir zaman aşamaz. Çünkü tacirler her ne satın alırsa, eninde sonunda bunun tüketicilere satılması alın yazısıdır. Toptan yapıldığından, tacirler arasındaki tedavül her ayrı işlem için genel olarak büyükçe bir tutara lüzum gösterir. Tacirlerle tüketiciler arasındaki ise bunu tersine, genel olarak perakende yapıldığı için, çoğunlukla pek az para ister. Çoğu kez bir şilin, hatta yarım peni yetişir. Ama küçük tutarlar, büyüklerden çok daha çabuk elden ele geçer. Bir şilin bir gineden; yarım peni ise bir şilinden daha sık sahip değiştirir. Onun için, bütün tüketicilerin yıllık alımları, bütün tacirlerinkine, değerce hiç değilse eşit olduğu halde, genel olarak pek daha az para ile yapılabilir. Çünkü aynı nakit, daha hızlı bir tedavülle, tacir alımlarından çok, bu çeşit alımların pek daha fazlasına alet hizmeti görür.

Kâğıt para o şekilde düzenlenebilir ki, yalnız ve yalnız çeşitli tacirler arasında elden ele dolaşır; başka deyişle tacirlerle tüketiciler arasındaki tedavülün çoğunu aynı derecede kaplar. Londra gibi, on liradan aşağı değerde banknotların ortada dolaşmadığı yerde kâğıt para, yalnız tacirler arasındaki tedavülle sınırlı kalır. On liralık bir banknot bir tüketici eline düşünce, genel olarak, o bunu, beş şilinlik mal satın almak fırsatını bulduğu ilk dükkanda değiş etmek zorundadır. Böylece, tüketici daha kırkta birini harcamadan, para çoğu kez tacirin eline geri gelir. İskoçya gibi, banknotların yirmi şilin kadar ufak tutarlarda çıkarıldığı yerlerde kâğıt para, tacirlerle tüketiciler arasındaki tedavülün önemli bir kısmına yayılır. Beş ve on şilinlik varakaların elden ele dolaşmasına set çeken parlamento kararından önce, kâğıt para bu tedavülün daha büyük bir kısmını oluşturmakta idi. Kuzey Amerika paralarında kâğıt, çokluk, şilin gibi ufak bir tutarda çıkarılıyor, o tedavülün hemen tümünü dolduruyordu. Yorkshire'da yürürlükte olan kimi kâğıt paralar, altı peni gibi ufak bir tutarda bile çıkarılıyordu.

Böyle pek küçük tutarda banknot çıkarılmasına izin verilen ve müsaade çokluk uygulanan yerde, bir sürü şöyle böyle kimse bankacı olmaya hem olanak hem teşvik görürler. Beş liralık, hatta yirmi şilinlik senedine herkesin yüz çevirdiği bir kimse, altı peni gibi bir tutarda çıkardığı zaman, onu irkilmeden kabul ettirecektir. Böyle avuç açan düşkün bankacıların sık sık uğramaları olası bulunan iflaslar, bunların senetlerini ödemede kabul etmiş birçok zavallı için pek hatırı sayılır bir sakınca, hatta, bazen pek büyük bir felaket doğurabilir.

Krallık ülkesinin hiçbir yerinde, beş liralıktan ufak banknot çıkarılmasa belki iyi olurdu. Kâğıt para, o zaman, belki, krallık ülkesinin her yanında, şimdi Londra'da olduğu gibi, türlü tacirler arasındaki tedavülle sınırlı kalır. Londra'da on liralıktan aşağı banknot çıkarılmamaktadır. Çünkü krallık ülkesinin çoğu yerinde beş lira, Londra'da hesapsız harcanan on liranın satın alacağının yarısından çok mal satın almadığı halde, onun kadar itibar gören bir tutardır; toptan harcandığı da pek olmaz.

Londra gibi, kâğıt paranın iyiden iyiye tacirler arasındaki tedavülle sınırlı kaldığı yerde, her zaman için, bol altın ve gümüş bulunduğuna değinmek gerektir. İskoçya'da, hele Kuzey Amerika'da olduğu gibi tacirlerle tüketiciler arasındaki tedavülün çoğunu kapladığı yerde, kâğıt, altın ile

gümüşü ülkeden hemen bütün bütün kovar. Çünkü iç ticaretin hemen bütün olağan işlemleri kâğıtla görülür. On ve beş şilinlik banknotların ortadan kaldırılması, İskoçya'daki altın gümüş kıtlığını biraz gidermiştir. Yirmi şilinlik varakaların kaldırılması ise bunu belki daha giderir. Yürürlükteki kâğıt paralarından kiminin kaldırılmasından beri, Amerika'da bu metallerin bollaşmış olduğu söyleniyor. Yine bu paraların ortaya konulmasından önce, bu metallerin daha bol oldukları söylenmektedir.

Kâğıt para, tacirler arasındaki tedavülle iyiden iyiye sınırlı kalsa da, bankalarla bankacılar, ülke endüstrisi ile ticaretine kâğıt para hemen bütün tedavülü doldururken yapılana yakın yardımda yine bulunabilirler. Zaman zaman ortaya çıkan talepleri karşılamak üzere, bir tacirin yanında bulundurmak zorunda olduğu hazır para, tamamıyla, mallarını satın aldığı başka tacirlerle kendisi arasındaki tedavül içindir. Kendisiyle müşterileri olan tüketiciler arasındaki tedavül için, yanında, hazır para saklamaya ihtiyacı yoktur. Müşterileri para almaz, ona hazır para getirir. Onun için, tacirler arasındaki tedavülle iyiden iyiye sınırlı kalacak olandan başka kâğıt para çıkarılmasına izin verilmemekle birlikte, kısmen sahici poliçe ıskonto etmekle, kısmen de kasa hesapları üzerinden ödünç vermekle, bankalar ve bankacılar, bu tacirlerden çoğunu, zaman zaman olacak talepleri karşılamak üzere sermayelerinin hatırı sayılır bir kısmını işletmeksizin yanlarında hazır para şeklinde alıkoymak zorunluluğundan hâlâ kurtarabilirler. Bunlar, her çeşit tacire, bankalarla bankacıların gereği gibi gösterebilecekleri olanca yardımı yine de gösterebilirler.

Bir bankacının senetlerini küçük büyük herhangi bir tutar için kendileri kabule razı iken, özel kişilerin bunları ödeme karşılığı olarak kabul etmelerini önlemek; bütün komşuları bu gibi varakaları kabule hazırken, bir bankacıyı bunları çıkarmaktan alıkoymak, kanunun ket vurması değil, desteklemesi asıl işi olan doğal özgürlüğün apaçık çiğnenmesidir. Bu gibi düzenlemeler kuşkusuz, bazı bakımlardan doğal özgürlüğün çiğnenmesi sayılabilir. Ama birkaç kişinin bütün topluluğun güvenini tehlikeye koyabilecek olan bu doğal özgürlüğü zorlamaları, bütün hükümetlerin, en özgür olanı kadar en zorba olanının da kanunlarıyla kısıtlanmıştır; kısıtlanmalıdır. Ateşin bulaşmasını önlemek üzere ara duvarları yapma yükümlülüğü, tıpkı burada ileri sürülen bankacılık ticareti üzerindeki düzenlemelerin gibi doğal özgürlüğün çiğnenmesidir.

İtibarından kuşkuya düşülmeyecek kimselerin çıkardığı, talep edildiğinde hiç şarta bağlı olmadan ödenilir, gerçekte, sunulunca her zaman derhal ödenen banknotlardan oluşan bir kâğıt para, değerce, her bakımdan altın ve gümüşe eşittir. Çünkü buna karşılık, her zaman altın ve gümüş alınabilir. Bu gibi kâğıt para ile her alınıp satılanın, mutlaka, altın gümüşle olduğu kadar ucuzca alınıp satılması gerekir.

Kâğıt paranın artması, yürürlükteki bütün paranın miktarını çoğaltmak, dolayısıyla da değerini azaltmakla, malların para ile belirtilen fiyatını kaçınılmaz şekilde artırır, derler. Ama yürürlükteki paradan çıkartılan altınla gümüş miktarı, bu paraya eklenen kâğıt miktarına her zaman eşit olduğundan, kâğıt para, paranın tüm miktarını mutlaka artırmaz. Geçen yüzyıl başından şimdiye değin, İskoçya'da yiyecek içecek hiçbir zaman 1759'dakinden daha ucuz olmuş değildir. Oysa o sırada, on ve beş şilinlik banknot tedavülü dolayısıyla, ülkede şimdikinden daha çok kâğıt para vardı. Şimdi İskoçya ile İngiltere'de, yiyecek içecek fiyatları arasındaki oran, İskoçya'da bankacılık ortaklıklarının pek çoğalmasından önce ne ise odur. Çoğu zaman zahire, İngiltere'de, pekâla Fransa'daki kadar ucuzdur. Oysa, İngiltere'de epey kâğıt para olduğu halde, Fransa'da yok gibidir. 1751 ile 1752'de, Bay Hume Siyasal Söylevler'ini yayımladığı sırada; İskoçya'da kâğıt paranın pek çoğalmasından az sonra, yiyecek içecek fiyatlarında, çok göze çarpar bir yükselme vardı. Bu belki kâğıt paranın çoğalmasından değil, mevsimlerin kötü gitmesinden ileri geliyordu.

Derhal ödenmesi, bir bakıma ya bunları çıkaranın iyi niyetine ya yerine getirilmesi her zaman varaka hamilinin elinde olmayan bir şarta dayanan veya şu kadar yıl geçmeden ödenmesi istenmeyecek olan, bu arada, faiz getirmeyen senetlerden oluşma bir kâğıt para için durum, gerçekten, başka türlü olur. Geciktirilmeden ödenmesindeki güçlük ya da tereddüt çok veya az sayılmasına yahut ödeme istenilebilecek zamanın uzaklığına yakınlığına göre, böyle bir kâğıt para, altın veya gümüş değerinin, elbet, az çok aşağısına düşer.

Birkaç yıl önce, İskoçya'nın türlü bankacılık ortaklıkları, banknotları içerisine, İsteğe Bağlı adını verdikleri, bir kayıt koymayı âdet edinmişlerdi. Bununla, bankalar ya varaka sunulur sunulmaz ya bu gibi sunumlardan, müdürlerin tercihine göre, altı ay sonra, işbu altı ayın kanunlu faiziyle birlikte, hamiline ödeme vaadinde bulunuyorlardı. Bu bankalardan bir

kısmının müdürleri, bazen bu "isteğe bağlı" kaydından faydalandılar: bazen da, varakalarından epey bir miktarına karşılık, altın ve gümüş isteyenlere, taleplerinin yalnız bir parçası ile yetinmezlerse, bu "isteğe bağlı" kaydını kullanacaklarını söyleyerek gözdağı verdiler. O sırada İskoçya'daki geçer akçenin pek çoğu, bu bankacılık ortaklıklarının senetleriydi. Ödenmenin böyle kararsız oluşu, bunları, ister istemez altın ve gümüş para değerinin aşağısına düşürüyordu. Başlıca 1762, 1763 ve 1764 yıllarında olan bu yolsuzluk sürüp gittiği sırada, Londra ile Carlisle arasındaki mübadele başa baş iken, Londra ile Dumfries arasındaki mübadele, bazı zamanlar yüzde dört Dumfries'ın aleyhine oluyordu. Oysa bu kentin Carlisle'dan uzaklığı otuz mil tutmaz. Gelgelelim, Carlisle'da poliçeler altın ve gümüş olarak ödeniyor; Dumfries'da ise İskoç banknotu ile ödeniyordu. Bu banknotların altın ve gümüş sikke ile değiş ettirilmelerindeki kararsızlık, bunları o sikkenin değerinden yüzde dört aşağı düşürüyordu. On ve beş şilinlik banknotları ortadan kaldıran aynı parlamento kararı ile bu "isteğe bağlı" kaydı da kalktı. Böylelikle, İngiltere ile İskoçya arasındaki mübadeleyi yeniden doğal kertesine, yani alışverişten veya ödemelerden meydana gelen kerteye getirdi.

Yorkshire'da yürürlükte bulunan kâğıt paralarda, altı peni gibi ufacık bir tutarın ödenmesi, bazen, hamilinin, o kâğıdı çıkarmış olana bir gine bozukluk getirmesi şartına bağlı bulunuyordu. Bu, elinde o kâğıttan bulunanların, çokluk, yerine getirilmesini pek güç buldukları bir şart olup, bu parayı, altın ve gümüş para değerinin aşağısına düşürmüş olmalıdır. Nitekim bir parlamento kararı, bütün bu gibi kayıtları kanunsuz ilan ederek, tıpkı İskoçya'daki gibi, hamiline ödenir, yirmi şilinden aşağı bütün senetleri ortadan kaldırdı.

Kuzey Amerika'nın yürürlükteki kâğıt paraları, hamilinin isteği üzerine ödenecek banknotlardan değil, çıkarılmaları üstünden yıllar geçmedikçe ödenmesi istenemeyecek olan, devlet kâğıdından oluşuyordu. Sömürge hükümetleri, ellerinde bu kâğıttan bulunanlara faiz vermemekle birlikte, bunun, çıkarılmış olduğu değerinin tümü üzerinden kanunlu ödeme aracı olduğunu ilan ettiler; hakikatte de o hale getirdiler. Gelgelelim, sömürge hükümetinin verdiği inanca mükemmel de olsa, örneğin, on beş yıl sonra ödenecek yüz lira, faizin yüzde altı olduğu bir ülkede, peşin para olarak kırk liradan fazla etmez.

Onun için, bir alacaklıya, bunu, yüz liralık bir borcun sanki peşin para ile gerçekten tamı tamına ödenmesi imiş gibi kabule zorlamak, özgür olmak iddiasındaki bir başka ülke hükümetince yapılmasına kalkışıldığı belki de görülmemiş pek sunturlu bir adaletsizlik işiydi. Doğruluktan şaşmayan, açık yürekli Dr. Douglas'ın gerçekliğine inanarak söylediği gibi, bunda, aslında, hileli borçluların, alacaklılarını aldatmayı amaçlayan düzenlerinin, göze batan belirtileri vardır. Gerçekte, Pennsylvania hükümeti, 1722'de kâğıt para çıkardığında, sömürge kâğıdına sattıklarıyla; altına ve gümüşe sattığı mallarının fiyatları arasında bir ayırım gözetenlerin, topuna birden cezalar çıkararak kâğıdı ile altın ve gümüşü değerini eşit kılmaya kalktı. Bu, desteklenmesini istediği maksat kadar ezici, fakat onun kadar etkin olmayan bir düzenleme idi. Kesin bir kanun, bir şilini, bir gine yerine kanunlu para haline getirebilir. Çünkü o kanun mahkemeye onunla ödeme teklifi yapmış olan borçluyu borcundan ibra[145] et diyebilir. Ama hiçbir kesin kanun, mal satan, işine gelirse satıp gelmezse satmamakta özgür olan bir kimseyi, bu malların bedeli olarak bir şilini gine yerine kabule zorlayamaz. Böyle bir düzenleme olmamasına karşın, kimi sömürgelerde yüz İngiliz lirasının zaman zaman yüz otuz lira ettiği: bazı başkalarında ise bin yüz lira gibi büyük bir tutar sayıldığı Büyük Britanya ile aralarındaki kambiyo rayicinden görülmüştür. Değerdeki bu fark, başka başka sömürgelerde çıkarılan kâğıdın miktarı arasındaki farktan; kesin olarak tesviye edilip ödeneceği zamanın uzaklığından; ödenip ödenememesi kuşkusundan ileri gelmektedir.

Onun için, hiçbir kanun, pek haksız yere sızlanılan ve ileride sömürgelerde çıkartılacak bir kâğıt paranın kanunlu ödeme aracı sayılmayacağını ilan eden parlamento kararı kadar, hakka, insafa uygun olamaz.

Kâğıt para, çıkarmakta, Pennsylvania, her zaman için, öteki sömürgelerimizin hepsinden ölçülü davranmıştır. Bundan dolayı, orada yürürlükte bulunan kâğıt paranın, kâğıdın ilk çıkarılmasından önce sömürgede geçerli olan altın gümüş değeri aşağısına hiç düşmediğini söylerler. Bu kâğıt paranın çıkarılmasından önce, sömürge, sikkesinin adını taşıdığı birimin değerini yükseltmiş; meclis kararıyla beş İngiliz şilininin sömürgede altı şilin üç peniye, daha sonraları, altı şilin sekiz peniye geçeceğini bildirmiştir. Onun için, sömürgedeki geçer akçe altın ve gümüş iken bile, bir liralık sömürge parası bir sterlin lirası değerinden yüzde otuz

küsur aşağı idi. Bu para kâğıda çevrilince, bu değere kıyasla düşüklüğünün yüzde otuzdan fazla olduğu pek görülmedi. Sikkenin adını taşıdığı birimin değerini yükseltmek için ileri sürülen neden, bu metallerin eşit miktarlarını, sömürgede, ana yurtta olduğundan daha büyük tutarlar gibi geçerli kılıp altınla gümüşün ihracını önlemekti. Bununla birlikte, ana yurttan gelen bütün malların fiyatının, sömürgecilerin sikkelerinin adını taşıdığı birimin değerini yükselttikleri oranda yükseldiği; bu yüzden, sömürge altını ile gümüşünün eskisinden daha çabuk dışarı gittiği görüldü.

Ülke dışı vergi ödenirken, her sömürge kâğıdı, çıkarılmış olduğu değerin tümü üzerinden kabul edildiği için; böylece kullanılmakla, kesin olarak hamile ödenip tesviye edileceği gerçek veya varsayılı[146] zamanın uzaklığından doğan değerin yanı sıra kuşkusuz fazladan bir değer kazanmış oldu. Çıkarılan kâğıt para miktarı, onu çıkaran falan sömürgenin vergilerinin ödenmesinde kullanılabilecek olandan az veya çok fazla bulunmasına göre, bu değer artışı da fazla ya da az oluyordu. Bütün sömürgelerde bu para, o şekilde kullanılabilecek olandan çok fazla idi.

Kesin olarak tesviye edilip ödenmesi tamamıyla hükümdarın iradesine de bağlı bulunsa, vergilerinden epey bir kısmının falan cins kâğıt para ile ödenmesi için ferman çıkaran bir hükümdar, bu kâğıt paraya, böylelikle, epey değer verebilir. Bu kâğıdı çıkarmış olan banka, miktarını, bu tarzda kolaylıkla kullanılabilecek olanın hep aşağısında tutmaya özen gösterirse, buna karşı talep, bir prim kazandıracak veya onu piyasada yerine geçmek üzere çıkarıldığı altın veya gümüş para miktarından biraz fazlaya sattıracak kadar olabilir. Bazı kimseler, Amsterdam bankasının Agio'su denilen şeyin, yani banka parasının yürürlükteki paraya göre olan üstünlüğünün nedenini bu şekilde açıklarlar. Ama iddialarına göre, bu banka parası, sahibinin isteği ile bankadan dışarı çıkartılamazmış. Yabancı poliçelerin çoğunun, banka parasıyla, yani banka hesapları üzerinde yapılacak bir aktarma[147] ile ödenmesi gerekirmiş. Derler ki, banka müdürleri, banka parasının tüm miktarını her zaman için, bu şekilde kullanıştan doğan talebin aşağısında tutmaya dikkat ederlermiş. Bunlara göre, banka parasının primle satılması yahut ülkede yürürlükte olan altın ve gümüş paranın aynı itibari tutarının yüzde dört veya beş yukarısında Agio'su bulunması, bu yüzdenmiş. Bununla birlikte, Amsterdam bankası hakkındaki bu anlatım, ileride görüleceği gibi büyük ölçüde hayale kaçmaktadır.

Altın ve gümüş para değerinden aşağı düşen bir kâğıt para, bu düşüşü ile, o metallerin değerini alçaltmaz yahut bunların eşit miktarlarının bir başka tür malların daha azı ile değiş edilmelerine sebep olmaz. Altın ve gümüşle bir başka çeşit mal arasındaki oran, bütün hallerde, herhangi bir ülkede yürürlükte olabilecek herhangi bir kâğıt paranın mahiyet veya miktarına değil, herhangi bir zamanda geniş ticaret âlemi pazarını beslemekte olan maden ocaklarının zenginliğine ya da yoksulluğuna bağlıdır. Bu, falan miktar altın ve gümüşü pazara iletmek için gerekli emek miktarıyla, herhangi başka çeşit malın falan miktarını oraya getirmek için gerekli olan emek arasındaki orana dayanır.

Bankacıların belirli bir tutardan aşağı elden ele dolaşacak banknot veya hamiline ödenebilir senet çıkarmaları önlenip, onlar, bu gibi banknotları sunulur sunulmaz, şartsız olarak ödemekle ödevli tutulurlarsa; ticaretleri, bütün başka bakımlardan halk güvenine zarar vermeksizin, tamamıyla başıboş bırakılabilir. Birleşik Krallık'ın her iki bölgesinde bankacılık ortaklıklarının son zamanlarda artmış olması gibi, çoğu kimseleri telâşa düşüren bir olay, halkın güvenini azaltacak yerde, artırır. Hepsini, ayağını daha denk almaya; paralarını, kasaları için gerekli olan oranın ötesine taşırmayarak, bunca rakibin yarışmasının kendilerini her zaman sürükleyeceği kötü yollara sapmaktan sakınmaya zorlar. Her bir ortaklığın tedavülünü, daha dar bir çerçeve içinde sınırlandırır; bunların, ortada dolaşan varakaları sayısını azaltır. Bütün tedavül, daha çok parçaya bölünmekle, bazen olağan işlerden sayılması gereken bir kazayla, rasgele bir ortaklığın başarısızlığa uğrayıvermesi, kamu için daha az ziyanlı olur. Bu serbest rekabet, rakipler elinden almasın diye, müşterileriyle olan işlemlerinde bütün bankacıları daha eli açık olmaya da zorlar. Genel olarak bir ticaret kolu ya da işbölümü kamu için faydalı ise, rekabet serbestliği ve kapsamı çoğaldıkça bu fayda her zaman artar.

Bölüm III

Sermayenin Birikimi Ya da Üretken Emek Ve Üretken-olmayan Emek Üzerine

Bir çeşit emek vardır ki, harcandığı nesnenin değerine değer katar. Bir başkası vardır, öyle bir etkisi olmaz. Birinciye, bir değer hasıl ettiği için, üretken emek; ötekine, üretken-olmayan[148] emek denilebilir. Nitekim genel olarak, bir sanayi işçisinin emeği, üstünde çalıştığı gerecin değerine, kendi geçiminin ve ustasının kârının değerince değer katar. Tersine; sıradan bir hizmetçinin emeği, hiçbir şeyin değerine değer eklemez. Sanayi işçisinin ücretini, ustası peşin olarak vermekle birlikte, gerçekte, o, ustasına hiçbir şeye mal olmaz. Çünkü genel olarak, bu ücretlerin değeri, bu emeğin harcandığı nesnenin artan değeri içinde, bir kârla birlikte yeniden döner, geri gelir. Ama sıradan bir hizmetçinin bakım masrafı, bir daha geri gelmez. Bir adam, bir sürü sanayi işçisi çalıştırarak zengin olur; bir sürü hizmetçi tutmakla yoksul düşer. Yine de, bu berikilerin emeğinin değeri vardır; işçi emeği kadar ödüle lâyıktır. Yalnız; sanayi işçisinin emeği, o emek harcandıktan sonra, hiç değilse bir zaman sürüp giden belirli bir nesne ya da satılabilir bir mal üzerinde kökleşip maddeleşir. O sanki, depolanıp ambara konulmuş, gerekirse bir başka zamanda kullanılabilecek, şu kadar bir emektir. O nesne veya –hepsi bir kapıya çıkar– o nesnenin bedeli, gerekirse, onu ilkin üretmiş olan emek kadar bir emeği ileride harekete geçirebilir. Tersine; sıradan hizmetçinin emeği, herhangi bir nesne ya da satılır bir mal üzerinden kökleşip maddeleşmez. Onun hizmetleri, genel olarak, yapılır yapılmaz kaybolur gider; geride, sonradan karşılığına o miktar hizmet elde edilebilecek bir iz veya değer bıraktıkları olmaz.

Topluluk içinde en saygı değer tabakalardan bazılarının emeği, sıradan hizmetçilerinki gibi, hiçbir değer hasıl etmez; o emek harcandıktan sonra, sürüp giden, ileride karşılığına bir o kadar emek elde edebilecek herhangi devamlı bir nesne veya satılır eşya üzerinde kökleşip maddeleşmez. Maiyetinde çalışan bütün sivil ve asker memurlarla birlikte hükümdar, bütün ordu ve donanma, üretken-olmayan işçilerdir. Bunlar, kamu hizmeti görür; başkalarının yıllık emek ürününün bir kısmı ile geçinirler. Ne denli şerefli, yararlı ya da gerekli olursa olsun, bunların hizmeti, ileride karşılığına bir o kadar hizmet elde edilebilecek bir şey hasıl etmez. Onların bu yılki emeğinin sonuçları, yani, ülkenin korunması, güvenliği, savunması;

bu varlığın bir yıl sonraki korunmasını, güvenliğini ve savunmasını satın almaz. Hem en ağırbaşlı, en hatırı sayılır hem en hafif mesleklerden kimisi bu aynı sınıfa sokulmalıdır. Kilise adamları, hukukçular, hekimler, her türlü edebiyatçılar; tiyatro oyuncuları, soytarılar, müzikçiler, opera şarkıcıları, opera köçekleri, vb... Bunlardan en bayağısının emeğinin, bütün başka çeşit emeği düzenleyen aynı esaslarla düzenlenen epey değeri vardır. En asilinin, en faydalısının emeği, ileride bir o kadar emek satın alabilecek veya elde edebilecek bir şey hasıl etmez. Bunların, aktörün inşadı,[149] hatibin söylevi yahut müzikçinin namesi[150] gibi, hepsinin yapıtı, hasıl oldukları anda ortadan kaybolur.

Gerek üretken olan ve üretken-olmayan işçiler, gerekse hiç iş görmeyenler, ülke toprağının ve emeğinin yıllık ürünü ile eşit derecede beslenirler. Ne denli büyük olursa olsun, bu ürün, hiçbir zaman uçsuz bucaksız olamaz; kesin sınırları bulunmalıdır. Bundan ötürü, herhangi bir yıl, üretken-olmayan kimseleri beslemek için daha ufak veya daha büyük bir payının kullanılmasına göre bu üründen, üretken işçiler için, birinde daha çok, ötekinde daha az kalacaktır. Ertesi yılın ürünü de, buna göre, daha çok veya az olacaktır. Çünkü yeryüzünün kendiliğinden biten ürünlerini bir yana bırakırsak, bütün yıllık ürün, üretken emeğin sonucudur.

Her ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık tüm ürünü eninde sonunda, şüphesiz, ahalisinin tüketimini karşılayıp onlara bir gelir sağlamak içindir; fakat, yerden veya üretken işçilerin ellerinden ilk çıktığında, tabiatıyla iki kısma bölünür. Bunlardan biri, çokluk en büyüğü, ilk önce bir sermayeyi yeniden yerine koymak yahut sermayeden alınmış olan yiyecek içeceği, gereçleri ve tamamlanmış yapıtı yenilemek içindir. Ötekisi ya mal mevcudunun kârı olarak bu sermayenin sahibine, ya da arazisinin rantı olarak bir başka kimseye bir gelir oluşturmak içindir. Böylece, toprak mahsulünden bir kısmı, çiftçinin sermayesini yeniden yerine koyar. Ötekisiyle, çiftçinin kârı, arazi sahibinin rantı ödenir. Böylelikle hem mal mevcudunun kârı olarak bu sermayenin sahibine; hem arazinin rantı olarak bir başka kimseye gelir oluşturur. Bunun gibi, büyük bir fabrikanın ürününden bir kısım, hep de en büyük olan kısım, iş girişimcisinin sermayesini yeniden yerine koyar; öteki ise bu girişimcinin kârını öder; böylelikle, o sermayenin sahibi için bir gelir meydana getirir.

Bir ülkenin toprağı ile emeğinin bir sermayeyi yeniden yerine koyan kısmı, doğrudan doğruya üretken işçilerden başkasını beslemek için hiçbir zaman kullanılmaz. Onunla yalnızca üretken emeğin ücretleri ödenir. Kâr veya rant olarak, doğrudan doğruya bir gelir oluşturacak kısım, birbirinden ayırt etmeksizin, ister üretken işçi, ister üretken-olmayan işçi besleyebilir.

Bir adam mal mevcudundan sermaye olarak kullandığı kısmın, hep kendisine bir kârla birlikte geri gelmesini bekler. Bundan ötürü, o kısmı, yalnız üretken işçi beslemekte kullanır. Kendisine bir sermaye hizmetini gördükten sonra, bu kısım, işçilerin gelirini oluşturur. Sermayenin bir kısmını, herhangi türden üretken-olmayan işçi beslemekte kullandığı zaman, o kısım, o andan başlamak üzere, sermayesinden çıkartılarak, doğrudan doğruya tüketilmek üzere ayrılan mevcudu içine konur.

Üretken-olmayan işçiler, hiç çalışmayan kimseler, hepsi, gelirle beslenir. Bunlar, (birincisi) yıllık ürünün rantı veya mal mevcudu kârı olarak aslında bazı kimselere gelir oluşturacak kısmıyla geçinir; yahut (ikincisi) bunun, asıl amacı yalnızca bir sermayeyi yeniden yerine koyup üretken işçi beslemek olduğu halde, ellerine geçtiği zaman, geçimleri için gerekenden arta kalanı, fark gözetmeksizin ister üretken olan ister üretken-olmayan kimseleri beslemek için kullanılabilecek kısmı ile beslenirler. Nitekim, değil yalnız büyük mülk sahibi veya zengin tacir, ücretleri hürmetlice ise basbayağı işçi bile, bir hizmetçi tutabilir; bazen de, bir oyuna veya bir kukla seyrine giderek, üretken-olmayan işçilerden bir takımının geçimine yardımda payı olabilir; ya da, bazı vergiler ödeyerek, gerçekte daha şerefli ve yararlı, ama basbayağı üretken olmayan bir başka kümenin beslenmesine yardım eder. Bununla birlikte, aslında bir sermayenin yeniden yerine konulmasına ayrılmış yıllık ürün içinde, üretken emeğin mümkün olanını veya kullanılış tarzına göre, harekete geçirebileceğinin olancasını harekete geçirmeden, üretken-olmayan işçi beslemeye yönelen yoktur. Ücretinin bir kısmını böyle kullanabilmek için işçinin önce tamamlanmış işle ücretini kazanmış olması gerekir. Zaten bu kısım genel olarak ufaktır. Gelirinden ne artırıyorsa ondan oluşur. Üretken işçilerde, bunun fazla olduğu olmaz. Ama yine, genel olarak biraz bulunur. Vergilerin ödenmesinde, sayıca çok oluşları, paylarının küçüklüğünü bir dereceye kadar telafi edebilir. Onun için, rant ile mal mevcudu kârları, her yerde, üretken-olmayan kimselerin geçimlerini sağladıkları belli başlı kaynaklardır. Genel olarak, sahiplerinin en çok artırıp bir yana koyabildikleri iki gelir çeşidi bunlardır. Her ikisi de,

ayrım gözetmeksizin hem üretken işçi hem üretken-olmayan işçi besleyebilir. Bununla birlikte, üretken-olmayanlardan daha haz eder gibidirler. İleri gelen bir ağanın masrafı, genel olarak, çalışkan kimselerden ziyade aylakları besler. Zengin tacir, sermayesiyle, yalnız çalışkan kimseleri geçindirmekle birlikte; masrafıyla, yani gelirini kullanmakla, çokluk, tıpkı büyük bir lordun beslediği türden kimseleri besler.

Onun için, üretken olan ve üretken-olmayan işçiler arasındaki oran, her ülkede, yıllık ürünün yerden veya üretken işçi elinden çıkar çıkmaz bir sermayeyi yeniden yerine koymaya yöneltilen kısmı ile rant veya kâr olarak bir gelir oluşturacak kısmı arasındaki orana bağlıdır. Bu oran, zengin ülkelerde, yoksul ülkelerdekinden çok farklıdır.

İşte, şimdi, varlıklı Avrupa ülkelerinde toprak mahsulünün pek büyük, çokluk en büyük kısmı, zengin ve bağımsız çiftçinin sermayesini yeniden yerine koymaya; geri yanı, arazi sahibinin kârını ve rantını ödemeye ayrılmıştır. Ama eskiden, derebeylik yönetimi egemen olduğu sırada ekip biçmede kullanılan sermayenin yeniden yerine konulması için, ürünün küçücük bir kısmı yetiyordu. Çokluk, bu kısım, hep işlenmemiş toprağın kendiliğinden biten mahsulüyle beslenen, onun için, bu kendi kendine bitmiş ürünün bir parçası sayılabilecek birkaç kötü hayvandan oluşuyordu. Sonra, genellikle bu, toprak sahibinindi; o, toprağı işletenlere bunu avans olarak veriyordu. Mahsulünün bütün geri yanı, zaten doğrusu aranırsa ya arazisinin rantı ya bu önemsiz sermayenin kârı olarak, onundu. Toprağı sürenler, genel olarak, köle idiler. Bunların kişilikleri de, eşyaları da, aynı şekilde, onun malı idi. Köle olmayanlar keyfe bağlı kiracı idiler.[151] Bunların ödedikleri rant, çokluk, itibari olarak, derebeylik hukukunca bir hizmet yerine geçmek üzere ödenen baçtan pek fazla olmamakla birlikte, gerçekte, toprak mahsulünün tümünü içine alıyordu. Başlarındaki efendi onların, barışta emeğini, savaşta hizmetini her zaman isteyebilirdi. Uzağında oturmakla birlikte, derebeyin evinde yaşayan maiyeti kadar kendisine bağımlı idiler. Gelgelelim, toprağın tüm mahsulü elbette o topraktan geçinenlerin emeği ile hizmeti üzerinde egemen olabilecek kimseye aittir. Avrupa'nın şimdiki durumunda, toprak sahibi payının, toprağın tüm mahsulünün üçte birini, bazen dörtte birini geçtiği olmaz. Bununla birlikte, ülkenin bütün bayındırılmış yerlerinde, arazinin rantı bu eski zamanlardan beri üç dört kat yükselmiştir. Anlaşılan, yıllık mahsulün bu üçte veya dörtte biri, eski tümden de üç veya dört kat fazladır.

Bayındırmanın ilerlemesiyle, rant arazinin genişliğine göre artmakla birlikte, mahsulüne oranla azalır.

Varlıklı Avrupa ülkelerinde, ticarette ve sanayide, şimdi büyük sermayeler kullanılmaktadır. Eski halde, biraz kımıldayan ticaret; az sayıda yapılan basit, kaba sanayi, pek küçük sermaye isterdi. Ama bunlar pek büyük kâr getirmiş olmalıdır. Faiz kertesinin, yüzde ondan aşağı olduğu yer yoktu. Bunların kârı da, bu büyük faizin altından kalkmaya yetecek kadar olmuş olmalıdır. Şimdi, Avrupa'nın gelişmiş yerlerinde, faiz kertesi hiçbir tarafta yüzde altıdan fazla değildir. En gelişmiş olan yerlerden kiminde ise yüzde dört, üç, iki düzeyinde düşüktür. Gerçi ahalinin mal mevcudu kârlarından elde edilen geliri, zengin ülkelerde hep yoksullardakinden azdır ama bu, mal mevcudunun çok daha büyük olmasındandır. Mal mevcuduna oranla kârlar, genel olarak pek daha azdır.

Onun için, yıllık ürünün yerden veya üretken işçi elinden çıkar çıkmaz, bir sermayeyi yeniden yerine koyacak olan kısmı, zengin ülkelerde yoksullardakinden hem daha büyüktür hem de, rant veya kâr olarak, doğrudan doğruya bir gelir oluşturacak kısma oranla çok daha büyüktür. Amacı üretken emeği beslemek olan ödenekler hem zengin ülkelerde yoksul olanlardan çok büyüktür hem ister üretken olan ister üretken-olmayan adam beslemekte kullanılsınlar, genel olarak, yoksul ülkelere rağbet eden ödeneklere oranla çok daha büyüktürler.

Bu türlü türlü ödenekler arasındaki oran, ahalinin çalışkanlık veya tembellik bakımından genel niteliğini, her ülkede, kaçınılmaz şekilde belirler. Bizler, dedelerimizden daha çalışkanız. Çünkü şimdiki zamanlarda, amacı çalışmayı desteklemek olan ödenekler, iki üç yüzyıl önce, aylaklığı beslemek üzere kullanılmış olması muhtemel ödeneklerden çok daha fazladır. Atalarımız, çalışma yeter teşvik görmediği için aylaktılar. Atalar sözüdür: Boşu boşuna oynamak, boşu boşuna çalışmaktan yeğdir, derler. Başlıca, sermaye işletilmesiyle, beslendikleri ticaret ve sanayi kentlerinde, aşağı halk tabakaları, genel olarak çalışkan, tutumlu ve işleri yolundadır. Birçok İngiliz, çoğu Hollanda kentlerinde hal böyledir. Roma, Versay, Compiegne, Fontainebleau gibi, daha çok bir mahkemenin sürekli şekilde veya zaman zaman orada bulunmasıyla tutunan; aşağı tabakadan halkın, başlıca, gelir sarfıyla beslendiği kentlerde, bu tabakalar, genel olarak tembel, sefih ve yoksuldur. Rouen ile Bordeaux'yu bir yana bırakacak

olursanız, Fransa'nın parlamento kentlerinin herhangi birinde pek az ticaret veya zanaat vardır. Aşağı halk tabakaları, daha çok, mahkeme üyelerinin ve bunların önünde hak aramaya gelenlerin yaptıkları masrafla geçindiğinden, genel olarak, aylak ve yoksuldurlar. Rouen ile Bordeaux'daki büyük ticaret, anlaşılan, hep bu kentlerin kurulmuş oldukları yerin yüzü suyu hürmetinedir. Rouen'in, büyük Paris kenti tüketimi için ya yabancı ülkelerden ya Fransa'nın denizci illerinden getirilen hemen bütün malların antreposu olması zorunludur. Bunun gibi, Bordeaux da, dünyanın en zengin şarap ülkelerinden olup, ihraca elverişli yahut yabancı milletlerin zevkine en uygun şarabı yetiştirdiği anlaşılan, Garenne'in ve oraya dökülen ırmakların kıyılarında yetişen şarapların deposudur. Böyle elverişli üstünlüğü olan yerler çok iş sağladıkları için, kuşkusuz büyük bir sermaye çekerler. Bu sermayenin kullanılması, o iki kentte görülen çalışmanın nedenidir. Fransa'nın öteki parlamento kentlerinde, bu kentlerin tüketimini karşılamak için gerekeni pek aşmayan sermaye, yani, oralarda çalıştırılabilecek sermayenin en azının kullanıldığı anlaşılıyor. Ayni şey, Paris, Madrid, Viyana için de söylenebilir. Bu üç kentten, Paris, kuşkusuz en çalışkandır. Ama kendi başına Paris, Paris'te kurulmuş bütün sanayinin başlıca pazarı olup, yaptığı bütün ticaretin belli başlı amacı, kendi tüketimidir. Avrupa'da hem devamlı mahkeme merkezi hem ticaret kenti yahut yalnız kendi tüketimleri için değil, başka kent ve ülkeler için de ticaret ediyor denilebilecek, hepsi hepsi belki üç kent vardır. Bunlar Londra, Lizbon, Kopenhag'dır.Her üçünün de yeri pek elverişli olup, bunları, uzak yerlerin tüketimine ayrılmış mallara depo olmaya doğal olarak uygun kılar. Büyük bir gelir harcanan bir kentte, o kentin tüketimini karşılamaktan başka amaçla, faydalı şekilde bir sermaye kullanmak, aşağı halk tabakalarının sırf böyle bir sermaye kullanılmasıyla geçimlerini sağlayabildikleri bir kenttekine kıyasla ihtimal daha güçtür. Gelir sarfı ile beslenen kimselerden çoğunun aylak oluşu, sermaye çalıştırmakla beslenmeleri gerekenlerin çalışmasını belki bozar; başka yerlere yeğ tutularak orada sermaye kullanılmasını daha az faydalı kılar. İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesinden önce, Edinburgh'da ticaret ya da zanaat devede kulaktı. İskoç Parlamentosu, artık orada toplanmaz olup, İskoçya, ileri gelen soylularla kibar takımının oturmaları gereken bir yer olmaktan çıkınca, burası, biraz ticaret ve sanayi kenti oldu. Ama bu kent, yine İskoçya'daki belli başlı mahkemelerin, gümrük ve belediye tüketim resmi kurullarının, v. b.'nin merkezi olagelmektedir. Onun için, orada, hâlâ hatırı sayılır bir gelir harcanıp durur.

Ticaret ve zanaat bakımından burası, ahalisi, daha çok, sermaye kullanmakla geçinen Glasgow'dan pek aşağıdır. Sanayide epey gelişme gösterdikten sonra, büyük bir köydeki ahalinin, bulundukları yöreye ileri gelen bir ağa yerleştiği için, aylak ve yoksul oldukları bazen görülmüştür.

Demek, her yerde, sermaye ile gelir arasındaki oranın, çalışma ile tembellik arasındaki oranı düzenlediği anlaşılıyor. Sermayenin ağır bastığı yerde çalışma; gelirin ağır bastığı yerde, aylaklık egemen olur. Onun için, sermayenin her artışı veya eksilişi, ülkede çalışmanın gerçek miktarını, üretken işçi sayısını, dolayısıyla da, bütün ahalinin gerçek zenginliği ve geliri olan ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürününün değiş edilebilir değerini artırmaya veya eksiltmeye, doğal olarak vesile olur.

Sermayeler tutumlulukla artar, israf ve idaresizlikle azalır.

Bir kimse, gelirinden artırdığını sermayesine ekler; bunu ya kendisi, daha çok sayıda üretken işçi beslemekte kullanır ya da bir faiz karşılığı, yani kârlardan bir pay karşılığı ödünç vererek, bir başkasını aynı şeyi yapacak duruma sokar. Kişinin sermayesi, yalnızca yıllık gelirinden veya yıllık kazançlarından artırdığı ile çoğaltılabileceği gibi, oluştuğu bireylerin tümü demek olan bir topluluğun sermayesi de ancak o şekilde çoğaltılabilir.

Sermaye artışının doğrudan doğruya nedeni çalışma değil, tutumluluktur. Gerçekte çalışma, tutumluluğun biriktirdiği nesneyi oluşturur. Gelgelelim, çalışma ile elde edilebilecek olan, tutumlulukla artırılıp bir yere yığılmasa, sermaye hiç büyümez.

Tutumluluk, amacı üretken işçilerin beslenmesi olan ödeneği artırarak, emekleri, üzerine harcanan nesnenin değerine değer katan işçilerin sayısını artırmaya vesile olur. Onun için, ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürününün değiş edilebilir değerini artırmaya sebep olur. Fazladan bir miktar emeği harekete geçirir. Bu da, yıllık ürünün değerini artırır.

Her yıl artırılıp kenara konulan şey, her yıl sarf edilen kadar düzgün olarak ve aşağı yukarı aynı zamanda tüketilir. Ama tüketenler, bir takım başka kimselerdir.

Zengin bir adamın gelirinden her yıl harcadığını, çoğu hallerde, tüketimleri karşılığı geride hiçbir şey bırakmayan aylak konuklarla sıradan hizmetçiler tüketir. Zenginin her yıl artırdığı kısım, kâr uğruna doğrudan

doğruya bir sermaye olarak kullanıldığı için, aynı şekilde, hemen hemen de aynı zamanda, tüketilir. Ama tüketenler bir takım başka kimselerdir; yani, yıllık tüketimleri değerini bir kârla birlikte yeniden üreten işçiler, sanayiciler, zanaatçılardır. Diyelim ki, bu adamın geliri kendisine para olarak ödeniyor. Gelgelelim tümünü harcamış olsaydı, tümün satın alabileceği yiyecek, giyecek ve barınacak o ilk kimseler arasında üleşilirdi. Bir kısmını artırınca, bu kısmı, kendisi veya bir başkası, kâr uğrunda doğrudan doğruya sermaye olarak kullanacağından, onunla satın alınabilecek yiyecek, giyecek ve barınak, ister istemez, öteki kimseler için alıkonulmuş olur. Tüketim aynıdır ama tüketiciler başkadır.

Tutumlu bir adam, her yıl artırdığı ile o yıl veya ertesi yıl, fazladan bir miktar üretken işçiye geçim sağlar; üstelik, halk için bir yoksullar yurdu kuran adam gibi, bütün ilerisi için, bir o kadar üretken işçi beslemek üzere, sanki sürekli bir ödenek tesis etmiş olur. Gerçekte, bu ödeneğin sürekli biçimde ayrılıp tahsis edilmesi, var olan bir kanunla, bir mütevellilik hakkıyla ya da bir vakıf senediyle, her zaman sağlama bağlanmış değildir. Ama her zaman için, pek kuvvetli bir dayanak yani bundan kendisine bir pay düşebilecek olan her kimsenin düpedüz, apaçık çıkarı, bunu sağlama bağlar. İleride, bunun hiçbir parçası, hiçbir zaman, üretken işçiden başkasını beslemek için kullanılamaz. Yoksa, onu böylelikle asıl amacından saptıran kimse düpedüz kayba uğrar.

Müsrif, o ödeneği, işte böylece, amacından saptırıp kötüye kullanır. Masrafını kazancı ile sınırlandırmamakla, sermayesinden yer. Bir hayır kurumunun gelirini kutsal olmayan amaçlar için kötüye kullanan kimse gibi, sanki, dedelerinin, çalışanların geçimine ayırmış olduğu ödeneklerle, aylaklara ücret verir. Üretken emeğin çalıştırılması için olan fonları, karınca kararınca azaltarak, harcadığı nesneye bir değer katan emek miktarını, dolayısıyla da, bütün ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık ürünü değerini; yani halkının gerçek zenginliği ile gelirini kuşkusuz azaltır. Bazı kişilerin israfı başka kimselerin tutumluluğu ile karşılanmasa, her müsrifin davranışı, çalışkanın emeğiyle tembeli besleyerek hem kendisini yoksul düşürmeye hem ülkeyi fakirleştirmeye sebep olur.

Müsrifin masrafı hep yerli malı üzerine olup yabancı eşyaya hiç harcanmasa bile, bunun, topluluğun üretken emeğe ayrılacak ödenekleri üzerindeki etkileri yine birdir. Her yıl üretken işçileri beslemesi gerekirken,

üretken-olmayanları geçindirmekte kullanılan epey yiyecek ve giyecek yine olacaktır. Onun için, her yıl, haliyle ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürünü değerini oluşturacak şeyde yine bir azalma olur.

Gerçekte denilebilir ki, bu masraf yabancı mallara gitmediğinden ve herhangi bir altın ve gümüş ihracına meydan vermediğinden, ülke içinde, eskisi kadar para kalır. Ama üretken-olmayanların bu şekilde tükettiği yiyecek ve giyecek miktarı üretken işçiler arasında üleştirilse, bunlar, tüketimlerinin tüm değerini bir kârla birlikte yeniden üretirler. Böyle olunca, aynı miktar para ülke içinde kalır; ayrıca, bir o kadar tüketim eşyası yeniden üretilmiş olur. Bir yerine iki değer olur.

Sonra, yıllık ürün değerinin azaldığı bir ülkede, aynı miktar para uzun boylu kalamaz. Paranın biricik faydası, tüketilir malları elden ele dolaştırmasındadır. Onun aracılığı ile yiyecek içecek, gereç ve tamamlanmış yapıt alınıp satılır; gereken tüketicilerine dağıtılır. Bundan ötürü, bir ülkede her yıl kullanılabilecek para miktarı, orada, her yıl elden ele dolaşan tüketim malları değeri ile belirlenir. Bu malın, doğrudan doğruya ülke toprağıyla emeğinin ürününden veya o ürünün bir parçasıyla satın alınmış bulunan bir şeyden oluşması gerekir. Onun için, bu ürün değeri ve onunla birlikte malı elden ele dolaştırmak için kullanılabilen para miktarı azaldıkça malların değeri de azalmalıdır. Gelgelelim, ürünün bu yıllık azalışıyla, her yıl anayurt tedavülünden dışarı atılan para, tembel tembel yatsın diye bırakılmaz. Bu parayı elde bulunduranın çıkarı, onun işletilmesini gerektirir. Ama yurtta kullanılacağı yer olmadığı için, bütün kanunlara ve yasaklara karşın bu, dışarıya gönderilecek; anayurdun az çok işine yarar tüketim mallarının satın alınmasında kullanılacaktır. Paranın yıllık ihracı, böylelikle bir zaman için, ülkenin yıllık tüketimine kendi yıllık ürün değerinden fazla bir şey katıp gidecektir. Refah içinde bulunduğu günlerde, bu yıllık ürünün artırılıp, altın ve gümüş satın almada kullanılmış olanı, kara günlerinde, ülkenin tüketimini az bir zaman için desteklemeye yarayacaktır. O zaman, altınla gümüşün ihracı, ülkedeki çöküşün nedeni değil, sonucudur; hatta kısa bir zaman için, bu çöküşten doğan sefaleti hafifletebilir.

Tersine; yıllık ürünün değeri arttıkça, para miktarı da her ülkede doğal olarak artmalıdır. Topluluk içinde her yıl elden ele dolaşan tüketim mallarının değeri daha büyüdüğünden, bunları elden ele gezdirmek için

daha çok paraya gereksinme olacaktır. Onun için, artmış olan ürünün bir kısmı, geri yanını elden ele dolaştırmak için gereken fazla altın ve gümüş miktarını bulunabildiği yerde satın almakta elbette kullanılacaktır. O zaman, bu metallerin artması, kamu refahının nedeni değil, sonucu olacaktır. Gerek Peru'da gerek İngiltere'de altın ve gümüş için ödenen bedel, bunları madenden pazara iletmekte emeği ya da sermayesi kullanılanların hepsinin, yiyeceği, giyeceği ve barınağı; geliri ve geçimidir. Verilecek bu bedel elinde bulunan ülke, hiçbir zaman bu metallerin gereksindiği miktarlarından uzun boylu yoksun kalmaz. Hiçbir ülke de, kendisine lüzumu olmayan bir miktarı uzun zaman elde tutmaz.

Onun için, bir ülkenin gerçek zenginliği ile gelirini ister, (sağduyunun öyle olmasını gerektirdiği anlaşılan) toprağıyla emeğinin yıllık ürünü değerinden, ister (haksız düşünenlerin genel olarak sandığı gibi) ortada dolaşan değerli metal miktarından oluşuyor varsayalım, ne yanından bakılırsa, her israf yapan, halka düşman, her tutumlu kimse, kamu hayrına çalışıyor, demektir.

Akılsızca davranmanın sonuçları, çokluk, israfınki ile birdir. Bunun gibi, tarımda, madenlerde, dalyanlarda, ticaret ve sanayide önü ardı düşünülmeden girişilip sonu getirilemeyen her tasarı, üretken emeği besleyecek ödenekleri azaltmaya vesile olur. Böyle her tasarıda sermayeyi yalnız üretken işçiler tüketir ama akılsızca kullanılmaları yüzünden, tüketimlerinin tüm değerini yeniden yaratmadıkları için, topluluğun haliyle üretken olabilecek ödeneklerinde hep bir miktar azalma olması gerekir.

Gerçekte, büyük bir milletin hal ve vaktine kişilerdeki israfın ya da idaresizliğin çok dokunduğu olmaz. Çünkü bazı kimselerin savrukluğu veya tedbirsizliği, her zaman için, ötekilerin tutumluğu ve iyi davranmasıyla haydi haydi karşılanır.

Har vurup harman savurmaya gelince; insanı masrafa etmeye kışkırtıp dürtüşleyen neden, şu andaki hazza karşı beslenen sevgidir. Bu merak kimi zaman şiddetli ve yatıştırılması pek güç de olsa genel olarak sırf o an içindir; geçicidir. Artırıp bir yana koymaya körükleyen hareket kaynağı ise durumumuzu iyileştirmek isteğidir. Bu, genel olarak, sessiz ve ihtirassız[152] bir istek ise de bizimle birlikte dünyaya ayak basar; mezara dek peşimizi bırakmaz. Bu iki ânı birbirinden ayıran bütün arada, bir adamın şu veya bu çeşit bir değişiklik ya da gelişme istemeyecek kadar durumundan tüm

memnun kaldığı, belki bir tek dakika bile yoktur. Çoğu insanların, durumlarını düzeltmek için düşündükleri ve istedikleri araç, servetin artmasıdır. İlk akla gelen, en beylik çare budur. Servetlerini çoğaltmak için de en çıkar yol ya bidüziye her yıl ya bazı olağanüstü hallerde, kazandıklarının bir kısmını artırıp biriktirmektir. Şu halde, harcama ilkesi, hemen bütün insanlarda bazen; bir takımlarında hemen her zaman egemen olmakla birlikte, yaşamlarının tüm gidişi topluca alındıkta, tutumluluk ilkeleri, çoğu insanlarda yalnız egemen olmakla kalmayıp, pek mi pek, ağır basar.

İdaresizliğe gelince; önünü ardını düşünen başarılı girişimlerin sayısı her yerde, hesapsız, sonu gelmeyen işlerden pek fazladır. İflâsların çokluğundan ne kadar sızlansak, bu felaket başına gelen adamlar, ticarette ve bütün başka iş çeşitlerinde uğraşanların tüm sayısının pek küçük bir parçasını oluşturur; belki binde biri geçmez. İflâs, suçsuz bir adamın uğrayabileceği belki en sunturlu, en küçük düşürücü bir musibettir. Onun için, insanların çoğu bundan sakınmaya yeterince dikkat eder. Gerçekte, kimisi ondan sakınmaz; nitekim bazı kimseler darağacından da kaçınmazlar.

Büyük milletler, kişilerin israfı ve idaresizliği yüzünden hiçbir zaman yoksul düşmezlerse de kamu israfı ile kamu gidişinin kötülüğünden bazen fakirleşirler. Devlet gelirinin tümü yahut hemen hemen hepsi, çoğu ülkelerde, üretken-olmayan adam beslemekte kullanılır. Kalabalık, görkemli bir saray çevresini, büyük bir kilise kurumunu, büyük donanmaları ve orduları oluşturur, barışta bir şey üretmeyen, savaşta ise beslenmeleri masrafını, hatta savaşın devamında bile karşılayacak hiçbir şey elde etmeyen kimseler, bu türdendir. Kendileri bir şey üretmediklerinden, bu gibi kimselerin hepsi, başka insanların emek ürünü ile beslenir. Onun için, lüzumundan fazla çoğaldılar mı, belirli bir yılda bunlar bu ürünün öyle büyük bir parçasını tüketirler ki, ertesi yıl, bunu yeniden istihsal edecek üretken işçileri beslemeye yetecek kadar kalmaz. Onun için, ertesi yılın ürünü bir öncekinden az olur. Aynı düzensizlik sürüp giderse, üçüncü yılınki, ikincininkinden az olur. Yalnız, halkın fazla gelirinin bir kısmıyla beslenmesi gereken bu üretken-olmayan adamlar onun tüm gelirini öyle büyük bir payını tüketir, böylelikle o kadar çok kimseyi sermayelerine, yani amacı üretken emeğin beslenmesi olan ödeneklere el uzatmak zorunda bırakırlar ki, bu şiddetli ve zorlu sarkıntılıktan ileri gelen ürün çarçurunu ve

yitimini telafiye, kişilerin olanca tutumluluğu ve idareli davranışı elvermeyebilir.

Bununla birlikte, bu tutumluluk ve aklı başında davranış tecrübeyle görüldüğü gibi, çoğu hallerde hem kişilerin özel israfını ve idaresizliğini hem hükümetçe yapılan kamu çarçurunu karşılamaya yeter. Aslında gerek kamu ve millet zenginliğinin, gerekse özel zenginliğin dayandığı ana temel olan, her adamın kendi durumunu düzeltmek için bir düziye, sürekli, ardı arası kesilmeyen çabası hem hükümetin har vurup harman savurmasına hem en büyük yönetim yanlışlarına karşın, çokluk işlerin doğal gelişmesini korumaya yetecek kadar kuvvetlidir. Hayvansal yaşamın o ne olduğu bilinmeyen cevheri gibi hem hastalığa hem doktorun saçma sapan reçetelerine karşın, çokluk, bünyeye yeniden sağlık ve canlılık verir.

Bir milletin toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, değer bakımından, o milletin üretken işçilerini çoğaltmaktan ya da evvelce kullanılan işçilerin üretici güçlerini artırmaktan başka bir şekilde artırılamaz. Ülkedeki üretken işçi sayısının ya sermayenin ya o işçileri beslemeye ayrılmış ödeneklerinin artırılmasından başka bir şekilde pek çoğalamayacağı meydandadır. Aynı sayıda işçinin üretici gücü, ancak, ya emeği kolaylaştırıp kısaltan makinelerle aletlerin çoğaltılıp geliştirilmesi ya işin daha elverişli bir bölüşümü ve dağıtımı ile artırabilir. Her iki halde de, hemen her zaman, sermayeyi çoğaltmak ister. Herhangi bir iş girişimci, olsa olsa fazladan bir sermayeyle, işçilerini daha iyi makinelerle donatabilir, yahut bunlar arasında daha elverişli bir iş dağıtımı yapabilir. Yapılacak iş, bir takım parçalardan oluşuyorsa, her adamı sürekli olarak belirli şekilde çalıştırmak, her adamın zaman zaman işin her ayrı bölümünde çalıştırıldığı sırada olduğundan çok daha büyük bir sermaye ister. Onun için bir milletin durumunu iki ayrı dönemde kıyaslayıp, yıllık toprak ve emek ürünün ikinci dönemde birincidekinden besbelli büyük olduğunu; arazisinin daha iyi işlendiğini, sanayinin daha çok ve gelişken olduğunu, ticaretinin genişlemiş olduğunu görürsek, bu iki dönem arasındaki zamanda sermayesinin artmış olması gerektiğine; bazılarının idareli davranmasıyla bu sermayeye katılanın ya başka özel kişilerin akılsızca davranışı ya hükümetin kamusal israfı dolayısıyla o sermayeden eksilene kıyasla daha çok olduğuna inanabiliriz. Hemen bütün milletlerde, bütün oldukça gürültüsüz patırtısız zamanlarda, hatta nasiplerine hükümetin pek tedbirlisi ve tutumlusu düşmeyen milletlerde bile, bunun böyle olduğunu göreceğiz. Gerçekte,

bunun üzerinde doğru yargıya varabilmek için, ülkenin durumunu, birbirinden biraz uzak olan dönemlerde kıyaslamalıyız. Çoklu, ilerleme öylesine ağır olur ki, birbirine yakın dönemlerde gelişmenin farkına varılmadığı gibi, bir takım çalışma alanlarının ya ülkenin kimi bölgelerinin aşağılamasından (ülke genel olarak büyük refah içinde de bulunsa, bunlar kimi zaman olağan şeylerdir), çokluk, zenginliğin ve çalışmanın toptan yok olmaya yüz tuttuğu kuşkusu ortaya çıkar.

Örneğin, İngiltere toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, yüzyılı az geçen bir zaman önce, II.Charles'ın yeniden tahta çıkışı sırasında olduğuna kıyasla elbet çok fazladır. Şimdi öyle sanırım, bu konuda tereddüde düşen yok gibidir ama o dönemde beş yıl geçmezdi ki, millet zenginliğinin tepetakla gitmekte olduğunu, ülkenin nüfussuzlaştığını, tarımın yüzüstü kaldığını, sanayinin kötülediğini, ticaretin bittiğini göstermek iddiasında bulunan ve halk üzerinde epey iz bırakacak kadar ehliyetle yazılmış bir kitap veya broşür yayımlanmasın. Bu yayımlar, hep öyle yalan dolanın, para ile satılmışlığın çocuğu olan taraf tutucu kitapçıklar da değildir. Birçoklarını, yalnız inandıklarını yazan ve sırf inandıkları için yazan, pek açık yürekli, aklı başında kimseler kaleme almıştır.

İngiltere toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, II.Charles'ın tahta dönüşünde de, yüz yıl önce Elizabeth'in tahta çıkışında olduğunu varsayabileceğimiz miktardan elbet çok büyüktür. O dönemde de, gelişme bakımından ülkenin, ondan yüz yıl önce, York ve Lancanster hanedanları arasındaki ayrılıklar kapanmaya doğru giderken olduğundan çok ilerlemiş bulunduğuna inanmak için her türlü neden vardır. Belki, o sırada da, Norman istilâsı zamanındakinden; Norman istilâsı sırasında ise Yedi Krallar yönetiminin kargaşalığı içinde iken[153] olduğundan iyi bir durumda idi. Bu ilk dönemde bile, İngiltere, ahalisinin aşağı yukarı Kuzey Amerika vahşileriyle bir durumda bulunduğu Julius Caesar istilâsı zamanındakinden elbet daha ilerlemiş bir ülke idi.

Bununla birlikte, bu dönemlerden her birinde epeyce bireysel ve kamusal israf, masraflı ve lüzumsuz birçok savaş, yıllık ürünü üretken-olmayan işçileri beslemek üzere üretken işçi beslemekten alıkoyma türünde pek çok sapma olduğu gibi, bazen, iç savaş kaynaşması içinde hem servetin doğal birikimini geciktireceği (geciktirdiğine kuşku yok) hem ülkeyi, o dönem sonunda başındakinden daha yoksul bırakacağı tahmin edilebilecek olan

pek kesin sermaye çarçuru ve yitirimi vardı. İşte, içlerinde en bahtlı ve mutlusu olan dönemde, yani II. Charles'ın yeniden tahta gelişinden beri geçen devrede, olacaklar önceden kestirilebilse, yalnız ülkeyi yoksul düşürmesi değil bütün bütün batırması beklenebilecek ne kargaşalıklar, ne felaketler olmuştur. Londra'daki yangın ile veba; iki kez Hollanda savaşı; Devrim patırtıları; İrlanda'daki savaş; 1715 ve 1745'teki iki ayaklanma ile birlikte, 1688, 1702, 1742 ve 1756'daki, çok masraflı dört Fransız savaşı. Dört Fransız savaşı olurken, bu harplerden doğan bütün öteki olağanüstü yıllık masraflardan başka, millet yüz kırk beş milyonu geçen borç altına girmiştir. Böylelikle, harcananın tümü, iki yüz milyondan aşağı hesaplanamaz. Ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürününün böylesine büyük bir payı, Devrim'den beri, çeşitli zamanlarda tümen tümen üretken-olmayan adam beslemekte kullanılmıştır. Gelgelelim bu savaşlar, böyle büyük bir sermayeyi bu dediğimiz yöne çevirmemiş olsaydı, bunun çoğu, doğal olarak, emekleri tüketimlerinin tüm değerini yeniden bir kârla birlikte yerine koyacak olan üretken adamların beslenmesinde kullanılırdı. Bununla, ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürünü değeri her yıl hatırı sayılacak kadar artar; her yılın artışı da gelecek yılın artışını büsbütün çoğaltırdı. Daha çok ev yapılır, daha çok arazi bayındırılır, önceden ıslah edilmiş olanlar daha iyi işlenir, daha fazla sanayi kurulur, önceden kurulmuş olanlar genişletilirdi. Ülkenin gerçek zenginliği ile gelirinin, o zaman, nerelere dek yükseleceğini hayal etmek bile belki pek kolay değildir.

Gerçi hükümetin har vurup harman savurması, İngiltere'nin zenginliğe ve bayındırlığa doğru doğal ilerlemesini kuşkusuz geciktirmiştir ama durduramamıştır. İngiltere toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, şimdi elbet, II. Charles'ın tahta dönüşünde de, Devrim'de de olduğuna kıyasla çok büyüktür. Bundan ötürü, bu toprağı işleyip bu emeği beslemekte kullanılan yıllık sermaye de, yine, çok daha büyük olmalıdır. Hükümetin bunca vergileri arasında, bu sermaye, kişilerin özel tutumluluğu, akıllıca davranışı, durumlarını düzeltmek için gösterdikleri etraflı, sürekli, ardı arası kesilmeyen çabalarla, sessiz sedasız, azar azar birikmiştir. Hemen bütün geçmiş zamanlarda, İngiltere'nin zenginlik ve gelişme yolundaki yürüyüşünü destekleyen, gelecekte de destekleyeceği umulan; kanunun kayırdığı, en elverişli şekilde kendisini göstermesine özgürlüğün meydan verdiği bu çabadır. Bununla birlikte, İngiltere, hiçbir zaman pek tutumlu bir hükümete kavuşmak gibi bir Tanrı lütfuna uğramadığı gibi, tutumluluk,

hiçbir zaman, İngiliz halkını niteleyen haslet[154] olmamıştır. Onun için, kralların ve bakanların, özel kişilerin ekonomisini gözetmeye kalkışmaları; ihtişam[155] kanunlarıyla yahut yabancı süs ve gösteriş maddelerinin ithalini yasak ederek, bunların masrafını sınırlandırmaları, münasebetsizliğin ve haddini bilmezliğin son kertesidir. Onlar kendileri, topluluk içinde, hep, istisnasız olarak en büyük savurganlardır. Kendi harcadıklarına göz kulak olsunlar da, özel kişilerin masrafından yana başları dinç olsun. Kendi israfları, devleti batırmazsa, uyruklarınınkini hiç batırmaz.

Kamu sermayesini tutumluluk artırıp israf azalttığı gibi; biriktirme ya da çarçur etme olmadıkça, gelirleri giderleriyle tıpkı tıpkısına bir olanların davranışı da, bu sermayeyi ne artırır ne eksiltir. Bununla birlikte, kimi masraf şekillerinin kamu zenginliğinin büyümesine, ötekilerden daha çok yardımı dokunduğu anlaşılıyor.

Bir kimsenin geliri ya doğrudan doğruya tüketilen ve bir günlük masrafın bir başka günün giderini hafifletmediği veya artırmadığı şeyler için harcanabilir; ya da, daha ömürlü, dolayısıyla da biriktirilebilen ve her günkü masrafı, kendi isteğine göre, ertesi günkü masrafı hafifleten yahut gösterişini artırıp ona yardımı dokunan şeylere sarf edilebilir. Örneğin, serveti olan bir adamın gelirini ya çok masraflı ve mükellef[156] bir sofraya, pek çok uşak, bir sürü köpek ve at beslemeye harcayabilir yahut basit bir sofra, birkaç hizmetçi ile yetinerek, çoğunu, evini veya kırdaki köşkünü süslemeye, faydalı veya bezenekli yapılara, işe yarar ya da süsleyici döşemeye: kitap, heykel, resim toplamaya yahut daha eften püften şeylere; mücevhere, oyuncaklara, türlü çeşit marifetli hırdavata yahut bunların hepsinden anlamsız olarak, birkaç yıl önce ölen bir hükümdar nedimi ve bakanının yaptığı gibi[157] içi güzel giyecekler dolu büyük bir giyecek dolabını tıklım tıklım şişirmeye sarf edebilir. Eşit serveti olan iki adamdan bir tanesi, başlıca bir yolda, ötekisi ise bir başka tarzda olmak üzere, gelirlerini harcasalar; gideri özellikle uzun ömürlü mallara sarf edilen kimsenin tantanası, sürekli artar. Çünkü her günkü masraf, bir sonrakinin etkisini artırıp çoğaltarak ona bir şeyler katar. Ötekinin debdebesi ise tersine, o dönemin sonunda, başındakinden büyük olamaz. Dönem sonunda ise bu iki kimseden birincisi daha varlıklıdır. Tüm maliyeti değerinde olmasa bile, elinde her zaman için biraz para edecek şu veya bu cinsten bir eşya mevcudu bulunur. Ötekinin masrafının hiçbir izi veya artığı kalmaz; on

ya da yirmi yıllık israfın sonuçları, hiç olmamışçasına, baştan aşağı yok olur.

Birinci masraf şekli, kişi zenginliği için ötekinden daha elverişli olduğu gibi, bir millet zenginliği için de öyledir. Zenginin evleri, döşemeleri, giysileri, az zamanda, aşağı ve orta halk tabakalarının işine yarar. Üstlerinde bulunan tabaka bıkkınlık getirdiği zaman, halkın o kısmı, bunları satın alabilecek durumda olur. Bu harcama şekli, serveti olanlar arasında yayılınca, bütün halkın genel rahatlığı, gitgide gelişir. Uzun zamandır zengin olagelmiş ülkelerde, aşağı tabakadan halkın, mükemmel, kusursuz türden gerek evleri gerekse döşemeleri bulunduğunu çokluk görürsünüz. Gelgelelim, ne o evler ne o döşemeler o tabakadan halkın yararlanması için inşa edilmiş veya yapılmış olamaz. Vaktiyle Seymour ailesinin konutu olan yer, bugün, Bath yolu üzerinde bir handır. Bir hükümdardan bir hükümdara sunulmaya lâyık bir armağan olarak, kraliçesinin Danimarka'dan getirdiği İngiliz Kralı I. James'in gerdeğe giriş yatağı, birkaç yıl önce, Dunfermline'daki bir meyhanede süstü. Uzun zamandır yerinde sayan yahut aşağılamaya yüz tutan kimi eski kentlerde, bazen, buraların şimdiki ahalisi için yapılmış bir tek ev bile bulamazsınız. Sonra, çoğu zaman, bu evlere girerseniz, yıllanmış olmakla birlikte, hâlâ kullanılmaya elverişli ve hiç de içindekiler için yapılmamış bir sürü gösterişli döşeme takımları görürsünüz. Şahane saraylar, görkemli köşkler, büyük kitap, heykel, resim ve başkaca güzel sanat koleksiyonları, çokluk gerek o yöre için, gerekse ait oldukları bütün ülke için hem süs hem şereftir. Versay, Fransa için, Stowe ile Wilton, İngiltere için, bir ziynet ve kıvançtır. Onları oluşturan zenginlik ortadan kalkmış, onları kafasında tasarlayan deha, belki aynı işi bulamadığı için kaybolmuş gibi de olsa, elinde bulunan bu çeşit anıtların çokluğu İtalya'ya hâlâ bir tür saygı beslenmesine sebep olmaktadır.

Sonra, uzun ömürlü nesnelere edilen masraf hem biriktirme işine hem tutumluluğa elverişlidir. Bir kimse, zaman olup bu bakımdan aşırı gitse, dile düşmeden, kolayca toparlanıp yola gelebilir. Uşaklarının sayısını iyiden iyiye azaltmak, sofrasında yemek çarçurunu bırakıp çok idareli davranmak; bir kez düzenine koyduktan sonra takım taklavatından vazgeçmek, komşularının gözünden kaçmayacak, daha önceki akılsızca davranışların bir derece itiraf edildiğini gösterir varsayılan değişikliklerdir. Bundan dolayıdır ki, kendini bu çeşit masrafa fazla kaptırıp koyuvermek bahtsızlığına bir kez uğramış bulunanlar içinde, sonradan, sıfırı tüketip mahvolarak buna mecbur

kalmadan, toparlanıp yola gelmek cesaretini gösteren pek azdır. Ama bir kimse, herhangi bir zamanda yapı, döşeme, kitap veya resme pek fazla masraf etmişse, bu kişinin tutumunu değiştirmesinden, tedbirsizlikte bulunmuş olduğu sonucu çıkarılamaz. Bunlar, çokluk, zamanında harcanmış olanın, ileride başkaca masrafı lüzumsuz kıldığı şeylerdir. Masrafı yarıda bırakınca, bir kimsenin serveti sınırını aştığından değil, hevesini giderdiği için, öyle davrandığı anlaşılır.

Bir de, uzun ömürlü eşya için yapılan masraf, çokluk vur patlasın çal oynasın ikramda bulunulurken işe koşulandan daha fazla insanın karnını doyurur. Büyük bir şölende, kimi kez ikramı muhtemel iki veya üç yüz libre yiyecek içecekten belki yarısı çöplüğe atılır. Çoğu, hep, bozulup ziyan olur. Ama bu eğlenti masrafı, duvarcıları, marangozları, döşemecileri, araç gereçle çalışan zanaatçıları, vb. işe koşmak için kullanılacak olsa, o değerde bir yiyecek içecek miktarı, peni değeri ve libre ağırlığı üzerinden satın alıp bir tek libresini bile ziyan etmeyecek veya atmayacak, daha da çok kimse arasında dağıtılırdı. Sonra, bu gider, birinci şekilde, üretken işçileri; ötekinde ise üretken-olmayan adamları besler. Onun için, birinci şekilde, ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün değiş edilebilir değerini artırır, ötekinde artırmaz.

Bununla birlikte, bu çeşit harcayışın, hep, ötekinden daha eli açık veya cömert bir seciyeye kanıtlık ettiğini söylemek istediğim anlaşılmasın. Serveti olan bir adam, gelirini başlıca, konuk ağırlamakla harcadığında, bunun çoğunu, dostları ve arkadaşlarıyla paylaşır. Ama böyle, uzun ömürlü mal satın almakta kullanınca, çokluk, tümünü kendi üstüne harcar; bir karşılığı olmadan, kimseye bir şey vermez. Onun için, ikinci tür masraf, hele ufak tefek giysi ve döşeme süslerine; mücevher, hırdavat, oyuncak gibi eften püften nesnelere yöneltildiği zaman hem hoppa hem de aşağılık ve bencil bir mizacı gösterir. Demek istediğim yalnızca şu ki, bu tür gider, değerli malların biraz birikmesine her zaman sebep olduğu; özel tutumluluğa, dolayısıyla da kamu sermayesinin artmasına daha elverişli bulunduğu için ve üretken-olmayan işçilerden ziyade üreticileri beslediğinden, kamu zenginliğinin büyümesine, ötekine kıyasla daha çok yardımcı olur.

Bölüm IV

Faizle Ödünç Verilen Mal Mevcudu Üzerine

Faizle ödünç verilen mal mevcudunu, ödünç veren hep bir sermaye sayar; zamanında geri verilmesini, bu arada, ödünç alanın, onu kullandığı için, kendisine belirli bir yıllık kira ödemesini bekler. Ödünç alan, onu ya bir sermaye ya doğrudan doğruya tüketilmek üzere ayrılmış bir mal mevcudu olarak kullanabilir. Sermaye olarak kullanırsa, o değeri, bir kârla birlikte yeniden üreten üretken işçilerin beslenmesinde çalıştırır. Bu takdirde hem sermayeyi geri getirebilir hem bir başka gelir kaynağını elden çıkarmadan yahut böyle bir kaynağa el sürmeden faizi ödeyebilir. Doğrudan doğruya tüketime ayrılmış mal mevcudu olarak kullanırsa, bir müsrif gibi davranmış olur. Çalışkanın desteklenmesi için olan şeyi aylağın beslenmesinde çarçur eder. Öyle oldu mu, mülk veya rant gibi bir başka gelir kaynağını elden çıkarmadan yahut böyle bir kaynağı zedelemeden ne sermayeyi geri getirebilir, ne faizi ödeyebilir.

Faizle ödünç verilen mal mevcudu, kuşkusuz zaman zaman bu her iki şekilde de kullanılır ama, birinci şekilde kullanılışı, ikincide olduğuna kıyasla çok sıktır. Harcamak için ödünç alan adam, çok geçmeden sıfırı tüketir. Ona ödünç verenin, genel olarak, bu düşüncesizlikten pişman olacağı zaman gelir. Onun için, böyle bir maksatla ödünç almak veya vermek, işin içine büyük tefeciliğin girmediği bütün hallerde, her iki tarafın çıkarına aykırıdır. Gerçi her ikisinin, kuşkusuz bazı vakit yapıldığı olur ama, bütün insanlar çıkarlarını kolladıkları için, bunun bazen sanmaya kalktığımız kadar sık olmadığına inanabiliriz.

Şöyle ileriyi oldukça gören, zengin bir adama, mal mevcudunun çoğunu iki çeşit kimseden hangisine, yani, kazançlı şekilde kullanacağını sandıklarına mı, yoksa tembel tembel sarf edecek olanlara mı ödünç vermiş olduğunu sorunuz; bunu soruyorsunuz diye, size güler. Onun için, zerrece tutumlu diye ün salmamış ödünç alıcılar arasında bile, tutumlu ve çalışkan olanların sayısı, müsriflerle aylakların sayısını epey geçer.

Çokluk aldığı borçtan herhangi pek kazançlı bir fayda sağlamaları beklenmeksizin, kendilerine genel olarak mal mevcudu ödünç verilen olsa olsa bir ipotek üzerine borçlanan taşralı arazi sahipleri vardır. Onların bile, yalnızca harcamak için borç aldıkları hemen hemen olmaz. Denilebilir ki,

onların aldığı borç, çokluk onu ödünç almalarından önce harcanmıştır. Genel olarak, dükkâncıların ve tacirlerin veresiye verdiği o kadar mal tüketmişlerdir ki, borcu ödemek için, faizle ödünç almak gerektiğini görürler. Taşra beyzadelerinin, malikâneleri geliriyle yerine koyamayacakları dükkâncı ve tacir sermayelerini, ödünç alınan sermaye yeniden yerine koyar. Doğrusu, bu, harcanmak için değil, önceden harcanmış olan bir sermayeyi yeniden yerine koymak için ödünç alınır.

Hemen bütün faizli ödünçler ya kâğıt ya altın ve gümüş para ile yapılır. Gelgelelim, ödünç alanın asıl istediği, ödünç verenin ise ona gerçekten sağladığı, para değil, para ne ediyorsa odur; başka deyişle, paranın satın alabileceği maldır. Bunu, doğrudan doğruya tüketilecek bir mal mevcudu olarak istiyorsa, o mal mevcuduna sokabilecek olduğu, yalnız bu mallardır. Onu, adam çalıştırmak için bir sermaye olarak isterse, çalışan kimseler, işlerini görebilmek için, gerekli aletle, gereç ve geçim maddesiyle ancak, bu mallar sayesinde donatılabilir. Ödünç veren, bu ödünçle, dilediği gibi kullanılmak üzere, borç alana ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün belirli bir parçası üzerindeki hakkını sanki bağışlar.

Onun için, bir ülkede faizle ödünç verilebilecek mal mevcudu miktarı yahut çokluk belirtilen şekliyle para miktarı, o ülkede yapılan çeşitli ödünçlere aracılık eden kâğıt ya da maden paranın değeri ile düzenlenmeyip, yıllık ürünün yerden veya üretken işçi elinden çıkar çıkmaz bir sermayeyi hem de sahibinin kendi kullanmak zahmetine katlanmak istemediği bir sermayeyi yeniden yerine koyacak olan kısmının değeriyle belirlenir. Bu gibi sermayeler, çokluk, para şeklinde ödünç verilip geri ödendiğinden, paralı denilen faizi oluştururlar. Bu, toprak faizinden de, ticaret ve sanayi faizinden de ayrıdır. Çünkü bu berikilerde sahipler, sermayelerini kendileri kullanır. Bununla birlikte, paralı faizde bile para, sanki sahiplerinin kullanmak istemedikleri sermayeleri bir elden bir başkasına ileten havale belgesinden oluşur. Bu sermayeler, iletilmelerine aracılık eden para miktarından, hemen herhangi bir oranda, büyük olabilir. Çünkü aynı paralar, birbiri ardınca, birçok başka başka ödünçlere, birçok başka başka satın almalara yarayabilir. Örneğin, A, W'ye bin lira borç verir; W bununla B'den derhal bin liralık mal satın alır. B paraya ihtiyacı olmadığı için, bu aynı paraları X'e borç verir. X bunlarla, C'den, bin liralık başka mal satın alır. Aynı şekilde ve aynı nedenle, C bunları Y'ye ödünç verir; o da, yine, bunlarla D'den mal satın alır. Böylelikle, metal olsun kâğıt olsun aynı

paralar, birkaç gün içinde, her biri değerce bu paraların tüm tutarına eşit, üç ayrı ayrı ödünçte, üç başka başka satın almada alet hizmetini görebilir. A, B, C, dediğimiz paralı üç adamın, üç ödünç alıcı olan W, X, Y'ye devrettikleri, bu satın almaları yapabilme gücüdür. Paralı üç adamın borç verdiği mevcut, bununla satın alınabilecek mal değerine eşit olup, bu satın almaların yapıldığı paranın değerinden üç kat büyüktür. Bununla birlikte, türlü borçluların satın aldığı malların, gerektiği zaman bir kârla birlikte eşit değerde sikke ya da kâğıdı yeniden geri getirecek şekilde kullanılmasıyla, bu ödünçlerin hepsi, iyiden iyiye güven altını alınabilir. Aynı paralar, böylece, üç ve aynı nedenle, otuz kat değerde başka başka ödünçlere aracılık edebileceği gibi, yine birbiri peşi sıra, yeniden ödeme aleti olarak hizmet görebilirler.

İşte, faizle ödünç verilen bir sermaye yıllık ürünün hatırı sayılır bir kısmının, ödünç verenden borç alanlara aktarılmasıdır denilebilir; şu şartla ki, borç alan borcun devamınca ödünç verene, karşılık olarak her yıl faiz denilen daha küçük parçayı teslim edecek; ödüncün sonunda, başlangıçta kendisine ayrılan kadar bir parçayı da (buna geri ödeme derler) devredecektir. Sikke olsun kâğıt olsun, para, küçük parça için de, hatırı sayılır parça için de; genel olarak, havale belgesi hizmetini görmekle birlikte, kendisi, o belge ile ferağ olunan şeyden büsbütün ayrıdır.

Bir ülkede yıllık ürünün yerden veya üretken işçi elinden çıkar çıkmaz bir sermayeyi yeniden yerine koyacak olan kısmı arttıkça, paralı faiz denilen şey, tabii, bununla birlikte artar. Sahiplerinin kendileri çalıştırmaya zahmet etmeden, bir gelir sağlamak istedikleri türden sermayelerin artışı, doğal olarak, sermayelerin genel artışı ile birlikte yürür; başka türlü söylenecek olursa, mal mevcudu arttıkça, faizle ödünç verilecek mal mevcudu miktarı, gitgide büyür.

Faizle borç verilecek mal mevcudu miktarı arttıkça, faiz yahut o mal mevcudunun kullanılması için ödenmesi gereken bedel; gerek miktarları arttıkça malların pazar fiyatının çokluk düşmesine sebep olan genel nedenlerden ötürü, gerekse bu özel duruma özgü başka nedenlerden dolayı kuşkusuz alçalır. Bir ülkede sermayeler arttıkça, o sermayelerin kullanılmasıyla yapılabilecek olan kârlar ister istemez azalır. Ülke içinde, yeni bir sermayeyi kullanmak için kârlı bir yol bulmak, gitgide güçleşir. Dolayısıyla, çeşitli sermayeler arasında bir rekabet baş gösterir. Birinin

sahibi, bir başkasının yapmakta olduğu işi ele geçirmeye çalışır. Ama çoğu hallerde, öbürünü, daha akla yakın şartlarla iş görmekten başka bir şekilde, bu işten dışarıya uğratmayı umamaz. Alışverişini yaptığı şeyi hem biraz ucuza satması hem satmak üzere alabilmesi için, bazen onu daha pahalıya da satın alması gerektir. Üretken emeğe karşı talep o emeği beslemek için olan fonların artmasıyla her gün büyüdükçe büyür. İşçiler kolayca iş bulurlar ama sermaye sahipleri, çalıştıracak işçi bulmakta zorluk çekerler. Bunlar arasındaki rekabet, emeğin ücretlerini artırıp mal mevcudunun kârlarını düşürür. Ama bir sermaye kullanarak yapılabilecek olan kârlar, böyle sanki, her iki ucundan kırpıldığı zaman, sermayeden yararlanmak için ödenebilecek bedel, yani faiz oranı, o kârlarla birlikte mutlaka düşmelidir.

Bay Locke, Bay Law ve Bay Montesquieu ile daha birçok başka yazarlar, anlaşılan İspanyol Batı Hint Adaları'nın keşfiyle, altın ve gümüş miktarındaki artışın, Avrupa'nın çoğu bölgesinde faiz oranının alçalmasında gerçek sebep olduğunu sanmaktadırlar. Onlar diyor ki, bu metaller kendileri değerce düştüklerinden, bunlardan herhangi bir kısmının kullanılması da ister istemez daha az değerli olmuş; bundan ötürü, ona ödenebilecek bedel alçalmıştır. İlk bakışta pek beğenilmiş görünen bu düşünüşü Bay Hume öyle derinleştirmiştir ki, bunun üzerinde başka bir şey söylemek, belki gerekmez. Bununla birlikte, aşağıdaki pek kısa ve basit sözler, bu bayları aldatmış olduğu anlaşılan yanlışlığı daha iyi açıklamaya yarayabilir.

İspanyol Batı Hint Adaları'nın keşfinden önce, yüzde onun Avrupa'nın çoğu yerinde sık rastlanan faiz oranı olduğu anlaşılıyor. O zamandan beri, bu oran çeşitli ülkelerde yüzde altıya, beşe, dörde ve üçe düşmüştür. Diyelim ki, her bir ülkede gümüş değeri faiz oranıyla tıpkı tıpkısına aynı oranda alçalmış; faizin, örneğin, yüzde ondan beşe indiği ülkelerde, şimdi, aynı miktar gümüş, evvelce satın alabildiğinin tam yarısı kadar mal satın alabilmektedir. Bu varsayımın hiçbir yerde gerçeğe uymadığı görülecektir, sanıyorum ama, bu, inceleyecek olduğumuz fikre en uygun düşecek olandır. Böyle olduğu bile varsayılsa, gümüş değerindeki alçalmanın, faiz kertesinin düşmesine en ufak ölçüde vesile olabilmesi, tamamıyla imkânsızdır. O ülkelerde, şimdiki yüz lira, o zamanki elli liradan fazla değerde değil idiyse, şimdiki on liranın, o zamanın beş lirasından fazla etmemesi gerekir. Sermaye değerini alçaltmış olan nedenler her ne ise, bunların, faiz değerini, tıpkı aynı oranda, kuşkusuz alçaltması gerektir. Oran hiç değişmemiş de olsa, sermaye değeri ile faiz değeri arasındaki orantı aynı kalmış olmalıdır.

Tersine, oranın değişmesiyle, bu iki değer arasındaki orantı mutlaka değişir. Şimdiki yüz lira, o zamanın elli lirasından fazla etmiyorsa; şimdiki beş lira, o zamanki iki lira on şilinden fazla etmez. Demek; faiz kertesini yüzde ondan yüzde beşe indirmekle eski değerinin yarısına eşit sayılan bir sermayenin kullanılması için, eski faiz değerinin ancak dörtte biri olan bir faiz veriyoruz.

Elden ele dolaştırdığı mal miktarı aynı kalmak şartıyla, gümüş miktarındaki bir artışın, bu metalin değerini azaltmaktan başka sonucu olamaz. Her çeşit malın itibari değeri büyür ama gerçek değeri, tıpkı eskisi gibi kalır. Bu mallar, daha çok sayıda gümüş sikke karşılığında değiş edilir. Ama üzerinde egemen olabilecekleri emek miktarı, yani besleyip çalıştırabilecekleri insan sayısı, ne ise odur. Ülke sermayesi, eşit bir kısmını elden ele iletmek için, daha çok sikkeye ihtiyaç olsa da aynı kalır. Havale belgeleri, ağzı kalabalık bir noterin ferağ senetleri gibi, hacimli olur. Ama devredilen şey, tıpkı eskisi kadardır; doğuracağı sonuçlar da ancak eskisinin aynı olabilir. Üretken emeği beslemek için olan ödenekler aynı olduğundan, buna karşı talep de aynı olur. Onun için, bunun bedeli, yani ücretler, itibari bakımdan daha büyük, gerçekte ise aynı olur. Ücretler daha çok sayıda gümüş sikke ile ödenir, ama satın aldıkları mal ancak eskisi kadardır. Mal mevcudu kârları itibari bakımdan da, gerçek bakımdan da bir olur. Emek ücretleri, çokluk, işçiye ödenen gümüş miktarıyla hesaplanır. Onun için, bu miktar artırıldı mı, işçinin ücreti, bazen eskisinden hiç fazla olmadığı halde artmış gibi gözükür. Ama mal mevcudu kârları, ödendikleri gümüş sikke sayısıyla değil; bu sikkelerle, kullanılan tüm sermaye arasındaki orana göre hesap edilir. Nitekim filan ülkede, haftada beş şilin, emeğin her zamanki ücreti; yüzde on, sermayenin çokluk rastlanan kârıdır, denir. Gelgelelim, ülkedeki tüm sermaye, eskisi kadar olduğundan, üleşildiği türlü kimselere ait sermayeler arasındaki rekabet, yine aynı olur. Hepsi, aynı fayda ve sakıncalarla ticaret ederler. Bundan ötürü, sermaye ile kâr arasındaki alışılmış oran, dolayısıyla da, paranın alışılmış faizi aynı olur. Çünkü paradan faydalanmak üzere çokluk verilebilecek şey, kuşkusuz, onu kullanmakla çokluk edinilebilecek olan kazançla belirlenir.

Bunun tersine; ülkede her yıl elden ele dolaşan mal miktarındaki bir artış, bunları tedavül ettiren para miktarı değişmedikçe, paranın değerini yükselttikten başka, daha birçok önemli sonuçlar doğurur. Ülke sermayesi, itibari olarak aynı kalabilirse de, gerçekte artar. Bu sermaye, aynı miktarda

para ile belirtilmeye devam olunabilir ama, daha çok emeğe egemen olur. Bunun besleyip çalıştırabileceği üretken emek miktarı, dolayısıyla da o emeğe karşı talep, artar. Ücretleri, talep yüzünden tabii artar; ama alçalır gibi gözükebilir. Bu ücretler, daha az para ile ödenebilir; fakat, o daha ufak olan miktar, önceden daha büyüğün satın aldığından çok mal satın alabilir. Mal mevcudu kârları gerçekte de, görünürde azalır. Ülkenin tüm sermayesi arttığı için, oluştuğu türlü sermayeler arasındaki rekabet, onunla birlikte tabii artar. Bu ayrı ayrı sermayelerin sahiplerinden her biri, sermayelerinin çalıştırdığı emeğin ürününün daha küçük bir oranıyla yetinmek zorunda kalır. Para değeri yahut herhangi bir tutarın satın alabileceği mal miktarı, çokça artsa bile, para faizi hep mal mevcudu kârların ayak uydurduğu için, böylece fazlasıyla ufalabilir.

Bazen ülkelerde, para faizi kanunla yasak edilmiştir. Gelgelelim her yerde, para kullanmakla bir şey yapılabildiği için, paradan yararlanmak üzere, her yerde, bir şey vermek gerekir. Bu yasanın tefecilik belasını önleyecek yerde artırdığı tecrübeyle görülmüştür. Çünkü borçlu, yalnız paradan faydalandığı için değil, alacaklısının, bu kullanma için bir karşılık kabul etmekle göze aldığı riziko dolayısıyla da, bir şey ödemek zorundadır. Alacaklısını sanki tefeciliğin para cezalarına karşı sigorta ettirmek zorundadır.

Faize izin verilen ülkelerde, tefecilik zulmünü önlemek üzere, kanun, genel olarak cezaya uğramadan alınabilecek en yüksek oranı saptar. Bu oran, her zaman için, en düşük pazar fiyatının veya paranın kullanılması için en büyük inancayı verebilenlerin çokluk ödediği bedelin biraz üstünde olmalıdır. Bu kanunlu oran, en düşük pazar oranının aşağısında saptanacak olursa, bunu böyle kestirip atmanın sonuçlarının hemen hemen faizin toptan yasak edilmesindeki gibi olması gerekir. Alacaklı, parasını, kullanılışındaki değerinden aşağı ödünç vermez. Borçlu da, kullanmanın tam değerini kabul etmekle onun göze aldığı rizikonun karşılığını kendisine ödemelidir. Bu kerte, tam tamına en düşük pazar fiyatı üzerinden saptanırsa, çok sağlam kefalet gösteremeyenlerin hepsinin, ülkeleri kanunlarına saygı duyan insanlar yanındaki itibarını ortadan kaldırır; onları, anasının nikâhını isteyen tefecilere başvurmak zorunda bırakır.

Paranın, hükümete yüzde üçten, özel kişilere ise sağlam kefaletle, yüzde dört ya da dört buçuktan ödünç verildiği Büyük Britanya gibi bir ülkede,

şimdiki yüzde beş kanunlu oran, belki en uygun olanıdır.

Şurası kaydolunmaktadır ki, kanunlu oran, en düşük piyasa fiyatının biraz yukarısında olmalı ise de, pek yukarısında olmamalıdır. Örneğin, Büyük Britanya'daki kanunlu oran, yüzde sekiz veya on gibi, yüksekçe saptanırsa, ödünç verilecek paranın çoğu müsriflerle hayal tasarıcılarına, borç olarak verilir. Çünkü onlardan başkası bu yüksek faizi vermeye razı olmaz. Paranın kullanılmasına karşılık, bu yararlanmadan sağlamaları muhtemel kazancın bir kısmından fazlasını vermeyen aklı başında kimseler, bu yarışa katılmayı göze almazlar. Ülke sermayesinin çoğu, böylece, bunu kârlı ve faydalı şekilde kullanması en muhtemel bulunanların elinden alınıp, çarçur ve heder etmeleri en ihtimal içinde kimselere fırlatılıp atılmış olur. Tersine; kanunlu faiz oranı, en düşük Pazar oranının pek az yukarısında saptandı mı, aklı başında kimseleri, borçlu olarak, herkes müsriflere, hayal kuran tasarı sahiplerine yeğ tutar. Para ödünç veren kimse, aklı başında olanlardan, hemen hemen ötekilerden almak cesaretini gösterdiği kadar faiz alır. Parası, onların elinde, ötekilerden daha emindir. Ülke sermayesinin çoğu, böylelikle, faydalı şekilde kullanılması en muhtemel ellere verilmiş olur.

Hiçbir kanun, alışılmış faiz kertesini, o kanun yapıldığı sırada çokluk rastlanan en düşük pazar oranının aşağısına indiremez. Fransız Kralı'nın, faiz oranını yüzde beşten yüzde dörde indirmeye kalkıştığı, 1766 tarihli buyrultuya karşın, türlü türlü yollarla kanundan yan çizilerek, para, Fransa'da yüzde beşten ödünç verilmeye devam olundu.

Şurasına değinilmelidir ki, toprağın her zamanki pazar fiyatı, her yerde, faizin çok rastlanan pazar oranına dayanır. Kendisi kullanmaya zahmet etmeden, bir gelir sağlamak istediği bir sermayesi bulunan kimse, bununla toprak mı almalı; yoksa, bunu faizle ödünç mü vermeli, diye düşünür. Toprağın üstün güvenliğinin yanı sıra, hemen her yerde, bu çeşit mülkle birlikte yürüyen bazı faydalar, genel olarak, bu kimseyi, parasını faizle borca vermekle sağlayabileceğinden az bir toprak geliriyle yetinmeye yatkın kılar. Bu faydalar, epeyce bir gelir farkını telafiye yeter. Ama bunlar yalnız epeyce bir farkı telafi eder. Rant, para faizinden, pek büyük bir farkla geride kalacak olursa, kimse toprak satın almaz olur. Bu da, çok geçmeden, toprağın çokluk rastlanan fiyatını, düşürür. Tersine; bu faydalar farkı haydi haydi karşılayıp artarsa, herkes toprak satın alır. Bu da, çok geçmeden, toprağın her zamanki fiyatını yükseltir. Faiz yüzde on iken, toprak, çokluk

on, on iki yıllık geliri tutarına satılıyordu. Faiz yüzde altıya, beşe, dörde inince; toprağın fiyatı, yirmi, yirmi beş, otuz yıllık geliri tutarına yükseldi. Faizin piyasa oranı, Fransa'da, İngiltere'dekinden yüksek; toprağın her zamanki fiyatı ise düşüktür. İngiltere'de toprak, çokluk, otuz yıllık geliri tutarına; Fransa'da, yirmi yıllık geliri tutarına satılmaktadır.

Bölüm V

Sermayelerin Türlü Kullanılışı Üzerine

Bütün sermayelerin amacı yalnız üretken emeğin beslenmesi olmakla birlikte eşit sermayelerin hareket geçirmek gücünde olduğu emek miktarları, bu sermayelerin kullanılışlarının başkalığına göre pek çok değişir. Nitekim, o kullanışların ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününe kattığı değer de, öylece değişir.

Bir sermaye, dört ayrı şekilde; ya, (birincisi) topluluğun kullanması ve tüketimi için her yıl gereken işlenmemiş ürünü sağlamakta; ya (ikincisi) o işlenmemiş ürünü doğrudan doğruya kullanma ve tüketme için, yapıp hazırlamada; ya, (üçüncüsü) işlenmemiş ürünü veya işlenip yapılmış ürünü pek bol oldukları yerden, bulunmadıkları yerlere ulaştırmada; yahut (sonuncu olarak) her ikisinin belirli kısımlarını, zaman zaman gereksinecek olanların taleplerine elverecek kadar ufak parçalara bölmekte kullanılabilir. Toprakların, maden ocaklarının, dalyanların bayındırılmasını veya işlenmesini üstüne alan herkesin sermayesi birinci şekilde; bütün sanayi ustalarınınki, ikinci şekilde; bütün toptancı tacirlerin sermayesi üçüncü şekilde; bütün perakendecilerinki, dördüncü şekilde kullanılır. Bir sermayenin, bu dörtten biri veya ötekisi içinde sınıflandırılamayacak tarzda kullanılacağını düşünebilmek güçtür.

Bir sermayeyi kullanmanın, bu dört yolundan her biri, öteki üç tarzın varlığı veya genişlemesi için yahut topluluğun genel rahatlığı için esas olarak gereklidir.

Hatırı sayılacak kadar bol işlenmemiş ürün sağlamakta bir sermaye kullanılmazsa, hiçbir çeşit sanayi ve ticaret olamaz.

İşlenmemiş ürünün kullanmaya ve tüketmeye elverişli olabilmesi için, önce epeyce hazırlanması gereken kısmının yapımında bir sermaye kullanılmazsa, bu, talep olamayacağı için ya hiç üretilmez; kendiliğinden üretilirse, değiş etmede değeri olmaz; topluluğun zenginliğine bir şey ekleyemez.

İşlenmemiş veya işlenmiş ürünün, çok bol olduğu yerlerden bulunmadığı yerlere ulaştırılmasında bir sermaye kullanılmayacak olursa, her ikisinden de, o yörenin tüketimi için gerekli olandan fazlası üretilmez. Tacirin

sermayesi, bir yerin fazla ürününü bir başka yerin fazlası ile değiş eder. Böylelikle, çalışmayı körükleyip, her ikisinin yararlanmasını artırır.

İşlenmemiş veya işlenmiş ürünün belirli kısımlarını, onları gereksinenlerin zaman zaman ortaya çıkacak taleplerine elverecek küçüklükte parçalara ayırıp bölmekte bir sermaye kullanılmazsa, her insan, istediği malların, durumunun tezlikle gerektiğinden daha fazlasını satın almak zorunda kalır. Örneğin, kasaplık gibi bir zanaat olmasa, her adam, bir defada, bütün bir sığır veya koyun satın almak zorunda kalır. Bu, genel olarak, zenginler için uygunsuz olur; yoksullar için ise büsbütün biçimsizdir. Yoksul bir işi, bir aylık veya altı aylık erzakını bir defada satın almak zorunda kalırsa, zanaatının araçları olarak, ya da dükkânının döşenmesinde sermaye olarak kullandığı, kendisine bir gelir getiren demirbaşın çoğunu, sermayesinin doğrudan doğruya tüketime ayrılıp kendisine gelir getirmeyen kısmına koymak zorunda bulunur. Böyle bir kimse için, nafakasını gereksindikçe, günü gününe, saati saatine satın alabilmekten daha uygun bir şey olamaz. Böylece, hemen bütün mal mevcudunu, sermaye şeklinde kullanmasına imkân olur. Bu tarzda değer tutarı fazla yapıt çıkarma imkânı bulur; ondan bu şekilde elde ettiği kazanç, perakendeci kârı ile mallar üzerine fazladan binen bedeli haydi haydi karşılar. Bazı siyasal yazarların, dükkâncılarla esnaf aleyhindeki yanlış düşünceleri hiçbir temele dayanmamaktadır. Birbirlerinin gözünü oymak için çoğalsınlar, ama hiçbir zaman halka zarar verecek kadar çoğalmasınlar diye, bunlar üzerine vergi koymaya veya sayılarını sınırlandırmaya gerek yoktur. Örneğin, falan kentte satılabilecek bakkal mallarının miktarı, o kentin ve dolaylarının talebi ile sınırlanmıştır. Onun için, bakkallık ticaretinde kullanılabilecek sermaye, bu miktarı satın almaya yetecek olanı geçemez. Bu sermaye, iki ayrı bakkal arasında bölünecek olursa, bunların rekabeti, her ikisinin, bu sermaye yalnız birinin elinde iken satacağından daha ucuza satmasına sebep olur; yirmi kişi arasında bölünecek olursa, bunlar arasındaki rekabet, o oranda büyük, fiyatı yükseltmek üzere bir araya gelmeleri ihtimali o kadar az olur. Aralarındaki rekabet, içlerinden bazılarını belki batırabilir. Ama buna göz kulak olmak, ilgili tarafların bileceği iştir; güvenle onların takdirine bırakılabilir. Bu, tüketiciye de, üreticiye de, hiçbir zaman zarar veremez. Tersine; olanca ticaretin bir veya iki kişi elinde toplandığı zamankine kıyasla, perakendecilerin hem daha ucuza satmalarına hem daha pahalıya satın almalarına vesile olması gerekir.

Bunlardan bir kısmı, zaafı olan bir müşteriyi, belki bazen gereksinmediği şeyi satın almak üzere tuzağa da düşürebilir. Bununla birlikte, bu sakınca kamunun dikkatini çekmeye değmeyecek kadar önemsizdir. Bunun, o tacirlerin sayısını sınırlandırmakla önleneceği de muhakkak değildir. En kuşku uyandıran örneği vereyim: Aşağı halk tabakası arasında, sarhoşluğa karşı herkeste bir eğilim yaratan, meyhanelerin bol olması değildir. Tersine, başka nedenlerden doğan o heves bir sürü meyhaneye ister istemez iş sağlar.

Sermayeleri bu dört yoldan birinde kullanılan kimselerin kendileri, üretken işçilerdir. Gereği gibi yönetildiğinde, bunların emeği, üzerinde harcandığı nesnede veya satılık malda kökleşip maddeleşir; gene olarak, o nesnenin fiyatına, hiç değilse bu kimselerin geçimleri ve tüketimleri bedelini katar. Çiftçinin, sanayicinin, tacirin, perakendecinin kârları, hep, bu ilk ikisinin ürettiği ve son ikisinin alıp sattığı malların bedelinden elde edilir. Bununla birlikte, bu dört yoldan her birinde kullanılan eşit sermayeler, doğrudan doğruya pek başka başka miktarlarda üretken emeği harekete geçirir; ait oldukları topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürünü değerini başka başka oranlarda artırır.

Perakendecinin sermayesi, mal satın aldığı tacirin sermayesini, kârlarıyla birlikte yeniden yerine koyar. Böylelikle, o tacirin, işine devamını mümkün kılar. Onun doğrudan doğruya çalıştırdığı tek üretken işçi, perakendecinin kendisidir. Bunun kullanılmasının topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürününe kattığı bütün değer, kendisinin kârlarından oluşur.

Toptancı tacirin sermayesi, üzerinde ticaret ettiği işlenmemiş ürünü satın aldığı çiftçilerle sanayicilerin sermayelerini, kârlarıyla birlikte, yeniden yerine koyar; böylelikle bunların, zanaatlarını sürdürüp götürmelerine imkân verir. Başlıca bu hizmetle topluluğun üretken emeğini destekleyip, onun yıllık ürünü değerini artırmaya dolaylı şekilde yardım eder. Sonra; toptancının sermayesi, mallarını bir yerden bir yere ulaştıran gemicilerle arabacıları çalıştırır; bu malların fiyatını hem kendi kârları hem onların ücretleri kadar artırır. Bunun doğrudan doğruya harekete geçirdiği üretken emeğin hepsi ve yıllık ürüne doğrudan doğruya kattığı değerin tümü, bundan oluşur. Toptancı sermayesinin gördüğü iş, bu her iki bakımdan, perakendeci sermayesininkine göre epey üstündür.

Sanayi patronlarının bir kısım sermayesi, zanaatının aletlerinde, durağan sermaye olarak kullanılıp, onları satın almış olduğu bir başka zanaatçının sermayesini kârlarıyla birlikte yeniden yerine koyar. Onun döner sermayesinin bir kısmı, gereç satın almakta kullanılıp, bunları satın aldığı çiftçilerle madencilerin sermayelerini, kârlarıyla birlikte yeniden yerine koyar. Ama, bunun çoğu ya yıllık olarak yahut çok daha kısa bir sürede, hep, çalıştırdığı türlü işçiler arasında üleşilir. Bu maddelerin değerini, o işçilerin ücretleri ve patronlarının işte kullanılan ücret, gereç ve alet mevcudunun tümü üzerindeki kârı kadar yükseltir. Onun için, çok daha büyük miktarda üretken emeği doğrudan doğruya harekete geçirip, bir toptancı tacirin elindekine eşit olan sermayeden çok daha büyük bir değeri, topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürününe katar.

Aynı büyüklükteki sermayeler içinde en fazla miktarda üretken emeği, çiftçinin sermayesi harekete geçirebilir. Onun, yalnız işleyen ırgatları değil, çift süren hayvanları da üretken işçilerdir. Üstelik tarımda, doğa da insanla birlikte iş görür. Doğanın emeği masrafsız olmakla birlikte, mahsulünün en pahalı işçi ürünü kadar değer vardır. Tarımın en önemli işlemlerinin, doğanın bereketini artırmaktan çok –hoş, bunu da yapar da– onu insan için en kazançlı bitkilerin yetiştirilmesine yöneltmek amacı güttüğü anlaşılıyor. Üstünde devedikeni ile böğürtlen çalıları bitmiş bir tarla, çokluk, en iyi işlenmiş bir bağ ya da ekin tarlası kadar sebze yetiştirebilir. Dikmek ve tımar etmek, çokluk, doğanın yetiştirici bereketini pek öyle canlandırmaktan çok, düzene koyar; onlar yapacağını yaptıktan sonra da, işin büyük bir kısmı hep doğaya kalır. Onun için, tarımda kullanılan işçilerle çift hayvanları, sanayideki işçiler gibi yalnız kendi tüketimleri veya kendilerini çalıştıran sermaye ile sermaye sahibinin kârları kadar bir değerin yeniden üretimine değil, çok daha büyük bir kıymetin yeniden yaratılmasına etken olurlar. Çiftçinin sermayesinden, bu sermayenin bütün kârlarından başka, bunlar, arazi sahibinin rantının da yeniden üretimine sürekli vesile olurlar. Bu rant, kullanılmasını, arazi sahibinin çiftçiye ödünç verdiği doğa kuvvetlerinin ürünü sayılabilir. Bu hak, o kuvvetler ne büyüklükte sayılıyor yahut başka deyimle, toprağın doğal ya da tımarlı meydana gelmiş bereketi ne varsayılıyorsa o derece büyük ya da küçük olur. Bu, insan işi sayılabilecek olan her şeyin düşülmesinden veya hesabından sonra geriye kalan, doğanın yapıtıdır. Bunun, tüm mahsulün dörtte birinden aşağı düştüğü olmaz; çoğu kez, tüm ürünün üçte birinden

fazladır. Sanayide kullanılan o miktar üretken emek, hiçbir zaman, yeniden bu büyüklükte bir üretime vesile olamaz. Sanayide, doğa hiçbir şey yapmaz; hepsini insan yapar; yeniden üretim ise her zaman için onu yaratanların gücü oranında olmalıdır. Bundan ötürü, tarımda kullanılan sermaye hem sanayide kullanılan herhangi eşit sermayeden çok emeği harekete geçirir hem de kullandığı üretken emek miktarına oranla, ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününe, ülke ahalisinin gerçek zenginliği ile gelirine çok daha büyük bir değer katar. Bir sermayenin kullanılabileceği bütün yollar içinde, topluluğa en yararlı olanı elbet budur.

Bir toplulukta, tarımda ve perakende ticarette kullanılan sermayeler, hep o topluluğun içinde kalmalıdır. Bunların kullanılışı, hemen hemen değişmeyen bir noktaya, çiftlik ile perakendecinin dükkânına münhasır kalır. Sonra, bazı istisnaları varsa bile, bu sermayelerin, genelde topluluğun yeri yurdu bulunan üyelerine ait olmaları gerekir.

Tersine; toptancı bir tacirin sermayesinin, herhangi bir yerde, değişmez veya gerekli bir konutu yok gibidir. Ucuz alabilmesine veya pahalı satabilmesine göre bu sermaye oradan oraya dolaşabilir.

Sanayicinin sermayesi, şüphesiz, sanayinin yürütüldüğü yerde bulunmalıdır. Ama bunun neresi olacağı, her zaman mutlak olarak kestirilip atılmış değildir. Burası çokluk, gereçlerin yetiştiği yerden de, tamamlanmış yapıtın tüketildiği yerden de çok uzakta olabilir. Lyon, sanayisine gereç sağlayan yerlerden de, bu sanayi yapıtlarını tüketen yerlerden de, pek uzaktır. Sicilya kibarları, başka ülkelerde kendi ülkelerinin ürettiği maddelerden yapılmış ipeklileri giyerler. İspanya yününün bir kısmı, Büyük Britanya'da işlenir. Bu kumaşların bir kısmı, sonra, yine İspanya'ya gönderilir.

Sermayesi bir topluluğun fazla ürününü ihraç eden tacirin, yerli veya yabancı oluşunun fazla önemi yoktur. Tacir yabancı ise topluluktaki üretken işçi sayısı, yerli olduğu takdirde olabileceğine göre yalnız, bir kişi mutlaka eksik; topluluğun yıllık ürün değeri de, o tek adamın kârları kadar eksik olur. Kullandığı gemicilerle arabacılar, tacir yerliymişçesine, hiç fark etmeyip ister kendi ülkesinden ister berikilerin ülkesinden yahut bir üçüncü ülkeden olabilir. Bir yabancının sermayesi tıpkı yerli sermaye gibi, ülkenin fazla ürününü anayurtta talebi olan bir şeyle değiş ederek, o fazlaya değer kazandırır. O fazlayı üreten kimsenin sermayesini, amaca aynı derecede

yarayacak biçimde yeniden yerine koyarak, o kimseye aynı etkin biçimde işine devam etmesi olanağını verir. İşte, bir toptancı tacir sermayesinin, üretken emeği desteklemeye, üyesi olduğu toplumun yıllık ürünü değerini çoğaltmaya, başlıca böyle hizmeti dokunur.

Sanayici sermayesinin ülke içinde kalması, daha önemlidir. Bu sermaye, kuşkusuz daha çok üretken emeği harekete geçirir; topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürününe daha büyük bir değer katar. Bununla birlikte, ülkenin içinde kalmasa bile, ona pek faydalı olabilir. Her yıl, Baltık kıyılarından ithal edilen ketenle keneviri işleyen Britanyalı sanayicilerin sermayeleri, bu maddeleri yetiştiren ülkeler için elbette pek faydalıdır. Bu gereçler o ülkelerin fazla ürününün bir kısmıdır. O ülkede talebi bulunan bir şeyle, her yıl değiş edilmese, bu fazlanın hiçbir değeri olmaz; çok geçmeden üretilmez olur. İhracını yapan tacirler, onu yetiştiren kimselerin sermayelerini yeniden yerine koyar; böylelikle, onları, üretime devama özendirirler, Britanyalı sanayiciler de o tacirlerin sermayelerini yeniden yerine koyarlar.

Özel bir kişi gibi, belirli ülkenin de, çokluk hem topraklarının hepsini bayındırıp işlemek hem ham ürünün tümünü, doğrudan doğruya kullanıp tüketmek üzere işleyip hazırlamak ve işlenmemiş yahut işlenmiş üründen birinin fazlasını, yurtta talebi olan bir şeyle değiş edilebileceği uzak pazarlara ulaştırmak için, yeter sermayesi olmayabilir. Büyük Britanya'da, birçok başka başka yerlerin ahalisinde, topraklarının hepsini bayındırıp işlemeye yetecek sermaye yoktur. İskoçya'nın güney kontluklarındaki yünün çoğu, yurtta işlenmesi için sermaye olmadığından, pek kötü yollar üzerinde uzun bir kara yolculuğundan sonra, Yorkshire'da işlenir. Büyük Britanya'da, ahalisinin çalışma ürününe karşı talep ve tüketim bulunan uzak pazarlara ulaştırmaya yeter sermayesi olmayan, birçok ufak sanayici kasaba vardır. Buralarda tacir varsa, doğrusu bunlar, bazı daha büyücek ticaret kentlerinde oturan daha varlıklı tacirlerin simsarlarından oluşur.

Bir ülkenin sermayesi, bu üç amacın hepsine birden elvermiyorsa, ülke içinde harekete geçirdiği üretken emek miktarı, bu sermayenin tarımda kullanılan kısmının artması oranında büyür. Nitekim bu sermayenin kullanılmasının, topluluk toprağıyla emeğinin yıllık ürününe kattığı değer de yine böyledir. Tarımdan sonra, en büyük üretken emek miktarını,

sanayide kullanılan sermaye harekete geçirip, yıllık ürüne en büyük değeri katar. Üçü içinde, etkisi en az olan, ihracatta kullanılan sermayedir.

Gerçekte, bu her üç amaca elverecek sermayesi bulunmayan ülke, doğaca alnına yazıldığı anlaşılan zenginlik kertesine erişmemiştir. Bununla birlikte, vaktinden önce, yetmeyecek bir sermaye ile, bunların her üçünü birden yapmaya kalkmak, yetecek sermaye elde etmenin, gerek özel bir kimse için gerekse bir topluluk için en kestirme yolu değildir. Bir tek kişinin sermayesi gibi, bir milletin bütün bireylerine ait sermayesinin de sınırları olup, bu sermaye, ancak belirli işleri görebilir. Bir milletin bütün bireylerinin sermayesi, tek bir kişinin sermayesi gibi, bunların gelirlerinden artırdıklarını sürekli biriktirip ona eklemeleriyle çoğaltılır. Şu halde, böylelikle en çok tasarrufta bulunabilecekleri için, bu sermayenin, ülke ahalisinin hepsine en büyük geliri sağlayacak şekilde kullanıldığı zaman en çabuk artması olasılık içindedir. Yalnız, ülke ahalisinin tümünün geliri, kuşkusuz, bunların toprağıyla emeğinin yıllık ürününün değeri oranındadır.

Hemen bütün sermayelerinin şimdiye değin tarımda kullanılmış olması, Amerika'daki sömürgelerimizin zenginlik ve büyüklük yolunda hızla ilerlemesinde başlıca neden olmuştur. Tarımın ilerlemesiyle mutlaka kol kola giden ve kendi başına her ailede kadınlarla çocukların işi olan, ev sanayisi ile kaba sanayi bir yana bırakılırsa, bu sömürgelerde sanayi yoktur. Amerikanın gerek ihraç ticaretinin gerekse kıyı ticaretinin çoğu, Büyük Britanya'da oturan tacirlerin sermayesiyle yapılmaktadır. Kimi illerde, hele Virginia ile Maryland'de, malların perakende olarak satıldığı mağazalarla depoların bile çoğu, anayurtta oturan tacirlerindir. Bu, bir topluluğun, o toplulukta oturmayanların sermayeleriyle yürütülen, eşine pek az rastlanır perakende ticareti örneklerindendir. Amerikalılar, el ele verip birleşmekle yahut bir başka çeşit zor tedbiriyle, Avrupa sanayi maddelerinin ithalini durdursalar; böylelikle benzeri malları yapabilecek yurttaşlarına tekel verip sermayelerinin hatırı sayılır bir kısmını bu işe yöneltecek olsalar, yıllık ürünleri değerinin artmasını hızlandıracak yerde, geciktirir; ülkelerinin gerçek zenginliğe ve büyüklüğe doğru olan ilerlemesini şevklendirecek yerde, buna ket vururlar. Hele, bütün ihraç ticaretlerini, bu tarzda kendileriyle sınırlamaya kalkarlarsa, durum büsbütün böyle olur.

Gerçekte, insanoğullarında ikbalin, anlaşılan, hiçbir zaman, bir ülkenin, bu amacın üçüne birden yetecek sermayeyi elde etmesini mümkün kılacak

kadar uzun sürdüğü olmamıştır. Belki, Çin'in, eski Mısır'ın, eski Hint devletinin zenginliğiyle kültürü hakkındaki şaşırtıcı öykülere kulak asacak olursak, o başka... Söylenenlere bakılırsa, yeryüzünde gelmiş geçmiş bulunanların en zengini olan bu üç ülke bile, başlıca, tarımdaki ve sanayideki üstünlükleri ile ün salmışlardır. Yabancı ticarette parlamışa benzemezler. Eski Mısırlılar'da, denize karşı hurafeden[158] doğma bir hoşlanmazlık vardı. Hemen hemen buna benzer bir boş inan, Hintliler arasında da ağır basmaktadır. Çinliler'in ise dış ticarette hiç ileri gittikleri olmamıştır. Bu her üç ülkedeki ürün fazlasının çoğunu, karşılığına, orada, hep bir talep buldukları bir başka şey –çoğu kez altınla gümüş– veren yabancıların ihraç ettiği anlaşılıyor.

İşte böylece, aynı sermaye, tarımda, sanayide, toptan ticarette kullanıldığı türlü oranlara göre, bir ülkede, çok veya az miktarda üretken emeği geçirip, o ülkenin toprağıyla emeğinin yıllık ürünü değerine, daha büyük veya daha küçük bir değer katar. Bu sermayenin bir kısmının toptan ticaretin türlü çeşitlerinde kullanılmasına göre de fark pek büyük olur.

Bütün toptan ticaret, yeniden toptan satmak üzere bütün satın almalar, üç farklı çeşide indirgenebilir. Anayurt ticareti; yabancı tüketim ticareti; bir de, taşıt ticareti... Anayurt ticareti, o ülkedeki çalışma ürününü ülkenin bir yerinde satın alıp, bir başka yerinde satmakta kullanılır. Bu, kara ticaretini de, kıyı ticareti de, içine alır. Yabancı tüketim ticareti, yurt tüketimi için, yabancı mal satın almada kullanılır. Taşıt ticareti, yabancı ülkelerin alışverişini yapmakta yahut birinin fazla ürününü, bir başkasına ulaştırmakta kullanılır.

Ülkedeki çalışmanın ürününü ülkenin bir başka yanında satmak üzere, bir yerinde satın almakta kullanılan sermaye genel olarak, böyle her işlemle, böyle her işlemle, ikisi de o ülkenin tarımında veya sanayisinde kullanılmış bulunan iki ayrı sermayeyi yeniden yerine koyar; böylelikle, onların bu işte yürüyüp gitmelerini mümkün kılar. Bu sermaye, tacirin oturduğu yerden, şu kadar değerdeki malı dışarı yolladığı zaman, karşılık olarak, geriye, hiç değilse eşit değerde başka mal getirir. İkisi de yerli çalışmanın ürünü olunca, böyle her işlemle, kuşkusuz ikisi birden, üretken emeği desteklemekte kullanılmış bulunan birbirinden ayrı iki sermayeyi yeniden yerine koyar; böylelikle, bu sermayelerin, o desteklemeyi yapadurmalarını mümkün kılar. İskoç sanayi mamullerini Londra'ya gönderip, İngiliz

zahiresini, İngiliz sanayi maddeleri Edinburgh'a geri getiren sermaye, böyle her işlemle, ikisi de Büyük Britanya tarım ve sanayisinde kullanılmış iki İngiliz sermayesini, mutlaka yeniden yerine koyar.

Anayurt tüketimi için yabancı mal satın almakta kullanılan sermaye, bu satın alma, yerli çalışmanın ürünü ile yapıldığı zaman, böyle her işlemle, yine iki ayrı sermayeyi yeniden yerine koyar. Ama bunlardan yalnız bir tanesi, yerli çalışmayı desteklemekte kullanılır. Britanya mallarını Portekiz'e gönderip, geriye, Portekiz mallarını Büyük Britanya'ya getiren sermaye, böyle her işlemle, ancak bir tek Britanya sermayesini yeniden yerine koyar. Ötekisi bir Portekiz sermayesidir. Onun için, dış tüketim ticaretindeki mal karşılıkları[159] anayurt ticaretininki kadar çabuk da ele geçse, dış tüketim ticaretinde kullanılan sermaye, ülkedeki çalışmayı veya üretken emeği ancak yarı yarıya şevklendirir.

Gelgelelim, dış tüketim ticaretindeki mal karşılığının anayurt ticareti karşılığı kadar tez elden geldiği olmaz. Anayurt ticaretinin mal karşılığı, genel olarak, yıl sona ermeden kimi zaman yılda üç dört kez gelir. Dış tüketim ticareti karşılığının; yıl sona ermeden, bazen, iki üç yıl geçmeden geldiği olmaz. Onun için, dış tüketim ticaretinde kullanılan bir sermaye, bir işlem yapıncaya kadar; anayurt ticaretinde kullanılan bir sermaye, bazen, on iki işlem yapar yahut on iki kere yollanıp geri gelir. Şu halde, sermayeler eşitse, bunlardan biri, ülkedeki çalışmayı ötekinden yirmi dört kat fazla özendirip destekler.

Anayurt tüketimi için yabancı eşya, bazen, yerli çalışma ürünü ile değil, bir takım başka yabancı mal ile satın alınabilir. Bununla birlikte, bu öteki yabancı mal ya doğrudan doğruya yerli çalışmanın hasılası ile ya da onunla satın alınmış olan başka bir şeyle satın alınmalıdır. Çünkü savaş veya istilâ hali bir yana bırakılırsa, yabancı mal, ancak doğrudan doğruya yahut iki veya daha fazla ayrı değiş etmeden sonra, anayurtta üretilmiş bir şey karşılığı olarak elde edilebilir. Onun için, böyle dolambaçlı bir dış tüketim ticaretinde kullanılan bir sermayenin etkileri, tıpkı, her bakımdan, aynı türden en kestirme ticarette kullanılan sermayenin etkileri gibidir. Şu var ki, birbirinden ayrı iki veya üç dış ticaretin mal karşılıklarına bağlı olmaları gerektiği için, en sonunda ele geçecek mal karşılıklarının, büsbütün gecikmesi olasılık içindedir. Riga keteni ile keneviri, Britanya sanayi mamulleri satın alınmış Virginia tütünü karşılığında alınırsa; tacirin, aynı

sermayeyi bir o kadar Britanya sanayi mamulünü yeniden satın almakta kullanılabilmesi için, iki ayrı ticaretin mal karşılıklarının arkasının alınmasını beklemesi gerekir. Virginia tütünü, Britanya sanayi mamulleri ile değil de, bu mamullerle alınan Jamaika şekeri ve romu karşılığı satın alınsa, tacir her üçünden gelecek mal karşılıklarının arkasının alınmasını beklemek zorunda kalır. Bu birbirinden ayrı iki veya üç dış ticareti gene iki, üç ayrı tacir; birincinin ithal ettiği malların ikincisi tarafından, ikincinin ithal ettiklerinin de üçüncüsü tarafından yeniden ihraç için satın alınması biçiminde yapacak olsa, o zaman, her tacir, sermayesinin karşılığını, gerçekten, daha çabuk elde eder. Ama bu ticarette kullanılan tüm sermayenin en son mal karşılığının ele geçmesi, her zamanki gibi yavaş olacaktır. Böyle dolambaçlı bir ticarette kullanılan tüm sermayenin, ister bir ister üç tacire ait olması, sözü geçen tacirler bakımından fark etse bile, ülke bakımından bir fark doğurmaz. Şu değerde Britanya sanayi mamulünün şu miktar keten ve kenevirle değiş etmek için, her iki halde de, sanayi mamulleri ile keten ve kenevir doğrudan doğruya birbirleriyle değiş edildiği takdirde gerekecek sermayenin üç kat büyüğü kullanılmak lazımdır. Onun için, böyle dolambaçlı bir dış tüketim ticaretinde kullanılan sermayenin tümü, genel olarak, ülkedeki üretken emeği, aynı çeşitten daha kestirme bir ticarette kullanılan eşit bir sermaye kadar şevklendirip desteklemeyecektir.

Anayurt tüketimi için yabancı eşya satın alınmasında araya giren yabancı mal ne olursa olsun, bu, ticaretin ne niteliğinde, ne yapıldığı ülkenin üretken emeğine sağlayacağı özendirme ve desteklemede esaslı fark doğurur. Örneğin, bu mallar, Brezilya altını veya Peru gümüşü ile satın alınsalar, bu altın ve gümüş, Virginia tütünü gibi ya doğrudan o ülkedeki çalışmanın ürünü ile ya da ülke çalışmasının ürünü olan bir başka şey karşılığında edinilen bir nesne ile satın alınmış bulunmalıdır. Onun için, ülkenin üretici gücü bakımından, altınla gümüşün araya girmesiyle yapılan yabancı tüketim ticaretinde, onun kadar dolambaçlı bir başka dış yoğaltım ticaretinin bütün fayda ya da sakıncaları vardır ve o üretken emeği desteklemekte doğrudan doğruya kullanılan sermayeyi, aynı hızla veya aynı yavaşlıkla yeniden yerine koyacaktır. Hatta anlaşılan kendisi kadar dolambaçlı herhangi başka yabancı ticarete karşı, bir üstünlüğü bile vardır. Küçük hacimleri ile[160] büyük değerlerinden dolayı bu metallerin bir yerden bir yere ulaştırılması, o değerdeki hemen herhangi başka eşyanın taşınmasından daha ucuzdur. Navlunları çok daha azdır; sigortaları daha

fazla değildir. Sonra, taşıma yüzünden onlardan az zarar görmesi muhtemel eşya yoktur. Bunun için, çokluk, eşit miktarda yabancı eşya, herhangi başka yabancı maldan çok, altınla gümüşün araya girmesi sayesinde, yerli çalışmanın daha az ürünü ile satın alınabilir. Böylelikle, ülkedeki talep, çoğu kez, daha ufak masrafla bir başka şekildekinden daha tam olarak karşılanabilir. Bu metallerin sürekli ihracı ile, bu çeşit bir ticaretin, yapıldığı ülkeyi bir başka şekilde yoksul düşürmesi ihtimali olup olmadığını bundan böyle uzun boylu incelemeye fırsat bulacağım.

Bir ülkedeki sermayenin taşıt ticaretinde kullanılan kısmı, o ülkenin üretken emeğini desteklemekten tamamıyla çekilip, bazı yabancı ülkelerin emeğini besler. Her işlemle, iki ayrı sermayeyi yeniden yerine koyabilir ama, bu sermayelerin ikisi de o ülkenin değildir. Lehistan zahiresini Portekiz'e taşıyıp, karşılık olarak Portekiz meyveleriyle şarabını Lehistan'a götüren Hollandalı tacirin sermayesi, böyle her işlemle, iki sermayeyi yeniden yerine koyar. Bu sermayenin ikisi de, Hollanda'nın üretken emeğini geçindirmekte kullanılmış değildir. Biri Lehistan'ın, öteki ise Portekiz'in emeğini beslemiştir. Yalnız kârlar, aksamadan Hollanda'ya geri gelir; bu ticaretin, o ülkedeki toprağın ve emeğin yıllık ürününe kattığı kuşkusuz bulunan tüm fazlayı oluşturur. Gerçekte, herhangi bir ülkedeki taşıt ticaretini o ülkenin gemileri ve gemicileri yapınca, o ticarette kullanılan sermayeden navlunun ödendiği kısım, o ülkenin bir miktar üretken işçisi arasında üleşilerek, bunları harekete geçirir. Gerçekte, taşıt ticaretinde hatırı sayılır payı bulunan hemen bütün milletler, onu bu şekilde yürütmüşlerdir. Bu ticaretin adı, ihtimal, bu gibi ülkeler halkının, başka ülkeler için taşıyıcı oluşlarından alınmadır. Bununla birlikte, ticaretin niteliği bakımından bunun böyle olması gerekli gibi görünmemektedir. Örneğin, Hollandalı bir tacir, sermayesini, Lehistan'la Portekiz arasındaki ticaretinin yürütülmesinde; birinin fazla ürününü ötekine, Hollanda gemileri yerine, Britanya gemileriyle götürerek kullanabilir. Kimi olağanüstü hallerde sahiden böyle yaptığı varsayılır. Bununla birlikte, savunması ve güvenliği, gemicilerinin ve gemilerinin sayısına bağlı olan Büyük Britanya gibi bir ülke için, taşıt ticaretinin bu bakımdan özellikle faydalı olduğu düşünülmüştür. Ama aynı sermaye dış tüketim ticaretinde, hatta kıyı gemileriyle yapıldığında, anayurt ticaretinde, taşıt ticaretindeki kadar gemici ve gemi çalıştırabilir. Herhangi bir sermayenin çalıştırabileceği gemici ve gemi sayısı, ticaretin niteliğine bağlı olmayıp, biraz, diğerlerine

oranla eşyanın hacmine, biraz da aralarında taşınacak olduğu limanların uzaklığına; daha çok da, bu iki şarttan birincisine dayanır. Örneğin Newcastle'dan Londra'ya yapılan kömür ticaretinde, limanlar birbirinden uzak olmadığı halde, İngiltere'nin bütün taşıt ticaretinden fazla gemi kullanılır. Onun için, bir ülkedeki sermayeden, taşıt ticaretine tabiatıyla girecek olandan daha fazlasını olağanüstü teşviklerle oraya sokmaya zorlamak, o ülke gemiciliğini muhakkak her zaman artırmaz.

Onun için, bir ülkenin anayurt ticaretinde kullanılan sermaye, genel olarak, o ülkede dış tüketim ticaretinde kullanılan bir o kadar sermayeden daha büyük miktarda üretken emeği özendirip besler; yıllık ürünün değerini daha çok artırır. Dış tüketim ticaretinde kullanılan sermayenin, taşıt ticaretinde kullanılan eşit bir sermayeye göre, her iki bakımdan daha büyük bir üstünlüğü vardır. Her ülkenin serveti, kuvvet servete dayandığı ölçüde de kuvveti, hep eninde sonunda, bütün vergilerin ödenilmesi gerektiği kaynak olan, onun yıllık ürünü değeri oranında olmalıdır. Ama her ülkenin siyasal ekonomisinin ana amacı, o ülkenin servetiyle kudretini artırmaktır. Şu halde, bu, anayurt ticaretinden çok dış tüketim ticaretini veya onların her ikisinden çok taşıt ticaretini kayırıp, fazladan arkalamamalıdır. Ülke sermayesinin kendiliğinden, doğal şekilde oralara akacak olanından fazlasını bu iki yola sürüklememeli veya çelmemelidir.

Herhangi bir çalışma alanının ürünü, ülke talebinin lüzum gösterdiğinden çok olursa, fazlası dışarıya gönderilerek, anayurdun ihtiyaç duyduğu bir şeyle değiş edilmelidir. Böyle bir ihraç olmayınca, ülkedeki üretken emeğin bir kısmının ortadan kalkması; yıllık ürün değerinin, azalması gerekir. Büyük Britanya'nın toprağıyla emeği, genel olarak, anayurt pazarı talebinin gereksindiğinden çok zahire, yünlü ve hırdavat üretir. Onun için, bunların fazlası dışarı gönderilip, anayurtta talebi olan bir şeyle değiş edilmek gerekir. Bu fazlalık, ancak bu gibi ihraçla, üretilme emeğini ve masrafını karşılamaya yetecek bir değer elde edebilir. Deniz kıyısı bölgeleriyle bütün kullanışlı ırmakların yamaçları, sırf, orada daha çok aranan bir şeyle bu gibi fazla ürünün ihraç olunup değiş edilmesini kolaylaştırdığı için, çalışmaya elverişli yerlerdir.

Yerli çalışmanın ürün fazlasıyla alınan yabancı eşya anayurt talebini aştığı zaman, bunların fazlalık kısmı, yine dışarı gönderilip, anayurtta daha aranan bir şeyle değiş edilir. Britanya'daki çalışmanın ürün fazlasının bir kısmıyla,

her yıl Virginia ve Maryland'den, doksan altı bin fıçı kadar tütün satın alınır. Gelgelelim, Büyük Britanya talebi, belki on dört bir fıçıdan fazlasını gereksinmez. Onun için, geri kalan seksen iki bin fıçı, dışarı gönderilip anayurtta daha çok aranan bir şeyle değiş edilmezse, bunların ithalinin derhal durması, onun yanı sıra, karşılığında her yıl bu seksen iki bin fıçının satın alındığı malın hazırlanmasında Büyük Britanya ahalisinden şimdi çalıştırılanların hepsinin üretken emeğine ket vurulması gerekir. Büyük Britanya'nın toprak ve emek ürününden olan bu mal, anayurtta piyasası olmadığından, dışarıdaki piyasasından da yoksun kaldığından artık üretilmemelidir. Bu yüzden, en dolambaçlı dış tüketim ticareti, kimi hallerde ülkenin üretken emeğiyle yıllık ürününü desteklemekte en kestirme ticaret kadar gerekli olabilir.

Bir ülkenin sermaye mevcudu, tümü o ülkenin tüketimini karşılayıp üretken emeğini geçindirmekte kullanılmayacak kadar artacak olursa, bunun fazla kısmı, doğal olarak, taşıt ticaretine taşarak, aynı hizmeti başka ülkelere görmekte kullanılır. Taşıt ticareti, büyük ulusal zenginliğin doğal sonucu ve belirtisidir; ama, anlaşılan, bu zenginliğin doğal nedeni değildir. Özel özendirmelerle bunu kayırmaya gönlü kayan devlet adamlarının sonucu ve belirttiği, yanlış olarak, neden sandıkları anlaşılıyor. Bundan ötürü, Avrupa'daki taşıt ticaretinin en büyük payı, toprak genişliği ile ahali sayısına oranla Avrupa'nın kuşkusuz en zengin ülkesi olan Hollanda'dadır. Yine, bunun hatırı sayılır bir payının, Avrupa'nın belki ikinci en zengin ülkesi olan İngiltere'nin elinde bulunduğu sanılmaktadır. Gelgelelim, genellikle, İngiliz taşıt ticareti diye tanınan şeyin, çoğu kez, belki dolambaçlı bir dış tüketim ticaretinden başka bir şey olmadığı görülür. Doğu ve Batı Hint ülkeleriyle Amerika'nın mallarını, türlü Avrupa pazarlarına ulaştıran ticaretler, daha çok bu türdendir. Bu mallar, genel olarak ya doğrudan doğruya Britanya çalışmasının ürünüyle ya da o ürün ile alınmış bulunan bir başka şeyle satın alınır. Bu ticaretlerden kesin olarak elde kalan mal karşılıkları, genellikle, Büyük Britanya'da kullanılır veya tüketilir. Büyük Britanya'nın asıl taşıt ticaretinin belli başlı kollarını belki türlü Akdeniz limanları arasında Britanya gemileriyle yapılan ticaret ile, Hindistan'ın türlü limanları arasında İngiliz tacirlerinin yaptığı ona benzer bir miktar ticaret oluşturur.

Anayurt ticaretinin ve bu ticarette kullanılabilen sermayenin büyüklüğü, kuşkusuz, ülke içinde ürünlerini birbiriyle değiş etmek ihtiyacında olan

bütün ücra yerlerin ürün fazlası değeri ile sınırlanır. Dış tüketim ticaretinin genişliği, bütün ülkenin ürün fazlası değeriyle ve bu fazla karşılığında satın alınabilecek olanının değeriyle sınırlanır; taşıt ticaretinin enginliği ise dünyadaki çeşitli ülkelerin hepsinin ürün fazlasının değeriyle çerçevelenir. Dolayısıyla, bunun genişlik imkânı, öteki ikisiyle kıyaslanınca bir bakıma uçsuz bucaksız olup, en büyük sermayeleri sömürebilecek güçtedir.

Kendi öz kârını düşünmesi, bir sermaye sahibine, o sermayeyi, tarımda veya sanayide yahut toptan ya da perakende ticaretin özel bir kolunda kullanmaya karar verdirten tek nedendir. Bu çeşitli yollardan birinde veya ötekinde kullanılmasına göre, o sermayenin harekete geçirebileceği değişik miktarda üretken emek ve bunun topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürününe katacağı değişik değerler üzerinde sermaye sahibinin kafa yorduğu olmaz. Bundan dolayı, bütün işler içinde en kazançlısı tarım; mükemmel bir servete ulaştıran en kestirme yol çiftçilik ve toprağı işlemek olan ülkelerde, kişilerin sermayeleri, tabii, bütün topluluğa en yararlı şekilde kullanılacaktır. Gelgelelim, Avrupa'nın hiçbir yerinde, tarım kârlarının öteki işlere göre bir üstünlüğü olmadığı anlaşılıyor. Gerçekte, Avrupa'nın her yakasındaki hayal peşinde koşan tasarıcılar, şu birkaç yıl içinde, toprağın ekimi ve bayındırılması ile elde edilecek kârlar üzerinde pek görkemli hesaplar yaparak, herkesi eğlendirmişlerdir. Hesapları üzerinde ayrıcı tartışmaya girmeden, şöyle üstün körü bir bakışla, bunların vardığı sonucun yanlış olduğuna pekâlâ inanabiliriz. Tek bir ömür içinde, çokluk pek küçük bir sermaye ile, bazen, sermaye de olmaksızın, ticarette ve sanayide, en göz kamaştıran servetlerin elde edildiğini her gün görmekteyiz. Aynı süre içinde böyle bir sermayeyle, tarımda böyle bir servet edinildiğinin şu yüzyılda Avrupa'da, belki tek bir örneğine rastlanmış değildir. Bununla birlikte Avrupa'nın bütün büyük ülkesinde birçok iyi toprak, hâlâ işlenmemiş olarak durmaktadır. İşlenmiş toprağın da çoğu, yeteneği derecesinde bayındırılmış olmaktan uzaktır. Onun için hemen her yerde tarım, üzerinde çalıştırılmış bulunandan daha büyük bir sermayeyi yutabilecek yetenektedir. Avrupa siyasasındaki hangi şartlar, kentlerde yürütülen uğraşlara, kırlardakilerden pek üstün fayda sağlamıştır ki, sermayelerini çokluk yanı başlarındaki son derece bereketli tarlaların bayındırılıp işlenmelerinden çok, Asya ile Amerika'nın ta uzaklardaki taşıt ticaretlerinde kullanmak, özel kişilerin daha işine geliyor? Bunu, bundan sonraki iki kitapta, olanca genişliğiyle anlatmaya çalışacağım.

Üçüncü Kitap

Başka Başka Milletlerde Servetin Türlü Gelişmeleri Üzerine

Bölüm I

Servetin Doğal Gelişmesi Üzerine

Her uygar toplulukta, büyük alışveriş, kent ahalisiyle taşra ahalisi arasında yapılan ticarettir. Bu ya doğrudan doğruya ya paranın yahut parayı temsil eden şu veya bu çeşit bir kâğıdın araya girmesi sayesinde işlenmemiş ürünün işlenmiş ürün ile değiş edilmesinden oluşur. Kır, kenti, geçim maddeleriyle, sanayi gereçleriyle donatır. Kent, kır ahalisine, işlenmiş ürünün bir kısmını yollayarak, bu donatımın karşılığını öder. İçinde yeniden madde üretimi olmayan ve olamayan kentin, bütün zenginliğini ve geçimini kırdan elde ettiği, haklı olarak söylenebilir. Bununla birlikte, böyledir diye, kentin kazancının, kırın kaybı olduğunu sanmamalıyız. Her ikisinin kazançları karşılıklı olup, birbiri ile ortaktır. Bütün başka hallerde olduğu gibi, burada da işbölümü, emeğin inceden inceye bölümlere ayrılmış olduğu türlü görevlerde çalıştırılan çeşitli kimselerin hepsi için faydalıdır. Kır ahalisi, kendileri hazırlamaya kalktıkları takdirde kullanmaları gerekecek olan emeklerinden çok daha azının ürünü ile daha fazla sanayi mallarını kentten satın alır. Kırın fazla ürünü veya çiftçilerin geçiminden arta kalan kısım için, kent bir pazar sağlar. Kır ahalisi, o fazlayı, aralarında talebi bulunan bir başka şeyle, orada değiş eder. Kentin ahali sayısıyla geliri çoğaldıkça, kır ahalisiyle kır gelirine sağladığı pazar, genişler. O pazar ne kadar genişlerse, çok sayıda kimseye olan faydası hep o derecede artar. Bir mil ötede yetişen ekin, kentte, yirmi mil uzaktan gelen zahire ile bir fiyata satılır. Ama uzaktan gelenin fiyatı, genel olarak hem yetiştirilip pazara getirilme masrafını çıkarmalı hem çiftçiye, tarımın alışılmış kârlarını sağlayabilmelidir. Onun için, kente komşu olan kırdaki arazi sahipleriyle çiftçiler, sattıkları şeyin bedeliyle tarımın alışılmış kârlarından başka, uzaklardan getirilen benzeri mahsulün tüm taşınma değerini kazanırlar. Sonra, bunların satın aldıkları şeyin fiyatında, bu ulaştırma değerinin tümü de vardır. Önemli bir kentin dolaylarındaki toprakların ekilip biçilişini, bu kentin biraz uzağında bulunanların işlenişi ile kıyaslayınca, kırın kent ticaretinden ne derece fayda gördüğüne kolayca inanabilirsiniz. Ticaret denkliği üzerinde, ortalıkta türeyen bunca saçma sapan düşünceler arasında, hiçbir zaman ne kentle olan ticaretinde kırın, ne de beslendiği kır ticaretiyle kentin kayba uğradığı iddia edilmiştir. Eşyanın tabiatı dolayısıyla, geçinme maddeleri, rahatlıktan ve gösterişten önce geldiği için, nafakayı sağlayan çalışma, ister istemez, öteki nesneleri veren çalışmadan önce gelmelidir.

Onun için, geçim maddesi sağlayan kırların işlenip bayındırılması, sırf rahatlık ve gösteriş araçları sağlayan kentin gelişmesinden kesenkes daha önce olmalıdır. Kentin geçimini meydana getiren yalnızca kırların ürün fazlası yahut çiftçilerin nafakasından arta kalan fazladır. Dolayısıyla de bu geçim, olsa olsa o ürün fazlasının çoğalmasıyla genişleyebilir. Gerçekte kent, geçim maddelerinin tümünü hep kendi dolaylarından, hatta bağlı bulunduğu ülkeden almayıp pek uzak memleketlerden getirtebilir. Genel kuralın istisnası olmamakla birlikte, bu, servetin gelişmesinde türlü türlü çağlarda ve milletlerde, hatırı sayılır değişiklikler doğurmuştur.

Her ülkede rastlanmasa bile, zorunluluktan ötürü genel olarak oluşan bu eşya düzenini, her ülkede, insanların doğal eğilimleri yaratır. İnsan adetlerinin bu doğal eğilimlere karşı koyması olmasa, kentler, her yerde, hiç değilse bulundukları toprağın tümü baştan aşağı işlenip bayındırılıncaya dek, arazinin bayındırılıp işlenmesiyle beslenebileceğinden daha fazla büyüyemezlerdi. Eşit veya hemen hemen eşit kârlarla, çoğu insanlar, sermayelerini sanayi ya da dış ticaretten çok, toprağın bayındırılıp işlenmesinde kullanmayı yeğ tutarlar. Sermayesini toprakta kullanan adam, onu daha gözü önünde, eli altında bulundurur; serveti, tacirinki kadar kazaya uğrama olasılığı karşısında değildir. Tacir, servetini çoğu kez rüzgârlarla dalgalara emanet ettikten başka, uzak ülkelerde seciyeleriyle durumlarını hemen hiçbir zaman iyice bilemeyeceği adamlara büyük krediler açmakla, insanlardaki beyinsizlik ve insafsızlık gibi daha kaypak öğeler elinde bırakmak zorundadır. Tersine; mülk sahibinin toprağının bayındırılmasında kökleşmiş olan sermayesi, insan işleri için kabil olan ölçüde, en sağlama bağlanmış gibidir. Üstelik, kırların güzelliğine, kırda yaşamanın sefasına, başını dinleme ümidine ve insan işi kanunlarındaki adaletsizliğin tedirgin etmediği yerlerde kırların gerçekten sağladığı serbestliğe, az çok, herkes bayılır. Yeri ekip biçmek, insanın baştan beri amacı olduğuna göre, anlaşılan varlığının her safhasında, o, bu ilkel uğraşa karşı bir sevgi besler.

Gerçekte zanaatçıların yardımı olmasa, toprağın işlenmesi, ancak büyük sıkıntılar, ardı arkası kesilmeyen duraklamalarla yapılabilir. Demirciler, doğramacılar, araba yapıcılar, sabancılar, duvarcılar, tuğla döşeyiciler, debbağlar,[161] ayakkabıcılar ve terziler, çiftçinin sık sık hizmetlerini gereksindiği kimselerdir. Bu gibi esnaf da, zaman zaman, birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyarlar. Oturdukları yer, çiftçininki gibi mutlaka kesin

bir noktaya bağlı bulunmadığından, bunlar, tabii, birbirleri civarında yerleşir; böylelikle bir küçük kasaba veya köy oluştururlar. Çok geçmeden, bunların zaman zaman ortaya çıkacak gereksinmelerini karşılamak için, gerekli yahut yararlı ve şehrin büyümesine yardımı dokunacak birçok başka zanaatçı ve perakendeci ile birlikte, kasap, içki satıcısı, ekmekçi, kendilerine katılır. Kent ahalisi ile kır ahalisi karşılıklı olarak birbirlerinin hizmetindedir. Kent, sürüp giden bir panayır veya pazar olup, kır ahalisi, işlenmemiş mahsullerini işlenmiş ürün ile değişmek üzere buraya başvurur. Kent ahalisine hem işlerinin gerecini hem geçimlerinin aracını sağlayan bu ticarettir. Onların kır ahalisine sattıkları tamam olmuş yapıt miktarı, satın aldıkları gereçlerle yiyecek içeceğin miktarını kesin olarak düzenler. Onun için, bunların çalışması ve geçimi, olsa olsa, kırların tamamlanmış yapıta karşı olan talebi oranında artabilir. Bu talep ise ancak bayındırmanın, ekip biçmenin genişliği oranında artabilir. Şu halde, insan kurumları, işlerin doğal gidişini hiç tedirgin etmese, her siyasal toplulukta, kentlerin zenginlikçe, nüfusça gelişmesi, arazinin veya kırların bayındırılmasının ya da işlenmesinin peşi sıra gelip, onlar oranında olur.

İşlenmemiş toprağın hâlâ kolay şartlarla alınabileceği Kuzey Amerika sömürgelerimizde, ora kentlerinin herhangi birisinde, henüz dışarı satışa dönük sanayi kurulmuş değildir. Bir zanaatçı, komşu kırların gereksinimini gidermek olan işini yürütmek için gerekli sermayeden bir fazlasını edindi mi, bununla, daha uzaktaki satışlar için, Kuzey Amerika'da bir fabrika kurmaya kalkmaz; bunu, işlenmemiş toprağın satın alınıp bayındırılmasında kullanır. Zanaatçılıktan çiftçiliğe geçer; o ülkenin zanaatçılara verdiği yüksek ücretler, kolay geçim, onu kendisinden başka kimseler için çalışmaya ayartmaz. O bir zanaatçının, boğazını doyuran müşterilerinin emir kulu olduğunun farkındadır; kendi toprağını işleyen, gerekli geçimini ailesinin emeğiyle sağlayan çiftçinin ise gerçekten bir efendi olup, dünyada hiç kimsenin keyfine bağlı olmadığını bilir.

Bunun tersine; işlenmemiş toprağı olmayan yahut kolay şartlarla edinebilecek toprağı bulunmayan ülkelerde, o yörede, zaman zaman ortaya çıkacak işlerde kullanılabileceğinden daha çok sermaye edinmiş her zanaatçı, uzaklarda satılmak üzere yapıt hazırlamaya çalışır. Demirci bir demir fabrikası, dokumacı bir tür soğuk bez ya da yünlü fabrikası kurar. Bu çeşitli sanayi, zamanla, azar azar, inceden inceye bölümlere ayrılmak

yolunu tutar. Böylelikle, kavranılması kolay, bundan ötürü daha fazla anlatılması gereksiz, birçok değişik şekilde gelişip mükemmelleşir.

Bir sermaye çalıştırılacak iş arandığında, kârlar aynı veya hemen hemen eşit olmak şartıyla, sanayi, dış ticarete tabii yeğ tutulur. Aynı nedenle, tarım, sanayiye tabii tercih edilir. Toprak sahibinin veya çiftçinin sermayesi, sanayicininkine kıyasla daha sağlam olduğu gibi; sanayicinin sermayesi de, her zaman için daha gözü önünde, eli altında bulunduğundan yabancı alışverişle uğraşan tacirinkine göre daha güvenlidir. Gerçekte, her topluluğun her döneminde; gerek işlenmemiş gerekse işlenmiş ürünün fazlası veya anayurtta aranmayan kısmı, anayurtta biraz talebi bulunan bir şeyle değiş edilmek üzere dışarıya gönderilmelidir. Ama bu ürün fazlasını dışarıya taşıyan sermayenin yabancı veya yerli oluşunun önemi devede kulaktır. Topluluk hem topraklarının hepsini ekip biçmek hem işlenmemiş ürünün tümünü hiç eksiksiz işlemek için yeter sermaye edinmemişse, topluluğun tüm sermayesinin daha yararlı amaçlarda kullanılabilmesi için, işlenmemiş ürünün yabancı bir sermaye ile ihraç edilmesinde, hatırı sayılır bir fayda bile vardır. Eski Mısır ile Çin'in ve Hint'in zenginliği, ihracatının çoğunu yabancılar da yapsa, bir milletin pek yüksek kertede bir servete ulaşabileceğini yeterince gösterir. Ürün fazlalarını ihraçta kendilerine ait olandan başka sermaye kullanılmasa, Kuzey Amerika ile Batın Hint Adaları'ndaki sömürgelerimizin gelişmesi hızı çok daha ağır olurdu.

Bundan ötürü, işlerin doğal gidişine uygun olarak, her büyüyen topluluğun çoğu sermayesi, ilkin tarıma, sonra sanayiye, hepsinden sonra da, yabancı ticarete yöneltilir. İşlerdeki bu sıralanış öylesine doğaldır ki, her arazisi olan toplulukta buna bir dereceye kadar uyulmuştur sanıyorum. Büyücek kentler kurulabilmesi için, bu toplulukların önce bazı topraklarının işlenmiş olması; dış ticaretle uğraşmayı hatırdan geçirebilmeleri için de önce bu kentlerde sanayi türünden bir nevi kaba zanaat üzerinde çalışılmış bulunması gerektir.

İşlerdeki bu doğal düzenin, bir dereceye dek, böyle her toplulukta olmuş bulunması gerekirse de, Avrupa'nın bütün çağcıl devletlerinde, birçok bakımlardan bu sıra tamamıyla tersine dönmüştür. Bunların güzel olan veya uzak satışlara elverişli bulunan sanayi mamullerinin hepsine, bu ülkelerdeki kimi büyük kentlerin dış ticareti yol göstermiş; sanayi ile dış ticaret ise ikisi birlikte olmak üzere, tarımdaki belli başlı ilerlemeleri doğurmuştur. Bu

ülkelerde, başlangıçtaki hükümetlerin ortaya koyduğu, o hükümetler iyiden iyiye değişikliğe uğradıktan sonra da artakalan örf ve âdetler, onları ister istemez bu doğa düzenine aykırı ve ters düşen gidişe sürüklemiştir.

Bölüm II

Roma İmparatorluğu'nun Çöküşünden Sonra Eski Avrupa Ülkelerinde Tarımın Tavsatılması Üzerine

Cermen ve İskit ulusları, Roma İmparatorluğu'nun Batı illerini istilâ edince, böyle büyük bir devrimin peşi sıra gelen kargaşalıklar, birkaç yüzyıl sürüp gitmiştir. Barbarların, eski ahaliyi soyup soğana çevirmeleri, kasıp kavurmaları, kentlerle kırlar arasındaki ticareti duraklatmıştır. Kentler yüzüstü bırakılmış, kırlar işlenmeden kalmıştır. Roma İmparatorluğu yönetiminde hatırı sayılır derecede bir servetin nimetinden yararlanan Avrupa Batı illeri, yoksulluğun ve barbarlığın en alt kertesine düşmüşlerdir. O kördöğüşü sürüp giderken, bu milletlerin başındakilerle kalburüstü önderleri, o ülkelerdeki toprakların çoğunu sahiplenmiş yahut zorbalıkla kendilerine mal etmişlerdir. Bu topraklardan çoğu, tımar görmüş değildi. Ama ister işlenmiş ister işlenmemiş olsun, bunlardan, sahipsiz kalanı olmamıştır. Çoğu birkaç büyük mülk sahibinin olmak üzere hepsi yutulmuştur.

İşlenmemiş toprakların bu ilk yutulması, büyük, fakat geçici olabilecek bir felaketti. Çok geçmeden bunlar yeniden bölünebilir, miras ya da temlik yolu ile küçük parçalara ayrılabilirdi. Büyük evlada geçme[162] kanunu, bu toprakların miras yolu ile bölünmesini önledi. Şarta bağlı miras bırakma yöntemi ortaya çıkarılmakla, bunların başkasına ferağ[163] yolu ile ufalanmasına engel olundu.

Toprak, taşınır mallar gibi, yalnız geçim ve intifa[164] aracı sayılınca verasetin[165] doğal kanunu ile, hepsinin geçim ve intifası baba için eşit derecede aziz sayılabilecek olan ailedeki bütün çocuklar arasında menkuller[166] gibi üleştirilir. Nitekim arazi mirasına konarken, büyükle küçük, erkekle kız arasında, (tıpkı bizim taşınır malların üleşilmesinde olduğu gibi) fark gözetmeyen Romalılar'da, bu doğal miras kanunu egemen bulunuyordu. Ancak, toprak yalnız geçimin değil, etkin ve savunmanın da aracı sayılınca, bunun, parçalanmamış olarak bir tek kimseye kalması daha uygun görüldü. Bu kargaşalı zamanlarda, toprak sahibi her lord, kendine göre ufak çapta bir hükümdardı. Toprak kiracıları, kendisinin uyrukları idi. O, bunlara yargıçlık; kimi bakımlardan, barışta kanun koyuculuk, savaşta ise başbuğluk ederdi. Kendi takdirine göre, çoğu kez komşularıyla; bazen

hükümdarıyla savaşırdı. Bundan ötürü, mülkün güvenliği, yani orada oturanları toprak sahibinin koruyabilmesi, arazinin büyüklüğüne bağlı idi. Toprağı bölmek yok etmekti; her parçasını komşularının saldırganlıklarıyla çiğnetip onlara yem ettirmekti. Onun için, toprak mülkleri birbirini izlerken, büyük evlada kalma kanunu gerçekte birdenbire meydana gelmeyip, zamanla oluştu. İlk kuruluşlarında her zaman öyle olmasa bile, krallık yönetiminde de, büyük evlada geçme kanunu genellikle aynı nedenle ortaya çıkmıştır. Kral yönetimindeki erk, dolayısıyla da güvenlik, bölünmeyle zayıf düşmesin diye, bütün olarak çocuklardan birine kalmalıdır. Bunlardan hangisi üzerinde böyle önemli bir tercihte bulunulacağı, kişinin liyakati gibi ne olduğunu kestirmek güç olan ayırımlara değil, su götürür yeri olmayan, apaçık, gün gibi belirgin bir takım farklara dayanan, bir genel kuralla belirlenmelidir. Aynı ailenin çocukları arasında cinsiyet ile yaştan başka, tartışılamayacak ayırım olamaz. Erkek cinsi, genel olarak kadına yeğ tutulur. Bütün başka şeyler eşit ise, o zaman, yaşlı olan, her yerde gencin yerini alır. Büyük evlada geçme hakkı ile mirasın babadan oğula kalması hakkı denilen hakkın kaynağı budur.

İlkin doğmalarına neden olup, varlıklarını ancak onların makul kılabileceği şartlar ortadan kalktıktan uzun zaman sonra da kanunların yürürlükte kaldığı çok olur. Avrupa'nın şimdiki durumunda, bir tek acre[167] toprağı olanın mülkü, yüz bin acre sahibinin mülkü kadar sağlama bağlanmıştır. Bununla birlikte, büyük evlada geçme hakkını hâlâ saygı gösterilmekte bulunulmuştur. Bütün adetler içerisinde, aile üstünlüğü gururunu okşamaya en elverişli olduğu için de, onun, daha nice yüzyıllar sürüp gitmesi ihtimali vardır. Yoksa bütün öteki bakımlardan, birini zengin etmek için, geri kalan çocukların hepsini yoksul bırakan bir hak kadar, kalabalık bir ailenin gerçek çıkarına aykırı bir şey olamaz.

Şarta bağlı mal vakfetme, büyük evlada geçme kanununun doğal sonucudur. Bu, ilkönce evlada geçme kanunu dolayısıyla hatıra gelen belirli bir silsile mirası elden kaçırmamak; başlangıçtaki mülkün bir parçasının, birbiri ardından gelecek sahiplerin deliliği ya da felakete uğraması yüzünden, bağış,[168] vasiyet ya da ferağ yoluyla, tercih olunan soy çizgisi dışına kaydırılmasını önlemek için düşünülmüştür. Şarta bağlı mirası Romalılar hiç bilmezdi. Kimi Fransız hukukçuları, şimdiki kurumu, o eski kurumların diline ve kılığına sokmağı uygun görmüşlerse de, Romalılar'ın

substitution'u da, fideicommis'i de, hiçbir biçimde, şarta bağlı mirasa benzememektedir.

Büyük toprak mülkleri, bir tür prens-ülkesi olduğu zaman şarta bağlı miras akla uygun gelebilir. Bu, kimi kral yönetimlerindeki anayasa denilen kanunlar gibi, binlerce kişinin güvenliğinin, bir adamın keyfi ya da delişmenliği yüzünden tehlikeye düşmesini çokluk önleyebilir. Ama, gerek küçük gerek büyük mülklerin, güvenliklerini, ülke kanunlarından aldıkları Avrupa'nın şimdiki durumunda, bundan daha yersiz bir şey olamaz. Bu, en anlamsız düşüncelere yani, birbiri ardından gelen her insan kuşağının, toprak ve toprağın varı yoğu üzerinde eşit bir hakkı olmadığı; şimdiki kuşağın malının, belki beş yüz yıl önce ölmüş olanların keyfine göre kıskıvrak bağlanıp düzenlenmesi gerektiği yolundaki varsayıma dayanmaktadır. Bununla birlikte, şarta bağlı miras, Avrupa'nın çoğu yerinde, hele sivil ya da askeri şereflerden faydalanmak için asil bir soy sopun aranılır bir nitelik olduğu ülkelerde, hâlâ itibar görmektedir. Asillerin, ülkelerinin yüksek memurlukları, izzet ve itibarı üzerindeki bu tekelci ayrıcalığı elde tutabilmeleri için, şarta bağlı mirasın gerekli olduğu düşünülmektedir. Hemşerileri aleyhine haksız bir üstünlüğü zorla kabullenmiş olan bu tabakanın, yoksulluğu bu hali gülünç düşürmesin diye yeni bir ayrıcalık elde etmeleri akla uyar görülmektedir. Gerçekte, İngiliz örf hukukunda, sürekli iratlardan kaçınıldığını, onun için, bunların, İngiltere'de, herhangi bir başka Avrupa kral yönetimindekinden çok sınırlandırılmış bulunduğunu söylerler. Ama, sürekli irat İngiltere'de bile büsbütün yok değildir. İskoçya'da, bütün ülke topraklarının beşte birinden, belki, üçte birinden fazlasının, şimdi sımsıkı vakıf elinde olduğu sanılmaktadır.

İşlenmemiş büyük toprak parçaları, böylece hem belirli ailelerce yutulmuş hem bunların bir daha bölünmesi imkânının, elden geldiğince sonsuz olarak, önüne geçilmiştir. Gelgelelim, bir büyük mülk sahibinin, büyük bir bayındırıcı olduğu pek rastlanır şey değildir. Bu barbar kurumların doğmasına meydan veren kargaşalı zamanlarda, büyük mülk sahibinin, arazisini korumak yahut nüfuzunu ve yetkisini, komşularının toprakları üzerinde genişletmek yüzünden işi başından aşkındı. Toprağın işlenip bayındırılmasını düşünecek vakti yoktu. Kanunun ve düzenin kurulması, bu vakti sağlayınca, onda çokluk heves olmuyor; hemen hiçbir zaman da, gereken yetenek bulunamıyordu. Pek çok kez olduğu gibi, evinin ve

kendinin masrafı gelirine denk geldi veya bu geliri aştı mı, bu yolda kullanacak mal mevcudu olmuyordu. Tutumlu ise, yıllık tasarruflarını, eski mülkünün bayındırılmasında değil, yeni satın almalarda kullanmayı genel olarak daha kazançlı buluyordu. Bütün öteki ticaret tasarıları gibi, toprağı kazançlı şekilde işletmek de küçük tasarruflar, küçük kazançlar üzerinde tam bir dikkat ister. Bu, büyük bir servet sahibi olarak doğan bir adamın, yaratılıştan tutumlu da olsa, binde bir elinden gelir. Böyle bir kimse durumu dolayısıyla, tabii, pek az gereksindiği kazançtan çok, hoşuna giden süse kapılmaya yatkındır. Giyiminin, takım taklavatının, evinin ve döşemesinin zarifliği, çocukluğundan beri biraz üstüne düşmeye alışık olduğu nesnelerdir. Bu alışkanlığın tabiatıyla kafasında doğurduğu eğilim, toprak bayındırmasını düşünmeye kalktığı zaman yakasını bırakmaz. Evine komşu olan belki dört beş yüz acre'ı, yaptığı bunca tımardan sonra toprağın edeceğinden on kat fazla masrafla güzelleştirir. Bakar ki, bütün mülkünü o şekilde bayındıracak olursa –başka türlüsünden zaten hoşlanmaz– onda birini tamamlamadan sıfırı tüketecek. Birleşik Krallık'ın her iki bölgesinde de, ana baba günü olan derebeylik çağlarından beri sürekli aynı ailenin elinde bulunagelmiş bazı büyük mülkler hâlâ vardır. Bu mülklerin şimdiki durumunu onlara komşu olan küçük arazi sahiplerinin mülkleriyle karşılaştırın. O zaman, böyle geniş mülkün, bayındırılmaya ne denli elverişsiz olduğuna inanmak için başka kanıta gerek görmezsiniz.

Bu gibi büyük mülk sahiplerinden bayındırma beklenmezse, onların emrinde toprak işletenlerden hiç ıslah umulmaz. Avrupa'nın eski durumunda, toprağı işletenler, hep, keyfe bağlı kiracılardı. Hepsi veya hemen hemen hepsi, köle idiler. Ancak, bunların köleliği, eski Yunanlılar'la Romalılar'daki, hatta Hint Adaları'ndaki bildiğimiz kölelikten yumuşak idi. Bunların, efendilerinden çok, doğrudan doğruya toprağa bağlı oldukları varsayılıyordu. Ondan ötürü, bunlar toprakla birlikte satılabilir; topraktan ayrı olarak satılamazlardı. Evlenebilirlerdi. Ama, efendilerinin rızası olmak şartıyla... Efendi, koca ile karıyı başka başka kimselere satarak evliliği sonradan bozamazdı. Kullardan birini sakat eder ya da öldürürse, efendi cezaya uğrardı. Gelgelelim, bu ceza genel olarak pek devede kulaktı. Fakat kullar mülk edinmeye ehil değildiler. Edindikleri, efendileri için elde edilmiş olurdu. Efendi, bunları dilediği gibi ellerinden alabilirdi. Bu gibi kölelerin yapabileceği ekip biçme ve bayındırma, gerçekte, efendilerince yapılmış oluyordu. Masraf, efendinindi. Tohumluğun, hayvanların, ekim

aletlerinin hepsi onundu. Kazanç ona aitti. Bu gibi köleler, günlük nafakalarından başka bir şey elde edemezlerdi. Onun için, doğrusu, bu durumda, mal sahibi kendisi topraklarını işletiyor, kullarıyla, bunları ektirip biçtiriyordu. Bu çeşit kölelik, Rusya'da, Lehistan'da, Macaristan'da, Bohemya'da, Moravya'da, Almanya'nın başka yerlerinde hâlâ vardır. Yalnız, Avrupa'nın Batı ve Güneybatı illerinde, ucun ucun ortadan kaldırılmıştır.

Büyük mülk sahiplerinden büyük bayındırmalar binde bir bekleneceği gibi; bunlar, ırgat olarak köle kullandıklarında, toprağın ıslahı büsbütün ihtimal dışındadır. Öyle sanıyorum ki, boğazı tokluğuna gibi gelirse de, kölelerin gördüğü işin, eninde sonunda, hepsinden pahalıya mal olduğunu, bütün yüzyılların ve milletlerin tecrübesi göstermektedir. Hiçbir mala sahip olmayan kimsenin, alabildiğine yiyip içip elden geldiğince az çalışmaktan başka çıkarı olamaz. İşin nafakasını satın almaya yetenden fazlası, ona herhangi bir biçimde kendi çıkarı dolayısıyla değil, olsa olsa, dürtüp hırpalamakla, zoraki yaptırabilir. Eski İtalya'da, ekin yetiştirmenin ne denli soysuzlaştığını; köleler elinde kalınca, bunun, efendi için ne denli kazançsız olduğunu, Pliny de, Columella da, kaydetmişlerdir. Aristo zamanında, eski Yunanistan'daki durum, bundan daha ahım şahım değildi. Eflâtun'un kanunlarında anlatılan ülküsel cumhuriyetten söz ederken Aristo, beş bin aylak adamı (bu, ülkenin savunması için gerekli olduğu sanılan savaşçı sayısıdır), kadınları ve uşaklarıyla birlikte beslemek için, Babil ovaları gibi uçsuz bucaksız, son derece bereketli bir araziye ihtiyaç olduğunu söylüyor.

Çalımı yüzünden insanoğlu, zorbalık etmekten hoşlanır. Kendinden aşağı olanların gönlünü etmek için alçalma zorunda kalmak kadar insanın gücüne giden şey yoktur. Onun için, kanunun izin verdiği, işin niteliğinin buna elverişli bulunduğu yerlerde, genel olarak, kölelerin hizmetini bağımsız adamlarınkine yeğ tutar. Şeker ve tütün ekimi, kölelere yaptırılan ekip biçmenin masrafını kaldırabilir. Ekin yetiştirme, anlaşılan şimdiki zamanlarda, bu masrafı korumaz. Başlıca mahsulü zahire olan İngiliz sömürgelerinde, işin pek çoğunu bağımsız adamlar yapmaktadır. Pennsylvania'daki Quaker'ların, son zamanlarda, bütün zenci kölelerini azat etme kararına bakarak, bu kölelerin sayıca pek çok olamayacağına inanabiliriz. Köleler, malları arasında can alıcı denecek bir parçayı oluştursaydı, böyle bir karara, kayık yanaştırılamazdı. Oysa, şeker sömürgelerimizde bütün işi, tütün sömürgelerimizde ise işin pek çoğunu köleler görür. Batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerimizden herhangi birinde,

bir şeker çiftliğinde kâr, genelde olarak Avrupa veya Asya'da bilinen herhangi başka ekimin kârından çok yüksektir. Bir tütün çiftliğinin kârı, şeker çiftliğinin kârından az olmakla birlikte, daha önce değinildiği gibi, zahire kârından yüksektir. İkisi de, köle eliyle ekilip biçilme masrafını korur, ama şeker, bu masrafa tütünden iyi dayanır. Nitekim, tütün sömürgelerimizde, beyazlara oranla zenci sayısı, şeker sömürgelerimizdekinden çoktur.

Gitgide, eski zamanların köle ırgatları yerine, şimdi Fransa'da yarıcı[169] adıyla tanınan bir rençper takımı geçmiştir. Latince'de bunlara, Coloni Patiarii denir. İngiltere'de nice zamandır kullanılmadığından, şimdi, İngilizce'de bunlar için ad bilmiyorum. Mal sahibi, bunların tohumluluğunu, hayvanını, ekip biçme aletlerini; kısaca, çiftliği işlemek için gerekli bütün mal mevcudunu sağlıyordu. Çiftçi, başını alıp gittiği veya çiftlikten kendisine yol verildiği zaman, mal sahibine geri verilen mevcudun korunması için gerekli sayılan şey bir yana ayrıldıktan sonra, mahsul, mal sahibiyle çiftçi arasında, yarı yarıya bölüşülüyordu.

Bu çeşit kiracıların işlediği toprak, doğrusu, kölelerin işlediği toprak gibi, masrafı mal sahibinin olmak üzere ekilip biçilir. Gelgelelim, bunlar arasında pek esaslı bir fark vardır. Bu gibi kiracılar, serbest kimseler olduklarından mal edinmeye yeterlidirler. Toprak mahsulünün belirli bir payı kendilerinin olduğu için, düşecek pay imkân ölçüsünde çok olabilsin diye, tüm ürünün fazla olmasında apaçık çıkarları vardır. Bunun tersine, karnının doymasından başka eline bir şey geçmeyen bir köle, toprağın, bu nafaka dışında, elinden geldiğince az şey yetiştirmesine bakarak kendi rahatını kollar. Avrupa'nın çoğu bölgesinde toprak kulluğu[170] şeklindeki tasarrufun, biraz bu üstünlük dolayısıyla, biraz da, dişli lordları kıskanmaktan geri kalmayan hükümdarın, bu lordların nüfuzu üzerinde, kullarını yavaş yavaş yapmaya kışkırttığı ve anlaşılan sonunda bu çeşit kulluğu büsbütün elverişsiz kılan sarkıntılıklar yüzünden gitgide sönüp gitmiş olması, ihtimal içindedir. Bununla birlikte, böyle önemli bir devrimin ne zaman ve nasıl olduğu, yeni zamanlar tarihinin en karanlık noktalarından biridir. Roma kilisesi, bunda, büyük şeref payı olduğunu iddia eder. Daha on ikinci yüzyılda III. Alexander'ın, kölelerin genel olarak azalması yolunda bir ferman imzaladığına kuşku yoktur. Ancak bu, anlaşılan, inan sahiplerinden, önünde tamamıyla boyun eğmeleri istenen bir kanun olmayıp dinsel bir öğütmüş. Kölelik, hemen her yerde, daha birkaç yüzyıl sürüp

gitti. Gel zaman git zaman, yukarıda sözü geçen iki çıkarın, yani, bir yandan mal sahibinin, öte yandan hükümdarın menfaatinin ortaklaşa etkisiyle, azar azar ortadan kalktı. Bağımsız bırakılan, üstelik toprağı elinde tutup durmasına izin verilen kul, sermayesi olmadığı için, toprağı ancak, mülk sahibinin kendisine avans verdiğiyle işletebiliyor; bundan dolayı, Fransızlar'ın deyimiyle, yarıcı olması gerekiyordu.

Şu var ki, bu dediğimiz rençperlerin bile mahsulün kendilerine düşen payından artırmış olabilecekleri ufak mevcudun bir parçasını, toprağın başkaca bayındırılmasına harcamak, hiç işlerine gelmezdi. Çünkü hiçbir şey harcamayan lord, o sermaye ile yetişen nesnenin yarısını alacaktı. Mahsulün topu topu onda biri olan öşrün, bayındırmaya karşı pek büyük bir engel oluşturduğu görülmüştür. Öyleyse, yarıyı bulan bir vergi, buna adamakıllı ket vurmuş olmalıdır. Mülk sahibinin sağladığı mal mevcudu ile, toprakta yetişebilecek mahsulün en fazlasını üretmek, bir ortakçının çıkarına uygun olabilir. Ama bu kendi mevcudundan bir şey karıştırmak hiç işine gelmez. Bütün ülkenin altıda beşini, hâlâ bu çeşit rençperlerin işlediği söylenen Fransa'da, mal sahipleri, yarıcıların, efendinin hayvanını, çift sürmeden çok, yük çektirmede kullanmak için fırsat kaçırmamasından sızlanırlar. Çünkü ikinci şıkta, kârın hepsi kendilerine kalır; ötekinde ise bunu mal sahipleriyle paylaşırlar. Bu çeşit kiracılar, İskoçya'nın kimi yerlerinde hâlâ vardır. Bunlara çelik yaylı kiracılar[171] denir. Baron Gilbert ile Dr. Blackstone'un gerçek çiftçiden çok, toprak sahibinin kâhyaları olduğunu söyledikleri eski zamanın İngiliz kiracıları, belki bu türdendi.

Pek yavaş, azar azar da olsa, bu çeşit kiracıların yerine, toprak sahibine değişmez bir rant ödeyerek, toprağı sermayesiyle işleyip, gereği gibi çiftçi adı taşıyan kimseler geçti. Birkaç yıl süreli kontratı oldu mu, bu gibi çiftçiler, bazen, sermayelerinin bir kısmını çiftliğin daha çok geliştirilmesine harcamayı, çıkarlarına uygun bulabilirler. Çünkü kontrat sona ermeden, bu sermayeyi tekrar büyük bir kârla birlikte devşirmeyi bazen umdukları olur. Bununla birlikte, bu gibi çiftçilerin bile, toprak üzerindeki tasarrufu uzun zaman, pek bir kararsızlık içinde idi. Avrupa'nın çoğu yerinde hâlâ öyledir. Sürelerinin bitiminden önce, yeni bir satın alıcı, bunların sözleşmelerini kanunlu şekilde bozabilirdi. İngiltere'de çok rastlanan muvazaalı[172] bir istirdat[173] davası ile bile, buna imkân vardı. Efendilerinin zorbalığı yüzünden, kanunsuz olarak kapı dışarı edilirlerse, yitirilen haklarını koruyacak dava pek kusurlu idi. Toprağı yeniden ellerine

almak hakkına her zaman kavuşturmuyor, onlara, gerçek kayıpları derecesine hiç ulaşmayan zarar ziyan sağlıyordu. Avrupa'da, rençperin belki en çok saygı gördüğü ülke olan İngiltere'de bile fuzuli[174] işgalden kurtarma davası, ta, VII. Henry'nin 14'ncü saltanat yılı sıralarında icat olundu. Kiracı, bununla, yalnız zarar ziyanını geri almakla kalmayıp, mülkü yeniden elinde tutmak hakkını kazanır; öyle bir tek mahkeme oturumunun belirsiz kararı ile de, mutlaka hakkından olmaz. Bu davanın pek etkin bir deva olduğu görülmüştür. O kadar ki, şimdiki uygulamada, mal sahibinin, toprağı elde tutma konusunda dava açmak ihtiyacını duyunca, toprak sahibi sıfatıyla, hakkıyla elinde bulunan, istihkak veya tasarruf davası gibi davalardan yararlandığı pek olmaz da, kiracısı adına, fuzuli işgalden kurtarma davası açar. Onun için, İngiltere'de kiracının güvenliği, mal sahibininki kadar sağlama bağlanmıştır. Sonra, İngiltere'de yılda kırk şilinlik bir gelir yüzünden, ömür boyunca kaydıyla yapılmış bir kontrat, mutlak[175] mülkiyet hakkı sayılıp, kiracıya parlamento üyeliği seçiminde oy verme hakkını kazandırır. Rençperlerin çoğunun böyle mutlak mülkiyet hakları olduğu için, bunun kendilerine verdiği siyasal önem dolayısıyla, bütün o tabakanın, arazi sahipleri yanında itibarı olur. Mülk sahibinin böyle önemli bir bayındırmayı kabullenmek şerefsizliğinde bulunmayacağına güvenerek, kiracının, elinde kontratı bulunmayan toprak üzerinde yapı yapmasının, Avrupa'da, İngiltere'den başka hiçbir yerde, örneğine rastlanamaz sanıyorum. Rençperlere pek elverişli olan bu kanunlarla adetlerin, İngiltere'nin şimdiki yücelişinde, o böbürlenilen ticaret yasalarının belki tümünden daha çok payı vardır.

Her türlü mirasçıya karşı, en uzun kontratları güven altına alan kanun, bildiğime göre yalnız Büyük Britanya'da vardır. İskoçya'da, bu, daha 1449'da, II. James'in bir kanunu ile başlamıştı. Gelgelelim, bunun hayırlı etkisine, şarta bağlı miraslar, fazlasıyla ket vurmuştur. Vakıfla kolları bağlanan mirasçıların, genel olarak yıllarca sürecek, çokluk da bir yıldan fazla süre ile kontrat yapabilmelerine engel olunmuştur. Son zamanlarda bu konu, üzerindeki bir parlamento kararı ile biraz gevşetilmiş olmakla birlikte, bunların bağları yine pek sıkıdır. Üstelik İskoçya'da, parlamento üyesi seçmek için oy hakkı veren kira sözleşmesi olmadığından; toprak sahipleri, rençperlerini, bu bakımdan, İngiltere'deki kadar el üstünde tutmazlar.

Gerek mirasçılara, gerek satın alıcılara karşı, kiracıları sağlama bağlamak uygun görüldükten sonra da, Avrupa'nın başka yerlerinde, bunların güvenlik süresi yine pek kısa bir zaman içerisine sıkışıp kalmıştır. Örneğin Fransa'da, kontratın başlangıcından itibar edilmek üzere, dokuz yıl idi. Gerçekte, o ülkede son zamanlarda, bu süre, yirmi yedi yıla çıkarılmıştır. Bu, kiracıyı, pek hatırı sayılır bayındırma yapmaya heveslendirmek için, yine kısa denecek bir süredir. Toprak sahipleri eskiden, Avrupa'nın her yanında, kanun yapıcı idiler. Bundan ötürü toprağa ilişkin kanunlar, hep, mülk sahibinin çıkarı o yolda olduğu düşüncesiyle hesaplanmıştı. Kendinde önce gelenlerden birinin yaptığı kontratın, uzun yıllar, toprağının tam değerinden yararlanmaktan alıkoymaması, mülk sahibinin çıkarına olduğunu varsaymışlardı. Açgözlülüğe kapılan ile hak yiyenin gözü ilerisini hiç görmez. Onlar da, bu düzenlemenin; bayındırmayı ne kadar köstekleyeceğini, dolayısıyla de, eninde sonunda, toprak sahibinin gerçek çıkarını ne derece baltalayacağını, önceden göremediler.

Sonra, eskiden çiftçilerin mülk sahibine kira vermekten başka, ayrıca ne kontratta belirtildiği, ne baronun ocaklığının ya da malikânesinin[176] töresi ile adetinden başka bir kuralla düzenlendiği olan, bir sürü hizmet görmek zorunda bulundukları varsayılıyordu. Onun için bu hizmetler, hemen baştan aşağı keyfe bağlı olduğundan, kiracıyı birçok acılara uğratıyordu. İskoçya'da, kontratta kesin olarak şart koşulmayan bütün hizmetlerin kaldırılması, bu ülke rençperinin durumunu birkaç yılın içinde çok düzeltmiştir.

Rençperlere yüklenen, yapmak zorunda bulundukları kamu hizmetleri özel hizmetlerden daha insaflı değildi. Türlü ülkelerde ezgisi başka başka derecelerde olmakla birlikte, bugüne dek her yerde sürüp gitmiş bir angarya olan, anayolların yapımı ile bakımı, bu hizmetlerin yalnız bir tanesidir. Kralın askerleri, çoluğu çocuğu veya çeşit çeşit memurları, ülkenin bir bölgesinden geçtiklerinde, donatımcı başının düzenlediği fiyat üzerinden, rençperler, bunlara, beygir, araba, yiyecek içecek sağlamak zorunda idiler. Zorlu donatım baskısının, Avrupa'da, büsbütün ortadan kaldırılmış olduğu biricik kral yönetimi Büyük Britanya'dır sanıyorum. Fransa ile Almanya'da bu hâlâ sürüp gitmektedir.

Rençperin bağımlı olduğu kamu vergileri de, hizmetler kadar, uygunsuz ve ezici idi. Eski lordlar, kendileri, hükümdarlarına herhangi akçeli yardım

bağışlamaya hiç yanaşmadıkları halde, kiracılarını, hükümdarın, (kullanılan deyimle) haraca bağlamasına kolayca izin veriyorlardı. Bunun, ileride, kendi gelirlerine ne denli dokunması gerektiğini önceden kestirecek kadar bilgileri yoktu. Fransa'da, hâlâ sürüp gittiği için, cizye[177] bu eski haraçlara örnek hizmetini görebilir. Bu, çiftçinin çiftliğe yatırdığı mal mevcuduna göre hesaplanır; onun eline geçeceği varsayılan kâr üzerine konulmuş bir vergidir. Bundan ötürü, elden geldiğince az şeyi varmış gibi gözükmek, dolayısıyla da çiftliğin ekilip biçilmesinde imkân ölçüsünde az, bayındırılmasında ise hiçbir şey kullanmamak rençperin çıkarınadır. Cizye, bir Fransız çiftçisinin elinde tesadüf olarak birikecek mevcudun, bir daha toprak üzerinde kullanılmasının yasak edilmesi gibi bir şeydir. Üstelik bu vergi, kime yüklenmişse, onun şerefini zedeleyip, kendisini değil kişizadelikten, hisarlılıktan[178] da aşağı düşürmüş sayılır. Bir başkasının topraklarını kiralayan her kimse, bu vergiye bağımlı tutulur. Kişizade, hatta, sermayesi olan hisarlı, bu alçalmaya boyun eğmez. Onun için bu vergi, toprak üzerinde birikmiş mevcudun toprağın bayındırılmasında kullanılmasına engel olduğu gibi, başka ne kadar mal mevcudu varsa, onu da oradan uzaklaştırır. Eski zamanlarda İngiltere'de pek rastlanan ondalıkların, on beşteliklerin, ucu toprağa dokunmak bakımından cizyeyle aynı doğada vergiler olduğu anlaşılıyor.

Bunca kösteklemeler içinde, toprağı işleyenlerden fazla bayındırma beklenemezdi. Kanun ne denli özgür tutsa ve güvenlik sağlasa, halkın o tabakası, hep büyük güçlüklerle ilerlemek zorundadır. Çiftçi mülk sahibi ile kıyaslanınca, kendi parasıyla ticaret edenin yanında ödünç para ile alışveriş yapan bir tacir gibidir. Bunlardan her ikisinin de mal mevcudu büyüyebilir. Ama aynı şekilde tutumlu davranmakla, ödünçle iş gören tacirin mevcudu, hep ötekinin mevcudundan daha ağır gelişmelidir. Çünkü ödüncün faizi, kârın büyük bir kısmını yutar. Bunun gibi, çiftçinin işlediği topraklar, aynı özenin gösterilmesiyle, mal sahibinin işlediklerinden daha yavaş bayındırılmalıdır. Çiftçi kendisi mülk sahibi bulunsa, toprağın daha çok bayındırılmasında kullanabileceği büyük mahsul payını kira yuttuğu için böyle olur. Hem işlerin tabiatı dolayısıyla, bir çiftçi, sıra bakımından mal sahibinden sonra gelir. Rençpere, Avrupa'nın çoğu yerinde, hatta esnafla zanaatçının iyisinden aşağı; Avrupa'nın her yanında ise büyük tacirlerle usta sanayicilerden aşağı bir tabaka gözü ile bakılmaktadır. Onun için, şöyle hatırı sayılır mal mevcudu bulunan bir adamın, aşağı duruma girmek üzere

yükseğinden ayrılması olağan işlerden değildir. Ondan ötürü, Avrupa'nın bugünkü durumunda bile, bir başka meslekten alınıp, çiftçilik şeklinde toprak bayındırılmasına mal mevcudu aktarılması pek beklenemez. Büyük Britanya'da, çiftçiliğe aktarma edilen mal mevcudu, belki herhangi bir başka ülkedekine göre fazladır. Ama orada bile, çiftçilikte kimi yerlerde kullanılan büyük mal mevcutları, genel olarak, bütün ötekilerine kıyasla mevcudun çokluk en ağır biriktirildiği zanaat olan çiftçilikte elde edilmiştir. Bununla birlikte, küçük mülk sahiplerinden sonra zengin, büyük çiftçiler, her ülkenin belli başlı bayındırıcılarıdır. Herhangi bir başka Avrupa kral yönetiminden çok, bunlar belki İngiltere'de vardır. Hollanda ile İsviçre'deki Bern Cumhuriyeti hükümetlerinde çiftçiler, İngiltere'dekilerden aşağı kalmıyormuş.

Üstelik bütün bunlardan başka, Avrupa'nın eski siyasası, ister mal sahibi ister çiftçi eliyle olsun, toprağın bayındırılmasıyla işlenmesine elverişsiz idi. Birincisi; özel ruhsat olmadan zahire ihraç etme üzerinde genel yasak vardı. Bunun pek dal budak salan bir düzenleme olduğu anlaşılıyor. İkincisi; vurguncularа, fiyat farkı kollayan satıcılara, yoldan mal çevirip kapatan kabzımallara karşı çıkarılan, saçma sapan kanunlarla, panayır ve pazar ayrıcalıklarıyla, gerek zahirenin gerekse hemen hemen başkaca tüm çiftlik mahsulünün iç ticareti üzerine konulmuş engeller vardı. Yabancı zahire ithalinin biraz özendirilmesiyle birlikte, zahire ihracı yasağının, Avrupa'nın tabiatça en bitek ülkesi ve o sırada en büyük cihan imparatorluğunun merkezi bulunan İtalya'da rençperliğe nasıl engel olunduğunu bundan önce görmüştük. Bu malın iç ticareti üzerine konan kısıntıların, genel ihraç yasağı ile bir araya gelince, daha az bitek, daha az elverişli durumdaki ülkelerin tarımına ne denli ket vurması gerektiğini havsala belki kolay kolay almaz.

Bölüm III

Roma İmparatorluğunun Çöküşünden Sonra Kentlerle Kasabaların Ortaya Çıkıp Gelişmesi Üzerine

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, kentlerle kasabaların ahalisi, kır ahalisinden daha çok kayrılıyor değildi. Gerçekte, bunlar, eski Yunan ve İtalya cumhuriyetlerinin ilk ahalisinden pek farklı bir halk tabakasından oluşuyordu. Ötekiler; daha çok, kamu arazisinin ilk başta aralarında bölüşüldüğü; evlerini birbirinin yakınında kurup, ortaklaşa savunma için bir duvarla çevirmeyi uygun gören toprak sahiplerinden oluşuyordu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ise toprak sahiplerinin, bunun tersine, genel olarak mülkleri üstündeki tahkimli hisarlarda, kiracılarıyla kulları arasında yaşadıkları anlaşılıyor. Kentlerde daha çok, o çağlarda kul köle ya da hemen hemen kölemsi oldukları anlaşılan, zanaatçılar ve araç gereç kullanan işçiler oturuyordu. Avrupa'da belli başlı kentlerden kimisinin ahalisine, eski beratlarla verilmiş olduğunu gördüğümüz ayrıcalıklar, bu ayrıcalıklardan önce, halkın ne durumda olduğunu gereği gibi göstermektedir. Efendilerinin rızası olmaksızın kendi kızlarını dışarı gelin verebilmeleri, öldüklerinde mallarının efendilerine değil kendi çocuklarına miras kalması ve malları üzerinde vasiyet yoluyla tasarrufta bulunabilmeleri kendilerine bir ayrıcalık olarak bağışlanmış kimselerin, bu müsaadeler verilmeden önce tıpkı ya da aşağı yukarı, kırlardaki toprak ırgatları gibi, kul köle durumunda olmuş olmaları gerektir.

Gerçekte, bunların, şimdiki madrabazlarla ayak satıcıları gibi, mallarıyla birlikte oradan oraya, o panayırdan berikine dolaşıp duran, pek yoksul, pek düşkün bir takım kimseler olduğu anlaşılıyor. Şimdi Asya'nın birçok Tatar devletlerinde olduğu gibi, o zamanki Avrupa'da da, türlü türlü ne kadar ülke varsa hepsinde, bazı yurtluklardan[179] geçtikleri, bazı köprülerden yürüdükleri bir panayırda mallarını oradan oraya taşıdıkları, orada bunları satmak üzere bir çergi ya da sergi kurdukları zaman, yolculardan ve eşyalarından vergi alınırdı. Bu çeşit vergiler, İngiltere'de mürüriye, köprü parası, kalış, sergilik adlarıyla tanınmıştı. Kimi zaman kral, bazen da anlaşılan bir takım vesilelerle bunu yapmaya yetkisi bulunan bir lord, bir kısım tacirlerden, özellikle kendi ülkesinde oturanlardan, bu gibi vergileri almaz, toptan bağışlardı. Başka bakımlardan kul köle veya kölemsi oldukları halde, bu gibi tacirlere, bu yüzden, bağımsız tacir denirdi. Çokluk,

karşılık olarak, bunlar kendilerini kayıranlara, bir tür yıllık baş vergisi öderdiler. O çağlarda, değeri bulunan bir karşılığı olmadan, esirgemede bulunulduğu olmuyordu. Bu vergi, belki öteki vergilerini bağışlamalarıyla koruyucularının uğrayabilecekleri kaybın telafisi sayılabilirdi. Önce, gerek bu baş vergilerinin, gerekse vergi bağışlamalarının, tamamıyla kişiye özgü olduğu; hayatları boyunca veya esirgeyenlerin canı istedikçe, yalnız belirli kimseleri etkilediği anlaşılıyor. Birçok İngiltere kentinin mülk kütüklerinden alınarak yayımlanmış pek noksan özetlerde, bazen, belirli hisarlıların teker teker krala ya da bir başka efendiye, bu gibi esirgemeler karşılığı olarak ödedikleri vergi bazen bütün bu vergilerin yalnız genel toplamı sık sık anılır.[180]

Şu var ki, kent ahalisinin durumu, kökeninden ne denli kölemsi olursa olsun, bunların, kırlardaki toprak ırgatlarından çok önce özgürlüğe ve bağımsızlığa eriştikleri apaçık gözükmektedir. Kral gelirinin herhangi bir kentte bu gibi baş vergilerinden oluşan kısmı, çokluk, şu kadar yıllık bir süre için, kesin bir gelir karşılığında, bazen kontluğun[181] güvenlik ve adalet görevlisine[182] bazen başka kimselere iltizama[183] verilirdi. Hisarlıların, gelirin tümünden, zincirleme ve teker teker sorumlu olarak, kendi kentlerinden çıkan bu gibi geliri iltizamla toplamalarına izin verilecek kadar itibar kazandıkları çok oluyordu.[184] Öyle sanıyorum ki, Avrupa'da ne kadar ülke varsa, hepsinin hükümdarlarının alışılmış tutumu bakımından, bu yolda kira gelirinin iltizama verilmesi pek elverişli idi. Krallar çoğu zaman yurtlukları, bir bütün olarak, bu malikânelerdeki kiracıların topuna birden kiralıyor; kiracılar, gelirin tümü üzerinden zincirleme ve teker teker sorumlu oluyorlardı. Ama karşılık olarak, bunu bildikleri gibi toplayıp, kral hazinesine kendi kâhyaları eliyle ödemelerine, böylelikle, kral memurlarının küstahlığından yakayı tamamıyla sıyırmalarına izin veriliyordu. O çağlarda bu çok önemli sayılan bir haldi.

İlk başta, kent iltizamı, hisarlılara da belki başka iltizamcılara olduğu gibi, yalnız şunca yıl süre ile veriliyordu. Ama zamanla, bunu onlara mutlak, yani sonsuz olarak, ileride hiç artırılmayacak, değişmez bir gelir tahsisi ile bağışlamanın genel âdet olduğu anlaşılıyor. Ödeme böyle devamlı olunca, buna karşılık yapılan vergi bağışlamaları da tabii süreklileşti. Dolayısıyla da bu vergi bağışlamaları kişiye özgü olmaktan çıktı; artık, birey olarak kişilere değil, ancak falan hisarın hisarlılarına ait sayılabiliyor, bundan

ötürü, bu hisara bağımsız bir hisar deniyordu. Serbest hisarlı veya bağımsız tacir denmesi de bu nedenledir.

Bu iznin verildiği kentin hisarlılarına, genel olarak müsaade ile birlikte, kızlarını dışarı gelin edebilmeleri, çocuklarının kendilerine mirasçı olması, malları üzerinde vasiyet yolu ile tasarrufta bulunabilmeleri gibi, yukarıda sözü geçen, önemli ayrıcalıklar bağışlanıyordu. Bu gibi ayrıcalıklar, önceden çokluk, belirli hisarlılara, kişi sıfatıyla, ticaret serbestliğiyle birlikte mi veriliyordu, orasını bilmiyorum. Bunun üzerinde dosdoğru kanıt gösteremem ama, verilmiş olmasını ihtimal içinde görüyorum. Yalnız, nasıl oldu ise olsun, toprak kulluğu ile köleliğin başlıca nitelikleri üstlerinden kaldırılınca, bunlar, hiç değilse özgürlük sözünün şimdiki anlamıyla, artık gerçekten özgür oldular.

Hepsi bu kadarla kalmadı. Bir yandan da, genel olarak yargıçları, bir kent kurulları olmak, kendi yönetimleri için tüzükler çıkarmak, savunmaları için duvarlar yapmak, gözcülükle bekçiliğe, yani eski anlayışa göre, gece gündüz bu duvarları bütün saldırılara ve baskınlara karşı savunup korumaya zorlayarak, ahalinin hepsini, bir tür askeri inzibat altına sokmak ayrıcalıkları bulunan, bir örgüt ya da tüzel bir varlık halinde ortaya çıktılar. İngiltere'de, bunlar, genel olarak yüzlük[185] mahkemelerle kontluk mahkemelerinde yargılanmaktan bağışık tutuluyorlardı. Aralarında çıkacak dâvalarda, hükümdarlarla ilgili olanlar dışında, bunlar, kendi yargıçlarının hükmüne bırakılmışlardı. Başka ülkelerde, bunlara, çoğu zaman pek daha büyük ve geniş yargılama yetkileri veriliyordu.[186]

Gelirinin iltizamını yapmasına izin verilen kentlere, hemşerilerini paylarına düşeni ödemeye zorlamak için, bir tür zecri[187] yargılama yetkisi bağışlamak belki gerekli olabilirdi. O kargaşalı zamanlarda, bu çeşit adaleti bir başka mahkemeden aramak üzere, onları salıvermek, pek uygunsuz olabilirdi. Ancak; Avrupa'da türlü türlü ne kadar ülke varsa, hepsinin hükümdarlarının, gelirlerinin tümü içinde, ne masrafa ne özene lüzum göstererek, işlerin doğal gidişiyle artması belki en muhtemel bulunan kısmını, bir daha artmayacak, kesin bir vergi geliri ile böylece değiş etmeleri; üstelik böyle kendi istekleriyle ülkelerinin bağrında bir tür bağımsız cumhuriyetler kurmaları, olur işlerden değildir.

Bunu kavramak için, o zamanlar, Avrupa'da belki hiçbir ülke imparatorunun, ülkesinin bir boydan bir boya uzanan tüm genişliği içinde, uyrukları arasında zayıf olanları, lordlarca ezilmekten korumadığını anımsamak gerekir. Kanunun kayıramadığı, kendilerini savunacak kadar güçlü olmayan kimseler ya kayırsın diye bir lorda başvurup korunmak üzere ona köle veya vasal olmak yahut birbirlerinin ortaklaşa korunması için, karşılıklı bir savunma birliğine girmek zorunda kalıyorlardı. Kent ve hisar ahalisinin, tek kişiler olarak alındıkta, kendilerini savunabilmek için güçleri yoktu. Ama komşularıyla karşılıklı bir savunma birliğine girince, bunların hiç de yabana atılmayacak bir karşı koymada bulunmaları kabil oluyordu. Lordlar hem ayrı bir tabaka hem sanki türü kendilerinden bambaşka, azat olunmuş köle takımı saydıkları hisarlıları adam yerine koymuyorlardı. Hisarlıların zenginliği, bunların çekememezliğini ve öfkesini kamçılamaktan geri kalmıyordu. Fırsat buldukça onları, amansızca kıyasıya talan edip soyuyorlardı. Hisarlılar, lordlardan tabii yaka silkiyordu, korkuyordu. Kral da onlardan tiksiniyor, ürküyordu; ama, belki aşağı da görse, hisarlılarından nefret etmesi yahut korkması için neden yoktu. Onun için, karşılıklı çıkar, hisarlıları, kralı desteklemeye; kralı da, onları, lordlara karşı tutmaya itti. Hisarlılar, düşmanlarının düşmanı idi; onları bu düşmanların elinden mümkün olduğu kadar kurtarıp güvenliklerini sağlama bağlamak, kralın çıkarına idi. Yargıçlarının kendi aralarından olması: kendi yönetimleri için tüzükler çıkarmak, savunmaları için duvarlar yapmak, ahalisinin hepsini bir tür inzibat altına almak ayrıcalığını vermekle, insana gücünün yettiği bütün güvenlik ve bağımsızlık araçlarını, baronlara karşı, hisarlılara sağlamış oldu. Böyle, bu çeşit düzgün bir hükümet kurulmaksızın, kesin bir plan ya da sisteme göre ahalisini harekete zorlayacak bir makam olmaksızın, gönüllü karşılıklı savunma birliği, sürekli olarak, ne bunlara güvenlik sağlayabilir, ne bunların, kralı enikonu destekleyebilmelerine imkân olurdu. Kentlerinin iltizamını kesenkes onlara bağışlamakla, dostları ve (böyle demek yakışık alırsa) müttefikleri olmasını istediği kimselerin zihninde, kentlerinin iltizam gelirini yükselterek yahut bunu, bir başka iltizamcıya vererek, ileride boyuna kendilerini ezeceği korkusuna ve kuşkusuna hiç yer bırakmadı.

Nitekim, baronlarıyla arası pek açık olarak yaşayan hükümdarların, hisarlılarına bu çeşit bağışlarda bulunmakta çok cömert davrandıkları anlaşılıyor. Örneğin, İngiltere Kralı John'un, kendi kentlerine karşı son

derece eli açık bir veli nimet olduğu görülmektedir.[188] Fransa'nın I. Philip'i, baronları üzerindeki bütün yetkiyi elden kaçırmıştı. Saltanatının sonlarına doğru, (sonradan şişman Lewis diye tanınan) oğlu Lewis, rahip Daniel'in anlattığına göre, lordların ortalığı kasıp kavurmalarını önlemek için en uygun yolu öğrenmek üzere kral, ülkesindeki piskoposlara danıştı. Bunların öğüdü, ayrı iki öneriden oluşuyordu. Önerilerden birisi, ülkesindeki her hatırı sayılır kentte yargıçlar ve bir kent kurulu meydana getirerek yeni bir yargılama düzeni kurmaktı. İkincisi, bu kent ahalisini, kendi subaylarının komutası altında, gereken zamanlarda, kralın yardımına koşturmak üzere yeni bir milis oluşturmaktı. Fransız tarihçilerine göre, Fransa'daki belediye memurlarıyla, kent kurullarının meydana gelme tarihini buradan başlatmak gerekir. Almanya'daki bağımsız kentlerden çoğunun, ilk ayrıcalık müsaadelerine kavuşması ile ünlü Hans birliğinin korkunç hale gelmeye başlaması, Suabia hanedanından hükümdarların bahtsız saltanatları sırasında olmuştur.[189]

O zamanlar, kent milisinin, kırlardakinden aşağı kalmadığı anlaşılıyor. Ansızın sıkışıldığında daha kolaylıkla bir araya getirilebilecekleri için de, komşu lordlarla olan çatışmalarda bunların çoğu zaman üstünlüğü vardı. Ya hükümet merkezinden, yani ülkenin doğal kuvvetinden uzakta bulundukları için ya bir başka nedenle, hükümdarın, bütün yetkisini yitirir olduğu İtalya ile İsviçre gibi ülkelerde, kentler, genellikle bağımsız cumhuriyetler haline geldi; dolaylardaki bütün soylulara pes dedirterek, onları, kırlardaki kasırlarını alaşağı edip öteki barışçı ahali gibi, kentte oturmak zorunda bıraktılar. Gerek Bern'in gerekse İsviçre'deki birçok başka kentin tarihçesi budur. Venedik'i bir yana bırakırsanız, (çünkü o kentin tarihi biraz başka türlüdür) on ikinci yüzyıl sonu ile on altıncı yüzyıl başı arasında, ortaya çıkıp batan, bir sürü hatırı sayılır İtalyan cumhuriyetlerinin hepsinin tarihi budur.

Hükümdar nüfuzu çoğu zaman pek hafif olmakla birlikte, hiçbir zaman, bütün bütün ortadan kalkmayan Fransa veya İngiltere gibi ülkelerde, kentler, tamamıyla bağımsız olma fırsatını bulamadı. Gelgelelim, öyle önem kazandılar ki, hükümdar, değişmeyen kent iltizamı gelirinden başka, bunlar üzerine, rızaları olmadıkça vergi koyamadı. Bundan ötürü, ivedili hallerde, krala, bazı olağan üstü yardım yapılmasına izin verilmesinde, orada rahiplerle baronlara katılsınlar diye, ülkenin genel meclisi toplantılarına saylav göndermeleri için kentlere başvurulurdu. Genel olarak da, daha çok

kendi tarafını tuttukları için, kralın, bunların vekillerini bu meclislerde, bazen ileri gelen büyüklerin nüfuzunu kıracak bir karşı araç olarak kullandığı anlaşılıyor. Avrupa'nın bütün büyük kral yönetimlerindeki genel meclislerde, hisarların[190] temsil olunmasının kökeni budur.

Kırlarda toprakla uğraşanların her türlü şiddete açık bulunduğu bir zamanda; dirlik düzenlik, iyi yönetim; bunların yanı sıra bireylerin özgürlüğü ve güvenliği, kentlerde böylece kurulmuş oluyordu. Böyle kendilerini savunmayacak durumdaki insanlar, sırf karınları doymakla tabii eyvallah derler. Çünkü daha fazlasını edinmek, olsa olsa kendilerini ezenlerin kıyıcılığını körükleyebilir. Tersine; çalışmalarının ürününden yararlanacaklarını bilecek olurlarsa, durumlarını düzeltip yaşam için gerekli olanlardan başka, rahatlık ve zevk sağlayan nesneleri de elde etmek üzere, tabii didinirler. Bundan ötürü, gerekli boğaz tokluğundan fazlasını amaç tutan çalışma, kırlarda toprak işletenler arasında iyice yayılmazdan çok önce kentlerde yer edinmişti. Toprak kulluğu angaryası altında ezilmiş yoksul bir rençper elinde biraz sermaye birikti mi, bunu, haliyle ait olacağı efendisinden büyük bir özenle saklayıp, ilk fırsatta bir kente kapağı atardı. O zamanın kanunu, kent ahalisini öyle kayırıyor, lordların kır ahalisi üzerindeki yetkisini azaltmakta öyle titiz davranıyordu ki, bir yıl efendisinin kovuşturmasından yakayı kurtarıp gizlenebilirse, artık sonuna değin, özgür kalıyordu. Onun için, kır ahalisinin çalışkanları elinde birikmiş ne kadar mal mevcudu varsa, edinen kimsenin güvenebileceği tek ilişilmez yer olan kentlere sığınıyordu. Bir kent ahalisinin, geçim maddelerini ve çalışmalarının bütün araçlarıyla gereçlerini, eninde sonunda, kırlardan sağlaması gerekir; doğru.. Ama, deniz kıyısı yanında yahut kullanışlı bir ırmağın yamaçlarında kurulmuş bir kentin ahalisi, bunları edinmek için, muhakkak komşu kırlara bağlı kalmaz. Onların elinde, çok daha geniş bir alan vardır. Ya kendi çalışmalarının işlenmiş ürünü karşılığı ya uzak ülkeler arasında taşıyıcı görevi yapıp, birinin mahsulünü ötekininki ile değiş etmekle, bunları, dünyanın en ücra köşelerinden getirtebilirler. Komşusu olan ülkede alışveriş ettiği ülkeler de yoksul ve perişan iken; bir kent, böylece alabildiğine zenginleşip parlayabilir. Bu ülkelerden her biri, teker teker alınınca, ona, geçiminin veya işinin belki ufak bir parçasını sağlayabilecek iken, hepsi bir arada alınacak olursa, bu kente hem geniş bir geçim hem büyük bir çalışma sağlayabilirler. Bununla birlikte, o zamanın dar ticaret çerçevesi içinde, varlık ve çalışkan bazı ülkeler vardı. Ömrü

olduğu kadar, Yunan İmparatorluğu; Abbasiler saltanatı sırasında, Arap İmparatorluğu bu halde idi. Türkler fethedinceye dek, Mısır; Mağribiler idaresi altındaki Berberiye kıyılarının bir kısmı ile bütün İspanya illeri de böyle idi.

Avrupa'da, ticaretle şöyle hatırı sayılır bir zenginlik kertesine yükselmekte, İtalyan kentlerinin başı çektiği anlaşılıyor. İtalya, dünyanın o zamanki bayındır ve uygar bölgesinin ortasında bulunuyordu. Sonra Haçlı Seferleri, büyük ölçüde mal mevcudu çarçuruna, ahali kaybına sebep olarak, Avrupa'nın çoğu kısmının ilerlemesini kuşkusuz geri bıraktırmakla birlikte, bazı İtalyan kentlerinin gelişmesine pek elverişli olmuştur. Her yandan, Kutsal Topraklar'ın fethine yürüyen büyük ordular, oraya ulaştırılmaları ile bazen; kendilerine donatım sağlanmasıyla de her zaman Venedik, Ceneviz, Piza gemiciliğini olağanüstü özendirdiler. Onlar, sanki bu orduların levazımcıları idiler. Avrupalı milletlerinin başına gelen çılgınlıklar içinde en yıkıcısı olan bu olay, o cumhuriyetler için bir varlık kaynağı oldu.

Ticaret yapan kentlerin ahalisi, daha zengin ülkelerden gelişmiş mamuller ve pahada ağır süs ve gösteriş eşyası ithal ederek; onları, topraklarının büyük miktardaki işlenmemiş mahsulü ile kapış kapış satın alan büyük mülk sahiplerinin cakasını biraz okşamış oluyorlardı. Böylece, o çağlarda, Avrupa'nın büyük bir bölgesinin ticareti, başlıca, daha uygar milletlerin işlenmiş ürününe karşılık, kendi işlenmemiş mahsullerini değiş etmekten oluşuyordu. Nitekim İngiltere yünü Fransa şarapları ile değiş edilirdi. Bugün de, Lehistan zahiresi, Fransa şarapları ve konyakları; Fransız, İtalyan ipekli ve kadifeleriyle aynı tarzda değiş edilmektedir.

İyi cins, ince işlenmiş zanaat eşyasından zevk alma, bu gibi işlerin yapılmadığı ülkelere yabancı ticaret yolu ile girmiş oldu. Yalnız, bu zevk, hatırı sayılır bir talep yaratacak kadar yayılınca, tacirler, ulaştırma masrafından tasarruf etmek için, o çeşit bazı sanayiyi doğal olarak kendi ülkelerinde kurmaya çalıştılar. İşte, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Avrupa'nın batı illerinde kurulduğu anlaşılan uzak yerlerdeki satışlara dönük ilk sanayinin temeli budur. Şurası kaydolunmalıdır ki, hiçbir büyük ülke, orada, şu ya da bu çeşit bir sanayi ile uğraşılmadıkça ne yaşayabilmiştir, ne de yaşayabilir. Böyle bir ülke için, sanayisi yok denildiği zaman da, hep, incelmiş ve gelişmiş yahut uzak yerlerdeki

satışlara elverişli sanayi anlaşılmalıdır. Her büyük ülkede, halkın pek çoğunun giyeceği de, ev eşyası da, kendi çalışmalarının ürünüdür. Hele, sanayisi bol olduğu söylenen zengin ülkelerden ziyade, çokluk, sanayisi olmadığı söylenen yoksul ülkelerde büsbütün böyledir. Bu ülkelerde, aşağı halk tabakasının gerek giyiminde gerekse ev eşyasında, genel olarak, yoksul ülkelerdekinden çok fazla yabancı üretim payı bulursunuz.

Uzak yerlerdeki satışlar için elverişli olan sanayinin, başka başka ülkelerde, iki ayrı şekilde başladığı anlaşılıyor.

Kimi zaman bu sanayi, yukarıda sözü edildiği şekilde, aynı çeşitten bir takım yabancı mamulleri taklit ederek onları kurmuş olan bir takım tacirlerle girişimcilerin, böyle demek yakışırsa, mal mevcutlarının zoru ile meydana gelmiştir. Demek, bu gibi sanayi, yabancı ticaretten fışkıran filizlerdir. On üçüncü yüzyılda Lucca'da gelişmiş olan, eski zamanın ipekli, kadife ve kemha sanayisinin de böyle olduğu anlaşılıyor. Makyavel'in kahramanlarından Castruccio Castoracani'nin zulmü yüzünden bu sanayi oradan dışarı uğratılmıştır. 1310'da Lucca'dan dokuz yüz aile sürülmüştü.[191] İçlerinden biri, Venedik'e çekilip, oraya ipek sanayisini sokma önerisinde bulundular. Bunların önerisi kabul olundu. Kendilerine birçok ayrıcalık verildi. Üç yüz işçi ile sanayiye başladılar. Eskiden Flanders'de gelişmiş olup, Elizabeth saltanatı başında İngiltere'ye getirilen iyi cins kumaş sanayisinin de böyle olduğu anlaşılıyor. Lyon ile Spitalfields'ın şimdiki ipek sanayisi de, öyledir. Yabancı mamullerin taklidi olduğundan, bu şekilde meydana getirilen sanayi genellikle yabancı gereçleri işler. Venedik sanayisi ilk kurulduğunda, gereç hep Sicilya ile Yakın Doğu'dan getiriliyordu. Lucca'nın daha eski olan sanayisi de, yine yabancı malzeme ile yapılıyordu. Dut ağacı yetiştirip ipekböceği tutmanın, on altıncı yüzyıldan önce, İtalya'nın kuzey bölgelerinde yaygın olmadığı anlaşılıyor. Bu zanaatlar, IX. Charles saltanatı zamanına değin, Fransa'ya girmemiştir. Flanders sanayisi, başlıca, İspanyol ve İngiliz yünü ile çalışıyordu. İspanyol yünü, İngiltere'nin ilk yünlü sanayisinin değil, uzak satışlara elverişli olan ilk yünlü sanayisinin gereci idi. Bugün, Lyon'daki sanayinin gereçlerinin yarısından çoğu, yabancı ipektir; ilk kurulduğunda, hepsi yahut aşağı yukarı hepsi yabancı idi. Spitalfields'daki sanayinin gereçleri arasında İngiltere ürünü bulunmasına hiç olasılık yoktur. Genel olarak birkaç kişinin düşünüp taşınması ve tasarlamasıyla meydana geldiğinden, bu gibi sanayinin merkezi, bu kimselerin çıkarları, kafaları veya delişmenlikleriyle gelişigüzel

kestirilip atılmasına göre, bazen denizi bulunan bir kentte, kimi zaman bir iç kasabada kurulur.

Zaman olur, uzak yerlerdeki satışlara dönük sanayi, en yoksul, en ilerlememiş ülkelerde bile, her zaman yapılması gerekli ev sanayisi ile kaba sanayinin azar azar düzeltilmesiyle, doğal şekilde, sanki kendiliğinden serpiliverir. Bu gibi sanayi, genel olarak, ülkenin yetiştirdiği gereçleri işler. Önce, çokluk, deniz kıyısından pek fazla değilse bile, epey uzak, bazen da, bütün su ulaştırmalarından uzak, içerlek ülkelerde güzelleştirilip geliştirilir. Doğası bereketli, kolay ekilip biçilen bir içerlek ülkeler, rençperlerin beslenmesi için gerekli olandan çok fazla erzak yetiştirir. Kara yolu ile ulaştırmanın masrafı, ırmak üstü gidiş gelişin elverişsizliği dolayısıyla, bu fazlayı dışarı göndermek çoğu zaman güç olabilir. Onun için, bolluk, yiyecek içeceği ucuzlatır; çalışmalarının, yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin orada başka yerlerdekinden daha fazlasını kendilerine sağlayabildiğini gören birçok işçiyi, o yöreye yerleşmeye heveslendirir. Bunlar, toprağın yetiştirdiği sanayi gereçlerini işler; tamamlamış oldukları yapıtlarını yahut aynı şey demek olan onun bedelini, daha fazla gereç ve yiyecek içecek ile değiş eder. Su kıyısına ya da uzak bir piyasaya ulaştırılması masrafından tasarruf ederek, işlenmemiş ürünün fazla kısmına yeni bir değer katarlar. Onun karşılığında da, rençperlere, daha önce elde edebileceklerinden daha kolay şartlarla ya faydalı ya hoşa gider bir şey sağlarlar. Rençperler, mahsullerinin fazlasına karşılık daha iyi bir fiyat elde edip, gereksindikleri öteki rahatlık sağlayan maddeleri daha ucuza satın alabilirler. Böylelikle mahsul fazlasını, toprağın büsbütün bayındırılıp işlenmesiyle çoğaltmaya heveslendikleri gibi, buna olanak da bulurlar. Toprağın bereketi sanayiyi doğurduğu gibi, sanayinin gelişmesi de, toprak üzerine tepki yapar; onun bereketini büsbütün artırır. Sanayiciler önce, bulundukları bölgenin donatımını sağlarlar. Sonra, yaptıkları işler gelişip güzelleştikçe, daha uzak pazarları beslerler. Çünkü gerek işlenmemiş ürün gerekse hatta kaba sanayi, karadan hatırı sayılır bir ulaştırma masrafının altından kolay kolay kalkamadığı halde; güzelleşmiş, gelişmiş mamuller, buna pekâlâ katlanabilir. Bu malda, küçük bir hacim içerisinde, çoğu zaman, büyük bir miktar işlenmemiş ürün pahası vardır. Örneğin, yalnızca seksen libre çeken güzel bir kumaşın içinde, yalnız seksen libre ağırlıktaki yünün değil, bazen, emek veren türlü kimselerle, bunları doğrudan doğruya çalıştıranların beslendiği birkaç bin libre ağırlığındaki zahirenin[192] de

pahası vardır. Kendi kılığı ile dışarıya zor götürülebilecek zahire, gerçekte tamam olmuş zanaat malları biçiminde böylece ihraç edilip, dünyanın en ücra köşelerine kolayca yollanabilir. Leeds, Halifax, Sheffield, Birmingham, Woverhampton sanayisi, böyle doğal şekilde sanki kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu gibi sanayi, tarımın yavrularıdır. Avrupa'nın yeni zamanlar tarihinde, bunların büyüyüp gelişmesi, genellikle dış ticaretten doğma sanayiden sonra olmuştur. Yukarıda sözü geçen yerlerde şimdi parlamakta olan sanayiden herhangi biri, ülke dışı satışlara elverişli hale gelmezden yüz yılı aşkın bir zaman önce, İngiltere, İspanyol yönünden yapılma güzel kumaş sanayisinde, kendini tanıtmıştı. Bunlar, ancak, dış ticaretin son ve büyük sonucu olan tarımın ve doğrudan doğruya onun ortaya çıkardığı sanayinin genişleyip ilerlemesiyle serpilip büyüyebilmiştir. Bunu, şimdi anlatmaya başlayacağım.

Bölüm IV

Kasabaların Ticareti Kırların Gelişmesine Nasıl Katkıda Bulundu

Ticaretçi ve sanayici kentlerin çoğalışı ile zenginliğin, ilintili oldukları kırların gelişip işlenmesine, üç ayrı şekilde katkıda bulunmuştur.

Birincisi; işlenmemiş mahsullerine, el altında, büyük bir pazar sağlamakla, kırların ekilip biçilmesine, daha bayındırılmasını özendirmişlerdir. Bu fayda, hatta yalnız, bulundukları ülkelerin çerçevesi içinde kalmayıp, az çok alışveriş ettikleri ülkelerin hemen hepsine uzanmıştır. İşlenmemiş veya işlenmiş ürünün bir kısmı için, bunların hepsine bir pazar sağlamış; dolayısıyla da, topunun çalışıp gelişmesini bir parça özendirmişlerdir. Bununla birlikte, yakınlığından ötürü, bu pazardan kuşkusuz en büyük faydayı kendi ülkeleri görmüştür. Ülkenin işlenmemiş mahsulüne daha az ulaştırma masrafı bindiğinden, tacirler, bunun karşılığı olarak yetiştiricilere daha iyi bir fiyat verebiliyor; yine de onu tüketicilere en uzak ülkeler mahsulü kadar ucuza bırakabiliyorlardı.

İkincisi; kent ahalisinin çoğu zaman edindiği servet, büyük bir kısmı çok kez işlenmemiş olan satılık araziyi satın almada kullanılıyordu. Tacirler, çokluk, kırda mülk sahibi olmaya can atarlar. Taşra beyi olunca da, bayındırıcılar içinde, genellikle onlardan iyisi yoktur. Bir tacirde, parasını, daha çok, kazançlı tasarılarda kullanmak alışkanlığı vardır. Düpedüz taşra beyi ise parasını daha çok masraf şeklinde kullanmaya alışıktır. Tacir çoğu kez parasının elinden çıkıp, yine kendisine, bir kârla birlikte geri geldiğini görür. Ötekisi, parayı bir kez elden çıkardı mı, onu bir daha göreceğini pek ummaz. Bu birbirine benzemeyen alışkanlıklar, onların mizacını ve eğilimini, tabii, her türlü işte etkiler. Tacir, çokluk, atılgan; taşra beyi ise çekingen bir girişimcidir. Tacir, masraf oranında değerinin yükselmesi olasılığını gördü mü, toprağının bayındırılması uğrunda derhal büyük bir sermaye yatırmaktan korkmaz. Öbürü, sermayesi varsa –öyle her zaman olduğu yoktur– onu, bu tarzda kullanmayı pek göze almaz. Eğer bayındıracak olursa, bunu, çokluk, bir sermaye ile değil de, yıllık gelirinden ne artırabilirse, onunla yapar. Bayındırılmamış bir ülkedeki ticaretçi bir kentte kendisine yaşamak nasip olmuş bir kimse, bu yoldaki tacir muamelelerinin, basbayağı taşra beyinin işlemlerinden ne denli daha hareketli olduğunu çoğu zaman görmüş bulunmalıdır. Sonra, ticaret işinin

içinde yoğurduğu düzenlilik, tutumluluk, dikkat gibi alışkanlıklar, bir taciri hangi bayındırlık tasarısını olsa, kârla ve başarı ile yürütmeye daha çok elverişli kılar.

Üçüncüsü ve sonuncusu; daha önce komşularıyla hemen hemen sürekli bir savaş halinde, üstleri ile de, kölemsi bağlılık durumu içinde yaşamış olan kır ahalisi arasına, ticaret ve sanayi, azar azar, dirlik düzenliği, iyi yönetimi, bunlarla birlikte, kişilerin özgürlüğünü ve güvenliğini getirmiştir. Çok az göze çarpmış olmakla birlikte bu, onların bütün etkileri arasında, pek mi pek önemlisidir. Bildiğime göre, Bay Hume, şimdiye değin, bunun farkına varmış olan biricik yazardır.

Ne dış ticareti ne ilerlemiş sanayisi bulunan bir ülkede, büyük mülk sahibi, toprakların mahsulünden, rençperlerin beslenmesinden sonra arta kalanın çoğunu değiş edebileceği bir şey bulmadığından, bunları olduğu gibi, evinde köye yakışır şekilde konuk ağırlayarak tüketir. Bu fazla, yüz yahut bin insanı beslemeye yetiyorsa, onun bunu, yüz veya bin adamın karnını doyurmaktan başka tarzda kullanmak elinden gelmez. Onun için, çevresini her zaman bir sürü maiyet ile eline bakan emir kulu sarar. Geçimlerine karşılık verebilecekleri bir şeyleri olmayıp, yüce gönüllülüğü sayesinde karın doyurduklarından, bunlar ona boyun eğmek zorundadırlar. Nasıl ki askerler de, kendilerine para veren hükümdarın sözünden dışarı çıkmazlar. Ticaretle sanayinin genişlemesinden önce, hükümdarlardan en küçük barona varıncaya dek, Avrupa'daki zenginlerin ve büyüklerin konukseverliğini bugün kolay kolay akıl almaz. Westminister salonu, William Rufus'un yemek odası idi. Çoğu zaman da, ahbaplarını almak bakımından, burasının belki öyle pek büyük geldiği olmuyordu. Yer bulamayan şövalyelerle beylerin, yemek yemek üzere yere oturunca, güzelim esvapları bozulmasın diye salonun tabanına temiz ot yahut hasır serdirmesi, Thomas Becket'in görkemine kanıt sayılıyordu. Büyük Warwick kontunun, çeşit çeşit ocaklıklarında her gün otuz bin kişi ağırlanırmış. Bunda abartma olabilirse de, böyle bir aşırılığa yol açabilmek için miktar büyük olmalıdır. Çok değil, birkaç yıl önce, İskoç yaylalarının başka başka birçok yerlerinde, aşağı yukarı buna benzer ikramlarda bulunurlardı. Ticaretle sanayinin ne olduğunu pek bilmeyen bütün milletlerde, bunun yaygın olduğu anlaşılıyor. Dr. Pocock; "Bir Arap reisinin, hayvanlarını satmak üzere geldiği bir kentin sokağında yemek yediğini; gelen geçene,

hatta basbayağı dilencilere, kendisiyle birlikte oturup şölene ortak olsunlar diye, buyur ettiğini gördüm" der.

Toprak işleyenler, büyük mülk sahibine, her bakımdan yanındaki uşaklar kadar bağımlı idi. Bunların toprak kulu olmayanları bile, keyfe bağlı kiracı idi; toprağın kendilerine sağladığı geçim maddesine hiç de eşit olmayan bir rant öderlerdi. Birkaç yıl önce, İskoç yaylalarında bir crown,[193] yarım crown, bir koyun, bir kuzu; bir aileyi geçindiren arazinin çok rastlanan rantı idi. Kimi yerlerinde, şimdi de böyledir; ama para, bugün orada, başka yerlerdekinden daha çok mal satın almaz. Büyük arazi mülkü üzerinde yetişen artı ürünün yine o mülk üzerinde tüketilmesi gerekli olan bir ülkede, bu fazlanın bir kısmının evinden uzakta tüketilmesi, mal sahibine çoğu zaman daha elverişli gelir. Yalnız, bunu tüketenlerin yanındaki maiyeti ya da uşakları kadar kendisine bağlı olmaları şarttır. Böylelikle, haddinden aşırı ahbap yahut lüzumundan kalabalık bir aile yükünden kurtulmuş olur. Derebeyine ödenen rantı darı darına çıkarabilecek derecede ailesini geçindirmeye yeter toprağı bulunan keyfe bağlı kiracı, herhangi bir hizmetçi ya da maiyet kadar, mal sahibine bağlıdır; tıpkı onlar gibi, mırıldanmadan, mal sahibinin sözünü dinlemesi gerekir. Böyle bir mal sahibi, hizmetçileriyle maiyetini, kendi evinde yedirip içirdiği gibi, kiracılarını da kiracıların evlerinde besler. Onlarında, ötekilerin de karın doyurması, mal sahibinin eli açıklığına kalmıştır; ancak canı istediğince sürüp gidebilir.

Eski baronların gücü, büyük mülk sahibinin, kiracıları ile maiyeti üzerinde öyle bir durumda, elinde bulunması zorunlu olan yetkiye dayanmaktadır. Bunlar, mülkleri üzerinde oturanların, kesenkes, barışta yargıcı, savaşta ise başbuğu oluyordu. Her biri, kendi ülkesinde, dirlik düzenliği koruyup, kanunu yürütebiliyordu. Çünkü orada, her biri, bütün ahalinin tüm gücünü, herhangi bir kimsenin başkaldırmasına karşı yönetebiliyordu. Başka kimsenin, bunu yapmaya yeter yetkisi yoktu. Hele kralın hiç yoktu. O eski çağlarda kral, ülkelerindeki en büyük mülkün sahibi idi; o kadar. Ortaklaşa düşmanlarına karşı, ortaklaşa savunmanın hatırı için, öteki büyük mülk sahipleri, ona bazı saygı gösterilerinde bulunurlardı. Bütün ahalisi silahlı, birbirinin yardımına koşmaya alışık, büyük bir mülk sahibinin arazisinde, ufak bir borcun ödenmesini kendi yetkisiyle zorlamaya kalkışacak olsa, bu, krala, hemen hemen bir iç savaşı bastırmak kadar çabaya mal olurdu. Bundan ötürü, adalet yönetimini ülkenin çoğu

bölgesinde, onu yönetmeye yeterli olanlara; yine o nedenle, kır milisinin komutasını, o milisin sözünü dinleyeceği kimselere bırakmak zorunda idi.

Bu, mülke dayanan[194] hükümet yetkilerinin, aslında, derebeylik hukukundan doğduğunu sanmak yanlıştır. Değil yalnız en yüksek medeni ve cezai yargılamalar; asker devşirmek, para basmak, hatta, kendi halkının yönetimi için kanunlar çıkarma erki, Avrupa'da, derebeylik hukukunun adı bile bilinmezden yüzyıllar önce, büyük toprak sahiplerinin, kayıtsız şartsız, ellerinde bulunan haklardı hep. İngiltere'de, fetihten önceki Sakson lordlarının hükümet yetkisi ile yargılama hakkının, fetihten sonraki Norman üste gelenlerinden herhangi birinin hakları kadar geniş olduğu anlaşılıyor. Ancak, sanıldığına göre, derebeylik hukuku fetihten sonrasına gelinceye değin, İngiltere'nin adet hukuku halini almamıştır. Derebeylik hukukunun ortaya konulmasından çok önce, Fransa'da üste gelen büyüklerin mutlak olarak en geniş hükümet yetkisi ve yargılama hakları bulunduğu, kuşkuya yer bırakmayan bir gerçektir. İster istemez, bu yetki ile bu yargılama haklarının hepsi, şimdi anlatılmış bulunan mülkiyet durumundan ve örflerden doğuyordu. Fransız veya İngiliz kral yönetimlerinin ta eski çağlarına dek uzanmaksızın, çok sonraki zamanlarında, bu gibi sonuçların, hep bu gibi nedenlerden ileri geldiğinin birçok tanıklarını bulabiliriz. Üstünden henüz otuz yıl geçmemiştir: İskoçya'da, o zamanki deyimle ne fermansız,[195] ne de bir baş iltizamcı olup, yalnızca Argyle dukasının tâbii[196] bulunan, hatta bir sulh yargıcı bile olmayan, Lochabarlı kişizade – Bay Cameron Lochiel– kendi adamları arasında, hiçbir kanunlu sıfatı yok iken ceza yargıçlığının âlâsını yapar dururdu. Kimsenin hakkını yemeden yargılarmış ama, adalet işlemlerinden hiçbirini kullanmazmış. Ülkenin o bölgesindeki o zamanki durumun, kamu dirlik düzenliğini korumak üzere kendisinin bu yetkiyi üstüne almasını gerektirmiş olması ihtimal dışında değildir. Toprak geliri yılda beş yüz lirayı geçmeyen bu kişizade, 1745'te, adamlarından sekiz yüz kişiyi, peşinden isyana sürükledi.

Derebeylik hukukunun ortaya çıkması, mutlak haklara sahip lordların yetkisini genişletmek şöyle dursun, yumuşatmak için bir adım sayılabilir. Bununla kraldan en küçük mülk sahibine varıncaya dek, yanı sıra bir sürü hizmetler ve ödevler olmak üzere, düzgün bir mertebe silsilesi[197] kuruluyordu. Mülk sahibinin yaşı küçük iken, topraklarının yönetimiyle birlikte geliri, en yakın üstünün eline geçiyor; dolayısıyla da, bütün büyük mülk sahiplerininki, kralın eline düşüyordu. Kral, küçüğün bakımı ve

eğitimi ile ödevli idi; vasilik yetkisi, düzeyine yakışmayacak biçimde olmamak şartıyla, onu baş göz etmek hakkı veriyor, farz ediliyordu. Gerçi bu kurum, kralın yetkisini güçlendirip büyük mülk sahiplerininkini zayıflatmaya kuşkusuz vesile oluyordu ama, kır ahalisi arasında dirlik düzenlik ve iyi yönetim kurmak bakımından, ne onu ne ötekini gereği gibi yapabiliyordu. Çünkü kargaşalıkların kaynağı olan mülkiyet durumu ile mülkiyet örflerini, yeterince değiştiremiyordu. Yönetim yetkisi, yine eskiden olduğu gibi, baştakinde çok cılız, aşağıdaki uzuvlarda[198] ise çok kuvvetli olmakta sürüp gidiyor; alt üyelerin aşırı gücü, başın iktidarsızlığına sebep oluyordu. Derebeylik mertebe silsilesi kurulduktan sonra da kral, ileri gelen büyüklerin ortalığı kırıp geçirmesini önlemekte eskisi kadar acizdi.[199] Bunlar yine hemen hemen ardı arkası kesilmeden birbirleriyle; pek çok zaman da, kralla diledikleri gibi savaşmaya devam ediyor; uçsuz bucaksız kırlar, yine, kasıp kavurmaya, soygunculuğa, kargaşalığa sahne olup gidiyordu.

İşte, derebeylik kurumlarının, bunca kasıp kavurmalara karşın bir türlü yapamayacağı şeyi, dış ticaretle sanayisinin o sessiz sedasız, farkına varılmayan işlemi azar azar başardı. Bu muameleler, gitgide, büyük mülk sahiplerine, topraklarının artı ürününün tümünü değiş edebilecekleri ve kiracılarıyla da maiyetiyle de paylaşmaksızın, kendi başlarına tüketebilecekleri bir şey sağlamış oldu. İnsanoğluna efendilik edenlerin, güttükleri aşağılık düsturun[200] dünyanın her çağında, "hepsi, özümüzün; başkalarına zırnık bile yok" biçiminde olduğu anlaşılıyor. Onun için, gelirlerinin tüm tutarını kendi başlarına tüketme yolunu bulur bulmaz, bunu, başkalarıyla paylaşmaya yanaşmaz oldular. Belki bir çift elmas toka ya da onun kadar anlamsız ve faydasız bir şey için, bin adamın bir yıllık nafakasını yahut aynı şey demek olan bunun bedelini, yanı sıra da onun kendilerine verebileceği olanca nüfuzu ve yetkiyi değiş ettiler. Şu var ki, toka yalnızca kendilerinin oluyor; hiçbir tanrı kulunun bunda payı bulunmuyordu. Önceki masraf şeklinde ise hiç değilse bin kişi ile ortaklık etmeleri gerekiyordu. Birinden birini yeğleme durumunda olanlar için, bu fark pek ağır basıyordu. Böylelikle, kendini beğenmişliğin en çocukça, en bayağı, en aşağılık olanını tatma uğruna, yavaş yavaş, bütün itibarlarını ve yetkilerini trampa ettiler.

Dış ticaretin ya da ileri gitmiş sanayiden birinin bulunmadığı bir ülkede, yılda on bin lirası olan bir adam, gelirini, hepsi emrinde bulunması gereken,

belki bin aileyi geçindirmekten başka şekilde pek kullanamaz. Avrupa'nın şimdiki durumunda, yılda on bin lirası olan bir adam, gelirinin tümünü, doğrudan doğruya yirmi insan beslemeden yahut emri altında bulundurmaya değmez on uşağa egemen olma imkânı bulamadan harcayabilir, genellikle harcamaktadır da. Dolaylı olarak, belki, eski şekildeki harcayışla tutabildiğince, hatta bundan daha çok kimseyi geçindirir. Çünkü tüm gelirin değiş ettiği değerli ürünlerin miktarı pek az da olsa, bunu toplayıp hazırlamakta kullanılan işçi sayısı kuşkusuz pek büyük olmalıdır. Bunların yüksek pahası, genel olarak, işçi ücretlerinden ve bu işçileri doğrudan doğruya çalıştırmış olanların hepsinin kârlarından ileri gelir. O, bu pahayı ödemekle, dolaylı yoldan, bütün bu ücretlerle kârları öder; böylelikle, bütün işçilerle onları çalıştıranların geçimine dolaylı olarak faydası dokunur. Bununla birlikte, her birinin yıllık tüm geçimlerine, genel olarak, pek küçük oranda; pek azına belki onda bir katkıda bulunmuş olur. Birçoklarına yüzde bir, kimine ise binde, hatta on binde bir katkısı olmaz. Onun için, topunun birden geçimine katkısı olmakla birlikte, genel olarak, bunların hepsi onsuz geçinebildikleri için kendisine bağlı olmaktan az çok uzaktırlar.

Büyük toprak sahipleri, gelirlerini, kiracılarıyla maiyetini beslemek için harcadıkları zaman, her biri, kiracılarının ve maiyetinin hepsine bakar. Ama bu gelirlerini esnaf ve zanaatçı doyurmak için harcadıklarında, toptan hesap edilince, belki eskisi kadar yahut köye özgü ikramlarda eksik olmayan çarçurdan dolayı, eskisinden daha çok kimseyi beslemeleri kabildir. Bununla birlikte, her birinin, bu daha kalabalık olanlardan herhangi birisinin geçimine, teker teker alınırsa, çoğu zaman pek ufak katkısı olur. Her dükkâncı veya zanaatçı, nafakasını bir tek müşteriden değil, ayrı ayrı, yüz yahut bin müşteri ile sağlar. Onun için bir dereceye kadar, hepsine teşekkür borçlu ise de bunlardan herhangi birisine kesenkes bağımlı değildir.

Büyük mülk sahiplerinin, kendi masrafları bu yolda azar azar arttığından, uşaklarının sayısı da büsbütün ortadan kalkacak şekilde, gitgide azalmamak olanaksızdı. Aynı neden bunları, yavaş yavaş kiracılarının lüzumsuzlarına yol vermeye sürükledi. Çiftlikler genişletildi; nüfussuzlaşma şikâyetlerine karşın toprağı işleyenler, o zamanın kusurlu olup tımar ve bayındırma durumuna göre, arazisinin ekilip biçilmesi için gerekli miktara indirildi. Faydasız karın doyuranların ortadan kaldırılmak ve çiftçiden çiftliğin tam

değeri alınmakla, mülk sahibi, daha büyük bir fazlanın bedelini elde etmiş oldu. Tacirlerle sanayiciler, geri kalanı gibi bunu da kendine harcaması yolunu, çok geçmeden, mülk sahibine sağladılar. Aynı neden hükmünü yürütmeye devam etti. Mülk sahibi, aldığı rantı, arazisinin o sıradaki bayındırılmış olduğu durumda getirebileceğinden daha yukarıya çıkarmayı istiyordu. Kiracıları buna bir şartla, yani toprağın başkaca bayındırılması için edecekleri masrafı, kârı ile birlikte geri alabilecek zamanı kendilerine bırakacak şunca yıllık bir süre tasarruflarının sağlama bağlanması şartıyla razı olabilirlerdi. Toprak sahibinin pahalıya mal olan kibri,[201] kendisini bu şartı kabule ister istemez yanaştırıyordu. İşte uzun vadeli kiralamaların kaynağı budur.

Toprağın değerini olduğu gibi ödeyen, keyfe bağlı bir kiracı bile tümüyle toprak sahibine bağımlı değildir. Bunların birbirlerinden edindikleri akçeli faydalar karşılıklı ve eşittir; böyle bir kiracı, mal sahibinin hizmetinde ne yaşamını ne servetini tehlikeye atar. Ama yıllarca sürecek bir kontratı olursa, büsbütün bağımsızdır. Sözleşmede açık olarak şart koşulanın ya da ülkenin alışılıp kaynaşılmış kanunu ile, üzerine yüklenenin dışında en ufak bir hizmeti bile toprak sahibi ondan beklememelidir.

Toprak kiracıları böylelikle bağımsızlaşıp maiyete de yol verilince, büyük mülk sahipleri, artık adaletin düzgün şekilde yürütülmesine ket vuramaz yahut ülkenin dirliğini bozamaz oldular. Doğumla elde ettikleri hakkı, Esav[202] gibi, açlık ve darlık zamanında bir çanak çorbaya değil, bolluk içinde, ne yaptıklarını bilmeyerek; ağır başlı insan işinden çok, çocuk oyuncağı olmaya yaraşan cavalacoz eşya ile anlamsız nesneler uğruna sattıkları için, kentteki hallice bir hisarlı ya da tacir kadar sönük kaldılar. Çalışmasına ket vurmaya ne kırda ne kentte kimsenin yeter gücü olmadığından, ikisinde de, düzgün bir hükümet kuruldu.

İşbu konu ile belki ilgisi yoktur ama sözünü etmeden yapamayacağım: Art arda birçok kuşak boyunca, babadan oğula geçmiş hatırı sayılır mülkü bulunan pek eski ailelere, ticaretçi ülkelerde çok az rastlanır. Bunun tersine, Galya yahut İskoçya yaylaları gibi, ticareti az ülkelerde böylesi pek çoktur. Arap tarihlerinin baştan aşağı ataların şecereleriyle[203] dolu olduğu anlaşılıyor. Bir Tatar Hanı'nın kaleme aldığı, Avrupa dillerinden epeycesine çevrilmiş bir tarih vardır ki, içinde başka şey yok gibidir; o milletlerde, eski ailelerin pek çok olduğunu gösterir bu. Zengin bir kimsenin, gelirini

besleyebildiğince adam beslemekten başka şekilde harcayamadığı ülkelerde, sıfırı tüketmesi beklenmez ve, anlaşılan, ondaki iyilikseverliğin, gücü yettiğinden fazlasını beslemeye kalkışacak kadar ileri gittiği olmaz. Ama, gelirini alabildiğine kendisine harcayabildiği bir yerde, çoğu kez, masrafına sınır olmaz. Çünkü, çokluk, çalımının ya da özüne karşı olan sevgisinin sınırı yoktur. Bundan dolayı, ticaretçi ülkelerde, çarçur olmalarını önlemek üzere kanunun koymuş olduğu çok sert hükümlere karşın, servetin, uzun zaman aynı aile içinde kaldığı pek olmaz. Gösterişsiz milletler arasında ise, tersine, hiçbir kanun hükmü olmaksızın, uzun zaman, aynı familya içinde kalır. Çünkü mallarının tüketilip bozulur tabiatta oluşu, Tatarlar yahut Araplar gibi çoban milletler arasında bütün bu gibi düzenlemeler ister istemez olanaksız kılar.

Kamu hayrına pek büyük önemi olan bir devrimi, böylece, kamuya hizmeti aklından bile geçirmeyen iki ayrı halk tabakası meydana getirmiştir. Büyük mülk sahiplerini harekete geçiren tek neden, pek çocukça bir gururun[204] okşanması idi. Onlardan çok az gülünç olan tacirlerle çiftçiler, sırf kendi çıkarlarını gözeterek, nerede bulurlarsa meteliği elden kaçırmamaktan oluşan madrabazlık kuralı gereğince davranmışlardır. Birinin budalalığı, ötekinin çalışması ile yavaş yavaş vücuda gelmekte olan büyük devrimi, ikisi de ne biliyor, ne bunun önceden farkına varıyordu.

Böylelikle, Avrupa'nın çoğu kısmında, kentlerdeki ticaretle sanayi, kırlardaki bayındırma ile tımarın sonucu olacak yerde, nedeni ve vesilesi olmuştur.

Ancak, bu düzen, işlerin doğal gidişine aykırı olduğundan, ister istemez hem yavaş hem kararsızdır. Zenginliği, fazlasıyla, ticaretine ve sanayisine bağlı bulunan Avrupa ülkelerinin ağır gelişimi ile zenginliği baştan aşağı tarıma dayanan Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizin hızlı ilerleyişlerini kıyaslayınız. Avrupa'nın çoğu kısmında, ahali sayısının beş yüz yıl geçmeden iki katına çıkacağı sanılmıyor. Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizin birçoğunda, nüfusun yirmi yirmi beş senede iki katına çıktığı görülmüştür. Avrupa'da, mülkün büyük evlada geçmesi ve türlü şekillerde aile elinde kalıp gitmesiyle ilgili kanun, büyük mülkün parçalanmasını önleyerek ufak mülk sahiplerinin çoğalmasına engel olmaktadır. Bununla birlikte, ufak arazisinin kıyısını bucağını bilen ve mülkün, hele küçük mülkün, tabiatıyla ilham ettiği[205] sevgi ile onu

gözeten, bundan dolayı da, onu hem işlemekten hem bezemekten zevk alan küçük mülk sahibi; bütün bayındırıcılar içinde genel olarak en çalışkanı, en akıllısı, en başarılısıdır. Sonra aynı düzenlemeler, nice toprakları pazarın dışında tuttuklarından, her zaman için, satılık araziden çok, satın alacak sermaye bulunur. Böylece, satılan, hep tekel fiyatına satılır. Toprak geliri, hiçbir zaman, satın alma bedelinin faizini çıkarmaz; üstelik onarmalar ve para faizinin bağımlı bulunmadığı geçici zorunluluklarla yükü ağırlaşmış olur. Toprak satın almak, Avrupa'nın her yerinde, ufak bir sermaye için en kârsız iştir. Gerçekte, işten elini eteğini çeken orta halli bir adam, ufak sermayesini, daha güvenilir olduğu için, bazen toprağa yatırmayı yeğ eder. Geliri başka kaynaktan olan bir meslek adamı da, tasarruflarını aynı tarzda sağlama bağlamaktan, çokluk, hoşlanır. Gelgelelim bir zanaata yahut bir mesleğe girecek yerde, ufak bir toprak parçasının satın alınıp işletilmesinde iki üç bin lira harcayan bir genç, kimseye muhtaç olmadan, pek mutlu ömür sürmeyi gerçi umabilir ama, sermayesinin bir başka türlü çalıştırılmasıyla elde edebilecek olduğu büyük servet ya da yücelme umuduna toptan veda etmesi gerektir. Zaten bu kimse, mal sahibi olmayı aklından geçiremezse de, çiftçi olmağı çoğu kez hor görür. Onun için, piyasaya sürülen toprağın azlığı ve fiyatının yüksekliği, haliyle oraya yönelecek olan birçok sermayenin, toprağın işlenip bayındırılmasında kullanılmasına ket vurur. Tersine; Kuzey Amerika'da ise elli altmış lira, çoğu zaman çiftçiliğe başlamak için yeter sermaye sayılır. İşlenmemiş toprak alımı ve bayındırılması, orada en küçük sermaye için de en büyük sermaye için de, en kârlı iş; o ülkede kavuşabilecek olanca servete ve yücelmeye götüren en kestirme yoldur. Gerçekte, Kuzey Amerika'da böyle toprak, hemen hemen bedavaya ya da doğal mahsulü değerinden çok aşağı bir fiyata alınır. Bu, Avrupa'daki yahut gerçekte, bütün toprakların çoktan özel mülk olduğu hiçbir ülkede, imkânı olmayacak bir şeydir. Şu var ki, toprak mülkleri, arkasında kalabalık bir aile bırakan mal sahibinin ölümü üzerine, bütün çocuklar arasında eşit olarak bölüşülse, mülk, genel olarak, satılır. Piyasaya öyle çok toprak çıkar ki, artık, tekel fiyatına satılamaz olur. Toprağın safi geliri, satın alma bedeli faizini, daha ödeyecek gibi olur; küçük bir sermaye herhangi bir başka şekildeki kadar kârlı olarak toprak satın alınmasında kullanılabilir.

Toprağın doğal bereketi, ülkenin bütününe oranla deniz kıyısının fazla geniş oluşu, içinden geçen, bazı en kuytu yerlerine kadar su ulaştırma

kolaylığı sağlayan birçok kullanışlı ırmaklar dolayısıyla, Avrupa'da gerek dış ticaretin gerek uzak yerlerdeki satışlara dönük sanayinin ve bunların doğurabileceği bütün bayındırmaların merkezi olmaya, doğa bakımından, belki İngiltere kadar elverişli bir büyük ülke yoktur. Sonra, Elizabeth saltanatı başından beri, İngiliz kanunları ticaretle sanayinin çıkarını özel olarak kollamıştır. Gerçekte, Hollanda da hariç tutulmak üzere, Avrupa'da, genelllikle, kanunun bu çeşit zanaata daha elverişli olduğu bir ülke yoktur. Nitekim bütün bu süre içinde, ticaret ve sanayi boyuna ileri gitmiştir. Kuşkusuz, kırların işlenip bayındırılması da azar azar gelişmiştir. Ama bu, ticaretle sanayinin, daha hızlı olan gelişmesinin arkasından, ağır ağır yürümüş gibidir. Kırların çoğu, belki, Elizabeth saltanatından önce ekilip biçilmiş olmak gerekir; hâlâ da pek büyük bir kısmı işlenmemiş olup, çoğunun tımarı mümkün olabilecek düzeyden çok aşağıdır. Bununla birlikte, İngiliz kanunu ticareti korumakla, tarımı dolaylı şekilde tuttuğu gibi, birçok doğrudan doğruya özendirmelerle de bunu kayırmaktadır. Kıtlık zamanları dışında, zahire ihracı hem serbesttir hem de ihracatı prim verilerek özendirilmektedir. Orta derecede bolluk olan zamanlarda, yabancı zahire ithali üzerine, yasak derecesine varan yüksek resimler bindirilmiştir. İrlanda hariç dışarıdan canlı hayvan getirilmesi, her zaman yasaktır. Oradan gelmesine de son zamanlarda izin verilmiştir. Şu halde, toprağı işleyenlerin avucunda, toprakta yetişen en büyük, en önemli iki madde üzerinde, yani ekmekle kasaplık et üzerinde, hemşerilerine karşı bir tekel vardır. Bundan böyle göstermeye çalışacağım gibi, aslında, bu özendirmeler belki baştan aşağı hayalden de oluşsa, hiç değilse, kanun yapıcının tarımı kayırmakta iyi niyeti olduğunu yeterince gösterir. Ancak, bunların hepsinden çok önemi olan, İngiltere çiftçilerinin, kanunun verdiği olanak ölçüsünde, güvenli, bağımsız, saygıdeğer kılınmasıdır. Bundan dolayı, mülkün büyük evlada geçmesi hakkı yürürlükte olan, öşür[206] verilen, kanunun ruhuna aykırı olmakla birlikte aile içinde devredilen mülklere kimi hallerde göz yumulan hiçbir ülke, tarımı İngiltere'den daha çok özendiremez. Bütün bunlara karşın ekilip biçilme durumu, yine, anlattığımız gibidir. Dolaylı olarak, ticaretin gelişmesinden ileri gelenin yanı sıra, kanun tarıma doğrudan doğruya başkaca bir özendirmede bulunmayıp, çiftçileri, Avrupa'nın çoğu öteki ülkelerinde olduğu durumda bıraksa, hal ne olurdu? Elizabeth saltanatı başından beri, şimdi iki yüzyıldan fazla oluyor. Yeryüzünde refah da, çoklu, sürse sürse bu kadar uzun sürer.

İngiltere'nin ticaretçi bir ülke olarak sivrilmezden aşağı yukarı yüz yıl önce, Fransa'nın dış ticarette enikonu bir payı olduğu anlaşılıyor. Fransız donanması, VIII. Charles'ın Napoli seferinden önce, o zamanın anlayışına göre, hatırı sayılır büyüklükte idi. Bununla birlikte, Fransa'da ekip biçme, bayındırlık, genel olarak İngiltere'ye göre aşağıdır. O ülkenin kanunu tarımı, hiçbir zaman İngiltere'deki gibi doğrudan doğruya özendirmiş değildir.

İspanya ile Portekiz'in, Avrupa'nın başka bölgeleriyle olan dış ticareti, daha çok, yabancı gemilerle yapılmakla birlikte pek önemlidir. Sömürgeleriyle olan ticaretleri, kendi gemileriyle yapılmakta; bu sömürgeler çok zengin ve geniş olduğundan, bu ticaret, pek daha ileri gitmiş bulunmaktadır. Ama o ülkelerin ikisinde de, bunun, uzak yerlerdeki satışlar için öyle hatırı sayılır bir sanayi meydana getirdiği olmamıştır. Her ikisinin çoğu kısmı, hâlâ işlenmemiş olarak kalmaktadır. İtalya bir yana bırakılırsa, Portekiz'in dış ticareti, Avrupa'daki herhangi büyük bir ülkenin dış ticaretinden kıdemce eskidir.

Avrupa'da, İtalya; dış ticaret ile uzak yerde satışa dönük sanayi sayesinde her yanı işlenip bayındırılmış olduğu anlaşılan biricik büyük ülkedir. Guicciardin'e göre, VIII. Charles istilâsından önce, İtalya'nın en dağlık ve çorak bölgeleri, en düz, en bereketli kısımları kadar işlenmişti. Belki ülkenin elverişli yöresinin ve o zaman orada tutunmuş olan çok sayıda bağımsız devletlerin de bu genel işlenmede az yardımı olmamıştır. Yeni zaman tarihçilerinin en akıllı ve ağır başlısının bu genel anlatımına karşın, o zamanki İtalya'nın şimdiki İngiltere'den daha iyi işlenmemiş olması da imkânsız değildir.

Bununla birlikte, bir ülkenin ticaretle sanayiden elde ettiği sermaye; bir kısmı, o ülke topraklarının işlenip bayındırılmasında sağlama bağlanarak kökleştirilinceye değin, inan olmayan, kararsız bir varlıktır. Pek yerinde olarak denildiği gibi, bir tacir, muhakkak herhangi bir ülkenin yurttaşı olmak gerekmez. Alışverişini nerede yapacağı, onun için o kadar fark etmez. Birazcık soğuyuvermesi, sermayesini ve yanı sıra, bu sermaye ile beslenen bütün çalışmayı bir ülkeden bir başkasına aktarmasına sebep olur. Yapı yahut uzun ömürlü toprak ıslahları şeklinde sanki o ülkenin yüzünü kaplayıncaya dek bu sermayenin hiçbir kısmı için, herhangi bir ülkenin malı olduğu söylenemez. On üçüncü ve on dördüncü yüzyılların karanlık olan tarihlerinde yazılanlar dışında, çoğu Hans kentlerinde bulunduğu söylenen

büyük zenginlikten, şimdi geriye bir şeyler kalmamıştır. Bunlardan kimisinin nerede kurulmuş olduğu yahut bir kısmına takılan Latince adların, Avrupa'da hangi kentlerine ilişkin olduğu bile belli değildir. On beşinci yüzyıl sonu ile on altıncı yüzyıl başında, İtalya'nın uğradığı musibetler; Lombardy ile Tuscany'nin ticaret ve sanayisini çok azaltmış olmakla birlikte, bu kentler, hâlâ Avrupa'nın en kalabalık, en iyi işlenmiş ülkelerinden olmakta bulunmuşlardır. Flanders iç savaşı ve bunun ardından gelen İspanyol hükümeti; Anvers, Ghent ve Bruges'daki geniş ticareti silip süpürdü. Ama Flanders hâlâ Avrupa'nın en zengin, en işlenmiş, en nüfuslu illerinden biri olmaya devam ediyor. Her zamanki savaş ve hükümet devrimleri, sırf ticaretten doğan zenginliğin kaynaklarını hemen kurutur. Tarımın daha temelli bayındırmalarından ileri gelen zenginlik çok daha ömürlüdür; ancak, Avrupa'nın batı illerinde, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden biraz önce ve biraz sonra olduğu gibi, üst üste bir iki yüzyıl sürüp giden, düşman ve barbar milletlerin yağmalarından doğan çok daha şiddetli sarsıntılar yüzünden yok olabilir.

Dördüncü Kitap

Siyasal Ekonomi Sistemleri Üzerine

Giriş

Bir devlet adamı ya da kanun yapıcı ile ilgili bir bilim kolu sayıldığında, siyasal ekonomi, iki ayrı amaç güder: Birincisi, halka bol bir gelir veya geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların, kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; ikincisi, devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmaktır. Halkı da, hükümdarı da zengin etmek gayesini[207] gözetir.

Halkın zengin edilmesi bakımından, başka başka çağlarda ve milletlerde servetin türlü gelişmeleri, iki ayrı siyasal ekonomi sistemi yaratmıştır. Birine ticaret, ötekine, tarım sistemi denilebilir. Bunların her ikisini, elimden geldiğince eksiksiz ve açık olarak anlatmaya çalışacağım. Önce, ticaret sistemini ele alacağım. Bu, çağcıl sistem olup, ülkemizde ve zamanımızda en iyi anlaşılandır.

Bölüm I

Ticaretçi ya da Merkantilist Sistem İlkesi Üzerine

Zenginliğin paradan ya da altınla gümüşten oluştuğu halk arasında yaygın bir düşünüş olup, tabii, paranın, ticaret aracı ve değer ölçüsü olan katmerli görevinden ileri gelmektedir. Para, alışverişte aracı olduğu için, gereksindiğimiz her başka şeyi, paramız varsa, herhangi öbür nesne ile elde edebileceğimizden daha çabuk edinebiliriz. Büyük işin, parayı bulmak olduğunu, her zaman görürüz. O ele geçti mi, artık, herhangi bir satın almada bulunmakta güçlük kalmaz. Değer ölçüsü olmasından ötürü, bütün öteki mallara, değiş edilecekleri para miktarı ile paha biçeriz. Zengin bir adam için, çok paralı; yoksul bir adam için, meteliksiz deriz. Tutumlu bir adam ya da zengin olmaya can atan bir insan için, paraya bayılıyor, denir. Savruk, eli açık ya da müsrif bir adam için de, parayı umursamaz, denir. Zengin olmak, para edinmektir. Sözün kısası, zenginlik ile para, herkesin dilinde, her bakımdan eş anlamda sayılır.

Zengin bir ülkenin de, zengin bir adam gibi, içinde para kaynayan bir ülke olduğu sanılır. Bir ülkede, altınla gümüş yığmak da, orasını zengin etmek için en kestirme yol sayılır. Amerika'nın keşfinden biraz sonra, bilinmeyen bir kıyıya vardıklarında, İspanyalılar'ın ilk soruşturdukları, yakınlarda altın veya gümüş bulunup bulunmayacağı oluyordu. Aldıkları bilgiye göre, oranın yurt edinilmeye değer olup olmadığını ya da ülkenin fethe değip değmediğini kestiriyorlardı. Ünlü Cengiz Han'ın oğullarından birine, Fransa Kralı'nın elçi gönderdiği rahip Plano Carpino'ya Tatarlar ikide bir, Fransız ülkesinde bol davar ve sığır bulunup bulunmadığını sorup dururlarmış. Bunlarla İspanyollar'ın soruşlarındaki maksat birdi. Ülkenin fethe değecek kadar zengin olup olmadığını bilmek istiyorlardı. Genel olarak, para kullanmayı bilmeyen bütün çoban milletlerde olduğu gibi, Tatarlar arasında da hayvan, alışveriş aracı ve değer ölçüsüdür. Onun için, zenginlik, İspanyalılar'a göre altın ve gümüş demek olduğu gibi, onlara göre de, hayvandan oluşuyordu. Bu iki düşünüşten Tatarlar'ınki belki gerçeğe daha yakındı.

Bay Locke, para ile öteki taşınır mallar arasında bir fark gözetir. Der ki, bütün öteki taşınır mallar pek tüketilir nitelikte oldukları için, onlardan meydana gelen zenginliğe fazla güven olmaz. Bakarsınız, bir yıl, taşınır mallardan geçilmeyen bir millet, ertesi yıl, hiç ihraçta bulunmadığı halde,

sırf israfı ile tedbirsizliği yüzünden bu malların kıtlığını çok çeker. Para ise, tersine olarak, vefalı bir dosttur. Elden ele dolaşsa bile, ülke dışına çıkmaktan alıkonulabilirse, çarçur edilip tüketilmesi, öyle pek olasılık içinde değildir. Şu halde, Bay Locke'a göre, altın ve gümüş, bir milletin taşınır zenginliğinin en dayanıklı, en sağlam kısmı olup, onca bu metalleri çoğaltmak, bu bakımdan, milletin siyasal ekonomisinin en büyük amacı olmalıdır.

Başkaları şunu kabul ediyorlar ki, bir millet bütün cihandan ayrı kalabilse, o ülkede, istediği kadar, çok veya az para tedavül etmesinin önemi olmaz. Bu paranın aracılığı ile elden ele dolaşan tüketim eşyası, yalnızca, daha çok ya da az sikke karşılığında değiş edilmiş olur. Ancak, ülkenin gerçek zenginliğinin veya yoksulluğunun, tamamıyla bu tüketim eşyasının bol yahut kıt oluşuna bağlı bulunduğunu itiraf ediyorlar. Ama yabancı milletlerle temasları bulunup yurtdışı savaşlar yapmak, uzak ülkelerde donanmalar, ordular bulundurmak zorunda olan ülkeler için durumun başka türlü olduğunu düşünüyorlar. Bu, diyorlar, onların masrafını ödemek için dışarıya para göndermekle kabil olur. Yurt içinde epeyce parası olmadan da, bir millet dışarıya fazla para gönderemez. Onun için, böyle her millet, barış zamanında, altınla gümüş biriktirmeye çalışmalıdır. Gerekince, elinde, yurt dışı savaşları yapabilecek şeyi bulunur.

Halkın zihninde yer tutan bu düşüncelerden ötürü, teker teker bütün Avrupa milletleri, pek bir sonuç almamakla birlikte, ülkelerinde altınla gümüş biriktirmek için mümkün olabilecek her aracı incelemişlerdir. Avrupa'ya bu metalleri sağlayan belli başlı madenlerin sahibi İspanya ile Portekiz, onların ihracını ya en şiddetli cezalarla yasak etmiş, ya da önemli bir resme bağımlı tutmuştur. Buna benzer yasağın, eskiden, çoğu öteki Avrupa milletlerinin siyasetleri arasında bulunduğu anlaşılıyor. Ülkeden dışarı altın ve gümüş götürülmesini, ağır cezalarla yasak eden bazı eski İskoç parlamento kararları gibi en beklenmedik yerde bile, buna rastlıyoruz. Bunun benzeri siyasa, eskiden, Fransa'da, İngiltere'de de vardı.

Bu ülkeler, ticaretçi durumuna gelince, tacirler, birçok hallerde bu yasağı pek uygunsuz buldular. Ülkelerine sokmak yahut başka bir yabancı ülkeye ulaştırmak istedikleri yabancı malları, altın ve gümüşün aracılığıyla, bir başka eşya ile alabileceklerinden çoğu zaman daha ucuza satın

alabiliyorlardı. Onun için, bu yasaktan ötürü, ticarete zarar veriyor diye, sızlandılar.

Birincisi, yabancı mal satın almak üzere altın ve gümüş ihraç etmenin, ülke içinde bu metallerin miktarını her zaman azaltmadığını söylediler. Hatta tersine olarak, çoğu zaman, bu miktarı artırabilirmiş. Çünkü, bu yüzden ülkedeki yabancı mal tüketimi artmayacak olursa, bu mallar, yeniden yabancı ülkelere ihraç olunabilirmiş. Orada, büyük bir kârla satılınca, satın alınmaları için ilkin dışarı gönderilmiş bulunandan daha çok parayı geri getirebilirmiş. Bay Mun, dış ticaretin bu işlemini, tarımdaki tohum atma ve hasat zamanlarıyla kıyaslıyor. Diyor ki: "Yalnız çiftçinin çok çok güzelim zahireyi toprağa attığı, tohum çekme zamanındaki davranışlarına bakarsak, ona, çiftçiden ziyade kaçık deriz. Ama çalışmasının amacı olan hasat işlerini göz önüne getirirsek, yaptıklarının değerini, bundan doğan bereketi takdir ederiz."

İkincisi; diğerlerine oranla hacimlerinin ufak olması dolayısıyla, kolayca dışarı kaçırılabileceğinden, altınla gümüşün ihracına bu yasağın engel olamayacağını söylediler. Ancak, ticaret dengesi dedikleri şeye gereken özeni göstermekle, bu ihracın önüne geçilebilirmiş. Ülke, ithal ettiğini aşan değerde ihraçta bulunursa, yabancı milletler o ülkeye bir bakiye[208] borçlanırlarmış. Bunun altın ve gümüşle ödenmesi gerekir. Dolayısıyla da bu metallerin o ülkedeki miktarı artarmış. Ama ihraç ettiğinden fazla tutarda ithalde bulunduğu zaman, tersine bir bakiye, yabancı milletlere borç kalır ve bu onlara ister istemez aynı şekilde ödenir, dolayısıyla da, o metallerin miktarı azalırmış. Öyle olunca, bu metallerin çıkışını yasak etmek ihracatı önlemez, daha rizikolu kıldığı için pahalandırırmış. Kambiyo, böylelikle, bakiyeyi borçlu bulunan ülkenin, haliyle olabileceğine kıyasla daha çok aleyhine dönermiş. Çünkü, yabancı ülke üzerine bir poliçe satın alan tacir, onu satan bankacıya hem parayı oraya göndermenin doğal rizikosunu, zahmetini ve masrafını hem de yasaktan ileri gelen olağanüstü riziko bedelini ödemek zorunda imiş. Kambiyo bir ülkenin ne denli aleyhine olursa, ticaret dengesi de kuşkusuz öylesine aleyhine olurmuş. Çünkü bakiyenin borçlanıldığı ülkelerin parası ile kıyaslanınca, o ülke parasının değeri muhakkak bir o kadar eksilirmiş. Örneğin, İngiltere ile Hollanda arasındaki kambiyo, %5 İngiltere aleyhine olsa, Hollanda'daki yüz onça gümüşlük bir poliçeyi satın almak için, İngiltere'de yüz beş onçalık gümüşe ihtiyaç olurmuş. Demek, İngiltere'deki yüz beş onçalık gümüş,

Hollanda'da yalnızca yüz onça gümüş eder, ancak o oranda Hollanda malı satın alırmış. Ama tersine olarak, Hollanda'daki yüz onça gümüş, İngiltere'de yüz beş onça eder, o oranda İngiliz malı satın alırmış. Hollanda'ya satılan İngiliz malları, kambiyo farkı ölçüsünde ucuza: İngiltere'ye satılan Felemenk malları ise pahalıya satılırmış. Birisi, İngiltere'ye bu fark kadar eksik Felemenk parası çeker; öteki de, o kadar fazla İngiliz parasını, Hollanda'ya çekermiş. Bundan ötürü, ticaret dengesi ister istemez o oranda İngiltere aleyhine olur; Hollanda'ya ihraç edilmek üzere daha büyük bir altın ve gümüş fazlasını gereksindirirmiş.

Bu muhakemelerin[209] birazı doğru, birazı safsata[210] idi. Ticarette, altınla gümüş ihraç edilmesinin çoğu zaman ülkeye yararlı olduğunu ileri sürdüğü noktaya değin doğru idi. Özel kişiler bu metalleri ihraçta şu ya da bu şekilde fayda gördükçe, hiçbir yasağın bunların ihracına engel olamayacağını söylerken de, yine isabetli idiler. Ama bu metallerin miktarını korumanın yahut çoğaltmanın, böyle bir özen göstermeksizin ticaret serbestliğinin gerektiğince sağlamaktan hiç geri kalmadığı bir başka faydalı malın miktarını korumaya ya da artırmaya kıyasla daha çok hükümet özenini gerektirdiğini sanmakla, safsataya düşüyorlardı. Yüksek kambiyo fiyatının, aleyhte dedikleri ticaret denkliğini kuşkusuz artırdığını yahut daha çok altın ve gümüşün ihracına sebep olduğunu söylemeleri de, belki mugalata[211] idi. Gerçekte, yabancı ülkelerde para ödeyecek olan tacirler için, bu yüksek fiyat, pek elverişsizdi. Bankacıların, kendilerine, bu ülkeler üzerine verdikleri poliçeler için o oranda pahalı ödemede bulunuyorlardı. Ancak, yasaktan ileri gelen riziko, bankacılar için olağanüstü bir masraf doğurabilirse de, kesenkes daha çok parayı ülke dışına götürmesi gerekmez. Bu masrafın topu birden, parayı kaçırırken, genel olarak, ülkede yapılır; çekilmiş bulunduğu tutardan metelik fazlasının ihracına sebep olduğu olmaz. Kambiyonun yüksek olan fiyatı, bu yüksek kambiyoyu, mümkün olduğu kadar ufak bir tutar üzerinden ödeyebilmeleri için, tacirleri doğal olarak ihraçlarını ithalleriyle aşağı yukarı denkleştirmeye çalışmaya da çeler. Sonra, yüksek kambiyo fiyatı, yabancı malların fiyatını yükseltmek; böylece, onların tüketimini azaltmakla bir vergi gibi etki yapmış olmalıdır. Onun için, aleyhte adını verdikleri ticaret dengesini, dolayısıyla da altın ve gümüş ihracını, çoğaltmaya değil, azaltmaya vesile olur.

Bununla birlikte, bu iddialar kime söylense, ileri sürüldükleri şekilde onları kandırıyordu. Bunları, tacirler parlamentolara ve hükümdar kurullarına, soylulara ve taşra beylerine; ticaretten anladığı sanılanlar, bu konu üzerinde bir şeyden haberi olmadıklarını bilenlere sunuyordu. Dış ticaretin ülkeyi zengin ettiğini, tecrübe, soylularla taşra beylerine olduğu kadar tacirlere de göstermişti. Ama bunun nasıl ya da ne biçim olduğunu hiçbiri iyice bilmiyordu. Tacirler, bunun kendilerini nasıl zengin ettiğini pekâlâ biliyorlardı. Bunu bilmek görevleri idi. Ama ülkeyi nasıl zenginleştirdiğini bilmek onların işi değildi. Bu konuyu, ancak dış ticaretle ilgili kanunlarda her bir değişiklik yapılması için ülkelerine başvurma gereksinmesini duyunca düşündükleri oluyordu. O zaman, ticaretin hayırlı etkileri, kanunların o sıradaki durumları ile bu etkilere nasıl ket vurduğu hakkında bir şey söylemek gerekiyordu. Dış ticaretin ülkeye para getirdiği; fakat haliyle getirebileceği kadarını getirmesine sözü geçen kanunların engel olduğu söylenince, sorun üzerinde yargıda bulunacak kimselere bu, işin pek doyurucu bir açıklanışı gibi geliyordu. Onun için, bu iddialar, istenilen sonucu doğuruyordu. Fransa ile İngiltere'deki altın ve gümüş ihracı yasağı, yalnızca bu ülkelerin kendi sikkeleri üzerinde idi. Yabancı sikke ve külçe ihracı, serbest bırakılmıştı. Hollanda ile bazı başka yerlerde bu özgürlük, ülke sikkesini bile kapsamına almıştı. Hükümetin dikkati, altın ve gümüş ihracına gözcülük etmekten, bu metallerdeki bir artışı ya da eksilişi doğuracak biricik neden olarak, ticaret dengesi üzerinde bekçilik etmeye çevrildi. Bir faydasız çabadan vazgeçilip daha girdili çıktılı, daha zahmetli ve tıpkı öteki kadar yararsız bir başka işe sarılındı. Mun'un kitabının adı olan Dış Ticarette İngiltere Hazinesi, yalnız İngiltere'nin değil, bütün öteki ticaretçi ülkelerin de siyasal ekonomisinde temel kural oldu. Aynı sermayenin en büyük geliri getirip, ülke halkı için en büyük işi yarattığı, hepsinin önemlisi olan iç ticaret, anayurt ticareti, dış ticaretin yalnızca yardımcısı gibi sayılıyordu. Bu ülkeye ne para getiriyor, ne de ülkeden para çıkarıyor, deniyordu. Bunun için, parlamasının ya da sönmesinin, dolaylı şekilde, dış ticaret durumuna dokunması bir yana bırakılırsa, iç ticaretle, ülke, hiçbir zaman ne daha zengin ne daha yoksul olabilirdi.

Madenleri bulunmayan bir ülkenin altınını ve gümüşünü, bağları olmayanın şarabını dışarıdan getirmesi gibi, kuşkusuz, yabancı ülkelerden çekmesi gerektir. Bununla birlikte, hükümet dikkatinin bu amaçların birine, ötekinden daha çok yönelmesi gerekli gibi görünmez. Şarap satın alacak

nesnesi bulunan bir ülke ihtiyacı olduğu şarabı her zaman alır. Altınla gümüş satın alacak nesnesi olan bir ülke de, bu metallerden hiç yoksun kalmaz. Bu metaller, bütün öteki metaller gibi, belirli bir fiyata satın alınırlar; onlar, bütün öteki malların pahası olduğu gibi, bütün öteki mallar da, bunların pahasıdır. Hükümetin hiçbir özeni olmaksızın, ticaret özgürlüğünün, gereksindiğimiz şarabı bize her zaman sağlayacağına tam güvenimiz vardır. Mallarımızı elden ele dolaştırmakta ya da başka hizmetlerde, satın almaya veya kullanmaya gücümüzün yeteceği olanca altınla gümüşü, onun her zaman sağlayacağına da aynı inanla güvenebiliriz.

İnsan emeğinin satın alabileceği yahut üretebileceği her malın miktarı, her ülkede etkin talebe; veya, onu hazırlayıp piyasaya getirmek için verilmesi gereken rant, emek ve kârların tümünü ödemeye istekli olanların talebine göre, kendiliğinden, doğal şekilde düzenlenir. Ama hiçbir mal kendini bu etkin talebe, altından ya da gümüşten daha kolay yahut daha kesin olarak uyduramaz. Çünkü hacimleri küçük, değerleri büyük olduğu için, bir yerden bir başka yere, ucuz olduğu yerlerden pahalı bulunduğu yerlere, bu etkin talebi aştığı yerlerden, buna elvermediği yerlere, hiçbir mal bu metallerden daha kolay taşınamaz. Örneğin, İngiltere'de fazladan bir miktar altın için etkin talep olsa, bir posta gemisi, Lizbon'dan ya da bulunabileceği başka yerden, elli ton altın getirebilir. Bununla, beş milyondan çok gine basılabilir. Ama aynı değerde tahıl için bir etkin talep olsa, bunun ithali, tonu beş gine hesabıyla, bir milyon tonluk gemiye, ya da her biri bin tonluk bin gemiye ihtiyaç gösterir. Buna İngiltere donanması yetmez.

Bir ülkeye ithal edilen altınla gümüş miktarı etkin talebi geçti mi, hükümet ne denli uyanık olsa, bunların ihracını önleyemez. İspanya ile Portekiz'in bunca kıyıcı kanunları, o ülkelerin altınıyla gümüşünü anayurtta tutabilmeye elvermemektedir. Peru ile Brezilya'dan durmaksızın yapılan ithaller, o ülkelerin etkin talebini aşıp bu metallerin oradaki fiyatını, komşu ülkelerdeki fiyattan aşağı düşürür yok; belirli bir ülkede, bunların miktarı, fiyatlarını, komşu ülkeler fiyatından daha yukarı çıkaracak şekilde, etkin talepten aşağı olursa; hükümetin, bunları ithal etmek üzere, zahmete katlanması için neden olamaz. İthallerini önlemeye zahmet etse bile, bunu gerçekleştirmek elinden gelmez. Ispartalılar'ın satın alacak nesnesi olunca, bu metaller, Lacedemon'a girmelerine karşı duran ne kadar Lycurgus kanunu seddi varsa hepsini yıkıp geçtiler. İngiliz ortaklığı çaylarına kıyasla ucuz olduğu için, bunca acımasız gümrük kanunları, Felemenk ile

Gottenburgh Doğu Hint ortaklıkları çayının ithalini önlemeye elvermemektedir. Gelgelelim, bir libre çay, karşılığında çokluk, gümüşle ödenen fiyatların en yükseklerinden biri olan on altı şilinin yüz kat kadar; aynı fiyatta altının ise iki bin katından fazla hacimdedir; bundan ötürü, kaçırılması o oranda güçtür.

Biraz pek bol oldukları yerlerden bulunmadıkları yerlere kolay ulaştırıldığı içindir ki, altınla gümüşün fiyatı, mevcutları pazarda gerektiğinden az ya da fazla olduğu zaman, hacimleri, durumlarının değişmesine engel olan çoğu öteki malların fiyatı gibi boyuna dalgalanmaz. Gerçekte, bu metallerin fiyatı, bütün bütün değişikliğe uğramaz değildir. Ama uğraması ihtimali bulunan değişmeler, genel olarak yavaş, azar azar, bir örnektir. Örneğin, İspanyol Batı Hint Adaları'ndan ardı arası kesilmeden yapılan ithaller dolayısıyla bu ve bundan önceki yüzyıl içinde, altınla gümüşün Avrupa'da, değer bakımından boyuna, fakat azar azar düştükleri sanılmaktadır. Bu düşünce belki yersizdir. Ancak, bütün öteki malların para fiyatını farkına varılır, göze çarpar şekilde birdenbire yükseltmek ya da düşürmek üzere, altınla gümüş fiyatında ansızın bir değişiklik yapmak, ticarette, Amerika'nın keşfinin doğurduğu tarzda bir devrime lüzum gösterir.

Böyle iken; onları satın alabilecek nesnesi bulunan bir ülkede, altın ve gümüş zaman olup kıtlaşırsa, hemen herhangi bir başka maldan çok, onların yerini doldurmak için çareler vardır. Sanayi gereci olmazsa, sanayinin durması gerekir. Yiyecek içecek olmazsa, halk aç kalır. Ama para bulunmazsa, epey elverişsiz olmakla birlikte, trampa, bunun yerini tutar. Veresiye alıp satma, çeşitli alışverişçilerin birbirlerinden olan alacaklarını ayda bir yahut yılda bir mahsup etmesi, daha az elverişsiz olarak paranın yerine geçer. İyi düzenlenmiş bir kâğıt para hem herhangi bir sakıncasız hem kimi hallerde, bir takım üstün faydalarla, onun işini görür. Demek her bakımdan, hükümetin dikkati, hiçbir zaman, bir ülkedeki para miktarının korunmasını ya da çoğaltılmasını gözetmeye yöneltildiğinde olduğu kadar, boşuna harcanmış olmaz.

Bununla birlikte en çok rastlanan sızlanma, para kıtlığıdır. Para, onu satın alacak nesnesi, ödünç alabilecek itibarı bulunmayanlar için, hep şarap gibi kıt olmalıdır. Elinde bunların ikisi de bulunanların, gereksindikleri paranın ya da şarabın yokluğunu çektikleri olmaz. Bununla birlikte, para kıtlığından

böyle sızlanan, hep yalnız sonunu düşünmeyen savurganlar değildir. Kimi kez, bu, bütün bir ticaretçi kasaba ile buna komşu kırları baştan başa kaplar. Çokluk buna neden, önünü ardını düşünmeden, hesapsızca ticarete kalkışmaktır. Tasarıları sermayelerine denk olmayan aklı başında adamların, masrafları gelirlerine denk olmayan müsrifler gibi, ne parayı satın alacak nesneleri, ne ödünç alacak itibarları olması ihtimali vardır. Tasarıları yoluna girmeden, sermayeleri, bunun yanı sıra itibarları elden gider. Para ödünç almak için çalmadıkları kapı kalmaz. Herkes de onlara, borç verecek para olmadığını söyler. Böyle baştan aşağı para kıtlığından sızlanılması bile, hep, ülkede her zamanki kadar altın ve gümüş sikkenin ortalıkta dolaşmadığını ispatlamayıp, karşılık olarak verecek bir şeyi bulunmayan bir sürü kimsenin, bu sikkeleri gereksindiğini gösterir. Ticaret kârları alışılandan yukarı oluverirse, hesapsız ticaret, gerek büyük gerek küçük tacirler arasında, salgın bir illet[212] haline gelir. Gerçi her zaman dışarıya alışılandan çok para göndermezler ama, gerek içeride gerek dışarıda miktarca alışılandan fazla veresiye mal satın alır; bedellerinin ödenmesi istenmeden mal karşılığının ellerine değeceği umuduyla, bu aldıklarını uzak bir piyasaya gönderirler. Mal karşılığı gelmeden, ödeme isteği gelip çatar. Ellerinde ise ne parayı satın alabilecekleri, ne ödünç almak üzere sağlam kefil gösterebilecekleri bir şey vardır. Para kıtlığından herkesin sızlanmasına neden, altın ya da gümüş kıtlığı değil, bu gibi kimselerin ödünç almakta, alacaklılarının ise ödemekte rastladıkları güçlüktür.

Zenginliğin, paradan yahut altınla gümüşten değil, paranın satın aldığı şeyden oluşup, yalnızca satın alırken değeri bulunduğunu ciddi ciddi ispata kalkışmak, pek gülünç olur. Para kuşkusuz, her zaman, ulusal sermayenin bir parçasını oluşturur. Ama önceden de gösterildiği gibi, genel olarak, bu sermayenin ufacık bir parçasını, hep de en faydasız kısmını vücuda getirir.

Tacire para ile mal satın almanın, genellikle mal karşılığı para almaktan daha kolay gelmesi, zenginlik, daha doğru olarak, maldan ziyade paradan oluştuğu için değildir. Para, ticarette kabul edilip kökleşmiş alet olduğundandır; karşılığında herşey derhal verilirken; herşeye karşılık, kendisi, her zaman aynı kolaylıkla alınamadığındandır. Sonra, çoğu mallar, paradan daha bozulabilir tabiatta olup, onları elde tutmakla, çoğu zaman tacir, daha büyük zarara uğrayabilir. Üstelik malı elinde tuttuğu zaman, cevaplandıramayacağı[213] para talepleriyle karşılaşması, bunların bedeli kasasında iken olduğuna kıyasla daha çok muhtemeldir. Hepsi bir yana;

tacirin kârı, satın almadan çok, satmadadır. Bütün bu bakımlardan, genel olarak, parasını malla değiş etmek için değil, malını paraya çevirmek için daha çok çırpınır. Gerçi, mağazası tıklım tıklım mal dolu olan tacir, kimi zaman bunları zamanında satamamakla batabilirse de, bir milletin yahut bir ülkenin, aynı kazaya uğraması beklenmez. Bir tacirin bütün sermayesi, çoğu zaman, para satın almaya dönük, bozulur tabiatta mallardan oluşur. Bir ülkenin, komşularından altın ve gümüş satın almaya ayrılabilecek olan toprağı ile emeğinin yıllık ürünü parçası ise pek ufaktır. Asıl büyük kısmı, elden ele geçip kendi aralarında tüketilir. Dışarıya gönderilen fazlanın bile çoğu, başka yabancı malların satın alınması içindir. Bundan dolayı, amacı onların satın alınması olan mallarla altın ve gümüş alınmasa da millet mahvolmaz. Gerçekte, biraz kayba ve tedirginliğe uğrayıp, paranın yerini tutmak üzere gerekli bazı çarelere başvurmak zorunda kalabilir. Bununla birlikte, toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, hep her zaman ki kadar yahut hemen hemen, aynı olur. Çünkü bu ürünü devam ettirebilmek için aynı yahut aşağı yukarı aynı tüketim sermayesi kullanılır. Malın parayı çekmesi, her zaman için, paranın mal çekmesi kadar kolay olmamakla birlikte, eninde sonunda, paranın malı çekmesinden daha muhakkak olarak, mal parayı çeker. Mal, para satın almaktan başka, daha bir çok maksada hizmet eder. Ama para, mal satın almaktan başka işe yaramaz. Onun için, para, ister istemez malın arkasından koşar. Ama mal, her zaman yahut kesenkes paranın peşinden koşmaz. Satın alan adam her zaman yeniden satmak niyetinde olmayıp, çoğu zaman, kullanmayı ya da tüketmeyi düşünür. Satan ise hep yeniden satın almayı düşünür. Birincisi, işinin çoğu zaman toptan hakkından gelebilir. Ötekinin ise, işinin yarısından fazlasını başardığı olmaz. İnsanlar, parayı, paradır diye istemezler; onunla satın alabilecekleri şeyin hatırı için isterler.

Tüketim eşyası için, az zamanda yok olur denir. Altınla gümüş ise daha dayanıklı tabiatta imiş. Sürekli ihraç olunmasa bunlar yüzyıllarca, üst üste yığılıp birikir; ülke zenginliği, inanılmayacak derecede artarmış. Bundan ötürü, bir ülke için, bu gibi uzun ömürlü malların, bozulabilir mallarla değiş edilmesinden daha elverişsiz bir şey olmayacağını iddia ederler. Gelgelelim, biz, İngiltere hırdavatının, Fransa şaraplarıyla değiş edilmesinden oluşan ticaretin sakıncalı olduğunu sanmıyoruz. Oysa ki, hırdavat, pek dayanıklı bir maldır. Ve böyle, bidüziye ihraç edilmeyip, yüzyıllar boyunca biriktirilse, ülkede, tencereyle tavadan geçilmezdi. Ancak, şurası hemen

göze çarpar ki, her ülkede, bu gibi kap kacak sayısına, ister istemez bunlara karşı olan ihtiyaç sınır çizer; orada her zaman tüketilen yemekleri pişirmek için gerekli bulunandan daha çok tencere ve tava olması anlamsızdır, yemek miktarı artarsa, tencere ve tava sayısı da, onunla birlikte derhal çoğalır. (Çünkü, artan yemek miktarının bir kısmı bu kapların satın alınmasında yahut işi gücü bunları yapmak olan işçilerden bir miktarının daha beslenilmesinde kullanılır.) Yine, şu da hemen anımsanmalıdır ki, her ülkedeki altın ve gümüş miktarına, bu metallere olan gereksinime sınır çizer; bunların faydası, sikke olarak malları elden ele dolaştırmaktan; kap kacak olarak, bir çeşit ev eşyası sağlamaktan oluşur, her ülkedeki sikke miktarı, elden ele dolaştıracağı malın değeri ile düzenlenir; o değer tutarı artırılınca, malı elden ele dolaştırmak için gerekli fazla sikkeyi bulabileceği yerde satın almak üzere, bir kısmı derhal dışarı gönderilir; kap kacak miktarı, o türlü süs ve gösterişe kendilerini kaptırmak isteyen özel ailelerin sayısı ve zenginliği ile düzenlenir; bu gibi ailelerin sayısı ve zenginliği artarsa, bu çoğalan servetin bir parçası pek muhtemel olarak, fazladan bir miktar mutfak takımını, bulunabildiği yerde satın almak üzere kullanılır; gereksiz miktarda altın ve gümüşü bir ülkeye sokarak yahut orada bulundurarak onun zenginliğini artırmaya kalkışmak, lüzumundan fazla mutfak takımı bulundurmaya zorlayarak özel ailelerin ağız tadını artırmaya yeltenmek kadar anlamsızdır. Bu lüzumsuz kap kacağı satın alma masrafı, aile ocağındaki yiyecek içeceğin miktarını yahut iyiliğini artırmayıp azaltacağı gibi, gereksiz miktarda altın ve gümüş satın alma masrafı da, her ülkede, halkı yedirip içiren, giydiren, barındıran; geçindirip çalıştıran zenginliği kuşkusuz aynı şekilde azaltmalıdır. İster sikke ister yemek takımı biçiminde olsun, altınla gümüşün, mutfak takımları gibi avadanlıklar olduğu hatırda tutulmalıdır. Bunların kullanılmasını; yani onlar aracılığıyla elden ele dolaştırılacak, yönetilecek ve hazırlanacak tüketim mallarını çoğaltınız; miktarı, kaçınılmaz şekilde, artırmış olursunuz. Ama olağanüstü yollardan miktarı artırmaya kalkışacak olursanız, aynı derecede kaçınılmaz şekilde, kullanmayı da, miktarı da azaltmış olursunuz. Miktar, bu metallerde, hiçbir zaman ihtiyacın gerektirdiğinden fazla olamaz. Bu miktardan fazla biriktirilirlerse, ulaştırılmaları pek kolay, boşu boşuna kullanılmadan yatmalarından ileri gelecek kayıp çok büyük olduğundan, hiçbir kanun, bunların derhal ülke dışına gönderilmelerinin önüne geçemez.

Bir ülkenin dış savaşlar yapabilmesini, uzak ülkelerde donanmalar, ordular bulundurabilmesini mümkün kılmak için, altınla gümüş biriktirmek her zaman gerekli değildir. Donanmalarla ordular, altın ve gümüşle değil, tüketim malları ile beslenebilir. Yurt içi çalışmasının yıllık ürünü yani topraklarından, emeğinden ve tüketilecek mal mevcudundan elde edilen yıllık geliriyle, ücra ülkelerde bu tüketim mallarını satın alabilecek nesnesi bulunan millet, orada dış savaşların masrafını görebilir.

Bir millet, uzak bir ülkedeki bir ordunun ulufesini ve yiyip içeceğini, üç şekilde; yani, dışarıya, (birincisi) birikmiş altın ile gümüşünün bir kısmını; ya da (ikincisi) yıllık sanayi ürününün bir kısmını; yahut (sonuncusu) yıllık işlenmemiş ürününün bir kısmını göndermekle elde edebilir.

Bir ülkede biriktiği ya da yığıldığı doğru olarak düşünülebilecek altınla gümüş, üçe ayrılabilir; birincisi; ortada dolaşan para; ikincisi, özel ailelerin süslü mutfak takımları; sonuncusu da, bir çok yılın tutumluluğu ile toplanıp, hükümdar hazinesine konmuş olabilecek olan para.

Ülkenin, elden ele dolaşan parasından, çok bir şey artırılabildiği pek olamaz. Çünkü bu parada fazlalık bulunduğu yok gibidir. Bir ülkede her yıl alınıp satılan malların değeri, bunların elden ele dolaştırılıp, gereken tüketicilere dağıtılması için belirli bir miktar paraya ihtiyaç gösterir; daha çoğunu kullanamaz. Tedavül kanalının, içini dolduracak kadar bir toplamı çekmesi gerekir. Bundan fazlasını, hiçbir zaman, içeri bırakamaz. Gelgelelim, dış savaş halinde, bu kanaldan, genel olarak, bir şeyler dışarı uğrar. dışarıda çok kimse beslenmesi yüzünden, anayurtta daha az insan beslenir. Yurt içinde, ortalıkta daha az mal dolaşır, bunları elden ele gezdirmek için, daha az paraya gerek olur. Böyle hallerde genel olarak İngiltere'deki hazine bonoları, bahriye poliçeleri ve banka varakaları gibi, şu ya da bu çeşit olağanüstü miktarda para çıkar; ortalıkta dolaşan altın ve gümüşün yerine geçerek, dışarıya bu metallerin daha büyük bir miktarının gönderilmesine fırsat verir. Gelgelelim, bütün bunlar, ağır masraflı, yıllarca süren bir dış savaşın yürütülmesi için, yoksul bir kaynak sağlayabilir.

Özel ailelerin mutfak takımlarının eritilmesinden ise büsbütün bir şey çıkmadığı, her defasında görülmüştür. Geçen savaşın başında, Fransızlar'ın bu tedbirle sağladıkları fayda, bu eşyanın biçimlerini yitirmesinden ileri gelen zararı bile karşılamamıştır.

Eskiden, birikmiş hükümdar hazineleri çok daha büyük, çok daha uzun ömürlü bir kaynak sağlardı. Şimdiki zamanlarda, Prusya Kralı'nı bir yana bırakırsanız, hazine biriktirmenin Avrupa hükümdarlarının siyasasında yeri bulunmadığı anlaşılıyor.

Tarihin kaydettikleri arasında, belki en pahalıya mal olan bu yüzyıldaki dış savaşların masrafını karşılamış ödeneklerin, ortalıkta dolaşan paraya, özel ailelerin mutfak takımlarına ya da hükümdar hazinesine pek dayanmadığı anlaşılıyor. Son Fransız savaşı, Büyük Britanya'ya, doksan milyondan fazlaya mal oldu. Yüklenilen yetmiş beş milyonluk yeni borçtan başka, toprak vergisine lira başına eklenen iki şilin ile, amortisman fonundan her yıl borç alınan miktar bunda dahildir. Bu giderin üçte ikisinden fazlası uzak ülkelere; Almanya'ya, Portekiz'e, Amerika'ya, Akdeniz Limanları'na, Doğu ve Batı Hint Ülkeleri'ne harcandı.

İngiltere Kralları'nın birikmiş hazinesi yoktu. Öyle olağanüstü miktarda süs eşyası eritildiğini duyduğumuz olmadı. Ülkede, ortada dolaşan altınla gümüşün son sekiz milyonu geçtiği sanılmamıştır. Ama, altının geçen defa yeniden basılmasından beri bunun, olduğundan epey daha aşağı hesaplandığı sanılıyor. Onun için, gördüğümü yahut işittiğimi hatırladığım en abartmalı hesaba göre, diyelim ki, altın ve gümüş bir arada olmak üzere, otuz milyonu bulmaktadır. Bu hesapla bile, savaş bizim paramızla yapılmış olsa idi, bu miktarın tümü, altı yedi yıl kadar bir süre içinde, hiç değilse, iki kez dışarı gidip geri gelmiş olmalıydı. Böyle olduğu kabul edilirse, bu, hükümet için paranın korunmasını kollamanın, ne denli gereksiz olduğunu gösterecek en kesin kanıtı sağlar. Çünkü bu varsayıma göre, ülkenin bütün parası, kimse farkına, varmadan, böyle kısacık bir zamanda, iki ayrı kez dışarıya çıkıp tekrar geri gelmiş olmak lazımdır. Bununla birlikte, tedavül kanalının, bu sürenin herhangi bir kısmında, her zamankinden daha boş gözüktüğü olmadı. Karşılığını ödeyebilecek nesnesi bulunan pek az kimsenin parasız kaldığı oldu. Gerçekte, dış ticaret kârları, bütün savaş boyunca, hele savaşın sonuna doğru, her zamankinden fazla oldu. Bu, her zaman olduğu gibi, Büyük Britanya'nın baştan aşağı her yanında, ilerisi gerisi düşünülmeden alışveriş edilmesine yol açtı. Bu ise, yine, alabildiğine hesapsız ticaretin peşini bırakmayan her zamanki para kıtlığı sızlanmasını yeniden doğurdu. Satın alacak nesnesi, ödünç alacak itibarı bulunmayan birçok kimse, parasızlık içinde idi. Borçlular, ödünç bulmakta güçlük çektikleri için alacaklılar da, alacaklarını devşirmede zorluğa uğradılar.

Bununla birlikte, ellerinde verecek kıymeti bulunanlar, altınla gümüşü genel olarak, değeri pahasına alabiliyorlardı.

Onun için, son savaşın pek ağır olan masrafı, başlıca altın ve gümüş gönderilerek değil, şu veya bu çeşit İngiliz mallarının ihracı ile ödenmiş olmalıdır. Hükümet yahut hükümet emriyle hareket edenler, bir yabancı ülkeye ödemede bulunmak üzere, bir tacirle bağıta girdi mi, bu tacir, kendisine bir poliçe verdiği yabancı muhabirine, dışarı, altın ve gümüşten çok, mal göndererek ödeme yapmaya çalışır. Büyük Britanya mallarına karşı o ülkede talep yoksa, bunları, o ülke üzerine bir poliçe satın alabileceği bir başka ülkeye göndermeye çalışır. Piyasaya gereği gibi uygun düşüyorsa, mal ulaştırmada büyücek bir kâr hiçbir zaman eksik olmaz. Altınla gümüş göndermede ise kâr hemen hemen yoktur. Bu metaller, yabancı mal satın alınmak üzere dışarı yollandıkları zaman, tacirin kârı, satın almadan değil, mala karşılık ele geçenlerin satılmasından meydana gelir. Ama bu metaller sırf bir borcun ödenmesi için dışarı gönderilirse, tacir hiçbir karşılık, dolayısıyla da, hiçbir kâr elde edemez. Bundan ötürü, tabii, dış borçlarını altınla gümüş yerine, mal ihracıyla ödemek üzere, bir yol bulmak için kafa yorar. Nitekim geçen savaş sırasında, geriye hiç karşılık getirmeksizin ihraç edilmiş çok miktar Britanya malına, Milletin Şimdiki Durumu adlı eserin yazarı değinmiş bulunmaktadır.

Yukarıda sözü geçen üç çeşit altın ve gümüşten başka, bütün büyük ticaretçi ülkelerde, dış alışveriş için, nöbetleşe ithal ve ihraç edilen epey külçe vardır. Ulusal sikke nasıl her ayrı ülkede ortada dolaşıyorsa, bu külçe de başka başka ticaretçi ülkelerde elden ele gezdiği için, yüce ticaret aleminin[214] parası sayılabilir. Ulusal sikke, hızını ve yönünü, her bir ülkenin sınırları içinde elden ele dolaşan mallardan alır. Ticaret aleminin parası ise bunu, türlü ülkeler arasında elden ele dolaşan mallardan alır. Birisi, aynı milletin başka başka bireyleri arasında, ötekisi ise başka başka milletlerin bireyleri arasında olmak üzere, ikisi de, değiş etmeleri kolaylaştırmada kullanılır. Koca ticaret aleminin bu bir kısım parası, son savaşı yürütmekte kullanılmış olabilir; belki, kullanılmıştır da. Genel bir savaş sırasında, esaslı barış zamanında alışılmış olandan farklı bir davranışın ve yönetiminin, bunu etkileyeceğini, onun daha çok savaş merkezinde elden ele gezeceğini, daha çok orası ile komşu ülkelerde, türlü orduların ulufesinin ve yiyip içeceğinin elde edilmesinde kullanılacağını sanmak doğaldır. Ama, Büyük Britanya'nın, bu ticaret âlemi parasından her

yıl böylece kullanmış olabileceği kısım, her yıl ya İngiliz mallarıyla ya onlarla satın alınmış bir başka şeyle satın alınmalıdır. Bu da bizi, yine, savaşı yürütmemizi mümkün kılan son kaynaklar olarak mallara, yani ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününe götürür. Gerçekte, böyle büyük bir yıllık giderin, büyük bir yıllık bir üründen ödenmiş olduğunu farz etmek doğaldır. Örneğin, 1761'in masrafı on dokuz milyonu aşıyordu. Elde ne birikmiş olsa, bir yılın böylesine israfını kaldıramaz. Bunun altından yıllık altın ve gümüş ürün bile kalkamaz. En doğru hesaplara göre, her yıl hem İspanya'ya hem Portekiz'e ithal edilen altınla gümüşün tümü, çokluk, altı milyon İngiliz lirasını pek geçmez. Bu ise, geçen savaşın kimi yıllardaki, dört aylık masrafını güç karşılar.

Bir ordunun ulufesini ve yiyip içeceğini ya da bunları elde etmekte kullanılacak ticaret alemi parasının bir kısmını ele geçirmek üzere ırak ülkelere ulaştırılmaya en uygun malların, ince ve iyi işlenmiş, dolayısıyla da, az masrafla çok uzaklara ihraç edilebilen sanayi mamulleri olduğu anlaşılıyor. Çokluk dış ülkelere ihraç olunan bu gibi mamullerden, sanayisi her yıl büyük bir fazla üreten bir ülke, öyle hatırı sayılacak kadar altın ve gümüş ihraç etmeksizin yahut hatta ihraç edecek miktarda altın ve gümüşü olmaksızın, yıllarca pek pahalıya mal olan bir dış savaş yapabilir. Böyle olunca; gerçekte, ülke mamullerinin yıllık fazlasından önemli bir kısmı, tacire karşılık getirmekle birlikte, ülkeye hiçbir mal karşılığı getirmeksizin ihraç olunmalıdır. Çünkü hükümet oralarda, bir ordunun ulufesini ve yiyip içeceğini elde etmek üzere, tacirden, yabancı ülkeler üzerine olan poliçelerini satın alır. Bununla birlikte, bu fazlalığın bir kısmı, hâlâ, geriye bir mal karşılığı getirmeye devam edebilir. Savaş sırasında, sanayicilerden beklenen şey, katmerlidir. Birincisi, ordunun ulufesini ve yiyip içeceğini elde etmek için yabancı ülkeler üzerine çekilmiş poliçeleri ödemek üzere dışarı gönderilecek eşya yetiştirmeleri; ikincisi, ülkede çokluk tüketilmiş bulunan, hep dışarıdan gelme mal karşılıklarını satın almak için gerekli eşya yetiştirmeleri istenir. Onun için, en yıkıcı savaşın ortasında, sanayinin büyük kısmı çoğu zaman pek parlayabilir; barış yeri geldiğinde ise, tersine olarak, sönebilir. Ülkeleri harap olurken bunlar çiçek açıp; yeniden refaha kavuştuğu zaman, kuruyabilir. Son savaş sırasında ve barıştan biraz sonra İngiliz sanayisinin birçok başka başka kollarının çeşitli durumu, şu söylenene örnek hizmeti görebilir.

Ağır masrafı olan ya da uzun süren dış savaş, toprağın işlenmemiş mahsulünün ihracıyla öyle kolay kolay yürütülemez. Bunun, bir ordunun ulufesini ve yiyip içeceğini elde edebilecek kadarını yabancı bir ülkeye gönderme masrafı pek büyük olur. Çok az ülke, ahalisinin geçimine yetenden çok hammadde yetiştirir. Onun için, bunun böyle çokcasını dışarı yollamak, halkın için gerekli nafakanın bir kısmını dışarı göndermek olur. Sanayi mamulü ihracında ise durum başka türlüdür. O sanayide çalıştırılan kimselerin nafakası yurt içinde kalır; işlerinin yalnız fazla kısmı ihraç edilir. Bay Hume, eski İngiltere krallarının, uzun süren bir dış savaşı, kesintisiz olarak yapabilmekteki beceriksizliklerine ikide bir değinir. O zamanlar İngilizler'de, epey bir parçası iç tüketimden ayrılması olanaksız, işlenmemiş toprak mahsulünden ya da pek kaba, tek tük mamulden başka, dış ülkelerdeki ordularının ulufesini ve yiyip içeceğini elde edecekleri şey yoktu. Bu zanaat mallarının da, işlenmemiş mahsulün de ulaştırılması çok pahalı idi. Bu gücü yetmezlik, para yokluğundan değil, ince, güzel işlenmiş mamullerin bulunmamasından ileri geliyordu. Alım satım, İngiltere'de, o zamanda, şimdiki gibi para ile yapılıyordu. Ortada dolaşan para miktarının o zamanlar yapılması olağan alım satım sayısına ve değerine oranı, şimdikine olduğu kadar yahut daha doğrusu, şimdikinden fazla olmalıdır. Çünkü şimdi altınla gümüşün çoğu işini gören kâğıt para o zaman yoktu. Ticaretle sanayinin pek bilinmediği milletlerde, hükümdarın, olağanüstü hallerde uyruklarından enikonu yardım sağlayabildiği, aşağıda anlatacağımız nedenlerde ötürü, hemen hemen olmaz. Onun için, işte bu gibi ülkelerde, hükümdar, böyle güç durumlara karşı biricik çare diye, genel olarak, hazine biriktirmeye çalışır. Bu zorunluluk dışında, böyle bir durumda, biriktirme için gereken tutumluluğa doğal olarak gönlü yatar. O basit durumda, bir hükümdarın bile harcadığı, bir saray çevresinin zevksiz gösterişten haz eden, anlamsız kıvancı uğruna gitmez; toprak kiracılarına ihsanda, yanındaki uşaklara ikramda bulunmak için kullanılır. Ama yüce gönüllülükle konukseverliğin, israfa kadar vardığı pek olmaz. Oysa kendini beğenmişliğin sonu hemen hep odur. Nitekim her Tatar başbuğunun bir hazinesi vardır. XII. Charles'ın ünlü müttefiki, Ukrayna Kazakları'nın başı Mazepa'nın hazineleri çok büyükmüş. Merovenj soyundan olan Fransız krallarının hepsinin, hazineleri vardı. Bunlar, ülkelerini, ayrı ayrı çocukları arasında bölüştükleri zaman, hazinelerini de paylaştılar. Sakson hükümdarlarıyla, fetihten sonraki ilk kralların da, yine hazine topladıkları anlaşılıyor. Çokluk, her yeni saltanatın ilk marifeti, tahta konuşu sağlama

bağlamak üzere, baş tedbir olarak, önceki kralın hazinesine el koymaktı. Gelişmiş, ticaretçi ülkelerin hükümdarları, bu şekilde hazine biriktirme zorunda değildirler. Çünkü bunlar, genel olarak uyruklarından, olağanüstü hallerde, olağanüstü yardımlar sağlayabilirler. Dolayısıyla da, biriktirmeye daha az yatkındırlar. Bunlar doğal olarak, belki de öyle gerektiği için, zamanın göreneğine ayak uydurur; harcadıklarına, ülkelerindeki bütün öteki büyük mülk sahiplerinin masrafına yol gösteren, o aynı ipe sapa gelmez kendini beğenmişlik yön vermeye başlar. Bunların saray çevrelerindeki manasız gösteriş, gün geçtikçe artar. Edilen masraf, biriktirmeye engel olduğu gibi, çoğu zaman, daha gerekli giderlere ayrılmış ödenekleri de kemirir. Dercyllidas'ın, İran saray çevresi için söylediği, Avrupa hükümdarlarından birçoğunun sarayları içinde söylenebilir. Bu zat, orada çok ihtişam, az kuvvet; bir sürü uşak, pek az asker görmüşmüş.

Altınla gümüş ithali, bir milletin dış ticaretten elde ettiği başlıca fayda değildir; biricik fayda hiç değildir. Hangi yerler arasında yapılırsa yapılsın, hepsi, bundan iki ayrı fayda sağlar. Topraklarıyla emekleri ürününün ülkede talebi bulunmayan fazla kısmını, dışarı götürür. Bunun yerine talebi olan bir şeyi getirir. Gereksinmelerinin bir kısmını giderip, zevklerini artıracak bir başka şeyle değiş etmekle, onların işe yaramayan fazlalıklarına değer vermiş olurlar. O sayede, iç pazar darlığı, herhangi bir sanat ya da sanayi kolundaki işbölümünün, olgunluğun son kertesine erişmesine engel olmaz. Bunların, emek ürününün anayurt tüketimini aşabilecek kısmı için daha geniş bir pazar açarak, emeğin üretici güçlerini geliştirmelerini, yıllık ürününü son kerteye çıkarmalarını; böylelikle topluluğun gerçek geliriyle zenginliğini artırmalarını özendirir. Dış ticaret, aralarında yapıldığı türlü türlü ülkelerin hepsine, bidüziye bu büyük ve önemli hizmetlerde bulunmaktadır. Hepsi de bundan büyük fayda görür. Ama genel olarak en çok faydalanan tacirin oturduğu ülkedir. Çünkü o, genel olarak herhangi bir başka ülkeden çok kendi ülkesi ihtiyaçlarını sağlayıp, onun fazlalarını dışarı götürmekle uğraşır. Maden ocağı olmayan ülkelere, gereksinilebilecek altınla gümüşü ithal etmek, kuşkusuz dış ticaretin görevi arasındadır. Ama bu, dış ticaretin en solda sıfır kalan bir parçasıdır. Sırf bunun için dış ticaret yapan bir ülkeye, bir yüzyılda, bir gemiyi bile yükleyebilmek kısmet olmaz.

Amerika keşfinin Avrupa'yı zengin edişi altın ve gümüş ithali dolayısıyla değildir. Amerika madenlerinin bereketli oluşu sayesinde bu metaller ucuzlamıştır. Bir mutfak takımı, şimdi 15'inci yüzyıldaki pahasının üçte biri

kadar zahireye yahut emeğe satın alınabilir. Yılda aynı emeğin ve malın harcanmasıyla, Avrupa, her yıl, o zamanda satın alabileceğinin üç katı kadar mutfak takımı satın alabilir. Ama bir mal, alışılmış olan fiyatının üçte birine satılmaya başladı mı; onu evvelce satın alanlar, eskiden aldıklarının üç katını satın alabildiği gibi; o mal, çok daha fazla alıcının, eskisinin belki on belki yirmi katı kadar alıcının erişebileceği kerteye indirilmiş olur. Öyle ki, bugün Avrupa'da, Amerika madenleri keşfedilmemiş olduğu takdirde, hatta, şimdiki ilerleme durumunda bile bulunabilecek olanın yirmi otuz katından daha çok yemek takımı bulunabilir. Bu güne değin Avrupa, lüzumsuzluğuna kuşku bulunmamakla birlikte, gerçek bir kolaylığa kavuşmuştur. Altınla gümüşün ucuzluğu, bu metalleri, para maksatlarına eskisi kadar elverişli kılmamaktadır. Aynı satın almada bulunabilmek için, bunların daha büyük bir miktarını yüklenmemiz; eskiden dört peni[215] yeterken, şimdi, cebimizde bir şilin taşımamız gerekmektedir. Hangisinin, yani bu rahatsızlığın mı, yoksa bunun tersi olan rahatlığın mı, daha önemsiz olduğunu kestirmek güçtür. O da, öteki de, Avrupa durumunda şöyle esaslı bir değişiklik yapamazdı. Fakat Amerika'nın keşfi, kuşkusuz, pek esaslı bir değişiklik vücuda getirdi. Avrupa'nın bütün mallarına yeni ve tükenmez bir pazar açarak, yeni iş bölümleriyle sanat gelişmelerine meydan verdi. Ürünlerin çoğunu dışarı çıkaracak bir pazar bulamadığından, eski ticaretin dar çerçevesi içinde, buna hiç imkân olmazdı. Emeğin üretici güçleri gelişti; emek ürünü Avrupa'nın başka başka ülkelerinin hepsinde arttı. Bununla birlikte, ahalinin gerçek geliri ile zenginliği çoğaldı. Avrupa mallarının hemen hepsi, Amerika için yeni idi. Amerika mallarının da birçoğu, Avrupa için yeni idi. Bundan ötürü, evvelce hiç düşünülmedik bir takım yeni deyiş etmeler olmaya başladı. Bunlar, eski kıtaya kuşkusuz faydalı olduğu kadar, tabii, yeni kıtaya da faydalı olacaktı. Avrupalılar'ın hoyratça hak yemeleri, herkese hayırlı olması gereken bir olayı, bu bahtsız ülkelerden birçoğu için yıkıcı, perişan edici hale getirdi.

Hemen o sırayı rastlayan, Ümit Burnu yolu ile Doğu Hint ülkelerine gidilecek bir geçidin keşfedilmesi, mesafenin daha uzak olmasına karşın, dış ticaret için, belki Amerika'nınkinden daha geniş bir alan açmış oldu. Amerika'da, şöyle her bakımdan vahşilerden üstün, topu topu iki millet vardı. Bunların da, keşfolunmalarıyla yok edilmeleri bir oldu. Geri kalanlar, bütün bütün vahşi idi. Bu imparatorlukların eski zaman durum üzerindeki İspanyol yazarlarının abartmalı hikâyelerine, itibara değmeyeceği besbelli

olmakla birlikte, inansak bile, gerek Çin, Hint, Japon imparatorlukları, gerekse Doğu Hint ülkelerindeki birçok öteki imparatorluk, daha zengin altın ve gümüş madenleri olmadığı halde, başka her bakımdan, bütün sanatlarda ve sanayide Meksika ile Peru'dan çok zengin, daha işlenmiş ve ilerlemiş idi. Hoş, zengin ve uygar milletler birbirleriyle, vahşi ve barbarlarla olduğuna kıyasla hep daha büyük değer üzerinden değiş etmede bulunabilirler. Bununla birlikte, Avrupa, şimdiye değin, Doğu Hint ülkeleriyle olan ticaretinden, Amerika ile olana göre daha az fayda sağlamıştır. Portekizliler, Doğu Hindistan ticaretini, yüzyıl kadar tek başlarına avuçlarında tutmuşlardır. Avrupa'nın başka milletleri, ancak dolaylı yoldan, onların aracılığıyla dışarı mal gönderebiliyor yahut o ülkeden mal getirtebiliyordu. Geçen yüzyıl başında, Hollandalılar, buna el uzatmaya başlayınca, Portekizliler, bütün Doğu Hindistan ticaretlerini, tekelci bir ortaklığa verdiler. İngilizler, Fransızlar, İsveçliler, Danimarkalılar, topu birden, onların tuttuğu yoldan gitmişlerdir. Böylece, Avrupa'da Doğu Hint ülkeleriyle serbest ticaretten faydalanabilmiş büyük bir millet henüz yoktu. Bu ticaretin, niçin hiçbir zaman, hemen her Avrupa milletiyle sömürgeleri arasında, bütün uyruklarına açık bulunan Amerika ticareti kadar faydalı olmayışına başkaca neden göstermeye gerek yoktur. Bu Doğu Hindistan ortaklıklarının tekelci ayrıcalıkları; büyük zenginlikleri; hükümetlerinin bu ayrıcalıklarla onları çok kayırıp koruması, aleyhlerine fazla kıskançlık körüklemiştir. Alışverişin yapıldığı ülkelerden, her yıl büyük miktarda gümüş ihraç etmesinden ötürü, onların ticareti, bu çekememezlik yüzünden çoğu zaman tamamıyla zarar verici diye gösterilmiştir. İlgili taraflar, ticaretlerinin, bu sürekli gümüş ihracı ile genel olarak, Avrupa'yı gerçekten yoksul düşürebileceği, ama, bunun yapıldığı ülkeyi yoksullaştırmayacağı cevabını vermişlerdir. Çünkü elde edilen mal karşılığının bir kısmının Avrupa ülkelerine ihracıyla, bu ticaret, o metalin her yıl dışarı götürdüğünden çok fazlasını ana yurda getirmekte idi. Gerek itiraz, gerekse cevap, şimdi incelemekte olduğum halk arasında yaygın düşünüşe dayanmaktadır. İkisi üzerinde de fazla bir şey söylemek, onun için gereksizdir. Gümüşün, her yıl, Doğu Hint ülkelerine ihracı dolayısıyla Avrupa'da kap kacak belki olabileceğinden biraz daha pahalıdır. Sikke olarak basılmış gümüş de, belki daha çok emek ve mal satın almaktadır. Bu iki sonuçtan birincisi, pek devede kulak bir zarardır. Ötekisi ise çok ufak bir faydadır. İkisi de, biraz olsun halkın dikkatini üzerine çekmeye değmeyecek kadar önemsizdir. Doğu Hint ülkeleriyle olan alışveriş, Avrupa mallarına,

yahut hemen hemen aynı şey demek olan bu mallarla satın alınan altın ve gümüşe bir pazar açarak, Avrupa mallarının yıllık üretiminin, dolayısıyla da Avrupa'nın gerçek zenginliğiyle gelirinin kesenkes artmasına vesile olmalıdır. Şimdiye değin, bunları böylesine az artırmış olması, belki, her yerde engellerle sık boğaz edilmesinden ileri gelmektedir.

Can sıkmayı göze alarak, zenginliğin, paradan ya da altınla gümüşten oluştuğuna ilişkin bu yaygın düşünüşü uzun uzadıya incelemeyi gerekli buldum. Evvelce göstermiş olduğum gibi, herkesin dilinde para, çoğu zaman zenginlik anlamına gelir. Bu deyim karışıklığı, bu yaygın düşünüşe bizi öyle alıştırmıştır ki yanlış olduğuna inananlar bile kendi kanılarını unutuverip, muhakemeleri[216] sırasında bunu kesin, inkâr edilmez[217] bir gerçek gibi kabul etmek eğilimindedirler. Ticaret üzerine yazı yazan İngiliz kalem sahipleri arasında en iyilerden bazıları, bir ülkenin zenginliğinin, onun yalnız altınıyla gümüşünden değil, topraklarından, evlerinden, her türlü tüketim eşyalarından oluştuğunu kaydederek işe koyulmuşlardır. Gelgelelim, muhakemeleri sırasında, anlaşılan, topraklar, evler, tüketim malları hafızalarından,[218] siliniveriyor; yazış tarzlarına göre çoğu zaman, bütün zenginliğin altınla gümüşten oluştuğunu, bu metalleri çoğalmanın ulusal çalışma ile ticaretin büyük amacı olduğunu sanıyorlar.

Bununla birlikte, zenginliğin altınla gümüşten meydan geldiği; madenleri olmayan bir ülkeye bu metaller yalnız ticaret dengesiyle yahut ithalden fazla değerde ihraç yaparak getirildiği şeklinde iki ilke konduğundan; anayurt tüketimi için, yabancı mal ithalini elden geldiğince azaltıp yerli çalışma ürünü ihracını imkân ölçüsünde çoğaltmak, ister istemez siyasal ekonominin büyük amacı oldu. İşte, onun ülkeyi zengin edecek iki büyük mekanizması, ithalat üzerine konan kısıntılarla, ihracat için yapılan özendirmelerdi.

İthalat üzerine konan kısıntılar, iki türlü idi:

Birincisi; hangi ülkeden getirilirse getirilsin, anayurt tüketimi için içeride üretilebilecek yabancı malların sokulmasına karşı olan engellerdi.

İkincisi; kendileriyle ticaret dengesinin aleyhte olduğu varsayılan ülkelerin, hemen her türlü eşyalarına karşı konan engellerdi.

Bu çeşit kısıntılar kimi zaman yüksek resimlerden, bazen mutlak[219] yasaklardan meydana geliyordu.

İhracat, kimi kez resimleri geri vermekle, bazen primlerle, bazen yabancı devletlerle yapılan elverişli ticaret anlaşmalarıyla, kimi zaman da, uzak ülkelerde sömürgeler kurmakla özendiriliyordu.

Resim, ayrı ayrı iki halde geri veriliyordu. Anayurt mamulleri bir resme veya tüketim vergilerine bağımlı ise, ihraç edildiğinde, verginin tümü ya da bir kısmı çoğu zaman geri veriliyordu. Resim vermesi gereken yabancı mallar da, yeniden ihraç edilmek üzere ithal olunduklarında, bu resmin tümü veya bir kısmı, bu gibi ihracat üzerine geri veriliyordu.

Prim ya emekleyen kimi sanayiye ya da özel olarak kayrılmaya değer sayılan başka tür zanaat çeşitlerine veriliyordu.

Elverişli ticaret antlaşmalarıyla, bazı yabancı devletler katında, ülke malları ve tacirleri için, başka ülke tacirleriyle mallarına verilenlerden ileri, özel ayrıcalıklar sağlanıyordu.

Uzak ülkelerde sömürgeler kurulmasıyla hem özel ayrıcalıklar hem onları kuran ülkenin malları ve tacirleri için, çoğu zaman bir tekel sağlanıyordu.

Yukarıda sözü geçen ithal üzerindeki iki çeşit kısıntı, ihracattaki bu dört teşvikle birlikte, ticaretçi sistemin ticaret dengesini lehine çevirerek, bir ülkedeki altın ve gümüş miktarını artırma amacını güttüğü belli başlı altı aracı oluşturur. Bunlardan her birini, ayrı bir bölümde ele alacağım. Ülkeye para getirmeye vesile oldukları iddiası üzerinde fazla durmayarak, daha çok, bunlardan her birinin, ülkedeki çalışmanın yıllık ürünü üzerindeki etkilerinin neler olması beklenebileceğini inceleyeceğim. Bu yıllık ürün değerini artırmalarına ya da eksiltmelerine göre, besbelli, ülkenin gerçek zenginliğini ve gelirini, bunların ya artırmaya ya eksiltmeye sebep olmaları gerekir.

Bölüm II

Anayurtta Üretilebilecek Malların Yabancı Ülkelerden İthali Üstündeki Kısıntılar Üzerine

Yüksek resimler ya da kesin yasarlarla anayurtta üretilebilecek malların yabancı ülkelerden ithali önlenmekle, bunların üretimi ile uğraşan yerli çalışma, anayurt piyasası tekelini aşağı yukarı sağlamış olur. Nitekim yabancı ülkelerden canlı hayvan ya da tuzlanmış et getirmenin yasak edilmesi, Büyük Britanya'nın hayvan yetiştiricilerine, anayurdun kasaplık et piyasası tekelini sağlamıştır. Orta derecedeki bolluk zamanlarında, zahire ithali üzerindeki yasağa dek varan yüksek resimler, bu malı yetiştirenlere, ona benzer bir fayda sağlar. Yabancı yünlü ithalinin yasak edilmesi, yünlü sanayicilerin aynı derecede işlerine gelir. Hep yabancı gereçler üzerine işlemekle birlikte, ipek sanayisi son zamanda aynı faydayı elde etmiştir. Soğuk bez sanayisi bunu henüz elde edememişse de, oraya doğru büyük atılımlar yapmaktadır. Böylece, Büyük Britanya'da, daha birçok başka çeşit sanayici, yurttaşları zararına ya bütün ya da yaklaşık olarak bir tekel elde etmiş bulunmaktadır. Büyük Britanya'ya ithali kesenkes veya kimi hallerde yasak edilmiş mal çeşitleri, gümrük kanunlarını iyice bilmeyenlerin kolay kolay göz önüne getiremeyecekleri kadar çoktur.

Anayurt pazarındaki bu tekelin, ondan yararlanan zanaat çeşidini çoğu zaman pek özendirip, çoğu zaman topluluğun hem emeğinin hem sermayesinin haliyle girecek olanından pek daha o işe ittiğinden şüphe edilemez. Ama topluluğun genel çalışmasını artırmaya yahut ona en elverişli yönü vermeye vesile olduğu, belki, pek öyle belli değildir.

Topluluktaki genel çalışma, hiçbir zaman, topluluk sermayesinin kullanabileceğinden daha fazla olamaz. Falan kimsenin işte tutabileceği işçi sayısı ile sermayesi arasında kesin bir oran bulunması gerektiği gibi, büyük bir topluluğun bütün üyelerince sürekli kullanılabilecek olanlar sayısının da, topluluğun tüm sermayesine belirli bir oranı bulunmalıdır ve o oranı hiçbir zaman aşamaz. Hiçbir ticaret düzenlemesi, bir toplulukta çalışanların miktarını, o topluluk sermayesinin besleyebileceğinden öteye çoğaltamaz. Bunun ancak bir kısmını, haliyle gidemeyecek olduğu bir yöne çelebilir. Bu suni[220] doğrultunun, topluluk için, kendiliğinden gidilecek yönden daha elverişli olması ihtimali, hiç de muhakkak değildir.

Her kimse, ne sermaye üzerinde egemen olabiliyorsa, buna en elverişli işi bulmak için boyuna didinir. Gözettiği, gerçekte toplumun çıkarı değil, kendi çıkarıdır. Ama kendi çıkarını gütmesi, doğal olarak yahut daha doğrusu ister istemez, onu topluma en hayırlı işi yeğlemeye götürür.

Birincisi; her kimse, sermayesini elden geldiğince kendine yakın yerde, dolayısıyla da, mümkün olduğu kadar yerli çalışmanın desteklenmesinde kullanmaya çaba gösterir. Yeter ki, böylelikle, sermayenin alışılmışa ya da alışılandan pek aşağı olmayan kârlarını her zaman elde edebilsin.

Böylece, eşit yahut hemen hemen eşit kârla, her toptancı tacir, doğal olarak anayurt ticaretini dış tüketim ticaretine; dış tüketim ticaretini taşıt ticaretine yeğ tutar. Anayurt ticaretinde, sermayesi, dış tüketim ticaretinde çoğu kez olduğu üzere, öyle uzun zaman gözünden ırak kalmaz. Bel bağlayacağı kimselerin seciyesiyle durumunu daha iyi belirler. Aldanacak olursa, ocağına düşeceği ülke kanunlarını daha iyi bilir. Taşıt ticaretinde, tacirin sermayesi, sanki iki yabancı ülke arasında bölünmüştür. Bunun bir kısmının anayurda geldiği yahut doğrudan doğruya kendi gözü önünde, egemenliği altında bulunduğu ister istemez olmaz. Bir Amsterdam tacirinin, Könnigsberg'e yemiş ve şarap taşırken kullandığı sermayenin, genel olarak, yarısı Könnigsberg'de, öteki yarısı ise Lizbon'da olmalıdır. Bunun bir parçasının Amsterdam'a gelmesine hiç gerek yoktur. Böyle bir tacirin doğal konutu ya Könnigsberg'de ya Lizbon'da olmalıdır. Amsterdam'da oturmayı yeğlemesi için de, ancak, pek özel şartlar bulunmak lazımdır. Bununla birlikte, sermayesinden böylesine uzak düşmekten duyacağı tedirginlik, genel olarak hem Lizbon piyasası için ayırdığı Könnisberg mallarının hem Könnisberg pazarı için ayırdığı Lizbon mallarının bir kısmını Amsterdam'a getirmek kararına varmasına sebep olur. Bu onu, katmerli bir yükleyip boşaltma yükümlülüğüne, bir yandan da, bazı resimlerle gümrük işlemlerine, ister istemez bağımlı tutmakla birlikte; sermayesinden bir kısmının, hep gözü önünde, eli altında olması için, bu olağanüstü yüke seve seve katlanır. Taşıt ticaretinde enikonu payı olan her ülke, böylelikle ticaretini yaptığı başka başka ülkelerin hepsinin malları için, her zaman bir ambar ya da genel pazar olur. İkinci bir yükleme ve boşaltmadan tasarruf için, tacir, her zaman bütün bu çeşit çeşit ülkelerin malının elden geldiğince fazlasını ana yurt piyasasında satmaya; böylelikle, elinden geldiğince, taşıt ticaretini dış tüketim ticaretine çevirmeye çalışır. Yine bunun gibi, dış tüketim ticaretiyle uğraşan bir tacirin, yabancı pazarlar için mal

topladığında, eşit veya hemen hemen eşit kârlarla, bu malların elinden geldiğince fazlasını anayurtta satabilmek her zaman işine gelecektir. Elden geldiğince dış tüketim ticaretini, böylece anayurt ticaretine dönüştürünce, rizikosunu ve zahmetini üstünden atmış olur. Bu biçim konuşmam yakışık alırsa, anayurt, işte böyle, her ülkedeki halkın sermayelerinin, durmaksızın çevresinde dönüp dolaştıkları, boyuna doğrultusuna yöneldikleri, ama bir takım nedenlerle kimi zaman püskürtülüp daha uzak işlere fırlatılabildikleri merkezdir. Ama önceden de görüldüğü üzere, anayurt ticaretinde kullanılan bir sermaye, kuşkusuz, dış tüketim ticaretinde kullanılan eşit bir sermayeye göre miktarca yerli çalışmayı daha çok harekete geçirip, ülke ahalisinin daha fazlasına kazanç ve iş sağlar. Dış tüketim ticaretinde kullanılan sermayenin de, taşıt ticaretinde kullanılan eşit bir sermayeye göre aynı üstünlüğü vardır. Onun için, kârlar eşit ya da yalnızca hemen hemen eşit olmak şartıyla, tabii her kimse, yerli çalışmaya en çok yar olması, ülkesi halkının en fazlasına gelir ve iş vermesi olasılığı bulunan biçimde sermayesini kullanma yolunu tutar.

İkincisi; sermayesini yerli çalışma yararına kullanan her kimse, o emeği kuşkusuz ürünü imkân ölçüsünde en yüksek değerde olacak biçimde yönetmeye uğraşır.

Çalışma ürünü, çalışmanın, işlediği nesneye ya da maddelere kattığı şeydir. Bu ürün, değerinin büyük yahut küçük olması oranında, patronun kârı çok veya az olur. Gelgelelim, bir adamın çalışmayı desteklemek üzere bir sermaye kullanması yalnızca kâr uğrunadır. Bundan ötürü, o sermayeyi, hep ürünü en değerli olması yahut en çok para ile veya başka malların en fazlasıyla değiş edilmesi muhtemel bulunan çalışmayı desteklemekle kullanmaya çaba gösterecektir.

Ama her topluluğun yıllık geliri, her zaman, tıpkı tıpkısına o topluluğun yıllık tüm çalışma ürününün değişim değeri kadardır; daha doğrusu, o değişim değerinin ta kendisidir. Onun için, sermayesini elinden geldiğince yerli çalışmanın hayrına kullanmaya, böylelikle, o çalışmayı, ürünü en büyük değerde olabilecek biçimde yönetmeye çaba gösterdiğinden, herkes, topluluğun yıllık gelirini, ister istemez, imkân ölçüsünde çoğaltmak için didinir. Gerçekte, genel olarak, kamu menfaatini kollamaya niyeti olmadığı gibi, bu çıkarı ne derece gütmekte olduğunun da farkında değildir. Yerli çalışmayı tutmayı yabancı emeği desteklemeye yeğ tutmakla, yalnızca

kendi güvenini gözetir. O çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı. Gerçekte, bu, tacirler arasında fazla rastlanmayan bir yapmacıklık olup, onları bundan vazgeçirmek için uzun söze gerek yoktur.

Sermayesini kullanabileceği ve ürünü değeri en çok olması muhtemel yerli emek çeşidinin hangisi olduğunu, her kimse bulunduğu durum içinde, kendi başına, besbelli, bir devlet adamının yahut kanun koyucunun onlar hesabına yapabileceğinden çok daha iyi kestirebilir. Sermayelerini ne şekilde kullanmaları gerektiği konusunda özel kişileri yönetmeye kalkan devlet adamı hem pek gereksiz bir özenin yükü altına girer hem de tek kişiye bırakılmak şöyle dursun, ne türlü olursa olsun, hiçbir meclise ya da ayana bile güvenle emanet edilmeyecek bir yetkiyi, kabullenmiş olur. Bu yetki ise onu kullanmaya yetenekli olduğunu sanacak kadar sersem, iddiacı bir adamın elinden daha tehlikeli bir yere teslim edilemez.

Falan sanatta ya da sanayide, anayurt piyasası tekelini yerli çalışmanın ürününe vermek, bir dereceye kadar, özel kişilere, sermayelerini ne biçimde kullanmaları gerektiği hakkında yol göstermektir. Bu işe, hemen bütün hallerde ya faydasız ya zararlı bir düzenleme olmalıdır. Yerli çalışmanın ürünü, piyasaya yabancınınki kadar ucuza getirilebiliyorsa, bu düzenleme besbelli gereksizdir. Getirilmiyorsa, düzenleme genellikle, zararlı bile gerekebilir. Her tedbirli aile başkanı için baş kural, evde yapılması, satın alınmasından pahalıya geleni, hiçbir zaman evde yapmaya kalkmamaktır. Terzi, ayakkabılarını kendi yapmaya yeltenmeyip, bunları, kunduracıdan satın alır. Kunduracı, giysisini kendisi yapmaya kalkmayıp, bir terzi çalıştırır. Çiftçi ise ne onu ne ötekini yapmaya kalkar; bu türlü türlü sanatçıları kullanır. Bunların hepsi, emeklerinin tümünü, komşularına göre biraz üstünlükleri olacak şekilde kullanmayı, onun bir kısım ürünü yahut –aynı şey demek olan– bedeli ile, başka gereksinmeleri varsa, satın almayı çıkarlarına uygun görür.

Kendi başına her ailenin gidişinde tedbir sayılacak şey, büyük bir ülkenin tutumu için hiç de budalalık olmaz. Yabancı bir ülke, bir malı, bize kendi yapabileceğimizden daha ucuza sağlayabilirse, biraz üstünlüğümüz bulunur biçimde kullandığımız emeğimizin bir kısım ürünü ile, bunu onlardan satın almak yeğdir. Ülkedeki gene emek, hep, bu emeği çalıştıran sermaye oranında olduğu için, bu yüzden azalmadığı gibi, yukarıda sözü geçen zanaat sahiplerinin çalışması da azalmaz. Yalnız emeğin en büyük üstünlükle çalışabileceği yolu bulmak kalır. Böyle yapabildiğine kıyasla daha ucuza satın alabileceği bir nesneye doğru yöneltildiği zaman, bu emek, elbette ki, en büyük faydayı sağlayacak şekilde çalışmış olmaz. Yapılmasına itildiği mallardan, besbelli, daha değerli olan malların üretiminden alıkonulduğu zaman, bu çalışmanın yıllık ürün değeri, kuşkusuz, biraz düşer. Yaptığımız varsayıma göre, o mal, yabancı ülkelerden, anayurtta yapılabileceğinden daha ucuza satın alınabiliyordu. Şu halde, eşit bir sermayenin çalıştırdığı emeğin, doğal gidişine bırakıldığı takdirde, anayurtta üreteceği malların ya da aynı şey demek olan bedellerinin yalnız bir kısmıyla, bu satın alınabilir. Onun için, ülkedeki çalışma böylelikle, üstünlüğü olan bir işten, üstünlüğü az ise çevrilmiş olur; bu çalışmanın yıllık ürününün değişim değerinin de, kanun yapıcının dilediği gibi artacak yerde, bu çeşit her düzenleme ile, ister istemez azalması gerekir.

Gerçekte, bu gibi düzenlemelerle belirli bir sanayi mamulü bazen, haliyle olabileceğine kıyasla daha çabuk meydana gelir ve bir zaman sonra anayurtta, yabancı ülkedeki kadar yahut ondan ucuza yapılabilir. Ancak, topluluğun çalışması, böylece, haliyle olabileceğinden çabuk, belirli bir yola başarılı şekilde sokulabilirse de bundan topluluk çalışmasının ya da gelirinin bu çeşit bir düzenleme ile toptan çoğalacağı anlamı çıkmaz. Topluluğun çalışması, yalnız sermayesinin artışı oranında, sermayesi ise ancak kazancından azar azar tasarruf edilebildiği ölçüde artabilir. Gelgelelim, bu gibi her düzenlemenin doğrudan doğruya olan etkisi, topluluğun kazancını azaltmaktır. Gelirini azaltan şeyin, topluluk sermayesini, gerek sermaye gerek çalışma, doğal olan işlerini arayıp bulmak üzere serbest bırakıldığı takdirde, kendi kendine alacağından daha çabuk artırması beklenemez.

Gerçi bu gibi düzenlemeler olmasa, toplum, sözü geçen sanayiyi hiç elde edemez ama, etmedi diye, ömrü boyunca hiçbir zaman daha yoksul olması gerekmez. Varlığının her aşamasında, topluluğun bütün sermayesi ve

çalışması, başka nesneler üzerinde de olsa, yine o zaman için en faydalı olacak şekilde kullanılabilir. Her dönemde kazancı, sermayesinin gerektirebildiği en büyük gelir olabilir; gerek sermaye gerek gelir, olanca hızı ile artırılabilir.

Bir ülkenin, bir başka ülkeye kıyasla bir kısım malları üretmedeki doğal üstünlükleri kimi zaman öyle büyüktür ki, bu üstünlüklerle çarpışmanın boşuna olduğunu bütün cihan teslim eder. Camekân, sıcak yastık ve sıcak duvarla, İskoçya'da çok güzel üzüm yetiştirilebilir. Sonra, bu üzümden çok iyi şarap da yapılabilir. Eşit iyilikte şarabın, yabancı ülkelerden getirilebilme masrafının aşağı yukarı, hiç değilse, otuz katına... Sırf İskoçya'da, Bordeau ve Bourgogne şarabı yapılmasını özendirmek için, bütün yabancı şarapların ithalini yasak etmek mantığa uyar bir kanun olur mu? İstenen malların eşit bir miktarını yabancı ülkelerden satın almak için gerekecek ülke sermayesinin ve çalışmasının otuz kat fazlasını herhangi bir işe yöneltmekte nasıl apaçık bir anlamsızlık varsa, böyle bir işe bunlardan birinin ya da öbürünün otuzda, hatta üç yüzde bir fazlasını tevcih etmekte de, o kadar göze batmasa bile, yine tıpkı o tür bir saçmalık vardır. Bir ülkenin, bir başka ülkeye bu bakımdan üstünlüğünün, doğal yahut kazanılmış olmasının bir önemi yoktur. Bu üstünlükler ülkenin birinde bulunup ötekinde olmadıkça, bulunmayan için imal etmektense, ötekinden satın almak, her zaman daha elverişli olacaktır. Bir sanatçının, bir başka zanaatla uğraşan komşusuna üstünlüğü yalnızca kazanılmış bir üstünlüktür. Bununla birlikte, her ikisi de, öz zanaatlarıyla ilgisi olmayan şeyi kendileri yapmaktansa, birbirlerinden satın almayı daha elverişli bulurlar.

Tacirlerle sanayiciler, anayurt piyasasının bu tekelinden en çok fayda sağlayan kimselerdir. Dışarıdan hayvan ve salamura et ithali yasağının yanı sıra, orta derecedeki bolluk zamanında yasak derecesine varan yabancı zahire üzerindeki yüksek resimler, Büyük Britanyalı hayvan yetiştiricilerle çiftçilere, benzeri düzenlemelerin tacirlerle sanayicilere olduğu kadar elverişli değildir. İmalat malları, hele bunların iyi işlenmiş olanları, bir ülkeden ötekine, zahire ya da hayvana kıyasla daha kolay taşınır. Nitekim dış ticaret, başlıca, sanayi mamullerinin ulaştırılıp taşınması ile uğraşır. Sanayide ufacık bir üstünlük, yabancıların, anayurt piyasamızda bile, bizim işçilerden daha ucuza satış yapmalarını mümkün kılar. Toprağın işlenmemiş mahsulü üzerinde bunu yapabilmeleri için, yabancılarda pek büyük bir üstünlük olması gerekir. Yabancı imalat malları bırakılıp da serbest girecek

olursa, anayurt sanayisinden birçoğu bundan zarar görebilir. Bazıları, belki bütün bütün batar; şimdi o sanayide kullanılan sermaye ile emeğin epeycesi, bir başka iş bulmak zorunda kalır. Ama işlenmemiş toprak mahsulünün alabildiğine serbest girmesi, ülke tarımı üzerinde böyle bir etki yapamaz.

Örneğin, yabancı hayvan ithali bu derece serbest bırakılacak olsa, ülkeye o kadar az hayvan sokulabilir ki, bu, Büyük Britanya'nın hayvancılığına pek az dokunur. Deniz yolu ile ulaştırılması, karadan ulaştırılmasına göre pahalı olan tek mal, belki canlı hayvandır. Karadan, canlı hayvanlar kendi kendilerini pazara götürürler. Denizden ise hem hayvanların hem bunların yemiyle suyunun, yabana atılmayacak masraf ve tedirginlikle taşınması gerekir. İrlanda ile Büyük Britanya arasındaki kısa deniz yolu, İrlanda hayvanlarının ithalini gerçekten kolaylaştırmaktadır. Son zamanlarda, ithalleri için yalnız sınırlı bir süre ile verilen izin devamlı hale getirilse, bunun, Büyük Britanyalı hayvan yetiştiricilerin menfaati üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olamaz. Büyük Britanya'nın İrlanda denizini çevreleyen bölgeleri baştan aşağı otlaktır. Bunların ihtiyacı için İrlanda hayvanı getirildiği olamaz. Gidecekleri pazarlara varabilmeleri için, epey masraf ve tedirginlikle, bu uçsuz bucaksız yerden güdülüp geçirilmeleri gerekir. Semiz hayvanlar, o kadar yola götürülemez. O yüzden yalnız yağsız hayvanlar ithal edilebilir. Böyle bir ithal de, hayvan besleyici yahut semirtici ülkelerin menfaatini zedelemeyip, yağsız hayvan fiyatını düşürerek, faydalı bile olur. Bu, olsa olsa, yetiştirici ülkelerin çıkarına dokunur. İthallerine izin verileli beri getirtilen az sayıdaki İrlanda hayvanı; bir yandan da yağsız hayvanların hâlâ satılageldiği iyi fiyat, İrlanda hayvanlarının serbest ithalinin, Büyük Britanya'nın hayvan yetiştirici topraklarına bile pek dokunması ihtimali olmadığını gösteriyor gibidir. Gerçekte, İrlanda halk tabakası, hayvanlarının ihracına bazen şiddetle karşı koyarlarmış. Ama ihracatçılar, o ticarete devamda büyük bir fayda görmüş olsalar, kanun kendilerinden yana oldukça bu halktan gelme itirazı kolayca alt edebilirlerdi.

Sonra hayvan besleyici ve semirtici ülkeler, hep ileri derecede bayındırılmış olmalıdır. Yetiştirici ülkelerde ise genel olarak işlenmemiştir. Yağsız hayvanın yüksek fiyatı, işlenmemiş toprağın değerini artırdığı için, bayındırlığa karşı koyan bir prim gibi etki yapar. Baştan başa iyice bayındırılmış bir ülkenin yağsız hayvanları ithal etmesi, yetiştirmesinden daha elverişlidir. Nitekim Hollanda ülkesi, şimdi, bu ana kurala uygun davranıyormuş. Gerçekten İskoçya, Galya ve Morthumberland dağları,

fazla bayındırlığa yeteneği olmayan ülkelerdir. Doğa da anlaşılan o ülkelerin alnına, Büyük Britanya'nın hayvan yetiştiricisi olmayı yazmıştır. Yabancı hayvanların pek serbest şekilde ithalinin, bu yetiştirici ülkelerin, ülkenin geri yanındaki artan nüfustan ve bayındırlıktan yararlanmasını, fiyatlarını pek aşırı yükseltip, ülkenin bayındırılmış ve işlenmiş bölgelerinin hepsi üzerine gerçek bir vergi koymasını önlemekten başka etkisi olamaz.

Bunun gibi, salamura etin en serbest şekilde ithali de, Büyük Britanyalı hayvan besleyicilerin menfaatini, ancak, canlı hayvan getirilmesi kadar etkileyebilir. Tuzlanmış et pek hacimli bir mal olduktan başka, taze etle kıyaslandıkta hem kötü niteliktedir hem de daha fazla emeğe ve masrafa mal olduğu için fiyatı daha yüksektir. Onun için, ülkedeki salamura etle rekabet edebildiği halde, taze etle hiç rekabet edemez. Uzak yolculuklarda, gemileri kumanyalamakta ve buna benzer yerlerde kullanılabilirse de, hiçbir zaman, halkın yiyeceğinin şöyle hatırı sayılır bir kısmını oluşturmaz. İthali serbest bırakılalı beri İrlanda'dan az miktar salamura et getirtilmiş olmasının, hayvan besleyenlerimiz için korkulacak bir şey olmadığını gösteren, tecrübeyle saptanmış kanıttır. Kasaplık et fiyatını bunun hiçbir zaman göze çarpacak kadar etkilediği görülmüyor.

Yabancı zahirenin serbest ithali bile, Büyük Britanya çiftçilerinin çıkarına pek az dokunabilir. Zahire, kasaplık ete göre çok fazla yer kaplayan bir maldır. Libresi bir peniye buğday, libresi dört peniye et kadar pahalıdır. Kıtlığın en çok olduğu zamanlarda bile az miktar yabancı zahire ithal edilmesi, en serbeste ithalden korkacak şey olmadığı güvenini çiftçilerimize verebilir. Yıldan yıla ithal olunan ortalama miktar, Zahire Ticareti Üzerine Yazılar'ın, bilgisi pek yerinde olan yazarına göre, her çeşitten, topu topu, yirmi üç bin yedi yüz yirmi sekiz çeyrek kantar tahıl etmekte olup, yıllık tüketimin, beş yüz yetmiş birde birini geçmez. Ancak, zahire üzerindeki prim, bolluk yıllarında daha büyük bir ihraca meydan verdiği için, kıtlık yıllarında, şimdiki ekip biçme durumunda haliyle olabileceğine kıyasla fazla bir ithal yaratması gerektir. Bununla bir yılın bolluğu bir başka yılın kıtlığını karşılamaz; ihraç edilen ortalama miktar, bu yüzden kuşkusuz çoğaldığı için, ekip biçmenin o durumunda, ithal edilen ortalama miktar da aynı tarzda artmalıdır. Prim olmasa daha az zahire ihraç olunacağı gibi, yıldan yıla da şimdikinden daha az ithalde bulunulması ihtimal içindedir. Zahire tacirlerinin, Büyük Britanya ile yabancı ülkeler arasında zahire getirip götürenlerin işi çok az olur. Bunlar epeyce zarar görebilirler. Ama

taşralı mülk sahipleriyle çiftçilerin zararı pek az olur. Nitekim taşra beyleriyle çiftçilerden çok, zahire tacirlerinin, primin yenilenmesi ve sürdürülmesi için kaygılandıklarını görmüşümdür.

O kötü tekel zihniyetine en uzak kalan, herkesten çok, kır beyleriyle çiftçilerdir. Ne mutlu onlara. Bazen, kendisine yirmi mil ötede, aynı çeşit bir fabrika kuruldu mu, büyük bir sanayi girişimcisinin etekleri tutuşur. Abbeville'deki yünlü sanayisinin Hollandalı girişimcisi, o kentin otuz fersah çevresinde, aynı çeşit fabrika kurulamayacağını şart koşmuştur. Tersine; çiftçilerle taşralı mülk sahiplerinin gönlü, komşularının çiftlikleriyle ocaklıklarının işlenip bayındırılmasını önlemek değil, genel olarak, özendirmek ister. Onlarda, çoğu sanayicilerde olanları andıran sırlar yoktur. Genel olarak, üstünlüğü olduğunu gördükleri bir yeni yöntemi komşularına bildirip ellerinden geldiğince yaymaya sanki bayılırlar. Eski diye anılan Cato, "Pius Questus, stabilissimusque, minimegue invidiosus; minimegue male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt"[221] der. Kırın türlü bölgelerine dağılmış bulunan taşra beyleriyle çiftçiler, tacirlerle sanayiciler gibi kolayca bir araya gelemezler. Berikiler, kentlerde bir araya toplanmış oldukları, orada egemen bulunan tekelci lonca zihniyetine alışık bulundukları için, genel olarak, kendi kentleri ahalisine karşı ellerinde bulunan tekelci ayrıcalıkların aynını tabii bütün yurttaşları aleyhine ellerine geçirmeye çalışırlar. Nitekim kendilerine, anayurt pazarının tekelini sağlayan, yabancı mal ithali üzerindeki engelleri ilk icat edenlerin bunlar olduğu anlaşılıyor. Belki, bunları taklit ederek ve kendilerini ezmeye hazır olduklarını gördükleri kimselerden aşağı kalmamak üzere Büyük Britanyalı taşra beyleriyle çiftçiler, meslekleri için doğal olan yüce gönüllülüğü, yurttaşlarını zahire ve kasaplık etle beslemekte tekel ayrıcalığı isteyecek kadar unuttular. Ticaret serbestliğiyle, kendi çıkarlarının, örnek aldıkları kimselerin menfaatine kıyasla ne kadar daha az etkileneceğini belki şöyle bir durup düşünmediler.

Yabancı zahire ve yabancı hayvan ithalini sürekli bir kanunla yasak etmek, gerçekte, ülkedeki nüfusun ve çalışmanın, ülke toprağının işlenmemiş mahsulü ile beslenebileceğinden hiç fazla olmayacağı hükmünü koymak demektir.

Bununla birlikte, yerli çalışmanın özendirilmesi için, yabancı çalışma üzerine biraz yüklenmenin, genellikle fayda sağlayacağı iki hâl olduğu

anlaşılıyor.

İlk olarak, ülke savunması için özel bir çalışma çeşidinin gerekli olduğu haldir. Örneğin, Büyük Britanya'nın savunması, gemicileriyle gemileri sayısına pek bağlıdır. Onun için, deniz üstü gidiş geliş kanunu, kimi hallerde kesin yasaklarla, kiminde ise yabancı ülkeler gemiciliği üzerine ağır sıkıntılar yükleyip Büyük Britanya gemicileriyle gemilerine pek yerinde olarak ülkeleri ticaretinin tekelini vermeye çalışmaktadır. Bu kanun belli başlı hükümleri, şu aşağıdakilerdir.

Birincisi; sahipleriyle tayfasının dörtte üçü Britanya uyruğu olmayan bütün gemilerin, Britanya kol atma tesislerinde ve sömürgelerinde ticaret etmeleri yahut Büyük Britanya kıyı ticaretinde kullanılmaları yasaktır. Yoksa ceza olarak, gemisi ile yük müsadere edilir.[222]

İkincisi; birçok çeşit pek hacimli ithal mallar, olsa olsa ya yukarıda sözü geçen gemilerle ya, bu malların satın alındığı ülkenin (sahipleri, kaptanları ve tayfasının dörtte üçü o ülkeden olan) gemileriyle Büyük Britanya'ya getirilebilir; hatta bu çeşit gemilerle ithal olunduklarında bile, bunlar katmerli[223] yabancı resmine bağımlıdır. Bir başka ülkenin gemileriyle ithal olunursa, ceza, geminin ve eşyanın müsadere edilmesidir. Bu kanun çıkarıldığı zaman, Hollandalılar, hâlâ da oldukları gibi, Avrupa'nın ileri gelen taşıtçıları idiler. Bu düzenleme ile, onların Büyük Britanya'ya taşıyıcılık etmeleri yahut bize Avrupa'nın bir başka ülkesinden mal getirmeleri büsbütün önlendi.

Üçüncüsü; birçok çeşit pek hacimli ithal malların, üretildiklerinden başka bir ülkeden Britanya gemileriyle bile getirilmesi yasak edilmiştir. Cezası, gemiyle yükün müsaderesidir. Bu düzenlemede, belki, Hollandalılar'ı amaç tutuyordu. Şimdi olduğu gibi, o zaman da Hollanda bütün Avrupa mallarının büyük ambarı idi. Bu düzenlemeyle, Britanya gemilerinin, Hollanda'da bir başka Avrupa ülkesinin mallarını yüklemeleri önlenmiş oluyordu.

Dördüncüsü; Britanya gemileriyle tutulmamış ve o gemilerde hazırlanmamış her türlü salamura balık, balina kanatları, balina bıyıkları, balina ve balık yağı, Büyük Britanya'ya ithal olunduğunda, katmerli yabancı resmine bağımlıdır. Hollandalılar balıkçılıkta bugün Avrupa'da başta geldikleri gibi, o zaman da, yabancı milletleri balıkla beslemek işine girişen

balıkçılar bir onlardı. Bu düzenlemeyle, onların, Büyük Britanya'yı beslemeleri işi üzerine pek ağır bir yük konulmuş oluyordu.

Deniz üstü gidiş geliş kanunu yapıldığı zaman, İngiltere ile Hollanda, gerçekten savaşta olmamakla birlikte, iki millet arasında kanlı bıçaklı bir düşmanlık sürüp gidiyordu. Bu düşmanlık, o kanunu ilk kaleme alan uzun parlamento[224] zamanında başlamış; çok geçmeden, Vasilik Yönetimi[225] ve II. Charles hükümetleri arasındaki Hollanda savaşlarında ortaya çıkmıştı. Onun için, bu ünlü kanunun bazı düzenlemelerinin, ulusal düşmanlıktan doğmuş olması imkânsız değildir. Bununla birlikte, hepsinde, pek olgun bir düşünce gereği konulmuşçasına hikmet[226] vardır. O sırada, ulusal düşmanlık, en kavrayışlı bir aklın tutacağı yolun ta kendisini: yani, İngiltere güvenliğini tehlikeye sokabilecek biricik deniz gücü olan Hollanda deniz kuvvetinin zayıf düşürülmesini hedef tutmuştu.

Deniz üstü gidiş geliş kanunu, dış ticarete yahut ondan doğabilecek olan zenginliğin büyümesine elverişli değildir. Bir milletin yabancı milletlerle olan ticaret ilişkilerindeki çıkarı, bir tacirin iş yaptığı türlü kimseler ile olan menfaati gibi imkân ölçüsünde ucuza alıp, elden geldiğince pahalıya satmaktır. Satın almak ihtiyacında olduğu malları kendisine getirmeye bütün milletleri en eksiksiz ticaret serbestliğiyle özendirdiği zaman ise, ucuza satın alması en çok beklenir. Aynı nedenle, en pahalıya satması ihtimali de, pazarları, satın alıcılarla böyle en fazla dolduğu zamandadır. Doğrusu, deniz üstü gidiş geliş kanunu, İngiliz çalışma ürününü ihraç için gelen yabancı gemiler üzerine hiçbir sıkıntı yüklememektedir. Gerek ihraç gerekse ithal olunan bütün mallar üzerinden ödenmekte olan, eski yabancı resmi bile, sonraki birçok kanunlarla, ihraç mallarının çoğundan kaldırılmıştır. Ama yasaklarla ya da yüksek resimlerle, satış için gelmelerine engel çıkarılırsa, yabancıların boyuna satın almak üzere gelmeye keseleri elvermez. Çünkü yüksüz geldikleri için, ülkelerinden Büyük Britanya'ya kadar olan navlunu yitirmeleri gerekir. Onun için, satıcı sayısını azaltmakla, ister istemez, satın alıcı sayısını azaltmış oluruz. Bundan dolayı da hem yabancı malları daha mükemmel bir ticaret serbestliği içindekinden daha pahalıya almamız hem bizimkileri daha ucuza satmamız olasılığı vardır. Bununla birlikte, savunma, zenginlikten daha önemli olduğu için, deniz üstü gidiş geliş kanunu, İngiltere'nin bütün ticaret yasaları içinde belki en akıllı işi olanıdır.

Yurtiçi çalışmanın özlendirilmesi için yabancı çalışma üzerine biraz yüklenmenin, genel olarak faydalı olacağı ikinci hal, yerli çalışma ürünü üzerine anayurtta biraz vergi konulmuş olduğu zamandadır. Bu halde, yabancının benzeri ürünü üzerine bir o kadar vergi koymak akla uygun görünür. Bununla, anayurt piyasasının tekeli yerli çalışmaya verilmemiş; belirli bir işe, ülkenin mal mevcudu ile emeğinin, doğal olarak gireceğinden daha çoğu sokulmamış olur. Yalnız, oraya doğal olarak girecek kısmın, vergiyle daha az doğal bir yöne çevrilmesini önler; yerli ve yabancı çalışma arasındaki rekabeti, vergiden sonra, ondan önceki düzeye imkan ölçüsünde yakın bırakır. Büyük Britanya'da, yerli çalışma ürünü üzerine böyle bir vergi konuldu mu, bir yandan da, tacirlerimizle sanayicilerimizin, anayurtta düşük fiyata satılacaklarına değgin yaygaralı sızlanışlarını durdurmak için, o çeşit ne kadar yabancı mal varsa, hepsinin ithali üzerine büsbütün ağır bir resim koymak âdettir.

Bazı kimselere göre, ticaret serbestliğinin bu ikinci sıralanışı, sırf anayurtta üzerinden vergi alınan mala rakip olabilecek yabancı mallarla kalmayıp, kimi hallerde, çok ötelere uzatılmalıdır. Bir ülkede, yaşam için gerekli maddeler üzerinden vergi alındı mı hem başka ülkelerden ithal edilen yaşam için gerekli benzeri nesnelerden vergi almanın hem de, yerli çalışmanın ürünü olan bir şeyle rekabete geçen çeşit çeşit yabancı maldan vergi almanın doğru olduğunu iddia ederler. Onlar derler ki, bu gibi vergiler dolayısıyla, geçim ister istemez pahalılaşır. Emek fiyatı ise hep işçinin geçimi fiyatı ile yükselmelidir. Onun için, yerli çalışmanın ürünü olan her mal, üzerinden doğrudan doğruya vergi alınmasa da bu gibi vergiler yüzünden pahalılaşır. Çünkü onu üreten emek pahalılaşır. Bundan ötürü, bu gibi vergilerin, gerçekte anayurtta üretilen her bir mal üzerinde bir vergi demek olduğunu söylerler. Onun için, yerli çalışmayı yabancı çalışmayla bir kerteye getirmek üzere, rekabet haline gelebileceği anayurt mallarındaki bu fiyat artışı kadar bir resmi, her yabancı mala koymanın gerekli olduğu düşüncesindedirler.

Büyük Britanya'da, sabun, tuz, deri, mum vb. vergileri gibi yaşam için gerekli maddeler üzerindeki vergilerin, emek fiyatını, dolayısıyla da bütün malların fiyatını kesenkes yükseltip yükseltmediğini, bundan böyle, vergileri ele aldığım zaman, ileride gözden geçireceğim. Ama şimdilik, bu vergilerin o gibi etkileri var farz edilince –olduğuna da kuşku yoktur– emek fiyatının artışı yüzünden olan bütün malların fiyatındaki bu genel yükseliş,

doğrudan doğruya üzerine konan ayrı bir vergiyle pahası artmış falan malın fiyatındaki yükselişten aşağıdaki iki bakımdan ayrılan bir haldir.

Birincisi: böyle bir malın fiyatının böyle bir vergi ile nedenli artabileceği, her zaman pek kesin olarak bilinebilir. Ama emek fiyatının genel artışının, üzerinde emek harcanan her ayrı malı nasıl etkileyeceği, hiçbir zaman, enikonu kesin olarak bilinemez. Onun için, her yabancı mal üzerindeki vergiden, her anayurt malı fiyatındaki bu artışa ne düşebileceği, oldukça doğru denilebilecek şekilde kestirilemez.

İkincisi; halkın durumuna, yaşam için gerekli maddeler üzerindeki vergilerin, aşağı yukarı yoksul bir toprak, kötü bir iklim gibi etkisi olur. Böylelikle, yetiştirilmeleri olağanüstü emeğe ve masrafa lüzum gösteriyormuşçasına, yiyecek içecek pahalılaştırılmış olur. Toprakla iklimden ileri gelen doğal kıtlıkta, halkı, sermayelerini ve çalışmalarını ne yolda kullansınlar diye yönetmek nasıl anlamsız olursa, bu gibi vergilerden doğan suni[227] kıtlıkta da hal böyledir. Her iki halde de, besbelli, en işlerine gelen, çalışmalarını ellerinden geldiğince durumlarına uydurmak üzere bırakılmış olmak ve içinde bulundukları elverişsiz şartlara karşın anayurtta ya da yabancı pazarda biraz üstünlükleri olabilecek işleri bulmaktır. Zaten vergi altında eziliyorlar diye üzerlerine yeni bir vergi koymak; yaşam için gerekli maddelere zaten aşırı bedel ödüyorlar diye öteki malların çoğu için de onlara fazla para verdirmek, durumlarını düzeltmek için elbette pek sakat bir yoldur.

Bu gibi vergilerin hatırı sayılacak kadar yükselmesi, yeryüzünün çoraklığını, gökyüzünün rahmetsizliğini andırır bir musibettir. Yine de bunlar, en çok, son derece zengin ve çalışkan ülkelerde konur. Bu kadar büyük bir marazın altından başka ülke kalkamaz. Sağlığa aykırı bir tutum içinde ancak en sağlam vücutlar yaşayıp sıhhatin tadına varabildikleri gibi, bu gibi vergilere altında da, olsa olsa, her türlü çalışmada en büyük doğal ve kazanılmış üstünlükleri olan milletler ömür sürüp gelişebilirler. Hollanda, Avrupa'da bu vergilerin en fazla olduğu ülkedir. Yersiz olarak sanıldığı gibi, Hollanda bunlar sayesinde değil, bunlara karşın, özel şartlar dolayısıyla gelişmeyi sürdürmektedir.

Yerli çalışmanın özendirilmesi için, yabancı çalışma üzerine biraz ağırlık yüklemenin genellikle hayırlı olacağı iki hal bulunduğu gibi bunun bazen bir tartışma konusu olabileceği iki durum daha vardır. Biri, kimi yabancı

malların serbest ithalini sürdürmenin ne derece yerinde olacağı; öteki ise bir zaman ara verdikten sonra, o serbest ithali yeniden canlandırmanın ne denli ya da ne şekilde uygun düşeceğidir.

Kimi yabancı malın serbest ithalini sürdürmenin ne dereceye kadar doğru olacağının bazen bir tartışma konusu olabilmesi hali, bir yabancı milletin, yüksek resimler ya da yasaklarla, bizim sanayi mamullerimizden kiminin yahut hepsinin ülkemize ithali üzerine, benzeri resimler ve yasaklar koymamız gerekir. Nitekim milletlerin bu gibi misillemelerden geri kaldıkları olmaz. Fransızlar, rekabete geçebilecek yabancı malların ithalini önleyerek, sanayilerini kayırmada özellikle ileri gitmişlerdir. Bay Colbert siyasetinin büyük bir kısmı bundan oluşur. Pek yetenekli olduğu halde, onun, bu işte, hep yurttaşları zararına bir tekel isteyen tacirlerle sanayicilerin safsatasına aldanarak baskı altına aldığı anlaşılıyor. Şimdi Fransa'nın en aydın adamları, o zatın bu gibi işlemlerinin, ülkelerine hayırlı olmamış olduğu düşüncesindedirler. Bu bakan, 1667 tarihli tarife ile bir sürü yabancı sanayi mamulü üzerine çok yüksek resimler koydu. Bunları, Hollandalılar lehine yumuşatmaya yanaşmaması üzerine, 1671'de Hollandalılar, Fransa şaraplarıyla konyaklarının ve sanayi mamullerinin ithalini yasak ettiler. 1672 savaşının, biraz da bu ticaret anlaşmazlığı yüzünden çıktığı anlaşılıyor. 1678'de, Nimeguen barışı, bu resimlerden kimisini Hollandalılar lehine yumuşatarak bu savaşa son verdi. Böylece, Hollandalılar da, yasaklarını kaldırdılar. İşte o sıralarda, Fransızlarla İngilizler, karşılıklı olarak, benzeri resim ve yasaklarla birbirlerinin sanayisine baskı yapmaya başladılar. Ama bunların ilk örneğini ortaya koyanların Fransızlar olduğu anlaşılıyor. O zamandan beri iki millet arasında sürüp giden düşmanlık zihniyeti, bunların her iki tarafça da yumuşatılmasına engel olmuştur. 1697'de İngilizler, Flanders işi tentenenin ithalini yasak ettiler. O zamanlar İspanya'nın yumruğu altında olan o ülkenin hükümeti, buna karşılık, İngiliz yünlülerinin ithalini yasak etti. 1700'de, İngiltere'ye tentene ithali yasağı; Flanders'e İngiliz yünlüleri ithalinin eski haline konulması şartıyla kaldırıldı.

Sızlanılan yüksek resimlerin veya yasakların kaldırılmasını sağlaması ihtimali varsa, bu çeşit misillemeler,[228] yerinde bir siyaset olabilir. Büyük bir yabancı pazarın yeniden ele geçirilmesi, kimi çeşit malları kısa bir zaman için daha pahalıya almaktaki geçici sakıncayı genel olarak haydi haydi telafi eder. Bu gibi misillemelerin, böyle bir etki doğurmasının

beklenip beklenemeyeceğini kestirmek, düşünceleri değişmek bilmez genel ilkelerle düzenlenmek gereken bir kanun koyucudan daha çok, düşünceleri, işlerin apansız dalgalanmalarına göre yön değiştiren, kabaca, devlet adamı ya da politikacı denilen, o fırsat düşkünü, şeytan yaratığın hünerleri arasındadır. Böyle bir kaldırmanın yapılması ihtimali yoksa, halkımızın kimi tabakalarının uğratıldığı zararı telafi için, yalnız o tabakalara değil, hemen bütün öteki tabakalara kendimizin bir başka zarar verdirmesi, kötü bir yönteme benzer. Komşularımız, bizim bir mamulümüzü yasak etti mi, biz, genel olarak, yalnız bunun eşini değil –çünkü yalnızca bunun, onlara pek dokunduğu olmaz– onların bazı başka sanayi mamulünü de yasak ederiz. Bu kuşkusuz, aramızdaki belirli bir işçi tabakasını özendirebilir; rakiplerinden kimisini içeri sokmakla, bunların anayurt piyasasında fiyatlarını yükseltmelerini mümkün kılar. Bununla birlikte, komşumuzun yasağı yüzünden hırpalanan işçiler bizim yasağımızdan fayda görecek değillerdir. Tersine, onlar da, yurttaşlarımızın hemen bütün öteki tabakaları da, bu yüzden, kimi mallar için, eskisinden daha çok para vermek zorunda kalacaklardır. Bunun için, bu gibi her kanun, komşumuzun yasağından zarar gören o belirli işçi sınıfı lehine değil, bir başka sınıf lehine, bir baştan bir başa bütün ülke üzerine zorla, gerçek bir vergi bindirmiş olur.

Bir zaman arası kesildikten sonra yabancı malların serbestçe girmesini yeniden canlandırmanın ne denli, yahut ne yolda doğru olacağının bazen bir tartışma konusu olabilmesi hali; bir takım sanayinin, onunla rekabet edebilecek bütün yabancı mallar üzerine yüksek resimler ya da yasaklar konmasıyla, bir sürü adam çalıştırabilecek derecede genişlediği zaman vardır. O zaman, insanlık duygusu, ticaret serbestliğinin yeniden ağır ağır, çokça ihtiyatlı ve basiretli[229] olmak şartıyla kurulmasını gerektirebilir. Bu yüksek resimlerle yasaklar, birden bire toptan kaldırılıverirse, o çeşit daha ucuz yabancı mal, anayurt piyasasına öyle çarçabuk dolabilir ki, bir çırpıda, halkımızdan binlercesini, her günkü işlerinden ve geçim araçlarından yoksun bırakır. Bundan doğacak acı şüphesiz pek önemli olur. Bununla birlikte, aşağıdaki iki nedenle, bu sarsıntı genel olarak sanıldığından çok daha az olur:

Birincisi, bir kısmı öteki Avrupa ülkelerine çokluk primsiz ihraç edilen bütün sanayi mamullerine, yabancı malların en geniş serbestlikle ithali pek az dokunur. Bu gibi sanayi malının dışarıda eşit nitelikte ve eşit cinsten herhangi başka malla bir fiyata satılması; dolayısıyla da, anayurtta daha

ucuza satılması gerekir. Onun için, iç piyasa yine ellerinde kalır; modaya düşkün, hoppa bir adam, kimi zaman yabancı malları, sırf yabancı olduğu için, anayurtta yapılan aynı çeşit daha ucuz ve daha iyi eşyaya yeğ tutarsa da işlerin doğası gereği, bu densizliği yapabilecek kimse öylesine azdır ki, halkın genel çalışması üzerinde bunun hiçbir dokunaklı etkisi olamaz. Ama yünlü, tabaklanmış deri ve hırdavat sanayimizin türlü türlü kollarının çoğu, her yıl, öteki Avrupa ülkelerine hiçbir prim olmaksızın ihraç yapar ve bunlar en çok işçi çalıştıran sanayidir. İpekli, ondan çok daha az olmak üzere de, keten bezi, bu ticaret serbestliğinden, belki en fazla zarar gören sanayi malıdır.

İkincisi, ticaret serbestliğinin böyle yeniden kurulmasıyla, çok kimse, her zamanki işini ve alışık olduğu geçim yolunu bir çırpıda, toptan kaybedecek olmakla birlikte, bundan onların hiç de her türlü işten ya da geçimlerinden olacakları anlamı çıkmaz. Geçen savaşın sonunda ordu ve donanma mevcudunun azaltılması üzerine, en büyük sanayide kullanılan kadar, yani, yüz binden çok askerle gemicinin topu birden, bir ağızda, her günkü işlerinden çıkarıldı. Kuşkusuz biraz tedirginlik yaşadılar ama, bu yüzden tümüyle işten ve geçimden yoksun kalmadılar. Gemicilerin çoğu, fırsat elverdikçe belki ticaret gemiciliği hizmetine geçtiler. Bir yandan da, gerek onlar, gerekse askerler, geniş halk yığını içinde eriyip pek çok farklı işte kullanıldılar. Hepsi silah kullanmaya, birçokları ise çapulculuğa, soygunculuğa alışık yüz binden fazla adamın durumundaki böylesine büyük bir değişiklikten büyük sarsıntı çıkmadığı gibi, öyle göze batar bir tedirginlik de olmadı. O yüzden hemen hiçbir yerde, ipsiz takımı sayısı göze çarpacak kadar artmadı. Öğrenebildiğime göre, ticaret gemiciliği hizmetinde bulunan tayfalarınki dışında, bu nedenle herhangi bir işteki emek ücretleri bile azalmadı. Ama bir askerle şu ya da bu çeşit bir sanayi işçisinin alışkanlıklarını karşılaştırırsak, sanayicinin alışkanlıklarının, onu, yeni bir zanaatta kullanılmayı bir askerin herhangi bir işte çalıştırılması kadar elverişsiz kılmak yatkınlığında olmadığını görürüz. İşçi, geçimini hep yalnız emeğinden; asker ise, aldığı ücretten beklemeye alışıktır. Biri çaba ve çalışma ile bağdaşmış, öteki aylaklık ve harabatilikle kardeş olmuştur. Ancak, çalışma yönünü bir çeşit emekten bir başkasına çevirmek, aylaklıkla dağınıklığı çalışmaya dönüştürmekten elbette çok daha kolaydır. Hem, önceden de görüldüğü gibi, sanayinin çoğunun yanı sıra, ötekilerine öyle benzeyen sanayi vardır ki, bir işçi, çalışmasını bunların birinden ötekine

aktarabilir. Sonra bu gibi işçilerin çoğu, zaman zaman ırgatlıkta çalıştırılır. Bunları, önce falan sanayide çalıştırmış olan mal mevcudu, yine o kadar kimseyi bir başka şekilde çalıştırmak üzere ülkede kalır. Ülke sermayesi değişmediği için, emeğe karşı talep yine o kadar, yahut hemen hemen aynı olur; ama bu emek başka başka yerlerde, başka başka işler için kullanılabilir. Gerçekte, askerlerle denizciler kralın hizmetinden çıkarılınca, Büyük Britanya ile İrlanda'nın herhangi bir kentinde ya da yerinde, herhangi bir zanaatla uğraşmakta serbesttirler. Diledikleri işi yapmak için aynı doğal özgürlük, tıpkı askerlerle denizcilerde olduğu şekilde, şevketli kralın bütün uyruklarına verilsin; yani, lonca kurullarının tekelci ayrıcalıkları yıkılıp çıraklık yasası kaldırılsın; (bunların ikisi de doğal özgürlüğün gerçekten çiğnenmesi demektir) buna, yerleşme kanununun kaldırılması eklensin; böylece, yoksul bir işçi de bir zanaatta ya da yerde işten çıkarıldı mı, bir başka yerde yahut zanaatta, mahkemeye verilme ya da kapı dışarı edilme korkusu olmaksızın, iş arayabilsin; o zaman ne halk, ne de bireyler, bir takım işçilerin zaman zaman işlerinden uzaklaştırılmasından, askerlere yol verilmesinde olduğundan daha fazla zarar görür. Sanayicilerimiz, hiç kuşkuuz ülkeleri bakımından çok faydalıdır, ama ülkeyi kanı pahasına koruyanlardan daha yararlı olmayacakları gibi, kendilerine karşı daha kibarca davranılmaya da lâyık değildirler.

Gerçekte, bir gün gelip İngiltere'ye büsbütün ticaret serbestliği verileceğini ummak, orada bir Masal Dünyası[230] ya da Düş Ülkesi[231] kurulacağını beklemek kadar anlamsızdır. Halk arasındaki olumsuz görüşler[232] yanında, alt edilmesi ondan daha güç olan nice kimselerin özel çıkarları da, buna dayanılmaz şekilde karşı koymaktadır. Ordu subayları, asker sayısının indirilmesine, anayurt piyasasındaki rakiplerinin sayısını artırması muhtemel her kanuna karşı şahlanan sanayici patronlar gibi canla başla ve elbirliğiyle karşı koyup, berikilerin işçilerini körükledikleri şekilde, askerlerini öyle bir düzenlemeyi önerenlere şiddetle ve insafsızca saldırmak üzere kışkırtsalar, orduyu azaltmaya kalkmak, sanayicilerimizin bizim zararımıza elde etmiş bulundukları tekeli, şimdi herhangi bir bakımdan azaltmaya kalkışmak kadar tehlikeli olur. Bu tekel, bunlardan bir takımının sayısını öylesine artırmıştır ki, çoğala çoğala haddini aşmış silahlı bir ordu gibi hükümet için dehşet verici olmuş; kanun yapıcısını, birçok zamanlar, korkutmuştur. Bu tekeli kuvvetlendirecek her öneriyi destekleyen

parlamento üyesinin hem ticaretten anlıyor diye ün kazanması, hem de sayıları ve zenginlikleriyle, kendilerini pek saydıran bir insan tabakası gözünde iyice tanınıp nüfuz sahibi olması muhakkaktır. Öyle olmayıp da bu önerilere itiraz ederse, hele üstelik bunları geri çevirmeye yeter erki varsa, en çirkin sataşmadan ve yermeden, özüne yöneltilen onur kırmalardan, bazen de, umduğunu bulamayarak çileden çıkan tekelcilerin küstah saldırganlığından doğan gerçek tehlikeden onu, ne pek dürüst diye tanınmış olması, ne rütbesinin pek yüksek oluşu, ne de en büyük kamu hizmetleri görmüş olması koruyabilir.

Anayurt piyasasının birden bire yabancıların rekabetine açılıvermesiyle zanaatını bırakmak zorunda kalan büyük bir sanayi girişimcisi, kuşkusuz pek çok zarara uğrar. Sermayesinin, çokluk gereç satın alınıp işçilerinin ücretini ödemekte kullanılan kısmı, belki pek güçlüğe uğramadan bir başka iş alanına aktarılır. Ama bu sermayenin işliklerle zanaat aletlerine çakılı bulunan kısmının, hatırı sayılır kayba uğramadan elden çıkarıldığı olmaz. Onun için, çıkarı insafla göz önünde tutulunca, bu gibi değişikliklerin hiçbir zaman birden bire yapılmamasını, yavaş yavaş, azar azar ve çok önceden haber verildikten sonra olmasını gerektirir. Tartışmalarını taraf tutucu menfaatlerin yaygaralı dürtüsü ile değil de, hep geniş kapsamlı kamu yararı gözetilerek yönetme imkanı olsa, kanun yapanların, belki sırf bu yüzden, bu tür bir takım yeni tekeller kurmakta ya da zaten kurulmuş bulunanları daha da genişletmekte özellikle dikkatli olmaları gerekir. Bu gibi her düzenleme, ileride bir başka uygunsuzluk doğurmadan düzeltilmesi güç, gerçek bir karışıklık tohumunu devletin bünyesine sokar.

İthallerini önlemek için değil, hükümete bir gelir sağlamak üzere yabancı mal ithali üzerine vergi koymanın ne denli doğru olacağını, ileride, vergileri ele aldığımda gözden geçireceğim. İthali önlemek, hatta azaltmak amacıyla konulan vergiler, ticaret serbestliği için olduğu kadar, gümrük geliri için de besbelli baltalayıcıdır.

Bölüm III

Aradaki Ticaret Dengesinin Olumsuz Olduğu Sanılan Ülkelerden Hemen Her Çeşit Malın İthaline Karşı Olağanüstü Kısıntılar Üzerine

Kısım I

Bu Kısıntıların Ticaretçi Sistem İlkelerine Göre Bile Mantıksız Olduğu Üzerine

Aradaki ticaret dengesinin elverişsiz olduğu sanılan bazı ülkelerin hemen her türlü malının ithali üzerine olağanüstü kısıntılar koymak, ticaretçi sistemin, altınla gümüş miktarını artırmak için ileri sürdüğü ikinci çaredir. İşte bazı resimlerin ödenmesiyle, Büyük Britanya'ya, anayurt tüketimi için Silesia'nın ince keten bezleri ithal edilebilir. Ama Fransız patiskalarının ve ince keten bezlerinin ithali yasaktır; bunlar yalnız ihraç için depo edilmek üzere, Londra limanına getirilebilir. Fransız şarapları üzerine Portekiz şaraplarından, gerçekte herhangi başka bir ülkenin şaraplarından daha yüksek resimler konulmuştur. 1692 vergisi ile –adı budur– bütün Fransız mallarına, fiyatın ya da değerin yüzde yirmi beşi üzerinden bir resim konulmuştu. Başka milletlerin mallarından çoğu ise, yüzde beşi geçtiği olmayan çok daha hafif resimlere bağımlı tutulmuştu. Fransa'nın şarabı, konyağı, tuzu ve sirkesi, gerçekte, istisna edilmişti. Çünkü bu mallar ya başka kanunlarla ya da aynı kanunun özel hükümleriyle, başka ağır resimlere bağımlı idi. Birincisi yeterli engel görülmediğinden, 1696'da, konyak dışında bütün Fransız mallarına bir ikinci yüzde yirmi beş resim; ayrıca, Fransız şarabının tonu üzerine yirmi beş liralık, Fransız sirkesinin tonu üzerine de on beş liralık birer resim konuldu. Tarife cetvellerinde sayılı malların hepsine, yahut çoğuna konulmuş olan o genel kayırma tedbirlerinin veya yüzde beş resimlerin hiç birinde Fransız mallarının unutulduğu olmamıştır. Üçte bir veya üçte iki kayırma tedbirlerini[233] bunların arasında tam bir kayırma tedbiri oluşturuyor sayarsak, bu genel kayırma tedbirlerinden beş tane olmuş olur. Böylece, şimdiki savaşın başlamasından önce, yüzde yetmiş beş, Fransa'da yetişen, üretilen ya da yapılan eşyadan çoğunun bağımlı tutulduğu en düşük resim sayılabilir. Ama çoğu mal üzerinde, bu resimler yasakla bir demektir. Öyle sanıyorum ki, Fransızlar da kendi hesaplarına, bizim mallarımızla sanayi mamullerimize aynı derecede sert davranmışlardır. Ama bunların karşısına çıkardıkları güçlüklerin, ayrı ayrı neler olduğunu pek iyi bilmiyorum. Bu karşılıklı engeller, iki millet arasında helâl[234] ticaretin hemen hemen kökünü kurutmuştur. İngiliz mallarının Fransa'ya, ya da Fransız mallarının Büyük Britanya'ya, belli başlı ithalâtçısı şimdi, kaçakçılardır. Bundan önceki bölümde incelediğim ilkelerin kaynağı, özel çıkar ile tekel zihniyeti idi.

Burada inceleyeceğim ilkeler, milletçe kötü görüşten[235] ve kin beslemekten ileri gelmektedir. O yüzden de, umulacağı üzere, bunların mantıkla alışverişi yoktur. Hatta ticaretçi sistem ilkelerine bile vurulsalar, yine mantığa aykırıdırlar.

Birincisi, örneğin Fransa ile İngiltere arasındaki serbest ticaret halinde, dengenin Fransa lehinde olacağına kesin gözüyle bakabilirsek de, bu hiç de demek değildir ki, böyle bir ticaret, İngiltere için elverişsizdir, yahut İngiltere ticaretinin tümü, bu yüzden büsbütün aleyhine dönecektir. Fransa'nın şarapları Portekiz'inkinden, yahut soğuk bezi Almanya'nınkinden daha iyi ve ucuz ise, Büyük Britanya için, gereksindiği şarabı da, yabancı soğuk bezi de, Portekiz ya da Almanya'dan değil, Fransa'dan satın almak, daha elverişli olur. Fransa'dan yapılan yıllık ithal değeri böylelikle çok artacak olmakla birlikte, yıllık tüm ithal değeri, aynı nitelikte Fransız malları öteki iki ülke mallarından ucuz olduğu oranda azalacaktır. İthal edilen bütün Fransız mallarının Büyük Britanya'da tüketildiği varsayılsa bile hal böyle olur.

Ama ikincisi, bunların büyük bir kısmı, yeniden başka ülkelere ihraç olunabilir. Orada, kârla satılarak, geriye belki, ithal edilen Fransız mallarının tümünün maliyetine değerce eşit bir mal karşılığı getirebilir. Doğu Hint ülkeleri ticareti için çoğu zaman söylenen şey, Fransa ticareti için de doğru olabilir. Doğu Hint ülkeleri mallarının çoğu altın ve gümüşle satın alınmakla birlikte, bunlardan bir kısmının, başka ülkelere yeniden ihracı, ticareti yapana, tümünün maliyet tutarını aşan altınla gümüşü geri getirirdi. Şimdi, Hollanda ticaretinin en önemli kollarından birini, Fransız mallarının Avrupa'nın öteki ülkelerine ulaştırılması oluşturmaktadır. Hatta Büyük Britanya'da içilen şarabın bir kısmı, Hollanda ile Zelanda'dan gizlice ülkeye sokulmaktadır. Fransa ile İngiltere arasında bir serbest ticaret olsa, yahut Fransız malları, ihraç sırasında tekrar geri alınmak üzere, yalnızca öteki Avrupa milletlerinin malları kadar resim ödemekle ithal olunabilseydi, İngiltere, Hollanda için pek elverişli olduğu görülen bir ticaretin birazını elde edebilirdi.

Üçüncüsü ve sonuncusu, iki ülke arasında denge denen şeyin hangi tarafa doğru yattığını ya da hangisinin daha büyük değerde ihracat yaptığını kestirebilmemiz için kesin mihenk[236] yoktur. Bir takım tacirlerin özel çıkarı ile körüklenen milletçe kötü görüş ve kin besleme, onunla ilgili bütün

sorunlar üzerindeki yargımıza genel olarak yön veren esaslar olagelmiştir. Bununla birlikte, bu gibi hallerde sık sık başvurulan iki ölçü vardır: gümrük kayıtları ile kambiyo rayici. Öyle sanıyorum ki, gümrük defterlerinin, hesabı tutulan malların çoğuna değer biçişteki yanlışlıktan ötürü, pek kuşku götürür bir ölçü olduğu artık genel olarak kabul edilmiştir. Kambiyo rayici de belki, hemen o derece kaypaktır.

Londra ile Paris gibi iki yer arasındaki kambiyo başa baş olunca, bu, Londra'nın Paris'e olan borçlarının, Paris'in Londra'ya olan borçlarıyla karşılandığına kanıttır derler. Tersine, Paris üzerine çekili bir poliçe için, Londra'da bir prim ödendiği zaman, bunun, Londra'nın Paris'e olan borçlarının, Paris'in Londra'ya olan borçlarıyla karşılanmayıp, Londra'dan bir para bakiyesi gönderilmesinin gerektiğine kanıt olduğu söylenir. Denir ki, bu parayı ihraç etmenin rizikosuna, zahmetine ve masrafına karşılık prim istenir ve verilir. Ama bu iki kent arasında her zamanki borç ve alacak durumu, bunların birbiriyle olan işlemlerinin her zamanki gidişiyle kesenkes tesviye edilmek gerekirmiş. Kentlerden biri, ötekinden, oraya ihraç ettiğine kıyasla daha çok ithalde bulunmadığı zaman, her birinin borçları ve alacakları, birbirini giderebilir. Ama birisi, ötekinden, ona ihraç ettiğine göre daha çok değerde ithalde bulunursa, birinci ülke ötekine ister istemez, onun kendisine borçlandığından daha büyük bir tutarı borçlanmış olur. Her birinin borçlarıyla alacakları birbirini gidermez; borçları alacaklarından fazla olan yerden dışarı para göndermek gerekir. Bundan dolayı her zamanki kambiyo rayicinin iki yer arasında her zamanki borç ve alacak durumunun göstergesi olduğu gibi, o duruma, kuşkusuz bunlar düzen verdikleri için, bu iki yerin ihraçlarıyla ithallerinin her zamanki gidişinin de göstergesi olması gerektir.

Her zamanki kambiyo rayicinin, herhangi iki yer arasında her zamanki borç ve alacak durumunu yeterince göstermekte olduğu kabul edilse de, bundan, ticaret dengesinin, her zamanki borçları ve alacakları açısından daha iyi durumda olan yer lehinde olduğu sonucu çıkmaz. Herhangi iki yer arasında, her zamanki borç ve alacak durumu, hep tamamıyla bunların birbiriyle olan işlemlerinin her zamanki gidişiyle düzenlenmez: Bu durum çoğu zaman, birinin veya ötekinin, birçok başka yerlerle olan işlemlerinin gidişinin etkisi altında kalır. Örneğin, İngiltere tacirleri için Hamburg, Danzic, Riga vb.'den satın aldıkları malların bedelini, Hollanda üzerine çekilmiş poliçelerle ödemek âdet ise, İngiltere ile Hollanda arasında her

zamanki borç ve alacak durumu, baştan aşağı, bu iki memleketin birbiriyle olan işlemlerinin her zamanki gidişiyle düzenlenmeyip, İngiltere'nin başka yerlerle olan işlemlerinin gidişinin etkisi altında bulunacaktır. Ticaret dengesi denilen şey İngiltere'nin pek lehinde olup, yıllık ihraçları, oradan yaptığı ithallerin yıllık değerini pek fazla aşsa bile, İngiltere, her yıl Hollanda'ya para yollamak zorunda kalabilir.

Sonra, kambiyo başa başlığının şimdiye değin hesap edildiği biçimde, borç ve alacak durumunun, her zamanki kambiyo rayici lehinde gözüken, yahut lehinde olduğu sanılan ülke lehinde olduğunu, her zamanki kambiyo rayici yeterince gösterebilecek güçte değildir. Başka deyişle, gerçek kambiyo, hesaplama kambiyodan öylesine farklı olabilir veya gerçekte çokluk öylesine farklıdır ki, onun rayicinden, çoğu hallerde, ötekinin rayici hakkında, kesin sonuç çıkarılamaz.

İngiltere darphanesi ayarına göre, içinde şu kadar halis gümüş onçası bulunan, İngiltere'de ödenmiş bir para tutarı karşılığı, Fransız darphanesi ayarına göre, içinde bir o kadar halis gümüş onçası bulunan, Fransa'da ödenecek bir para tutarında bir poliçe aldığınız zaman, kambiyonun İngiltere ile Fransa arasında başa baş olduğu söylenir. Daha fazlasını öderseniz, bir prim vermiş olduğunuz varsayılarak, alışveriş İngiltere aleyhindedir denir. Daha az ödeyecek olursanız, bir prim aldığınız varsayılır; kambiyo, Fransa aleyhinde, İngiltere lehindedir, derler.

Gelgelelim, birincisi, türlü ülkelerdeki geçer akçe değerini, her zaman, o ülke darphanelerinin ağırlık ve ayarıyla kestiremeyiz. Para, o ölçüye kıyasla, kimisinde çok, kiminde az yıpranmış, çentilmiş ve daha başka türlü bozulmuştur. Ama bir başka ülkeninkine kıyasla, her ülkenin sikkesi değeri, içinde bulunması gereken halis gümüş miktarı oranında değil, içinde gerçekten bulunan miktar oranındadır. Kral William zamanında yeni baştan gümüş para basılmasından önce, İngiltere ile Hollanda arasında kendi darphaneleri ayarına göre, her zamanki şekilde hesaplanmış olan kambiyo, yüzde yirmi beş İngiltere aleyhine idi. Ama Bay Lowndes'den öğrendiğimize göre, İngiltere sikkesinin değeri, o zamanlar, basılışındaki değerinin yüzde yirmi beşinden de aşağı idi. Onun için, gerçek kambiyo, o zamanda bile, hesaplanma kambiyonun bunca aleyhte olmasına karşın, İngiltere'nin lehinde olmuş olabilir. İngiltere'de gerçekten verilen daha az miktarda son gümüş onçasının, Hollanda'da daha çok miktarda son gümüş

onçasıyla ödenecek bir poliçe satın almış olması mümkündür. Primi verdiği sanılan adam da gerçekte prim almış olabilir. İngiliz altın sikkesinin, geçen defa yeni baştan basılmasından önce, Fransız sikkesi, İngiliz sikkesinden çok daha az yıpranmış olup, kanunlu ağırlığına, belki, yüzde iki veya üç daha yakındı. Onun için, Fransa ile aradaki hesaplama kambiyo, yüzde iki veya üç İngiltere aleyhine değilse, gerçek kambiyo, İngiltere'nin lehinde olabilirdi. Altın sikke yeniden basılalı beri, alışveriş, sürekli İngiltere lehinde, Fransa'nın aleyhinde olagelmiştir.

İkincisi, kimi ülkelerde, para basma masrafını hükümet, öteki ülkelerde ise, külçelerini darphaneye götüren kişiler kendi başlarına verir; hatta hükümet para basmaktan biraz gelir sağlar. İngiltere'de bu masrafı hükümet görür. Darphaneye, bir libre ağırlığında tam ayarlı gümüş götürürseniz, içinde onun gibi tam ayarlı bir libre ağırlığında gümüş bulunan altmış iki şilin alırsınız. Fransa'da, para basımı için yüzde sekiz bir resim alıkoyarlar. Bu hem masrafı karşılar, hem hükümete ufak bir gelir bırakır. İngiltere'de para basımı bedava olduğundan, geçer sikke, hiçbir zaman, gerçekte içinde bulunan külçe miktarından çok fazla değerde olamaz. Fransa'da, para ile olduğu için, işçilik, (işlenmiş mutfak eşyası değerine katıldığı şekilde) değere eklenmiş olur. Bundan ötürü, içinde şu ağırlıkta safi gümüş bulunan bir Fransız para tutarı, içinde eşit ağırlıkta som gümüş bulunan bir İngiliz para tutarından daha değerlidir; satın alınması için, daha çok külçeye yahut başka mallara lüzum gösterir. Bundan ötürü, iki ülkenin yürürlükteki sikkesinin ikisi de darphaneleri ayarına aynı derecede yakın olsa bile, bir İngiliz para tutarı, içinde bir o kadar onça som gümüş bulunan bir Fransız para tutarını, dolayısıyla da, Fransa üzerine çekilen o tutarda bir poliçeyi kolay kolay satın alamaz. Böyle bir poliçe için, Fransız darphane-hakkı masrafını karşılamaya yetenden başka fazladan para verilmiyorsa, iki ülke arasındaki gerçek kambiyo, başa baş olabilir; hesaplama kambiyo, Fransa'nın epey lehinde bulunurken, bunların borçlarıyla alacakları, karşılıklı olarak, birbirini götürebilir. Bundan azı ödenecek olursa, hesaplama kambiyo, Fransa'nın lehinde bulunduğu halde, gerçek kambiyo İngiltere lehinde olabilir.

Üçüncüsü ve sonuncusu, Amsterdam, Hamburg, Venedik vb. bazı yerlerde, yabancı poliçeler banka parası denilen şeyle ödenir. Londra, Lizbon, Anvers, Leghorn vb. başka kentlerde ise, ülkenin harcıâlem parasıyla ödenir. Banka parası denilen şey, değerce, aynı itibari tutardaki

sıradan paradan her zaman fazladır. Örneğin, Amsterdam Bankası'nın bir florini, Amsterdam parası bir florinden daha değerlidir. Bunlar arasındaki farka bankanın acyosu denir. Bu, Amsterdam'da, genel olarak yüzde beş kadardır. Gerçek kambiyo kötü para ödeyenin lehinde olduğu halde, hesaplama kambiyo, ne sebeple daha iyi para ile ya da kanunlu ayarına daha yakın para ile ödemede bulunan lehinde oluyorsa; iki ülkedeki geçer akçenin ikisinin de darphanelerindeki ayara aynı derece yakın bulunduğu ve yabancı poliçeleri ülkelerden birinin banka parasıyla, ötekinin ise, bu sıradan para ile ödediği varsayıldığında da, gerçek kambiyo, yürürlükteki parayı ödeyenin lehinde olduğu halde, hesaplama kambiyonun, o nedenle, banka parasıyla ödeme yapanın lehinde olabileceği meydandadır. Altın sikkenin, geçen defa yeni baştan basılmasından önce, Amsterdam, Hamburg, Venedik ve öyle sanıyorum ki, banka parası denilen şeyle ödeme yapan bütün öteki yerlerle olan hesaplama kambiyo, genellikle Londra'nın aleyhine idi. Ama bundan hiç de gerçek kambiyonun Londra aleyhine olduğu sonucu çıkmaz. Altın sikkenin yeni baştan basılmasından beri, bu yerlerin bile alışverişi Londra lehinde olmuştur. Lizbon, Anvers, Leghorn ve sanırım Fransa dışında, sıradan para ile ödeme yapan çoğu öteki Avrupa bölgesinin hesaplama rayici genellikle Londra'nın lehinde olmuştur. Gerçek kambiyonun da öyle olmuş olması ihtimal dışında değildir.

Mevduat Bankalarına Özellikle, Amsterdam Bankası'na İlişkin Arasöz

Fransa ya da İngiltere gibi büyük bir devletin parası genel olarak, hemen baştan aşağı kendi sikkesinden oluşur. Onun için, bu para, bir zaman gelip de yıpranır, çentilir yahut kanunlu değeri başkaca bozulursa, devlet, sikkesini yeni baştan eriterek, parasını yeniden etkin şekilde pekiştirebilir. Gelgelelim, Ceneviz ya da Hamburg gibi küçük bir devletin parasının hep kendi sikkesinden meydana geldiği pek olmaz; bunun, büyük ölçüde, ahalisinin sürekli temasta bulunduğu bütün komşu devletlerin sikkelerinden oluşması gerekir. Onun için, böyle bir devlet, sikkesine yeni baştan biçim vermekle, parasını ıslahta her zaman başarılı olamaz. Yabancı poliçeler bu para ile ödeniyorsa, doğası dolayısıyla pek kararsız olan bir tutarın kararsız değeri, parasına bütün yabancı devletlerde kıymetinden bile kesenkes aşağı değer biçildiği için, kambiyoyu, böyle bir devletin her zaman pek aleyhine çevirmek gerektir.

Bu aleyhte alışverişin, tacirlerini uğratması gereken sıkıntıyı gidermek için, bu gibi küçük devletler, ticaret çıkarını kollamaya başladıkları zaman, hatırı sayılır değerde yabancı poliçenin, sıradan para ile değil, devlet itibarına dayanan ve onun kayırdığı belirli bir bankaya havale, yahut banka defterleri üzerinde bir aktarma ile ödenmesi gerekeceğine ilişkin, çokluk, kanun çıkarmışlardır. Çünkü bu banka hep, sağlam ve gerçek para ile, tıpkı tıpkısına, devletin koyduğu ayar ve ağırlık üzerinden ödeme yapmak zorundadır. Venedik, Ceneviz, Amsterdam, Hamburg ve Nurenberg bankalarının, başlangıçta hep bu amacı gözeterek kurulmuş oldukları anlaşılıyor. Ama sonra, kimisi, başka maksatlara da hizmet ettirilmiş olabilir. Bu gibi bankaların parası, ülkenin sıradan parasına kıyasla daha sağlam olduğundan, paranın, devlet ayarının az ya da çok aşağısına düşmüş varsayılmasına göre, büyük veya küçük olmak üzere, her zaman bir acyo doğuruyordu. Örneğin çoğu zaman yüzde on dört olduğu söylenen Hamburg Bankası'nın acyosu, devletin tam ayardaki parasıyla, bütün komşu devletlerden oraya akın eden çentilmiş, yıpranmış ve ufalmış para arasında, olduğu kabul edilen, farktır.

1609'dan önce, geniş Amsterdam ticaretinin, Avrupa'nın her yanından getirdiği çentilmiş ve yıpranmış büyük miktarda yabancı sikke, o kent parasının değerini, darphaneden yeni çıkmış iyi paranın yüzde dokuz kadar aşağısına düşürdü. Böyle para, bu gibi durumlarda her zaman olduğu gibi, ortaya çıkar çıkmaz eritiliyor, yahut dışarı götürülüyordu. Bol paralı tacirler, poliçelerini ödemek için, her zaman yeterince iyi para bulamıyorlardı. Bu poliçelerin değeri ise, önlenmesi için yapılan düzenlemelere karşın, fazlasıyla karasız hale geliyordu.

Bu sakıncaları gidermek üzere, 1609'da kentin kefaleti altında bir banka kuruldu. Bu banka hem yabancı sikke hem de ülkenin tam ayar parasının gerçek değeri üzerinden hafif ve yıpranmış sikke alıyor; yalnız bundan, darphane-hakkı masrafı ile başkaca yönetim masrafı için gerekli olanı karşılayacak kadar bir şey düşüyordu. Bu ufak indirme yapıldıktan sonra, geri kalan değer için defterlerinde kredi açıyordu. Bu krediye banka parası adı veriliyordu. Bu para, tamı tamına, darphane ağırlık ve ayarında parayı temsil ettiğinden, her zaman, aynı gerçek değerde idi; gerçekte de, yürürlükteki paradan daha değerli idi. Aynı zamanda, Amsterdam üzerine çekilen, yahut orada muamele gören altı yüz florin ve daha yukarı değerde bütün poliçelerin, banka parasıyla ödenmesi gerektiğine ilişkin kanun

çıkarılmıştı. Bu, o poliçelerin değeri üzerindeki bütün kararsızlığı ortadan kaldırdı. Bu düzenlemeden ötürü, her tacir, kendi yabancı poliçelerini ödeyebilmek için, bankada bir hesap bulundurmak zorunda idi. Bu da, banka parası için ister istemez hatırı sayılır bir talep yarattı.

Banka parasının yürürlükteki paradan zaten yüksek oluşu ve bu talebin ona verdiğinde kuşku bulunmayan fazla değer yanında, daha başka üstünlükleri de vardır. Yangından, hırsızlıktan, başkaca kazalardan korkmayı gereksiz kılar. Amsterdam kenti ona kefildir. Saymak zahmeti ya da bir yerden bir başkasına ulaştırma rizikosu olmadan, basit bir aktarma ile ödenebilir. Bunlar gibi çeşit çeşit üstünlüklerden ötürü, banka parasının ta başlangıçtan beri, bir acyo doğurduğu anlaşılıyor. Genel olarak sanıldığına göre, kimse piyasada primle satabileceği bir borcun ödenmesini istemeye aldırış etmediğinden, ilk ağızda yatırılmış bulunan paranın hepsi, bankada bırakılmıştır. Bankanın ödemede bulunmasını istemekle, banka kredisi olan kimse, bu primi yitirir. Darphaneden yeni çıkmış bir şilin, pazardaki bildiğimiz yıpranmış şilinlerden daha fazla mal satın almayacağı gibi, banka kasalarından özel bir kişinin kasalarına getirilebilecek iyi ve gerçek para da, ülkenin sıradan parasıyla karışıp kaynaşınca artık kolay kolay ayırt edilmeyeceği yürürlükteki paraya kıyasla daha çok etmeyecektir. Banka kasalarında kaldıkça, bu paranın üstünlüğü bilinip tanınıyordu. Özel bir kimsenin kasasına girince, bu üstünlük, ikisi arasındaki farka değmeyecek kadar bir zahmete katlanmaksızın, kolay kolay anlaşılamaz. Sonra banka kasalarından çıkmış olmakla, banka parasında bulunan bütün öteki üstünlükleri – güvenliğini, kolayca ve esenlikle aktarılabilmesini, yabancı poliçeleri ödemekteki faydasını yitiriyordu. Bütün bunların üstünde olarak da, birazdan görüleceği gibi, daha önceden korunması için bedel ödenmiş olmadıkça, bu kasalardan çıkarılamıyordu.

Bu sikke mevduatı yahut bankanın sikke olarak yerine koymak zorunda bulunduğu mevduat, bankanın asıl sermayesini ya da banka parası denilen nesne ile temsil olunan şeyin tüm değerini oluşturuyordu. Mevduatımızın şimdi, bunun pek küçük bir kısmını oluşturduğu sanılmaktadır. Külçe ticaretini kolaylaştırmak için, banka yıllardır altın ve gümüş külçe mevduatı üzerine, defterlerinde kredi açagelmiştir. Bu kredi, genel olarak, bu gibi külçenin darphane fiyatından yüzde beş aşağıdır. Banka, bir yanda da, mevduatta bulunana ya da hamile, mevduatta bulunulduğu zaman banka defterlerinde açılmış olan kredi kadar banka parası yeniden bankaya

devredilmek şartıyla, altı ay içinde ne zaman olursa, külçeyi tekrar dışarı çıkarmak hakkını veren alındı, yahut makbuz adında bir şey vermektedir. Mevduat gümüş olarak yapılmışsa, korumak için yüzde çeyrek, altın ise yüzde yarım ödemek gerekmekte, ama bir yandan da, bu sürenin bitiminde böyle bir ödeme olmadığı takdirde, mevduatın, alındığı ya da aktarma defterlerinde kredi açıldığı fiyata, bankanın olacağını bildirmek gerekmektedir. Mevduatın saklanması için, böylece ödenen şey, bir çeşit ardiye kirası sayılabilir. Bu ardiye kirasının, altın için, niçin gümüşten bu kadar pahalı olduğuna ilişkin olarak çeşit çeşit birçok neden gösterilmiştir. Denmiştir ki, altın ayarını anlamak, gümüş ayarını kestirmekten güçtür. Üstün değerli metalde, hile daha kolay yapılır ve daha büyük zarar doğurur. Sonra, gümüş, ölçü hizmeti gören metal olduğundan, devlet altından çok, gümüş mevduatta bulunulmasını özendirmek ister denmiştir.

Külçe mevduatı en çok, fiyatın alışılandan biraz düşük olduğu zaman yapılır; fiyat yükseliverirse, tekrar dışarı çekilir. Geçen defa, altın sikkeye yeni baştan biçim verilmesinden önce İngiltere'de nasıl idiyse, Hollanda'da da, aynı nedenle, külçenin piyasa fiyatı, genel olarak darphane fiyatının üstündedir. Farkın, çokluk, mark başına aşağı yukarı altı stiver'dan on altı stiver'a kadar, yahut on bir bölümü halis, bir bölümü katışık, sekiz onça gümüş olduğu söylenmektedir. (Meksika doları gibi, ayarı iyice bilinip anlaşılmış yabancı sikke ile yapıldığı zaman) bu gibi gümüş mevduatı için, bankanın verdiği banka fiyatı veya kredi, mark başına yirmi iki florindir. Darphane fiyatı yirmi üç florin kadardır. Piyasa fiyatı ise, yirmi üç florin altı stiver'den yirmi üç florin on altı sitver'a dek, ya da darphane fiyatından yüzde iki, yüzde üç fazladır.[237] Altın külçenin banka fiyatı ile darphane fiyatı ve piyasa fiyatı arasındaki oranlar hemen hemen aynıdır. Bir kimse, makbuzunu, genel olarak külçenin darphane fiyatıyla piyasa fiyatı arasındaki farka satabilir. Külçe karşılığı bir makbuz, hemen her zaman bir şeyler eder. Onun için, altı ayın bitiminden önce külçeyi dışarı çıkarmayarak ya da bir başka altı ay için yeni makbuz almak üzere yüzde çeyrek, yahut yüzde yarım ödemeyi savsayarak, makbuzu süresinin bitmesine veya külçenin kabul edilmiş olduğu fiyata bankaya kalmasına rıza gösteren pek olmaz. Ama pek seyrek de olsa, bunun kimi zaman olduğu varmış. Değeri fazla olan metalin saklanması için ödenen daha yüksek ardiye kirasından ötürü de, gümüşten çok, altında olduğu varmış.

Bir külçe yatırarak hem bir banka kredisi, hem bir makbuz elde eden kimse, vadesi geldikçe poliçelerini banka kredisiyle öder. Külçe fiyatının yükselmesi ya da düşmesi ihtimali olduğunu kestirmesine göre de makbuzunu ya satar, ya elde tutar. Makbuzla banka kredisinin uzun zaman bir arada kaldıkları pek olmaz; kalmalarına da gerek yoktur. Bir makbuzu olup da külçe çekmek isteyen kimse, her zaman için, alışılmış fiyata satın alınacak bol banka kredisi, yahut banka parası bulur.

Banka kredisi sahipleriyle makbuz hamilleri, banka karşısında, birbirinden farklı iki alacaklı çeşidi meydana getirir. Bir makbuz hamili, karşılığına o makbuzun verilmiş olduğu külçeyi, külçenin kabul edildiği fiyat kadar bir banka parası tutarını geri havale etmeksizin dışarı çıkartamaz. Kendisinde banka parası yoksa, olanlardan satın alması gerekir. Banka parası olan, istediği miktar için, bankaya makbuz göstermeksizin, dışarıya külçe çıkartamaz. Kendisinde yoksa, bunu, olanlardan satın alması gerektir. Bir makbuz hamili, banka parası satın aldığı zaman, darphane fiyatı, banka fiyatından yüzde beş yukarı olan bir miktar külçeyi dışarı çıkarmak yetkisini satın alır. Bundan ötürü, karşılık diye ona çokluk verdiği yüzde beş acyo, hayaldeki bir değer için değil, gerçek bir değer için ödenir. Banka parasının sahibi bir makbuz satın aldığı zaman, piyasaya fiyatı, çokluk, yüzde ikiden üçe dek darphane fiyatının üstünde olan bir miktar külçeyi dışarı çıkarma yetkisini satın alır. Şu halde, ona verdiği bedel yine gerçek bir değer için ödenir. Makbuz fiyatı ile banka parası fiyatı, aralarında külçenin tüm değerini ya da fiyatını oluşturur veya bunu tamamlarlar.

Ülkede yürürlükte olan sikke ile yapılan mevduat üzerine, banka yine hem makbuz, hem banka kredisi verir. Ama bu makbuzlar çoğu zaman değersizdir; piyasada bedel getirmezler. Örneğin, para olarak her biri 3 florin 3 stiver'a geçen ducatoon üzerine banka, yalnız 3 florinlik ya da yürürlükteki değerlerinden yüzde beş aşağı bir kredi verir. Koruma için yüzde çeyrek ödenmesi şartıyla, yine altı ay içinde, ne zaman olursa, yatırılmış ducatoon miktarını dışarı çekmek hakkını hamile sağlayan bir makbuz verir. Bu makbuz, piyasada çoğu zaman para etmez. 3 florin banka parası, bankadan dışarı çıkarıldığı takdirde, genel olarak pazarda, ducatoon'un tüm değeri olan 3 florin 3 stiver'a satılır. Dışarı çıkarılabilmeden önce de, koruma için, yüzde çeyrek ödenmesi gerektir. Bu, makbuz hamili için düpedüz zarardır. Bununla birlikte, bankanın acyosu günün birinde yüzde 3'e düşerse, bu gibi makbuzlar, piyasada biraz paha

getirebilir ve yüzde bir üç çeyreğe satılabilir. Ama bankanın acyosu şimdi genellikle yüzde beş kadar olduğundan, bu gibi makbuzlar çoğu zaman, süresi bitsin, yahut, kullanılmakta olan deyimle, bankanın eline düşşün diye bırakılır. Altın ducat mevduatı karşılığı olarak verilen makbuzlar banka eline daha sık düşer. Çünkü yeniden çıkarılabilmeden önce, bunların korumaları için, daha yüksek, yani yüzde yarım ardiye kirası ödenmek gerektir. Eline sikke ya da külçe mevduatı düşmesine müsaade edildiği zaman bankanın kazandığı yüzde beş, bu gibi mevduatın sürekli olarak korunması için, ardiye kirası sayılabilir.

Makbuzlarının süresi sona eren banka parası tutarının, pek hatırı sayılacak kadar olması gerekir. Önceden gösterilmiş olan nedenlerden dolayı, o da, öteki de, kayba uğramadan yapılamayacağı için, kimse makbuzunu yenileyip mevduatını dışarı çekmeye yanaşmadığından, genel olarak sanıldığına göre, ilk yatırıldığından beri orada bırakılan bankanın asıl sermayesinin tümünün, bu tutar içinde olması gere-kir. Ama bu toplamın tutarı ne olursa olsun, bunun, bankadaki tüm para mevcuduna oranla pek ufak olduğu sanılmaktadır. Amsterdam bankası yıllardır Avrupa'nın büyük külçe ardiyesi olagelmiştir. Bunun karşılığı olan makbuzların, sürelerinin bitmesine, yahut kullanılan deyimle, bunların banka eline düşmesine müsaade edildiği olmaz. Banka parasının ya da banka defterleri üzerindeki kredilerin, daha çoğunun, yıllardır külçe alışverişi yapanların boyuna hem yatırıp hem geri çektikleri mevduatla meydana geldiği sanılmaktadır.

Alındı veya makbuz olmaksızın, bankadan talepte bulunulamaz. Makbuzlarının süresi sona eren ufak miktardaki banka parası, makbuzları hâlâ yürürlükte bulunan çok daha büyük miktardaki ile karıştırılıp kaynaştırılır. Öyle ki, makbuzları bulunmayan epey banka parası tutarı olabildiği halde, bunun, her an istenmeyecek olan belirli bir toplamı ya da parçası yoktur. Banka, aynı şey için, iki kişiye birden borçlu olamaz. Makbuzu bulunmayan banka parası sahibi ise, bir makbuz satın alıncaya dek bankadan ödeme talebinde bulunamaz. Olağan ve sessiz zamanlarda o, piyasa fiyatına satın alınabilecek bir makbuz bulmakta güçlük çekmez. Bu fiyat, genel olarak, makbuzun kendisine bankadan çekmek hakkını verdiği sikkeyi ya da külçeyi satabildiği fiyata tekabül[238] eder.

Kamunun uğradığı bir felaket sırasında, örneğin, 1672'de Fransızlar'ın yaptığı şekilde bir istilâda, durum başka türlü olabilir. O zaman, banka

parası sahiplerinin hepsi, kendileri saklamak üzere, bunu bankadan çekmeye can attıklarından, talep, makbuzların fiyatını, haddinden fazla fırlatabilir. Makbuz hamilleri aşırı ümitlere kapılabilir; yüzde iki ya da üç yerine, makbuzları verilmiş mevduat üzerine hesabı yürütülen banka parasının yarısını isterler. Bankanın ana tüzüğünü bilen düşman, hazinenin kaçırılmasını önlemek için, bunları toptan satın bile alabilir. Bu gibi beklenmedik hallerde, bankanın, yalnız makbuz hamillerine ödemede bulunma şeklindeki alışılmış kuralını bozacağı sanılmaktadır. Banka parası bulunmayan makbuz hamillerinin, karşılığında kendilerine makbuz verilmiş olan mevduat değerini, yüzde iki veya yüzde üç kertelerinde almaları gerekir. Onun için, makbuz almayan banka parası sahiplerine, banka, defterlerinde açılmış olan kredinin tüm değerini, bu takdirde, para ya da külçe olarak ödemek güçlüğü çıkarmaz; aynı zamanda, banka parası olmayan makbuz hamillerine yüzde iki ya da yüzde üç ödermiş. Çünkü bu durumda onlara, hakçası, borçlu bulunduğu varsayılabilecek tüm değer budur.

Banka parasını, (dolayısıyla de makbuzlarının o zaman bankadan çıkarma imkânını kendilerine vereceği külçeyi) o oranda ucuza satın almak, yahut makbuzlarını, banka parası olup da, dışarı o oranda pahalı külçe çıkarmak isteyenlere satmak için olağan ve sessiz zamanlarda bile acyoyu düşürmek, makbuz hamillerinin işine gelir. Çünkü genel olarak bir makbuzun fiyatı, banka parasının piyasa fiyatıyla makbuzun karşılığında verildiği sikke ya da külçenin piyasa fiyatı arasındaki fiyata eşittir. Tersine olarak, banka paralarını o oranda pahalı satmak ya da o oranda ucuza bir makbuz satın almak üzere acyoyu yükseltmek, banka parası sahiplerinin çıkarınadır. Bu birbirine aykırı çıkarların bazen meydan verebileceği hava oyunu hilelerini önlemek için, son yıllarda banka, geçer akçe karşılığı yüzde beş acyo ile her zaman banka parası satıp tekrar yüzde dört acyo ile satın almak kararına varmıştır. Bu karar sayesinde, acyonun ne yüzde beşten yukarı çıktığı, ne yüzde dörtten aşağı indiği görülür. Banka parasının piyasa fiyatıyla, yürürlükteki paranın piyasa fiyatı arasındaki oran da, hep bunların değerleri arasındaki orana pek yakın kalır. Bu karar verilmezden önce, banka parasının piyasa fiyatı, kimi kez yüzde dokuz acyoya dek yükselir, bazen, çelişen çıkarların piyasayı etkilemesine göre, baş başa denk düşerdi.

Amsterdam bankası, oraya yatırılmış olandan ödünç vermeyip, defterlerinde kredi açtığı her florine karşılık, kasalarında ya para ya külçe

olarak, bir florinin değerini saklamak iddiasındadır. Karşılığında yürürlükte makbuzları bulunan, kendisinden istenmesi her zaman ihtimal içinde olan, gerçekte de boyuna dışarı çıkıp yeniden oraya geri gelen paranın ve külçenin hepsini kasalarında sakladığına şüphe edilemez. Ama sermayesinin, makbuz süresi çoktan bitmiş, olağan ve sessiz zamanlarda karşısında talepte bulunulamayacak ve gerçekte bütün bütün yahut Birleşik Eyaletler Devletli yaşadıkça, kendisinde kalması pek muhtemel kısmı için aynı yolda hareket edip etmediği, belki daha kuşkulu gözükebilir. Bununla birlikte, Amsterdam'da, banka parası olarak elden ele dolaşan her florine karşılık olarak, banka hazinesinde, karşılık altın ya da gümüş bir florin bulunduğu kanısından daha köklü bir inanç yoktur. Bunun böyle olacağına kent kefildir. Banka, hükümet etmekte bulunan dört kent amirinin yönetimi altındadır; bu amirler her yıl değiştirilir. İşe yeni başlayan her kent amiri takımı hazineyi görmeye gider; onu, defterlerle karşılaştırıp, ant içerek kabul eder; aynı ciddi törenle, kendilerinden sonra gelen takıma teslim eder. O aklı başında, dini bütün ülkede hâlâ yemine kulak asılmaktadır. Sırf böyle nöbetleşe bir yönetimin, açıktan açığa çevrilemeyecek herhangi bir dalavereye karşı yeter inanca olduğu anlaşılıyor. Ayrışıklığın, Amsterdam hükümetinde doğurmuş olduğu bunca değişiklikler arasında, egemen durumdaki küme, kendinden öncekileri, bankanın yönetimindeki eğrilikten ötürü hiçbir zaman suçlamamıştır. Adı kötüye çıkan kümenin şöhretini ve alın yazısını hiçbir suçlama böylesine derinden etkileyemez. Böyle bir suçlamanın ise, dayanabilecek temeli bulunsa, ortaya sürüleceğinden emin olabiliriz. Fransız Kralı 1672'de Utrech'de bulunduğu sırada, Amsterdam bankası, taahhütlerinin[239] yerine getirilmesindeki doğruluk üzerinde hiç kuşku bırakmayacak kadar tezlikle ödemede bulunmuştur. Kasalarından o zaman getirilen kimi paraların, hemen bankanın kuruluşundan sonra belediye binasında çıkan yangında kavrulmuş oldukları anlaşılıyor. Demek o sikkeler, o zamandan beri orada yatmıştır.

Bankadaki hazine tutarının ne olabileceği, tecessüs[240] sahiplerini uzun zaman tahminlerle[241] uğraştıran bir sorun olmuştur. Bunun üzerinde, ancak varsayım ileri sürülebilir. Genel olarak, bankada hesap bulunduran iki bin kadar kimse olduğu kabul ediliyor. Bunların, hesaplarında bin beş yüz İngiliz lirası olduğu kabul edilse, (bu pek ileri bir tahmindir), banka parasının, dolayısıyla da bankadaki hazinenin tüm miktarı, aşağı yukarı üç milyon İngiliz lirasını yahut İngiliz lirası başına on bir florin hesabıyla 33

milyon florini bulur. Bu büyük bir tutardır; pek bir geniş tedavülü yürütmeye yeter, ama o hazine hakkında bazı kimselerde yer eden aşırı düşüncenin çok aşağısındadır.

Amsterdam kenti bankadan hatırı sayılır bir gelir sağlar. Yukarıda sözü geçen, ardiye kirası denilebilecek şeyden başka, bankada ilk kez bir hesap açarken herkes on florinlik bir ücret verir. Her yeni hesap için, üç florinlik üç stiver, her aktarma için iki stiver, bu aktarma üç yüz florinden aşağısı içinse, ufak işlemlerin çoğalmasına ket vurulmak üzere, altı stiver verir. Hesabını yılda iki kez dengeyi savsayan kimse yirmi beş florin yitirir. Hesabında bulunandan fazlası için bir aktarma emreden kimse, fazladan çekilen toplam için yüzde üç ödemede bulunmak zorundadır. Üstelik bu emri yerine getirilmez. Bankanın, makbuz süresinin dolmasıyla kimi zaman eline düşen ve hep daha kazançlı olarak satılıncaya değin saklanan, yabancı sikke yahut külçe satışından da epey kâr ettiği sanılmaktadır. Banka, yine, banka parasını yüzde beş acyo ile satıp, yüzde dörtten satın almakla da bir kâr sağlar. Bu başka başka kazançlar, memur aylıklarının ödenip yönetim masraflarının görülmesi için gerekli olandan epey çok tutar. Yalnız, makbuz karşılığı külçe saklanması için ödenenin, yüz elli bin ile iki yüz bin florin arasında, yıllık safi bir geliri bulduğu sanılıyor. Hoş, bu kurumun asıl amacı, gelir değil, kamu çıkarı idi. Maksat, aleyhte bir kambiyonun elverişsizliğinden taciri kurtarmaktı. Ondan doğan gelir, önceden hesapta olmayıp tesadüf sayılabilir. İşte, banka parası denilen şeyle ödemede bulunanla, harcıâlem, yürürlükteki para ile ödeme yapan ülkeler arasındaki alışverişin niçin genel olarak birincinin lehinde, ikincinin ise aleyhinde gözüktüğünü anlatmaya çalışırken, azar azar kendimi kaptırıverdiğim bu uzun arasözü artık sona erdirmenin sırasıdır. Banka parası verenler, kendi değeri hep aynı olup darphaneleri ayarına tam tamına uygun gelen bir para türü ile ödeme yaparlar. Ötekiler ise, kendi değeri sürekli değişip hemen her zaman, o ayarın az çok aşağısında bulunan bir para çeşidi öderler.

Kısım II

Bu Olağanüstü Kısıntıların Başka İlkeler Bakımından Mantıksızlığı Üzerine

Bu bölümün ilk faslında, ticaret dengesinin aleyhte olduğu sanılan ülkelerden mal ithali üzerine olağanüstü engeller koymanın, ticaretçi sistem ilkelerine göre bile ne denli lüzumsuz olduğunu göstermeye çalıştım.

Bununla birlikte, yalnız bu kısıntıların değil, ticaret düzenlemelerinin hemen hepsinin dayandığı bütün o ticaret dengesi mezhebinden[242] daha anlamsız şey olamaz. İki yer birbiriyle alışveriş edince, denge başa baş ise, bu mezhep her ikisinin ne kayba uğradığını, ne de kazandığını varsayıyor. Ama denge, şu ya da bu derecede bir yana yatarsa, kesin denklikten saptığı oranda, bunlardan biri kaybeder, öteki kazanırmış. Her iki varsayım da yanlıştır. Bundan böyle göstermeye çalışacağım gibi, primler ve tekeller aracılığı ile zorlanan bir ticaret, lehinde kurulmak istendiği ülkeye sakıncalı olabilir; çoğu zaman da sakıncalıdır. Ama sıkı veya zor olmaksızın, iki yer arasında doğal ve düzgün şekilde yürütülen ticaret, her zaman için ama hep eşit derecede olmamak üzere, bunların ikisine de faydalıdır.

Fayda ya da kazançtan kastım, altın ve gümüş miktarının artması olmayıp, ülke toprağıyla emeğinin, yıllık ürününün değiş edilir değerinin artması, yahut ahalisinin yıllık gelirinin çoğalmasıdır.

Denge başa baş olup, iki yer arasındaki ticaret, baştan aşağı bunların yerli mallarının değiş edilmesinden oluşursa, çoğu hallerde, yalnız kazanmakla kalmaz, ikisi birden eşit şekilde ya da hemen hemen eşit olarak kazanırlar. Böyle olunca, her biri, ötekinin fazla ürününün bir kısmı için pazar sağlar. Her biri, ötekinin, bir miktar ahalisi arasında bölüşülerek, gelir ve geçimlerini sağlamış fazla ürününü yetiştirip hazırlamakta kullanılmış olan bir sermayeyi yeniden yerine koyar. Onun için, her birinin bir kısım ahalisi, gelirinin ve geçiminin bir parçasını, dolaylı olarak, ötekinden elde edecektir. Değiş edilen malların da eşit değerde olduğu varsayıldığından, ticarette kullanılan iki sermaye, çoğu hallerde eşit olacaktır. Her ikisi de, iki ülkenin yerli mallarını yetiştirmekte kullanıldığından, bunların dağıtımı ile her birinin ahalisine sağlanacak gelir ve geçim eşit, yahut hemen hemen eşit olacaktır. Böylece, karşılıklı olarak sağlanan bu gelir ile geçim, ülkelerin alışveriş genişliğine göre daha büyük ya da küçük olacaktır. Örneğin bu, yılda her bir taraf için yüz bin lira veya bir milyon lira tutarsa, her biri,

birinci halde ötekinin ahalisine yüz bin, ikincisinde ise bir milyon lira yıllık bir gelir sağlayacaktır.

Ticaretleri, biri ötekine yerli mallardan başka bir şey ihraç etmezken, ötekinin karşılık olarak gönderdiği tamamıyla yabancı mallardan oluşur şekilde ise; o zaman denge yine başa baş sayılır. Çünkü mal bedeli mal ile ödenmektedir. Böyle olunca, ikisi birden kazanır. Ama eşit şekilde kazanmazlar. Yerli maldan başka şey ihraç etmeyen ülkenin ahalisi ise, bu ticaretten en fazla gelir elde eder. Örneğin İngiltere, Fransa'dan, o ülkenin yerli mallarından başka bir şey ithal etmese; kendisinde de, orada aranan mal bulunmadığından, bunların karşılığını Fransa'ya her yıl büyük miktarda yabancı mal, diyelim ki, tütün ile Doğu Hint ülkeleri malları göndererek ödese; bu ticaret, her iki ülke ahalisine de biraz gelir getirmekle birlikte, Fransa'nınkine İngiltere'ninkine kıyasla daha fazlasını sağlar. Her yıl ticarette kullanılan Fransız sermayesinin tümü, her yıl Fransız halkı arasında bölüşülür. Ama İngiliz sermayesinin, yalnız bu yabancı eşyanın satın alındığı İngiliz mallarını üretmede kullanılan kısmı, her yıl, İngiliz halkı arasında bölüşülür. Daha çoğu, Virginia'da, Hint'te ve Çin'de kullanılıp bu uzak ülkeler ahalisine gelir ve geçim sağlamış bulunan sermayeleri yeniden yerine koyar. Böylece, sermayeler eşit ya da hemen hemen eşit olursa, Fransız sermayesinin bu kullanılışı, Fransa milletinin gelirini, İngiliz sermayesinin, İngiliz halkının gelirini çoğaltmasından daha çok çoğaltır. Öyle olunca, Fransa, İngiltere ile doğrudan doğruya bir tüketim ticareti yapar. İngiltere ise Fransa ile aynı tür dolambaçlı bir alışveriş yapar. Doğrudan doğruya dış tüketim ticaretinde kullanılan sermayenin türlü etkileri, daha önce etraflı olarak anlatılmıştı.

İki ülke arasında, iki tarafta da tamamıyla yerli malların yahut bir tarafta yerli malların, ötekisinde ise yabancı malların değiş edilmesinden oluşan bir ticaret belki yoktur. Hemen bütün ülkeler birbirleriyle biraz yerli, biraz yabancı mal değiş ederler. Bununla birlikte, asıl kazanan, hep hamulesi[243] içinde çoğu yerli, azı yabancı mal olan ülkedir.

Fransa'dan her yıl ithal edilen malların bedelini, İngiltere, tütünle ve Doğu Hint ülkeleri eşyası ile değil de, altın ve gümüşle ödese, o zaman dengenin başa baş olmadığı varsayılır. Çünkü mal bedeli malla değil,; altın ve gümüşle ödenmiş olur. Ama o zaman ticaret bundan öncekinde olduğu gibi, her iki ülke ahalisine de biraz, fakat Fransa ahalisine, İngiltere'ninkine

kıyasla daha fazla gelir getirir. İngiltere ahalisine biraz gelir sağlar. Bu altınla gümüşü satın alan İngiliz mallarını üretmede kullanılmış sermaye, İngiltere'nin bir takım ahalisi arasında dağıtılıp bunlara gelir sağlamış bulunan sermaye, böylelikle yeniden yerine konmuş ve o işte devam imkânı bulmuş olur. Bu altın ve gümüş ihracıyla, İngiltere'nin tüm sermayesi, bir o kadar başka mal ihracıyla eksileceğine göre daha fazla azalmış olmaz. Tersine, çoğu hallerde artar. Dışarıdaki talebi anayurttakinden fazla, dolayısıyla da anayurtta, karşılıkları, ihraç edilen mallardan daha değerli olacağı umulan eşyadan başkası dışarıya gönderilmez. İngiltere'de yalnızca yüz bin lira eden tütün, Fransa'ya gönderildiğinde, İngiltere'de yüz on bin lira edecek şarap satın alırsa, bu değiş etme İngiltere sermayesini tıpı tıpına on bin lira artıracaktır. Bunun gibi, yüz bin İngiliz altın lirası, İngiltere'de yüz on bin lira eden Fransız şarabı satın alırsa, bu değiş etme de İngiltere sermayesini yine on bin lira artırır. Mahzeninde yüz on bin liralık şarabı bulunan bir tacir, ambarında yalnızca yüz bin liralık tütünü bulunandan daha zengin bir adam olduğu gibi, kasasında yalnızca yüz bin lira eden altını bulunandan da daha zengin bir insandır. Ötekilerin ikisinin de başaramayacağı kadar çok emeği harekete geçirebilir; onlardan fazla kimseye gelir, geçim ve iş sağlayabilir. Ama ülke sermayesi, ülkenin ayrı ayrı bütün ahalisinin sermayelerine eşittir. Orada her yıl tutulabilecek emek miktarı ise, bütün bu çeşitli sermayelerin geçindirebileceği emeğe eşittir. Onun için gerek ülke sermayesi, gerekse her yıl ülkede tutulabilecek emek, genel olarak, bu değiş etme ile çoğalmak gerektir. Gerçekte, Fransa şaraplarını, İngiltere'nin, kendi hırdavatı ve çuhası ile satın alabilmesi, Virginia tütünü ya da Brezilya veya Peru altın ve gümüşü ile almasından daha hayırlı olur. Doğrudan doğruya yapılan bir dış tüketim ticareti, dolambaçlı olandan her zaman için daha faydalıdır. Ama altın ve gümüşle yapılan dolambaçlı bir dış tüketim ticareti, onun kadar dolambaçlı bir başka ticaretten daha az faydalıya benzemez. Maden ocakları olmayan bir ülkenin bu metallerin bu her yılki ihracı ile altın ve gümüşünü tüketip bitirmesi ihtimali ise, tütün yetiştirmenin bir ülkenin buna benzer yıllık ihraçla, bu bitkiyi tüketmesi ihtimaline göre daha fazla değildir. Tütünü alabilecek nesnesi bulunan bir ülkenin uzun zaman tütünsüz kaldığı olmayacağı gibi; bu metalleri satın alabilecek şeyi olan da, uzun zaman altınsız gümüşsüz kalmaz.

Bir işçinin meyhane ile yaptığı alışverişin zararlı olduğunu, sanayici bir milletin bir şarap ülkesiyle doğal olarak yürüteceği bir ticaretin de, aynı tabiatta sayılabileceğini söylerler. Cevap olarak ben meyhane ile yapılan alışveriş ille de ziyan edilmesi gereken bir ticaret değildir, derim. Özü bakımından o da herhangi bir başka alışveriş kadar faydalıdır. Ama kötüye kullanılmaya belki biraz daha elverişlidir. Bir biracının, hatta ihtımar ettirilmiş içki satan perakendecinin uğraşı, herhangi bir başkası kadar gerekli bir işbölümüdür. Bir işçi için, gereksindiği miktar içkiyi kendi çıkaracak yerde, içki yapandan satın alması, genel olarak daha faydalıdır. Kendisi yoksul bir işçi ise, içki yapandan büyük miktarda satın alacak yerde, onu perakendeciden azar azar alması genel olarak daha kazançlıdır. Kuşkusuz, her ikisinden de, haddinden fazla satın aldığı olabilir. Nasıl ki, bulunduğu yöredeki başka tacirlerden, boğazına düşkünse kasaptan, ahbapları arasında şıklığa yelteniyorsa çuhacıdan, gerektiğinden çok alışveriş ettiği olabilir. Her ne kadar, bu serbestlik, hepsinde kötüye kullanılabilir ve böyle olması, kimisinde belki ötekilere kıyasla daha ihtimal içinde bulunursa da, büyük işçi topluluğu için, bütün bu zanaatların serbest olması faydalıdır. Sonra, bireyler, mayalandırılarak yapılmış içkileri kimi zaman aşırı derecede tüketmekle servetlerini yok edebilirler, ama bir milletin böyle yapması tehlikesi yok gibidir. Her ülkede bu gibi içkilere, güçleri yettiğinden fazla para harcayanlar bulunursa da, bundan azını sarf edenler, her zaman için daha çoktur. Şurası kaydolunmaya değer ki, tecrübeye danışacak olursak, şarabın ucuzluğu, sarhoşluğun değil, içmezliğin nedenidir. Avrupa'da şarap ülkelerinin ahalisi, genel olarak en içki içmeyen kimselerdir. İspanyollar'a, İtalyanlar'a, Fransa'nın güney illeri ahalisine bakınız. Halkın, her gün kullandığı şeyde gemi azıya aldığı pek olmaz. Hafif bira gibi, ucuz bir içkiyi bol bol sarf ederek cömertlik taslamaya, eş dost ağırlamaya yeltenen olmaz. Tersine olarak, fazla sıcaktan ya da soğuktan ötürü üzüm yetiştirmeyen, dolayısıyla da şarabın pahalı ve kolay kolay bulunmaz olduğu ülkelerde, kuzey milletlerinde ve örneğin Gine kıyılarındaki zenciler gibi, tropikler arasında yaşayanların hepsinde sarhoşluk, çok rastlanan bir kötü huydur. Şarabın biraz pahalı olduğu, Fransa'nın kimi kuzey illerinden bir Fransız alayı, şarabın pek ucuz olduğu güneye yerleşmek üzere gelince, askerler, ilkin, işi şarap ucuz olduğu ve onu siftah ettikleri için kendilerini pek içkiye kaptırırlar, dendiğini çok duymuşumdur. Ama birkaç ay kaldıktan sonra, bunların çoğu, orada oturan öteki ahali gibi, içmez olurlar. Yabancı şaraplar üzerindeki resimlerle, malt,

bira ve ak bira üzerindeki vergi bir çırpıda toptan kaldırılıverse, bu aynı şekilde, Büyük Britanya'da, orta ve aşağı tabaka halk arasında oldukça salgın, geçici bir içki düşkünlüğü doğurabilir. Belki çok geçmeden de, bunun ardından sürekli, hemen hemen herkese yaygın bir içmezlik gelir. Bugün sarhoşluk, kibarlarda yahut en pahalı içkileri kolayca almaya gücü yetenlerde bulunan bir kusur değildir. Aramızda, ak bira ile sarhoş olmuş bir efendiye hemen hemen rastgelinmemiştir. Sonra, Büyük Britanya'da şarap ticareti üzerindeki kısıntılar, böyle demek yakışık alırsa, halkı meyhaneye gitmekten alıkoymayı değil, en iyi, en ucuz içkiyi alabilecekleri yere gitmeyi önlemek amacını güder gibidir. Bu engeller, Portekiz'in şarap ticaretini kayırıp Fransa'nınkine ket vurur. Gerçekte Portekizliler'in, bizim sanayi mamullerimiz için, Fransızlar'dan daha iyi müşteri oldukları, bundan ötürü onların Fransızlar'a yeğ tutulup desteklenmeleri gerektiği söylenir. Onlar bize müşteri sağladıklarına göre, bizim de onlara müşteri bulmamız gerektiğini iddia ederler. İşte böyle, aşağılık esnafın sinsi oyunları, büyük bir imparatorluğun tutumu için siyasal bir baş kural gibi ortaya dikilir. Çünkü yalnızca kendi müşterilerini kullanmayı baş kural haline sokanlar, esnafın ancak en aşağılığıdır. Büyük bir tacir böyle ufak tefek çıkara aldırış etmeksizin, mallarını hep en ucuz, en iyi oldukları yerden satın alır.

Gelgelim bu gibi baş kurallarla, milletlere çıkarlarının, bütün komşularını yoksul düşürmekten oluştuğu öğretilmiştir. Her bir millete, alışveriş yaptığı bütün milletlerin refahına kıskanç bir gözle baktırılmış, onların kazancı kendisinin zararı saydırılmıştır. Bireyler arasında olduğu gibi, milletler arasında da, doğal olarak bir birlik ve dostluk bağı olması gereken ticaret, uyumsuzlukla düşmanlığın en gür kaynağı olmuştur. Şimdiki yüzyıl ile geçen yüzyıl içinde, krallarla bakanların densiz ihtirası,[244] Avrupa huzuru için, tacirlerle sanayicilerin arsız kıskançlığından daha öldürücü olmamıştır. İnsanoğlunu yönetenlerin ortalığı kasıp kavurmaları ve hak tanımamaları, insan işlerinin doğası dolayısıyla, korkarım, hemen hemen çaresi bulunmayan eski bir beladır. İnsanoğlunun hükümdarı olmayan ve olmaması gereken tacirlerle sanayicilerin, o bayağı yırtıcılığı ve hep kendine yontan zihniyeti belki düzeltilemez, ama bunun, kendilerinden başkasının rahatını bozmasının önüne pekâlâ geçilebilir.

Bu mezhebi, aslında icat edenin de, yayanın da, tekel zihniyeti olduğuna kuşku yoktur. Onu ilk kez öğretenlerin de, ona inananlar gibi, budala olmadıkları muhakkaktır. Her ülkede gereksindiklerini en ucuza verenden

satın almak, büyük halk topluluğunun her zaman çıkarınadır ve çıkarına olması gerekir. Sorun öylesine gün gibi açıktır ki, bunu ispat için, tutup zahmete girmek gülünç olur. Zaten, tacirlerle sanayicilerin menfaate dayanan safsataları, insanoğlunun sağduyusunu altüst etmese, bu söz konusu bile olamaz. Bu bakımdan, onların çıkarı büyük halk topluluğunun menfaatine taban tabana aykırıdır. Bir lonca kuruluşundaki gedik sahiplerinin, öteki ahalinin kendilerinden başka işçi çalıştırmasına ket vurmak çıkarı olduğu gibi, anayurt piyasasının tekelinin kendilerinden başka işçi çalıştırmasına ket vurmak çıkarı olduğu gibi, anayurt piyasasının tekelini kendilerine sağlamak da, her ülkenin tacirleriyle sanayicilerinin çıkarıdır. Büyük Britanya ile öteki Avrupa ülkelerinin çoğunda, yabancı tacirlerin ithal ettiği eşyanın hemen hepsi üzerindeki olağanüstü resimler bu yüzdendir. Kendi sanayi mamullerimizle rekabet durumuna girebilecek bütün yabancı sanayi malları üzerindeki yüksek resimlerle yasaklar bundan dolayıdır. Aradaki ticaret dengesinin aleyhte olduğu sanılan, yani ulusal düşmanlığın aleyhlerine pek şiddetle alevlenmiş olduğu ülkelerden her türlü mal ithaline karşı olağanüstü engeller de bundandır.

Bununla birlikte, komşu bir milletin zenginliği, savaşta ve siyasette tehlikeli olmakla beraber, ticarette kuşkusuz faydalıdır. Bu, düşmanlarımızın savaş halinde bizimkine üstün donanmalar ve ordular bulundurabilmelerini mümkün kılar. Ama yine bu, bir barış ve ticaret durumu içinde onların bizimle daha büyük değer üzerinden değişte bulunmalarını, doğrudan doğruya kendi çalışmamızın ürünü için, yahut ürün ile satın alınan şey için, daha iyi bir pazar sağlamalarını mümkün kılar. Zengin bir adamın, nasıl kendi yöresindeki çalışkan kimseler için yoksul birisine kıyasla daha iyi müşteri olması ihtimali varsa, zengin bir milleti için de aynı şey geçerlidir. Gerçekte, kendisi sanayici olan bir zengin, aynı işle uğraşanların hepsi için çok tehlikeli bir komşudur. Gelgelelim, o semtte yaşayan diğer herkes, yani çoğunluk, onun masrafının kendilerine sağladığı mükemmel pazardan yararlanır. Onun aynı işte uğraşan daha yoksul sanayicilere göre ucuza satış yapmasından bile kâr ederler. Bunun gibi, zengin bir milletin sanayicileri, komşularının sanayicilerine kuşkusuz, pek tehlikeli rakip olabilir. Bununla birlikte, bu aynı rekabet bir yandan da, böyle bir milletin yaptığı büyük masrafın, kendilerine başka her şekilde sağladığı mükemmel pazardan çok kâr eden büyük halk topluluğu için faydalıdır. Servet edinmek isteyen özel kimseler, ülkenin ücra ve yoksul

illerine çekilmeyi hiç düşünmeyip ya başkente, ya büyük ticaret kentlerine koşarlar. Ufak servetin elden ele gezdiği yerde fazla kazanılamayacağını, büyük zenginliğin hareket içinde olduğu yerde ise bunun bir payının kendilerine düşebileceğini bilirler. Bir, on ya da yirmi kişinin sağduyusunu bu tarzda ayarlayacak olan baş kuralların, bir, on, ya da yirmi milyonun muhakemesine yön verip bütün bir millete, komşularının zenginliklerine, kendisinin servet edinmesinde muhtemel bir neden ve fırsat gözü ile baktırması gerektir. Dış ticaretle zenginleşmek isteyen bir milletin, bütün komşuları zengin, çalışkan ve ticaretçi milletler olursa, muradına ermesi olasılığı elbet çok fazladır. Her yandan göçebe vahşiler, yoksul barbarlarla çevrili bir büyük millet, kuşkusuz dış ticaretle değil, kendi topraklarını işlemekle ve iç ticaretle servet elde edinebilir. Eski Mısırlılar'la şimdiki Çinliler'in büyük zenginlik edinmelerinin bu şekilde olduğu anlaşılıyor. Söylendiğine göre, eski Mısırlılar dış ticareti ihmal ederlermiş. Şimdiki Çinliler'in de bunu pek hor gördükleri, kanunlarla gereği gibi kayırmaya tenezzül etmedikleri bellidir. Çağcıl dış ticaretin baş kuralları, bütün komşularımızın yoksullaşması amacını güderek, hedef tutulan sonuçları doğurmaya güçleri yettiği oranda, o ticaretin kendisini önemsiz ve bayağı hale getirmeye sebep olmaktadır.

İşte, Fransa ile İngiltere arasındaki ticaretin, her iki ülkede de boyuna engeller ve kösteklemelerle karşı karşıya bulunması, bu baş kurallardan ötürüdür. Oysa bu iki ülke, merkantilist kıskançlık ya da ulusal düşmanlık olmaksızın gerçek çıkarlarını düşünseler, Fransa ticareti, Büyük Britanya için, ve aynı nedenle, Büyük Britanya'nınki Fransa için, herhangi bir başka ülkenin ticaretinden daha faydalı olabilirdi. Fransa, Büyük Britanya'nın en yakın komşusudur. İngiltere'nin güney kıyısı ile Fransa'nın kuzey ve kuzeybatı kıyıları arasındaki ticarette, satılana bedel geri gelecek mal karşılıklarının, iç ticaretteki gibi yılda dört, beş ya da altı kez olması beklenebilir. Onun için, bu ticarette kullanılan sermaye, iki ülkenin ikisinde de dört, beş ya da altı kat emek miktarını hareket halinde tutup, eşit bir sermayenin, dış ticaretin çoğu öteki kolunda başarabileceğinin dört, beş ya da altı katı kimseye iş ve geçim sağlayabilir. Fransa ile Büyük Britanya'nın, birbirlerinden en uzak olan bölgeleri arasında, hiç değilse yılda bir mal karşılığı gelmesi beklenebilir. Bu ticaret bile, hiç değilse Avrupa dış ticaretimizin çoğu öteki kolları kadar faydalı olur. Mal karşılığının üç yıldan, çokluk dört ya da beş yıldan önce geri geldiği olmayan Kuzey

Amerika'daki sömürgelerimizin övünülen ticaretinden, hiç değilse üç kat daha faydalı olur bu. Sonra, Fransa'nın yirmi dört milyon ahalisi olduğu varsayılmaktadır. Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizde üç milyondan çok insan bulunduğu hiçbir zaman sanılmamıştır. Üstelik Fransa, Kuzey Amerika'ya göre çok zengin bir ülkedir. Ama servet bölüşümü eşitliğe daha aykırı olduğu için, bu ülkelerin birincisinde, ötekinden çok fazla yoksulluk ve dilencilik vardır. İşte onun için, Fransa, Kuzey Amerika sömürgelerimizin sağlayabileceğinden hiç değilse sekiz kat daha geniş ve mal karşılıklarının sık sık birbirini kovalamasındaki üstünlük dolayısıyla, yirmi dört kat daha faydalı bir pazar sağlayabilir. Büyük Britanya ticareti de Fransa için o derece faydalı olur; bu ülkelerin zenginliği, nüfusu ve yakınlığı oranında, bunun, Fransa'nın kendi sömürgeleriyle yapmakta olduğu ticarete kıyasla, aynı üstünlüğü olur. Her iki milletin kafasında baltalanması yerinde görülen ticaret ile pek çok kayrılan ticaret arasında işte böyle dünyalar kadar fark vardır.

Şu var ki, iki ülke arasında, bunların her ikisine pek faydalı, açık ve serbest bir ticaret yaratacak durumların ta kendisi, o ticaretin karşısına dikilen başlıca engelleri doğurmuştur. Komşu oldukları için, ister istemez birbirlerine düşmandırlar. Böyle olduğu için, birinin zenginliği ve gücü ötekine büsbütün korkunç gelmektedir. Ulusal dostluğun faydasını artıracak şey, ancak, ulusal düşmanlığın alevini körüklemeye hizmet etmektedir. İkisi de zengin ve çalışkan milletlerdir. Birinin tacirleri ile sanayicileri ötekinin tacirleriyle sanayicilerinin hüner ve çalışmasının rekabetinden korkmaktadır. Merkantilist kıskançlığı, ulusal düşmanlığın şiddeti hem körükleyip alevlendirmekte, hem kendisi tutuşmaktadır. Menfaate dayanan yalanın öfke dolu olanca küstahlığı ile, iki ülke tacirleri, öteki ile yapılan kırıntısız ticaretin şaşmaz sonucu olacağını iddia ettikleri aleyhteki ticaret dengesi yüzünden, her iki ülkenin batması muhakkak olduğunu ilan etmişlerdir.

Bu sistemin doktoru diye geçinenlerin, ikide bir aleyhte bir ticaret dengesi kehanetinde bulunmadıkları ticaretçi ülke yoktur. Bununla birlikte, bu konu üzerinde körükledikleri bütün kaygılara, hemen bütün ticaret eden milletlerin, bu dengeyi kendi lehlerine ve komşuları aleyhine çevirmekteki bunca boş çabalamaların karşın, Avrupa'da bu nedenle herhangi bakımdan yoksul düşmüş millet yok gibidir. Tersine, her kent ve ülke, limanlarını bütün milletlere açtığı oranda, ticaretçi sistem ilkelerinin bizi ummaya

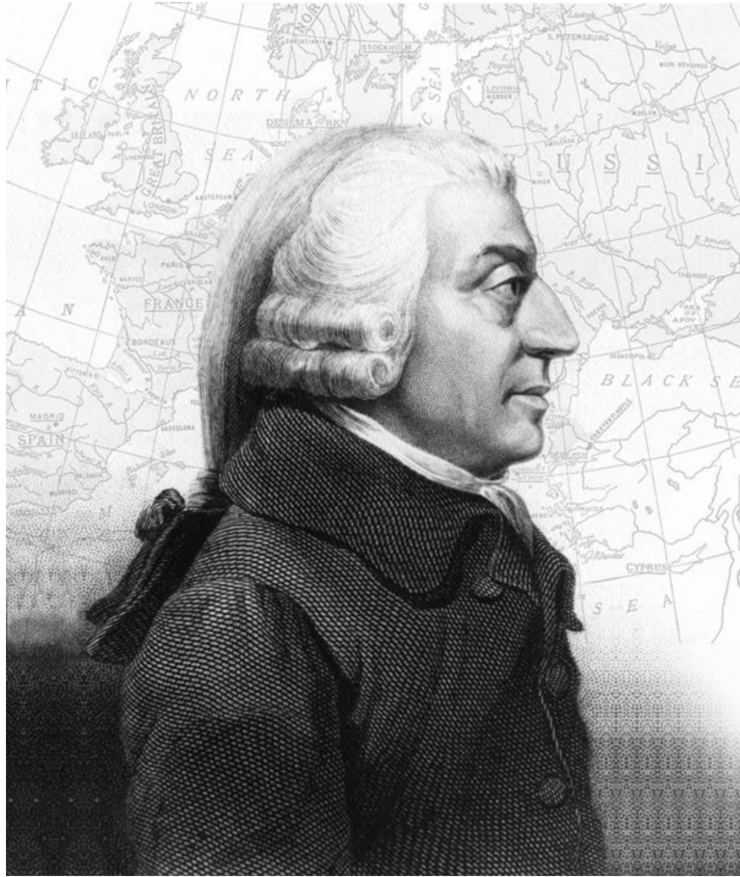
sürükleyeceği şekilde bu serbest ticaret yüzünden yok olacak yerde, zengin olmuştur. Gerçekte, Avrupa'da kimi bakımlardan serbest liman adını hak eden birkaç kent varsa da, serbest denilebilecek bir ülke yoktur. Yine de, pek uzak olmakla birlikte, hepsi içinde Hollanda, bu niteliğe belki en yaklaşandır. Şurası teslim olunmaktadır ki, Hollanda, zenginliğinin tümünden başka, gerekli geçiminin büyük bir kısmını da dış ticaretten elde etmektedir.

Gerçekte ticaret dengesinden pek başka ve lehte ya da aleyhte oluşuna göre, her milletin kuşkusuz refahına ya da çökmesine sebep olan bir başka denge vardır ki, daha önce anlatılmıştı. Bu, yıllık üretim ve tüketim dengesidir. Önceden de görüldüğü gibi, yıllık ürünün değiş edilir değeri, yıllık tüketimin değerini aşacak olursa, topluluğun sermayesinin, her yıl, bu fazla oranında artması gerekir. Bu halde topluluk, kendi geliri ile yaşar. Her yıl gelirinden artırılan ise, doğal olarak sermayesine eklenip yıllık ürünü daha da çoğaltmakta kullanılır. Tersine olarak, yıllık ürünün değiş edilir değeri yıllık tüketime yetmezse topluluğun sermayesinin, her yıl, bu eksik oranında tükenmesi gerekir. Öyle olunca, topluluğun gideri gelirini aşar; topluluk, ister istemez, sermayesinden yemeye başlar. Bundan dolayı, topluluğun sermayesi, onun yanı sıra da, çalışmasının yıllık ürününün değiş edilir değeri, kuşkusuz tükenme eğilimi gösterir.

Bu üretim ve tüketim dengesi, ticaret dengesi denilen şeyden büsbütün başkadır. Dış ticareti olmayıp bütün dünyadan tamamıyla ayrı kalmış bir ülkede meydana gelebilir. Zenginliği, nüfusu ve bayındırılması azar azar artan ya da azar azar tükenen, bütün yeryüzünde olabilir.

Üretim ve tüketim dengesi, bir milletin sürekli lehinde, ticaret dengesi denilen şey ise, genel olarak, aleyhinde bulunabilir. Bir millet, üst üste belki yarım yüzyıl, ihraç ettiğinden fazla değerde ithalde bulunabilir. Bütün bu süre içinde giren altınla gümüş, oradan bir çırpıda, olduğu gibi dışarıya gönderilebilir. Yerine, türlü çeşit kâğıt para geçtiği için ülkenin elden ele dolaşan sikkesi gitgide tükenebilir. Hatta alışveriş yaptığı başlıca milletlere karşı yüklenmiş olduğu borçlar bile boyuna artabilir. Yine de gerçek zenginliği, toprağı ile emeğinin yıllık ürününün değiş edilir değeri, aynı süre içinde, çok daha büyük oranda artmakta bulunabilir. Şu son patırtıların[245] başlamasından önce, Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizin

durumu ve bunların Büyük Britanya ile yaptıkları ticaret, bunun hiç de imkânsız bir varsayım olmadığını göstermeye hizmet edebilir.

NORTH
SEA
STOCKHOLM
FRANCE
PARIS
BORDEAUX
MADRID
SPAIN
CYPRUS

Adam Smith (1723-1790)

Kaynak: Baker Kütüphanesi, Harvard Business School.

Bölüm IV

Geri Alınan Resimler Üzerine

Tacirlerle sanayicilerin yalnız yurtiçi piyasayı avuçlarına almakla gönülleri hoş olmaz. Bunlar, mallarını uçsuz bucaksız yabancı pazarlarda da satmak isterler. Ülkelerinin yabancı milletler üzerinde nüfuzu bulunmadığı için, kendilerine oralarda seyrek olarak bir tekel sağlayabilirler. Bu nedenle, tacirlerle sanayiciler, genellikle, ihracat için bir takım özendirmelerde[246] bulunulmasını dilemekle yetinmek zorundadırlar.

Bu özendirmeler içinde en akla yakın gelenleri, öyle gözüküyor ki, geri alınan resimler adındaki özendirmelerdir. Yerli sanayi üzerine tüketim vergisi, yahut yurtiçi resim olarak her ne konulmuşsa, bunun tümünü ya da bir kısmını tacirin ihraçta geri almasına müsaade etmek, vergi konulmadığı takdirde ihraç edilecek mal miktarından fazla mal ihracına hiçbir vakit yol açamaz. Bu gibi özendirmeler, ülke sermayesinin belli bir işe kendiliğinden gidecek olan kısmından daha çoğunu o işe çekmeye vesile olmaz; yalnız, o kısım sermayenin herhangi bir parçasını, resmin başka işlere kaçırtmasını önlemeye sebep olur. Bu özendirmeler, topluluğun bütün çeşitli işleri arasında kendiliğinden doğal olarak kurulan dengeyi altüst etmek eğiliminde değildir; ancak o denkliğin resim yüzünden bozulmasını önlemeye vesile olur. Topluluk içinde çoğu hallerde korunması faydalı olan şeyi, yani, doğal işbölümünü ve dağılımını yok etmeye değil, korumaya yarar.

İthal olunan yabancı malların yeniden ihracı halinde geri alınan resimler (Büyük Britanya'da ithalat resminin genellikle en çok tutanı) için de aynı şey söylenebilir. Şimdi, eski akçalı yardım[247] dediğimiz vergiyi koyan kanuna ek hükümlerin ikincisi gereğince, İngiliz olsun yabancı olsun, her tacirin, ihraç halinde (İngiliz tacirinin, ihracı on iki ay içerisinde yapması şartıyla; yabancının ihracı dokuz ay içinde yapması şartıyla) o resmin yarısını geri almasına izin veriliyordu. Bu hüküm içine girmeyen mallar şarap, kuş üzümü ve ipeklilerden oluşuyordu. Bu mallar için daha başka ve daha elverişli müsaadeler vardı. O zamanlar, ithal edilen yabancı mal üzerinde bu kanunla konulmuş olan resimlerden başka resim yoktu. Bunun ve öteki bütün geri alınan resimlerin istenilebileceği süre, sonradan (Kral I. George'un 7'nci saltanat yılındaki kanunların 21'inci bölümünün 10'uncu faslı gereğince) üç yıla çıkarıldı.

Eski akçalı yardımdan beri konulmuş olan resimlerden çoğu, ihraç halinde toptan geri alınır. Gelgelim, bu genel kural birçok istisnalara uğrar; geri alınan resimler doktrini,[248] ilk ortaya konuluş zamanına göre daha az basit bir hale gelmiştir.

İthalatı yurtiçi tüketim için gerekli miktarı çok aşacağı umulan kimi yabancı malların ihracatında, eski akçalı yardımın yarısı bile alıkonulmaksızın, resimler toptan geri verilir. Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizin ayaklanmasından önce Maryland ve Virginia tütününün tekeli bizde idi. Yaklaşık doksan altı bin fıçı[249] tütün ithal ediyorduk. Yurtiçi tütün tüketiminin ise on dört bin fıçıyı geçtiği sanılmıyordu. Tütünün geri kalanını başımızdan atmak üzere gereken büyük ölçüdeki ihracı kolaylaştırmak için, ihraç üç yıl içinde yapılmak şartıyla, bütün resimler toptan geri veriliyordu.

Batı Hint Adaları'mızdaki şekerin tekeli, bütün bütün değilse bile, aşağı yukarı hâlâ bizdedir. Onun için, şeker bir yıl içinde ihraç olunursa bütün ithal resimleri, üç yıl içinde ihraç olunursa (çoğu malların ihracı halinde hâlâ alıkonulmakta bulunan) eski akçalı yardımın yarısı hariç, bütün öbür resimler geri verilir. Şeker ithali iç tüketim için gerekli miktarı epey aşmakla birlikte, fazlalık, tütünde olagelmiş bulunan fazlalığa kıyasla devede kulaktır.

Sanayicilerimizin çekememezliğine özellikle hedef olan bir takım malların yurt içinde tüketilmek üzere ithalleri yasaktır. Bununla birlikte, bazı resimler ödenmekle, bu mallar ithal olunup ihraç için ardiyede tutulabilir. Ancak, bu tür ihracatta resimlerin hiçbir kısmı geri verilmez. Anlaşılan, sanayicilerimiz bu kısıntılı ithalin bile özendirilmesini istememekte, bu mallardan bir kısmı ardiyeden aşırılıp kendi malları ile rekabete geçer diye korkmaktadırlar. İpeklileri, Fransız patiskalarını ve ince keten bezlerini; boyanmış, basma, benekli veya renkli pamukluları, vb. ancak bu yasalar uyarınca ithal edebiliriz.

Fransız mallarının aktarmacısı bile olmaya yanaşmıyor, düşmanlarımız saydığımız kimselerin bizim aracılığımızla kâr etmelerine göz yummaktansa, kendi kazancımızdan vazgeçmeyi yeğ tutuyoruz. Bütün Fransız mallarının ihracında yalnız eski akçalı yardımın yarısı değil, ikinci yüzde 25'i de alıkonulur.

Eski akçalı yardıma ek hükümlerin dördüncüsü gereğince, her türlü şarabın ihracında geri verilmesine müsaade olunan resimler, o zamanlar, bu şarapların ithali sırasında ödenmiş resimlerin yarısından çok fazla tutuyordu. O dönemde, kanun koyucunun da, şarap üzerindeki taşımacılığa alışılandan biraz fazla bir özendirmede bulunmayı amaçladığı anlaşılıyor.

Eski akçalı yardımla aynı zamanda, yahut onun ardından konulmuş –ek resim, yeni akçalı yardım, üçte bir ve üçte iki akçalı yardımlar, 1692 vergisi, şarap üzerinden darphane hakkı denilen– birçok başka resmin de, ihraç sırasında toptan geri alınmasına müsaade olunuyordu. Bununla birlikte, ithal sırasında bu resmilerin (ek resim ile 1692 vergisi dışında) hepsi nakit para olarak yatırıldığından, böyle büyük bir tutarın faizi, bu madde üzerinde kazançlı bir taşımacılık ummayı mantıksız kılan bir masraf doğuruyordu. Dolayısıyla, şarap vergisi denilen resmin, ihraç sırasında yalnız bir kısmının geri alınmasına müsaade olunuyor; Fransız şaraplarından fıçı başına alınan yirmi beş İngiliz lirası ile 1745, 1763 ve 1778'de konulmuş resimlerin hiçbir parçasının geri alınmasına izin verilmiyordu.

1779'da ve 1781'de, eski gümrük resimlerinin hepsine birden yüzde beş üzerinden konulan iki verginin, bütün öteki malların ihracında toptan geri alınmasına müsaade edildiği için, şarabın ihracında da geri alınmasına izin verildi. Şaraba özellikle konmuş olan en son, yani 1781 tarihli resmin, tüm olarak geri alınmasına müsaade edilmiştir. Bunca ağır vergiler alıkonulurken bu, ihtimal hiçbir zaman bir tek fıçı şarabın ihracına sebep olmayacak bir hoşgörüdür. Bu hükümler, Amerika'daki İngiliz sömürgeleri dışında, kanunun ihraçta bulunmaya müsaade ettiği bütün yerler için uygulanmaktadır.

II. Charles'ın 15'inci saltanat yılında çıkan kanunların, ticareti özendirme kanunu adını taşıyan 7'nci bölümü gereğince, sömürgelerin Avrupa'da yetişmiş ya da yapılmış mal ihtiyacının, dolayısıyla da şarap ihtiyacının sağlanması tekeli Büyük Britanya'ya verilmişti. Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları sömürgelerimiz gibi, nüfuzumuzun[250] her zaman pek zayıf olagelmiş bulunduğu, ahalisinin, cetvele girmeyen mallarını, Avrupa'nın ilkin her yanına, sonra da Finisterre Burnu güneyindeki bölgelerine kendi gemileriyle götürmelerine müsaade edilen, kıyıları çok geniş bir ülkede bu tekele çok saygı gösterilmesine pek olasılık yoktur. Belki de bunlar, gemi

ile yük götürmelerine müsaade edildikleri ülkelerden, geri gelirken bir miktar yük getirmek çaresini her vakit bulmuşlardır. Gelgelelim, Avrupa şaraplarını, yapıldıkları yerlerden getirtmekte, anlaşılan biraz güçlük çekiyorlardı. Bu şarapları, ihraçlarında epeycesi geri alınmayan birçok ağır resimlere bağımlı[251] bulunduğu için Büyük Britanya'dan da kolay kolay ithal edemiyorlardı. Avrupa malı olmadığından, Maderia şarabı Amerika'ya ve Batı Hint Adaları'na (bunlar Madeira Adası ve cetvele girmeyen bütün mallarının ticaretin serbestçe yapan ülkelerdi) doğrudan doğruya ithal edilebiliyordu. Subaylarımızın 1755'de başlayan savaşın ilk zamanlarında, bütün sömürgelerimizde herkesi sardığını gördükleri Maderia şarabı tiryakiliğini, belki ilkin bu hal oralara sokmuş; eskiden Maderia şarabının pek beğenilmediği anayurda da bu zevki, subaylarımız getirmişlerdi. 1763'de o savaş sona erince, (III. George'un 4'üncü saltanat yılında çıkan kanunların 15'inci bölümünün 12'nci faslı gereğince) bütün şarapların sömürgelere ihracında, 3 İngiliz lirası 10 şilinlik bir resim dışında, bütün resimlerin geri alınmasına izin verildi. Yalnız milletçe benimsenmiş peşin yargılar yüzünden ticaretinin ve tüketiminin hiçbir biçimde özendirilmesine göz yumulmayan Fransız şarapları bundan istisna edildi. Bu iznin verilmesiyle Kuzey Amerika'daki sömürgelerimizin ayaklanması arasında geçen zaman, ihtimal, bu ülkelerin alışkanlıklarında hatırı sayılır bir değişikliğe olanak bırakmayacak kadar kısa idi.

Fransız şaraplarının dışında, bütün şaraplar üzerindeki resimlerin geri alınmasında da, sömürgeleri öbür ülkelerden böylece çok daha fazla kayıran aynı kanun, başka malların çoğu üzerindeki resimlerin geri alınmasını pek az kayırıyordu. Çoğu malların öbür ülkelere ihracında, eski akçalı yardımın yarısı geri alınmakta idi. Fakat, bu kanunda, şaraplarla beyaz pamuklular ve muslinler dışında ister Avrupa'da, ister Doğu Hint ülkelerinde yetişmiş ya da yapılmış malların sömürgelere ihracında, o resmin hiçbir parçasının geri alınmayacağına ilişkin bir hüküm vardı.

Gemi navlunlarını yabancılar çokluk para olarak ödediklerinden, başlangıçta resimlerin geri alınmasına, belki ülkeye altın ve gümüş getirmeye özellikle elverişli sanılan taşımacılığı özendirmek için müsaade edilmiştir. Gerçi, taşımacılık özel olarak desteklenmeye hiç de değer olmayıp, bu çığıra tutuşun nedeni belki pek yakışıksızdır ama, çığırın kendisi epeyce akla uygun görünür. Bu gibi geri verilen resimler, ülke sermayesinin, ithalattan resim alınmadığı takdirde, kendiliğinden

taşımacılığa girecek kısmından fazlasını zorlayıp o ticarete sokamaz. Yalnız, ithal resimleri yüzünden sermayenin, taşımacılıktan bütün bütün ayrı kalmasını önler. Yeğ tutulmaya[252] değer olmasa da, taşımacılık önlenmemeli, bütün öteki ticaretler gibi serbest bırakılmalıdır. Taşımacılık ülkenin ne tarımında, ne sanayisinde, ne iç ticaretinde, ne yabancı tüketim ticaretinde iş bulabilen sermaye için gerekli bir araçtır.

Gümrük gelirinin bu gibi geri verilen resimlerden zararı değil, resmin alıkonulan kısmı kadar kazancı olur. Resimler olduğu gibi alıkonsaydı, resimleri ödenen yabancı mallar, pazar yokluğu yüzünden hem zor ihraç edilir, kolay ithal edilemezdi. Dolayısıyla, bu bir kısmı alıkonulan resimler hiçbir zaman ödenmemiş olurdu.

Bu nedenler resimlerin geri verilmesini haklı göstermeye yeter görünmektedir. Gerek yerli sanayi mamullerinden, gerekse yabancı maldan alınan resimlerin tümü ihraç sırasında her zaman geri alınsa bile, bu nedenler resimlerin geri verilmesini gene haklı çıkaracaktır. Gerçekte bu takdirde, tüketim vergisi geliri biraz, gümrük geliri ise, daha çok zarar görür. Ama, bu gibi vergilerin hep az çok örselediği çalışmanın doğal dengesi, doğal işbölümü ve dağılımı, böyle bir düzenleme ile, eski haline daha çok yaklaşır.

Şu var ki, bu nedenler resimlerin geri verilmesini, malların tacirlerimizle sanayicilerimizin bir tekelden yararlandıkları ülkelere değil, yalnızca büsbütün yabancı ve bağımsız ülkelere ihracında haklı kılar. Örneğin, Avrupa mallarının Amerika'daki sömürgelerimize ihracında, resimlerin geri verilmesi her zaman, resimler geri verilmeden yapılan ihracattakinden daha çok mal çıkmasına sebep olmaz. Resimler olduğu gibi alıkonulduğu halde bile, tacirlerimizle sanayicilerimizin bu sömürgelerde yararlanmakta bulundukları tekel sayesinde, oralara belki sık sık aynı miktar mal gönderilebilir. Bundan ötürü, resimlerin geri verilmesi, ticaret durumunu değiştirmeksizin ya da o durumu herhangi bir bakımdan genişletmeksizin, tüketim vergisinin ve gümrük gelirlerinin çokluk, düpedüz zararına olur. Bu tür resimlerin geri verilmesi, sömürgelerimizin çalışması için yerinde bir özendirme olarak ne denli doğru görülebilir; başka deyişle, bütün öbür yurttaşlarının ödediği vergilerden onların bağışık[253] tutulmaları, anayurt için ne derece faydalıdır? Bu ileride, sömürgeleri ele aldığım zaman belli olacaktır.

Yalnız, şurası her zaman iyice anlaşılmalıdır ki, geri verilen resimler ancak, hangi malın ihracı dolayısıyla verilmişse o malın, yabancı bir ülkeye gerçekten ihraç olunduğu ve gizlice yeniden ülkemize ithal edilmediği hallerde faydalıdırlar. Bir takım resimlerin geri verilmesinde, hele tütünün ihracında geri verilen resimlerde, çoğu zaman bu tür yolsuzluklar olduğu ve bunların gerek hazineye, gerekse haram yemez tacire aynı derecede zararı dokunan bir sürü hilelere meydan verdiği iyice bilinmektedir.

Bölüm V

Primler Üzerine

İhracat için prim, Büyük Britanya'da, parlamentoya dilekçe sunularak ikide bir istenmekte ve yerli çalışma kimisinin ürünlerine ara sıra verilmektedir. İddiaya göre, primler sayesinde tacirlerimizle sanayicilerimiz, mallarını yabancı piyasadaki rakipleri kadar ucuza ya da onlardan daha ucuza satma olanağını bulurmuş. Böylece daha çok miktarda ihracat yapılır, dolayısıyla da, ticaret dengesi ülkemizin daha lehine çevrilirmiş. İç piyasada yaptığımız şekilde, işçilerimize, yabancı piyasada tekel veremeyiz. Onların mallarını almaya, yabancıları, kendi yurttaşlarımız gibi zorlayamayız. Onun için, kala kala en iyi çarenin, satın alsınlar diye, yabancılara para vermek olduğu düşünülmüştür. Bütün ülkenin zenginleşmesi, ticaret dengesi sayesinde hepimizin cebine para girmesi için, merkantilist sistem bu yolu salık vermektedir.

Primin, yalnızca primsiz yürütülemeyecek zanaat kollarına verilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Ama tacirin, malını, o malın hazırlanıp piyasaya gönderilmesinde kullanılan tüm sermayeyi (alışılmış sermaye kârlarıyla birlikte) kendisine geri getiren bir fiyata satabileceği her zanaat kolu, primsiz yürütülebilir. Böyle her zanaat kolunun, primsiz yürütülen bütün öteki zanaat kollarıyla bir düzeyde olduğu apaçıktır. Bundan ötürü de, prime gereksinmesi bütün öbür zanaat kollarından daha çok olamaz.

Yalnız, tacirin, mallarını (alışılmış kârı ile birlikte) sermayesini kendisine geri getirmeyen bir fiyatla ya da o malları piyasaya göndermek kendisine gerçekte kaça mal olmuşsa ondan aşağıya satmak zorunda bulunduğu zanaatlarda prime gereksinme vardır. Prim bu zararı gidermek için, masrafı kazancından çok olduğu varsayılan, her işlemi o işlemde kullanılan sermayenin bir kısmını yiyip bitiren (ve bütün zanaatlar kendisine benzediği takdirde, ülkede çok geçmeden sermaye bırakmayacak türden olan) bir zanaatta devamını, yahut belki de, başlamasını özendirmek için tacire verilmektedir.

Primle yürütülen ticaretlerin, bunlardan biri üst üste, bidüziye zarar ederek yahut mallarını piyasaya yollanmasından doğan gerçek maliyetten aşağı satarak, epeyce bir zaman iki millet arasında yürütülebilenlerden oluştuğuna değinmek gerekir. Ama prim, malların pahası üzerinden tacirin

haliyle uğrayacağı kaybı karşılamazsa, çok geçmeden çıkarı, o taciri, sermayesini bir başka şekilde işletmeye ya da mallarını piyasaya iletmekte kullanılan sermayeyi (alışılmış kârıyla birlikte) kendisine geri getirecek bir zanaat bulmaya zorlar. Primlerin etkisi de, merkantilist sistemdeki bütün tedbirlerin sonucu gibi, bir ülkenin zanaatını, kendiliğinden doğal olarak tutacağı yoldan çok daha az elverişli bir çığıra girmeye zorlamaktan başka bir şey olamaz.

Zahire Ticaretinin Üzerine Yazılar'ın yetenekli ve bilgili yazarı pek açık olarak göstermiştir ki, zahire ihracına primin ilk konuluşundan beri, ihraç edilen zahirenin oldukça insaflı bir değer takdirine dayanan fiyatı, ithal olunan zahirenin pek yüksek bir değer takdirine dayanan fiyatını, o süre içinde ödenen bütün primlerin topundan çok daha büyük bir tutarda aşmıştır. O bunu, merkantilist sistemin gerçek ilkelerine dayanarak, şu zoraki zahire ticaretinin millete faydalı olduğuna açık bir kanıt sanıyor. Çünkü ihracatın değer tutarı, ithalatın değer tutarını, zahireyi ihraç için devletin katlandığı bütün olağanüstü masraftan çok daha büyük bir tutarda aşmaktadır. O bu olağanüstü giderin, yani primin, zahire ihracının topluluğa gerçekten mal olduğu giderin en ufak kısmı olduğunu düşünüyor. Bu zahireyi yetiştirmek için çiftçinin kullandığı sermayeyi de hesaba katmak gerekir. Zahire yabancı piyasalarda satıldığında, fiyatı hem primi hem bu sermayeyi (alışılmış sermaye kârlarıyla birlikte) yeniden yerine koymadıkça, topluluk bu fark kadar zarara uğrar; ulusal sermaye o miktarda azalır. Hoş, zaten fiyat bunu başarmaya yetmeyeceği varsayıldığı içindir ki, prim verilmesi gerekli görülmektedir.

Prim konulalı beri, zahirenin ortalama fiyatının epey düştüğü söylenmiştir. Geçen yüzyılın sonuna doğru zahirenin ortalama fiyatının biraz düşmeye başlayıp, şimdiki yüzyılın ilk 64 yılında düşmeye devam ettiğini daha önce göstermeye çalışmıştım. Fakat bu olayın, prime karşın meydana gelmiş olması gerekir; bunun, primin sonucu olmasına imkân yoktur. Bu olay, İngiltere gibi, Fransa'da da meydana gelmiştir. Yalnız, Fransa'da hem prim yoktu, hem de 1764'e dek, zahire ihracı genel olarak yasak edilmişti. Onun için, zahirenin ortalama fiyatındaki azar azar düşüş, ihtimal, eninde sonunda, ne şu ne bu düzenlemenin yüzündendir; bu yapıtın birinci kitabında, şu yüzyıl boyunca genel Avrupa piyasasında oluştuğunu göstermeye çalıştığım gümüşün gerçek değerindeki o azar azar ve farkına

varılmaz yükseliş dolayısıyladır. Tahıl fiyatını düşürmekte primin katkısı olabilmesine, öyle görünüyor ki, hiç imkân yoktur.

Bolluk yıllarında alışılanın dışında bir ihraca sebep olmakla, primin, zahire fiyatını iç piyasada doğal olarak düşeceği kertenin ister istemez yukarısında tuttuğu daha önce gösterilmişti. Prim konulmakla açıktan açığa gözetilen amaç bu idi. Kıtlık yıllarında prim çoğu kez kaldırılmakla birlikte, bolluk yıllarında primin sebep olduğu büyük ihracat, bir yılın darlığının bir başka yılın bolluğu ile giderilmesine çoğu zaman az çok engel olur. Bundan ötürü, gerek bolluk gerek kıtlık yıllarında prim, zahirenin para ile belirtilen fiyatının, iç piyasada primsiz halde olabileceğinden biraz daha çok yükselmesine ister istemez sebep olur.

Şimdiki ekin ekme durumu içinde, primin fiyatı kesinlikle yükseltme eğiliminde olduğuna, aklı başında bir kimse itiraz etmez sanırım. Ama, primin ekin ekmeyi iki şekilde özendirmeye sebep olduğu birçoklarınca düşünülmüştür. Bir kere, bu kimseler varsayarlar ki, prim çiftçinin zahiresine daha geniş bir pazar açmakla, o malın talebini, dolayısıyla da üretimini çoğaltmaya sebep olur. İkincisi, bunlar sanırlar ki, çiftçiye şimdiki[254] ekin ekme durumu içinde başka hallerde umduğundan daha elverişli bir fiyat sağlamakla, prim, ekimi özendirmeye vesile olur. Gene bunların tasavvurlarına göre, yıllarca süren uzun bir dönemde bu katmerli özendirmenin zahire üretiminde öyle bir artış doğurması gerekir ki, bu hal o dönem sonunda ekimin güncel durumu ne merkezde ise o durumda, iç piyasada, zahire fiyatını primin yükseltebileceğinden çok daha fazla düşürür.

Cevap olarak derim ki, primin sebep olabileceği dış piyasa genişlemesinin, her belli yıl, tamamıyla iç piyasanın sırtından meydana gelmesi gerekir. Çünkü, primle ihraç edilen ve onsuz ihraç edilemeyecek olan her kile zahire, iç pazarda kalarak o malın tüketimini artırıp, fiyatını düşürecektir. Şurası gözden kaçırılmamalıdır ki, gerek zahire primi, gerekse öteki ihraç primleri, halka ayrı ayrı iki vergi yükler: Birincisi, primin ödenmesi için halkın vermek zorunda olduğu vergidir; ikincisi, bu malın iç piyasada fırlayan fiyatından ileri gelen ve bütün halk topluluğu zahire alıcısı olduğu için, bu çeşit malda bütün halk topluluğunca ödenmesi gereken vergidir. Bundan ötürü, bu çeşit mal üzerindeki iki verginin çok daha ağır olanı ikincisidir.

Yılları üst üste alarak, diyelim ki, çeyrek kantarlık buğday ihracı üzerindeki beş şilinlik prim, o malın fiyatını iç piyasada, gerçek mahsul durumuna göre eski halde olacağına oranla kile başına ancak altı peni, yahut çeyrek kantar başına 4 şilin yükseltiyor. Bu pek insaflı varsayıma göre bile, büyük halk topluluğunun, ihraç edilen her çeyrek kantar buğday üzerindeki beş şilinlik primi karşılayan vergiden başka, kendi tükettiği her çeyrek kantar buğday üzerinde de ayrıca dört şilinlik bir vergi daha ödemesi gerekir. Fakat, Zahire Ticareti Üzerine Yazılar'ın bilgisi pek yerinde olan yazarına göre, ihraç edilen zahire ile yurt içinde tüketilen zahire arasındaki ortalama oran, 1 ve 31'den fazla değildir. Demek, birinci verginin ödenmesindeki her 5 şilinlik payına karşı, halkın ikinci verginin ödenmesindeki payı 6 İngiliz lirası 4 şilin olmak gerekir. Yaşam için en zorunlu olan madde üzerinde böyle ağır bir vergi, emeğiyle yaşayan yoksulların ya geçimini daraltmak, yahut onların para ile belirtilen ücretlerinde, geçimlerinin para ile belirtilen pahasındaki artış oranında bir artış doğurmak gerekir. Birinci şekilde etki gösterdikçe, bu vergi, emeğiyle yaşayan yoksulların, çocuklarını yetiştirip geliştirme gücünü azaltarak ülke nüfusunu o ölçüde köstekleme eğilimi sergilemek durumundadır. Öteki şekilde etki gösterdikçe, vergi, yoksulları çalıştıranların, vergi yokken kullanabilecekleri kadarını çalıştırabilme gücünü azaltarak, ülkedeki uğraşa o ölçüde ket vurmaya vesile olacaktır. Bundan ötürü, prim dolayısıyla meydana gelen, alışılanın dışındaki zahire ihracı, teker teker her yıl iç piyasayı ve yabancı tüketimi genişlettikten başka, ülkenin çalışmasını ve nüfusunu engelleyerek, sonunda, iç piyasanın azar azar alan gelişmesini baltalayıp kösteklemeye; böylece, gel zaman git zaman, zahirenin tüm sürümünü ve tüketimini artıracak yerde azaltmaya vesile olur.

Gelgelelim, zahirenin para ile belirtilen fiyatındaki bu artış, o malı çiftçi için daha kazançlı kılarak, üretimini kuşkusuz özendirir, diye düşünülmüştür.

Cevap olarak derim ki, primin etkisi, zahirenin gerçek fiyatını yükseltmek, yahut aynı miktarı ile, çiftçiye (bulunduğu yörenin öbür ırgatlarının genellikle beslendikleri şekilde) ister bolluk içinde, ister orta halli, ister kıt kanaat, daha çok ırgat besleyecek gücü vermek olsa, bu mümkündür. Ama primin de, insan eliyle konulmuş herhangi bir başka yöntemin de böyle bir sonucu olamayacağı meydandadır. Primin, hatırı sayılır derecede yapabileceği etki, zahirenin gerçek fiyatı üzerine değil,

itibari fiyatı üzerinedir. Kaldı ki, prim yöntemi ile halk topluluğunun tümüne yüklenen vergi, onu ödeyenler için çok sıkıcı olabildiği halde, alanlar için pek az faydalıdır.

Primin gerçek etkisi, zahirenin gerçek değerini yükseltmekten çok, gümüşün gerçek değerini düşürmesi; yahut aynı miktarını, gerek zahirenin gerek bütün öteki yerli malların daha az miktarıyla değiş edilir hale getirmesidir. Çünkü, yurt içinde yapılan bütün öteki malların fiyatını, zahirenin para ile belirtilen pahası ayarlar.

Emeğin para ile belirtilen pahasını o ayarlar. Emek pahası, her zaman öyle olmalıdır ki, işçiye, kendisini ve ailesini ya bolluk içinde ya orta halli ya da kıt kanaat (işverenlerin topluluğun ilerleyen, yerinde sayan yahut geri giden durumuna göre, işçiyi beslemek zorunda kaldıkları biçimde) geçindirmeye yeter zahire satın alma imkânını versin.

Topluluk içindeki gelişmenin her döneminde, zahire fiyatıyla aralarında belli bir oran bulunmak gereken, toprağın işlenmemiş bütün öbür ürünlerinin para ile belirtilen fiyatını, o ayarlar. Ancak bu oran, türlü dönemlerde başka başka olur. Örneğin, çayırla kuru otun, kasaplık etin, beygirlerin ve beygir bakımından, dolayısıyla da kara yolu ile yapılan ulaşımın yahut ülkedeki iç alışverişin çoğunun para ile belirtilen pahasını, o ayarlar.

Toprağın işlenmemiş bütün öbür ürünlerinin para ile belirtilen fiyatlarını ayarladığı için hemen hemen bütün mamullerin gereçlerinin fiyatını da o ayarlar. Emeğin para ile belirtilen pahasını düzenlemekle, araç gereçle çalışmanın ve mamul yapımının fiyatını o ayarlar. Bunların her ikisini düzenlemekle de, yapılıp bitmiş olan mamulün para ile belirtilen fiyatını düzenler. Emeğin ve toprakla emekten doğan her şeyin para ile belirtilen fiyatının, kuşkusuz, zahirenin para ile belirtilen fiyatı oranında ya yükselmesi ya alçalması gerekir.

Onun için, prim dolayısıyla çiftçinin, zahiresini kilesi 3 şilin 6 peni yerine, 4 şiline satabilecek ve işlediği toprağın sahibine, mahsulünün para ile belirtilen fiyatındaki bu yükseliş oranında bir kira bedeli verebilecek hale gelmesi gerekirse de; zahire fiyatındaki bu yüzünden, 4 şilin, herhangi bir başka çeşit yerli malın, eskiden 3 şilin 6 peninin aldığından fazlasını

satın almadı mı, bu değişiklikle, gerek çiftçinin, gerek toprak sahibinin durumunda pek bir düzelme olmaz.

Ne çiftçi daha iyi ekip biçmek, ne toprak sahibi daha iyi yaşamak olanağına kavuşur. Zahire fiyatındaki bu artış, yabancı mal satın alırken, onlara azıcık fayda sağlayabilir. Yerli malların satın alınmasında, bunun onlara hiçbir faydası dokunamaz. Oysa, çiftçinin hemen hemen bütün masrafı, toprak sahibinin de masrafının pek çoğu, yerli mallara gider.

Maden ocaklarının verimliliğinden ileri gelen ve ticaret âleminin büyük bir kısmında aynı, yahut hemen hemen aynı etkiyi gösteren gümüş fiyatının düşmesi, başlı başına herhangi bir ülke için pek az önemi olan bir sorundur. Para ile belirtilen bütün fiyatların bu yüzden yükselişi, o fiyatları elde eden kimseleri gerçekten zengin etmemekle birlikte gerçekten yoksul da düşürmez. Gümüş bir sofra takımı gerçekten ucuzlar ve bütün başka şeyler tıpa tıp eski gerçek değerinde kalır.

Ama, belli bir ülkenin ya kendisine özgü durumunun, yahut siyasal kurumlarının sonucu olduğu için, yalnız o ülkede oluşan gümüş değerindeki alçalışın pek büyük önemi vardır. Bu alçalışı kimseyi gerçekten zenginleştirmediği gibi, herkesi gerçekten yoksullaştırmaya vesile olur.

Bütün malların para ile belirtilen fiyatında, bu durumda ancak o ülkeyi özgü olan yükseliş, oradaki her türlü çalışmayı az çok tavsatmak ve yabancı milletlerin, ora işçileri için kurtarmayacak kadar az gümüş karşılığı hemen hemen her türlü mal vererek, değil yalnız dış piyasada, iç piyasada da, onlardan ucuza satış yapabilmelerini mümkün kılmak yatkınlığındadır.

Ocakların sahibi bulunmaları dolayısıyla İspanya ile Portekiz'in kendilerine özgü durumu, Avrupa'nın bütün öbür ülkelerine altın ve gümüş dağıtır olmalarından kaynaklanır. Demek ki bu metaller, İspanya ile Portekiz'de, Avrupa'nın herhangi bir başka yerindekine göre doğal olarak biraz ucuz olmalıdırlar. Ama, aradaki farkın, navlunla sigortanın tutarından fazla olmaması gerekir. Bu metallerin değeri büyük, hacmi ufak olduğu için de taşıt ücreti çok tutmaz. Sigortaları ise, aynı değerdeki herhangi bir başka malın sigortası kadardır. Şu halde İspanya ile Portekiz, kendilerine özgü olan durumun pürüzlerini siyasal tutumlarıyla artırmasalar, bu durumun kendisinden pek bir kötülük göremezler.

İspanya altın ve gümüşten vergi almakla, Portekiz ise bunların ihracını yasak etmekle, o ihracın üstüne kaçakçılık masrafı bindirmekte ve bu metallerin başka ülkelerdeki değerini, kendi ülkelerindeki değerine kıyasla, bu masrafın tümü kadar yükseltmektedir. Akan bir suyun önüne set çektiniz mi, bent dolar dolmaz, miktarca bendin üstünden, bent yokmuşçasına su geçmek gerekir.

İhraç yasağı, İspanya ile Portekiz'de, onların kullanmaya güçlerinin yettiği, yani topraklarıyla emeklerinin yıllık ürününün, sikke, sofra takımı, yaldız ve altınla gümüşten yapılma başkaca süsler halinde kullanmalarına işin verdiği miktardan daha çok altın ve gümüş alıkoyamaz. Bu miktara eriştiler mi, bent dolmuştur; bundan böyle akıp gelen suyun, artık, olduğu gibi üstten taşması gerekir. Nitekim, bütün hesaplar gösteriyor ki, İspanya ile Portekiz'den yapılan yıllık altın ve gümüş ihracı, bu engellere karşın, yıllık ithalin tümüne pek yakındır. Ancak, bendin arkasındaki suyun, önündekinden nasıl her zaman daha derin olması gerekiyorsa, bu engellerin İspanya ile Portekiz'de alıkoyduğu altın ve gümüş miktarının da, topraklarıyla emeklerinin yıllık ürününe oranla, başka ülkelerde rastlanacak altın ve gümüş miktarından çok olması gerekir. Bent ne denli yüksek ve sağlam olursa, arkasındaki su ile önündeki su arasındaki derinlik farkının o derece fazla olması gerekir. Vergi ne denli yüksek, yasağı koruyan cezalar ne denli ağır, kanunun uygulanmasına göz kulak olan zabıta ne derece kuş uçurtmaz ve sert olursa, altınla gümüşün İspanya ve Portekiz toprağı ile emeğinin yıllık ürününe oranı ile başka ülkelerin toprağı ve emeğinin yıllık ürününe oranı arasındaki farkın, o denli çok olması gerekir. Nitekim dediklerine göre, bu fark pek fazla imiş.

Orada evlerde sık sık bol miktarda altın ve gümüş sofra takımlarına rastlanırmış; sofra takımlarının yanında, başka ülkelerde bu tür debdebeye uygun kaçan veya karşılık sayılabilen başka şeylerden hiçbiri İspanya ile Portekiz'de bulunmazmış. Altınla gümüşün ucuzluğu yahut –hepsi bir kapıya çıkar– değerli metallerdeki bu fazlalığın kaçınılmaz sonucu olan bütün malların pahalılığı, İspanya ile Portekiz'in, gerek tarımını gerek sanayisini tavsatır; yabancı milletlerin birçok çeşit işlenmemiş ve hemen hemen her türlü işlenmiş mahsulü, İspanya ile Portekiz'e (yurt içinde karşılığında o mahsulü yetiştirebilecek yahut yapabilecek oldukları miktardan daha az altın ve gümüş mukabilinde) vermelerini mümkün kılar. Vergi ve yasak, yapacağını iki ayrı şekilde yapar. Hem İspanya ile

Portekiz'de değerli metallerin kıymetini pek çok düşürür; hem de, vergi ve yasar olmadığı takdirde öteki ülkelere taşıp gidecek metallerin epeycesini İspanya ile Portekiz'de alıkoymakla, bu metallerin öbür ülkelerdeki kıymetini haliyle olabileceğine göre biraz yukarıda tutar; böylece İspanya ve Portekiz'le olan ticaretinde, o ülkelere, katmerli bir üstünlük sağlar. Setin kapılarını açtınız mı, su derhal bendin üst yakasında azalıp alt yakasında çoğalır: Her iki yanda çabucak bir hizaya gelir. Vergi ile yasağı kaldırdınız mı, altın ve gümüş miktarı İspanya ile Portekiz'de epey azalırken başka ülkelerde biraz çoğalır; bu metallerin değeri, toprakla emeğin yıllık ürününe olan oranı, çok geçmeden hepsinde bir hizaya gelir, yahut aynı düzeye çok yaklaşır. İspanya ile Portekiz'in altın ve gümüşlerini böylece ihraç etmekle uğrayabilecekleri zarar tamamıyla lâfta kalır; düpedüz kuruntudur. Hem mallarının, hem topraklarıyla emeklerinin yıllık ürününün itibari değeri düşer; eskisinden daha az gümüşle belirtilir ya da temsil olunur. Ama, bunların gerçek değeri eskisi gibi kalır. Aynı miktar emeği elde tutup kullanmaya, aynı miktar emeğe egemen olmaya yeter. Mallarının itibari değeri düşerken, altın ve gümüşlerinden arta kalanın gerçek değeri yükselir; bu metallerin daha az miktarı, önceden bu metallerin daha fazlasını kullanmış olan aynı ticaret ve tedavül[255] amaçlarının hepsine yeter. Dışarı çıkacak altınla gümüş, boşu boşuna gitmez; geriye, eşit değerde şu ya da bu çeşit mal getirir.

Sonra bu malların hepsi, tüketimlerine karşılık hiçbir şey üretmeyen aylak kimselerin tüketeceği şatafatlı ve pahalı maddelerden de oluşmaz yalnızca. Böyle alışılanın dışında altın ve gümüş ihracıyla aylak kimselerin gerçek zenginliği ve geliri artmayacağı için, tüketimleri de pek artmaz. Bu malların, ihtimal çoğu ve kuşkusuz bir kısmı, tüketimlerinin tüm değer tutarını bir kârla birlikte yeniden üreten hamarat kimselerin çalıştırılıp beslenmesine dönük gereçlerden, araç gereçler, yiyecek içecekten oluşur.

Böylece, topluluğun hareketsiz duran sermayesinden bir kısmı iş görür sermaye haline gelerek, eskiden kullanılana göre daha fazla emeği harekete geçirir. Topluluğun topraklarıyla emeğinin yıllık ürünü derhal biraz, birkaç yıl içinde ise belki pek çok artar; çünkü, topluluk içi çalışma şimdi en çok sıkıntısını çektiği yüklerin birinden böylece kurtulmuş olur.

İspanya ile Portekiz'in bu anlamsız siyasetinin yarattığı etki, primin zahire ihracı üzerindeki tesirinin, ister istemez tıpkısıdır. Fiili olarak[256] tarım ne

durumda ise, prim zahiremizi o duruma uygun olarak, iç piyasada prim yokken olacağına göre biraz pahalı, dış piyasada ise biraz ucuz hale getirir. Zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatı, az çok bütün öbür malların fiyatını ayarladığı için de, piyasanın birinde gümüşün değerinin epey düşmesine, ötekisinde ise biraz yükselmesine vesile olur. Prim yabancılara, özellikle Felemenkliler'e zahiremizi prim yokken yiyebileceklerinden ucuza yemeleri olanağını verdikten başka, en inanılır belgelerin, Sir Matthew Decker'in yazılarının bize güvenilecek biçimde söylediğine göre, bazen onlara, aynı şartlar altında kendi halkımızın yiyebileceğinden bile ucuza yemeleri olanağını verir. İşçilerimizin, yaptıkları malları prim yokken verebilecek oldukları kadar az gümüş karşılığında vermelerini önleyip, Felemenkliler'in mallarını daha az gümüş karşılığında verebilmelerini mümkün kılar. Bizim mamullerimizin her piyasada prim yokken olacağından biraz pahalı, onların mamullerinin ise biraz ucuz olmasına, dolayısıyla da, bizimkine kıyasla onların çalışması lehine iki katlı bir üstünlük ortaya çıkmasına yol açar.

İç piyasada, zahiremizin gerçek fiyatından çok, itibari fiyatını yükselttiği için; belli miktarda zahirenin besleyip çalıştırabileceği emek miktarını değil, yalnızca karşılığında değiş edileceği gümüş miktarını artırdığı için; prim, çiftçilerimizle taşralı mülk sahiplerimize pek hayrı dokunmaksızın, sanayimizi engeller. Doğrusu çok para sokar; ondan ötürü de, primin, kendilerine pek hayrı dokunmadığına çoğu çiftçi ve taşralı mülk sahibini inandırmak belki güç olur. Fakat bu para miktarca yükseldiği ölçüde, değer bakımından, yani satın alabileceği emeğin, yiyecek içeceğin ve her türlü yerli malların miktarı bakımından düşerse, hayra yaraması lafta kalır, kuruntudan oluşur.

Belki bütün ülke içinde yalnız bir kısım insan vardır ki, primin olsa olsa bunlara çok iyiliği dokunmuştur, yahut dokunabilir. Bunlar zahire tacirleri, zahire ihracatçı ve ithalâtçılarıdır. Prim bolluk yıllarında, primsiz olacak ihracattan ister istemez daha çok ihracata sebep olmuş; kıtlık yıllarında, bir yılın bolluğunun bir öteki yılı darlıktan kurtarmasına engel olarak, prim yokken gerekecek miktardan daha çok ithalata meydan vermiştir. Her ikisinde de, zahire tacirinin işini artırmış; darlık yıllarında daha çok ithalde bulunmasını mümkün kıldıktan başka tacire, bunu daha iyi fiyatla satması ve dolayısıyla bir yılın bolluğunun öteki yılın darlığını gidermesi az çok önlenmediği takdirde elde edebileceğine göre daha çok kârla satması

olanağını sağlamıştır. Nitekim, primin sürüp gitmesi yahut yenilenmesi için, en çok bu kısım insanların çırpındığını görmüşümdür.

Yabancı ülkelerden zahire ithali üzerine epeyce bolluk olan zamanlarda, yasak derecesine varan yüksek resimler yükleyip ihraca prim koyarken, taşralı mülk sahiplerimizin, sanayilerimizce tutulan yoldan gittikleri görülmektedir. Bu yöntemin biri sayesinde, iç piyasayı avuçları içine aldılar; öteki ile de, mallarının herhangi bir zamanda o piyasayı doldurup taşırmasını önlemeye çalıştılar.

Her ikisi ile birden, sanayicilerimiz birçok çeşit mamul eşyanın gerçek değerini benzeri yöntemlerle yükselttikleri şekilde, malın gerçek değerini yükseltmeye baktılar.

Zahire ile hemen hemen başka her türlü mal arasında doğanın kurduğu büyük ve esaslı fark, belki bunların gözüne çarpmadı. Yünlü ve keten bezi yapan sanayicilerimize ya iç piyasa tekeliyle, ya da ihracat üzerindeki bir primle, mallarını tekel veya prim yokken bulabileceklerinden biraz daha iyi bir fiyata satmaları imkânı verdiğiniz zaman, bu malların yalnız itibari fiyatını değil, gerçek fiyatını da yükseltmiş olursunuz.

Malları daha çok miktarda emeğe ve geçim maddesine eşit kılar; bu sanayicilerin yalnız itibari kârını, gerçek zenginliğini ve gelirini artırır; ya kendilerinin daha iyi yaşamaları, ya o sanayide daha çok emek çalıştırmaları imkânını sağlamış olursunuz. Gerçekten bu sanayiyi desteklemiş ve oraya, ülkedeki çalışmanın kendiliğinden akması muhtemel olanından daha çoğunu yollamış olursunuz. Ama, bu gibi yöntemlerle zahirenin itibari fiyatını, ya da para ile belirtilen fiyatını yükselttiğinizde, gerçek fiyatını yükseltmiş olmazsınız. Ne çiftçilerimizin, ne taşralı mülk sahiplerimizin gerçek zenginliğini, gerçek gelirini artırmış olursunuz. Onlara, zahire yetiştirmek üzere daha çok işçi tutup çalıştırma imkânı vermediğiniz için, zahirenin yetişmesini özendirmiş olmazsınız. Eşyanın doğası, zahirenin üzerine, sırf para ile belirtilen fiyatı değiştirilmekle değişmeyecek olan bir gerçek değer damgası vurmuştur. Hiçbir ihraç primi, hiçbir iç piyasa tekeli, o değeri artıramaz. En serbest rekabet o değeri alçaltamaz. Genellikle bütün yeryüzünde bu değer, besleyebileceği emek miktarına, her belli yerde de, orada emeğin çokluk beslendiği biçimde, bolluk içinde, orta halli ya da kıt kanaat olmak üzere, besleyebildiği emek miktarına eşittir. Yünlüler yahut keten bezleri, bütün öbür malların gerçek

değeri kesin olarak kendileriyle ölçülüp belirlenmek gereken ayarlayıcı mallar değildirler. Zahire ise öyledir. Başka her malın gerçek değeri, sonunda, o malın para ile belirtilen ortalama fiyatı ve zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatı arasındaki oran ile ölçülüp belirlenir. Zahirenin gerçek fiyatı, para ile belirtilen ortalama fiyatında kimi zaman yüzyıldan yüzyıla oluşan değişmelerle değişmez. O değişmelerle birlikte değişen, gümüşün gerçek değeridir.

Yurt içinde yapılmış bir malın ihracına verilen primler, birincisi, merkantilist sistemin başka başka bütün tedbirlerine karşı yapılabilecek olan genel itiraza, yani ülke içi çalışmanın bir kısmını, kendiliğinden tutacak olduğu doğrultudan daha az faydalı bir yöne sürüklediği itirazına; ikincisi, primsiz yürütülemeyen bir ticaret ister istemez zararına bir ticaret olduğu için, o çalışmayı hem daha az faydalı hem gerçekten sakıncalı bir doğrultuya sürüklemesinden ötürü, özel bir itiraza uğrayabilir. Zahire ihracı primi üstelik üretimi özendirilmek istenen malın yetiştirilmesini hiçbir bakıma geliştiremediği itirazı ile de karşılaşabilir. Demek ki, taşralı mülk sahiplerimiz, prim konulmasını istedikleri zaman, tacirlerimizle sanayicilerimizin tuttukları yolu taklit etmekle birlikte, (öteki iki halk sınıfının davranış biçimine çokluk kılavuzluk eden) kendi çıkarlarını tam anlamıyla kavramış olarak davranmış değillerdir. Kamu geliri üzerine çok büyük bir ağırlık yüklemişler; bütün halk topluluğunun sırtına pek ağır bir vergi bindirmişler; gelgelelim, mallarının gerçek değerini hissedilir derecede artırmamışlar; gümüşün gerçek değerini biraz alçaltmakla da, ülkenin genel çalışmasını biraz tavsatmışlar; kendi topraklarının ister istemez ülkenin genel çalışmasına bağlı olan ıslahını ileri götüreceklerine, az çok, geri bıraktırmışlardır.

Bir malın üretimini teşvikte bir üretim priminin bir ihraç primine göre daha doğrudan etkisi olacağı düşünülebilir. Üstelik, bu halkın sırtına bir tek vergi, yani primi ödemek için vermesi gereken vergiyi yükler. Malın iç piyasadaki fiyatını yükseltecek yerde alçaltmaya vesile olur; böylece, halka ikinci bir vergi yükleyeceğine, halkın birinci vergi için ödediğinin hiç değilse bir kısmını geri verebilir. Ancak üretime prim verildiği pek seyrektir. Merkantilist sistemin kabul ettirdiği peşin yararlar bizi, ulusal zenginliğin üretimle değil, ihracatla daha çabuk oluştuğunu düşünmeye alıştırmıştır. Dolayısıyla, ülkeye para getirmek için en kestirme yol olarak ihracat daha el üstünde tutulur. Üstelik, üretim priminin hileye, ihracat

priminden daha elverişli olduğunun tecrübe ile anlaşıldığı da söylenir. Bunun ne denli doğru olduğunu bilmiyorum. İhraç priminin, birçok hileli amaçlar için kötüye kullanıldığını bilmeyen yoktur. Fakat, bir üretim priminin ara sıra doğurabileceği bir sonuç, yani iç piyasanın kendi mallarıyla dolup taşması, bütün bu tedbirlerin baş türeticileri olan tacir ve imalatçıların işine gelmez.

İhraç primi malın fazlasını dışarıya yollamalarına ve iç piyasada kalanın fiyatını yüksekte tutmalarına imkân vererek, bunu tamamıyla önler. Onun için, merkantilist sistemin bütün tedbirleri arasında, tacirlerle imalatçıların en beğendikleri budur. Belli sanayiden ayrı yarı girişimcilerin, ticareti ile uğraştıkları bir kısım malların ihracına ceplerinden prim vermek için aralarında özel olarak anlaştıklarına rastlanmıştır. Bu tedbir öyle başarılı olmuştur ki, üretimdeki pek önemli artışa karşın, malların fiyatını iç piyasada iki katından yukarı çıkarmıştır.

Zahirenin para ile belirtilen fiyatını alçalttı ise prim, o mal üzerine şaşılacak derecede bambaşka bir etki yapmış olsa gerektir.

Bununla birlikte, belli hallerde üretime primi andırır bir şey verildiği olmuştur. Beyaz ringa ve balina avcılığında ton hesabıyla verilen primler belki biraz böyle sayılabilir. Bunların, o malların iç piyasada prim yokken olabileceğinden daha çok ucuzlamasına doğrudan doğruya vesile oldukları varsayılabilir. Başka bakımlardan etkilerinin, ihraç primlerinin aynı olduğu kabul edilmek gerekir. Primler sayesinde, ülkenin bir kısım sermayesi, fiyatı alışılmış sermaye kârı ile birlikte masrafını çıkarmayan malları, piyasaya iletmekte kullanılır.

Bu tür balıkçılığa ton hesabıyla verilen primlerin, milletin zenginliğine bir şey katmasına, gemici ve gemi sayısını artırmakla savunmasına yardımı dokunduğu belki düşünülebilir. İddia edilebilir ki, sürekli silah altında bulunan bir kara ordusuna benzer biçimde (böyle bir deyim kullanmam yakışık alırsa) sürekli silah altında bulunan büyük bir donanma beslemekteki masrafın çok daha azı ile, bu gibi primler sayesinde, bazen buna imkân olabilir.

Ancak, bu elverişli iddialara karşın, aşağıdaki düşünceler beni, bu primlerden hiç değilse bir tanesinin verilişinde kanun koyucunun iyice aldatılmış olduğuna inanmaya itiyor.

Birincisi, güverteli teknelerle avlanan ringa balığına verilen primin pek yüksek olduğu görülüyor.

1771 kış mevsimi balık avcılığının sonuna değin, güverteli teknelerle ringa avlamaya verilen prim, ton başına 30 şilindi. Bu on bir yıl içinde, İskoçya'da güverteli teknelerle avlanan ringa balığının tümü 378.347 fıçı tutuyordu. Denizde yakalanarak salamurası yapılan ringalara, deniz-çomağı denir. Çarşı ringası denilen hale getirmek için bunları daha bir miktar tuzla yeni baştan fıçıya istif etmek gerekir. O takdirde, yeni baştan istif edilen üç fıçı deniz-çomağının çokluk iki fıçı çarşı ringası ettiği varsayılır. Demek, bu on bir yıl içinde yakalanan çarşı ringası, bu hesaba göre topu topu 252.231 1/3 fıçı tutar. Bu on bir yılda ton hesabıyla ödenen prim 155.463 İngiliz lirası 11 şilin; yahut deniz-çomağının fıçısı başına 8 şilin 2 1/4 peni; çarşı ringasının fıçısı başına ise, 12 şilin 3 3/4 peni tutmuştur.

Bu ringaların salamura yapıldıkları tuz, kimi zaman İskoç tuzu, kimi zaman yabancı tuz olup, her ikisi de balık tuzlayanlara, tüketim resmi alınmadan verilir. İskoç tuzu üzerindeki tüketim resmi şimdi kile başına 1 şilin 6 peni; yabancı malı tuz üzerindeki ise 10 şilindir. Bir fıçı ringa balığına 1 1/4 kile kadar yabancı tuz gerektiği varsayılır. İskoç tuzundan ortalama 2 kileye gerek olduğu varsayılmaktadır. Gümrüğe ringa balıklarının ihraç olunacağı bildirilmişse, bu resmin hiçbir kısmı ödenmez; gümrük kaydına, yurt içinde tüketilecek diye geçmişse, ringaların salamurası ister İskoç tuzu ile ister yabancı malı tuzla yapılmış olsun, fıçı başına yalnız 1 şilin resim ödenir. Bu, bir fıçı ringa balığının tuzlanması için, düşük bir tahminle, gerekli miktar sayılan bir kile tuz üzerindeki eski İskoç vergisi idi. İskoçya'da yabancı malı tuzun balık salamurasından başka bir iş için kullanıldığı yok gibidir. Gelgelelim, 5 Nisan 1771'den 5 Nisan 1782'ye dek dışarıdan getirilen yabancı malı tuz (her biri 84 librelik) 936.974 kile tutmuştur. Balık salamuracılarına tuzlalarca teslim edilen İskoç tuzu miktarı (kilesi 56 libreden oluşmak üzere) 168.226 kileyi geçmemiştir. Şu halde görülüyor ki, balıkçılıkta kullanılan, daha çok yabancı malı tuzdur. Üstelik, ihraç olunan her fıçı ringa başına 2 şilin 8 penilik bir prim vardır ve güverteli teknelerle avlanan ringaların üçte ikisinden çoğu ihraç edilir. Bunların hepsini bir araya toplayınca, şu on bir yıl içinde, güverteli teknelerle tutulup İskoç tuzu ile salamurası yapılan ringaların, ihracı halinde fıçı başına hükümet için 17 şilin 11 3/4 peni; yurt içinde tüketilmek üzere kayda geçtiğinde 14 şilin 3 3/4 peni masraf olduğunu; salamurası yabancı

malı tuzla yapılanın, ihracı halinde hükümet için fıçı başına 1 İngiliz lirası 7 şilin 5 3/4 peni; yurt içinde tüketilmek üzere kayda geçtiğinde, 1 İngiliz lirası 3 şilin 9 3/4 peni masraf olduğunu göreceksiniz. Bir fıçı iyi çarşı ringasının fiyatı, on yedi, on sekiz şilinden yirmi dört yirmi beş şiline kadar olup, ortalama, bir gine dolayındadır.[257]

İkincisi, beyaz ringa balıkçılığına verilen prim, tonilato başına prim olup geminin avcılıktaki çabasına ya da başarısına nispet edilmez, yük taşıma çabasına nispet edilir ve gemilerin balığı değil, sırf primi avlamak üzere donanıp çıktıkları korkarım çok olmuştur. Primin tonilato başına 50 şilin olduğu 1759 yılında, İskoçya'daki güverteli tekne balıkçılığının tümünden topu topu 4 fıçı deniz-çomağı elde edilmişti. O yıl deniz-çomağının, yalnız prim olarak, fıçısı başına hükümet 113 lira 15 şilin; çarşı ringalarının ise, fıçısı başına 159 lira 7 şilin 6 peni masrafa girmiştir.

Üçüncüsü, beyaz ringa balıkçılığında bu tonilato priminin verildiği (20 tondan 80 tona kadar buss'larla yahut güverteli gemilerle) avlanma şekli için, öyle görülüyor ki, İskoçya'nın durumu, uygulamalarından o şeklin alındığı anlaşılan ülkenin, yani Felemenk'in durumu gibi elverişli değildir. Felemenk, ringaların çokluk akın ettikleri bilinen denizlerden pek uzaktadır; onun için, bu balıkçılığı olsa olsa engin denizde gezmeye yeter su ve kumanya taşıyabilen güverteli gemilerle yapabilir. Fakat yöresinde çokluk ringa avına çıkılan ülkeleri Hebride'ları yahut Batı Adaları'nı, Shetland Adaları'nı, İskoçya'nın kuzey ve kuzeybatı kıyılarını, içerilere epeyce sokulan ve o ülkenin dilinde haliç denilen deniz kolları her yanda ikiye böler.

O denizlere uğradıkları zaman, ringalar, özellikle bu haliçlere üşüşürler. Çünkü, bunların ve edindiğim kanıya göre daha birçok başka çeşit balıkların geliş gidişleri pek düzgün ve bir kararda değildir. Balıkçılar, ringaları yakalar yakalamaz ya salamura yapılmak ya taze taze tüketilmek üzere kıyıya götürdüklerinden, kayıkla avlanma, anlaşılan, bundan ötürü İskoçya'nın kendine özgü durumuna en uygun gelen balıkçılık biçimidir. Şu var ki, güverteli tekne ile yapılan balıkçılığa, ton başına 30 şilinlik bir primin sağladığı büyük özendirme, kayıkla yapılan balıkçılığı ister istemez tavsatmaktadır. Çünkü, kayıkla avlandığında bu türlü bir prim olmadığı için, salamura balık, pazara, güverteli tekne ile avlandığındaki fiyata getirilemez. Nitekim, güverteli tekne primi konulmadan önce pek önemli

olup, söylentiye göre, sayıca, güverteli tekne balıkçılığında şimdi kullanılandan aşağı kalmayacak kadar denizci çalıştıran kayıkla avlanma, artık kalmamış gibidir. Yine de teslim edeyim ki, şimdi tavsayıp sönmüş ve bırakılmış olan bu balıkçılığın, eskiden ne düzeyde bulunduğu üzerinde pek kesin konuşabilmek iddiasında değilim. Balıkçı kayığının donatılmasına prim verilmediği için, gümrüğe ya da tuz resimlerine bakar memurlarca hesabı tutulmuştur.

Dördüncüsü, İskoçya'nın birçok yerinde, ringa balığı yılın kimi mevsimlerinde sıradan halkın besininin küçümsenmeyecek bir kısmını oluşturur. İç piyasada ringa fiyatını düşürmeye yatkın bir primin, halleri vakitleri hiç de iyi olmayan birçok yurttaşlarımızın ferahlık duymasına epey yardımı dokunabilir. Ama, ringa balığına verilen güverteli tekne primi, böyle bir hayırlı amaca yaramamaktadır. Bu prim, iç piyasa gereksinmesinin karşılanması için en uygun olan kayıkla balık avlamanın kökünü kurutmuştur. İhraç halinde fıçı başına verilen 2 şilin 8 penilik ek prim ise, güverteli tekne ile yapılan balıkçılığın büyük bir kısım ürününü, üçte ikisinden fazlasını dışarı götürmektedir. Beni inandıracak biçimde söylediklerine göre, yaklaşık 30 - 40 yıl önce, güverteli tekne primi konulmadan evvel, beyaz ringa balığının çok rastlanan fiyatı fıçı başına 15 şilin imiş. Yaklaşık 10 - 15 yıl önce, daha kayıkla avlanma bütün bütün ortadan kalkmadan, fiyatı, fıçı başına 17 şilinden başlayıp 20 şiline dek çıkarmış. Şu son 5 yılda, beyaz ringanın fıçısının, ortalama fiyatı 25 şilindi. Hoş, bu yüksek fiyat, İskoçya kıyılarında ringanın gerçekten az oluşundan ileri gelmiş bulunabilir. Şu da var ki, genellikle ringa ile birlikte satılıp bütün yukarıdaki fiyatlara girmekte bulunan varilin ya da fıçının fiyatı, Amerika savaşının başından beri eskisinin şöyle böyle iki katına, yani aşağı yukarı 3 şilinden 6 şiline çıkmıştır. Yine belirtmeliyim ki, geçmiş zaman fiyatları üzerinde elde ettiğim açıklamalar aynı biçimde olmayıp birbirini hiç tutmamaktadır. Kılı kırk yararcasına doğru ve çok tecrübeli bir ihtiyarın güvenilecek biçimde bana dediğine göre de, elli yılı aşkın bir zaman önce, bir fıçı iyi çarşı ringasının olağan fiyatı bir gine imiş; bence bu hâlâ da ortalama fiyat sayılabilir. Ancak, öyle sanıyorum ki, bütün açıklamalar, güverteli tekne priminden ötürü iç piyasada fiyatın düşmeyişi noktasında birbirine uymaktadır.

Balıkçılıkla uğraşanlar, kendilerine böyle bol keseden primler bağışlandıktan sonra, mallarını ilkin alıştıkları fiyata, hatta daha fazlasına

satmaya devam edince, kârlarının çok yüksek olması umulabilir ve kimisinin kârının yüksek olduğu ihtimalden uzak değildir. Ama, kârların genellikle hiç de öyle olmadığına inanmam için her türlü neden vardır. Bu tür primlerin alışılmış etkisi düşüncesiz girişimcileri anlamadıkları bir işe körü körüne atılmaya körüklemektir; kendi savsamaları ve bilgisizlikleri yüzünden uğradıkları zarar, hükümetin aşırı cömertliği sayesinde elde edebilecekleri bütün kazancı kat kat aşar. 1750'de, beyaz ringa balıkçılığının desteklenmesi için ton başına 30 şilin primi ilk olarak veren aynı kanun (II. George'un 23 üncü saltanat yılı – Bölüm 24) gereğince 500.000 İngiliz lirası sermayeli, hisseli bir sermaye ortaklığı kuruldu. Ortak olmak üzere yazılanlar (bütün öbür özendirmelerin yanı sıra, yani, demin anılan tonilato priminden, gerek İngiliz gerek yabancı malı tuzun resimsiz olarak tesliminden başka) ortaklık payından taahhüt edip[258] ödedikleri her yüz İngiliz lirasına karşılık, 14 yıl süre ile gümrük baş tahsildarınca altı aylık taksitlerle ödenmek üzere, yılda 3 İngiliz lirasına hak kazanıyorlardı. Müdürü ile yönetim kurulu üyeleri Londra'da oturacak olan bu büyük ortaklıktan başka, krallık ülkesinin ayrı ayrı bütün iskelelerinde her birinin sermayesi için onar bin İngiliz lirasından aşağı olmayacak bir tutar taahhüt edilmiş bulunmak şartıyla, rizikosu ile kâr ve zararı kendi hesabına olarak yönetilmek üzere türlü balıkçılık odaları kurulmasına müsaade edildi. Büyük ortaklığın ticaretine olduğu kadar, bu ikinci derecedeki odaların yaptığı ticarete de, aynı altı ay sürenin ve her türlü özendirmelerin tıpkısı veriliyordu. Büyük ortaklığa sermaye taahhüdü işi az zamanda tamamlandı ve krallık ülkesinin türlü iskelelerinde ayrı ayrı birçok balıkçılık odaları kuruldu. Bütün bu özendirmelere karşın, bu irili ufaklı, türlü türlü ortaklıkların hepsi sermayelerinin tümünü ya da çoğunu yitirdiler. Artık bunlardan hiç birinin izi kalmamış gibidir. Beyaz ringa balıkçılığı yapanlar artık hep, yahut hemen hemen tümü ile kendi başlarına çalışan girişimcilerdir.

Topluluğun savunması için belli mamullere gerçekten gerek varsa, bu gereksinmenin giderilmesi konusunda komşularımıza bel bağlamak her zaman akıl kârı olmayabilir. Bu gibi sanayinin yurt içinde başka türlü tutunabilmesi de kabil değilse, desteklenmesi için öbür çalışma kollarının hepsinden vergi almak akla aykırı olmayabilir. Gerek İngiliz işi yelken bezinin, gerek İngiliz mamulü barutun ihracına verilen primler, belki, bu ülkeye dayanılarak haklı görülebilir.

Belli bir sanayici takımının çalışmasını desteklemek için büyük bir halk topluluğunun çalışması üzerinden vergi almak binde bir yerinde olabilirse de, fazla refahtan doğma kayıtsızlık içinde kamunun elinde nasıl kullanılacağını pek bilmeyeceği kadar çok gelir bulunduğunda, gözde sanayiye bu türlü primler vermek, belki boşu boşuna herhangi bir başka masrafa girmek kadar doğaldır. Gerek kamu gerek birey masraflarında büyük zenginlik, har vurup harman savurmak için ihtimal çokluk bir özür olarak kabul edilebilir. Ama, herkesin kıvrandığı çetin ve sıkıntılı zamanlarda bu yolda israfı sürdürmek basbayağı münasebetsizlikten elbette daha baskın bir şey olmalıdır.

Prim denilen şey, kimi zaman, geri alınan bir resimden oluşur; öyle oldu mu, gerçek bir primin uğradığı itirazlara uğraması olasılığı yoktur. Örneğin, ihraç edilen arıtılmış şekere verilen prim, şekerin çıkarıldığı esmer ve ham şeker üzerindeki resimlerin geri verilmesi olarak düşünülebilir. İhraç edilen işlenmiş ipeğe verilen prim, ithal olunan ham ve bükülmüş ipek üzerindeki resimlerin geri verilmesi sayılabilir. İhraç edilen baruta verilen prim, ithal olunan kükürt ve güherçile üzerindeki resimlerin geri verilmesi sayılabilir. Gümrük dilinde, yalnızca ihraç edilirken tıpkı ithal edildikleri şekilde bulunan mal için verilecek paralara, geri alınan resimler denir. Üstünde herhangi bir biçimde işlenerek, bu şekil, yeni bir ad alacak gibi değiştiğinde, onlara prim denir.

Uğraştıkları işte üstün başarı gösteren sanat sahipleriyle sanayicilere devletçe verilen para ödülleri, primlerin uğradığı itirazlara uğramaz. Bu ödüller, olağanüstü el yatkınlığını ve beceriyi özendirmekle, o işlerin her birinde eylemli olarak çalışan işçilerin yarışıp birbirlerini geçme yolunda rekabetlerini beslemeye yarar ve bu işlerin herhangi birine, ülke sermayesinin kendiliğinden girecek kısmından fazlasını çekecek büyüklükte değildir. Para ödülü, işlerdeki doğal denkliği alt üst etmeye varmayıp, her işte yapılanı elden geldiğince eksiksiz ve mükemmel hale getirecek yatkınlıktadır. Zaten, para ödüllerinin masrafı da devede kulaktır; primi devlete, bazen bir tek yılda üç yüz bin İngiliz lirasından fazlaya mal olmuştur.

Geri alınan resimlere, kimi zaman para ödülü adı verilmiştir. Ama, biz söze değil, hep nesnenin ne olduğuna bakmalıyız.

Zahire Ticareti İle Zahire Kanunlarına Değgin Ara Söz

Zahire ihracına prim koyan kanunun ve onunla ilgili düzenlemeler sisteminin, üzerinde söylenen övgülere hiç de layık olmadığını belirtmeden, primlere ilişkin bulunan bu bölümü sona erdiremem. Zahire ticaretinin ne olduğunu ve onunla ilişkisi olan belli başlı İngiliz kanunlarını ayrıca gözden geçirmek, bu iddianın doğruluğunu ispata yetecektir. Bu konunun büyük önemi, ara sözün uzun oluşuna hak verdirecektir.

Bazen aynı kimsece yapılsa da, zahire tacirinin işi, doğal özelliği dolayısıyla dört ayrı ve bambaşka ticaret olan, birbirinden farklı dört koldan oluşur. Bunlardan birincisi, yurt içindeki tacirin ticareti; ikincisi, ithalatçı tacirin iç tüketim için olan ticareti; üçüncüsü, yerli mahsul ihraç eden tacirin yabancı tüketim için olan ticareti; dördüncüsü de, taşıt tacirinin yahut yeniden ihraç olunmak üzere zahire ithal edenin ticaretidir.

I – İlk bakışta birbirine ne denli aykırı gibi de görünse, yurt içindeki tacirle büyük halk topluluğunun çıkarı, kıtlığın en çok olduğu yıllarda bile, tıpkı tıpkısına birbirlerinin aynıdır. Tacirin çıkarı, zahiresinin fiyatını, mevsimin gerçek kıtlığının gerektirdiği kadar yükseltmekte olup, fiyatı daha çok yükseltmek hiçbir zaman işine gelmez. Fiyatı yükseltmekle tüketimi tavsatıp, az çok herkesi, ama özellikle halkın alt tabakalarını israftan sakındırır ve çekidüzene sokar. Tacir, fiyatı çok yükseltmekle (mevsimi içinde piyasaya sunulan zahire, muhtemel olarak o mevsimin tüketimini aşıp, gelecek mahsul elde edilmeye başlandıktan sonra da bir süre artıp kalacak kertede) tüketimi tavsatırsa hem zahiresinin epeycesini doğal nedenler yüzünden yitirme, hem de kalanını birkaç ay önce elde edebileceğine göre çok aşağı bedelle satma zorunda kalma tehlikesi ile karşılaşabilir. Fiyatı yeterince yükseltmekle, tüketimi (mevsimi içinde piyasaya sunulan zahire mevcudu o mevsimin tüketimini karşılayamayacak kertede) az tavsatırsa, tacir hem haliyle edebileceği kârın bir kısmından olur hem halkı, mevsim sona ermeden, kıtlık sıkıntısı yerine müthiş bir açlık korkusu ile karşı karşıya bırakır. Halkın çıkarı, günlük, haftalık ve aylık tüketiminin mevsimi içinde piyasaya sunulan zahire ile imkân ölçüsünde tıpı tıpına orantılı olmasındadır. Yurt içinde zahire alışverişi yapan tacirin çıkarı da bundadır. Halkın ihtiyacını, kestirebildiğince doğru olarak, o oranda sağlamakla tacir, zahiresinin tümünü en yüksek fiyata ve en büyük kârla satabilir. Ekinin ve yaptığı günlük, haftalık, aylık satışların durumu

üzerinde bildikleri tacire, halkın ihtiyacının gerçekten ne denli o ölçüye göre giderildiğini az çok doğru olarak kestirebilmesi olanağını verir. Halkın çıkarını amaç edinmeksizin, kendi çıkarını kollamakla kıtlık yıllarında bile tacir, ister istemez, halka karşı aşağı yukarı basiretli[259] bir gemi kaptanının bazen tayfasına yapmak zorunda kaldığı biçimde davranma yolunu tutar. Yiyecek içeceğin tükenmesi olasılığını önceden fark edince kaptan, bunların tayınını kısar. İhtiyatı çok ileri götürüp, kimi zaman gerçek bir lüzum olmadan da bunu yaptığı olur, ama tayfasının bu yüzden çekeceği olanca tedirginlik, daha az tedbirli davranılmakla onların bazen başına gelebilecek tehlikenin, perişanlığın ve ölümün yanında hiç kalır. Yurt içinde zahire alışverişi yapan tacir de, aynı biçimde açgözlülüğü[260] çok ileri götürmekle, bazen zahiresinin fiyatını mevsim kıtlığının gerektirdiğinden biraz daha yukarı fırlatabilir. Ama halkı mevsim sonu bir açlıktan tamamıyla koruyan bu davranış dolayısıyla halkın çekebileceği bütün çile, mevsim başında daha eli açık davranılması yüzünden uğranılabilecek sıkıntının yanında devede kulaktır. Açgözlülükte böyle aşırı gitmekle, en çok zarar görebilecek olan, zahire tacirinin kendisidir: Hem herkes o yüzden aleyhine, şahlandığı için... hem de, bu kızgınlığın etkilerinden yakayı sıyırsa bile, açgözlülüğü dolayısıyla mevsim sonunda ister istemez elinde kalan ve ertesi mevsim elverişli gidiverdiği takdirde, hep haliyle satabileceği fiyattan çok aşağısına satması gereken zahire miktarından ötürü...

Gerçekte, tacirlerden kurulu büyük bir ortaklık için geniş bir ülkenin bütün mahsulünü ele almak imkânı olsa, bu mahsule, Felemenkliler'in Molucca baharatına yaptıkları söyleneni yapmak, yani geri kalanının fiyatını tutmak üzere, mahsulün epeycesini yok etmek ya da atmak, belki ortaklığın işine elverebilir. Ama zahire için, kanun zoru ile de olsa böyle geniş bir tekel kurmak imkânsız gibidir. Kanunun ticareti serbest bıraktığı yerlerde, bütün mallar içinde, çoğunu satın alan büyük birkaç sermaye gücüyle toptan kapatılması ya da tek elde toplanması en az muhtemel olan mal zahiredir. Zahirenin değer tutarının, birkaç özel kişinin sermayesiyle satın alınabilecek olanı çok aşar; bununla birlikte, satın alabilecekleri varsayılsa da, zahirenin yetiştirilme şekli, bu alımı tamamıyla imkânsız hale getirir. Her uygar ülkede yılda en çok tüketilen mal olduğu için her yıl zahire yetiştirmekte kullanılan emek, herhangi bir başka mal üretiminde kullanılandan çoktur. Üstelik, topraktan ilk çıktığında, herhangi bir başka maldan, ister istemez daha çok sahip arasında dağılmış bulunur. Bu sahipler

ise başına buyruk bir miktar imalatçı gibi hiçbir zaman bir yere toplanamamışlar, ister istemez ülkenin bütün çeşitli köşe bucağına serpilmişlerdir. Bu ilk sahipler ya doğrudan doğruya kendi yörelerindeki tüketicilerin ihtiyacını ya o tüketicileri besleyen yurt içi öbür tacirlerin gereksinmesini karşılarlar. Onun için, çiftçi ile fırıncı dahil olmak üzere, yurt içinde zahire alışverişi yapanlar, herhangi bir başka malın ticaretini yapanlardan sayıca ister istemez daha kalabalıktırlar ve dağınık durumda olmaları genel bir birliğe girmelerini bütün bütün imkânsız kılar. Bundan ötürü, içlerinden biri, bir kıtlık yılında elinde, mevsim sonundan önce yürürlükteki fiyat üzerinden satmayı umabileceğinden epey fazla zahire bulunduğunu görürse, kendi zararına ve sırf rakipleriyle hasımları yararına bu fiyatı tutmak hiç aklından geçmez; yeni mahsul gelmeye başlamadan zahiresinden kurtulmak için fiyatı tezlikle indirir. Tacirlerden herhangi birinin davranış tarzını böylece ayarlayacak olan aynı dürtüler aynı çıkarlar, bütün öbür tacirlerin tutumunu da ayarlayıp, genellikle hepsini birden, mevsim kıtlığına ya da bolluğuna kestirebilmeye güçlerinin yettiği en uygun gelen fiyata zahirelerini satmak zorunda bırakır.

Bu yüzyıl ya da geçen iki yüzyıl içinde Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde uğranılan (bir çoğu üzerinde epeyce doğru bilgimiz olan) kıtlıkların ya da açlıkların tarihini her kim dikkatle incelerse, kıtlığın hiçbir zaman, ne yurt içi zahire tacirleri arasındaki bir birleşmeden, ne de herhangi bir başka nedenden doğmadığını; yalnızca, belki bazen, belli bir takım yerlerde savaş dolayısıyla çarçur olmasının, ama kıyas kabul etmeyecek kadar çok hallerde, mevsimlerin kötü gitmesinin yarattığı gerçek darlıktan ileri geldiğini; bir kıtlığın sıkıntılarına uygunsuz yollardan çare bulmaya kalkışan hükümetin şiddet göstermesinden başka nedenle hiçbir vakit açlık olmadığını görür sanıyorum.

Çeşitli bölgeleri arasında serbest bir ticaret ve ulaşım bulunan geniş bir zahire ülkelerinde, mevsimlerin son derece kötü gitmesinden ileri gelen darlık hiçbir zaman açlık doğuracak kadar yaygın olamaz. Tutumlu ve idareli kullanılırsa, en kıt mahsul, bereketlice bir mahsulün çokluk daha bol biçimde beslediği kadar kimseyi, bütün yıl geçindirebilir. Mahsule en elverişsiz mevsimler çok kurak ya da çok yağışlı olanlardır.

Bununla birlikte, zahire hem yaylada hem düzlükte, yani gerek çok nemli gerek çok kurak olmaya yatkın yerlerde yetiştiği için, ülkenin bir bölgesine

zararı dokunacak kuraklık veya yağmur, öteki bölgesine elverişli gelir. Yağışlı zamanın da kurak zamanın da mahsulü, daha gereği gibi ılımlı zamanın mahsulünden epey az olmakla birlikte, her ikisinde de, ülkenin bir bölgesindeki kaybı, öteki bölgesindeki kazanç, bir dereceye dek karşılar. Mahsulün, pek nemli bir toprağa lüzum gösterdikten başka, yetişmesinin belli bir döneminde su altında yatması gereken pirinç ülkelerinde kuraklığın sonuçları daha çok acıklıdır. Yine de, hükümet ticareti serbest bırakırsa, bu gibi ülkelerde bile kuraklık, ihtimal ki hemen hemen hiçbir zaman bir açlığı kesinlikle doğuracak kadar yaygın olamaz. Bengal'de birkaç yıl önceki kuraklık, belki pek büyük bir kıtlığa sebep olabilirdi. Doğu Hint Ortaklığı memurlarının pirinç ticareti üzerine zorlayarak koydukları bazı yersiz düzenlemelerin, bir takım basiretsiz kısıntıların, bu kıtlığı açlık haline getirmekte belki katkısı vardır.

Hükümet, bir kıtlığın doğurduğu sıkıntılara çare olsun diye, bütün tacirlere zahirelerini, kendince akla sığar saydığı fiyata satmalarını emredince, ya onların zahireyi piyasaya getirmelerine engel olur; bu ise, bazen mevsim başında bile açlık doğurabilir; yahut tacirler zahireyi piyasaya getirecek olurlarsa, halkın onu mevsim sona ermeden kesenkes bir açlık yaratacak hızla tüketmesini mümkün kılar bunu kışkırtır. Zahire ticaretinin engelsiz, kısıntısız serbestliği, açlık musibetinin biricik etkin önleyicisi olduğu gibi, kıtlık sıkıntısının da en iyi yatıştırıcısıdır. Çünkü, gerçek bir darlığın sıkıntısına çare bulunamaz; sıkıntı olsa olsa yatıştırılabilir. Kanunun tam desteğine ondan daha değer bir ticaret yoktur; hiçbir ticaret onun kadar korunmaya gerek göstermez. Çünkü âlem, hiçbir ticarete karşı, ona duyduğunca hınç beslemez.

Darlık yıllarında halkın alt tabakaları, çektiklerini zahire tacirinin açgözlülüğünden bilir; tiksinti ve öfkelerine o hedef olur. Bundan dolayı, bu gibi hallerde zahire taciri kâr edeceğine, onların ortalığı kasıp kavurması yüzünden, çoğu zaman sıfırı tüketme ve ambarlarının talan edilip yok olması tehlikesiyle karşılaşır. Oysa, zahire taciri asıl kazancını, fiyatların yüksek olduğu darlık yıllarında bekler. Genellikle o kendisine şunca yıl süreyle, belli bir fiyata, şunca zahire verilmesi için, bazı çiftçilerle sözleşmiştir. Bu sözleşme fiyatı, ılımlı ya da akla sığar olduğu varsayılan, yani alışılmış ya da ortalama olan fiyata göre kararlaştırılır. Bu fiyat, son darlık yıllarından önce, buğdayın çeyrek kantarı başına çokluk yirmi sekiz şilin kadardı; öbür tahılın çeyrek kantarı için de oran bu idi. Bundan ötürü,

darlık yıllarında zahire taciri zahiresinin çoğunu alışılmış fiyata satın alıp çok daha pahalıya satar. Ama bu olağanüstü kârın, onun ticaretini öbür ticaretlerle hakkaniyet[261] üzere bir hizaya getirmeye ve malın hem kolay bozulur türden oluşu hem fiyatının önceden sezilmeyen, sık sık dalgalanışları yüzünden başka zamanlarda uğradığı bir sürü zararı karşılamaya ancak yettiği, yalnızca şu durumdan, yani, herhangi bir başka ticaret gibi, bu işte de seyrek olarak büyük servetler edinilmesinden, açıkça görülür. Gelgelelim, zahire ticaretine karşı darlık yıllarında (ki zahire ticaretinin çok kâr getirebileceği yıllar ondan oluşur) halk arasında eksik olmayan tiksinme yüzünden, seciye ve servet sahibi kimseler, o işe girmekten kaçınır. Zahire ticareti, bir takım aşağılık işadamlarının eline kalır. İç piyasada yetiştirici ile tüketici arasına giren aracılar, hemen hemen, yalnız değirmenciler, fırıncılar, uncular ve un simsarları, bir de bazı zavallı ayak satıcılarıdır.

Halka bunca faydası dokunan bir ticarete karşı, herkesteki bu tiksinmenin, Avrupa'nın eski yönetim tutumu ile söndürülecek yerde, tersine, desteklenip körüklendiği görülüyor.

VI. Edward'ın 5'inci ve 6'ncı saltanat yıllarında çıkarılan kanunların 14'üncü bölümünde şu hüküm vardı: Her kim, yeniden satmak üzere zahire ya da tahıl satın alırsa, kanuna karşı gelmiş bir vurguncu sayılır ve ilk suçu için iki ay hapis cezasına çarptırılıp zahirenin bedeli ceza olarak kendisinden alınır; ikinci suçu için, altı ay hapis cezasına çarptırılır ve kendisinden bu bedelin iki katı ceza olarak alınır; üçüncü suçu için, direğe bağlanıp sergilerde, kralın dilediğince hapis cezasına çarptırılır, taşınır malları ceza olarak elinden alınır. Avrupa'nın çoğu öbür bölgelerinde, eski yönetim tutumu, İngiltere'dekine göre daha ahım şahım değildi.

Anlaşılan, atalarımız öyle sanıyorlardı ki, halk, zahiresini çiftçiden, zahire tacirinden aldığına göre daha ucuza satın alacaktır. Çiftçiye ödediği bedelden başka, tacirin ayrıca, kendisi için aşırı bir kâr isteyeceğinden korkuyorlardı. Dolayısıyla, onun ticaretini toptan yok etmeye bakıyorlardı. Hatta yetiştirici ile tüketici arasına, herhangi türden bir aracının girmesini bile, elden geldiğince önlemeye çalışıyorlardı. Tahılcı yahut zahire aktarmacısı dedikleri kimselerin ticaretine karşı koydukları birçok kısıntıların anlamı bu idi. Tahılcılık ya da zahire aktarmacılığı, doğruluktan şaşmaz ve hak yemez bir insan sıfatıyla yeterliğini anlatan bir ruhsat

tezkeresi olmaksızın, kimsenin yapmasına izin verilmeyen bir ticaretti. Bu ruhsat tezkeresi verilmek için, VI. Edward kanunu, üç sulh yargıcının müsaadesine gerek gösteriyordu. Ama sonraları, bu kısıntı da yetmez görülerek, Elizabeth zamanındaki bir kanunla, ruhsat verme ayrıcalığı sırf, üç ayda bir toplanan mahkemelerle sınırlandı.

Köylerin baş zanaatı olan tarımı, Avrupa'nın eski yönetim tutumu, kentlerin baş zanaatı olan sanayi için konulmuş kurallardan apayrı kurallarla böylece düzene sokmaya çalışıyordu. Çiftçiye, tüketicilerden yahut onların yakın simsarlarından, yani, tahılcılarla zahire aktarmacılarından başka müşteri bırakılmamakla, çiftçi hem çiftliğe hem zahire tacirliğine yahut perakendeciliğine zorlanmak için çaba gösteriliyordu. Sanayici ise, tersine, dükkâncılık etmesi ya da malını perakende satması, birçok hallerde yasak ediliyordu. Bu kanunun biriyle, belki de nasıl yapılacağı pek anlaşılmaksızın, ülkenin genel çıkarı kayrılmak, yahut zahire ucuzlatılmak isteniyordu. Öteki kanun ile, belli bir takım insanların, yani dükkâncıların çıkarı kayrılmak isteniyordu. Perakendecilik etmesine müsaade olundu mu, imalatçı, fiyatı dükkâncılardan çok fazla kırıp onların ticaretini batırır sanılıyordu.

Oysa, dükkân tutup malını perakende satmasına izin verilirse imalatçı, sıradan dükkâncıya göre daha ucuza satış yapamazdı. Sermayesinden dükkâna yatıracağı kısmı, imalatından geri çekmesi gerekirdi. İşini başkalarının işiyle atbaşı bir götürmek için, sermayesinin bir kısmı üzerinden imalatçı kârı, öteki kısmı üzerinden dükkâncı kârı sağlaması gerekirdi. Örneğin, diyelim ki, oturduğu filanca kentte, imalatta olsun, dükkâncılıkta olsun alışılmış sermaye kârı yüzde ondur. Bu taktirde, dükkânında, sattığı malının her parçasına yüzde yirmi kâr bindirmesi gerekir. İşliğinden alıp dükkânına götürdüğü zaman, malına, onu, toptan satın alacak bir tacire ya da dükkâncıya satabileceği fiyat üzerinden değer biçmesi gerekir. Bundan aşağı değer biçerse, imalatçılıktaki sermayesinin kârından bir kısmını yitirir. Sonra, malı dükkânında sattığında da, bir dükkâncının onu karşılığında satacağı bedelin aynı eline geçmezse dükkâncılıktaki kârından bir kısmını yitirir. Dolayısıyla, aynı mal partisi üzerinden katmerli kâr ediyormuş gibi görünebilirse de, bu mal, birbirinden ayrı iki sermayenin sıra ile içinde bulunduğundan, bunlar için kullanılan tüm sermaye üzerinden yalnız bir tek kâr sağlamış olur. Kârı bundan azsa,

zarar eder; yahut tüm sermayesini, çoğu komşuları kadar kazançla kullanmamış olur.

İmalatçıya "yapma" dedikleri şeyi, çiftçiye bir dereceye kadar "yap" dediler: Sermayesini iki ayrı iş arasında bölsün; bir kısmını, piyasanın zaman zaman ortaya çıkacak taleplerini karşılamak üzere, anlarlarında ve samanlığında tutsun; ötekini ise toprağının ekilip biçilmesinde kullansın. Gelgelelim, bu ikinci kısmı, çiftçilikte kullanılan sermayenin alışılmış kârlarından daha aşağısına çalıştırmak kesesine elvermeyeceği gibi; birinci kısmı, ticarette kullanılan sermayenin alışılmış kârlarından daha azı karşılığında çalıştırmaya da, çiftçinin gücü yetmez. Zahire tacirinin işini gerçekten[262] yürütmekte bulunan sermaye ister çiftçi denilen, ister zahire taciri adı verilen kimsenin olsun, sermayesini böylece kullanmasına karşılık, sahibinin zararını ödemek için, işini öbür ticaretlerle aynı düzeye ulaştırmak ve fırsat bulur bulmaz bir başka işle değiştirmeyi ummasını önlemek için, her iki halde de, öbürüne denk bir kâra gerek vardır. Bu bakımdan, zahire tacirliği yapmaya böylece zorlanan çiftçi, zahiresini, serbest rekabet halinde bir başka zahire tacirinin satmaya zorunlu kalacağından daha ucuza satmaya katlanamaz.

Sermayesinin tümünü bir tek iş kolunda çalıştırabilen tacirde, bütün emeğini tek bir işlem için kullanabilen işçideki üstünlüğün tıpkısı vardır. İşçi, iki elle kendisine çok daha fazla iş yapma olanağı veren bir ustalık sahibi olduğu gibi, tacir de, işini görmek, malını alıp satmak için, öyle kolay ve çabuk bir yöntem öğrenir ki, aynı sermaye ile çok daha fazla iş yapabilir. Biri, yaptığı eseri çokluk epey daha ucuza; öteki, malını çokluk, gerek sermayesi gerek dikkati daha çeşitli maksatlarla sınırlandırdığı takdirde olabileceğinden biraz daha ucuza bırakabilir. Mallarını, bütün işi toptan satın alıp yeniden perakende satmaktan oluşan, gözü açık ve hamarat bir dükkâncı kadar ucuza, perakende olarak satmaya çoğu imalatçının gücü yetmez. Çiftçilerin pek büyük bir kısmı, çoğundan belki dört beş mil uzaklıkta bulunan bir kent ahalisinin gereksinmesini karşılamak üzere, perakende olarak zahirelerini (bütün işi zahireyi toptan satın alıp, büyük bir mağazada biriktirerek yeni baştan perakende satmaktan oluşan açıkgöz ve çalışkan) bir zahire taciri kadar ucuza satmaya daha da az dayanabilirler.

İmalatçıya dükkân işletmeyi yasak eden kanun, sermaye kullanılışındaki bu bölünüşün, o kanun yokken olabileceğinden daha çabuk meydana

gelmesini zorlamaya çalışıyordu. Çiftçiyi zahire tacirliği etmek zorunda bırakan kanun, bu bölünüşü o kanun yokken olacağı kadar çabuk meydana gelmesini önlemeye savaşıyordu. Her iki kanun da, doğal özgürlüğün düpedüz zedelenmesi olup, bu yüzden adalete aykırı idi. Yine ikisi de, adalete aykırı oldukları kadar yakışıksızdılar. Her topluluğun çıkarı, bu tür şeylerin hiçbir zaman zorlanmamasında ya da önlenmemesindedir. İster emeğini, ister sermayesini, durumunun gerektirdiğinden daha çok çeşitli şekillerde kullanan kimse, komşusundan daha ucuza satış yapmakla, onu hiçbir zaman örseleyemez. Kendini örseleyebilir; genellikle de örseler. Atalar sözüdür; hezarfen[263] taş çatlasa, zengin olmaz. Yöresel durumuna göre, halk, kendi çıkarını genellikle kanun koyucudan daha iyi kestirebileceği için, bu çıkarın gözetilmesini, her zaman halka emanet etmek gerekir. Gelgelelim, bu iki kanun içinde kıyas kabul etmeyecek kadar zararlısı, çiftçiyi zahire tacirliği yapmaya zorlayan kanundur.

Bu kanun, sermayesinin kullanılışında her topluluk için pek faydalı olan bölünüşe ket vurduktan başka, toprağın bayındırılmasını ve işlenmesini de kösteklemiştir. Bir yerine iki zanaatla uğraşmaya zorlamakla, çiftçiyi, sermayesini yalnız bir tanesi ekip biçmede kullanabilen iki kısma ayırmak zorunda bırakmıştır. Oysa çiftçi harmanı dövüp kaldırabildiği hızla bütün mahsulünü bir zahire tacirine satmakta serbest olsa, tüm sermayesi tez elden toprağa geri gelebilir ve toprağını daha iyi bayındırıp işlemek için fazladan hayvan satın almakta ve fazladan ırgat tutmakta kullanılabilirdi. Fakat, zahiresini perakende olarak satmaya zorlanmakla, sermayesinin büyük bir kısmını bütün yıl anlarlarında ve samanlığında tutmak zorunda kalıyor; bundan ötürü de, perakendecilik etmediği takdirde, aynı sermaye ile yapabileceği kadar iyi ekip biçemiyordu. Onun için, bu kanun, toprağın bayındırılmasını ister istemez ket vurmuştur; zahireyi ucuzlatmaya değil, kıtlaştırmaya ve dolayısıyla, kanun yokken olacağından daha çok pahalılaştırmaya vesile olmuştur.

Zahire yetişmesine gerçekte en yarayacak zanaat, gereği gibi kavrayıp özendirilirse, çiftçinin işinden sonra, zahire tacirinin işidir. İmalatçının zanaatı nasıl toptancı tacirin zanaatı ile destekleniyorsa, çiftçinin zanaatı de, zahire tacirinin zanaatı ile desteklenir.

Toptancı tacir imalatçıya alesta bir pazar sağlamakla, yapılabildiği hızla imalatçının elinden mallarını çekmekle, hatta bazen imalatçıya daha malları

yapmadan bedelini peşin ödemekle, onun tüm sermayesini, kimi zaman tüm sermayesinden bile fazlasını, devamlı olarak imalatta kullanmasını; dolayısıyla da, yakın tüketicilere yahut hatta perakendecilere kendisi satmak zorunda kaldığı takdirde yapacağından çok daha fazla miktarda mal yapmasını mümkün kılar. Sonra, toptancı tacirin sermayesi, genellikle birçok imalatçının sermayesini yeniden yerine koymaya yeterli olduğundan, onunla imalatçılar arasındaki bu ilişki çok sayıda ufak sermayelerin sahiplerini desteklemek ve batmalarına sebep olacak kayıplarda ve felaketlerde onların yardımlarına koşmak yönünden büyük sermaye sahibinin ilgisini çeker.

Çiftçilerle zahire tacirleri arasında aynı türden geniş bir temasın çiftçilere aynı derecede faydalı etkileri olur. Tüm sermayelerini, hatta tüm sermayelerinden de fazlasını, devamlı olarak ekip biçmede kullanma imkânına kavuşurlar. Onlarınki kadar başka hiçbir zanaatın uğraması ihtimali olmayan aksaklıklardan biri ortaya çıktığında, her zamanki müşterilerinin yani zengin zahire tacirinin kişiliğinde, kendilerini desteklemekte hem çıkar gören hem de buna gücü yeten birini bulurlar ve şimdiki gibi, varsa yoksa toprak sahibinin sabır ve tahammülüne ya da kâhyasının acımasına avuç açmazlar. Belki kabil değildir, ama bu teması baştan başa, bir çırpıda kurmak olanağı bulunsa; krallık ülkesinin çiftçilikte kullanılan sermayesinin, şimdi herhangi başka işe harcanmış olabilen kısmını oradan geri çekerek, topunu birden bir çırpıda asıl işine, yani toprağın ekilip biçilmesine aktarmak mümkün olsa; bu büyük sermayenin işleyişine sırasında destek ve yardımcı olmak üzere, hemen hemen aynı büyüklükte bir başka sermaye bir çırpıda bulunabilse; yalnızca hal ve şartlardaki bu değişme ile ülkenin tüm yüzünde vücuda gelecek gelişmenin ne büyüklükte, ne genişlikte ve ne denli ansızın olacağını hayal etmek ihtimal pek kolay değildir.

Çiftçinin zanaatından sonra hiçbir zanaat, zahirenin yetiştirilmesine zahire tacirinin zanaatı kadar yaramadığına göre; demek ki, VI. Edward kanunu, yetiştirici ile tüketici arasına bir aracının girmesini elden geldiğince yasak etmekle, serbestçe yürütülmesi bir kıtlığın sıkıntılarını hem en iyi yatıştıran hem o afeti[264] en iyi önleyen bir zanaatı yok etmeye çalışmıştır.

Sonradan, bu kanunun sertliği, birbiri ardından çıkan ve buğday fiyatı çeyrek kantar başına yirmi, yirmi dört, otuz iki ve kırk şilini geçmedikçe

toptan zahire kapatmaya izin veren sonraki birçok yasalarla hafifletildi. Nihayet II. Charles'ın 15'inci saltanat yılında çıkarılan kanunların 7'nci bölümü ile, buğday fiyatı çeyrek kantar başına kırk sekiz şilini ve öbür tahıllarınki de o oranı geçmedikçe yeniden satmak üzere zahire kapatmanın ya da satın almanın, kabzımal olmayan (yani aynı pazarda üç ay içinde satış yapmayan) kimseler için caiz[265] görüldüğü ilan edildi. Yurt içi zahire taciri, şimdiye dek görüp görebileceği serbestliğe bu hüküm sayesinde kavuşmuştur. Toptan mal kapatanlarla kabzımallar aleyhindeki hemen hemen bütün öbür eski yasaları ortadan kaldıran şimdiki kralın on ikinci saltanat yılındaki kanun öteki kanunun koyduğu kısıntıları ortadan kaldırmamakta; öyle olduğu için bunlar hâlâ yürürlükte bulunmaktadır.

Ancak, bu kanun halk arasında yaygın pek anlamsız iki sakat görüşü bir dereceye dek hoş görmektedir.

Birincisi, kanun, buğday fiyatı çeyrek kantar başına kırk sekiz şiline çıktığı ve öbür tahıllarınki de o oranda yükseldiği zaman, piyasadaki zahirenin, halkı zedeleyecek şekilde toptan kapatılması ihtimali olduğunu varsaymaktadır. Ama, önceden söylenenlerden enikonu belli oluyor ki, yurt içi zahire tacirlerince, hiçbir fiyata halkı örseleyecek şekilde toptan zahire kapatmak kabil değildir.

Kaldı ki, çeyrek kantar başına kırk sekiz şilin, pek yüksek bir fiyat sayılsa bile, darlık yıllarında çokluk, yeni mahsulün hemen hemen hiçbir kısmının satılıp bitirilemeyeceği, halkı zedeleyecek derecede toptan kapatabildiğini ise bilgisizlerin bile düşünmesi imkânsız olan bir zamanda, hasat sonrasında, sıcağı sıcağına meydana gelen bir fiyattır.

İkincisi, zahirenin halkı örseleyecek şekilde kabzımallığının yapılabileceği, yani çok geçmeden yine aynı pazarda satılmak üzere satın alınabileceği belli bir fiyat bulunduğunu varsaymaktadır. Ama, bir tacirin filanca pazardan (az sonra yine aynı pazarda satmak üzere) zahire topladığı olursa, bunun nedeni pazara o sıradaki kadar bol malın bütün mevsim boyunca gelemeyeceğine ve dolayısıyla, fiyatın yakında yükselmesi icap ettiğine tüccarın aklının kesmesi olmalıdır. Bu yargısında yanılır da fiyat yükselmezse, tacir, böylece başka zahirenin ambara konulup saklanmasında ister istemez var olan masraf ve fire dolayısıyla, sermayesinin de bir kısmını yitirir. Bundan ötürü, pazar kurulan o belli günde gereksinmelerin karşılamalarına engel olduğu belli kimseleri bile zedeleyebildiğinden çok

daha esaslı biçimde, kendi kendini örseler. Çünkü, onlar sonra, pazar kurulan herhangi bir başka gün, ihtiyaçlarını aynı derecede ucuza giderebilirler. Tacir, doğru yargıda bulunursa, büyük halk topluluğunu örseleyecek yerde, ona pek önemli bir hizmeti olur. Fiyat ucuzluğu, mevsimin gerçek darlığı ile bağdaşamayacak kadar çabuk tüketimde bulunmaya heveslendirdiği takdirde, halka bir kıtlık sıkıntısını normalde duyabileceğinden biraz önce duyurmakla tacir, bu sıkıntıyı onun sonradan kesenkes duyacağı şiddetle hissetmesini önler. Gerçekten darlık halinde, halk için yapılabilecek en iyi şey, bunun sıkıntısının elden geldiğince yılın ayrı ayrı bütün aylarına, haftalarına ve günlerine eşitlik üzere dağıtmaktır.

Zahire taciri, kendi çıkarı dolayısıyla bu dağıtımı elinden geldiğince isabetli yapmanın çaresini bulmaya çaba gösterir.

Bunu zahire taciri kadar isabetle[266] yapacak derecede aynı çıkara, aynı bilgiye, aynı yeteneğe sahip başka hiçbir kimse bulunmadığından, bu önemli ticaret işleminin, baştan aşağı zahire tacirine emanet edilmesi, yahut başka deyişle, zahire ticaretinin, hiç değilse iç piyasa ihtiyacının giderilmesi konusunda büsbütün serbest bırakılması gerekir.

Halkın toptan mal kapatılmasından ve kabzımallıktan ürküşü, büyücülükten korkup kuşkulanmasın benzetilebilir. Büyücülükle suçlandırılan bahtsız zavallılar, kendilerinden bilinen felaketler bakımından, yukarıdaki suçlarla itham edilenlerden daha masum değillerdi. Büyücülük aleyhindeki bütün yasalı[267] kovuşturmaya son veren, herhangi bir adamın komşusu üzerine o hayalden oluşma suçu atarak, kendi kötülük etme isteğini doyurması olanağını elinden alan kanunun, bu ürküşü ve bu kuşkuları körükleyip destekleyen belli başlı etkeni yok ederek, onları bütün bütün ortadan kaldırdığı görülüyor. Yurt içi zahire ticaretinde büsbütün serbestliği geri getirecek kanun da, halkın mal kapatılmasından ve kabzımallıktan duyduğu ürküntüyü ortadan kaldırma konusunda belki aynı derecede etkisi olur.

Bununla birlikte, iç piyasa gereksinmesinin bol bol giderilmesine olsun, ekip biçmenin artmasına olsun, II. Charles'ın 15'inci saltanat yılında çıkan kanunların 7'nci bölümü, bütün kusurlarıyla birlikte, yasalar dergisindeki herhangi bir başka kanuna göre belki daha çok yardım etmiştir. Yurtiçi zahire ticareti, şimdiye dek görüp göreceği bütün serbestliği ve bütün

desteği bu kanunla elde etmiştir. Gerek iç piyasa ihtiyacının karşılanmasını, gerekse tarımın çıkarını, yurt içi ticaret, ithal ticaretinden de, ihraç ticaretinden de daha etkin olarak kollar.

Zahire Ticareti Üzerine Yazılar'ı kaleme alan, Büyük Britanya'ya ithal edilen her türlü tahılın ortalama miktarı ile tüketilen her türlü tahılın ortalama miktarı arasındaki oranın 1'e 570'i aşmadığını hesap etmiştir. Demek ki, iç piyasaya ihtiyacının karşılanmasında, iç ticaretin ithal ticaretine göre öneminin bire beş yüz yetmiş olması gerekir.

Büyük Britanya'dan ihraç edilen her türlü tahılın ortalama miktarı, aynı yazara göre, yıllık mahsulün otuzda birini geçmez. Demek ki, yerli mahsule bir pazar sağlanarak tarımın özendirilmesinde, iç ticaretin ihraç ticaretine göre öneminin, bire otuz olması gerekir.

Devlet işlerine ilişkin rakamlara pek güvenim yoktur; onun için, bu iki rakamın ikisinin de doğruluğu tartışıl-mazdır, demiyorum. Bu rakamları belirtişim, sırf, en aklı başında ve tecrübeli kimselerin fikrince, zahirenin dış ticaretinin iç ticarete göre ne denli daha az önemli olduğunu göstermek içindir. Primin konulmasından hemen önceki yıllarda zahirenin pek ucuz oluşunu, yaklaşık yirmi beş yıl önce çıkarılan ve dolayısıyla etkisini göstermek için alabildiğine zaman bulan II. Charles kanunun işleyişine, belki bir dereceye dek yormak yerinde olur.

Zahire ticaretinin öbür üç kolu üzerinde yalnızca birkaç söz, diyeceklerimin hepsini anlatmaya yetecektir.

II – Yurt içinde tüketilmek üzere yabancı malı zahire ithal eden tacirin ticareti, iç piyasa ihtiyacının doğrudan doğruya karşılanmasına açıkça yardım eder ve o bakımdan, büyük halk topluluğuna doğrudan doğruya faydası olması gerekir. Zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatını biraz düşürmeye vesile olursa da, gerçek değerini yahut beslemeye gücünün yettiği emek miktarını alçaltmaz. İthal her zaman serbest olsa, yıllar üst üste alındığında çiftçilerimizle taşralı mülk sahiplerimizin ellerine, zahirelerine karşılık, ithalin gerçekte çoğu zaman yasak olduğu şimdikine göre belki daha az para geçer. Ama, ellerine geçen para daha değerli olur; bütün öteki çeşit malların daha çoğunu alır ve daha çok emek çalıştırır. Bundan ötürü, gerçek zenginlikleri, gerçek gelirleri daha az gümüşle belirtilse bile,

şimdikinin aynı olur ve hem şimdiki kadar zahire ekip biçme gücü ellerinden alınmamış, hem hevesleri kaçırılmamış olur.

Tersine, zahirenin parayla belirtilen fiyatının düşmesinden ileri gelen gümüşün gerçek değerindeki yükseliş, bütün öbür malların parayla belirtilen fiyatını biraz düşürdüğü için, bu düşüşün oluştuğu yerlerde, yurtiçi çalışmaya bütün yabancı piyasalarda bir üstünlük sağlar; böylece o çalışmayı özendirip artırmaya vesile olur.

Fakat yurtiçi zahire piyasasının genişliğinin, zahirenin yetiştiği ülkedeki genel çalışma oranında olması, yahut zahireye karşılık verilecek bir başka şey üretenlerin ve dolayısıyla kendilerinde bir başka şey ya da (aynı kapıya çıkan) bir başka şeyin bedeli bulunanların sayısı oranında olması gerekir. Ama, her ülkede iç piyasa zahire için en yakın ve en uygun geleni olduğu gibi, en büyük ve en önemli piyasa da odur. Dolayısıyla, zahirenin para ile belirtilmiş ortalama fiyatındaki düşüşten ileri gelen, gümüşün gerçek değerindeki bu yükseliş, zahire için en büyük ve en önemli olan piyasayı büyütmeye ve öylece zahirenin yetişmesini tavsatacak yerde özendirmeye vesile olur.

II. Charles'ın 22'nci saltanat yılında çıkan kanunların 13'üncü bölümü gereğince; iç piyasada fiyat çeyrek kantar başına elli üç şilin dört peni'yi geçmedikçe, buğday ithali çeyrek kantar başına on altı şilinlik bir resme; fiyat dört İngiliz lirasını geçmedikçe de, sekiz şilinlik bir resme bağımlı idi. Yüzyılı aşan bir zamandan beri, bu iki fiyattan birincisi, yalnız kıtlığın pek çok olduğu zamanlarda meydana gelmiştir; ötekinin ise, bildiğime göre, hiç olmuşluğu yoktur. Yine de, buğday bu ikinci fiyatın yukarısına çıkıncaya dek o yasa gereğince pek yüksek bir resme; birinci fiyatın yukarısına çıkıncaya kadar da, yasak derecesine varan bir resme bağımlı idi. Başka cinslerden tahılın ithali,[268] tahılın değerine oranla, hemen hemen aynı derecede yüksek olan rayiçler ve resimlerle kısıtlanmıştı. Daha sonra çıkan kanunlar bu resimleri büsbütün artırdı.

Kıtlık yıllarında bu kanunların harfi harfine uygulanmasıyla halkın çekeceği çile belki pek sunturlu olurdu. Ama bu gibi hallerde kanunun uygulanışı sınırlı bir zaman için yabancı zahire ithaline izin veren geçici yasalarla genel olarak kaldırılıyordu. O geçici yasa gereksinme duyulması, bu genel yasanın yakışıksızlığını ispata yeter.

İthalat üzerindeki bu kısıntılar primin konulmasından önce olmakla birlikte, daha sonra o düzenlemeyi yaptırıp koyduran aynı zihniyetle, aynı ilkelerle, tepeden inme zorlanmıştır. İthalat üzerindeki bu veya bir takım başka kısıntılar, kendi başlarına ne denli zedeleyici olurlarsa olsunlar, o düzenleme dolayısıyla zorunlu hale geldiler. Buğdayın, çeyrek kantarı kırk sekiz şilinden aşağı iken ya da kırk sekiz şilinden pek yukarı değil iken, yabancı zahire ya resimsiz ya pek ufak bir resim ödemekle ithal edilebildi mi, prim kazancından yararlanılarak, yeni baştan ihraç olunabilir; bununla, amacı piyasaya yabancı ülkeler ürünü için değil, yerli ürün için genişletmek olan prim yöntemi, iler tutar yeri kalmamacasına azdırılmış olur; kamu geliri büyük kayba uğrardı.

III – Yabancı ülke tüketimi için zahire ihraç eden tacirin ticaretinin, iç piyasa ihtiyacının bol bol karşılanmasında kuşkusuz doğrudan doğruya katkısı yoktur.

Ama, dolaylı yoldan katkısı vardır. Bu ihtiyaç alışılmış olarak hangi kaynaktan (ister yurtiçi üretimden ister yabancı ülkeden ithal yoluyla) sağlanırsa sağlansın, yurtta alışılmış olarak tüketilenden daha fazla zahire alışılmış olarak yetiştirilmedikçe veya ithal edilmedikçe, iç piyasayı besleyen zahire mevcudu hiçbir zaman pek bol olamaz. Ama bütün olağan hallerde, zahire fazlasını ihraç kabil olmadıkça, iç piyasanın dara dar tüketiminin gerektirdiğinden daha çok zahireyi yetiştiriciler hiçbir zaman yetiştirmemeye, ithalatçılar da hiçbir zaman getirtmemeye dikkat edeceklerdir. O piyasa malla pek seyrek dolup taşacak; işleri oranın ihtiyacını karşılamak olanlar, çokluk mallarının ellerinde kalmasından korktukları için genellikle piyasada mal eksikliği olacaktır. İhracın yasak edilmesi, ülkenin bayındırılmasını ve ekilip biçilmesini, ahalisinin ihtiyacını gidermenin gerektirdiği kertede bırakır. İhraç serbestliği yurda, yabancı milletlerin gereksinmesini karşılamak için, ekimini genişletmesi olanağını verir.

II. Charles'ın 12'nci saltanat yılında çıkarılan kanunların 4'üncü bölümü gereğince, buğday fiyatı çeyrek kantar başına kırk şilin ve öbür tahılların fiyatı aynı oranı aşmadıkça zahire ihracına izin veriliyordu. Aynı hükümdarın 15'inci saltanat yılındaki kanunla bu serbestlik, buğday fiyatının kantar başına kırk sekiz şilini aşmasına dek, 22'nci saltanat yılındaki kanunla da bunun yukarısındaki bütün fiyatları kapsayacak

biçimde genişletildi. Gerçekte, bu tür ihracat halinde krala lira başına hesaplanan bir vergi veriliyordu. Gelgelelim, tarife kitabında bütün tahıllara pek aşağı rayiç[269] tutulduğundan, bu vergi buğdayda çeyrek kantar başına topu topu bir şilin; yulafta dört peni ve bütün öbür tahıllarda altı peni ediyordu. Primi koyan (William ile Mary'nin 1'inci saltanat yılındaki) kanun gereğince, buğday fiyatının çeyrek kantar başına kırk sekiz şilini geçmediği hallerde bu ufak resim zımnen,[270] III. William'ın 11 ve 12'nci saltanat yıllarındaki kanunların 20'nci bölümü gereğince de bütün daha yukarı fiyatlarda açıktan açığa kaldırıldı.

Böylece ihracatçı tacirin ticareti, bir primle hem özendirildi, hem de yurt içinde iş gören tacirin ticaretine göre çok daha serbest hale getirildi. Bu yasaların sonuncusu gereğince, ihraç için zahire her ne fiyata olursa olsun, toptan kapatılabiliyor; ancak, fiyatın çeyrek kantar başına kırk sekiz şilini geçmemesi hali dışında iç satış için kapatılamıyordu. Bununla birlikte, evvelce gösterildi ki, yurt içinde zahire alışverişi yapan tacirin çıkarı, hiçbir zaman büyük halk topluluğu çıkarına aykırı olamaz. İhracatçı tacirin çıkarı ise ona aykırı olabilir ve gerçekte bazen aykırıdır da. Kendi yurdu kıtlıktan kıvranırken, bir komşu ülke açlık çekerse, kıtlık belasını pek fazla artıracak kadar zahireyi öbür ülkeye yollamak, ihracat tacirinin işine gelebilir. Bu kanunların asıl amacı iç piyasa ihtiyacının bol bol karşılanması değildi. Maksat, zahirenin para ile belirtilen fiyatını, tarımı özendirme bahanesi ile elden geldiğince yükseltip, iç piyasada böylece imkân ölçüsünde sürekli bir kıtlık yaratmaktı. İthalin tavsatılmasıyla o piyasa ihtiyacının karşılanması, büyük kıtlık zamanlarında da yalnız yerli ürünle sınırlandırılıyordu. İhracatın özendirilmesi ile de fiyat çeyrek kantar başına kırk sekiz şiline dek çıktığında, o piyasanın epey kıtlık olan zamanlarda da yerli ürünün tümünden yararlanmasına müsaade edilmiyordu. Büyük Britanya'nın böyle sık sık başvurmak zorunda kaldığı tedbirler, yani zahire ihracını sınırlı bir zaman için yasak edip zahire ithali resimlerini sınırlı bir süre ortadan kaldıran geçici kanunlar, Büyük Britanya'nın genel sistemindeki uygunsuzluğu yeterince ispat eder. Sistem iyi olsaydı, Büyük Britanya böyle ikide bir ondan yan çizmek zorunluluğunda kalmazdı.

Bütün milletler açık görüşlülüğe dayanan serbest ihracat ve serbest ithalat sistemine uysalar, nasıl ki büyük bir imparatorluğun türlü illeri arasında iç ticaret serbestliğinin hem bir kıtlığın en iyi yatıştırıcısı, hem bir açlığın en etkili önleyicisi olduğu, gerek akıl gerek tecrübe ile görülürse; büyük bir

kıtayı bölüşmüş başka başka devletler arasında da, ihraç ve ithal ticareti serbestliğinin aynı işlevi göreceği görülür. Kıta ne denli büyük, değişik bölgelerin hepsinden gerek kara, gerek deniz yolu ile bir baştan bir başa ulaştırma ne denli kolay olursa, o kıtanın belli herhangi bir bölgesi, bu musibetlerden birine o denli az uğrar. Çünkü ülkelerin herhangi birindeki kıtlığın bir başka ülkedeki bollukla hafifletilmesi daha ihtimal içinde olur. Gelgelelim, bu açık görüşlü sistemi olduğu gibi kabul etmiş ülke pek azdır. Zahire ticareti serbestliği, hemen hemen her yerde az çok kayıt altında olup birçok ülkede, kaçınılmaz bir kıtlık musibetini çokluk şiddetlendirerek, korkunç bir açlık felaketi haline getiren anlamsız düzenlemelerle sık boğaz edilmiştir. Bu gibi ülkelerin zahire talebi, çoğu kez öyle büyük ve ivedi olabilir ki, tesadüf olarak aynı zamanda yanı başlarında bir az kıtlık sıkıntısı çeken küçük bir devlet, kendini ona benzer korkunç bir felaket tehlikesine atmadan bunların ihtiyaçlarını sağlamayı göze alamaz.

Böylece, bir ülkenin tuttuğu pek kötü yol, bir başka ülke için haliyle tutulması en uygun düşecek yolu biraz tehlikeli duruma sokup tedbire aykırı kılabilir. Bununla birlikte, yetiştirdiği ürün çok daha fazla olduğu için, ihracı muhtemel herhangi bir miktar zahirenin elindeki mevcudu fazla etki yaptığı pek seyrek olan büyük devletlerde, ihracatın sınırsız serbestliği çok daha az tehlikelidir. Bir İsviçre kantonunda yahut İtalya'nın ufak devletlerinden kimisinde zahire ihracını kısmaya ara sıra belki gerek olabilir. Fransa ya da İngiltere gibi büyük ülkelerde buna hemen hemen hiç lüzum olmaz. Kaldı ki, çiftçinin, malını her zaman en iyi pazara yollamasına ket vurmak, alışılmış adalet kanunlarını bir kamu çıkarı düşüncesine, bir tür hikmet-i hükümete[271] düpedüz feda etmektir. Bu öyle bir egemenlik tasarrufudur ki, yasama kuvvetince ancak en önemli zorunluluk hallerinde kullanılmak gerekir ve ancak o zaman hoş görülebilir. Zahire ihracının yasak edildiği fiyat, ihraç günün birinde ille de yasaklanırsa hep pek yüksek olmak gerektir.

Zahireye ilişkin kanunlar, her zaman dine ilişkin kanunlara benzetilebilir. Gerek bu dünyadaki geçimini, gerek öteki dünyadaki mutluluğunu ilgilendiren işlere karşı halk pek yakınlık duyduğundan, halkın yersiz görüşlerine hükümetin boyun eğmesi ve kamu huzurunu korumak için onun uygun gördüğü sistemi kurması gerekir. Şu iki ana maksattan biri ya da öbürü için akla yatkın bir sistem kurulduğuna böylesine seyrek rastlayışımız, sanırım o yüzdendir.

IV – Aktarmacı tacirin, yani yeniden ihraç etmek üzere yabancı ülke zahiresi ithal eden tacirin ticareti, iç piyasa ihtiyacının bol şekilde karşılanmasına yarar. Zahiresini iç piyasaya satmak gerçekte ticaretinin asıl amacı değildir. Ama orada satmaya, hatta bir yabancı pazarda elde etmeyi umduğundan epeyce az paraya satmaya genellikle gönlü yatkındır. Çünkü böylece, yükleme, boşaltma, navlun ve sigorta giderinden tasarruf eder. Aktarma ticareti sayesinde başka ülkelerin erzakına mağaza ve ambar olan ülkedeki ahalinin kendisi binde bir muhtaç durumda bulunabilir. Böylece, aktarma ticareti iç piyasada zahirenin para ile belirtilen ortalama fiyatını indirmeye yarayabilirse de, o yüzden gerçek değerini düşürmez. Yalnızca gümüşün gerçek değerini biraz artırır.

Doğrusu aktarma ticareti Büyük Britanya'da, bütün olağan hallerde, yabancı malı zahire ithalinin bağımlı tutulduğu yüksek resimlerle yasak edilmişti. Bu resimlerden büyük bir kısmında geri alınma söz konusu değildir. Resimlerin geçici kanunlarla kaldırılmasını bir kıtlığın gerekli kıldığı olağan üstü durumlarda ise, ihracat hep yasak ediliyordu. Dolayısıyla bu, kanunlar sistemiyle aktarma ticareti, gerçekte her zaman yasaktı.

O halde, prim konulmasıyla ilgili kanunlar sistemi hakkındaki övgü hiç yerinde değildir. Büyük Britanya'nın pek çok kez o kanunlara yorulan gelişmesi ve refahı, pek kolayca, başka nedenlere yorulabilir. Bunlara ve anlamsız daha yirmi tane ticaret düzenlemesine karşın, kendi emeğinin ürünlerinden yararlanacağı yönünden her insana Büyük Britanya'daki kanunların verdiği güvenlik dahi herhangi bir ülkenin yüzünü güldürmeye yeter; bu güvenlik, tam primin konulduğu sıralardaki devrimle kemalini bulmuştur. Özgürce ve güvenle harcanmasına meydan verildi mi, her bireyin kendi durumunu iyileştirme yolundaki doğal çabası öyle sağlam bir kaynaktır ki, tek başına, hiçbir yardım olmaksızın hem topluluğu zenginliğe ve refaha götürecek; hem de onun eylemlerini, insan yapısı kanunlardaki anlayışsızlığın sık sık kösteklemek için kullandığı bir sürü yakışıksız engelleri (bu engellerin etkisi her zaman, az çok onun özgürlüğünü zedelemek güvenliğini azaltmak da olsa) aşacak güçtedir. Büyük Britanya'da çalışma tam bir güvenlik içindedir; eksiksizce özgün olmaktan uzak ise de, Avrupa'nın herhangi bir bölgesindeki kadar yahut oradakinden daha özgürdür.

Büyük Britanya'nın en ileri refah ve gelişme dönemi primle ilgili kanunlar sisteminden sonradır ama, böyledir diye, bunu o kanunlara yormamız gerekmez. Bu dönem, aynı zamanda ulusal borçtan da sonradır. Fakat hiç kuşku yok ki, bu refah ve gelişme döneminin nedeni ulusal borç değildir.

İspanya ile Portekiz zabıtasının bulunduğu ülkedeki değerli metallerin kıymetini biraz düşürmesi eğilimi, primle ilgili kanunlar sisteminde tıpı tıpına varsa da, Büyük Britanya, Avrupa'nın elbette ki, en zengin ülkelerinden biridir; İspanya ile Portekiz ise belki en yoksullarındandır. Gelgelelim, bu durum farkı kolayca, iki ayrı nedene yorulabilir. Birincisi, altınla gümüş ihracının İspanya'da vergisi, Portekiz'de yasağı ve o kanunların uygulanışına göz kulak olan uyanık zabıta, kendi aralarında yılda altı milyon İngiliz lirasından çok ithalde bulunan bu pek yoksul iki ülkede o metallerin değerini düşürmek bakımından Büyük Britanya'da zahire kanunlarının yapabildiğine kıyasla hem daha kestirme yoldan, hem daha kuvvetle etkide bulunmakta olsa gerektir. İkincisine gelince, o ülkelerde bu kötü yönetim tutumuna karşı halkın genel özgürlüğü ve güvenliğiyle denge sağlanmamaktadır. Onlarda çalışma ne özgürdür, ne de güven altındadır. Birçoğu anlamsızlıklar ve sapıklıklar içinde yüzen ticaret düzenlemeleri, aynı derecede hikmetle dolu bile olsa, İspanya'nın da Portekiz'in de yalnızca mülki yönetimi ile kilise yönetimi, şimdiki yoksulluk durumun sürdürmeye yetecek soydandır.

Şimdiki kralın 13'ncü saltanat yılındaki kanunların 43'üncü bölümü ile zahire kanunları konusunda, birçok bakımlardan eskisinden iyi, fakat bir iki bakımdan belki pek o kadar iyi olmayan yeni bir sistem kurulduğu görülüyor.

Bu yasa gereğince, orta nitelikte buğdayın fiyatı, çeyrek kantar başına kırk sekiz şiline; orta nitelikte çavdarın, bezelyenin yahut fasulyenin fiyatı, otuz iki şiline; arpanınki yirmi dört şiline ve yulafınki on altı şiline çıkar çıkmaz, iç tüketime dönük ithalattan alınan yüksek resimler kaldırılmakta; bunların yerine, buğdayın çeyrek kantarı başına yalnızca altı peni, öbür tahıllara da o oranda olmak üzere, ufak bir resim konulmaktadır. Türlü cinsten bütün bu tahıllar için, fakat özellikle buğday için iç piyasa, böylece eskisine göre epey ucuz fiyatlarla yabancı erzaka açılmış bulunmaktadır.

Aynı yasa gereğince, buğday ihracına verilen beş şilinlik eski prim, eskiden fiyat kırk sekiz şiline çıktığında kesilirken, artık, çeyrek kantar

başına kırk dört şiline çıkınca kesilmekte; arpa ihracına verilen iki şilin altı penilik eski prim, eskiden primin kesildiği fiyat olan yirmi dört şilin yerine, yirmi ikiye çıkınca kesilmekte; yulaf ezmesine verilen iki şilin altı penilik eski prim, eskiden primin kesildiği fiyat olan on beş şilin yerine, on dörde çıktı mı, kesilmektedir. Çavdar üzerindeki prim üç şilin altı peniden üç şiline indirilmekte; eskiden kesildiği fiyat olan otuz iki şilin yerine, fiyat yirmi sekize çıkınca kesilmektedir. Primler, benim ispatına çalıştığım gibi yakışıksız iseler, ne kadar önce kesilir ve ne denli az olursa, o derece hayırlıdır.

Aynı yasa, o sırada, anahtarının biri kralda, biri ithalatçıda bulunacak bir depoya yerleştirilmek şartıyla, yeniden resimsiz olarak ihraç edilmek üzere, en düşük fiyatlarla zahire ithaline izin vermektedir. Gerçekte bu serbestlik, türlü Büyük Britanya limanlarının yirmi beşinden fazlasını kapsamaz. Ama bunlar, kalburüstü limanlar olup ötekilerin çoğunda, belki bu işe elverişli depolar yoktur.

Şu yönlerden, bu kanunun, eski sisteme kıyasla bir gelişme olduğu açıkça görülüyor.

Gelgelelim, aynı kanun gereğince, fiyat on dört şilini geçmedikçe, yulaf ihracına çeyrek kantar başına iki şilinlik prim verilmektedir. Eskiden ne bu tahılın, ne de bezelyenin ya da fasulyenin ihracına hiç prim verildiği olmamıştı.

Yine aynı kanunla, fiyatı çeyrek kantar başına kırk dört şiline çıkınca buğdayın, yirmi sekiz şiline çıkınca çavdarın, yirmi iki şiline çıkınca arpanın, on dört şiline çıkınca yulafın ihracı yasak edilmektedir. Bu çeşit çeşit fiyatların hepsi haddinden fazla düşük gibi gelmektedir. Sonra, bula bula, tam o ihracı zorlamak için verilen primin kaldırıldığı fiyatlarda ihracı büsbütün yasak etmekte bir uygunsuzluk var gibidir. Elbette ki ya çok daha düşük bir fiyatta prim kaldırılmalı ya da, çok daha yüksek bir fiyatta, ihraca müsaade olunmalıydı.

Onun için, şu yönlerden bu kanun, öyle görülüyor ki, eski sistemin aşağısında kalmaktadır. Ama bütün eksiklikleriyle birlikte, bu kanun için belki Solon kanunları hakkında söyleneni söyleyebilir: Kendi başına mükemmel olmamakla birlikte, zamanın çıkarlarıyla, peşin yargılarıyla ve

mizacıyla en iyi uzlaşabilen kanundur. Belki, sırası gelince, daha iyisine yol açabilir.

Bölüm VI

Ticaret Antlaşmaları Üzerine

Bir millet, bütün öteki yabancı ülkelerden girmesini yasak ettiği bir takım malların, bir yabancı ülkeden girmesine müsaade etmeye yahut bir ülkenin mallarını, bütün öbür ülkelerinkini bağımlı tuttuğu resimlerden bağışık kılmaya bir anlaşma ile kendini zorunlu kılarsa, ticareti böyle dostça kayrılan ülkenin, ya da hiç değilse, o ülke tacirleri ile imalatçılarının antlaşmadan kuşkusuz büyük kazançlar sağlamaları gerekir. O tacirlerle imalatçılar, kendilerine böylesine müsamahalı[272] davranılan ülkede bir tür tekelden yararlanırlar. Malları için, o ülke hem daha geniş hem daha kazançlı bir pazar haline gelir. Daha geniştir; çünkü başka milletlerin malları ya sokulmadığı ya daha ağır resimlere bağımlı tutulduğu için, burası onların mallarını daha çok çeker. Daha kazançlıdır; çünkü dostça kayrılan ülkenin tacirleri, orada bir çeşit tekelden yararlanarak, mallarını çoğu zaman, bütün öteki milletlerin serbest rekabeti karşısında bırakıldığı takdirde olabileceğine göre daha iyi fiyata satarlar.

Gelgelelim, bu gibi antlaşmalar, dostça kayırılan ülkenin tacirleriyle sanayicilerine faydalı olabilmekle birlikte, kayıran ülkenin tacirleriyle sanayicileri için ister istemez sakıncalıdır. Böylece, onlar aleyhine yabancı bir millete bir tekel bağışlanmış olur ve gereksindikleri yabancı malları, bunların, çokluk başka milletlerin serbest rekabetine meydan verildiği takdirde olabileceğinden daha pahalıya satın almaları gerekir. Bu yüzden, böyle bir milletin, kendi ürününden, karşılığında yabancı mal satın aldığı kısmın, daha ucuza satılması gerekir. Çünkü iki şey birbiri karşılığı değiş edildiğinde, bu şeylerden birinin ucuzluğu, ötekinin pahalılığının zorunlu sonucu, yahut daha doğrusu, pahalı oluşu demektir. Dolayısıyla, böyle her anlaşmadan ötürü yıllık ürününün değiş etme değerinde azalma olması ihtimali vardır. Ama, bu azalma hemen hemen hiçbir zaman mutlak bir zarara değil, yalnızca, antlaşma olmadığı takdirde edinebileceği kazancın eksilmesine varabilir. Millet, mallarını haliyle olabileceğinden daha ucuza satmakla birlikte, ihtimal ki hem maliyetinden aşağı, hem de prim durumunda olduğu gibi, malları piyasaya iletmek için kullanılan sermayeyi alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine koymayacak bir fiyata satmaz. Satarsa, bu ticaretin ömrü uzun sürmez. Dolayısıyla, kayıran ülke de serbest

bir rekabet bulunduğu takdirde kazanacağından az da olsa, bu ticaretten yine kazanır.

Gelgelelim, kimi ticaret anlaşmaları, bunlardan çok farklı ilkelere dayanılarak faydalı sayılmış; aralarındaki ticaretin tümünde, her yıl satın alındığından fazla satış yapacağını ve her yıl kendisine bir altın ve gümüş kalıntısının geri geleceğini umduğu için, tüccar bir ülke, kimi zaman, yabancı bir milletin bir takım mallarına, kendi aleyhine olmak üzere, böyle bir tekel bağışlamıştır. 1703'de, Bay Methuen'in İngiltere ile Portekiz arasında sonuca bağlandığı ticaret antlaşması, bu ilkeye dayanılarak, pek beğenilmiştir. Yalnızca üç maddeden oluşan o antlaşmanın, harfi harfine çevirisi, aşağıdadır.

Madde I

Haşmetli kutlu Portekiz kralı, gerek kendi gerek halefleri adına, Britanya işi çuhalarla başkaca yünlü mamullerin, kanunla yasak edilinceye değin adet olduğu üzere, Portekiz'e girmesine bundan böyle her zaman müsaade eylemeye söz verir; şu şartla ki:

Madde II

Haşmetli, mübarek Büyük Britanya Kraliçesi, kendi ve halefleri adına, Portekiz ürünü şarapların bundan böyle Britanya'ya girmesine her zaman müsaade eylemeyi taahhüt edecektir.[273] Öyle ki, Britanya ve Fransa krallıkları arasında ister barış, ister savaş olsun, Büyük Britanya'ya ister varil veya fıçılarla, ister başkaca kaplarla ithal edilsin, bu şaraplar için aynı miktar veya ölçüdeki Fransız şarabından, istenilen gümrüğün ya da resmin üçte biri indirilecek yahut düşülecek; doğrudan doğruya veya dolayısıyla gümrük adı ile, resim adı ile ya da herhangi bir başka isimle hiçbir zaman daha fazla bir şey istenmeyecektir. Ama gümrük resminde yukarıda belirtildiği üzere, yapılacak bu indirime ya da hafifletmeye, herhangi bir zamanda herhangi bir şekilde el atılır yahut ket vurulursa, haşmetli, mübarek Portekiz Kralı'nın Britanya işi çuhalarla başkaca yünlüleri yeniden yasak etmesi hakkaniyete uygun ve caiz olacaktır.

Madde III

Asaletlü[274], tam yetkili elçiler yukarıda adları geçen efendilerinin işbu antlaşmayı resmen onaylayacaklarını ve iki aylık bir süre içinde onaylama belgelerinin karşılıklı verişileceğini vaat ve tekeffül eylerler.

Bu antlaşma gereğince Portekiz Kralı, İngiliz yünlülerinin tıpkı yasaktan önceki esasa göre girmesine izin vermeyi, yani o zamandan önce ödenegelmiş olan resimleri yükseltmemeyi üstüne almaktadır. Ama bunların, herhangi bir başka milletin, örneğin Fransa'nın yahut Felemenk'in yünlülerinden daha iyi şartlarla girmesine müsaade etme yükümlülüğü altına girmemektedir. Büyük Britanya hükümdarı ise, aksine, Portekiz şaraplarının, onlarla rekabet etmesi en olası şaraplar için, yani Fransız şarapları için ödenen resmin yalnızca üçte ikisini ödeyerek girmesini üstüne almaktadır. Demek ki, o yönden, bu antlaşma açıkça Portekiz için faydalı, Büyük Britanya için sakıncalıdır.

Öyle iken, bu antlaşma, İngiltere ticaret politikasının bir şaheseri[275] olarak göklere çıkarılmıştır. Portekiz Brezilya'dan, her yıl iç ticaretinde gerek sikke gerek kap kacak şeklinde kullanılabilecek miktardan fazla altın almaktadır. Fazla kısım, kasalarda boşu boşuna kilitli durmasına göz yumulamayacak kadar değerlidir. Yurt içinde elverişli sürüm yeri bulamadığı için de, herhangi bir yasağa karşın, bu kısmın dışarı gönderilip ülkede daha elverişli bir sürüm yeri bulunan bir şeyle değiştirilmesi gerekir. Bunun büyük bir parçası ya İngiliz malları karşılığında, yahut sattıkları malların karşılığı İngiltere aracılığı ile ellerine değen öbür Avrupa milletlerinin malları karşılığında her yıl İngiltere'ye gelir. Bay Baretti'ye söylendiğine göre, her hafta Lizbon'dan gelen posta gemisi, İngiltere'ye haftadan haftaya elli bin İngiliz lirasını aşkın altın getirirmiş. Bu tutar abartılmış olabilir. Toplamı yılda iki milyon altı yüz bin İngiliz lirasından fazla tutar ki, bu, Brezilya'da çıktığı varsayılan altın miktarını aşar.

Tacirlerimizin birkaç yıl önce Portekiz hükümdarı ile araları açıktı. Antlaşma ile değil de o hükümdarca ihtimal ki gerçekte Büyük Britanya hükümdarının ricası üzerine ve göstereceği savunma ve kayırma gibi daha büyük lütuflara karşılık, sırf atıfet olarak kendilerine bağışlanan ayrıcalıklar ya ihlâl edilmiş ya geri alınmıştı. Dolayısıyla, Portekiz ticaretini göklere çıkarmakta çokluk en fazla çıkarı bulunanlar bunun üzerine, onu genellikle sanıldığından daha az faydalı göstermeye epey yatkın bulundular. İddia ettiler ki, her yıl Büyük Britanya'ya ithal edilen Portekiz yemişleriyle

şarapları, Portekiz'e gönderilen İngiliz mallarının değerine hemen hemen denk geldiğinden, bu yıllık altın ithalinin pek çoğu, aşağı yukarı hepsi, Büyük Britanya için olmayıp öbür Avrupa milletleri içindir.

Ama diyelim ki, topu birden Büyük Britanya içindir ve tutarı Bay Baretti'nin varsayar göründüğünden daha da fazladır; böyledir diye, bu ticaret, dışarı gönderilen aynı değer tutarı karşılığı, yine o değerde tüketim malları almamızdan oluşan herhangi bir başka ticaretten daha faydalı olmaz.

Krallık ülkesi içinde, kap kacağa ya da sikkeye her yıl eklenerek kullanılan altın miktarının, bu ithalatın ancak pek ufak bir kısmı olduğu kabul edilebilir. Kalanının olduğu gibi dışarıya gönderilip şu ya da bu çeşit tüketim malları ile değiştirilmesi gerekir. Ama İngiliz çalışma ürünü ile önce Portekiz altını satın alıp sonra, o altınla bu tüketim mallarını satın almaktansa, bu tüketim mallarını doğrudan doğruya o ürün ile satın almak İngiltere için daha faydalı olur. Doğrudan doğruya yapılan bir yabancı tüketim ticareti, her zaman dolambaçlısından daha faydalıdır; aynı değer tutarında yabancı malları ülke piyasasına getirmek için de birincisinde, ikinci şeklindekine göre çok daha küçük bir sermaye ister. Dolayısıyla, çalışmasının daha küçük bir kısmı Portekiz piyasasına yarayacak mal üretiminde, daha büyük bir kısmı ise Büyük Britanya'da, talebi olan tüketim mallarının bulunabileceği öbür piyasalara yarayan malların üretiminde kullanılsa, İngiltere'nin daha hayrına olur. Böylece, ülke hem kendi ihtiyacı için gerekli altını hem tüketim mallarını elde etmek üzere, şimdikinden çok daha az bir sermaye ile kullanır. O zaman elde başka maksatlar için, yani, fazladan bir miktar sanayiyi harekete getirmek ve daha büyük bir yıllık ürün elde etmek üzere kullanılacak yedek bir sermaye bulunur.

Portekiz ticaretinin büsbütün dışında da kalsa, Britanya, gerek kap kacak, gerek sikke, gerekse yabancı ticaret maksatları için ihtiyaç duyduğu yıllık altın mevcudunu bulma konusunda pek güçlükle karşılaşmaz. Altın karşılığı verilecek değer kendilerinde var olanlar, başka her mal gibi altını da, değeri karşılığında her zaman şurada burada bulabilirler. Zaten, Portekiz'in yıllık altın fazlası yine de dışarıya gönderilir; Büyük Britanya alıp götürmese de, tıpkı şimdi Büyük Britanya'nın yaptığı gibi, bedeli karşılığı yeniden satmayı uygun bulan bir başka milletçe alınıp götürülür. Portekiz'in altınını satın alırken gerçekte, birinci elden satın alırız; oysa, (İspanya dışında) herhangi

bir başka milletten alırken, altını ikinci elden geçerek almamız gerekir ve biraz fazla para verdiğimiz olabilir. Gelgelelim bu fark kuşkusuz, kamu dikkatine değmeyecek derecede küçüktür.

Söylentiye göre, altınımızın hemen hemen hepsi Portekiz'den gelir. Öbür milletlerle aramızdaki ticaret dengesi ya aleyhimizdedir ya pek lehimizde değildir. Ancak, şurasını gözden kaçırmamak gerekir ki, ülkelerin birinden ne denli çok altın ithal edersek, bütün öteki ülkelerden ister istemez o derece eksik altın getirtmemiz gerekir. Başka her mal için olduğu gibi altına karşı da etkili talep her ülkede belli bir miktarla sınırlanmıştır. Bu miktarın onda dokuzu bir ülkeden gelirse, bütün öbür ülkelerden, ithal edilmek üzere yalnızca onda bir kalır. Sonra, her yıl belli bir takım ülkelerden, kap kacak ve sikke için gerekenden ne kadar fazla altın getirilirse, bir takım başka ülkelere, o denli fazla altın ihraç olunması gerekir. Çağcıl politikanın o silik hedefini oluşturan ticaret dengesini de belli bir takım ülkelerden yana ne denli lehimize görsek de başka bir çoklarından yana, ister istemez, o derece aleyhimizde görmemiz gerekir.

Bununla birlikte, Portekiz ticareti olmadan İngiltere'nin yaşayamayacağı yolundaki bu gülünç fikre dayanılaraktır ki, geçen savaşın sonuna doğru Fransa ile İspanya, ortaya ne saldırı ne kışkırtma bahanesi sürmeden, Portekiz Kralı'ndan, limanlarına hiçbir İngiliz gemisi sokmamasını ve bu sokmayışı inancaya bağlamak üzere, o limanlara Fransız yahut İspanyol askerleri yerleştirmeyi kabul etmesini istediler. Portekiz Kralı, kaynı olan İspanya Kralı'nın kendisine önerdiği bu yüz kızartıcı şartlara boyun eğseydi, Britanya, Portekiz ticaretini yitirmekten çok daha büyük bir gaileden, yani yeni bir savaşta İngiltere'nin bütün gücünü o tek maksada yönelse de, ihtimal ki güç savunabileceği, kendini savunmak için hiçbir hazırlığı olmayan pek zayıf bir müttefiki desteklemek yükünden kurtulurdu. Portekiz ticaretinin elden gitmesi, o sırada bu ticaretle uğraşan ve belki bir iki yıl sermayelerini aynı derece kazançla kullanmanın yolunu bulamayacak olan, o tacirleri kuşkusuz epey sıkıntıya düşürürdü. Bu dikkate değer ticari politika örneği yüzünden İngiltere'nin uğrayacağı bütün tedirginlik de belki bununla kalırdı.

Her yıl yapılan büyük altın ve gümüş ithali ne kap kacak ne sikke maksatlarına dönük olup dış ticaret içindir. Dolambaçlı bir yabancı tüketim ticareti bu metallerle, hemen hemen bütün öbür mallar aracılığı ile

yapılabileceğine göre daha kazançlı şekilde yürütülebilir. Bütün alemin ticaret araçları oldukları için bunlar, bütün mallara karşılık olarak, herhangi bir başka maldan daha kolay kabul edilir. Hacimleri ufak, değerleri büyük olduğu için de, bir yerden bir yere getirilip götürülmeleri, hemen hemen herhangi bir başka tür ticari malın getirilip götürülmesine göre daha ucuza gelir ve böylece taşınmakla, değerlerinden daha az kaybederler. Onun içindir ki, sırf bir başka ülkede bir takım başka eşya karşılığı yeniden satılmak ya da değiş edilmek üzere, yabancı bir ülkede satın alınan bütün mallar arasında altınla gümüş kadar elverişlisi yoktur. Portekiz ticaretinin belli başlı faydası, Büyük Britanya'da yapılan çeşit çeşit dolambaçlı yabancı tüketim ticaretlerinin hepsini kolaylaştırmasındadır. Pek önemli olmasa da bu, kuşkusuz epeyce bir faydadır.

İyiden iyiye bellidir ki, kral, ülkesinin avanisine ya da sikkesine her yıl eklendiği makul olarak düşünülebilecek altın ve gümüş, pek az miktarda yıllık ithale lüzum gösterebilir. Portekiz'le doğrudan doğruya ticaretimiz olmadığı takdirde de, bu ufak miktar her zaman nereden olsa pek kolay bulunabilir.

Kuyumculuk zanaatının Büyük Britanya'da fazla önemi olmakla birlikte, kuyumcuların her yıl sattıkları yeni kap kacaktan pek çoğu, eritilmiş başkaca eski kap kacaktan yapılmaktadır. Onun için kral, ülkesinin tüm süs eşyalarına her yıl eklenen, pek fazla olamaz ve yıllık pek az bir ithale ihtiyaç gösterebilir.

Sikke için de durum aynıdır. Öyle sanırım ki, altın sikkenin son defaki düzenlenmesinden önce, altın olarak on yıldır üst üste senede sekiz yüz bin liradan fazla tutan yıllık sikke basımının büyük bir kısmını bile, kimse, krallık ülkesinde eskiden tedavülde bulunan paraya her yıl yapılan bir artı olarak görmez. Para basma masrafını hükümetin gördüğü bir ülkede, sikke içinde kanunun aradığı ağırlıkta altın ve gümüş tam tamamına bulunsa da, sikkenin değeri, o metallerin basılmamış haldeki aynı miktarının değerinden hiçbir zaman pek fazla olamaz. Çünkü, basılmamış haldeki herhangi bir miktar altın ve gümüşe karşılık, bu metallerin bir o kadar sikkesini elde etmek için yalnızca darphaneye gitmek sıkıntısına katlanmak ve belki bir iki hafta beklemek gerekir. Ama her ülkede, tedavüldeki sikkelerin büyük kısmı hemen hemen hep az çok yıpranmış ya da başka tarzda ayarını yitirmiştir. Büyük Britanya'da son defaki para düzenlenmesinden önce,

durum enikonu öyle olmuş; altın yüzde ikiden, gümüş ise yüzde sekizden fazla olmak üzere, kanunlu ağırlığının aşağısına düşmüştü. Gelgelelim, kanunlu ağırlığı tam olan, yani, içinde bir libre altın bulunan kırk dört buçuk gine, bir libre ağırlığında basılmamış altından pek daha fazlasını satın alamadığına göre, ağırlığı biraz eksilmiş olan kırk dört buçuk gine, bir libre ağırlıkta altın satın alamazdı ve bu eksiği karşılamak için bir şey eklenmesi gerekirdi. Bundan dolayı, altın külçesinin piyasadaki geçer fiyatı, darphane fiyatının aynı, yahut 46 İngiliz lirası, 14 şilin, 6 peni olacak yerde, o sırada 47 lira, 14 şilin; bazen da yaklaşık 48 lira idi. Gelgelelim, sikkelerin büyük kısmı böyle ayarca bozuk olduğu zaman, darphaneden yeni çıkmış kırk dört buçuk gine, piyasada, öteki basbayağı ginelerin, herhangi birinden daha fazla mal satın almıyordu. Çünkü, tacirin kasasına girdiğinde öbür paralarla karıştığı için, bunlar aradaki farka değmeyecek kadar çok sıkıntıya katlanmadan, artık birbirinden ayırt edilemiyordu. Öteki gineler gibi, bunlar da 46 İngiliz lirası, 14 şilin, 6 peniden fazla etmiyordu. Ama eritme potasına atılırlarsa, göze batacak bir fire vermeksizin, bunlardan bir libre ağırlığında, kanunlu ayarda altın çıkıyordu. Bu altın, altın sikkenin bütün maksatlarına, eritilen altın kadar elverişli olmak üzere, istenildiği zaman 47 lira 14 şilin ile 48 lira oranında ya altın ya gümüş karşılığı satılabiliyordu. Demek ki, yeni basılmış sikkeyi eritmekte düpedüz kâr vardı ve eritme öyle kaşla göz arasında yapılıyordu ki, hükümetçe alınacak hiçbir tedbir bunu önleyemezdi. Bu yüzden, darphanenin işleri, biraz Penelope'un dokumasını andırıyor; gündüz yapılan iş, gece bozuluyordu. Darphane her gün, pek sikke üstüne sikke eklemek için değil, sikkenin tanrının günü eritilen en iyi kısmını yeni baştan yerine koymak için uğraşıyordu.

Altınlarıyla gümüşlerini darphaneye götüren özel kişiler, sikke basımı masrafını kendileri ödeseler, biçimi kap kacağın değerini nasıl artırıyorsa, bu masraf da, o metallerin değerine değer katar. O zaman, basılmış haldeki altınla gümüş, basılmamışından fazla eder. Sikke-hakkı (seignorage) pek aşırı değilse, bu resmin tüm değeri külçeye eklenir. Çünkü para basma ayrıcalığı her yerde tek başına hükümete ait olduğu için piyasaya, hükümetin iletmeyi uygun gördüğünden daha ucuza sikke çıkamaz. Resim gerçekten aşırı, yani sikke basmak için gerekli emekle masrafın gerçek değerinden pek fazla oldu mu, külçe değeri ile sikke değeri arasındaki büyük fark, gerek yurt içindeki gerek yurt dışındaki kalpazanları, hükümet

parasının değerini düşürecek derecede fazla miktarda kalp para sürmeye heveslendirebilir. Bununla birlikte Fransa'da sikke-hakkı yüzde sekiz olduğu halde, bundan o türlü, göze batacak bir tedirginlik doğduğu görülmemiştir. Parasını taklit ettiği ülkede oturuyorsa, kalpazanın kendisinin, yabancı bir ülkede oturuyorsa adamlarının ya da muhabirlerinin her yanda karşı karşıya bulunduğu tehlikeler yüzde altı, yahut yedi kâr uğruna göze alınamayacak kadar büyüktür.

Fransa'da sikke-hakkı, sikkenin değerini, içindeki safi altın miktarı oranına göre daha yukarı çıkarmaktadır. Nitekim, Ocak 1726 tarihli fermanla,[276] yirmi dört kratlık halis altının darphanede fiyatı (sekiz Paris onçalık mark ağırlığında) 740 livre, 9 sou, 1 1/11 denier olarak saptanmıştır. Fransız altın parasında, darphanenin döküm payı hesaba katılınca, yirmi bir kırat üç çeyrek halis altın, iki kırat bir çeyrek alaşım vardır.

Bundan ötürü, bir mark[277] ağırlıktaki tam ayar altın, aşağı yukarı altı yüz yetmiş bir livre on denier'den fazla etmez. Ama Fransa'da bu bir mark ağırlıktaki tam ayar altından, (her biri yirmi dört livre'lik) otuz Louis altını, yahut yedi yüz yirmi livre basılır. Dolayısıyla, basılmış olmak, bir mark ağırlıktaki tam ayar altın külçenin değerini, altı yüz yetmiş bir livre, en denier ile yedi yüz yirmi livre arasındaki fark kadar ya da kırk sekiz livre, on dokuz sou, iki denier artırır.

Sikke-hakkı yeni sikkeyi eritmedeki kârı, çoğu hallerde hiçe indirdiği gibi, her zaman için de azaltır. Her zaman bu kâr, her günkü tedavül aracı içinde bulunması gereken külçe miktarıyla, gerçekten bulunan miktar arasındaki farktan ileri gelir. Bu fark sikke-hakkından az olursa, kâr yerine zarar edilir. Fark sikke-hakkı kadarsa, ne kâr olur ne zarar. Fark sikke-hakkından fazla ise, gerçekte biraz kâr edilir, ama bu, sikke-hakkı olmadığı takdirde edilecek kârdan azdır. Örneğin, altın paranın geçen defaki düzenlenmesinden önce, para basımı üzerinde yüzde beş sikke-hakkı olsaydı, altın sikkenin eritilmesi halinde yüzde üç bir zarara girilirdi. Sikke-hakkı yüzde iki olsaydı, ne kâr edilirdi ne zarar. Sikke-hakkı yüzde bir olsaydı, yüzde iki yerine, ancak yüzde bir kâr edilirdi. Onun için, paranın tartılarak değil, sayılarak alındığı yerlerde sikke-hakkı, sikkenin eritilmesinin ve aynı nedenle ihracının en etkili önleyicisidir. Eritilen ya da ihraç edilen parçalar çoğu zaman, en iyileri ve en ağırlarıdır. Çünkü en fazla kârı bunlar bırakır.

Para basımının resimden bağışık tutularak özendirilmesine ilişkin kanun, ilkin II. Charles'ın saltanatı sırasında sınırlı bir zaman için konuldu; sonra, türlü uzatmalarla 1769'a dek sürdürüldü ve o zaman sürekli hale getirildi. İngiltere Bankası kasalarını yeniden para ile doldurmak için darphaneye sık sık külçe götürmek zorundadır ve ihtimal ki, para basımı masrafının kendi sırtına değil, hükümete yüklenmesinin kendi çıkarına daha uygun geleceğini düşünmüştür. Hükümetin bu kanunu devamlı kılmaya rıza gösterişi, belki bu büyük ortaklığın hatırını hoş etmek içindi. Ama pek muhtemel bulunduğu üzere, altın tartma âdeti, zahmetinden ötürü ortadan kalkmaya yüz tutup İngiltere'nin altın parası, sikkenin son defaki düzenlenmesinden önce olduğu üzere sayılarak alınmaya başlarsa, bu büyük ortaklık, daha kimi vesilelerde olduğu gibi, bunda da, kendi çıkarı yönünden azımsanmayacak derecede aldandığını belki görebilir.

Paranın geçen defaki düzenlenmesinden önce, İngiltere'nin tedavüldeki altın parası, kanunların öngördüğü ağırlığından yüzde iki aşağı iken, sikke-hakkı olmadığından, kapsaması gereken tam ayarlı altın külçe miktarı değerinin yüzde iki aşağısında idi. Dolayısıyla bu büyük ortaklık, sikke kestirmek üzere altın külçe satın aldığı zaman külçeye, basıldıktan sonra edeceğinden yüzde iki fazla para vermek zorunda idi. Ama para basımı üzerinde yüzde iki bir sikke-hakkı olsa, her gün tedavülde bulunan altın para, kanunlu ağırlığından yüzde iki eksik olmasına karşın, değerce yine, içermesi gereken tam ayarlı altın kadar eder. Çünkü bu takdirde biçimin değeri, ağırlıktaki noksanı telafi eder.

Doğrusu, ortaklığın sikke-hakkı ödemesi lazım gelecek; sikke-hakkı yüzde iki olduğuna göre, bütün işlem üzerinden ortaklığın zararı tıpı tıpına yüzde iki olacak; ama bu sikke hakkının gerçekte olduğundan daha fazlaya çıkmayacaktır.

Sikke-hakkı yüzde beş ve tedavüldeki altın para kanunlu ağırlığından yalnızca yüzde iki eksik ise, o zaman banka, külçe bedeli üzerinden yüzde üç kazanır. Ama para bastırmak için yüzde beş bir sikke-hakkı ödemesi gerekeceğinden, tüm işlem üzerinden kaybı, yine tam tamamına yüzde iki olur.

Sikke-hakkı yalnızca yüzde bir olup tedavüldeki altın para kanunlu ağırlığından yüzde iki eksik ise, o zaman banka külçe bedeli üzerinden yalnızca yüzde bir yitirir. Ama yine yüzde bir sikke-hakkı ödemesi

gerekeceği için bütün öbür hallerde olduğu gibi tüm işlem üzerinden zararı tam tamına yüzde iki olur.

Bir yandan makul bir sikke-hakkı varken, öten yandan, paranın geçen defaki düzenlenmesinden beri hemen hemen öyle olduğu üzere, sikke tam kanunlu ağırlığında ise banka, sikke-hakkı yüzünden yitirilebileceğini, külçe bedelinden kazanır; külçe bedelinden kazabileceğini de, sikke-hakkı yüzünden yitirir. Böylece tüm işlem üzerinden ne zarar eder, ne kâr; yukarıdaki hallerin hepsinde olduğu gibi, bunda da banka için durum, sikke-hakkının olmadığı halin tamamıyla aynıdır.

Bir maldan alınan vergi, kaçakçılığı özendirmeyecek kadar ılımlı ise; o malın alışverişini yapan tacir, vergiyi peşin vermekle birlikte mal bedeli ile geri aldığı için, sahiden ödemiş olmaz. Vergiyi nihayet, en son alıcı yahut tüketici öder. Gelgelelim para, karşısında herkesin tacir kesildiği bir maldır. Herkes parayı olsa olsa yeniden satmak için satın alır; olağan hallerde, onun son satıcısı veya tüketicisi yoktur. Bundan dolayı, para basımı vergisi kalpazanlığı yüreklendirmeyecek kadar ılımlı olduğu zaman, vergiyi herkes peşin vermekle birlikte kesin olarak ödeyen yoktur. Çünkü herkes vergiyi, sikkedeki değer fazlası şeklinde geri alır.

Öyle olduğu için, ılımlı bir sikke-hakkı, basılmak üzere külçesini darphaneye götüren bankanın, yahut öbür özel kişilerin masrafını hiçbir halde artırmaz. Ilımlı bir sikke-hakkı olmayışı da masrafı hiçbir zaman azaltmaz. Sikke-hakkı olsa da olmasa da, tedavüldeki sikkenin kanunlu ağırlığı tastamam ise, para basımı kimseyi masrafa sokmaz; ağırlığı eksikse, para basımının, sikke içinde her zaman bulunması gereken külçe miktarıyla, gerçekten bulunan miktar arasındaki farka mal olması gerekir.

Demek ki, para basma masrafını kendi verince, hükümet yalnız ufak bir masrafa girmekle kalmayıp uygun bir resimle elde edebileceği ufak bir geliri de yitirir. Devletçe gösterilen bu gereksiz cömertlik örneğinin ne bankaya, ne özel kişilere en küçük bir faydası olur.

Bununla birlikte, kendilerine hiçbir kazanç vaat etmeyip sırf, bir zarara uğramayacaklarını sağlama bağlama iddiasında bulunan bir hava oyununa güvenerek, sikke-hakkı konulmasına rıza göstermeye, banka yönetim kurulu ihtimal ki yanaşmaz. Altın paranın şimdi içinde bulunduğu durumda ve bu para ağırlığı üzerinden kabul ediledurdukça, yönetim kurulunun böyle

bir değişiklikten elbette bir kazancı olmaz. Ama altın parayı tartma âdeti, pek muhtemel olduğu gibi, bir kez ortadan kalkmaya yüz tutarsa ve altın para, geçen defaki para düzenlenmesinden önce içinde bulunduğu aynı itibarsızlık durumuna düşerse, sikke-hakkı konulmasından bankanın elde edeceği kazanç, yahut daha doğru tasarruflar, ihtimal, pek önemli olur. Darphaneye hatırı sayılacak kadar külçe gönderen tek ortaklık İngiltere Bankası olup yıllık para basımı yükü baştan aşağı, yahut hemen hemen tamamıyla onun sırtındadır. Gördüğü iş, yalnızca sikkedeki kaçınılmaz kayıpları ve zorunlu bulunan aşınıp yıpranmayı onarmaktan oluşursa, yıllık para basımı elli bin, yahut en çok yüz bin lirayı pek geçmez. Fakat sikke, kanunun istediği ağırlıktan aşağı düştü mü, yıllık para basımının, üstelik tedavüldeki parada, ihraç ve eritme potası yüzünden boyuna açılıp duran koskoca gedikleri kapatması gerekir. Altın paranın son kez düzenlenmesinden hemen önceki on, on iki yıl içinde, yıllık para basımının ortalama sekiz yüz elli bin lirayı aşması bundan ileri geliyordu. Ama, altın para üzerinde yüzde dört ya da beş sikke-hakkı olsa, işler o zamanki halde iken de, gerek ihracın gerek eritme potasının yaptıklarını belki adam akıllı önlerdi. Sekiz yüz elli bin lirayı aşkın sikke basılan külçeden, her yıl banka yüzde iki buçuk dolayında kayba uğrayacağına, yahut her yıl yirmi bir bin iki yüz elli liradan fazla zarara gireceğine, o kaybın belki onda birine uğramazdı.

Sikke kesme masrafını karşılamak üzere parlamentonun ayırdığı gelir, yılda topu topu on dört bin lira olup bundan hükümete düşen gerçek masraf yahut darphane memurlarının ücretleri, güvenilir biçimde bana söylediklerine göre, olağan hallerde, o tutarın yarısını geçmemektedir. Düşünülebilir ki, bu kadarcık bir tutarın tasarrufu, hatta ondan fazla tutmayacak bir başka tutarın kazanılması, hükümetçe ciddi olarak uğraşılmaya değmeyecek derecede önemsiz şeylerdir. Fakat, ihtimal dışında bulunmayan, eskiden çoğu kez olmuş ve yine de olması pek muhtemel bir olayın ortaya çıkması halinde, yılda on sekiz ya da yirmi bin liranın tasarruf edilmesi, İngiltere Bankası kadar büyük bir ortaklıkça bile ciddi olarak dikkate alınmaya kuşkusuz değer bir şeydir.

Deminki düşüncelerle görüşlerden bir kısmını, Birinci Kitap'ta, paranın kökeni ile kullanılışının, malların gerçek ve itibari fiyatı arasındaki farkın ele alındığı bölümlere koymak, belki daha yerinde olabilirdi. Şu var ki, para basımının özendirilmesine ilişkin kanunun kökü, merkantilist sistemin

ortaya sürdüğü ayak takımı harcı olan peşin yargılara dayandığından, onları, bu bölüm için alıkoymayı daha doğru buldum.

O sistemin ruhunu, her milletin zenginliğini oluşturur sandığı nesneye, yani paranın üretimine bir tür prim vermek kadar okşayacak hiçbir şey olamaz. Bu, onun ülkeyi zenginleştirmek için bulduğu, pek beğenilecek nice çareden bir tanesidir.

Bölüm VII

Sömürgeler Üzerine

Kısım I

Yeni Sömürgeler Kurulmasının Nedenleri

Amerika ile Batı Hint Adaları'ndaki türlü Avrupa sömürgelerinde ilk yerleşme vesilesi olan düşünce eski Yunan ve Roma sömürgelerinin kurulmasına kılavuzluk eden düşünce gibi alabildiğine belirgin ve kolay anlaşılır değildi.

Bütün çeşitli eski Yunan devletlerinden her birinin elinde, olmuşu bitmişi ufacık bir toprak vardı. Bunlardan birinde halk o toprağın kolayca besleyemeyeceği kadar arttı mı, bir kısmı, oturacak yeni bir yurt aramak üzere dünyanın uzak ve ücra bir bölgesine gönderilirdi. Çünkü kendilerini çepeçevre kuşatan savaşçı komşular dolayısıyla, içlerinden herhangi birinin, ana yurttaki toprağını pek fazla genişletmesi güçtü. Doriler'in sömürgecileri, çokluk Roma'nın kuruluşundan önceki dönemlerde barbar ve uygarlaşmamış ulusların oturduğu İtalya ile Sicilya'ya; Yunanlılar'ın öbür iki büyük kabilesi olan İyonlar'la Eoliler'in sömürgecileriyse, ahalisinin o sırada tıpkı Sicilya ve İtalya ahalisi durumunda olduğu anlaşılan Anadolu'ya ve Ege Denizi adalarına gidiyordu. Ana kentin gözüyle, sömürge her zaman için çok kayrılmaya ve yardım edilmeye hakkı olan; buna karşılık, büyük şükran ve saygı borcu bulunan bir çocuktu. Ama ana kent onu, üzerinde doğrudan doğruya nüfuz ya da yetki iddiasında bulunmadığı, vasilik altından çıkmış bir çocuk varsayıyordu. Sömürge kendi hükümet şeklini kararlaştırıyor, kanunlarını kendi çıkarıyor, yüksek memurlarını kendi seçiyor, ana kentin onayını ya da rızasını beklemeyi gereksinmeyen, bağımsız bir devlet sıfatıyla, komşularıyla barış ya da savaş yapıyordu. Bu tür her sömürge kuruluşuna kılavuzluk eden düşünceden daha belirgin ve kolay anlaşılır bir şey olamaz.

Çoğu öteki eski cumhuriyetler gibi Roma da başlangıçta, devleti oluşturan türlü yurttaşlar arasında kamu arazisini belli bir orana göre üleştiren bir toprak kanunu üzerine kurulmuştu. İnsan işlerinin izlediği yürüyüş sonucunda, bu ilk bölüşme şekli evlenme, miras ve ferağ[278] yolu ile ister istemez bozuldu; başka başka birçok ailelerin geçimine ayrılmış bulunan toprakların, bir tek kimsenin eline geçtiği çok oldu. Bu kargaşalığa (çünkü buna kargaşalık gözüyle bakılıyordu) çare olmak üzere, herhangi bir yurttaş elinde bulunabilecek toprak miktarını beş yüz jugera, yani, aşağı yukarı üç yüz elli İngiliz acre'ı olarak sınırlayan bir kanun yapıldı. Gelgelelim, her ne

kadar bir iki kez uygulamaya konulduğunu okumuşsak da, bu kanun ya yüz üstü bırakıldı ya ondan yan çizildi; dolayısıyla servetlerdeki eşitsizlik devamlı biçimde arttı gitti. Yurttaşlardan çoğunun toprağı yoktu. Bir özgür insanın, toprağı olmadan bağımsız kalabilmesi ise o zamanın örf ve âdetlerine göre güçtü. Şimdi, yoksul bir kimse, kendi toprağı bulunmasa da, biraz sermayesi oldu mu, bir başkasının topraklarını ekip biçebilir, ya da ufak tefek perakende ticareti yapabilir. Sermayesi yoksa ya köyde ırgat ya da zanaatçı olarak, iş bulabilir. Fakat eski Romalılar'da zenginlerin topraklarını, hep (kendisi de köle olan) bir ırgat başının buyruğu altında çalışan köleler işlerdi. O yüzden, çiftçi ya da ırgat olarak çalışmak, yoksul bir özgür insana hemen hemen nasip olmazdı. Yine, bütün zanaatlarla ve imalat ile, hatta perakende ticaretle efendileri yararına olmak üzere, köleler uğraşırdı. Efendilerin zenginliğinden, nüfuzundan ve desteğinden ötürü, kölelerle boy ölçüşmeye yoksul bir özgür insanın dayanabilmesi zordu. Bu nedenle, toprağı olmayan yurttaşlar için, yıllık seçimlerdeki adayların ihsanından başka geçim aracı yoktu. Tribune'ler, halkı zenginlerle büyükler aleyhinde kışkırtmak istediklerinde, eski toprak bölüşümünü halkın aklına getirir; bu türlü özel mülkiyeti sınırlayan kanunu ona, cumhuriyetin temel kanunu olarak gösterirlerdi. Halk toprak almak için işi yaygaraya vurur, zenginlerle büyükler de, tahmin edebiliriz ki, kendi topraklarından ona bir şey vermemek için iyiden iyiye direnirlerdi. Dolayısıyla; halkın bir dereceye dek gönlünü almak üzere, ikide bir dışarıya yeni bir sömürgeci küme salınmasını düzenlerlerdi. Ama istilâcı Roma bu gibi hallerde de, yurttaşlarını nereye yerleşeceklerini bilmeden, böyle demek doğru ise, koca dünyada kısmetlerini aramak üzere kapıp koyuvermek zorunda değildi. Onlara, genellikle zapt olunmuş İtalya illerinden topraklar tahsis ederdi. Orada cumhuriyet arazisi içinde olduklarından bunlar, hiçbir zaman bağımsız bir devlet kuramıyorlardı; olsa olsa, bir tür tüzel kişiliği bulunan varlık idiler. Bu tüzel varlık, kendi yönetimi için tüzükler çıkarabilmek yetkisi olmakla birlikte, hep ana kentin ihtarına,[279] hükümet nüfuzuna ve yaşama gücüne bağımlı idi. Dışarıya böyle sömürgeciler salınmakla halkın gönlü biraz hoş edildiği gibi, aksi halde itaati[280] kuşku götürecek olan yeni zapt edilmiş bir ilde çoğu kez bir tür asker kuvveti de yerleştiriliyordu. Dolayısıyla, bir Roma sömürgesi, ister kuruluşun kendi niteliğini, ister vücuda gelmesindeki nedenleri düşünelim, bir Yunan sömürgesine göre büsbütün farklı idi. Nitekim, asıl dillerinde bu birbirinden farklı kuruluşları belirten sözlerin birbirinden apayrı anlamları vardır. Latince (Colonia) sözü

yalnızca, toprağı işleme demektir. Yunanca (a oızıa) ise, tersine, konuttan ayrılma, yurttan göç etme, evden çıkma anlamına gelir. Ama, Roma sömürgeleri bir çok bakımlardan Yunan sömürgelerinden farklı olmakla birlikte, bunların kurulmalarına ön veren düşünce aynı derecede belirgin ve açık seçikti. Her iki kurumun kökeni ya kaçınılmaz zorunluluk yahut düpedüz gözle görünür faydaya dayanıyordu.

Amerika ile Batı Hint Adaları'nda Avrupa sömürgelerinin kurulması, zorunluluktan ileri gelmedi. Yarattıkları fayda ise, çok büyük olmakla birlikte, öyle kolay anlaşılmaz ve apaçık göze çarpmaz. Sömürgeler ilk kurulurken, bu fayda kavranılmış değildi; ne o kuruluşta, ne ona yol açan keşiflerde etken oldu. O fayda neyin nesidir; genişliği ve sınırları nedir, bugün de belki iyice anlaşılmış değildir.

On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Venedikliler, Avrupa'nın öbür milletlerine dağıttıkları baharatın ve başkaca Doğu Hint mallarının çok kazançlı bir ticaretini yapıyorlardı. Türkler'in düşmanı olan Venedikliler, bunları en çok, o zaman Türkler'in düşmanı Memlükler'in egemenliği altındaki Mısır'dan satın alıyorlardı. Venedik parasının da yardımı ile, bu çıkar birliği o ticareti hemen hemen yalnız Venedikliler'e hasreden bir bağlantı oluşturdu.

Venedikliler'in büyük kazançları Portekizliler'in gözünü döndürdü. Portekizliler; on beşinci yüzyıl boyunca, Batı Arapları'nın çölün karşı yakasından kendilerine fildişi ve altın tozu getirdikleri ülkelere denizden ulaşmak üzere bir yol bulmak için uğraşa gelmişlerdi. Madeira'ları, Kanarya'ları, Azore'ları, Verde Burnu Adaları'nı, Gine kıyılarını, Loango, Kongo, Angola ve Beguela kıyılarını, en sonunda da, Ümit Burnu'nu keşfettiler. Venedikliler'in yaptığı kârlı alışverişe nice zamandır ortak çıkmak istiyorlardı. Bu son keşif, ortak olabilmek için onlara muhtemel bir ümit kapısı açtı. 1497'de, Vasco de Gama, dört parça gemiden oluşan bir donanma ile Lizbon limanından yelken açtı. Denizde on bir ay yol aldıktan sonra, Hindistan kıyılarına vardı. Böylece, üst üste yüzyıla yakın bir zamanda büyük sebatla ve hemen hemen ardı arası kesilmeksizin peşinden koşulan bir keşif dizisini tamamına erdirdi.

Ondan birkaç yıl önce, başarılacağı henüz kuşkulu görünen Portekizliler'in girişimlerinden bir şey çıkıp çıkmayacağını Avrupa merak ededursun, Cenevizli bir gemi kılavuzu daha gözü peklik isteyen Batı yolu

ile Doğu Hint ülkelerine gitme tasarısını düzenledi. O ülkelerin durumu, o sırada, Avrupa'da pek yarım yamalak biliniyordu. Oralarını gezip tozmuş bir iki Avrupalı gezgin –gerçekten pek büyük olan şey, onu ölçemeyenlere belki şaşkınlık ve bilgisizlik yüzünden nerede ise ucu bucağı yokmuş gibi geldiğinden yahut belki, Avrupa'dan böylesine ırak yerleri ziyaret etme serüvenlerinin hayret uyandırışını biraz daha artırmak için– mesafeyi büyük göstermişlerdi. Columbus pek haklı olarak, bu yolun, Doğu üzerinden ne denli uzarsa, Batı üzerinden de o denli kısalması gerektiği sonucuna varmıştı. Bundan dolayı hem en kısası hem en emini olmak üzere, o yoldan gitmeği ileri sürdü ve işi rast gitti; tasarladığının olabileceğine Castille Kraliçesi İsabella'yı inandırdı. Vasco de Gama'nın sefer kurulu Portekiz'den yola çıkmazdan yaklaşık olarak beş yıl önce, 1492 Ağustosu'nda, o, Palos limanından yelken açarak, iki üç aylık bir yolculuktan sonra, ilkin küçük Bahama ya da Lucayan adalarından kimisini, ardından da, büyük St. Domingo adasını buldu.

Gelgelelim, Columbus'un gerek bu yolculukta gerek sonrakilerin herhangi birinde keşfettiği ülkelerin, aramaya çıktığı ülkelere benzer yeri yoktu. St. Domingo'da ve yeni dünyanın görüp görebileceği bütün öbür bölgelerinde, Çin'le Hindistan'daki ekip biçme ve nüfus çokluğu yerine, baştan aşağı ormanla kaplı, işlenmemiş ve yalnız bir takım çıplak, yoksul vahşilerden oluşan kabilelerin oturduğu bir ülkeden başka bir şey bulamadı. Ama Çin'i veya Doğu Hint ülkelerini dolaşmış, yahut hiç değilse kendi arkasından buraları az çok tasvir eden[281] bir şeyler bırakmış ilk Avrupalı olan Marco Polo'nun anlattığı ülkelerden kimisinin bunlar olmadığına inanmaya Columbus kolay kolay yanaşmıyordu. St. Domingo'da bir dağın adı olan Cibao ile Marco Polo'nun sözünü ettiği Cibango adı arasında bulduğu biçimde üstün körü bir benzerlik, gün gibi göze çarpan belirliliğin aksine bile olsa, onu, zihnini dolduran bu pek hoşlandığı düşünceye döne dolaşa geri girmeye çoğu kez yetiyordu. Ferdinand ile İsabella'ya yazdığı mektuplarda, keşfettiği ülkelere Hint Adaları adını veriyordu. Kuşkusu yoktu: Buraları, olsa olsa Marco Polo'nun anlattığı ülkelerin bir ucu idi; Ganj'dan ya da İskender'in fethettiği ülkelerden pek uzak değildi. En sonunda, buraların başka yerler olduğu kanısına vardığında da, hâlâ o zengin ülkelerin çok uzaklarda olmadığı umudundaydı. Bundan ötürü daha sonraki bir gezide, Terra Firma kıyısı boyunca ve Darien Berzahına[282] doğru, onları aramaya çıktı.

Columbus'un bu yanılması yüzünden, Hint Adaları adı, o zaman bu zaman bu zavallı ülkelerin yakasına yapışıp kalmıştır. Sonunda, yenilerinin eski Hint ülkelerinden büsbütün başka oldukları iyiden iyiye ortaya çıkınca bunlara, Doğu Hint ülkeleri denilen öbürlerinin karşıtı olarak, Batı Hint Adaları adı verilmiştir.

Ancak, keşfettiği ülkeleri, her ne idi iseler, İspanya saray çevresine pek önemli diye tanıtmanın Columbus için ehemmiyeti vardı. Her ülkenin gerçek servetini vücuda getiren nesneler olarak, toprağın hayvan ve bitki ürünleri bakımından, o zamanlar oralarını pek bu şekilde tanıtmayı haklı kılabilecek bir şeycikler yoktu.

Fare ile tavşan arası bir şey olup Bay Buffon'un Brezilya Apereası ile bir tuttuğu Cori, St. Domingo'da, yavrusunu canlı doğuran dört ayaklıların en büyüğü idi. Öyle görülüyor ki, bu hayvan soyu sayıca hiçbir zaman pek çok olmamış ve söylentiye göre, İspanyalılar'ın köpekleriyle kedileri, hem bunların hem daha küçük boydaki bir takım başka hayvanların nice zamandır hemen hemen kökünü kurutmuştur. Ama bunlar, Ivana ya da Iguana denilen, büyücek bir kertenkele ile birlikte, ülkenin sağlayabildiği hayvansal gıdanın başlıcasını oluşturuyordu.

Ahalinin bitkiden elde ettiği besin, bunlar çalışmadıkları için, pek bol olmamakla birlikte büsbütün kıt da değildi. Bu besin, o zamanlar Avrupa'da hiç bilinmeyen ve o zamandan beri hiç de pek fazla sevilmeyen, yahut dünyanın bu bölgesinde unutulmuş zamanlardan beri yetiştirilegelmiş çok rastlanır tahıl ve baklagiller çeşitlerinden çıkarılanlar kadar besleyici madde sağlar varsayılmayan bitkilerden, yani mısır, hint patatesi, patates, muz vb.'den oluşuyordu.

Pamuk veren bitki, doğrusu, pek önemli bir imalatta kullanılan maddeyi sağlıyordu ve o adaların bütün bitkisel ürünleri içinde, o zamanlar, Avrupalılar için kuşkusuz en değerlisi idi. Fakat on beşinci yüzyıl sonunda, Doğu Hint ülkelerinin muslinleriyle başkaca pamukluları, Avrupa'nın her yanında pek beğenilmekle birlikte, pamuklu yapımı Avrupa'nın hiçbir yerinde yoktu.

Dolayısıyla, o sırada bu ürünlerin de Avrupalılar'ın gözünde pek büyük önemi olamazdı.

Hayvanlarında da, bitkilerinde de, yeni keşfedilen ülkeleri ballandıra ballandıra anlatmayı haklı gösterecek bir şeye rastlamayınca, Columbus, oralardaki madenlere göz attı. Doğanın bu üçüncü dünyasındaki ürünlerin bolluğunda, öteki iki alemin mahsullerindeki değersizliği tümü ile giderecek karşılığı bulduğunu umdu. Ahalinin, üstüne başına süs yaptığı ve Columbus'un öğrendiğine göre, dağlardan inen çaylarla sellerde sık sık bulduğu ufak ufak altın parçaları, onu, bu dağlarda en zengin altın madenlerinin kaynadığına inandırmak için yeterli idi. Bundan dolayı, St. Domingo altından geçilmeyen bir ülke ve o yüzden, İspanya hükümdarı ve ülkesi için (gerek bugünün, gerek o zamanın sakat görüşlerine uygun olarak) tükenmek bilmez bir gerçek zenginlik kaynağı halinde gösterildi. İlk yolculuktan dönüşte, Columbus, bir zafer törenine benzeyen gösteriler ile Castile ve Arragon hükümdarları huzuruna çıkarıldığı zaman, keşfettiği ülkelerin belli başlı ürünleri tantanalı bir alayla önünden gidiyordu. Bunlar içinde değeri olanlar, yalnızca birtakım ufak altın şerit, bilezik ve başkaca altın süslerle, birkaç balya pamuktan oluşuyordu. Geri, yani ayak takımına yaraşan bir şaşma ve görme merakı uyandıracak öteberi idi: boyları pek büyük bir takım sazlar, çok güzel tüylü bazı kuşlar, birtakım içleri doldurulmuş koskocaman timsah ve deniz öküzü derileri... Hepsinin önünden de, görülmedik renkleri ve biçimleriyle bu gösterinin yeniliğini büsbütün artıran altı yedi tane zavallı yerli yürüyordu.

Columbus'un anlattıklarına dayanarak, Castile Meclisi, ahalisi kendini savunmayı açıkça beceremeyen ülkelere el koymayı kararlaştırdı. Oraların Hıristiyan edilmesi biçimindeki dinsel amaç, bu işteki insafsızlığı kutsal kıldı. Ama işe girişmede onu körükleyen tek neden, orada altın hazineleri bulma ümidi idi; bu nedenin büsbütün ağır basması için de Columbus, orada bulunacak altınla gümüşün yarısının hükümdara ait olacağını ileri sürdü. Bu önerisi meclisçe kabul edildi.

İlk baştaki girişimcilerin Avrupa'ya soktukları altının tümü ya da pek büyük bir kısmı, kendini savunamayan yerlilerin talan edilmesi gibi çok kolay bir yoldan elde edildiği için, o ağır verginin de ödenmesi, belki pek öyle güç değildi. Fakat, yerlilerdeki olanca altın bir kez ellerinden alındı mı, St. Domingo ve Columbus'un keşfettiği bütün öbür ülkeler, 6 ya da 8 yıl içinde soyulup soğana çevrilmiş, daha fazlasını bulmak için madenler kazarak aramak gerekmişti. Artık, bu vergiyi ödemeye olanak yoktu. Nitekim verginin çatır çatır alınması, söylentiye göre, ilkin St. Domingo

madenlerinin toptan yüz üstü bırakılmasına sebep olmuştur. Burası o zamandan beri bir daha işletilmemiştir. Onun için vergi, çok geçmeden altın madenlerinin gayrı safi ürününün üçte birine; bunun ardından, beşte birine; sonra, onda birine ve sonunda, yirmide birine indirildi. Gümüş üzerindeki vergi, uzun zaman, gayrı safi ürünün beşte biri olarak sürüp gitmiştir. Onda bire indirilmesi, ancak, bu yüzyıl içindedir. Gelgelelim, ilk baştaki girişimciler gümüşle pek ilgilenmişe benzemezler. Kıymetçe altından aşağı hiçbir şey, onlara, üstünde durulmaya değmez gibi geliyordu.

İspanyalılar'ın yeni dünyada Columbus'tan sonra giriştikleri bütün teşebbüsleri, öyle görülüyor ki, aynı etken kışkırtmıştır. Oieda'yı, Nicuessa'yı ve Vasco Nugnes de Balboa'yı Darien Berzahı'na; Cortez'i Meksika'ya; Almagro ile Pizzarro'yu Şili'ye ve Peru'ya götüren, altına karşı besledikleri bu kutsal özlem idi. Bu serüvenciler, neresi olduğu bilinmeyen bir kıyıya vardılar mı, ilk önce hep, oralarda altın bulunup bulunmadığını soruyorlar; bu konuda elde ettikleri bilgiye göre, o ülkeden ayrılmaya ya da orada yerleşmeye karar veriyorlardı.

Bununla birlikte, içine girenlerden çoğu iflasa götüren bütün o masraflı ve sonu neye varacağı bilinmez işler arasında, yeni gümüş ve altın madenleri peşinden koşmak kadar insanın ocağına incir dikeni belki yoktur. Dünyanın, belki en elverişsiz piyangosu ya da ikramiyeleri kazananlarla boşları çekenlerin kaybı arasındaki oranın en küçük olduğu piyango budur. Çünkü ikramiyeler tek tük, boşlar ise pek çok olduğu halde, genellikle bir bilet, çok zengin bir adamın bütün servetine denktir. Madencilik girişimleri, o girişimlerde kullanılan sermayeyi alışılmış kârları ile birlikte yeniden yerine koyacağına, çoğu kez sermayeyi de, kârı da siler süpürür. Onun için, milletinin sermayesini artırmak isteyen, ilerisini düşünür bir kanun koyucunun bütün işler içinde, olağanüstü bir özendirmede bulunmaya yahut o girişimlere bu sermayenin kendiliğinden girecek kısmından fazlasını aktarmaya en az yanaşacak oldukları bunlardır. Gerçekte hemen hemen bütün insanlar talihlerine yok yere öylesine güvenirler ki, sermayenin gerektiğinden büyük bir kısmı, başarı olasılığı nerede en az ise kendiliğinden oralara kayar.

Fakat, bu gibi girişimler hakkında sağlam kafa ve tecrübe ile verilen yarar, her zaman son derece aleyhte olduğu halde, insanoğlunun açgözlülüğü onları çoğu kez başka gözle görmüştür. İpe sapa gelir yanı

olmayan kimya taşını[283] bunca kimselere hayal ettiren hırs, bir takımlarını da saçmalıkta ondan aşağı kalmayan bitip tükenmez altın ve gümüş madenleri düşüne kaptırmıştır. Bunlar şurasını düşünememişlerdir ki, her çağda ve her millette, o metallerin değeri, en ziyade azlıklardan; azlıkları ise, her yanda doğanın bunlardan herhangi bir yere pek ufak miktarlarda depo etmiş bulunmasından; bu ufak miktarların hemen hemen her yerde çetin ve kolay kolay hakkından gelinemeyen maddelerle sarılıp sarmalamasından ve bu yüzden yanlarına varılıp ele geçirilebilmesi için her yerde gerekli olan emekten ve masraftan ileri gelmiştir. Bu metallerin birçok yerlerde, genellikle kurşun, bakır, kalay yahut demir damarları kadar geniş ve onlar kadar bol damarları bulunabileceğini sanmışlardır. Sir Walter Raleigh'in altın kenti ve altın ülkesi Eldorado hakkında beslediği düş, aklı başında adamların bile böyle tuhaf[284] kuruntulara kapılmaktan kendilerini her zaman alamadıklarına bizi inandırabilir. Bu büyük adamın ölümünden yüz yılı, aşkın bir zaman sonra, Cizvit Gumila, o şaşmaya değer ülkenin varlığına hâlâ inanıyor ve misyonerlerinin, din uğrundaki çabalarını böylesine güzel ödüllendirebilen bir ulusa İncil'in ışığını iletmenin kendisi için ne mutlu olacağını, büyük bir sıcaklık, hatta diyebilirim ki, büyük bir içtenlikle belirtiyordu.

İspanyalılar'ın ilk keşfettikleri ülkelerde, işletilmeye değer varsayılan altın yahut gümüş madeni, şimdi bilinirde yoktur. Bu metallerden oralarda ilk serüvencilerce bulunduğu söylenen miktarlar olsun, ilk keşiften hemen sonra işletilen ocakların verimliliği olsun, ihtimal, pek abartılmıştı. Şu var ki, onlarca bulunduğu bildirilen şeyler, bütün hemşerilerinde aç gözlülüğü körüklemeye yeter idi. Amerika'ya doğru yelken açan her İspanyalı, bir Eldorado bulacağını umuyordu. Felek de, başka hallerde pek binde bir yaptığını burada yaptı. Kendisine bel bağlayanların aşırı ümitlerini bir dereceye dek gerçekleştirerek (biri, Columbus'un ilk seferinden aşağı yukarı otuz yıl, öteki, yaklaşık kırk yıl sonra olan) Meksika ile Peru'nun keşfinde ve fethinde, önlerine, umduklarını pek aratmayacak kadar bol, değerli metaller serdi.

Böylece, Doğu Hint ülkelerini gözleyen bir ticaret girişimi, Batı'nın ilk keşfine yol açtı. Bir fetih girişimi, İspanyalılar'ın bu yeni keşfedilen ülkelerdeki bütün tesislerinin kurulmasına vesile oldu. Onları bu fetih için harekete geçiren gerekçe, altın ve gümüş madenleri işletme tasarısı idi. Hiçbir insan aklının önceden keşfedemeyeceği bir olaylar zinciri, bu

tasarıyı girişimcilerin ellerindeki herhangi bir türden akla uygun nedenlere göre umduklarından çok daha başarılı kıldı.

Amerika'da yerleşmeye kalkan Avrupa'nın bütün öteki milletlerinden ilk serüvencilere, buna benzer hayali görüşler canlılık verdi. Gelgelelim, bunlar, o derece başarı sağlayamadılar. İlk yerleşmeden yüzyılı aşkın bir zaman sonradır ki, Brezilya'da herhangi bir gümüş, altın ya da elmas madeni keşfolunabildi. İngiliz, Fransız, Hollanda ve Danimarka sömürgelerinde, henüz hiçbir maden bulunmuş değildir. Yahut şimdilik, işletilmeye değer sanılanı bulunmamıştır. Bununla birlikte, Kuzey Amerika'da İngilizler'den ilk yerleşenler, kendilerine berat verilmesine özendirmiş olmak üzere, orada bulunacak tüm altınla gümüşün beşte birini krala peşkeş çektiler. Nitekim Sir Walter Raleigh'e, Londra ve Plymouth Ortaklıkları'na, Plymouth Meclisi'ne vb. verilen beratlarda, bu beşte bir pay, hükümdar için saklı tutuldu. Bu ilk yerleşenler, altın ve gümüş madenleri bulma ümidinin yanı sıra, Doğu Hint ülkelerine bir kuzeybatı geçidi keşfetmek ümidini de besliyorlardı. Bugüne dek her iki ümitleri de boşa çıkmıştır.

Kısım II

Yeni Sömürgelerin Refah[285] Nedenleri

Kimsesiz bir ülkeye ya da yerlilerin yeni yurt edinenlere kolay yer verdiği seyrek nüfuslu bir ülkeye el koyan uygar bir milletin sömürgecileri, zenginliğe ve yücelmeye doğru, herhangi bir başka insan topluluğundan daha tez yol alırlar.

Vahşi ve barbar uluslar arasında nice yüzyılların geçmesiyle tarım ve öbür faydalı sanatlar üzerinde kendiliğinden gelişebilecek bir bilgiden daha üstününü, sömürgeciler birlikte götürürler. Bundan başka, aşama sırası gözetme alışkanlığını, kendi ülkelerinde bulunan, kurallarına uygun hükümet, onun dayandığı kanunlar sistemi ve kurallarına uygun bir adalet dağıtımı üzerinde epeyi bir bilgiyi de götürürler; yeni yerleşmede, tabii, onlara benzer bir şeyler kurarlar. Gelgelelim vahşi ve barbar uluslarda, hukuktaki ve hükümetteki doğal gelişme (hukuk ve hükümet, sanatların kayrılması için gereğince kurulduktan sonra) sanatların doğal gelişmesinden daha da yavaştır. Her sömürgecinin eline, ekip biçmeye gücünün yetebileceğinden çok toprak geçer. Sömürgeci yönünden ödenecek rant yoktur; herhangi bir vergi de yok gibidir. Toprağın mahsulüne ortak çıkan arazi sahibi olmadığı gibi hükümdara düşecek pay da çoğu kez pek azdır. Böyle hemen hemen tümü kendine kalacak bir mahsulü elden geldiğince çoğaltmak için gerekli dürtülerin hepsi onda vardır. Gelgelelim, toprağı çokluk pek geniş olduğu için, gerek kendinin gerek çalıştırmak için bulabildiği öbür kimselerin olanca çabasıyla, oradan, yetişmesi kabil mahsulün onda birini zor yetiştirir. Bundan ötürü, sağdan soldan ırgat devşirip, onlara en dolgun ücreti vermeye can atar. Ancak bir yandan toprak bolluğu ve ucuzluğu, bir yandan bu dolgun ücretler dolayısıyla, o ırgatlar, toprak sahibi olmak ve kendileri ilk efendilerini hangi nedenle bırakıp gittilerse, aynı nedenle çabuk ayrılıp gidecek başka ırgatlara aynı derecede bol ücret vermek üzere, sömürgeciden çabuk ayrılırlar. Emeğin bol ödül görmesi, evlenmeyi imrendirir. Kolay incindikleri körpe çağlarda, çocuklar iyi beslenmiş, gereği gibi bakılmış olur; yetiştikleri zaman da, emeklerinin değeri, bakımlarının masrafını fazlasıyla çıkarır. Olgun yaşa geldiler mi, emeğinin yüksek olan bedeli ve toprağın düşük pahası, onların, kendilerinden önce babalarının yaptığı gibi, yer yurt edinmelerine imkân verir.

Öbür ülkelerde rant ile kâr, ücretleri yutar; o yüzden, halkın iki üst tabakası, alt tabakayı ezer. Yeni sömürgelerde ise, iki üst tabaka çıkarı dolayısıyla, alt tabakaya hiç değilse, o alt tabakanın köle durumunda olmadığı yerde, daha cömertçe, daha insanca davranmak zorunda kalır. Ekilmemiş, doğası en bereketli topraklar, hemen hemen bedavaya alınır.

Mal sahibinin, işletilmesi hep kendi üstünde bulunan toprakların bayındırılmasından beklediği gelir artışı, bu gibi şartlar içinde onun çokluk pek fazla tutan kârını oluşturur. Gelgelelim, bu büyük kâr, toprağın temizlenmesinde ve ekilip biçilmesinde başkalarının emeği kullanılmadan elde edilemez. Yeni sömürgelerde uçsuz bucaksız toprakla kıt ahali arasında genellikle var olan oransızlık, mal sahibinin bu emeği bulmasını güçleştirir. Bundan ötürü, mal sahibi ücretler üzerinde çekişmeyip her ne pahasına olursa, emeği kullanmaya istek gösterir. Yüksek olan emek ücretleri, nüfusu özendirir. İyi toprağın ucuz ve bol oluşu, arazi bayındırmayı gayrete getirip, mal sahibinin, bu dolgun ücretleri ödeyebilmesine imkân verir. Toprağın hemen hemen bütün pahası, bu ücretlerden oluşur. Emek ücreti olarak düşünüldükte her ne kadar yüksek iseler de, bu derece değerli bir nesnenin pahası olarak düşünüldükte, düşüktürler. Nüfusun ve toprak bayındırılmasının gelişmesini özendiren şey, gerçek zenginliğin ve yücelişin de, gelişmesini özendirir.

Nitekim eski Yunan sömürgelerinden çoğunun zenginlik ve yücelme yolunda pek hızlı ilerledikleri görülüyor. Birkaçı, öyle görülüyor ki, bir iki yüzyıl içinde ana kentleriyle boy ölçüşmüş, hatta geçmişlerdir. Sicilya'daki Syracuse ile Agrigentum, İtalya'daki Tarentum ile Locri, Anadolu'daki Ephesus ile Miletus, bütün söylenenlere göre, eski Yunanistan'ın herhangi bir kentine hiç değilse denkmiş.

Sonradan kuruldukları halde, buralarda, öyle görülüyor ki, kemal işi olan bütün sanatlarla; felsefe, şiir ve belagatle; anayurdun herhangi bir yerinde olduğu gibi erkenden özene bezene uğraşılmış ve bunlar aynı derecede ileri götürülmüştür. Dikkate değer ki, en eski iki Yunan filozofunun, yani Thales ile Pythagoras'ın okulları, eski Yunanistan'da değil, biri bir Küçük Asya[286] sömürgesinde, öbürü bir İtalya sömürgesinde kurulmuştur. Bütün bu sömürgeler, yeni yurt edineceklere kolayca yer açan, uygarlıksız ve barbar ulusların oturduğu ülkelerde kurulmuştu. Buralarda iyi toprak boldu; ana

kentten tamamıyla ayrı oldukları için, bunlar işlerini çıkarlarına en elverişli gördükleri şekilde yönetmekte serbest idiler.

Roma sömürgelerinin tarihi, hiç de öyle parlak değildir. Gerçi, üstünden nice yüzyılların geçmesi ve ana kentin yüceliğini yitirmesiyle, bu sömürgeler içinde Floransa gibi kimisi, koskoca devletler olmuşlardır. Ama öyle görülüyor ki, bunların hiçbir zaman pek tez gelişeni olmamıştır. Hepsi, çoğu halde ahalinin iyiden iyiye önceden yerleşmiş bulunduğu, fethedilmiş illerde kurulmuştu. Sömürgeci başına tahsis edilen toprak miktarının çok bir şey tuttuğu yok gibiydi. Sömürgeciler bağımsız olmadığı için de, işlerini çıkarlarına en elverişli gördükleri şekilde yürütmekte her zaman serbest değillerdir.

Amerika ile Batı Hint Adaları'nda kurulan Avrupa sömürgeleri, iyi toprağın bol oluşu bakımından, eski Yunan sömürgelerini andırırlar; hatta, onlara göre çok ileridedirler. Ana devlete bağımlılık bakımından, eski Roma sömürgelerine benzerler. Gelgelelim, Avrupa'dan çok uzakta bulunuşları, bu bağımlılığın etkilerini hepsinde az çok hafifletmiştir. Yerleri dolayısıyla, ana yurtlarının pek öyle gözü önünde ve nüfuzu altında değillerdir. Çıkarlarını bildikleri gibi kollarken, yönetim tutumları, Avrupa'da ya bilinmediği ya anlaşılmadığı için, çoğu hallerde görmezlikten gelinmiş; uzak oluşları önlenmesini güçleştirdiği için de, kimi zaman, açıkça hoş görülüp kabul edilmiştir. Ali kıran, baş kesen İspanya hükümeti bile, bir çok hallerde, sömürgelerinin yönetimine ilişkin olarak verilmiş buyrukları genel bir ayaklanma olur korkusuyla geri almak yahut yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bundan ötürü, bütün Avrupa sömürgelerinde zenginlik, nüfus ve bayındırlık yönünden gelişme, çok büyük olmuştur.

İspanya hükümdarı, altın ve gümüşten aldığı pay ile, sömürgelerinden, ilk kuruluşları anından beri bir miktar gelir sağlıyordu. Aynı zamanda bu, daha da büyük çabalara kavuşmak bakımından en aşırı umutlara kapılmak için insanın açgözlülüğünü kızıştıracak türden bir gelirdi. Onun için, İspanya sömürgeleri, kurulur kurulmaz ana yurdun iyiden iyiye dikkatini çektiler. Öbür Avrupa milletlerinin sömürgeleri ise, uzun zaman gereken ilgiyi pek görmedi. Belki, ne bu dikkat sayesinde İspanya sömürgelerinin işi pek yolunda gitmiş, ne de ilgisizliğe uğramakla ötekilerin işi pek sarpa sarmıştır. Bir dereceye dek sahibi bulundukları ülkenin genişliğine oranla, İspanya sömürgeleri hemen hemen herhangi bir başka Avrupa milletinin

sömürgelerine göre daha az nüfuslu ve daha az gelişken sayılır. Bununla birlikte İspanya sömürgelerinin de nüfus ve bayındırlık bakımından gösterdikleri gelişme, kuşkusuz, pek hızlı ve pek büyük olmuştur. Fetihten bu yana kurulmuş bulunan Lima kentini, Ulloa, yaklaşık otuz yıl önce, elli bin nüfuslu olarak tanıtmaktadır. Berbat bir Kızılderili köyceğizi olan Quito'yu, o yazar kendi bulunduğu sıralarda aynı derecede kalabalık göstermektedir. Düzmece bir gezgin olduğu söyleniyorsa da, doğrusu, bütün yazdıklarında çok sağlam bilgiye dayandığı görülen Gemelli Garreri, Mexico kentini yüz bin nüfuslu gösteriyor. İspanyalı yazarların bunca abartmalarına karşın, bu,

Montezuma zamanında orada bulunanların ihtimal ki beş katından da yüksek bir rakamdır. Bu rakamlar, İngiliz sömürgelerinin en büyük üç kenti olan Boston, New York ve Philadelphia'nınkini çok aşmaktadır. İspanyalılar fethetmeden önce, Meksika'da da Peru'da da, yük çekmeye yarar hayvan yoktu. Ellerinde yük hayvanı olarak topu topu bir lama vardı. Lamanın kuvveti öyle gözüküyor ki, basbayağı bir eşeğin gücünden epey azdı. Orada, saban nedir bilinmiyordu. Demir kullanmayı bilmiyordular. Basılmış paraları olmadığı gibi, saptanmış herhangi türden bir alışveriş araçları da yoktu. Ticaretlerini trampa ile yürütüyorlardı. Belli başlı tarım aletleri, ağaçtan yapılma bele benzer bir şeydi. Onlara keskin taşlar, kesmek için bıçak ve balta, balık kılçıklarıyla bir takım hayvanların katı sinirleri, dikiş dikmek için iğne hizmetlerini görüyorlardı. Belli başlı zanaat aletleri, anlaşılan bunlardı.

O hale göre, bu imparatorlukların ikisinin de, şimdi olduğu üzere –ki artık kendilerine her türlü Avrupa hayvanları bol bol verilmiş, demirin, sapanın kullanılması öğretilip oralara bir çok Avrupa sanatları sokulmuştur– böylesine iyi bayındırılması, yahut böylesine mükemmel ekilip biçilmesi imkânsız gibi görünür. Gelgelelim, nüfusun her ülkenin bayındırılma ve işlenme derecesi oranında olması gerekir. Fetihten sonra yerlilerin kıyasıya yok edilmelerine karşın, bu iki imparatorlukta, ihtimal ki eskiden hiç olmayan bir nüfus kalabalığı vardır; hem de halk kuşkusuz bambaşkadır. Zira, İspanyalı melezlerin pek çok açıdan eski Kızılderililer'den üstün olduğunu, öyle sanırım ki, teslim etmemiz gerekir.

İspanyalılar'ın yerleşme yerlerinden sonra, herhangi bir Avrupa milletinin Amerika'da kurduğu en eski yerleşme yeri olarak, Portekizliler'in Brezilya'da kurdukları yerler gelir. Ancak, ilk keşiften uzun zaman sonra altın ya da gümüş madenleri bulunmadığından, bu yüzden de hükümdara az gelir sağladığı, ya da hiç gelir getirmediği için, orası ile uzun süre gereğince ilgilenilmedi. Böylece ilgilenilmeyişi sırasında gelişti; büyük, güçlü bir sömürge oldu çıktı. Portekiz İspanya'nın egemenliği altında iken, Brezilya'ya Felemenkliler saldırdı. Brezilya'nın bölünmüş bulunduğu on dört ilden yedisi Felemenklilerin eline geçti. Felemenkliler çok geçmeden öbür yedi ili zapt etmeyi umarken, Braganza ailesinin tahta çıkması üzerine, Portekiz yeniden bağımsızlığına kavuştu. Bunun üzerine, İspanyalılar'ın düşmanı sıfatıyla Felemenkliler, aynı tarzda İspanyalılar'a düşman bulunan

Portekizliler'le dost oldular. Brezilya'nın fethetmedikleri kısmını, bundan ötürü, Portekiz Kralı'na bırakmayı kabul ettiler. Kral, Felemenkliler'in fethettiği bölgeyi, böyle hayırlı müttefiklerle üzerinde çekişmeye değmez bir sorun olarak, onlara bırakmaya razı oldu. Fakat Felemenk hükümeti pek az sonra Portekizli sömürgecilere kıymaya başladı. Bunlar sızlanmakla zaman geçirecek yerde, yeni efendilerine karşı silaha sarıldılar. Anayurtla danışıklı dövüş etmekle birlikte, onun açıktan açığa hiçbir yardımını görmeden, doğrusu, yiğitlikleri ve azimleri sayesinde Felemenkliler'i Brezilya'dan dışarı püskürttüler. Bundan ötürü, ülkenin hiçbir bölgesini elde tutmaya imkân görmeyince, onu olduğu gibi Portekiz hükümdarına geri vermek, Felemenkliler'in işine geldi. Söylentiye göre sömürgede melez, beyazla zenci karışık ve Portekiz-Brezilya kırması olmak üzere ya Portekizli ya Portekiz soyundan altı yüz bini aşkın ahali vardır. Öyle sanılıyor ki, Amerika'da, hiçbir sömürgede Avrupa kökenli bunun kadar çok ahalisi olan yer yoktur.

On beşinci yüzyıl sonlarına doğru ve on altıncı yüzyılın büyük kısmında, okyanuslar üzerinde iki büyük denizci devlet İspanya ile Portekiz'di. Çünkü Venedik'in ticareti Avrupa'nın her yanına dalbudak salmakla birlikte, donanmaları Akdeniz'den öteye hemen hemen hiç sefer etmiş değildi. İlk keşfeden kendileri olduğu için İspanyalılar, bütün Amerika'ya sahip çıkmak istiyorlardı; Portekiz devleti gibi büyük bir denizci devletin Brezilya'yı yurt edinmesine engel olamıyorlardı ama, o zamanlar İspanyalı adından öyle ürkülüyordu ki, Avrupa'nın çoğu öbür milletleri, o büyük kıtanın herhangi bir başka bölgesinde yerleşmeye korkuyordu. Florida'yı yurt edinmeye kalkan Fransızlar'ın topunu birden İspanyalılar öldürmüşlerdi. Ama, yenilmez Armada adını verdiği donanmasının on altıncı yüzyıl sonlarına rastlayan yenilgisi ya da başarısızlığa uğraması üzerine, deniz kuvvetinin zayıf düşmesiyle artık, o millette öbür Avrupa milletlerini önleyecek takat kalmadı. Bu nedenle okyanus üzerinde limanları olan büyük milletlerin hepsi; İngilizler, Fransızlar, Felemenkliler, Danimarkalılar ve İsveçliler, on yedinci yüzyıl içinde yeni dünyada bazı yurt edinme girişimlerine kalkıştılar.

İsveçliler, New Jersey'de yerleştiler. Ana yurdun desteğini görse, bu sömürgenin pek âlâ gelişebilecek durumda olduğunu hâlâ orada bulunan İsveçli ailelerin sayısı ispata yeter. Ama İsveç gereğince ilgilenmediği için,

burasını çok geçmeden New York'taki Felemenk sömürgesi yuttu. Bu sömürge de, 1764'de, İngilizlerin egemenliği altına girdi.

Yeni Dünya'da Danimarkalılar'ın elinde bulunan ülkeler, olmuşu bitmişi, yalnızca St. Thomas ve Santa Cruz adacıklarından oluşur. Hem de bu ufak yerleşme yerleri, tekelci bir ortaklığın yönetimi altında idiler. Gerek sömürgecilerin fazla ürününü satın almak, gerekse başka ülkelerden muhtaç oldukları malları onlara sağlamak hakkı, tek başına, ortaklığındır. Bundan ötürü, ortaklığın, alımlarında olsun satımlarında olsun, sömürgecileri hem ezecek gücü, hem de bu yolda onu son derece ayartan nedenler vardı. Hangi ülke için olursa olsun, hükümetlerin en kötüsü, tacirlerden oluşan tekelci bir ortaklıkça yönetilmektedir. Öyle iken o, bu sömürgelerin ilerlemesini yavaşlatıp gevşetmekle birlikte, büsbütün durduramadı. Danimarka'nın ölen kralı bu ortaklığı bozdu. O zamandan beri, bu sömürgeler refah içinde yüzmektedir.

Felemenk'in gerek Batı gerek Doğu Hint ülkelerindeki yerleşme yerleri, ta baştan, tekelci bir ortaklığın yönetimine verilmiştir. Onun için, kimisinde gelişme, nice zamandır halkın yerleşip yurt edindiği hemen hemen herhangi bir başka ülkedekine kıyasla epey ileri olmakla birlikte, yeni sömürgelerden çoğundakine kıyasla cansız ve yavaştır. Surinam sömürgesi pek büyük olmakla birlikte, hâlâ öbür Avrupa milletlerinin şeker sömürgelerinin çoğuna göre aşağı kalmaktadır. Şimdi New York ve New Jersey illeri olarak ikiye bölünen Nova Belgia sömürgesi de, Felemenkliler'in yönetiminde kalmış olsaydı bile, belki az zamanda büyüyecekti. İyi toprağın bol ve ucuz oluşu öyle güçlü refah nedenidir ki, bunun etkin bir şekilde işleyişini büsbütün körletmek, en kötü hükümetin de kolay kolay elinden gelmez. Sonra, ana yurttan çok uzak bulunmaları, sömürgecilere, ortaklıkça aleyhlerine olmak üzere yararlanılan tekelden kaçakçılık yaparak az çok yakayı sıyırmaları imkânını verir. Şimdi ortaklık, bütün Felemenk gemilerine, yüklerini değeri üzerinden yüzde iki buçuk ruhsatiye bedeli ödeyerek Surinam ile ticaret etme izini vermektedir. Yalnızca, Afrika'dan Amerika'ya, hemen hemen tümü köle alım satımından oluşmak üzere doğrudan doğruya yapılan ticareti, ortaklık, sırf kendisine alıkoymaktadır. O sömürgenin şimdi içinde yaşadığı refah düzeyinin başlıca etkeni, ihtimal ki, ortaklığın tekelci ayrıcalıklarındaki bu gevşemedir. Felemenkliler'in iki belli başlı adası, Curaçoa ile Eustatia, bütün milletlerin gemilerine açık olan serbest limanlardır. Limanları ancak bir tek milletlerin gemilerine açık

tutulan daha iyi sömürgeler ortasında, o iki çorak adanın refahında, bu serbestlik en büyük etken olmuştur.

Geçen yüzyılın büyük kısmı ile şimdiki yüzyılın bir kısmında, Fransa'nın Kanada sömürgesi, tekelci bir ortaklığın yönetiminde idi. Böyle elverişsiz bir yönetim altında ilerleyişi, öteki yeni sömürgelerin ilerleyişine kıyasla ister istemez çok yavaştı. Fakat Missisipi projesi denilen iş suya düşüp bu ortaklık feshedilince, ilerleme çok daha hızlandı. Ellerine geçtiği zaman İngilizler, orada Rahip Charlevoix'nın yirmi otuz yıl önce bu ülke için saptadığı rakamın aşağı yukarı iki katı ahali buldular. Bu Cizvit keşişi, ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmıştı ve orasını önemce olduğundan aşağı göstermeye eğilimi yoktu.

Fransız sömürgesi St. Domingo'yu, korsanlarla haydutlar kurmuştu. Bunlar uzun zaman Fransa'nın ne kayırmasını istediler, ne de nüfuzunu tanıdılar. Bu eşkıya[287] sürüsü, Fransa'nın nüfuzunu tanıyacak yurttaş kıvamına gelince de, o nüfuzun uzun zaman pek tatlı kullanılması gerekti. O dönemde, bu sömürgede, nüfus ve bayındırlık çabuk aldı yürüdü. Fransa'nın bütün öbür sömürgeleriyle birlikte, bir süre altında kaldığı tekelci ortaklığın baskısı da onun gelişmesini, kuşkusuz geciktirmekle birlikte, büsbütün durduramamıştı. O baskıdan kurtulur kurtulmaz, yeniden refah yolunu tuttu. Burası şimdi, Batı Hint Adaları'ndaki şeker sömürgelerinin en önemlisi olup, ürünü söylentiye göre, bütün İngiliz şeker sömürgelerinin tüm ürününden çoktur. Fransa'nın öbür şeker sömürgelerinin hepsinde işler genellikle çok yolundadır.

Bununla birlikte, İngilizler'in Kuzey Amerika'daki sömürgelerinden daha çabuk ileri giden sömürge yoktur.

Bol bol iyi toprak ve işlerini kendi bildikleri gibi görme serbestliği, öyle görülüyor ki, bütün yeni sömürgelerde refahın en büyük iki nedenidir.

İyi toprak, Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinde kuşkusuz alabildiğine boldur ama, İspanyalılar'la Portekizliler'in sömürgelerine kıyasla az olup, geçen savaştan önce Fransızlar'ın elinde bulunanlardan kimisine göre fazla değildir. Şu var ki, İngiliz sömürgelerindeki siyasal kurumlar bu toprağın bayındırılıp işlenmesine, öbür üç milletten herhangi birinin sömürgelerindeki kurumlardan daha uygun gelmiştir.

Birincisi, işlenmemiş toprağı işgal, İngiliz sömürgelerinde büsbütün önlenmiş olmamakla birlikte, herhangi bir başka sömürgedekine göre daha sınırlanmıştır.

Her mülk sahibine sınırlı bir zaman içinde topraklarının belli bir kısmını bayındırma ve ekip biçme ödevini yükleyen; bu yapılmadığı takdirde, o gereğince ilgilenilmeyen toprakların bir başkasına verileceğini ilan eden sömürge kanununun, belki pek sıkı uygulanmamış bile olsa, yine de biraz etkisi dokunmuştur.

İkincisi, Pennsylvania'da, mülkün büyük evlada kalması hakkı yoktur; topraklar da, taşınır mallar gibi, ailenin bütün çocukları arasında eşitlik üzere bölüşülür. New England illerinden üçünde, en yaşlı evlada, Musa Peygamber'in yasasında olduğu gibi, yalnızca iki pay düşer. Onun için, bu illerde belli bir kimse bazen, haddinden fazla toprak işgal ederse, bir iki kuşak geçmekle, bu toprağın yeniden yeterince parçalanması olasıdır. Öbür İngiliz sömürgelerinde, mülkün en büyük evlada kalması doğrusu İngiltere hukukundaki gibi olur.

Ama bütün İngiliz sömürgelerinde, hep, bir tür kişisel hizmet veya para karşılığı mutlak şekilde almış olan toprağa tasarruf hakkı, ferağı kolaylaştırır; ve eline senetle geniş bir toprak parçası geçen kimse yalnızca hizmet yerine kabul edeceği ufak bir belli kirayı kendine alıkoyarak, toprağın büyük kısmını elinden geldiğince tezlikle başkasına ferağ etmeyi genellikle çıkarına uygun görür.

İspanya ve Portekiz sömürgelerinde, üzerine herhangi bir şeref unvanı ekli bulunan bütün o büyük toprak mülklerinin miras kalışında, Majorazzo hakkı[288] denilen şey vardır. Bu tür mülkler hep, tek kişiye geçer ve gerçekte, şartla kısıtlı olup, başkasına temlik edilemez. Fransız sömürgeleri, toprak tevarüsünde,[289] küçük evlatları, doğrusu İngiliz kanunundan çok daha fazla kayıran Paris örfüne bağımlıdır. Gelgelelim, Fransız sömürgelerinde, şövalyelik ve biat[290] yöntemi uyarınca asilzadelik hukukunca üzerinde tasarrufta bulunulan bir toprak mülkünün herhangi bir parçası ferağ edilirse, bu parça ya metbuun[291] ya ailenin mirasçısı lehine sınırlı bir süre içinde yeniden satın alınma hakkına bağımlıdır; ülkenin bütün en büyük toprak mülklerinin hepsine bu tür asilzadelik hukuku gereğince tasarruf edilmekte olup; bu hal, ferağ[292] ister istemez

güçleştirmektedir. Ama, yeni bir sömürgede işlenmemiş büyük bir toprak mülkünün, miras yolundan çok, ferağ yoluyla pek daha çabuk bölünmesi olasıdır. Önceden de görülmüştü ki, yeni sömürgelerin tez elden refaha kavuşmasında, iyi toprağın bolluğu ve ucuzluğu başlıca etkenlerdir. Toprak, bir elde kalmakla, gerçekte, bu bolluk ve ucuzluk ortadan kalkar. Üstelik, bir elde kalışı, işlenmemiş toprağın bayındırılmasını baltalayan en büyük engeldir. Gelgelelim, toprağın bayındırılıp işlenmesinde kullanılan emek topluluğa en büyük ve en değerli ürünün verilmesinde etken olur. Bu durumda ürünü, emeğin hem kendi ücretlerini ve emeği kullanan sermayesinin kârını hem de işlediği arazinin rantını öder. Şu halde, İngiliz sömürgecilerinin emeği, toprağın bayındırılmasında ve işlenmesinde daha çok kullanıldığı için, muhtemel olarak toprağın bazı ellerde toplanmasından ötürü az çok başka işlere doğru sapmış olan öteki üç milletten herhangi birinin emeğine göre, miktar ve değerce daha fazla ürün vermek gerekir.

Üçüncüsü, İngiliz sömürgecilerinin emeğinin, miktarca ve değerce daha fazla ürün vermesi olası bulunduğu gibi, vergileri ağır olmadığı için, bu ürünün daha büyük bir kısmı da kendilerine kalır. Onlar bu kısmı biriktirebilir ve daha da çok emeği işe koşmak için kullanabilirler. İngiliz sömürgecilerinin, ana yurdun savunması ya da mülki yönetim masrafının görülmesi yolunda henüz hiçbir yardıma katıldıkları olmamıştır. Tersine, kendileri bugüne dek, hemen hemen tamamıyla anayurdun sırtından savunulmuştur. Ama, donanmalarla orduların masrafı, mülki hükümet için gerekli masrafa göre nispet kabul etmeyecek kadar fazladır. Sömürgelerin mülki yönetim masrafı her zaman çok sınırlı kalmıştır. Genellikle valiye, yargıçlara, daha bir takım zabıta memurlarına geçer aylık verilmesi ve en faydalı birkaç bayındırlık yapıtının bakımı için gerekli masrafla sınırlı kalmıştır. Son karışıklıklar başlayıncaya değin, Massachusetts Bay'e ait mülki örgüt masrafı, yılda yaklaşık 18.000 İngiliz lirası tutardı. New Hampshire ile Rhode Island'ınki 3.500'er lira idi. Connecticut'ınki 4.000 lira idi. New York ile Pennsylvania'nınki 4.500'er lira, New Jersey'inki 1,200 lira, Virgina ile Güney Carolina'nınki 8'er bin lira idi. Nova Scotia'nın ve Georgia'nın mülki örgüt masrafının bir kısmı, parlamentonun yıllık bir bağışıyla karşılanmaktadır. Ama, sömürgenin kamu masrafları için Nova Scotia ayrıca yılda yalnızca 7.000 İngiliz lirası, Georgia ise yılda yaklaşık 2.500 İngiliz lirası para vermektedir. Sözün kısası, hesabı kesin olarak elde edilmeyen Maryland ile Kuzey Carolina'nın mülki örgütü dışında, Kuzey

Amerika'daki türlü mülki örgütlerin hepsi, şimdiki karışıklıklar başlamadan önce, ahaliye yılda 64.700 İngiliz lirasından fazlaya mal olmuyordu. Üç milyonluk nüfusun ne az masrafla, nasıl, hem de ne güzel yönetilebileceğinin her zaman hatırda tutulmaya değer bir örneği... Hükümet masrafının en önemli kısmı, yani savunma ve korunma gideri, gerçekte, boyuna anayurdun başına kalmıştır. Üstelik sömürgelerde yeni bir valinin kabul töreni, yeni bir meclisin vb. açılmasına ilişkin mülki hükümet törenleri, enikonu güzeldir ama, bunların yanı sıra masraflı hiçbir gösteriş ya da geçit resmi olmaz. Kilise yönetimleri aynı derecede idareli bir düzen üzere yürütülmektedir. Bunlar öşür nedir bilmezler. Sayıları hiç de çok olmayan rahipleri ya ufak maaşlarla ya halkın gönlünden kopan yardımlarla geçinir. İspanya ve Portekiz devletleri ise tersine, bir kısım masraflarını sömürgelerinden devşirilen vergilerle çıkarırlar. Sömürgelerinden topladığı vergiler, genellikle kendilerine harcandığı için, Fransa, sömürgelerinden gerçekte hiçbir zaman hatırı sayılır bir gelir elde etmemiştir. Fakat bu üç milletin üçünün de sömürge hükümeti, çok daha masraflı törenlerle yönetilmektedir. Örneğin Peru'da, yeni bir kral vekilinin kabul töreni için harcanan para, çoğu zaman pek aşırı olmuştur. Bu çeşit törenler, o vesilelerle varlıklı sömürgecilerin ödediği gerçek vergiler olmakla kalmayıp bütün başka vesilelerle de çalım satma ve masrafa girme alışkanlığını onlara aşılamaya yardım eder. Bunlar hem ara sıra ortaya çıkan pek yürekler acısı vergilerdir; hem de aynı türden daha yürekler acısı sürekli vergilerin, yani perişan edici bireysel gösteriş ve israfın kökleşmesine yardım eder. Yine bu üç milletin her üçünün sömürgelerinde, kilise yönetimi, pek mi pek ezicidir. Üçünde de öşür vardır ve İspanya ile Portekiz sömürgelerinde aşırı şiddetle tahsil edilir.[293] Ayrıca hepsinde, sürüsüne bereket dilenci keşişler ortalığı haraca keserler. Keşişlere sadaka vermelerinin bir ödev ve onları eli boş çevirmelerinin pek büyük bir günah olduğu büyük özenle kendilerine belletilen yoksulların sırtında, keşişlerin dilenciği, din açısından hem hoş görüldüğü hem aziz tutulduğu için pek yürekler acısı bir vergidir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, o sömürgelerin hepsinde toprakları en fazla ellerinde toplayanlar, rahiplerdir.

Dördüncüsü, arta kalan yahut kendi tüketimlerini aşan ürünlerinin elden çıkarılması bakımından İngiliz sömürgeleri, herhangi bir başka Avrupa milleti sömürgesine göre daha çok kayrılmış, kendilerine daha geniş bir pazar bırakılmıştır. Her Avrupa milleti, sömürgelerinin ticaretini aşağı

yukarı yalnız kendi elinde toplamaya çalışmış; dolayısıyla da, yabancı milletlere ait gemilerin onlarla serbest ticaret etmesini, onların da herhangi bir yabancı milletten Avrupa malı ithal eylemelerini yasak etmiştir. Ancak, bu tekelin çeşitli uygulama tarzı birbirinden pek farklı olmuştur.

Kimi milletler, sömürgelerinin bütün ticaretini, tekelci bir ortaklığa bırakmışlar; sömürgeciler, gereksindikleri bütün Avrupa mallarını ondan almak, ürünlerinin bütün fazlasını ona satmak zoru altında tutulmuşlardır. Bundan ötürü, ortaklığın çıkarı hem Avrupa mallarını elden geldiğince pahalıya satıp sömürge ürünlerini imkân ölçüsünde ucuza almakta hem de, Avrupa'da pek yüksek fiyata satabileceğinden fazlasını, o düşük fiyata bile satın almamakta idi. Hem sömürgenin ürün fazlasının değerini her zaman düşürmekte hem miktarının doğal artışını çoğu zaman tavsatıp durdurmakta çıkar vardı. Yeni bir sömürgenin doğal çalışmasını kösteklemek için hakkıyla akıl edilebilecek bütün çareler içinde, tekelci bir ortaklık kuşkusu en etkinidir. Öyle iken, Felemenk'in tuttuğu yol bu olmuş ama Felemenk ortaklığı, bu yüzyıl içinde, birçok bakımdan tekelci ayrıcalıklarını kullanmaktan vazgeçmiştir. Ölen kralın saltanatı zamanına gelinceye dek Danimarka da aynı yolun yolcusu idi. Fransa, bu siyaseti zaman zaman benimsemiştir. İler tutar yeri olmadığı için bütün öbür milletlerce, 1755'te terk edilmesinden beri, o siyaseti, son zamanlarda Portekiz, hiç değilse Brezilya'nın iki kalbur üstü ili –Fernambuco ile Marannon– hakkında benimsemiştir.

Öbür milletler, sömürgelerinin bütün ticaretini, tekelci bir ortaklık kurmaksızın, anayurdun belli bir limanı ile sınırlamışlardır; bir gemi o limandan ancak ya başka gemilerle birlikte kafile halinde ve belli zamanda, ya da tek başına olduğu takdirde, karşılığında çokluk pek büyük harç ödenen özel bir ruhsatiye ile yola çıkabilir. Bu siyaset, gereken limandan, gereken zamanda ve gereken gemilerle yapmaları şartıyla, sömürgeler ticaretini, gerçekte, anayurdun bütün yerli halkına açmıştır. Fakat bu ruhsatiyeli gemileri donatmak için sermayelerini bir araya getiren türlü tacirlerin hepsinin el birliği ile hareket etmek işlerine uygun geldiğinden, bu tarzda yapılan ticaret, ister istemez, hemen hemen tekelci bir ortaklık ticaretinin dayandığı aynı ilkelere göre yürütülür. Bu tacirlerin kârı, aşırılıkta ve insafsızlıkta ondan pek aşağı kalmaz. Sömürgelerin gereksinmeleri iyi sağlanmaz olur; bunlar hem pek pahalıya almak hem pek ucuza satmak zorunda kalırlar. Ama, şu son birkaç yıla gelinceye dek,

İspanya hep bu yolu tutmuştu. Onun için de, İspanyol Batı Hint Adaları'nda, söylentiye göre bütün Avrupa malları ateş pahası imiş. Ulloa'dan öğreniyoruz ki, Quito'da demirin libresi İngiliz parası ile aşağı yukarı dört peniden altı peniye, çeliğin libresi ise altı peniden dokuz peniye dek satılırmış. Ama sömürgelerin kendi ürünlerini elden çıkarmaları, özellikle, Avrupa malı satın almak içindir. Şu halde sömürgeler Avrupa malına ne denli fazla para verirlerse, kendi ürünlerine karşılık gerçekten ellerine geçen o denli az olur. Birinin pahalı olması öbürünün ucuz olması demektir. Bu bakımdan, Portekiz'in, Fernambuco ile Maronnon dışında bütün sömürgelerine karşı siyasal tutumu İspanya'nın eski tutumunun aynıdır; o iki sömürgeye karşı ise, son zamanlarda, Portekiz büsbütün kötü bir tutum benimsemiştir.

Öbür milletler, sömürgelerinin ticaretini, bütün uyruklara serbest bırakmaktadır. Uyruklar, anayurdun türlü limanlarının hepsinden sömürgelerle ticaret edebilir ve olağan gümrük evrakından başka ruhsatiyeleri olmasına gerek yoktur. O takdirde, başka başka tacirlerin sayısı ve dağınık durumu herhangi bir şekilde topluca elbirliği etmelerini imkânsızlaştırır ve aralarındaki rekabet, pek aşırı kâr etmelerini önlemeye yeter. Böylesine geniş görüşlü bir siyasal tutumla, sömürgelerin akla uygun bir fiyata hem kendi ürünlerini satmaları hem Avrupa mallarını satın almaları kabil olur. Ama Plymouth ortaklığının, sömürgelerimizin henüz emekleme çağına rastlayan dağılmasından bu yana, İngiltere hep bu yolu tutagelmiştir. Yine Fransa'nın da davranış çizgisi genellikle bu olmuş; adına İngiltere'de çokluk Fransız Missisippi Ortaklığı denilen şirketin dağılmasından beri, o kararda kalmıştır. Bundan ötürü, Fransa ile İngiltere'nin sömürgeleriyle yaptıkları ticarette kârlar, rekabet bütün öbür milletlere açık bulunduğu takdirde olabileceğine göre kuşkusuz biraz yüksektir ama, hiç de pek aşırı değildir; dolayısıyla da bu milletlerden her ikisinin çoğu sömürgelerinde, Avrupa malları aşırı derecede pahalı değildir.

Ürünlerinin fazlasını ihraç konusunda da, Büyük Britanya sömürgeleri, yalnız bazı mallar bakımından anayurt piyasasına hapsedilmiştir. Bu mallar denizcilik kanununda ve ondan sonraki daha bir takım kanunlarda, teker teker gösterildikleri için, bunlara cetvele giren mallar denilmiştir. Geri yanına cetvele girmeyen mallar denilmekte; bunlar, başka ülkelere doğrudan doğruya ihraç edilebilmektedir. Elverir ki, sahipleri ve tayfasının

dörtte üçü Britanya uyruğu olan Britanya gemileriyle ya da sömürge gemileriyle gönderilsinler.

Cetvele girmeyen mallar arasında, Amerika ile Batı Hint Adaları'nın en önemli bazı ürünleri, tahılın her türlüsü, kereste, et salamurası, balık, şeker ve rom vardır.

Bütün yeni sömürgelerde ekimin ilk, belli başlı hedefi, tabii, tahıldır. Tahıl sürümü için, kanun, sömürgelere pek geniş bir pazara müsaade etmekle onları bu ekimi, seyrek nüfuslu bir ülke tüketiminin çok üstüne çıkarmaya; böylece, boyuna artıp giden bir nüfusa yetecek nafakayı önceden hazırlamaya özendirir.

Baştan aşağı ormanla kaplı bulunduğu için kerestelik ağaç değerinin ya az ya hiç olduğu bir ülkede, toprağın bayındırılmasına başlıca engel, araziyi temizleme masrafıdır. Kerestelerinin sürümü için sömürgelere pek geniş bir pazar bırakmakla, kanun, haliyle fazla para etmeyecek bir malın fiyatını yükseltip, haliyle yalnız masraftan oluşacak şeyden onların biraz kâr etmelerini mümkün kılarak, toprak bayındırılmasını kolaylaştırmayı gözetir.

Yarı yarıya bile yerleşilmiş ve işlenmiş olmayan bir ülkede hayvanlar, doğal olarak, ahalinin tüketiminden fazla ürer ve bu yüzden çokluk değerleri ya azdır, ya hiç yoktur. Gelgelelim, önceden de gösterilmişti ki, bir ülke topraklarının büyük kısmı işlenebilmek için, önce hayvan fiyatı ile zahire fiyatı arasında belli bir oran bulunmak gerekir. Cansız ve canlı olmak üzere, her şekilde Amerika hayvanı için pek geniş bir pazara müsaade etmekle kanun, yüksek fiyatı toprağın bayındırılmasına böylesine gerekli bir malın değerini yükseltmeyi gözetir. Fakat postlarla derileri cetvele giren mallar arasına sokup, Amerika hayvanlarının değerini düşürmeye vesile olan III. George'un 4'üncü saltanat yılındaki kanunların 15'inci bölümü, bu serbestliğin hayırlı etkilerini biraz eksiltmiş olsa gerektir.

Sömürgelerimizde balıkçılığı ilerleterek, Büyük Britanya'nın gemilerini ve deniz gücünü çoğaltmak, kanun koyucunun hemen hemen hiçbir zaman üzerinden gözünü ayırmadığı görülen bir hedeftir. Bu nedenle, sömürgelerdeki balıkçılık, serbestliğin sağlayabileceği olanca özendirmeyi görmüş; öyle olduğu için de gelişmiştir. Son karışıklıklardan önce, özellikle New England'daki balık avcılığı, belki dünyanın en önemli balıkçılığı idi. Büyük Britanya'da hesapsız bir prim verilmesine karşın, çoğu kimselerin

(doğruluğuna güvenilir iddiasında olmadığım) fikrince, tüm ürünü, her yıl ödenen primlerin tutarını pek geçmeyecek kadar az sonuç alınan balina avcılığı, New England'da, hiçbir prim olmaksızın, çok geniş ölçüde yapılmaktadır. Balık Kuzey Amerikalılar'ın İspanya, Portekiz ve Akdeniz'le ticaretini yaptıkları belli başlı maddelerden biridir.

Başlangıçta, şeker cetvele giren bir maldı; yalnız Büyük Britanya'ya ihraç edilebiliyordu. Fakat, büyük şeker çiftçiliği sahiplerinin bir önerisi üzerine, 1731'de, dünyanın her yanına şeker ihracına izin verildi. Gelgelelim, bu serbestlik verilirken konulan kısıntılar, Büyük Britanya'daki yüksek şeker fiyatı ile bir araya gelince, ihraç iznini büyük ölçüde etkisiz bırakmıştır. Britanya'nın şeker tarımı alanlarında üretilen şekerin hepsi için, Büyük Britanya ile sömürgeleri hâlâ hemen hemen biricik pazar olmakta devam etmektedir. Oralarda tüketim öyle hızla artmaktadır ki, gerek Jamaika'daki, gerekse (1763 Paris Antlaşması'yla) İngiltere'ye bırakılan adalardaki[294] artan gelişme dolayısıyla, şu son yirmi yılda şeker ithali pek çoğaldığı halde, yabancı ülkelere ihracat, söylentiye göre, eskisinden pek fazla değildir.

Amerikalılar'ın Afrika kıyısı ile yaptıkları ticarette, rom pek önemli bir maddedir; roma karşılık Amerikalılar, oradan zenci köleler getirirler.

Amerika'nın her türlü tahıl, et salamurası ve balık şeklindeki bütün ürün fazlası, cetvele giren mallar arasına sokulup, öylece Büyük Britanya piyasasına akmaya zorlansa, bunun kendi halkımızın çalışma ürününe çok zararı dokunur. İhtimal ki, Amerika'nın çıkarını kollamaktan çok, o zarardan korkulduğu içindir ki, bu önemli mallar hem cetvele sokulmamış, hem başka bütün tahılların ve salamura etlerin Büyük Britanya'ya girmesi yasak edilmiştir.

Cetvele girmeyen mallar, başlangıçta dünyanın her yanına ihraç edilebiliyordu. Bir kez cetvele girmiş bulunduğu için, kereste ile pirinç sonradan cetvel dışı edildiğinde, Avrupa piyasası bakımından, Finisterre Burnu güneyine düşen ülkelere hasrolundu. Cetvele girmeyen bütün mallar, III.

George'un 6'ncı saltanat yılındaki kanunların 52'inci bölümü gereğince buna benzer kısıntılara bağımlı tutuldu. Avrupa'nın Finisterre Burnu güneyine düşen bölgeleri sanayici ülkeler değildir. Onun için, sömürge gemilerinin oralardan dönüşte yurda, bizimkilerine zararı dokunacak mamuller getirmesini pek öyle kıskanmıyorduk.

Cetvele giren mallar iki türlüdür: Birincisi, ister Amerika'nın kendine özgü ürününden olan, ister anayurtta ya üretilemeyen, ya da hiç değilse üretilmeyen mallardır. Şeker pekmezi, kahve, hindistan cevizi, tütün, yeni bahar, zencefil balina kanatları, ham ipek, ham pamuk, kunduz derisi ve başkaca Amerika kürkleri, çivit, ağaç sarı boya ve öbür ağaç boyaları bu türdendir. İkincisi, Amerika'nın kendine özgü ürününden olmayan, ancak anayurt talebinin büyük kısmını karşılayacak miktarlarda olmasa da anayurtta üretilen ya da üretilebilecek olan ve büyük bir kısmı yabancı ülkelerce sağlanan mallardır. Bütün denizcilik gereçleri, direkler, serenler ve civadarlar, katran, zift ve terementi, külçe ve çubuk demir, bakır cevheri, postlar ve deriler, potas ve saf kalya taşı bu türdendir. Birinci türden mallar ne denli çok ithal edilse, anayurt ürününden herhangi bir kısmın üretimini tavsatamaz ya da satışına zarar veremezdi. Anayurt piyasasına hasredilmekle, bunları, tacirlerimizin hem tarım alanlarında daha ucuza satın alıp dolayısıyla anayurtta daha elverişli kârla satmaları, hem de sömürge tarım alanlarıyla yabancı ülkeler arasında kazançlı bir yük taşımacılığı kurmaları kabil olacağı umuluyordu. Büyük Britanya da bu malların ilk ithal edildikleri Avrupa ülkesi olarak ister istemez merkezlik ve ambarlık edecekti. Yine, ikinci çeşit malların ithalinin, yurt içinde üretilen mallar türünden malların satışına değil, yabancı ülkelerden getirilen malların satışına dokunacak şekilde tertiplenebileceği düşünülüyordu, çünkü uygun resimler aracılığı ile bunların, her zaman yerli mallardan epey ucuz hale getirilebilmesi mümkün görülüyordu. İşte, bu gibi malların anayurt piyasasına hasredilmesinden maksat, Büyük Britanya ürününün değil, hangi ülkelerle olan ticaret dengesi Büyük Britanya'nın aleyhine olduğuna inanılıyorsa, o yabancı ülkeler ürününün kösteklenmesi idi.

Büyük Britanya'dan başka herhangi bir ülkeye, sömürgelerden direk, seren ve civadara, katran, zift ve terementi ihracının yasak edilmesi; tabii, sömürgelerde kerestelik ağaç fiyatını düşürmeye, dolayısıyla da, sömürge topraklarının bayındırılmasına belli başlı engel olan arazi temizleme

masrafını artırmaya vesile oluşturdu. Gelgelelim, bu yüzyılın başlarında, 1703'de, İsveç katran ve zift ortaklığı, kendi gemileriyle, kendi koyduğu fiyatlar üzerinden ve uygun göreceği miktarlarda olmadıkça mallarının ihracını yasak ederek, İngiltere'ye karşı mallarının fiyatını yükseltmeye çalıştı. Tüccarca politikanın bu dikkate değer örneğine karşı koymak ve gerek İsveç'in gerek bütün öbür kuzey devletlerinin eline bakmaktan imkân ölçüsünde kurtulmak için, Büyük Britanya, Amerika'dan gemi gereçleri ithaline prim verdi. Bu prim etkisini, kerestelik ağacın Amerika'daki fiyatını ana yurt piyasasına hasredilişin düşürebileceğine kıyasla çok fazla yükseltmekle gösterdi. Her iki düzenleme de aynı zamanda kabul edilmiş olduğu için, bunların ortaklaşa sonucu, Amerika'daki arazi temizlemeyi tavsatmak değil, gayrete getirmek oldu.

Külçe ve çubuk demir de, cetvele giren mallar arasına sokulmuştur ama, Amerika'dan ithallerinde, bir başka ülkeden getirtilirken bağımlı bulundukları azımsanmayacak resimlerden bağışık tutuldukları için, bu düzenlemenin bir yanının Amerika'da demir fırınları kurulmasını teşvikte, öte yanının onu engellemesine kıyasla, daha çok katkısı vardır. Bir demir fırını kadar odun tüketimine ihtiyaç gösteren, ya da ormandan geçilmeyen bir ülkede arazi temizlenmesine[295] onun kadar yardımı dokunan sanayi yoktur.

Bu düzenlemelerden kimisinin Amerika'da kerestelik ağaç değerini yükseltmek ve öylece arazi açmayı kolaylaştırmak eğilimini, kanun koyucu, ihtimal ne aklından geçirmiş, ne de anlamıştı. Fakat o düzenlemelerin faydalı etkileri bu bakımdan rastlantı olmakla birlikte, o yüzden daha az gerçek de değildir.

Amerika'daki Britanya sömürgeleri ile Batı Hint Adaları arasında, cetvele giren ve girmeyen mallar üzerinden, ticaret serbestliğinin en mükemmeline izin verilmiştir. Bu sömürgeler artık öyle kalabalıklaşmış, öyle zenginleşmişlerdir ki, her biri, ötekilerinden bazısında, her kısım ürününü sürecek büyük ve geniş bir piyasa bulmaktadır. Topu birlikte, birbirinin ürünü için büyük bir iç pazar oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, sömürgelerinin ticaretine karşı İngiltere'nin geniş görüşlü davranışı, daha çok, onların ya işlenmemiş haldeki ya imalatının pek ilk aşamasında denilebilecek olan ürünlerinin sürüleceği pazara inhisar etmiştir. Daha gelişmiş ve daha ince mamulleri, sömürge işi dahi olsalar,

Büyük Britanya tacirleri ile imalatçıları, kendilerine alıkoymayı yeğ tutarlar. Bu tür sanayinin sömürgelerde kurulmasının, kimi zaman yüksek resimler, kimi zaman kesin yasaklarla önlenmesi için, kanun koyucunun gönlünü de etmişlerdir.

Örneğin, Britanya şeker tarımı alanlarından gelen esmer şeker için, ithal halinde kental[296] başına yalnızca 6 şilin 4 peni ödenirken, beyaz şeker için 1 İngiliz lirası 1 şilin 1 peni, katmerli ya da yalın kat arıtılmış kelle şeker için 4 İngiliz lirası 2 şilin 5 8/20 peni ödenmektedir. Bu ağır resimler konulduğu sırada Büyük Britanya, İngiliz sömürgeleri şekerinin ihraç olunabileceği biricik pazardı; hâlâ da belli başlı pazar olmakta devam ediyor. dolayısıyla, bu resimler ilk başta, şekerin herhangi bir yabancı piyasa için, şimdi ise, tüm ürünün belki onda dokuzundan çoğunu tek başına çeken piyasa için balçıkla ağartılmasını ya da arıtılmasını yasak etmek demekti. Nitekim, şekeri balçıktan geçirerek ağartma ya da arıtma sanayisi, Fransa'nın bütün şeker sömürgelerinde, kendi piyasalarına dönük olandan başkası için o sanayinin gelişmesine pek az çalışılmıştır. Grenada Fransızlar'ın elinde iken, hemen hemen her şeker tarımı alanında, şekeri hiç değilse balçıktan geçirerek ağırtacak bir tasfiyehane vardı. Ada İngilizler'in eline düşeliberi, bütün bu tür işletmeler yüzüstü bırakılmış olup, güvenilecek biçimde bana dediklerine göre, kalanlar şimdi (1773 Ekimi'nde) iki üçü geçmemektedir. Bununla birlikte, balçıktan geçirilerek ağartılmış ya da arıtılmış şeker, kelle biçiminden toz haline getirildi mi, şimdi gümrük idaresinin hoş görüsü ile, çokluk esmer şeker imişçesine ithal edilmektedir.

Büyük Britanya, Amerika'nın külçe ve çubuk demiri mamullerini, bir yandan benzeri malların herhangi bir başka ülkeden ithalinde bağımlı olduğu resimlerden bağışık tutarak özendirirken Amerika'daki sömürgelerinden herhangi birinde çelik fırınları ve keski makineleri kurulmasını kesinlikle yasak etmektedir. Sömürgecilerin kendi gelecekleri için bile bu ince sanayi ile uğraşmalarını hoş görmemekte, gereksindikleri bütün bu tür malları Britanya tacirleriyle sanayicilerinden satın almalarında ayak diremektedir.

Büyük Britanya, Amerika işi şapkaların yünlerin ve yünlülerin, bir ilden öbürüne su yolu ile ihracını ve hatta beygir sırtında yahut araba ile karadan taşınmasını yasak etmektedir. Öyle bir düzenleme ki, o tür malların uzak

yerlerde satışı için sanayi kurulmasını büsbütün engeller ve böylece, sömürgecilerinin çalışmasını içine dönük bir ailenin çokluk kendi ihtiyacı ya da aynı il içindeki kimi komşularının ihtiyacı için yaptığı kaba saba, ev işi mamullerle sınırlar.

Gelgelelim, bir çok kimsenin kendi ürününün her parçasından imkân ölçüsünde alabildiğine yararlanmasını, yahut sermayesi ile emeğini kendisi için en kazançlı gördüğü şekilde kullanmasını yasak etmek, insan oğlunun en kutsal haklarını açıktan açığa çiğnemektir. Ancak, hakka ve insafa sığmasa da, bu gibi yasakların şimdiye dek sömürgelere pek bir zararı olmamıştır. Sömürgelerde toprak hâlâ öyle ucuz, dolayısıyla da emek öyle pahalıdır ki, ince yahut gelişmiş mamullerin hemen hemen hepsini, bunlar, kendi yapabileceklerinden daha ucuza anayurttan ithal edebilirler. Demek ki, bu gibi sanayiyi kurmaları sömürgelere yasak edilmemiş olsa bile, gelişmelerinin şu halinde kendi çıkarlarını gözetmeleri, ihtimal ki o yolda hareket etmelerini önler. Gelişmelerinin şu halinde bu yasaklar, sömürgecilerin çalışmasını belki körletmeksizin ya da kendiliğinden erişeceği herhangi bir işten alıkoymaksızın, anayurt tacirleriyle imalatçılarının sebepsiz kıskançlığı yüzünden, yok yere sırtlarına vurulmuş yakışıksız kulluk damgalarıdır yalnızca. Sömürgelerin daha ileri bir durumunda bu yasaklar, gerçekten bunaltıcı ve çekilmez hale gelebilirler.

Büyük Britanya, sömürgelerin en önemli ürünlerinden kimisini kendi piyasasına hasrederken, karşılık olarak benzeri ürünlere, kimi zaman başka ülkelerden ithal edildiklerinde daha yüksek resimler koymak, kimi zaman sömürgelerden ithal edildiklerinde prim vererek, o piyasada sömürge ürünlerinden kimisine üstünlük sağlamaktadır. Birinci şekilde, sömürgelerinin şekerine, tütününe ve demirine; ikinci şekilde ham ipeğine, keneviri ile ketenine, çivitine, gemi gereçlerine ve yapı kerestesine, anayurt piyasasında üstünlük vermektedir. Sömürgelerin ürününü bu ikinci şekilde, ithale prim vererek özendirme, öğrenebildiğim kadar, bir Büyük Britanya'da vardır. Birinci şekil, Büyük Britanya'ya özgü değildir. Portekiz, herhangi bir başka ülkeden tütün ithaline, yalnızca daha yüksek resimler koymakla kalmayıp bunu, en şiddetli cezalarla yasak etmektedir.

Avrupa'dan mal ithali konusunda, sömürgelerine karşı İngiltere, yine herhangi bir başka millete göre daha açık görüşlü davranmıştır.

Büyük Britanya, yabancı malların ithalinde ödenen resimden bir kısmının (hemen hemen her zaman yarısının, genellikle daha fazlasının ve bazen tümünün) mallar bir yabancı ülkeye ihraç edildiğinde, geri alınmasına müsaade etmektedir. Bunları, üzerlerine, hemen hemen bütün yabancı malların Büyük Britanya'ya girerken bağımlı tutulduğu ağır resimler bindirilmiş olarak geldiği takdirde, hiçbir bağımsız yabancı ülkenin kabul etmeyeceğini önceden kestirmek güç değildi. Demek ki, bu resimlerden bir kısmı ihraç halinde geri alınmadı mı, merkantilist sistemin pek el üstünde tuttuğu bir ticaret olan taşımacılık sona ererdi.

Ama sömürgelerimiz, hiçbir bakıma bağımsız yabancı ülkeler değildir; Büyük Britanya, sömürgelere Avrupa'nın bütün mallarını tek başına kendisi sağlamak hakkını kabullenmiş bulunduğundan, onları (öbür ülkelerin kendi sömürgelerine yaptıkları tarzda) bu gibi malları anayurtta ödenen bütün resimlerin tıpkısı üzerlerine binmiş olarak almaya zorlayabilirdi. Oysa 1763'e dek, çoğu yabancı malların sömürgelerimize ihracı halinde tersine, herhangi bağımsız bir yabancı ülkeye ihracında geri verilen resimlerin aynı ödenmiştir. Doğrusu, 1763'tde III. George'un 4'ncü saltanat yılındaki kanunların 15'nci bölümü gereğince, bu müsaade epey daraltılarak şu hüküm konuldu: "Şaraplar, beyaz pamuklularla muslinler hariç olmak üzere, bu ülkeden Amerika'daki bir Britanya sömürgesine yahut çiftliğine ihraç edilecek, Avrupa ya da Doğu Hint ülkelerinde yetişen, üretilen yahut imal edilen herhangi bir maldan alınmış eski akçalı yardım adlı resmin hiçbir kısmı verilmez." Bu kanundan önce, sömürgelerde başka başka birçok yabancı mal çeşitleri, anayurda göre daha ucuza satın alınabiliyordu; kimisi hâlâ da alınabilmektedir.

Sömürgeler ticareti ile ilgili çoğu düzenlemeler için akıl hocalığı edenlerin başında o ticaretle uğraşanların geldiği gözden kaçırılmamak gerekir. Dolayısıyla, düzenlemelerin çoğunda onların çıkarı, sömürgelerin ya da ana yurdun çıkarına göre daha fazla gözetilmişse, buna şaşmamalıyız.

Sömürgelerin çıkarı, Avrupa'dan istedikleri bütün malları onlara sağlamak ve onların fazla ürünü içinde anayurtta tacirlerin kendi uğraştıkları ticaretlerden birine zarar veremeyecek olanların hepsini satın almak konusundaki tekelci ayrıcalıkları dolayısıyla, o tacirlerin çıkarına feda edildi. Avrupa ve Doğu Hint ülkeleri mallarının büyük kısmının sömürgelere yeniden ihracı halinde, resimlerin tıpkı herhangi bir bağımsız

ülkeye yeniden ihracında olduğu gibi geri ödenmesine müsaade edilerek, anayurdun çıkarı tacirlerin çıkarına (o çıkar hakkındaki tüccarca düşüncelere göre bile) feda edildi. Sömürgelere gönderdikleri yabancı mallara elden geldiğince az para vermek, dolayısıyla da o malların Büyük Britanya'ya ithalinde peşin olarak ödedikleri resimlerden elden geldiği kadarını geri almak, tacirlerin çıkarına uygundu. Öylece ya aynı miktar malı daha çok kârla ya daha çok malı aynı kârla sömürgelerde satma, dolayısıyla da ister öyle, ister öteki türlü bir şey kazanma olanağını bulabilirlerdi. Yine bütün bu gibi malları elden geldiğince ucuz ve bol almak sömürgelerin çıkarına uygundu. Ama bunun, ana yurdun çıkarına uymadığı zaman da olabilirdi. Anayurt, bir yandan bu gibi malların ithalinde ödenmiş resimlerden çoğunu geri vermekle geliri bakımından, bir yandan da bu geri ödenen resimler sayesinde yabancı mamullerin sömürgeye iletilebilmesindeki kolay şartlardan ötürü, sömürge pazarında kendi mamullerinden ucuza satılmasıyla, sanayi bakımından sık sık hırpalanabilirdi. Hep derler ki, Amerika sömürgelerine Alman keten bezlerinin yeniden ihracında resimlerin geri ödenmesi, Büyük Britanya keten bezi sanayisinin gelişmesini çok geri bıraktırmıştır.

Sömürgelerinin ticareti karşısındaki tutumunu, Büyük Britanya'ya dayatırcasına zorlayan merkantilist zihniyet, başka milletlerininkinin aynı olmakla birlikte, topluca bakıldıkta onunki, herhangi birinin tutumuna oranla daha az dar görüşlü, daha az ezicidir.

İngiliz sömürgelerinin, dış ticaretleri dışında her işlerini bildikleri gibi yürütme serbestliği eksiksizdir. Bu, her bakımdan anayurttaki hemşerilerinin serbestliğine denk olup oradaki gibi, sömürge hükümetinin masrafının görülmesi için vergi koyma hakkının yalnız kendisinde bulunduğunu iddia eden halk temsilcilerinden oluşan bir meclisçe gereği gibi korunmaktadır. Bu meclisin nüfuzu yürütme erkini sindirmekte; sömürgecilerin en değersizi olsun, en uygunsuzu olsun, kanuna saygı gösterdikçe, ne valinin ne de ildeki herhangi mülki ya da askeri memurun içerlemesinden hiçbir bakıma korkmamaktadır. İngiltere'deki Avam Kamarası gibi, sömürge meclisleri de halkı her zaman pek eşit biçimde temsil edenlerden oluşmaz, ama bu niteliğe Avam Kamarası'na göre çok daha yaklaşırlar. Yürütme erki ya para yedirip bu meclisleri satın alma imkânına sahip olmadığından ya da anayurtça desteklendiği için buna gerek görmediğinden, o meclisleri, genellikle seçmenlerinin eğilimleri belki daha

çok etkiler. Sömürgelerin yasama örgütünde Büyük Britanya'daki Lordlar Kamarası'na tekabül eden kurullar soyluluğu babadan oğula kalan zadegân takımından oluşmuş değildir. Üç New England Hükümeti'nde olduğu üzere, sömürgelerin kimisinde, bu kurullara kral atamayıp halkın temsilcileri seçer. İngiliz sömürgelerinin hiçbirinde soyluluğu babadan oğula kalan zadegân takımı yoktur. Gerçi, bütün öbür özgür ülkelerde olduğu gibi, bu sömürgelerin de hepsinde, eski bir sömürge ailesinden gelen kimse, liyakat ve servetçe eş bir türediye göre çok itibar görür. Ama görüp göreceği yalnızca bundan oluşup komşularına el aman dedirtecek ayrıcalıkları yoktur. Şu son karışıklıklar başlamadan önce; sömürge meclislerinde yasama yetkisinin yanı sıra, bir kısıntı yürütme yetkisi de vardı. Connecticut ile Rhode Island'da, valiyi onlar seçiyordu. Öbür sömürgelerde, her birinin kendi meclislerine konulan vergileri toplayacak maliye memurlarını onlar atıyordu; bu memurlar, doğrudan doğruya meclislere karşı sorumlu idiler. Bundan dolayı, İngiliz sömürgeleri arasında, anayurt ahalisine göre daha fazla eşitlik vardır. Yine, töreleri daha cumhuriyetçidir; hükümetleri ve özellikle üç New England ilinin hükümetleri, bugüne dek daha cumhuriyetçi olagelmiştir.

İspanya, Portekiz ve Fransa'nın ise tersine, mutlak[297] yönetimleri sömürgelerinde egemen olmakta; bu türlü yönetimlerin alt basamaktaki bütün memurlarına, çokluk vekalet yolu ile verdikleri takdir yetkisi, mesafe uzak olduğu için, oralarda tabii kıyasıya kullanılmaktadır. Mutlak yönetimlerin hepsinde, ülkenin herhangi başka yerine göre, başkentte daha çok serbestlik vardır. Adalet düzenini altüst etmek yahut büyük halk topluluğunu ezmek açısından hükümdarın ne çıkarı, ne de eğilimi olabilir. Başkentte hükümdarın var olması, alt basamaklardaki bütün memurlarını az çok sindirir; halktaki sızıltıların hükümdara ulaşması ihtimali daha az olan ücra illerde, memurlar daha göğüslerini gere gere kıyıcı olabilirler.[298] Fakat Amerika'daki Avrupa sömürgeleri, bugüne değin bilinen gelmiş geçmiş en büyük imparatorlukların en ücra illerine kıyasla daha ıraktırlar. Dünya kurulalı beri böyle uzak bir ilin ahalisine tam güvenlik sağlayabilen tek yönetim, belki, İngiliz sömürgelerinin hükümeti olmuştur. Bununla birlikte; Fransız sömürgelerinin yönetiminde İspanya ve Portekiz sömürgelerine göre her zaman daha tatlı ve daha ölçülü davranılmıştır. Yönetim tutumundaki bu üstünlük, Fransız milletinin hem seciyesine hem her milletin seciyesini yoğuran etkene, yani hükümetinin doğasına

uygundur. Büyük Britanya hükümetine kıyasla keyfi ve astığı astık olmakla birlikte, İspanya ile Portekiz'in hükümetlerine kıyasla Fransız hükümeti, niteliği bakımından kanuna dayanır ve özgürdür.

Ama İngiliz siyasetinin üstünlüğü, daha çok, Kuzey Amerika sömürgelerindeki ilerlemede göze çarpmaktadır. Fransa'nın şeker sömürgelerindeki ilerleme, hiç değilse İngiltere'nin çoğu şeker sömürgelerindeki kadar olup belki ondan üstündür. Oysa İngiltere şeker sömürgelerinde, hemen hemen İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgelerindekini andırır özgür bir hükümet vardır. Ama Fransız şeker sömürgelerinin kendi şekerlerini arıtmalarına, İngiliz sömürgelerindeki gibi ket vurulmamaktadır. Daha da önemli olmak üzere, hükümetlerinin özel niteliği ellerindeki zenci kölelerin daha iyi kullanılmasının yolunu doğal olarak öğretmektedir.

Bütün Avrupa sömürgelerinde, şeker kamışı tarımı ile uğraşanlar, zenci kölelerdir. Ilımlı Avrupa ikliminde doğmuş kimselerin bünyesi, öyle sanılıyor ki, yakıp kavuran Batı Hint Adaları güneşi altında toprağı kazmak zahmetine dayanamaz. Şimdiki halde, şeker kamışı tarımı baştan aşağı el ile yapılmaktadır. Ama, birçoklarının düşüncesine göre, bu işe pulluk sokulması pek faydalı olabilir. Gelgelelim, hayvanla yapılan tarımda kâr ve başarı, bu hayvanların iyi bakımına pek çok bağlı olduğu gibi, kölelerle yapılanda da, kâr ve başarı bu kölelerin aynı derecede hoş tutulmasına bağlı kalmaktadır. Kölelerini hoş tutmakta ise, öyle sanıyorum ki, Fransız tarımcılarının İngilizler'e göre üstün oldukları genellikle teslim edilmektedir.

Efendisinin şiddetli davranışına karşı köleyi iyi kötü kayırmak bakımından kanun, hükümeti çokça keyfi bir sömürgede, hükümeti tamamıyla özgür bir sömürgedekine göre daha iyi uygulanabilir. Kara bahtlı kölelik kanunun kabul edilmiş olduğu her ülkede, üst makamlardaki yetkili memur köleyi kayırdığında efendinin özel mülkünün bir dereceye kadar yönetimine karışmış olur. Efendinin belki ya sömürge meclisi üyesi ya böyle bir üyenin seçicisi olduğu özgür bir ülkede yetkili memur, bunu olsa olsa pek büyük tedbir ve ihtiyatla göze alabilir. Efendiye göstermek zorunda olduğu saygı, köleyi kayırmasını güçleştirir. Ama hükümeti çokça keyfi olan yetkili memurun, bireylerin özel mülkünün yönetimine de karışması ve mülkü diledikleri gibi yönetmedikleri takdirde, belki bir lettre de cachet[299]

göndermesi olağan bulunan bir ülkede, köleyi biraz kayırma, yetkili memur için çok daha kolaydır. Sırf insanlık gereği olarak da, kendisi tabii, bu yolu tutar. Yetkili memurun kayırması üzerine, efendisi köleyi daha az hor görür. Böylece köleyi daha adam yerine koyup ona daha nazik davranmasına yol açılır. Tatlı muamele kölenin bağlılığını artırdığı gibi, onu daha anlayışlı hale getirir; dolayısıyla, her iki yüzden, daha faydalı kılar. Köle, itibarca, özgür bir uşağın durumuna yaklaşır; efendisinin çıkarına karşı epey dürüstlük ve ilgi gösterebilir. Bunlar çokluk özgür uşaklarda bulunan meziyetler[300] olup efendinin iyice özgür ve güven içinde bulunduğu ülkelerde kölelere yapılması olağan muameleyi gören bir kölede hiçbir zaman bulunamaz.

Bir kölenin özgür bir hükümete göre keyfi bir hükümetin yönetiminde daha iyi durumda olduğunu, öyle sanıyorum ki, bütün çağların ve bütün milletlerin tarihi doğrulamaktadır. Roma tarihinde, üst makamın, köleyi efendinin hırpalamasına karşı kayırmak için araya girdiğini, ilkin, imparatorlar zamanında okuyoruz. Vedius Pollio, ufak bir suç işleyen kölelerinden birinin parça parça edilip balıklara yem olmak üzere balık havuzuna atılması için Augustus'un önünde buyruk verince, İmparator öfkelenerek yalnız onu değil başka ne kadar kölesi varsa, hepsini derhal azat etmesini Pollio'ya emretti. Cumhuriyet yönetiminde, hiçbir üst makamın köleyi kayıracak kadar kâfi yetkisi olamazdı; efendiyi cezalandırma yetkisi ise daha da azdı.

Fransa'nın şeker sömürgelerini, özellikle Büyük St. Domingo sömürgesini bayındıran sermayenin hemen hemen hepsi öyle görülüyor ki, bu sömürgelerin azar azar bayındırılması ve işlenmesiyle elde edilmiştir. Bu sermayenin, hemen hemen tümü sömürgecilerin topraklarıyla emeklerinin ürünü yahut (hepsi bir kapıya çıkar) o ürünün iyi yönetilerek azar azar biriktirilip daha çok ürün yetiştirmekte kullanılan bedeldir. Fakat İngiltere'nin şeker sömürgelerini bayındırıp işleyen sermayenin büyük bir kısmı İngiltere'den yollanmıştır; hiçbir bakıma baştan aşağı sömürgecilerin toprağı ile emeğinden üremiş değildir. İngiliz şeker sömürgelerindeki refah, büyük ölçüde, İngiltere'nin bu sömürgelere, öyle demek yakışırsa, bir kısmı sanki taşmış bulunan büyük serveti sayesinde olmuştur. Ama Fransız şeker sömürgelerindeki olanca refah sömürgecilerin güzel tutumlarından ileri gelmiştir. İngiliz sömürgecilerinin tutumuna göre, bunda bir takım üstünlükler bulunmuş olmak gerektir. Bu üstünlük ise, Fransız

sömürgecilerinin, herşeyden çok, kölelerini hoş kullanmalarında göze çarpmıştır.

Başka başka Avrupa milletlerinin, sömürgeleriyle ilgili siyasetin ana çizgileri, işte bunlar olmuştur.

Şu halde, Amerika'daki sömürgelerin gerek ilk kuruluşlarında, gerekse yönetim içlerini ilgilendirmesi bakımından daha sonraki refahlarında, Avrupa siyasetinin pek övünülecek bir tarafı yoktur.

Bu sömürgelerin kurulmasına ilişkin ilk tasarıya egemen olup yön veren asıl nedenler öyle görülüyor ki, çılgınlık ve insafsızlıktı. Altın ve gümüş madenleri peşinde, akıllar baştan gitti. Zararsız yerlileri, Avrupalılar'a hiçbir zaman dokunmak şöyle dursun, ilk girişimcileri türlü nezaket ve konukseverlik gösterileri ile karşılayan bir ülkeyi ele geçirmek için açgözlülük edilmekle, insaf ayaklar altına alındı.

Sonraki yerleşme yerlerinden kimisini kuran girişimcilerin altın ve gümüş madenleri bulma yolundaki hayal dolu tasarılarına, doğrusu daha akla uyar ve övülmeye değer başka etkenler de katıldı; ama bu etkenler de, Avrupa'nın siyasal tutumuna fazla şeref kazandırmakta değildir.

Yurtlarında baskı altında kalan İngiliz Püriten mezhebi mensupları, özgürlüğe kavuşmak için Amerika'ya kaçarak, orada dört New England hükümetini kurdular. Ezilmenin çok daha ağırına uğrayan İngiliz Katolikleri Marylanda hükümetini, Quaker'lar Pennsylvania hükümetini kurdular. Engizisyon mahkemesi elinden çekmediği kalmayan, soyulup soğana çevrilerek Brezilya'ya sürülen Portekizli Yahudiler, bu sömürgeye ilk yerleşen sürgün suçlularla fahişeler arasında verdikleri örnekle bir tür düzen ve çalışma sistemi soktular. Onlara, şeker kamışı yetiştirmeyi öğrettiler. Bütün bu birbirinden farklı durumlarda, Amerika'nın yurt edinilmesi ve işlenmesi, Avrupa hükümetlerinin akıllı davranışından ve siyasal tutumundan değil, düzensizliğinden ve zulmünden ileri geldi.

Türlü Avrupa hükümetlerinin bu yerleşme yerlerinden en önemli bazılarını gerçekleştirmekte olduğu kadar, tasarlamak bakımından da fazla hüneri görülmüş değildir. Meksika'nın fethi İspanya Meclisi'nin değil, bir Küba valisinin tasarısı idi. Kendisine ödev verilen atılgan bir serüvenci, böyle bir adamın ipiyle kuyuya indiğine çoktan pişman olan valinin buna

karşı çıkmak için elinden geleni ardına koymamasına karşın fethi gerçekleştirdi. Şili ve Peru'yu ve İspanya'nın Amerika kıtasındaki hemen hemen bütün öbür yerleşme yerlerini fethedenler, yanlarında devletin desteği olarak, topu topu, İspanya Kralı adına kol salıp fetihler yapmak için bir genel ruhsatname götürüyorlardı. Bütün bu girişimlerin zararı ve masrafları girişimcilerin kendilerine aitti. İspanya hükümeti bunlardan hiçbirine hemen hemen hiçbir yardımda bulunmuyordu. İngiliz hükümetinin, Kuzey Amerika'daki en önemli sömürgelerinden kimisinin kurulmasını gerçekleştirmek bakımından katkısı aynı derecede azdı.

Bu yerleşim yerleri gerçekleşip dikkatini çekecek kadar önem kazanınca, anayurdun üzerlerinde çıkardığı ilk düzenlemeler, hep onların ticaretlerinin tekelini kendi eline geçirmeyi, pazarlarını sınırlamayı ve sırtlarından kendi pazarlarını genişletmeyi, dolayısıyla da onların refah yolundaki ilerleyişini hızlandırıp ilerleteceğine, ağırlatıp tavsatmayı gözetiyordu. Sömürgelerine karşı türlü Avrupa milletlerinin siyasal tutumunda en esaslı farklardan biri, bu tekelin uygulanışındaki farklı yöntemlerden oluşur. İçlerinde en iyisi olan İngiltere'nin tutumu, ötekilerin herhangi birine göre yalnızca bir parça daha az dar görüşlü ve daha az ezicidir.

Öyleyse, Amerika sömürgelerinin gerek ilk kuruluşlarına, gerek şimdiki büyüklüğüne, Avrupa'nın siyasal tutumu ne yönden katkıda bulunmuştur? Bir yönden ve yalnız bir yönden epeyce katkısı olmuştur. Magna Virum Mater!.[301] Böyle büyük işlerin hakkından gelebilecek, bu büyüklükte bir imparatorluğun temelini atabilecek yetenekte adamları, yetiştirip çıkarmıştır. Dünya yüzünde siyasal tutumu bu tür adamlar çıkarabilecek ya da eylemli olarak ve gerçekten herhangi bir zamanda çıkarmış başka yer yoktur. Sömürgeler, tuttuğunu koparan, becerikli kurucularının eğitimini ve engin görüşlerini, Avrupa'nın tutumuna borçludurlar; en büyüklerinden ve en önemlilerinden kimisinin ise, iç yönetimleri bakımından hemen hemen bundan başka hiçbir borçları yoktur.

Kısım III

Amerika'nın Ve Doğu Hint Ülkelerine Ümit Burnu Üzerinden Bir Geçidin Keşfedilmesi İle Avrupa'nın Elde Ettiği Faydalar Üzerine

Avrupa'nın siyasal tutumundan Amerika sömürgelerinin elde ettiği faydalar işte bunlardır.

Ya, Amerika'nın keşfedilip sömürge haline getirilmesinden Avrupa ne gibi faydalar elde etmiştir?

Bu faydalar, birincisi, bir tek büyük ülke gibi düşünülünce, Avrupa'nın o büyük olaylardan elde ettiği genel faydalar; ikincisi, her sömürgeci ülkenin kendi sömürgelerinden, üzerlerinde kullandığı nüfuz ya da egemenlik dolayısıyla elde ettiği özel faydalar olarak ayrılabilir.

Amerika'nın keşfedilip sömürge haline getirilmesinden, bir tek büyük ülke gibi düşünüldükte, Avrupa'nın elde ettiği genel faydalardan birincisini zevkini okşayacak nesnelerin çoğalması, ikincisiniyse çalışmasının artması oluşturur.

Amerika'nın Avrupa'ya ithal edilen ürün fazlası, bu büyük kıtanın ahalisine, başka türlü ele geçiremeyeceği (kimi rahatlık aracı olmak ve işe yaramak, kimisi haz vermek, bazısı da süs için) çeşit çeşit mallar sağlar; dolayısıyla da, zevkini okşayacak nesnelerin artmasına yardım eder.

Şurası kolayca teslim olunur ki, Amerika'nın keşfedilip sömürge haline getirilmesi; birincisi, İspanya, Portekiz, Fransa ve İngiltere gibi, Amerika ile doğrudan doğruya alışveriş yapan bütün ülkelerin; ikincisi, kendi ürünü olan malları doğrudan doğruya ticaret etmeksizin, başka ülkelerin aracılığı ile oraya gönderen, Avusturya Flanders'i ve bazı Almanya illeri gibi ülkelerin çalışmasını artırmaya yardım etmiştir. Bu ülkeler, daha önce anılan ülkelerin aracılığıyla, Amerika'ya önemli miktarda keten bezi ve daha başka mallar gönderirler. Bütün bu gibi ülkeler, ürün fazlaları için tabii daha geniş bir pazara kavuşmuşlar; dolayısıyla da, onun miktarını artırmak bakımından gayrete gelmişlerdir.

Ama, kendi ürününden Amerika'ya belki hiçbir zaman bir tek mal göndermemiş olan Macaristan'la Lehistan gibi ülkelerin çalışmasını özendirmede bu büyük olasılığın katkısı olması, belki pek o kadar göze çarpmaz. Gelgelelim, o olayların buna katkısı olduğundan şüphe edilmez.

Macaristan'la Lehistan'da, bir kısım Amerika ürünü tüketilip dünyanın bu yeni bölgesinin şekeri, çikolatası ve tütünü için oralarda epey talep vardır. Fakat bu mallar, ya Macaristan'la Lehistan'ın çalışmasının ürünü olan bir şeyle, ya da o ürünün bir kısmıyla satın alınmış bir şeyle satın alınmak gerekir. Amerika'nın bu malları Macaristan'la Lehistan'a, o ülkelerin ürün fazlasıyla değiş edilmek üzere giren yeni kıymetler, eş değerde yeni nesnelerdir. Oralara götürülmekle bunlar, o ürün fazlası için yeni ve daha geniş bir pazar yaratırlar. Onun değerini yükseltir, böylece çoğalmasını özendirmeye yararlar. Bu ürün fazlasının Amerika'ya götürüldüğü hiçbir zaman olmayabilirse de, Amerika'nın ürün fazlasından paylarına düşenle onu satın alan öbür ülkelere götürüldüğü olabilir; ayrıca o mallar, ilk başta Amerika'nın ürün fazlasının harekete getirdiği ticaret akımı sayesinde bir pazar bulabilir.

Bu büyük olaylar hem Amerika'ya hiç mal göndermemiş hem oradan hiç mal almamış ülkelerin bile zevk okşayan nesnelerinin artmasına ve çalışmasının çoğalmasına yaramış olabilir. Bu ülkeler de, Amerika ticareti sayesinde ürün fazlaları artmış bulunan ülkelerden öbür malları daha bol almış olabilir. Bu artan bolluğun, zevklerini okşayan nesneleri ister istemez artırması gerektiği gibi, çalışmalarını da artırmış olması gerekir.

O çalışmanın ürün fazlasıyla değiş edilmek üzere, kendilerine şu ya da bu çeşit eş değerde yeni şeylerden daha çok miktarda verilmiş olması gerekir. O ürün fazlası için değerini çoğaltıp böylece artışını özendirecek, daha geniş bir piyasa yaratılmış olması şarttır. Her yıl Avrupa'nın geniş ticaret çemberi içine atılıp türlü türlü dönüşleriyle oradaki çeşitli milletlerin hepsi arasında her yıl üleşilen mal yığınının, Amerika'nın ürün fazlasının tümü kadar artması gerekir. Onun için, bu milletlerden her birine, bu büyüyen yığın içinden daha büyük bir payın düşmüş olması, onların zevklerini okşayan nesneleri artırmış ve çalışmalarını çoğaltmış bulunması muhtemeldir.

Anayurtların uyguladığı tekelci ticaret[302] genellikle bütün milletlerin ve özellikle Amerika sömürgelerinin gerek zevklerini okşayacak nesneleri, gerek çalışmalarını azaltmaya, yahut hiç değilse aksi takdirde ulaşacakları düzeyin aşağısında bırakmaya vesile olur. Bu, insanoğlunun büyük bir kısım işlerine yay gibi hız veren büyük mekanizmalardan birinin harekete geçişi üzerinde bir ağırlık etkisi yapar. Bütün öbür ülkelerde sömürge

ürününü pahalandırarak, onun tüketimini daraltır. Böylece sömürgelerin çalışmasına ve bütün öbür ülkelerin hem zevklerine hem çalışmalarına engel olur; zevk aldıkları şeylere daha fazla para verince, duydukları zevk azaldığı gibi, ürettiklerine karşılık ellerine geçen de azalınca, bunlar daha az üretimde bulunurlar. Bütün öbür ülkelerin ürününü sömürgelerde pahalılaştırmakla, aynı tarzda bütün öbür ülkelerin çalışmalarına ve sömürgelerin hem zevklerine hem çalışmalarına engel olur. Bu öyle bir köstektir ki, filan filan ülkeler sözde fayda görecekler diye bütün öbür ülkelerin ama herhangi bir başkasından çok sömürgelerin duyacağı hazlara ket vurur, çalışmalarını güçleştirir. Bütün öbür ülkeleri, belli bir pazarın yanına kabil olduğunca uğratmadığı gibi, sömürgeleri de, imkân ölçüsünde belli bir pazarın dışarısına bırakmaz. Bütün öbür pazarlar açık dururken, belli bir pazarın yanına uğratılmamakla, bütün öbür pazarlar kapalı iken belli bir pazarın dışarısına çıkmamak arasında ise, pek büyük fark vardır. Bununla birlikte Amerika'nın keşfedilip sömürge haline getirilmesiyle, zevk okşayan nesneler bakımından ve çalışma bakımından Avrupa'da ne çoğalma oldu ise hepsinin ana kaynağı, sömürgelerin ürün fazlasıdır. Anayurtların tekelci ticareti, bu kaynağı, haliyle olacağına kıyasla çok daha bereketsiz kılar.

Her sömürgeci ülkenin, özel olarak kendisine ait bulunan sömürgelerden elde ettiği özel faydalar, ayrı ayrı iki türdür: Birincisi, her imparatorluğun egemenliği altındaki illerden elde ettiği alışılmış faydalar; ikincisi, Amerika'daki Avrupa sömürgeleri gibi böylesine eşsiz illerden çıktığı varsayılan, eşi bulunmaz faydalardır.

Egemenliğine bağımlı illerden her imparatorluğun elde ettiği alışılmış faydalar, birincisi, onun savunması için illerin verdiği askeri kuvvetten; ikincisi, mülki yönetim masrafının karşılanması için sağladığı gelirden oluşur. Roma sömürgeleri, sırası geldikçe, her ikisini de verirlerdi. Yunan sömürgelerinin ara sıra bir askeri kuvvet verdikleri olmuşsa da, gelir sağladıkları seyrektir. Bunların, ana kentin egemenliğine bağımlı bulunduklarını kabul ettikleri, hemen hemen olmamıştır. Genellikle ana kentin savaşta müttefikleri idiler, ama barışta onun uyruğu oldukları pek yoktu.

Amerika'daki Avrupa sömürgelerinin, anayurdun savunması için henüz bir askeri kuvvet verdiği olmamıştır. Henüz askeri kuvvetleri, kendilerini

savunmaya hiçbir zaman yetmemiştir. Anayurtların giriştiği türlü savaşlarda da, sömürgelerinin savunması, o ülkenin askeri kuvvetinden genellikle pek önemli bir miktarını uğraştırmaya sebep olmuştur. Dolayısıyla, istisnasız bütün Avrupa sömürgeleri, kendi anayurtları için bu bakımdan kuvvetten çok zaaf[303] nedeni olmuşlardır.

Anayurdun savunma yahut mülki yönetim masrafının karşılanması için, yalnızca İspanya ve Portekiz sömürgeleri herhangi bir gelir yardımında bulunmuşlardır. Öbür Avrupa milletlerinin, özellikle İngiltere'nin sömürgelerinden toplanan vergiler, barış zamanında o sömürgelere edilen masrafa binde bir denk gelmiş, savaş sırasında sebep oldukları masrafın görülmesine ise hiçbir zaman yetmemiştir. Onun için; bu gibi sömürgeler, kendi anayurtlarına gelir kaynağı değil, masraf kapısı olmuşlardır.

Bu gibi sömürgelerin kendi anayurtlarına sağladıkları faydalar, yalnızca Avrupa sömürgeleri gibi böylesine eşsiz illerden çıktığı varsayılan eşi bulunmaz faydalardan oluşur. Bütün bu eşi bulunmaz faydaların biricik kaynağının ise, tekelci ticaret olduğu bilinmektedir.

Bu tekelci ticaretten ötürü, İngiliz sömürgelerinin ürün fazlasından, örneğin, cetvele giren mallar adını taşıyan ne varsa, İngiltere'den başka bir ülkeye gönderilemez. Öteki ülkelerin sonradan bunu İngiltere'den satın almaları gerekir. Onun için, bunun İngiltere'de herhangi bir başka ülkede olabileceğinden daha ucuz olması ve herhangi bir başka ülkeden çok, İngiltere'nin zevk araçlarını artırmaya yardım etmesi gerekir. Bunların, aynı tarzda İngiltere'nin çalışmasını özendirmede daha fazla katkısı olması gerekir. İngiltere'nin kendi ürün fazlasından bu cetvele giren mallarla değiş ettiği ne varsa, bunların tıpkısına karşılık başka bir takım ülkelerin kendi ürün fazlalarını değiş ettiklerinde ellerine geçebilecek bedelden daha yükseğinin İngiltere'nin eline geçmesi gerekir. Örneğin, İngiltere'nin mamulleri kendi sömürgelerinin şeker ve tütününden, miktarca, öbür ülkelerin benzeri mamullerinin o şeker ve tütünden alabileceğinden daha fazlasını satın alır. Demek ki, İngiliz sömürgelerinin şeker ve tütünü ile hem İngiltere'nin hem öbür ülkelerin mamulleri, değiş edildiği sürece bu fiyat üstünlüğü, İngiltere mamullerine bu şartlar içinde öbür ülkeler mamullerinin göremeyeceği bir özendirme sağlar. Dolayısıyla, sömürgeler ticaretinin tek elden yürütülmesi, o ticareti tek elden yürütmeyen ülkelerin gerek elindeki zevk okşayan nesneleri, gerekse çalışmasını azalttığı yahut

haliyle varacağı düzeyin aşağısında bıraktığı gibi, onu tek elden yürüten ülkelere beriki ülkelere göre doğal bir üstünlük sağlar.

Fakat belki görülecektir ki, bu kesin bir üstünlükten çok, nispi[304] denilebilecek bir üstünlüktür ve ondan yararlanan ülkeye sanayisini ve ürününü serbest bir ticaret halinde doğal şekilde artacağından daha fazla çoğaltarak değil de, daha ziyade, başka ülkelerin sanayisini ve ürününü eksilterek bir üstünlük sağlar.

Örneğin, İngiltere'nin çoğu kez önemli bir kısmını Fransa'ya sattığı Maryland ve Virginia tütünü, İngiltere'ye yararlanmakta olduğu o tütünün tekeli sayesinde, Fransa için mümkün olabileceğinden kuşkusuz daha ucuza gelmektedir. Ama bırakılsaydı da, Fransa ve bütün öteki Avrupa ülkeleri, Maryland ve Virginia ile oldum olası serbest ticaret etseydiler, o zaman bu zaman bu sömürgelerin tütünü hem bütün öbür ülkelere hem İngiltere'ye şimdikine göre daha ucuza gelebilirdi. Şimdiye dek yararlandığından çok daha geniş bir pazar sayesinde, o zaman tütün mahsulü öylesine artabilirdi ve ihtimal öylesine artacaktı ki, zahire yetiştiren bir çiftliğin kârlarından hâlâ biraz daha yüksek varsayılan bir tütün çiftliğinin kârlarını zahire çiftliği kârları ile bir olacak şekilde doğal kertesine indirirdi. Tütün fiyatı, o zaman bu zaman, şimdi olduğundan biraz daha aşağı düşebilirdi ve ihtimal ki düşecekti. İngiltere'nin olsun, bu öteki ülkelerin olsun, aynı miktarda malları ile, Maryland ve Virginia'da, şimdi alınabildiğine göre daha fazla tütün satın alınabilir, dolayısıyla da bunlar oralarda o denli daha elverişli fiyata satılabilirdi. Demek ki, o tütün, ucuzluğu ve bolluğu sayesinde İngiltere'nin olsun, herhangi bir başka ülkenin olsun, zevk duyduğu nesneleri çoğaltıp çalışmasını artırabiliyorsa, bu sonuçların her ikisini, serbest bir ticaret durumunda, ihtimal, biraz daha fazlasıyla yaratabilir. İngiltere'nin bu takdirde başka ülkelere göre gerçekte hiçbir üstünlüğü olmaz. Sömürgelerinin tütününü biraz daha ucuza satın alabilir; bundan dolayı da, bazı mallarını şimdikine göre biraz pahalıya satabilir. Ama ne sömürgelerinin tütününü herhangi bir başka ülkenin alabileceğinden daha ucuza satın alabilir, ne de kendi malını bir başka ülkeden daha pahalıya satabilir. Mutlak[305] bir üstünlüğü belki ele geçirebilir ama, nispi bir üstünlüğü kesin olarak elden kaçırır.

Gelgelelim, sömürge ticaretinde bu nispi üstünlüğü elde edip başka milletleri o ticarete mümkün olduğu kadar herhangi bir biçimde ortak

etmeme yolundaki kıskanç ve kötü niyetli tasarıyı gerçekleştirmek üzere, İngiltere'nin o ticaretten başka her millet kadar sağlayacağı mutlak üstünlüğünün bir kısmını feda ettiği gibi, hemen hemen başka her ticaret kolunda kendini hem mutlak hem nispi bir elverişsizliğe düşürdüğünü düşünmek için kuvvetli ihtimal içinde olan nedenler vardır.

Denizcilik kanunu gereğince, İngiltere, sömürge ticaretinin tekelini kabullenince, eskiden o ticarette çalıştırılan yabancı sermayeler ister istemez oradan geri çekildi. Bu ticaretin eskiden ancak bir kısmının yapıldığı İngiliz sermayesiyle, artık tümü yapılmak gerekiyordu. Sömürgelerin Avrupa'dan istedikleri malların şimdi tümünü tedarik için kullanılan sermaye, eskiden ancak bir kısmını sağlayan sermayeden oluşurdu. Ama bu sermaye sömürgelerin tüm gereksinmesini karşılayamazdı ve sağladığı mallar ister istemez pek pahalıya satılıyordu. Sömürgelerin şimdi bütün ürün fazlasını satın alan sermaye, eskiden ancak bir kısmının satın alınmasında kullanılan sermayeden oluşurdu. Fakat bu ürün fazlasının tümünü hiçbir bakıma eskiye yakın fiyata satın alamazdı; dolayısıyla da, alabildiğini ister istemez pek ucuza satın alıyordu. Gelgelelim, tacirin pek pahalıya satış ve pek ucuza alım yaptığı bir sermaye çalıştırma işinde, kârın pek yüksek olması ve öbür ticaret kollarındaki alışılmış kâr düzeyinin çok üstünde bulunması gerekir. Sömürge ticaretindeki bu kâr üstünlüğü, eskiden öbür ticaret kollarında kullanılan sermayenin bir kısmını kendine çekmekten geri kalamazdı. Gelgelelim, sermayenin böylece yön değiştirmesinin, sömürge ticaretinde sermayelerin rekabetini gitgide çoğaltması gerektiği gibi, o rekabeti ticaretin bütün kollarında gitgide azaltmış olması gerekir; sömürge ticaretinde kârları gitgide nasıl düşürmesi lazımsa; bütün öbür ticaret kollarında da kârları gitgide yükseltmesi lâzımdır. Ta ki, hepsindeki kârlar eskiden oldukları düzeyden farklı ve biraz daha yüksek yeni bir düzeye ulaşsın.

Bütün öbür ticaretlerden sermaye çekip kâr kertesini bütün ticaretlerde haliyle olabileceğine göre biraz yukarı çıkarmak şeklindeki iki yanlı etkisini bu tekel, yalnız ilk kuruluşunda yaratmakla kalmayıp ondan beri de yarata gelmiştir.

Birincisi, bu tekel, sömürgeler ticaretinde kullanılmak üzere, bütün öbür ticaretlerden boyuna sermaye çekegelmiştir.

Deniz üstü gidiş geliş kanunu çıkarılalı beri, Büyük Britanya'nın zenginliği pek çok artmış olmakla birlikte, kuşkusuz sömürgelerin zenginliği kadar artmış değildir. Ama her ülkenin dış ticareti doğal olarak, zenginliği oranında; ürün fazlası ise, tam ürünü oranında artar. Büyük Britanya, sömürgelerin dış ticareti denilebilecek ne varsa hemen hepsini kendi avucuna almış olduğu ve sermayesi o ticaretin büyüklüğü oranında artmamış bulunduğu için hem eskiden öbür ticaret kollarında kullanılan sermayenin bir kısmını sürekli olarak oradan çekmeden, hem de haliyle o ticaret kollarına girecek epey daha fazla sermayeyi oralara gitmekten alıkoymadan bu ticareti yürütemezdi. Nitekim deniz üstü gidiş geliş kanunu konulalı beri sömürge ticareti durmadan gelişirken, birçok başka dış ticaret kolu, özellikle Avrupa'nın öbür yerlerine yapılan ticaret durmadan azalmaktadır.

Dışarı satılacak mamuller, denizcilik kanunundan önceki gibi, yakın Avrupa pazarına ya da daha uzak olan Akdeniz çevresi pazarına uyacak tarzda düzenleneceğine, çoğu büsbütün uzaktaki sömürgeler piyasasına, yani birçok rakiplerin olduğu pazardan çok, tekeline sahip bulundukları pazara göre ayarlanmıştır. Dış ticaretin öteki kollarındaki azalışın, Sir Matthew Decker ile öbür yazarlarca vergi alma tarzındaki aşırılık ve isabetsizlikte, yüksek emek pahasında, gösteriş düşkünlüğünün gemi azıya almasında vb.'de aranan nedenleri hep, sömürge ticaretinin gerektiğinden öte büyümesinde bulunabilir. Büyük Britanya'nın ticaret sermayesi pek büyüktür ama sınırsız değildir; denizcilik kanunundan beri çok artmıştır ama, sömürge ticareti oranında artmamıştır. Dolayısıyla bu sermayenin bir kısmı öbür ticaret kollarından geri çekilmeksizin, dolayısıyla da o kollar biraz çöküntüye uğramaksızın sömürge ticaretinin yürümesi kabil olmazdı.

Şurası göz önünde tutulmalıdır ki, yalnız deniz üstü gidiş geliş kanunu sömürge ticareti tekelini kurmadan önce değil, o ticaretin henüz fazla önemi yok iken de İngiltere büyük bir alışveriş ülkesi idi; ticaret sermayesi çok büyük olup, günden güne de büsbütün büyümek yatkınlığında idi. Cromwell yönetimi zamanındaki Felemenk savaşında, İngiliz donanması Hollanda donanmasından üstündü; II. Charles saltanatı başında patlak veren savaşta ise, Fransa ile Felemenk'in birleşmiş donanmalarına en azından denk, belki de onlardan üstündü. Hiç değilse, Felemenk donanması ile Felemenk ticareti arasında şimdi, o zamanki oran bulunduğu takdirde, İngiliz donanmasının üstünlüğü şimdi belki güçlükle daha fazla gibi gelir.

Fakat o savaşların her ikisinde de, bu büyük deniz kuvvetine, deniz üstü gidiş geliş kanunu sebep olamazdı. Birinci savaş sırasında bu kanunun taslağı, şeklini henüz almıştı. Gerçi ikinci savaşın patlak vermesinden önce, yetkili makamca tamamıyla kanunlaştırılmış bulunuyordu ama, hiçbir hükmünün, hele sömürgelerle yapılacak tekelci ticareti kuran kısmının önemli bir etki yapacak zamanı bulması olanaksızdı. O dönemde, gerek sömürgeler, gerekse bunların ticareti şimdikine kıyasla solda sıfırdı. Jamaika Adası sağlığa zararlı, az nüfuslu bir çöldü; toprağının işlenmesi ise daha da devede kulaktı; New York ile New Jersey Felemenkliler'de, St. Christopher'in yarısı Fransızlar'da idi. Antigua Adasına, Çifte Carolina'lara, Pennsylvania'ya, Georgia'ya ve Nova Scotia'ya yerleşilmemişti; Virginia'ya, Maryland'a ve New England'a yerleşilmişti. Bunlar çok gelişen sömürgelerdi ama, o zamandan beri zenginlikten, nüfustan ve bayındırılmadan yana gösterdikleri hızlı gelişmeyi o sırada ne Avrupa'da ne Amerika'da önceden gören, hatta aklına getiren belki bir tek kimse yoktu. Sözün kısası, o zamanki durumu şimdikini biraz andıran, hatırı sayılabilecek tek İngiliz sömürgesi Barbadoes Adası idi. Denizcilik kanunundan bir süre sonra da, İngiltere'nin ancak bir kısmından yararlandığı sömürgeler ticareti (çünkü deniz üstü gidiş geliş kanununun harfi harfine uygulanması, çıkarılmasından yıllar sonradır) o sırada ne İngiltere'nin büyük ticaretinin, ne de o ticaretin desteklediği büyük deniz kuvvetinin nedeni olabilirdi. O sırada bu büyük deniz kuvvetine destek olan ticaret, Avrupa'nın ve Akdeniz çevresine düşen ülkelerin ticareti idi. Gelgelelim, o ticaretin şimdi İngiltere'nin elinde bulunan kısmı, böyle büyük bir deniz kuvvetini destekleyemezdi. Artmakta bulunan sömürgeler ticareti bütün milletlere açık tutulsaydı, ondan Büyük Britanya'ya düşebilecek ve ihtimal epeyce önemli olacak pay, önceden elinde bulunan bu büyük ticareti baştan aşağı çoğaltmak gerekirdi. Tekelden ötürü sömürge ticaretinin büyümesi, İngiltere'nin önceden sahip olduğu ticarette bir artıştan çok onun doğrultusunda toptan bir değişmeye sebep olmuştur.

İkincisi, Britanya ticaretinin türlü kollarının hepsinde, kâr kertesini, bütün milletlerin Britanya sömürgeleriyle serbest ticaret etmelerine müsaade edildiği takdirde haliyle olacağından daha yüksekte tutmakta bu tekelin ister istemez katkısı vardır.

Sömürge ticareti tekeli, bir yandan Büyük Britanya sermayesinin kendiliğinden o ticarete gidecek olanından fazlasını ister istemez oraya

çekerken, bir yandan da bütün yabancı sermayeleri kovmakla, o ticarette kullanılan tüm sermaye miktarını, serbest bir ticaret halinde haliyle olacağından ister istemez daha aşağı düşürmüştür. Ama ticaretin o kolunda sermayelerin rekabetini azaltmakla, o kolda kâr kertesini ister istemez artırmıştır. Yine, ticaretin bütün öbür kollarında İngiliz sermayelerinin rekabetini azaltmakla da, bütün bu öteki kollarda, Britanya'nın kâr kertesini ister istemez yükseltmiştir. Deniz üstü gidiş geliş kanunu çıkarılalı beri, herhangi belli bir dönemde Büyük Britanya'nın ticaret sermayesi ne durumda ya da ne büyüklükte olursa olsun, o durum sürüp gittikçe sömürge ticareti tekelinin, Britanya'nın alışılmış kâr kertesini, Britanya ticaretinin gerek o kolunda, gerek bütün öbür kollarında haliyle olabileceğinden daha yukarı çıkarmış bulunması gerekir. Denizcilik kanunu çıkarılalı beri Britanya'nın alışılmış kâr oranı muhakkak olduğu üzere, epey düştü ise, bu oran o kanunla kurulan tekelin yardımı ile yukarıda tutulmasa, büsbütün düşmek zorunda kalırdı.

Gelgelelim bir ülkede alışılmış kâr oranını haliyle olacağından daha fazla yükselten her ne ise bu, o ülkeyi, tekeline sahip bulunmadığı her ticaret kolunda ister istemez hem mutlak hem nispi bir zarara uğratır.

Bu, o ülkeyi mutlak bir zarara uğratır, çünkü o ülkenin tacirleri bu gibi ticaret kollarında gerek kendi ülkelerine ithal ettikleri yabancı ülkelerin mallarını, gerekse yabancı ülkelere ihraç ettikleri kendi ülkelerinin mallarını haliyle olacağından daha pahalıya satmaksızın, bu daha büyük kârı elde edemezler. Kendi ülkeleri, eski haldekine göre hem daha pahalıya satın almak hem daha pahalıya satmak, daha az satın alıp daha az satmak, daha az zevk elde edip daha az üretimde bulunmak gerekir.

Bu, o ülkeyi nispi bir zarara uğratır, çünkü bu gibi ticaret kollarında aynı mutlak zararlarla karşı karşıya bulunmayan öbür ülkeleri ona göre haliyle çıkacakları düzeyin ya daha yukarısına çıkarır, ya düşecekleri düzeyin daha az aşağısına düşürür. O ülkenin elde ettiği zevke ve yaptığı üretime oranla, berikilerin hem daha fazla zevk edinmelerine, hem daha çok üretimde bulunmalarına olanak verir. Onlardaki üstünlüğü, haliyle olacağından daha fazla artırır, yahut eksikliği olacağından daha küçük hale getirir. Ürününün fiyatını haliyle olacağından daha fazla yükselterek, öteki ülkelerin tacirlerine, yabancı piyasalarda ondan daha ucuza satış yapmak ve böylece,

tekeline sahip bulunmadığı ticaret kollarının hemen hemen hepsinden onu dışarı uğratmak imkânı verir.

Yabancı pazarlarda kendi mamullerinden daha ucuza mal satılarak müşterilerinin ellerinden gitmesine sebep oluyor diye, tacirlerimiz Britanya'daki emeğin yüksek ücretlerinden ikide bir sızlanırlar. Ama sermayenin yüksek kârlarına sesleri çıkmaz. Başkalarının aşırı kazancından yanar yakınırlar da, kendi kazançlarının lâfını bile etmezler. Oysa İngiliz sermayesinin yüksek kârının İngiliz mamulleri fiyatını yükseltmekte, çoğu hallerde İngiliz emeğinin yüksek ücreti kadar ve kimi hallerde belki ondan fazla katkısı olabilir.

Haklı olarak denilebilir ki, Büyük Britanya'nın sermayesi, tekeline sahip bulunmadığı çeşitli ticaret kollarının çoğundan, özellikle Avrupa ticareti ile Akdeniz çevresi ülkelerinin ticaretinden işte böylece kısmen çekilmiş, kısmen dışarı uğratılmıştır.

İngiliz sermayesi, ticaretin o kollarından sömürge ticaretinin sürekli olarak artışı ve onu bir yıl yürütmüş bulunan sermayenin ertesi yıl yürütmeye sürekli olarak yetmeyişinden doğan sömürge ticaretindeki üstün kârın cazibesi[306] ile kısmen çekilmiştir.

İngiliz sermayesi, Büyük Britanya'nın tekelinde olmayan çeşitli ticaret kollarının hepsinden, Büyük Britanya'da oluşan yüksek kâr oranının öbür ülkelere sağladığı üstünlük dolayısıyla, kısmen uzaklaştırılmıştır.

Sömürge ticareti tekeli, haliyle bu öteki ticaret kollarında kullanılacak Britanya sermayesinin bir kısmını oralardan çektiği gibi, sömürge ticaretinden dışarı uğratılması o kollara hiç girmeyecek olan birçok yabancı sermayeleri oralara girmeye zorlamıştır. Bu öteki ticaret kollarında Britanya sermayesinin rekabetini azaltmış; öylece, Britanya'nın kâr oranını haliyle olacağından daha yukarıya çıkarmıştır. Tersine, yabancı sermayelerin rekabetini artırmış, öylece yabancı kâr oranını haliyle olacağından daha aşağıya düşürmüştür. Her iki şekilde de, bu öteki ticaret kollarının hepsinde Büyük Britanya'yı doğal olarak nispi bir elverişsizliğe düşürmüş bulunması gerekir.

Bununla birlikte, sömürge ticaretinin Büyük Britanya'ya herhangi bir başka ticaretten daha faydalı olduğu ve tekelin o ticarete Büyük Britanya

sermayesinin haliyle girecek olanından daha fazlasını girmeye zorlamakla, o sermayeyi, bulabileceği herhangi bir başka işten ülke için daha faydalı bir işe aktardığı, belki söylenebilir.

Bir sermayenin ait olduğu ülke için en faydalı kullanılışı, orada en büyük miktarda üretken emek beslemekte ve o ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık ürününü en fazla artırmakta kullanılmasıdır. Gelgelelim, ikinci kitapta gösterilmişti ki, dış tüketim ticaretinde kullanılan bir sermayenin besleyebileceği üretken emek miktarı, tıpkı tıpkısına, sermayenin hasılatındaki[307] birbirini kovalayış oranında olur. Hasılatı yılda bir kez aksamaksızın ele geçen bir dış tüketim ticaretinde kullanılan örneğin bin liralık bir sermaye, ait olduğu ülkede, bin liranın bir yılda orada besleyebileceği miktarda üretken emeği sürekli şekilde işte tutabilir. Hasılatı yılda iki üç kez ele geçerse, bu orada, iki üç bin liranın bir yılda besleyebileceği miktarda üretken emeği sürekli olarak çalıştırabilir. Komşu bir ülkede yapılan bir dış tüketim ticareti, bundan ötürü, genellikle ücra bir ülke ile yapılana göre daha faydalıdır. Yine ikinci kitapta gösterildiği gibi, doğrudan doğruya yapılan bir dış tüketim ticareti, aynı nedenle, dolambaçlısına göre genellikle daha faydalıdır.

Ancak Büyük Britanya sermayesinin kullanılışını etkileme bakımından, sömürge ticareti tekeli, bütün hallerde, bu sermayenin bir kısmını komşu bir ülke ile yapılan bir dış tüketim ticaretinden çıkıp daha uzak bir ülke ile yapılana ve birçok halde, doğrudan doğruya yapılan bir dış tüketim ticaretinden çıkıp bir dolambaçlısına geçmeye zorlamıştır.

Birincisi, sömürge ticareti tekeli bütün hallerde Büyük Britanya sermayesinin bir kısmını, komşu bir ülke ile yapılan bir dış tüketim ticaretinden çıkıp daha uzak bir ülke ile yapılana geçmeye zorlamıştır.

Tekel, bütün hallerde, o sermayenin bir kısmını Avrupa ve Akdeniz çevresi ülkeleriyle yapılan ticaretten ayrılıp daha uzaktaki Amerika ve Batı Hint Adaları bölgelerinin (o ülkelerin hem ıraklığı hem içinde bulundukları özel şartlar dolayısıyla hasılatı ister istemez daha seyrek ele geçen) ticaretine geçmeye zorlamıştır. Evvelce görülmüştü ki, yeni sömürgelerde her zaman sermaye eksikliği vardır. Sermayeleri, büyük kâr ve kazançla topraklarının bayındırılıp işletilmesinde kullanabilecekleri miktarın her zaman çok aşağısındadır. Bu nedenle, onlarda sahibi oldukları sermayeden daha fazlası için sürekli talep vardır. Kendilerinde olanın noksanını

tamamlamak üzere, elden geldiğince anayurttan ödünç almaya çalışır; bu yüzden, ona karşı her zaman borçlu olurlar. Bu borcun meydana gelmesi için, anayurttaki zenginlerden kimi zaman senetle de ödünç almakla birlikte, sömürgecilerin en çok tuttukları yol o olmayıp, Avrupa'dan mal yollayan muhabirlerine ödenmemiş borçlarını, o muhabirler müsaade ettiğince sürüncemede bırakmaktadır. Bunların yıllık hasılatı çoğu kez borçlandıklarının üçte birinden fazla tutmaz; o oranı bile bulmaz. Dolayısıyla, muhabirlerinin kendilerine ödünç verdiği tüm sermayenin, üç yıldan, bazen dört beş yıldan önce Britanya'ya geri geldiği seyrektir. Fakat Büyük Britanya'ya ancak 5 yılda bir geri gelen, örneğin, bin liralık bir Britanya sermayesi, topu birden yılda bir kez geri geldiği takdirde sürekli olarak işte tutabileceği Britanya emeğinin ancak beşte birini besleyebilir; bin liranın bir yıl besleyebileceği emek miktarı yerine de, ancak iki yüz liranın bir yıl devamlı olarak besleyebileceği kadar emeği işte tutabilir. Muhabirinin bu gecikme yüzünden uğrayabileceği bütün ziyanı, sömürgeli çiftçi, kuşkusuz Avrupa'dan gelen mala ödediği yüksek bedelle, uzun vade ile verdiği borç senetleri üzerindeki faizle, kısa vade ile verdiklerinin yenilenmesindeki komisyonla karşılar ve belki fazlasıyla karşılar. Gelgelelim, muhabirinin ziyanını karşılayabilirse de, Büyük Britanya'nın ziyanını kapatamaz. Hasılatın ele geçmesi çok uzun süren bir ticarette, tacirin kârı, hasılatın pek yakın zamanda ve sık sık ele geçtiği bir ticaretteki kadar yahut ondan fazla olabilir; ama oturduğu ülkenin sağladığı faydanın, orada sürekli biçimde beslenen üretken emek miktarının, toprakla emeğin yıllık ürününün, her zaman, pek daha az olması gerekir. Amerika ile ve hele Batı Hint Adaları ile yapılan ticarette hasılatın genellikle, Avrupa'daki herhangi bir yerle, hatta Akdeniz çevresi ülkeleriyle yapılan ticarete göre hem daha ağır aksak ve düzensiz hem de daha kararsız olarak ele geçtiğini, bu çeşit çeşit ticaret kolları üzerinde biraz tecrübesi bulunan herkes kolayca teslim eder sanıyorum.

İkincisi, sömürge ticareti tekeli çoğu hallerde Büyük Britanya sermayesinin bir kısmını, doğrudan doğruya yapılan bir yabancı tüketim ticaretinden bir dolambaçlısına geçmeye zorlamıştır.

Büyük Britanya'dan başka bir pazara gönderilemeyen, cetvel içi mallar arasında, miktarı Büyük Britanya'nın tüketimini fazlasıyla aşan ve o nedenle bir kısmı başka ülkelere ihraç edilmek gereken birkaç tanesi vardır. Gelgelelim, Büyük Britanya sermayesinin bir kısmını dolambaçlı bir dış

tüketim ticaretine sürüklemeden, bunu yapmaya olanak yoktur. Örneğin, Maryland ile Virginia, Büyük Britanya'ya her yıl doksan altı bin fıçıdan fazla tütün yollar; Büyük Britanya'nın tüketimi ise, söylentiye göre on dört bin fıçıyı geçmez. Demek ki, seksen iki bin küsur fıçının başka ülkelere, Fransa'ya Felemenk'e ve Baltık denizi ile Akdeniz çevresine düşen ülkelere ihraç edilmesi gerekir. Gelgelelim, İngiliz sermayesinin, o seksen iki bin fıçıyı Büyük Britanya'ya getirip, oradan bu öteki ülkelere yeniden ihraç eden, bu öteki ülkelerden de Büyük Britanya'ya karşılık olarak ya mal ya para getiren kısmı, dolambaçlı bir yabancı tüketim ticaretinde kullanılmakta; bu işin içine, artan o büyük miktar elden çıksın diye, ister istemez sürüklenmektedir. Bu sermayenin tümünün Büyük Britanya'ya kaç yılda geri gelebileceğini hesaplamak istersek, Amerika'dan gelecek hasılatın ağır aksaklığı üstüne, o öteki ülkelerden gelecek hasılatın yavaşlığını eklememiz gerekir. Amerika ile doğrudan doğruya yapmakta olduğumuz dış tüketim ticaretinde kullanılan tüm sermaye çoğu kez üç dört yıldan önce geri gelmezse, bu dolambaçlı ticarette kullanılan tüm sermayenin dört beş yıldan önce geri gelmesi umulamaz. Doğrudan doğruya yapılan yabancı tüketim ticareti, yılda bir kez geri gelen bir sermayenin besleyebildiği yerli emeğin ancak üçte yahut dörtte birini sürekli çalıştırabilirse, dolaylısı, o emeğin olsa olsa dörtte yahut beşte birini sürekli çalıştırabilir. Tacirlerin tütünlerini ihraç ettikleri yabancı muhabirlere, limanlardan kimisinde çokluk bir kredi açılır. Doğrusu, Londra limanında tütün çoğu kez peşin para ile satılır. Geçerli olan, tart, parasını ver! kuralıdır. Onun için, Londra limanında, bütün dolaylı ticaretin kesin hasılatının ele geçmesi Amerika'dan gelecek hasılata göre, olsa olsa, malların mağazada satılmadan kaldığı süre kadar uzar. Ama malların mağazada bazen epey uzun kaldığı da olur. Şu var ki, tütünlerinin satışı için sömürgeler Büyük Britanya pazarına hapsedilmeselerdi, bize geleni iç tüketim için gerekenden ihtimal ki pek fazla olmazdı. Başka ülkelere ihraç ettiği büyük miktardaki tütün fazlasıyla şimdi kendi tüketimi için satın aldığı malları, Büyük Britanya o takdirde ihtimal doğrudan doğruya kendi çalışmasının ürünüyle, yahut kendi mamullerinin bir kısmı ile satın alırdı. O ürün, o mamuller, şimdi olduğu gibi hemen hemen baştan aşağı bir tek büyük pazara göre ayarlanacak yerde, ihtimal ki çok sayıda daha ufak pazarlar için düzenlenirdi. Büyük bir dolambaçlı dış tüketim ticareti yerine, Büyük Britanya ihtimal ki aynı türden, ufak ufak, dosdoğru birçok dış tüketim ticareti yapardı. Hasılatın birbirini kovalayışından ötürü, bu büyük dolambaçlı ticareti şimdi

yürütmekte olan sermayenin ihtimal bir kısmı, belki üçte ya da dörtte birini aşmayan küçük bir kısmı, bütün bu dosdoğru yapılan ufak ticaretlerin yürütülmesine yetebilir. Büyük Britanya'da aynı miktar emeği sürekli işte tutabilir ve Britanya toprağı ile emeğinin yıllık ürününü aynı derecede destekleyebilirdi. Bu ticaretin bütün amaçlarına böylece çok daha küçük bir sermaye ile erişildiğinden, başka maksatlara harcamak için; Büyük Britanya topraklarını bayındırmak, sanayisini genişletmek, ticaretini artırmak için; hiç değilse bütün bu çeşit çeşit şekillerde kullanılan öbür Britanya sermayeleriyle rekabete girişip topunun birden kâr oranını alçaltarak hepsinde Büyük Britanya'ya öteki ülkelere göre şimdikini de geçen bir üstünlük sağlanması için büyük bir sermaye arta kalırdı.

Yine, sömürge ticareti tekeli, Büyük Britanya sermayesinin bir kısmını bütün yabancı tüketim ticaretlerinden bir taşımacılığa geçmeye zorlamış; dolayısıyla da, az çok Büyük Britanya'nın çalışmasını desteklemeyi bırakıp sırf kısmen sömürgelerin kısmen bazı başka ülkelerin çalışmasını desteklemek üzere kullanılmaya sürüklemiştir.

Örneğin, tütünün her yıl Büyük Britanya'dan yeni baştan ihraç edilen seksen iki bin fıçılık büyük miktardaki artan kısmı ile her yıl satın alınan malların hepsi Büyük Britanya'da tüketilmez. Bir kısmı, örneğin Almanya ile Felemenk'ten gelen keten bezi, kendi tüketimleri için, sömürgelere geri gider. Büyük Britanya sermayesinin –sonradan karşılığında bu keten bezinin satın alındığı– tütünü satın alan kısmı, sırf, kısmen sömürgelerin, kısmen bu tütünün pahasını kendi emeklerinin ürünü ile ödeyen ülkelerin çalışmasını desteklemekte kullanılmak üzere, ister istemez, Büyük Britanya'nın çalışmasına destek olmaktan çıkar.

Bundan başka, sömürge ticareti tekeli Büyük Britanya sermayesinin o ticarette doğal olarak girecek kısmından çok daha fazlasını sürüklemekle, öyle görülüyor ki, Britanya çalışmasının bütün çeşitli kollarında haliyle meydana gelecek doğal dengeyi tamamıyla bozmuştur. Büyük Britanya'nın çalışması çok sayıda ufak pazarlara göre ayarlanacak yerde, daha çok bir tek büyük pazara uymak üzere düzenlenmiştir. Ticareti, ufak ufak birçok oluklardan geçeceğine, daha ziyade bir tek büyük oluktan geçmeyi bellemiştir. Ama böylece sanayi ve ticaret sisteminin tümünde güvenlik, devlet gövdesinin genel durumunda sağlamlık, aksi takdirde olabileceğine göre eksik kalmıştır. Şimdiki haliyle Büyük Britanya, şu bazı önemli

kısımları fazla boy atmış ve o sebepten bütün kısımları daha hakkıyla orantılı vücutların kolay kolay uğramadığı bir sürü tehlikeli hastalıkla karşı karşıya bulunan sağlıksız bir vücudu andırmaktadır. Doğal ölçüleri aşılarak yapay[308] biçimde şişirilen ve içinden ülke sanayisi ile ticaretinin doğaya aykırı bir miktarı geçmeye zorlanan bu koskoca kan damarında ufacık bir tıkanıklığın bütün devlet gövdesinin başına en korkunç hastalıkları sarması olasılığı çoktur.

Nitekim, sömürgelerle bir ilişki kesilmesi olabileceğini beklemek, Büyük Britanya halkını, İspanya Armadası'ndan ya da Fransız istilâsından[309] hiçbir zaman duymadığı şiddette korkuya düşürmüştür. Damga resmi kanununu kaldırmanın, hiç değilse tacirler arasında hoşa giden bir tedbir haline gelmesi, ister yerinde ister yersiz olan bu korku dolayısıyladır.

Yalnızca birkaç yıl da sürse, sömürge piyasasının bütün bütün dışında kalmakla, tacirlerimizin çoğu ticaretlerinin baştan aşağı duracağını, sanayici patronlarımızın çoğu işlerinin toptan yok olacağını, işçilerin çoğu ise işlerinin sona ereceğini önceden bildiklerini hayal etmeye alışıktırlar. Kıta üzerindeki komşularımızdan biriyle ilişki kesilmesi hakkında hem de, bütün bu başka başka tabakalardan kimselerin kimisinin işlerini biraz aksatması ya da duraklatması ihtimali olduğu halde, her nasılsa böyle bir genel coşkuya kapılmaksızın tahmin yürütülür. Ufak damarların kiminde akışı duraklayan kan, herhangi bir bozukluğa sebep olmadan, kolayca daha büyüğüne boşalır, ama büyük damarlardan birinde tıkanıp kalırsa, birden vukua gelen, önüne geçilmez sonuçlar ihtilâç,[310] inme[311] ya da ölümdür. Ya primler ya iç piyasa ve sömürge piyasası tekeli dolayısıyla suni biçimde, doğaya aykırı olarak beslenip fazla boy atan, bu tür sanayiden yalnız bir tanesi işinde biraz duraklama ya da aksama ile karşılaştı mı, çokluk hükümeti telâşa düşürecek, hatta kanun yapanların tartışmalarını zorlaştıracak bir ayaklanma ve kargaşalık doğurur. Öyle ise, apansız ve toptan bir duraklama ile belli başlı sanayicilerimizin buncasının işinde ister istemez meydana gelecek bozukluk ve karışıklık kim bilir nerelere varır, diye düşünülmüştür.

Büyük Britanya'yı bütün gelecekte bu tehlikeden kurtarabilecek; ona, bu fazla büyümüş işten bir kısım sermayesini çekip, daha az kârla da olsa, başka işlere aktarma imkânı verebilecek, yahut onu hatta buna zorlayabilecek; çalışmasının bir kolunu git gide daraltıp; bütün öbürlerini

büyüterek, bütün çeşitli kollarına ister istemez serbestliğin kurduğu ve ancak tam serbestliğin koruyabileceği o doğal, sağlam ve isabetli orantıyı derece derece geri verebilecek tek çare, öyle görülüyor ki, Büyük Britanya'ya sömürgelerle yapılan ticaretin tekelini sağlayan kanunların, o ticaret büyük ölçüde serbest kalıncaya değin alımlılık içinde ve uzun uzun biraz gevşetilmesidir.

Sömürge ticaretini birden bire bütün milletlere açıvermek geçici bir tedirginlik doğurabileceği gibi, şimdi oraya çalışmasını yahut sermayelerini bağlamış bulunan kimselerin çoğunu ayrıca büyük bir sürekli zarara da uğratabilir. Yalnızca Büyük Britanya'nın tüketimini aşan seksen iki bin fıçı tütünü ithal eden gemilerin ansızın işlerinden oluvermeleri de, fazlasıyla hissedilecek kadar acı gelir. Merkantilist sistemin bütün düzenlemelerinden işte böyle acıklı sonuçlar doğar! Bunlar, devlet gövdesi içinde pek tehlikeli rahatsızlıklar çıkarmakla kalmaz. Öyle rahatsızlıklar çıkarırlar ki, hiç değilse bir süre, daha büyüklerine sebep olmadan o rahatsızlıkların çaresini bulmak çoğu kez güçtür. O halde, sömürge ticaretini adım adım nasıl serbestleştirmeli? İlk ağızda kaldırılmak gereken engellerle, en sonra kaldırılmak gerekenler hangileridir? Yahut, doğal olan tam serbestlik ve adalet sistemi adım adım ne tarzda geri gelmelidir? Bunların saptanmasını, gelecekteki devlet adamlarının ve kanun koyucuların yeteneğine bırakmamız gerek.

Ne mutlu ki, önceden bilinmeyen ve düşünülmeyen başka başka beş olay, sömürge ticaretinin pek önemli bir kolundan, yani Kuzey Amerika'nın on iki birleşmiş ilinin ticaretinden, artık bir yılı aşkın bir zamandır (1774 Aralık ayının birinden başlayarak) tam yoksun kalınışı, Büyük Britanya'nın herkesin umduğu kadar şiddetle hissetmesini önlemeye yardımcı olmuştur. Birincisi, ithal etmeme anlaşmalarına hazırlanırlarken, bu sömürgeler, Büyük Britanya'dan, kendi piyasalarına uygun gelen malların olancasını çekip tüketmişlerdir. İkincisi, İspanya Flotası'nın[312] olağanüstü talebi, bir çok malı, özellikle, eskiden Britanya pazarında bile Büyük Britanya mamulleriyle rekabete girişen keten bezlerini, bu yıl Almanya'dan ve Kuzey'den çekerek tüketmiştir. Üçüncüsü, Türkiye'nin başı dertte iken ve bir Rus donanması Ege Denizi'nde dolaştığı sırada, mal ihtiyacı hiç iyi karşılanmayan o ülkenin piyasasında, Rusya ile Türkiye arasındaki barış olağanüstü bir talep yaratmıştır. Dördüncüsü, Avrupa kuzeyinin Büyük Britanya mamullerine karşı talebi bir süredir yıldan yıla artmakta

bulunmuştur. Beşincisi de, Lehistan'ın son defaki bölüşülmesi ve bundan ötürü barış durumuna geçmesiyle, o büyük ülkenin piyasasının açılması üzerine, Kuzey'in artan talebine, bu yıl oradan olağan üstü bir talep eklenmiştir. Dördüncüsü hariç, bu olayların hepsi, nitelikleri bakımdan geçicidir ve rastlantıdır. Sömürge ticaretinin böylesine önemli bir kolundan yoksun kalış, yazık ki, çok daha uzun sürerse, yine bir derece sıkıntıya sebep olabilir. Gelgelelim, bu sıkıntı ucun ucun kendini göstereceği için, ansızın gelişinde olduğu kadar şiddetle hissedilmez. Bir yandan da, ülkenin çalışması ve sermayesi, bu sıkıntının zamanla fazlaca artmasını önleyecek yeni bir iş, yeni bir yön bulabilir.

Demek ki, sömürge ticareti tekeli, Büyük Britanya sermayesinin aksi takdirde girecek olanından daha fazlasını o ticarete aktardıkça, onu hep komşu bir ülke ile yapılan yabancı tüketim ticaretinden, daha uzak bir ülke ile yapılana; çoğu halde, doğrudan doğruya yapılan bir yabancı tüketim ticaretinden dolaylısına, kimi hallerde de, her türlü yabancı tüketim ticaretinden uzaklaştırıp taşımacılığa itmiştir. Dolayısıyla, hep daha çok miktarda üretken emek besleyeceği bir doğrultudan çok daha azını besleyebileceği bir yöne çevirmiştir. Bundan başka, Büyük Britanya'nın çalışmasının ve ticaretinin buncasını yalnız bir tek piyasaya göre ayarlamakla, o çalışmanın ve ticaretin sağlam durumunu, ürünleri daha çeşitli piyasalara göre düzenlediği takdirde olacağına göre daha kararsız, daha güvensiz hale getirmiştir.

Sömürge ticaretinin sonuçlarıyla, o ticaretin tekelinin sonuçlarını birbirinden dikkatle ayırt etmeliyiz. Biri her zaman ve ister istemez faydalı, öteki ise her zaman ve ister istemez zararlıdır. Ancak, sömürge ticaretinin sonuçları öylesine faydalıdır ki, bir tekele bağımlı olmasına ve o tekelin zararlı sonuçlarına karşın bile, topluca alındı mı, yine de faydalı, hem çok faydalıdır, ama tekelsiz halde olabileceğine göre epey daha az faydalıdır.

Doğal ve serbest halile sömürge ticaretinin sonucu, Britanya'nın çalışmasından ürününden yurda daha yakın piyasaların, yani Avrupa ve Akdeniz çevresi ülkeleri piyasalarının talebini aşabilecek kısım için, ırak da olsa, büyük bir pazar açmaktadır.

Doğal ve serbest halinde, sömürge ticareti; herhangi bir zamanda gönderilen ürünün hiçbir kısmını bu piyasadan geri çekmeksizin, ortaya,

sürekli ürün fazlasını, onunla değiş edilecek yeni eş değerler çıkararak, boyuna artırma bakımından Büyük Britanya'yı özendirir.

Doğal ve serbest halinde, sömürge ticareti Büyük Britanya'daki üretken emek miktarının, orada eskiden kullanılan emeğin yönünü herhangi bir bakımdan değiştirmeden artmasına vesile olur. Sömürge ticareti doğal ve serbest halde bulunduğunda, bütün öbür milletlerin rekabeti, kâr oranının, yeni piyasada olsun yeni işten olsun çok rastlanan düzeyin yukarısına fırlamasını önler. Yeni piyasa eski piyasadan bir şey eksiltmeden, kendi ihtiyacını karşılamak üzere, böyle demek yakışırsa, bir yeni ürün yaratır; o yeni ürün de, yeni işi yürütmek üzere, eski işten yine hiçbir şey eksiltmeyecek olan, yeni bir sermaye vücuda getirir.

Sömürge ticareti tekeli tersine, öteki milletleri rekabet dışı edip, böylece gerek yeni piyasada gerek yeni işte kâr oranını yükselterek eski piyasadan ürün ve eski işten sermaye kaldırır. Tekelin açıktan açığa maksadı, sömürge ticaretindeki payımızı eski halde olacak miktarın yukarısına çıkarıp artırmaktır. O ticaretteki payımız, tekel olunca tekelsiz haldekinden fazla değil idiyse, tekeli kurmak için neden kalmazdı. Fakat, hasılatı öteki ticaretlerin çoğundakine göre daha ağır aksak ele geçen ve geciken bir ticaret koluna, bir ülkenin sermayesinin kendiliğinden girecek payından daha fazlasını sürükleyen şey, orada her yıl beslenen üretken emeğin tüm miktarını, o ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık ürününün tümünü, aksi haldekine göre ister istemez azaltır. O ülke ahalisinin gelirini, doğal olarak yükselip ulaşacağı düzeyin aşağısında alıkoyar; öylece, onların biriktirme gücünü azaltır. Sermayelerinin eski halde besleyebileceği miktarda üretken emek beslemesine her zaman için engel olduktan başka, aksi halde artacağı kadar hızla artmasına ve dolayısıyla daha da çok miktarda üretken emek beslemesine engel olur.

Bununla birlikte, sömürge ticaretinin doğal nitelikteki iyi sonuçları, Büyük Britanya için, tekelin kötü neticelerini haydi haydi alt eder. O kadar ki, tekel ve hepsi bir arada olmak üzere, şimdiki yürütülüş şekliyle bile, o ticaret yalnızca faydalı değil, pek faydalıdır. Sömürge ticaretinin açtığı yeni piyasa ile yeni iş, eski piyasanın ve eski işin tekel yüzünden yitirilen kısmından çok büyüktür. Sömürge ticaretinin, (böyle demek yakışırsa), yarattığı yeni ürün ve yeni piyasa, Büyük Britanya'da, hasılatı daha sık ele geçen öbür ticaretlerden sermaye kaldırılmasıyla işten atılabilecek üretken

emek miktarından daha fazlasını beslemektedir. Gelgelelim, sömürge ticareti şimdi yürütüldüğü şekilde bile Büyük Britanya için faydalı ise bu, tekel sayesinde değil, tekele karşın böyle olmaktadır.

Sömürge ticaretinin açtığı yeni pazar, Avrupa'nın işlenmemiş ürününden çok, işlenmiş ürünü içindir. Tarım, bütün yeni sömürgelere yaraşan iştir; öyle bir iş ki, toprağın ucuz oluşu, onu herhangi bir başka işten daha kazançlı kılar. Bundan dolayı, oralarda toprağın işlenmemiş ürününden geçilmez; başka ülkelerden ithal etmek şöyle dursun, genellikle kendilerinde ihraç için büyük bir miktar arta kalır. Yeni sömürgelerde tarım ya bütün öteki hizmetlerden ırgat çeker ya da ırgatları bir başka hizmete gitmekten alıkoyar. Zorunlu mamullerin yapımı için ayrılabilecek işçi tek tüktür; süs mamulleri yapımı için ise hiç kimse yoktur. Her iki çeşitten mamullerin çoğunu kendileri yapmaktansa, başka ülkelerden satın almak onlara daha ucuza gelir. Sömürge ticareti Avrupa'nın tarımını, özellikle sanayisini teşvik ederek, dolaylı yoldan gayrete getirir. O ticaret sayesinde iş bulan Avrupa sanayisi, toprak mahsulü için yeni bir pazar oluşturmaktadır. Bütün piyasaların en kazançlısı olan yurt için zahire ve hayvan piyasası, Avrupa'nın ekmek ve et piyasası, Amerika ile yapılan ticaret sayesinde böylece çok genişletilmektedir.

Gelgelelim, İspanya ve Portekiz örnekleri, bir ülkede sanayiyi kurmak yahut hatta yönetmek için, kalabalık ve işi yolunda sömürgelerin ticaret tekelinin, yalnız başına yeter olmadığını göstermeye kâfidir. Daha ellerinde hatırı sayılır hiçbir sömürgeleri yokken, İspanya ile Portekiz, sanayici ülkelerdi. Dünyanın en zengin ve en bereketli sömürgeleri ellerinde bulunalıberi, bunların ikisi de sanayici olmaktan çıkmıştır.

Tekelin, başka nedenlerle artmış bulunan kötü etkileri İspanya ile Portekiz'de, sömürge ticaretinin doğal nitelikteki etkilerini belki hemen hemen alt etmiştir. Bu nedenler, öyle görülüyor ki, çeşit çeşit başka bir takım tekellerdir; altın ile gümüşün değerce çoğu öteki ülkelere göre düşük olması; yersiz ihracat vergilerinden ötürü yabancı piyasaların dışında kalınması ve ülkenin bir yanından öbürüne mal taşınmasından alınan büsbütün anlamsız vergilerden dolayı iç piyasanın daralması, ama hepsinin üstünde olmak üzere, zengin ve nüfuzlu borçluyu, hakkı yenilmiş alacaklısının kovuşturmasına karşı çokluk koruyan ve milletin çalışkan kısmını veresiye satmamazlık etmeyi göze alamadığı ve parasını verip

vermeyeceklerine hiç emin olmadığı, burnu Kaf dağındaki yüksek zatların tüketimi için mal hazırlamaktan yıldıran, o bozuk düzen ve taraf tutucu adalet dağıtımı.

İngiltere'de ise, bunun tam tersine, daha başka nedenlerin de yardımıyla sömürge ticaretinin doğal nitelikteki iyi etkileri, tekelin kötü etkilerini büyük ölçüde yenmiştir. Bu nedenlerin şunlar olduğu görülüyor: bir takım engellere karşın, başka herhangi bir ülkedekine hiç değilse denk ve belki ondan üstün olan genel ticaret serbestliği; yerli çalışmanın ürünü olan hemen hemen her türlü malın aşağı yukarı herhangi bir yabancı ülkeye resimsiz ihracı serbestliği; belki daha da önemli olmak üzere, hiçbir devlet dairesine hesap verme zorunda kalmadan, bir tür sorguya ya da yoklamaya bağımlı tutulmaksızın, ülkemizin herhangi bir yerinden bir başkasına taşınmasındaki sınırsız serbestlik; fakat hepsinden daha önemli olmak üzere, en solda sıfır Britanya uyruklarının haklarına karşı en dişli uyruklara saygı besleten ve her insanın çalışma ürününü sağlama bağlamakla, her türlü çalışmaya en büyük ve en etkili özendirmeyi gösteren, adalet dağıtımındaki eşitlik ve tarafsızlık.

Gelgelelim, sömürge ticareti Büyük Britanya sanayisini –kuşkusuz öyle olduğu üzere– ileri götürdü ise, bu ilerleme o ticaretin tekeli sayesinde değil, tekele karşın meydana gelmiştir. Tekelin etkisi, Büyük Britanya'nın bir kısım mamullerinin miktarını artırma değil, niteliğini ve biçimini değiştirmek; aksi halde hasılatı sık sık ve yakın zamanda ele geçen bir piyasaya göre ayarlanacak mamulleri, hasılatı yavaş yavaş, uzun zamanda ele geçen bir piyasaya göre ayarlamak olmuştur. Bundan ötürü, tekelin etkisi Büyük Britanya sermayesinin bir kısmını, daha çok miktarda imalat işkolu besleyeceği bir işten, çok daha az miktarını beslediği bir işe çevirip, böylece, Büyük Britanya'da beslenen imalat işkolu miktarının tümünü artıracak yerde azaltmak olmuştur.

Bundan ötürü, sömürge ticareti tekeli, merkantilist sistemin bütün öbür pinti ve uğursuz tedbirleri gibi lehine kurulduğu ülkenin çalışmasını azıcık olsun artırmayıp, tam tersine azaltarak, bütün öbür ülkelerin çalışmasını ama özellikle sömürgelerin çalışmasını cılızlaştırır.

O ülkenin sermayesi herhangi belli bir zamanda ne büyüklükte olursa olsun, bu sermayenin haliyle besleyebileceği büyüklükte üretken emek beslemesine ve çalışan ahaliye haliyle sağlayabileceği kadar büyük gelir

getirebilmesine, tekel ket vurur. Gelgelelim, sermaye ancak gelirden yapılacak tasarruflarla çoğaltılabileceği için tekel, sermayeyi haliyle sağlayabileceği kadar büyük bir gelir getirmekten alıkoymakla, haliyle olacağı kadar çabuk çoğaltmaktan; dolayısıyla da, daha fazla miktarda üretken emek beslemekten ve o ülkenin çalışan ahalisine daha da büyük bir gelir sağlayabilmekten ister istemez alıkoyar. Dolayısıyla, büyük önemdeki ana gelir kaynaklarından biri, yani emek ücretleri tekel yüzünden ister istemez, haliyle olabileceğine göre her zaman için daha az olmak gerekir.

Ticaretin kâr oranını yükseltmekle, tekel, toprağın bayındırılmasını tavsatır. Bayındırma kârı, toprakta şimdi yetişenle, şu kadar bir sermaye harcanarak yetiştirilebilecek olan arasındaki farka bağlıdır. Bu fark, herhangi bir ticaret işinde onun kadar bir sermaye ile elde edilebilen kârdan daha fazlasını bırakıyorsa, toprağı bayındırmak, bütün ticaret işlerinden sermaye çeker, kâr bundan azsa, ticaret işleri, toprak bayındırılmasından sermaye çeker. Demek ki, ticaretin kâr kertesini yükselten etken, bayındırma kârının ya üstünlüğünü azaltır ya düşüklüğünü artırır. Birinci halde, sermayenin bayındırmaya gitmesini önler; ötekinde ise, ondan sermaye çeker. Gelgelelim, bayındırmayı tavsatmakla tekel, büyük önemdeki ana gelir kaynaklarından bir başkasının, yani rantın doğal artışını ister istemez geciktirir. Kâr oranını yükseltmekle tekel, bir yandan da faizin piyasa oranını, haliyle olacağından ister istemez daha yüksekte tutar. Ama getirdiği kiraya oranla arazinin fiyatı, yani satın alınması için genellikle ödenen şunca yıllık geliri tutarı, faiz oranı yükseldikçe ister istemez düşer; faiz oranı düştükçe yükselir. Bundan ötürü tekel, birincisi rant gelirinin doğal artışını geciktirmek; ikinci olarak da, getirdiği rant oranında arazisine karşılık elde edeceği bedelin doğal artışını geciktirmekle, arazi sahibinin çıkarını iki ayrı şekilde baltalar.

Tekel, doğrusu ticaretin kâr oranını yükseltir; böylece tacirlerimizin kazancını biraz artırır. Ama, sermayenin doğal artışına ket vurduğu için, ülke ahalisinin sermaye kârlarından elde ettiği gelirin bütününü artırmaktan çok, eksiltmeye vesile olur. Çünkü büyük bir sermaye üzerinden edinilen ufak bir kâr genellikle, ufak bir sermaye üzerinden edinilen büyük bir kârdan daha büyük bir gelir sağlar. Tekel, kâr oranını yükseltir ama, kâr tutarının, haliyle yükseleceği düzeye yükselmesini önler.

Gelirin bütün ana kaynakları, emek ücretleri, rant ve sermaye kârları, tekel yüzünden, aksi haldekine göre pek daha az bol olur. Bir tek ülkedeki insanlardan bir tek küçük tabakanın küçük çıkarını kayırmak için tekel, o ülkedeki bütün öbür insan tabakalarının ve bütün öbür ülkelerdeki insanların hepsinin çıkarını zedeler.

Ancak, alışılmış kâr oranını yükselterektir ki, tekel başlı başına herhangi bir insan tabakasına faydalı olmuştur ya da olabilir. Ama yüksek bir kâr oranının ülke üzerine genel olarak ister istemez yaptığı, önceden anılan bütün kötü etkilerin yanı sıra, belki bunların topundan daha yıkıcı, fakat tecrübeye dayanarak söylememiz yakışık alırsa, onunla sıkı sıkıya ilişkisi olan bir etkisi daha vardır.

Başka şartlar altında tacir mizacı için doğal gelen tutumluluğu, yüksek kâr oranı, öyle görülüyor ki, nerede olsa yok eder. Kârlar yüksek olunca tacire o ağır başlıların harcı meziyet gereksizmiş ve varlık içinde yüzen durumuna pahalı gösteriş daha yaraşırmış gibi gelir. Şu var ki, her milletin bütün çalışmasına kılavuzluk edip yol gösterenler, ister istemez, büyük ticaret sermayesine sahip bulunanlardır; milletin bütün çalışkan kısmının davranış biçimi üzerinde, herhangi bir başka insan tabakasından çok, onların verdikleri örneğin çok daha fazla etkisi olur. Kendisini çalıştıran, titiz ve tutumlu ise, işçinin de öyle olması pek muhtemeldir. Ama efendi çapkın ve başıboşsa, efendisinin çizdiği örneğe bakarak işine şekil veren uşak da yaşayışını, onun örneğine uyarak biçime sokar.

Böylece, birikime doğal olarak en yatkın bulunanlar hepsinin eliyle birikime ket vurulur ve üretken emeği beslemeye dönük ödenekler, bunları doğal olarak en fazla çoğaltması gerekenlerin gelirinden, hiçbir artış elde etmez. Ülkenin sermayesi büyüyecek yerde gitgide ufalır, orada beslenen üretken emek miktarı günden güne azalır. Kadis ve Lizbon tacirlerinin aşırı kârları İspanya ile Portekiz'in sermayesini çoğaltmış mıdır? Bu iki fakir ülkenin yoksulluğunu hafifletmiş, çalışmasını canlandırmış mıdır? O iki alışverişçi kentte ticaret adamlarının masrafı öylesine olmuştur ki, bu aşırı kârlar, ülkenin gerek sermayesini artırmak şöyle dursun, öyle görülüyor ki, kârları sağlayan sermayelerin korunmasına güç yetmiştir. Günden güne yabancı sermayeler Kadis ve Lizbon ticaretine böyle demem yakışırsa burunlarını daha çok sokmaktadırlar. Kendi sermayelerinin yürütmek bakımından günden güne daha yetersiz hale geldiği bir ticaretten o yabancı

sermayeleri koymak içindir ki, İspanyalılar'la Portekizliler, anlamsız tekellerinin bunaltıcı bağlarını her gün daha çok kasmaya çalışmaktadırlar. Kadis ile Lizbon'daki ticari adetleri Amsterdam'dakiyle kıyaslayınız: Sermayenin yüksek kârı ile düşük kârının tacirlerin tavrını ve seciyesini ne denli başka başka etkilediğini sezersiniz. Londra tacirleri, gerçekte henüz genellikle Kadis ve Lizbon tacirleri kadar saltanatlı kodamanlar haline gelmemişlerse de, genellikle Amsterdam tacirleri gibi işinin üstüne titreyen, tutumlu kimseler değillerdir. Bununla birlikte, sanıldığına göre, birçokları Kadis ve Lizbon tacirlerinin çoğundan epey daha zengin olup, Amsterdam tacirlerinin çoğu kadar zengin değildir. Ama onların kâr oranı, Kadis ve Lizbon tacirlerinin kâr oranından çoğu kez pek daha aşağı, Amsterdamlılar'ın kâr oranından ise epeyi yüksektir. Atalar sözüdür: Haydan gelen huya gider. Alışılmış masraf tarzı da, öyle görülüyor ki, nerede olursa olsun, gerçek harcama yeteneğine göre değil, harcayacak parayı kazanmanın kolay sayılıp sayılmamasına bakılarak ayarlanmaktadır.

Tekelden biricik insan tabakasının gördüğü biricik fayda işte böylece ülkenin genel çıkarına birçok başka yönlerden zararlıdır.

Yalnızca satın alıcı bir halk yaratmak için kalkıp büyük bir imparatorluk kurmak, ilk bakışta, ancak dükkâncı takımı bir millete yaraşan bir tasarı gibi görünebilir. Oysa bu, dükkâncı takımı bir millet için pek uygunsuz, fakat hükümeti dükkâncı takımının nüfuzu altında bulunan bir millete alabildiğine elverişli gelen bir tasarıdır. Bu tür devlet adamları ve yalnız onlar, böyle bir imparatorluğu kurup, devam ettirmek için yurttaşlarının kanını ve canını kullanmaktan bir fayda göreceklerini sanacak güçtedirler. Dükkâncının birine, "Bana dört başı mamur bir mülk satın alın, başka dükkânlardan alabileceğimden biraz pahalıya da gelse, giyeceğimi hep sizin dükkândan satın alacağım", deyiniz. Onun, önerinize, aman kaçırmayayım gibilerden, dört elle sarıldığını görmezsiniz. Ama, böyle bir mülkü herhangi bir başkası size satın alırsa; velinimetinizin, size bütün giyeceğinizi o dükkâncıdan satın almayı emretmesine, dükkâncı pek minnet duyar. İngiltere, yurt içinde tedirginlik çeken bir takım uyrukları için, uzak bir ülkede büyük bir mülk satın altı. Mülkün pahası gerçekte devede kulaktı; şu zamanda toprağın olağan fiyatı olan otuz yıllık geliri kadar tutacak yerde, ilk keşfi yapan, kıyıyı tarayıp inceleyen ve o ülkeye yalancıktan sahip çıkan takım takım gemilerin donatım masrafını pek geçmiyordu. Arazi güzeldi ve çok genişti; ellerinde işleyecek güzel toprak bol olduğundan ve mahsullerini

diledikleri yerde satmakta bir süre için serbest kaldıklarından, çiftçiler otuz kırk yılı (1620 ile 1660 arası) pek aşmayan bir zaman geçmekle öyle çoğaldılar, öyle genliği kavuştular ki, bunların alışveriş tekelini, İngiltere'nin dükkâncıları ile öbür esnafı kendilerine bağlamak istediler. Dolayısıyla, ilk satın alma bedelinin de, daha sonraki bayındırma masrafının da hiçbir kısmını ödemiş olmak iddiasında bulunmadan, Amerika çiftçilerinin, birincisi Avrupa'dan gereksindikleri bütün malları satın almak, ikincisi ürünlerinden o tacirlerin satın almayı uygun gördükleri kadarını –çünkü, hepsini satın almak işlerine gelmiyordu– satmak bakımından Amerikan çiftçilerinin gelecekte onların dükkânlarına bağlanabilmeleri için, parlamentoya dilekçe verdiler.

İngiltere'ye ithal edilmekle, bu ürünlerden bir kısmı, yurt içinde kendi uğraştıkları ticaretlerden kimisine zarar verebilirlerdi. O nedenle, bunlar ürünlerinin o kısmını, sömürgecilerin olanak buldukları yerde satmalarını istiyorlardı. Ne denli uzakta satarlarsa, o kadar iyi idi. Öyle olduğu için de, pazarlarının, Finisterre Burnu güneyine düşen ülkelerle sınırlı kalmasını istiyorlardı. Ünlü deniz üstü gidiş geliş kanunundaki bir fıkra, bu gerçekten bezirgân işi öneriyi yasa haline getirdi.

Büyük Britanya'nın şimdiye değin sömürgeleri üzerinde benimsediği egemenliğin belli başlı yahut daha doğrusu, belki biricik ereği ve amacı bu tekelin korunması olmuştur. Anayurdun mülki yönetimleri desteklemek için ya da onu savunmak için henüz hiçbir zaman ne gelir ne de askeri kuvvet verebilmiş olan illerden edinilen büyük fayda, öyle sanılıyor ki, yalnızca bu tekelci sermayeden oluşur. Bağlılıklarının başlıca belirtisi ve o bağlılığın şimdiye dek devşirilen biricik ürünü tekeldir. Büyük Britanya bu bağlılığı sürdürmek üzere bugüne değin ne masrafa girdiyse, o tekelin desteklenmesi için girmiştir. Şu son karışıklıklar başlamadan önce, sömürgelerin barış içindeki olağan askeri örgüt masrafı yirmi piyade alayının ulufesi, donatılmaları için gerekli silah, mühimmat ve olağan üstü gereç masrafından, bir de Kuzey Amerika'nın uçsuz bucaksız kıyıları ile Batı Hint Adaları'mızın kıyılarının öbür milletlerin kaçakçı gemilerinden korumak üzere sürekli hazır bulundurulan pek önemli bir deniz kuvvetinin masrafı toplamından oluşuyordu. Bu barış zamanı ordusunun tüm masrafı Büyük Britanya'nın gelişi üzerinde bir yüktü; aynı zamanda da, sömürgeler üzerindeki egemenliğin anayurda olan maliyetinin en ufak parçası idi. Tümünün ne tuttuğunu bilmek istersek, bu barış zamanı ordusunun yıllık

masrafına, Büyük Britanya'nın, egemenliğine bağımlı iller saydığı için, sömürgelerinin savunmasına türlü vesilelerle harcadığı tutarların faizini eklemeliyiz. Buna özellikle geçen savaşın bütün masrafını katmamız gerekir. Geçen savaş, baştan aşağı, bir sömürge çatışması idi. Onun bütün masrafı, dünyanın her neresinde –ister Almanya'da, ister Doğu Hint ülkelerinde– yapıldı ise, haklı olarak, sömürgelerin hesabına geçirilmek gerekir.

Bu masraf, sözleşmeye bağlanan yeni borcun yanı sıra, lira başına iki şilinlik ek arazi vergisi ve itfa ödeneğinden her yıl borçlanılan paralar da içinde olmak üzere, doksan milyon İngiliz lirasından fazla tutuyordu. 1739'da başlayan İspanya savaşı, daha çok bir sömürge çatışması idi. Bunda başlıca maksat, İspanya'nın kıta üzerindeki kara kısmıyla kaçak mal alışverişi yapan sömürge gemilerinin aranmasını önlemekti. Bütün bu masraf, gerçekte bir tekelin desteklenmesi için verilen bir primdir. Bundan amaç, sözde, Büyük Britanya'nın sanayisini özendirip ticaretini artırmaktı. Ama, gerçek sonucu, ticari kâr oranını yükseltmek ve hasılatı çoğu başka ticaretlerin hasılatından daha ağır ve daha uzun zamanda ele geçen bir ticaret koluna, sermayelerinden haliyle sokacak olduklarından daha fazlasını aktarmaları imkânını tacirlerimize vermek olmuştur. Öyle iki olay ki, bir primle önlenmeleri kabil olsa, önleyici bir prim verilmeye belki pekâlâ değer.

Onun için, sömürgeleri üzerinde benimsediği egemenlikten Büyük Britanya'nın eline, şimdiki yönetim sistemi ile, zarardan başka bir şey geçmemektedir.

Büyük Britanya'nın gönüllü olarak sömürgeleri üzerindeki bütün nüfuzundan vazgeçip onlara, yüksek memurlarını kendileri seçmek, kendi başlarına kendi kanunlarını koymak, uygun gördükleri gibi barış ve savaş yapmak üzere izin vermesini önermek, dünyada hiçbir milletin hiçbir zaman kabul etmediği ve etmeyeceği bir tedbiri ileri sürmek olur. Yönetimi ne denli güç, sebep olduğu masrafa oranla getirdiği gelir ne kadar az olursa olsun, hiçbir milletin herhangi bir il üzerindeki egemenliği gönüllü olarak elinden bıraktığı yoktur. Bu gibi özveriler çokluk her milletin çıkarına elverse bile her zaman gururunu[313] kırar; belki daha da önemli olmak üzere, bu özveriler, en çalkantılı ve büyük halk topluluğu için en kazançsız ilin binde bir sağlamaktan geri kaldığı nice şerefli ve kazançlı mevkileri

dilediği gibi kullanmaktan, nice yükünü tutma ve sivrilme fırsatlarından böylece yoksun kalacak olan yönetim başındakilerin özel çıkarına her zaman aykırıdır.

Kendinden geçip en olmayacak düşlere kapılmış bir kimse için bile, hiç değilse kabul edileceğine ilişkin ciddi ümitlerle böyle bir tedbiri öne sürdürebilmek güçtür. Ama barış zamanı, ordusunun tüm yıllık masrafından derhal kurtulacağı gibi, onlarla, tacirler için o denli kazançlı olmamakla birlikte, halk topluluğu için, şimdi yararlandığı tekelden daha kazançlı, serbest bir alışverişi büsbütün kendisine bağlayacak şekilde bir ticaret anlaşması yapabilir. Böyle dostça ayrılındı mı, sömürgelerin ana yurda karşı son zamanlardaki anlaşmazlıklarımızla belki sönmeye yüz tutan doğal sevgisi çabucak yeniden canlanır. Bu, onları hem ayrılış sırasında bizimle bağlandıkları ticaret antlaşmasına yüzyıllar boyunca saygı göstermeye hem de savaşta ve ticarette bizi tutmaya, gürültücü ve karıştırıcı uyruklar yerine, en vefalı, en sevgili ve en cömert müttefiklerimiz olmaya yöneltebilir. Tıpkı bağrından çıktıkları ana kentle eski Yunan sömürgeleri arasında alışıldığı biçimde bir yandan ana baba sevgisi, öte yandan evlat saygısı, Büyük Britanya ile sömürgeleri arasında, yeni baştan canlanabilir.

Herhangi bir il, ait olduğu imparatorluğa faydalı kılınabilmek için, devlete, barış zamanında hem kendi barış ordusunun ya da donanmasının bütün masrafını görmeye hem de imparatorluğun genel yönetimini desteklemek bakımından payına düşeni vermeye yeter bir gelir sağlayabilmelidir. Bu genel yönetim masrafının artmasında her ilin ister istemez az çok katkısı vardır. Onun için, bu masrafın görülmesi yolunda herhangi belli bir il payına düşeni vermezse, imparatorluğun bir başka bölgesine eşitliğe aykırı bir yük bindirmek gerekir. Sonra, benzeri nedenle, her ilin savaş zamanında devlete sağladığı olağanüstü gelirin, bütün imparatorluğun olağanüstü gelirine oranının, barış zamanındaki olağan geliri oranının aynı olması gerekir. Büyük Britanya'nın sömürgelerinden elde ettiği gerek olağan gerek olağanüstü gelirle, Britanya İmparatorluğu'nun tüm geliri arasında bu oranın bulunmadığı kolayca teslim olunur. Gerçekte, öyle düşünülmüştür ki, tekel, Büyük Britanya halkının kişisel gelirini artırıp daha çok vergi ödemesine imkân vererek sömürgelerin kamu gelirindeki açığını kapatır.

Gelgelelim, ben, bu tekelin sömürgelere pek tuzluya oturan bir vergi olmakla ve Büyük Britanya'da belli bir tabakanın gelirini artırabilmekle birlikte, büyük halk topluluğunun gelirini artıracak yerde azalttığını ve dolayısıyla halk topluluğunun vergi ödeme yeteneğini çoğaltacak yerde eksilttiğini göstermeye çalıştım.

Bundan sonraki kitapta göstermeye çalışacağım gibi, tekel sayesinde geliri artanlar da öyle özel bir sınıf oluşturmaktadırlar ki, bunlardan, başka tabakaların vergi oranını aşan vergi alınması hem kesinlikle imkânsızdır; hem de buna kalkışmak bile siyasete son derece aykırı olur. O nedenle, bu özel sınıftan özel hiçbir mali fayda elde edilemez.

Sömürgeleri ya kendi meclisleri ya Büyük Britanya Parlamentosu vergiye bağlayabilir.

Sömürge meclislerini, bir yandan kendi mülki ve askeri kuruluşlarını her zaman için devam ettirmeye, bir yandan Britanya İmparatorluğu'nun genel yönetim masrafından paylarına düşeni ödemeye yeter bir kamu gelirini seçmenlerinden toplayacak şekilde ustalıkla yönetebilmek pek öyle olasılık içinde görünmez.

Hükümdarın gözü önünde olduğu halde, İngiltere Parlamentosu'nu bile böyle bir yönetim tarzına yatırabilmek yahut kendi ülkesinin bile mülki ve askeri kuruluşlarının masrafını karşılayacak ödenekleri bakımından yeterince cömert davrandırabilmek için uzun zaman geçmiştir.

İngiltere Parlamentosu bakımından bile, ancak, bu mülki ve askeri kuruluştan doğan, memurlukların yahut o memurlukları dilediği gibi kullanma hakkının büyük bir kısmının, parlamentonun belli üyeleri arasında dağıtılmasıyladır ki, böyle bir yönetim sistemi kurulabilmiştir.

Ancak, sömürge meclislerinin hükümdar gözünden ıraklığı, sayılarının çokluğu, yer yer dağılmış bulunmaları ve esas örgütlenişlerinin başka başka oluşu, elinde aynı araçlar bulunsa bile, hükümdarın, onları aynı tarzda yönetmesini çok güçleştirir; kaldı ki, elinde bu araçlar yoktur. Yurt içinde kazandıkları sevgiden vazgeçmek ve Britanya İmparatorluğu'nun genel yönetimini desteklemek için seçmenlerini, hemen hemen bütün hasılatı yabancısı bulundukları kimseler arasında bölüşülmek üzere vergiye bağlamaya razı edecek şekilde, bütün sömürge meclislerinin ileri gelen

bütün üyelerine o, genel yönetimden doğan memurluklardan yahut memurlukları dilediği gibi kullanma hakkından bir pay dağıtmak kesinlikle olanaksızdır.

Üstelik bu başka başka meclislerin çeşitli üyelerinin nispi[314] nüfuzlarından, yönetimin kaçınılmaz olarak habersiz bulunuşu; onları böylece yönetime yeltenirken sık sık doğması doğal bulunan kırgınlıklar, durmadan kırılacak potlar, üzerlerinde böyle bir yönetim sisteminin uygulanmasını, öyle görülüyor ki, büsbütün imkânsız kılar.

Kaldı ki, bütün imparatorluğun savunulup desteklenmesinin neyi gerektirdiğini kestirmek konusunda, sömürge meclislerinin isabetle yargıda bulunabileceği varsayılamaz. Bu savunma ve destekleme işi, sömürge meclislerine verilmiş değildir. Bu, onların ödevi olmadığı gibi, ellerinde buna değgin bilgi verecek, düzene bağlı hiçbir araç yoktur. Bir il meclisi, kendi bölgesinin işleri üzerinde, bir mahallenin kilise kurulu gibi, pek yerinde yargıda bulunabilir, ama bütün imparatorluğun işleri üzerinde yargıda bulunmak için gerekli araçlar elinde bulunamaz. Kendi ili ile bütün imparatorluk arasındaki oran, yahut öbür illere kıyasla, onun izafi[315] zenginliği ve önem derecesi üzerinde bile yerinde bir yargıya varamaz. Çünkü, bu öteki iller belli bir il meclisinin teftiş ve gözetimine bağımlı değildirler. Bütün imparatorluğun savunulup desteklenmesi için nelere lüzum olduğunu ve her bölgenin ne oranda yardıma katılması gerektiğini, ancak bütün imparatorluğun işlerini teftiş edip gözden geçiren meclis kestirebilir.

Onun içindir ki, her sömürgenin ödemesi gereken tutar, Büyük Britanya Parlamentosu'nca belirlenmek ve il meclisi ilin durumuna en uygun gelecek şekilde bunu tahakkuk ettirip toplamak üzere, resmi buyrukla istenerek sömürgelerden vergi alınması ileri sürülmüştür. Böylece, bütün imparatorluğu ilgilendiren konularda, bütün imparatorluğun işlerini teftiş edip gözden geçiren meclis karar verir ve her sömürgenin il işlerini, yine kendi meclisi düzene koyabilir.

Bu takdirde, sömürgelerin Britanya Parlamentosu'nda her ne kadar temsilcileri bulunmayacaksa da, tecrübeye dayanarak söylememiz yakışık alırsa, parlamentodan çıkacak resmi buyruğun mantıksız olmasına ihtimal yoktur. İngiltere Parlamentosu, imparatorluğun parlamentoda temsil

edilmeyen bölgelerine hiçbir zaman kullanabileceğinden fazla yük bindirmek için en ufak bir eğilim göstermemiştir. Parlamento nüfuzuna karşı ellerinde dayatacak hiçbir imkân olmadığı halde, Guernsey ve Jersey Adalarından, Büyük Britanya'nın herhangi bir yerindekine göre daha hafif vergi alınmaktadır. Parlamento, sömürgelerden (yerinde ya da yersiz olarak doğru diye kabul edilen) vergi alma hakkını kullanmaya çalışırken, şimdiye değin onlardan, anayurttaki yurttaşlarınca ödenene adil bir oranda yaklaşacak kadar bile bir şey istememiştir. Bundan başka, sömürgelerin yardım payı, arazi vergisinin yükselişi yahut alçalışı oranında çoğalıp azalırsa, parlamento, aynı zamanda kendi seçmenlerine vergi salmadan, sömürgelerden vergi alamaz. Öyle olunca, sömürgeler gerçekte parlamentoda temsil ediliyor sayılabilirler. Türlü illerden hepsine birden (bu deyimi kullanmama izin verilirse) küme halinde vergi salınmaksızın, her ilin ödemesi gereken tutar hükümdarca ayarlanan ve kimi illerinde hükümdar uygun görüldüğü şekilde vergi tahakkuk ettirilip devşirilen, kiminde ise her ilin kendi meclisinin saptayacak şekilde vergi takdirine ve devşirilmesine müsaade edilen imparatorluk örnekleri yok değildir.

Fransa'nın kimi illerinde kral, uygun gördüğü vergileri hem koyar; hem de uygun gördüğü biçimde tahakkuk ettirip toplar. Öbürlerinden dolgunca bir tutar ister, ama o tutarı uygun gördükleri biçimde tahakkuk ettirip toplamalarını, her ilin kendi meclisine bırakır. Resmi buyrultu ile vergi alma planına göre, Büyük Britanya Parlamentosu'nun sömürge meclisleri karşısındaki durumu, aşağı yukarı, Fransa Kralı'nın, Fransa'nın hâlâ kendi meclisleri olmak ayrıcalığı bulunan ve en iyi yönetildiği varsayılan illerinin meclisleri karşısındaki durumuna benzer.

Ama bu plana göre her ne kadar kamu masraflarından kendilerine düşen payın anayurttaki yurttaşlarına düşenin adil oranını hiçbir zaman aşacağından sömürgelerin korkmaları için haklı neden bulunmasa da, bu payın o adil orana hiçbir zaman erişmeyeceğinden Büyük Britanya'nın korkması için haklı neden bulunabilir. Fransız Kralı'nın hâlâ kendi meclisleri olmak ayrıcalığı bulunan Fransız illerindeki kabul edilmiş nüfuzunun tıpkısına Büyük Britanya Parlamentosu, sömürgelerde epeyi zamandır sahiptir.

Gönülleri pek yatmıyorsa (şimdiye değin olduğundan daha ustalıkla yönetilmedikçe gönülleri yatmasına fazla olasılık yoktur), sömürge

meclisleri, parlamentonun en akla uygun resmi buyrultularını atlatmak yahut geri çevirmek için yine bin dereden su getirebilirler. Diyelim ki, bir Fransız savaşı patlak veriyor; imparatorluk merkezini savunmak için, tez elden on milyon bulup buluşturmak gerek.

Bu tutar, faizin ödenmesi için karşılık gösterilenden herhangi bir parlamento fonunun kredisine dayanılarak ödünç alınmak gerekiyor. Parlamento, bu fonun bir kısmını Büyük Britanya'ya salınacak bir vergi ile, bir kısmını da Amerika'nın ve Batı Hint Adaları'nın, ayrı ayrı bütün meclislerinden resmi buyrultu ile isteyerek tahsil etmeyi ileri sürüyor. Savaş yerinden çok uzakta bulunan ve kimi zaman belki onun olup bitmesi ile kendilerinin fazla bir alışverişi bulunduğunu sanmayan bütün bu meclislerin kısmen keyfine kalmış bir fonun kredisine bel bağlayarak, halk kolay kolay parasını ödünç verir mi? Böyle bir fon karşılığında muhtemel olarak, Büyük Britanya'ya salınacak verginin karşılayacağı varsayılabilecek miktardan daha çok para ödünç verilmez. Böylece, savaş dolayısıyla girilen borcun bütün yükü, şimdiye dek her zaman olduğu üzere, Büyük Britanya'ya, yani bütün imparatorluğa değil, imparatorluğun bir kısmına düşer. Dünya kuruldu kurulalı, imparatorluğunu genişletirken, mali araçlarını bir kez olsun artırmadan yalnızca masrafını çoğaltan tek devlet belki Büyük Britanya'dır. Öbür devletler, genellikle imparatorluğu savunma masrafının en kabarık parçasını sırtlarından atıp kendilerine bağımlı ve egemenlikleri altında bulunan illere yüklemişlerdir. Büyük Britanya, şimdiye dek, bu masrafın hemen hemen hepsini, kendine bağımlı ve egemenliği altında bulunan illerin, sırtlarından, onun üstüne atmalarına katlanmıştır.

Kanunun şimdiye dek bağımlı ve egemenliği altında saydığı sömürgeleriyle Büyük Britanya'yı eşit duruma getirmek için, onlardan parlamentonun resmi buyrultusu ile vergi alma planı konusunda, sömürge meclisleri bu buyrultuları baştan savmaya yahut geri çevirmeye kalkıştıkları takdirde parlamentonun elinde bunları derhal yürürlüğe sokabilecek bir takım araçlar bulunmasının gerek olduğu görülüyor.

Bu araçların neler olduğunu ise anlamak pek kolay değildir ve ne oldukları henüz açıklanmamıştır.

Aynı zamanda, kendi meclislerinin rızasına bağlı olmadan da, sömürgelere vergi salma hakkı Büyük Britanya Parlamentosu'na bir kez büsbütün tanındı mı, bu meclisler ve yanı sıra İngiliz Amerikası'nın bütün

ileri gelen adamları, o anda itibardan düşer. Daha çok, kendilerine sağladığı itibar dolayısıyladır ki, insanlar kamu işlerinin yönetimine katılmak isterler.

Bütün özgür hükümet sistemlerinin sağlamlığı ve sürekliliği, her ülkede ileri gelenlerin büyük kısmının, o ülkenin doğal soylular sınıfının, kendi itibarlarını koruma ya da savunma gücüne dayanır. Bütün yerli anlaşmazlık ve tutku kaynaşmaları, bu ileri gelenlerin birbirlerinin itibarına bidüziye saldırmalarından ve kendi itibarlarını savunmalarından oluşur. Amerika'nın ileri gelen adamları da, bütün öbür ülkelerin ileri gelenleri gibi, kendi itibarlarını korumak isterler. Şuna inanır yahut öyle sanırlar ki, parlamento adı vermeye ve yetki bakımından Büyük Britanya Parlamentosu'na denk görmeye bayıldıkları meclisleri, o parlamentonun iddiasız vekilleri ve yürütme makamları haline gelecek kadar değerden düşerse, kendi itibarlarının epeycesi elden gider. Onun için, parlamentonun resmi buyrultu ile istediği, vergiye bağlanmalarına ilişkin öneriyi geri çevirmişler; kendi itibarlarını savunmak üzere, öbür tutkulu ve yürekliler gibi, kılınca sarılmayı uygun görmüşlerdir.

Roma Cumhuriyeti çökmeye yüz tutarken, devleti savunmanın ve imparatorluğu genişletmenin çoğu yüküne katlanmış bulunan Roma müttefikleri, Roma yurttaşlarının bütün ayrıcalıklarına katılmak istediler. Ret cevabı alınca, topluluk içi savaş patlak verdi. O savaş oladursun, bunların çoğuna, genel birlikten ayrıldıkları oranda, bu ayrıcalıkları, Roma teker teker verdi. Büyük Britanya Parlamentosu, sömürgelerden vergi almakta ayak diriyor. Onlar ise, içinde temsil olunmadıkları bir parlamento'nun kendilerine vergi salmasını kabul etmiyorlar. Büyük Britanya, genel birlikten ayrılacak her sömürgenin, anayurttaki yurttaşlarıyla aynı vergilere bağımlı tutulduğu ve buna karşılık kendisine onlardaki ticaret serbestliğinin aynı verildiği için, imparatorluğun kamu gelirine yardım payı oranına uygun miktarda temsilcisi olmasına (yardım payı oranı sonradan arttığı takdirde temsilcilerinin sayısı çoğaltılmak üzere) müsaade ederse, her sömürgenin ileri gelenlerine, itibar kazanmaları için yeni bir yol, yeni ve daha göz kamaştırıcı bir tutku hedefi gösterilmiş olur. O zaman, bunlar sömürge hizipçiliğinin pestenkerani piyangosu denilebilecek olan oyunda bulunan ufak tefek ikramiyelerle uğraşacaklarına, insanların kendi yararlık[316] ve talihleri bakımından doğal olan had bilmeyişlerinden ötürü, Britanya politikasında büyük devlet piyangosunun çarkından ara sıra çıkan dolgun ikramiyelerden kimisini

çekmeği umabilirler. İtibarlarını koruyup tutkularını doyurmak için (daha basiti olmadığı görülen) bu ya da bir başka yola başvurulmadıkça, Amerika'nın ileri gelen adamlarının gönüllü olarak bize boyun eğmelerine pek ihtimal yoktur. Şurasını da düşünmeliyiz ki, onları buna zorlamak için dökülmesi gereken kanın her damlası, yurttaşlarımızın yahut yurttaşlarımız olmasını özlediğimiz kimselerin kanıdır. İşler bu hale gelmiş iken, sömürgelerimizin yalnızca kuvvet aracıyla kolay kolay yenileceğini sananlar çok yanılıyorlar. Bunların, kıta kongremiz diye adlandırdıkları, kurultayın kararlarına şimdi yön veren kimseler, kendilerini şu anda belki Avrupa'da en yüksek mevki sahibi uyrukların binde bir görüneceği kadar itibarlı görüyorlar. Dükkâncılıktan, esnaflıktan, avukatlıktan gelerek, devlet adamı ve kanun koyucu olup çıkmışlardır. Dünyada gelmiş geçmiş imparatorlukların en büyüğü, en yamanı olacağını sandıkları ve gerçekte olması pek muhtemel görünen geniş bir imparatorluk için, yeni bir hükümet şekli bulmak üzere çalışmaktadırlar. Türlü yollardan, doğrudan doğruya kıta kongresinin buyrultusu ile hareket eden ayrı ayrı belki yüz kişi ve bu beş yüz kişinin buyrultusu ile hareket eden belki beş yüz bin kişi, itibarlarında, hep birden eş biçimde orantılı bir artış olduğunu fark etmektedirler. Amerika'da yönetim başındaki takımdan hemen hemen her kişi, gerek o zamana değin erebilip doldurduğu, gerekse doldurmayı umduğu makamdan daha yükseğini, şimdi kendi hayalinde[317] işgal etmektedir. Ya kendisinin ya önderlerinin karşısına, yeni bir tutku hedefi çıkarılmadıkça, er kişi ise, o makamı savunmak için canını verecektir.

Başkan Henaut'nun bir görüşü vardır; Ligue'in, olurken belki pek önemli havadis sayılmayan birçok küçük işlemlerine değgin tarihi, şimdi zevkle okuduğumuzu söyler. Ama, der, o zamanda herkes kendini bir şey sanırdı. O dönemden bize dek ulaşan sayısız anıların çoğunu, meydana gelmesinde kendilerinin önemli rolü bulunduğunu sandıkları olayları kaleme alıp şişirmekten hoşlanan kimseler yazmıştır. O aralık Paris kentinin kendini nasıl direnerek savunduğu, bütün Fransız krallarının en iyisine ve sonradan en çok sevilenine boyun eğmektense, ne korkunç bir açlığa göğüs gerdiği bilinir. Hemşerilerin çoğu yahut onların çoğunu yönetenler, eski hükümet yeni baştan kurulur kurulmaz sona ereceğini önceden kestirdikleri, kendi itibarlarını savunmak için çarpıştılar. Bir birleşmeye razı olmak üzere kandırılmazlarsa, sömürgelerimizin, Paris kentinin, krallar içinde en

iyilerinden birine dayattığı kadar direnerek, anayurtların en iyisine karşı kendilerini savunmaları olasılığı çoktur.

Temsil fikri eski çağlarda bilinmiyordu. Bir devletin ahalisine bir başka devlet içinde yurttaşlık hakkı verildi mi, o ahalinin, öteki devletin ahalisiyle birlikte bir kurul halinde, toplanarak oy verip görüşmelerde bulunmaktan başka bu hakkı kullanması olanağı yoktu. İtalya halkının çoğuna Roma yurttaşları ayrıcalıklarının verilmesi, Roma Cumhuriyeti'ni alaşağı etti. Kimin Roma yurttaşı olduğunu kimin olmadığını ayırt etmek artık kabil değildi. Hiçbir kabile, kendi üyelerinin kimler olduğunu bilemiyordu. Her türlü kalabalık, halk meclislerine sokulup gerçek yurttaşları dışarı uğratarak, kendisi yurttaşmışçasına, Cumhuriyet'in işleri üzerinde karar verebiliyordu. Ama Amerika, parlamentoya elli altmış yeni temsilci gönderecek olsa, Avam Kamarası'nın kapıcısı kimin üye olup kimin olmadığını ayırt etmekte pek fazla güçlüğe uğramaz. Dolayısıyla, Roma devletinin esas örgütlenişi müttefik İtalya devletleriyle Roma'nın birleşmesi yüzünden her ne kadar ister istemez göçtü ise de, Büyük Britanya'nın sömürgeleriyle birleşmesinden Britanya'nın esas örgütlenişinin zarar görmesine en ufak olasılık yoktur. Tersine, bu esas örgütleniş onunla bütünlenmiş olur; onsuz ise eksik kalıyor gibidir. İmparatorluğun her bölgesine ilişkin işler üzerinde görüşüp karar veren meclisin, bilgisi yerinde olması için, kuşkusuz onun her bölgesinden temsilcileri bulunmak gerekir. Demiyorum ki, bu birlik kolayca meydana gelecektir ya da gerçekleşmesinde güçlükler, hem de büyük güçlükler çıkmayacaktır. Ama bu güçlüklerin hakkından gelinmez gibi gözükenini henüz işitmedim. Başlıca güçlük eşyanın tabiatından[318] değil, Atlas Okyanusu'nun gerek bu gerek öteki yakasındaki halkın peşin yargılarından ve taşıdığı düşüncelerden ileri gelmektedir.

Suyun bu yakasındaki bizler, Amerikalı temsilcilerin sayıca çok oluşunun, anayasanın dengesini alt üst etmesinden, terazinin ya bir kefesinde hükümdarın nüfuzunu ya öteki kefesinde demokrasinin gücünü gerektiğinden çok artırmasından korkarız. Ama, Amerikalı temsilciler sayısı, Amerika'nın vergi hasılatı oranında olursa, yönetilecek kimselerin sayısı tam tamına bu imkânı sağlayacak araçlar oranında, yönetme imkânları da yönetilecek kimseler oranında çoğalır. Birleşme olunca, esas örgütlenişin hükümdarlık ve demokrasi ile ilgili kısımları, aralarındaki izafi gücün derecesi yönünden tıpkı eskisi kadar ağır hasarlar.

Suyun öteki yakasındaki halk, hükümet merkezinden uzak oluşlarının kendilerini birçok sıkıntılara uğratması ihtimalinden korkmaktadırlar. Fakat, daha ilk ağızda sayıları önemlice olmak gereken parlamentodaki temsilcilerinin, onları bütün sıkıntılardan kolaylıkla koruması mümkündür. Mesafe, temsilcinin seçmenlere karşı olan bağlılığını pek gevşetemez. Temsilci, parlamentodaki sandalyesini ve bunun sağladığı bütün sonuçları seçmenlerin dostluğuna borçlu olduğunu bidüziye hisseder. Dolayısıyla, imparatorluğun o ücra yerlerindeki herhangi bir mülki ve askeri memurun suçlu bulunabilecek her kepazelikten, yasama kurulu üyesi bulunmanın verdiği olanca yetkiyle sızlanarak o dostluğu kazanmaya çalışmak, temsilcinin çıkarı gereğidir. Bundan başka, Amerika ahalisi, o ülkenin, hükümet merkezinden uzak bulunuşunun, görünürde biraz da haklı olarak, pek uzun sürmeyeceğini umabilir. O ülkenin şimdiye dek zenginlik, nüfus ve bayındırlık bakımından ilerleyişi öyle olmuştur ki, yüz yılı pek aşmayan bir zaman geçmekle, Amerika'nın vergi hasılatı belki Britanya'nınkini geçebilir. O zaman, imparatorluk merkezi, doğal olarak, imparatorluğun tümünün genel savunmasında ve desteklenmesinde en çok yardım payı olan kısmına taşınır.

Amerika'nın keşfi ve Doğu Hint ülkelerine Ümit Burnu üzerinden bir geçidin keşfedilmesi, insanlık tarihinin yazdığı en büyük ve en önemli iki olayıdır. Bunların daha şimdiden pek büyük sonuçları olmuştur. Gelgelelim, bu keşiflerin yapılışından bu yana geçen iki üç yüzyıllık kısa zaman içinde doğurdukları sonuçları bütün genişliği ile görebilmek kabil değildir. Bundan böyle o büyük olaylardan insanlığa gelecek iyilik ya da kötülüklerin neler olabileceğine insan aklı önceden kestiremez. Dünyanın en ücra bölgelerini az çok bir araya getirip birbirlerinin gereksinmelerine çare bulmalarını, zevklerini artırmalarını ve çalışmalarını özendirmelerini mümkün kılmakla, genel eğilimleri hayırlı olacak gibi gözükür. Fakat, gerek Doğu Hint ülkelerinin gerek Batı Hint Adaları'nın yerlileri için bu olaylardan doğabilecek bütün ticari faydalar, o olayların sebep olduğu korkunç felaketler için gömülüp kaybolmuştur. Ama öyle görülüyor ki, bu felaketler o olayların doğasındaki bir şeyden daha çok, rastlantıdan ileri gelmiştir. Tam keşiflerin yapıldığı sırada, kuvvet üstünlüğü Avrupalılar tarafında, tesadüf, öylesine ağır basıyordu ki, o ücra ülkelerde, Avrupalılar'ın cezaya çarpılmadan her türlü haksız iş görmeleri mümkündü. Belki bundan böyle o ülkelerin yerlileri güçlenebilir ya da Avrupa yerlileri çelimsiz düşebilir ve

dünyanın bütün çeşitli bölgelerinin ahalisi, karşılıklı korku ilham ederek, bağımsız milletlerin adaletsizliğini önleyip onları birbirlerinin haklarına saygı gibi bir şey gösterir hale getirecek tek araç olan yürekliliğe ve kuvvet eşitliğine ulaşabilirler. Ancak, görülüyor ki, bütün ülkelerden bütün ülkelere yapılan geniş bir ticaretle doğal olarak yahut daha doğrusu, ister istemez birlikte götürülen bilginin ve her türlü ilerleme ürünlerinin karşılıklı olarak birbirlerine iletilmesi kadar bu kuvvet eşitliğini kurması muhtemel bir şey yoktur.

Bir yandan da, bu keşiflerin belli başlı sonuçlarından biri, merkantilist sistemi, haliyle hiçbir zaman kavuşamayacağı bir şan ve şeref kertesine yükseltmesi olmuştur. O sistemin amacı büyük bir milleti toprağın bayındırılması ve işlenmesi yolu ile değil, ticaret ve sanayisiyle, köylerden çok kentlerin çalışmasıyla zengin etmektedir. Ama bu keşiflerin sonucu olarak, Avrupa'nın ticaretçi kentleri, dünyanın yalnızca ufak bir kısmının (Avrupa'da Atlas okyanusu'nun yaladığı kısım ile Baltık ve Akdeniz çevrelerindeki ülkelerin) imalatçısı ve taşıyıcısı olacak yerde, şimdi Amerika'nın çeşitli milletlerinin hemen hemen hepsinin taşıyıcısı ve kimi bakımlardan hatta imalatçısı haline gelmişlerdir. Bunların çalışmasına, her biri eski dünyadan çok daha büyük, çok daha geniş olan ve bir tanesinin pazarı günden güne büsbütün büyüyen iki yeni dünya açılmış bulunuyor.

Gerçekte, bu büyük ticaretin bütün görkeminin, bütün tantanasının tadını çıkaranlar, Amerika sömürgelerine sahip olup Doğu Hint ülkeleriyle doğrudan doğruya ticaret eden ülkelerdir. Ama öbür ülkeler, bu ticaretin dışında bırakılmaları için düşünülmüş bütün kıskanç engellere karşın, onun gerçek kazancının daha büyük bir payından sık sık yararlanmaktadırlar. Örneğin, İspanya ve Portekiz sömürgeleri, İspanya ile Portekiz'in çalışmasından çok, öbür ülkelerin çalışmasını daha gerçekten özendirmektedir. Yalnızca bir tek keten bezi maddesi üzerinden, bu sömürgelerin tüketimi (çekinmeden o kadardır demek iddiasında değilim ama) söylentiye göre yılda üç milyon İngiliz lirasını geçiyormuş. Fakat, bu büyük tüketimi hemen hemen baştan aşağı Fransa, Flanders, Felemenk ve Almanya karşılamaktadır. İspanya ile Portekiz bunun küçük bir kısmını tedarik etmektedir. Bu büyük miktardaki keten bezini sömürgelere sağlayan sermaye, her yıl, işte bu öteki ülkelerin ahalisi arasında üleşilip onlara bir gelir getirir. Onların yalnızca kârları İspanya ile Portekiz'de sarf edilip

oralarda Kadis ve Lizbon tacirlerinin gösterişli israfını beslemeye yardım eder.

Sömürgelerinin tekelci ticaretini her milletin kendine bağlamaya çalışmasına araç olan düzenlemeler de, çoğu kez aleyhlerine konuldukları ülkelerden çok, lehlerine konuldukları ülkelere zararlıdırlar. Öbür ülkelerdeki çalışmanın insafsızca sık boğaz edilmesi, böyle demem yakışırsa geri tepip sık boğaz edenlerin kafasına çarpar ve onların çalışmasını öteki ülkelerinkine göre daha çok hırpalar. Bu düzenlemeler gereğince, örneğin Hamburg tacirinin Amerika piyasası için ayırdığı keten bezini Londra'ya göndermesi ve Alman piyasası için ayırdığı tütünü Londra'dan alıp getirmesi gerekir. Çünkü ne bezi doğrudan doğruya Amerika'ya gönderebilir, ne de tütünü doğrudan doğruya oradan getirebilir. Bu kısım dolayısıyla ihtimal ki, birini aksi haldekine göre biraz daha ucuz satmak, ötekini ise biraz daha pahalıya satın almak zorunda kalır; bundan ötürü de kârlarında, ihtimal ki biraz eksilme olur. Ama, Amerika'nın yaptığı ödemelerin, hiç de günü gününe olmamakla birlikte, Londra'nınkiler kadar günü gününe olduğunu varsaysak da, Hamburg ile Londra arasındaki bu ticarette sermayesinin hasılatı tacirin eline, Amerika ile doğrudan doğruya yapılan ticarette muhtemel olabilene göre kuşkusuz çok daha çabuk değer. Dolayısıyla Hamburglu tacirin, o düzenlemeler yüzünden çemberi içinde kaldığı bu ticarette sermayesi, dışında bırakıldığı ticarette muhtemel olabilene göre pek daha çok Alman emeğini sürekli şekilde işte tutabilir. Şu halde, birinci iş kendisi için öbür işten belki daha az kârlı olabilirse de, ülkesi için daha az kazançlı olamaz. Tekelin Londra tacirine ait sermayeyi, böyle demem yakışırsa, doğal olarak kendine çektiği işte durum büsbütün tersinedir. Bu iş, kendisi için belki başka işlerin çoğundan daha kârlı olabilir ama, hasılatın yavaşlığından ötürü, ülkesi için daha kazançlı olamaz.

Bundan dolayı, Avrupa'daki her ülkenin sömürgeleriyle olan ticaretin tüm faydasını kendi elinde toplamak yolundaki hakka aykırı bunca çabalarından sonra, henüz hiçbir ülke, sömürgeler üzerinde kabullendiği ezici egemenliği barışta destekleyip savaşta savunmak masrafından başka bir şey elde edebilmiş değildir. Sömürgelerine sahip olmalarından ileri gelen tedirginliklerin hepsi her ülkenin kendine kalmıştır. Onların ticaretinden ileri gelen faydaları ise, her ülke birçok başka ülkelerle paylaşmak zorunda kalmıştır.

Hiç kuşkusuz, ilk bakışta, büyük Amerika ticaretinin tekeli, paha biçilmez bir nimet gibi gözükür. Hırsla başı dönenin iyi seçemeyen gözüne bu, siyasetle savaşın karmakarışık çalkantısı içinde, tabii, uğrunda dövüşülmeye değer, pek göz kamaştırıcı bir hedef olarak çarpar. Hoş, zaten, hedefin göz kamaştırıcı parlaklığı, yani ticaretin alabildiğine geniş oluşudur ki, onun tekelini zararlı kılar, yahut mahiyetçe ülke için öbür işlerin çoğundan ister istemez daha az faydalı bulunan bir işe, haliyle girecek olan ülke sermayesine göre çok daha fazla bir sermayeyi sömürtür.

İkinci kitapta görülmüştü ki, her ülkenin ticari sermayesi, o ülkeye en faydalı işi böyle demek yakışırsa doğal olarak arayıp bulur. Taşımacılıkta kullanılıyorsa, sermayenin ait bulunduğu ülke, o sermayenin ticaretini yürüttüğü bütün ülkelerin malları için alışveriş merkezi olur. Ama, o sermayenin sahibi o malların mümkün olduğunca çoğunu, ister istemez yurt içinde elden çıkarmayı ister. Böylece, ihracın sıkıntısından, rizikosundan ve giderinden tasarruf eder; bu nedenle de, onları yurt içinde hem çok daha düşük fiyata hem dışarıya yolladığında elde etmeyi umabileceğinden biraz daha eksik kârla seve seve satacaktır. Bu şekilde, tabii yaptığı taşıt ticaretini, elinden geldiğince, bir dış tüketim ticareti haline getirmeye çalışır. Yine, sermayesi bir dış tüketim ticaretinde kullanılıyorsa, yabancı bir pazara ihraç etmek üzere topladığı yerli malların gücünün yettiğince büyük bir kısmını yurt içinde elden çıkarmaktan, aynı nedenle memnun kalır; yaptığı dış tüketim ticaretini böylece elinden geldiğince bir iç ticaret haline getirmeye çalışır. İşte böylece, her ülkenin ticari sermayesi, doğal olarak, yakın işin peşine düşüp uzaktaki işten sakınır; doğal olarak, hasılatın sık ele geçtiği işe sokulup geç ve ağır aksak ele geçtiği işlerden kaçar; doğal olarak, ait bulunduğu yahut sahibinin oturduğu ülkede en büyük miktarda üretken emek besleyebileceği işe yanaşıp en azını besleyebileceği işten yüz çevirir. Doğal olarak, o ülke için olağan hallerde en kazançlı işe güler yüz gösterip olağan hallerde en az kazançlısına sırtını döner.

Gelgelelim, olağan hallerde ülke için daha az kazançlı olan bu uzak işlerden birinde kâr, daha yakın işlere gösterilen doğal tercihi karşılamaya yeter miktarın biraz yukarısına çıkıverirse, kârdaki bu üstünlük, o daha yakın işlerden sermaye çeler. Ta ki, hepsinde kârlar yakışık alan düzeylerine geri gelsin. Ancak, bu kâr üstünlüğü, o uzak işlerde, topluluğun eylemli durumuna[319] göre öbür işlere oranla biraz sermaye eksiği olduğunu ve o topluluk içinde yürütülen bütün çeşit çeşit işler arasında, sermayesinin en

elverişli şekilde dağılmamış bulunduğunu gösterir. Bu hal bir şeyin lüzumundan ya daha ucuza satın alındığını ya da pahalıya satıldığını; belli bir yurttaş tabakasının, çeşitli bütün yurttaş tabakaları arasında bulunması gereken ve tabii var olan eşitliğe uymayacak kadar fazla para vererek ya da az kazanarak az çok sıkıntı çektiğini ispat eder. Gerçi, aynı sermaye uzak bir işte, hiçbir zaman yakın işteki miktarda üretken emek beslemez, ama daha yakındaki işlerin bir çoğunun yürütülmesi için, belki uzak yerdeki işin konusuna giren mallara lüzum görüldüğünden, uzaktaki bir iş, topluluğun hayrı için, yine de yakındaki bir iş kadar zorunlu olabilir. Fakat, bu malların alım satımı ile uğraşanların kârları yakışık alan düzeylerinden yüksek ise, bu mallar gerektiğinden daha pahalıya yahut doğal fiyatının biraz üstünde satılır ve daha yakındaki işlerde çalışanlar, bu yüksek fiyat yüzünden az çok sıkıntı çekerler. Dolayısıyla, onların çıkarı bu durumda, uzaktaki işin kârını yakışık alan düzeyine ve konusuna giren malların fiyatını doğal fiyatına indirmek için, bir kısım sermayenin bu daha yakındaki işlerden çıkarılıp o uzaktaki işe aktarılmasını gerektirir. Bu, olağanüstü durumda, olağan hallerde kamuya daha faydalı olan bu işlerden bir kısım sermayenin çekilip, olağan hallerde kamuya daha az faydalı olan bir işe aktarılmasını gerektirir. Böyle olağanüstü durumda da insanların doğal çıkarı ve eğilimleri, kamu çıkarına, bütün öbür olağan hallerdeki kadar tam tamına uygun düşer; onların, yakındaki işten sermaye çekip uzaktaki işe aktarmalarına önayak olur.

İşte böyle bireylerin kişisel çıkar ve hırsları, onları olağan hallerde sermayelerini topluluğa en faydalı olan işlere doğru yöneltmeye götürür. Ama bu doğal tercih dolayısıyla o işlere haddinden fazla sermaye aktarırlarsa, kârın o işlerde düşüp bütün ötekilerinde yükselmesi, onları bu hatalı dağılım şeklini derhal değiştirip düzeltmeye yöneltir. Bu nedenle, kanunun hiçbir araya girmesi olmaksızın insanların kişisel çıkar ve hırsları, onların her topluluğun sermayesini orada yürütülen bütün çeşitli işler arasında, bütün topluluğun çıkarıyla imkân ölçüsünde en uzlaşacak oranda üleşip dağıtmalarına, tabii, önayak olur.

Merkantilist sistemin çeşitli bütün düzenlemeleri sermayenin bu doğal ve en faydalı dağılımı şeklini ister istemez az çok karıştırır. Fakat, onu Amerika ve Doğu Hint ülkeleri ile yapılan ticarete ilişkin düzenlemeler, herhangi bir başka düzenlemeden daha fazla karıştırmaktadır. Çünkü bu iki büyük kıta ile yapılan ticaret, ticaretin herhangi başka iki kolundan daha

çok sermaye sömürür. Öyle olmakla birlikte, o iki ticaret kolunda bu karışıklığı meydana getiren düzenlemelerin tümü aynı değildir. Her ikisini de işleten büyük mekanizma tekeldir ama, tekelin türü başka başkadır. Gerçekte, merkantilist sistemin biricik mekanizması, öyle görülüyor ki, şu ya da bu türlü bir tekeldir.

Amerika ile yapılan ticarette her millet, bütün öbür milletleri sömürgelerle doğrudan doğruya ticaretin açıkça dışında bırakarak, sömürgelerinin tüm pazarını imkân ölçüsünde kendi avucunda tutmaya bakar. Doğu Hint ülkeleri yolunu ilk kez meydana çıkarmanın ödülü olarak Portekizliler Hint denizlerinde gidip gelme hakkının başlı başına kendilerinde bulunduğunu iddia edip on altıncı yüzyılın büyük kısmı içinde oraların ticaretini o şekilde yönetmeye çalıştılar. Bütün öbür Avrupa milletlerini, Felemenkliler kendi baharat adalarıyla doğrudan doğruya yapılan hiçbir ticarete sokmamaya hâlâ devam etmektedirler. Avrupa'nın bütün öteki milletleri aleyhine bu tür tekeller açıkça kurulmuştur. Böylece, o milletler hem sermayelerinden bir kısmının oraya aktarılması kendileri için elverişli olabilecek bir ticaretin dışında bırakılmış hem o ticaretin konusuna giren malları, ürettikleri ülkelerden doğrudan doğruya kendileri getirebildikleri takdirde olacağından biraz daha pahalıya satın almak zorunda kalmışlardır.

Gelgelelim, Portekiz devleti takatten düşeli beri, hiçbir Avrupa milleti belli başlı limanları artık bütün Avrupalı milletlerin gemilerine açık bulunan Hint denizlerinde gidip gelme hakkının yalnızca kendinde olduğunu iddia etmiş değildir. Bununla birlikte, Doğu Hint ülkeleriyle yapılan ticaret, Portekiz ve şu birkaç yıldır Fransa hariç olmak üzere, her Avrupa ülkesinde tekelci bir ortaklığın yönetimine verilmiştir. Bu tür tekeller, özellikle onları vücuda getiren belli milletin aleyhine kurulmuş olur. Böylece o milletin çoğunluğu, sermayesinden bir kısmının aktarılması elverişli olabilecek bir ticaretin dışında kaldığı gibi, onun konusuna giren malları, o ticaret bütün yurttaşları için açık ve serbest bulunduğu takdirde olacağından biraz daha pahalıya satın almak zorunda kalır. Örneğin, İngiliz Doğu Hint Ortaklığı kurulalı beri, İngiltere ahalisinin geri yanı, o ticaretin dışında bırakıldıktan başka; tükettikleri Doğu Hint ülkeleri mallarının bedeli olarak hem tekel aracılığıyla ortaklığın bu mallardan elde edebileceği bütün olağanüstü kârlar için hem böylesine büyük bir ortaklığın işlerinin yürütülmesinde eksik olmayan hile ve yolsuzluğun ister istemez yol açtığı bütün olağanüstü

israf için, para ödemiş olsa gerektir. Bundan ötürü, bu ikinci çeşit tekeldeki anlamsızlık, birincidekine göre çok daha belirgindir.

Tekellerin bu her iki türü de topluluk sermayesinin doğal dağılım şeklini az çok karıştırır, ama her zaman bir biçimde karıştırmaz.

Birinci çeşitten tekeller, içinde kuruldukları belli ticarete, topluluk sermayesinin kendiliğinden girecek kısmından her zaman daha fazlasını çekerler.

İkinci çeşitten tekeller, içinde kuruldukları belli ticarete, değişik şartlara göre, sermayeyi kimi zaman çekebilir, kimi zaman o ticaretten uzaklaştırırlar. Yoksul ülkelerde, o ticarete haliyle girecek sermayeye göre tabii, daha fazlasını çekerler. Zengin ülkelerde, haliyle girecek olan epey sermayeyi, tabii, oradan uzaklaştırırlar.

O ticaret tekelci bir ortaklığın yönetimine verilmeseydi, örneğin İsveç ve Danimarka gibi yoksul ülkelerin, Doğu Hint ülkelerine ihtimal ki bir tek gemi gönderdikleri olmazdı. Böyle bir ortaklık kurulması hem kurnaz hem gözü pek tacirleri ister istemez gayrete getirir. Ortaklığın sahip olduğu tekel, iç pazardaki bütün rakiplere karşı onları gereği gibi korur ve dış pazarlar bakımından bunların nasibi, öbür milletlerin tacirlerinin aynıdır. Sahip oldukları tekel, epey çokça mal üzerinden büyük bir kârın muhakkak olduğunu; çok mal üzerinden de, epeyce bir kârın muhtemel bulunduğunu önlerine serer. Böyle olağanüstü bir özendirme olmasa, bu gibi züğürt ülkelerin yoksul tacirleri, kendilerine tabii çok uzak ve sonu bilinmez görünmek gereken Doğu Hint ülkeleri ticareti gibi bir serüvende, ufak sermayelerini tesadüfün eline bırakmayı ihtimal ki hiç akıllarından geçirmezlerdi.

Felemenk gibi varlıklı bir ülke ise, tersine, serbest bir ticaret halinde, Doğu Hint ülkelerine şimdi yolladığından ihtimal ki çok daha fazla gemi gönderir. Felemenk Doğu Hint Ortaklığı'nın sınırlı olan sermaye payları, haliyle o ticarete girecek birçok ticaret sermayelerini, ihtimal ki, oradan geri çevirmektedir. Felemenk'in ticari sermayesi öylesine boldur ki, boyuna, kimi zaman ülkelerin devlet eshamına, kimi zaman yabancı ülkelerin özel tacirlerine ve sermaye işletenlerine verilen ödünçlere; bazen en dolambaçlı yabancı tüketim ticaretine, bazen da taşımacılığa, sanki taşarak akmaktadır. Yakındaki bütün işler baştan başa dolu olduğundan; onlara şöyle böyle bir

kârla yatırılabilecek sermayenin hepsi zaten yatmış bulunduğundan, Felemenk'in sermayesi, ister istemez daha uzak işlere doğru akıp gider. Büsbütün serbest olsa, Doğu Hint ülkeleriyle yapılan ticaret, bu gereğinden fazla sermayenin ihtimal ki çoğunu sömürür. Doğu Hint ülkeleri, gerek Avrupa mamulleri için gerekse Amerika'nın altını, gümüşü ve öteki birtakım ürünleri için, Avrupa ile Amerika'nın tümünden daha büyük ve daha geniş bir pazar sağlar.

Sermayenin doğal dağılım şeklindeki her karışıklık; ister eski halde gireceği belli bir ticaretten sermayeyi geri çevirmek, ister belli bir ticarete haliyle girmeyecek oraya çekerek olsun, nerede meydana geliyorsa o topluluk için ister istemez zararlıdır. Tekelci bir ortaklık yok iken, Felemenk'in Doğu Hint ülkeleriyle yaptığı ticaret şimdikinden fazla olacaksa, o ülkenin bir kısım sermayesi o kısma en uygun gelecek işin dışında kalacağından epeyi kayba uğramayacaktır. Yine aynı tarzda, tekelci bir ortaklık yok iken, İsveç'le Danimarka'nın Doğu Hint ülkeleri ile yaptıkları ticaret şimdi olduğuna kıyasla azalacaksa, yahut belki daha muhtemel bulunduğu üzere hiç olmayacaksa, sermayelerinin bir kısmı, bugünkü durumlarına az çok uygunsuz gelecek bir işe çelindiği için, bu iki ülkenin yine epeyi bir kayba uğramaları gerekir. Küçük sermayelerinin böyle büyük bir kısmını bu kadar uzaktaki ticarete aktaracaklarına, kendilerine biraz daha pahalıya da gelse, Doğu Hint ülkeleri mallarını başka milletlerden satın almak, bugünkü durumlarında İsveç'le Danimarka hakkında belki daha hayırlı olur. Öyle bir ticaret ki, hasılatı çok yavaş elde edilir; üretken emeğinin bunca yokluğunu çeken, pek az şey yapılıp çok şey yapılmak gereken anayurtta o sermaye pek az miktarda üretken emeği besleyebilir.

Onun için, belli bir ülkenin tekelci bir ortaklık olmaksızın, Doğu Hint ülkeleri ile doğrudan doğruya ticaret etmesi her ne kadar kabil değilse de, bundan orada böyle bir ortaklık kurulmak gerektiği anlamı çıkmaz; yalnızca böyle bir ülke, bu şartlar içinde Doğu Hint ülkeleri ile doğrudan doğruya ticaret etmemelidir demek olur. Doğu Hint ticaretini yürütmek için genellikle bu gibi ortaklıklara gerek olmadığını ispata, hiçbir tekelci ortaklık olmaksızın üst üste yüz yıldan fazla bir zamandır o ticaretin hemen hemen tümünden yararlanan Portekizliler'in tecrübesi yeterlidir.

Doğu Hint ülkelerine zaman zaman gönderebileceği gemilere mal hazırlamaları için orada türlü limanlarda vekil ve adam tutmaya yeterli sermaye, kendi başına çalışan tacirde kolay kolay bulunmaz denmiştir. Oysa tacir bunu yapamadı mı, yükleyecek mal bulmanın güçlüğü yüzünden çoğu kez gemileri dönüş mevsimini kaçırabilir; böyle uzun süren bir gecikmenin masrafı da, bu girişimdeki bütün kârı yiyip yuttuktan başka, çoğu kez pek hatırı sayılır bir zarara sebep olur. Ama, şu muhakeme[320] etse etse bir şey ispat edebilir; o da, hiçbir büyük ticaret kolunun, tekelci bir ortaklık olmadan yürütülemeyeceğidir. Bütün milletlerin geçirdiği tecrübe ise, bunun tersini gösterir. Hiçbir büyük ticaret kolu yoktur ki, esas kolun yürütülebilmesi için, üzerinde uğraşılmak gereken bütün tali[321] kolları yürütmeye, kendi kendine çalışan herhangi bir tacirin sermayesi tek başına yeterli gelsin. Ama, bir millet herhangi bir büyük ticaret kolunda olgunlaşınca, tabii, tacirlerden bir kısmı sermayelerini o ticaretin esas koluna; bir kısmı ise, ikincil kollarına aktarırlar. Her ne kadar o ticaretin türlü kollarının hepsiyle birden böylece uğraşılırsa da, hepsinin birden kendi başına çalışan bir tek tacirin sermayesi ile döndürüldüğü pek seyrektir. Demek ki, bir millet Doğu Hint ticareti için olgunlaşmışsa, sermayesinin belli bir kısmı, tabii o ticaretin bütün çeşitli kolları arasında bölüşülür. O milletin kimi tacirlerinin, Avrupa'da oturan öbür tacirlerin göndereceği gemilere mal hazırlamak üzere Doğu Hint ülkelerinde oturup sermayelerini işletmek çıkarlarına uygun gelir. Başka başka Avrupa milletlerinin Doğu Hint ülkelerinde edindikleri yurtları, şimdi ait bulundukları tekelci ortaklardan alınıp doğrudan doğruya hükümdarın koruyuculuğuna verilse, hiç değilse bu yerlerin ait olduğu belli milletlerin tacirleri için oralarda oturma hem güven altına alınmış hem kolaylaştırılmış olur. Filan zamanda herhangi bir ülkenin sermayesinden, böyle demem yakışırsa, kendiliğinden Doğu Hint ticaretine doğru kayıp yönelen kısım, o ticaretin bu çeşit çeşit kollarının hepsini birden yürütmeye yetmiyorsa, demek olur ki, tam o sırada, bu ülke o ticaret için olgunlaşmamıştır ve gereksindiği Doğu Hint mallarını doğrudan doğruya Doğu Hint ülkelerinden kendisi getirmektense, bir süre için, hatta daha yüksek bir fiyata da, öbür Avrupa milletlerinden satın almakla daha iyi eder. Bu malların yüksek fiyatı yüzünden uğrayabileceği kayıp, sermayesinin büyük bir kısmının, kendi şartlarına ve durumuna, Doğu Hint ülkeleriyle doğrudan doğruya ticaret etmekten daha gerekli, yahut daha faydalı veya daha

elverişli öbür işlerden uzaklaştırılması yüzünden karşılaşacağı kayba binde bir eşit olabilir.

Gerek Afrika kıyısında, gerek Doğu Hint ülkelerinde Avrupalılar'ın önemli birçok yerleşme yurdu varsa da, Avrupalılar bu ülkelerin ikisinde de henüz, Amerika adalarında ve kıtasındaki gibi çok sayıda, işleri yolunda sömürgeler kurmuş değillerdir. Bununla birlikte Afrika'da olsun, genel adı ile Doğu Hint ülkelerinin kapsamına giren ülkelerin birkaçında olsun, barbar uluslar oturmaktadır. Gelgelelim, bu uluslar hiç de işi Allah'a kalmış zavallı Amerikalılar kadar zayıf ve kendilerini savunmada beceriksiz olmadıkları gibi, üstelik oturdukları ülkelerin bereketliliğine nispet edilince çok daha kalabalıktırlar. Gerek Afrika'nın gerek Doğu Hint ülkelerinin en barbar ulusları çobanlık ediyorlardı; Hottentotlar bile çobandılar. Oysa, Meksika ile Peru hariç, Amerika'nın her bölgesindeki yerliler yalnızca avcı idiler. Eşit derecede bereketli, aynı genişlikteki toprağın besleyebileceği çoban sayısı ile avcı sayısı arasındaki fark ise, pek büyüktür. Onun için, Afrika ile Doğu Hint ülkelerinde, yerlilerin ayağı kaydırılıp Avrupalı sömürge çiftliklerinin ilk oturanlara ait arazinin büyük bir kısmına yayılması daha güçtü. Bundan başka, önceden görülmüştü ki, tekelci ortaklıkların özel niteliği yeni sömürgelerin gelişmesine elverişli değildir ve bunların Doğu Hint ülkelerinde az ileri gitmesinin ihtimal ki başlıca nedeni olmuştur. Portekizliler, gerek Afrika gerek Doğu Hint ülkeleri ticaretini tekelci ortaklıklar olmaksızın yürüttüler. Portekizliler'in Afrika kıyısında Kongo, Angola ve Benguela'daki, Doğu Hint ülkeleri'nde Goa'daki yerleşme yurtları, boş inan ve her türlü kötü yönetim yüzünden pek başları darda olmakla birlikte, biraz Amerika sömürgelerine benzerler ve bunların bir kısmında, birkaç kuşaktan beri orada yerleşmiş Portekizliler oturur. Bugün, Ümit Burnu'ndaki ve Batavia'daki Felemenk yerleşme yurtları Avrupalılar'ın gerek Afrika'da gerek Doğu Hint ülkelerinde kurdukları en önemli sömürgeler olup, her ikisi de kuruldukları yer bakımından özellikle talilidirler. Ümit Burnu'nda, hemen hemen Amerika yerlileri kadar barbar ve onlar gibi kendini her bakımdan savunamaz soydan bir halk oturuyordu. Sonra, burası öyle demek yakışırsa, Avrupa ile Doğu Hint ülkeleri arasında hemen hemen her Avrupa gemisinin, giderken olsun dönüşün olsun biraz mola verdiği yarı yol konağıdır. Bu gemilere yalnızca her türlü taze kumanya, yemiş, bazen da şarap ikmali yapılması, sömürgecilerin fazla ürününe pek geniş bir sürüm yeri sağlar. Avrupa ile Doğu Hint ülkelerinin

her kısmı arasında Ümit Burnu ne durumda ise, Doğu Hint ülkelerinin belli başlı ülkeleri arasında da, Batavia o durumdadır. Hindistan'dan Çin'e ve Japonya'ya giden en işlek yolun üstünde olup, bu yolun aşağı yukarı ortasına düşer. Yine, Avrupa ile Çin arasında gidip gelen gemilerin hemen hemen hepsi Batavia'ya uğrar; üstelik burası, Doğu Hint ülkelerinin memleket ticareti denilen alışverişinin, yalnız Avrupalılarca değil, Hintli yerlilerce de yapılan kısmının merkezi ve belli başlı çarşısıdır. Çin, Japonya, Tonquin, Malacca, Koşinşin ve Celebes Adaları ahalisinin yolladıkları gemilere Batavia limanlarında sık sık rastlanır. Bu tür elverişli durumlar, tekelci bir ortaklığın kendine özgü baskıcı vasfı yüzünden, bu iki sömürgeye, gelişmelerinin zaman zaman karşısına dikilebilen bütün engelleri aşmaları olanağını vermiştir. Dünyanın sağlığa belki en zararlı iklimi olarak eklenen bir başka sakıncayı, Batavia, o sayede gidermek imkânını bulmuştur.

İngiliz ve Felemenk ortaklıkları, yukarıda anılan iki sömürge hariç, önemli sömürgeler kurmuş olmamakla birlikte, her ikisi de Doğu Hint ülkelerinde hatırı sayılır fetihler yapmışlardır. Ama tekelci bir ortaklığın doğasına özgü olan nitelik her iki ortaklığın kendini pek açıkça belli etmiştir. Derler ki, baharat adalarında Felemenkliler, bereketli bir mevsimde yeter gördükleri kârla Avrupa'da satmayı umdukları miktardan fazla çıkan baharatın hepsini yakarlarmış. Yerleşme yurtlarının bulunmadığı adalarda, kendiliğinden biten karanfil ve hindistan cevizi ağaçlarının çiçek tomurcuklarını ve körpe yapraklarını toplayanlara ödül verirler. Fakat bu hoyratça tutum yüzünden, söylentiye göre, hemen hemen hepsinin kökü kazınmış. Yerleşme yurtlarının bulunduğu adalarda bile, söylentiye göre, bu ağaçların sayısını iyiden iyiye azaltmışlardır. Kendi adalarının ürünü bile piyasalarının gereksinmesinden pek fazla oldu mu, yerliler bunun bir kısmını başka milletlere iletmenin çaresini bulabilirler diye kuşkulanmaktadırlar. Tekellerini korunmak için de, öyle sanırlar ki, en iyi yol kendilerinin pazara sürdüklerinden fazla ürün yetişmemesine özen göstermektedir. Türlü türlü baskı oyunlarıyla, Molucca Adaları'ndan bir kaçının nüfusunu, aşağı yukarı, kışlalarındaki bir avuç askere ve fırsat düştükçe baharat yüklemeye gelen gemilerine taze kumanya ve yaşamak için zorunlu öbür maddeleri sağlamaya yetecek kadar azaltmışlardır. Ama, Portekizliler'in yönetiminde iken bile, söylentiye göre, bu adalarda epeyce oturan varmış. İngiliz Ortaklığı'nın, Bengal'de böylesine kül edici bir sistem

kurabilmesine henüz vakit olmamıştır. Bununla birlikte yönetimde onun da tuttuğu yol, eğilim bakımından tıpı tıpına aynı idi. Beni iyiden iyiye inandıracak biçimde söylendiğine göre, bir ticarethanenin kâhyasının, yani başkâtibinin bir köylüye, verimli bir haşhaş tarlasını sürüp, yerine pirinç ya da başka bir tahıl ekmesini emretmesi olağan işlerdenmiş. İleri sürülen bahane, erzak darlığını önlemek; gerçek neden ise, kâhyanın tesadüf, o sırada elinde bulunan çok miktarda afyonu daha uygun fiyatla satabilmesine fırsat vermektir. Yine zaman olmuş, bunun tam tersine buyruk çıkmıştır. Kâhya, afyondan olağan üstü kâr edilebileceği olasılığını önceden kestirince, bir haşhaş çiftliğine yer açılmak üzere, bereketli bir pirinç, yahut bir başka tahıl tarlası sapanla sürülmüştür. Ortaklık memurları, defalarca ülkenin gerek dış gerek iç ticaretinin bazı en önemli kollarında kendi lehlerine tekel kurmaya kalkmışlardır. Bildikleri gibi oynamalarına müsaade edilse, tekelini böylece zorla aldıkları belli maddelerin üretimini hem kendi satın alabilecekleri hem yeterli gördükleri bir kârla satmayı umabilecekleri miktarda kısmaya, bir pundunu bulup yeltenememeleri olanaksızdır. Bu gidişle bir iki yüzyıla kalmadan, İngiliz Ortaklığı, tutumca ihtimal ki Felemenk Ortaklığı kadar yıkıcı hale gelecektir.

Oysa fethettikleri ülkelerin hükümdarı sıfatıyla bu ortaklıkların gerçek çıkarına, bu yıkıcı yöntemden daha taban tabana aykırı bir şey olamaz. Hemen hemen bütün ülkelerde hükümdarın geliri, halkın gelirinden elde edilir. Demek ki, geliri, topraklarıyla emeğinin yıllık ürünü ne denli artarsa, halk hükümdara o kadar çok vergi verebilir. Şu halde, bu yıllık ürünü elden geldiğince çoğaltmakla hükümdarın çıkarı vardır. İmdi, hükümdarın çıkarı bunda olduktan sonra, Bengal hükümdarı gibi geliri daha fazla ranttan doğan bir hükümdarın çıkarı özellikle bundadır. Bunun ister istemez, ürünün miktarı ve değer tutarı oranında olması ve her ikisinin de pazarın genişliğine bağlı bulunması gerekir. Ürün miktarı, o miktarın bedelini ödemeye gücü yetenlerin tüketimine her zaman aşağı yukarı tam tamına uyar. Ödeyecekleri bedel ise, her zaman, aralarındaki rekabetin kızışması oranında olur. Dolayısıyla, ülkesinin ürününe en geniş pazarı açıp alıcıların sayısını ve rekabetini imkân ölçüsünde artırmak üzere en eksiksiz ticaret serbestliğine müsaade etmek; bu nedenle de yurt ürününün ülkenin bir yanından öbürüne taşınmasındaki, ülkelere ihracındaki yahut karşılığında değiş edilebileceği her türlü malın ithali üzerindeki tekellerin de, kısıntıların da hepsini birden ortadan kaldırmak, böyle bir hükümdarın çıkarı gereğidir.

Böylece o ürünün gerek miktarının gerek değer tutarının artması, dolayısıyla da, bundan kendisine düşecek payın ya da gelirin çoğalması çok olasıdır.

Gelgelelim, tacirlerden oluşan bir ortaklıkta, öyle görülüyor ki, egemen olduktan sonra da, kendini egemen sayma yeteneği yoktur. Ticareti yahut yeni baştan satmak üzere satın almayı, hâlâ esas işi sayar; garip[322] anlamsızlıkla, hükümdar sıfatını tacir sıfatına yalnızca bir eklenti gibi görür; ona, hizmet ettirilmek gereken bir elulağı ya da Hindistan'da daha ucuza satın alıp öylece Avrupa'da daha elverişli bir kârla satış yapabilmek olanaklarının aracı gibi bakar. Bu maksatla, imkân ölçüsünde bütün rakipleri, egemenliği altındaki ülkelerin pazarına sokmamaya, dolayısıyla da, o ülkelerin fazla ürününün hiç değilse bir kısmını kendi talebini dara dar karşılamaya yetecek miktara ya da akla uyar göreceği bir kârla Avrupa'da satmayı umabileceği miktara indirmeye çalışır. Ticari alışkanlıkları, bütün olağan hallerde, onu böylece ihtimal ki farkına varmadan da olsa, çokluk, ufak ve geçici tekel kârını büyük ve sürekli hükümdar gelirine yeğ tutmaya hemen hemen ister istemez sürükler; egemenliği altındaki ülkelere karşı, gitgide aşağı yukarı, Felemenkliler'in Moluccalar'a yaptıkları gibi davranmasına önayak olur. Hükümdar sıfatıyla, Doğu Hint Ortaklığının çıkarı, egemenliği altındaki Hint ülkelerine götürülen Avrupa mallarının orada imkân ölçüsünde ucuza satılmasında ve oradan getirilen Hint mallarının Avrupa'da elden geldiğince en yüksek fiyatı sağlamasında yahut pahalıya satılmasındadır. Ama, tacir olarak çıkarı bunun tersidir. Hükümdar olarak çıkarı hükümet ettikleri ülkenin çıkarının tıpkısıdır. Tacir olarak çıkarı, o çıkara taban tabana aykırıdır.

Gelgelelim, Avrupa'daki müdürler bakımından bile, bu tür bir hükümet etmede eğilim böyle temelden ve belki düzelme bilmeyecek gibi bozuk olduğuna göre, Hindistan'daki yönetim eğilimi büsbütün bozuktur. Bu yönetim, ister istemez bir tacirler kuruldan yani kuşkusuz pek saygıya değer olmakla birlikte, dünyanın hiçbir ülkesinde halkı doğal şekilde sindirip, zorlamadan, gönül rızasıyla ona söz geçirtecek türden nüfuzu bulunmayan bir mesleğin adamlarından oluşmaktadır. Böyle bir kurul olsa olsa, kendilerine eşlik eden askeri kuvvete dayanarak sözünü dinletebilir; dolayısıyla da, onun hükümet edişi ister istemez askerce ve zorbacadır. Ama, kurulun asıl işi tacirliktir. Kendisine emanet olarak gönderilen Avrupa mallarını patronları hesabına satmak ve karşılığında Avrupa piyasası için

Hint malları satın almaktır. İmkân ölçüsünde birini pahalıya satıp öbürünü ucuza satın almak; böylece, dükkân işlettiği belli pazara, bütün rakipleri elden geldiğince sokmamaktır. Demek ki, ortaklık ticareti bakımından, yönetimin eğilimi ile müdürlerin eğilimi birbirinin aynıdır. Eğilim, hükümet etmeyi tekel çıkarının baskısı altında tutmaya ve dolayısıyla ülkenin fazla ürününden hiç değilse kimi kısımların doğal yetişişini ortaklığın talebini karşılamaya dara dar elverecek kadar engellemeye yatkındır.

Bundan başka, yönetimin bütün üyeleri, az çok kendi hesaplarına ticaret etmekte olup, onlara bunu yasak etmek boşunadır. On bin mil uzakta ve bu yüzden hemen hemen tamamıyla gözden ırak bulunan büyük bir ticarethanenin kâtiplerinin, kendi hesaplarına herhangi bir tür iş yapmaktan patronlarının üstünkörü bir buyruğu ile hemen vazgeçivereceklerini, imkânı ellerinde olan bütün yükünü tutma umutlarını sonsuza değin bir yana bırakıp, o patronların kendilerine verdiği orta halli (ancak, orta halli olmakla birlikte, çoğu kez ortaklık ticaretinin gerçek kârlarının kaldırabileceği yükseklikte olduğu için, binde bir artırılabilen) aylıkları öpüp başlarına koyacaklarını ummaktan daha büyük anlamsızlık olmaz. Bu gibi hallerde ortaklık memurlarının kendi hesaplarına ticaret yapmalarını yasak etmek, üst basamaktaki memurlara, şirin görünmemek bahtsızlığına uğrayan alt basamaktaki memurları, patronlarının buyruklarını yerine getirme bahanesiyle, ezmeleri olanağını sağlamaktan başka hemen hemen hiçbir sonuç vermez. Memurlar, ortaklığın genel ticaretindeki tekelin aynının, tabii, kendi özel ticaretleri lehine de kurmaya bakarlar. Bildikleri gibi oynamalarına göz yumulursa, ticaretini yapmayı yeğ buldukları maddeler üzerindeki alışverişi, bütün öbür kimselere büsbütün yasak ederek, bu tekeli açıktan açığa ve doğrudan doğruya kurarlar. Onu, belki en iyi ve en az ezici bir biçimde kurmanın yolu da budur. Fakat Avrupa'dan gelen bir buyrukla bunu yapmaları yasak edildi mi, aynı türden bir tekeli, ülkeye çok daha yıkım olacak tarzda, gizli kapaklı ve dolambaçlı yoldan yine de kurmaya çalışırlar. El altından, yahut hiç değilse açığa vurulmayan simsarlar aracılığıyla yürütmeyi uygun gördükleri bir ticaret kolunda, kendileriyle çatışanları tartaklayıp yere vurmak için bütün hükümet nüfuzunu kullanır, adalet yönetimini eğri yola sürüklerler. Ama memurların özel ticareti, ortaklığın genel ticaretine göre, tabii, çok daha çeşitli maddeleri kapsar. Ortaklığın genel ticareti, Avrupa ile olan ticaretten öteye gitmez ve ülkenin dış ticaretinin yalnızca bir kısmını kapsar. Memurların

özel ticareti ise, ülkenin gerek iç, gerek dış ticaretinin bütün değişik kollarına uzanabilir. Ortaklığın tekeli, ürün fazlasının yalnızca serbest bir ticaret halinde Avrupa'ya ihraç olunacak kısmının doğal yetişişini önlemeye vesile olabilir. Memurların tekeli, alışverişini yapmak işlerine uygun gelen ürünün hepsinin, hem iç tüketime hem ihraca dönük ürünün doğal yetişişini önlemeye, dolayısıyla da, bütün ülkenin ekilip biçilmesine zarar vermeye ve ahalisinin sayısını azaltmaya vesile olur. Memurların tekeli, her türlü ürünün miktarını; hatta ticaretini etmek ortaklık memurlarının hoşuna gitti mi, yaşamak için zorunlu maddelerin bile miktarını, onların satın almaya güçlerinin yettiği ve işlerine elverecek kârla satmayı umdukları derecede azaltmaya vesile olur.

Yine hükümet ettikleri ülkenin çıkarı aleyhine, memurların, durumlarındaki özellikten ötürü kendi çıkarlarını katı yürekle kıyasıya koruma yatkınlığının, patronların kendi çıkarlarını koruma yatkınlığından çok olması gerekir. Ülke onların patronlarınındır. Patronlar, kendilerinin olan şeyin çıkarını biraz kollamaktan uzak kalamazlar. Ama ülke, memurların değildir. Patronların gerçek çıkarı bunu kavrayacak yetenekleri olsa, o ülkenin çıkarlarıyla birdir[323] ve onu hırpaladıkları oluyorsa, bu ancak cahillikten ve işin içyüzü bilinmeden varılan tüccarca yargının pintiliği yüzündendir. Fakat, memurların gerçek çıkarı hiç de ülkenin çıkarı ile bir değildir ve en eksiksiz bilgileri de olsa yaptıkları zulümlerin sona ereceği kesin değildir. Nitekim, Avrupa'dan gönderilen talimat,[324] çoğu kez yetersiz de olsa, çoğu halde iyi niyetlerle doludur. Hindistan'daki memurlarca konulan yönergelerde bazen anlayışa daha çok, iyi niyete işe belki daha az rastlanmıştır. Bu eşine hiç rastlanılmaz öyle bir hükümettir ki, yöneticilerinden her biri elinden geldiğince çabuk davranıp ülkeden uzaklaşmak ve dolayısıyla hükümetle ilişiğini kesmek ister; oradan ayrılıp bütün servetini yanında götürdüğünün ertesi günü de ülke depremden baştan başa batsa tüyü bile kıpırdamaz.

Bununla birlikte, şu söylediklerimin hiçbirinde Doğu Hint Ortaklığı memurlarının genel seciyesine ve hele, başlı başına şu ya da bu kimsenin seciyesine hiçbir çamur sıçratmak kastı yoktur. Kınamak istediğim, hükümette görev yapanların seciyesi değil, hükümetin sistemi; yani, başına o kimselerin geçirilmiş olduğu görevdir. Onlar görevlerinin doğal olarak çizdiği doğrultuda yürümüşlerdir; aleyhlerinde en fazla yaygara koparanlar da onların yerinde olsalar, ihtimal ki daha iyi davranamazlardı. Savaşta ve

bir sorunu tedbirle çözmede, Madras ve Kalküta kurulları, çok defalar, Roma Cumhuriyeti'nin en parlak günlerinde Roma Senatosu için şeref teşkil edecek bir azimle ve irkilmez bir anlayışla kendilerini yönetmişlerdir. Oysa bu kurulların üyeleri savaşla ve siyasetle hiç alışverişi olmayan mesleklerden yetişmedirler. Ama eğitim, tecrübe, hatta benzeyecek örnek olmaksızın, yalnızca görevleri, öyle görülüyor ki, görevin gerektirdiği yüksek nitelikleri bir çırpıda meydana getirmiş, kendilerinde bulunduğunun pek farkına varamayacakları yetenekleri olsun, meziyetleri olsun onlara esinlemiştir. Dolayısıyla, onlara kimi hallerde kendilerinden pek umulmayacak yüce gönüllü davranışlar yönünde canlılık verdiğine göre, görevlerinin öbür hallerde, biraz daha başka türlü serüvenlere kışkırtmış olmasına şaşmamalıyız.

Bundan ötürü, bu gibi tekelci ortaklıklar, neresinden bakılsa baş belasıdır; kuruldukları ülkeleri her zaman az çok tedirgin eder, yönetimleri altına düşmek bahtsızlığına uğrayan ülkeler için ise yıkım olurlar.

Bölüm VIII

Merkantilist Sistem Konusunun Sonuç Kısmı

Her ülkeyi zengin etmek için merkantilist sistemin ileri sürdüğü iki büyük mekanizma, ihracatın özendirilip ithalâta ket vurulmasıdır, ama belli bir takım mallar için, bunun karşıtı olan bir doğrultu tuttuğu, ihracatı tavsatıp ithalâtı desteklemek yoluna gittiği görülüyor. Bununla birlikte, son ereğinin her zaman aynı, yani lehte bir ticaret dengesiyle ülkeyi zengin etmek olduğu iddiasındadır. İşçilerimize üstünlük sağlayıp bütün yabancı piyasalarda başka milletlerin işçilerinden ucuza satış yaparak, onların müşterilerini elde etme olanağı vermek üzere, sanayi gereçlerinin ve zanaat aletlerinin ihracını tavsatır; pahada hafif birkaç malın ihracını böylece kısarak, pek daha çok miktarda ve daha çok değer tutarında başka malların ihracına yol açmayı tasarlar. Kendi halkımıza, imalat gereçlerini daha ucuza işleyebilme olanağı vermek, böylece daha çok miktarda ve daha çok değer tutarında mamul mal ithalini önlemek üzere, o gereçlerin ithalini özendirir. Zanaat aletlerinin ithali için herhangi bir özendirmede bulunduğunu, hiç değilse Yasalar Kitabı'mızda, görmüyorum. Sanayi belli bir ilerleme aşamasına vardı mı, başlı başına zanaat aletlerinin yapımı, pek önemli birçok sanayinin konusu olur. Bu tür aletlerin ithalini özel olarak özendirmek, o sanayinin çıkarına pek dokunur. Ondan ötürü, bu gibi ithalât özendirilecek yerde, çoğu kez yasak edilmiştir. Nitekim, yün taramaya yarayan tarakların ithali (İrlanda'dan getirtilenler ya da batmış gemilerden çıkarılmış veya ganimet olarak getirilenler dışında) IV. Edward'ın 3'ncü saltanat yılındaki kanun gereğince yasak edilmiş; yasak, Elizabeth'in 39'uncu saltanat yılındaki kanunla yenilenmiş ve daha sonraki kanunlar gereğince devam ederek sürekli hale gelmiştir.

İmalat gereçlerinin ithali, kimi zaman öbür malların bağımlı olduğu resimlerden bağışık tutularak kimi zaman primlerle özendirilmiştir.

Başka başka birkaç ülkeden koyun yapağısı, bütün ülkelerden pamuk, İrlanda'dan yahut Britanya sömürgelerinden taranmış keten, boyacılıkta kullanılan çoğu ecza, tabaklanmış deriler, Britanya'nın Greenland'daki dalyanlarından fok balığı derileri, Britanya sömürgelerinden külçe ve çubuk demir, yine daha bir takım sanayi gereçleri ithali, gümrüğe gereği gibi kaydettirildikleri takdirde, bütün resimlerden bağışık tutularak özendirilmiştir. Tacirlerimizle sanayicilerimizin özel çıkarı, gerek bu

bağışıklıkların gerekse başkaca ticari düzenlemelerimizin çoğunu, kanun koyucudan belki sökercesine koparmış olabilir. Ama bunlar, pek yerindedir, akla uygundur ve devletin gereksinmeleriyle uyumlu şekilde bütün öbür sanayi gereçlerini de kapsamına alabilirlerse, bundan kuşkusuz halkın kazancı olur.

Ancak, kimi hallerde büyük sanayicilerimizin açgözlülüğü yüzünden bu bağışıklıklar, hakkıyla onların işinin ham maddesi sayılabilecek şeylerin epey ötesine genişletilmiştir. II. George'un 24'üncü saltanat yılındaki kanunların 46'ncı bölümü gereğince, yıkanmamış yabancı ipliğin ithaline, eskiden bağımlı tutulduğu yüksek resimler (yani, yelken bezi ipliğinin libresine altı peni, bütün Fransız ve Felemenk ipliklerinin libresine bir şilin ve bütün Moskova ipliğinin 112 libresine iki lira on üç şilin dört peni) yerine, libre başına yalnızca bir penilik ufak bir resim konulmuştur. Gelgelelim, imalatçılarımız resimlerdeki bu inişten uzun boylu memnun kalmış değillerdir. Aynı kralın 29'uncu saltanat yılındaki kanunların (fiyatı yarda başına on sekiz peniyi geçmeyen Britanya ve İrlanda keten bezinin ihracına prim veren kanundur) 15'inci bölümü, yıkanmamış iplik ithalinden alınan bu ufak resmi bile kaldırmıştır. Ancak, ipliğin hazırlanması için gerekli çeşit çeşit işlemlerde, bunun ardı sıra iplikten bez yapma işlemindekine göre çok daha fazla emek kullanılır. Keteni yetiştirenlerle tarayanların emeği bir yana tek bir dokuyucuyu devamlı olarak çalışır halde tutmak için, en aşağı üç dört eğiriciye gerek vardır. İpliğin hazırlanması için de, bezi yapmak için gerekli tüm emek miktarının beşte dördünden çoğu kullanılır. Şu var ki, eğiricilerimiz yoksul kimselerdir; çoğu kez ülkenin her yanına serpilmiş, arkası ya da kayıranı olmayan kadınlardır. Büyük sanayici patronlarımız, içiricilerin yaptığını satarak değil, dokumacıların bütünlenmiş ürünlerini satarak kâr sağlarlar. Çıkarlarının gereği bütünlenmiş mamulü imkân ölçüsünde pahalıya satmak olduğu gibi, gereçleri de imkân ölçüsünde ucuza satın almaktır. Kanun koyucunun elinden, bezlerinin ihracına prim, bütün yabancı bezlerin ithaline yüksek resimler ve kimi çeşit Fransız bezlerinin yurt içindeki tüketimine toptan bir yasak konulmasını kopararak kendi mallarını imkân ölçüsünde pahalı satmaya bakarlar. Yabancı bez ipliği ithalini özendirip böylece onu halkımızın yaptığı iplikle rekabete sokarak, yoksul içiricilerin mamulünü imkân ölçüsünde ucuza satın almaya çalışırlar. Kendi dokuyucularının ücretlerini de yoksul içiricilerin kazançları kadar düşük tutmak için

direnirler. İster bütünlenmiş yapıtın fiyatını yükseltmeye, ister işlenmemiş gereçlerin fiyatını düşürmeye çalışmaları, hiç de işçinin hayrı için değildir. Merkantilist sistemimiz, daha çok zenginlerle güçlülerin yararına yapılan çalışmayı özendirir. Yoksullarla züğürtlerin hayrına olarak yapılanı, pek çok kez ya savsamaya ya üzerine yüklenerek sıkıntıya uğratır.

Yalnız on beş yıl için verilip, iki kez uzatılarak yürürlükte kalan bez ihracı primi olsun, yabancı iplik ithalinin resimden bağışıklığı olsun, 1786 yılı 24 Haziranı'nın hemen ardından gelen parlamento toplantısı sonunda kalkmaktadır.

Sanayi gereçleri ithalinin primleri özendirilmesi daha çok, Amerika'daki sömürgelerimizden getirtilen sanayi gereçleriyle sınırlanmıştır.

Bu tür primlerin ilki, Amerika'dan denizcilik gereçleri ithaline, bu yüzyıl başlarında verilen primlerdir. Bu başlık altında direk, seren ve civadara yapılmaya yarayan kalas, kenevir, katran, zift ve terebentin vardı. Ancak, direklik kerestede ton başına bir İngiliz liralık, kenevirde ise ton başına altı İngiliz liralık prim, İngiltere'ye bunların İskoçya'dan getirtilecek olanlarını da kapsamına aldı. Bu her iki prim, teker teker –kenevir primi 1 Ocak 1741'de, direklik kereste primi 1781 yılı 24 Haziranı'nın hemen ardından gelen parlamento toplantısı sonunda– kaldırılıncaya değin aynı halde, hiç değişmeden kaldı.

Zift, katran ve terebentin ithaline verilen primler, yürürlükte iken birçok değişikliklere uğradı. Başlangıçta, zift primi ton başına dört İngiliz lirası, katran primi onun kadar, terebentin ise ton başına üç İngiliz lirası idi. Ton başına dört İngiliz liralık zift primi sonradan, ziftin özel bir biçimde hazırlanmış bulunanıyla sınırlandı.

Öbür, iyi, temiz ve satışa elverişli zifte verilen prim, ton başına iki lira dört şiline indirildi. Katran primi aynı tarzda, bir İngiliz lirasına, terebentin primi ise ton başına bir lira on şiline indirildi.

Sanayi gereçlerinden herhangi birinin ithaline tarih sırasıyla verilen ikinci prim, II. George'un 21'inci saltanat yılındaki kanunların 30'uncu bölümü gereğince, Britanya sömürgelerinden çivit ithaline verilmiş olan primdir. En iyi Fransız çividinin dörtte üçü pahasında olduğunda sömürge çividinin, bu kanun gereğince libre başına altı peni prim hakkı vardı. Çoğu öbür primler

gibi yalnız sınırlı bir zaman için verilmiş olan bu prim, türlü uzatmalarla yürürlükte kaldı; fakat libre başına dört peniye indirildi. 1781 yılı 25 Martı'nın ardından gelen parlamento toplantısı sona erdiğinde, bu primin kalkması onaylandı.

Bu türden üçüncü prim, III. George'un 4'üncü saltanat yılındaki kanunların 26'ncı bölümü gereğince Britanya sömürgelerinden kenevir, yahut taranmış keten ithaline (tam Amerika'daki sömürgelerimizle kâh cilveleşip kâh bozuşmaya başladığımız sıralarda) verilen primdi. Bu prim 24 Haziran 1764'ten 24 Haziran 1785'e değin yirmi bir yıl verildi. Kertesi ilk yedi yılda ton başına sekiz lira, ikinci yedi yılda altı lira, üçüncü yedi yılda dört lira idi. Prim kimi zaman az miktarda aşağı nitelikte kenevir yetiştirmekle birlikte iklimi o ürüne pek elvermeyen İskoçya'ya yaygınlaştırılmadı. İskoç keteninin İngiltere'ye ithaline böyle bir prim verilmesi, Birleşik Krallık'ın güney bölgesinde yetişen yerli keten ürünü için çok tavsatıcı olurdu.

Bu tür primlerin dördüncüsü, III.George'un 5'inci saltanat yılındaki kanunların 45'inci bölümü gereğince, Amerika'dan ağaç ithaline verilen primdir. 1 Ocak 1766' dan 1 Ocak 1775'e dek olmak üzere, bu prim dokuz yıl verildi. Kertesi ilk üç yılda iyi çam tahtasının yüz yirmi tanesine bir lira, öbür dört köşeli kerestelerin her elli ayak küplük yüküne yirmi şilin idi. Prim kertesi ikinci üç yılda, çam tahtaları için on beş şilin, öbür dört köşeli keresteler için sekiz şilin; üçüncü üç yılda, çam tahtaları için on şilin, öbür dört köşeli keresteler için beş şilin idi.

Bu türden beşinci prim, Britanya sömürgelerinden ham iplik ithaline III.George'un 9'uncu saltanat yılındaki kanunların 38'inci bölümü gereğince verilen primdi. 1 Ocak 1770'ten 1 Ocak 1791'e değin olmak üzere bu prim yirmi bir yıl verildi. İlk yedi yılda prim kertesi, değeri tutarı üzerinden her yüz lirada yirmi beş lira; ikinci yedi yılda yirmi lira; üçüncü yedi yılda on beş lira idi. İpek böceği tutup ipek hazırlamak pek çok el emeği istediğinden, emek ise Amerika'da ateş pahası olduğundan, bu dolgun primin bile, öğrendiğime göre, hatırı sayılır bir etki yapmasına ihtimal yoktur.

Bu tür primlerin altıncısı, Britanya sömürgelerinden irili ufaklı fıçılar ve variller için fıçı tahtası ve fıçı tepesi ithalinde, III. George'un 2'inci saltanat yılındaki kanunların 50'inci bölümü gereğince verilen primdir. 1 Ocak

1772'den 1 Ocak 1781'e değin, bu prim dokuz yıl verildi. Prim kertesi, ilk üç yılda dört lira, üçüncü üç yılda iki lira idi.

Bu tür primlerin sonuncusu olan yedincisi, İrlanda'dan kenevir ithaline, III. George'un 19'uncu saltanat yılındaki kanunların 37'nci bölümü gereğince verilen primdir. Amerika'dan kenevir ve taranmış keten ithaline verilen prim gibi, bu da 24 Haziran 1779'dan 24 Haziran 1800'e değin, yirmi bir yıl verilmiştir. Bu süre aynı tarzda yedişer yıllık üç döneme ayrılmış olup, her dönemde İrlanda priminin kertesi, Amerikan prim kertesinin aynıdır. Ancak bu prim, Amerika primi gibi, taranmış keten ithalini kapsamına almaz. Kapsama alınması o bitkinin Büyük Britanya'da yetiştirilmesini çok tavsatır. Bu son prim verildiği zaman, Britanya ve İrlanda yasama meclislerinin arası, eskiden araları şeker renk olan Britanya ve Amerika yasama meclislerinden daha iyi değildi. Fakat umulur ki, İrlanda'ya yönelik bu ihsan, Amerika'ya bağışlananların hepsine göre daha bir eşref saate rastlamış olsun.

Amerika'dan ithallerinde böylece prim verdiğimiz malların aynı, bir başka ülkeden ithal edildiği zaman, hatırı sayılır resimlere bağımlı bulunuyordu. Amerika'daki sömürgelerimizin çıkarı, anayurdun çıkarı ile bir tutuluyordu. Onların zenginliği bizim zenginliğimiz sayılıyordu. Para olarak onlara ne gönderilse, hepsi ticaret dengesi yoluyla bize geri gelir ve onlar için yapacağımız herhangi bir masraf yüzünden varlığımızdan hiçbir zaman tek metelik eksilemez, deniliyordu. Sömürgeler her yönden bizimdi ve bu, kendi mülkümüzün bayındırılması, kendi halkımızın kazançlı şekilde çalışması için yapılan bir masraftı. Bir sistemin acı tecrübe ile artık yeterince açığa vurulmuş olan anlamsızlığını açıklamak için, şimdi daha öte bir şey söylemeye gerek yoktur sanırım. Amerika'daki sömürgelerimiz gerçekten Büyük Britanya'nın bir parçası olsalar, bu primler, üretimi özendirme primi sayılabilir ve yalnız o tür primlere karşı yapılan itirazların hepsine yine de uğramakla birlikte, başkaca itiraza uğramazlardı.

Sanayi gereçlerinin ihracına kimi zaman kesin yasaklarla, kimi zaman yüksek resimlerle ket vurulmuştur.

Millet refahının kendi işlerinin başarısına ve genişlemesine dayandığına yasama meclisini inandırmakta, yünlü yapımcılarımız, herhangi bir başka sanayici tabakasına göre daha başarılı olmuşlardır. Onlar, herhangi bir yabancı ülkeden yünlü kumaş ithalinin kesin olarak yasak edilmesiyle,

tüketiciler aleyhine bir tekel edindikleri gibi canlı koyun ve yün ihracının buna benzer biçimde yasak edilmesiyle de, koyun üreten çiftçilerle yün yetiştiriciler aleyhine aynı tarzda bir başka tekel edinmişlerdir. Devlet gelirini sağlama bağlamak için çıkarılmış birçok kanunun şiddetinden (suç olduklarını ilan eden yasalardan önce, hep, masum sayılmış bulunan eylemlere ağır cezalar koyması dolayısıyla) pek haklı olarak sızlanılmaktadır. Fakat gözümü kırpmadan söylerim ki; tacirlerimizle sanayicilerimizin ipe sapa gelmez ve insaf bilmez tekellerine destek olması için, kanun koyucuyu sık boğaz edip gürültüye getirerek kopardıkları kimi kanunlar yanında, mali kanunlarımızın en can yakıcısı, tatlı ve yumuşak kalır. O kanunlar, Draco kanunları gibi, baştan aşağı kanla yazılmıştır denilebilir.

Koyun, kuzu ya da koç ihraç eden kimse, bu suçu ilk kez işlediğinde, Elizabeth'in 8'inci saltanat yılındaki kanunların 3'üncü bölümü gereğince bütün malları sonsuza değin elinden alınır, bir yıl hapis yatar; bu süre dolunca, pazarı olan bir kentte pazar kurulduğu bir günde sol eli kesilir, orada çiviye asılı kalır. O suçu ikinci kez işledi mi, hain olduğu yargısında bulunulur ve dolayısıyla ölüm cezasına çarptırılır. Bu kanunla gözetilen maksat, öyle görülüyor ki, bizim koyun cinsinin yabancı ülkelerde yayılmasını önlemektedir. Yün ihracı II. Charles'ın 13'üncü ve 14'üncü saltanat yıllarındaki kanunların 18'inci bölümü gereğince hainlik sayılmış ve ihracatçı, bir hainin çarptırıldığı cezalara ve mal müsaderesine[325] uğratılmıştır.

Milletin insanlık şerefi gözetilmek kaygısıyla, temenni olunur ki, bu yasaların hiçbiri hiçbir zaman uygulanmasın. Ama bunlardan birincisi, bildiğime göre, hiçbir zaman açıkça ortadan kaldırılmış değildir ve Hukukçu Hawkins, öyle görülüyor ki, onu hâlâ yürürlükte saymaktadır. Ama bu, belki II. Charles'ın 12'nci saltanat yılındaki kanunların 32'nci bölümünün 3'üncü faslı ile zımni[326] olarak yürürlükten kaldırılmış sayılabilir. O kanun eski yasalarla konulmuş cezaları resmen ortadan kaldırmamakla birlikte, yeni bir ceza, yani ihraç olunan yahut ihracına kalkışılan her koyuna yirmi şilin, ayrıca hem koyunları hem de koyun sahibinin gemideki payını müsadere cezası koymaktadır. Bunlardan ikincisi, III. William'ın 7'nci ve 8'inci saltanat yıllarındaki kanunun 28'inci bölümünün 4'üncü faslı gereğince açıkça yürürlükten kalkmıştır. Bunda şöyle denilmektedir: "Yün ihracı aleyhine Kral II. Charles'ın 13'üncü ve

14'üncü saltanat yıllarında çıkarılan yasa, belirttiği başkaca hususlar arasında, bu ihracın hainlik sayılacağı hükmünü koyduğu halde, cezanın ağırlığından dolayı, suçluların kovuşturulması pek etkili şekilde yapılmamıştır. Dolayısıyla, anılan kanunda anılan suçun hainlik olduğuna ilişkin kısım, işbu kanunla kaldırılmış ve hükümsüz bırakılmıştı."

Gelgelelim, gerek bu daha yumuşak yasanın koyduğu, gerek eski yasalarla konulmuş olup da bu yasa ile kaldırılmayan cezalar yine yeterince şiddetlidir. Mal zapt olunduktan başka, ihraççı, ihraç edilen yahut ihracına kalkışılan yünün libresi başına üç şilinlik, yani değer tutarının dört beş katı cezaya çarptırılır. Bu suçtan hükümlü bir tacir yahut başka kişi, herhangi bir komisyoncudan yahut başka kişiden, kendisine ait bir alacağı ya da hesabı isteyebilmek hakkını yitirir. Serveti her ne olursa olsun, bu ağır cezaları ödemeye gücü ister yetsin ister yetmesin, kanunun kastı, onu yere sermektir. Fakat geniş halk yığını, henüz bu yasayı türetenler kadar ahlak düşkünü olmadığı için, kanunun bu kaydından hiçbir zaman yararlanıldığını duymuş değilim. Hükmü giydikten sonra üç ay içinde cezaları ödemeye gücü yetmezse, bu suçtan hükümlü kimse, yedi yıl süre ile sürgün edilir; o sürenin bitiminden önce geri gelirse (rahiplerin yargılanma bağışıklığına değgin ayrıcalık tanınmamak üzere) hainlik cezasına çarptırılır. Bu suçu bilen gemi sahibinin, gemideki ve gemi donatımı üzerindeki bütün payı zapt edilir. Bu suçu bilen kaptanla tayfanın bütün taşınır malları ellerinden alınır; kendileri üç aylık hapis cezasına çarptırılırlar. Daha sonraki bir yasa gereğince, kaptan altı aylık hapis cezasına uğratılmaktadır.

İhracı önlemek için yünün bütün iç ticareti, pek çetin ve pek ağır kısıntılara bağlanmıştır. Yün rasgele bir kutu, fıçı, sandık, kasa ya da herhangi bir başka denk içine doldurulamaz; ancak, dışında boyu üç parmaktan aşağı olmayan iri harflerle yün yahut iplik sözcükleri yazılmak gereken deri içine ya da denk bezi içine istif edilebilir. Böyle yapılmazsa, cezası, yünle dengin müsaderesi ve mal sahibinin yahut dengi yapanın, libre başına ödeyeceği üç şilindir. Yünün bir beygire veya arabaya yüklenmesi ya da deniz kıyısından beş millik mesafe içinde karadan taşınması, ancak gün ağarmasıyla gün batması arasında kabildir. Yoksa cezası yünün, beygirlerin ve arabaların müsaderesidir. Yünün taşındığı yahut ihraç edildiği deniz kıyısına en yakın bucaktan, yünün değer tutarı on İngiliz lirasını bulmuyorsa, yirmi lira ceza alınır; değer tutarı daha fazla ise, o yıl içinde dava açılmak üzere, ceza, üç kat masrafla birlikte bu tutarın üç katıdır.

Hırsızlık olaylarında olduğu gibi, ceza bucakta oturanlardan gelişi güzel iki kişiye uygulanarak yerine getirilir; mahkemece bucağın öbür sakinlerinden[327] toplanacak bir tutar ile, bu iki kişinin parası geri verilmek gerekir. Bir kimse bucakla bundan daha az bir ceza üzerinde uyuşursa, beş yıl hapsedilir ve aleyhine herhangi bir başka kimse dava açabilir. Bu düzenlemeler, krallık ülkesinde bir baştan bir başa olmaktadır.

Ama özellikle Kent ve Sussex kontluklarındaki[328] kısıntılar büsbütün bunaltıcıdır. Deniz kıyısından on millik mesafe içinde yünü bulunan herkesin, kırkılmasından üç gün sonra pöstekilerinin sayısını ve nerelere konulmuş olduğunu en yakın gümrük memuruna yazılı olarak bildirmesi gerekir. Herhangi bir kısmını yerinden oynatmadan da pöstekilerinin sayısına ve ağırlığına; satıldığı kimsenin adı ile oturduğu yere ve taşınması istenilen yere ilişkin olarak aynı tarzda ihbarda bulunması gerekir. Adı geçen kontluklarda denizden on beş millik mesafe içinde hiç kimse, alacağı yünün hiçbir kısmını, denizden on beş millik mesafe içinde bulunan bir başkasına satmayacağını krala taahhüt etmedikçe, yün satın alamaz. Adı geçen kontluklarda deniz kıyısına doğru götürülen herhangi bir yüne rastlandı mı, yukarıda söylendiği tarzda, kayda geçirilmiş ve kefalete bağlanmış değilse, bu yün müsadere edilir; suçlu ayrıca libre başına üç şilin ceza verir. Bir kimse denizden on beş millik mesafe içinde yukarıda söylendiği biçimde kayda geçirilmemiş yün bulundurursa, bu yün haciz olunup zapt edilmek gerekir. Böylece haczedildikten sonra o yün üzerinde herhangi bir kimse hak iddia ederse, mahkeme sonunda davası reddedildiği takdirde, kendisinin bütün öbür cezalarla birlikte, masrafların üç katını ödeyeceğine ilişkin Hazine'ye kefalet vermesi gerekir.

Karadan ticarete bu tür kısıntılar konulunca, kabul edebiliriz ki, deniz kıyısındaki ticaret pek serbest bırakılamaz. Deniz kıyısında bir limana ya da yere, oradan deniz yoluyla, kıyıdaki bir başka yere yahut limana taşınmak üzere yün götüren ya da yollayan her mal sahibi, yünü, gönderilmek istenildiği limandan beş millik mesafe içine getirmeden, denklerin ağırlığını, işaretlerini ve sayısını o limanda kayda geçirtmelidir. Yoksa ceza olarak yün de beygirler, arabalar ve öbür taşıtlar da müsadere edilir; ayrıca yün ihracı aleyhinde yürürlükte bulunan öbür kanunlar gereğince de, kendisi cezaya ve kayba uğrar. Ama bu kanun (III. William'ın 1'nci saltanat yılı, bölüm 32) öyle müsamahalıdır ki, "bu hüküm kimsenin yününü denizden beş millik mesafe içinde de olsa, kırkma yerinden evine

götürmesine engel olmaz; elverir ki, kırktıktan sonra on gün içinde ve yünü yerinden oynatmadan önce en yakın gümrük memuruna pöstekilerin gerçek sayısını ve nereye depo edildiğini el yazısı ile resmi şekilde bildirsin ve başka yere kaldırmak istediğini üç gün öncesinden el yazısıyla o memura resmen bildirmeden yünü yerinden oynatmasın," demektedir. Kıyı boyunca taşınacak yünün, gümrüğe bildirilmiş olan belli limana çıkarılacağı taahhüt edilmelidir; herhangi bir kısmı, bir memur hazır bulunmaksızın karaya çıkarıldı mı, öteki mallarda olduğu üzere, yalnız yünün müsaderesi cezası değil, aynı zamanda libre başına üç şilinlik adet olmuş ek ceza da uygulanır.

Bu tür olağan üstü kısıntılar ve düzenlemeler istemekte haklı olduklarını göstermek için, yünlü imalatçılarımız göğüslerini gere gere iddia etmişlerdir ki, İngiliz yünü herhangi bir başka ülkenin yününden üstün, kendine özgü bir niteliktedir; o yünden bir parça karıştırılmaksızın, öbür ülkelerin yünü hoş görülecek bir mamul haline getirilemez; onsuz, ince kumaş yapılamaz; dolayısıyla, onun ihracı toptan önlenebilirse, İngiltere aşağı yukarı dünyanın bütün yünlü ticaretini avucuna alabilir; böylece rakipsiz kalacağı için dilediği fiyata satış yapabilir ve kısa bir zamanda en elverişli ticaret dengesi sayesinde inanılmayacak kadar zenginleşir. Epeyi kimsenin, göğsünü gere gere ileri sürdüğü çoğu öbür kanılarda olduğu üzere, bu kanıya daha da çok kimseler –yünlü ticaretini ya bilmeyenlerin yahut özel tarzda incelememiş olanların hemen hemen hepsi– içlerine en ufak kuşku düşmeden, dört elle sarılmıştır ve hâlâ da sarılmaktadır. Ama ince kumaş yapmak için İngiliz yününe herhangi bir bakıma ihtiyaç bulunduğu alabildiğine yanlıştır; öyle ki, İngiliz yünü o işe kesinlikle yaramaz. İnce kumaş, ancak İspanya yününden yapılır.

Hatta, İngiliz yününü bir dereceye dek kumaşın dokusunu bozup çirkinleştirmeden karışıma girecek şekilde İspanya yününe karıştırmak bile mümkün değildir.

Bu yapıtın daha önceki kısmında görülmüştü ki, bu düzenlemelerin etkisi ile İngiliz yünü fiyatça hem şimdi haliyle olacağından hem de III. Edward zamanında gerçekten olduğundan çok daha aşağıya düşmüştür. İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesi üzerine, İskoç yünü de aynı düzenlemelere bağımlı tutulunca, fiyatı, söylentiye göre yaklaşık yarı yarıya düşmüştü. Yün Üzerine Tutanaklar'ın yazarı; yanılmak bilmeyen, çok anlayışlı Rahip Bay John Smith'in fikrince İngiltere'de en iyi İngiliz yününün fiyatı, pek düşük

nitelikteki yünün Amsterdam piyasasında çoğu kez satıldığı fiyattan genellikle aşağıdır. Bu düzenlemelerle açıktan açığa gözetilen maksat, o malın fiyatını doğal ve yerinde denilebilecek fiyatının aşağısına düşürmekti ve görülüyor ki, bunların kendilerinden beklenilen etkiyi yarattıklarına kuşku yoktur.

Düşünülmesi belki mümkündür ki, fiyattaki bu düşüş, yünün yetiştirilmesine ket vurarak, malın yıllık üretimini, eskiden olduğundan daha aşağı değilse bile, açık ve serbest bir pazar sayesinde doğal ve yerinde fiyatına yükselmeye bırakıldığı takdirde, işlerin şimdiki durumunda, belki olabileceğinden daha aşağı düşürmüştür. Ama ben, bu düzenlemelerin yıllık üretim miktarını belki biraz dokunsa da, fazla etkileyemeyeceğine inanma eğilimindeyim. Koyun üreten çiftçinin, uğrunda emeğini ve sermayesini kullandığı başlıca amaç yün yetiştirmek değildir. Yapağının bedelinden çok, o, hayvanın gövdesinin bedelinden kâr etmeyi umar; hatta yapağının ortalama yahut alışılmış fiyatı dolayısıyla doğabilecek açığını, çoğu hallerde, gövdenin ortalama ya da alışılmış fiyatının kapatması gerekir. Bu yapıtın daha önceki kısmında görülmüştü: "Gerçek yün, gerek ham deri fiyatını, doğal tarzda olacağından daha aşağı düşürmeye vesile olan şu ya da bu düzenleme, işlenmiş, ekilip biçilmiş bir ülkede, et fiyatını biraz yükseltmeye yatkındır. İşlenmiş, bayındırılmış toprakta beslenen gerek büyük gerek küçükbaş hayvanın fiyatı, toprak sahibinin haklı olarak umduğu rant ile, çiftçinin beklemeye hakkı olduğu kârı ödemeye yetmelidir. Yoksa çok geçmeden bunlar hayvan beslemez olur. Dolayısıyla, bu bedelin yün ve deri ile ödenmeyen kısmı, gövde ile ödenmek gerekir. Birisi için ödenen ne denli eksikse, öbürü için ödenen o kadar çok olmak gerekir. Bu bedelden, hayvanın türlü parçalarına ne düşeceği, toprak sahipleri ile çiftçilerin umurunda değildir. Yeter ki, kendilerine tam olarak ödensin. Onun için, işlenmiş, ekilip biçilmiş bir ülkede bu gibi düzenlemeler toprak sahibi ve çiftçi sıfatıyla, onların çıkarına pek dokunamaz. Ama tüketici olarak, erzak fiyatının yükselişi, çıkarlarını etkileyebilir." Demek ki, bu uslamlamaya göre, yün fiyatındaki bu düşüşün, işlenmiş, ekilip biçilmiş bir ülkede, o malın yıllık üretiminde bir azalmaya sebep olması ihtimali yoktur. Yalnız, koyun eti fiyatını yükselttiği kadar, özellikle o et türüne karşı olan talebi, dolayısıyla da onun üretimini biraz azaltabilir. Gelgelelim, böylece bile etkisi muhtemeldir ki, pek önemli olmasın.

Bu halin yıllık üretim miktarına etkisi pek önemli olmayabilirse de, belki düşünülmesi mümkündür ki, nitelik üzerine ister istemez pek etkili olması gerekir. Belki varsayılabilir ki, İngiliz yününün eski zamanlarda olduğundan daha aşağı değilse bile, şimdilik ilerleme ve ekip biçme durumuna göre, doğal biçimde olacağından daha aşağı bulunan nitelikteki bozuluş, fiyattaki düşüşe pek yakın oranda olmuştur. Nitelik, koyunun cinsine, otlatılmasına, yapağının büyüyüşünün bütün gelişmesi sırasında koyunların bakımına ve temizliğine bağlı olduğu gibi pek doğal olarak düşünülebilir ki, bu koşullara gösterilecek özen yapağı bedelinin o özenin gerektirdiği emeği ve masrafı karşılaması muhtemel orandan hiçbir zaman fazla olamaz. Ama şu var ki, yapağının iyiliği, büyük ölçüde, hayvanın sağlığına, semizliğine ve iriliğine bağlıdır; gövdenin gelişmesi için gösterilmesi gereken aynı özen, kimi yönlerden, yapağının da güzelleşmesine yeter. Fakat düşüşüne karşın, şimdiki yüzyılda da İngiliz yünü, denilir ki, epey düzelmiştir. Fiyat daha iyi olsa, düzelme belki daha çok olurdu. Fakat fiyattaki düşüş bu düzelmeyi kösteklemiş bile olsa, kuşkusuz bütün bütün durdurmuş değildir.

Dolayısıyla bu düzenlemelerdeki şiddet, yıllık yün ürününün ne niceliğine ne niteliğine, öyle görülüyor ki, umulabileceği kadar dokunmamıştır. (Bununla birlikte, niteliği çok daha fazla etkilemiş olmasını muhtemel görürüm.) Yün yetiştirenlerin çıkarı da bir derece sarsılmış bulunsa bile, topluca bakıldıkta, öyle görülüyor ki, tasarlanabileceğinden çok daha az zedelenmiştir.

Bu düşünceler, yün ihracının kesin olarak yasak edilmesini haklı çıkarmaz. Öte yandan, yün ihracına önemli bir vergi konulmasına, yerden göğe kadar hak verdirir.

Sırf başka bir takım yurttaşların çıkarını kayırmak için bir takımın çıkarını herhangi bir derecede baltalamak, hükümdarın, takım takım uyruklarının hepsine karşı borçlu bulunduğu adalete ve muamele eşitliğine açıkça aykırıdır. Ama sırf sanayicilerin çıkarı kayrılsın diye, yün yetiştirenlerin çıkarı, yasak yüzünden, kuşkusuz epeyce sarsılmaktadır.

Hükümdarın ya da devletin masrafını karşılamaya her bir yurttaş sınıfının katılma zorunluluğu vardır. Yün ihracında ton başına beş, hatta on şilinlik bir vergi, hükümdara pek önemli bir gelir getirir. Yetiştiricilerin çıkarına yasaktan bir parça daha az dokunur. Çünkü yünün fiyatını ihtimal ki, pek

yasak kadar düşürmez. Sanayiciye yetecek kadar fayda sağlar, çünkü yünü, yasak varken olduğu kadar ucuza satın almasa bile, yine hiç değilse herhangi yabancı bir sanayicinin alabileceğinden hem beş on şilin ucuza alır hem de ötekinin ödemek zorunda kalacağı navlunla sigortadan tasarruf eder. Hükümdara hatırı sayılır bir gelir getirebilirken, yanı sıra herhangi bir kimseyi böylesine az tedirgin edebilecek bir vergi tasarlamak olanaksız gibidir.

Bunca cezaların başucunda beklemesine karşın, yasak, yün ihracını önlememektedir. Yünün büyük miktarda ihraç edildiği pekâlâ bilinmektedir. İç piyasa fiyatı ile yabancı piyasa fiyatı arasındaki büyük fark, kaçakçılık için insanın içine öyle bir fit sokmaktadır ki, kanunun olanca şiddeti bunu önleyemez. Kanuna aykırı bu ihracat, kaçakçıdan başka kimseye yaramaz. Vergiye bağımlı, kanuna uygun bir ihracat, hükümdara gelir sağlayıp, belki daha ağır ve daha uygunsuz vergiler konulmasına gereksinme bırakmayarak devletin teker teker bütün uyruklarına faydalı olabilir.

Yünlü mamullerin hazırlanıp temizlenmesi için gerekli sayılan çırpıcı toprağının yahut çırpıcı kilinin ihracı, aşağı yukarı tıpkı yün ihracındaki cezalara bağımlı tutulmuştur. Lüleci çamuru ile aralarında fark bulunduğu kabul edilmekle birlikte, birbirlerine benzemeleri ve çırpıcı kilinin, kimi zaman lüleci çamuru diye ihraç edilebilmesinden ötürü, lüleci çamuru için de aynı yasaklar ve cezalar konulmuştur.

Gerek ham derilerin, gerekse çizme, ayakkabı yahut terlik biçimindekilerden başkaca tabakalanmış derinin ihracı II. Charles'ın 13 ve 14'üncü saltanat yıllarındaki kanunların 7'nci bölümü gereğince yasak edildi. Böylece kanun, çizmecilerimizle kunduracılarımıza hem hayvan besleyenlerimiz hem debbağlarımız[329] aleyhine bir tekel getirdi. Daha sonraki yasalarla, debbağlarımız, tabaklanmış derinin yüz on iki librelik kantarına topu topu bir şilinlik ufak bir vergi ödeyerek, bu tekelden yakayı sıyırmışlardır. Onun gibi, daha fazla işlenmeden ihraç edildiğinde de mallarından alınan tüketim resimlerinin üçte ikisinin kendilerine geri verilmesini sağlamışlardır. Bütün deri mamulleri resimsiz ihraç edilebilir; bundan başka, tüketim resimlerinin tümünü geri almak ihracatçının hakkıdır. Hayvan besleyicilerimiz hâlâ eski tekele bağımlı bulunmaktadırlar. Birbirlerinden ayrı ve ülkenin çeşitli köşelerine dağılmış olan hayvan besleyiciler, ister yurttaşlarına karşı tekeller kurmak, ister

başkalarınca zorla kabul ettirilen tekellerden kendilerini kurtarmak üzere kolay kolay birleşemezler. Bütün büyük kentlerde, sayısız kurullar halinde toplu duran her türlü imalatçı ise, buna sıkıntısızca olanak bulabilir. Hayvan boynuzlarının bile ihracı yasaktır ve iki şöyle böyle zanaat boynuz işleme ve tarakçılık, bu bakımdan, hayvan besleyiciler aleyhindeki bir tekelden yararlanmaktadır.

Kısmen işlenip yapımı tamam olmamış, malların ihracında ya yasak ya vergi şeklinde ki kısıntılar yalnızca deri sanayisine özgü değildir. Herhangi bir malın tez elden kullanılıp tüketilmeye elverişli kılınması için, ortada yapılacak bir şey kaldıkça, imalatçılarımız, öyle düşünürler ki, bunun kendilerince yapılması gerekir. Bir kat eğirilmiş yünün ve yün ipliğinin ihracı, tıpkı yün ihracındaki cezalarla yasak edilmiştir. Beyaz kumaşlar bile, ihraç halinde bir resme bağımlı olup, boyacılarımız, bu yönden kumaşçılarımız aleyhinde bir tekel edinmişlerdir. Kumaşçılarımız, ihtimal ki buna karşı kendilerini savunabilirlerdi ama durum öylesinedir ki, kalburüstü kumaşçılarımızdan çoğu, aynı zamanda kendileri boyacıdırlar. Duvar ve cep saatleri mahfazalarıyla, duvar ve cep saatleri mineletilin ihracı yasak edilmiştir. Duvar ve cep saatçilerimiz, öyle görülüyor ki, yabancıların rekabeti yüzünden bu tür işçiliğin kendilerine pahalıya gelmesinden çekinmektedirler.

III. Edward, VIII. Henry ve VI. Edward zamanlarındaki bazı eski yasalar gereğince, bütün metallerin ihracı yasak edilmişti. Yalnız, ihraçları o zamanlar krallık ülkesi ticaretinde önemli bir yer tutan kurşunla kalay, ihtimal ki bu metaller pek bol olduğu için istisna edilmişlerdi. Madencilik zanaatının özendirilmesi için, İngiliz cevherinden elde edilen demir, bakır ve pirit, William ile Mary'nin 5'inci saltanat yılındaki kanunların 17'nci bölümü gereğince, yasak dışı bırakıldı. Sonra, III. William'ın 9 ve 10'uncu saltanat yıllarındaki kanunların 26'ncı bölümü, gerek yabancı gerek İngiliz, her türlü bakır çubukların ihracına izin verdi. İşlenmemiş pirincin, bu arada top metali, çan metali ve sikke külçesi denilen madenlerin ihraç yasağı hâlâ sürüp gitmektedir. Pirinç mamullerin her türlüsü resim vermeden ihraç olunabilmektedir.

Bütün bütün yasak edilmediğinde, sanayi gereçlerinin ihracı, çoğu hallerde önemli resimlere bağımlıdır.

Önceki yasalarla ihracına herhangi bir resim konulan, Büyük Britanya ürünü ya da mamulü bütün mallar, I. George'un 8'inci saltanat yılındaki kanunların 15'inci bölümü gereğince resimden bağışık tutuldu. Ancak, aşağıdaki mallar istisna edildi: şap, kurşun, kurşun cevheri, kalay, tabaklanmış deri, zaç, taş kömürü, yün tarakları, beyaz yün kumaşlar, tutya taşı, her türlü postlar ve mürdesenk. Beygirleri bir yana bırakırsanız, bunların hepsi ya sanayi gereçleri ya (daha da başka sanayi dallarının işleyeceği gereçler sayılabilen) bütünlenmiş mamuller yahut zanaat aletleridir. O yasayla bu mallar, zamanında konulmuş ne kadar eski resim varsa, hepsine eski akçalı yardıma ve yüzde bir ihraç resmine bağımlı kalmaktadırlar.

Boyacılara yarar birçok yabancı ecza, aynı yasa gereğince, bütün ithal resimlerinden bağışıktır. Ama sonra, ihraç halinde bunların her biri, gerçekte pek ağır olmayan belli bir resme bağımlı tutulmaktadır. Boyacılarımız bir yandan bu eczanın bütün resimlerinden bağışık tutularak ithalinin özendirilmesinde çıkar görürken, öyle anlaşılıyor ki, bir yandan da, ihracatlarına biraz ket vurulmasının çıkarlarına uyacağını düşünmüşlerdir. Gelgelelim, tüccar marifeti buluşun bu dikkate değer örneğini telkin eden aç gözlülüğün sonu, pek muhtemeldir ki, umulduğu gibi çıkmış olmasın. İthalatçılar, ithalatlarının iç piyasa ihtiyacını karşılamak için gereken miktarı aşmaması için, haliyle yapabileceklerinden daha dikkatli davranmayı böylece ister istemez öğrendiler.

İç piyasa ihtiyacının her zaman daha kıt sağlanması; malların, ihracatla ithalat kadar serbest hale getirildiği takdirde iç piyasada olacağı fiyattan her zaman biraz daha pahalı olmaları muhtemeldi.

Senegal zamkı yahut Arap zamkı, cetvele giren boya eczası arasında bulunduğundan, yukarıda anılan yasa gereğince resimsiz ithal edilebiliyordu. Gerçekte, bunlar yeniden ihraçları halinde, (yüz on iki libreli) kantar başına yalnızca on üç peni tutan, ufak bir kantar resmine bağımlı idiler. O sırada Fransa, Senegal dolayında bu eczayı en çok yetiştiren ülke ile yaptığı tekelci bir ticaretten yararlanıyor; Britanya piyasası ihtiyacını ise, bunları yetiştirdikleri yerden doğrudan doğruya getirerek sağlamak kolay olmuyordu. Onun için, II. George'un 25'inci saltanat yılındaki kanunla, Senegal zamkının Avrupa'nın herhangi bir yerinden ithaline (deniz üstü gidiş geliş kanunun genel hükümlerine aykırı

olarak) izin verildi. Ancak, İngiltere ticaret politikasının genel ilkelerine böylesine aykırı düşen bu tür ticaretin desteklenmesini öngörmediği için, kanun, bu çeşit ithalatın (yüz on iki librelik) kantarına on şilinlik bir resim koydu. Sonradan ihracı halinde bu resmin hiçbir kısmı da geri verilmiyordu. 1755'de başlayan başarılı savaş bu ülkelerde eskiden Fransa'nın yararlandığı tekelci ticaretin aynını Büyük Britanya'ya verdi. Barış yapılır yapılmaz, sanayicilerimiz bu elverişli durumdan yararlanıp, bu malın gerek yetiştiricileri gerek ithalatçıları aleyhine, kendilerine elverişli gelecek bir tekel kurmaya çalıştılar. Onun için, Haşmetli Kral'ın Afrika'daki ülkelerinden Senegal zamkı ihracı III. George'un 5'inci saltanat yılındaki kanunların 37'nci bölümü gereğince, Büyük Britanya'ya hasredilerek, Amerika ve Batı Hint Adaları'daki Britanya sömürgelerinin cetvele giren mallarının bağımlı tutulduğu bütün kısıntı, düzenleme, müsadere ve cezaların aynına bağımlı tutuldu. Doğrusu, ithali (yüz on iki librelik) kantar başına altı penilik ufak bir resme bağımlı oldu ama, yeniden ihracı (yüz on iki librelik) kantar başına bir lira on şilinlik büyük bir resme bağımlı tutuldu. Sanayicilerimizin isteği, bu ülkelerin bütün ürününün Büyük Britanya'ya ithal edilmesi ve onu diledikleri fiyata satın alabilmeleri için, hiçbir kısmının, ihracı yeterince tavsatacak bir masrafa girilmeksizin yeniden ihraç edilmemesi idi. Gelgelelim, aç gözlülükleri yüzünden gerek bu gerekse birçok başka hallerde, amaçlarına ulaşmadılar. Bu koskoca resim, kaçakçılık için öylesine bir kışkırtma idi ki, hem Büyük Britanya'dan hem Afrika'dan Avrupa'nın ihtimal ki bütün sanayici ülkelerine, ama özellikle Felemenk'e bu mal el altından çok miktarda ihraç olundu. Bundan ötürü, bu ihraç resmi III. George'un 14'ncü saltanat yılındaki kanunların 10'uncu bölümü gereğince (yüz on iki librelik) kantar başına beş şiline indirildi.

Eski akçalı yardımın devşirilmesinde esas olan tarife kitabında, kunduz derilerine parça başına altı şilin sekiz peni değer biçilmekte idi: 1722 yılından önce, bunların ithaline konulan türlü akçalı yardımlarla vergiler ise, tarifedeki değer takdirinin beşte birini buluyor, yahut deri başına on altı peni tutuyor; eski akçalı yardımın yalnızca iki peni tutan yarısı müstesna, bunların hepsi, ihraç halinde geri ödeniyordu. Böylesine önemli bir sanayi gerecinin ithalinden alınan bu resim çok yüksek görülmüş; 1722'de, tarifedeki değer takdiri iki şilin altı peniye indirilmişti; bu yoldan, ithal resmi altı peniye düştü; bunun da, ihraç halinde ancak yarısı geri alınıyordu.

Aynı başarılı savaş, kunduzun en çok yetiştiği ülkeyi Büyük Britanya'nın egemenliği altına soktu. Kunduz derileri cetvele giren mallar arasında olduğu için, bunların Amerika'dan ihracı o nedenle, Büyük Britanya piyasasına hasredildi. Sanayicilerimiz bu durumdan elde edebilecekleri faydayı akla getirmekte gecikmediler ve 1764'de kunduz derisi ithalinden alınan resim bir peniye indirildi. Fakat ihraç resmi, ithal halinde ödenen resim geri verilmeksizin, deri başına yedi peniye çıkarıldı. Kunduzun tüyünün yahut karın derisinin ithalinden alınan resimde hiçbir değişiklik yapılmaksızın, ihracına aynı kanunla, lira başına on sekiz penilik bir resim konuldu. Bu malı Britanya, İngiliz gemileriyle ithal etti mi, o sırada resim, parça başına dört beş peni kadar tutmakta idi.

Taşkömürü hem bir sanayi gereci hem bir zanaat aleti sayılabilir. Öyle olduğu için, bunun ihracına şimdi (1783'te) ton başına beş şilini yahut Newcastle ölçüsü ile otuz altı kilesine on beş şilini aşan ağır resimler konulmuştur. Bu ise, çoğu zaman o malın kömür ocağındaki, hatta ihraca dönük yollama limanındaki ilk değer tutarından fazladır.

Bununla birlikte, haklı olarak zanaat aletleri adını taşıyan araçların ihracı, çoğu kez yüksek resimlerle değil, kesin yasaklarla önlenmiştir. Nitekim III William'ın 7 ve 8'inci saltanat yıllarındaki kanunların 20'nci bölümünün 8'inci faslı, eldiven ya da çorap örmeye yarayan gergeflerin yahut makinelerin ihracını, böylece ihraç edilen veya ihracına kalkışılan gergeflerle makinelerin müsaderesi; ayrıca, yarısı krala, öbür yarısı haber verene yahut dava açana ait olmak üzere, kırk lira alınması gibi bir ceza tehdidi altına koyarak yasak etmiştir. Aynı tarzda, pamuklu, keten bezi, yünlü ve ipekli yapımında kullanılan bütün araç gerecin yabancı diyarlara ihracı III. George'un 14'üncü saltanat yılındaki kanunların 71'inci bölümü gereğince yasaktır. Ceza olarak, bu gibi araç gereçler müsadere edildikten başka, bu tarzda suç işleyen kimseden iki yüz lira ve bu tür avadanlıkların gemisine yüklenmesine bile bile ses çıkarmayan gemi sahibinden aynı biçimde iki yüz lira alınır.

Zanaat aletlerinin cansız olanlarının ihracına böyle ağır cezalar konulduktan sonra, canlısının yani zanaatçının başını alıp gitmesine müsaade edileceği pek umulamaz. Nitekim I. George'un 5'inci saltanat yılındaki kanunların 27'nci bölümü gereğince, Büyük Britanya imalatında bulunan herhangi bir işçiyi ya da zanaatçıyı, zanaatını yürütmek yahut

öğretmek üzere herhangi bir yabancı yöreye gitmek için ayartmaktan hüküm giyen kimse, ilk suç için, yüz lirayı geçmeyen bir para cezasına ve süresi para cezası ödeninceye dek uzatılmak üzere üç ay hapse; ikinci suç için, mahkemenin takdir edeceği tutarda bir para cezasına ve süresi para cezası ödeninceye dek uzatılmak üzere on iki ay hapse çarpılabilir. II. George'un 23'üncü saltanat yılındaki kanunların 13'üncü bölümü bu cezayı, ilk işlenen suçta, bu şekilde ayartılmış her zanaatçı başına beş yüz liraya ve süresi para cezası ödeninceye dek uzatılmak üzere on iki ay hapse; ikinci suç için ise, bin lirayı ve süresi para cezası ödeninceye dek uzatılmak üzere iki yıl hapse yükseltmiştir.

Bu iki yasadan birincisi gereğince, bir kimsenin bir zanaatçıyı ayarttığı, yahut bir zanaatçının yukarıda anılan maksatlarla yabancı yöreye gitmek üzere söz verdiği, yahut sözleşme yaptığı saptandıkta, deniz aşırı gitmeyeceğine ilişkin olarak bu zanaatçı, mahkemenin takdir edeceği biçimde kefalet vermek zorunda bırakabilir ve bu kefaleti verinceye dek hapse konulabilir.

Bir zanaatçı, deniz aşırı gitmiş ve yabancı bir ülkede zanaatını yapmakta yahut öğretmekte bulunuyor ise, Haşmetli Kral'ın dışarıdaki elçilerinden, konsoloslarından herhangi birinin, yahut Haşmetli Kral'ın o zamanki bakanlarından birinin kendisine ihtarda[330] bulunması üzerine, bu tür ihtardan başlayarak altı ay içinde bu ülkeye dönmez ve ondan sonra, sürekli olarak burada yerleşip oturmazsa, artık bu ülkede kendisine vasiyetle bağışlanan bir mirası edinmeye, yahut herhangi bir kimse için vasiyeti tenfiz[331] memuru ya da kayyum olmaya yahut bu krallık ülkesi içinde miras, bağış ya da satın alma yolu ile herhangi bir toprak edinmeye ehil bulunmadığı ilan edilir. Aynı tarzda, bütün arazisine ve taşınır mallarına kral lehine el konulur; kendisi her bakımdan bir yabancı sayılarak, kralın kayırması dışına bırakılır.

Uyrukların, sözde titizlikle üstüne titrermiş gibi yaptığımız, ama şu durumda, tacirlerimizle sanayicilerimizin iki paralık çıkarları uğruna düpedüz feda edilen o övünme vesilesi özgürlüklerine bu gibi düzenlemelerin ne denli aykırı olduğunu görüş olarak söylemeye, öyle sanırım ki, gerek yoktur.

Bütün bu düzenlemelerin takdire değer görülen gerekçesi, sanayimizi kendi kendini ıslah etmek yolu ile değil, komşularımızın hepsindeki sanayinin bunalımı ve böyle iğrenç ve sevimsiz rakiplerin tedirgin edici rekabetinin imkân ölçüsünde sona ermesi ile ilerletme amacıdır. Sanayici patronlarımız, bütün yurttaşlarının olanca becerisinin kendi ellerinde toplanmasını doğru bulmaktadırlar. Kimi zanaatlarda bir defada kullanılabilecek çırak sayısını kısıtlamak ve bütün zanaatlarda uzun bir çıraklık süresine lüzum olduğunu kabul ettirerek, hepsi birden, kendi işlerinin gerektirdiği bilgiyi imkân ölçüsünde az kimseye hasretmeye her ne kadar çalışmakta iseler de, bu az sayıdaki kimselerden herhangi bir kısmının yabancıları yetiştirmek üzere dışarı gitmesini istememektedirler.

Bütün üretimde gözetilen tek amaç ve erek, tüketimdir. Üreticinin çıkarı ise, tüketicinin çıkarını ne derece kayırması gerekiyorsa, ancak o kertede kollanılmak lazımdır. Bu kural o kadar gün gibi ortadadır ki, ispatına kalkışmak anlamsız olur. Gelgelelim, merkantilist sistem tüketicinin çıkarını hemen hemen bidüziye üreticinin çıkarına feda etmekte ve öyle görülüyor ki, tüketimi değil, üretimi bütün sanayinin ve ticaretin son amacı ve ereği saymaktadır.

Yetiştirdiğimiz yahut yaptığımız mallarla rekabete girebilecek bütün yabancı malların ithaline karşı konulmuş olan engellerde, yerli tüketicinin çıkarı, üreticinin çıkarına açıkça feda edilmektedir. Bu tekel yüzünden hemen hemen her zaman olan fiyat artışını, tüketicinin cepten ödemek zorunda kalması, tamamıyla üreticinin yararınadır.

Bir takım ürünlerinin ihracına prim verilmesi tamamıyla üreticinin yararınadır. Yurt içindeki tüketici önce, primin ödenmesi için gerekli vergiyi; ikincisi, malın iç piyasada pahalılaşması ile ister istemez meydana gelen büsbütün ağır vergiyi ödemek zorundadır.

Portekiz'le olan ünlü ticaret antlaşması gereğince tüketici, bizim iklimimizde yetişmeyen bir malı komşu bir ülkeden satın almaktan yüksek resimler aracılığıyla alıkonulmakta olup, onu, uzak ülke malının nitelikçe yakın ülke malından kötü olduğu bilinmesine karşı, uzak bir ülkeden satın almak zorunda bırakılmaktadır. Üretici bir takım ürünlerini haliyle müsaade edileceğinden daha elverişli şartlarla uzak ülkeye ithal edebilsin diye, yurt içindeki tüketici, bu sıkıntıyı sineye çekmek zorundadır. Tüketici, hem de,

bu zorlama ihracat yüzünden iç piyasada aynı ürünlerde meydana gelebilecek her ne pahalanma olursa, bunu cepten ödeme zorundadır.

Ancak, Amerika'daki ve Batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerimizin yönetimi için konulmuş olan kanunlar sisteminde, yurt içi tüketicinin menfaati, üreticinin çıkarına bütün öbür ticari düzenlemelerimizdekine göre, çok daha bol keseden feda edilmiştir. Sırf türlü üreticilerimizin dükkânlarından, ihtiyaçlarını karşılayabilecek bütün malları satın almak zorunda kalacak müşteri bir millet yaratmak üzere büyük bir imparatorluk kurulmuştur. Bu tekelin üreticilerimize sağlayabildiği o ufak fiyat artışı uğruna, o imparatorluğun bütün yönetme ve savunma masrafı yurt içindeki tüketicilerin sırtına yüklenmiştir. Başka bir yön gözetilmeksizin, sırf bu maksatla, son iki savaşta iki yüz milyondan fazla para harcanmış; eski savaşlarda aynı amaçla yapılmış bunca masraflardan başka, üstelik yüz yetmiş milyonu aşan yeni bir borca girilmiştir. Yalnızca bu borcun faizi, sömürge ticareti tekelinden kazanıldığı herhangi bir zamanda iddia edilebilecek tüm olağan üstü kârdan fazla olduğu gibi, o ticaretin tüm değer tutarından ya da ortalama olarak her yıl sömürgelere ihraç edilen malların tüm değer tutarından fazladır.

Bütün bu merkantilist sistemin kimlerin başının altından çıktığını kestirmek pek güç olmasa gerektir. Bunların, çıkarı ile hiç de gereği gibi ilgilenilmeyen tüketiciler değil, çıkarları bunca özen ile kollanmış bulunan üreticiler olduğuna inanabiliriz; o tabaka içinde de, bu sistemin kurucuları olarak tacirlerimizle sanayicilerimiz en başta gelmiştir. Bu bölümde ele alınan ticari düzenlemelerde sanayicilerimizin çıkarı pek özel olarak gözetilmiş ve tüketicilerin çıkarından çok, başka bir takım üreticilerin çıkarı ona feda edilmiştir.

Bölüm IX

Tarımsal Sistemler ya da Toprak Mahsulünü Her Ülkenin Geliriyle Zenginliğinin ya Tek ya Belli Başlı Kaynağı Olarak Gösteren İktisat Sistemleri Üzerine

İktisat biliminin tarımsal sistemleri merkantilist ya da ticaretçi sistemler için yapmayı lüzumlu gördüğüm açıklama kadar uzun bir açıklamayı gerektirmeyecektir.

Toprak mahsulünü, her ülkenin geliriyle zenginliğinin biricik kaynağı olarak gösteren sistemi, bildiğim kadarıyla, hiçbir millet hiçbir zaman kabullenmemiştir. Şimdi bu sistem Fransa'da birkaç çok bilgili ve üstün yetenekli adamın yalnızca kuramlarında vardır. Dünyanın hiçbir yerinde kötülüğü görülmemiş ve ihtimal ki hiçbir zaman görülmeyecek olan bir sistemin yanlışları uzun boylu incelenmeye elbette ki değmez. Bununla birlikte, bu pek hünerli sistemin ana çizgilerini elimden geldiğince belirgin olarak açıklamaya çalışacağım.

XIV. Louis'nin ünlü bakanı Bay Colbert, doğruluktan şaşmaz, çok çalışkan ve ayrıntıları kavramış, devlet hesaplarının incelenmesi konusunda çok tecrübeli ve becerikli bir adamdı; sözün kısası kamu gelirinin devşirilip harcanmasını metoda bağlayıp düzene sokmak için her yönden yetenekli idi.

Devlet hizmetlerinin türlü kollarını düzenlemeye, her birini kendi alanı dışına taşırmamak için gerekli yoklama ve denetleme araçlarını getirmeye alışmış, iş başında usanmadan ağır ağır didinen bir adamın hoşlanmadan edemeyeceği, niteliği ve özü bakımından kısıtlayıcı ve düzenleyici bir sistem olan merkantilist sistemin bütün peşin yargılarını bu bakan ne yazık ki bağrına basmıştı. Büyük bir ülkenin sanayisi ile ticaretini, o, bir devlet dairesinin kollarını örnek tutarak düzenlemeye çalıştı. Herkesi, eşitliğin, özgürlüğün ve adaletin geniş temeline dayanarak kendi çıkarı peşinden bildiği gibi koşmakta serbest bırakacağına; sanayinin kimi kollarına olağanüstü ayrıcalıklar verirken, ötekilerini o derece olağanüstü kısıntılara bağladı. Avrupalı öbür bakanlar gibi hem köylerin çalışmasına göre kentlerin uğraşını daha çok desteklemeye yatkındı; hem kentlerin uğraşını desteklemek için köylerin çalışmasını tavsatmaya ve kalkındırmamaya da gönlü vardı. Kent ahalisi için yiyeceği içeceği ucuzlatıp, böylece sanayiyi

ve dış ticareti özendirmek üzere, zahire ihracını toptan yasak etti; dolayısıyla da, çalışmaları ürününün en önemli kısmından yana köy ahalisini bütün yabancı pazarların dışında bıraktı. Bir ilden öbürüne zahire taşınmasına Fransa'nın eski il kanunlarıyla konulmuş olan kısıntılar ve hemen hemen bütün illerde rençperlerden alınan indi[332] ve haysiyet kırıcı vergiler, bu yasakla bir araya gelince, o ülkenin tarımı tavsayarak, böyle bereketli bir toprakta, bu derece mutlu bir iklimde doğal olarak erişeceği durumun çok aşağısında kaldı. Bu gevşeklik ve çöküntü hali, ülkenin çeşitli yerlerinin her birinde az çok hissedildi ve bunun nedenleri üzerinde çeşitli bir çok araştırmalara girişildi. Bay Cobert'in koyduğu yöntemler gereğince kentlerin çalışmasını köylerin uğraşına yeğ tutulması, bu nedenlerden biri olarak gözüktü.

Atalar sözüdür: Dal bir yana fazla yattı mı, düzeltmek için, öteki yana bir o kadar eğmelisiniz. Tarımı her ülkenin biricik gelir ve zenginlik kaynağı olarak gösteren sistemi ortaya atan Fransız filozofları, öyle görülüyor ki, atalar sözü değerindeki bu baş kuralı benimsemişlerdir. Bay Colbert'in planında, kentlerin uğraşına, köylerin uğraşına kıyasla kuşkusuz fazla değer verildiği gibi; onların sisteminde de, kentlerin uğraşına öyle görülüyor ki, kuşkusuz düşük değer verilmiştir.

Ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürününe herhangi bir bakıma hep katkıda bulunduğu varsayılan çeşitli halk tabakalarını, bunlar, üç sınıfa ayırıyorlar. Birincisi, toprak sahipleri sınıfıdır. İkincisi, üretken sınıf diye özel bir adla saygınlaştırdıkları, çiftçiler ve rençperler sınıfıdır. Üçüncüsü, kısır ya da üretken-olmayan sınıf diye kınayıcı bir adla hor görmeye çalıştıkları zanaatçılar, sanayiciler ve tacirler sınıfıdır.

Toprak sahipleri sınıfının, arazinin bayındırılması için, arazi üzerinde yaptığı ya da idame ettiği[333] yapılar,[334] hendekler, çitler ve öbür ıslah işleri için zaman zaman edebileceği masraflar –ki rençperler aynı sermaye ile daha çok mahsul yetiştirmek, dolayısıyla, daha çok rant ödemek imkânına bu sayede kavuşurlar– aracısıyla, yıllık mahsulde katılma payı bulunur. O yükselen rant, toprağının bayındırılması için böylece edinilen masraf yahut kullanılan sermaye üzerinden mülk sahibine verilmesi gereken faiz ya da kâr sayılabilir. Bu sistemde bu tür masraflara arazı giderleri (dépenses fonciéres) denilmektedir.

Rençperlerin ya da çiftçilerin yıllık mahsule katkısı, toprağın ekilip biçilmesi için yaptıkları –bu sistemde başlangıç giderleri ve yıllık giderler (dépenses primitives et dépenses annuelles) denilen– masrafla olur. Başlangıç giderleri tarım aletlerinden, hayvan mevcudundan, tohumluktan ve çiftçinin hiç değilse ilk işgal yılının büyük bir kısmı içinde, yahut topraktan bir hasılat elde edilebilinceye değin, ailesi ile yanaşmalarının nafakalarından ve hayvanlarının yiyeceğinden oluşur. Yıllık giderler tohumluktan, tarım aletlerinin yıpranıp aşınmasından, çiftçinin yanaşmalarının yıllık nafakası ile hayvanlarının yıllık yiyeceğinden; herhangi bir kısmı ekip biçmede çalışır ırgat sayılabildiği kadar da, ailesinin yıllık nafakasından oluşur. Rantın[335] ödenmesinden sonra, toprağın mahsulünden çiftçiye kalan kısım önce, akla sığar bir zaman içinde, hiç değilse onu işgal ettiği sürece, alışılmış sermaye kârlarıyla birlikte başlangıç giderlerinin tümünü kendisine geri getirmeye; ikincisi, yine alışılmış sermaye kârlarıyla birlikte, yıllık giderlerinin tümünü her yıl kendisine geri getirmeye yeter olmalıdır. Bu iki çeşit masraf, çiftçinin tarımda kullandığı iki sermayedir; bunlar makul bir kârla birlikte aksamadan kendisine geri gelmedikçe, çiftçi işini öbür işlerle bir hizada yürütemez; çıkarını gözeterek, o işten mümkün olduğunca çabuk yakayı sıyırıp bir başka iş araması gerekir. Toprağın mahsulünden, çiftçiye işini sürdürme olanağı vermek için böylece gerekli olan kısım, tarıma ayrılmış, el sürülmez bir varlık sayılmalıdır. Arazi sahibi bu varlığa el uzatırsa, ister istemez kendi toprağının mahsulünü azaltır ve çiftçiye birkaç yıl içinde, değil yalnız bu insafa sığmaz kirayı arazisine karşılık haliyle alabileceği akla uyar kirayı bile ödemeyecek duruma sokar. Hakkiyle arazi sahibine ait bulunan rant,[336] gayri-safi mahsulü yahut tüm mahsulü yetiştirmek için önceden yapılması gereken bütün zorunlu masraflar hiç eksiksiz ödendikten sonra, geriye kalan safi mahsulden başka bir şey değildir. Rençperlerin emeği, bütün bu zorunlu masrafların olancasını ödedikten başka, ayrıca bu tarz bir safi mahsul bırakabildiği içindir ki, bu sınıf halka, yüceltme yollu, üretken sınıf adıyla, o sistemde özellikle ayrı bir yer verilmektedir. Aynı nedenle, onların başlangıç ve yıllık giderlerine, bu sistemde üretken giderler denilmektedir. Çünkü, onlar kendi değer tutarlarını geri getirdikten başka, safi[337] mahsulün her yıl yeni baştan üretiminde etken olmaktadırlar.

Anıldığı adla arazi giderleri yahut mülk sahibinin toprağının bayındırılmasına harcadığı da, bu sistemde, üretken giderler ismiyle el

üstünde tutulmaktadır. Arazisinden peşin olarak aldığı[338] rant, bütün bu masrafları alışılmış sermaye kârlarıyla birlikte mülk sahibine tümüyle geri ödeyinceye değin, kilise olsun kral olsun, bu peşin hakka kutsal ve el sürülmez gözü ile bakmalı; o ne öşre ne vergiye bağımlı tutulmalıdır. Aksi halde, toprak bayındırılmasını tavsatmakla, kilise kendi öşürlerinin, kral ise kendi vergilerinin gelecekteki artısını köstekleмiş olur. Bundan ötürü, işlerin iyice yoluna konulmuş bulunduğu bir durumda, bu arazi giderleri kendi değer tutarlarını yeni baştan hiç eksiksiz ürettikten başka, belli bir zaman sonra, aynı tarzda bir safi mahsulün yeni baştan vücuda gelmesine sebep oldukları için, bu sistemde, üretken giderler sayılırlar.

Gelgelelim, bu sistemin üretken olarak saydığı üç çeşit gider, çiftçinin ilkel ve yıllık giderleriyle birlikte, mülk sahibinin arazi giderlerinden oluşur. Bütün öbür masraflar ve halkın bütün öbür tabakaları, hatta insanlar arasındaki yaygın anlayışa göre en verimli sayılanlar bile, işlerin bu biçim düşünülmesiyle, baştan aşağı kısır ve verimsiz gösterilmektedir.

Özellikle, çalışmaları toprağın işlenmemiş ürünün değerini, insanlar arasında yaygın anlayışa göre, bunca artıran zanaatçılarla sanayiciler, bu sistemde, halkın tamamıyla kısır ve verimsiz bir sınıfı olarak gösterilmektedir. Emeklerinin yalnızca, kendilerini çalıştıran sermayeyi alışılmış kârlarıyla birlikte yeniden yerine koyduğu söylenmektedir. O sermaye, patronlarınca kendilerine ödünç verilen gereçlerden, aletlerden ve ücretlerden oluşur; onların çalışmaları ve geçinmeleri için ayrılmış olan kaynaktır. Kârları ise, patronlarının geçimlerine ayrılmış olan kaynaktır. Çalışmaları için gerekli gereç, alet ve ücretten oluşan mevcudu, patronları onlara ödünç verdiği gibi, yine patron kendi geçimi için gerekeni de kendine avans olarak verir ve bu geçimi genellikle zanaatçılarla sanayicilerin yaptığı işlerin bedelinden elde etmeyi umduğu kâra göre ayarlar. Yapıtın bedeli gerek kendine avans olarak sağladığı nafakayı, gerek işçilerine ödünç verdiği gereçleri, aletleri ve ücretleri, yeni baştan kendisine geri getirmiyorsa, ettiği masrafın tümünü kuşkusuz ödemiyor demektir. Bundan dolayı, sanayide kullanılan sermayenin kârları ranta benzemez; bu kârlar, elde edilmeleri için yapılması gereken olanca masrafın tümü çıktıktan sonra geri kalan bir safi ürün değildir. Çiftçinin sermayesi, sanayici patronun sermayesi gibi, kendisine bir kâr sağlar; yine bir başkasına da, sanayici patronun sermayesinin sağlamadığı bir rant getirir. Dolayısıyla, zanaatçı ve sanayiciyi çalıştırıp beslemek üzere yapılan masraf,

böyle demek yakışırsa, ancak kendi değerinin varlığını sürdürür, yeni bir değer üretmez. Öyle olduğu için, tamamıyla kısır ve verimsiz bir masraftır. Çiftçi ve ırgat çalıştırmak için edilen masraf ise, tersine değerinin varlığını sürdürdükten başka, üstelik yeni bir değer yaratır; yani, toprak sahibinin rantını üretir. Ondan ötürü, bu üretken bir masraftır.

Ticari sermaye de, sanayi sermayesi kadar kısırdır ve verimsizdir. Yeni bir değer üretmeksizin yalnızca kendi değerinin varlığını sürdürür. Ticari sermayeyi çalıştıranın kârları, onu çalıştırdığı sürece, yahut hasılatı eline geçinceye değin kendi kendine ödünç olarak sağladığı nafakanın yeni baştan geri gelmesinden oluşur. Bu kârlar, o sermaye kullanılırken yapılması gereken masrafın bir kısmının geri ödenmesinden başka bir şey değildir.

Zanaatçılarla sanayicilerin emeği, toprağın işlenmemiş mahsulünün yıllık tüm miktarının değerine hiçbir zaman hiçbir şey katmaz. Onun bazı belli kısımlarının değerini, doğrusu çok artırır. Ama bir yandan, öbür kısımlarında sebep olduğu tüketim, tam o kısımlara kattığı değer kadardır. Böylece, mahsulün tüm miktarının değeri, bu emekle herhangi bir anda hiç mi hiç artmaz. Örneğin, kırmalı bir çift zarif kolluğun tentenesini işleyen kimse bazen, belki bir penilik ketenin değerini otuz İngiliz lirasına yükseltir. Fakat her ne kadar ilk bakışta işlenmemiş ürünün bir kısmının değerini böylece aşağı yukarı yedi bin iki yüz kat artırmış gibi görünürse de, gerçekte, işlenmemiş ürünün yıllık tüm miktarının değerine bir şey eklemiş olmaz. O tentenenin işlenmesi kendisine belki iki yıllık emeğe mal olur. Bittiğinde, ona karşılık eline geçen otuz lira, tentene üzerinde uğraştığı iki yıl içinde kendi kendisine ödünç olarak sağladığı geçim maddesinin geri dönmesinden başka bir şey değildir. Her günkü, her ayki ya da her yılki emeği ile ketene kattığı değer, olsa olsa o gün, o ay ya da o yıl içindeki kendi tüketiminin değerini yeniden yerine koyar. Demek ki, toprağın işlenmemiş ürünün yıllık tüm miktarının değerine, hiçbir anda, bir şey eklediği olmaz. Çünkü o üründen durmadan tüketmekte olduğu parça, her zaman, kendisinin durmadan üretmekte olduğu değere eşittir. Bu önemsiz, fakat ağır masraflı sanayide çalışan çoğu kimselerin pek yoksul oluşu, yaptıkları işin bedelinin, olağan hallerde nafakalarının değerini geçmediğine bizi inandırabilir. Çiftçilerle köydeki ırgatların gördüğü işte ise, durum tersinedir. O iş hem ırgatların hem patronların bütün tüketimini, bunların çalışmaları ve geçimleri için edilen bütün masrafı, hiç eksiksiz

yeniden yerine koyar durur; bundan başka, toprak sahibinin rantı da, olağan hallerde, o işin devamlı olarak ürettiği bir değerdir.

Zanaatçılar, sanayiciler ve tacirler, bulundukları topluluğun gelirini ve zenginliğini ancak tutumlulukla yahut bu sistemde belirtildiği gibi, yoksunlukla, yani geçimlerine ayrılmış fonların bir kısmından kendilerini yoksun bırakarak çoğaltabilirler. Onlar her yıl bu fonlardan başka, yeni baştan bir şey üretmezler. Dolayısıyla her yıl, o fonların bir kısmını bir yana ayırmadıkça, her yıl bunların bir kısmının zevkinden kendilerini mahrum etmedikçe, çalışmalarıyla, bulundukları topluluğun geliri ve zenginliği hiçbir zaman en ufak ölçüde çoğalmaz. Çiftçilerle köy ırgatları ise, tersine, geçimlerine ayrılmış bütün fonların hepsinden yararlanabilir; aynı zamanda, bulundukları topluluğun gelirini ve zenginliğini yine de çoğaltabilirler. Bunların çalışması, kendi geçimlerine ayrılandan başka her yıl, çoğalması, bulundukları topluluğun gelirini ve zenginliğini ister istemez çoğaltan bir safi ürün verir. Onun için, İngiltere ile Fransa gibi, çoğunluğu toprak sahiplerinden ve rençperlerden oluşan milletler çalışıp yararlanabilmekle zenginleşebilirler. Felemenk ve Hamburg gibi, daha çok, tacirlerle zanaatçılardan ve sanayicilerden oluşan milletler ise, tersine, yalnız tutumluluk ve yoksunlukla zenginleşebilirler. Böylesine farklı hal ve şartlar içinde bulunan milletlerin çıkarları birbirinden nasıl çok farklı ise, halkın genel mizacı da aynı tarzda farklıdır. Öncekilerde cömertlik, açık yüreklilik ve candan kaynaşma, berikilerde ise cimrilik, bayağılık ve topluca zevklenip yararlanmanın her türlüsünden kaçan benlikçi bir eğilim doğal olarak o genel mizacın bir kısmını oluşturur.

Üretken-olmayan sınıf, yani, tacirler, zanaatçılar ve sanayiciler sınıfı, baştan aşağı öbür iki sınıfın, mülk sahipleri sınıfı ile rençperler sınıfının sırtından geçinir ve çalışır. Üretken-olmayan sınıfın uğraştığı işin gerecine ve geçiminin akçasını, o işte çalışırken tükettiği zahireyi ve hayvanı, bunlar verir. Üretken-olmayan sınıfın hem bütün işçilerinin ücretlerini hem de bütün işverenlerinin kârlarını, sonunda mülk sahipleriyle rençperler öder. Bu işçilerle onlara işverenler doğrusu, toprak sahipleri ile rençperlerin uşaklarıdır. Şu var ki, sıradan uşaklar evde hizmet ettikleri halde, bunlar dışarıda hizmet gören uşaklardır.

Hoş, ha o, ha öteki; aynı biçimde aynı efendilerin sırtından geçinirler. Emeklerinin verimsizliği birbirinden aşağı kalmaz. Emekleri, toprağın

işlenmemiş ürününün toplam değerine bir şey katmaz. O toplamın değerini artırmak şöyle dursun, onun içinden çıkarılan ödenilmesi gereken bir paha ve masraf oluştururlar.

Ama üretken-olmayan sınıf, öbür sınıf için yalnızca faydalı değil, çok faydalıdır. Tacirlerin, zanaatçıların ve sanayicilerin çalışması sayesinde; mülk sahipleriyle rençperler, ihtiyaçları için gerekli gördükleri yabancı malları olsun, kendi ülkelerinin işlenmiş ürününü olsun; beceriksizce ve tecrübesizce birini ithale veya öbürünü kendileri yapmaya kalktıkları takdirde, harcamak zorunda kalacakları emeklerinin çok daha az miktarının ürünü ile satın alabilirler. Aksi halde kendilerini toprağın ekilip biçilmesinden alıkoyacak bir sürü kaygıyı, rençperler, üretken-olmayan sınıf aracılığıyla başlarından atmış olurlar. Böyle öteye beriye takılmaksızın, işe dört elle sarılmakla, yetiştirmek imkânını buldukları ürünün üstünlüğü; üretken-olmayan sınıfın geçiminin ve çalıştırılmasının ister mülk sahiplerine, ister kendilerine mal olan tüm masrafının ödenmesine bol bol yeter. Tacirlerin, zanaatçıların ve sanayicilerin çalışması, nitelik bakımından tümüyle üretken olmamakla birlikte; böylece, dolaşık yoldan, toprak mahsulünün çoğalmasına yardım eder. Üretken emeğin asıl işi olan toprağın ekilip biçilmesine hasredilmek üzere serbest bırakmakla, onun üretici güçlerini artırır; böylece, sabanla hiç alışverişi olmayan kimsenin emeği sayesinde, saban, çokluk daha kolay yürür ve daha iyi işler.

Tacirlerin, zanaatçıların ve sanayicilerin çalışmasını her ne bakımdan olursa olsun engellemek ya da tavsatmak, mülk sahipleriyle rençperlerin çıkarına hiç elveremez. Bu üretken-olmayan sınıfın yararlandığı özgünlük ne denli genişlerse, o sınıfı meydana getiren çeşit çeşit bütün zanaatlarda rekabet o derece çoğalır; öbür iki sınıfın, gerek yabancı mallar ile, gerek ülkelerinin işlenmiş ürünü ile ihtiyaçlarının karşılanması o denli ucuza gelir.

Öbür iki sınıfı ezmekte, üretken-olmayan sınıfın hiçbir zaman çıkarı olamaz. Üretken-olmayan sınıfı besleyip çalıştıran, toprağın fazla mahsulüdür; başka deyişle, önce rençperlerin, onun ardından mülk sahiplerinin geçimi çıktıktan sonra, geriye kalan şeydir. Arta kalan bu kısım ne kadar çoksa, o sınıfın geçimi ve işi aynı tarzda bol olur. Her üç sınıfı birden en etkili biçimde refahın en üst kertesine eriştirmenin pek basit sırrı, kusursuz adaletin, eksiksiz özgürlüğün ve tam eşitliğin kök tutmasıdır.

Felemenk ve Hamburg gibi, daha çok, bu üretken-olmayan sınıftan oluşan ticaretçi devletlerin tacirleri, zanaatçıları ve sanayicileri, aynı tarzda, baştan aşağı mülk sahipleriyle rençperlerin sırtından geçinip iş görürler. Yalnız şu farkla ki, tacirlere zanaatçılara ve sanayicilere, işleyecekleri gereçleri ve geçinecekleri fonları tedarik eden toprak sahipleriyle rençperlerin çoğu – başka ülkelerin ahalisi ve başka hükümetlerin uyrukları– onlara pek uygunsuz gelecek bir mesafede bulunmaktadırlar.

Ama o tür merkantilist devletler, bu öteki ülkelerin ahalisi için yalnızca faydalı değil, çok faydalıdırlar. Bunlar pek önemli bir gediği epey kapatır; o ülkelerin ahalisince yurt içinde bulunması gerekirken, tutulan siyasetin herhangi bir noksanı yüzünden yurt içinde bulunmayan tacirlerin, zanaatçıların ve sanayicilerin yerini doldururlar.

Bu adla anmam yakışırsa, o toprakçı milletler için, bu gibi ticaretçi devletlerin çalışmasını, onların ticaretlerine yahut verdikleri mallara yüksek resimler koyarak tavsatmakta ya da körletmekte hiçbir zaman çıkarı olamaz. Bu türlü resimler o malları pahalılaştırdığı için, karşılığında o malların satın alındığı kendi topraklarının ürün fazlasının, yahut bunun – aynı demek olan– bedelinin gerçek değerini düşürmekten başka bir işe yarayamaz. Bu gibi resimler yalnızca, o ürün fazlasının çoğalmasını, dolayısıyla da kendi topraklarının bayındırılmasını ve işlenmesini duraklatmaya yarayabilir. O ürün fazlasının değerini yükseltmek, onun çoğalmasını ve dolayısıyla kendi topraklarının, bayındırılmasının ve ekilip biçilmesinin artmasını özendirmek için en etkili çare, tersine bütün bu gibi ticaretçi milletlerin ticaretini hiç kısıntısız serbest bırakmaktadır.

Bu kısıntısız ticaret serbestliği, hatta yurtlarında eksik bulunan bütün zanaatçıları, sanayicileri ve tacirleri sırası gelince tedarik edip, orada hissettikleri bu pek önemli boşluğu, en uygun ve en faydalı şekilde doldurmak için en kestirme tedbir olur.

Topraklarının ürün fazlasının durmadan artışı, zamanla toprağın bayındırılmasında ve işlenmesinde alışılmış kar oranı ile kullanılabilecek sermayeden daha büyük bir sermaye yaratır; bunun fazla kısmı ise, tabii, kendiliğinden yurt içindeki zanaatçıların ve sanayicilerin çalıştırılmasına gider. Ancak hem işleyecekleri gereçleri hem geçinecekleri aracı yurt içinde bulunca, bu zanaatçılarla sanayiciler için çok daha az sanat ve el yatkınlığı ile de olsa, bunların her ikisini çok uzaklardan getirmek zorundaki ticaretçi

devletlerin benzeri zanaatçı ve sanayicileri kadar ucuza çalışmak derhal kabil olur. Sanat ve el yatkınlığı noksanı yüzünden bir süre o derece ucuza çalışamasalar bile, yurt içinde sürüm yeri buldukları için, yaptıklarını ticaretçi devletlerin zanaatçıları ile sanayicilerinin o pazara ancak bunca mesafeden getirilebilen yapıtları derecesinde ucuza satabilirler; sanatları ve el yatkınlıkları geliştikçe de, çok geçmeden daha ucuza satmaları kabil olur. Dolayısıyla, bu gibi ticaretçi devletlerin zanaatçıları ile sanayicileri, bu toprakçı milletlerin pazarlarında derhal rakiplerle karşılaşır; kendilerinden ucuza satış yapıldığından, çok geçmeden yerlerini kaptırır ve oradan bütün bütün dışarı sürülürler. Bu toprakçı milletlerin mamullerinde sanatın ve el yatkınlığının ucun ucun gelişmesinden ileri gelen ucuzluk dolayısıyla, zamanla, bunların satışı iç piyasadan öteye yayılarak, birçok yabancı piyasaya ulaşır; oradan, bu gibi ticaretçi milletlerin bir çok mamulünü, aynı şeklide gitgide dışarı uğratır.

O toprakçı milletlerin gerek işlenmemiş gerek işlenmiş ürünündeki bu sürekli artış, sırası gelince tarımda olsun, sanayide olsun, alışılmış kâr oranıyla kullanılabileceğinden daha büyük bir sermaye yaratır. Bu sermayenin fazlası tabii, dış ticaret yolunu tutar; ait olduğu ülkenin işlenmemiş ve işlenmiş ürününden iç piyasa talebini aşan kısmın yabancı ülkelere ihracında kullanılır. Ticaretçi milletlerin tacirlerine göre, toprakçı bir milletin tacirlerinin, ülkelerinin ürününü ihraç konusunda tıpkı zanaatçılarıyla sanayicilerinin bu gibi milletlerin zanaatçılarıyla sanayicileri karşısındaki üstünlüğü türünden bir üstünlüğü olur. Bu üstünlük, ötekilerin uzaklarda aramak zorunda kaldıkları gemi yükünü, gereçlerini ve erzakı onların, yurt içinde bulmaları kolaylığıdır. Dolayısıyla, gemicilikte geri olan beceri ve ustalıkları ile, o yükü yabancı piyasalarda bu gibi ticaretçi milletlerin tacirleri kadar ucuza satabilirler; aynı derecede beceri ve ustalıkla daha ucuza satmaları da kabildir. Bundan ötürü çok geçmeden dış ticaretin bu kolunda o ticaretçi milletlerle boy ölçüşür; sırası gelince, onları bütün bütün oradan dışarı uğratırlar.

Demek ki, bu açık yürekli ve yüce gönüllü sisteme göre toprakçı bir millet için, kendi içinden zanaatçı, sanayici ve tacir yetiştirebilmenin en elverişli yolu, bütün öbür milletlerin zanaatçılarına, sanayicilerine ve tacirlerine, kayıtsız şartsız ticaret serbestliği vermektir. Böylece o millet, toprağının ürün fazlasının değerini yükseltir; onun sürekli artışı,

gereksindiği bütün zanaatçıları, sanayicileri ve tacirleri sırası gelince ister istemez yetiştirecek olan bir fonu ucun ucun meydana getirir.

Toprakçı bir millet, bunu tersine olarak ya yüksek resimlerle ya da yasaklarla yabancı milletlerin ticaretini sıkboğaz etti mi, kendi çıkarını iki ayrı şekilde ister istemez baltalar. Birincisi, bütün yabancı malların ve her türlü mamullerin fiyatını yükseltmekle, karşılığında (yahut aynı şey demek olan bedeliyle) bu yabancı malları ve mamulleri satın aldığı, kendi toprağının ürün fazlasının gerçek değerini ister istemez düşürür. İkincisi, iç piyasada kendi tacirlerine, zanaatçılarına ve sanayicilerine bir tür tekel sunmakla, zirai kâr oranına kıyasla ticari ve sınai kâr oranını yükseltir; dolayısıyla da, eskiden tarımda kullanılmış sermayenin ya bir kısmını oradan çeker yahut haliyle tarıma girecek sermayenin bir kısmını oraya girmekten alıkoyar. Şu halde bu siyaset, iki ayrı şekilde; yani, birincisi ürünün gerçek değerini düşürüp böylece kârının oranını indirmekle; ikincisi, bütün öbür işlerde kâr oranını yükseltmekle, tarıma ket vurur. Tarımın kazancı, haliyle olacağına göre azalır; ticaretle sanayinin kazancı ise, artar. Böylece herkes, çıkarı dolayısıyla, gerek sermayesini gerek emeğini elinden geldiğince tarım işlerinden öbür işlere aktarmaya kışkırtılmış olur.

Bu sıkboğaz edici tedbirlerle, toprakçı bir milletin, her ne kadar kendi içinden zanaatçılar, sanayiciler ve tacirler yetiştirebilmesi, ticaret serbestliği ile yapabileceğine göre biraz daha çabuk olabilmek gerekirse de –hoş, orası epey belirsizdir ya– onları, böyle demek yakışırsa olgunlaşmadan, mevsimsiz yetiştirmiş olur. İşin bir türlüsünün canlanmasını çok aceleye getirirken, işin daha değerli bir başka türlüsünü zaafa uğratır. Yalnızca çalışmasını sağlayan sermayeyi alışılmış kârlarıyla birlikte geri getirmekle kalan bir iş çeşidini gerektiğinden çabuk canlandırmakla; o sermayeyi kârıyla birlikte geri getirdikten başka, aynı tarzda arazi sahibine bir safi ürün, takıntısız bir rant veren bir iş çeşidini zaafa uğratır. Tamamıyla kısır ve verimsiz olan emeği gerektiğinden çabuk destekleyerek üretken emeğin gelişmesini duraklatır.

Toprağın yıllık ürünü toplamının, bu sisteme göre, yukarıda anılan üç sınıf arasında ne tarzda bölüşüldüğünü ve üretken-olmayan sınıfın emeğinin o toplamı hiçbir bakıma artırmaksızın, nasıl yalnızca kendi tüketiminin değer tutarının yeniden yerine koymakla kaldığını, bu sistemin pek zeki ve

derin görüşlü kurucusu Bay Quesnai, bir takım aritmetik formülleri halinde göstermektedir. Bu formüllerden en başta gelmesi için, Ekonomik Çizelge adıyla özellikle üstün mevkie koyduğu birincisi, en kusursuz bir serbestlik ve dolayısıyla en yüksek refah içinde –yıllık ürünün mümkün olan en büyük safi ürünü verebildiği ve her sınıfın yıllık tün üründen hakkıyla kendine düşen paydan yararlandığı durumda– onun fikrince, bu bölüşümün ne biçim meydana geldiğini göstermektedir. Daha sonra gelen bir takım formüller, türlü kısıntıların ve düzenlemelerin bulunduğu durumlarda, bu bölüşümün onun sandığına göre yapılış biçimini göstermektedir. Bunda ya mülk sahipleri sınıfı ya kısır ve üretken-olmayan sınıf, rençperler sınıfına göre daha çok kayrılmakta ve birinden biri, hakçası bu üretken sınıfın olması gereken paya az çok el atmaktadır. En kusursuz serbestliğin belirleyeceği doğal bölüşüme karşı bu tür her saldırı, her el atış, bu sisteme göre, yıllık ürünün değerini ve toplamını yıldan yıla ister istemez az çok düşürecek; topluluğun gerçek zenginliğinde ve gelirinde tedrici[339] bir düşüşe ister istemez sebep olacaktır; öyle bir düşüş ki, gelişmesi o saldırının derecesine, en kusursuz serbestliğin saptayacağı doğal bölüşümün çok ya da az bozulmasına göre, daha hızlı yahut daha yavaş olacaktır. Bu daha sonraki formüller o sisteme göre, düşüşün, bu doğal bölüşümün türlü şekilde bozuluş derecelerine uygun düşen türlü derecelerini göstermektedir.

Bazı kafa yormuş hekimler, öyle görülüyor ki, insan vücudu sağlığının, en ufak sapmanın o sapma oranında ister istemez bir hastalık ya da rahatsızlık doğurduğu, çok dikkatli belli bir perhiz ve beden hareketi rejimi olmaksızın korunamayacağını düşünmüşlerdir. Gelgelelim, çeşidi pek bol rejimlerde, hatta her yönden sağlığa yaramaktan çok uzak bulunduğuna genellikle inanılan kimi rejimlerde bile, insan vücudunun en gürbüz durumunu hiç değilse görünüşe bakınca çoğu kez koruduğu tecrübe ile saptanmış gibidir. Öyle gelir ki, insan vücudunun sağlıklı halinde, pek bozuk bir rejimin kötü etkilerini de birçok bakımlardan ya önlemeye ya düzeltmeye gücü yeten, bilinmez bir korunma cevheri zaten vardır. Kendisi de hekim, hem de çok kafa yoran bir hekim olan Bay Quesnai, öyle görülüyor ki, devlet gövdesi hakkında o tür bir fikir beslemiş; onun ancak, çok dikkatli belli bir rejim altında, yani kısıntısız serbestliğin ve kusursuz adaletin eksiksiz rejimi altında, gelişip serpileceğini düşünmüştür. O, devlet gövdesi içinde, her insanın kendi durumunu düzeltmek için sürekli şekilde harcamakta olduğu doğal çabanın, bir dereceye kadar hem taraf tutucu hem sıkıcı olan bir

iktisadiyatın[340] kötü etkilerini birçok yönlerden önleyip düzeltecek güçte bir korunma cevheri olduğunun öyle görülüyor ki, üstünde durmuş değildir. Böyle bir iktisadiyat, bir milletin zenginlik ve refah yolundaki ilerlemesini hiç kuşkusuz az çok geciktirmekle birlikte, büsbütün durdurmaya ve hele geri götürmeye her zaman yeterli olamaz. Bir millet, kısıntısız serbestlikten ve kusursuz adaletten yararlanmaksızın refaha kavuşamasaydı, dünyada bir tek milletin hiçbir zaman refah yüzü görebildiği olmazdı. Ancak ne mutlu ki, doğadaki anlayışlılık, yarattığı bedende, insanın tembelliğinden ve ılımsızlığından ileri gelen kötü etkileri düzeltmek için nasıl geniş hazırlıklar yapmışsa, aynı tarzda, devlet varlığı içinde, onun bönlüğünden ve adaletsizliğinden doğan kötü etkilerin çaresine bakmak üzere çok ihtiyatlı bulunmuştur.

Ama bu sistemin asıl yanlışı, öyle görülüyor ki, zanaatçılar, sanayiciler ve tacirler sınıfını baştan aşağı kısır ve üretken-olmayan nitelikte göstermesindendir. Onları böyle göstermenin yakışıksızlığını, aşağıdaki görüşler ispata yarayabilir.

Önce, şurası bilinmektedir ki, bu sınıf kendi yıllık tüketiminin değer tutarını her yıl yeni baştan üretir ve hiç değilse kendisini besleyip çalıştıran anamalın ya da sermayenin varlığını sürdürür. Ama sırf bu yüzden, o sınıfa kısır ya da üretken-olmayan adı takılması pek yersiz gibi gelmek gerekir. Yalnızca, baba ile ananın yerini tutacak bir oğulla bir kız meydana getirse ve insan soyunun sayısını artırmaksızın, eskisi gibi sürdürse de bir evlenmeye kısır yahut üretken değil, diyemeyiz. Gerçekte, çiftçilerle köydeki ırgatlar kendilerini geçindirip çalıştıran sermayenin yanı sıra, toprak sahibi için, her yıl yeni baştan bir safi ürün, takıntısız bir rant meydana getirirler. Üç çocuk meydana getiren bir evlenme, yalnız iki çocuk oluşturan bir evlenmeden kuşkusuz daha üretken olduğu gibi, çiftçilerle köylerdeki ırgatların emeği de zanaatçıların ve sanayicilerin emeğine göre kuşkusuz daha üretkendir. Ama birinde ürünün üstün oluşu, öbürünü kısır ve üretkenlikten yoksun hale getirmez.

İkincisi, öyle görülüyor ki, zanaatçıları, sanayicileri ve tacirleri sıradan hizmetçilerle bir tutmak, bu nedenle, hiç yerinde değildir. Hizmetçilerin emeği, kendilerini besleyip çalıştıran fonun varlığını sürdürmez. Onların geçinme ve çalışma masrafının tümü efendilerinin sırtından olup, yaptıkları iş, bu masrafın bedelini geri getirecek türden değildir. O iş, genellikle

yapılmasıyla ortadan silinmesi bir olan hizmetlerden oluşur ve onların ücretlerinin ve nafakalarının değer tutarını yeniden yerine koyabilecek satılık bir malda kökleşip maddeleşmez. Zanaatçıların, sanayicilerin ve tacirlerin emeği ise, tersine böyle satılık bir malda doğal olarak kökleşip maddeleşir. Bundan dolayıdır ki, bu kitabın üretken emeği ve üretken-olmayan emeği ele aldığım bölümünde, zanaatçıları, sanayicileri ve tacirleri üretken, sıradan hizmetçileri ise, kısır ya da üretken-olmayan işçiler arasında sınıflandırdım.

Üçüncüsü, zanaatçıların, sanayicilerin ve tacirlerin emeğinin topluluğun gerçek gelirini artırmadığını söylemek, öyle görülüyor ki, hangi varsayıma göre olursa olsun, yerinde değildir. Örneğin, bu sistemde varsayılıyor göründüğü üzere, bu sınıfın günlük, aylık ve yıllık tüketiminin değer tutarını tıpı tıpına günlük, aylık ve yıllık üretiminin değer tutarına eşit kabul etsek; bu, onun emeği, topluluğun gerçek gelirine, toprağı ile emeğinin yıllık ürününün gerçek değer tutarına bir şey katmıyor demek değildir. Örneğin, hasattan[341] sonraki ilk altı ayda, on liralık iş yapan bir zanaatçı aynı süre içinde on liralık zahire ve başkaca gerekli maddeler tüketse de, gerçekte, topluluğun toprağı ile emeğinin yıllık ürününe on liranın değer tutarını ekler. Zahireden ve öbür zorunlu maddelerden, on lira değerinde altı aylık bir gelir tüketirken ya kendisine ya bir başkasına ona eşit olan bir altı aylık gelir satın alabilecek eşit değerde bir ürün meydana getirmiştir. O halde, bu altı ay içinde tüketilenle üretilenin değer tutarı, on lira değil, yirmi liradır. Doğrusu, mümkündür ki, herhangi bir anda, bu değerin on lira tutarından fazlası hiçbir zaman var olmuş olmasın. Ama zanaatçının tükettiği on liralık zahireyi ve öbür zorunlu maddeleri bir asker yahut sıradan bir hizmetçi tüketseydi yıllık üründen altı ay sonunda var olan kısmın değer tutarı, zanaatçının emeği sayesinde, gerçekte olduğundan, on lira eksik olurdu. Demek ki, zanaatçının ürettiğinin değeri herhangi bir anda tükettiği değerden fazla varsayılsa bile, piyasadaki malların gerçekten var olan değeri, onun ürettiği sayesinde, her an, haliyle olacağına göre daha fazladır.

Bu sistemi destekleyenler, zanaatçıların, sanayicilerin ve tacirlerin tüketimi üretimlerinin değer tutarına eşittir derlerken, ona ihtimal ki yalnızca bunların gelirinin ya da tüketimlerine ayrılan ödeneğin eşit olduğunu kastediyorlar. Ama söylemek istediklerini daha doğru şekilde belirtip, yalnızca, bu sınıfın geliri ürettiğinin değer tutarına eşittir deseler,

bu gelirden doğal olarak yapılacak tasarrufun, topluluğun, gerçek zenginliğini ister istemez az çok artırması gerektiği okuyucunun çabucak aklına gelir. Şu halde, ortaya tartışmamsı bir şey koyabilmek için, meramlarını, belirttikleri biçimde anlatmaları gerekmiştir. İşler gerçekte onların varsayar göründüğü gibi de olsa, bu tartışmanın hiçbir sonuca ulaşmadığı meydan çıkmaktadır.

Dördüncüsü, çiftçilerle köylerdeki ırgatlar, bulundukları topluluğun gerçek gelirini, toprağı ile emeğinin yıllık ürününü tutumluluk olmadan, zanaatçılar, sanayiciler ve tacirlerden daha çok artırabilecek durumda değillerdir. Bir topluluğun toprağıyla emeğinin yıllık ürünü ancak iki biçimde, ya (birincisi) toplulukta gerçekten beslenmekte olan faydalı emeğin üretici güçlerindeki bir gelişmeyle, yahut (ikincisi) o emeğin miktarındaki bir çoğalmayla artabilir.

Faydalı emeğin üretici güçlerindeki gelişme, önce işçinin yeteneğindeki gelişmeye; ikincisi, işçinin birlikte çalıştığı makinenin gelişmesine bağlıdır. Ancak, zanaatçılarla sanayicilerin emeğinin, daha dar bölümlere ayrılması ve işlem bakımından her işçinin emeğinin çiftçilerle köy ırgatlarının emeğine göre daha basit hale getirilmesi mümkün olduğu gibi, bu her iki tür gelişmede de çok daha ileri bir dereceye varması kabildir.[342] Onun için, zanaatçı ve sanayici sınıfı karşısında rençper sınıfının, bu bakımdan hiçbir türlü üstünlüğü olamaz.

Bir topluluk içinde eylemli olarak kullanılmakta bulunan faydalı emek miktarındaki artış tamamıyla o emeği çalıştıran sermayenin artmasına bağlıdır. O sermayedeki artış ise yine, o sermayenin kullanılmasını yönetip düzenleyen belli kimselerin yahut bunu onlara ödünç veren başka kimselerin gelirinden yapılan tasarruflara tamı tamına eşit olmak gerekir.

Bu sistemin varsayar göründüğü üzere tacirler, zanaatçılar ve sanayiciler tutumluluğa ve tasarrufa, toprak sahipleriyle rençperlerden doğal olarak daha yatkın iseler; bunların, bulundukları topluluk içinde kullanılan faydalı emek miktarını artırmaları, dolayısıyla da o topluluğun gerçek gelirini, toprağı ile emeğinin yıllık ürününü çoğaltmaları, o denli daha olasıdır.

Beşincisi ve sonuncusu, bu sistemin varsayar göründüğü üzere, her ülkenin ahalisine ait gelirin, sırf, çalışmasının o ahaliye sağlayabileceği geçim maddesi miktarından oluştuğu kabul edilse, bu varsayıma dayanarak

bile ticaretçi ve sanayici bir ülkenin geliri, başka hususlar aynı olmak şartıyla, ticareti ya da sanayisi bulunmayan bir ülkenin gelirine göre her zaman çok daha büyük olmak gerekir. Ticaret ve sanayi aracılığı ile her yıl belli bir ülkeye, güncel[343] ekilip biçilme durumuna göre, topraklarının verebileceğinden daha fazla geçim maddesi ithal edilebilir. Bir kentin ahalisi, elinde çoğu kez kendi toprağı olmadığı halde, çalışması sayesinde başkalarının topraklarının işlenmemiş ürününden hem işinin gereçlerini hem geçiminin kaynağını sağlayacak miktarı elde eder. Bir kent, komşu köylere oranla her zaman ne ise, öbür bağımsız devletlere ya da ülkelere kıyasla bir bağımsız devlet veya ülkelere çoğu kez öyle olabilir. Nitekim Felemenk, geçim maddesinin çoğunu bu şekilde başka ülkelerden, canlı hayvanları Holstein ile Jutland'dan, zahireyi türlü Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinden getirir.

İşlenmiş ürünün az miktarı, çok miktarda işlenmemiş ürün satın alır. Bundan ötürü; ticaret ve sanayiyle uğraşan bir ülke, işlenmiş ürününün ufak bir kısmı ile, başka ülkelerin işlenmemiş ürününün, tabii, büyük bir kısmını satın alır. Oysa ticareti ve sanayisi bulunmayan bir ülke, tersine, işlenmemiş ürününün büyük bir kısmını harcamaya ve başka ülkelerin işlenmiş ürününün pek küçük bir kısmını satın almaya genellikle yükümlüdür. Biri, sayıca pek az kimseye geçim ve rahatlık sağlayabilecek şey ihraç ederek çok sayıda kimse için geçim maddesi ve rahatlık aracı ithal eder. Öbürü, çok sayıda kimse için rahatlık aracı ve geçim maddesi ihraç edip ancak pek az kimse için bunlardan ithal eder. Birinin ahalisi, güncel ekilip biçilme durumuna göre topraklarının verebildiğinden çok daha fazla geçim maddesinden her zaman faydalanmak durumundadır. Öbürünün ahalisi ise her zaman bunun çok daha azından yararlanmak zorundadır.

Yine de, iktisat bilimi konusunda şimdiye değin yayımlananlar içinde bu sistem, bütün kusurlarıyla birlikte gerçeğe belki en çok yaklaşanıdır; bu nedenle de, o pek önemli bilimin ilkelerini dikkatle incelemek isteyen herkesçe üzerinde durulmaya pekâlâ değer. Toprağa harcanan emeği, biricik üretken emek olarak göstererek öğrettiği fikirler belki gerektiğinden çok dar ve sınırlıdır.

Ama milletlerin zenginliğini tüketilmez para varlıklarından değil, topluluğun emeği ile her yıl yeni baştan üretilen tüketim mallarından oluşur ve kısıntısız serbestliği, bu yıllık yeniden üretimi azami[344] hale getirecek

tek etkin çare olarak görmekle, öğretisi, öyle anlaşılıyor ki, her bakımdan açık yürekli ve yüce gönüllü olduğu kadar, yanılgıdan da uzaktır. O sistemin yandaşları pek çoktur. İnsanlar, paradokslara[345] düşkün ve ayak takımının akıl erdiremediği şeyleri anlar gibi görünmeye meraklı oldukları için, onun sanayici emeğinin üretken-olmayan niteliğine ilişkin çelişik iddiasının, hayranlarının çoğalmasında belki az katkısı olmamıştır.

Bunlar, birkaç yıldan beri Fransız edebiyat aleminde Ekonomistler adiyle sivrilen epey önemli bir mezhep meydana getirmişlerdir. Bir yandan, eskiden hiç derinliğine incelenmemiş[346] birçok konuları genel tartışma haline sokmak, öte yandan, tarım lehine kamu yönetimini bir dereceye dek etkileyerek, yapıtlarının ülkelerine kuşkusuz epey hizmeti dokunmuştur. Nitekim Fransız tarımı, eskiden içinde bocalamakta olduğu sıkıntıların birçoğundan, onların bu sıkıntıları ortaya dökmeleri dolayısıyla kurtulmuştur. Arazinin, gelecekteki her satın alıcısına, yahut sahibine karşı geçerli bulunan bir kira sözleşmesinin yapılabileceği süre dokuz yıldan yirmi yedi yıla çıkarılmıştır. Krallık ülkesinde bir ilden öbürüne zahire taşımaya illerce konulan eski kısıtlamalar baştan aşağı kaldırılmış; bütün olağan hallerde, zahirenin bütün yabancı ülkelere ihracı serbestliği ülkenin ortaklaşa hukuku olarak yerleşmiştir. Hakkiyle İktisat Bilimi adı verilen şeyden, yahut milletlerin zenginliğinin mahiyet ve nedenlerinin yanı sıra, ayrıca mülki hükümet sisteminin her başka koluna değinen çok sayıdaki yapıtlarında bu mezhep, tam bir güvenle ve hissedilir bir değişiklik görülmeksizin, hep birden, Bay Quesnai'ya ait öğretinin peşi sıra yürür. Öyle olduğu için, yapıtlarının çoğunda birbirine kıyasla başkalık azdır. Bu öğretimin en açık ve anlamı en birbirini tutan anlatımı, bir zamanlar Martinico'da yönetim amirliği yapmış olan Bay Mercier de la Riviére'nin yazdığı, Siyasal Toplulukların Doğal ve Gerçek Düzeni adlı ufak bir kitapta bulunabilir. Pek alçakgönüllü, pek babacan bir adam olan üstatlarına karşı bütün bu mezhebin beslediği hayranlık, eski filozoflardan herhangi birinin kendi sistemlerini kuranlara karşı duydukları hayranlıktan aşağı değildir. Çok titiz, çok beğenilmeye değer bir yazar olan Marquis de Mirabeau "dünya kuruldu kurulalı, siyasal toplulukları zenginleştirip onlara çekidüzen veren birçok öbür buluşların yanı sıra, o toplulukları çoğunlukla kararlılığa kavuşturan üç büyük buluş olmuştur," diyor. "Birincisi, insan soyuna kanunlarını, sözleşmelerini, tarihlerini ve keşiflerini, değişikliğe uğramadan aktarma gücünü tek başına veren yazının tüketilmesidir. İkincisi, uygar

topluluklar arasındaki bütün ilişkileri birbirine kenetleyen paranın icadıdır. Öbür iki buluşun sonucu olup her ikisinin amacını kemale erdirdiği için onları bütünleyen üçüncüsü, yüzyılımızın büyük keşfi, yemişini ancak bizden sonra geleceklerin devşireceği Ekonomik Çizelge'dir."

Çağcıl Avrupa milletlerinin iktisadiyatı, kentlerin uğraşı olan sanayiyi ve dış ticareti, köylerin uğraşı olan tarıma göre daha çok kayırdığı gibi, öbür milletlerin iktisadiyatı da, farklı bir yol tutarak, sanayiden ve dış ticaretten çok, tarımı kayırmıştır.

Çin'in tuttuğu siyaset, bütün öbür işlerden çok, tarımı kayırmaktadır. Avrupa'nın çoğu yerinde bir zanaat sahibinin durumu, toprağı işleyen bir kimseye göre ne kadar üstünse; Çin'de de, toprağı işleyen kimsenin durumu, söylentiye göre, zanaat sahibinin durumuna göre o kadar üstündür. Çin'de herkes ya mülk olarak ya kira ile, ufacık bir toprak parçası ele geçirmek için çırpınırmış, kira sözleşmeleri orada pek ılımlı şartlarla ve kiracıların hakları enikonu sağlama bağlanarak yapılırmış. Çinliler dış ticareti pek umursamazlar. Rus elçisi Bay de Lange ile konuşurken Pekin Manderenleri'nin dış ticaretten, "O sizin aşağılık ticaret!" diye söz etmeleri adetti.[347] Japonya ile olan ticaret hariç, Çinliler'in kendi başlarına ve kendi gemileriyle, dışarı ile ticaret ettikleri azdır ya da hiç yoktur. Hatta, yabancı milletlerin gemilerini, ülkelerinin ancak bir iki limanına sokarlar. Dolayısıyla, Çin'de dış ticaret, ister Çin gemileriyle ister yabancı milletlerin gemileriyle daha serbest bırakıldığı takdirde doğal olarak yayılacağı çevreden çok daha dar bir çevre içinde her bakımdan sıkışıp kalmaktadır.

Ufak bir hacim içinde çok büyük bir değer saklayan ve öyle olduğu için işlenmiş ürünün çoğuna göre daha az masrafla ülkeden ülkeye taşınabilen ürünler, hemen hemen bütün ülkelerde, dış ticaretin başlıca desteğidir. Bundan başka, iç ticaret için Çin'e göre genişlikleri ve durumları daha elverişsiz olan ülkelerde, mamuller genellikle dış ticaretin desteğine gereksinme gösterir.

Ya daracık bir iç pazarı ancak sağlayabilen genişliği az ülkelerde, ya da bir ille öbürü arasındaki ulaşım, herhangi belli bir yerin ürünlerinin, ülkenin sağlayabildiği iç pazarın tümünden yararlanmasını imkânsızlaştıracak kadar güç olan ülkelerde, geniş bir yabancı piyasa olmaksızın bunlar pek gelişemezler.

Hatırlardadır ki, sanayicilik uğraşının kemale ermesi tamamıyla işbölümüne dayanır. İş bölümünün herhangi bir sanayiye ne derece sokulabileceğini ise –önceden gösterilmişti– ister istemez piyasanın genişliği belirler. Fakat, Çin İmparatorluğu'nun sınırsız genişliği, ahalisinin çok kalabalık olması, türlü illerindeki iklimin ve dolayısıyla üretimlerinin çeşitliliği, bunların çoğu arasında su yolundan taşıyarak yapılan ulaşımın kolaylığı, o ülkenin iç piyasasını, pek büyük sanayiyi tek başına desteklemeye yetecek ve inceden inceye pek önemli işbölümlerine yetecek kadar büyütmektedir. Ayrı ayrı bütün Avrupa ülkelerinin pazarı bir araya getirilse, büyüklükte Çin'in iç piyasası ondan belki pek aşağı kalmaz. Ama bu büyük iç piyasaya dünyanın bütün öbür kısımlarının piyasasını etkileyecek daha geniş bir dış ticaretin, epeycesi Çin gemileriyle yapıldığı takdirde Çin'in sanayisini çok artırıp sanayi çalışmasının üretici güçlerini çok geliştirmemesi olanaksız gibidir. Denizlerde daha bol gidip gelmekle Çinliler hem başka ülkelerde yararlanılan türlü makinelerin hepsini kendileri kullanmayı ve yapmayı, hem dünyanın ayrı yarı her yerinde uygulanan öbür sanat ve zanaat ilerlemelerini, doğal olarak, öğrenirler. Çinliler'in, şimdiki gidişleriyle, Japonya'dan başka herhangi bir milletten örnek alarak ilerlemeleri için ellerinde de fırsat vardır.

Eski Mısır'ın ve Hindistan'daki Gentoo hükümetinin tuttuğu siyaset de, öyle görülüyor ki, bütün öteki işlerden çok, tarımı kayırmıştır.

Gerek eski Mısır'da gerek Hindistan'da, bütün halk topluluğu, her biri babadan oğula kendini belli bir işe ya da iş sınıfına hasreden başka başka kümelere, yahut kabilelere ayrılmıştı. Bir rahibin oğlu ister istemez rahip, askerin oğlu asker, ırgatın oğlu ırgat, dokumacının oğlu dokumacı, terzinin oğlu terzi vb. oluyordu. Her iki ülkede, en başta rahipler takımı; ondan sonra askerler takımı geliyordu. Çiftçiler ve ırgatlar takımı, her iki ülkede de, tacirler ve sanayiciler takımına göre üstündü.

Her iki ülkenin hükümeti, tarımın çıkarını özel olarak kolluyordu. Eski Mısır hükümdarlarının, Nil sularının gereği gibi üleşilmesi için yaptığı tesisler, eski çağlarda ün salmıştı. Bunlardan kimisinin yıkık kalıntılarına gezginler hâlâ hayrandırlar. Gerek Ganj sularının, gerek birçok başka ırmak suyunun gereği gibi üleşimi için, eski Hindistan hükümdarlarınca yapılan aynı türden tesislerin daha az ünü bulunmakla birlikte, onlar kadar büyük oldukları görülüyor. Nitekim, zaman zaman kıtlığa uğramalarına karşın, her

iki ülke, çok bereketli olmakla ün salmıştır. Nüfusça aşırı kalabalık oldukları halde, ikisi de orta derecede bereketli yıllarda komşularına büyük miktarda tahıl ihraç edebilmişlerdir.

Eski Mısırlılar, boş bir inanç yüzünden denizden uzak dururlardı. Gentoo dini ise, yandaşlarının su üzerinde ateş yakmalarına, dolayısıyla da yemek pişirmelerine izin vermediği için, gerçekte, onlara uzun deniz yolculuklarının hepsini yasak etmektedir. Ürün fazlalarının ihracı için, Mısırlılar'ın olsun, Hintliler'in olsun, hemen hemen tamamıyla başka milletlerin gemiciliğine avuç açmış bulunmalarının ve bu bağımlılık durumunun hem pazarı daraltmış, hem ürün fazlasının çoğalmasını tavsatmış olması gerekir. Yine, bunun, işlenmemiş ürüne göre işlenmiş ürünün artmasına daha çok ket vurmuş olması gerekir.

Mamuller için, toprağın işlenmemiş ürününün en önemli kısımlarına göre, çok daha geniş bir pazar ister. Bir kunduracı, tek başına yılda üç yüz çiften çok ayakkabı yapar. Kendi ailesi, bunun belki altı çiftini eskitmez. Demek ki, kendi ailesi gibi hiç değilse elli aile ona müşteri olmadı mı, kunduracı emeğinin tüm ürününü elden çıkaramaz. Büyük bir ülkede en kalabalık zanaatçı sınıfının, oradaki aile sayısı tutarının ellide ya da yüzde birinden fazla olduğu seyrektir. Ancak, Fransa ve İngiltere gibi büyük ülkelerde tarımda çalışanların sayısını kimi yazarlar, ülkenin bütün ahalisinin yarısı, öbürleri, üçte biri olarak hesap etmişlerdir. Bunu, beşte birden aşağı hesaplayanı bilmiyorum. Gelgelelim, gerek Fransa'nın, gerek İngiltere'nin tarım ürününün pek çoğu yurt içinde tüketildiğinden, bu hesaplara göre, tarımla uğraşan her kimse, emeğinin bütün ürününü elden çıkarmak için kendi ailesi gibi bir, iki ya da en çok dört aileden fazla müşteriye pek gereksinme göstermez. Onun için, kapalı bir pazar yüzünden kösteklendiğinde, tarım, sanayiye göre çok daha iyi tutunabilir. Gerçekte, gerek eski Mısır'da gerekse Hindistan'da, iç piyasayı bu ülkelerin ayrı ayrı her bölgesindeki ürünlerin hepsine en kazançlı şekilde alabildiğine açan birçok iş, su yoluyla gidip gelme kolaylığı, yabancı piyasanın kapalı oluşunu bir derece telafi ediyordu. Yine, Hindistan'ın alanı pek büyük olduğu için, ülkenin iç piyasasını çok genişletip bin bir türlü imalatı desteklemeye yeter hale getiriyordu. Ama eski Mısır'ın hiçbir zaman İngiltere'ye eşit olmayan ufak alanı, o ülkede iç pazarı, her zaman birçok çeşitli imalatı desteklemeyecek kadar daraltılmış olmak gerekir. Nitekim Hindistan'ın genellikle en çok pirinç ihraç eden ili Bengal, tahıl ihracından

çok, çeşit çeşit mamullerin ihracatıyla her zaman daha göze çarpmıştır. Eski Mısır ise, başta iyi cins keten bezleriyle başka bir takım mallar olmak üzere, bazı mamuller ihraç etmekle birlikte tersine, her zaman en çok büyük tahıl ihracıyla kendini göstermişti. Orası, uzun zaman Roma İmparatorluğu'na zahire ambarı oldu.

Çin'in, eski Mısır'ın ve çeşitli zamanlarda Hindistan'ı bölümleyen çeşitli krallıkların hükümdarları, gelirlerinin tümünü ya da en önemli parçasını her zaman bir tür arazi vergisinden ya da ranttan elde etmişlerdir. Bu arazi vergisi yahut rant, Avrupa'daki öşür gibi, toprak ürününün, kesin bir tahakkuka göre ya ayniyat olarak teslim edenin ya para olarak ödenen, dolayısıyla da yıldan yıla üründeki bütün değişmelere göre değişen belli bir payından; söylentiye göre, beşte birinden oluşuyordu. Dolayısıyla, gelirlerindeki yıllık çoğalma ya da azalma, doğrudan doğruya tarımın başarısına yahut çöküntüye uğramasına bağlı bulunan bu ülkelerin hükümdarları için, tarımın çıkarlarını özellikle gözetmek doğal idi.

Eski Yunan cumhuriyetleriyle Roma'nın siyaseti, tarımı sanayiye yahut dış ticarete göre daha üstün tutmakla birlikte, öyle görülüyor ki, ona doğrudan doğruya yahut bile bile destek olmaktan çok, beriki işleri kösteklemiştir. Eski Yunan devletlerinin birkaçında dış ticaret tümüyle yasaktı. Öteki bir kaçında da, zanaatçılarla imalatçıların işleri; askeri talimlerin ve beden hareketlerinin insan vücudunda yaratmaya çalıştığı alışkanlıklar bakımından yeteneksiz hale getirerek, öylece savaş yorgunluklarına katlanma ve savaş tehlikelerine karşı durma niteliklerini vücuda az çok kaybettirdiğinden, gövde gücü ve çevikliği için zararlı sayılıyordu.

Bu tür uğraşlar yalnız kölelere yaraşır diye düşünülüyor; devletin özgür yurttaşlarının onları yapması yasak ediliyordu. Bu tür yasağın bulunmadığı Roma ve Atina gibi devletlerde bile, büyük halk topluluğu gerçekte kentlerde şimdi çoğu kez ayak takımının yaptığı zanaatların, hepsinin dışında bırakılıyordu. Atina ile Roma'da bütün bu gibi zanaatlarla zenginlerin köleleri uğraşıyor; bu işleri efendilerinin hesabına yapıyorlardı. Zenginlerin kölelerinin yaptığı ile rekabete girince, yoksul bir özgür kimse için, kendi yaptığı esere bir sürüm yeri bulmak, efendilerin zenginliği, gücü ve kayırması dolayısıyla, hemen hemen kabil olmuyordu. Ama, kölelerin icatçı[348] oldukları çok seyrektir; makinede olsun, işin düzenlenip

bölünmesinde olsun, emeği kolaylaştırıp kısaltan en önemli ilerlemeler özgür insanların buluşlarıdır. Kölenin biri bu tür herhangi bir ıslahı önerecek olsa, hemen efendisi bu öneriyi tembelliğin dürtüsü ve efendinin zararına emeğini esirgemek isteği gibi görür. Ödül yerine, zavallı köle, ihtimal ki çok kötü muamele, belki ceza görür. Bu nedenle, köleler eliyle yürütülen sanayide aynı miktar işi yapmak için genellikle özgür insanlarca yürütülenlerdekine göre daha çok emek kullanılmış olmak gerekir. Ondan ötürü, kölenin yaptığı iş, genellikle ötekilerin yaptığından daha pahalıya gelmek gerekir. Bay Montesquieu, Macar madenlerinin, dolaylarındaki Türk madenlerinden daha zengin olmadıkları halde, her zaman daha az masrafla, dolayısıyla, daha çok kârla işletildikleri görüşündedir. Türk madenlerini köleler işletmektedir. Makine olarak da, her zaman Türkler'in aklına o kölelerin kollarını kullanmak gelmiştir. Macar madenlerini, kendi işlerini kolaylaştırıp kısaltmak için birçok makine kullanan özgür insanlar işletir. Yunanlılar'la Romalılar zamanındaki mamullerin fiyatı üzerinde pek kıt olan bilgiden meydana çıktığına göre, iyi cins mamuller ateş pahası idi. İpekli, ağırlığınca altına satılıyordu. Gerçekte, o çağlarda ipekli, bir Avrupa mamulü değildi; hep Doğu Hint ülkelerinden getirtildiği için fiyat yüksekliğine bir dereceye dek ulaşımın uzunluğu sebep gösterilebilir. Hoş, bazen bir hanımın pek zarif bir keten bezi parçasına verdiği söylenilen para da, öyle görülüyor ki, onun kadar aşırı idi. Keten bezi ise hep ya Avrupa mamulü ya en uzak Mısır'ın işi olduğuna göre, bu yüksek fiyata, yalnızca ona harcanmak gereken emeğin ağır masrafı neden gösterilebilir. Bu emeğin masrafı da, olsa olsa kullanılan makinenin biçimsizliğinden ileri gelebilir. Yine, iyi cins yünlülerin fiyatı o denli ateş pahası olmamakla birlikte, öyle görülüyor ki, şimdikine göre çok yüksekti. Pliny'nin bize anlatışına göre, özel bir tarzda boyanmış kimi kumaşların libresi yüz denarius, yahut üç İngiliz lirası altı şilin sekiz peni ediyordu.[349] Bir başka biçimde boyanmış olan ötekilerinin libresi, bir denarius ya da otuz üç lira altı şilin sekiz peni idi. Roma libresinin bizim adi tartıyla, on iki onçadan oluştuğunu anımsamak gerekir. Doğrusu fiyatın böyle yüksek oluşu, öyle görülüyor ki, daha çok boyadan dolayıdır. Gelgelelim, kumaşların kendileri, şimdiki zamanlarda yapılanlara göre çok pahalı olmasa, bunlara ihtimal ki bu denli pahalı boya harcanmazdı. Çünkü yardımcı maddenin değeri ile esas maddenin değeri arasındaki oransızlık gerektiğinden fazla olurdu. Triclinium'lardan (sofrada sedirlere uzanırken yaslanmak üzere kullandıkları bir tür yün yastık ya da minder) kimisinin, aynı yazarca

zikredilen fiyatı, inanılır gibi değildir.[350] Söylentiye göre, kimisi otuz bin, öbürleri üç yüz bin liradan fazla edermiş. Yine, bu yüksek fiyatın da boyadan ileri geldiği söylenmiyor. Dr. Arbuthnot, kadınlı erkekli kibarların giyim kuşamında, eski çağlarda, yeni zamanlardakine göre çok daha az çeşitlilik var gibi göründüğü düşüncesindedir. Eski heykellerin giyim kuşamında rastladığımız pek az çeşitlilik de, onun düşüncesini pekiştirmektedir. Bundan kendisi, onların giyim kuşamının genellikle bizimkine göre ucuz olması gerektiği sonucunu çıkarmaktadır. Gelgelelim, öyle görülüyor ki, çıkarılan sonuçta isabet yoktur. Kibarların beğendiği giyim kuşamın masrafı pek ağır oldu mu, çeşidi çok az olmak gerekir. Ama mal yapma sanatının ve sanayisinin üretici güçlerindeki ilerlemeler aracılığıyla, herhangi bir giysinin masrafı iyice düştü mü, çeşit, tabii pek çoğalır. Zengin kısmı, herhangi bir tek giysinin masrafıyla başkalarından ayırt edilebilecek biçimde kendini gösteremeyince, tabii, giysilerinin çokluğu ve çeşitliliği ile sivrilmeye çalışır.

Daha önce görülmüştü ki, her milletin en büyük ve en önemli ticaret kolu, kent ahalisiyle köy ahalisi arasında yapılanıdır. Kent ahalisi hem işinin gereçlerini hem geçiminin kaynağını oluşturan işlenmemiş ürünü köylerden alır; bu işlenmemiş ürünün derhal kullanılmak üzere işlenip hazırlanan bir kısmını köye geri göndererek, bedelini öder. Bu birbirinden ayrı iki takım ahali arasında yapılan ticaret sonunda, belli bir miktar işlenmemiş ürünün belli bir miktar işlenmiş ürün ile değiş edilmesinden oluşur. Dolayısıyla, beriki ne denli pahalı ise öteki o denli ucuz olur. Böylece, herhangi bir ülkede işlenmiş ürünün fiyatını yükseltmeye sebep olan şey, toprağın işlenmemiş ürününün fiyatını düşürmeye ve böylece tarımı tavsatmaya vesile olur. Belli miktarda işlenmemiş ürünün yahut (aynı şey demek olan) belli miktarda işlenmemiş ürünün bedelinin satın almaya gücünün elverdiği işlenmiş ürün miktarı ne denli azalırsa, işlenmemiş ürünün o belli miktarının değiş etme değeri o derece düşer; arazi sahibinin, toprağı bayındırmak yahut çiftçinin, ekip biçerek bunun miktarını çoğaltmak hevesi o denli eksilir. Bundan başka, her ne ki bir ülkede zanaatçı ve imalatçı sayısını azaltmak eğilimindedir; toprağın işlenmemiş ürününden yana bütün pazarların en önemlisini, yani iç pazarı ufaltmaya ve böylece tarımı büsbütün tavsatmaya vesile olur.

Onun için, kayırmak üzere, tarımı bütün öbür işlere yeğ tutarak sanayiye ve dış ticarete kısıntılar koyan bu sistemler, erişmek istedikleri amaca aykırı

davranış biçimi tutarlar; özendirme isteğinde oldukları belli zanaat çeşidine dolaşık yoldan ket vururlar. O bakımdan bu sistemler, hatta belki merkantilist sistemden daha yakışıksızdırlar. Merkantilist sistem, imalat ile dış ticareti tarıma göre daha çok özendirerek, topluluk sermayesinin belli bir parçasını, daha az kazançlı bir zanaat çeşidini desteklemek üzere, daha kazançlısını desteklemekten alıkoyar. Ama, gerçekte ve sonunda, yine bu özendirmek istediği zanaat çeşidini teşvik eder. O ziraatçı sistemler ise, gerçekte ve sonunda, tersine kendi gözbebekleri olan zanaat çeşidine ket vururlar.

Topluluk sermayesinin doğal olarak girecek miktarından daha fazlasını, olağanüstü özendirmelerle belli bir zanaat çeşidine gelmeye, yahut sermayenin haliyle belli bir zanaat çeşidinde kullanılacak kısmını, olağanüstü kısıntılarla oradan çıksın diye zorlamaya çalışan bir sistem, kollanmasını istediği büyük amacı işte böyle, gerçekte ayaklar altına alır. Topluluğun gerçek zenginliğe ve yüceliğe doğru gelişmesini hızlandıracak yerde, geri bıraktırır; toprağı ile emeğinin yıllık ürününün gerçek değerini artıracak yerde, azaltır.

Demek ki ya rüçhanlıya[351] kısıtlamalı bütün sistemler böylece tümüyle bir yana bırakılınca, açık ve sade olan, doğal serbestlik sistemi kendiliğinden ortaya çıkıp kurulur. Adalet kanunlarını çiğnemedikçe her insan, kendi çıkarı peşinden dilediği gibi gitmekte, gerek emeğini gerek sermayesini herhangi bir başka insanın yahut insan tabakasının emeği ve sermayesiyle rekabet ettirmekte tamamıyla serbest kalır.

Yapmaya kalktığında hep bin bir hileyle karşılaşacağı ve gereği gibi yapılmasına insan aklının yahut bilgisinin hiçbir zaman yetmeyeceği bir ödev, yani özel kişilerin çalışmalarını gözetip onu topluluğun çıkarına en uygun işler doğrultusuna yöneltmek ödevi, hükümdarın üstünden büsbütün kalkar.

Doğal serbestlik sistemine göre, hükümdarın göz kulak olacağı topu topu üç ödev vardır. Gerçekten büyük önemi olan, fakat basit ve herkesin kavrayabileceği üç ödev: Birincisi, topluluğu öbür bağımsız toplulukların saldırısından ve istilâsından koruma ödevi; ikincisi, topluluğun her üyesini her öteki üyesinin haksızlığına yahut baskısına uğramaktan imkân ölçüsünde koruma ödevi; üçüncüsü, kârı, büyük bir toplulukça edilen masrafı çoğu kez haydi haydi çıkarıp aşabildiği halde, herhangi bir bireyin

ya da az sayıda bireylerin edeceği masrafı hiçbir zaman çıkarmayacağı için, herhangi bir bireyin yahut az sayıda bireylerin kurup bakımını sağlayarak sürdürmekte hiçbir zaman çıkarı olmayacak belli bayındırlık işlerini ve belli kamu kurumlarını kurmak, bunların bakımını sağlayıp sürdürmek ödevidir.

Hükümdarın bu başka başka ödevlerinin gereği gibi yerine getirilmesi, ister istemez, belli bir masrafı gerektirir. Bu masrafın karşılanması için de yine, ister istemez belli bir gelire gereksinme vardır. Onun için, bundan sonraki kitapta, (birincisi) hükümdarın yahut devletin zorunlu masraflarının neler olduğunu; bu masraflardan hangisinin bütün topluluğun genel yardımını katmasıyla, hangisinin topluluğun yalnız belli bir kısmınca ya da belli üyelerince görülmesi gerektiğini; (ikincisi) bütün topluluğa yüklenen masrafların görülmesi için, bütün topluluğu katkıda bulundurabilmenin türlü yollarının ve bu yollardan her birinin başlıca fayda ve sakıncalarının neler olduğunu; (üçüncüsü) hemen hemen bütün çağcıl hükümetleri bu gelirin bir kısmını rehin etmeye yahut borçlanmaya götüren nedenlerle etkenlerin neler olduğunu ve borçların, toplumun gerçek zenginliği, toprağı ile emeğinin yıllık ürünü üzerindeki etkilerinin neler olmuş bulunduğunu anlatmaya çalışacağım. Onun için, bundan sonraki kitap doğal olarak üç bölüme ayrılacaktır.

ya zenginlikten yana eskilik, yahut çoğu [redacted] zenginliğe dayanan, veya onunla [redacted] yürüyen [redacted], yana eskilik [redacted] gelir. Sonradan görme [redacted], her yerde, eskiden beri süregelen [redacted] nazaran daha az itibar edilir. Tahtı gaspedenlerden [redacted]; eski bir kral hanedanına [redacted]; daha [redacted], insanların ötekilere karşı [redacted] olarak duydukları [redacted] ve [redacted] karşı besledikleri [redacted] ileri gelir. Bir subay [redacted]a komutası altında bulunduğu bir üstün nüfuzuna isteksizlik göstermeden katlandığı halde; astının başına geçirilmesine [redacted] gibi; insanlar da, kendilerinin ve dedelerinin [redacted] oldukları bir aileye kolayca boyun eğerler. Ama, bu [redacted] bir üstünlüğünü [redacted] teslim etmedikleri bir başka aile, onların [redacted] ele aldı mı, ifrit olurlar.

[redacted] insanlar servetçe [redacted] olduğundan, soysop bakımından [redacted] hemen hemen [redacted] olmaları gerek[redacted], soysop dolayısiyle itibar görme[redacted], [redacted] servet eşitsizliğinden sonra meydana geldiği için, yeri yoktur. [redacted] Avcı [redacted] bile, aklı başında ve [redacted] bir adamın oğlu, bir alığın yahut tabansızın oğlu olmak bahtsızlığına uğrayan aynı değerdeki bir adama nazaran biraz [redacted] saygı görebilir. Ama, aradaki fark pek büyük olmaz; ve öyle sanırım ki, dünyada bütün şanını [redacted] ve [redacted] mirasından alan bir büyük aileye [redacted] raslanmış değildir.

1 ününü, şanını

Çeviren

Soysop bakımından itibar görme, çobanlardan [redacted] hem kaabildir, hem [redacted] vardır. Bu gibi [redacted], her türlü [redacted] yabancısıdırlar; ve onlarda, büyük servetin hesapsızca kül edilip savrulduğu hemen hemen hiçbir zaman olamaz. Nitekim; kökü çok uzaklara varan ulu ve şanlı ataların [redacted] geldikleri için [redacted] görüp el üstünde tutulan ailelerin bunlardaki [redacted] bol olduğu [redacted] yoktur. Çünkü, [redacted] aynı aile içinde zenginli[redacted] onlardakinden daha uzun bir zaman sürüp gits[redacted]

Bir kimseye [redacted] bir [redacted] üstünde mevki veren iki şartın, soysop ve servet olduğu [redacted] itibarın iki büyük kaynağı; ve dolayısiyle, insanlar arasında [redacted] olarak nüfuz ve [redacted] belli başlı [redacted] bunlardır. Çobanlardan [redacted] bu [redacted] ikisi birden, olanca [redacted] gösterir. Büyük zenginliğinden ve [redacted] için onun eline bakanların çok olmasından ötürü saygı gören; [redacted] ve şanlı ailesinin başlangıcını kimsenin bilmediği eskiliği dolayısiyle el üstünde tutulan büyük çobanın yahut [redacted], kabilesi veya oymağı içindeki bütün ikinci derecede çobanlar yahut sığırtmaçlar üzerinde [redacted] bir nüfuzu vardır. O, içlerinden her hangi birine nazaran daha çok kimseden [redacted] birleşmiş kuvvete komuta ede-

Beşinci Kitap

Hükümdarın yahut Devletin Geliri Üzerine

Bölüm I

Hükümdarın yahut Devletin Giderleri Üzerine

Kısım I

Savunma Giderleri Üzerine

Hükümdarın, öbür bağımsız topluluklarına saldırısından ve istilâsından topluluğu korumak olan birinci ödevi, ancak askeri bir kuvvet aracılığıyla yerine getirilebilir. Gelgelelim, bu askeri kuvvetin hem barış zamanında hazırlanmasına hem savaş sırasında kullanılmasına ilişkin masraf, topluluğun türlü durumlarında, türlü ilerleme dönemlerinde başka başkadır.

Kuzey Amerika'nın yerli kabilelerinde rastladığımız üzere topluluğun en vahşi ve ilerlememiş durumundaki avcı uluslarda her adam, avcı olduğu kadar da savaşçıdır. Kendi topluluğunu ya savunmak ya ona öteki toplulukların yaptığı zararların öcünü almak için savaşa gittiği zaman, yerinde yurdunda otururken olduğu şekilde, kendi emeğiyle geçinir. İşler o halde iken, hakkıyla, ne hükümdar ne de devlet olmadığı için, onu ister savaş meydanına hazırlamak, ister orada beslemek üzere, içinde bulunduğu topluluk hiçbir türlü masrafa girmez.

Tatarlar'la Araplar'da rastladığımız gibi, topluluğun daha ileri bir durumundaki çoban uluslarda, aynı biçimde, her adam bir savaşçıdır. Bu tür ulusların, çoğu kez değişmez konutu yoktur. Bunlar ya çadırlarda ya oradan oraya kolayca taşınan bir tür üstü örtülü arabalarda otururlar. Bütün kabile yahut ulus, gerek yılın türlü mevsimlerine, gerek başkaca rastlantılara göre yer değiştirir. Sürüleri ve davarları ülkenin bir yanındaki yemi tüketti mi, bir başka yanına, oradan bir üçüncüsüne göç eder. Kurak mevsimde ırmak boylarına iner; yağmurlu mevsimde yaylaya çekilir. Böyle bir ulus savaşa girdi mi, savaşçılar, sürülerini ve davarlarını yaşlılarının, kadınlarının ve çocuklarının güçten yoksun olan savunmasına emanet etmezler. Yaşlılarını, kadınlarıyla çocuklarını geride savunmasız ve azıksız da bırakmak olmaz. Kaldı ki, barış zamanında bile göçebe yaşamaya alışık olduğundan, bütün ulus savaş sırasında yadırgamadan savaş alanına gider. İster ordu gibi yürüyüş yapsın, ister bir sığırtmaç bölüğü gibi göç etsin, gözetilen hedef ne kadar farklı da olsa, yaşayış biçimi hemen hemen birdir. Onun için, savaşa hep birlikte giderler ve hiçbiri elinden geleni ardına koymaz. Tatarlar'da, kadınların bile dövüşe katıldığı sık sık görülmüştür. Yendiler mi, düşman kabilenin nesi varsa, zaferin ödülü olur. Bir de yenildiler mi, neleri varsa ellerinden gider. Değil yalnız sürüleriyle davarları, kadınları ve çocukları da yenenin ganimeti olur. Çarpışmada sağ kalanların bile çoğu, o anda

karınlarını doyurabilmek için, yenenin önünde dize gelmek zorundadırlar. Geri yanı, çoğu kez çölde darmadağın olur.

Bir Tatar'ın ya da Arap'ın alışılmış yaşamı, alışılmış olan talimler, onu savaşa yeterince hazırlar. Açık havada yaşayan kimseler, genellikle koşu, güreş, sopa oyunu, cirit atma, ok atma vb. gibi eğlencelerle vakit geçirirler. Bunların hepsi savaşı andıran şeylerdir. Bir Tatar ya da Arap gerçekten savaşa girdiği vakit, barışta olduğu gibi, birlikte götürdüğü sürüleri ve davarlarıyla geçimini sağlar. Başbuğu ya da hakanı (çünkü bu ulusların hepsinin başbuğu ya da hakanı vardır) onu savaş alanına hazırlamak için hiçbir biçimde masrafa girmez. Savaş alanında iken de, onun umduğu ya da istediği bütün ödül, eline yağma fırsatı geçmesidir.

Avcılardan oluşan bir ordunun iki üç yüz eri aşabildiği pek olmaz. Avın verebileceği bir günü bir güne uymayan geçim maddesi, bundan çok insanı epey bir zaman bir arada bulundurmaya seyrek olarak yetebilir. Çobanlardan oluşan bir ordu ise, tersine, bazen iki üç yüz bin kişiyi bulabilir. Yürüyüşlerini durduran olmadıktan, yemini tükettikleri bir bölgeden henüz el sürülmemiş bir başkasına sürekli olarak geçebildikten sonra, bir arada yürüyüşü sürdürebileceklerin miktarının, öyle görülüyor ki, sınırı yok gibidir. Avcılardan oluşan ulus, yöresindeki uygar milletlere, hiçbir zaman korku salamaz. Çobanlardan oluşan bir ulusun ise, onları ürküttüğü olabilir. Kuzey Amerika'daki kızılderililerle yapılan bir savaştan daha aşağının bayağısı şey olamaz. Bunun tersine, Asya'da sık sık olmuş bulunduğu üzere, bir Tatar istilâsından daha korkunç şey olamaz. Thucydides'in, birlik olmuş İskitler'e, Avrupa'nın da Asya'nın da karşı koyamayacağı konusundaki fikrini, bütün çağlarda geçirilen tecrübeler haklı çıkarmıştır. Çok geniş, fakat savunmadan yoksun İskitya yahut Tataristan ovalarında oturan ahali, fetihler yapan bir aşiretin ya da oymağın beyinin buyruğu altında sık sık birleşmiş ve bunların birleşmeleri, hep Asya'nın yıkıntıya uğrayıp viran olmasıyla dikkati çekmiştir. Çobanlardan oluşan öteki büyük ulus, yani barınılması güç Arabistan çöllerinde oturan ahali, Muhammed'in ve haleflerinin yönetim altında bir kez birleşmenin dışında hiçbir zaman birleşmemiştir. Bunların, istilâya can atmalarından değil, daha çok din için kendilerinden geçip coşmalarından ileri gelen birleşmeleri aynı biçimde ün salmıştır.

Amerika'nın avcı ulusları, günün birinde çobanlaşırlarsa, onlarla komşuluk etmek, Avrupalı sömürgeler için şimdikine göre çok daha tehlikeli olur.

Topluluğun daha da ileri bir durumunda, dış ticareti az olan ve hemen hemen her ailenin kendisi kullanmak üzere kendi başına hazırladığı kaba saba ve ev işi mamullerden başkasının bulunmadığı tarımcı uluslarda her adam, yine ya bir savaşçıdır ya da kolayca bir savaşçı olur. Geçimi tarım yüzünden olanlar, genellikle bütün gün, mevsimlerin bütün hoyratlıklarına göğüs gererek, açık havada yaşarlar. Alışılmış yaşamlarının çetinliği onları, bir kısmı kaçınılmaz işlerinin zahmetlerini çok andıran savaş yorgunlukları için hazırlar. Bir hendek kazıcının kaçınılmaz işi onu, bir tarlanın etrafını çevirmeye olduğu kadar, metrislerde çalışmaya ve bir ordugâhı tahkime hazırlar. Bu gibi tarımcıların zaman geçirmeye dönük, alışılmış eğlenceleri, tıpkı çobanlarınki gibi olup aynı biçimde savaşı andırır. Ancak, boş zamanları çobanlara göre az olduğu için tarımcılar bu eğlencelerle pek öyle uğraşmazlar. Asker olmasına askerdirler ama, pek o denli talimli değillerdir. Bununla birlikte, o halleriyle bunları savaş alanı için hazırlamak, hükümdara ya da devlete binde bir herhangi bir masrafa mal olur.

En ilerlememiş, en aşağı düzeydeki tarım için bile bir yere yerleşmeye, büyük zarara uğramaksızın bırakılmayacak türden, herhangi değişmez bir konuta gerek vardır. Onun için, sırf tarımcılardan oluşan bir ulus savaşa girdi mi, halkın topu birden savaş alanına gidemez. Hiç değilse yaşlı erkeklerin, kadınların ve çocukların, yuvaya göz kulak olmak için evde kalmaları gerekir. Bununla birlikte, askerlik çağındaki bütün erkekler savaş alanına gidebilirler ve bu gibi küçük uluslarda, çoğu kez gitmişlerdir. Her millette, askerlik çağındaki erkeklerin, bütün halk topluluğunun dörtte ya da beşte biri kadar tuttuğu varsayılabilir. Sefer, tohum ekme zamanından sonra başlayıp da hasattan önce sona erdi mi, tarımcı olsun, onun belli başlı ırgatları olsun, fazla zararı dokunmaksızın çiftten çubuktan uzak kalabilirler. Tarımcı; yaşlı erkeklerin, kadınların ve çocukların, o arada görülmek gereken işi pekâlâ başarabileceklerine güvenir. Bu nedenle, kısa süren bir seferde, tarımcı bedava hizmet etmeye hevessiz değildir; ayrıca hükümdar için ya da devlet için onu savaş alanında beslemek, çoğu kez savaşa hazırlamak kadar az masrafa mal olur. İran savaşı sonrasına dek, eski Yunanistan'ın ayrı ayrı bütün devletlerindeki yurttaşlar, Peloponez savaşı sonrasına değin de, Peloponez ahalisi, öyle görülüyor ki, bu biçim hizmet

etmişlerdir. Thucydides, Peloponezliler'in genellikle yazın savaş alanından ayrıldıklarını ve harmanı kaldırmak üzere yurda döndüklerini kaydeder. Krallarının yönetimi altında iken ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Roma halkı aynı şekilde askerlik hizmeti görürdü. Yurtta kalanların, savaşa gidenlerin geçimine bir miktar katkıda bulunması, ancak Velii'nin kuşatılması ile başladı. Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulan Avrupa krallıklarında, yerinde olarak derebeylik hukuku adı verilen yöntem hem konulmadan önce, hem konulduktan bir süre sonra, büyük derebeylerin, bütün yakın uyrukları ile birlikte, hükümdara, masrafı kendilerine ait olmak üzere hizmet etmeleri adetti. Yerlerinde yurtlarında olduğu üzere savaş alanında da bunlar, kraldan özel olarak o vesile ile aldıkları herhangi bir ücret veya ulufe ile değil, kendi gelirleriyle ihtiyaçlarını görürlerdi.

Topluluğun daha ilerlemiş bir durumunda, askere gidenlerin, masrafı kendilerine ait olmak üzere beslenmelerini büsbütün imkânsız kılmakta payı bulunan iki ayrı neden vardı. Bu iki neden, sanayinin gelişmesi ve savaş sanatındaki ilerlemedir.

Bir tarımcı, tohum atma zamanının ardı sıra başlayıp hasattan önce sonra ermek şartıyla askeri bir seferde hizmet görse bile, işine ara verilmesi, onun gelirinde hatırı sayılacak bir azalmaya her zaman sebep olmaz. Yapılmak üzere kalan işin çoğunu, tarımcının emeği karışmadan, doğanın kendisi yapar. Ama bir zanaatçı, örneğin demirci, marangoz yahut dokumacı, iş yerinin başından ayrılır ayrılmaz, gelirinin biricik kaynağı büsbütün kuruyuverir. Ondan yana, doğa, bir şey yapmaz; hepsini zanaatçı kendi başına yapar. Dolayısıyla devleti savunmak için savaş alanına gitti mi, geçinecek geliri olmadığına göre, onu, ister istemez devlet beslemelidir. Ama, ahalisinin çoğu zanaatçı ve imalatçı olan bir ülkede, savaşa gidenlerin büyük bir kısmının bu sınıflardan alınması ve dolayısıyla devletin hizmetinde çalıştırıldıkları sürece ihtiyaçları devletçe sağlanması gerekir.

Öte yandan, savaş sanatı gitgide pek karmaşık ve çapraşık bir bilim haline gelip, savaşın sonucu, topluluğun ilk çağlarındaki gibi, bir tek karma karışık çarpışma ya da dövüşme ile belli olmaktan çıkarak, savaş genellikle her biri yılın çoğu kısmında sürüp giden çeşitli birçok seferlerle uzayınca, devlete savaşta hizmet edenleri, hiç değilse o hizmette kullandıkları sürece, devletin beslemesi genellikle zorunlu hale gelmektedir. Askere gidenlerin barış

zamanındaki olağan uğraşı ne olursa olsun, böyle bitip tükenmez ve masraflı bir hizmet, haliyle onlar için gerekliğinden pek ağır bir yük oluşturur. Nitekim, İkinci İran savaşından sonra Atina orduları, öyle görülüyor ki genellikle, gerçekte bir kısmını vatandaşların, fakat aynı zamanda bir kısmını yabancıların oluşturduğu ve hepsi aynı tarzda masrafı devlete ait olmak üzere para ile tutulup, hakkı ödenen ücretli askerlerden meydana gelmiştir. Veii'nin kuşatılması zamanından başlayarak, Roma orduları, savaş alanında kaldıkları sürece, hizmetlerine karşılık ücret aldılar. Derebeylik yönetimlerinde, gerek büyük derebeylerinin, gerekse bunların yakın uyruklarının askeri hizmeti, belli bir süre sonra, genellikle onların yerine geçmek üzere hizmet edenlerin masrafının görülmesi için kullanılan bir para yükümlülüğüne dönüştürüldü.

Ahalinin tüm sayısına oranla savaşa gidebileceklerin sayısı, uygar bir toplulukta, ilerlememiş bir topluluktakine göre ister istemez çok daha azdır. Uygar bir toplulukta, askerlerin bütün masrafı asker olmayanların emeği ile karşılandığı için asker sayısı, askerlik etmeyenlerin (hem kendilerinin hem beslemek zorunda oldukları öbür hükümet ve adalet memurlarının ihtiyaçları kendi durumlarına uyacak biçimde karşılandıktan sonra) besleyebileceği miktarı hiçbir zaman aşamaz. Eski Yunanistan'ın tarımla uğraşan ufak devletlerinde, bütün halk topluluğunun beşte yahut dörtte biri kendini asker sayıp, söylentiye göre, savaşa giderdi. Çağcıl Avrupa'nın uygar milletlerinde, genellikle hesap edilmiştir ki, herhangi bir ülkenin ahalisinin yüzde birinden fazlası, askerlerin hizmet masrafını ödeyen ülkeyi perişan etmeden asker olarak kullanılamaz.

Ordunun savaş alanındaki ihtiyaçlarının sağlanması masrafının büsbütün hükümdara ya da devlete kalmasının üstünden uzun zaman geçmeden, öyle görülüyor ki, herhangi bir millette, orduyu savaşa hazırlama masrafı, hatırı sayılacak hale gelmemiştir. Eski Yunanistan'ın ayrı ayrı bütün cumhuriyetlerinde, her özgür yurttaşın kendi askeri talimlerini öğrenmesi, devletin ona yüklediği eğitimin zorunlu bir parçası idi. Her kentte, yükse yönetim makamının kanadı altında gençlerin ayrı ayrı öğretmenlerden kendilerinin ayrı ayrı talimlerini öğrendikleri genel bir alan bulunduğu görülüyor. Yurttaşlarını savaşa hazırlamak için herhangi bir Yunan devletinin bütün masrafı, öyle görülüyor ki, hep bu pek basit kurumdan oluşuyordu. Eski Roma'da Campus Martius talimleri ile karşılanan maksat, eski Yunanistan'daki Gymnaisum talimlerinin karşıladığı amacın aynı idi.

Derebeylik yönetiminde, her bölge halkının okçuluk talimleri ve daha bir takım askeri idmanlar yapmaları gerektiğine ilişkin birçok kamusal buyruk, aynı maksadı gözetmek üzere düşünülmüştür; bununla birlikte uygulamaya pek hız vermiş gibi gözükmezler. Ya bu buyrukların yerine getirilmeleri ile görevli subaylardaki ilgisizlikten, ya bir başka nedenle, bunlar öyle görünüyor ki, her yanda ihmale uğramış ve bütün bu hükümetlerin gösterdiği gelişme içinde, büyük halk topluluğu arasında askeri talimler, anlaşılan, gitgide yapılmaz olmuştur.

Eski Yunan ve Roma cumhuriyetlerinde bunların bütün ömrü boyunca, derebeylik yönetiminde ise ilk kuruluşlarından hayli zaman sonrasına dek, askerlik, belli bir yurttaş tabakasının biricik yahut belli başlı işi olan, ayrı bir zanaat değildi. Ekmeğini kazandığı alışılmış zanaatı yahut işi ne olursa olsun, devletin her uyruğu, bütün olağan hallerde kendini aynı zamanda, askerlik zanaatını yapmaya elverişli görür; birçok olağanüstü hallerde ise onu yapmak zorunluluğunda sayardı.

Ama savaş sanatı, bütün sanatların kuşkusuz en değerlisi olduğu gibi, topluluk ilerledikçe, onların ister istemez en karmaşıklarından biri haline gelmektedir. Savaş sanatının belli bir zamanda erişebileceği kemal derecesini, makine sanatının ve yine onunla ister istemez ilişkisi olan öbür bazı sanatların durumu belirler. Ancak, bu kemal derecesine erişmesi için, onun belli bir yurttaş sınıfına özgü, biricik yahut belli başlı uğraş haline gelmesi gerekir. Başka her sanat için olduğu gibi, bu sanatın gelişmesi için de işbölümüne gerek vardır. Öbür sanatlarda işbölümü, birçoğunu birden yapacaklarına, kendilerini belli bir zanaata hasretmekle kişisel çıkarlarının daha iyi yürüdüğünü gören bireylerin açıkgözlülüğü ile tabii olarak ortaya çıkar. Fakat askerin zanaatı, ancak devlet tedbiri ile öbür zanaatlardan ayrı ve farklı belli bir zanaat haline gelebilir. Çıt çıkmayan barış zamanında, devletten herhangi bir şekilde özel özendirme görmeksizin, çoğu zamanını askeri talimlerle geçiren bir yurttaş, kuşkusuz bunların hem iyiden iyiye ustası olabilir, hem kendini adamakıllı oyalar. Ama elbette ki, kendi çıkarını yürütmüş olmaz. Zamanının çoğunu bu belli uğraşa bırakması, ancak devletin tedbirli davranması üzerine yurttaş için elverişli olabilir. Devletler ise, durumları varlıklarının korunması için bunu gerektirdiğinde de hep o anlayışı göstermiş değillerdir.

Bir çobanın boş zamanı çoktur. Tarım ilerlememiş durumda iken bir tarımcının biraz boş zamanı olur. Zanaatçının ya da imalatçının boş zamanı olmaz. Bunlardan ilki, hiçbir zarara uğramadan zamanının çoğunu, ikincisi bunun bir kısmını savaş idmanlarına harcayabilir, fakat sonuncusu, biraz zarara girmeden, zamanının bir tek saatini bu idmanlara harcayamaz ve kendi çıkarını gözetmesi, onu bunları, tabii, savsamaya götürür. Bir yandan da, sanat ve sanayideki gelişme dolayısıyla çiftçiliğe ister istemez sokulan ıslahlar, tarımcıya zanaatçı kadar az boş zaman bırakır. Köy ahalisi de, askeri talimleri kent ahalisi kadar baştan savmaya başlar ve büyük halk topluluğunda savaşçı ruh büsbütün kaybolur. Öte yandan, hep tarımla sanayideki ilerlemelerin peşi sıra yürüyüp gerçekte o ilerlemelerin birikmiş ürününden başka bir şey olmayan zenginlik, bütün komşularının saldırısını kışkırtır. Çalışkan ve dolayısıyla zengin bir millet bütün milletler arasında saldırıya uğraması en muhtemel olandır. Kanunun savunması için devlet bir takım yeni tedbirler almadıkça, doğa alışkanlıklardan ötürü halk, kendini savunmayı hiç beceremez hale gelir.

Bu şartlar altında, kanunun savunması için devletçe herhangi bir biçimde iyi kötü hazırlıklı bulunabilmenin, öyle görülüyor ki, ancak iki yolu vardır.

Devlet ya (birincisi), halkın bütün çıkarı, huyu ve eğilimi ile tuttuğu doğrultuya karşın, pek sıkı bir zabıta aracılığı ile, askeri talimleri zorla yaptırtabilir ve askerlik çağındaki yurttaşların ister hepsini ister belli bir miktarını, tesadüfle uğraşmakta olabilecekleri herhangi bir başka zanaata ya da mesleğe, bir dereceye dek askerlik zanaatını katmaya yükümlü kılabilir.

Yahut (ikincisi), devlet, sürekli askeri talimler yapacak belli bir miktarda yurttaş besleyip kullanarak, askerliği bütün öbür zanaatlardan ayrı ve farklı bir belli zanaat haline getirebilir.

Devlet bu iki çareden birincisine başvurursa, askeri kuvveti rediflerden; ikincisine başvurursa, sürekli silah altında tutulan bir ordudan oluşuyor denilir. Sürekli silah altındaki bir orduda askerlerin biricik ya da belli başlı uğraşı, askeri talimler yapmak olup, onlara devletin sağladığı nafaka ya da ücret, geçimlerinin belli başlı ve alışılmış kaynağıdır. Askeri talimler yapmak, redif askerlerinin yalnızca ara sıra uğraşı olur. Geçimlerinin belli başlı ve alışılmış kaynağını bunlar, bir başka uğraşta bulurlar. Redif askerinde rençper, zanaatçı ya da esnaf niteliği, asker vasfından daha ağır basar. Sürekli silah altındaki bir orduda ise asker niteliği öbür bütün

vasıflardan baskındır. Bu iki ayrı çeşit askeri kuvvet arasındaki esaslı fark da, öyle görülüyor ki, bu ayırımdan oluşur.

Redif kuvvetlerinin değişik birkaç türü olmuştur. Öyle görülüyor ki, kimi ülkelerde devleti savunacak yurttaşlara, böyle demem yakışırsa, alay biçiminde kurulmaksızın, yani her biri kendine özgü ve sürekli subaylar komutasında talim gören, ayrı ve farklı askeri birlikler halinde bölünmeksizin, yalnızca talim yaptırılmıştır. Eski Yunan ve Roma Cumhuriyetleri'nde her yurttaşın, evinde barkında kaldığı sürece talimlerini ya kendi başına ve bağımsız ya da dilediği eşitleriyle birlikte yaptığı ve savaş alanına gerçekten çağrılıncaya dek, belli bir askeri birliğe bağlanmadığı görülüyor. Öbür ülkelerde, rediflere yalnızca talim yaptırılmakla kalınmamış, bunlar alay biçimine konulmuştur. İngiltere'de, İsviçre'de ve öyle sanırım ki, bu tür bozuk düzenli bir askeri kuvvetin kurulmuş olduğu bütün öteki çağcıl Avrupa ülkelerinde, her redif eri barış zamanında da kendine özgü ve sürekli subayların komutasında talimlerini yapan belli bir askeri birliğe bağlıdır.

Ateşli silahların türetilmesinden önce üstünlük, silahlarının kullanılması konusunda askerlerinin her birinde teker teker en büyük ustalık ve el yatkınlığı bulunan orduda idi. Beden gücü ve çevikliği pek önemli olup çoğu kez muharebelerin durumunu belirliyordu.

Gelgelelim, silahlarını kullanmada bu ustalık ve el yatkınlığı, büyük birlikler içinde değil, ancak şimdi tıpkı eskrimde olduğu gibi, her adamın kendi başına, belli bir okulda, belli bir hoca yönetiminde ya da kendi belli eşi dostu ve eşitleri arasında talim etmesiyle elde edilebilirdi. Ateşli silahların türetilmesinden beri, beden gücü ve çevikliği, hatta silah kullanmakta olağanüstü ustalık ve el yatkınlığı, her ne kadar önemsiz olmaktan uzaksa da, daha az önemlidir. Eli sakar birini, silahın cinsi, hiçbir biçimde eli yatkın birinin düzeyine çıkarmamakla birlikte, onu eskiden hiçbir zaman görülmedik bir düzeye yaklaştırır. Öyle varsayılıyor ki, ateşli silahı kullanmak için gereken el yatkınlığı ve ustalık büyük birlikler halinde talim görmekle, pekâlâ elde edilebilir.

Çağcıl ordularda, muharebelerin alınyazısını belirlemede de, intizam,[352] nizam[353] ve göz kırpmadan emre itaat, askerlerin silahlarını kullanmaktaki el yatkınlığına ve ustalığına göre daha önemli olan meziyetleridir.

Gelgelelim, ateşli silahların gürültüsü, dumanı ve top menzili içine girer girmez ve çoğu kez, savaşa iyiden iyiye tutuşulduğu söylenebilecek zamandan çok önce, her adamın her an kendini karşı karşıya hissettiği göze görünmez ölüm; bu intizamın, nizamın ve göz kırpmadan itaatin hatırı sayılacak kadar korunmasını çağcıl bir muharebenin başlangıcında bile pek güçleştirse gerektir. Eski bir muharebede, insan sesinden başka gürültü çıkmazdı; duman yoktu, yaralara ya da ölüme yol açan göze görünmez neden yoktu. Öldürücü bir silah yanı başına gerçekten sokuluncaya dek, her adam, yakınında böyle bir silah olmadığını açıkça görürdü. Bu şartlar altında, silahlarını kullanma bakımından kendi ustalıklarına ve el yatkınlıklarına biraz güveni bulunan askerler arasında, eski bir muharebenin hem başlangıcında hem bütün akışı boyunca ve iki ordudan biri iyice yenilinceye değin, bir derece intizam korumak epey daha kolay olmuş olmak gerekir. Fakat intizam, nizam ve göz kırpmadan emre itaat alışkanlığını, ancak büyük birlikler halinde talim gören askerler kazanabilir.

Bununla birlikte, her ne biçimde sıkı düzen[354] altına alınmış yahut talim görmüş olursa olsun, bir redif kuvveti, sıkı düzeni yerinde ve güzel talim görmüş, sürekli silah altındaki orduya göre her zaman çok aşağı düzeyde olmak gerekir.

Topu topu haftada, yahut ayda bir talim gören askerler, silahlarını kullanmakta hiçbir zaman her gün ya da gün aşırı talim görenler kadar uzman olamazlar. Bu şartın şimdi eski çağlardaki kadar önemi olmayabilirse de, söylentiye göre, Prusyalı askerlerin, nedeni pek fazlasıyla talimlerindeki üstün uzmanlık olan, herkesçe kabul edilmiş üstünlüğü, bu şartın bugün bile pek hatırı sayılır önemi bulunduğuna bizi inandırabilir.

Subayına ancak haftada, yahut ayda bir itaat zorunda bulunan ve bütün başka zamanlarda ona hiçbir biçimde hesap vermeksizin işlerini bildikleri gibi görmekte özgür olan askerlerin, tanrının günü bütün yaşamlarına ve davranış tarzlarına subayın yön verdiği, hatta tanrının günü onun buyruğu ile yatıp kalkan, yahut hiç değilse koğuşlarına çekilen askerlerle subay önünde aynı korkuyu duymalarına, itaat bakımından aynı eğilimde olmalarına hiçbir zaman imkân yoktur. Sıkı düzen denilen hususta yahut derhal itaat alışkanlığında, sürekli silah altındaki bir orduya göre, bir redif kuvvetinin, el idmanı denilen hususta yahut silahlarının yönetiminde ve kullanılmasında bazen olabileceğine kıyasla her zaman daha düşük düzeyde

olması gerekir. Gelgelelim, çağcıl savaşta derhal ve anında itaat etme alışkanlığı, silahların yönetimindeki hatırı sayılır bir üstünlüğe göre çok daha önemlidir.

Tatar, yahut Arap redifleri gibi, barış zamanında itaate alışık oldukları aynı başbuğların buyruğu altında savaşa gidenler, en iyi rediflerdir. Subaylarına saygı göstermede, derhal itaat alışkanlığında, sürekli silah altındaki ordulara en çok yaklaşan bunlardır. Kendi başbuğlarının buyruğu altında hizmet ederken, dağ redifinin de bu türlü bir üstünlüğü vardı. Ancak dağlılar gezmeyen, yerinde duran çobanlar olduklarından, hepsinin belli bir konutu bulunduğundan ve barış zamanlarında oradan oraya başbuğlarının peşi sıra gitmeye alışık olmadıklarından, bunlar savaş zamanında, onun ardından önemlice bir mesafeye gitmeye yahut uzunca süre savaş alanında kalmaya daha az istekli idiler. Bir ganimet ele geçirdiler mi, evlerine barklarına dönmeye can atıyorlardı; başbuğun nüfuzu ise onları alıkoymaya binde bir yetiyordu. İtaat bakımından, Tatarlar'la Araplar için söylenene kıyasla çok daha aşağı kalıyorlardı. Dağlılar aynı zamanda yerlerinden kımıldamaksızın ömür sürdükleri için zamanlarının daha azını açık havada geçirdiklerinden, Tatarlar'la Araplar üzerine söylenene kıyasla, askeri talimlere daha az alışık ve silahlarını kullanmakta daha az uzman idiler.

Ama, şurası göz önünde tutulmalıdır ki, savaş alanında üst üste birkaç seferde hizmet görmüş herhangi tür bir redif ordusu, her bakımdan sürekli silah altındaki bir ordu haline gelir. Askerler silahlarını kullanmaya her gün talim ederler; her zaman subaylarının buyruğu altında bulunduklarından, sürekli silah altında tutulan ordulardaki göz kırpmadan itaatin tıpkısına alışırlar. Bunların, sefere çıkmadan önce ne durumda olduklarının pek önemi yoktur. Birkaç seferde bulunduktan sonra, ister istemez her bakımdan sürekli silah altındaki bir ordu haline gelirler. Amerika'daki savaş sürüncemede kalıp daha bir sefer uzarsa, Amerika redifi, geçen savaşta yararlıktan yana hiç değilse Fransa ile İspanya'nın kıdemli askerlerinin en yiğitlerinden aşağı kalmaz gözüken sürekli silah altındaki orduyla her yönden boy ölçüşebilir.

Bu fark iyice kavranınca görülür ki, bir redif kuvvetine göre intizamı yerinde bir sürekli ordudaki karşı konulmaz üstünlüğe, bütün çağların tarihi tanıktır.

Sağlam belgeye dayanan herhangi bir tarih içinde, üzerinde epey açık seçik bilgimiz bulunan ilk sürekli silah altında tutulan ordulardan biri, Makedonyalı Filip'in ordusudur. Trakyalılar'la, İliryalılar'la, Tesalyalılar'la ve Makedonya dolaylarındaki Yunan kentlerinden kimisiyle sık sık yaptığı savaşlar, onun başlangıçta ihtimal ki redif kuvvetinden oluşan ordularını, git gide sürekli silah altındaki bir ordunun tam sıkı düzeni içinde yetiştirdi. Pek seyrek olmak ve hiçbir zaman uzun sürmemek üzere, barış içinde bulunduğu zaman, Filip o orduyu dağıtmamaya baktı. Gerçekte, uzun süren ve çetin olan bir uğraşmadan sonra bu ordu, eski Yunanistan'ın kalburüstü cumhuriyetlerinin yiğit ve en iyi talim görmüş rediflerini, ardından, pek az bir uğraşma ile büyük İran İmparatorluğu'nun kadın tavırlı ve talimden yana bozuk düzen rediflerini yenerek onlara pes dedirtti. Yunan cumhuriyetlerinin ve İran İmparatorluğu'nun yıkılışı, sürekli silah altındaki bir orduda, her türlü redif kuvvetine göre bulunan karşı konulmaz üstünlüğün sonucu idi. İnsanoğluna ilişkin olaylar içinde, tarihin, öyküsünü açık seçik veya ayrıntılı olarak sakladığı ilk büyük devrim budur.

İkincisi, Kartaca'nın çöküşü ve bunun sonucu olarak, Roma'nın yücelişidir. Bu iki ünlü cumhuriyetin talihindeki bütün değişmeler pekâlâ aynı nedene yorulabilir.

Birinci Kartaca savaşı sonundan İkinci Kartaca savaşı başına değin Kartaca orduları, devamlı olarak seferde bulundular ve komutanlıkta birbirini izleyen üç büyük generalin; Amilcar'ın, damadı Asdrubal'in ve oğlu Annibal'in buyruğu altında çalıştılar; ilkin, başkaldıran kendi kölelerinin cezalandırılmasında, sonra, ayaklanan Afrika milletlerinin itaat altına alınmasında, en sonunda da, büyük İspanya Krallığı'nın fethinde kullanıldılar. Annibal'in, başına geçip İspanya'dan İtalya'ya götürdüğü ordunun, bu türlü türlü savaşlarda gitgide ister istemez sürekli silah altındaki bir ordunun şaşmaz sıkı düzeni içinde yetişmiş olması gerekir. O sırada Romalılar, büsbütün barış içinde kalmamakla birlikte, bu süre fazla önemi olan herhangi bir savaşa tutuşmuş değillerdi ve genellikle söylendiğine göre, bunların askerlikteki sıkı düzenleri epeyce gevşekti. Trebia'da, Thrasymenus'ta ve Cannae'de Annibal'in karşılaştığı Roma orduları, sürekli silah altındaki bir orduya karşı koyan rediflerdi. Bu muharebelerin alınyazısını belirlemede, herhangi bir başka duruma göre bunun belki daha çok katkısı olmuştur.

Romalılar'ın karşı koymak üzere gönderdikleri redif kuvvetine kıyasla Annibal'in İspanya'da geride bıraktığı sürekli ordunun aynı üstünlüğü vardı ve kardeşi olan genç Asdrubal'ın komutasında, bu ordu onların hemen hemen hepsini, bir iki yıl içinde o ülkeden dışarı püskürttü.

Donatım bakımından Annibal, ülkesinden iyi ikmal edilmiyordu.[355] Aralıksız olarak seferde bulunduklarından Roma redifleri, savaşın gelişmesi ile sıkı düzeni yerinde ve iyi talim görmüş bir sürekli ordu haline geldiler. Annibal'deki üstünlük ise günden güne azaldıkça azaldı. Asdrubal, İspanya'da komuta ettiği sürekli silah altındaki ordunun tümünü yahut hemen hemen hepsini İtalya'daki kardeşinin yardımına götürmeyi gerekli gördü. Bu yürüyüşte, o söylentiye göre, kılavuzlarınca yanlış yola yöneltilmiş ve tanımadığı bir ülkede, kendisininkine her bakımdan denk, yahut ondan üstün bir başka sürekli ordunun baskısına ve saldırısına uğrayarak, adam akıllı yenilmiştir.

Asdrubal İspanya'dan ayrılınca, Büyük Scipio'nun karşısına, kendisininkine göre daha aşağı değerde bir redif kuvvetinden başka çıkan olmadı. O, bu redif kuvvetini yenerek, ona boyun eğdirdi ve savaşın oluşu sırasında kendi redifleri ister istemez, sıkı düzeni yerinde ve güzel talim görmüş bir sürekli oldu haline geldiler. Bu sürekli ordu, sonra, Afrika'ya taşındı; orada karşısına çıka çıka bir redif kuvveti çıktı. Kartaca'yı savunmak için, Annibal'in sürekli ordusunu geri çağırmak gerekti. Sık sık yenilerek bezginliğe uğramış bulunan Afrika redifleri buna katıldı ve Zama muharebesinde Annibal ordusunun büyük kısmını onlar oluşturdu. İki rakip cumhuriyetin alınyazısını, o günkü sonuç belirledi.

İkinci Kartaca savaşı sonundan Roma Cumhuriyeti'nin çöküşüne değin Roma orduları, her bakımdan sürekli silah altında tutulan ordulardı. Onların silahlarına karşı Makedonya'nın sürekli ordusu epey dayandı. Son kralı tabansızlık etmese, fethi ihtimal ki büsbütün güçleşecek olan o ufak krallığa boyun eğdirmek, Roma'ya, yücelişinin en parlak günlerinde, iki büyük savaşa ve üç büyük muharebeye mal oldu. Eski cihanın bütün uygar milletlerinin; Yunanistan'ın, Suriye'nin ve Mısır'ın redif kuvvetleri, Roma'nın sürekli silah altında tutulan orduları karşısında ancak zayıf bir direniş gösterdiler. Kimi barbar ulusların redifleri, kendilerini çok daha iyi savundular. İkinci Kartaca Savaşı'ndan sonra, Romalılar'ın karşılaşmak zorunda kaldıkları en yaman düşmanlar, Mithridates'in Karadeniz ve Hazar

Denizi Kuzeyi'ndeki ülkelerden sürüp çıkardığı İskit, yahut Tatar redifleri idi. Yine, Partlar'ın ve Almanlar'ın redif askerleri de her zaman hatırı sayılacak kıratta olup, birkaç kez Roma ordularına karşı pek önemli kazanımlar sağladılar. Bununla birlikte, öyle görülüyor ki, genellikle ve iyi komuta edildiklerinde, Roma orduları çok daha üstün idiler. İhtimal ki, zaten gerektiğinden çok geniş bir imparatorluğa bu iki barbar ülkeyi katmaya değmez diye düşündükleri için, Romalılar ne Parthia'nın ne Almanya'nın kesin olarak fethine girişmediler. Eski Partlar, öyle görülüyor ki, İskit ya da Tatar soyundan bir ulus olup hep, atalarının geleneklerinden çoğunu korumuşlardır. İskitler ya da Tatarlar gibi, eski Cermenler de, barışta peşinden gitmeye alışık oldukları aynı başbuğların buyruğu altında savaşa giden, göçer çobanlardan oluşan bir ulustu. Bunların redif kuvvetleri, ihtimal ki, aynı zamanda soyundan oldukları İskitlerin ya da Tatarların rediflerine tıpkı tıpkısına benziyordu.

Roma ordularında sıkı düzenin gevşemesinde başka başka birçok nedenlerin katkısı olmuştur. Bu nedenlerden bir tanesi, sıkı düzenin aşırı derecede sert oluşu idi. Hiçbir düşmanın karşılarına çıkacak güçte görünmediği yücelik günlerinde, ağır kalkanlarını gereksiz safra diye bir yana koyup çetin talimlerini gereksiz zahmet diye savsadılar. Bundan başka, Roma imparatorları zamanında, özellikle Alman ve Pannoni sınırlarını bekleyen sürekli silah altındaki Roma orduları, aleyhlerine ikide bir kendi generallerini ortaya sürmeyi adet edindikleri efendileri için tehlikeli oldular. Kimi yazarlara göre ilkin Dioclesian, öbürlerine göre Constantine, evvelce genellikle her biri hep iki üç tugaylık büyük birlikler halinde konaklayan bu orduları daha az ürkülecek duruma getirmek için sınırdan geri çekti; ardından, bir istilâyı püskürtmek gerekmedikçe yerlerinden hemen hemen hiç oynatılmadıkları türlü taşra kentlerine ufak birlikler halinde dağıttı. Ticaret ve sanayi kentlerinde yerleştirilip, bu merkezlerden pek seyrek kımıldatılan ufak asker birlikleri tacir, zanaatçı ve imalatçı haline geldiler. Başıbozukluk, askeri seciyeden daha ağır basmaya başladı ve sürekli silah altında tutulan Roma orduları gitgide yozlaştı; Batı Roma İmparatorluğu'nu çok geçmeden istilâ eden Cermen ve İskit rediflerinin saldırılarına karşı koymayı beceremeyen bozuk, bakımsız ve sıkı düzensiz bir redif kuvveti olup çıktı.

İmparatorlar, ancak, o milletlerden kimisinin redif askerlerini öbürlerinin redif askerlerine karşı koymak üzere kiralayarak bir süre için, kendilerini

savunabildiler. İnsanoğluna ilişkin olaylar içinde, eski zamanlar tarihinin, öyküsünü açık seçik veya ayrıntılı olarak koruduğu üçüncü büyük devrim, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüdür. Uygar bir ulusun redif askerine göre barbar bir ulusun; tarımcı, zanaatçı ve imalatçı bir milletin redif askerine göre çoban bir ulusun redif askerindeki karşı konulmaz üstünlük, bunu meydana getirmişti. Redif ordularının zaferleri genellikle sürekli silah altındaki ordulara karşı değil, talimi ve sıkı düzeni kendilerine göre daha aşağı başka redif askerlerine karşı kazanılmıştır. Yunan rediflerinin, İran İmparatorluğu rediflerine karşı kazandığı zaferler bu türden idi. Yine daha sonraki zamanlarda, İsviçre rediflerini Avusturya ve Bourguignon rediflerine karşı kazandıkları zaferler de o türden idi.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine yerleşen Cermen ve İskit uluslarının askeri kuvveti, yeni yurtlarında da bir süre tıpkı asıl ülkelerindeki gibi olmaya devam etti. Bu, barış zamanında itaate alışık bulunduğu aynı başbuğların komutası altında sefere çıkan çobanlarla tarımcılardan oluşan bir redif kuvveti idi. Bu nedenle, talimi ve sıkı düzeni oldukça yerinde idi. Gelgelelim, sanat ve sanayi ilerledikçe, başbuğların nüfuzu gitgide zaafa uğradı; büyük halk topluluğunun askeri talimlere ayıracak zamanı azaldı. Bu yüzden, derebeylik rediflerinin gitgide ne sıkı düzeni ne talimi kaldı ve bunların yerine geçmek üzere, ucun ucun sürekli silah altında tutulan ordular ortaya çıktı. Bundan başka bir uygar ülke, sürekli ordu tedbirini bir kez benimsedi mi, bütün komşularının onu örnek alması gerekiyordu. Esenliklerinin böyle davranmalarına bağlı olduğunu ve kendi redif kuvvetlerinin böyle bir ordunun saldırısına karşı koymaktan büsbütün beceriksiz kaldığını çabuk anladılar.

Çok kez meydana çıkmıştır ki, ömürlerinde düşman yüzü görmemiş olsalar bile sürekli silah altında tutulan bir ordunun askerlerinde kıdemli[356] askerlerdeki bütün gözü peklik vardır ve sefere gittikleri anda bunlar en yılmaz, en tecrübeli kıdemlilerle karşılaşmaya hazırdırlar. 1756'da Rus ordusu Lehistan'a yürüdüğü zaman, Rus askerleri yiğitlikte, o zamanlar Avrupa'nın en gözü pek en tecrübelisi sayılan Prusyalılar'ın kıdemli askerlerinden aşağı kalır gözükmüyorlardı. Gelgelelim, Rus İmparatorluğu, daha önce yirmi yıla yakın bir zamandır çıt çıkmayan bir barış içinde yaşamıştı ve o sırada, ömründe düşman yüzü görmüş pek az askeri olabilirdi. 1793'de İspanya savaşı patlak verdiğinde İngiltere, aşağı yukarı yirmi sekiz yıl kadar tam bir barış içinde yaşamış bulunuyordu. Ancak,

askerlerindeki yiğitlik, o uzun süren barış yüzünden bozulmak şöyle dursun, o bahtsız savaşın ilk bahtsız kahramanlığı olan, Carthagena'yı zapt etme girişimindekinden hiçbir zaman daha fazla kendini göstermemişti.

Uzun bir barış içinde, kimi zaman generaller belki hünerlerini yitirebilirler. Ama çeki düzeni yerinde bir sürekli ordu bulunduruldu mu, öyle görülüyor ki, askerler yiğitliklerini hiç yitirmezler.

Uygar bir millet, savunması için bir redif kuvvetine bel bağladı mı, tesadüf olarak yöresinde bulunan herhangi bir barbar ulusun istilâsı ile her zaman karşı karşıyadır. Asya'daki bütün uygar ülkeleri ikide bir Tatarlar'ın fethetmeleri, uygar bir ulusun redifine karşı barbar bir ulusun redifinde bulunan doğal üstünlüğü yeterince ispat eder. Çekidüzeni yerinde bir sürekli ordu, her türlü redife göre üstündür. Böyle bir ordunun gereksinmeleri varlıklı ve uygar bir ulusça en iyi biçimde karşılanabileceği gibi, böyle bir ulusun da yoksul ve barbar bir komşusunun istilâsına karşı yalnız o savunabilir. Dolayısıyla, bir ülkede uygarlığın sürüp gitmesi, hatta epey bir süre korunabilmesi, ancak sürekli bir ordu aracılığıyla kabildir.

Uygar bir millet ancak çeki düzeni yerinde bir sürekli ordu aracılığıyla savunulabildiği gibi, barbar bir ülkenin birden bire ve iyi kötü uygarlaşabilmesi de, ancak onun aracılığı ile mümkün olur. Sürekli silah altında tutulan bir ordu, hükümdarın kanununu imparatorluğun en ücra illerinde, karşı konulmaz bir kuvvete egemen kılar ve haliyle hiçbir kurallarına uygun hükümetin barınamayacağı ülkelerde, böyle bir hükümeti bir dereceye kadar sürdürür. Her kim Büyük Petro'nun Rus İmparatorluğu'nda yaptığı ıslahları dikkatle incelerse, görür ki, bunların hemen hemen hepsini çeki düzeni yerinde bir sürekli silah altındaki ordunun kurulması çözümleyip açıklar. Onun bütün öbür düzenlemelerini uygulayıp, sürdüren alet ordudur. O zamandan beri bu imparatorlukta bu düzeyde dirlik düzenliğin ve iç barışın olagelmesi, tamamıyla o ordunun etkisiyledir.

Cumhuriyetçi ilkelere bağlı kimseler, özgürlük için tehlikeli olacağı düşüncesiyle, sürekli silah altında tutulan bir ordudan çekinmişlerdir. Her nerede ki, generalin ve belli başlı subayların çıkarı devletin esas teşkilatının[357] desteklenmesine mutlaka bağlı değildir, kuşkusuz böyle bir tehlike vardır. Roma Cumhuriyeti'ni, Sezar'ın sürekli silah altındaki ordusu yere serdi. Cromwell'in sürekli ordusu, Uzun Parlamento'yu kapı dışarı etti.

Ama hükümdarın kendisi ordunun generali ve ülkenin üste gelenleriyle kişizadeleri ordunun belli başlı subayları ise; askeri kuvvet, mülki nüfuzun en büyük payına sahip bulunduğu için, o nüfuzu desteklemekte en büyük çıkarı olanların buyruğu altına verilmişse; sürekli bir ordu, özgürlük için hiç de tehlikeli olamaz. Tersine, kimi hallerde, elverişli olabilir. Bazı çağcıl cumhuriyetlerde her yurttaşın en ufak hareketini gözetlediği ve onun her an huzurunu kaçırmak için tetikte durduğu görülen o sıkıntı veren titizliği, bu ordunun hükümdara sağladığı güvenlik gereksiz kılar. Yüksek makamın güvenliği ülke ahalisinin büyük kısmınca desteklenmekle birlikte, halktaki her hoşnutsuzluk yüzünden tehlikeye düşen, küçük bir patırtıdan birkaç saat içinde ortaya büyük bir devrim çıkabilen yerlerde, hükümetin, bütün nüfuzu, aleyhindeki her mırıldanmayı ve sızlanmayı bastırıp cezalandırmak için kullanması gerekir. Bunun tersine, arkasında hem ülkenin doğma büyüme soyluları, hem de çeki düzeni yerinde bir sürekli silah altında tutulan ordu olduğunu bilen bir hükümdarı en kaba, en anlamsız ve en kanun tanımaz sitemler pek az tedirgin eder. O bunları, göğsünü gere gere bağışlayabilir ya da umursamayabilir ve kendi üstünlüğüne inanışı, onu doğal olarak böyle davranmaya yetkin kılar. Kanun tanımazlık derecesine yaklaşan özgürlüğe ancak çeki düzeni yerinde bir sürekli silah altındaki ordu aracılığıyla hükümdarın güven içinde olduğu ülkelerde göz yumulabilir. Halkın güvenliği için yalnız bu gibi ülkelerdedir ki, bu gemi azıya alan özgürlüğün küstahça şımarıklığını önlemek üzere bile hükümdarın eline herhangi sınırsız bir yetki verilmesine gerek kalmaz.

Onun için, hükümdarın, öbür bağımsız toplulukların şiddetinden ve zulmünden topluluğu savunmak olan ilk ödevi, topluluk uygarlık yolunda ilerledikçe, gitgide büsbütün masraflı olur. Başlangıçta ne barışta ne savaşta hükümdara hiçbir masrafa mal olmayan topluluğun askeri kuvvetini, gelişmede ileri gidildikçe, ilkin savaşta, sonraları barışta da hükümdarın beslemesi gerekir.

Savaş sanatında ateşli silahların türetilmesiyle meydana gelen büyük değişme, belli miktarda askerin gerek barışta talim ettirilip sıkı düzen altına alınması, gerekse savaş zamanında kullanılması masrafını büsbütün artırmıştır. Bunların silahları da, cephaneleri de pahalılaşmıştır. Bir tüfek, bir mızrağa ya da bir yaya ve oklara; bir top ya da havan, bir mancınığa ya da gülle atan sapana göre daha pahalı bir makinedir. Çağcıl bir asker teftişinde harcanan barut gitti mi, bir daha geri gelmez ve pek önemli bir

masrafa yol açar. Eski bir teftişte atılan ya da fırlatılan mızraklar ve oklar hem kolayca yeniden toplanabilirdi hem de değerleri pek az tutardı. Topla havan, mancınığa ya da sapana göre hem çok pahalı hem çok ağır makineler olup, bunların hem savaş alanı için hazırlanmaları hem oraya taşınmaları daha çok masraf ister. Aynı zamanda çağcıl topçuluğun eski topçuluğa göre üstünlüğü pek fazla olduğundan, bir kenti o üstün topçunun saldırılarına bir iki hafta için karşı koymak üzere bile tahkim etmek çok daha güçleşmiş, dolayısıyla çok daha pahalılaşmıştır. Yeni zamanlarda, topluluğun savunma masrafını artırmakta birçok başka başka nedenin katkısı vardır. Savaş sanatında sırf bir tesadüften, yani barutun türetilmesinden ileri geldiği görülen büyük bir devrim, gelişmenin doğal akışının kaçınılmaz etkilerini bu yönden epey artırmıştır.

Çağcıl savaşta ateşli silahların ağır masrafı; o masrafa katlanmaya en gücü yeten millet yararına ve dolayısıyla yoksul ve barbar bir millete göre, varlıklı ve uygar bir millet yararına açık seçik bir üstünlük sağlamaktadır. Eski zamanlarda, yoksul ve barbar uluslara karşı kendilerini savunmak, varlıklı ve uygar milletlere güç geliyordu. Yeni zamanlarda, kendilerini varlıklı ve uygar milletlere karşı savunmak, yoksul ve barbar uluslara güç gelmektedir. İlk bakışta pek zararlı bir buluş gibi görünen ateşli silahların türetilmesi, uygarlığın sürüp gitmesi için olsun, yayılması için olsun, kuşkusuz hayırlıdır.

Kısım II

Adalet Giderleri Üzerine

Hükümdarın ikinci ödevi, yani topluluğun her üyesini, her başka üyenin haksızlığa uğratmasından ya da ezmesinden imkân ölçüsünde korumak, yahut doğruluktan şaşmayan bir adalet yönetimi kurmak ödevi de, topluluğun türlü çağlarında, pek değişik derecelerde masraf ister.

Avcılardan oluşan uluslarda mülkiyet ya da hiç değilse iki üç günlük emek değerini aşan bir mülkiyet hemen hemen olmadığı gibi, atanmış bir yargıç ya da yöntemine uygun bir adalet yönetimi de pek seyrek bulunur. Malı mülkü olmayan insanlar, birbirlerinin yalnızca ya bedenine ya şöhretine[358] zarar verebilirler. Ama bir adam bir başkasını öldürür, yaralar, döver yahut söverse, hakkı yenen kimse ziyana uğrasa da, haksızlığı yapan bir şey kazanmaz. Malın mülkün hasara uğratılmasında ise, durum başka türlüdür. Ziyana sebep olan kişinin kazancı çoğu zaman, zarara uğrayanın kaybına eşittir. Bir adama, bir başkasının vücudunu ya da şöhretini incitmeye kışkırtabilen hırslar çekememezlik, kötülük ya da kızgınlıktan oluşur. Fakat, çoğu insan, bu tutkuların pek sık etkisi altında kalmazlar; en kötü insanlar bile, bunlara ancak ara sıra kendilerini kaptırırlar. Üstelik bu hırsların doyurulması, kimi mizaçlara ne denli zevkli de gelse, yanı sıra herhangi gerçek ya da sürekli bir kazanç bulunmamasından ötürü, çoğu insanda, sonu hesap edilerek genellikle dizginlenmiştir. Bu tutkuların zulmüne uğramaktan insanları koruyacak mülki makam olmasa da, insanlar, topluluk içinde epey bir güvenle bir arada yaşayabilirler.

Fakat, mülkiyete saldırıyı kışkırtan, hükmü çok daha sürekli ve etkili, çok daha geniş kapsamlı hırslar, zenginlerde cimrilikle açgözlülük, yoksullarda işten bucak bucak kaçıp, rahatına ve gününü gün etmeye bakmaktadır. Büyük mülkiyet bulunan yerde büyük eşitsizlik olur. Çok varlıklı bir zengine karşılık, en aşağı beş yüz yoksul bulunmak gerekir ve tek tük kimsenin bolluk içinde yüzmesi, yokluk çekenlerin çok olması demektir. Zenginin bolluk içinde oluşu, yoksulu çileden çıkartır. Yoksulu çoğu kez, zenginin mallarına saldırmaya hem ihtiyaç dürter, hem kıskançlık kışkırtır. Nice yılların, yahut belki birbirini kovalayan birçok kuşakların emeğiyle elde edilmiş bulunan o değerli mülkiyetin sahibi için güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek, ancak mülki makamın kanat germesi ile kabil olur. Her zaman, dört bir yanı bilinmedik düşmanlarla çevrilidir. Onları hiçbir

zaman kışkırtmadığı halde, hiçbir zaman yatıştıramaz, onların haksızlığına uğramaktan, ancak bunu cezalandırmak için mülki makamın sürekli uzanmış duran kuvvetli kolu ile korunabilir. Bundan ötürü, değerli ve geniş mülkiyetin benimsenmesi ister istemez, mülki yönetimin kurulmasına gerek gösterir. Mülkiyet olmayan yahut hiç değilse iki üç günlük emek değerini aşan mülkiyet bulunmayan yerde, mülki yönetime pek o kadar gerek yoktur.

Mülki yönetim belli bir ast-üst düzeni ister. Ama mülki yönetime duyulan gerek, değerli mülkiyetin benimsenmesiyle ucun ucun arttığı gibi, ast-üst düzenini doğal olarak oluşturan başlıca etkenler de o değerli mülkiyetin çoğalmasıyla gitgide artar.

Ast-üst düzenini doğal oluşturan olarak, yahut doğal olarak ve herhangi bir mülki örgütten önce, bazı insanlara, çoğu kardeşlerine göre bir miktar üstünlük sağlayan nedenler yahut şartlar, öyle görülüyor ki, dört tanedir.

Bu nedenlerden yahut şartlardan birincisi, kişisel yeterlik bakımından, yani beden gücü güzelliği ve çevikliği bakımından, akıl ve erdem bakımından, sağduyu, insaf, sebat[359] ve ruhsal ılımlılık bakımından üstünlüktür. Topluluğun hangi döneminde olursa olsun, ruhsal yeterlikle pekişmedikçe, beden bakımından yeterliğin sağlayabileceği nüfuz azdır. İki çelimsize, sırf beden gücü ile önünde diz çöktürebilen kimse pek zorlu biridir. Çok büyük nüfuzu, yalnız, ruh bakımından yeterlik sağlayabilir. Gelgelelim bunlar, her zaman su götürür yanı bulunabilen ve genellikle tartışma konusu olan, gözle görünmez niteliklerdir. Uygar olsun, barbar olsun, topluluk sıraya ve ast-üst düzenine ilişkin öne geçme kurallarını bu göze görünmez niteliklere göre saptamaya hiçbir zaman uygun bulmamış, daha açık ve daha kolay anlaşılan bir şeye bakarak belirlemiştir.

Bu nedenlerin yahut şartların ikincisi, yaşça üstünlüktür. Bunamış olmak kuşkusunu verecek kadar kocamamak şartıyla, yaşlı bir adam her yerde, mevki, servet ve yetenekçe kendisine eş bir gence göre fazla saygı görür. Kuzey Amerika'nın yerli kabileleri gibi, avcılardan oluşan uluslarda yaş, sıra ve öne geçme için tek dayanaktır. Onlarda baba, bir üst unvanıdır; kardeş bir eşit, oğul ise bir ast unvanıdır. En varlıklı ve en uygar milletlerde, bütün başka yönlerden eşit, dolayısıyla, sıra belirleyecek başka bir şey bulunmayan kimseler arasında sırayı düzenleyen, yaştır. Erkek kardeşler arasında ve kız kardeşler arasında en yaşlısı hep öne geçer. Baba mal ve mülkünün miras kalması halinde, bir şeref unvanı gibi üleşilmeyip, olduğu

gibi bir kişiye düşmesi gereken her şey, çoğu zaman en yaşlıya verilir. Yaş, itiraza yer bırakmayan, açık ve kolay anlaşılır bir niteliktir.

Bu nedenlerden yahut şartlardan üçüncüsü, servetçe üstünlüktür. Ama varlıktan yana nüfuz topluluğun her çağında büyük olmakla birlikte, topluluğun, herhangi hatırı sayılır bir servet eşitsizliğine elverdiği, en ilerlememiş çağında belki en çok olur. Sürülerindeki ve hayvanlarındaki üreme bin kişinin beslenmesine yeterli bir Tatar başbuğu, bu üreyen şeyleri, bin tane adam beslemekten başka biçimde pek kullanamaz.

Üyesi bulunduğu topluluk, ilerlememiş durumda olduğundan, herhangi bir mamul, herhangi bir çeşit cici bici yahut eften püften süsler meydana getirmez ki, karşılığında işlenmemiş ürününden kendi tüketimine fazla geleni değiş edebilsin. Böylece beslediği bin kişi, geçimleri için varsa yoksa onun eline baktıklarından hem savaşta onun buyruklarına boyun eğmekle hem de barışta onun yetkisine saygı göstermekle yükümlüdür. O, bunların ister istemez hem generali, hem yargıcıdır; başbuğluğu ise, servetindeki üstünlüğün kaçınılmaz sonucudur. Varlıklı ve uygar bir toplulukta bir adamın çok daha büyük serveti olur da yine, bir düzine adama hükmetmeye gücü yetmeyebilir. Mülkünün ürünü bin kişiden fazlasını beslemeye yetebilir ve belki gerçekten besleyebilir, ama bu beslenenler, ondan aldıkları her şeyin bedelini ödemek üzere eşdeğer bir şeyle değiş etmeden, onun kimseye hemen hemen hiçbir şey koklattığı olmadığı için, kendini tamamıyla onun eline bakıyor sayan kimse hemen hemen yoktur; dolayısıyla onun nüfuzu yalnızca birkaç uşağı kapsar. Bununla birlikte varlıklı ve uygar bir toplulukta bile, servet yönünden nüfuz pek büyüktür. Topluluğun epey bir servet eşitsizliğine elveren her döneminde servet yönünden nüfuzun, gerek yaş gerek kişisel nitelikler yönünden nüfuza göre daha ağır bastığından, sürekli sızlanılmıştır. Topluluğun ilk dönemi, yani avcılardan oluşan topluluk, böyle bir servet eşitsizliğine yer vermez. Yoğun olan yoksulluk yüzünden, aralarında genel eşitlik kurulur; ya yaş ya kişisel nitelikler yönünden üstünlük, nüfuzun ve ast-üst düzenin zayıf da olsa, biricik temelini oluşturur. Onun için, topluluğun bu döneminde nüfuz ve ast-üst düzeni ya azdır, ya hiç yoktur. Toplumun ikinci dönemi, çobanlardan oluşan topluluk, pek büyük servet eşitsizliklerine elverir; servet üstünlüğünün, sahiplerine bunca büyük nüfuz sağladığı hiçbir dönem yoktur. Dolayısıyla da, nüfuzun ve ast-üst düzeninin bundan daha

mükemmel olarak kurulduğu dönem yoktur. Bir Arap şerifinin nüfuzu çok büyüktür; bir Tatar hanının nüfuzu ise büsbütün mutlaktır.

Bu nedenlerin yahut şartların dördüncüsü, soy sop bakımından üstünlüktür. Soy sop üstünlüğü, bu iddiada olan kimsenin ailesinde eski bir servet üstünlüğü demektir. Bütün aileler aynı derecede eskidirler. Prensin ataları daha tanınmış olabilir, ama sayıca dilencinin atalarından pek fazla olamaz. Her yerde aileden yana eskilik ya zenginlikten yana eskilik, yahut çoğu kez zenginliğe dayanan veya onunla birlikte yürüyen yücelikten yana eskilik anlamına gelir. Sonradan görme yüceliğe, her yerde, eskiden beri süregelen yüceliğe göre daha az itibar edilir. Tahtı gasp edenlerden tiksinme, eski bir kral hanedanına sevgi, daha çok, insanların ötekilere karşı doğal olarak duydukları iğrenmeden ve berikine karşı besledikler saygıdan ileri gelir. Bir subay her zaman komutası altında bulunduğu bir üstün nüfuzuna isteksizlik göstermeden katlandığı halde, astının başına geçirilmesine katlanamadığı gibi, insanlar da kendilerinin ve dedelerinin hep boyun eğmiş oldukları bir aileye kolayca boyun eğerler. Ama bu tür bir üstünlüğünü hiç teslim etmedikleri bir başka aile onların yönetimini ele aldı mı, ifrit olurlar.

Avcı uluslarda bütün insanlar servetçe eşit olduğundan, soy bakımından da hemen hemen eşit olmaları gerekir. Soy dolayısıyla itibar görme, servet eşitsizliğinden sonra meydana geldiği için, avcı uluslarda bunun yeri yoktur. Avcı uluslarda bile, aklı başında ve gözü pek bir adamın oğlu, bir alığın, yahut tabansızın oğlu olmak bahtsızlığına uğrayan aynı değerdeki bir adama göre doğrusu biraz daha çok saygı görebilir. Ama aradaki fark pek büyük olmaz, ve öyle sanırım ki, dünyada bütün şanını[360] zekâ ve erdem mirasından alan bir büyük aileye hiç rastlanmış değildir.

Soy sop bakımından itibar görme, çobanlardan oluşan uluslarda kabildir; her zaman vardır. Bu gibi uluslar, her türlü süslü gösterişin hep yabancısıdırlar; onlarda, büyük servetin hesapsızca kül edilip savrulduğu hemen hemen hiçbir zaman olamaz. Nitekim kökü çok uzaklara varan ulu ve şanlı ataların soyundan geldikleri için saygı görüp el üstünde ailelerin bunlardakinden daha bol olduğu uluslar yoktur. Çünkü aynı aileler içinde zenginliğin onlardakinden daha uzun bir zaman sürüp gitmesi muhtemel uluslar yoktur.

Bir kimseye çokluk bir başkasının üstünde mevki veren iki şartın, soy ve servet olduğu açık seçiktir. Kişisel itibarın iki büyük kaynağı, dolayısıyla, insanlar arasında doğal olarak nüfuz ve ast-üst düzeni kuran belli başlı nedenler, bunlardır. Çobanlardan oluşan uluslarda bu nedenlerin ikisi birden, olanca gücü ile etkisini gösterir. Büyük zenginliğinden ve geçimleri için onun eline bakanların çok olmasında ötürü saygı gören; doğma büyüme soylu oluşu ve şanlı ailesinin başlangıcını kimsenin bilmediği eskiliği dolayısıyla el üstünde tutulan büyük çobanın ya da sığırtmacın, kabilesi ya da oymağı içindeki bütün ikinci derecede çobanlar, yahut sığırtmaçlar üzerinde doğal bir nüfuzu vardır. O, içlerinden herhangi birine göre daha çok kimseden oluşan birleşmiş kuvvete komuta edebilir. Onun askeri kuvveti, içlerinden herhangi birinin askeri kuvvetinden çoktur. Savaş sırasında, hepsi birden herhangi bir başkasının sancağı altında toplanmaktansa, onun sancağı altında toplanmaya doğal olarak yatkındır. Böylece, soyu sopu ve serveti ona doğal olarak bir tür yürütme erki verir. Aynı zamanda onlardan herhangi birine göre daha çok kimseden oluşan birleşmiş kuvvete komuta ettiği için, içlerinde, bir başkasını zarara uğratabilecek herhangi birini, yaptığı haksızlığı onarmaya zorlamaya en gücü yeten odur. Bu nedenle, bütün kendilerini savunamayacak kadar zayıf olanların, kayrılmak üzere tabiatıyla bel bağladıkları kişi, odur. Uğradıklarını düşündükleri haksızlıklardan, doğal olarak ona sızlanırlar. Bu gibi hallerde, kendisinden sızlanılan kimse bile herhangi bir başkasından çok, onun araya girmesine daha kolay razı olur. Böylece, soyu ve serveti, ona bir nevi yargı yetkisi verir.

Servet eşitsizliği ilkin, topluluğun ikinci döneminde, çobanlar döneminde doğmaya başlar ve insanlar arasına, eskiden varlığına imkân olmayacak derecede bir nüfuz ve ast-üst düzeni getirir. Böylece, topluluğun kendini koruyabilmesi için ister istemez gerekli bulunan mülki yönetimi bir dereceye dek adet haline getirir ve öyle görülüyor ki bunu, doğal olarak, hatta o gereğe bağımlı kalmaksızın yapar. Sonradan bu gereğin düşünülmesinin, o nüfuzun ve ast-üst düzeninin sürdürülmesine ve sağlama bağlanmasına kuşkusuz pek çok katkıda bulunduğu olur. Elverişli durumlarını koruyabilmeleri yalnız böylece kabil olan işlerin o tertibini desteklemekte, özellikle zenginlerin ister istemez çıkarı vardır. Gerektiğinde az varlıklıların mülkiyetini savunmak için çok varlıklılar birleşebilsinler diye, az varlıklılar, çok varlıklıların mülkiyetlerini elde tutmalarını

savunmak üzere, bir araya gelirler. Bütün ikinci derecedeki çobanlarla sığırtmaçlar tecrübe ile anlarlar ki, sürüleriyle davarlarının güvenliği, büyük çobanın yahut sığırtmacın sürülerinin ve davarlarının güvenliğine bağlıdır; kendi küçük nüfuzlarının sürdürülmesi, büyük çobanın daha geniş nüfuzunun devamına dayanır; astlarını kendilerine boyun eğdirmede büyük çobanın etkisi, kendilerinin ona boyun eğmesine bağlıdır. Bunlar, ufak çaptaki hükümdarlarınca kendi mülkiyetleri savunulup nüfuzları desteklenebilsin diye, onun mülkiyetini savunup nüfuzunu desteklemekte çıkarları olduğunu gören bir tür küçük çapta soylular sınıfı vücuda getirirler. Mülkiyetin güvenliği için kurulduğu sürece mülki yönetim, gerçekte, zenginlerin yoksullara, yahut biraz malı mülkü olanların hiç malı olmayanlara karşı savunulması için kurulur.

Gelgelelim, böyle bir hükümdarın yargı yetkisi kendisine bir masraf kapısı açmak şöyle dursun, uzun zaman bir gelir kaynağı oldu. Hak aramak için ona başvuranlar, bunun karşılığını ödemeye her zaman razı idiler; bir dilekçenin yanı sıra, bir armağan hiçbir zaman eksik olmuyordu. Yine, hükümdar nüfuzunun iyiden iyiye kökleşmesinden sonra, suçu saptanan kimse, davacı tarafa vermek zorunda bulunduğu tazminattan başka, aynı zamanda hükümdara para cezası ödemeye yükümlü kılınıyordu. Suçlunun efendisi olan kralı zahmete soktuğu, tedirgin ettiği, onun huzurunu kaçırdığı için, bu kabahatlerden ötürü bir para cezası ödemesi gerektiği düşünülmüştür. Asya'daki Tatar hükümetlerinde ya da Roma İmparatorluğu'nu deviren Cermen ve İskit uluslarının kurduğu Avrupa hükümetlerinde adalet yönetimi, gerek hükümdar için gerekse ister belli bir kabilede yahut oymakta, ister belli bir ülkede yahut bölgede, onun buyruğu altında herhangi belli bir yargı vazifesi gören bütün ikinci derecedeki başbuğlar veya derebeyleri için, önemli bir gelir kaynağı idi. Başlangıçta, hükümdar olsun, ikinci derecedeki reisler olsun, bu yargı vazifesini kendileri görürlerdi. Sonra sonra, bunun vekaletle bir naip, müvekkiline yahut kendisini atayan kimseye, hâlâ yargı kazançlarına verilen yönergeleri[361] okursa, bu yargıçların, kral gelirinin belli kısımlarını toplamak için ülkede dolaştırılan gezginci kâhya türünden kimseler olduğunu açıkça görür.[362] O zamanlar adalet yönetimi hükümdara epey bir gelir getirmekle kalmayıp, adalet yönetimi aracılığıyla onun sağlamak istediği başlıca faydalardan biri, öyle görülüyor ki, bu gelirin elde edilmesi idi.

Adalet dağıtımını gelir amaçlarının hizmetine koşmak için tasarlanan bu düzenin bir takım çok büyük yolsuzluklara meydan vermekten geri kalması hemen hemen olanaksızdı. Elinde koskoca bir armağanla hak aramak üzere başvuran kimsenin, hakkından fazla bir şeyler elde etmesi olasılığı vardı; öte yandan, ufak bir hediye ile başvuranın ise, hakkından daha azını elde etmesi olası idi. Yine, bu armağanın tekrarlanabilmesi için, hakkın yerine getirilmesinin çoğu kez geciktirildiği olabilirdi. Bundan başka, ödenecek para cezası, kendisinden sızlanılan kimse gerçekten suçlu olmadığında da, onu haksız çıkarmak için çoğu zaman pek kuvvetli bir kanıt akla getirebilirdi. Avrupa'da her ülkenin eski zamanlar tarihi, bu gibi yolsuzlukların hiç de seyrek olmadığına tanıktır.

Yargı yetkisini hükümdar yahut reis kendisi kullandığında, ne denli kötüye kullansa, hakkın yerine getirilmesine hemen hemen hiçbir imkân olmamak gerekir. Çünkü, onu sığaya çekmeye gücü yeten biri pek seyrek olabilirdi. Bunu bir naip aracılığıyla kullandığında, haksızlık gerçekte bazen onarılabilirdi. Naip, sırf kendi yararı için haksız bir eylemden suçlu bulunursa, hükümdarın onu cezalandırmaya yahut haksızlığı onarmak için zorlamaya her zaman isteksiz bulunmadığı olabilirdi. Ama hükümdarının yararı için kendisini atamış ve terfi ettirmiş olan kişiye yaranmaya çalışmak için bir zulüm işledi ise, çoğu hallerde hakkın yerine gelmesi, bunu hükümdar kendisi işlemişçesine imkânsız olurdu. Nitekim, bütün barbar hükümetlerde, özellikle Avrupa'nın Roma İmparatorluğu yıkıntıları üzerinde kurulu bütün o eski çağ hükümetlerinde, adalet yönetiminin uzun zaman pek bozuk düzen; en iyi krallar elinde bile tam anlamıyla eşit ve yansız olmaktan uzak, kötü krallar elinde ise bütün bütün rezalet halinde olduğu görülüyor.

Kabilenin ya da aşiretin, hükümdar yahut başbuğ yalnızca en büyük çobanı yahut sığırtmacı olduğu, çobanlardan oluşma uluslarda, o yine, kullarından yahut uyruklarından herhangi biri gibi, kendi sürülerinin ya da davarlarının üremesiyle geçimini sağlar. Yunan kabilelerinde Truva savaşı sıralarında, Cermen ve İskit atalarımızda ise Batı Roma İmparatorluğu yıkıntıları üzerine ilk yerleştikleri zaman görülmüş olduğu üzere, çobanlık durumundan henüz sıyrılıp, o durumdan pek daha ileriye geçmemiş tarımcı uluslarda hükümdar yahut başbuğ, aynı tarzda ülkesinin yalnızca en büyük toprak sahibidir ve herhangi bir başka toprak sahibi gibi, aynı biçimde özel mülkünden ya da çağcıl Avrupa'da kral emlakı denilen şeyden elde edilen

bir gelirle geçinir. Olağan hallerde, uyrukları, kimi yurttaşlarının zulmünden korunmak için, hükümdarın ya da başbuğun nüfuzuna muhtaç oldukları zamanın dışında, onun ihtiyacının giderilmesine hiç yardım etmezler. Uyruklar üzerindeki egemenliğinden elde ettiği bütün olağan gelir; belki bazı pek olağanüstü ortaya çıkanlar dışındaki bütün kazanç, onların, bu gibi hallerde kendisine sundukları armağanlardan oluşur. Homeros'ta, Agamemnon, dostluğuna karşılık Akhilleus'a yedi Yunan kentini hükümdarlığını sunarken, bundan elde edilmesinin olası bulunduğunu söylediği tek kazanç, halkın armağanlarla onu ağırlamaları idi. Hükümdarın, hükümdarlıktan eline geçen olağan gelirin tümünü, böylece, bu gibi armağanlar, adaletten sağlanan kazançlar ya da mahkeme harçları denilebilecek şeyler oluşturduğu sürece, onun bunlardan büsbütün vazgeçmesi pek umulamaz; hatta vazgeçmesini önermek bile yakışık almazdı. Bunları, onun, düzenleyip, belirlenmesi önerilebilirdi ve çok defa da önerilmişti. Ama böylece düzenlenip belirlendikten sonra, her şeye gücü yeten bir kimseyi, bunları, düzenlemelerin ötesine taşımaktan alıkoymak, yine de, imkânsız denilemese bile, pek zordu. Dolayısıyla, işler böylece yürüyüp giderken, adalette, bu armağanların keyfi ve belirsiz niteliğinin doğal olarak meydan verdiği yolsuzluğa etkili bir çare bulmak için imkân, hemen hemen elvermiyordu.

Fakat en başında, öbür milletlerin istilâsına karşı milleti savunmak için sürekli artan giderlerin bulunduğu türlü nedenler dolayısıyla, hükümdarlık masrafının görülmesine hükümdarın özel mülkü büsbütün yetmez olup, halkın kendi güvenliği uğruna bu gidere türlü vergilerle katılmaları gerekince, öyle görülüyor ki, gerek hükümdar, gerek onun naipleri ve vekilleri olan yargıçlarca, herhangi bir bahaneyle, adalet işine karşılık armağan kabul edilmemesi pek çok kez şart koşulmuştur. Öyle görülüyor ki, bu armağanların gereği gibi düzenlenip belirlenmesindense, toptan daha kolay kaldırılabileceği varsayılmıştır. Yargıçlara, adaletten sağlanan eski kazançlardan kendilerine düşebilecek pay yönünden kaybı (hükümdarın kendi payı üzerinden kaybını vergilerin haydi haydi karşıladığı biçimde) tazmin ettiği varsayılan belli aylıklar bağlandı. Artık, adalet işinin parasız görüldüğü söylendi.

Ama adalet işinin gerçekte hiçbir ülkede parasız görüldüğü olmamıştır. Hiç değilse avukatlara dava vekillerine, davacı taraflarca her zaman ücret verilmek gerekmiştir. Ücret verilmezse, bunlar görevlerini şimdi

yaptıklarından daha da kötü yaparlar. Her mahkemede avukatlarla dava vekillerine her yıl verilen ücret, yargıçların aylıklarına göre çok daha büyük bir toplam tutar. Bu aylıkları hükümdarın ödemesi hali, bir davanın zorunlu masrafını hiçbir yerde pek azaltamaz. Şu var ki, yargıçların davacı taraflardan bir armağan ya da harç almalarının yasak edilmesi, adalet işinin giderini azaltmaktan çok, yoldan çıkmasını önlemek içindi.

Yargıçlık hizmeti kendi başına öylesine şereflidir ki, kazancı pek az da olsa, insanlar onu üzerlerine almaya hazırdırlar. Sıkıntısı fazla ve çoğu hallerde hiç kazançsız ikinci derecede bir hizmet olan sulh yargıçlığı, taşralı mülk sahiplerimizden çoğunun pek istedikleri bir şeydir. Adalet işinin yönetimine ve yürütülmesine ilişkin bütün masraflarla birlikte, büyük küçük başka başka bütün yargıçları aylıkları, çok tutumlu çekip çevrilmediğinde bile, herhangi bir uygar ülkede hükümetin tüm masrafının sözü edilmeyecek kadar ufak bir kısmını oluşturur.

Kaldı ki, bütün adalet masrafı mahkeme harçlarıyla kolayca karşılanabilir. Böylece, adalet yönetimi gerçekten bir yolsuzluk tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmaksızın, kamu geliri belki ufak, fakat muhakkak olan bir yükten büsbütün kurtulur. Hükümdar gibi güçlü bir kimse mahkeme harçlarından pay alıp gelirinin önemli bir kısmını oradan elde etti mi, bunları gereği gibi düzenlemek zordur. Harçlardan asıl yararlanabilecek olan başlıca kişi yargıç ise çok kolaydır. Kanun pek kolayca yargıcı düzenlemeye saygı göstermeye zorlayabilir ama, hükümdarın saygı göstermesini her zaman sağlayamaz. Mahkeme harçları, kesin olarak düzenlenip belirlenerek, dava bitmeden değil, karara bağlandıktan sonra, yargıçlara bilinen oranlarda teker teker dağıtması için her davanın belli bir döneminde, hep birden bir kasadara yahut veznedara ödendi mi, öyle görülüyor ki, fesat[363] tehlikesi, bu tür harçların büsbütün yasak edildiği yerlerdekine göre daha fazla olmaz. Bu harçlar, bir davanın masrafında hatırı sayılır bir artışa sebep olmaksızın, adaletin tüm giderini baştan başa karşılamaya yeter hale getirebilir. Dava sona erinceye dek harçların yargıçlara ödenmemesi davanın incelenip karara bağlanması için mahkemeyi epey gayrete getirebilir. Çokça sayıda yargıçtan oluşan mahkemelerde, her yargıcın payı, davayı mahkemede yahut mahkemenin buyruğu ile bir komisyonda incelemekle geçirdiği saat ve gün sayısına göre hesaplanarak, bu harçlar, teker teker her yargıcın çabasını epey özendirebilir. Kamu hizmetleri ancak, yerine getirildiği takdirde ve yerine getirilmesine sarf edilen çaba oranında ödüllendirildiği

zaman, en iyi biçimde yapılmış olur. Fransa'nın türlü mahkemelerinde (Epices ve Vacations denilen) mahkeme harçları, yargıç kazançlarının en büyük kısmını oluşturur. Krallık ülkesindeki mahkemeler içinde, sıra ve derece açısından ikinci gelen Toulouse mahkemesinde, bütün kesintilerin indirilmesinden sonra, hükümdarın bir hukuk danışmanına yahut yargıca ödediği safi maaş, yılda topu topu yüz elli lira, yani altı İngiliz lirası on bir şilin kadar tutar. Yaklaşık yedi yıl önce, aynı yerde, bu para sıradan bir kapı çuhadarının[364] yıllık olağan ücreti idi. Hem de, bu épiceler yargıçların çabasına göre dağıtılır. Çalışkan bir yargıç, hizmetinden, yüksek olmasa bile, enikonu bir gelir elde eder; çalışmayanın eline maaşından pek az fazla bir şey geçer. Bu mahkemeler, belki bir çok yönlerden, pek elverişli adalet mahkemeleri değildirler. Ama yolsuzlukla asla suçlanmamışlardır; hatta öyle görülüyor ki, yolsuzluklarından hiçbir zaman kuşkuya bile düşülmemiştir.

İngiltere'deki türlü adalet mahkemeleri için, belli başlı mali desteğin, ilkin mahkeme harçları olduğu görülüyor. Her mahkeme, üzerine elden geldiğince fazla iş almaya çalışıyor; bu nedenle aslında, görevi içine girmesi düşünülmeyen birçok davaya bakmak istiyordu. Davacı, kendisine hakkını vermemekle, dava olunanın, bir cürümden yahut kabahatten suçlu bulunduğunu iddia ettiği için medeni davalara bakmak, yalnızca ceza sorunlarına bakmak için kurulmuş bulunan kral kürsüsü mahkemesinin görevi oldu. Davacı, dava olunandan alacağını alamamasından ötürü krala borcunu ödeyemediğini söylediği için, kralın gelirini toplamak ve yalnız kralın alacaklarının ödenmesini yerine getirmek üzere kurulmuş bulunan hazine mahkemesi, sözleşmeye bağlanmış bütün öbür borçlara bakma görevini üstüne aldı. Bu gibi yakıştırmalar yüzünden, davalarının hangi mahkemede görülmesini yeğ tutacakları, bir çok hallerde, büsbütün taraflara bağlı kalmaya başladı; her mahkeme, daha çabuk ve daha tarafsız davranarak, elinden geldiğince üstüne fazla dava çekmeye çalıştı. İngiltere'de adalet mahkemelerinin bugünkü takdire değer bünyesi, her yargıç, her türlü adaletsizliğe karşı, kanunla bağdaşabilecek en tez ve en etkili çareyi kendi mahkemesinde bulmaya çalışarak, aslında belki büyük ölçüde, her birindeki yargıçlar arasında vaktiyle oluşan bu rekabet dolayısıyla meydana gelmiştir. Esasında, hukuk mahkemeleri, sözleşmesinin bozulması halinde, yalnız zarar ziyan için hüküm veriyordu. Bir nasafet[365] mahkemesi sıfatıyla ilkin yüksek mahkeme sözleşmelerin

harfi harfine yerine getirilmesini sağlama vazifesini üzerine aldı. Sözleşmenin bozulması, para ödememekten oluşmakla kaldı mı, uğranılan ziyanın tazminine, ödemek için emir vermekten başka şekilde imkân yoktu; bu ise, sözleşmenin harfi harfine yerine getirilmesi demekti. Onun için, bu gibi hallerde hukuk mahkemelerince alınan tedbir yetmiyordu. Öteki hallerde durum öyle değildi. Kiracı kiraladığı yerden kendisini haksız olarak çıkardığı için, mülk sahibini mahkemeye verince elde ettiği zarar ziyan, arazinin elinde kalmasına hiç de eşdeğerde değildi. Bundan ötürü, bir süre bu gibi davalar hep yüksek mahkemeye gitti; bu ise, hukuk mahkemeleri için azımsanacak kayıp değildi. Söylentiye göre hukuk mahkemelerinin haksız yere topraktan çıkarılmaya veya yoksun bırakılmaya en etkili çareyi, yapay ve danışıklı[366] şekildeki fuzuli işgalden kurtarma davasını türetmeleri, bu tür davaları yeniden ele geçirmek içindi.

Bunun gibi, belli her mahkemenin baktığı davalardan o mahkemece toplanacak ve onun üyesi bulunan yargıçlarla öbür memurların maaşına harcanacak bir damga resmi, topluluğun genel giderine hiç yük olmadan, yine, adalet yönetimi masrafının karşılanmasına yeter bir gelir getirebilir. Gerçekte bu takdirde, yargıçlar bu tür bir damga resminin hasılatını imkân ölçüsünde artırmak için, her davanın işlemlerini gereksiz yere çoğaltma aç gözlülüğünü gösterebilirler. Çağcıl Avrupa'da çoğu zaman, dava vekilleriyle mahkeme kâtiplerinin ücretini, yazmayı gereksindikleri sahife sayısı üzerinden düzenlemek âdet olmuştur. Ancak, mahkeme, her sahifenin şunca satır, her satırın şunca sözcük olmasını ister. Kazançlarını artırmak için, dava vekilleriyle kâtipler, sözcükleri hiç gereği olmayacak kadar çoğaltmaya bakmışlardır. O yüzden, öyle sanıyorum ki, Avrupa'da hukuk dili berbat olmayan adalet mahkemesi kalmamıştır. Bu tür bir ayartılma ile, belki dava usulleri de, aynı biçimde çığırından çıkabilir.

Gelgelelim, adalet dağıtımı, ister kendi masrafını çıkaracak tarzda tertiplensin, ister yargıçlar bir başka ödenekten verilen belli maaşlarla geçinsinler; o ödeneğin kullanılmasına yahut o maaşların ödenmesine, öyle görülüyor ki, yürütme erki kendinde bulunan kişinin veya kişilerin memur edilmelerine gerek yoktur. Bu ödenek, yönetimi, onunla masraf karşılanacak belli mahkemeye emanet edilerek taşınmaz malların gelirlerinden oluşabilir. Bu ödenek, ödünç verilmesi işi, yine masrafı karşılanacak mahkemeye emanet edilecek bir para tutarının faizinden de meydana gelebilir. İskoçya'daki yüksek hukuk mahkemesi yargıçlarının pek

küçük de olsa, aylıklarının bir kısmı bir para tutarının faizinden oluşur. Bununla birlikte; bu tür bir ödenek, öyle görülüyor ki, sonsuz olarak ayakta kalması gereken bir kurumun sürdürülmesi için, kaçınılmaz değişkenliği yüzünden, elverişsiz gelmektedir.

Yargı erkinin yürütme erkinden ayrılması, aslında, öyle görülüyor ki, topluluğun artan gelişmesi dolayısıyla, işlerinin çoğalmasından ileri gelmiştir. Adalet yönetimi, kendilerine emanet edildiği kimselerin olanca dikkatini gerektirecek kadar çetin ve çapraşık bir ödev halini aldı. Kendisine yürütme erki emanet edilen kişinin özel davalarının karara bağlanmasıyla uğraşacak boş vakti olmadığından, onun yerine, bunları yargıya bağlayacak bir vekil atandı. Roma yücelme yolunda yürürken, konsül, devletin siyasi işleriyle adalet dağıtımına bakamayacak kadar meşguldü. Bundan ötürü; onun yerine adaleti yürütmek üzere bir praetor atandı. Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulan Avrupa krallıklarının gösterdiği gelişme içinde, hükümdarlarla üste gelen derebeyleri, genellikle adalet yönetimini kendilerince görülmesi hem çok yorucu hem pek aşağılık bir hizmet saymaya başladılar. Dolayısıyla, bir vekil, icra memuru, yahut yargıç atayarak, bunu genellikle başlarından attılar.

Yargı erki, yürütme erkiyle birleşti mi, adaletin, halk dilinde politikacılık denilen şeye sık sık feda edilmemesi imkânsız gibi olur. Devletin büyük çıkarları kendilerine emanet edilen kimseler, fesat görüşleri olmaksızın bile, kimi zaman bir özel kişinin haklarını bu çıkarlara feda etmenin zorunlu olduğunu düşünebilirler. Gelgelelim her bireyin özgürlüğü kendi güvenliğini benliğinde duyması, adalet yönetiminin yansızca işlemesine bağlıdır. Her bireyi, kendine ait her hakkı elinde bulundurmasının güvenle sağlama bağlanmış olduğuna içten inandırmak için, yargı erkinin yürütme erkinden hem ayrılması, hem o erk karşısında imkân ölçüsünde bağımsız hale getirilmesi gerekir. Yürütme erkinin geçici hevesine göre, yargıcın memurluğundan çıkarılması ihtimali olmamalıdır. Maaşının aksamadan ödenmesi, yürütme erkinin iyi niyetine, hatta tutumluluğunun yerinde olmasına bile bağımlı kalmamalıdır.

Kısım III

Bayındırlık İşlerinin ve Kamu Kurumlarının Gideri Üzerine

Hükümdarın ya da devletin üçüncü ve son ödevi, büyük bir topluluğa çok faydalı olabilmekle birlikte kârı bir ya da birkaç kişinin masrafını hiçbir zaman çıkarmayacak, dolayısıyla herhangi bir bireyin ya da az sayıda bireylerin kurması yahut bakması umulmayacak türden kamu kurumlarının ve bayındırlık işlerinin kurulması ve bakma ödevidir.

Bu ödevin yerine getirilmesi de, aynı biçimde topluluğun başka başka dönemlerinde, pek değişik derecelerde masrafı gerektirir.

İkisi de daha önce anlatılmış bulunan, toplumun savunulması ve adalet dağıtımı işi için gerekli kamu kurumlarından ve bayındırlık işlerinden sonra, bu tür öbür işler ve kurumlar daha çok, toplumun ticaretini kolaylaştırmak ve halkın eğitimini ilerletmek için olanlardır. Eğitim için olan kurumlar iki türlüdür; gençlerin öğretimi için olanlar, her yaştan halkın eğitimi için olanlar. Bu başka başka neviden kamu işlerinin ve kurumlarının masrafını en uygun şekilde karşılayabilme biçimi göz önünde tutularak, bu bölümün şu üçüncü kısmı üç ayrı maddeye bölünmüştür.

I. Madde

Topluluğun Ticaretini Kolaylaştırmaya Yarayan Bayındırlık İşleri ve Kamu Kurumları Üzerine Önce; Ticareti Genel Olarak Kolaylaştırmak İçin Gerekli Bulunan İşler ve Kurumlar

Ana yollar, köprüler, gidiş gelişe elverişli kanallar, limanlar vb. gibi bir ülkenin ticaretini kolaylaştıran bayındırlık işlerinin yapımıyla bakımının, topluluğun başka başka dönemlerinde pek değişik derecelerde masrafa lüzum göstermesi gerektiği ispatsız olarak meydandadır. Bir ülkenin kamu yollarının yapımı ve bakımı masrafının, o ülke toprağının ve emeğinin yıllık ürünü ile birlikte, yahut o yollarda getirilip götürülmek gereken eşyanın miktarı ve ağırlığı ile besbelli çoğalmasık gerekir. Bir köprünün dayanıklılığının, üstünden geçmesi olasılığı bulunan arabaların sayısına ve ağırlığına uydurulması gerekir. Gidip gelişe elverişli bir kanalın derinliğinin ve içinde bulundurulacak suyun, üzerinde mal taşıması olası mavnaların sayısı ve tonilatosu oranında, bir limanın genişliğinin, oraya sığınması muhtemel gemilerin sayısı oranında olması gerekir.

Bu bayındırlık işlerine ilişkin masrafın, devşirilip harcanması görevi çoğu ülkelerde yürütme erkine verilmiş bulunan (çokluk taşıdığı adla) kamu gelirinden karşılanması zorunlu gibi görünmez. Bu tür bayındırlık işlerinin çoğu, topluluğun genel gelirine yük olmaksızın, kendi masraflarını karşılamaya yeterli belli bir gelir sağlayacak şekilde kolayca yönetilebilir.

Örneğin bir büyük yol, bir köprü, gidiş gelişe elverişli bir kanal, çoğu hallerde onlardan yararlanan taşıtlardan alınacak ufak bir baç ile, bir limansa orada yükleniş boşalan gemilerin yük tonilatosundan alınacak ılımlı bir liman resmi ile hem yapılır, hem bakılıp devam ettirilebilir. Ticareti kolaylaştırmaya yarar bir başka yerleşmiş âdet, para basma âdeti, birçok ülkelerde masrafını çıkardığı gibi, hükümdara ufak bir gelir yahut sikke-hakkı getirir. Aynı, amaca yarar bir başka kurum olan posta yönetimi, masrafını çıkardıktan başka, hemen hemen bütün ülkelerde, hükümdara pek önemli bir gelir getirir.

Bir büyük yoldan ya da köprüden geçen arabalarla, gidiş gelişe elverişli bir kanal içinde giden mavnalar, ağırlıkları ya da yük tonilatoları oranında baç verdiklerinde, bu bayındırlık işlerinin bakımı için, tam onları yıpratıp eskittikleri oranda karşılık ödemiş olurlar. Bu tür bayındırlık işlerinin

bakımı için daha hakka uygun bir şekil bulmak, öyle görülüyor ki, hemen hemen olanaksızdır. Hem, bu vergiyi ya da baçı peşin olarak taşıyıcı vermekle birlikte, sonunda, mal bedeli içinde hep kendi üstüne kalmak gereken tüketici öder. Fakat bu gibi bayındırlık işleri aracılığıyla taşıma masrafı pek çok düştüğü için, baca karşın, mallar, tüketiciye aksi halde olabileceğine kıyasla daha ucuza gelir. Çünkü fiyatlarının baç yüzünden yükselişi, taşıma ucuzluğu dolayısıyla düşüşü kadar değildir. Dolayısıyla, sonunda bu vergiyi ödeyen kimsenin, verginin uygulanmasından elde ettiği kazanç, onu ödemekle uğradığı kayıptan fazladır. Verdiği para, tamamıyla sağladığı kazanç oranındadır. Gerçekte ödediği, o kazancın gerisini elde edebilmek için gözden çıkarmak zorunda olduğu bir kısmından başka bir şey değildir. Bundan daha insaflı bir vergi alma yöntemi düşünmek olanaksız görünür.

Süs arabaları, faytonlar, posta arabaları vb.'den alınan baç, ağırlıklarına oranla, iki tekerlekli arabalar, dört tekerlekli yük arabaları vb. gibi zorunlu ihtiyacı karşılayan taşıtlardan alınan baça oranla biraz yüksek tutuldu mu, ağır çeken malların ülkenin çeşitli bütün bölgelerine taşınmasını ucuzlatır. Böylece, zenginlerin tembelliği ve çalımı pek kolay bir yoldan yoksulların sıkıntısını azaltmaya yardımcı olur.

Böylece, şoseler, köprüler, kanallar vb. yürütülmesine aracı oldukları ticaret sayesinde yapılıp devam ettirildi mi, bunlar ancak o ticaretin onlara lüzum gösterdiği ve dolayısıyla, yapılmalarının doğru olacağı yerlerde yapılabilir. Aynı zamanda masrafları, büyüklükleri ve görkemleri, o ticaretin ödeyebileceği paraya uygun olmak gerekir; dolayısıyla bunlar, yapılmalarında isabet varsa, yapılmalıdırlar. Ticareti az olan ya da hiç olmayan ıssız bir araziden geçecek veya yalnızca tesadüf ilin yönetim amirinin ya da yönetim amirince kendisine yararlanılması uygun görülen kalburüstü bir soylunun kırdaki köşküne çıkıyor diye, gösterişli bir şose yapılamaz. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yere ya da sırf o dolaydaki bir sarayın pencerelerinden bakılınca güzel gözüksün diye, bir ırmak üzerine büyük bir köprü kurulamaz. Bu tür işlerin, kendilerinin sağlayabileceği gelirden başka bir gelirle yapıldığı yerlerde, bunlar ara sıra olağan şeylerdir.

Avrupa'nın başka başka birtakım yerlerinde, bir kanaldan alınan baç ya da kapak resmi, özel çıkarları dolayısıyla kanala bakmak zorunda olan özel kişilere aittir. Kanal temizce tutulmadı mı, gidiş geliş ister istemez tümü ile

durur ve yanı sıra, onların baçtan elde edebilecekleri bütün kârın arkası kesilir. Bu baçlar, onlarda payı bulunmayan yetkili memurların yönetiminde bırakılırsa, baçları meydana getiren bayındırlık işlerinin bakımına bunların daha az özen gösterdikleri olabilir. Languedoc kanalı, Fransız Kralı'na ve o eyalete on üç milyon liradan fazlaya mal oldu. Bu, (Fransız parasının geçen yüzyılın sonundaki değerine göre bir mark gümüş yirmi sekiz Fransız lirası hesabıyla) dokuz yüz bin İngiliz lirasından çok tutuyordu. Bu büyük yapıt tamamlanınca, görüldü ki, sürekli olarak onarılmış halde tutulması için en iyi çare, baçlarını, yapıtın planını çizip başında çalışmış bulunan mühendis Rique'ye sunmaktır. Bu baçlar, şimdi, o zatın ailesinden inen türlü kollar için pek büyük bir varlık oluşturmaktadır; öyle olduğu için, yapıtı sürekli biçimde onarmakta, bunların büyük çıkarı vardır. Oysa bu baçlar, böyle bir çıkarı olmayan yetkili memurların yönetiminde bırakılsaydı, yapıtın en esaslı kısımları yüz üstü kalıp harap olurken, para belki şatafat türünden gereksiz masraflar halinde çarçur edilebilirdi.

Bir şosenin bakımına ayrılmış baçlar, özel kişilere hiçbir zaman güvenle mal edilemez. Büsbütün yüz üstü bırakılsa bile, bir geniş yol tümü ile geçilmez hale gelmez; bir kanal ise gelir. Onun için, bir şoseden alınan baçların sahipleri, yolun onarılmasına hiç aldırış etmeyebilir de, yine aşağı yukarı aynı baçları toplamayı sürdürdükleri olabilir. Bundan ötürü, bu tür bir yapıtın bakımına ayrılmış baçların, yetkili memurların ya da mütevellilerin yönetimine verilmesi yerinde olur.

Büyük Britanya'da, mütevellilerin bu baçların yönetimi sırasında yaptıkları yolsuzluklardan, çoğu hallerde pek haklı olarak sızlanılmıştır. Söylentiye göre, birçok yol kapısında toplanan para çoğu zaman, baştan savma çırpıştırılıveren ve bazen hiç yapılmayan işin, eksiksiz olarak başarılması için gereken paranın iki katından çoktur. Geniş yolları böyle baçlarla onarma sisteminin pek uzun bir geçmişi olmadığı göz önünde tutulmak gerekir. Onun için, bu sistem yatkın gibi göründüğü kemal düzeyine henüz eriştirilmemişse, şaşmamalıyız. Çoğu zaman, iki paralık, uygunsuz kimseler mütevelli atanmışsa ve bunların davranışlarını denetleyip baçları yapılacak işin görülmesine ucu ucuna yetecek miktara indirmek üzere gerekli teftiş ve hesap divanları henüz kurulmamışsa, kurumun yeniliği (sırası gelince parlamentonun akıllı davranışı ile çoğu ucun ucun düzelebilecek olan) o kusurlarını hem nedenini açıklar hem özrünü ortaya koyar.

Büyük Britanya'da türlü yol kapılarında toplanan paranın, yolların onarılması için gerekeni öylesine aştığı sanılıyor ki, uygun biçimde tutumlu davranılmakla bundan yapılabilecek tasarruflar, kimi bakanlarca da, şu veya bu zamanda devlet gereksinmelerine harcanabilecek pek büyük bir mali araç sayılmaktadır. Denilmiştir ki, hükümet yol kapılarının yönetimini üstüne alıp ücretlerine küçük bir zam karşılığı seve seve çalışacak askerleri kullanarak, bütün geçimini gündelikleriyle sağlayan işçilerden başka kullanacak işçisi bulunmayan mütevellilere kıyasla çok daha az masrafla, yolları düzgün halde tutabilir. Böylece, halka hiçbir yeni ağırlık yüklemeden, belki yarım milyonluk büyük bir gelir kazanılabileceği[367] ve geçit parası toplanan yolların, şimdi tıpkı posta yönetiminin yaptığı gibi, devletin genel masrafına katkısı sağlanabileceği iddia edilmiştir.

Belki pek bu planı tasarlayanların varsaydığı kadar olmasa da, böylece hatırı sayılır bir gelir kazanabileceğine kuşku duymuyorum. Gelgelelim, planın kendisi, bir takım pek önemli itirazlara uğrayabilecek gibi görünür.

Birincisi, yol kapılarında alınan baçlar, herhangi bir zamanda, devlet ihtiyaçlarını karşılayacak mali araçlardan biri olarak görüldü mü, kuşkusuz bu ihtiyaçların ne dereceye dek gerektirdiği varsayılıyorsa o derecede yükseltilecektir. Bu halde, Büyük Britanya'nın siyasal tutumuna göre, ihtimal, pek çabuk yükseltilecektir. Baçlardan büyük bir gelir sağlanabilmesi kolaylığı, yönetimi, bu araca ihtimal pek sık başvurmaya heveslendirir. Her ne türlü tasarruf yapılsa, şimdiki haliyle baçlardan yarım milyon artırılıp artırılmayacağı, belki çok kuşku götürür ama, iki katına çıkarıldıkları takdirde bir milyon, üç katına çıkarılırsa belki iki milyon artırılabileceğinden pek kuşkulanılamaz.[368] Hem de bu, büyük gelir, toplanıp tahsil edilmesi için bir tek yeni memur atamadan, devşirilebilir. Gelgelelim, yol kapısı baçları, böyle sürekli çoğaltılmakla, şimdiki gibi ülkenin iç ticaretini kolaylaştıracak yerde, çok geçmeden, o ticaretin sırtında sunturlu bir yük olurlar. Bütün ağır malların ülkenin bir yanından ötekine taşınması masrafı, çok geçmeden öylesine artar, bunun sonucu olarak bütün bu tür malların sürüleceği pazar çok geçmeden öylesine daralır ki, üretimleri büyük ölçüde tavsar ve ülkenin yerli sanayisinin en önemli kolları bütün yok olur.

İkincisi, taşıtlarından, ağırlıklarına oranlanarak alınacak bir vergi, ancak yolların onarılması amacı ile tahsis edildiğinde eşitliğe uygun bir vergi

olduğu halde, herhangi bir başka amaca, ya da devletin her zamanki gereksinmelerinin giderilmesine tahsis edildiğinde eşitliğe aykırı bir vergidir. Yalnızca yukarıda belirtilen amaca tahsis edildiğinde, her araba, tamamıyla yolları aşındırıp yıpratmasının karşılığını ödüyor varsayılır. Ama herhangi bir başka amaca tahsis edildi mi, her araba o aşınma ve yıpranmadan daha çoğunun karşılığını ödüyor ve devletin bir başka gereksinmesinin karşılanmasına katkıda bulunuyor varsayılır. Fakat, yol kapısı bacı, malların fiyatını değeri oranında değil ağırlığı oranında artırdığından, daha çok bunu değerli ve hafif malların tüketicileri değil, kaba ve hacimli malların tüketicileri öder. Demek ki, bu vergi ile karşılanması düşünülmüş olabilecek devlet ihtiyacı daha çok, zenginin sırtından değil yoksulun sırtından; onu karşılamaya en gücü yetenlerin kesesinden değil, hiç gücü yetmeyenlerin kesesinden karşılanır.

Üçüncüsü, hükümet herhangi bir zamanda şoselerin onarılmasını savsasa, yol kapısı baçlarının herhangi bir kısmının uygun biçimde tahsisini zorlamak şimdikinden daha da güç olur.

Bu biçim devşirilen bir gelirin hiçbir kısmı, her zaman tahsis edilmek gereken biricik amaca tahsis edilmeksizin, halkın sırtından böylece büyük bir gelir toplanabilir. Şoselerin mütevellilerindeki düşkünlük ve yoksulluk yüzünden onları kusurlarını düzeltmeye zorlamak şimdi bazen güç oluyorsa; şurada varsayılan durumda zenginlikleri ve büyüklükleri, bunu on kat daha güçleştirir.

Fransa'da şoselerin onarılmasına ayrılan kaynaklar, doğrudan doğruya yürüten erkinin yönetimi altındadır. Bu kaynaklar kısmen Avrupa'nın çoğu bölgelerinde köy ahalisinin şoselerinin onarılmasına vermeye yükümlü tutuldukları sayısı belli günlük emekten, kısmen kralın öbür masraflarından kısarak devletin genel gelirinden vermeyi uygun gördüğü bir bölümünden oluşur.

Gerek Fransa'nın gerekse Avrupa'nın çoğu bölgelerinin eski kanunlarına göre, taşra ahalisinin emeği, kral kuruluna doğrudan doğruya bağımlı bulunmayan yöresel ya da ilkel yargıcın yönetimi altında idi. Şimdiki uygulamada ise taşra ahalisinin emeği olsun, belli bir ilde ya da mali bölgede ana yolların onarılması için kralın tahsisini uygun gördüğü herhangi bir başka kaynak olsun, tümüyle yönetim amirinin yönetimi altındadır. Yönetim amiri, kral kurulunca atanıp azledilen, oradan emir alıp

sürekli olarak onunla haberleşen bir memurdur. Mutlakiyetçiliğin[369] izlediği gidiş içinde, yürütme erkinin nüfuzu, devlet içindeki öbür her erkin nüfuzunu gitgide yutmakta; hangi kamu amacına ayrılmış olursa olsun, her gelir kolunun yönetimini, kendi ele almaktadır. Bununla birlikte, Fransa'da büyük posta yolları, yani ülkenin belli başlı kentleri arasında ulaşımı sağlayan yollar, genellikle düzgün halde tutulmakta; hatta kimi illerde, bunlar, bakımı için para toplanan İngiltere yollarının çoğundan enikonu üstün bulunmaktadır. Gelgelelim, sapa yol dediklerimiz, yani ülkedeki yolların çok daha fazlası, yüzüstü bırakılmış olup, bunlar çoğu yerde herhangi ağır bir arabaya hiç geçit vermezler. Kimi yerlerden, at sırtında bile gitmek tehlikeli olup, esenlikle bel bağlanabilecek tek taşıma aracı katırdır. Gösteriş düşkünü bir saray çevresi içinden kendini beğenmiş bakan, alkışları yalnız gururunu okşamakla kalmayıp, saraydaki itibarının artmasına da yardım eden, lordların sık sık gördükleri, bir ana yol türünden azametli ve parlak bir yapıt meydana getirmekten çoğu kez zevk duyabilir. Ama ne yapılsa çok göze çarpmayacak, ya da hiçbir gezginde en ufak bir hayranlık uyandırmayacak ve kısaca, son derece faydalı olmaktan başka iler tutar yeri bulunmayan çok sayıda küçük yapıtlar vücuda getirmek, her yönden, böyle büyük bir makam sahibinin dikkatine değmeyecek kadar bayağı ve solda sıfır bir iş gibi gelir. Onun için, bu tür bir yönetimde, bu gibi işler hemen hemen her zaman savsamaya uğrar.

Çin'de ve Asya'nın bir takım başka hükümetlerinde hem büyük yolların onarılmasını hem gidiş gelişe elverişli kanalların bakımını yürütme erki kendi üstüne almaktadır. Söylendiğine göre her ilin valisine verilen yönergede bu yönler kendisine hep öğütlenir, saray çevresince tutumun üzerinde yargıya varılırken, aldığı yönergenin o kısmına gösterir göründüğü özene pek bakılırmış. Nitekim bütün bu ülkelerde, fakat özellikle büyük yolların ve hele gidiş gelişe elverişli kanalların Avrupa'da bilinen benzerlerinin hepsinden pek üstün olduğu iddia edilen Çin'de, kamu yönetiminin bu koluna, söylendiğine göre, çok dikkat edilirmiş. Ama bu bayındırlık işleri üzerinde Avrupa'ya ulaşan söylentileri, genellikle şaşkın ve ağzı açık kalmış gezginleri, çoğu kez budala ve yalancı misyonerler yazar. Bunları daha aklı başında olanların gözleri incelese ve öykülerini daha sözüne inanılır tanıklar anlatsa, belki o denli hayrete değer görülmezler. Bernier'in Hindistan'daki bu tür bazı bayındırlık işleri için anlattıkları ondan daha kolay şaşkınlığa düşen öbür gezginlerin bunlara

değgin bildirdiklerine kıyasla pek çok sönük kalmaktadır. Yine, belki mümkündür ki, o ülkelerde, Fransa'da olduğu üzere, sarayda ve başkentte konuşma konusu olabilecek geniş yollara, büyük ulaşım araçlarına özen gösterilip bütün geri yanı ile ilgilenilmemiş bulunsun. Bundan başka, Çin'de, Hindistan'da ve Asya'nın daha bir takım hükümetlerinde, hükümdarın geliri hemen hemen baştan aşağı, toprağın yıllık ürününün artış ve düşüşü ile birlikte yükselip alçalan bir arazi vergisinden ya da toprak rantından oluşur. Bundan ötürü, hükümdarın büyük çıkarı, yani geliri, bu gibi ülkelerde, ister istemez ve doğrudan doğruya toprağın ekilip biçilmesine, mahsulünün büyüklüğüne ve değer tutarına bağlıdır.

Fakat o mahsulü imkân ölçüsünde hem çoğaltmak hem değerlendirmek için, ona elden geldiğince geniş bir pazar bulmak; dolayısıyla da, ülkenin ayrı ayrı bütün bölgeleri arasında en serbest, en kolay ve masrafı en az olan ulaşımı kurmak gerekir. Bu da ancak, en iyi yollar ve gidiş gelişe en elverişli kanallar aracılığıyla kabil olabilir. Ama Avrupa'nın hiçbir yerinde, hükümdar geliri çokluk bir arazi vergisinden ya da toprak rantından meydana gelmez. Avrupa'nın bütün büyük krallıklarında, bu gelirin çoğu, belki sonunda toprağın ürününe dayanabilir, ama bu bağlılık ne öyle doğrudan doğruya ve ne de o denli açık seçiktir. Onun için, Avrupa'da hükümdar, toprak mahsulünün gerek miktar gerek değer bakımından artmasını kolaylaştırmak ya da ana yollar ve kanallar bulundurarak o mahsule en geniş piyasayı sağlamak bakımından kendini pek doğrudan doğruya vazifeli görmez. Dolayısıyla yürütme erkinin, Asya'nın kimi yerlerinde, kamu yönetiminin bu kolunu pek kusursuz yürüttüğü gerçek de olsa –olup olmadığı pek belli değildir sanıyorum– Avrupa'nın herhangi bir yerinde işler böylece olup giderken, o erkin bunun yönetimini enikonu başarabilmesine en küçük olasılık yoktur.

Nitelik bakımından, kendi masraflarını karşılayacak hiçbir gelir getiremeyip, sağladıkları kolaylık hemen hemen belli bir yerle ya da bölge ile sınırlı bayındırlık işleri bile yönetimi hep yürütme erkinin elinde bulunmak gereken devletin genel gelirine kıyasla, yöresel ya da ilsel bir yönetimin kullandığı yöresel ya da ilsel bir gelir ile her zaman daha iyi devam ettirirler. Londra sokaklarının aydınlatılması ve düzeltilmesi işi, masrafı hazineden olmak üzere yapılsa, şimdiki gibi ya da hatta bunca az masrafla iyi aydınlatılmasına ve iyi kaldırım döşenmesine ihtimal var mıdır? Bundan başka, masraf, Londra'daki her belli sokağın, mahallenin ya

da bucağın ahalisinden alınan yöresel bir vergi ile tahsil edileceğine; bu takdirde, devletin genel gelirinden karşılanır ve dolayısıyla, ülkenin, Londra sokaklarının aydınlatılmasından ve düzeltilmesinden çoğu hiçbir bakıma fayda görmeyen bütün ahalisinden toplanan bir vergi ile tahsil edilmiş olur.

Yöresel ya da ilsel bir gelirin yöresel veya ilsel yönetimine bazen karışan suiistimaller göze ne denli büyük görünürse görünsün, gerçekte, büyük bir imparatorluk gelirinin yönetiminde ve sarfında çoğu kez olanlara kıyasla, hemen hemen hep pek azdır. Üstelik bunlar çok daha kolay giderilir. Büyük Britanya'da, sulh yargıçlarına bağlı yöresel yönetimin ya da il yönetiminin emrinde, taşra halkının ana yolların onarılması için vermeye zorunlu tutuldukları altı günlük emek belki her zaman pek akla sığar biçimde uygulanmamakla birlikte, yükümlülüğün yerine getirilmesi için zorbaca ya da kıyasıya davranıldığı hemen hemen hiç olmamıştır. Fransa'da, il yönetim amirlerinin buyruğu altındaki uygulama, her zaman daha akla uygun biçimde olmayıp, yükümlülüğün yerine getirilmesi için çok defa, pek zorbaca ve kıyasıya davranılır. Bu memurların, kendilerini öfkelendirmek bahtsızlığına uğrayan bir mahalleliyi ya da communauté'yi cezalandırmak için başlıca zulüm araçlarından bir tanesi, adıyla sanıyla, bu tür Corvéé'lerdir.[370]

Ticaretin Belli Kollarını Kolaylaştırmak İçin Gerekli Bayındırlık İşlerin ve Kamu Kurumları Üzerine

Yukarıda anılan kamu işlerinin ve kamu kurumlarının amacı, ticareti genel olarak kolaylaştırmaktır. Fakat, ticaretin belli kollarına kolaylık sağlamak için, yine belli ve olağanüstü bir masraf isteyen belli kurumlara gerek vardır.

Ticaretin barbar ve uygarlaşmamış uluslarla yapılan belli kolları olağanüstü desteğe gerek gösterir. Afrika'nın batı kıyısıyla ticaret yapan tacirlerin mallarına şöylesine bir mağazanın ya da tüccar yazıhanesinin sağlayabileceği güven azdır. Barbar yerlilerden korunabilmeleri için, bunların konulduğu yerin epeyce tahkim edilmiş[371] olması gerekir. Hindistan yönetimindeki karışıklıkların, o yumuşak başlı ve uysal halk arasında da böyle bir tedbiri gerekli kıldığı düşünülmüş; o ülkede gerek İngiliz gerek Fransız Doğu Hint Ortaklığı'na, canlarının ve mallarının güven altına alınması bahanesiyle ellerindeki ilk kaleleri kurmalarına izin

verilmişti. Ülkesi içinde yabancılar elinde tahkimli herhangi bir yer bulunmasına güçlü yönetimin göz yummayacağı öteki milletlerde hem kendi yurttaşları arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıklar üzerinde kendi âdetlerine göre karar verebilecek hem yerlilerle aralarındaki anlaşmazlıklarda resmi kimliği dolayısıyla daha yetkiyle işe karışacak herhangi bir özel kişiden umabileceklerinden daha etkili şekilde onları kayırabilecek bir büyükelçi, elçi ya da konsolos bulundurulması gerekebilir. Ne savaş ne ittifak amaçlarının herhangi bir biçimde gerek göstermeyeceği yabancı ülkelerde, ticaret çıkarları, elçiler bulundurulmasını çoğu zaman gerekli kılmıştır. İstanbul'a bir büyükelçi atanmasına ilkin, Türkiye Ortaklığı ticareti sebep oldu. Rusya'daki ilk İngiliz büyükelçilikleri, sırf, ticari çıkarlardan ötürü vücut buldu. İhtimal ki, bütün komşu ülkelerde, barış zamanında da sürekli olarak oturan büyük ya da orta elçiler bulundurmak âdetini, Avrupa'nın türlü devletlerinin uyrukları arasında bu çıkarların ister istemez sebep olduğu devamlı çatışmalar ortaya çıkarmıştır. Eski zamanlarda bilinmeyen bu âdet, öyle görülüyor ki, on beşinci yüzyılın sonundan ya da on altıncı yüzyılın başından daha gerilere gitmemektedir; yani ticaretin Avrupa milletlerinin çoğuna ilk yayılmaya başlamasından ve onların ticaret çıkarlarının ilk gözetmeye başladıkları zamandan eski değildir.

Ticaretin herhangi belli bir kolunu kayırmanın sebep olabileceği olağanüstü masrafın, o belli koldan alınacak ılımlı bir vergi ile karşılanması; örneğin, tacirlerin o ticarete ilk girerken ödeyecekleri ılımlı bir aidat[372] ile, ya da hakka daha uygun olmak üzere, o ticaretin yapıldığı belli ülkelere soktukları yahut oralardan ihraç ettikleri mallardan alınacak yüzde şu kadarlık belli bir resimle karşılanması akla aykırı gelmez. Söylentiye göre, gümrük resimlerinin ilkin ortaya konuluşuna, ticaretin genellikle korsanlardan ve deniz haydutlarından korunması sebep olmuştur. Ticaretin genel olarak korunması masrafını çıkarmak için ticarete genel bir vergi koymak akla sığar sayıldığına göre, ticaretin belli bir kolunun korunması masrafını karşılamak için o kola özgü bir vergi koymak aynı derecede akla uygun gelmek gerekir.

Ticaretin genel olarak korunması, devlet varlığının savunulması için hep temelden gerekli, ve bundan ötürü yürütme erkine ait bir ödev sayılmıştır. Onun için; genel gümrük resimlerinin devşirilip sarf edilmesi hep yürütme erkine bırakılmıştır. Gelgelelim, ticaretin belli bir kolunun korunması,

ticaretin genel olarak korunmasının bir parçasını oluşturur; dolayısıyla, yürütme erkinin ödevleri arasındadır ve milletlerin her zaman bir yaptığı bir yaptığını tutsa, bu tür belli korunma amaçlarıyla devşirilen belli resimlerin, aynı tarzda hep yürütme erkinin buyruğu altında bırakılması gerekirdi. Şu var ki, birçok başka konuda olduğu gibi, bunda da, milletlerin bir yaptığı her zaman bir yaptığını tutmamıştır. Avrupa'nın ticaretçi devletlerinin çoğunda, belli tacir ortaklıkları, hükümdarın ödevinin bu kısmının yapılmasını, onunla ister istemez ilişkisi bulunan bütün yetkilerle birlikte kendilerine emanet etmesi için kanun koyucuyu kandırmakta el çabukluğu göstermişlerdir.

Devletin yapmayı basirete[373] uygun görmeyebileceği bir denemeyi, bu ortaklıklar kendi keselerinden yaparak, birtakım yeni ticaret kollarının yaratılmasında belki faydalı olmuşlarsa da, gel zaman git zaman bunlar, genellikle ya sıkıntı verecek duruma ya işe yaramaz hale gelmişler ve ticareti ya çığırından çıkarmışlar, ya avuçları içinde kıskıvrak bağlamışlardır.

Bu ortaklıklar, hisseli bir sermaye ile ticaret etmeyip de gerekli ehliyeti[374] bulunan herhangi bir kimseyi (biraz aidat ödemesi ve ortaklık yasalarına boyun eğmeye rıza göstermesi halinde, her üye kendi sermayesiyle ve rizikosu kendine ait olmak üzere ticaret ederek) aralarına kabul etmek zorunda tutulurlarsa, bunlara yasal ortaklıklar denilir. Her üye ortaklaşa kârı ya da zararı, sermayedeki payı oranında bölüşmek üzere, hisseli bir sermaye ile ticaret ettiklerinde, bunlara hisseli sermaye ortakları denilir. İster yasal olsun, ister hisseli sermayesi olsun, bu gibi ortaklıkların tekelci ayrıcalıkları bazen vardır, bazen yoktur.

Yasal ortaklıklar, çeşitli Avrupa ülkelerinin hepsinde, kent ve kasabalarda pek yaygın olan esnaf loncalarını her bakımdan andırırlar ve aynı türden bir nevi genişletilmiş tekellerdir. Bir kasabalı, lonca örgütü kapsamına giren bir zanaatı, nasıl ki önce loncaya girip ruhsatını almaksızın yürütemiyorsa; devletin hiçbir uyruğu da ondan yana yasal bir ortaklık kurulmuş bulunan herhangi bir dış ticaret kolunda, önce o ortaklığa üye olmadan, çoğu hallerde kanuna uygun biçimde çalışamaz. Giriş şartlarına uyma güçlüğünün çok ya da az; ortaklık yöneticilerinde yetkinin geniş veya dar olmasına; ya da ticaretin çoğunu kendilerine ya da belli arkadaşlarına hasredebilecek biçimde, bu yönetim gücünün ellerinde az veya çok

bulunmasına göre; tekelin sıkılığı artar ya da azalır. Yasal ortaklıkların en eskilerinde çıraklık ayrıcalıkları, öbür esnaf örgütlerinde olanın aynı idi ve ortaklık üyelerinden biri yanında hizmet süresini dolduran kimseye ya aidat ödemeksizin ya başkalarından alınana göre çok daha az aidat ödeyerek üye olma hakkı veriyordu. Kanun önlemedikçe, alışılmış bulunan lonca zihniyeti bütün yasal ortaklıklarda ağır basar. Kendi huylarına göre davranmalarına müsaade edildi mi, her zaman rekabeti imkân ölçüsünde az sayıda kimseye hasretmek için, ticareti birçok yük getiren düzenlemelere bağımlı tutmaya bakmışlardır. Kanun onları bunu yapmaktan alıkoyunca, büsbütün işe yaramaz olmuşlar, anlamları kalmamıştır.

Bugün Büyük Britanya'da, dış ticaret için var olan yasal ortaklık, eski uzak ülkeler tacirlerinin ortaklığı olup, şimdi genellikle Hamburg Ortaklığı, Rusya Ortaklığı, Doğueli Ortaklığı, Türkiye Ortaklığı ve Afrika Ortaklığı adını taşımaktadır.

Hamburg Ortaklığı'na giriş şartları, söylentiye göre, şimdi pek kolay olup, yöneticiler kendilerinde o ticareti herhangi bir bakıma sıkıcı, kısıntılara ya da düzenlemelere bağımlı kılacak yetkiyi ya bulamamakta ya da hiç değilse bu ara kullanmamaktadırlar. Bu her zaman böyle değildir. Geçen yüzyılın ortalarında giriş aidatı elli lira, bir zamanlar ise yüz lira idi ve söylentiye göre ortaklık kimseye aman vermiyordu. 1643'de, 1645'de ve 1661'de İngiltere'nin batı bölgesindeki çuhacılar ve örgütlenmiş esnaf, bu ortaklıktan, ülkenin ticaretini zapt ve sanayisini sıkboğaz eden tekelciler diye parlamentoya yakındılar. Gerçi, bu sızlanmalar üzerine parlamentodan hiçbir karar çıkmadı ama; ihtimal ki, ortaklığı, tutumuna yeniden bir çeki düzen vermek zorunda bırakacak kadar ürkütmüş oldular. Hiç değilse, o zaman bu zaman ortaklık aleyhine sızlanma olmamıştır. III. William'ın 10'uncu ve 11'inci saltanat yıllarında çıkarılan kanunların 6'ncı bölümü gereğince, Rusya Ortaklığı'na giriş aidatı beş liraya indirildi. II. Charles'ın 25'inci saltanat yılındaki kanunların 7'nci bölümü ile de Doğueli Ortaklığı'na giriş aidatı kırk şiline indirildi; aynı zamanda, İsveç, Danimarka ve Norveç, Baltık Denizi'nin kuzey yanındaki bütün ülkeler, ortaklığın tekelci beratından çıkarıldı. Bu iki parlamento kararına, ihtimal ki, o ortaklıkların davranış biçimi sebep olmuştu. Daha önceleri, Sir Josiah Child gerek bu ortaklıkların gerek Hamburg Ortaklığı'nın kimseye soluk aldırtmadığını belirtmiş ve her birinin beratına giren ülkelerle o sırada yaptığımız ticaretin acıklı durumunu, onların kötü yönetiminden bilmişti.

Bu gibi ortaklıklar, şimdiki zamanda her ne kadar ortalığı pek kasıp kavurmasalar da, kuşku yok ki, hiçbir işe yaramamaktadırlar. Gerçekte, yasal bir ortaklık hakkında her zaman insaf ile yapılabilecek en büyük övgü yalnızca bir işe yaramayışıdır. Yukarıda anılan ortaklıkların da, öyle görülüyor ki, her üçü birden bu övmeyi, şimdiki durumlarıyla hak etmektedirler.

Türkiye Ortaklığına giriş aidatı eskiden, yaşı yirmi altıdan aşağı olan herkes için yirmi beş lira, o yaşı geçmiş olan herkes için elli lira idi. Tacirlerden başkası oraya giremiyordu; bu, bütün dükkâncılarla perakendecileri ortaklık dışı bırakan bir kayıttı. Bir tüzük maddesi gereğince, İngiliz mamulleri, fark gözetilmeksizin herkesin yararlanmasına açık bulunan ortaklık gemilerinden başkasıyla Türkiye'ye ihraç edilemiyordu. Bu gemiler her zaman Londra limanından yola çıktıkları bu kısıtlama, ticareti, masrafı ağır olan o limanla ve yalnızca Londra'da ve dolayında oturan tacirlerle sınırlandırdı. Bir başka tüzük maddesi gereğince, Londra'nın yirmi millik çevresi içinde oturup da Londra'nın gedikli hemşerisi olmayan kimse, üyeliğe kabul edilemiyordu. Bu bir başka kısıtlama ki, yukarıdakine eklenince, Londra'nın gedikli ahalisinden başkasını, ister istemez ortaklık dışı bırakıyordu. Bu herkesçe yararlanılan ortaklık gemilerinin ne zaman yüklenip ne zaman yola çıkacakları, tümden ortaklık yöneticilerinin eline kalmış olduğundan, çok geç başvurduklarını iddia edebilecekleri öbür kimseleri açıkta bırakarak, yöneticiler bunlara kendi mallarını ya da kendi arkadaşlarının mallarını kolayca doldurabilirlerdi. Onun için, şu haliyle bu ortaklık neresinden bakılsa, aman vermez, göz açtırmaz bir tekeldi. Bu suiistimaller,[375] II. George saltanatının 26'ncı yılındaki kanunların 18' inci bölümünün meydana gelmesine sebep oldu. Bu kanun hiçbir yaş gözetmeksizin, yahut yalnızca tacir ya da Londra hemşerisi olmak bakımından hiçbir kısıntı koymaksızın, giriş aidatını herkes için yirmi liraya indirmekte ve bütün bu gibi kimselere, Büyük Britanya'nın bütün limanlarından Türkiye'nin herhangi bir limanına ihracı yasak edilmemiş bütün İngiliz mallarını ihraç etme serbestliği vermekte; hem genel gümrük resimlerini hem ortaklığın gerekli masraflarını karşılamak için konulan özel resimleri ödemek ve aynı zamanda, Türkiye'de oturan İngiliz büyükelçisi ile konsoloslarının kanunlu nüfuzuna ve ortaklığın yolu yordamıyla çıkarılmış tüzüklerine boyun eğerek, ithali yasak edilmemiş bütün Türk mallarını oradan ithal etme

serbestliği vermektedir. Bu tüzüklerden ötürü meydana gelebilecek herhangi bir zulmü önlemek üzere, aynı kanunda şu hüküm vardı: Bu kanunun çıkmasından sonra konulacak herhangi bir tüzük dolayısıyla ortaklık üyelerinden herhangi yedisi, kendilerini zarara uğramış sayarlarsa, başvurma tüzüğü çıkarılmasından başlayarak on iki ay içinde yapılmak şartıyla, Ticaret ve Sömürgeler Kurulu (şimdi bunun yerini devlet danışma meclisinin bir komisyonu almıştır) başvurabilirler; eğer herhangi yedi üye, bu kanunun kabulünden önce çıkarılmış herhangi bir tüzük yüzünden kendilerini zarara uğramış sayarsa, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra on iki ay içinde yapılmak şartıyla, aynı biçimde bir başvurmada bulunabilirler. Ancak, büyük bir ortaklığın bütün üyelerinin özel bir tüzüğün tehlikeli eğilimini keşfetmesi için bir yıllık tecrübe her zaman yetmeyebilir. İçlerinden birkaçı bunun sonradan farkına varırsa, herhangi bir yarasına merhem olmak, ne Ticaret Kurulu'nun, ne danışma meclisi komisyonunun elinden gelir. Bundan başka gerek bütün yasal ortaklıkların gerekse bütün öbür esnaf örgütlerinin tüzüklerinden çoğunun amacı, zaten üye bulunanları ezmekten çok, başkalarının üye olma hevesini kırmaktadır. Bu ise, yalnızca ağır bir aidat ile değil, daha birçok başka entrikayla yapılabilir. Bu gibi ortaklıklar, hiç şaşmadan kârlarının kertesini hep ellerinden geldiğince yükseltmeye; hem ihraç hem ithal ettikleri malların piyasasında bunların mevcudunun ellerinden geldiğince eksik olmasına bakarlar. Bu da ancak, rekabeti kısmakla ya da yeni girişimcilerin o ticarete girmesine ket vurmakla olabilir. Kaldı ki, yirmi liralık bir aidat bile, herhangi bir kimsenin devam amacıyla, Türkiye ticaretine girme isteğini kırmaya belki yetmeyebilir ama, hava oyuncusu bir tacirin, yalnız bir tek işin tehlikesini göze alma hevesini baltalamaya yetebilir. Bütün zanaatlarda, esaslı biçimde yerleşmiş bulunan esnaf, tüzel kişilik haline gelmiş olmasalar da, kârları yükseltmek üzere doğal şekilde birleşirler; kârların, hava oyuncusu tacirlerin ara sıra olan rekabetleriyle, normal düzeylerinde tutulması hiçbir bakıma olası değildir.

Türkiye ticareti, bu parlamento kararıyla herkese bir dereceye dek açılmış olmakla birlikte, birçok kimseler onu hâlâ büsbütün serbest olmaktan pek uzak görmektedirler. Bir büyükelçi ve iki üç konsolos bulundurma masrafına Türkiye Ortaklığı katılmaktadır. Devletin öbür elçileri gibi, bunların da bütün masrafı devletçe sağlanmak ve o ticaret Haşmetli Kral'ın bütün uyruklarına açık tutulmak gerekir. Ortaklıkça, tüzel kişiliğin bu ve

öteki amaçları için toplanan çeşitli vergiler, devletin bu gibi elçiler bulundurmasını mümkün kılmaya yetecek bir gelirden çok daha fazlasını getirebilir.

Sir Josiah Child'ın gözlemine göre, yasal ortaklıklar, ticaret ettikleri ülkelerde çoğu kez devletin elçilerin beslemekle birlikte, hiçbir zaman kale ya da kışla bulundurmamışlar; hisseli sermaye ortaklıkları ise, çoğu kez bulundurmuşlardır.

Gerçekte de, öyle görülüyor ki, bu tür hizmetler için yasal ortaklıklar, hisseli sermaye ortaklıklarına nazaran çok daha elverişsizdir. Birincisi, bu tür yasal bir ortaklığın yöneticilerinin, çıkarı için böyle kaleler ve garnizonlar bulundurulan ortaklık genel ticaretinin gelişmesinde özel bir çıkarı yoktur. Hatta o genel ticaretinin kesat gitmesi, rakiplerinin sayısını azaltarak hem daha ucuza satın almalarını hem daha pahalıya satmalarını mümkün kılmakla, çoğu kez onların kendi kişisel ticaretlerinin ekmeğine yağ sürebilir. Tersine, hisseli bir sermaye ortaklığının yöneticilerinin, yalnızca yönetimine verilen ortaklara sermaye ile yapılan kârlardan payları olduğu için, bunların çıkarı ortaklığın genel ticaretinin çıkarından ayrılabilecek, kendilerine özgü kişisel ticaretleri yoktur. Bunların kişisel çıkarı, ortaklığın genel ticaretinin yolunda gitmesine, onun savunulması için gerekli kaleler ve kışlalar bulundurulmasına bağlıdır.

Bundan ötürü kale ve kışla bulundurmanın ister istemez gerektirdiği sürekli ve özenli dikkatin onlarda var olması ihtimali daha çoktur. İkincisi, hisseli bir sermaye ortaklığının yöneticilerinin üstünde her zaman büyük bir sermayenin; ortaklığın hisseli sermayesinin yönetimi işi vardır. Onlar, bunun bir kısmını bu gibi gerekli kalelerle kışlaların yapımında, onarılmasında ve bakımında pekâlâ sık sık kullanabilirler. Ama yasal bir ortaklığın yöneticileri üstünde ortaklaşa sermayenin yönetimi işi olmadığından, bunlarda, giriş aidatından ve ortaklık ticaretine konulan tüzel kişiliğe ait resimlerden doğan iğreti gelirden başka, bu yolda kullanılabilecek akça yoktur. Dolayısıyla, bu gibi kaleler ve kışlalar bulundurulmasıyla uğraşmakta çıkarı aynı olmakla birlikte, o uğraşmanın verimli kılınabilmesi için, aynı güç onlarda binde bir bulunabilirler. Bir elçi bulundurmak, hemen hemen hiçbir özen istemediği ve topu topu çoğumsanmayacak sınırlı bir masrafı gerektirdiği için, yasal bir ortaklığın hem huyuna hem gücüne çok daha uygun düşen bir iştir.

Ama, Sir Josiah Child'ın zamanından çok sonra, 1750'de, yasal bir ortaklık –Afrika ile alışveriş eden şimdiki tacirler ortaklığı– kuruldu; ilkin Blanc Burnu ile Ümit Burnu arasındaki bütün İngiliz kaleleriyle kışlalarının, sonra da yalnız Rouge Burnu ile Ümit Burnu arasındakilerin bakımı ile özellikle görevlendirildi. Bu ortaklığı kuran kanunun (II. George'un 23'üncü saltanat yılı, bölüm 31) iki ayrı amaç gözettiği görülüyor: birincisi, yasal bir ortaklığın yöneticilerine doğal gelen ezici ve tekelci zihniyeti etkin biçimde dizginlemek; ikincisi, onları kendilerine doğal gelmeyen kale ve kışla bakımıyla uğraşmaya imkân ölçüsünde zorlamak.

Bu amaçlardan birincisi için, giriş aidatı kırk şilin olarak kısıtlanmıştır. Ortaklığın, tüzel kişilik sıfatıyla ya da hisseli bir sermaye üzerinden ticaret etmesi, ortaklaşa mühür ile taahhüt ederek para borçlanması, yahut Britanya uyruğu olan ve aidat ödeyen herkesin serbestçe her yerde yapabileceği ticarete herhangi bir bakıma kısıntılar koyması yasak edilmiştir. Yönetim Londra'da toplanan, fakat ortaklığın Londra, Bristol ve Liverpool'daki üyelerince, her yıl her kentten üçer tane olmak üzere, seçilen dokuz kişilik bir komisyondadır. Komisyonun hiçbir üyesi üst üste üç yıldan çok hizmette kalamaz. Komisyonun herhangi bir üyesini Ticaret ve Sömürgeler Kurulu (şimdi Danışma Meclisinin Komisyonu) savunmasını dinledikten sonra görevinden çıkarabilir. Komisyonun Afrika'dan zenci ihraç etmesi ya da Büyük Britanya'ya herhangi bir şekilde Afrika malı ithal etmesi yasaktır. Ancak, üstünde kalelerle kışlaların bakımı görevi bulunduğu için, komisyon o amaçla Büyük Britanya'dan Afrika'ya türlü cinsten mal ve gereç ihraç edebilir. Londra, Bristol ve Liverpool'daki kâtipleriyle acentelerinin maaşları, Londra'daki yazıhanesinin kirası ve İngiltere'deki bütün öbür yönetim komisyon ve acentelik masrafları için, komisyona, ortaklıktan alacağı paradan sekiz yüz lirayı geçmeyen bir tutar bırakılmaktadır. Bu çeşitli masrafların görülmesinden sonra, komisyon üyeleri, bu tutardan arta kalanı, zahmetlerinin karşılığı olarak uygun gördükleri biçimde aralarında paylaşabilirler. Bu kuruluş ile, tekel zihniyetine iyiden iyiye gem vurulacağı ve bu amaçlardan birincisinin yeterince yerine geleceği umulabilirdi. Fakat anlaşılan, öyle olmadı. III. George'un 4'üncü saltanat yılındaki kanunların 20'nci bölümü gereğince, bütün eklentileriyle birlikte Senegal kalesi, Afrika ile alışveriş eden tacirler ortaklığına emanet edilmişti; oysa ertesi yıl (III. George'un 5'inci saltanat yılındaki kanunların 44'üncü bölümü ile) hem

Senegal ve eklentileri hem de Güney Berberiye'de Sallee limanından Rouge Burnu'na dek bütün kıyı, o ortaklığın nüfuz çevresinden çıkarılıp, hükümdara verildi; oraları ile yapılacak ticaretin Haşmetli Kral'ın bütün uyruklarına açık olduğu ilan edildi. Ortaklığın, ticareti engelleyip, bir tür yolsuz tekel kurduğundan kuşkulanılmıştı. Gelgelelim, II. George'un 23'üncü saltanat yılındaki kanunların koyduğu düzenlemeler uyarınca ortaklığın bunu nasıl yapabildiğini anlamak pek kolay değildir. Bununla birlikte, (gerçeğin her zaman en inanılır belgeleri olmayan) Avam Kamarası görüşmelerinin tutanaklarında, görüyorum ki, ortaklık bu suçla itham edilmiştir. Dokuzlar komisyonu üyelerinin hepsi tacir olduklarından ve çeşitli kaleleriyle yerleşim yerlerindeki valilerle vekillerin hepsi kendilerine bağımlı bulunduğundan, onların gönderdikleri mallarla yaptıkları siparişlere, valilerle vekillerin gerçek bir tekel yaratacak olan özel özeni göstermiş bulunmaları ihtimalden uzak değildir.

Bu amaçlardan ikincisi için, yani kalelerle kışlaların bakımı için, parlamento ortaklığı genellikle yaklaşık 13.000 İngiliz lirası tutan yıllık bir tutar ayırmıştır. Bu tutarın gereği gibi tahsisi üzerinde komisyon, her yıl Hazine Divanı'nın imza yetkili üyesine, ardından bu hesap parlamentoya sunulmak üzere, hesap vermek zorundadır. Gelgelelim, milyonların tahsisine böylesine az aldırış eden parlamentonun, yılda 13.000 İngiliz lirasının tahsisine pek aldırış etmesi olası değildir. Mesleği ve yetiştirme tarzı dolayısıyla, Hazine Divanı üyesinin kalelerle kışlaların masrafı ne olmak gerektiğini iyiden iyiye bilmesi umulmaz. Gerçekte, Haşmetli Kral'ın donanmasındaki kaptanlar ya da Deniz Kurulu'nca atanarak görev alan herhangi başka subaylar, kalelerle kışlaların durumunu inceleyip gözlemlerini o kurula bildirebilirler. Ancak o kurulun, öyle görülüyor ki, ne komisyon üzerinde doğrudan doğruya nüfuzu, ne de tutumunu inceleyebileceği kimseleri cezalandırmak için bir yetkisi yoktur. Kaldı ki, Haşmetli Kral'ın donanmasındaki kaptanların, tahkim fennini her zaman adamakıllı bildikleri düşünülmez. Halkın ya da ortaklığın parasını düpedüz zimmetine geçirmekten yahut yemekten başka herhangi bir suç dolayısıyla, bir komisyon üyesinin uğrayabileceği en ağır ceza öyle görülüyor ki, yalnızca üç yıl süre ile yararlanılabilen ve o süre içinde bile meşru kazancı pek az tutan bir hizmetten uzaklaştırılmaktır. Hiçbir zaman o ceza korkusu üyeyi, görülmesinde başkaca bir çıkarının bulunmadığı bir işe sürekli ve özenli bir dikkat sarfına zorlamaya yetecek kadar etkin bir neden olamaz.

Parlamentonun birkaç kez olağanüstü ödenek verdiği bir iş olan, Gine kıyısı üzerindeki Burun Yalısı Hisarı'nın[376] onarılması için, komisyon, İngiltere'den tuğla ve taş göndermiş bulunmakla suçlandırılmıştır. Üstelik böyle uzun bir yola gönderilen bu tuğlalarla taşlar nitelikçe o kadar kötü imiş ki, söylentiye göre, onlarla onarılan duvarları yeni baştan, temelinden yapmak gerekli olmuş. Rouge Burnu'nun kuzeyine düşen kalelerle kışlalar doğrudan doğruya yürütme erkinin yönetimi altındadır; bakım masrafları devlet tarafından karşılanır. O burnun güneyine düşen ve bakımları hiç değilse kısmen yine devlet kesesinden sağlanan kalelerle kışlalar niye ayrı bir yönetim altında bulunsun? Bunun için akla sığar bir neden düşünmek bile öyle görülüyor ki, pek kolay değildir. Cebelitarık kışlalarıyla Minorca kışlalarından yana asıl amaç ya da bahane, Akdeniz ticaretinin korunması idi. Bu kışlaların bakımı ile yönetimi pek haklı olarak, Türkiye Ortaklığı'na değil, hep yürütme erkine bağlanmıştır. O erkin yüceliğini ve ağırbaşlılığını daha çok, egemenliğinin kapsamı oluşturur. O egemenliği savunmanın gereklerine, özen göstermede yürütme erkinin geri kalmasına pek olasılık yoktur. Nitekim Cebelitarık'taki ve Minorca'daki kışlalar hiç ilgisizliğe uğramamıştır. Minorca iki kez zapt edilmiş ve ihtimal ki, artık bir daha geri gelmemecesine elden gitmiş olduğu halde, bu felaketin, yürütme erkini herhangi bir savsamasından bilindiği bile olmamıştır. Ama, bu masraflı kışlaların her ikisinin de başlangıçta İspanya Krallığı'ndan koparılışlarındaki amaç bakımından hiçbir zaman için, pek az bile gerek bulunduğunu ima ediyormuşum gibi anlaşılmasın. O kopuş, doğal müttefiki olan İspanya Kralı'nı İngiltere'den ayırmaktan ve Bourbon hanedanının iki ana kolunu, kan bağlarının hiçbir zaman birleştiremeyeceği derecede sıkı ve sürekli bir ittifak içinde kaynaştırmaktan başka hiçbir gerçek amaca belki hiçbir zaman yaramadı.

İster kral beratı ile, ister parlamento kararı ile kurulmuş olan hisseli sermaye ortaklıkları gerek yasal ortaklıklardan gerekse özel şirketlerden birçok bakıma ayrılırlar.

Önce, özel bir şirkette hiçbir ortak, ortaklığın rızası olmadan, payını bir başkasına devredemez, yahut ortaklığa yeni bir üye sokamaz. Bununla birlikte, yolu yordamı ile haber vermek şartıyla, her üye şirketten çekilebilir ve ortaklaşa sermayeden payının kendisine ödenmesini isteyebilir. Hisseli bir sermaye ortaklığında, bunun tersine, hiçbir üye kendi payının ödenmesini ortaklıktan isteyemez. Ama her üye onun rızası olmaksızın

payını bir başkasına devredebilir ve böylece, yeni bir üyeyi ortaklığa sokabilir. Hisseli bir sermayedeki payın değer tutarı, payın piyasada getireceği bedeldir ve sahibinin, ortaklık sermayesinde alacaklısı bulunduğu tutardan, herhangi bir oranda ya yukarı ya aşağı olabilir.

İkincisi, özel bir şirkette her ortak, ortaklıkça girişilen borçlar için servetinin tümü ile sorumludur. Hisseli bir sermaye ortaklığında, bunun tersine, her ortak ancak payının büyüklüğünce sorumludur.

Hisseli bir sermaye ortaklığının ticareti, hep bir yöneticiler kurulunca yönetilir. Gerçekte bu kurul, birçok bakımdan, bir mal sahipleri genel kurulunun sık sık denetimine bağımlıdır. Gelgelelim, bu mal sahiplerinden çoğunun ortaklık işinden bir şey anladıkları iddiasında oldukları seyrektir. Aralarında anlaşmazlık çabasının ağır basmadığı oldu mu, mal sahipleri işten yana hiç tasalanmaz; yöneticilerin kendilerine vermeyi uygun gördükleri altı aylık ya da yıllık temettüü öpüp başlarına korlar. Sınırlı bir tutar dışında, zahmet ve rizikodan yana başlarının böyle tümden dinç oluşu, servetlerini hiçbir bakıma herhangi özel bir şirket elinde bahta bırakmak istemeyen birçok kimseyi, hisseli sermaye ortaklıklarında talilerini denemeye heveslendirir. Onun için, bu tür ortaklıklar, çoğu kez herhangi bir özel şirketin göğsünü kabartacak miktara kıyasla çok daha fazla sermaye toplarlar. Güney Denizi Ortaklığı'nın ticaret sermayesi, bir zamanlar, otuz üç milyon sekiz yüz bin İngiliz lirasını aşıyordu.

İngiltere Bankası'nın, paylara bölünmüş sermayesi, şimdi, on milyon yedi yüz seksen bin lirayı bulmaktadır. Ama bu gibi ortaklıkların yöneticileri, kendi paralarından çok, başkalarının parasını kullanan kimseler olduklarından, özel bir şirketteki ortakların çoğu kez kendi paralarına karşı gösterdikleri aynı titiz uyanıklıkla onun üstüne titremeleri, bunlardan pek beklenemez. Zengin bir adamın vekilharçları gibi, bunlar, ufak tefek şeyler üstünde durmayı efendilerinin şerefine yakışmaz görme eğilimini gösterir ve kendilerini bundan pek kolay bağışlayıverirler. O yüzden, böyle bir ortaklığın işlerinin yönetiminde, hep, az çok savsaklık ve çarçur ağır basmak gerekir. Dış ticaret için olan hisseli sermaye ortaklıklarının, özel girişimcilerle seyrek olarak rekabete dayanabilmeleri, işte bundan dolayıdır. Onun için, tekelci bir ayrıcalık olmadan, bunların başarı gösterdikleri seyrektir. Ayrıcalıkları varken de, bunlar çoğu kez başarı gösterememişlerdir. Tekelci, bir ayrıcalık olmaksızın yaptıkları ticareti

genellikle kötü yönetmişlerdir. Tekelci bir ayrıcalık olunca, ticareti hem kötü yön etmişler hem kıskıvrak avuçlarına almışlardır.

Şimdiki Afrika Ortaklığı'nın selefi olan Afrika Kral Ortaklığı'nda, beratla verilmiş tekelci bir ayrıcalık vardır. Fakat bu berat bir parlamento kararı ile pekiştirilmediği için, devrimden biraz sonra, Haklar Bildirgesi'ne dayanılarak, o ticaret, Haşmetli Kral'ın bütün uyruklarına açık tutuldu. Hudson Körfezi Ortaklığı kanunlu hakları bakımından, Afrika Kral Ortaklığı ile aynı durumdadır. Tekelci beratı, bir parlamento kararı ile pekiştirilmemiştir. Güney Denizi Ortaklığının, ticaretçi bir ortaklık olarak devam ettiği sürece, parlamento kararıyla pekiştirilmiş tekelci bir ayrıcalığı vardı. Doğu Hint ülkeleriyle alışveriş eden şimdiki Birleşik Tacirler Ortaklığı'nın da, onun gibi ayrıcalığı vardır.

Afrika Kral Ortaklığı, Haklar Bildirgesi'ne karşın, bir süre dalavereciler demeye ve öyle imişcesine göz açtırmamaya devam ettiği özel girişimler karşısında, rekabette baş edemeyeceğini çabuk anladı. Ama 1698'de, özel girişimciler yaptıkları ticaretin çeşitli kollarının hemen hemen hepsinde, ortaklığın kaleleriyle kışlalarının bakımına harcanmak için, yüzde on üzerinden bir resme bağımlı tutuldular. Fakat bu ağır vergiye karşın, ortaklık rekabette yine baş edemedi. Ortaklığın sermayesi ve itibarı gitgide eridi. 1712'de borçları öylesine arttı ki gerek ortaklığın gerek alacaklılarının güveni için, özel bir parlamento kararına gerek olduğu düşünüldü. Konulan hükümde denildi ki, hem borçlarının ödenmesi için ortaklığa verilecek mehil bakımından hem de ortaklıkla bu borçlar üzerinde yapılması uygun görülebilecek herhangi bir başka anlaşma için, bu alacaklılardan sayıca ve alacak tutarı bakımından üçte ikisinin vereceği karar, öbürlerini de yükümlü kılacaktır. 1730'da işleri öylesine karışıktı ki, ortaklık, kuruluşunun tek amacı ve bahanesi olan kalelerle kışlalara büsbütün bakamayacak hale geldi. O yıldan başlayıp ortaklığın kesin olarak dağılmasına değin bu amaç için yılda on bin lira para tahsis edilmesini parlamento gerekli gördü. Ortaklık Batı Hint Adaları'na zenci taşıma ticaretinde yıllarca zarar ettikten sonra, sonunda 1732'de, bundan büsbütün vazgeçmeye; kıyıda satın aldığı zencileri Amerika ile iş yapan özel tacirlere satıp, memurlarını Afrika içerlerinde altın tozu, fildişi, boyalık ecza vb. alışverişinde çalıştırmaya karar verdi. Fakat ortaklığın bu daha kapanık alanlı alışverişteki başarısı, önceki geniş alanlı ticaretindeki başarısına kıyasla daha büyük olmadı. Gitgide işleri bozuldukça bozuldu. Sonunda, her yönden iflas etmiş bir

ortaklık durumuna geldiğinden, parlamento kararı ile feshedildi; kaleleriyle kışlaları, Afrika ile alışveriş eden tacirlerin şimdiki yasal ortaklığına verildi. Afrika Ortaklığı kurulmadan önce, Afrika ile ticaret için birbiri ardı sıra hisseli üç sermaye ortaklığı daha kurulmuştu. Hiçbirinin sonu gelmedi. Ama, parlamento kararıyla pekiştirilmemekle birlikte o zamanlar gerçek bir tekelci ayrıcalık anlattığı varsayılan tekelci beratlar hepsinde vardı.

Son savaşta uğradığı felaketlerden önce, Hudson Körfezi Ortaklığı'na talih, Afrika Kral Ortaklığı'na nazaran çok daha yaver gitmişti. Bu ortaklığın zorunlu masrafı çok daha azdır. Kaleler adıyla pohpohladığı çeşitli kol atma yer ve yurtlarında ortaklığın beslediği kimseler, söylentiye göre, yüz yirmi kişiyi geçmez. Ama buz yüzünden o denizlerde pek seyrek olarak altı veya sekiz haftadan çok kalabilen ortaklık gemilerini doldurmak için gereken kürk ve başkaca mal yükünü, önceden hazırlamaya bu kadarı yeter. Bir yükün böyle önceden hazırlanmış olması kolaylığını, özel girişimciler yıllarca elde edemezler; o olmadan da, öyle görülüyor ki, Hudson Körfezi ile ticaret etmeye olanak yoktur. Bundan başka, ortaklığın, yüz on bin lirayı geçmediği söylenen orta halli sermayesi, beratı içinde yer alan fakat acınacak durumdaki ülkenin bütün yahut hemen hemen bütün ticaretini ve ürün fazlasını zapt etmek olanağını vermeye yetebilir. Nitekim, özel girişimciler arasında, ortaklıkla rekabet ederek o ülkeyi ticarete kalkışan, hiçbir zaman olmamıştır. Dolayısıyla, kanun açısından hakkı olmasa bile, bu ortaklık, tekelci bir ticaretten, gerçekte her zaman yararlanmıştır. Bunların hepsinden önemli olarak, bu ortaklığın orta halli sermayesi, söylentiye göre, sayısı pek az tutan sahipler arasında üleşilmiştir. Ama sahip sayısı az, sermayesi orta halli olan hisseli bir sermaye ortaklığı, nitelikçe özel bir şirkete pek yaklaşır ve hemen onun kadar uyanıklık ve dikkat gösterebilir. Onun için, Hudson Körfezi Ortaklığı'nın bu türlü türlü üstünlükler dolayısıyla, son savaştan önce, ticaretini epey başarı ile yürütebilmiş olmasına şaşılmaz. Öte yandan ortaklık kârlarının herhangi bir zaman, ölen Bay Dobbs'un düşündüğüne yakın olması, öyle görülüyor ki, ihtimal içinde değildir. Çok daha aklı başında ve görüşü çok daha yerinde bir yazar, Ticaret Üzerinde Tarihsel ve Tarih Sıralı Sonuç Çıkarma'yı kaleme alan Bay Anderson, ortaklığın ihracat ve ithalatına değgin olarak üst üste birkaç yıla ilişkin biçimde Bay Dobbs'un kendisinin verdiği hesapları inceleyip, olağanüstü rizikosu ile masrafı için elverişli indirim yapınca,

kârlarının pek haklı olarak, imrenilmeye değer yahut olağan ticaret kârlarını (geçtiği varsa bile) çok geçebilecek gibi gözükmediği görüşündedir.

Güney Denizi Ortaklığı'nın hiçbir zaman bakacak ne kalesi, ne kışlası olmuştur. Bundan ötürü de, dış ticaretle uğraşan öteki hisseli, sermaye ortaklıklarının yüklendiği bir büyük masraftan tamamıyla bağışıktı. Fakat pek çok sayıda sahip arasında bölünmüş çok büyük bir sermayesi vardı. Onun için, işlerinin yönetiminde bir baştan bir başa düşüncesizliğin, savsamanın ve savurganlığın ağır basmasını doğal olarak beklemek gerekirdi. Ortaklığın, esham tellallığı oyunlarından yana, hileciliği ve aşırı gidişi yeterince bilinmekte olup, bunların açıklanması, eldeki konunun dışına çıkmak olur. Ortaklığın ticaret işleri de, bundan pek daha iyi çekilip çevrilmiş değildi. Giriştiği ilk alışveriş Utrecht Antlaşması'yla ortaklıktan yana onanan Assiento sözleşmesi adlı bağıt gereğince tekelci ayrıcalığına sahip olduğu, İspanyol Batı Hint Adaları'na zenci sağlama ticareti idi. Gelgelelim, ondan önce, bu ticaretten aynı şartlarla yararlanmış bulunan Portekiz ve Fransız ortaklıklarının ikisi de bu yüzden battıkları için, bu ticarette çok kâr edilebilmesi umulmadığından, tazminat olarak, doğrudan doğruya İspanyol Batı Hint Adaları'yla ticaret etmek üzere, ortaklığın her yıl belli bir yük alacak bir gemi göndermesine müsaade olundu. Bu, yılda tek sefere çıkan gemi ile yapılmasına izin verilen on yolculuktan bir tanesinde, Royal Carolina'nın 1731'de yaptığı seferde, söylentiye göre ortaklık epey kazanmış; öteki seferlerin, hemen hemen hepsinde az çok zarar etmiştir. Ortaklığın başarısızlığı, söylentiye göre, kimi bir yılda bile büyük servetler edinmiş olan vekilleri ve acentelerince, İspanya hükümetinin zorbalığından ve ortaklığı haraca kesmesinden bilinmişse de, daha çok belki bu vekillerle acentelerinin kendi savurganlıklarından ve yağmacılıklarından ileri geliyordu. Ortaklık, yılda tek sefere çıkan gemisini, ticaretinden ve tonilato tutarından az kâr etmesi yüzünden elden çıkarıp İspanya Kralı'ndan koparılabilecek bedeli kabul etmesine izin verilmesi için 1734'de dilekçe ile krala başvurdu.

1724'de bu ortaklık, balina balıkçılığını üstüne aldı. Gerçi onun tekeline sahip değildi ama, ortaklıkça yapıldığı sürece başka hiçbir Britanya uyruğu öyle görülüyor ki, balina avcılığına girişmedi. Ortaklık, gemilerinin Greenland'e yaptığı sekiz seferden birinde kâr, bütün öbürlerinde zarar etti. Gemilerini, levazımını ve kap kacağını satmış olduğu sekizinci ve son

seferden sonra, ortaklık gördü ki, sermayesiyle faizi birlikte olmak üzere, bu koldan ettiği tüm zarar iki yüz otuz yedi bin lirayı aşmaktadır.

Tümü hükümete ödünç verilmiş bulunan otuz üç milyon sekiz yüz bin lirayı aşkın koskoca sermayesini iki eşit kısma bölmesine izin verilmesi için, bu ortaklık 1722'de parlamentodan dilekte bulundu; sermayenin yarısı ya da altı milyon dokuz yüz bin lirasından çoğu, hükümetin öbür yıllık gelir eshamı ile aynı esaslara bağlanacak ve ortaklığın, ticari tasarımları gerçekleştirilirken yöneticilerince girişilecek borçların yahut uğranılan zararların etkisine bağımlı olmayacak; öteki yarısı, eskisi gibi bir ticaret sermayesi olarak kalacak ve bu, borçlarla zararların etkisine bağımlı tutulacaktı. Bu dilek, yerine getirilmezlik edilemeyecek kadar akla uygundu. Ortaklık 1733'de ticaret sermayesinin dörtte üçünün yıllık gelir eshamı haline getirilebilmesi ve yalnız dörtte birinin ticaret sermayesi olarak kalabilmesi, yahut yöneticilerinin kötü yönetiminden ileri gelecek tehlikelere uğrayabilmesi konusunda, parlamentoya yeniden dilekçe verdi. Bu arada, ortaklığın gerek gelir eshamı şeklindeki sermayesi gerek ticaret sermayesi, hükümetçe yapılan türlü ödemelerle, ikişer küsur milyon lira azalmıştı. Böylece bu dörtte bir, topu topu 3.662.784 İngiliz lirası 8 şilin 6 peni tutuyordu. Ortaklığın Assiento Sözleşmesi gereğince İspanya Kralı'ndan olan bütün isteklerinden, 1748'de Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla, aynı değerde olduğu varsayılan bir ivaz[377] karşılığı vazgeçildi. Ortaklığın, İspanyol Batı Hint Adaları ile olan ticaretine son verilip ticaret sermayesinin geri kalanı gelir eshamı haline getirildi ve ortaklık her bakımdan bir ticaret ortaklığı olmaktan çıktı.

Şurası göz önünde tutulmalıdır ki, Güney Deniz Ortaklığı, önemli bir kâr sağlayabileceği umulabilen tek ticarette, ne dış ne iç piyasada rakipsizdi. Carthagena'da, Porto Bello'da ve La Vera Cruz'da gemisinin yükleyip götürdüğü Avrupa malları türünden malları Kadiz'den bu piyasalara getiren İspanya tacirleriyle, İngiltere'de ise yükleyip getirdiği İspanyol Batı Hint Adaları malları cinsinden malları Kadiz'den ithal eden İngiliz tacirleriyle boy ölçüşmek zorunda idi. Doğrusu hem İspanyalı hem İngiliz tacirlerin malları, belki daha yüksek resimlere bağımlı idi. Ama ortaklık memurlarının savsaklığından, savurganlığından ve yiyiciliğinden[378] ileri gelen zarar, ihtimal ki bütün bu resimlerden çok daha ağır gelen bir vergi olmuştu. Özel tacirler için herhangi bir şekilde açıktan açığa ve elverişli şartlarla rekabete girişmek mümkün olduğu zaman, hisseli bir sermaye

ortaklığının herhangi bir dış ticaret kolunda başarı göstererek tutunabilmesi, öyle görülüyor ki her türlü tecrübe sonuçlarına aykırıdır.

Eski İngiliz Doğu Hint Ortaklığı, 1600'de Kraliçe Elizabeth'ten alınan bir beratla kuruldu. Ortaklığın, Hindistan için düzenlediği ilk on iki seferde, birbirinden ayrı sermayelerle, yasal bir ortaklık gibi, fakat ancak ortaklığın herkesçe yararlanılan gemileriyle ticaret ettiği görülüyor.

1612'de hisseli bir sermaye ortaklığı halinde birleşti. Ortaklığın beratı tekelci özellikte idi ve bir parlamento kararı ile pekiştirilmekle birlikte, o zamanlar gerçek bir tekel ayrıcalığı anlatır varsayılıyordu. Onun için; ortaklığı yıllarca dalavereciler çok tedirgin etmedi. Yedi yüz kırk dört bin lirayı hiçbir zaman geçmeyen ve bir payı elli lira olan sermayesi, ortaklığın ipe un sermesine ve har vurup harman savurmasına vesile verecek ya da göz göre göre yiyiciliğini peçeleyecek kadar aşırı olmadığı gibi, işleri de bunlara elverecek kadar geniş değildi. Kısmen Felemenk Doğu Hint Ortaklığı'nın hıyanetinden, kısmen başkaca tersliklerden ileri gelen bir takım zararlara karşın, ortaklık yıllarca başarı ile ticaret etti. Fakat zamanla özgürlük ilkeleri daha iyi kavranınca, parlamento kararıyla pekiştirilmeyen bir hükümdar beratının, ne dereceye dek tekelci bir ayrıcalık sağlayabileceği kuşkusu günden güne arttı. Bu konuya ilişkin mahkeme kararları birbirini tutmuyor, hükümetin nüfuzuna ve eşref saate göre değişiyordu. Ortaklığa dalavereciler üşüştü ve II. Charles saltanatının sonlarına doğru, II. James'in bütün saltanatı boyunca ve III. William saltanatının bir kısmında bunlar, ortaklığın başını çok derde soktular. 1698'de, ortak yazılmayı taahhüt edenlerin, tekelci ayrıcalıkları bulunan yeni bir Doğu Hint Ortaklığı kurmaları şartıyla, hükümete yüzde sekizden iki milyon lira ödünç verileceği konusunda parlamentoya bir öneri yapıldı. Eski Doğu Hint Ortaklığı, aynı şartlarla, yüzde dörtten, aşağı yukarı sermayesinin tutarı olan yedi yüz bin İngiliz lirası önerdi. Fakat, o sıra devlet itibarı öyle durumda idi ki, yüzde dörtle yedi yüz bin lira borç almaktansa, yüzde sekizle iki milyon borç almak hükümete daha uygun geliyordu. Yeni ortak yazılacakların önerisi kabul edildi; böylece, yeni bir Doğu Hint Ortaklığı kuruldu. Bununla birlikte, eski Doğu Hint Ortaklığı'nın yaptığı ticarete, 1701'e değin devam etme hakkı vardı. Aynı zamanda eski ortaklık iyice kurnazlık edip veznedarı adına yeni ortaklık sermayesinin üç yüz on beş bin lirasına ortak yazılmıştı. Doğu Hint ticaretini, bu iki milyonluk ödünce, katılma taahhüdünde bulunanlara veren parlamento

kararının ifadesindeki bir dikkatsizlik yüzünden, taahhüt için yazılanların hepsinin hisseli bir sermaye ortaklığı halinde birleşme zorunda oldukları gibi bir husus açıkça anlaşılmıyordu. Katılma taahhütleri topu topu yedi bin lira tutan, birkaç özel tacir, kendi sermayeleriyle ve rizikosu kendilerine ait olmak üzere, kendi başlarına ticaret etme ayrıcalığı üzerinde ayak direndiler. Eski Doğu Hint Ortaklığı'nın, eski sermayesiyle 1701'e dek kendi başına ticaret yapma hakkı ve aynı biçimde, o dönem gerek bitmeden gerek bittikten sonra yeni ortaklığın sermayesinde taahhüt ettiği üç yüz on beş bin lira üzerinden de, öteki özel tacirler gibi kendi başına ticaret yapma hakkı vardı. Söylentiye göre, iki ortaklığın özel tacirlerle ve birbirleriyle olan rekabeti, bunların her ikisini hemen hemen yere sermiştir. Sonradan bir vesileyle, 1730'da bu ticareti yasal bir ortaklığın yönetimine verip böylece bir dereceye dek herkese açık tutmak için parlamentoya bir öneri yapıldığında, Doğu Hint Ortaklığı bu öneriye karşı koymak için bu rekabetin o sıradaki acıklı sonuçlarının neler olduğunu pek dokunaklı bir anlatım ile ortaya koydu.

Rekabetin, Hindistan'da malların fiyatını, satın alınmalarına değmeyecek kadar yükselttiğini, İngiltere'de ise piyasayı gerektiğinden çok malla doldurarak, fiyatını kâr edilmeyecek kadar düşürdüğünü söyledi. Halka çok yarar ve rahatlık sağlayacak, daha bol mal arz ederek, rekabetin İngiliz piyasasında Hindistan mallarının fiyatını fazlasıyla düşürmüş olması gerektiğinden pek kuşku duyulmaz. Gelgelelim, rekabetin yaratabildiği bütün olağanüstü talep Hint ticareti okyanusunda bir damla olmak gerektiğine göre, onların fiyatını Hindistan piyasasında çok fazla yükseltmesi pek ihtimal içinde görünmez. Kaldı ki, talep artışı malların fiyatını başlangıçta bazen yükseltebilirse de, gel zaman git zaman onu düşürmekten hiç geri durmaz. Talep artışı üretimi coşturur; böylece, birbirlerinden ucuza satabilmek üzere yeni iş bölümlerine ve sanatta aksi halde hiç akla gelmeyecek yeni ıslahlara başvuran üreticilerin rekabetini çoğaltır. Ortaklığın sızlandığı acıklı sonuçlar, tüketiminin ucuzluğu ve üretimin özendirilmesi, yani gelişimi tamamıyla siyasal ekonominin büyük görevi olan iki sonuçtur. Hoş, ortaklığın böyle yana yakara anlattığı rekabetin uzun boylu sürüp gitmesine meydan verilmedi. 1702'de iki ortaklık, taraflardan üçüncüsü Kraliçe olan üçüzlü bir resmi sözleşme gereğince bir dereceye dek ve 1708'de parlamento kararı gereğince –şimdiki adıyla– Doğu Hint ülkeleriyle alışveriş eden Birleşik Tacirler Ortaklığı adı

altında, tek ortaklık halinde, büsbütün birleştiler. Bu karar içine, kendi başına ticaret yapanların, 1711 yılının Mikail Yortusu'na[379] değin ticaretlerini sürdürmelerine izin veren, fakat aynı zamanda yöneticilere, onların yedi bin iki yüz liralık ufak sermayesini, üç yıl öncesinden ihbarda bulunarak satın almak ve böylece ortaklığın tüm sermayesini hisseli bir sermaye haline getirmek yetkisi veren bir kayıt konulması, yerinde görüldü. Aynı karar gereğince ortaklık sermayesi, hükümete verilen yeni bir ödünç dolayısıyla, iki milyon liradan üç milyon iki yüz bin liraya çıkarıldı. 1743'de ortaklık hükümete bir milyon daha avans verdi. Lakin bu milyon, hisse sahiplerinden para istenerek değil, yıllık gelir eshamı satmak ve sözleşmeli borçlara girerek toplandığından, hisse sahiplerinin, üzerinden temettü isteyebilecekleri sermayeyi çoğaltmadı. Bununla birlikte, ticari tasarılarını gerçekleştirirken ortaklığın uğrayacağı zararlar ve gireceği borçlar için, öbür üç milyon iki yüz bin lira ile aynı derecede sorumlu bulunduğundan, onun ticaret sermayesini artırdı. 1708'den, yahut hiç değilse 1711'den sonra, bütün rakiplerden paçayı kurtarıp Doğu Hint'le yapılan İngiliz ticaretinin tekelini iyiden iyiye kurunca, bu ortaklık başarı ile ticaret etti ve kârından, pay sahiplerine her yıl orta halli bir temettü sağladı. 1741'de başlayan Fransız savaşında, Pondicherry'nin Fransız valisi Bay Dupleix'in ihtirası,[380] ortaklığı, Carnate savaşlarına ve Hint prenslerinin politikalarına karıştırdı. O zamanlar Hindistan'daki belli başlı yerleşme yurdu olan Madras'ı, dikkate değer birçok zaferlerden ve aynı derecede dikkate değer kayıplardan sonra, ortaklık, sonunda elinden kaçırdı. Aixla-Chapella Antlaşması'yla, burası ortaklığa geri verildi. İşte o sıralarda, ortaklığın Hindistan'daki memurlarına, öyle görülüyor ki, bir savaşma ve istila etme istekliliği geldi ve bir daha yakalarını bırakmadı. Büyük Britanya silahlarına, genellikle güler yüz gösteren taliden, 1755'de başlayan Fransız savaşı sırasında, ortaklığın silahları da paylarını aldılar. Ortaklık Madras'ı savundu, Pondicherry'yi ele geçirdi, Calcutta'yı geri aldı; zengin ve geniş bir ülkenin, o zamanki söylentiye göre, yılda üç milyonu aşan gelirini elde etti. Birkaç yıl, bu gelir, hiçbir sızıltı çıkmadan ortaklığın mülkiyeti altında kaldı. Derken, 1767'de, onun toprak edinmeleri ve onlardan doğan gelir üzerinde, hukukça hükümdara ait bulunmaları dolayısıyla, hükümet hak iddia etti. Ortaklık da, bu iddiaya karşı tazminat olarak, hükümete yılda dört yüz bin İngiliz lirası ödemeye rıza gösterdi. Bundan önce, ortaklık temettüünü gitgide aşağı yukarı yüzde altıdan yüzde ona çıkarmıştı. Yani, üç milyon iki yüz bin liralık sermayesi üzerinden, bunu yüz yirmi sekiz bin

lira artırmış, ya da yılda yüz doksan iki bin liradan, üç yüz yirmi bin liraya yükseltmişti. O sırada, bunu daha da artırıp yüzde on iki buçuğa çıkarmaya uğraşıyordu. Bununla, pay sahiplerine yaptığı yıllık ödemeler, her yıl hükümete ödemeyi uygun bulduğu miktara eşit yahut yılda dört yüz bin İngiliz lirası olacaktı. Fakat hükümetle aralarındaki anlaşmanın yürürlükte bulunacağı iki yıl içinde, artık ortaklığın herhangi bir biçimde temettüü daha fazla çoğaltması birbiri ardından iki parlamento kararı ile önlendi. Bu kararların amacı ortaklığın o ara altı yedi milyon İngiliz lirasını aştığı tahmin edilen borçlarının ödenmesinde daha hızlı bir gelişme göstermesini mümkün kılmaktı. 1769'da ortaklık, hükümetle aralarındaki anlaşmayı daha beş yıl süre ile yeniledi; fakat yılda hiçbir zaman yüzde birden çok artırmamak üzere, temettüünü, o süre içinde azar azar yüzde on iki buçuğa çıkarmasına izin verilmesini şart koştu. Dolayısıyla, bu temettü artışı son kertesine vardığında, ortaklığın, pay sahiplerine ve hükümete bir arada olmak üzere, yaptığı yıllık ödemeleri, son defaki toprak edinmelerinden öncesine kıyasla ancak altı yüz sekiz bin lira çoğaltabiliyordu.

Bu toprak edinmelerinin gayri-safi gelirinin ne tutacağı tahmin olarak daha önce söylenmişti. Doğu Hint'e işletilen Cruttenden gemisinin 1768'de getirdiği bir hesaba göre, düşülecek rakamların ve bütün askeri masrafların hepsi çıkarıldıktan sonra, safi gelir iki milyon kırk sekiz bin yedi yüz kırk yedi İngiliz lirası olarak bildirilmişti. Söylentiye göre, ortaklığın aynı zamanda, kısmen araziden, fakat daha çok çeşitli yerleşme yurtlarında kurulmuş gümrüklerden oluşan, dört yüz otuz dokuz bin lira tutarında, bir başka geliri daha vardı. Yine, ortaklık başkanının Avam Kamarası'daki demecine göre, ticaretinden ileri gelen kârları, o sırada hiç değilse yılda dört yüz bin lirayı, muhasebecisinin söylediğine göre ise, en az beş yüz bini buluyor; en düşük hesaba göre, hiç değilse, pay sahiplerine ödenecek en dolgun temettü toplamı kadar tutuyordu. Böylesine büyük bir gelir, ortaklığın yıllık ödemelerinde altı yüz sekiz bin liralık bir artışa kuşkusuz olarak verebilir ve aynı zamanda, borçlarının çabucak azalmasına yetecek büyük bir itfa akçası bırakabilirdi. Ama dört yüz bin liranın hazineye vaktinde ödenmesinden ötürü bir borç kalıntısı gümrüğe ödenmeyen resimlerden ötürü bir başka kalıntı, ödünç alınmış paradan ötürü bankaya büyük bir borç, Hindistan'dan ortaklık üzerine çekilip ilerisi gerisi düşünülmeden kabul edilmiş bulunan yüz yirmi bin lirayı aşkın tutardaki poliçelerden ötürü bir dördüncü kalıntı dolayısıyla, borçları 1773'te,

azalacak yerde çoğalmıştı. Bu üst üste yığılan alacaklar yüzünden ortaklığın uğradığı sıkıntı, onu hem temettülerini bir çırpıda yüzde altıya indirmek hem hükümetin ocağına düşmek ve önce, şart olan her yıl dört yüz bin lira ödemekten artık bağışlanmasını; ikincisi, kapısını çalan iflastan kurtarılmak üzere, bir milyon dört yüz bin liralık bir borç verilmesini dilemek zorunda bıraktı. Servetindeki büyük artış, öyle görülüyor ki, yalnızca ortaklık memurlarına o servet çoğalışı oranına kıyasla bile daha yukarı bir israf vesilesi ve daha büyük bir yiyiciliği perdeleme olanağı vermeye yaramıştı. Hindistan'daki memurlarının tutumu ve işlerinin gerek Hindistan'daki gerek Avrupa'daki genel durumu, bir parlamento soruşturmasına konu oldu. Bu soruşturma sonunda, ortaklığın gerek ana yurttaki gerek dışarıdaki yönetim bünyesinde pek önemli birkaç değişiklik yapıldı. Hindistan'da önceleri birbirinden büsbütün bağımsız olan başlıca kol atma yerleri olan Madras, Bombay ve Calcutta, bir genel valinin hükmü altına verildi. Ona dört üyeli bir danışma kurulu yardımcılık ediyor; Calcutta'da oturacak olan bu vali ile kurulun ilk atanması hakkını, parlamento eline alıyordu. Artık Calcutta kenti, eskiden Madras ne ise o olmuş, Hindistan'daki İngiliz kol atma yerlerinin en önemlisi haline gelmiş bulunuyordu. Başlangıçta, kentte ve dolaylarında ortaya çıkacak ticaret davalarının görülmesi için kurulmuş olan Calcutta'nın belediye başkanlığı mahkemesi, imparatorluğun genişlemesiyle, yargı çevresini genişletmişti. Şimdi bu çevre daraltılıyor, kuruluşundaki asıl amaçla sınırlanıyordu. Bunun yerine, hükümdarca atanan bir başkanla üç yargıçtan oluşma bir yüksek adalet mahkemesi kuruldu. Avrupa'da, bir pay sahibinin ortaklık genel kurulunda oy vermeye hak kazanması için gerekli şart, ortaklık sermayesindeki bir payın ilk bedeli olan beş yüz liradan bin liraya çıkarıldı. Yine, bu şartla oy verebilmek için, miras yolu ile değil de, kendisince satın alınarak edinildiğinde, hissenin, eskiden lüzum gösterilen altı aylık süre yerine, en az bir yıl pay sahibinin mülkiyeti altında bulunması gerektiği ilan olundu. Yirmi dört kişilik yöneticiler kurulu, eskiden her yıl seçilirdi. Artık bundan böyle, her yöneticinin dört yıl süreyle seçileceğine, fakat içlerinden altısının her yıl nöbetleşe görevden çıkacağına ve ertesi yıl yeni altı yönetici seçiminde, tekrar seçilmeye ehil olmayacağına ilişkin hüküm konuldu. Bu değişikliklerden sonra, gerek pay sahipleri kurulunun gerek yöneticiler kurulunun, o zamana değin alışılagelen daha ağır başlı ve daha kararlı davranmaları ihtimali olacağı umuldu. Gelgelelim, herhangi bir değişiklikle bu kurulları, büyük bir imparatorluğu yönetmeye ya da hatta onun

yönetimine katılmaya herhangi bir bakımdan elverişli kılmak, öyle görülüyor ki, olanaksızdır. Çünkü kurul üyelerinin çoğunun o imparatorluğun gelişmesi ile ilgileri hep, bunu sağlayabilecek konularda ciddi özen göstermeyecek kadar az bulunmak gerekir. Çoğu kez varlıklı, bazen de hatta az varlıklı bir kimse, sırf pay sahipleri kurulundaki bir oyla ele geçirmeği umduğu nüfuz uğruna, Hindistan eshamından bin liralık pay satın almak ister. Bununla Hindistan soygununda değilse bile, soyguncularının atanmasında payı olur. Zira yöneticiler kurulu, bu atamayı yapmakla birlikte, (hem bu yöneticileri seçen hem de Hindistan'daki memurlarının atanmalarında bazen onları hiçe sayarak bildiğini okuyan) pay sahiplerinin ister istemez az çok nüfuzu altındadır. Bu nüfuzun birkaç yıl tadını çıkarıp böylece epey dostunu kayırabildi mi, çoğu kez temettüe, hatta elindeki oya esas olan pay senedinin değer tutarına pek az aldırış eder. O oy, aracılığıyla yönetiminde bir payının bulunduğu büyük imparatorluğun refahı, pek az umurundadır. Uyruklarının mutluluğu ya da düşkünlüğü, ülkelerinin gelişmesi ya da yıkılması, yönetimlerinin parlaklığı ya da gözden düşmesi karşısında, bu tür bir ticaret ortaklığındaki çoğu pay sahiplerinin pek güçlü manevi nedenler yüzünden gösterdiği ve göstermek zorunda bulunduğu vurdumduymazlığı öbür hükümdarlar hiçbir zaman göstermemişlerdir, yahut eşyanın tabiatı gereği, hiçbir zaman gösteremezler.

Hem de bu vurdumduymazlığın, parlamento soruşturması sonunda konulan yeni düzenlemelerin bazısından ötürü, azalmaktan ziyade çoğalması olası idi. Örneğin, Avam Kamarası'nın bir kararıyla denildi ki, ortaklık, hükümetin ödünç verdiği bir milyon dört yüz bin lirayı ödeyip sözleşmeli borçları, bir milyon beş yüz bin liraya indirdi mi, o zaman sermayesi üzerinden yüzde sekiz temettü dağıtabilir; ondan önce dağıtamaz; gelirleriyle safi kârlarından anayurtta, her ne kalırsa, dört parçaya bölünecektir: Üçü kamış için kullanılmak üzere hazineye ödenecek, dördüncüsü, ortaklığın ya sözleşmeli borçlarının ayrıca azaltılmasına ya sıkıntısını çekebileceği başkaca akla gelen ihtiyaçların giderilmesine ayrılmış bir ödenek halinde yedek olarak saklanacaktır. Ama, safi geliriyle kârlarının tümü kendine ait iken ve bunlarla bildiği gibi oynarken, ortaklık, kâhyalığı ve hükümdarlığı yüzüne gözüne bulaştırdığına göre, bunların dörtte üçü başkanlarına ait olunca ve öbür dörtte biri ortaklığın yararına harcanacak olmakla birlikte, ancak başkalarının gözetimi ve onaması ile harcanabilince daha iyi davranmasına elbette ihtimal yoktu.

Önerilen yüzde sekiz temettüün ödenmesinden sonra arta kalabilecek olanı, bu kararlar yüzünden ortaklıkla aralarının epeyce açılması hemen hemen imkânsız bulunan bir takım kimselerin eline bırakmaktansa, bunu ister çarçur etmek zevkinin, ister cephelerine indirmek kazancının kendi memurlarıyla adamlarına kalması, ortaklığın daha hoşuna gidebilir. Bu memurların ve adamların çıkarı, pay sahipleri kurulu üzerine öylesine ağır basabilir ki, onu, bazen kurul nüfuzu düpedüz ayaklar altına alınarak yapılan yağmanın faillerini[381] desteklemeye dek götürebilir. Pay sahiplerinin çoğunluğu için, hatta kendi kurullarının nüfuzunu desteklemek bazen o nüfuza meydan okumuş kimselerin desteklenmesine kıyasla daha önemsiz olabilir.

Nitekim, 1773 düzenlemeleri ortaklığın Hindistan'daki yönetim curcunasına son vermedi. Bir an için nasılsa düzgün davranacağı tuttuğu sırada ortaklık, Calcutta hazinesinde bir ara üç milyonu aşkın İngiliz lirası toplamış olmasına; sonra ya egemenliğini, ya yağmacılığını Hindistan'ın en zengin ve en bitek ülkelerinden kimisinin dört bir yanına alabildiğine salmasına karşın hepsi, yok olup gitmiştir. Ortaklık Haydar Ali ayaklanmasını bastırmak ya da buna karşı koymak için hiç hazırlıklı olmadığını gördü; bu karışıklıklar yüzünden şimdi (1784 de) her zamankine göre ortaklığın daha başı dertte olup kapısını çalan iflası önlemek için bir kez daha hükümet yardımına avuç açmak durumuna düşmüştür. Ortaklık işlerinin daha iyi yürütülmesi için, parlamentodaki türlü partiler başka başka yollar göstermişlerdir. Gösterilen bütün bu yollar, öyle görülüyor ki, gerçekte hep fazlasıyla göze çarpan bir hususu, ortaklığın elindeki ülkeleri yönetmeye hiç layık[382] olmayışını kabul etmek noktasında birleşmektedir. O yönden öyle görülüyor ki, ortaklık da kendi yetersizliğine inanmaktadır ve bu nedenle o ülkeleri yine öyle görülüyor ki hükümete bırakmaya isteklidir.

Ücra ve barbar ülkelerde kaleleri ve kışlaları olmak hakkı ile, o ülkelerde barış ve savaş yapmak hakkı arasında ister istemez ilişki vardır. Bu haklardan birincisine sahip olan hisseli sermaye ortaklıkları, öbürünü de hiç durmadan kullanmışlar ve çoğu kez o hakkı kendilerine resmen bağışlatmışlardır. O hakkı genellikle ne derece insafsızca, delişmence ve kıyasıya kullandıkları yakın zamanın tecrübesi ile gerektiğinden öte bilinmektedir.

Bir tacir ortaklığı, rizikosu ile masrafı kendine ait olmak üzere, ücra ve barbar bir ulusla yeni bir ticaret kurmaya girişti mi, buna hisseli bir sermaye ortaklığı halinde tüzel kişilik verip başarı gösterdiği takdirde, şunca yıl süreyle o ticaretin tekelini vermek akla aykırı olmayabilir. Sonradan kazancını kamunun devşirecek olduğu, tehlikeli ve masraflı bir denemeyi göze almasına karşılık, ortaklığı devletçe ödüllendirebilmenin en kolay ve en doğal şekli budur. Bu tür geçici bir tekel, bir yeni makine üzerindeki bir eş tekelin onu icat edene, bir yeni kitaba değgin olanın onu yazana verilmesinin dayandığı aynı ilkeler uyarınca haklı görülebilir. Fakat sürenin bitmesiyle, tekelin kesin olarak sona ermesi gerekir; kurulması gerekli görülmüş bulunan kale ve kışlalar varsa, bunlara hükümetçe el konulup, değerleri tutarı ortaklığa ödenmesi ve o ticaret, devletin bütün uyruklarına açılması lazımdır. Sürekli bir tekel, devletin bütün öbür uyruklarına, önce, serbest bir ticaret halinde çok daha ucuza alabilecekleri malların fiyat yüksekliği; ikincisi, içlerinden birçoklarınca uğraşılması hem elverişli hem kârlı olabilecek bir iş kolunun büsbütün dışında kalmaları dolayısıyla iki ayrı şekilde, pek anlamsız ağırlık yükler. Üstelik böylece haraca kesilişleri, en hayırsız bir amaç uğrunadır; yalnızca, yolsuz davranışları, ortaklık temettüünün tamamıyla serbest olan ticaretlerdeki alışılmış kâr kertesini aşmasına pek az meydan veren ve hatta, pek çok kez temettüü o kertenin epey aşağısına düşüren ortaklık memurlarının savsama, israf ve yiyiciliğine, ortaklık destekleyebilsin diyedir. Ama, tecrübe gösteriyor ki, bir tekel olmadan, hisseli bir sermaye ortaklığı herhangi bir dış ticaret kolunda uzun boylu tutunamaz. Her iki piyasada nice rakipler varken, bir başka piyasada kârla satmak üzere bir piyasadan alım yapmak; hem, talepte zaman zaman olan değişmeleri, hem de rekabetteki ya da o talepten ötürü başkalarından gelmesi muhtemel arzdaki çok daha büyük ve daha sık sık rastlanan değişmeleri gözden kaçırmamak; ayrıca bütün mal çeşitlerini gerek miktar gerek nitelik bakımından bütün bu şartlara göre ustalıkla ve isabetle

ayarlamak; öylesine bir pençeleşmedir ki, uygulaması boyuna değişir; dolayısıyla, hisseli bir sermaye ortaklığı yöneticilerinden pek umulamayacak şekilde, gevşemez bir uyanıklık ve dikkat gösterilmedikçe, başarı ile yürütülmesi hemen hemen her zaman imkânsız olur. Doğu Hint Ortaklığı, sermayesi itfa olunup tekelci ayrıcalığı sona erdikten sonra, parlamento kararı gereğince, hisseli bir sermayesi olan bir tüzel kişilik halinde devam edip, öbür yurttaşları ile birlikte tüzel kişi kimliğiyle Doğu Hint ülkeleriyle ticaret etme hakkına sahiptir. Gelgelelim, bu durumda, özel tacirlerde uyanıklık ve dikkat bakımından olan üstünlük, pek muhtemeldir ki, ortaklığı o ticaretten çabuk bezdirsin.

Siyasal ekonomi konularında çok bilgili seçkin bir Fransız yazarı olan Abbé Morellet, 1600 yılından beri Avrupa'nın türlü yerlerinde kurulmuş ve onun düşüncesine göre, tekelci ayrıcalıkları bulunmasına karşın, hepsi de kötü yönetildikleri için batmış olan, dış ticarete dönük, hisseli elli beş sermaye ortaklığının listesini vermektedir. İçlerinde, hisseli sermaye ortaklığı olmayan ve batmamış bulunan iki ya da üçünün tarihçesi üzerinde kendisi yanlış bilgi edinmiştir. Ama buna karşılık, batmış olan hisseli birkaç sermaye ortaklığı vardır ki, o bunları atlamıştır.

Hisseli bir sermaye ortaklığınca, tekelci bir ayrıcalığı olmaksızın başarı ile yürütülebilecek ticaretler, öyle görülüyor ki, bütün uygulaması, yalnız görenek denilen eski alışkanlıklar haline ya da değişikliğe az elveren ya da hiç elvermeyen bir yöntem sürekliliği haline getirebilenlerden oluşur. Bu tür ticaretlerin birincisi bankacılık, ikincisi yangına, deniz rizikosuna ve savaş sırasında zapta karşı sigortacılık, üçüncüsü gidiş gelişe elverişli bir su cetvelinin ya da kanalının yapımı ve bakımı işi, dördüncüsü de bunu andıran, büyük bir kentin ihtiyacını karşılamak üzere su getirme işidir.

Her ne kadar bankacılık ilkelerinin kavranılması biraz güç gibi gelirse de, uygulamanın sıkı kurallar haline sokulması kabildir. İnsana umut veren olağanüstü kazançlı bir hava oyunu uğruna, bu kurallardan herhangi bir vesile ile yan çizilmesi, buna kalkışan bankacılık ortaklığı için hemen hemen her zaman pek tehlikeli ve çoğu kez yıkıcı olur. Bununla birlikte, hisseli sermaye ortaklıklarının yapısı onları, kökleşmiş kurallara genellikle herhangi bir özel şirketten daha çok bağlı tutar. Dolayısıyla, bu gibi ortaklıklar, bu ticaret için öyle görünüyor ki, çok uygundurlar. Nitekim Avrupa'daki belli başlı bankacılık ortaklıkları, hisseli sermaye ortaklarıdır,

bunların çoğu, hiçbir tekelci ayrıcalığı olmaksızın, işlerini iyiden iyiye başarı ile yürütmektedirler. İngiltere Bankası'nın, İngiltere'de, başka hiçbir banka ortaklığının, altıdan fazla kimseden oluşmayacağına ilişkin olan ayrıcalığından başka tekelci imtiyazı yoktur. Edinburgh'taki iki banka, hiçbir tekelci ayrıcalığı olmayan, hisseli sermaye ortaklarıdır.

Gerek yangından, gerek denizde yitirilmekten ya da zapttan ileri gelen rizikonun değer tutacı belki pek tamı tamına hesaplanamaz ama, yine de bir dereceye dek sıkı bir kural ve yöntem haline getirilebilmeye elverişli kabataslak bir tahmin yürütmeye yatkındır. Onun için, bir tekelci ayrıcalığı olmayan hisseli bir sermaye ortaklığı, başarı ile sigortacılık edebilir. London Assurance Ortaklığı'nın da Royal Exchange Assurance Ortaklığı'nın da, herhangi bir biçimde bu tür ayrıcalıkları yoktur.

Gidiş gelişe elverişli bir su cetveli ya da kanalı bir kez yapıldı mı, yönetimi pek sade ve pek kolay olur; sıkı bir kural ve yöntem haline getirilebilir. Müteahhitlerle, bir mili şu kadara ve bir cetvel kapısı şu kadara olmak üzere sözleşmeye girilebileceği için, yapımı bile o hale sokulabilir. Büyük bir kentin ihtiyacını karşılamak üzere su getirmeye özgü bir kanal, bir su kemeri ya da bir ana künk için de aynı şey söylenebilir. Dolayısıyla, tekelci ayrıcalığı olmayan hisseli sermaye ortaklıkları, bu gibi girişimleri iyiden iyiye çekip çevirebilirler ve nitekim sık sık çekip çevirmektedirler de.

Ama sırf, hisseli bir sermaye ortaklığı çekip çevirebilir diye, herhangi bir girişim için, böyle bir ortaklık kurmak; ya da sırf, bütün hemşerileri için geçerli genel kanunların kiminden bir takım işadamları bağışık tutulduğu takdirde daha başarılı olabilirler diye, onlara böyle bir bağışıklık tanımak kuşkusuz akla uygun olmaz. Böyle bir kuruluşun tamamıyla akla uygun olabilmesi için, sıkı bir kural ve yönteme bağlanabilme şartının yanı sıra iki şartın daha bulunması gerekir. Birincisi, bu girişimdeki faydanın, sıradan ticaretlerin çoğundaki faydadan daha büyük ve daha genel olduğu; ikincisi, özel bir şirkette kolayca toplanabilecek olana kıyasla daha büyük bir sermayeye gereksinme gösterdiği pek açık seçik meydana çıkmalıdır. Orta halli bir sermaye yetiyorsa, girişimdeki faydanın büyük oluşu, hisseli bir sermaye ortaklığı kurulması için neden oluşturmaz. Çünkü bu takdirde, girişimin üreteceği şeye olacak talep, özel tacirlerce seve seve ve kolaylıkla karşılanabilir. Yukarıda anılan dört ticarette bu şartların ikisi birden vardır.

Tedbirlice yapılan bankacılığın büyük ve genel olan faydası, bu incelemenin ikinci kitabında enine boyuna anlatılmıştı. Ama devlet itibarını destekleyecek ve ortaya çıkıveren güç durumlarda, bir verginin belki birkaç milyon tutan bütün hasılatın, ele geçirmesinden bir iki yıl önce hükümete avans olarak verecek bir kamu bankası herhangi bir özel şirketçe kolaylıkla toplanabilecek olana kıyasla daha büyük bir sermaye ister.

Sigortacılık, özel kişilerin servetlerine büyük güven sağlar ve tek bireyi yere serecek olan kaybı, birçokları arasında üleştirmekle onu, bütün topluluğa hafif ve kolay şekilde bölüştürür. Gelgelelim, bu güveni sağlayabilmek için sigortacılarda pek büyük bir sermaye bulunması gerekir. Sigortacılık için, Londra'da hisseli iki sermaye ortaklığının kurulmasından önce başsavcıya, söylentiye göre, birkaç yıl içinde, iflas etmiş olan yüz elli özel sigortacıya ilişkin bir liste sunulmuştur.

Gidiş gelişe elverişli su cetvelleriyle kanalların ve büyük bir kentin su ihtiyacını karşılamak için bazen zorunlu görülen bayındırlık yapıtlarının büyük ve geniş faydaları olduğu ve aynı zamanda, çoğu kez özel kişilerin servetlerine uygun gelecek masraftan daha fazlasına gerek gösterdikleri yeterince belirgindir.

Yukarıda anılan dört ticaret dışında hisseli sermaye ortaklığı kurulmasını akla sığar kılmak için gereken üç şartın hep bir arada bulunduğu herhangi bir başka ticaret anımsayamadım. Londra İngiliz bakır ortaklığının, kurşun ergitme ortaklığının, cam perdahlama ortaklığının, uğraştıkları işlerde herhangi büyük yahut eşsiz bir fayda bahanesi bile bulunmadığı gibi; uğraşılan iş de, öyle görülüyor ki, birçok özel kişilerin servetine uygun düşmeyecek herhangi bir masrafı gerektirmez. Bu ortaklıkların yaptığı ticaretin, hisseli bir sermaye ortaklığının yönetimine elverişli kılacak sıkı bir kurala ve yöntem içine sokulup sokulamayacağını; ya da olağanüstü kârlarıyla övünmeleri için bir neden olup olmadığını bilme iddiasında değilim. Maden işletenler ortaklığı, çoktan iflas etmiş durumdadır. Edinburgh İngiliz Bez Ortaklığı'nın bir hisse senedi, düşüklüğü epey yıllar öncekine nazaran daha az olmakla birlikte, şimdiki halde başa baştan çok aşağı satılmaktadır. Belli bazı sanayiye hız vermek gibi, kamuya yararlı olmak amacıyla kurulmuş hisseli sermaye ortaklıkları, topluluğun genel sermayesini eritecek biçimde işlerini yüzlerine gözlerine bulaştırdıkları gibi; üstelik başka bakımlardan da, iyiliklerinden çok kötülükleri

dokunmaktan hiçbir zaman geri kalamazlar. En namusluca niyetlere karşın, ortaklık yöneticilerine, akıllarını çelerek girişimcilerin zorla kabul ettirdikleri, belli sanayi kollarına karşı yöneticilerde kendini gösteren kaçınılmaz taraf tutuculuk, öbür kolların çalışmasını gerçekten baltalar; ülkenin genel çalışmak için bütün özendirmelerin en büyüğü ve en etkilisi olup, anlayışlı uğraş ile kâr arasında haliyle kurulacak bulunan o doğal oranı ister istemez az çok bozar.

II. Madde

Gençlerin Eğitimine Özgü Kurumların Gideri Üzerine

Gençlerin eğitimi için olan kurumlar, aynı tarzda, kendi masraflarının karşılanmasına yetecek bir gelir getirebilirler. Öğrencinin öğretmene ödediği ücret ya da hak bu tür bir geliri doğal olarak meydana getirir.

Öğretmen ödülünün, tümü bu doğal gelirden oluşmadığında da, bunun toplumun (tahsili ve tahsisi görevi çoğu ülkelerde yürütme erkine verilen) genel gelirinden elde edilmesine yine gerek yoktur. Nitekim Avrupa'nın çoğu yerinde okullarla kolejlerin yardımdan oluşma sermayesi bu genel gelire ya hiç yük olmaz, ya pek az yük olur. Her yerde bu sermaye, daha çok kimi zaman hükümdarın kendisinin, kimi zaman özel bir bağışçının ayırdığı ve bu işe bakan mütevellilerin yönetimine teslim ettiği yöresel ya da ilsel bir gelirden, bir arazi mülkünün gelirinden ya da bir para tutarının faizinden meydana gelir.

Bu kamu sermayeleri, konuluşlarındaki amacın gerçekleşmesine genellikle katkıda bulunmuş mudur? Hocaların çalışkanlığını özendirmeye ve yeteneklerini geliştirmeye yardım etmiş midir? Eğitimin akışını, kendiliğinden doğal biçimde yöneleceği amaçlara kıyasla gerek birey gerek kamu için daha faydalı olanlarına doğru yöneltmiş midir? Bu soruların her birine hiç değilse ihtimale dayanan birer cevap vermek pek güç olmasa gerektir.

Her meslekte, o meslekle uğraşanların çoğundaki çaba, hep o çabayı göstermek için duydukları zorunluluk oranındadır. Servetleri ya da hatta alışılmış gelir ve geçimleri için eline baktıkları tek kaynakları mesleklerindeki kazanç olan kimseler, bu zorunluluğu en çok duyarlar. Bu serveti ele geçirmek için ya da hatta bu geçimi sağlayabilmek için, bir yılda değer tutarı belli şunca iş görmeleri gerekir. Rekabetin serbest olduğu yerde, hepsi birbirini işten dışarı uğratmaya savaşan rakiplerin yarışması, her kimseyi işini epey yanlışsız başarmaya çalışmak zorunda bırakır. Belli bazı mesleklerdeki başarı sayesinde erişilebilecek ereklerin büyüklüğü, diriliği üstün ve gözü çok yükseklerde olan birkaç kişiyi bazen çaba sarfına hiç kuşkusuz kamçılayabilir. Bununla birlikte, en büyük çabaları doğurmak için büyük ereklere gerek olmadığı meydandadır. Yarışma ve birbirini

geçmeye özenme, yükselip ilerlemeyi şöyle böyle mesleklerde bile istenilir bir erek haline getirir ve çoğu kez en büyük çabalara yol açar.

Tersine olarak, yalnız başına ve amaca uyma gereği ile pekişmeden büyük erekler herhangi önemli bir çaba yaratmaya binde bir yetmiştir. İngiltere'de, hukuk mesleğinde başarı göstermek, insanı, istenilen bazı pek büyük ereklere ulaştırır. Öyle iken, doğma büyüme hali vakti yerinde olanlardan, o meslekte sivrilmiş kimseler, bu ülkede her zaman ne azdır.

Okullarla kolejlerdeki yardımdan oluşma sermaye, hocalarda dikkat ve çaba gerekliliğini ister istemez az çok hafifletmiştir. Hocaların geçimi maaşlarıyla sağlandıkça, tabii, kendi mesleklerindeki başarı ve ün ile hiç ilgisi bulunmayan bir mali kaynaktan doğar.

Kimi üniversitelerde maaş hocaya ait kazancın bir kısmını ve çoğu kez pek ufak bir kısmını oluşturur; kazancın büyük kısmı, hocanın öğrencilerinden aldığı haklardan ya da ücretlerden meydana gelir. Bu halde dikkat ve çaba gerekliliği hep az çok hafiflemekle birlikte, büsbütün ortadan kalkmış olmaz. Mesleğinde ün salmanın hoca için hâlâ biraz önemi vardır; derslerine devam etmiş olanların sevgisine, şükranına ve iyiliğini söylemelerine o yine biraz muhtaçtır. Bu güzel duyguları kazanabilmesi için de, en iyi yol o duygulara layık olmak, yani ödevinin her kısmını yetenek ve çalışkanlıkla yerine getirmektir.

Öbür üniversitelerde hocanın, öğrencilerinden bir hak ya da ücret alması yasak edilmiş olup; maaşı, hizmetinden elde ettiği gelirin tümünü oluşturur. Bu takdirde, hocanın çıkarı, görevi ile ne denli taban tabana aykırı gelmek mümkünse, o kerte aykırıdır. Her insanın çıkarı, elinden geldiğince rahat yaşamaktadır. Pek sıkıntılı bir görevi ister yapsın ister yapmasın, kazancı hiç değişmeksizin olduğu gibi kalacaksa, hiç değilse kabaca anlamda çıkarı, elbette ki o ödevi ya yüz üstü bırakmaktadır; ya da bu şekilde davranmasını hoş görmeyecek bir makamın buyruğu altında bulunuyorsa, ödevi, bu makamın göz yumduğu ölçüde dikkatsiz ve baştan savarak yapmaktadır. Tabiatça hamaratsa ve çalışmayı seviyorsa, çıkarı o hamaratlığı, hiçbir fayda elde edemeyeceği ödevinin yapılmasında kullanmaktansa, biraz fayda elde edebileceği herhangi bir biçimde kullanmaktadır.

Buyruğun altında olduğu makam, kendisinin de üyesi bulunduğu ve öteki üyelerden çoğu kendisi gibi hoca olan ya da olmak gereken kimselerden

oluşma tüzel kişilik, yani kolej yahut üniversite ise, muhtemeldir ki, bunlar, hepsi birbirlerine karşı pek müsamahalı davranmak ve her biri, kendi ödevini savsaklaması hoş görülmek şartıyla, kapı yoldaşının görevini savsayabilmesine rıza göstermek üzere, işbirliği ederler. Oxford Üniversitesi'nde kamu hizmetindeki profesörlerin çoğu yıllar vardır ki, öğretir görünmekten bile büsbütün vazgeçmişlerdir.

Bağımlı bulunduğu makam, kendisinin üyesi olduğu tüzel kişilikten çok, dışarıdan başka bazı kimseler –örneğin, bölgenin piskoposu, ilin valisi ya da belki devletin herhangi bir bakanı– ise, o takdirde görevini büsbütün yüz üstü bırakmasının hoş görülmesi gerçekte pek olası değildir. Bununla birlikte, bu gibi üstlerin onu yapmaya zorlayabilecekleri şey, topu topu, öğrencileriyle şunca saat birlikte bulunmaktan ya da haftada veya yılda şunca ders vermekten oluşur. Derslerin ne tür şeyler olacağı, yine hocanın çabasına bağlı kalmak gerekir; o çabanın ise, hocayı çabaya itecek dürtüler oranında olması muhtemeldir. Bundan başka, dışarıdan egemen olarak bu tür bir nüfuz hem ne yaptığını bilmeden hem densizce kullanılmaya elverişlidir. Astları bakımından bu nüfuz, keyfe ve isteğe kalmıştır; kullanan kimselerin hem hocanın derslerinde bulunmadıkları hem de, öğretilmesi hocanın vazifesi olan bilimleri belki anlamadıkları için, onu yerinde kullanabildikleri seyrektir. Yine, mevkiin verdiği küstahlıkla, çoğu kez, onu nasıl kullandıklarını umursamazlar; hocayı suçlandırmaya ya da akıllarına esince haklı bir neden olmaksızın yerinden etmeye kalkıverirler. Bu tür nüfuzun egemenliğine bağımlı kimse, o yüzden ister istemez saygınlığını yitirir; topluluk içinde en çok sayılanlardan biri olacak yerde, en aşağılık ve en hor görülenlerden biri durumuna gelir. Tanrının günü uğrayabileceği kötü muameleye karşı, ancak güçlü kayırma görerek kendini yeterince koruyabilir. Bu kayırmaya ise en çok, mesleğindeki yeteneği yahut çabası ile değil, üstlerinin bir dediğini iki etmemek ve üyesi bulunduğu tüzel kişiliğin haklarını, çıkarını ve şerefini, onların yönetimine fedaya hazır olarak kavuşabilir. Bir Fransız üniversitesinin yönetimini epey bir zaman gözden geçiren her kimse, bu tür dışarıdan keyfe göre dayatan bir nüfuzun doğal biçimde doğurduğu sonuçları görmeye fırsat bulmuş olmak gerektir.

Belli bir sayıda öğrenciyi hocaların değerine ya da ününe bakılmaksızın herhangi bir koleje yahut üniversiteye sürükleyen şey, o değerin veya ünün gerekliliğini az çok eksiltecek yatkınlıktadır.

Edebiyat, hukuk, tıp ve ilahiyat mezunlarının ayrıcalıkları, ancak belli üniversitelerde şunca yıl kalmakla elde edilmek mümkün olunca, hocaların değerine yahut ününe bakılmaksızın, belli sayıda öğrenciyi ister istemez bu gibi üniversitelere sürükler. Mezunların ayrıcalıkları, bir tür çıraklık yasası olup, öteki çıraklık yasaları nasıl sanatların ve sanayinin gelişmesine yardım etmişse, bunlar da, eğitimin ilerlemesine katkılı olmuşlardır.

Okuma gedikleri, öğretim ödenekleri, öğrenciye burs verme vb. biçiminde hayır kurumları, ister istemez belli kolejlere, o kolejlerin değerine hiç bakılmaksızın epey sayıda öğrenciyi bağlar. Bu gibi hayır kurumlarından faydalanan öğrenciler, en beğendikleri koleji seçmekte serbest kalsalar, bu tür bir özgürlük başka başka kolejler arasında birbirine yetişmek için biraz rekabet uyandırmakta belki katkıda bulunabilir. Tersine, belli her kolejin bağımsız üyelerinin bile ayrılmaya karar verdiği kolejden peşin izin almadan, çekip bir başkasına gitmelerini yasak eden bir düzenleme o rekabetin iyiden iyiye sönmesine vesile olur.

Her kolejde bir öğrenciyi edebiyatın ve bilimlerin tümünde yetiştirecek olan öğretmeni ya da hocayı öğrenci dilediği gibi kendi seçmeyip kolejin başına atarsa ve savsama, yeteneksizlik ya da kötü muamele halinde, peşin izin alınmadan öğrencinin onu bir başka öğretmenle değiştirmesine müsaade edilmezse, böyle bir düzenleme hem aynı kolejin türlü öğretmenleri arasındaki bütün rekabeti söndürmeye hem hepsi için, kendi öğrencileri üzerinde özenle durup işleme gerekliliğini fazlasıyla azaltmaya vesile olur. Öğrencilerinden bu gibi hocalar çok dolgun ücret bile alsalar, öğrencisinden hiç ücret almayan ya da maaşından başka ödülü olmayan hocalar kadar onlara karşı ilgisiz kalmaya yatkın olabilirler.

Hoca tesadüfle aklı başında biri ise, öğrencisine ders verirken, söylediklerinin ya da okuduklarının saçma ya da saçmadan pek farksız olduğunu bilmesi, kendisi için çirkin bir şey olmak gerekir. Verdiği derslere öğrencilerinden çoğunun uğramadığını ya da göze batacak kadar baştan savarmışçasına, saygısızca ve alaya alarak devam ettiğini görmek de hocaya çirkin gelmek gerekir. O halde, belli bir miktar ders vermek zorunda ise, herhangi bir başka çıkarı olmaksızın yalnızca bu nedenler, onu enikonu iyi ders vermek için kendini biraz sıkıntıya sokmaya yetkin kılabilir. Bununla birlikte, çabayı özendiren bütün düsturların etkisini büsbütün körleten çeşitli birkaç araca başvurulabilir. Hoca, öğretmek niyetinde olduğu bilimi

öğrencilerine kendisi anlatacak yerde, buna değgin bir kitap okuyabilir. Bu kitap yabancı ve ölü bir dille yazılmışsa, onu dillerine çevirmek ya da katlanacağı zahmeti büsbütün azaltacak şekilde, kitabı öğrencilere tercüme ettirip, o konuda ara sıra gelişi güzel bir lakırdı ederek kendini ders veriyor sanabilir. Azıcık bilgi ve çaba, saygısızlık görmeden, alaya alınmadan ya da gerçekten abuk sabuk, yersiz yahut gülünç bir şey söylemeden ders vermesini mümkün kılar. Aynı zamanda, kolejdeki sıkı düzen ona, bütün öğrencilerini bu sözüm ona derste hiç sektirmeden hazır bulundurmaya ve bütün bu eğlendirici şeylerin başından sonuna dek pek edepli ve saygılı davranmaya zorlamak için olanak verebilir.

Kolejlerle üniversitelerdeki sıkı düzen genellikle öğrencinin yararı için değil, öğretmenlerin çıkarı yahut daha hakkıyla belirtildikte, rahatlığı için düşünülmüştür. Amacı her durumda öğretmenin nüfuzunu korumak; öğretmen, görevini ister yapsın, ister ipe un sersin, öğrenciyi ona karşı her durumda, sanki canla başla ve büyük bir yetenekle görevini yapıyormuş gibi tavır takınmaya zorlamaktır. Sıkı düzen öyle görülüyor ki, öğretmen kısmının, hikmet[383] ve erdem içinde yüzdüğünü, öğrenci kısmının ise bir şeye yaramadığını, aklının hiçbir şeye ermediğini varsayar. Ama öğretmenler görevlerini hakkıyla yaptı mı, öyle sanırım ki, çoğu öğrencinin görevlerini hiç savsadıklarının örneklerine rastlanmaz. Gerçekten dinlenilmeye değer ders verilen yerlerde pekâlâ fark edildiği üzere, bu tür derslere devamı zorlamak için hiçbir zaman sıkı düzene gerek yoktur. Çocukları ya da pek ufak yaştaki oğlanları, yaşamın bu ilk çağında, eğitimin elde etmeleri gerekli olduğu düşünülen kısımlarına devama zorlamak üzere cebre ve sıkıya, kuşkusuz, bir dereceye dek gerek olabilir. Ama on ikisini, on üçünü geçtikten sonra, eğitimin herhangi bir kısmına devam için, öğretmen görevini yapmak şartıyla, cebre ya da sıkıya hemen hemen hiçbir zaman gereksinme olamaz. Çoğu delikanlı öyle temiz yüreklidir ki, kendisine faydalı olmak bakımından öğretmen biraz ciddi niyet göstermek şartıyla, onun dersini umursamamaya yahut hor görmeye kapılmak şöyle dursun, ödevinin yerine getirilmesindeki aksamalardan epeycesini bağışlatmak için çalışmaya, hatta bazen oldukça büyük savsamaları herkesten gizlemeye yatkındırlar.

Eğitim içinde, gösterilmesi için kamu kurumları bulunmayan kısımların genellikle, en iyi belletilenler olduğu dikkate değer. Bir genç, bir eskrim ya da dans okuluna gittiğinde, meç kullanmayı ya da dans etmeyi gerçi her

zaman pek iyi öğrenemez ama, meç kullanmayı yahut dans etmeyi öğrenmekten geri kaldığı seyrektir. Binicilik okulundan elde edilen iyi sonuçlar, çoğu kez o kadar açık seçik değildir. Masrafı pek ağır olduğundan, binicilik okulu çoğu yerde, bir kamu kuruluşudur. Kitapla ilişkili eğitimin üç en esaslı kolu olan okuma, yazma ve hesabın hâlâ kamu okullarından çok özel okullarda bellenmesi, daha olağan olmakta sürüp gidiyor. Bunları gerektiğince bellemekten herhangi bir kimsenin geri kaldığına rastlandığı da pek seyrek olur.

İngiltere'de kamu okulları üniversitelere kıyasla daha az bozuk düzendir. Okullarda gençlere Grekçe ve Latince, yani öğretmenlerin öğretmek iddiasında oldukları ya da öğretmeleri umulan şeylerin hepsi okutulur veya hiç değilse okutulabilir. Üniversitelerde, öğretilmesi bu tüzel kişilerin görevi olan bilimler gençlere hem öğretilir, hem de onlar, bu bilimleri öğrenmek için uygun düşecek araçları her zaman bulabilirler. Okul öğretmeninin ödülü çoğu hallerde enikonu, kimi hallerde hemen hemen baştan aşağı talebelerinin verdiği ücretlere ya da haklara bağlı kalır. Okulların tekelci ayrıcalıkları yoktur. Mezun itibarı görmek için, bir kimsenin bir kamu okulunda şunca yıl okuduğunu gösterir bir belge getirmesi gerekmez. Sınavdan geçirildiğinde, orada öğretileni kavramış görünüyorsa, öğrendiği yerin neresi olduğu sorulmaz.

Eğitimin genellikle üniversitelerde gösterilen kısımları, belki pek iyi belletilmiyor denilebilir. Ama, o kurumlar olmasa, bunlar genellikle hiç gösterilmez ve eğitimin bu önemli kısımlarının yokluğundan, gerek birey, gerek kamu iyiden iyiye sıkıntı çekerdi.

Avrupa'nın şimdiki üniversitelerinden çoğu kökeninde, papazların eğitimi için kurulmuş kilise tüzel kişilikleri idi. Bunlar, Papa'nın nüfuzu ile kurulmuştu ve mutlak olarak onun yakın kayırması altında idiler. Öyle ki, öğretmen olsun, talebe olsun, üniversitelerin bütün üyelerinde o zamanın deyimiyle, papazlık ayrıcalığı vardı; yani hepsi, kendi üniversitelerinin kurulmuş bulunduğu ülkelerdeki mülki yargı yetkisinin dışında idiler; yalnız, kilise mahkemeleri önüne çıkarılabilirlerdi. Bu üniversitelerin çoğunda öğretilen, kuruluş amacına uygundu; ya ilahiyat ya yalnızca ilahiyata hazırlayıcı bir şey öğretilirdi.

Hıristiyanlık kanun gereğince ilk kez resmi hale geldiği zaman, bozuk bir Latince Avrupa'nın bütün batı bölgelerinin ortaklaşa dili olmuştu. Böyle

olduğu için, gerek kilise ayini, gerek kiliselerde okunan İncil çevirisi o bozuk Latince ile, yani ülkenin ortaklaşa dili ile idi. Roma İmparatorluğu'nu deviren barbar ulusların baskısından sonra, Latince gitgide Avrupa'nın herhangi bir bölgesinin dili olmaktan çıktı. Gelgelelim dinin kök tutmuş eğilimlerini ve törenlerini, ilkin meydana getirip akla sığar kılan şartlar ortadan kalktıktan uzun zaman sonra da, halkın saygısı, doğal olarak korur. Dolayısıyla, artık hiçbir yerde halkın büyük çoğunluğu Latince'yi anlamadığı halde, bütün kilise ayini hâlâ o dille yapılmaya devam ediliyordu. Eski Mısır'da olduğu gibi, Avrupa'da da, böylece iki ayrı dil; bir rahipler dili, bir halk dili; bir okumuşlar, bir okumamışlar dili yer etti. Fakat, kullanarak vazife görecekleri o kutsal ve okumuşların dilinden papazların bir parça anlamaları gerekiyordu. Bundan ötürü, Latin diline çalışmak baştan beri üniversite eğitiminin esaslı bir kısmını oluşturdu.

Ne Grekçe, ne İbranice öğreniminde durum öyle değildi. Kilisenin öğretiye ilişkin yanılmaz kararlarında resmen bildirildiğine göre, İncil'in genellikle Vulgate adı verilen Latince çevirisi Grekçe ve İbranice asıllarına kıyasla eşit derecede tanrısal ilhamla[384] yazdırılmıştır; dolayısıyla, eşit derecede geçerlidir. Bundan dolayı, o iki dili bilmek, bir kilise adamı için vazgeçilemeyecek kadar zorunlu bulunduğundan, üniversite eğitiminde genellikle gösterilen dersler arasında bunların okunması uzun zaman gerekli bir yer tutmadı. Doğruluğuna inanarak bana söylediklerine göre, o dersler arasında Grek diline henüz hiç yer verilmemiş kimi İspanya üniversiteleri varmış. Yeni Ahit'in[385] Grekçe metni, hatta Eski Ahit'in[386] İbranice metni, ilk din ıslahçılarının düşüncelerine Vulgate çevirisinden daha uygun geldi. Vulgate çevirisi, doğal olarak akla gelebileceği üzere, azar azar Katolik öğretilerini destekleyecek kalıba sokulmuştu. Bundan ötürü, ıslahçılar o çevirinin bir sürü yanlışlarını açığa vurmaya koyuldular. Böylece Roma Katoliği rahipler yanlışları savunmak ya da açıklamak zoru ile karşı karşıya kaldılar. Ama esas diller biraz bilinmedikçe bunu yapmaya pek olanak yoktu. Dolayısıyla, bunların bellenmesi çoğu üniversitelere, Din Islahı[387] öğretilerini kabul edenlere de, etmeyenlere de yavaş yavaş girdi. İlkin daha çok Katoliklerle İtalyanlarca geliştirilmesine çalışılmakla birlikte, tam Din Islahı öğretilerinin yerleşmesi sırasında moda oluveren klasik öğrenimin her kısmı ile Grek dili arasında ilişki vardı. O nedenle üniversitelerin çoğunda bu dil, felsefe okunmadan önce ve öğrenci Latince'de biraz ilerleyince öğretiliyordu. İbranice'nin klasik öğrenimde

ilgisi bulunmadığı için ve kutsal kitaptan başka herhangi bir bakıma saygıya değer tutulan bir tek kitabın bile dili olmayışı dolayısıyla okutulması, çoğu kez öğrenci felsefe öğrenimini bitirip ilahiyata girmeden başlamıyordu.

Başlangıçta hem Grek hem Latin dillerinin ilk öğeleri üniversitelerde okutuluyordu; kimi üniversitelerde hâlâ okutulmaktadır. Öbür üniversitelerde, okutulması her yerde üniversite eğitiminin pek önemli bir bölümü olmakta sürüp giden bu dillerden birinin ya da ikisinin hiç değilse ilk öğelerinin öğrencinin daha önceden bellemiş olması istenmektedir.

Eski Yunan felsefesi üç büyük kola bölünmüştü: fizik ya da doğa felsefesi; törebilim1 ya da ahlak felsefesi; bir de mantık. Bu genel bölünüş, öyle görülüyor ki eşyanın tabiatına pek uygun düşüyordu.

Büyük doğa olayları –gökyüzündeki cisimlerin dönüşleri, ay ve güneş tutulmaları, kuyruklu yıldızlar; gök gürlemesi, şimşek çakması ve havanın başkaca olağanüstü hadiseleri; bitkilerin ve hayvanların üreyişi, yaşayışı, büyüyüşü ve ölüşü– insanoğlunu ister istemez hayrette bıraktığından, nedenlerinin soruşturulması için, onda, doğal olarak tecessüs[389] uyandıran konulardır. İlkin boş inanç, bütün bu akıl almayan gösterileri doğrudan doğruya tanrıların yaptığına vererek, bu anlama merakını gidermeye kalkıştı. Ardı sıra, felsefe, bunların nedenini, insanoğlunun tanrıların işine kıyasla, daha iyi tanıdığı ya da bildiği nedenlerle açıklamaya çalıştı. Bu büyük olaylar insanoğlunun ilk tecessüs konuları olduğuna göre, onları açıklamak iddiasında bulunan bilimin, felsefenin tabii ilk geliştirilmeye çalışılan kolu olması gerekirdi. Nitekim herhangi bir öyküsü tarihçe saklanmış ilk filozoflar, öyle gözüküyor ki, doğal felsefe ile uğraşanlardır.

Yeryüzünde, her dönemde ve her ülkede, insanların birbirlerinin seciyelerine, meramlarına ve davranışlarına göz kulak olmaları lazım gelmiş, insanoğlunun yaşam biçimi üzerinde birçok akla uygun kurallar ve düsturlar[390] konulup bunlar kamunun rızasıyla[391] onaylanmak gerekmiştir. Yazı ortalığa yayılınca, bilgeler ya da bilge geçinenler, bu kökleşmiş ve el üstünde tutulmuş düsturların sayısını doğal olarak artırmaya ve tutulacak uygun yolla uygunsuz yolu kendilerince nasıl anladıklarını, bazen Ezop masalları denilen kıssalar gibi, şekil bakımından yapay[392] olan hisseli kıssalarla,[393] kimi zaman Süleyman Peygamber'in Atalar sözleri, Theognis ile Phocyllides'in şiirleri ve Hesiodos'un bir kısım yapıtları gibi

yalın biçimdeki kelâm-ı kibarlarla[394] ya da vecizelerle belirtmeye çalıştılar. Pek belirgin ya da metotlu herhangi bir sırayla, düzenlemeye bile çalışmadan; sonuçlar doğal nedenlerinden çıkarıldığı üzere, hepsinin anlaşılabilecekleri bir ya da daha çok genel ilkeyle birbirlerine bağlamaya hele hiç çalışmadan, uzun zaman, böylece sağgörü ve ahlak[395] düsturlarının ancak sayısını çoğaltmayı sürdürebilirlerdi. Birkaç ortaklaşa ilkeyle birbirine bağlanan türlü gözlemlerin sistemli bir dizilişindeki güzellik, önce, o eski zamanların bir doğal felsefe sistemine doğru yönelen kaba taslak kalem denemelerinde görüldü. Sonra, ahlakta buna benzer bir şeye girişildi. Ortaklaşa yaşamın düsturları, doğa olaylarını düzenleyip birbirine bağlamaya çalıştıkları biçimde, metotlu bir sıra ile düzenlenip birkaç ortaklaşa ilke ile birbirine bağlandı. Bu bağlayıcı ilkeleri inceleyip açıklamak isteyen bilim, hakkıyla ahlak felsefesi adını taşıyan bilimdir. Başka başka yazarlar doğa felsefesi için olsun, ahlak felsefesi için olsun, ayrı ayrı sistemler gösterdiler. Gelgelelim, onların bu türlü türlü sistemleri desteklemek üzere kullandıkları kanıtlar her zaman belgitlemeler[396] olmak üzere şöyle dursun, çoğu kez ancak pek zayıf olasılıklardan, bazen de gündelik dildeki kusurdan ve belirsizlikten başka dayanağı bulunmayan salt safsatalardan[397] oluşuyordu. Yeryüzünün her döneminde, sağduyulu herhangi bir kimsenin en ufak maddi çıkara ilişkin bir sorundaki kararını belirleyemeyecek kadar saçma nedenlerle, kavramsal sistemler konulmuştur. Aşırı mugalatanın[398] insanoğlunun fikirleri üzerinde, felsefe ve kuram dışında hemen hemen hiçbir zaman bir etkisi olmamış; bu konularda ise çoğu kez en büyük etkisi olmuştur. Her doğa ve ahlak felsefesi sisteminin koruyucuları, kendilerinin sistemine aykırı sistemleri desteklemek için ileri sürülen belgitlemelerin sakatlığını ortaya koymaya tabii çalışıyorlardı. Bu kanıtları gözden geçirirken ister istemez, olası bir kanıt ile belgitlemeli bir kanıt ve batıl[399] kanıtla inandırıcı bir kanıt arasındaki farkı düşünme yolunu tuttular. Bu tür derin bir incelemenin vesile olduğu gözlemlerden de, Mantık ya da iyi ve kötü muhakemenin[400] genel ilkesine değinen bilim ister istemez ortaya çıktı. Köken bakımından fizikten de ahlaktan da sonra gelmekle birlikte, bu iki bilimin her ikisinden önce Mantık öğretilmesi, eski felsefe okullarının gerçekte hepsinde değilse bile çoğunda âdet olmuştu. Öğrencinin, öyle görülüyor ki böylesine önemli konular üzerinde uslamlamaya itilmeden önce, iyi ve kötü uslamlama arasındaki ayırımı güzelce kavraması gerektiği düşünülmüştü.

Felsefede üç kısım üzerine olan bu eski bölünüş, Avrupa üniversitelerinin çoğunda değiştirilerek yerine, beşli bir başka bölünüş geçti.

Eski felsefede ister insan zihninin, ister Tanrılığın niteliğine değgin olsun, her ne okutulsa, hikmet sisteminin bir bölümünü oluşturuyordu. Künhleri[401] her neden oluşuyor varsayılırsa varsayılsın, o varlıklar yüce evren sisteminin hem de, en önemli sonuçlar doğuran parçalarıydı. Bunlar, üzerinde insan aklının varabileceği sonuç ya da yapabileceği sanı ve oranlarına,[402] yüce evren sisteminin kökenini ve bir merkez çevresindeki dönüşlerini anlatmak isteyen bilimin sanki iki bölümünü, ama kuşkusuz pek önemli iki bölümünü oluşturuyordu. Gelgelelim, ilahiyata ancak yardımcı olarak felsefe okutulan Avrupa üniversitelerinde o bilimin herhangi bir başka bölümünden çok, bu iki bölüm genişledikçe genişledi; birçok ikincil bölümlere ayrıldı. Öyle ki, sonunda üzerinde pek az şey bilinebilen ruhlar öğretisi, pek çok şeyi bilinebilen bedenler[403] öğretisi kadar, felsefe sisteminde yer tutmaya başladı. Bu iki konu ile ilgili öğretiler, apayrı iki bilim meydana getirir sayılıyordu. Fiziğe[404] karşılık, metafizik ya da Mabadettebia denilen şey ortaya kondu ve bu iki bilim içinde hem daha yükseği, hem belli bir meslek için daha faydalısı sayılarak, geliştirilmeye çalışıldı. Deneye ve gözleme hakkıyla elverişli olan konu; titiz bir dikkatle nice faydalı keşiflere olanak verecek bir konu, hemen hemen yüzüstü bırakıldı. En özenli dikkatin, pek basit ve hemen hemen açık seçik birkaç hakikatten sonra, anlaşılmazlıktan ve şüpheden başka bir şey keşfedemediği, dolayısıyla da, kurnazlıktan ve safsatalardan başka bir şey meydana getirmeyen konu, fazlasıyla geliştirilmeye çalışıldı.

Bu iki bilim böylece birbirinin karşısına dikilince, aralarındaki kıyaslama, tabii bir üçüncüsünü, Varlıkbilim[405] adı verilen yahut öbür iki bilimin her iki konusunda ortaklaşa var olan nitelikleri ve sıfatları ele alan bilimi doğurdu. Ama, okullardaki metafiziğin ya da Mabadettabia'nın çoğu kurnazlıklarla safsatalardan oluşuyorsa, bazen aynı zamanda metafizik de denilen varlıkbilimin, o örümcek ağına benzeyen bilimin tümü bunlardan oluşuyordu.

Eski ahlak felsefesinin incelemek istediği şey, bir insanın yalnız bir birey olarak değil, bir ailenin, bir devletin ve büyük insan topluluğunun üyesi olarak alındıkta, mutluluğunu ve kemalinin nasıl meydana geldiği idi. O felsefede insan yaşamının ödevleri, insan yaşamının mutluluğuna ve

kemaline hizmet edecek araçlar olarak ele alınıyordu. Ama gerek ahlak gerek doğa felsefesi, yalnızca ilahiyata yardımcı gibi öğretilmeye başlanınca, insan yaşamının ödevleri, daha çok, ileride bir yaşamın mutluluğuna hizmet edecek ödevler olarak ele alındı. Eski felsefede, erdemin kemali, sahibi için, bu yaşamda en kâmil mutluluğu ister istemez yaratır diye anlatılıyordu. Çağcıl felsefede, çoğu kez, erdem kemalinin genellikle ya da daha doğrusu hemen hemen her zaman bu yaşamdaki mutluluğu herhangi bir derecesiyle uzlaşamaz olduğu; insana özgü olan açık yürekli, cömert ve gözü pek davranışla değil, ancak, bir keşişin harcı olan riyazet[406] ve alçakgönüllülük ile cennete kavuşabileceği söyleniyordu. Okullardaki ahlak felsefesinin büyük bir kısmı, çoğu hallerde, vicdaniyatla[407] ve çileci bir ahlak ile doldurulmuştu. Felsefenin çeşit çeşit bütün kolları içinde en önemlisi, böylece en çok çığırından çıktı.

Avrupa üniversitelerinin çoğunda, felsefe eğitiminde genellikle tutulan yol şöyle idi: Önce Mantık öğretiliyor, Varlıkbilim ikinci geliyor, sırada üçüncü olarak insan ruhu ile tanrılığın niteliğine değgin öğretiyi içine alan Ruhlar Bilimi bulunuyordu. Ardından, dördüncü olarak, Ruhlar Bilimi öğretisiyle, insan ruhunun ölümsüzlüğü ile ve Tanrı'nın adaletinden öbür dünyada umulacak ödüller ve cezalarla yakından ilişkili sayılan bozuk düzen bir ahlaki felsefe sistemi geliyordu. Çoğu kez, kısa ve üstünkörü bir Fizik sistemi ile dersler bitiyordu.

Eski felsefe derslerine Avrupa üniversitelerinin böylece getirdiği değişikliklerle hep, kilise adamlarının eğitimi ve derslerin, ilahiyat öğrenimi için daha yerinde bir başlangıç haline getirilmesi istenilmişti. Fakat bu değişikliklerle icat edilip derslere eklenen kurnazlık ve mugalata, vicdaniyat ve çileci ahlak, onları, hali vakti yerinde olanların ya da kibarların eğitimi için kuşkusuz daha elverişli kılmadı; yani ne kafayı daha geliştirecek, ne gönüle daha yar olacak hâle getirmedi.

Belli her üniversitenin bünyesi çaba sarfını hocaları için çok ya da az gerekli kılmasına göre, çok ya da az çabayla, Avrupa üniversitelerinin büyük bir kısmında hâlâ okutulması sürdürülen felsefe dersleri bunlardır. En zengin ve yardımla sağlanmış sermayesi en fazla olan bazı üniversitelerde, öğretmenler, bu bozuk düzen derslerden birbiriyle bağlantısı olmayan bölük pörçük birkaç parça okutmakla yetinir; hatta bunları bile çoğu kez pek baştan savma ve üstün körü öğretirler.

Yeni zamanlarda, felsefenin başka başka birçok kolundaki ilerlemelerden bir kısmı kuşkusuz üniversitelerde meydana gelmekle birlikte, büyük bir kısmı üniversitelerde olmamıştır. Bu ilerlemeler olduktan sonra, onları benimsemekte bile, çoğu üniversiteler pek atılgan davranmamışlar ve bu bilgin yuvalarından bir takımı, iptal edilmiş sistemlerin ve eskimiş önyargıların dünyanın başka her köşesinden kapı dışarı edildikten sonra sığınıp kayrıldığı sığınaklar olarak kalmayı, uzun zaman yeğ tutmuşlardır. Genellikle en zengin ve yardımla sağlanmış sermayesi en fazla olan üniversiteler, bu ilerlemeleri benimsemekte en yavaş davranmışlar; kökleşmiş eğitim planından herhangi önemli bir değişikliğe izin vermekte, en çok çekingenlik göstermişlerdir. Bazı daha yoksul üniversitelere, bu ilerlemeler daha kolay girdi; oralardaki hocalar, geçimlerinin büyük kısmı kendi ünlerine bağlı olduğundan cihanın şimdiki fikirlerine daha çok özen göstermek zorunda idiler.

Ama, Avrupa'nın kamu okullarıyla üniversiteleri, ilkin, yalnız belli bir mesleğin, yani papazlığın öğretilmesi için düşünüldüğü ve öğrencileri o meslek için gerekli sayılan bilimlerde bile yetiştirmek için her zaman pek canla başla çalışmadıkları halde, gitgide, hemen hemen bütün öteki kimselerin, özellikle hemen hemen bütün hali vakti yerinde olanların ve zenginlerin eğitimini ellerine aldılar. Çocukluk çağı ile, insanların gerçek dünya işine, yani geri kalan günlerinde uğraşacakları işe kendilerini iyiden iyiye uydurmaya başladıkları yaşam dönemi arasındaki uzun zamanı herhangi bir biçimde faydalı geçirmek için, öyle görülüyor ki, daha iyi yol bulunamaz. Ama okullarla üniversitelerde öğretilenin çoğu, o iş için, en yerinde hazırlık gibi görünmez.

İngiltere'de, okuldan çıkar çıkmaz gençleri bir üniversiteye yollamayıp yabancı ülkelere gezmeye göndermek, günden güne daha çok âdet oluyor. Söylenene göre, gençlerimiz gezileri sayesinde, yurda genellikle çok gelişmiş olarak dönmektedirler. On yedi, on sekiz yaşlarında ülke dışına çıkıp, yirmi birinde sılaya dönen bir delikanlı, gittiği sıradakine göre üç dört yıl yaşlanmış olarak geri gelir. O yaşta, üç dört yıl içinde epey gelişmemek pek güçtür. Gezişi sırasında genellikle bir iki yabancı dili epeyce beller. Ancak, öyle bir belleyiş ki, onları yolu yordamıyla konuşup yazabilmesine pek az elverir. Başka bakımlardan çoğu kez yurtta oturduğu takdirde böyle kısa zamanda pek olmayacağı kadar kendini beğenmiş, doğruluktan yana gevşek, haylaz ve gerek okumaya gerek işe ciddi bir biçimde sarılmaktan

aciz halde sılaya döner. Böylesine genç yaşta yolculuk edip ömrünün en değerli yıllarını ana babasının ve akrabalarının gözünden ve denetiminden uzakta har vurup harman savurarak hoppaca tüketmekle, eğitimin ilk kısımlarının onda oluşmasına biraz vesile verebileceği faydalı her alışkanlık, perçinlenip pekişecek yerde, hemen hemen ister istemez ya zayıflar, ya silinip gider. Yaşamın bu erken çağında gezginlik etmek gibi pek anlamsız bir âdet, her zaman olsa olsa, üniversitelerin kendi kendilerini gözden düşürmeleri yüzünden beğenilebilir. Oğlunu yurtdışına yollamakla bir baba, işsiz güçsüz, bakımsız ve gözünün önünde uçuruma sürüklenen bir oğul gibi pek tatsız bir şeyden, hiç değilse bir süre için kurtulmuş olur.

Çağcıl eğitim kurumlarından kimisinin verdiği sonuçlar, işte böyledir.

Başka dönemlerde ve milletlerde, eğitim için türlü yollar tutulduğu, türlü kurumlar bulunduğu görülüyor.

Eski Yunan cumhuriyetlerinde, her özgün yurttaşa, yüksek yönetim makamının emrinde beden hareketi alıştırmaları ve müzik öğretilirdi. Beden hareketi alıştırmalarıyla yurttaşın gövdesini pekiştirmek, yürekliliğini artırmak, onu, savaş yorgunluklarına ve tehlikelerine hazırlamak amacı gözetiliyordu. Bütün anlatılanlara bakarak Yunan redif askeri, dünyada gelmiş geçmiş rediflerin en iyilerinden biri olduğuna göre, Yunanlılar'daki kamu eğitiminin bu kısmı, gözettiği amaca tümüyle elvermiş bulunmak gerekir. Eğitimin öbür kısmı olan müzikle, (hiç değilse bu kurumlara ilişkin olarak bize açıklamada bulunan felsefecilere ve tarihçilere göre) zihni insanlık yoluna yöneltmek, mizacı yumuşatarak gerek genel, gerek özel yaşamın bütün toplumsal ve ahlaksal ödevlerini yapmaya yatkın hale sokmak isteniyordu.

Eski Roma'daki Campus Martius talimleri, eski Yunanistan'da Gymnasium idmanlarının karşıladığı aynı amacı, öyle görülüyor ki, aynı derecede karşılıyordu. Gelgelelim, Romalılar'da, Yunanlılar'ın müzik eğitimine benzer bir şey yoktu. Ancak, Romalılar'ın gerek özel, gerek kamusal yaşamında ahlakları, öyle görülüyor ki, Yunanlılar'ın ahlakına yalnızca eşit olmakla kalmayıp genellikle epey daha üstündü. Özel yaşamında üstün olduğu üzerinde elimizde her iki milleti iyi tanıyan iki yazarın, Polybius ile Halicarnassus'lu Dionysius'un açık seçik tanıklığı vardır. Yunan ve Roma tarihinin bütün akışı, Romalılar'da kamu ahlakının üstünlüğünü ispatlamaktadır. Özgür bir halkın kamu ahlakında en esaslı

şart, öyle görülüyor ki, birbirleriyle çekişme halindeki bölünmelerin iyi huylu ve ılımlı olmasıdır. Gelgelelim, Yunanlılar'daki çekişmeler hemen hemen her zaman zorlu ve kan dökücü idi. Oysa, Gracchusler zamanına değin, Roma'da hiçbir çekişmede kan akıtıldığı olmamıştır. Gracchusler zamanından sonra da, Roma Cumhuriyeti gerçekte dağılmış sayılabilir. Dolayısıyla, Eflâtun'un, Aristo'nun ve Plybius'un çok saygı değer, belge gücündeki sözlerine ve Bay Montesquieu'nun o belge gücündeki sözleri desteklemeye çalışmak üzere pek maharetle gösterdiği nedenlere karşın, müzik eğitimi olmaksızın, Romalılar'ın ahlakı genellikle üstün olduğuna göre, Yunanlılar'ın ahlakını düzeltmekte bu tür herhangi bir eğitimin büyük etkisi bulunmadığı olası görülür. Bu eski, bilgeler atalarının koyduğu yöntemlere karşı besledikleri saygı dolayısıyla, o toplulukların en önceki döneminden hatırı sayılır bir incelmişlik düzeyine erdikleri zamanlara değin, arasız devam edip, belki topu topu eski bir âdetten oluşan şeyde, ihtimal ki, derin siyasal beceri bulma eğilimi göstermişlerdir. Müzik ile dans, hemen hemen bütün barbar uluslarda kalburüstü eğlenceler ve bulunduğu topluluğu şenlendirmesi için her insana yaraştığı varsayılan büyük hünerlerdir. Bugün, Afrika kıyılarındaki zenciler arasında hal böyledir. Eski Keltler'de, eski İskandinavyalılar'da ve Homeros'ta görebileceğimiz üzere, Truva savaşından önceki zamanlarda eski Yunanlılar'da hal böyle idi. Yunan kabileleri, küçük cumhuriyetler şeklini aldığında doğal idi ki, bu hünerlerin öğrenilmesi uzun zaman halkın genel ve ortaklaşa eğitiminin bir kısmını oluştursun. Ne Roma'da, ne de hatta kanunlarını ve âdetlerini en iyi bildiğimiz Yunan Cumhuriyeti olan Atina'da, gençleri müzikte ya da askeri talimlerde yetiştiren öğretmenlere, devletçe para verildiği, hatta bunları devletin atadığı görülmüyor. Devlet her hür yurttaşın, savaşta devleti savunabilmek için kendini hazırlıklı bulundurmasına ve bundan ötürü askerlik talimlerini öğrenmesine gerek gösteriyordu. Fakat bunları bulabildiği öğretmenlerden öğrenmeyi yurttaşa bırakır ve öyle görülüyor ki, bunları yapacağı bir genel talim alanından ya da meydanından başka, o amaç için, peşin hiç bir şey verdiği olmazdı.

Gerek Yunan gerek Roma cumhuriyetlerinin ilk dönemlerinde eğitimin öbür kısımları öyle görülüyor ki, okuyup yazmayı ve o zamanın aritmetiğine göre hesap yapmayı öğrenmekten oluşuyordu. Çoğu zaman bu hünerleri, varlıklı yurttaşların genellikle ya bir köle ya bir azatlı olan yerli bir lala yardımı ile evde, yoksulların ise ücretle ders vermeyi uğraş edinmiş

öğretmenlerin okullarında elde ettikleri görülüyor. Gelgelelim, eğitimin bu kısımları, tümü ile her bireyin ana babasına ya da velilerine bırakılmıştı. Bunların hiçbir biçimde teftişini ya da yönetimini devletin hiçbir zaman üstüne aldığı görülmüyordu. Gerçekte, çocuklar kendilerine kazançlı bir zanaat, yahut iş belletmeyi savsamış ana babaya, yaşlandıklarında bakmaktan, bir Solon kanunu gereğince bağışlanmışlardı. Gelişme yolunda yürünürken, felsefe ve belagat bilimi[408] istekle karşılanınca, kibar takımının, modaya uygun olan bu bilimlerde yetişmek üzere çocuklarını felsefecilerle belagatçilerin okullarına göndermeleri âdet oldu. Ama bu okulların masrafını devlet görmüyordu. Devlet bunlara uzun zaman güç bela göz yumdu. Felsefeye ve belagat bilimine karşı istek uzun zaman öylesine az idi ki, onu da ilk kez öğretmek iddiasında bulunan hocalar, tek bir kentte sürekli iş bulamayarak, oradan oraya dolaşmak zorunda kaldılar. Elealı Zeno, Protagoras, Gorgias, Hippias ve daha bir çokları böylece ömür sürdüler. İstek çoğaldıkça hem felsefe hem belagat bilimi okulları ilkin Atina'ya, sonra birçok başka kentlere yerleştiler. Ancak, öyle görülüyor ki, devlet kimisini ders okutacak belli bir yer göstermekten öte, bunları hiç özendirmiş değildir; bunu ara sıra özel bağışçılar da yapıyordu. Devletin, Eflatun'a, Academy'yi, Aristo'ya Lyceum'u ve Stoacılar'ın kurucusu Citta'lı Zeno'ya kemer altını tahsis ettiği görülüyor. Fakat Epicurus, kendi okuluna bahçelerini miras bıraktı. Bununla birlikte, Marcus Antonius zamanına değin hiçbir hocanın devletten herhangi bir maaş aldığı, ya da talebelerinin verdiği haktan ya da ücretten başka kazancı olduğu görülmüyor. O felsefeci imparatorun, felsefe hocalarından birine bağışladığını Lucian'dan öğrendiğimiz armağan ihtimal ki, kendi ömründen öteye sürüp gitmemiştir. Mezuniyet ayrıcalıklarına benzer bir şey yoktu; herhangi belli bir zanaatı ya da mesleği yürütmeye izin verilmiş olmak için, o okullardan birine devam etmiş bulunmak gerekli değildi. Bu okulların faydalı oldukları düşüncesi talebeyi kendilerine çekemezse, kanun hiçbir kimseyi oralara ne girmeye zorluyor, ne girdi diye ödüllendiriyordu. Hocaların öğrencileri üzerinde ne nüfuzu, ne de herhangi bir yetkisi vardı; yalnız eğitimlerinin herhangi bir kısmı kendilerine emanet edilen kimselere, üstün erdemin ve yeteneğin gençler yanında sağlamaktan hiçbir zaman geri kalmadığı doğal yetki vardır.

Roma'da medeni hukuk öğrenimi, yurttaşlar çoğunluğunun değil, ancak bazı belli ailelerin eğitimi arasında idi. Ancak, hukuk bellemek isteyen

gençlerin gitmeleri için kamu okulu olmadığı gibi, hukuka çalışmak için de akraba ve arkadaşları arasında hukuktan anlar varsayılanlara dadanmaktan başka çıkar yol yoktu. Şurası belki göz önünde tutulmalıdır ki, On İki Levha Kanunları'nın çoğu birtakım eski Yunan cumhuriyetleri kanunlarından kopya edilmiş olmakla birlikte, eski Yunanistan'ın herhangi bir cumhuriyetinde hukuk, görünüşe bakılırsa, hiçbir zaman bir bilim haline gelecek gibi ilerlememiştir. Roma'da hukuk pek erkenden bir bilim durumuna geldi; hukuktan anlar diye ün salan yurttaşlara, hatırı sayılacak derecede şeref sağladı. Eski Yunan cumhuriyetlerinde, özellikle Atina'da, alışılmış adalet mahkemeleri, kalabalık ve dolayısıyla karmakarışık halk kümelerinden oluşuyordu. Bunlar, çoğu kez hemen hemen gelişi güzel ya da yaygara, çekişme ve particilik çabası ile rasgele verilecek karara göre yargıya varıyorlardı. Haksız bir yargının yüz karası, beş yüz, bin ya da bin beş yüz kişi (çünkü mahkemelerinden kimisi bunca kalabalıktı) arasında bölüşülecek olursa, bundan herhangi bir bireye pek çok bir şey düşmez. Roma'da ise, tersine, belli başlı adalet mahkemeleri, (özellikle hep halkın önünde tartıştıkları için, düşüncesiz ya da haksız bir karar yüzünden ünleri pek çok incinmekten geri kalmayacak olan) tek bir yargıçtan ya da az sayıda yargıçtan oluşuyordu. Kuşku uyandıracak davalarda, bu tür mahkemeler, suçlanmaktan kurtulmak kaygısıyla ya aynı mahkemede ya başka bir mahkemede kendilerinden önce vazife görmüş yargıçların örneğine, ya da önceden verdikleri emsale doğal olarak sığınmaya bakıyorlardı. Teamüle[409] ve emsale böylece özen gösterilmesi, ister istemez, Roma hukukunu bize dek erişen o düzgün ve derli toplu sistem haline getirdi. Bu tür özenin gösterildiği başka her ülkenin kanunları üzerinde o özen aynı etkiyi yaptı. Yunanlılar'a kıyasla Romalılar'daki –Polybius ile Halicarnasus'lu Dionysius'ca üzerinde bunca durulan– seciye üstünlüğü, bu yazarların neden olarak gösterdikleri konuların herhangi birinden daha çok, ihtimal ki, adalet mahkemelerinin daha iyi kurulmuş bulunmasından ileri geliyordu. İçtikleri andı tutmakta, Romalılar, söylenene göre, özellikle sivrilmişlerdir. Fakat ancak dikkatli ve bilgili bir adalet mahkemesi önünde ant içmeye alışık kimseler, ettikleri yemine, o işi ayak takımının doldurduğu karmakarışık meclisler önünde yapmaya alışık bulunanlara kıyasla, tabii, çok daha bağlı olurlar.

Pekâlâ teslim olunur ki, Yunanlılar'la Romalılar'ın, gerek mülki gerek askeri yetenekleri herhangi çağcıl bir milletin yeteneklerine hiç değilse

denktir. Bizim peşin ön yargımız, daha çok, belki bunlara haklarından daha fazla değer vermektedir. Gelgelelim, bu büyük yeteneklerin askeri talimlerle ilgili olanlarından başkasının vücuda gelmesinde devlet öyle görülüyor ki, hiçbir sıkıntıya katlanmış değildir. Çünkü bunların vücuda gelmesinde Yunanlılar'ın müzik eğitiminin çok etkisi olabileceğine benim aklımın yatması imkânsızdır. Bununla birlikte, öyle görülüyor ki, bu milletlerin kibar takımını, üyesi bulundukları topluluktaki şartların gerekli ya da elverişli kıldığı her sanatta ve bilimde yetiştirmek için öğretmenler bulunmuştu. Bu tür öğretime karşı talep, her zaman yarattığı şeyi –onu öğretecek istidadı– yarattı. Alabildiğine bir rekabetin uyandırmaktan hiç geri kalmadığı imrenme, görünüşe göre, o istidadı pek yüksek kemal düzeyine ulaştırdı. Uyardıkları dikkat, dinleyicilerinin düşünceleri ve inançları üzerinde kazandıkları egemenlik, o dinleyicilerin davranışlarına ve konuşmalarına belli bir ruh ve kişilik vermek bakımından sahip oldukları meleke[410] konusunda, eski filozoflar, çağcıl hocaların herhangi birine kıyasla çok üstün gözüküyorlar. Yeni zamanlarda kamu okulları öğretmenlerinin çabasını, kendi mesleklerindeki başarıya ve üne karşı onları az çok umursamaz hale getiren şartlar körletmektedir. Aynı zamanda maaşları, onlarla boy ölçüşmeye yeltenen özel öğretmeni, tıpkı dolgun bir primle ticaret edenlere karşı primsiz ticaret ederek rekabete kalkışan bir tacirin durumuna sokmaktadır. Böyle bir tacir malını aşağı yukarı aynı fiyata satarsa, aynı kârı elde edemez; iflas edip sıfırı tüketmese bile, şaşmayan nasibi[411] hiç değilse yoksulluk ve ele güne avuç açmak olur. Çok daha pahalıya satmaya kalkışırsa, o denli az müşteri bulması olasılığı vardır ki, vaziyeti pek düzelemez. Bundan başka, mezun olma ayrıcalıkları birçok ülkede, bilgi isteyen mesleklerdeki çoğu kimseler için, yani bilgi veren eğitime ihtiyacı olanlardan pek çoğu için gereklidir, ya da hiç değilse pek elverişlidir. Gelgelelim, bu ayrıcalıklar, ancak kamu öğretmenlerinin derslerine devamla elde edilebilir. Herhangi özel bir öğretmenin dört başı mamur olan derslerine en büyük özenle devam edilmiş olması, bu ayrıcalıkları istemek için, her zaman bir hak sağlamaz. Bu çeşitli nedenler dolayısıyladır ki, üniversitelerde genellikle öğretilen bilimlerden birinin özel öğretmeni, yeni zamanlarda, genellikle bilim adamlarının en alt tabakasından sayılır. Gerçekten yetenekli birinin, o yeteneği kullanabileceği daha utandırıcı ya da daha kazançsız bir iş bulabilmesi güçtür. Böylece, okulların ve kolejlerin yardımdan oluşma sermayesi, kamu öğretmenlerinin

canla başla çalışmalarını körlettiği gibi, özel öğretmenlerinin iyisini bulabilme olanağını da, hemen hemen ortadan kaldırmıştır.

Eğitime özgü kamu kurumları olmasaydı, biraz talebi bulunmayan ya da zamanın şartları dolayısıyla öğrenilmesi ya gerekli ya elverişli yahut hiç değilse moda olmayan hiçbir sistem, hiçbir bilim öğretilemezdi. İster faydalı kabul edilen bir bilimin iptal edilmiş ve eskimiş bir sistemini, ister yalnızca bir yığın işe yaramaz, bilgiçlik türünden mugalata ve saçma olduğuna genellikle inanılan bir bilimi öğretmek, özel bir öğretmenin hiç hesabına elveremezdi.

Bu gibi sistemler, bu gibi bilimler, ancak, feyizleri[412] ve gelirleri ünlerine çokça bağlı bulunmayan, çalışmaları ile ise hiç kısıtlı olmayan tüzel kişilik halindeki eğitim derneklerinde tutunabilir. Eğitime özgü kamu kurumları olmasaydı, hali vakti yerinde bir bey, zamane şartlarının sağladığı varsayılan en mükemmel eğitime ilişkin dersleri, çaba ve yetenek göstererek bitirdikten sonra, hali vakti yerinde beylerle diğer erkeklerin ortaklaşa sohbet konusu olan her şeyin tümden cahili olarak dünyaya ayak atamazdı.

Kadınların eğitimi için kamu kurumları yoktur. Öyle olduğu için de, onların eğitiminin alışılan gidişi içinde, faydasız, anlamsız ya da acayip[413] bir şey bulunmaz. Onlara, öğrenilmesini, ana babalarının ya da velilerinin gerekli ya da faydalı gördükleri şeyler öğretilir; başka bir şey öğretilmez. Eğitimlerinin her kısmı, açıkça faydalı bir amaç gözetir; ya kişiliklerinin doğal albenisini artırmayı ya da beyinlerini ağırbaşlılık, alçak gönüllülük, iffet ve tutum yolunda yoğurmayı; onları hem bir ev hanımı olabilecek hem de ev hanımı olunca gereği gibi davranacak hale getirmeyi hedef tutar. Eğitimin her kısmı bir kadına yaşamının her aşamasında rahatlık sağlar ya da faydalı olur. Bir erkeğin, eğitiminin en çetin ve en sıkıcı kimi kısımlarından, kendine ömrünün herhangi bir aşamasında herhangi bir rahatlık ya da fayda sağladığı pek az olur.

Öyle ise, devlet halkın eğitimine hiç mi göz kulak olmamalı diye sorulabilir? Yahut, bunu herhangi bir biçimde yapması gerekiyorsa, türlü halk tabakaları içinde eğitimin türlü kısımlarından göz kulak olması gerekenler nelerdir? Devlet bunlarla ne türlü uğraşmalıdır?

Kimi hallerde, topluluğun durumu; bireylerin çoğunu, onlarda o durumun gerektireceği ya da belki müsaade edebileceği yeteneklerin ve erdemlerin hemen hemen hepsini, hükümet göz kulak olmadan, doğal şekilde oluşturacak yerlere ister istemez yerleştirir. Başka hallerde, topluluk, bireylerin çoğunu bu gibi yerlere yerleştirecek durumda değildir ve büyük halk topluluğunun hemen hemen baştan aşağı yozlaşıp soysuzlaşmasını önlemek için, hükümetin epey uğraşmasına gerek vardır.

İşbölümünün gösterdiği gelişme içinde, iş görerek yaşayanlardan pek çoğunun, yani büyük halk topluluğunun çalışması, birkaç pek basit işlemle, çoğu zaman bir iki işlemle sınırlanmaya başlar. Ama, çoğu insandaki anlayış, ister istemez alıştığı işleri sayesinde oluşur. Bütün ömrü, sonuçları belki hep aynı kapıya çıkan ya da hemen hemen aynı olan birkaç basit işlemin yapılmasıyla geçen adam, hiçbir zaman baş göstermeyen zorlukları gidermek üzere çareler bulmak için anlayış gücünü kullanmaya ya da türetme gücünü işletmeye gereksinme duymaz. Dolayısıyla, bu tür çalışma alışkanlığını tabii yitirir; genellikle, Tanrı'nın kulu için ne denli sersemleyip cahilleşmek mümkünse, öylesine sersem olup cahil hale gelir. Kafasındaki uyuşukluk onu, herhangi derli toplu bir konuşmanın tadını çıkaramayacak ya da söze karışamayacak hale getirdiği gibi, onda yüksek, temiz ya da ince bir his duyabilme, dolayısıyla da, özel yaşamın bir çok olağan ödevleri üzerinde bile doğru herhangi bir yargıya varabilme yeteneği bırakmaz. Ülkenin büyük ve geniş çıkarları üzerinde yargıya varmak ise büsbütün elinden gelmez. Onu başka türlü bir hale koymak için, son derece özel bir dikkat ve ilgi gösterilmezse, ülkesini savunmakta aynı derecede becerisiz kalır. Yerinden kımıldamadan geçen yaşamın biteviyeliği kendisini, tabii, tabansızlaştırır; bir askerin tutarsız, günü gününe uymayan serüven dolu yaşamına, o yüzden korkulu bir tiksinti ile bakar. Bu hal bedeninin çalışmasını bile bozar; gücünü, yetiştiği işten başkasını da canla başla ve sebatla[414] kullanamayacak duruma getirir. Kendi belli zanaatındaki el yatkınlığını, öyle görülüyor ki, bu şekilde düşünsel, toplumsal ve savaşçı erdemlerinin pahasına elde eder. Hoş, önlenilmesine hükümetçe biraz zahmete katlanılmadıkça, her ileri gitmiş, uygar toplulukta, yoksul işçilerin, yani büyük halk çoğunluğunun ister istemez içine yuvarlanacağı durum işte budur.

Çoğu kez barbar topluluklar denilen avcılardan, çobanlardan ve (tarımın, sanayi gelişmeden ve dış ticaret genişlemeden önceki ilerlememiş durumda)

tarımcılardan oluşma toplumlarda durum başka türlüdür. Bu gibi topluluklarda her adamın uğraştığı değişik işler herkesi zekâsını kullanmaya ve boyuna ortaya çıkan güçlükleri gidermek üzere çareler bulmaya zorlar. Düş gücü uyanık tutulur ve uygar bir topluluktaki hemen hemen bütün ayak takımının anlayış gücünü uyuşturduğu görülen o ağır kafa sersemliğine meydan verilmez. Çağırıldıkları adla, o barbar topluluklarda, daha önce görüldüğü üzere, her adam bir savaşçıdır. Her adam aynı zamanda bir dereceye dek devlet adamıdır ve toplumun çıkarı ile, onu yönetenlerin tutumu üzerinde iyi kötü bir yargıda bulunabilir.

Reislerinin barışta ne denli iyi yargıç ya da savaşta ne derece iyi başbuğ olduğu, içlerindeki hemen hemen her adamın bakıp söyleyeceği şekilde açık seçiktir. Gerçekte böyle bir toplulukta, kimse, daha uygar bir durumda bazen birkaç kişide bulunan, o yetişkin ve ileri anlayış gücünü pek kazanamaz. İlerlememiş bir toplulukta, her bireyin uğraştığı iş epey değişik olmakla birlikte, bütün topluluğun işlerinde pek büyük çeşitlilik yoktur. Her adam, başka herhangi bir kimsenin yaptığı ya da yapabileceği işin hemen hemen hepsini yapar veya yapabilir. Her adamda epey bir bilgi, maharet ve icat gücü vardır ama, bu hemen hemen hiç birinde büyük düzeyde değildir. Bununla birlikte, herkeste olduğu kadarı, topluluğun basit olan bütün işinin görülmesine genellikle yeterlidir. Uygar bir durumda ise, tersine, çoğu bireylerin uğraştığı işler arasında çeşitlilik az olmakla birlikte, bütün topluluğun işleri arasında, hemen hemen sınırsız bir çeşitlilik vardır. Kendileri belli bir işe bağlı olmadıkları için, başkalarının uğraştığı işleri incelemeye zamanı ve eğilimi bulunan tek tük kimselere bu değişik işler, üzerlerinde inceleme yapmak için, türü hudutsuz denecek kadar çok konular verir. Bunca değişik konuların incelenmesi, bunların zihinlerini bitip tükenmez kıyaslamalar ve bileşimler üzerinde ister istemez işleterek, anlayışlarını son derece keskinleştirir ve genişletir. Gelgelelim, bu birkaç kişi, bir takım çok özelliği bulunan yerlere konulmuş olmazlarsa büyük yetenekleri kendilerine saygınlık vermekle birlikte, içinde bulundukları topluluğun güzel yönetilmesine ya da mutluluğuna pek az katkıda bulunabilir. Bu bir avuç adamdaki yüksek yeteneğe karşın, büyük halk topluluğu içinde insan seciyesinin bütün soylu yönleri, büyük ölçüde ortadan silinip kaybolur.

Halk tabakasının eğitimi, uygar ve ticaretçi bir toplulukta, hatırlı ve varlıklı kimselerin eğitimine kıyasla devletten belki daha çok ilgi ister.

Hatırlı ve varlıklı kimseler, yeryüzünde sayesinde sivrilmek niyetinde oldukları belli işe, mesleğe veya zanaata girinceye dek, genellikle on sekizini, on dokuzunu bulurlar. O çağa gelmeden, halkın takdirini kazanmalarına ya da takdire layık olmalarına imkân verecek her beceriyi elde etmek ya da hiç değilse sonra elde etmek üzere hazırlanmak için alabildiğine zaman bulurlar. Genellikle, ana babaları ya da velileri, onların böylece beceri sahibi olmaları için yeterince meraklanırlar ve çoğu hallerde, o amaç için gereken masrafı yapacak kadar isteklidirler.

Her zaman hakkıyla yetişmiyorlarsa, bunun eğitimlerine masraf edilmemesinden ileri geldiği pek azdır; fakat bu, o masrafın yersiz yapılmasından ileri gelir. Bunun, öğretmen yokluğundan ileri geldiği seyrektir; daha çok, bulunan öğretmenlerin ipe un sermesinden ve yetersizliğinden, şimdiki şartlar altında daha iyilerini bulmaktaki güçlükten ya da daha çok olanaksızlıktan ileri gelir. Bundan başka, hatırlı ve varlıklı kimselerin ömürlerinin çoğunu içinde tükettikleri işler, halk tabakasının işleri gibi, basit[415] ve tekdüze değildir. Hemen hemen hepsi son derece karışık olup, ellerden çok kafayı işleten türdendir. Bu tür işlerle uğraşanların zekâsının, işlememek yüzünden uyuşukluğa uğrayabildiği seyrektir. Bundan başka, hatırlı ve varlıklı kimselerin uğraştıkları işler, binde bir onları, sabahtan akşama dek yoracak niteliktedir. Ömürlerinin ilk çağında temelini kurdukları ya da zevk aldıkları faydalı yahut süs türünden bilginin her kolunda kemale[416] erebilmek için genellikle boş zamanları çoktur.

Halk tabakasının durumu başka türlüdür. Eğitime ayıracak zamanları azdır. Ana babalarının onlara çocukluklarında bile bakmaya hemen hemen gücü yetmez. Çalışabilecek hale gelir gelmez, geçimlerini kazabilecekleri bir zanaatla uğraşmaları gerekir. O zanaat da genellikle pek basit, pek tekdüze olduğundan, zekâyı az işletir; aynı zamanda hem durup dinlenmeden hem de pek sıkı çalıştıkları için boş zamanları herhangi bir başka şeyle uğraşmaya, hatta böyle bir şeyi düşünmeye imkân vermeyecek kadar az, hevesleri ise büsbütün öylesinedir.

Herhangi uygar bir toplulukta halk tabakasına, hatırlı ve varlıklı kimseler gibi iyi öğretim gösterilemez ama, eğitimin en esaslı kısımları olan okuma, yazma ve hesap öyle küçük yaşta öğrenilebilir ki, en sıradan işlerde yetişeceklerin bile çoğunun, bunları o işlerde çalıştırılabilmelerinden önce,

bellemeye zamanı vardır. Eğitimin bu en esaslı kısımlarının elde edilmesini devlet, ufacık bir masrafla, hemen hemen bütün halk topluluğu için kolaylaştırıp özendirebilir ve hatta zorlayabilir.

Her kilise bölgesinde ya da her bucakta, bir işçinin bile kesesine elverecek kadar insaflı bir ücretle, çocukların ders görebileceği küçük bir okul kurarak devlet, bu bilgi edinmeyi kolaylaştırabilir. Devlet, öğretmene ücretinin tümünü değil, bir kısmını verir. Çünkü hepsini ya da hatta çoğunu devlet verirse, işini savsaklamak öğretmenin tez elden aklında yer eder. İskoçya'da bu tür kilise bölgesi okulları kurulmakla, halk tabakasının hemen hemen hepsine okuma, pek büyük bir kısmına yazma ve hesap öğretilmiştir. Hayrat okulları kurulması, İngiltere'de tıpkı o tür, fakat her yanda birden kurulmadığı için, öyle geniş kapsamlı olmayan bir sonuç doğurmuştur. Bu küçük okullarda çocuklara okuma öğretmek için kullanılan kitaplar, çoğu zaman olduğundan biraz daha öğretici olsa ve halk tabakasından çocuklara orada bazen öğretilip, hemen hemen hiçbir zaman işlerine yaramasına imkân olmayan yarım yamalak Latince bilgisi yerine geometri ile mekaniğin esaslı kısımları okutulsa, bu sınıf halkın kitaba dayanan eğitimi belki olanağın elverdiği mükemmellikte olurdu. Hemen hemen hiçbir yaygın zanaat yoktur ki onda geometri ve mekanik ilkelerinin uygulanmasına biraz fırsat olmasın; dolayısıyla da, halk tabakası, en yüksek, aynı zamanda en faydalı bilimlere zorunlu, başlangıç olan o ilkeler üzerinde azar azar işleyip olgunlaşmasın.

Halk tabakası çocuklarından, eğitimin bu en köklü kısımlarında kendini gösterenlere, devlet, ufak ödüller ve küçük kendini gösterme nişanları vererek o bilgilerin elde edilmesini özendirebilir.

Devlet, bir esnaf loncasında üyelik elde edebilmek ya da ister bir köyde, ister kent hukuku bulunan bir kasabada bir zanaat kurabilmek için, önce herkesi eğitimin bu en köklü kısımlarında bir sınavdan ya da denemeden geçmek zorunda bırakarak, hemen hemen bütün halk topluluğuna onları elde etme gereğini zorla kabul ettirebilir.

Böylece askerlik ve beden eğitimi talimlerinin bellenmesini kolaylaştırıp özendirmek, hatta bütün halk topluluğuna bu talimleri öğrenme gereğini zorla kabul ettirmekledir ki, Yunan ve Roma cumhuriyetleri, kendi yurttaşlarının savaşkanlık ruhunu korumuşlardır. Bu talimlerin bellenmesini, bunları öğrenecek ve yapacak belli bir yer ayırıp birtakım

öğretmenlere orada ders gösterme ayrıcalığı vererek kolaylaştırıyorlardı. Bu öğretmenlerin ne tür olursa olsun, maaşları ya da tekelci ayrıcalıkları bulunduğu görülmüyor; bütün ücretleri, öğrencilerinden aldıklarından oluşuyordu. Talimlerini genel cimnastikhanede öğrenen bir yurttaşın, onları aynı derecede iyi bellemek şartıyla, özel biçimde öğrenene kıyasla, hukukça, hiçbir tür üstünlüğü yoktu. Bu cumhuriyetler, o talimlerde kendini gösterenlere ufak ödüller ve sivrilme nişanları vererek bunların bellenmesini özendiriyorlardı. Olymp, Isthmia ve Nemea oyunlarında bir ödül kazanmak hem kazanana hem bütün ailesine ve soyuna sopuna şan veriyordu. Her yurttaşın, çağırılınca, cumhuriyet ordularında şunca yıl hizmet etme ödevi ona, bu talimleri öğrenme zorunluluğunu yeterince yüklüyordu. Bu talimler olmaksızın, yurttaş o hizmete yarayamazdı.

Gelişme yol alırken, hükümet, gereği gibi desteklemek zahmetine katlanmadıkça, askeri talimlerle uğraşmanın, gitgide çığırından çıktığını ve onun yanı sıra, büyük halk topluluğundaki savaşkanlık ruhunun gitgide bozulduğunu, çağcıl Avrupa'nın örneği yeterince ispat eder. Ama her topluluğun güvenliği hep, az çok büyük halk kütlesindeki savaşkanlığa dayanmak gerekir. Gerçekten, şimdi, sıkı düzeni yerinde, sürekli silah altında bir ordu ile desteklenmeden, yalnız başına bu savaşkanlık ruhu, herhangi bir topluluğun savunması ve güvenliği için belki yeterli olmaz. Ama her yurttaşın bir asker ruhu taşıdığı yerde, kuşkusuz, daha küçük bir sürekli orduya gerek olur. Bundan başka, o ruh çoğu kez sürekli bir ordu dolayısıyla özgürlüğün uğramasından korkulan gerçek ya da hayali tehlikeleri, ister istemez pek azaltır. O ordunun bir yabancı istilacıya karşı yapacağı hareketleri pek çok kolaylaştıracağı gibi, herhangi bir zamanda ordu, üzülecek biçimde, devletin ana kuruluşu aleyhine yöneldiği takdirde, ona da aynı derecede karşı gelir.

Büyük halk topluluğundaki savaşkanlık ruhunu korumada, Yunanistan'ın ve Roma'nın eski kurumlara, öyle görülüyor ki, yeni zamanların redif kuvvetleri denilen askeri örgütünü kıyasla, çok daha etkin olmuşlardır. O eski kurumlar çok daha sade idi. Bir kere kuruldular mı, kendi kendilerine yürüyor; harıl harıl çalışıp durmaları için, bunlarla hükümetin uğraşmasına gerek ya az oluyor, ya hiç olmuyordu. Oysa herhangi çoğul bir redif kuvvetinin karışık yasalarını hatta iyi kötü yürürlükte tutmak için bile, hükümetin durmadan gözünü dört açma zahmetine katlanması gerekir.

Yoksa topu birden sürgit yüzüstü kalır, kullanılmaz olur. Bundan başka, eski kurumların etkisi, çok daha geniş idi. Onlar aracılığıyla bütün halk topluluğu, silah kullanmayı iyice öğreniyordu. Oysa, belki İsviçre redifi dışında, herhangi çağcıl bir redif kuvvetinin yasalarıyla bu biçim yetişebilecek olanlar, halkın hep pek küçük bir kısmıdır. Ama, tabansızın birinde, kendini savunmayı ya da öç almayı beceremeyen kimsede, bir insan seciyesinin en özlü öğelerinden bir tabii eksiktir. Vücudunun en esaslı uzuvlarından birini yitirmiş ya da kullanamaz olmuş bir başkası, beden bakımından ne denli sakat ve alil ise, o da ruhça öyledir. O, ötekinden tabii daha zavallı ve daha acınacak durumdadır. Çünkü, merkezi tamamıyla ruhun içinde bulunan, mutluluk yahut mutsuzluk ister istemez, bedenden çok ruhun sağlamlığına ya da çürüklüğüne, sakat ya da tam oluşuna dayanır. Halktaki savaşkanlık ruhunun topluluğun savunması için faydası olmasa da; onu tabansızlığın ister istemez uğrattığı türden manevi sakatlığın, alilliğin ve perişanlığın büyük halk kütlesi içinde yayılmasının önlenmesi, hükümetin yine de en ciddi özenine değer. Nasıl ki, ne öldürücü, ne de tehlikeli olmadığı halde, bir cüzam illetinin ya da başka herhangi bir iğrenç ve pis hastalığın halk arasında yayılmasını önlemek de, hükümetçe üzerinde pek ciddi olarak uğraşılmaya değer. Ama bu uğraşıdan kamunun göreceği hayır, belki, böylesine büyük bir genel belanın önlenmesinden başka bir şey olmayabilir.

Uygar bir toplulukta, bütün aşağı tabakadan halkın anlayış gücünü böyle sık sık uyuşturduğu görülen kara cahillik ve bönlük için aynı şey söylenebilir. İnsana özgü akıl melekelerini[417] hakkıyla kullanılamayan bir adam, böylesi kabilse, bir korkaktan da daha alçak olup, görünüşe bakarak insanlık niteliğinin daha da esaslı bir yönünden sakat ve bozuktur. Aşağı halk tabakalarını yetiştirmenin devlete faydası olmasa bile, büsbütün eğitimsiz kalmamaları, devletin yine de özenine değer. Ama, devlet onların yetişmesinden hiç azımsanmayacak fayda da sağlar. Bunlar ne denli yetişirlerse, cahil uluslar arasında sık sık en korkunç kargaşalıklar doğuran taşkınlığa ve boş inançlara kendilerini de o derece az kaptırmaları ihtimali olur. Kaldı ki, bilgili, aklı başında bir halk, bilgisiz ve bön bir halka kıyasla hep daha terbiyeli, daha itaatlidir. Birey olarak her biri kendini daha saygıya layık ve meşru üstlerine kendini saydırtmayı daha olası görür; dolayısıyla o üstlere saygı göstermeye daha yatkındır. Bölünmeciliğin ve fesatlığın çıkara

dayanan sızlanmalarını sorguya çekmeye daha yatkın, içine nüfuz edip görmeye daha yeterlidir.

Bu nedenle hükümetin tedbirlerine karşı herhangi sallapati ya da gereksiz bir muhalefete sapıp sürüklenivermeye daha az elverişlidirler. Hükümetin esenliği, onun davranış biçimi üzerine halkın verebileceği lehte yargıya pek bağlı bulunan özgür ülkelerde, o konuda halkın körü körüne ya da geçici isteğe kapılarak yargıda bulunma eğilimi göstermemesinin, kuşkusuz, pek büyük önemi olmak gerektir.

III. Madde

Her Yaştaki Halkın Öğretimine Özgü Kurumların Gideri Üzerine

Her yaştan halkın öğretimine özgü kurumlar, daha çok, din öğretimi için olanlardır. Bu, o tür bir öğretimdir ki, insanları bu dünyada iyi yurttaş kılmaktan çok, ahretteki[418] bir başka ve daha iyi dünya için hazırlamayı amaçlar. Bu öğretimi kapsayan bilimin öğretmenleri öbür öğretmenler gibi, geçimleri için ya tümüyle dinleyicilerinin gönlünden kopan bağışlara bel bağlayabilirler; ya da bunu, bir toprak mülkü, bir öşür veya arazi vergisi, resmi bir maaş ya da aylık gibi, ülkelerindeki kanunun kendilerine hak olarak tanıdığı bir başka mali kaynaktan elde edebilirler. Birinci halde öğretmenlerin çabası, isteği ve çalışması, ikinci haldekine kıyasla çok daha fazla olmaya yatkındır. Eski ve resmi sistemlere saldırırken, yeni dinlerin öğretmenlerinde bu bakımdan, hep hatırı sayılır bir üstünlük olmuştur. O sistemlerin rahipleri, arpalıklarına yaslanıp yan geldiklerinden, büyük hal topluluğu içinde inanç ve sofuluk ateşini sürdürmekle ilgilenmemişler; işi gevşettiklerinden, kendi kurumlarını savunmak için bile dişi tırnağa takarak didinmeyi beceremez hale gelmişlerdir. Bağış biçimindeki sermayesi dolgun bir resmi dinin rahiplerinin, kendilerinde bütün kibarlık erdemleri ya da kibarlar yanında onlara saygı kazandıracak bütün erdemler bulunan, okumuş, ince insanlar olduğu çoktur. Gelgelelim, bunlar, aşağı halk tabakaları üzerinde nüfuz ve etki sağlayan ve belki dinlerinin başarı kazanıp tutunmasının asıl nedenlerini oluşturan gerek iyi, gerek kötü nitelikleri gitgide yitirmeye yatkındırlar. Bu gibi rahipler, belki bön ve bilgisizlik fakat halkça sevilen, atılgan bir takım din yardakçısı cezbelinin saldırısına uğrayınca, kendilerini Asya güneyi bölgelerinin rahatına düşkün, kadınlaşmış ve karnı tok kavimlerinin,[419] kuzeyin çevik, gözü pek ve karnı aç Tatarları'nın istilasına uğradıklarında olduğu gibi, savunmaktan tamamıyla yoksun görürler. Başlarına ansızın böyle bir şey geldi mi, bu gibi rahipler için çoğu zaman hasımlarını kamunun dirlik düzenliğini bozan kimseler olarak sıkıştırmasını, ortadan kaldırmasını ya da sürmesini, mülki yönetim makamından istemekten başka çare yoktur. Katolik papazları Protestanlar'ın, İngiltere Kilisesi kendinden ayrılmış Bağımsızlar'ın ezilmesi için mülki makama[420] böylece başvurmuş; genellikle her din mezhebi, resmen kanunla kabul edilmiş bulunmanın verdiği güvenliğin bir zaman bir iki, yüz yıl zevkini çıkarınca, inan bağına ya da bilimine saldırmak isteyen herhangi bir yeni mezhep karşısında şiddetli bir savunmada bulunmayı

becerememiştir. Bu gibi hallerde, bilgiden ve iyi yapıt yazmaktan yana, üstünlük bazen resmi kilisede olabilir. Gelgelelim, halka şirin görünme hünerleri, mezhebe yeniden adam ayartıp kazandırma hünerlerinin tümü hep hasımlarının tarafındadır. İngiltere'de, bu hünerleri, resmi kilisenin bağış biçimindeki sermayesi dolgun olan rahipleri, nice zamandır savsamış olup, şimdi bunların geliştirilmesiyle, en çok bağımsızlar ile metodistler uğraşmaktadır. Bununla birlikte, birçok yerlerde yapılmış olan gönülden kopma para taahhütleriyle, şarta bağlı vasiyetlerle ve kanundan yan çizmek için birtakım kaçamaklarla, bağımsızlar mezhebinden öğretmenlere sağlanan yönetimi kendilerine ait gelir, bu hocaların çabasını ve çalışmasını öyle görülüyor ki, pek azaltmıştır. İçlerinde, derin bilgili, becerikli, saygıdeğer olanlar çoktur, fakat genellikle, bunlar halkın pek tuttuğu vaizler olmaktan çıkmışlardır. Kendilerinde, bağımsızların bilgisinin yarısı kadar bilgi bulunmayan metodistler, çok daha el üstünde tutulmaktadır.

Roma kilisesinde, beli herhangi bir resmi Protestan kilisesindekine göre küçük rütbeli papazların hamaratlığı ve çabası, kuvvetle etkisini gösteren çıkar dürtüsü sayesinde daha canlı tutulmaktadır. Mahalle papazlarından birçoğu, geçiminin pek önemli bir kısmını, halkın gönlünden kopan yardımlardan elde eder. Bu öyle bir gelir kaynağıdır ki, günah çıkartmak yolu, geliştirilmesi için birçok fırsat sağlar. Dilenci tarikatları, bütün nafakalarını[421] bu tür sadakalardan elde ederler. Kimi ordulardaki hafif süvariler, hafif piyadeler gibi, bu tarikatlar de, talan olmadı mı, ağızlarını havaya açarlar. Mahalle papazları, ücretleri kısmen maaşlarına, kısmen öğrencilerinden aldıkları ödentilere ya da caizelere dayanan öğretmenlere benzer; bu ücretler ise, hep az çok çalışmalarına ve ünlerine bağlıdır. Dilenci tarikatları, geçimleri ancak harcayacakları çabaya bağlı bulunan hocalara benzer. Onun için bu tarikatlar, halk tabakasının sofuluğunu körükleyecek her hünere başvurmak zorundadır. İki büyük dilenci tarikatı olan Dominiken ve Fransisken tarikatlarının kurulması, Machiavelli'nin görüşüne göre, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Katolik kilisesinin gevşeyen inanına ve sofuluğuna yeni baştan canlılık vermiştir. Katolik ülkelerde, sofuluk çabasını, tümü ile keşişler ve yoksul mahalle papazları ayakta tutar. Kendilerinde, soylulardaki ve kibarlardaki, kimi zaman de bilginlerdeki bilgilerin hepsi bulunan yüksek kilise erkânı,[422] astları üzerinde gereken sıkı düzeni sürdürmek için yeterli özen gösteriler ama, halkın yetişmesi bakımından herhangi bir zahmete katlandıkları seyrektir.

İçinde bulunduğumuz dönemin en seçkin felsefecisi ve tarihçisi diyor ki: "Bir devletteki sanatların ve mesleklerin çoğu, bir yandan topluluğun çıkarı için hayırlı olurken, bir yanda da, kimi bireylere faydalı ve elverişli gelecek özelliktedir.

Öyle olunca, belki herhangi bir sanatın ilk kez ortaya konulması durumu dışında, yönetim makamı için değişmez kural o mesleği kendi haline bırakmak ve özendirilmesini onun kazancını devşiren bireylere emanet etmektir. Zanaatçılar, müşterilerinin beğenmesiyle kârlarının yükseldiğini görerek, ustalıklarını ve çalışmalarını imkân ölçüsünde artırırlar. Yersizce burnunu sokup işleri bozan bulunmadığından, her zaman için malın, hemen hemen talep oranında olacağına hiçbir zaman kuşku yoktur.

"Ama yine birtakım uğraşlar vardır ki, bunlar bir devlet için faydalı ve hatta zorunlu olmakla birlikte, herhangi bir kimseye ne yarar ne zevk sağlar. Yüksek makam, bu mesleklerde bulunanlara karşı tutumunu değiştirmek zorunda kalır. Varlıklarını sağlamak için, yüksek makamın, onlara devlet eliyle özendirmede bulunması; tabiatıyla uğrayacakları ilgisizliğe karşı, o mesleğe ya özel şeref payeleri eklemek, uzun bir mertebeler arası itaat ve sıkı bir bağlılık kurmakla ya da bir başka tedbir ile çare bulması gerekir. Maliyede, donanmada, yargıçlıkta çalıştırılan kimseler, bu takımdan insan örnekleridir.

"İlk bakışta, doğal olarak düşünülebilir ki, kilise adamları baştaki sınıfa girerler ve avukatlarla hekimler gibi bunların da, yüreklendirilmeleri, onların öğretilerine bağlanıp manevi hizmetlerinden ve yardımlarından fayda ya da avunma bulan bireylerin cömertliğine, zararsızca emanet edilebilir. Bunların uğraşmalarını ve uyanıklığını bu tür fazladan bir özendirme kuşkusuz keskinleştirir. Halkın zihnini eğitmek bakımından yetenekleri gibi meslekteki becerileri de, alışkanlıkları, çalışmaları ve özenleri arttıkça, günden güne artmak gerekir.

"Fakat, sorunu daha yakından ele alırsak, göreceğiz ki, rahiplerin çıkara dayalı bu çabası, aklı başında her kanun koyucunun önlemeye çalışacağı bir şeydir. Çünkü gerçek dinden başkasında bu çaba pek zararlıdır; hatta, kuvvetli bir boş inan, kaçıklık ve hile karması katarak, onu karmakarışık etmek için doğal bir eğilim taşır. Vazife gören bir ruhani, kendine bağlı olanların gözüne daha aziz[423] ve daha mübarek[424] görünmek için, onlara bütün öteki mezheplerden bucak bucak kaçmayı esinler ve dinleyicilerinin

tavsayan sofuluğunu bazı yeniliklerle coşturmak için durmadan çalışır. Öğretilen inan bağlarında ne gerçeğe, ne sağ töreye, ne de edebe aldırış edilir. İnsan ruhunun karışık eğilimlerine en uygun gelecek her inanç benimsenir.

"Halkın acısı ve saflığı üzerinde işlemek için yeniden çalışılıp el çabukluğu edilerek, her kanun dışı ibadet toplantısı için müşteri avlanır. Nihayet, mülki makam anlar ki, papazlar için kurulacak düzenli bir örgütten, tasarruf etmedeki sözde tutumluluğu, kendisine tuzluya oturmuştur ve ruhani önderlerle yapabileceği en iyi ve en elverişli uzlaşma, gerçekte, bunların mesleğine belli maaşlar tahsis edip yalnızca sürülerinin, yeni otlaklar peşinde yoldan çıkıp avare dolaşmalarını önlemekten başka işgüzarlıkta bulunmalarını gereksiz kılarak, tembelliklerini rüşvet karşılığı satın almaktır. Kanunla konulan kilise örgütü, işte böylece, ilkin çokluk dinsel amaçlarla ortaya çıkmış bulunmakla birlikte, sonunda, topluluğun siyasal çıkarlarına yararlı olur."

Fakat papazların, yönetimi kendilerinde bulunan gelirin, iyi ya da kötü sonuçları her ne olursa olsun, o sonuçlara herhangi bir biçimde bakılarak kendilerine bağlandığı seyrektir. Şiddetli din çatışmalarının olduğu zamanlar, genellikle, aynı şiddetle siyaset çekişmeleri olan zamanlardır. Bu gibi hallerde, her siyasal parti, kapışan din mezheplerinden biriyle ya da öbürüyle birleşmeyi çıkarına ya uygun görmüş ya uygun olacağını sanmıştır. Ama, bu ancak o belli mezhebin inançlarını kabul etmek ya da hiç değilse sevmekle kabil olabilir. Üstün gelen parti ile müttefik[425] bulunmak talihine ermiş olan mezhep, müttefikinin zaferinden ister istemez pay alıyor; onun lütfu ve kayırması ile çok geçmeden bütün hasımlarını[426] bir dereceye dek susturup sindirmek imkânı buluyordu. Bu hasımlar, genellikle, kazanan partinin düşmanlarıyla birlik olmuşlardı ve dolayısıyla o partinin düşmanları idiler. O belli mezhebin papazları böylece ortalığa pes dedirttiklerinden ve büyük halk topluğu üzerindeki etki ve nüfuzları en son kertesinde bulunduğundan partilerinin başkanlarına ve önderlerine dediklerini yaptırıp fikirlerine ve isteklerine mülki makamca saygı gösterilmesini zorlayacak kadar güçlü idiler. İsteklerinin birincisi genellikle bütün hasımlarının bu makamca susturulup sindirilmesi, ikincisi kendilerine yönetimi ellerinde bulunacak bir gelir bağlanması idi. Zafere genellikle enikonu yardımları olduğu için ganimette bir miktar payları bulunması mantığa aykırı gelmiyordu. Bundan başka, halka kavuk sallamaktan ve

nafaka hatırına onun keyfini kollamaktan illâllah demişlerdi. Dolayısıyla, bu talepte bulunurken, tarikatlarının nüfuzuna ve yetkisine bunun ileride yapabileceği etkiye kulak asmadan, kendi rahat[427] ve huzurlarını[428] kolluyorlardı. Ancak, ele geçirmeği ya da elinde kalmasını çok daha yeğ tutacağı bir şeyi onlara vermekle, bu isteği yerine getirebilecek olan mülki makamın, onu bağışlamakta fazla acele gösterdiği binde birdi. Ama çoğu kez bir sürü geciktirmeden, kaçamaktan ve düzmece özürlerden sonra da olsa, zorunluluk, mülki makamı sonunda hep boyun eğmek yükümlülüğünde bırakıyordu.

Fakat siyaset, dini hiç yardıma çağırmasa, kazanan parti zaferi elde ettiğinde, bir mezhebin inançlarını bir ötekininkilere yeğ tutarak hiçbir zaman benimsemese, çeşit çeşit bütün mezheplerle alışverişi ihtimal ki eşitlik ve yansızlık üzere olur; her insana papazını ve dinini doğru gördüğü biçimde seçmeye müsaade eder. Bu takdirde kuşkusuz, pek çok sayıda dinsel mezhep olur. İhtimal ki, hemen hemen her ayrı cemaat kendi başına ufak bir mezhep oluşturur ya da kendine özgü bazı inançlar kabul eder. Her öğretmen, var gücüyle çalışıp, öğrencileri sayısını hem korumak hem artırmak için her hünerden yararlanmak gereksinmesini kesinkes duyar. Ama başka her öğretmen de aynı gereksinmeyi duyduğundan tek bir öğretmenin ya da bir öğretmen takımının başarısı pek büyük olamaz. Din öğreten öğretmenlerin çıkara dayanan ve geceyi gündüze katan çabası, ancak topluluk içinde bir tek hoş görülen mezhebin bulunduğu ya da bütün bir büyük topluluğun iki üç büyük mezhebe ayrıldığı yerde tehlikeli ve üzücü olabilir. Çünkü her mezhebin hocaları birlik halinde, yönteme uygun bir sıkı düzen ve itaatle davranırlar. Fakat topluluk, içlerinden hiç biri kamunun dirlik düzenliğini bozacak kadar önemli olmayacak iki üç yüz ya da belki o kadar bin küçük mezhebe ayrıldı mı, o çabadan hiçbir zarar gelmemek gerekir. Her mezhebin hocaları, çepeçevre, dosttan çok düşmanla sarıldıklarını görerek, açık yürekli ve ılımlı davranmayı öğrenmek zorunda kalırlar. İnançları mülki makamca desteklendiği için, geniş krallıkların ve imparatorlukların hemen hemen bütün ahalisinin saygısını toplayan ve bu nedenle dört bir yanında, taraflılardan, öğrencilerden ve alçak gönüllü hayranlardan başka bir şey görmeyen büyük mezheplerin hocaları arasında açık yürekliliğe ve ılımlılığa pek az rastlanır. Her küçük mezhebin hocaları hemen hemen tek başlarına kaldıklarından, hemen hemen bütün öbür mezhep hocalarına saygı göstermek zorunda olurlar. Bunların karşılıklı

olarak birbirlerine bağışlamayı yerinde ve elverişli gördükleri tavizler[429] zamanla ihtimal ki içlerinden çoğunun öğretisini; yeryüzünün bütün dönemlerinde akıllı insanların kurulduğunu görmek istedikleri, fakat mevzu hukukun hiçbir ülkede henüz belki hiç kurmadığı (çünkü din yönünden mevzu hukuk, halk arasındaki boş inançların ve coşkunun az çok, her zaman etkisi altında kalmıştır ve ihtimal ki her zaman kalacaktır) ve belki hiç kuramayacağı, o her türlü saçmalık, yalancılık ya da taassup[430] karmaşığından ayıklanmış, katışıksız ve akla uygun din haline getirir. Kilise yönetimine, yahut daha doğrusu, kilise yönetimi kurulmamasına ilişkin olan bu düzenin İngiltere'de kök salması önerisini, pek gözü dönmüş cezbeliler mezhebi olduğuna kuşku bulunmayan başına buyruklar[431] adındaki mezhep, iç savaşın sonralarına doğru, ileri sürmüştü. Filozofluğa pek aykırı düşen bir kaynaktan çıkmakla birlikte, bu düzen gerçekleşseydi, her tür din ilkesi karşısında, filozofluğa en uygun yumuşak başlılığı ve ılımlılığı, şimdiye değin ihtimal ki yaratmış olacaktı. En kalabalık mezhebin tesadüfle Quakerlar olduğu, fakat, kanunun gerçekte hiçbir mezhebi bir başkasından daha çok kayırmadığı Pennsylvania'da, bu düzende kilise yönetimi kurulmuş ve söylentiye göre, orada, bu filozofça yumuşak başlılığı ve ılımlılığı vücuda getirmiştir.

Bu muamele eşitliği, belli bir ülkenin din mezheplerinin hepsinde, yahut hatta çoğunda bu yumuşak başlılığı ve ılımlılığı yaratmasa bile, bu mezhepler enikonu çok ve dolayısıyla, her biri kamunun dirlik düzenliğini bozmayacak kadar küçük olmak şartıyla, her birinin kendine özgü inançları uğrundaki aşırı çabası hiçbir bakıma kolay kolay pek zararlı sonuçlar doğuramaz, tersine, birtakım iyi sonuçları yaratır. Hükümet de hem onlara hiç karışmamak hem hepsini birbirlerini kendi hallerine bırakmaya zorlamak kararını iyiden iyiye vermiş ise, çok geçmeden, kendiliklerinden yeterince çoğalacak şekilde, çabuk bölünüvermemeleri tehlikesi yok gibidir.

Her uygar toplulukta, sınıflar arasındaki farkın bir kez iyice yer ettiği her toplulukta, iki ayrı ahlak düzeni ya da sistemi hep aynı zamanda yürürlükte olmuştur. Bunlardan birine, imsakçi[432] ya da sert; ötekine, geniş ya da dilerseniz gevşek sistem denilebilir. Birinci sistemi, genellikle halk tabakası çok beğenir ve el üstünde tutar. Ötekisini, kibar takımı denilenler, çokluk, daha çok takdir edip benimserler. Büyük refahın aşırı neşe ve keyfin doğurmak yatkınlığında olduğu eksikleri, hoppalık türünden kusurları ne ölçüde hoşnutsuzlukla karşılamamız gerektiği öyle görülüyor ki, bu

birbirine aykırı iki düzen ya da sistem arasındaki belli başlı farkı oluşturmaktadır. Geniş ya da gevşek sistemde yanı sıra aşırı hayâsızlık olmamak ve hileciliğe ya da zulme dek varmamak şartıyla, şatafatlı yaşantıya dalmak, dünyaya metelik vermemek ve hatta uygunsuzca cümbüş etmek; epey gemi azıya alacak kertede kendini zevk ve sefaya kaptırmak; kadın erkek cinsinin, hiç değilse birinden birinde iffetin zedelenmesi vb. genellikle oldukça hoşgörü ile karşılanır; kolayca ya mazur görülür ya bütün bütün bağışlanır.

İmsakçi sistemde, bu gibi aşırı gidişlerden, tersine, pek tiksinilir, bucak bucak kaçılır. Hoppalık türünden kusurlar, halk tabakasına her zaman yıkım olur. Yoksul bir işçinin tek bir hafta düşüncesizlik edip hovardalık yapması, çoğu kez, bir daha belini doğrultamaması ve umutsuzluğa kapılarak en büyük suçları işlemeye sürüklenmesi için yeterlidir. Bundan ötürü, halk tabakasının aklı başında ve üste gelen kısmı, kendi gibileri için düpedüz ölüm demek olduğunu tecrübeleriyle öğrendikleri bu tür aşırı gidişlerden her zaman çok iğrenir ve tiksinirler. Kibar takımından birisi, tersine, yıllarca kantarın topunu kaçırarak, kendini kapıp koyuverir de, yine her zaman tepesi aşağı gelmez. O tabakadan kimseler biraz gemi azıya alabilme olanağını, servetlerinin sağladığı faydalardan biri saymaya, ayıplanmaksızın ya da kusurları başlarına kakılmaksızın bunu yapabilme özgürlüğünü ise, mevkilerine özgü ayrıcalıklardan biri olarak görmeye pek yatkındırlar. Bundan dolayı, kendi durumlarında bulunanların bu tür aşırı gidişlerini ancak azıcık uygun görmedikleri olur; onları ya pek hafifçe ayıplarlar ya hiç ayıplamazlar.

Hemen hemen bütün dinsel mezhepler, genellikle kendilerine katılanların en eskilerini ve en çoğunu içinden devşirdikleri halk tabakası arasından türemiştir. Nitekim, imsakçi ahlak sistemini, hemen hemen hep ya da pek az istisnalarla (çünkü, bazı istisnalar olmuştur) bu mezhepler kabul etmişlerdir. Bu mezheplerin, eskiden kökleşmiş şeyler üzerindeki ıslah tasarılarını, halk içinde ilk kez önermeye başladıkları tabakaya, kendilerini, en iyi tanıtabilecekleri sistem bu idi. İçlerinden çoğu, belki pek büyük kısmı, bu imsakçi sistemi, kemale erdirecek ve hatta bir derece sapıklığa ve acayipliğe dek götürerek göze girmeye çalışmıştır. Her şeyden çok bu aşırı sıkılık onları sık sık halk tabakasına saygı ve ululama ile beğendirmiştir.

Hatırlı ve varlıklı bir adam, mevkisi dolayısıyla bir büyük topluluğun seçkin üyesidir. Topluluk, onun her davranışını gözden geçirir ve böylece kendisini her davranışına dikkat etmek zorunda bırakır. Nüfuzu ve itibarı bu topluluğun kendisine karşı beslediği saygıya pek çok bağlıdır. Topluluk içinde, kendini küçük düşürecek ya da değerini sarsacak herhangi bir şey yapmayı göze alamaz; bu topluluğun genel rızasının, mevki ve servetçe onun gibi olanlar için emrettiği ister geniş ister imsakçi türden ahlaka pek titizce uymak zorundadır. Düşkün bir adam, tersine herhangi bir büyük topluluğun seçkin bir üyesi olmaktan uzaktır. Taşranın bir köyünde kaldıkça, onun davranışlarıyla uğraşılabilir; kendisi de, kendi davranışlarına göz kulak olmak zorunda bulunabilir. Dile düşme denilen şey, bu durumda ve ancak bu durumda, başına gelebilir. Ama bir büyük kente gelir gelmez, karanlığa gömülür, adı anılmaz olur. Davranışlarına bakan ve aldıran olmaz. Bu yüzden, onları kendisinin de savsayıp, her tür yakışık almayacak çapkınlıklara ve kepazeliklere kendini kaptırıvermesi pek olasıdır. Bu silik durumdan en etkili bir biçimde sıyrılması, ancak küçük bir dinsel topluluğa üye olmasıyla kabildir ve tutumu ancak burada, hiçbir temiz toplulukta olmayacak derecede ilgi çeker. O andan başlayarak, eskiden hiçbir zaman olmadığı kertede bir önem kazanır. Bütün mezhep kardeşleri, mezhebin haysiyeti uğruna, onun tutumunu gözden kaçırmamakta; rezalete meydan verdiği, hemen hemen her zaman birbirlerinden istedikleri o imsakçi ahlaktan pek çok yan çizdiği takdirde özel hukuk bakımından etkisi bulunmasa bile hep, pek ağır bir ceza olan mezhepten çıkarılma ya da aforoz edilme cezasıyla onu cezalandırmakta çıkar görürler. Nitekim bu küçük din mezheplerinde halk tabakasının ahlakı, hemen hemen her zaman göze çarpacak kadar düzgün ve yolunda, genellikle resmi kilisedekine kıyasla daha düzgün ve yolunda olagelmiştir. Gerçekte, bu küçük mezheplerin ahlakı, çoğu zaman, hoşa gitmeyecek biçimde sıkı tutulmuş ve toplum yaşamına aykırı düşmüştür.

Bununla birlikte, pek kolay ve etkili ki çare vardır ki, onların ortaklara etkisiyle, devlet, ülkeyi kısımlara bölen bütün küçük mezheplerin ahlakında toplum yaşamına aykırı ya da hoşa gitmeyecek biçimde sıkı olan ne varsa, bunları zor kullanmaksızın düzeltebilir.

Bu çarelerden birincisi, bilim ve felsefe öğrenimidir. Devlet, öğretmenleri ihmalci edip aylaklaştıracak şekilde maaşlar vererek değil; herhangi bir serbest meslekle uğraşmaya müsaade edilmeden ya da güven isteyen veya

kazanç sağlayan şerefli bir mansıba[433] aday olarak kabul edilmeden önce, yüksek ve güç bilimlerde bile herkesçe verilmesi gereken herhangi bir sınava koyarak, orta derecede ya da ortanın üstünde hatırlı ve varlıklı kimseler arasında, bunu hemen hemen yaygın hale getirebilir.

Devlet, bu tabakadan kimselere öğrenim zorunluluğu yüklediği takdirde, onlara elverişli hocalar bulmak için hiçbir sıkıntıya girmesine gerek kalmaz. Çok geçmeden bunlar, kendileri için devletin sağlayabileceğinden daha iyi hocalar bulurlar. Cezbenin ve boş inancın zehrine karşı bilim, en başta gelen panzehirdir. Halkın bütün yüksek tabakaları, şerbetli bulundu mu, aşağı tabakalar o zehrin etkisine pek uğrayamaz. Bu çarelerden ikincisi, halka dönük eğlencelerin sık ve şenlikli olmasıdır. Kendi çıkarına ahaliyi resim, şiir, müzik ve dansla, her türlü tiyatro oyunları ve gösterileriyle, rezalet çıkarmadan ya da edepsizliğe kaçmadan eğlendirip oyalamaya kalkacakların hepsini özendirmek, yani bunlara tam bir serbestlik vererek, devlet ahalinin büyük bir kısmının, halkça beğenilen boş inancı ve cezbeyi hemen hemen her zaman besleyen, can sıkıntısını ve tasasını kolayca dağıtır. Halkça beğenilen bu sapıklıkları bağnazlıkla körükleyenlerin hepsi, genel eğlencelere hep tiksinme ile ve ürkerek bakmışlardır. Bu eğlencelerin esinlediği şenlik ve neşe, onların amacına en elveren ya da üzerinde en iyi işleyebilecekleri zihniyet[434] ile kesinlikle bağdaşamıyordu. Üstelik, hilelerini sık sık ortaya dökerek, onları halkın alaya almasına, hatta bazen lanetine uğrattığı için, bütün öbür eğlencelerden çok, tiyatro oyunlarından bu yüzden özellikle yaka silkiyorlardı.

Hiçbir dinin hocaları, kanunla, bir başkasının hocalarına nazaran daha çok kayrılmayan bir ülkede, içlerinden herhangi birinin, hükümdara ya da yürütme erkine karşı herhangi özel ya da yakın bir bağlılığı, ya da gerek atanmalarına gerek memurluklarından çıkarılmalarına karışılması, şart değildir. Hükümdarın ya da yürütme erkinin, böyle bir durumda, bütün öteki uyrukları için olduğu üzere, hocalar içinde, aralarında huzuru korumaktan, yani birbirlerine rahat vermemelerini, kötülük ya da eziyet etmelerini önlemekten başka konularda onlardan yana hiçbir bakıma kaygılanmasına gerek yoktur. Fakat, resmi ya da egemen bir dini bulunan ülkelerde durum bambaşkadır. Bu takdirde, elinde o dinin çoğu hocalarını iyiden iyiye etkileyebilecek araçlar bulunmadıkça, hükümdar esenlik içinde olamaz.

Her resmi kilisenin papazları, büyük bir tüzel kişilik vücuda getirirler. Elbirliği ile davranıp çıkarlarını gözetirler; zaten çoğu kez bu tür bir yönetime bağımlıdırlar. Tüzel kişilik halinde bir varlık olarak, bunların çıkarı, hükümdarın çıkarı ile hiçbir zaman bir değildir; kimi zaman taban tabana aykırıdır. Papazların en başta gelen çıkarı halk üzerindeki nüfuzlarını korumaktır. Bu nüfuz ise, öğrettikleri inan bağının bütün olarak sözde doğru ve önemli olduğuna, sonsuz azaptan kaçınmak için, onun tümünü körü körüne inanarak kabul etmenin sözde zorunlu bulunduğuna dayanır. Hükümdar onların öğretisinin ufacık bir yerini alaya alıyor ya da kuşku ile karşılıyor görünmek basiretsizliğinde[435] bulundu mu, yahut bunların birinden birini yapanları insanlık gereği olarak kayırmaya kalktı mı, hiçbir yönden hükümdar eline bakmayan papazların, buluttan nem kapan şerefi derhal şahlanır; hükümdar, kutsal kavramları tanımayan bir saygısız olarak kınanır ve halk, inancı daha sağlam, daha itaatli bir prense bağlanmaya zorlanmak için, dine değgin bütün korkutma araçları kullanılır. Onların isteklerinden ya da gasplarından herhangi birine hükümdar olmaz derse, tehlike, yine aynı derecede büyüktür. Kiliseye karşı böylesine başkaldırma ataklığında bulunan krallar, kilisenin kendilerine öğütlemeyi doğru bulduğu her inanca karşı içten bağlılıklarına ve alçak gönüllü boyun eğişlerine ilişkin resmi güvence vermelerine karşın, bu başkaldırma suçundan başka, genellikle bir de bidat[436] suçu ile itham edilmişlerdir. Fakat din nüfuzu başka her nüfuzu gölgede bırakır. Onun aşıladığı dehşet bütün öteki dehşetleri alt eder. Din öğretmeye kanunla yetkili hocalar büyük halk topluluğu içinde, hükümdarın nüfuzunu yıkacak öğretiler yayınca, nüfuzunu o, olsa olsa ya şiddet kullanarak ya da sürekli silah altında tutulan bir ordu gücü ile koruyabilir. Bu takdirde, sürekli bir ordu bile, ona herhangi bir bakıma güvenlik sağlayamaz. Çünkü askerler yabancı değil de, –yabancı olabildiği seyrektir– hemen hemen her zaman olması gerektiği üzere, büyük halk topluluğu içinden devşirilmiş ise, onların, bu aynı öğretilerle çabuk çığırından çıkmaları olasıdır. Elinde ülkenin resmi ve egemen dininin papazlarını etkilemek için gereği gibi olanaklar bulunmayan hükümdarın hâli, her zaman ne kadar kararsız ve ne denli güvensiz olmalıdır; bunu, Doğu İmparatorluğu ayakta kaldığı sürece Rum papazlarının kavgacılığı yüzünden Konstantinopol'de[437] eksik olmayan devrimler, Avrupa'nın dört bir yanında Roma papazlarının kavgacılığından ötürü yüzyıllarca olup duran sarsıntılar yeterince ispat eder.

Bütün öbür manevi konular gibi, inanç sorunlarının da, cismani bir hükümdarın asıl hizmet çevresi içine girmediği pek açık seçiktir. Hükümdar, halkı korumak için pekâlâ yeterli olabilirse de, onu yetiştirmek için gereken nitelikleri bulunduğu binde bir düşünülür. Dolayısıyla, bu gibi konularda nüfuzunun, resmi kilise papazlarının birleşik nüfuzuna denk olmaya yettiği pek azdır. Oysa kamunun dirliği düzenliği ve hükümdarın kendi güvenliği, çokluk, papazların bu gibi konular üzerinde yaymayı uygun görebilecekleri öğretilere bağlı kalabilir.

Bundan ötürü, papazların yönetimine karşı, gereği gibi ağır basarak ve nüfuz kullanarak doğrudan doğruya dayatabildiği pek seyrek olduğundan, hükümdarın onu etkileyebilmesi zorunluluğu vardır. Ancak etkin olabilmesi de, o tarikat içindeki kimselerin çoğunda uyandırabileceği korku ve umutlarla kabildir. Bu korku, görevden çıkarılma ya da başkaca cezalandırılma korkusu ve daha yukarılara yükselme umudu olabilir.

Bütün Hıristiyan kiliselerinde papaz arpalıkları, papazlarca, istenildiğince değil, ömür boyunca ya da akıllı uslu davranıldığı sürece yararlanılan türden mülkiyet haklarıdır. Papazların arpalıklardan yararlanma biçimi daha iğreti olsa ya hükümdarın, ya bakanlarının her ufak hoşnutsuzluğu halinde arpalığın elden gitmesi olasılığı bulunsa, halk üzerindeki nüfuzlarını korumak, papazlar için belki olanaksız hale gelir. O zaman halk, onları saray çevresine avuç açmış, öğrettiklerinin içtenliğine artık hiç inanmayacakları çıkar düşkünleri olarak sayar. Fakat, belki ortalığa olağanüstü çaba ile bir karıştırıcı ya da ara bozucu öğreti yaydıkları için hükümdar, bir miktar papazı yalnızca ve şiddet göstererek arpalık hakkından yoksun bırakmaya kalktı mı, bu tür zulümle, yalnızca hem onları hem öğretilerini halka eskisine göre on kat daha çok sevdirtmek, dolayısıyla on kat daha çok sıkıntı verici ve tehlikeli hale getirmekle kalır. Gözdağı vermek, hemen hemen bütün hallerde kötü bir yönetim aracıdır; özellikle en ufak bağımsızlık iddiasında olan herhangi bir insan tabakasına karşı hiç kullanılmamalıdır. Korkutmaya kalkışmak, yalnızca çıbanbaşını koparıp onları çileden çıkarmaya ve daha tatlı davranmanın belki kolayca yumuşamalarına ya da büsbütün vazgeçmelerine sebep olabileceği bir muhalefette, ayak diretmeye yarar. Fransız yönetimince, bütün divanları ya da bağımsız adalet mahkemelerini, halkın beğenmediği herhangi bir fermanı tescil etmeye[438] zorlamak üzere çoğu kez kullanılan şiddet, binde bir başarılı olmuştur. Oysa kullanılması olağan yöntem, yani bütün kafa

tutan üyelerin hapsedilmesi yönteminin, insana öyle gelir ki, enikonu etkili olması gerekir. Stewart hanedanından krallar, İngiltere parlamentosunun bir takım üyelerinin fikrini çelmek için kimi zaman buna benzer araçlar kullanmışlar ve genellikle üyelerin de aynı derecede inatçı olduklarını görmüşlerdir. İngiltere parlamentosu, şimdi bir başka biçimde yola getirilmektedir. Bundan yaklaşık on iki yıl önce, Choiseul Dukası'nın Paris divanı üzerinde yaptığı ufacık bir deneme, Fransa'nın bütün divanlarının aynı tarzda daha da kolay yola getirilebileceğini yeterince ispat etmiştir. O denemeye devam olunmuş değildir. Çünkü yönetme ve inandırma, hükümet araçlarının en kolayı, en sağlamı; zor ve şiddet ise, en kötüsü, en tehlikelisi olmakla birlikte, görünüşe göre insan kısmının yaradılıştan gelme arsızlığı öylesinedir ki, kötü aracı kullanmadığı ya da kullanmayı göze alamadığı zamanlar dışında, iyi aracı kullanmayı hemen hemen hep hor görür. Fransız hükümeti kuvvet kullanabildiği ve kullanmayı göze alabildiği için, yönetme ve inandırma yollarından yararlanmaya tenezzül etmedi. Ama bütün dönemlerde geçirilmiş tecrübe öyle gösteriyor ki, herhangi bir resmi kilisenin saygı gören papazları kadar, üzerlerinde kuvvet ve şiddet kullanılması tehlikeli ya da daha doğrusu tümüyle mahvedici olan bir sınıfı kanımca yoktur. En müstebit yönetimlerde bile, kendi tarikatıyla arası iyi olan bir kilisede adamının haklarına, ayrıcalıklarına, kişi özgürlüğüne, hatırı ve varlığı aşağı yukarı aynı olan herhangi bir başka kimseninkine göre daha çok saygı gösterilmektedir. Paris'in yumuşak başlı ve uysal hükümetinden, Konstantinopol'ün zorba ve azılı hükümetine varıncaya dek, istibdadın her düzeyinde bu böyledir. Gerçi insanların bu tabakasını zorlamak hemen hemen her zaman imkânsızdır ama, o da herhangi bir başkası kadar kolay yönetilebilir. Gerek hükümdarın güvenliği gerek halkın dirliği düzenliği, öyle görülüyor ki, onları yönetmek için hükümdarın elinde bulunan olanaklara pek bağlıdır. Bu olanaklar ise, öyle görülüyor ki, hükümdarın onlara sunacağı mansıplardan oluşur.

Hıristiyan kilisesinin eski kuruluş örgütünde her piskoposluk bölgesinin piskoposu, piskoposa bağlı papazların ve kent halkının ortaklaşa oyları ile seçiliyordu. Halkın seçim hakkı, elinde, uzun zaman kalmadı. O hakkı elinde tutarken de halk, hemen hemen hep bu tür ruhani işlerde kendisinin doğal kılavuzu olarak görünen papazların etkisi altında hareket ediyordu. Ancak, papazlar halkı kandırma sıkıntısından çabuk bıkkınlık getirdiler ve piskoposlarını kendi başlarına seçmek daha kolaylarına geldi. Aynı tarzda,

manastır başkanını da, hiç değilse çoğu keşiş yurtlarında, manastırın keşişleri seçiyordu. Piskoposluk bölgesine giren ufak kilise arpalıklarındaki atamaların hepsini piskopos yapıyor; arpalıkları uygun gördüğü kilise adamlarına sunuyordu. Bütün kilise mansıpları, böylece, rahiplerin buyruğu altında idi. Hükümdarın bu seçimler üzerinde dolambaçlı yoldan biraz etkisi olabilmekle birlikte ve bazen onun hem seçim için rızasını hem seçimi onamasını istemek âdet idiyse de, papazları yola getirmek için, elinde doğrudan doğruya ya da yeterli bir olanak yoktu. Mevki hırsı, her papazı, doğal olarak hükümdarından çok, tarikatına yaranmaya itiyordu. Papaz, terfii yalnızca oradan umabilirdi.

Avrupa'nın çoğu yerinde, ilkin hemen hemen bütün piskoposların ve manastır başkanlarının ya da Kardinaller Meclisi arpalıkları denilen rütbelerin sunulmasını, sonra da, türlü oyunlar ve bahanelerle, her piskoposluk bölgesine giren ufak arpalıklardan çoğunun sunulmasını, Papa ucun ucun kendi eline aldı. Piskoposun elinde, papazları üzerinde iyi kötü bir nüfuz sağlaması için gerekenden pek çok bir şey kalmadı. Bu düzenle, hükümdarın durumu eskisine göre daha da kötü oldu. Böylece, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin papazları gerçekte ayrı ayrı yerlere dağılmış olmakla birlikte, bütün davranışları ve çalışmaları artık bir tek başça tek tip plana göre yönetilebilen bir tür ruhani ordu halini aldılar. Belli ülkenin papazları, o ordunun, hareketleri çevrede çeşitli ülkelere yerleşmiş bulunan bütün öbür kıtalarca kolayca desteklenip tekrarlanabilen belli bir kıtası sayılabilirdi. Her kıta, içinde konakladığı ve beslendiği ülkenin hükümdarına karşı bağımsız durumda olduktan başka, herhangi bir zamanda kıtanın silahlarını o belli ülkenin hükümdarına karşı çevirtip onları bütün öteki kıtaların silahlarıyla destekleyebilecek bir yabancı hükümdara bağımlı idi.

Bunlar, düşünülebilecek silahların en korkunçları idi. Avrupa, sanatların ve sanayinin kurulmasından önceki eski durumunda iken, papazların zenginliği kendilerine halk tabakası üzerinde tıpkı soyluların servetinin kendi kulları, kiracıları ve astları üzerinde sağladığı şekilde bir nüfuz sağlıyordu. Gerek kralların gerek özel kişilerin yanlış görüşlü dinseverliklerinden ötürü kiliseye bağışlanan büyük toprak mülkleri içinde, tıpkı büyük baronların arazisinde olduğu gibi ve aynı nedenle egemenlik alanları kuruldu. Bu büyük mülkler üzerinde, papazlar yahut onların kâhyaları, kralın ya da herhangi bir başka kimsenin desteklemesi ve yardımı olmaksızın barışı kolayca koruyabiliyor ve papazların desteklemesi ve

yardımı olmaksızın, orada ne kral ne bir başkası barışı koruyabiliyordu. Dolayısıyla papazların kendilerine özgü malikânelerindeki ya da ocaklıklarındaki egemenlik alanları, cismani efendilerin egemenlik alanları kadar bağımsız ve kral mahkemeleri nüfuzunun onlar kadar dışında bulunuyordu. Papazların hemen hemen bütün kiracıları, büyük baronların kiracıları gibi, yakın efendilerine tamamıyla bağımlı, o isteyince kapı dışarı edilebilen keyfe bağlı kiracılardı; öyle olduğu için de, bunların, girmeleri papazlarca uygun görülebilecek herhangi bir kavgada dövüşmek üzere, akla estiği zaman çağırılmaları muhtemeldi. Bu mülklerin kirasının yanı sıra, öşür olarak, Avrupa'nın her krallığındaki bütün öbür mülklerin rantının pek büyük bir payı papazların elinde bulunuyordu. Bu her iki türlü ranttan meydana gelen gelirlerin pek çoğu ayniyat olarak, zahire, şarap, davar, kümes hayvanı vb. halinde ödeniyordu. Miktarı, papazların kendi tüketebileceklerini çok aşıyordu; artan kısmı, ürünleri ile değiş edebilecekleri sanatlar ya da sanayi ise yoktu. Bu çok büyük fazlalıktan, papazlar, büyük baronların gelirlerinin buna benzer artan kısmını kullandıkları tarzda, bol keseden konuk ağırlayıp hayır işlerinde kullanmaktan başka bir biçimde yararlanamazlardı. Bundan ötürüdür ki, eski zaman papazlarının ikramı olsun, hayır işlemeleri olsun, söylentiye göre pek boldu. Papazların bir yandan, her kral ülkesinin hemen hemen bütün yoksullarına bakarlarken; öte yandan, birçok silahşörle kibar kişiler için de, sofuluk taslayarak, fakat gerçekte papazların konukseverliğinden yararlanmak üzere, çoğu kez, manastır manastır dolaşmaktan başka geçim yolu yoktu. Çokluk, belli bazı kilise beylerinin yanaşmaları, ruhani kimliği olmayan en büyük soyluların uşakları kadar kalabalıktı. Topluca alınırsa, bütün papaz takımının yanaşmaları, bütün ruhani kimliği olmayan soyluların uşaklarından belki daha kalabalıktı.

Papazlar arasında hep, ruhani kimliği olmayan soylular arasındakine kıyasla çok daha fazla birlik vardı. Onlar, yönteme bağlı bir sıkı düzen ve rütbeler dizisi içinde, papalığın buyruğu altında idiler. Berikilerde, yönteme bağlı bir sıkı düzen ya da rütbeler dizisi egemen değildi; hemen hemen birbirlerini ve kralı aynı derecede kıskanıyorlardı. Dolayısıyla, papazların kiracıları ve yanaşmaları hepsi birlikte, ruhani kimliği olmayan kalburüstü soyluların uşaklarına kıyasla sayıca az kiracıları ise, belki çok daha az olmakla birlikte, birleşmeleri, onları daha korkunç bir hale getirirdi. Yine, konuk ağırlamaları ve hayır işlemeleri, papazların emrine hem büyük bir

cismani güç veriyor hem manevi silahlarının etkisini fazlasıyla artırıyordu. Bu öğeler, çoğunu her zaman ve hemen hemen hepsini vakit vakit doyurdukları bütün ayak takımı arasında, onlara en yüksek saygıyı ve itibarı sağlıyordu. Halkça böylesine sevilen bir kümeye ait veya ilişkin ne varsa; mal mülk, ayrıcalıklar, öğretiler, halk tabakasının gözüne ister istemez kutsal görünüyor ve bunların ister gerçekten, ister sözde çiğnenmesi, kutsal varlıkları çiğneyen en büyük günah ve en büyük küfür[439] gibi geliyordu. İşler bu yolda iken, birleşmiş birkaç kalburüstü soyluya karşı koymak hükümdara çokluk güç geliyorsa, bütün komşu ülkeler papazlarının desteklediği kendi ülkesi papazlarının birleşik kuvvetine karşı koymanın, hükümdara büsbütün zor gelmesine şaşamayız. Bu gibi hallerde şaşılacak yön, hükümdarın bazen baş eğmek zorunda kalması değil, nasıl olup da bazen karşı koyabildiğidir.

Papazların o eski zamanlardaki (şu zamanda yaşayan bizlere pek mi pek saçma gelen) ayrıcalıkları, örneğin, cismani yargıya bağımlı tutulmaktan tümüyle bağışık olmaları ya da İngiltere'de papaz bağışıklığı denilen şey, işlerin bu tarz oluşunun doğal yahut daha çok, kaçınılmaz sonuçları idi. Kendi tarikatı, bir papazı korumaya ya kanıtın böyle aziz bir adama hüküm giydirmeye yetmediğini ya da cezanın, kişiliği din ile kutsallaşmış birine verilmeyecek kadar şiddetli olduğunu söylemeye yatkın ise, hükümdarın, onu her ne suçtan olursa olsun cezalandırmaya kalkması ne denli tehlikeli olmak gerekir. Bu gibi hallerde, hükümdar, papazı, (her üyesinin ağır suçlar işlemesini, hatta halkı tiksindirebilecek ağır rezaletlere meydan vermesini imkân ölçüsünde önlemekte, tarikatlarının şerefi bakımından çıkarı bulunan) kilise mahkemelerinde yargılanmak üzere salıvermekten daha iyi bir yol tutamaz.

Avrupa'nın çoğu yerinde onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllardaki ve o dönemden biraz önceki ve sonraki hâl ve şartlar içinde, Roma Kilisesi örgütü, gerek mülki yönetimin nüfuzu ve esenliği aleyhine, gerekse insanoğlunun ancak mülki yönetimce kayrılması kabil oldukça gelişebilen özgürlüğü, fikri ve mutluluğu aleyhine olan tüm düzenlerin en korkuncu sayılabilir. Bu örgüt içinde bunca çok kimsenin kişisel çıkarları boş inanın en bayağı yalan dolanını, öylesine desteklemekte idi ki, insan aklının herhangi bir saldırısından gelecek bütün tehlikeleri bunların yanına uğratmıyordu. Çünkü insan aklı, boş inanca dayanan kimi yalan dolanları örtüsünden sıyırıp, hatta halk tabakasının gözü önüne belki serebilirdi ama,

kişisel çıkar bağlarında hiç çözüntü yapamazdı. İnsan aklının çelimsiz çabalarının saldırısına uğramamış olsa, bu örgüt, sonsuz olarak ayakta kalabilirdi. Gelgelelim, insanoğlundaki olanca bilgeliğin, erdemin hiç yerinden kımıldatamayacağı, yıkmasını ise büsbütün beceremeyeceği o koskoca ve sağlam yapı olayların doğal akışı içinde, önce yufkalaştı, sonra kısmen çöktü; şimdi ise, olasıdır ki, daha birkaç yüz yıl geçmekle büsbütün göçüp gitsin.

Sanatlardaki, sanayideki ve ticaretteki ucun ucun ilerlemeler, yani büyük baronların gücünü yok eden aynı nedenler, Avrupa'nın çoğu yerinde, papazların bütün cismani gücünü, aynı tarzda ortadan kaldırdı. Sanatların, sanayinin ve ticaretin ürünlerinde, papaz takımı da, büyük baronlar gibi, işlenmemiş ürünlerini, değiş edebilecek bir şey buldular; böylece, gelirlerinin önemlice parçasını başkalarına vermeksizin, tümünü kendilerine harcamanın yolunu keşfettiler. Hayır için yaptıkları yardımlar gitgide daraldı; ikramlarındaki eli açıklık ya da bolluk azaldı. Bundan ötürü yanlarındaki yanaşmalar eksildi; azala azala hiç kalmadı. Yine, tıpkı büyük baronlar gibi, papazlar da, aynı tarzda kişisel çalımlarını ve budalalıklarını tatmin[440] için sarf etmek üzere, arazi mülklerinden daha dolgun bir gelir elde etmek istediler. Fakat bu gelir artışı, ancak, kiracılarına uzun vâdeli kontrat yapma müsaadesi verilmekle elde edilebildiğinden, kiracılar papazların eline bakmaktan böylece epey kurtuldular. Ayaktakımını papazlara kenetleyen çıkar bağları, böylece git gide kopup çözüldü. Hatta bu bağlar, halkın aynı tabakasını büyük baronlara kenetleyen bağlara kıyasla daha çok çabuk kopup çözüldü. Çünkü, kilise arpalıklarından çoğu, büyük baronların malikânelerinden pek daha ufak olduğu için, her arpalık sahibi, gelirinin topunu birden daha çabucak kendine harcayabiliyordu. On dördüncü ve on beşinci yüzyılların büyük bir kısmında, Avrupa'nın çoğu yerinde, büyük baronların nüfuzu alabildiğine güçlü idi. Ama papazların cismani gücü, büyük halk topluluğu üzerinde bir zamanlar ellerinde olanı salt güç ise fazlasıyla tavsamıştı. O sıralarda, Avrupa'nın çoğu yerinde kilisenin gücü hemen hemen ruhani nüfuzdan ileri gelen güçten ibaret kalmış, papazların iyilikseverlikleri ve konuk ağırlamalarıyla desteklenmez olunca, o ruhani nüfuz bile çok zayıf düşmüştü. Ayaktakımı artık bu sınıfa, eskiden olduğu üzere acısını dindiren, züğürtlüğünü gideren kimseler gözü ile bakmaz oldu. Tersine, eskiden hep yoksulların baba mirası sayılagelmiş

nesneyi kendi keyiflerine harcar görünen varlıklı papazların cakası, şatafatlı yaşamı ve masrafı onları çileden çıkarıyor, tiksindiriyordu.

İşler bu yolda giderken, çeşitli Avrupa devletlerinin hükümdarları, her piskoposluk bölgesinin papazlar meclisine ve papazlar meclisi başkanına piskopos, her manastırın keşişlerine de baş keşiş seçmeye ilişkin eski haklarının geri verilmesini sağlayarak, büyük kilise arpalıklarını kullanma konusunda bir zamanlar sahip oldukları nüfuzu yeniden ele geçirmeye çalıştılar.

İngiltere'de on dördüncü yüzyıl içinde çıkarılan birkaç kanun, özellikle Papanın Arpalıkları Karıştırılmaması Kanunu adını taşıyan kanun, on beşinci yüzyılda Fransa'da yürürlüğe konulan Papa Nüfuzunu Kısıtlama Kanunu, bu eski düzenin yeni baştan kurulmasını hedef tutuyordu.

Seçim geçerli kılınmak için, hükümdarın önce buna rıza göstermesi, sonra da seçilen kimseyi onaması gerekiyordu ve seçim yine serbest varsayılmakla birlikte, ülkelerindeki papazları etkilemek için hükümdar, mevkiinin kendisine ister istemez sağladığı bütün dolambaçlı araçlara sahipti. Avrupa'nın öbür yerlerinde, buna benzer bir eğilimde başkaca düzenlemeler konuldu. Ama Hıristiyanlığı Reform Hareketi'nden önce, Papa'nın kilisedeki büyük arpalıkları sunma yetkisi, öyle görülüyor ki, hiçbir yerde Fransa ve İngiltere'deki kadar etkin ve yaygın olarak daraltılmamıştır. Ondan sonra, on altıncı yüzyıldaki Papa-Hükümdar Antlaşması, Fransız Katolik Kilisesi'ndeki büyük arpalıkların ya da kardinaller meclisi arpalıkları denilen mansıpların hepsi üzerinde, salt sunuş hakkını Fransız krallarına verdi.

Papa Nüfuzunu Kısıtlama Kanunu ve Papa-Hükümdar Antlaşması yapılalıberi, Fransız papazları, papalık divanının fermanlarına, genellikle herhangi başka Katolik ülkenin papazlarına kıyasla daha az saygı göstermişlerdir. Hükümdarları ile Papa arasında çıkan bütün anlaşmazlıklarda bunlar, hemen hemen hep hükümdardan yana çıkmışlardır. Fransız papazlarının Roma divanı karşısındaki bu bağımsızlıkları, öyle görülüyor ki, daha çok Papa Nüfuzunu Kısıtlama Kanunu'na ve Papa-Hükümdar Antlaşması'na dayanmaktadır. Krallık yönetiminin ilk zamanlarında, Fransız papazları, Papa'ya başka herhangi bir ülkenin papazları kadar sadık gözüküyorlar. Capet soyunun ikinci hükümdarı olan Robert'i, Roma divanı pek haksız yere aforoz edince, kendi uşakları,

söylentiye göre, onun sofrasından kalkan yemekleri köpeklere atar ve o durumdaki bir kimsenin eli değmekle mekruh[441] olan şeyleri ağızlarına sürmekten kaçınırlarmış. Öyle davranmaları için, uşaklara, kendi ülkesinin papazlarının akıl öğretmiş olmalarına büyük güvenle ihtimal verilebilir.

Kilisedeki büyük arpalıkları sunma hakkı iddiası –ki, bu iddianın savunulması uğrunda Roma divanı, Hıristiyan âleminin en yüce hükümdarlarından kimisinin tahtlarını sık sık sarsmış ve bazen de devirmiştir– böylece Avrupa'nın başka başka birçok yerlerinde, hatta Hıristiyanlığı Reform Hareketi zamanından önce ya kısıtlandı, ya değişikliğe uğradı, yahut bu iddiadan büsbütün vazgeçildi. Artık, halk üzerinde papazların etkisi azaldığı gibi, devletin papazlar üzerindeki etkisi de artmıştır. Dolayısıyla, papazların devleti tedirgin etmek için hem güçleri hem hevesleri azalmıştı.

Almanya'da Hıristiyanlığı Reform Hareketi'ni doğuran çatışmalar başlayıp, çok geçmeden bir baştan bir başa bütün Avrupa'yı sardığı sırada, Roma kilisesinin nüfuzu böylece tavsamaya yüz tutmuş bulunuyordu. Yeni öğretileri halk her yerde son derece beğeniyordu. Resmi nüfuza saldırırken çokluk bölünmecilik ateşini körükleyen o alabildiğine taşkın çaba, bunları ortalığa yayıyordu. Bu inançları öğreten öğretmenler, resmi kiliseyi savunan çoğu ilahiyatçılara kıyasla belki başka bakımlardan daha bilgili değillerdi, ama öyle görülüyor ki, kilise tarihini ve kilise iktidarına temel olan düşünce sisteminin kökenini ve gelişmesini genellikle daha iyi biliyorlardı; o nedenle de, hemen hemen her çatışmada epey üstünlükleri oluyordu. Tutumlarındaki süssüz sadelik, davranışlarındaki titiz derli topluluk, onları kendi papazlarından çoğunun uygunsuz yaşamı ile kıyaslayan halk tabakasına kabul ettiriyordu. Üstelik bütün kendini sevdirme ve mezhebe yeni adam kazanma hünerleri, onlarda hasımlarındakine kıyasla daha yüksek düzeyde vardı. O hünerler ki, bunlardan, kilisenin azametli ve kerli ferli evlatları, kendileri için oldukça gereksiz diye nice zamandır yüz çeviregelmişlerdi. Yeni öğretileni, bazı kimseler akla yattığı için, birçokları yeniliğinden ötürü ve daha da çoğu, resmi papazlardan yaka silktikleri ve onları hor gördükleri için beğeniyordu. Fakat kıyas kabul etmeyecek kadar çok kimsenin gözüne, bu öğretiler, hemen hemen her yerde çokluk köylü ağzı ve kaba olmasına karşın, sıcak, tutkulu ve bağnazca güzel sözlerle öğretildikleri için şirin görünüyordu.

Hemen hemen her yerde yeni öğretilerin başarısı öylesine büyüktü ki, bu sırada Roma divanı ile tesadüf araları açık olan krallar, ayaktakımının saygısını ve itibarını yitirdiği için, hemen hemen hiçbir direnme göstermeyen kiliseyi, o öğretilen aracılığıyla kendi ülkelerinde kolayca devirmek olanağını buldular. Roma divanı, Almanya'nın kuzey bölgelerindeki (ihtimal ki, yönetmeye değmeyecek kadar küçük gördüğü) ufak krallardan kimisini gücendirmişti. Onun için, bu krallar, Reform Hareketini kendi ülkelerinde bir baştan bir başa kabul ettirdiler. II. Christiern ile Upsal'ın Troll başpiskoposunun zorbalığı, Gustavus Vasa'ya, bunların ikisini birden İsveç dışına atmak olanağını verdi. Papa bu astığı astık hükümdarın ve başpiskoposun tarafını tuttu; Gustavus Vasa da İsveç'te reform hareketini kabul ettirmekte güçlük çekmedi. Sonra, kötü tutumu yüzünden İsveç'te olduğu gibi Danimarka'da da tiksinilir hale gelen II. Christiern, Danimarka tahtından indirildi. Ama Papa onu hâlâ kayırmak istiyordu. Onun yerine tahta geçen Holsteinlı Frederick, Gustavus Vasa'yı örnek tutarak Papa'dan öç aldı. Berne ve Zürich'te, bir kısım papazlar, her zamanki karıştırıcılıklarının biraz daha büyüğü ile bütün tarikatı iki paralık edip tiksinilir bir hale düşürmeye kalmadan, buraların Papa ile ayrıdan bir alıp veremediği olmayan yüksek yönetim makamları, kendi kantonlarında reform hareketini pek kolay kabul ettirdiler.

İşleri böyle sarpa sardığı sırada, papalık divanı, Fransa'nın ve İspanya'nın –sonuncusu o zamanlar Almanya İmparatoru idi– güçlü hükümdarları ile dostluğunu ilerletmek için enikonu çabalıyordu. Değme güçlüklerle ve çok kan dökerek de olsa, onların yardımı ile ülkelerinde reform hareketinin ilerleyişini ya büsbütün önlemek ya da iyiden iyiye durdurmak mümkün oldu. İngiltere Kralı'nın hatırını hoş etmeye bile divanın pekâlâ gönlü vardı. Fakat daha büyük bir imparatoru, İspanya Kralı ve Almanya İmparatoru V. Charles'ı darıltmadan, buna, o zamanın şartları dolayısıyla olanak yoktu. Dolayısıyla, çoğunu kendi benimsememekle birlikte, reform hareketi öğretileri ortalıkta tutunmuş olduğu için VIII. Henry, ülkesindeki bütün keşiş yurtlarını zapt etmek ve Katolik Kilisesi'nin nüfuzunu ortadan kaldırmak olanağını buldu. Daha ilerisine varmadığı halde, yaptığı kadarı, reform hareketi koruyucularını epey memnun etti. Halefi olan oğlunun saltanatı sırasında bunlar, hükümeti ele aldıkları için, VIII. Henry'nin başladığı işi hiçbir zorluğa uğramadan tamamladılar.

Hükümetin zayıf bulunduğu, halkça sevilmediği ve pek sağlam kurulmuş olmadığı İskoçya gibi kimi ülkelerde reform hareketi, değil yalnız kiliseyi, kiliseyi desteklemeye kalktığı için devleti de devirecek kadar güçlü idi.

Avrupa'nın çeşit çeşit bütün ülkelerine dağılmış olan reform hareketi yandaşlarının, aralarındaki bütün anlaşmazlıkları yoluna koyacak ve karşı gelinemez güçle hepsine birden en doğru inancın kesin sınırlarını çizebilecek, Roma divanı gibi, yahut genel kiliseler karma meclisi gibi bir genel mahkemesi yoktu. Bundan ötürü, ülkenin birinde reform yandaşları, bir başka ülkedeki din kardeşlerinden, tesadüfle, başka türlü düşünecek olsalar, başvuracakları ortaklaşa yargıç bulunmadığı için, anlaşmazlık üzerinde hiçbir zaman karara varılamıyor ve aralarında bu tür birçok anlaşmazlıklar çıkıyordu. Yurttaş topluluğunun dirlik düzenliğini ve mutluluğunu belki en çok ilgilendiren anlaşmazlıklar, kilise yönetimine ve kilise arpalıklarını sunma hakkına ilişkin olanlardı. Dolayısıyla bu çatışmalar, reform hareketi yandaşları arasındaki belli başlı iki mezhep fırkasını, Lutherci ve Calvinci mezhepleri doğurdu. Reformcu takımlar arasında öğretisi ve eğitimi şimdiye değin Avrupa'nın herhangi bir yerinde resmen kabul edilmiş mezhepler yalnızca bunlardır.

İngiltere kilisesi adı verilen örgütün yandaşlarıyla birlikte Luther yandaşları, piskoposluk yönetimini az çok korudular; papazlar arasında rütbeler dizisi kurdular; hükümdara, ülkeleri içindeki bütün piskoposluk bölgeleri üzerinde ve öbür kardinaller meclisi arpalıkları üzerinde diledikleri gibi kullanma hakkı verdiler; böylece onu, kilisenin gerçek başı yaptılar. Piskoposun, piskoposluğu bölgesindeki ufak arpalıklara adam atama hakkını elinden almadan, bu arpalıkların da, gerek hükümdarca gerek ruhani kimliği olmayan bütün öteki mütevellilerce sunulması hakkını kabul ettikten başka, ondan yana da oldular. Bu yöntem üzere kilise yönetimi ta başlangıçtan, barıştan, dirlik düzenlikten ve mülki hükümdara itaatten yana idi. Nitekim hangi ülkede olursa olsun, bir kez kök tuttu mu, orada hiçbir sarsıntıya ya da iç karışıklığa hiçbir zaman meydan vermiş değildir. Özellikle İngiltere kilisesi, pek haklı olarak, ilkelerinin söz götürmez doğruluğu ile her zaman değer kazanmıştır. Öyle bir yönetim altında papazlar, terfilerinde özellikle etkisi olacağını umdukları hükümdara, saray çevresini oluşturanlara ve ülkenin soylularıyla kişizadelerine kendilerini beğendirmeye tabii çalışırlar. Bu kayırıcılara kimi zaman en bayağı dalkavuklukla ve evet efendimcilikle yaltaklandıkları olur ama, çoğu

zaman, itibara en layık ve öyle olduğu için en hatırlı, en varlıklı kimselerin saygısını kazandırması en olası bilimlerin hepsini çalışmakla; faydalı ve süs türünden öğrenmenin çeşitli bütün kollarındaki bilgileriyle; tavırlarındaki tertemiz yüce gönüllülükle; iç açan konuşmalarının cana yakınlığı ile ve bağnazların (halk tabakasının saygısını kazanmak ve uygulamadıklarını açıkça söyleyen büyük sayıda hatırlı ve varlıklı kimseleri halkın gözünde kötülemek için öğrettikleri ve sözde uygular göründükleri) o ipe sapa gelmez yapmacık sofuluklarını açıktan açığa kınamakla yaranmaya çalışırlar. Ama bu gibi papazlar yüksek tabakaya böylece kavuk sallarken, alt tabakalar üzerindeki etki ve nüfuzlarını elde tutabilme olanaklarını savsamaya pek yatkındırlar. Üstleri kendilerini dinler, sayar ve onlara itibar eder, ama astları önünde, ağır başlı ve ılımlı öğretilerini kendilerine saldırmayı uygun gören kara cahil cezbeliye karşı başarı ile ve bu tür dinleyicileri inandıracak gibi savunmayı çokluk beceremezler.

Zuinglius yandaşları ya da daha doğrusu Calvin yandaşları, tersine, kilise örgütünde yer açıldıkça, her mahallenin ahalisine kendi rahiplerini seçme hakkını verdiler; aynı zamanda papaz takımı arasında tam eşitlik kurdular. Konulan bu yöntemin ilk kısmı yürürlükte kaldıkça, öyle görülüyor ki, kargaşalıktan ve karışıklıktan başka bir şey yaratmamış; papazlar kadar, halkın da ahlakını aynı derecede bozmaya sebep olmuştur. Öbür kısım ise, öyle görünüyor ki, yalnızca elverişli olan sonuçlar vermiştir.

Rahiplerini seçme hakkı elinde bulundukça, her mahallenin halkı hemen hemen her zaman papazların ve genellikle, o takımın en karıştırıcı ve en bağımsız olanlarının, etkisi altında hareket ediyordu. Halkça yapılan bu seçimlerde papazların büyük kısmı nüfuzlarını korumak için bağnaz kesildiler yahut bağnazlık tasladılar; halk arasında bağnazlığı körükleyerek, hemen hemen her zaman en bağnaz adayı yeğ tuttular. Bir mahalle papazının atanması gibi en ufak bir sorun, yalnız bir tek mahallede değil, kavgaya katılmaktan pek seyrek geri kalan bütün komşu mahallelerde, hemen hemen her zaman sert bir kapışmaya sebep oluyordu. Mahalle, tesadüf büyük bir kentte ise, bu yüzden bütün ahali ikiye ayrılıyor; İsviçre ve Felemenk'teki kalburüstü kentlerin çoğunda olduğu üzere, tesadüf o kent kendi başına ufak bir cumhuriyet ya da ufak bir cumhuriyetin merkezini ve başkentini oluşturmakta ise, incir çekirdeğini doldurmayan bu tür her anlaşmazlık, oralardaki bütün öbür fırkaların düşmanlığını şiddetlendirdikten başka, peşi sıra hem kilise içinde yeni bir hizipleşme hem

devlet içinde yeni bir ayrışıklık bırakmak tehdidini taşıyordu. O yüzden, bu küçük cumhuriyetlerde kamu barışını korumak için, çok geçmeden yüksek yönetim makamı, bütün boşalmış arpalıklara adam yerleştirme hakkını kendi üzerine almak gereğini gördü. Herhangi bir zamanda böyle yaşlılar meclisi eliyle kilise yönetimi[442] şeklinin kurulmuş bulunduğu en geniş ülke olan İskoçya'da, mütevellilerce mahalle papazlığı sunma hakları, gerçekte III. William saltanatı başında, yaşlılar meclisi eliyle yönetme esasını koyan kanun gereğince kaldırılmıştı. O kanun, hiç değilse, her mahalledeki halkın kimi sınıflarına, kendi rahiplerini seçmek hakkını pek ufak bir bedel karşılığı satın alma yetkisi veriyordu. Bu kanunla konulan düzenin yirmi iki yıl kadar sürüp gitmesine müsaade edildi. Fakat halkça daha beğenilen bu seçim tarzının hemen hemen her yerde sebep olduğu kargaşalıktan ve karışıklıklardan ötürü, bu düzen Kraliçe Anne'ın 10'uncu saltanat yılındaki kanunların 12'nci bölümü gereğince kaldırıldı. Ama İskoçya gibi geniş bir ülkede, ücra bir mahalledeki bir kaynaşmanın, hükümeti, ufak bir devlette olduğu kadar tedirgin etmesine ihtimal yoktu. Kraliçe Anne'ın 10'uncu saltanat yılında çıkan kanun, mütevellilerce mahalle papazlığı sunma haklarını yeni baştan geri getirdi. Doğrusu, İskoçya'da kanun, istisnasız olarak, arpalığı, aday atamaya yetkili mütevellinin gösterdiği kimseye vermekle birlikte, aday gösterilene, ruhani vaizlik denilen şeyi ya da mahallenin kilise memurluğunu sunmadan önce, kilise örgütü bazen (çünkü bu konuda kararları pek birbirini tutmaz) halkın arasında kesin bir uyuşma olmasını ister. Kimi zaman mahallenin barışından yana hiç değilse yalancıktan kaygılanarak, uyuşma sağlanıncaya değin atamayı geciktirir. İskoçya'nın ister papazlarında ister halkında, eski bağnaz ruhtan ne kalmışsa, onu başlıca sürdüren nedenler, bu uyuşmayı bazen sağlamak, daha çok ta önlemek üzere, komşu papazlardan kimisinin kendi başlarına dolap çevirmeleri ve bu gibi hâllerde daha başarılı dolap çevirebilmek üzere geliştirmeye çalıştıkları beğenilen hünerlerdir.

Kilisenin, yaşlılar meclisi eliyle yönetimi şeklinin papazlar arasında kurduğu eşitlik, önce, makam nüfuzu eşitliğinden yahut kilise görevine ilişkin eşitlikten; ikincisi, arpalık eşitliğinden oluşmaktadır. Yaşlılar meclisi eliyle yönetilen bütün kiliselerde makam nüfuzu eşitliği tamdır; arpalık yönünden eşitlik ise öyle değildir. Ama bir arpalıkla öbürü arasındaki fark, ufak arpalık sahibini bile, çokluk daha iyi arpalığı elde etmek için kendisini aday gösterecek mütevelliye yaltaklanıp kavuk sallama alçalmasına düşecek

kadar yaranmaya çalışmaya binde bir heveslendirecek önemdedir. Papazlık sunma haklarının resmen tümüyle kabul edildiği, yaşlılar meclisi eliyle yönetilen kilise örgütünde, resmi papazlar genellikle daha temiz ve daha güzel yollardan, bilgileriyle, toz kondurulamayacak kadar düzgün yaşayışlarıyla ve vazifelerini içten bağımlılık ile, canla başla çalışarak üstlerinin gözüne girmeye çalışırlar. Hatta aday göstermeye yetkili mütevelliler, onların özgür huylu oluşlarından sık sık sızlanırlar. Bunu, geçmiş lütuflara karşı nankörlük olarak yorumlamaya yatkındırlar. Ama pek seyrektir ki, bu, bu tür belki daha başka lütufların hiçbir zaman umulmayacağını bilmenin doğal olarak yarattığı umursamazlıktan öte bir şey olsun. Felemenk, Cenevre, İsviçre ve İskoçya'da, yaşlılar meclisi eliyle yönetilen kilisenin papazlarından daha okumuş, daha edepli, daha özgür düşünceli ve daha saygı çeken bir insan takımına, Avrupa'nın herhangi bir yerinde belki güç rastlanır.

Kilise arpalıklarının hepsi birbirine hemen hemen eşit olunca, içlerinde pek büyüğü bulunması kabil değildir. Arpalıklardaki bu orta hallilik kuşkusuz pek aşırı gidebilirse de, bunun bir takım çok elverişli sonuçları vardır. Az varlıklı bir adam, ancak herkese örnek olacak tertemiz bir ahlakla ağırbaşlılık kazanabilir. Hafiflik ve kendini beğenmişlik gibi kusurlar, onu ister istemez gülünç düşürür; üstelik hemen hemen halk tabakası kadar kendisini de perişan eder. Bundan ötürü, davranış tarzı olarak, halk tabakasının en çok saygı gösterdiği ahlak sistemini izlemek zorundadır. Kendi çıkarını ve durumunu kollayarak, tutturduğu yaşayış biçimi ile onların gözüne girer, sevgisini kazanır. Hali vakti biraz bizimkine yakın bulunan, fakat daha iyi olması gerektiğini düşündüğümüz birine, biz, tabii nasıl iyi yürekle bakarsak, halk tabakası da ona öyle bakar. Halk tabakasının iyi yürekliliği, tabii onun iyi yürekliliğini harekete getirir. Onları yetiştirmek için özen gösterir; yardımlarına koşup onları ferahlatmak için uğraşır. Kendisine böylesine yakınlık göstermeye yatkın kimselerin peşin yargılarını bile hor görmez. Hiçbir zaman onlara, varlıklı ve bağışlanmış sermayesi bol kiliselerin kibirli büyüklerinde pek sık rastladığımız o tepeden bakan, kendini beğenmiş tavırlarla davranmaz. Öyle olduğu içindir ki, herhangi bir başka resmi kilisenin papazlarına kıyasla, yaşlılar meclisi eliyle yönetilen kiliselerin papazları, halk tabakasının ruhlarını belki daha fazla etkilerler. Nitekim, üzerinde baskı yapılmaksızın, halk tabakasının hemen hemen tek adam kalmamacasına, baştan aşağı resmi kiliseye

geçmesine hep, ancak, kilisenin yaşlılar meclisi eliyle yönetildiği ülkelerde rastladığımız olur.

Kilise arpalıklarından çoğu pek şöyle böyle olan ülkelerde, bir kilise arpalığına kıyasla üniversitede bir kürsü, genellikle daha iyi bir mansıptır. Bu takdirde, üniversiteler, üyelerini, her ülkede bilim adamlarının en kalabalık sınıfını oluşturan ülke ruhanilerinin tümü içinden seçip ayırabilirler. Kilise arpalıklarından çoğu gelir bakımından, tersine, pek önemli olan yerlerde, üniversitelerin seçkin bilim adamlarından çoğunu, tabii kilise çeker. Genellikle bunlar, kendilerine bir kilise mevkii sağlamakla saygınlık kazanan, atamaya yetkili bir mütevelli bulurlar. Birinci halde, üniversitelerin ülkede bulunabilecek en seçkin bilim adamlarıyla dolduğunu görmemiz olasılığı vardır. Öteki halde, içlerinde pek az sayıda değerli adama ve bu az sayıdakilere de topluluğun en genç üyeleri arasında rastlamamız olasıdır. Hem de bunların, topluluğa çok fayda sağlamaya yeterli deneyim ve bilgiyi edinmeleri kabil olmadan oradan çekilip alınmaları ihtimali vardır. Bay de Voltaire'in görüşüne göre, bilim âleminde pek parlamamış bir Cizvit olan Rahip Porrée, Fransa'da yapıtları okunmaya değer, gelmiş geçmiş tek profesör imiş. Bunca parlak bilim adamları yetiştirmiş bir ülkede, bunlar içinde yalnızca bir tanesinin bir üniversitede profesör olmuş olması, biraz tuhaf gibi gözükmek gerektir. Ünlü Gassendi, yaşamının başında, Aix Üniversitesi'nde profesördü. Yüksek yeteneğinin ilk ışıkları belirmeye başladığında, kiliseye geçmekle kendisine kolayca çok daha rahat, çok daha refahlı bir geçim, aynı zamanda, çalışmalarını sürdürmek için daha elverişli bir durum sağlayabileceği söylendi; o da hemen bu öğüdü tuttu. Bay de Voltaire'in görüşü öyle sanıyorum ki, yalnız Fransa'ya değil, bütün öbür Katolik ülkelerine de uygulanabilir. Onların hiç birinde, bir üniversitede profesörlük eden seçkin bir bilim adamına, belki hukuk ve tıp mesleklerindekiler dışında, pek seyrek rastlarız. Hukuk ve tıp, profesörleri kilisece onların çekilip alınması ihtimali pek olmayan mesleklerdir. Roma kilisesinden sonra, Hıristiyan âleminde en zengin ve bağışlanmış sermayesi en bol kilise İngiltere kilisesidir. Öyle olduğu için İngiltere'de üniversitelerin en iyi ve en yeterli üyelerinin kilise durmadan ellerinden almaktadır ve herhangi bir Katolik ülkesinde olduğu üzere, orada da, Avrupa'da seçkin bir bilim adamı diye tanınıp sivrilmiş, yaşlı bir kolej öğretmenine pek az rastlanır. Cenevre'de, İsviçre'nin Protestan kantonlarında, Almanya'nın Protestan ülkelerinde, Felemenk'te, İskoçya'da,

İsveç'te ve Danimarka'da, bu ülkelerin yetiştirdiği en seçkin bilim adamlarının hepsi değil ama pek çoğu, tersine, üniversitelerde profesörlük etmişlerdir. O ülkelerde üniversiteler, kilisenin bütün en seçkin bilim adamlarını boyuna elinden almaktadır.

Şu sıra belki dikkate değer ki, ozanları, bir iki konuşmacı ile bir iki tarihçiyi hariç tutarsak, gerek Yunanistan'ın gerek Roma'nın öbür seçkin bilim adamlarından pek çoğu, görünüşe bakılınca genellikle ya felsefe ya belagat bilgisi öğreten ya kamusal veya özel hocalar imiş. Bu düşüncenin Lysias ile Sokrates'in, Eflatun ile Aristo'nun zamanından, Plutarch ile Epitectus, Suetonius ile Quintilian zamanına gelinceye değin doğru olduğu görülecektir. Gerçekte, herhangi bir adamın, bilimin belli bir kolunu iyiden iyiye kavrayabilmesi için en etkin yol, ona, öyle görülüyor ki, bunu ardı arkası kesilmeden yıllarca öğretme yükümlülüğünü kabul ettirmektir. Kendini işe yarar bir kimse ise, her yıl aynı alanda yürümek zorunda olduğu için, o dersin birkaç yılda her yanını ister istemez güzelce öğrenir. Herhangi belli bir noktası üzerinde bir yıl edindiği fikir fazlaca aceleye gelmişse, ertesi yıl dersleri sırasında aynı konuyu yeniden ele aldığında, onu düzeltmesi pek olasıdır.

Yalnızca bir bilimle uğraşan adamın doğal işi kesenkes bir bilimin hocalığını etmek olduğu gibi, kendisini irfanı ve bilgisi sağlam bir adam haline getirmesi en çok muhtemel eğitim yolu da, belki yine budur.

Kilise arpalıklarının şöyle böyle oluşu, o ülkede bilim adamlarının çoğunu halka en faydalı olabilecekleri işe çekmeye ve aynı zamanda, onlara elde etmeye güçlerinin yettiği eğitimin belki en iyisini vermeye doğal biçimde vesile olur.

Onların bilgilerini hem imkân ölçüsünde pekiştirmek hem olabildiğince faydalı kılmak eğilimini gösterir.

Her resmi kilisenin, özel topraklardan yahut yurtluklardan doğabilecek gelirler dışındaki geliri, dikkat olunmaya değer ki, devletin genel gelirinin, böylece, devletin savunmasından çok farklı olan bir amaca yöneltilmiş bir koludur. Örneğin, öşür, toprak sahiplerinin elinden devlet savunmasına aksi halde sağlayabilecekleri kadar geniş yardım sağlayabilmeleri olanağını alan, gerçek bir arazi vergisidir. Ama bütün büyük kral ülkelerinde, devlet ihtiyaçlarını eninde sonunda karşılaması gereken (kimisine göre) biricik ve

(öbürlerine göre) belli başlı mali kaynak, toprak geliridir. Bu kaynaktan kiliseye ne denli çok verilirse, devlete, bellidir ki, o denli az verilebilir. Kesin bir kural olarak ortaya konulabilir ki, bütün öteki şeyler eşit varsayıldıkta, kilise ne denli zenginse; ya bir yandan hükümdar ya öte yandan halk ister istemez o denli yoksul ve her halde devlet kendini savunmada daha az güçlü olmak gerekir. Birkaç Protestan ülkesinde, özellikle İsviçre'nin bütün Protestan kantonlarında, eskiden Katolik kilisesine ait bulunan gelirin, öşürlerle kilise topraklarının, hem resmi papazlara yeter maaş verilmeye hem de üstüne az bir ilâve ile yahut hiçbir şey eklemeden, devletin bütün öbür giderlerini karşılamaya yeter bir mali kaynak olduğu görülmüştür. Bu mali kaynaktan yapılan tasarruflarla, genellikle, kudretli Berne kantonunun yüksek yönetim mahkemeleri, bir kısmı devlet hazinesine konulmuş, bir kısmı Avrupa'nın borçlu bulunan türlü milletlerinin, başlıca Fransa ile İngiltere'nin, devlet tahvilleri denilen eshamına faizle yatırılmış, birkaç milyon tuttuğu tahmin edilen pek büyük bir para biriktirmişlerdir. Gerek Berne kilisesinin, gerek bir başka Protestan kantonu kilisesinin devlete mal olduğu tüm giderin ne tutabileceğini biliyorum, diyemem. Pek doğru bir hesaptan öyle görülüyor ki, 1755'de, tarlalarıyla çayırları ya da kilise toprakları ve konutlarının yahut oturdukları evlerin kiraları dahil, İskoçya kilisesi papazlarının tüm geliri, insaflı bir değerlendirmeye göre yapılan tahminle, topu topu 68.514 İngiliz Lirası 1 şilin 5 1/12 peni tutmakta idi. Bu pek orta halli gelir, dokuz yüz kırk dört rahibe iyice bir geçim sağlar. Zaman zaman kiliselerin ve rahip konaklarının inşası ve onarılması için harcanan miktarı da kapsamak üzere, kilise örgütünün tüm giderinin yılda seksen, seksen beş bin lirayı geçtiği pek varsayılmaz. Hıristiyan âleminin en varlıklı kilisesi, büyük halk topluluğu içinde inanç birliğini, ibadet çabasını, düzen fikrini, dürüstlüğü ve sıkı ahlakı, bu ödenekleri pek kıt İskoçya kilisesine göre daha iyi sürdürmekte değildir. Resmi bir kilisenin meydana getirmesi düşünülebilecek medeni ve dini bütün hayırlı sonuçları, o herhangi bir başkası kadar tam olarak meydana getirmektedir. Ödenekleri genellikle İskoçya kilisesinden üstün olmayan İsviçre Protestan kiliselerinin çoğu, bu sonuçları daha da ileri derecede yaratmaktadırlar. Protestan kantonlarının çoğunda, resmi kilisedenim demeyen tek kimseye rastlanmaz. Bir kimse, herhangi bir başka kiliseden olduğunu söylerse, gerçekte, kanun onu kantondan çıkmaya zorlar. Ama belki sadece birkaç kişi dışında bütün halk topluluğu, papaz takımının çabasıyla resmi kiliseye önceden yöneltilmemiş olsaydı,

böylesine sert ya da daha doğrusu, böylesine ezici bir kanun bu gibi özgür ülkelerde kesinlikle yürütülemezdi. Dolayısıyla, bir Protestan ülkenin bir Katolik ülke ile tesadüf olarak birleşmesi yüzünden, İsviçre'nin, din değiştirmenin o kadar tam olmadığı bazı yerlerinde, her iki din hem hoş görülmüş, hem kanunla kabul edilmiştir.

Her hizmet gereği gibi yerine getirilmek için, o hizmetin ücretinin ya da ödülünün öyle görülüyor ki, hizmetin niteliğine elden geldiğince tam oranlanmış olması lazımdır. Herhangi bir hizmete verilen ücret pek azsa, hizmet, orada çalışanlardan çoğunun değersizliğinden ya da yetersizliğinden zarar görmeye çok yatkındır. Ücret gereğinden çok fazla ise, hizmet, bunların ipe un sermesinden ve aylaklığından belki büsbütün etkilenmeye yatkındır. Mesleği ne olursa olsun, dolgun gelirli bir adam öteki dolgun gelirliler gibi yaşayıp, zamanının çoğunu vur patlasın, caka satarak, harabatice sarf etmesi gerektiğini sanır. Gelgelelim, bir papazın bu tarzda yaşaması, işine ilişkin görevlerde kullanılması gereken vakti tükettiği gibi, bu görevleri yakışık alan nüfuz ve yetki ile yerine getirmesine imkân verecek tek araç olan seciye mübarekliğini, halk tabakasının gözünde hemen hemen sıfıra indirir.

Kısım IV

Hükümdarın Saygınlığını ve Şerefini Koruma Giderleri Üstüne

Hükümdara türlü ödevlerini yapabilme olanağını sağlamak için gereken giderlerden başka, ayrıca, onun saygınlık ve şerefini desteklemek için belli bir gider ister. Bu gider hem topluluğun türlü gelişme dönemlerine göre hem çeşitli hükümet biçimlerine göre değişir.

Ahalinin bütün çeşitli tabakalarının ev bark, döşeme, sofra, giyim kuşam ve takım taklavat giderleri Tanrı'nın günü artmakta olan varlıklı ve ileri bir toplulukta, yalnızca hükümdarın modaya karşı ayak diremesi pek umulmaz. Dolayısıyla bütün bu çeşitli maddelere ettiği masrafı, o da, tabii olarak ya da daha çok ister istemez artırır. Hatta saygınlığı, öyle davranmasını gerektirir gibi gözükür.

Saygınlıkça bir hükümdarın, uyruklarına üstünlüğü, herhangi bir zamanda herhangi bir cumhuriyetin en büyük mevki sahibinin yurttaşları yanında var sayılan üstünlüğe kıyasla daha fazla olduğundan o daha yüksek saygınlığın desteklenmesi için daha büyük bir gider ister. Bir kralın saray çevresinde, küçük bir cumhuriyetin devlet başkanına ya da bir belediye başkanına ait konaktakine nazaran, tabii, daha çok şatafat umarız.

Bitiriş

Gerek topluluğu savunma, gerek devletin baş makamının saygınlığını koruma gideri bütün topluluğun genel yararı için yapılır. Dolayısıyla, ayrı yarı bütün üyelerin, kendi güçlerine elden geldiğince en yakın oranda katılmalarıyla, bu giderlerin bütün topluluğun genel yardımından karşılanması akla uygundur.

Adalet dağıtım gideri de, kuşkusuz, bütün topluluğun yararı için yapılıyor sayılabilir. Onun için bu giderin, bütün topluluğun genel yardımını katmasıyla görülmesinde yakışıksızlık yoktur. Ancak, bu gidere neden olanlar, şu ya da bu şekilde hakkı çiğneyerek adalet mahkemelerinden hak ya da esirgenme istenmesini gerekli kılan kimselerdir. Yine, bu giderin en doğrudan doğruya yararını görenler, hakları adalet mahkemelerince ya kendilerine geri verilen yahut kendilerinde bırakılan kimselerdir. Onun için, adalet dağıtımı gideri, türlü durumlarda doğabilecek ihtiyaca göre, bu birbirinden ayrı iki takım kimseden birinin, öbürünün ya da her ikisinin

birden kendi yardımını katmasıyla, yani mahkeme harçlarıyla pek elverişli olarak ödenebilir. Bu harçları ödemeye yeter bir varlığı ya da mali olanağı bulunmayan suçlulara hüküm giydirilmesi hali dışında bütün topluluğun genel yardımına başvurmaya gereksinme olamaz.

Yararı yerel ya da eyalete ait olan (örneğin belli bir kentin ya da ilçenin zabıtası için yapılan) yerel ya da eyalete özgü giderler, yerel ya da ile ilişkin bir gelirden karşılanmalı ve topluluğun genel gelirine yük olmamalıdır. Yararı topluluğun bir kısmı ile kısıtlı bir gidere bütün topluluğun katılması adalete aykırıdır.

İyi yollar ve ulaşım kolaylıkları bulundurma gideri, kuşkusuz bütün topluluğa yarar ve bundan ötürü hiçbir haksızlık olmadan, bütün topluluğun genel yardımı ile karşılanabilir. Gelgelelim, bu giderin en yakın ve doğrudan doğruya yararı, bir yerden öbürüne yolculuk edenlere ya da mal götürenlere ve bu gibi malları tüketenleredir. İngiltere'deki anayollarda alınan ayak bastı parasıyla, öteki ülkelerde müruriye denilen resimler, bu gideri tümüyle halkın bu iki ayrı takımına yükler ve topluluğun genel gelirini pek önemli bir külfetten kurtarır.

Eğitim ve din öğretimi kurumlarının gideri de, yine kuşkusuz bütün topluluğa yarar; öyle olduğu için de insafa aykırı düşmeden, bütün topluluğun genel yardımı ile karşılanabilir. Ama bu giderin, tümü bu türlü eğitim ve öğretimden doğrudan doğruya yararlananlarca ya da bunlardan birine ya da öbürüne gereksinme olduğunu düşünenlerin gönülden kopma yardımı ile ödenmesi, belki aynı derecede yakışık alabilir; hatta biraz istifadeli olabilir.

Bütün topluluğa yararlı kurumlar ya da bayındırlık işleri topluluğun onlardan en yakın yarar gören belli üyelerinin yardımı ile tüm olarak yürütülemediklerinde ya da tüm olarak yürütülmediklerine, geri kalan açığın, çoğu hallerde bütün topluluğun genel yardımı ile kapatılması gerekir. Topluluğun genel geliri, topluluğu savunma ve devletin baş makamının saygınlığını destekleme giderini karşıladıktan başka, belli birçok gelir kolunun açığını da kapatmak gerekir. Bu genel gelirin ya da kamu gelirinin kaynaklarını, aşağıdaki bölümde açıklamaya çalışacağım.

Bölüm II

Topluluğun Genel Gelirinin Ya da Kamu Gelirinin Kaynakları Hakkında

Hem topluluğu savunma ve devletin baş makamının saygınlığını destekleme, hem de devlet anayasasının herhangi belli bir gelirle karşılamadığı öbür lüzumlu bütün hükümet giderlerini ödemesi gereken gelir, ya (birincisi) hükümdar ya da devlete özgü olan ve halkın gelirine dayanmayan bir mali kaynaktan ya da (ikincisi) halkın gelirinden elde edilebilir.

Kısım I

Hükümdara Ya da Devlete Özgü Olabilen Mali Araçlar Ya da Gelir Kaynakları Üstüne

Hükümdara ya da devlete özgü olabilen mali araçlar ya da gelir kaynakları ya sermayeden ya topraktan oluşabilir.

Herhangi bir başka sermaye sahibi gibi, hükümdar da ya kendi işletmek ya ödünç vermekle o sermayeden bir gelir elde edebilir. Geliri, birinci halde kâr, öbüründe faizdir.

Bir Tatar ya da Arap kabile reisinin geliri kârdan oluşur. Bu gelir öncelikle aşireti ya da kabilesi içinde baş çobanı ya da baş sığırtmacı bulunduğu ve yönetilmesine kendisi göz kulak olduğu sürüleriyle davarlarının sütünden ve üremesinden doğar. Ancak, kral yönetimi altındaki bir devlette, kamu gelirinin belli başlı kısmının herhangi bir zamanda kârdan oluştuğu, mülki hükümetin yalnız bu en eski ve en ilerlememiş halinde vardır.

Ufak cumhuriyetlerin, kimi zaman ticari girişimlerin kârından önemli bir gelir sağladıkları olmuştur. Söylentiye göre Hamburg Cumhuriyeti, bunu kamuya ait bir şarap mahzeninin ve eczacı dükkânının kârları ile yaparmış.[443] Hükümdarı şarap tacirliğiyle ya da eczacılıkla uğraşacak zaman bulan devletin pek büyük olmaması gerekir. Daha büyücek devletlere, bir kamu bankasının kârı, bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Gerek Hamburg'da, gerek Venedik ile Amsterdam'da da, böyle olmuştur. Hatta kimileri, bu türlü bir gelirin Büyük Britanya İmparatorluğu kadar büyük bir imparatorluk için beğenilmeye değmez sayılmayacağı düşüncesindedirler. Âdi temettüü yüzde beş buçuk ve sermayesi on milyon yedi yüz seksen bin lira hesabıyla İngiltere Bankası yıllık safi kârının, yönetim giderleri çıktıktan sonra beş yüz doksan iki bin dokuz yüz İngiliz lirası tutması gerektiği söylenmektedir. İddia edildiğine göre hükümet, bu sermayeyi yüzde üç faizle ödünç alabilir ve bankanın yönetimini kendi eline almakla, yılda iki yüz altmış dokuz bin beş yüz lira safi kâr sağlayabilir. Bu türlü bir ticari girişimin başarılması için, Venedik ve Amsterdam soyluları gibi rabıtalı, uyanık ve eli sıkı soyluların yönetimi, tecrübe ile belli olduğuna göre, biçilmiş kaftandır. Ama İngiltere hükümeti gibi, meziyetleri ne olursa olsun tutumlulukla tanınmamış, barışta genellikle kral yönetimleri için belki tabii olan tembel

işi kayıtsızlıkla savurgan davranmış, savaşta ise halk yönetimlerinin kapılma eğiliminde bulundukları olanca düşüncesizlikle durmadan har vurup harman savurmuş bir hükümetin eline böyle bir girişimin yönetiminin esenlikle verilip verilemeyeceği, hiç değilse, çok daha kuşku götürür olmak gerekir.

Posta yönetimi, hakkıyla, bir ticari girişimdir. Ayrı ayrı dairelerin kuruluşu ve gerekli beygirlerin ya da arabaların satın alınması veya kiralanması giderini hükümet peşin verir; taşınan şeyler üzerindeki resimlerle, bu gideri büyük bir kârla birlikte geri alır. Öyle sanıyorum ki, her türlü hükümetin başarı ile yönettiği bir tek ticari girişim belki budur. Peşin olarak konulacak sermaye pek çok tutmaz. İşin bilinmeyen ve anlaşılmaz bir yanı yoktur. Hasılat hem sağlama bağlanmıştır hem tezlikle ele geçer.

Bununla birlikte, hükümdarlar çok kez daha nice ticari işlere girişmiş ve ticaretin yaygın kollarında özel kişiler gibi at oynatarak, servetlerini hale yola koymak istemişlerdir. Hemen hemen hiçbir zaman başarı sağlayamamışlardır. Hükümdarların işlerinin hep savurganca yönetilmesi, başarı sağlamalarını hemen hemen olanaksız kılar. Bir hükümdarın adamları, efendilerinin zenginliğini bitip tükenmez görür, kaça satın aldıklarına aldırış etmezler; kaça sattıklarına aldırış etmezler; onun mallarını bir yerden öbürüne ne giderle taşıdıklarına aldırış etmezler. Bu adamlar çok kez hükümdarlara özgü savurganlık içinde yaşarlar; hatta bazen bu savurganlığa karşın, hesaplarını elverişli bir biçimde yoluna koyarak, hükümdarlara özgü servetler edinirler. Makyavelli'nin bize anlatışına göre, Medicigillerden, yetenek yoksulu bir hükümdar olmayan Lorenzo'nun adamları, onun ticaretini bu biçim yürütürlerdi. Onların hesapsız gidişi yüzünden kendisinin girdiği borcu, Floransa Cumhuriyeti birkaç kez ödemek zorunda kaldı. Bundan ötürü, tüccarlıktan, yani ailesinin kökeninde servetini borçlu bulunduğu işten vazgeçip, ahir ömründe hem o servetten arta kalanı hem de kullanabileceği devlet gelirini, mevkiine daha yaraşan girişim ve giderler uğruna kullanmayı uygun buldu.

Öyle görülüyor ki, tacir niteliği ile hükümdar niteliğinden daha çok birbirleriyle bağdaşmak bilmeyen iki sıfat yoktur. İngiliz Doğu Hint Ortaklığı'nın tacirlik çabası onu pek kötü bir hükümdar yapıyor ise, hükümran olma çabası da, öyle görülüyor ki, o denli kötü tacir haline

getirmiştir. Yalnızca tacir olarak kaldığında, ticaretini başarı ile yürütüp, kârlarından hisse sahiplerine orta halli bir temettü ödeyebiliyordu. Söylentiye göre, başlangıçta üç milyon İngiliz lirasını aşan bir gelirle, hükümdar olalı beri kapısını çalan iflastan kaçınmak için, hükümetin olağan üstü yardımına avuç açmak zorunda kalmıştır. Ortaklığın eski halinde, Hindistan'daki memurları kendilerini tüccar kâtibi sayarlardı; şimdiki halinde, bu memurlar kendilerini hükümdarın vekili saymaktadırlar.

Kimileyin bir devlet, kamu gelirinin bir kısmını, sermaye kârları ile olduğu kadar, para faiziyle de elde edebilir. Devlet bir servet biriktirmişse, o servetin bir kısmını ya yabancı devletlere ya kendi uyruklarına ödünç verebilir.

Berne kantonu, hazinesinin bir kısmını yabancı devletlere ödünç vermek, yani onu Avrupa'nın borçlu olan türlü milletlerinin, özellikle Fransa ile İngiltere'nin devlet tahvillerine yatırarak, hatırı sayılır bir gelir elde etmektedir. Bu gelirin güvenliği, önce yatırılmış olduğu tahvillerin sağlamlığına ya da bunları tertipleyen hükümetin iyi niyetine; ikincisi, borçlu milletle aradaki barışın sürüp gitmesinin kesin ya da olası oluşuna bağlı bulunmak gerekir. Bir savaş durumunda borçlu milletçe en başta gelen çarpışma eylemi, alacaklısının paralarının alıkonulması olabilir. Yabancı devletlere bu ödünç para verme politikası, bildiğime göre Berne Kantonu'na özgüdür.

Hamburg kenti,[444] kamusal rehinci dükkânı gibi bir şey kurmuştur. Dükkân, devlet uyruklarına rehin karşılığı yüzde altı faizle ödünç para verir. Bu tefeci dükkânı ya da (taşıdığı adla) Lombard, söylentiye göre, devlete yüz elli bin kronluk bir gelir getirmiştir ki, kron dört şilin altı peni hesap edildikte, 33,750 İngiliz Lirası tutar.

Pennsylvania hükümeti, hiçbir servet biriktirmeksizin, uyruklarına gerçekte para değil de, paraya eşdeğer bir şeyi ödünç vermek için bir yöntem icat etti. Üzerlerindeki tarihten on beş yıl sonra bedeli ödenerek geri alınacak ve o arada, banknot gibi elden ele dolaşabilecek ve eyalet ahalisinin birinden ötekine yapılan bütün ödemelerde, kabulü zorunlu yasal bir para olduğu Meclis kararı ile ilan edilen, senet türünden kredi mektuplarını, hususi şahıslara, faizle ve değerinin iki katı arazi kefaleti ile ödünç verdi; böylece, o hesabını bilir ve işleri düzgün hükümetin alışılmış giderinin tümü demek olan yaklaşık 4500 İngiliz Lirası kadar yıllık bir

giderin ödenmesinde epey işe yarayan orta halli bir gelir elde etti. Bu tür bir önlemin başarı kazanmasının, üç ayrı şarta dayanmış olması gerekir: birincisi, altın ve gümüş paranın yanı sıra, bir başka ticaret aracına karşı istem olmasına, ya da satın alınmak için, altın ve gümüş paralarının çoğu dışarı yollanmaksızın elde edilemeyecek miktarda tüketim malına karşı istem bulunmasına; ikincisi, bu önlemden yararlanan hükümetin itibarının yerinde olmasına; üçüncüsü, senet türünden kredi mektupları olmadığı takdirde oradaki tedavül işini yürütebilmek üzere gerekecek altın ve gümüş paranın değer tutarını, kredi mektuplarının değer tutarı kesinlikle aşamamak üzere bu önlemden yararlanırken gösterilen ılımlılığa. Türlü vesilelerle daha birkaç Amerika sömürgesi aynı önlemi almışlar; ama bu ılımlılık gösterilmediği için, önlem, çoğunda kolaylıktan pek daha ziyade, tedirginlik doğurmuştur.

Yine de, sermayesinin ve kredinin mahiyetçe kararsızlığı ve dayanaksızlığı, bunları hükümete güvenlik ve itibar sağlayabilecek tek aracın, o sağlam, değişmez ve sürekli gelirin başlıca kaynakları olarak emniyet edilmeye elverişsiz kılar. Çobanlık durumundan ileriye geçmiş hiçbir büyük ulusun hükümeti, kamu gelirinin çoğunu, öyle görülüyor ki, hiçbir zaman bu gibi kaynaklardan elde etmiş değildir.

Toprak, mahiyetçe, daha değişmez ve sürekli bir varlıktır; ondan ötürü, kamu arazisinin geliri, çobanlık durumundan çok ileriye gitmiş nice büyük ulusların kamu gelirinin belli başlı kaynağı olmuştur. Eski Yunan ve İtalya cumhuriyetleri, devletin gerekli giderlerini ödeyen gelirin çoğunu, uzun zaman, kamu arazisinin ürününden ya da gelirinden elde etmişlerdir. Avrupa'nın eski hükümdarlarının gelirinden çoğunu uzun zaman, kamu arazisinin rant oluşturmuştur.

Yeni zamanlarda, bütün büyük devletlerin gerekli giderlerinden çoğuna yol açan iki durum, savaş ve savaşa hazırlıktır. Fakat eski Yunan ve İtalya cumhuriyetlerinde, her yurttaş gideri kendine ait olmak üzere hem hizmet gören hem hizmete hazırlanan bir askerdi. Bundan dolayı, bu her iki durum devlet için pek önemli herhangi bir gidere yol açmazdı. Şöyle böyle bir arazi mülkünün rantı hükümetin bütün öbür gerekli giderlerinin ödenmesine tümden yetebiliyordu.

Avrupa'nın eski kral-idarelerinde, zamanın örf ve âdetleri, büyük halk topluluğunu savaş için yeterince hazırlıyordu. Askere gittiklerinde,

bunların, hükümdara yeni bir külfet yüklemeden derebeylik töresince mal mülk üstünde bağımlı bulundukları tasarruf şartına göre, gideri ya kendilerine ya doğrudan doğruya bulundukları metbua[445] ait olmak üzere beslenmeleri gerekiyordu. Hükümetin öbür giderlerinin büyük kısmı pek düşüktü. Daha önce gösterilmiş olduğu gibi, adalet yönetimi bir masraf kapısı olacak yerde, bir gelir kaynağı idi. Ülke ticaretinin ihtiyaç gösterdiği varsayılan bütün köprülerini, yolların ve başkaca bayındırlık işlerinin yapımı ile bakımı için, köy ahalisinin harman zamanından önce ve sonra üçer gün çalışması yeter bir mali kaynak sayılıyordu. O zamanlar hükümdarın başlıca gideri, öyle görülüyor ki, yalnızca ailesinin ve çoluk çocuğunun geçiminden oluşuyordu. Bu nedenle hükümdarın aile ocağındaki memurlar, o zamanlarda devletin yüksek memurları idi. Hazine nazırı, onun gelirini toplardı. Teşrifat nazırı[446] ile mabeyin müşiri,[447] onun ev bark giderlerine bakardı. Ahırlarının bakımı, hisar muhafızına ve çavuşlar kethüdasına bırakılmıştı. Evleri baştan aşağı tahkimli kasırlar biçiminde yapılıyor ve öyle görülüyor ki, belli başlı kale olarak elinde bunlar bulunuyordu. Bu evlerin ya da tahkimli kasırların muhafızları, bir nevi askeri vali sayılabilirdi. Barış zamanında beslenmek gereken subaylar, görünüşe göre yalnızca bunlardan oluşuyordu. Bu şartlar içinde büyük bir arazi mülkünün rantı, olağan hallerde, gerekli hükümet masrafının hepsini pekâlâ ödeyebiliyordu.

Avrupa'nın çoğu uygar krallıklarının şimdiki durumunda, ülkedeki, hepsi tek bir kimsenin olduğu takdirde kullanılması muhtemel bulunacak şekilde kullanılan bütün arazinin rantı bunları hatta belki barış zamanlarında halktan topladıkları adi gelir[448] kadar bile güç tutar. Örneğin, Büyük Britanya'nın hem yıl içindeki cari[449] giderinin karşılanması hem kamu borçları faizinin ödenmesi ve o borçların anamalının bir kısmının itfası için gereken miktarlarla birlikte olmak üzere, adi geliri yılda on milyondan çok tutar. Ama lira başına dört şilin olan arazi vergisi, yılda iki milyonu bulmaz. Gelgelelim, arazi-vergisi denilen bu verginin İngiltere'nin hem bütün arazisinin hem bütün evlerinin gelirinin ve (kamuya ödünç verilen ya da toprağın ekilip biçilmesine tarım sermayesi olarak kullanılan kısmı müstesna) bütün sermayelerinin faizinin beşte biri olduğu varsayılabilir. Bu vergi hasılatının pek önemli bir parçası, evlerin gelirinden ve sermaye faizinden meydan gelir. Örneğin, Londra kentinin lira başına dört şilin olan arazi-vergisi 123.399 İngiliz lirası 6 şilin 7 peni, Westminister kentininki

63.092 İngiliz lirası 1 şilin 5 peni, Whitehall ve St. James saraylarındaki 30.754 lira 6 şilin 3 peni tutar. Arazi-vergisinin bir kısmı, aynı tarzda, kral ülkesinin bütün öbür kentleriyle kent hakkına sahip kasabalarından alınır ve hemen hemen hepsi ya evlerin gelirinden ya ticari mal mevcudunun ve sermayesinin faizi olması gereken şeyden oluşur. Bundan ötürü, Büyük Britanya'nın arazi-vergisinin hesaplanışına temel olan tahmine göre, bütün toprakların, bütün evlerin gelirinden ve (kamuya ödünç verilen yahut toprağın ekilip biçilmesinde kullanılan kısmı müstesna) bütün sermayenin faizinden meydana gelen tüm gelir toplamı, yılda on milyon İngiliz lirasını, yani hükümetin halktan barış zamanlarında bile topladığı adi geliri aşmaz. Büyük Britanya'da arazi-vergisi hesabının dayandığı tahmin, söylentiye göre, her ne kadar belli birkaç ilçe ve bucakta gerçek değere hemen hemen eşit ise de, kral ülkesi bir bütün olarak alındıkta, kuşkusuz o değerin çok aşağısında kalmaktadır. Evlerin geliri ve sermaye faizi dışında, yalnızca topraklarının gelirini, birçokları, yirmi milyon tahmin etmiştir. Bu epey gelişi güzel yürütülmüş bir tahmindir ve anladığıma göre, gerçektekinden aşağı olması ihtimali kadar, yukarı olması ihtimali vardır. Gelgelelim, şimdiki ekilip biçilme durumu ile, Büyük Britanya arazisi yılda yirmi milyondan çok gelir getirmiyorsa; hepsi bir tek kimsenin malı olup, onun vekillerinin ve adamlarının savruk, pahalı ve bunaltıcı yönetimi altına verildiğinde, bu gelirin yarısını, pek muhtemel olarak dörtte birini, kolay kolay sağlayamaz. Şimdi Büyük Britanya'da kamu arazisi, özel kişilerin mülkü olduğu takdirde bunlardan alınabilmesi muhtemel gelirin dörtte birini getirememektedir. Kamu arazisinin daha geniş olması halinde bunların büsbütün kötü yönetilmesi ihtimal içindedir.

Büyük halk topluluğunun araziden elde ettiği gelir, toprağın geliri oranında değil, ürünü oranındadır. Tohumluk için ayrılanı bir yana bırakırsak, her ülkenin toprağının yıllık tüm ürünü, her yıl ya büyük halk topluluğunca tüketilir ya da tüketilecek bir başka şeyle değiş edilir. Toprak mahsulünü aksi halde erişecek olduğu miktarın aşağısında tutan her ne ise, büyük halk topluluğunun gelirini, o, toprak sahiplerinin gelirine kıyasla daha da aşağıda bırakır.

Arazi gelirinin, yani mahsulün toprak sahiplerine ait olan kısmının, Büyük Britanya'nın hemen hemen hiçbir yerinde tüm ürünün üçte birinden çok tuttuğu varsayılmaz. Tarımın içinde bulunduğu bir durumda yılda on milyon İngiliz lirası gelir getiren arazi, bir başka türlüsünde yirmi milyon

gelir getirirse, gelir her iki halde de mahsulün üçte biri varsayıldığından, toprak sahiplerinin geliri, aksi takdirde olabileceğine kıyasla yılda yalnızca on milyon eksik olur. Fakat büyük halk topluluğunun geliri, aksi halde olabileceğine kıyasla, yılda (ancak tohumluk için gereken miktar düşülmek şartıyla) otuz milyon eksik olur.

Ülke nüfusu, yılda otuz milyonun (her tohumluk düşüldükten sonra arta kalanı aralarında üleşen) türlü tabakadan insanlardaki olabilecek belli yaşayış ve harcayış tarzına göre besleyebileceği ahali sayısı kadar eksik olur.

Şimdi Avrupa'da kamu gelirinin çoğunu devletin mülkü olan arazinin rantından elde eden, hiçbir çeşit uygar devlet yoktur, ama Avrupa'nın bütün büyük krallıklarında, hükümdara ait olan birçok geniş arazi parçaları hâlâ vardır. Bunlar genellikle ormanlıktır; kimi zaman öyle ormanlık ki, birkaç mil gezip tozar da, tek ağaca güç rastlarsınız. Gerek ürün gerek nüfus bakımından düpedüz toprak ziyanı ve yitirimi ... Avrupa'nın her büyük krallığında hükümdara ait arazinin satılması pek çok para getirir. Bu para kamu borçlarının ödenmesine ayrılsa, o arazinin hükümdara oldum bittim getirebildiğinden çok daha fazla bir geliri ipotekten kurtarır. Pek güzel bayındırılıp işlenmiş ve satış sırasında, kolayca sağlayabildiği rantın en yükseğini getiren arazi, çokluk, otuz yıllık geliri karşılığı satılan ülkelerde; bayındırılmamış, işlenmemiş ve düşük gelirli kamu arazisinin kırk, elli ya da altmış yıllık geliri tutarına satılması pekâlâ umulabilir. Hükümdar bu dolgun bedelin ipotekten kurtaracağı gelirden derhal yararlanabilir. Birkaç yıl geçmekle, hükümdar olasıdır ki bir başka gelir daha elde eder. Özel mülk haline gelince, hükümdara ait arazi birkaç yıl içinde iyice bayındırılıp işlenir. Bunların mahsulünün artması, ahalinin gelirini ve tüketimini çoğaltarak ülke nüfusunu artırır. Hükümdarın gümrük ve tüketim resimlerinden elde ettiği gelir ise, ahalinin gelirinin ve tüketiminin artmasıyla, ister istemez artar.

Herhangi uygar bir krallıkta, hükümdarın kamu arazisinden elde ettiği gelir, bireylere hiç yük olmuyor gibi gözükürse de, gerçekte topluluğa, hükümdarca yararlanılana eşit herhangi bir başka gelirden daha pahalıya mal olur. Her durumda, hükümdarın bu gelirinin yerine, dengi bir başka gelir koyup araziyi halk arasında bölüşmek, topluluğun yararına olur. Bu ise, belki araziyi açıktan satışa çıkarmaktan daha iyi bir şekilde yapılamaz.

Büyük ve uygar bir krallıkta, hükümdara ait bulunmak gereken arazinin, ancak, zevk ve gösterişe ayrılmış topraklar –parklar, bahçeler, genel gezi yerleri vb., yani hep gelir kaynağı değil, masraf kapısı sayılan mülkler– olduğu görülüyor.

Dolayısıyla, hükümdara ya da devlete özgü olabilecek iki gelir kaynağı, yani kamu sermayesi ile kamu arazisi, herhangi büyük ve uygar bir devletin gerekli masrafını ödemeye hem yaraşmayan hem yetmeyen mali kaynaklar oldukları için, kala kala bu masrafın büyük kısmı, hükümdar için ya da devlet için kamu geliri vücuda getirmek üzere, halkça özel gelirlerinin bir parçası verilerek şu ya da bu tür vergilerle ödenmek gerekir.

Kısım II

Vergiler Üzerine

Bu incelemenin birinci kitabında gösterildiği üzere, bireylerin kişisel geliri eninde sonunda şu üç ayrı kaynaktan çıkar: Rant, Kâr ve Ücretler. Her vergi, sonunda birbirinden farklı bu üç tür gelirin biri ya da öteki ile, yahut da ayırt edilmeksizin hepsiyle ödenmek gerekir. İlkin, ranta isabet etmesi istenilen vergilerin; ikincisi, kâra düşmesi istenilenlerin; üçüncüsü, ücretlere düşmesi istenilenlerin; dördüncü olarak da, ayrım gözetilmeksizin kişisel gelirin bu başka başka kaynaklarının her üçüne birden düşmesi istenilen vergilerin, gücümün yettiğince iyi açıklanmasına çalışacağım. Bu ayrı ayrı dört tür vergiden her birinin özel olarak teker teker ele alınması bu bölümün ikinci kısmını dört maddeye ayıracak ve içlerinden üçü birkaç alt bölümleri daha gerektirecektir. Aşağıdaki incelemeden, bu vergilerin çoğunun, sonunda isabet etmeleri istenilen fondan ya da gelir kaynağından ödenmedikleri görülecektir.

Belli vergilerin incelenmesine girişmemden önce, genellikle bütün vergiler üzerinde aşağıda dört ana kuralı önsöz olarak ileri sürmek gerekir.

I. Hükümetin masrafını karşılamak için, her devletin uyrukları kendi güçlerine imkân ölçüsünde en yakın oranda, yani devletin koruyuculuğunda her birinin yararlandığı gelir oranında katkıda bulunmalıdırlar. Bir büyük milletin bireylerine kıyasla hükümet masrafı, bir büyük mülkün bütün ortaklaşa sahiplerine kıyasla her birinin, o mülkteki çıkarları oranında vermek zorunda bulundukları yönetim giderine benzer. Vergide eşitlik ya da eşitsizlik denilen şey, bu ana kuralın gözetilmesinden veya gözetilmemesinden oluşur. Şurası ilk ve son olarak gözden kaçırılmamalıdır ki, yukarıda anılan üç tür gelirden eninde sonunda yalnız bir tanesine isabet eden her vergi, öbür ikisini etkilemedikçe, ister istemez eşitliğe aykırıdır. Çeşitli vergileri aşağıda incelerken, bu tür eşitsizlik üzerinde seyrek olarak daha çok duracağım. Çoğu halde gözlemlerimi belli bir verginin, etkilediği özel gelirin o belli türüne bile eşitsizlikle isabet etmesinden doğan eşitsizlikle sınırlayacağım.

II. Her bireyin ödemek zorunda bulunduğu vergi kesin olmalı ve keyfi olmamalıdır. Ödeme vakti, ödeme biçimi, ödenecek miktar, hepsi, yükümlü için ve bütün öbür kimseler için belli ve açık seçik olmalıdır. Tersi olursa,

vergiye bağımlı her kişi, herhangi sevilmeyen bir yükümlünün vergisini ya artırabilen ya bu tür artma korkusu sayesinde kendine bir armağan ya da sürekli bahşiş koparabilen vergi tahsildarının az çok egemenliği altına girer. Verginin kesin olmayışı, halkça, arsız ya da yolsuz değil iken bile tabiatıyla hoşlanılmayan bir insan tabakasını arsızlığa özendirir ve yolsuzlaşmasını kolaylaştırır. Her bireyin ne ödemesi gerektiğinin kesinliği, vergi almada öyle büyük önemi olan bir sorundur ki, epeyce önemli bir eşitsizliğin, sanımca bütün milletlerin tecrübeleriyle belli olduğuna göre, pek küçük derecedeki belirsizliğin kötülüğüne yaklaşacak kadar büyük bir kötülük yoktur.

III. Her verginin, yükümlüye ödemenin uygun gelmesi en olası zamanda ya da biçimde devşirilmesi gerekir. Arazinin ya da evlerin kirası üzerinde, bu tür kiraların çokluk ödendiği vadede ödenebilen bir vergi, yükümlüye ödemenin uygun gelmesi en olası zamanda ya da yükümlüde ödeyecek para bulunması en olası zamanda devşirilir. Şatafat maddeleri türünden tüketim mallarına konulan vergileri, sonunda hep tüketici öder; genellikle de işine pek elveren bir biçimde öder. Onları, malları satın almaya ihtiyaç duydukça, azar azar öder. Aynı zamanda dilediği gibi satın alıp almamakta serbest bulunduğu için, bu gibi vergiler yüzünden herhangi bir zamanda herhangi önemli bir tedirginliğe uğrasa, suç kendisinin olmak gerekir.

IV. Her vergi öylesine düzenlenmelidir ki, halkın cebinden, devlet hazinesine getirdiğinin yanı sıra aldığı miktar hem imkân ölçüsünde az olsun hem halkın cebi dışında olabildiğince az süre kalsın. Bir vergi, halkın cebinden devlet hazinesine getirdiğinin çok fazlasını şu dört şekilde ya çıkarabilir ya da dışarıda tutabilir: Birincisi, verginin devşirilmesi, maaşları vergi hasılatının büyük kısmını yutabilecek ve aldıkları bahşişle halk üzerine cabadan bir vergi yükleyebilecek olan çok sayıda memura gereksinme gösterebilir. İkincisi, halkın çalışmasını köstekleyip, onu pek çok kimselere geçim ve iş sağlayabilecek bir takım uğraşı kollarına atılmaktan alıkoyabilir. Halkı ödemeye zorlarken, bir yandan, halka daha kolayca ödeyebilme olanağı verecek mali kaynaklardan kimisini böylece azaltabilir, yahut belki yok edebilir. Üçüncüsü, vergiden kaçınmaya kalkışarak yakayı ele veren zavallıların çarpıldıkları müsadere ve başkaca cezalar, bu gibilerini çokluk, mahvedebilir; dolayısıyla da, topluluğun, onların sermayelerini işleterek elde edebileceği faydayı körletebilirler. Basirete[450] uymayan bir vergi, insanın içine adamakıllı fit sokarak

kaçakçılığı kışkırtır. Fakat kaçakçılık cezalarının bu kışkırtma oranında artması gerekir. Adaletin bütün alışılmış ilkelerine aykırı olarak, kanun önce kışkırtmayı yaratır; sonra, ona kendini kaptıranları cezalandırır. Aynı zamanda, cezayı çoğu kez, kuşkusuz hafifletmesi gereken gerçek nedenle, yani suçu işlemek için olan kışkırtmaya oranlayarak şiddetlendirir.[451] Dördüncüsü, tahsildarların kapı aşındırmaları ve insanı çileden çıkaran yoklamaları karşısında bırakmakla, halkı bir sürü gereksiz sıkıntıya, üzüntüye ve ezgiye uğratabilir. Gerçi, üzüntü masraf demek değildir ama, üzüntüden kurtulmak için herkesin razı olacağı masrafa kuşkusuz denktir. İşte, bu dört ayrı şekilden biri veya öteki ile, vergilerin halka yüklediği ağırlık, hükümdara sağladığı faydaya kıyasla çokluk pek daha çok olur.

Yukarıdaki ana kurallarda açık seçik olan adalete uygunluk ve faydalılık dolayısıyla, bunlara az çok bütün milletler değer vermişlerdir. Kendi ayırt etme güçlerine göre bütün milletler vergilerini, yolunu bulabildikleri kadar eşit kılmaya, ödemenin gerek zamanı gerek şekli bakımından yükümlü için imkân ölçüsünde kesin ve elverişli kılmaya, hükümdara getirdikleri gelire oranla da halka imkân ölçüsünde az yük olacak hale getirmeye çalışmışlardır. Türlü dönemlerde ve türlü ülkelerde yürürlükte bulunmuş olan belli başlı vergilerden kimisinin aşağıda kısaca gözden geçirilmesi, bu konuda bütün milletlerin çabalarının aynı derecede başarılı olmadığını gösterecektir.

I. Madde

Gelir Vergileri Rant Üzerindeki Vergiler

Arazinin rantından alınan bir vergi ya her bölgeye sonradan değiştirilmemek üzere, belli bir rant takdir edilerek belli bir çizelgeye göre konulabilir ya da o şekilde konulabilir ki, vergi, arazinin gerçek ranttaki her değişme ile değişir ve ekilip biçilmesinin gelişmesi ya da tavsaması ile artıp eksilebilir.

Her bölgeden değişmeyen belli bir çizelgeye göre alınan, Büyük Britanya'dakine benzer bir arazi-vergisi, ilk konulduğunda eşitliğe uygun olmak gerekirse de, gel zaman git zaman ülkenin başka başka kısımlarının tarımında eşit olmayan gelişme ya da savsama derecelerine göre, ister istemez eşit olmaktan çıkar. İngiltere'de William ile Mary'nin 4'üncü saltanat yılındaki kanun gereğince, türlü bucaklarla ilçelere arazi-vergisi salınmasında esas tutulan değer takdiri, ilk yapılışında da eşitliğe pek aykırı idi. Dolayısıyla, bu vergi, yukarıda anılan dört ana kuraldan birincisine, o yönden aykırı düşer. Öbür üç ana kurala tamamıyla uygundur. Kesinlik bakımından mükemmeldir. Verginin ödenmesi zamanı ile rantın ödenmesi zamanı bir olduğundan, yükümlü için, bundan daha elverişlisi bulunamaz. Herhalde gerçek yükümlü toprak sahibi olmakla birlikte, vergiyi çoğu kez peşin ödeyen, kiracıdır. Rant bedeli ödenirken, toprak sahibi bunu kiracının hesabından düşmek zorundadır. Hemen hemen aynı geliri getiren herhangi bir başka vergiye kıyasla, bu vergi, çok daha az sayıda memurla devşirilir. Gelir artmakla her bir bölgenin vergisi artmadığı için, toprak sahibince yapılan ıslahlardan ileri gelen kârlarda, hükümdarın payı olmaz. Gerçekte, bu ıslahların kimi zaman o bölgenin öbür toprak sahiplerinin borcunun ödenmesine yardımı olur. Ama bu yüzden belli bir mülkün vergisinde kimi zaman olabilecek artış hep o kadar azdır ki, bu ıslahlara hiç ket vuramayacağı gibi, toprak mahsulünü aksi halde erişeceği düzeyin aşağısına düşüremez. O mahsulün miktarını azaltmak yatkınlığında da olamaz. Halkın çalışmasına engel olmaz. Toprak sahibini, kaçınılması imkânsız olan vergiyi ödeme zahmetinden başka bir tedirginliğe uğratmaz.

Ama Büyük Britanya'nın bütün topraklarının arazi-vergisi tahminlerine esas tutulan değerin takdirindeki değişmeyen kararlılıktan toprak sahibinin elde ettiği kazanç, asıl, verginin niteliği ile hiç ilgisi olmayan birtakım nedenlerden ileri gelmiştir.

Bu kazanç kısmen, ülkenin hemen hemen her yerindeki büyük refah sayesinde meydana gelmiştir: Bu değer takdirinin ilk yapılışından beri, Büyük Britanya'nın hemen bütün mülklerinin geliri sürekli yükselmiş ve içinde hemen hemen düşeni olmamıştır. Bundan ötürü, toprak sahiplerinin hemen hemen hepsi, mülklerinin şimdiki gelirine göre ödeyecek oldukları vergi ile eski değer takdirine göre gerçekten ödemekte bulundukları vergi arasındaki farkı kazanmışlardır. Ülkenin durumu başka türlü olup da, tarımın kötüleşmesi yüzünden gelirler gitgide düşmekte bulunsaydı, toprak sahiplerinin hemen hemen hepsi bu farkı yitirirlerdi. Devrimden beri işlerin tuttura geldiği gidiş tarzı içinde, vergi takdirindeki bu kararlılık toprak sahibinin ekmeğine yağ sürmüş, hükümdarın zararına olmuştur. İşlerin bir başka türlü gidişi halinde, bu değişmezliğin hükümdara faydası, toprak sahibine zararı dokunabilir.

Vergi para olarak ödendiği gibi, toprağa biçilen değer de para olarak belirtilmiştir. Bu değer takdiri yapılalı beri, gümüşün değeri hemen hemen hep bir kararda kalmış, ne ağırlığı ne halisliği[452] bakımından, sikke ayarında bir değişiklik olmamıştır. Amerika madenlerinin keşfinden önceki iki yüzyıl içinde görüldüğü üzere, gümüş değerce epey yükselseydi, değer takdirindeki kararlılık, toprak sahibine pek ağır gelebilirdi. O madenlerin keşfinden sonra, hiç değilse yüzyıl kadar muhakkak olduğu gibi, gümüş değeri epey düşseydi, hükümdar gelirinin bu kolu, değer takdirindeki aynı kararlılık yüzünden çok azalırdı. Ya aynı miktar gümüşü; daha düşük bir ad taşıyan para birimi haline indirmek ya da daha büyük bir ad taşıyan birim haline yükselterek, para ayarında herhangi bir önemli değişiklik yapılsaydı, örneğin, bir onça gümüşle beş şilin iki peni basılacak yerde ya iki şilin yedi peni kadar düşük bir ad taşıyan sikkeler basılsa, ya da on şilin dört peni kadar yüksek ad taşıyan sikkeler basılsaydı, bunun, birinci halde mülk sahibinin gelirine, öbüründe ise, hükümdarın gelirine zararı dokunurdu.

Bundan ötürü, gerçekte olanlardan biraz farklı şartlar içinde, değer takdirindeki bu kararlılık ya yükümlüler için ya devlet için pek büyük bir sıkıntı doğurabilirdi. Ama yüzyıllar boyunca, şu ya da bu zamanda, bu gibi şartlar meydana gelmek gerekir. Doğrusu, insanoğlunun bütün öteki yapıtları gibi, imparatorlukların da hepsinin bugüne dek bir sonu gelmiştir ama, her imparatorluk ölmezliği amaç tutar. Dolayısıyla, imparatorluğun kendisi kadar sürekli olması kastıyla konulan her yöntem, yalnız kimi hallerde değil, bütün şartlar altında elverişli olmak, ya da geçici, eğreti ya

da rasgele şartlara değil, zorunlu ve dolayısıyla her zaman aynı kalan şartlara uygun olmak gerekir.

Fransa'da, şu kendilerine iktisatçılar adını veren bilim adamları takımı, bütün vergiler içinde adalete en uygunu olarak, arazinin rantından, rantın her değişmesiyle değişen ya da tarımın gelişmesine yahut savsanmasına göre yükselip alçalan bir vergi alınmasını salık vermektedirler. Onlar, bütün vergilerin eninde sonunda arazinin rantına isabet ettiğini, dolayısıyla, sonunda bunları ödeyecek olan mali kaynağa eşitlik üzere konulması gerektiğini iddia ederler. Bütün vergilerin, onları sonunda ödeyecek olan mali kaynağa imkân ölçüsünde eşitlik üzere isabet etmesi gerektiği, kuşkusuz doğrudur. Fakat bunların pek marifetli kuramlarına destek yaptıkları karışık kanıtların hoş olmayan tartışmasına girmeksizin, sonunda arazinin rantına isabet eden vergilerin ve sonunda bir başka mali kaynağa isabet eden vergilerin neler olduğu, aşağıdaki incelemede yeterince meydana çıkacaktır.

Venedik ülkesinde çiftçilere sözleşme ile kiralanan tarıma elverişli bütün araziden, rantın onda biri üzerinden vergi alınır.[453] Sözleşmeler her ilde ya da ilçede maliye memurlarınca tutulan bir genel kütüğe kaydedilir. Topraklarını mülk sahibi kendi işlettiğinde bunlara, adaletli bir tahmin yürütülerek değer biçilir ve kendisine vergiden beşte bir indirme yapılır. Böylece mülk sahibi, bu tür arazi için varsayılan rantın yüzde onu yerine, yalnızca yüzde sekizini öder.

Bu tür bir arazi-vergisi, eşitliğe, İngiltere'nin arazi-vergisine kıyasla kuşkusuz daha uygundur. Kesinliği, belki, pek onun kadar olmayabilir; verginin alınış şekli de çoğu kez toprak sahibini çok daha fazla üzebilir. Sonra, devşirilişi epey daha masraflı olabilir.

Ama belki o tür bir yönetim yolu bulunabilir ki hem bu kesinsizliği epey önler hem de bu masrafı epey azaltır.

Örneğin, toprak sahibi ile kiracı, sözleşmelerini bir genel kütüğe birlikte geçirtmek zorunda tutulabilirler. Sözleşme şartlarından herhangi birisinin gizlenmesine ya da yanlış bildirilmesine karşı uygun para cezaları konulabilir. Bu para cezalarından bir kısmı, iki taraftan birinin bu tür bir gizlemesini ya da yanlış bildirimini ihbar edip, onu suçlu çıkartan ötekine ödenecek olursa, bunların, kamu gelirinin hakkını yemek üzere birlik

olmaları, etkin şekilde önlenir. Sözleşmenin bütün kayıtları, böyle bir kütükten yeterince öğrenilebilir.

Kimi toprak sahipleri, kirayı yükselteceklerine, sözleşmenin yenilenmesi için hava parası alırlar. Çoğu halde, bu yöntem, değer tutarı pek daha çok olan gelecekteki bir geliri, peşin bir tutar karşılığında satan bir savurganın başvuracağı yoldur. Öyle olduğu için ise hep zararlıdır. Çoğu kez, kiracının elinden sermayesinin öyle büyük bir parçasını alır ve bu yüzden onun toprağı işleme yeteneğini öylesine azaltır ki, ufak bir kira ödemek, kiracıya, öteki halde daha büyük bir kira ödemeye nazaran daha güç gelir. Onun ekip biçme olanağını azaltan şey, toplum gelirinin en önemli kısmını aksi halde ulaşacağı düzeyin ister istemez aşağısında bırakır. Bu gibi hava paralarından alınan vergi, olağan gelirden alınan vergiye göre çok fazla ağırlaştırılmakla, ayrı ayrı bütün ilgili tarafların –toprak sahibinin, kiracının, hükümdarın– ve bütün toplumun azımsanmayacak kadar hayrına olmak üzere, bu zararlı âdet engellenebilir.

Kimi kira sözleşmeleri bütün sözleşme süresince, kiracının belli bir tarım tarzı ve mahsullerde belli bir sıra gözeteceğini şart koşar. Genellikle toprak sahibinin kendini (çoğu hallerde pek yersiz bir kuruntu olan) üstün bilgili sanmasından ileri gelen bu şart, hep cabadan bir kira, yani para şeklindeki bir kira yerine, hizmet şeklindeki bir kira sayılmak gerekir. Genellikle budalaca bir yöntem olan bu âdeti engellemek için, bu tür kira epey yüksek takdir edilebilir ve böylece bundan, para ile ödenen olağan kiraya kıyasla biraz daha yüksek vergi alınabilir.

Kimi toprak sahipleri, para ile ödenen kira yerine, ayniyat olarak, zahire, davar, kümes hayvanı, şarap, yağ vb. halinde kira isterler; yine başkaları hizmet şeklinde kira isterler. Bu tür kiraların kiracıya olan zararı, toprak sahibinin sağladığı faydaya kıyasla hep daha çoktur. Kiracının cebinden çıkan ya da cebi dışında kalan, toprak sahibinin cebine girene kıyasla daha çoktur. O tür kiraların olduğu her ülkede, oluş derecesine ziyadesiyle bağlı bulunmak üzere, kiracılar yoksul ve düşkündürler. Bu tür kiralara, aynı tarzda yüksekçe değer biçip, dolayısıyla bunlardan, para ile ödenen olağan kiralara göre biraz daha yüksek vergi alarak, bütün toplum için zararlı bir âdet belki yeterince engellenebilir.

Toprak sahibi, bir kısım arazisini kendisi işletmeyi yeğ tutunca, gelire, o semtteki çiftçilerle arazi sahiplerinin yansız hakemliğine dayanılarak değer

biçilebilir ve tıpkı Venedik ülkesinde olduğu üzere, sahip lehine vergiden ufak bir indirim yapılabilir; elverir ki, işlettiği arazinin geliri, belli bir tutarı geçmesin, toprak sahibinin, bir kısım arazisini kendisinin ekip biçmeye özendirilmesinin önemi vardır. Onun sermayesi, genellikle, kiracının sermayesine kıyasla daha fazladır ve çokluk, o, daha az bilgi ile, daha büyük bir mahsul yetiştirebilir. Toprak sahibinin denemelere girişmeye gücü yeter; genellikle de buna gönlü yatkındır. Boşa giden denemelerinden göreceği zarar çok tutmaz. Başarı ile sonuçlanan denemeleri, bütün ülkenin gelişmesine ve daha iyi ekilip biçilmesine katkıda bulunur. Bununla birlikte, vergiyi indirmenin, onu yalnızca belli bir yere dek ekip biçmeye özendirmesinde bir önem olabilir. Toprak sahipleri çoğunlukla kendi arazilerinin topunda birden çiftçilik etmeye heveslenirlerse, ülke (kendi çıkarları dolayısıyla sermayeleri ve bilgileri elverdiğince güzel ekip biçmek zorunda olan aklı başında ve çalışkan kiracılar yerine) aylak ve haylaz kâhyalarla dolar. Bunların bozuk yönetimi, çok geçmeden ekip biçmeyi kötüleştirip toprağın yıllık mahsulünü azaltarak hem efendilerinin gelirini, hem de bütün topluluğun gelirinin en önemli kısmını eksiltir.

Bu tür bir yönetim sistemi, böyle bir vergiyi, yükümlünün ya ezilmesine ya sıkılmasına sebep olabilecek herhangi derecedeki bir belirsizlikten belki kurtarabilir; aynı zamanda, ülkenin genel bayındırılmasına ve iyi ekilip biçilmesine epey katkılı olacak bir yöntemin ya da tedbirin toprağın alışılmış bulunan yönetiminde yer almasına yarayabilir.

Arazinin rantın her değişmesiyle değişen bir arazi-vergisinin devşirilmesi hep sabit[454] bir değer takdirine göre konulan bir verginin devşirilmesine kıyasla kuşkusuz biraz daha masraflı olur. Gerek ülkenin türlü bölgelerinde kurulması uygun düşecek ayrı ayrı kütük memurlukları, gerekse mülk sahibinin kendi işletmeyi yeğ tuttuğu topraklarda zaman zaman yapılabilecek türlü değer takdirleri dolayısıyla, masrafta ister istemez bir miktar artış olur. Ama bütün bunların masrafı pek ılımlı olabilir ve bu tür bir vergiden kolayca sağlanabilecek gelire kıyasla, pek önemsiz bir gelir getirebilen birçok başka vergilerin devşirilmesinde edinilen masrafın çok aşağısında kalabilir.

Bu tür değişen bir arazi-vergisine karşı yapılabilecek en önemli itiraz, öyle görülüyor ki, bunun toprağın ıslahına vurabileceği köstektir.

Masrafa katılmayan hükümdar, toprağın ıslahından elde edilen kâra ortak olacaksa, mülk sahibi bayındırmaya kuşkusuz daha az yatkın olur.

Mülk sahibinin ıslaha başlamasından önce, her iki tarafça eşitlik üzere seçilen o çevredeki belli sayıda toprak sahibi ve çiftçinin yansız hakemliğine dayanarak, topraklarının eylemli[455] değerini maliye memurlarıyla birlikte tahakkuk ettirmesine müsaade edecek ve bu değer takdirine göre kaybının tümüyle karşılanmasını iyice güven altına alacak şekilde şunca yıl süreyle kendisi vergiye bağlanarak, bu itiraz da belki ortadan kalkabilir.

Bu tür arazi-vergisiyle kastedilen başlıca faydalardan biri, hükümdarın özenini, kendi geliri çoğalacak düşüncesiyle, toprağın ıslahı üzerine çekmektir. Dolayısıyla, çıkarın uzak oluşu bu özeni gerektirdiğinden çok gevşetmesin diye, toprak sahibine zarara uğramamasını sağlamak için verilen mehil, o amaç için gereken süreden pek uzun olmamalıdır. Bununla birlikte, herhangi bir halde pek kısa olmaktansa, biraz uzun olması daha hayırlıdır.

Toprak sahibinin özenindeki en ufak gevşemeyi, hükümdarın özeni ne denli uyarılsa, hiçbir zaman telafi edemez. Hükümdarın özeni, çok çok, ülkesindeki toprakların büyük kısmının daha iyi ekilip biçilmesine nelerin yaraması olasılığı bulunduğunu pek genel ve pek belli belirsiz hesaplamakla sınırlı kalabilir. Toprak sahibi, mülkü üzerindeki her karış yerin ihtimale göre en kazançlı tahsisinin ne olması gerektiğini özel olarak ve kılı kırk yararcasına hesaplamaya özen gösterir. Hükümdarın başlıca özeni, gerek toprak sahibinin gerek çiftçinin, kendi çıkarlarını bildikleri gibi ve kendi ayırt etme güçlerine göre kovalamalarına müsaade etmek; her ikisine, çalışmalarının bütün ödüllerinden yararlanacaklarına değgin en eksiksiz güvence vermek; ayrıca hem ülkesindeki toprakların her yanına gerek kara gerek su yoluyla en kolay ve en güvenilir ulaşım sistemini kurarak hem de bütün öbür hükümdarlarının ülkelerine en sınırsız ihracat serbestliği kurarak, her kısım mahsul için her ikisine en geniş pazarı sağlayarak, bunların özenini emrindeki her araç ile isteklendirmek olmalıdır.

Bu tür bir yönetim sistemiyle böyle bir vergi, toprağın ıslahını yalnızca tavsatmamak değil, tersine, biraz özendirmek üzere kullanılabilirse, bunun, toprak sahibi için, hep kaçınılması imkânsız olan vergiyi ödeme zorunda

kalmak yükünden başka bir tedirginliğe sebep olması ihtimal içinde gözükmez.

Topluluğun durumundaki bütün değişikliklerde, tarımın gelişmesinde ve kötüleşmesinde, gümüş değerinde ve sikke ayarındaki bütün değişmelerde, bu tür bir vergi, hükümetin hiçbir özeni olmaksızın, kendi kendine, işlerin güncel durumuna derhal kendini uydurarak, bütün bu çeşit çeşit değişmeler içinde hem adalete hem de hakkaniyete elverir. Dolayısıyla, her zaman belli bir değer takdirine göre devşirilecek herhangi bir vergiye kıyasla bunun, sürekli ve değişmez bir düzenleme gibi ya da devletin anayasası adı verilen kanun gibi kabulü çok daha yakışık alır.

Kimi devletler, basit ve açık seçik bir kira sözleşme kütüğü tedbiri yerine, ülkedeki bütün topraklar için olmak üzere zahmetli ve masraflı bir eylemli ölçme ve değer takdir etme tedbirine başvurmuşlardır. Onlar ihtimal ki, kiralayan ile kiracının, kamu gelirinin hakkını yemek üzere sözleşmenin gerçek hükümlerini gizli tutmak için birlik olmalarından kuşkulanmışlardır. İngiltere'deki mülk-kütüğünün hiç yanlışı olmayan bu tür tam bir ölçme sonucu meydana geldiği görülüyor.

Prusya Kralı'nın eski ülkelerinde, arazi-vergisi, zaman zaman gözden geçirilip değiştirilen, eylemli bir ölçmeye ve değer takdirine göre alınmaktadır.[456] O değer takdirine göre, ruhani niteliği olmayan mülk sahipleri, gelirlerinin yüzde yirmi, yirmi beşini; kilise örgütü içindeki mülk sahipleri, yüzde kırk, kırk beşini öderler. Silezya arazisinin ölçülmesi ve değer takdiri, şimdiki kralın buyruğu ile ve söylentiye göre, pek doğru olarak yapılmıştır. Breslav piskoposunun arazisinden bu değer takdirine dayanılarak, rantın yüzde yirmi beşi üzerinden vergi alınmaktadır. Her iki dinden kilise adamlarının öbür gelirlerinden yüzde elli, Teuton tarikatlarının ve Malta tarikatlarının zeametlerinden yüzde kırk, üzerinde asilzadelik hukukunca tasarruf edilen malikâne topraklarından yüzde 38 1/3, kulluk hukukuna göre tasarruf altında bulunan topraklardan yüzde 35 1/3 alınmaktadır.

Söylentiye göre, Bohemia arazisinin ölçülmesi ve değer takdiri, yüz yılı aşan bir çalışmanın ürünü imiş. Ancak, 1748 barışından sonradır ki, şimdiki imparatoriçenin buyruğu ile işin arkası alınmıştır.[457]

VI. Charles zamanında başlanan Milano Dukalığı arazisinin ölçülme işi, tâ 1760'dan sonra tamam olmuştur. O zamana değin yapılanlar içinde bunun, en doğrularından biri olduğu sanılmaktadır. Savoy arazisiyle Piedmont arazisinin ölçülmesi, ölen Sardunya Kralı'nın buyruğu gereğince yapılmıştı.[458]

Prusya Kralı'nın ülkelerinde kilise gelirinden, ruhani kimliği olmayan mülk sahiplerinin gelirine nazaran çok daha yüksek vergi alınmaktadır. Kilisenin geliri, büyük kısmı bakımından arazinin rantına yüklenen bir ağırlıktır. Bu gelirin bir kısmının toprağın ıslahı yoluna harcandığı ya da büyük halk topluluğu gelirini herhangi bir bakıma çoğaltmaya katkıda bulunacak tarzda kullanıldığı pek az olur. Haşmetli Prusya Kralı ihtimal ki o nedenle devlet ihtiyaçlarının giderilmesine kilise gelirinin çok daha fazla katkısı olmasını akla uygun görmüştür. Kimi ülkelerde kilise toprakları, bütün vergilerden bağışık tutulmuştur. Öbürlerinde bunlardan, öteki topraklara kıyasla daha hafif vergi alınır. Milano Dukalığı'nda kilisenin 1575'ten önce tasarrufunda bulunan toprakların vergisi, değerlerinin yalnızca üçte biri üzerinden hesaplanmıştır.

Silezya'da asilzadelik hukukunca tasarruf altında bulundurulan topraklardan, kulluk hukukuna göre tasarruf altındaki topraklara kıyasla yüzde üç fazla vergi alınır. Haşmetli Prusya Kralı, ihtimal ki birinci şekildeki arazi kullanmaya ekli bulunan türlü türlü itibar ve ayrıcalıkların, mal sahibi için, vergisindeki ufak bir artışı yeterince telafi edeceğini; aynı zamanda öbür şekildeki kullanmada insanı küçük düşüren bayağılığın biraz daha hafif vergi alınmakla bir dereceye kadar hafifleyeceğini düşünmüştür. Öteki ülkelerde vergi sistemi, bu eşitsizliği hafifletecek yerde artırmaktadır. Sardunya Kralı'nın ülkelerinde ve Fransa'nın ayni cizye ya da mülk cizyesi[459] denilen şeye bağlı olan illerinde, vergi tümüyle kulluk hukukuna göre kullanılan topraklara isabet eder. Asilzadelik hukukunca kullanılan topraklar vergiden bağışıktır.

Genel bir ölçmeye ve değer takdirine dayanılarak konulan bir arazi vergisinin, başlangıçta ne denli eşitliğe uygun olursa olsun, üstünden az bir zaman geçmekle eşitliğe aykırı hale gelmesi gerekir. O hale gelmesini önlemek için, ülkede teker teker her çiftliğin durumundaki ve mahsulündeki bütün değişikliklerle hükümetin durmadan ve zahmete katlanarak uğraşması gerekir. Prusya, Bohemya, Sardunya ve Milano Dukalığı hükümetleri

gerçekte bu tür bir özen göstermektedirler. Bu, hükümet mizacına hiç uymadığı için, uzun sürmesi olasılığı bulunmayan ve sürdüğü takdirde gel zaman git zaman ihtimal ki yükümlülere getirebileceği ferahlığa kıyasla çok daha fazla sıkıntı ve kırgınlığa sebep olacak bir özendir.

1666'da Montauban mali bölgesinde, ayni cizye ya da mülk cizyesi, söylentiye göre, pek doğru bir ölçmeye ve değer takdirine dayanılarak matraha bağlanmıştır.[460] 1727'ye doğru, matrah tümden eşitliğe aykırı hale gelmişti. Bu uygunsuzluğu düzeltmek üzere hükümet, bu mali bölgesinin topuna birden yüz yirmi bin lira bir ek vergi koymaktan daha iyi çare görmemiştir. Bu ek vergi, eski matraha göre cizyeye bağımlı türlü ilçelerin hepsine salınmaktadır. Ama bu, gerçekte, yalnızca o matraha göre kendilerinden düşük vergi alınanlardan devşirilmekte ve aynı matraha göre kendilerinden yüksek vergi alınanların ferahlatılmasına tahsis edilmektedir. Örneğin gerçekte birinden dokuz yüz, ötekinden bin yüz lira vergi alınmak gereken iki ilçenin ikisine de, eski matraha göre biner lira konulmuştur. Bu her iki ilçeye, ek vergi gereğince, bin yüzer lira hesap yürütülmüştür. Ama bu ek vergi, ancak vergisi az olan ilçeden alınmakta ve bunun topu birden, vergi yükü fazla olan ilçenin ferahlatılmasına tahsis edilmektedir; böylece, vergi yükü fazla olan ilçe yalnızca dokuz yüz lira ödemektedir. Topu birden, eski matrahtan ileri gelen eşitsizliklerin düzeltilmesine tahsis edilen ek vergiden hükümetin ne kazancı ne ziyanı vardır. Tahsis, daha çok mali bölgedeki yönetim amirinin isteğine göre düzenlenmekte ve bundan ötürü çokça keyfi olması gerekmektedir.

Rantla Değil Arazinin Mahsulü İle Orantılı Vergiler

Arazinin mahsulünden alınan vergiler, gerçekte gelir vergileridir. Bunları başlangıçta çiftçi peşin vermiş olabilmekle birlikte, sonunda toprak sahibi öder. Mahsulün belli bir kısmı bir vergi uğruna ödenip gidecek olunca, bu kısmın değerinin üst üste her yıl ne tutabileceği ihtimalini çiftçi elinden geldiğince doğru olarak hesap eder ve arazi sahibine ödemeye rıza gösterdiği kiradan o oranda bir indirim yapar. Bu tür bir arazi-vergisi olan kilise öşrüne üst üste her yıl ne tutabileceğini önceden hesaplamayan çiftçi yoktur.

Mahsulün belli bir kısmı, başka başka durumlarda kiranın pek değişik bir miktarına eşit olduğu için öşür ve o tür bütün öbür arazi-vergileri, tam bir

eşitlik görünüşü altında eşitliğe hiç uymayan vergilerdir. Bazı çok verimli topraklarda mahsul öylesine çok olur ki, bunun yarısı, çiftçinin ekip biçmede kullandığı sermayesini (o semtte çiftçiliğe yatırılan sermayenin alışılmış kârlarıyla birlikte) geri getirmeye tümüyle yeter. Öşür olmasa, mahsulün öteki yarısını yahut –hepsi bir kapıya çıkan– öteki yarısının bedelini kira olarak arazi sahibine ödemek, çiftçinin kesesine elverir. Ama mahsulün onda biri öşür olarak elinden alınırsa, çiftçinin, kirasının beşte birinin düşülmesini istemesi gerekir, yoksa sermayesini alışılmış kârla birlikte geri alamaz. Bu takdirde, arazi sahibinin geliri, tüm mahsulün yarısını ya da onda beşini tutacak yerde, ancak onda dördünü bulur. Bunun aksine, kötü topraklarda mahsul kimi zaman öyle az ve ekip biçme masrafı öyle ağır olur ki, çiftçinin sermayesinin alışılmış kârla birlikte kendisine geri gelmesi için, tüm mahsulün beşte dördüne gereksinme doğar. Bu takdirde, öşür olmasa da, arazi sahibinin geliri, tüm mahsulün beşte birinden yahut onda ikisinden çok tutamaz. Gelgelelim çiftçi, mahsulünün onda birini öşür olarak verirse, onun arazi sahibine ait kiradan bir o kadar indirim yapılmasını istemesi gerekir. Böylece kira, tüm mahsulün ancak onda biriyle sınırlı kalır. Verimli arazinin gelirinden alınan öşür, kimi zaman, beşte biri ya da lira başına dört şilini geçmeyen bir vergi olabilir. Oysa kötü toprakların öşrü ise, kimi zaman yarı yarıya yahut lira başına on şilinlik bir vergi olabilir.

Öşür, kira üzerinde çokluk eşitliğe pek aykırı bir vergi olduğu gibi, gerek toprak sahibinin yaptığı ıslahlara gerekse çiftçinin ekip biçmesine hep ket vuran büyük bir köstektir. Masrafa hiç karışmayan kilise, kâra böyle geniş ölçüde ortak çıkacak olunca, toprak sahibi genellikle en pahalıya gelen en önemli ıslahları yapmayı, çiftçi ise yine genellikle en pahalıya gelen en değerli mahsulleri yetiştirmeyi göze alamaz. Öşür yüzünden, kök boya tarımı uzun zaman Felemenk Birleşmiş Eyaletleri ile sınırlı kalmıştı. Presbiter mezhebinden ülkeler oldukları ve dolayısıyla bu yıkıcı vergiden bağışık tutuldukları için onlarda Avrupa'nın bütün geri kalanı aleyhine bu faydalı boya eczasının bir tür tekeli vardı. Bu bitkinin İngiltere'de ekilmesini öğretmek için son zamanlarda yapılan girişimler, sırf kök boyadan alınan her türlü öşrün yerine, acre başına beş şilin alınacağı hükmünü koyan yasa dolayısıyla olmuştur.

Avrupa'nın büyük kısmının kilise masrafı gibi, Asya'nın birçok başka başka ülkelerinde de devlet masrafı, çoğunlukla arazinin gelirine değil,

mahsulüne oranlanan bir arazi-vergisi ile sağlanmaktadır. Çin'de hükümdarın belli başlı geliri, imparatorluğun bütün toprakları mahsulünün onda birinden oluşur. Ama bu ondalık öylesine düşük tahmin edilirdi ki, çoğu illerde olağan mahsulün otuzda birini geçmediği söylenir. Bengal, İngiliz Doğu Hint Ortaklığı'nın eline düşmeden, o ülkenin Müslüman hükümetine ödenegelen arazi-vergisi yahut arazinin rantı, söylentiye göre, mahsulün beşte biri kadar tutarmış. Eski Mısır'da, arazi-vergisi aynı tarzda beşte bir tutarmış.

Söylentiye göre, bu tür arazi-vergisi, Asya'da hükümdarı toprağın ıslah edilip işlenmesiyle ilgilendirirmiş. Nitekim Çin'in, İslâm yönetiminde iken Bengal'in hükümdarları ve eski Mısır'ın hükümdarları, söylentiye göre, toprak mahsulünün her kısmına ülkelerinin imkân verdiği en geniş pazarı sağlayarak, mahsulün her kısmının gerek miktarını gerek değer tutarını imkân ölçüsünde artırmak üzere, iyi yollar ve gidiş gelişe elverişli kanallar yapımı ve bakımı için, son derece özen gösterirlermiş. Kilise öşrü pek ufak ufak parçalara bölündüğü için, onun üzerinden tasarruf edenlerin hiç birinde o tür bir ilgi olmasına imkân yoktur. Kendi rahiplik bölgesi mahsulünün sürümünü artırmak üzere ülkenin ücra bir yerine bir yol ya da kanal yapmak, bir mahalle papazının işine hiç elvermez. Bu gibi vergilerin, devlet masrafının karşılanmasına tahsis edildikleri zaman, sakıncalarına bir dereceye kadar denk gelmeye yarayacak bazı faydaları vardır. Kilise masrafının görülmesine tahsis edildiklerinde, yalnızca sakıncalar olur.

Toprak mahsulü vergileri ya ayniyat halinde ya kesin bir değer takdirine göre para olarak devşirilebilir.

Bir mahalle papazı öşrünü ya da, kendi arazisinde oturan az varlıklı bir mülk sahibi gelirini, kimi zaman ayniyat olarak almakta belki bir fayda görebilir. Devşirilecek miktar ve bunun devşirileceği yer öyle ufaktır ki, ikisi de alacaklarının toplanışına ve yönetimine kendileri göz kulak olabilirler. Ücra bir ildeki bir arazinin geliri, başkentte oturan çok varlıklı bir mülk sahibine böylece ödenecek olsa onun, adamlarının ve vekillerinin savsamaları yüzünden çok, hileleri yüzünden ise, daha çok zarara uğraması tehlikesi vardır. Vergi tahsildarlarının yolsuzluğu ve talanı yüzünden, hükümdarın kaybı, ister istemez daha büyük olur. En tasasız özel kişilerin uşakları, belki en kuş uçurtmayan kralın adamlarına kıyasla, efendilerinin daha gözü önündedir. Ayniyat olarak ödenen bir kamu geliri, tahsildarların

kötü yönetiminden ötürü öyle zarara uğrar ki, halktan devşirilenin hep pek az kısmı hükümdarın hazinesine ulaşır. Bununla birlikte, Çin'de, kamu gelirinin bir kısmı, söylentiye göre, bu şekilde ödenirmiş. Para ile yapılan bir ödemeye göre yolsuzluğa çok daha fazla kapı açabilecek bir ödeme yöntemini sürdürmek, manderinlerin ve vergi toplayan başkaca kimselerin kuşkusuz daha işlerine gelir.

Toprak mahsulünden para olarak devşirilen bir vergi ya piyasa fiyatının bütün değişmeleriyle değişen bir değer takdirine göre, ya da örneğin, bir kile buğdaya, piyasanın durumu ne olursa olsun, para olarak hep bir ve aynı bedel takdir edilerek, sabit bir değer takdirine göre tahsil edilir. Birinci şekilde devşirilen bir verginin hasılatı, ancak toprağın gerçek mahsulündeki değişmelere göre tarımın gelişmesine ya da savsanmasına bağlı olarak değişir. Beriki tür devşirilen bir verginin hasılatı, yalnız toprak mahsulünün değişmelerine göre değişmekle kalmayıp, gerek değerli metallerin kıymetindeki değişmelere, gerekse aynı para biriminin adını taşıyan sikkenin başka başka zamanlarda bu metallerden kapsadığı miktarda olan değişmelere göre değişir. Birinci şekilde devşirilenin hasılatı ile toprağın gerçek mahsulünün değer tutarı arasında hep aynı oran bulunur. Beriki tür devşirilenin hasılatı ile o değer tutarı arasında, başka başka zamanlarda pek değişik oranlar bulunabilir.

Bütün vergiyi ya da öşürcü tümüyle karşılamak üzere, toprak mahsulünün ve belli bir miktarı yerine yahut belli bir miktarının bedeli yerine, belli bir para tutarı ödenirse, bu takdirde, vergi nitelik bakımından tıpkı İngiltere'nin arazi-vergisi haline gelir. Arazinin rantı ile birlikte ne yükselir, ne alçalır. Toprağın ıslahını ne özendirir, ne engeller. Bütün öbür öşürlerin yerini tutmak üzere, modus denilen şeyin ödendiği çoğu rahiplik bölgelerinde, öşür bu tür bir vergidir. Bengal İslâm hükümetince yönetildiği sırada, mahsulün beşte birinin ayniyat olarak ödenmesi yerine, ülkenin pek çok ilçelerinde yahut zemindarilerinde,[461] söylentiye göre hem de pek ılımlı olan bir öşür bedeli yürürlükte imiş. Doğu Hint Ortaklığı memurlarından kimisi kamu gelirini yakışık alan kıymet düzeyine yükseltmek bahanesiyle, kimi illerde bu öşür bedelini, ayniyat halindeki bir ödeme ile değiş etmişlerdir. Onların yönetiminde bu değişikliğin hem tarımı engellemesi hem de ortaklık yönetimine ilk geçtiği sırada varlığı söylenilen miktarın pek çok aşağısına düşen kamu gelirinin tahsilinde yeni suiistimal[462] kapıları açması olasıdır. Bu değişiklikten ortaklık memurlarının belki kazançları

olmuştur, ama bu, ihtimal ki hem efendilerinin hem ülkenin sırtından çıkmıştır.

Evlerin Geliri Üzerindeki Vergiler

Bir evin geliri iki kısma ayrılabilir: Birine pek yerinde olarak yapı-geliri denebilir; öbürüne çokluk arsa-geliri derler.

Yapı-geliri, ev yapılırken harcanan sermayenin faizi ya da kârıdır. İnşaatçının uğraşı öbür zanaatlarla bir düzeye gelmek için bu gelir, önce sermayesini sağlam kefaletle ödünç verdiği takdirde alacağı faizin aynını kendisine ödemeye; ikincisi, evi her zaman onarımlı olarak korumaya yahut –hepsi bir kapıya çıkar– yapılmasında kullanılmış olan sermayeyi belli yıllık bir süre içinde yeniden yerine koymaya yetmelidir. Onun için, yapı gelirini ya da inşaatçılığın olağan kârını, her yerde paranın olağan faizi ayarlar. Piyasadaki faiz kertesi yüzde dört olan yerde, arsa gelirini ödedikten sonra, yapı masrafının tümü üzerinden yüzde altı, altı buçuk getirebilen bir ev geliri, inşaatçıya belki yeter bir kâr sağlayabilir. Piyasadaki faiz kertesinin yüzde beş olduğu yerde, belki yüzde yedi ya da yedi buçuğa gereksinme görülebilir. Para faizine oranla, inşaatçılık herhangi bir zamanda bundan çok daha fazla kâr getirebiliyorsa, çok geçmeden öbür zanaatlardan o denli sermaye çeker ki, kârı, yakışık alan düzeyine indirir. Herhangi bir zamanda, bundan çok daha azını getirebiliyorsa, öbür zanaatlar, çok geçmeden inşaatçılıktan o kadar sermaye çeker ki, o kâr yeniden yükselir.

Bir evin tüm gelirinin bu akla uygun kârı sağlamaya yeten kısmından ötesi, tabii, arsanın gelirine gider ve arsa-sahibi iki ayrı kimse ise, çoğu hallerde, tümü arsa sahibine ödenir. Bu gelir fazlası, evde oturanın, o yerin gerçek ya da farazi[463] bir üstünlüğü bulunmasına karşılık olarak ödediği bedeldir. Herhangi büyük bir kentin uzaklarında, arsaların istenildiği gibi seçilecek kadar bol olduğu yerlerdeki kır evlerinde, arsa geliri, üstünde evin bulunduğu arsa tarımda kullanıldığı takdirde ne getirirse, hemen hemen odur, yahut ondan fazla bir şey değildir.

Bir büyük kent dolayındaki kış köşklerinde arsa geliri kimi zaman çok daha yüksek olup, orada, yörenin kendine özgü rahatlığı ya da güzelliği, çokluk adamakıllı para eder. En yüksek arsa gelirleri, genellikle başkentte

ve başkentin evlere karşı talebin –bu talebe sebep her ne ise: ister ticaret ve iş için, ister sefa sürüp eş dostla düşüp kalkmak için, ister sırf kıvanmak ve modaya uymak için– tesadüf, en fazla olduğu belli yakalarındadır.

Ev geliri üzerinde, kiracının ödeyeceği ve her evin tüm gelirine oranlanış bir verginin, yapı gelirine hiç değilse uzunca bir zaman için etkisi olamaz. İnşaatçı umduğu akla uygun kârı elde etmezse, o işi bırakmak zorunda kalır. Bu ise, inşaata karşı talebi artırarak, inşaatçının kârını kısa zamanda yeniden öbür işlerdeki kârla yakışık alacak düzeye getirir. Hem de o tür bir vergi tümü ile arsa-gelirine isabet etmeyip, kısmen evde oturana, kısmen arsa sahibine düşecek şekilde bölünür.

Örneğin diyelim ki, belli bir kimsenin ev kirası olarak, yılda altmış liralık bir masrafa kesesinin elvereceğine aklı kesiyor. Yine diyelim ki, ev gelirine, evde oturanın ödeyeceği, lira başına dört şilinlik yahut beşte bir vergi konulmuştur. Kirası altmış lira olan bir ev bu takdirde, ona yılda yetmiş iki liraya gelecektir. Bu ise, onun kesesinin elvereceğini sandığı miktardan on iki lira fazladır. Dolayısıyla o, daha kötüce ya da kirası elli lira olan bir evle yetinecektir. Vergi için ödemesi gereken on liranın eklenmesiyle, bu tutar yılda, kesesinin elvereceğine aklının kestiği masraf olan altmış lirayı bulacaktır. Vergiyi ödemek için de, yıllık kirası on lira fazla bir evden sağlayabileceği daha çok rahatlığın bir kısmından vazgeçecektir. Bu daha çok rahatlığın bir kısmından vazgeçer, diyorum; çünkü tümünden vazgeçme zorunda kaldığı pek seyrektir; vergi dolayısıyla, yılda elli liraya, vergi olmadığı takdirde bulabileceğinden daha iyi bir ev bulur. Çünkü bu tür bir verginin, şu belli rakibi uzaklaştırarak kirası altmış lira olan evlere karşı rekabeti azaltması gerektiği gibi, yine, elli lira kiralı evlere ve (en düşük kralılar dışında) değişik kiralı bütün evlere karşı olan rekabeti de, aynı tarzda azaltması gerekir. En düşük kiralılara karşı olan rekâbeti bir süre için artırır. Ama üzerlerinde rekabetin azaldığı her sınıf evlerin kiraları, ister istemez az çok iner. Ancak, bu inişin, hiç değilse uzunca bir zaman için, yapı kirasına etkisi olmayacağından, tümü birden eninde sonunda arsa kirasına dönüşmek gerekir. Bundan ötürü, sonunda, bu verginin ödenmesi, kısmen, payına düşeni ödemek için rahatlığın bir kısmından vazgeçmek zorunda olan ev kiracısına, kısmen de payına düşeni ödemek için gelirinin bir kısmından vazgeçmek zorunda olan arsa sahibine kalır. Bu kesin ödemenin, aralarında ne oranda bölüşüleceğini doğru olarak anlamak belki pek kolay değildir. Bu bölüşme, başka başka şartlar altında, ihtimal ki,

birbirinden pek farklı olacak ve bu tür bir vergi, bu değişik şartlara göre hem evde oturanı, hem arsa sahibini eşitliğe pek aykırı şekilde etkileyebilecektir.

Bu tür bir verginin başka başka arsa gelirleri sahiplerine eşitliğe aykırı şekilde isabet edebilmesi, tümüyle bu bölüşmedeki rasgele eşitsizlikten ileri gelir. Fakat başka başka evlerde oturanlara eşitliğe aykırı şekilde isabet edebilmesi, yalnız bundan değil, bir başka nedenden ileri gelir. Ev kirası masrafının tüm geçim masrafına oranı türlü servet basamaklarında başka başkadır. Bu oran, servetin en yüksek basamağında belki en yüksektir ve genellikle en aşağı basamakta en düşük olmak üzere, alt basamakları doğru gitgide küçülür. Yoksulların belli başlı masraf kapısı, yaşam için zorunlu olan maddelerdir. Yiyecek bulmakta güçlük çekerler; küçük olan gelirlerinin çoğu, onu elde etmek için harcanır. Zenginlerin başlıca masrafı zevke dönük şatafat eşyasından ve kuru kuruya övünülecek nesnelerden ileri gelir. Görkemli bir ev işe zenginlerdeki şatafat eşyasının ve kuru kuruya kıvandıkları nesnelerin hepsini, en elverişli şekilde bezeyip göz önüne serer. Dolayısıyla ev kiralarından alınan bir verginin ağırlığı, genellikle en çok zenginlere isabet eder. Bu tür eşitsizlikte ise, belki pek akla uymayan bir şey yoktur. Kamu giderine zenginlerin yalnızca gelirleri oranında değil, ondan biraz daha fazla oranda katılmaları pek akla aykırı değildir.

Evlerin kirası kimi bakımlardan arazi kirasına benzerse de, bir bakıma ondan esaslı olarak ayrılır. Arazi kirası, ürün veren bir şeyin kullanılmasına karşılık ödenmektedir. Kirayı ödeyen arazi, o kirayı üretir. Evlerin kirası, ürün vermeyen bir şeyin kullanılmasına karşılık olarak ödenir. Ne ev, ne üstünde ev bulunan arsa, ürün verir. Dolayısıyla, ödeyen kimsenin kirayı o şeyden ayrı ve onunla bağlantısı olmayan bir başka gelir kaynağından elde etmesi gerekir. Evlerin kirasından alınan bir verginin, evde oturanlara isabet ettiği sürece, kiranın elde edildiği aynı kaynaktan gelmesi ve onların (ister emek ücretlerinden ister sermaye kârlarından, ister arazinin rantından elde edilmiş) gelirinden ödenmesi gerekir. Böyle bir vergi, evde oturanlara isabet ettiği sürece üç ayrı gelir kaynağının yalnız bir tanesine değil, ayrım gözetmeksizin hepsine birden isabet eden vergilerdendir ve niteliği her bakımdan, tüketim mallarının herhangi bir başka çeşidinden alınanın aynı olan bir vergidir. Genellikle bir insanın tüm masrafını geniş mi dar mı tuttuğunu kestirebilmek için, evinin kirasından daha iyi herhangi tek bir

gider ya da tüketim maddesi belki yoktur. Bu belli gider maddesine oranlanan bir vergi, o maddeden Avrupa'nın herhangi bir yerinde şimdiye değin elde edilene göre belki daha hatırı sayılır bir gelir meydana getirebilir. Gerçekte vergi pek yüksek olursa, halkın çoğu daha küçük evlerle yetinip, masraflarının çoğunu bir başka çığıra sokarak elden geldiğince ondan yakayı sıyırmaya bakarlar.

Evlerin kirası tıpkı arazinin olağan kirasını araştırmak için gerekli görülecek türden bir tedbirle, yeterince doğru olarak kolayca anlaşılabilir. İçinde oturulmayan evlerin vergi vermemesi gerekir. Bunlardan alınan bir vergi tümü ile mal sahibine isabet eder; böylece, o kendisine ne rahatlık ne gelir sağlamayan bir şey için vergi vermiş olur. İçinde sahibinin oturduğu evlere, yapılmalarının mal olabileceği masrafa göre değil, bir kiracıya kiralandığı takdirde getirmeleri olası bulunduğuna (yansız bir hakem yöntemi ile) hükmedilebilecek kira üzerinden vergi konulması gerekir. Yapılmalarının mal olmuş olabileceği masrafa göre vergi hesaplanırsa, öteki vergilere eklenecek, lira başına üç dört şilinlik bir vergi, bu ülkenin ve öyle sanırım ki, başka her uygar ülkenin hemen hemen bütün varlıklı ve büyük ailelerini yere serer. Bu ülkedeki en varlıklı ve en büyük ailelerden kimisinin kentteki ve kırdaki türlü evlerini dikkatle inceleyen bir kimse, görür ki, ilk yapılma masrafını yalnızca yüzde altı buçuk ya da yedisi hesabıyla, bunların ev kirası, mülklerinin safi gelirinin tümüne hemen hemen eşittir.

Bu, doğrusu, çok güzel ve görkemli şeylere birbiri peşi sıra gelen birkaç kuşakça yapılarak birikmiş bir masraftır.[464] Ama maliyetine oranla bu şeylerin değiş edilme değeri pek azdır.

Arsa kiraları, vergi alınmaya, evlerin kirasına kıyasla daha da uygun gelen bir konudur. Arsa kiralarında alınan bir vergi ev kiralarını artırmaz. Bu verginin topu birden hep, bir tekelci olarak davranan ve arsasının kullanılmasına karşılık alınabilecek en yüksek kirayı isteyen arsa kirası sahibine isabet eder. Rakiplerin tesadüfle daha zengin ya da daha yoksul bulunmalarına ya da belli bir arsa parçasından heveslerini almak için daha çok ya da daha az bir masrafa katlanabilmelerine göre, arsaya karşılık, daha çok ya da daha az kira elde edilebilir.

Her ülkede en çok sayıda zengin rakip, başkentte bulunur; öyle olduğu için de, en yüksek arsa kiralarına hep orada rastlanır. Arsa kiralarından

alınan bir vergi, bu rakiplerin zenginliğini hiçbir bakıma artırmayacağından, arsadan yararlanmak için bunlar daha çok para vermeye ihtimal ki yanaşmayacaklardır. Vergiyi, oturanın mı, yoksa arsa sahibinin mi peşin ödeyeceğinin çok önemi olmaz. Oturan, vergi için ne denli fazla para ödemek zorunda kalırsa, arsa için o kadar az para verme eğiliminde olur; böylece verginin eninde sonunda ödenmesi, tümüyle arsa kirası sahibinin üstüne kalır. İçinde oturulmayan evlerin arsa kirası üzerinden vergi verilmemesi gerekir.

Gerek arsa kiraları, gerek, olağan arazi kirası mal sahibinin çoğu hallerde, kendi hesabına hiçbir dikkat ya da özen göstermeden yararlandığı bir gelir çeşididir. Devlet giderlerinin ödenmesi için, bu gelirin bir kısmı mal sahibinin elinden alınsa da, bu yüzden herhangi bir tür uğraş baltalanmış olmaz. Topluluğun toprağı ile emeğinin yıllık ürünü, büyük halk kütlesinin gerçek zenginliği ile geliri, bu tür bir vergiden sonra, eskisinin aynı olarak kalabilir. Onun için, arsa kiraları ve olağan arazi kirası, kendilerine özgü vergi konulmaya belki en çok dayanabilecek olan gelir çeşitleridir.

Bu bakımdan arsa kiralarının, özel olarak vergi alınmaya, olağan arazi kirasına kıyasla daha bile elverişli bir konu olduğu görülüyor. Çoğu hallerde olağan arazi kirası, hiç değilse kısmen arazi sahibinin özeni ve ustaca yönetimi sayesinde meydana gelir. Pek ağır bir vergi, bu özeni ve ustaca yönetimi fazlasıyla engelleyebilir. Arsa kiralarının, olağan arazi kirasını aşmaları ise, tümü ile hükümdarın iyi yönetimi sayesindedir. Hükümdar ya bütün halkın ya da belli bir yerdeki ahalinin uğraşını kayırarak, onların, üzerinde evlerini yaptıkları arsaya gerçek değerinden o denli fazla para vermelerini ya da arsanın bu kullanılışından dolayı, arsa sahibine, uğrayabileceği zararı karşılayacak tazminattan o kadar daha fazlasını sağlamalarını mümkün kılar. Devletin iyi yönetimi sayesinde vücuda gelen bir fonun özel olarak vergiye bağlanmasından ya da o yönetimin masrafının görülmesinde bunun öbür mali kaynakların çoğuna kıyasla daha fazla payı bulunmasından daha akla sığar bir şey olamaz.

Avrupa'nın çeşitli birçok ülkesinde evlerin kirasına vergiler konulmuş bulunmakla birlikte, arsa kiralarının ayrı bir vergi konusu olarak görüldüğü bir ülke bilmiyorum. Vergileri düzenleyen kimselere kiranın hangi kısmının arsa kirası hangisinin yapı kirası sayılması gerektiğini araştırmak ihtimal ki

biraz güç gelmiştir. Bununla birlikte, kiranın bu iki kısmını birbirinden ayırt etmek pek güç gibi gelmese gerektir.

Büyük Britanya'da evlerin kirasından tıpkı yıllık arazi-vergisi adı altında arazi kirasından alınan oranda vergi alındığı kabul olunur. Her ayrı mahalle ve bucak için bu vergiye matrah olmak üzere yapılan değer takdiri hep aynıdır. Bu takdir başlangıçta eşitliğe son derece aykırı idi; hâlâ da aykırı olmakta sürüp gidiyor. Krallık ülkesinin çoğu kısmında bu vergi, arazinin kirasına kıyasla evlerin kirasına daha da hafif isabet eder. Başlangıçta vergileri yüksek konulup evlerinin kiraları epey düşmüş olan tek tük bir iki bucakta lira başına üç dört şilinlik arazi vergisinin, evlerin gerçek kirasına eşit bir oranı bulmakta olduğunu söylerler. Kiracısız evler kanun gereğince vergiye bağımlı bulunmakla birlikte, çoğu bucaklarda, tahakkuk yapanların aracılığıyla vergiden bağışık tutulmaktadır. Bucağın vergisi hep aynı kalmakla birlikte bu bağışıklık belli evlere düşen vergi payında kimi zaman ufak tefek değişikliklere sebep olmaktadır. Yeni yapılar, onarmalar vb. dolayısıyla kirada meydan gelen artışlarla bucağın borcu ödenmekte, bu ise belli evlere düşen vergi payında büsbütün değişmelere sebep olmaktadır.

Felemenk ilinde[465] her evden gerçekte getirdiği kiraya ya da kirada olup olmamasına bakılmaksızın, değerinin yüzde iki buçuğu üzerinden vergi alınır. Gelir elde edemediği kiracısız bir ev için mal sahibini, hele bunca ağır bir vergi ödemeye zorlamakta biraz haksızlık vardır gibi gelir. Piyasadaki faiz kertesinin yüzde üçü geçmediği Felemenk'te, evin tüm değeri üzerinden yüzde iki buçuk; çoğu hallerde yapı kirasının, belki de bütün kiranın üçte birinden çok tutmak gerekir. Gerçekte, evlerin vergiye bağlanışına esas tutulan değer takdiri eşitliğe pek aykırı olmakla birlikte, söylentiye göre, hep gerçek değerin aşağısındadır. Bir ev yeniden yapıldı, ıslah edildi ya da genişletildi mi, yeni bir değer takdiri yapılarak, vergi ona göre hesaplanır.

İngiltere'de evlere başka başka zamanlarda konulmuş türlü vergileri düzenleyenler, öyle görülüyor ki, her evin gerçek kirasını oldukça doğru şekilde anlamakta büyük bir güçlük bulunduğunu düşünmüşlerdir. Onun için bunlar, vergilerini, ihtimal ki, kira ile arasında çoğu hallerde bir oran bulunacağını düşündükleri daha açık seçik bir hususa göre düzenlemişlerdir.

Bu tür ilk vergi, ocak parası ya da ocak başına iki şilinlik bir vergi idi. Evde kaç ocak bulunduğunu anlamak için, vergi tahsildarının evdeki her

odaya girmesi gerekiyordu. Bu tatsız yoklama, vergiyi tatsızlaştırıyordu. Onun için, devrimden hemen sonra, kölelik belirtisidir diye, bu vergi kaldırıldı.

Onun ardından gelen aynı tür vergi, içinde oturulan her evden alınan iki şilinlik bir vergi idi. On penceresi olan bir ev, dört şilin fazla veriyordu. Yirmi ya da yirmiden çok pencereli bir ev, sekiz şilin veriyordu. Sonraları bu vergi, penceresi yirmi tane olup, otuza varmayan evlerin on şilin; otuz ve daha çok pencerelilerin yirmi şilin vermesini buyurur biçimde değişikliğe uğradı. Pencere sayısı çoğu hâllerde dışarıdan ve her halde evin bütün odalarına girmeksizin sayılabilir. Dolayısıyla, tahsildarın yoklaması, bu vergide, ocak parasındakine göre daha az güce gidiyordu.

Sonra, bu vergi kaldırıldı; yerine, pencere vergisi konuldu. Bu da, birçok değişikliklere uğramış ve artırılmıştır. Pencere-vergisi, şimdiki (1775 Ocak ayı) haliyle, İngiltere'de ev başına üç şilinlik, İskoçya'da ise ev başına bir şilinlik bir resimin yanı sıra her pencereyi bir resme bağımlı tutmaktadır. Bu resim, İngiltere'de, penceresi yediyi geçmeyen evler için (en düşük kerte olan) iki peniden, azar azar yükselerek, yirmi beş ve daha çok pencereli, evler için (en yüksek kerte olan) iki şiline dek çıkmaktadır.

Bütün bu tür vergilere karşı başlıca itiraz, bunların çokluk zenginlere kıyasla yoksullara çok daha ağır isabet etmeleri gerektiği için, eşitliğe en kötü şekilde aykırı oluşlarıdır. Bir taşra kentinde kirası on lira olan bir evin, kimi zaman, Londra'da kirası beş yüz lira olan bir evden daha çok penceresi bulunabilir. Taşradakinde oturanın ötekinde oturana göre çok daha yoksul bir kimse olması muhtemelse de, onun, vergiye katılma payını düzenleyen pencere-vergisi oldukça, devlet giderinin görülmesine daha çok katkıda bulunması gerekir. Demek ki, bu gibi vergiler, yukarıda anılan dört ana kuralın birincisine taban tabana aykırıdır. Öbür ana kuraldan herhangi birine pek aykırı gibi görünmezler

Pencere-vergisinin ve evlerden alınan bütün öteki vergilerin doğal yatkınlığı kiraları düşürmektir. Bir kimse vergiye ne denli çok para öderse, bellidir ki, kira için o kadar az para verebilir. Bununla birlikte, pencere-vergisi konunalıberi, Büyük Britanya'nın hemen hemen her tanıdığım kent ve köyünde, evlerin kirası genellikle az çok yükselmiştir. Hemen hemen her yerde evlere karşı talep öylesine çoğalmıştır ki, kiraları, pencere vergisinin düşürebileceğinden daha çok yükseltmiştir. Bu, ülkedeki büyük refahın ve

ülke ahalisinin artmakta olan gelirinin çok sayıdaki kanıtlarından bir tanesidir. Vergi olmasa, kiralar belki büsbütün yükselirdi.

II. Madde

Kâr Üzerindeki Ya da Sermayeden Doğan Gelir Üzerindeki Vergiler

Sermayeden doğan gelir ya da kâr, tabiatıyla ikiye bölünür: sermayenin faizini ödeyen ve sermaye sahibine ait olan kısım; faizin ödenmesi için gerekenden arta kalan kısım.

Kârın bu ikinci kısmı, tabii, doğrudan doğruya vergiye bağlanamayacak olan bir konudur. O sermayeyi işletilmenin rizikosu ile zahmeti karşılığı ve çoğu hallerde, aşırı ılımlı bir karşılığıdır. İşleten kimsenin bu karşılığı alması gerekir, yoksa kendi çıkarını zedelemeden bu işi sürdüremez. Dolayısıyla, kendisinden doğrudan doğruya kârın tümü oranında vergi alınırsa, o ya kârının kertesini yükseltmek ya da vergiyi para faizinin üstüne yüklemek, yani, daha az faiz ödemek zorunda kalır. Kârının kertesini vergi oranında yükseltirse, bütün vergiyi, peşin olarak kendisi verebilir ama, kullandığı sermayeyi çeşitli alanlardan hangisinde işletiyorsa, ona göre, sonunda, vergiyi iki ayrı sınıf halktan ya biri ya öteki öder. Parayı bir çiftçi sermayesi olarak toprağın ekilip biçilmesinde kullanırsa, kârının kertesini ancak, toprak mahsulünün ya da (aynı şey demek olan) toprak mahsulü bedelinin daha büyük bir payını alıkoyarak yükseltebilir. Bu ise, ancak arazi kirasının indirilmesi ile kabil olacağından, sonunda verginin ödenmesi arazi sahibine kalır. Parayı bir ticaret ya da sanayi sermayesi olarak kullanırsa, kârının kertesini ancak mallarının fiyatını yükselterek artırabilir. O takdirde, verginin sonunda ödenmesi, tümüyle o malların tüketicilerine kalır. Kârının kertesini yükseltmezse, verginin tümünü, kârın para faizi için ayrılan kısmına yüklemek zorunda kalır. Sermaye olarak her ne ödünç aldı ise, onun için, daha az faize katlanabilir. Bu takdirde verginin bütün ağırlığı, eninde sonunda para faizine yüklenir. Yakasını vergiden bu türlü kurtaramadıkça, öbür türlü kurtarmak zorunda kalır.

İlk bakışta para faizi, arazi kirası gibi doğrudan doğruya vergi alınmaya elverişli bir konu gibi gelir. Bu, arazi kirası gibi, sermayeyi işletmenin bütün rizikosu ile zahmetini baştan aşağı karşıladıktan sonra, arta kalan bir safi hasılattır. Çiftçinin sermayesi (akla uygun kârıyla birlikte) yerine konduktan sonra, arta kalan safi hasılat, vergiden sonra, vergiden öncekine kıyasla daha büyük olamayacağı için, arazi kirasından alınan bir vergi nasıl kiraları yükseltemiyorsa, para faizinden alınan bir vergi de, faiz kertesini aynı nedenle yükseltemez. Çünkü ülkedeki sermaye ya da para miktarının,

toprağın miktarı gibi, vergiden sonra, vergiden öncesine göre aynı kaldığı varsayılır. Birinci kitapta görülmüştü ki, her yerde alışılmış kâr kertesini, işletilecek sermaye miktarı ve o sermaye ile yapılması gereken iş ya da ticaret miktarı arasındaki oran düzenler. Gelgelelim, sermaye ile yapılacak işi ya da ticareti, para faizinden alınacak herhangi bir vergi ne çoğaltabilir, ne azaltabilir. Dolayısıyla, işletilecek sermaye miktarı vergiden ötürü ne çoğalıyor ne azalıyorsa, alışılmış kâr kertesi ister istemez aynı kalır. Fakat bu kârın, sermaye işletenin rizikosunu ve zahmetini karşılamak için gerekli olan kısmı, yine aynı kalır. Çünkü o riziko ile zahmet hiçbir bakımdan değişmez. Bundan ötürü, arta kalan, yani sermaye sahibine ait olup paranın faizini ödeyen kısım da, yine ister istemez aynı kalır. Onun için, para faizi, ilk bakışta, arazi kirası gibi, doğrudan doğruya vergi alınmaya uygun bir konu olarak gözükür.

Bununla birlikte, para faizini, doğrudan doğruya vergi alınmaya arazi kirasına göre çok daha az yakışır bir konu haline getiren iki ayrı durum vardır.

Birincisi, herhangi bir adamın elindeki toprağın miktarı ile değeri, hiçbir zaman sır olamaz ve hep pek doğru biçimde araştırılabilir. Ama elindeki sermayenin tüm tutarı, hemen hemen hep bir sırdır ve hemen hemen hiçbir zaman epey doğru biçimde araştırılamaz. Üstelik hemen hemen durmadan, değişikliklere uğraması olasıdır. Pek seyrek olarak bir yıl, çokluk bir ay, hemen hemen kimi zaman bir tek gün geçmez ki, sermaye az çok artıp eksilmesin. Her insanın kişisel ahvali üzerinde, verginin ona göre ayarlanması amacıyla, servetinin bütün dalgalanmalarını gözetleyecek bir soruşturma, kimsenin dayanamayacağı, bitip tükenmez bir üzüntü kaynağı olur.

İkincisi, toprak yerinden oynatılamayan bir şey olduğu halde, sermaye kolayca başka yere aktarılabilir. Toprak sahibi ister istemez, mülkünün bulunduğu belli ülkenin yurttaşıdır. Sermaye sahibi ise, haklı olarak, cihanın yurttaşıdır ve kesinlikle herhangi belli bir ülkeye bağlı değildir. Ağır bir vergi konulmak üzere can sıkıcı bir soruşturmaya uğrayabileceği ülkeden ayrılıverme eğilimindedir ve sermayesini, daha başı dinç olarak ya işini görebileceği ya servetinin tadını çıkarabileceği bir başka ülkeye götürür. Sermayesini aktarma etmekle, ayrıldığı ülkede onun sürdürmüş olduğu bütün çalışmaya son verir. Toprağı işleyen sermayedir; emeği işe

koşan sermayedir. Herhangi belli bir ülkeden sermaye kaçırtacak yatkınlıkta bir vergi, gerek hükümdar için, gerek toplum için, her gelir kaynağını aynı derecede kurutmaya vesile olur. Yalnız sermaye kârları değil, arazi geliri ile emek ücretleri de, sermayenin başka yana aktarılması yüzünden, ister istemez az çok eksilir.

Öyle olduğu için, sermayeden oluşma gelirden vergi almaya kalkışmış milletler, bu tür herhangi sıkı bir soruşturma yerine, pek gevşek ve dolayısıyla az çok keyfi bir miktar tahminiyle yetinmek zorunda kalmışlardır. Böylece tahakkuk ettirilen bir vergideki aşırı eşitsizlik ve belirsizlik, ancak verginin son derece ılımlı olması ile telafi edilebilir. Böylece, her kimse kendisine gerçek gelirinden pek aşağı vergi salındığını gördüğünden komşusuna biraz daha düşük vergi kesilse bile pek üzüntü duymaz.

İngiltere'de, arazi-vergisi denilen vergi aracılığıyla, sermayeden, tıpkı toprak oranında vergi alınmak istenmişti. Topraktan alınan vergi, lira başına dört şilin ya da varsayılan kiranın beşte biri iken, sermayeden, varsayılan faizin beşte biri üzerinden vergi alınması istenilmişti. Şimdiki yıllık arazi-vergisi ilk konulduğu zaman, kanunlu faiz kertesi yüzde altı idi. Dolayısıyla, her yüz liralık sermayeden, altı liranın beşte biri olan, yirmi dört şilin vergi alındığı varsayılıyordu. Kanunlu faiz kertesi yüzde beşe indirildiğinden beri, her yüz liralık sermayeden ancak yirmi şilin vergi alındığı varsayılmaktadır. Arazi-vergisi denilen vergi ile toplanacak para, taşra ile belli başlı kentler arasında bölüşülüyordu. Verginin daha çoğu taşraya konulmuş olup, kentlere konulanın büyük kısmı evlerden alınıyordu. Kentlerin sermayesinden ya da ticaretinden alınmak üzere kalan kısım, (çünkü toprağa ait sermayeden vergi alınması amaçlanmıştı) o sermayenin ya da o ticaretin gerçek değerinin çok aşağısında kalıyordu. Dolayısıyla, ilk baştaki tahakkukta her ne eşitsizlik olsa, pek az tedirginlik veriyordu. Her mahallenin ve her bucağın, toprağına, evlerine ve sermayesine hâlâ, ilk baştaki tahakkuka uygun olarak vergi kesilmektedir. Çoğu yerde bütün bunların değerini pek çok yükseltmiş bulunan, ülkenin hemen hemen her yanını kaplayacak refah, bu eşitsizlikleri şimdi daha da az önemli hale getirmiştir. Bundan başka, her bucağın vergi payı hep aynı kaldığı için, herhangi bir kimsenin sermayesine konulabildiği ölçüde, bu verginin kesin olmayışı hem pek azalmış hem çok daha önemli hâle gelmiştir. İngiltere topraklarından çoğunun arazi-vergisine bağlanması,

bunların güncül[466] değerinin yarısı üzerinden değilse, İngiltere sermayesinin çoğunun vergiye bağlaması da belki güncül değerinin hemen hemen ya ellide biri üzerindedir ya değildir. Sermayenin ve ticaretin vergiden bağışık tutulduğu Westminister'de olduğu üzere, kimi kentlerde arazi-vergisinin tümü evlere konulmuştur. Londra'da öteki türlüdür.

Bütün ülkelerde, özel kişilerin ahvalini sıkı sıkıya soruşturmaktan titizlikle sakınılmıştır.

Hamburg'ta[467] oturan herkes, varının yoğunun yüzde çeyreğini devlete vermek zorundadır. Hamburg ahalisinin varlığı, çokluk, sermayeden oluştuğuna göre bu vergi, sermayeden alınan bir vergi sayılabilir. Her kimse vergisinin takdirini kendi yapar ve her yıl, varının yoğunun yüzde çeyreği olduğunu yeminle bildirdiği belli bir tutarı, ne kadar tuttuğunu bildirmeksizin ya da o konuda herhangi bir yoklamaya uğratılmadan yetkili büyük memurun önünde, devlet kasasına koyar. Bu verginin, genellikle kıl kadar doğruluktan şaşmaksızın ödendiği sanılmaktadır. Kendi yetkili büyük memurlarına karşı halkın tam bir güven beslediği, devletin desteklenmesi için vergi zorunluluğuna inandığı ve bunun o amaca içten bağlılıkla tahsis edileceğine güvendiği küçük bir cumhuriyette, kimi zaman verginin böyle hak ve insaf üzere, gönül rızasıyla ödenmesi umulabilir. Bu, Hamburglular'a özgü değildir.

İsviçre'deki Underwald kantonu, fırtına ve su baskınları yüzünden sık sık yıkıntıya uğrar; böylece olağanüstü masraflarla karşılaşır. Bu gibi durumlarda, halk bir araya toplanır ve kendisinden ona göre vergi alınmak üzere, her biri varlığının ne tuttuğunu, söylentiye göre büyük bir açık yüreklilikle bildirir. Zürich'te kanun, zorunluluk hallerinde herkesten –tutarını yeminle bildirmekle yükümlü olduğu– geliri oranında vergi alınacağını emretmektedir. Hemşerilerinden herhangi birinin kendilerine oyun edeceği kuşkusunun bunların içlerine düşmediğini söylerler. Basil'de devletin belli başlı geliri, ihraç edilen mallardan alınan ufak bir gümrük resminden doğmaktadır. Kanunun koymuş olduğu vergilerin hepsini üç ayda bir ödeyecekleri üzerine bütün yurttaşlar ant içerler. Bütün tacirlerin, hatta bütün hancıların, ülke içinde ya da dışında sattıkları malların pusulasını tutmaları, güvenle kendilerine bırakılmıştır. Her üç ayın sonunda bu pusulayı, aşağısında vergi tutarı hesaplanmış olarak, hazinedara gönderirler. Bu güven yüzünden, gelirin zarar gördüğü kuşkusu yoktur.[468]

Bu İsviçre kantonlarında, her yurttaşı varlığı tutarını yeminle açıkça bildirmekle yükümlü tutmak, bir cefa sayılmasa gerektir. Hamburg'da olsa, bu cefanın en sunturlusu sayılır. Tehlikeli ticari girişimlere giren bütün tacirler hallerinin vakitlerinin gerçek durumunu her an açığa vurmak zorunda bulunma düşüncesi karşısında titrerler. Bunun sonunun, pek çok kez, itibarlarının yıkılması ve girişimlerinin suya düşmesi olacağını, onlar önceden bilirler. Bütün bu tür girişimlerin yabancısı olan ağır başlı ve tutumlu bir halk kendileri için, böyle herhangi bir gizliliğe gereksinme duymaz.

Felemenk'te, ölen Orange Prensi, devlet başkanlığına geçtikten hemen sonra, her yurttaşın bütün mallarına yüzde iki ya da (takılan adla) ellide bir penilik bir vergi konuldu. Her yurttaş Hamburg'da olduğu gibi tahakkukunu kendi yapıp vergisini ödüyor; genellikle, verginin büyük bir doğrulukla ödendiği kabul ediliyordu. O sırada, genel bir ayaklanma ile henüz kurmuş oldukları yeni hükümete karşı halkın pek büyük sevgisi vardı. Verginin tez elden tedbir alınmasını gerektiren bir olay çıktığında devletin sıkıntısını gidermek için, yalnız bir defaya özgü olmak üzere ödenmesi gerekiyordu. Gerçekte vergi, sürekli olamayacak kadar ağırdı. Piyasadaki faiz kertesi seyrek olarak yüzde üçü geçen bir ülkede yüzde ikilik bir vergi, sermayeden genellikle elde edilen en yüksek safi gelir üzerinde, lira başına on üç şilin dört peni tutar. Bu, sermayesine az çok el uzatmadan pek az kimsenin ödeyebileceği bir vergidir. Zorunlu hallerde büyük yurtseverliğinden ötürü halk büyük bir çaba göstererek, devletin sıkıntısını gidermek için, sermayesinin bile bir kısmından vazgeçebilir. Gelgelelim, uzunca bir zaman bunu sürdürmesi olanaksızdır. Sürdürürse, çok geçmeden vergi yüzünden öyle bitkin düşer ki, devleti büsbütün destekleyemez hale gelir.

İngiltere'de Arazi-vergisi Kanunu gereğince sermayeye konulan verginin, sermayeye oranlanmış olmakla birlikte, o sermayenin herhangi bir kısmını eksiltmesi ya da ele geçirmesi kastedilmemiştir. Bunun, ancak para faizi üzerinde, arazi kirası vergisine oranlanmış bir vergi olması istenmiştir. Öyle ki, arazi kirası vergisi lira başına dört şilin iken, öteki de lira başına dört şilin olabilsin. Aynı tarzda, Hamburg'daki verginin ne Unterwald ile Zurich'in daha ılımlı olan vergilerinin sermayeden alınan vergiler değil, sermayenin faizi ya da safi geliri üzerinden alınan vergiler olması istenmiştir. Felemenk'in vergisi, sermayeden alınacak bir vergi olarak düşünülmüştür.

Belli İşlerin Kârından Alınan Vergiler

Kimi ülkelerde, kimi zaman ticaretin belli kollarında, kimi zaman tarımda çalıştırıldığında, sermayenin kârlarına olağanüstü vergiler konulmaktadır.

İngiltere'de, gezginci esnafla ayak satıcılarından alınan vergi, kira arabalarıyla tahtırevanlardan alınan vergi ve meyhane işletenlerin perakende bira ve ispirtolu içkiler satma ruhsatiyesi için ödedikleri vergi, baştakilerdendir. Geçen savaş sırasında, dükkânlardan o tür bir başka vergi alınması önerilmişti. Savaşa ülke ticaretinin savunulması için girişildiğinden, ondan kazanç sağlayacak olan tacirlerin, savaş giderinin karşılanmasına katkıda bulunmaları gerekir denilmişti.

Bununla birlikte, ticaretin belli bir kolunda kullanılan sermayenin kârlarından alınan bir vergi, sonunda hiçbir zaman (bütün olağan hallerde akla uygun kârını elde etmesi gereken ve rekabet serbest iken binde bir o kârdan fazlasını elde edebilen) tüccarın üstüne kalamaz; hep tüccarca peşin verilen vergiyi malların bedeli halinde ve genellikle biraz fiyat fazlasıyla ödemek zorunda bulunmak gereken tüketicilerin üstüne kalabilir.

Bu tür bir vergi, tacirin yaptığı ticarete oranlandı mı; sonunda tüketici bunu öder ve tacir sıkıntıya girmez. Böylece oranlanmayıp da bütün tacirler için aynı olursa, bu takdirde bile onu eninde sonunda tüketici öder ama vergi, büyük taciri kayırıp, küçük tacirin biraz ezilmesine sebep olur. Kira arabası başına haftada beş şilinlik ve tahtırevan başına yılda on şilinlik vergi, bu gibi araba ve tahtırevan işletenlerce peşin ödendikçe, her birinin iş hacmine tıpa tıp yetecek derecede oranlanmış olur. Ne büyük esnafı kayırır, ne küçük esnafı ezer. Hafif bira satma ruhsatiyesi için yılda yirmi şilin, ispirtolu içkiler satma ruhsatiyesi için ayrıca kırk şilin vergi, bütün perakendecilerde aynı olduğundan, ister istemez, büyük iş yapanlar için epey kârlı, küçükler için ise epey ezici olmak gerekir. Büyükler için mal bedeli halinde vergiyi geri almak, ötekilere kıyasla daha kolay olmak gerektir. Ancak, verginin ılımlılığı, bu eşitsizliğin önemini azalttığı gibi, ufak birahanelerin çoğalmasına biraz ket vurulması da birçok kimselerce yersiz görülmeyebilir. Dükkânlar üzerindeki verginin, bütün dükkânlar için aynı olması istenilmiştir. Pek başka türlü de olamazdı. Bir dükkânın vergisini, orada yapılan alışveriş hacmine (şöyle böyle doğru biçimde) oranlamak, özgür bir ülkede tahammülü aşacak türden bir soruşturma

yapılmaksızın imkânsız olurdu. Vergi yüksekçe olsaydı, küçük tüccarı ezer ve hemen hemen bütün perakende ticareti büyük tüccar eline geçmeye zorlardı. Küçüklerin rekabeti ortadan kalktığı için, ötekiler o ticaretin tekeline sahip olur ve bütün öbür tekelciler gibi, kârlarını verginin ödenmesi için gerekenin çok daha yukarısına çıkarmak üzere çabucak birlik olurlardı. Verginin eninde sonunda ödenmesi, dükkâncıya kalacak yerde, fiyatta dükkâncıdan yana olacak epeyce bir kabarıklık ile birlikte tüketiciye düşerdi. Bu nedenlerden ötürü, dükkânlardan alınacak bir vergiye ilişkin olan tasarı bir yana bırakılıp, yerine 1759 yılının akçalı yardım'ı konuldu.

Avrupa'nın herhangi bir yerinde, tarımda kullanılan sermayenin kârlarına konulan belki en önemli vergi, Fransa'daki, kişisel cizye denilen vergidir.

Derebeylik yönetiminin egemen bulunduğu sırada, Avrupa'daki kargaşalık hali içinde, hükümdar, vergi ödemeyi reddedemeyecek kadar zayıf olanları vergiye bağlamakla yetinmek zorunda idi. Kalburüstü derebeyleri, birden ortaya çıkan güç durumlarda hükümdara yardım etmeye istekli olmakla birlikte, herhangi sürekli bir vergiye bağımlı tutulmayı kabul etmiyor; hükümdarın da, onları zorlamaya gücü elvermiyordu. Avrupa'nın bir başından bir başına, arazi işleyenler, aslında çoğunluk olarak toprak kulu idiler. Avrupa'nın çoğu yerinde bunlar ucun ucun azat edildiler.

İçlerinden bir kısmı, İngiltere'nin eski derebeyi defterlerine kayıtlı mülk sahipleri gibi, bazen kralın, bazen başkaca bir lord metbuun emrinde, kulluk hukukuna ya da soylular hukuku dışındaki bir yönteme göre üzerinde tasarruf ettikleri toprakların mülkiyetini kazandılar. Öbürleri, efendilerinin emrinde işledikleri toprakların mülkiyetini edinmeksizin, süresi yıllar üzerinden hesaplanan kira sözleşmeleri elde ettiler ve böylece efendilerine daha az bağlı hale geldiler. Bu ayak takımının, böylece tadını çıkarmaya başladıkları refah ve bağımsızlık derecesini, kalburüstü metbular öyle görülüyor ki, öfkeyle, kötü kötü, tepeden bakarak seyrettiler ve ayak takımından hükümdarın vergi almasına memnunlukla razı oldular. Kimi ülkelerde bu vergi, soylular hukuku dışındaki bir yönteme göre tasarruf altında bulunan topraklarla sınırlı kalıyor, bu taktirde cizyenin ayni olduğu söyleniyordu. Ölen Sardunya Kralı'nın koyduğu arazi-vergisi ve Languedoc, Provence, Dauphiné ve Bretagne illerindeki, Montauban mali bölgesindeki, Agen ile Condom defterdarlık bölgesindeki ve de Fransa'nın öbür bir takım bölgelerindeki cizye, soylular hukuku dışı bir yönteme göre

tasarruf altında bulundurulan topraklardan alınan vergilerdir. Başka ülkelerde, mal sahibinin tasarruf biçimi ne olursa olsun, vergi, bütün başkalarına ait topraklara iltizam yolu ile ya da kira kontratı ile tasarruf edenlerin varsayılan kârları üzerine konulmuştu. Bu takdirde de, cizyenin kişisel olduğu söyleniyordu. Fransa'nın Defterdarlık Ülkeleri adı verilen illerinden çoğunda, cizye bu türlüdür. Ayni cizye, ülke topraklarından ancak bir kısmına konulmuş olduğu için, ister istemez eşitliğe aykırı bir vergidir. Ama kimi hallerde keyfi olsa bile, her zaman keyfi bir vergi değildir. Belli bir halk tabakasının, üzerinde ancak gelişi güzel tahmin yürütülebilen kârlarına oranlanması istenildiği için, kişisel cizye ister istemez hem keyfidir, hem eşitliğe aykırıdır.

Fransa'da Defterdarlık Ülkeleri denilen yirmi mali bölgeye her yıl konulmakta olan kişisel cizye, şimdi (1775'de), 40.107.239 lira, 16 sous tutmaktadır.[469] Bu tutarın o ayrı ayrı illere salınma oranı hem mahsulün iyiliğine kötülüğüne hem her ilin ödeme yeteneğini ya çoğaltabilecek ya azaltabilecek başkaca etkenler üzerinde kral kuruluna verilen bilgiye göre yıldan yıla değişir. Her mali bölge belli sayıda defterdarlığa ayrılır ve mali bölgenin tümüne birden salınan vergi tutarının bu ayrı ayrı defterdarlıklar arasında bölüşülmesi oranı, yine her birinin yetenekleri üzerinde kurula verilen bilgiye göre yıldan yıla değişir. Bütün iyi niyetlere karşın, bu iki vergi takdirinden birini ya da öbürünü, kurulun ait olduğu her ilin ya da ilçenin gerçek yeteneğine epey doğru oranlanması her zaman imkânsız gibi gözükür. Bilgisizlik ve yanlış bilgi edinme, en yanılmak bilmez kurulu her zaman az çok yanıltabilir. Gerek defterdarlık bölgesinin tümüne tahakkuk ettirilen miktardan her mahallenin yüklenmesi, gerekse kendi mahallesine düşenden her kimsenin yüklenmesi gereken pay, aynı tarzda, hâl ve şartların gerektirdiği varsayılan biçimde yıldan yıla değişir. Bu hâl ve şartlar üzerinde, birinci durumda defterdarlık bölgesi memurları, öbüründe mahallenin memurları yararda bulunur ve onlar da ötekiler de yönetim müfettişinin az çok emrinde ve nüfuzu altındadırlar. Vergi tahakkuku yapan bu gibileri, yalnızca bilgisizlik ve yanlış bilgiden değil, çokluk ahbaplık, parti düşmanlığı ve kişisel kırgınlığın da yanılttığı söylenmektedir. Böyle bir vergiye bağımlı hiç kimse, vergisi tahakkuk ettirilmeden, doğaldır ki, hiçbir zaman ne ödeyeceğinden emin olmaz. Hatta tahakkuk ettirildikten sonra da emin olamaz. Bağışık tutulması gereken birine vergi salınmış ya da bir kimseye, payını aşan vergi konulmuşsa, bunların her ikisi o sırada

vergiyi ödemeleri gerekmekle birlikte, sızlanırlar ve sızlanmaları kabul görürse, onların parası geri ödenmek üzere, ertesi yıl bütün mahalleye yeni baştan vergi konulur. Yükümlülerden biri iflas eder ya da acze düşerse, tahsilatı yapanın parasını ödemek üzere de, ertesi yıl, bütün mahalleye vergi konulur. Tahsilatı yapanın kendi iflas ederse, onu seçen mahalle, bu davranışından, defterdarlık bölgesinin baş-tahsildarına karşı sorumludur. Gelgelelim, bütün mahalle aleyhine kanunlu kovuşturmada bulunmak, baş-tahsildar için zahmetli olabileceğinden, o, gözüne kestirdiği en zenginlerinden beş altı yükümlüye başvurarak, bunları, tahsilatı yapanın acze düşmesiyle yitirilen parayı yerine koymaya zorlar. Sonra, bu beş altı kişinin parasını ödemek için, bütün mahalleye yeni baştan yükümlülük yüklenir. Bu yeni baştan yükümlülükler, hep konuldukları belli yıla ayrılmış cizyeden başkadır.

Ticaretin belli bir kolundaki sermaye kârlarına bir vergi konulduğu vakit, bütün tacirler, piyasaya vergi için ödediklerini geri almaya gelen bir fiyata satabileceklerinden çok mal getirmemeye dikkat ederler. İçlerinden kimisi, sermayelerinden bir kısmını ticaretten geri çeker ve pazar, mal bakımından eskisine göre daha az donatılmış olur. Malların fiyatı yükselir ve eninde sonunda verginin ödenmesi tüketiciye kalır. Ama tarımda kullanılan sermayenin kârlarına bir vergi konuldu mu, sermayelerinin herhangi bir kısmını o işten geri çekmek, çiftçilerin çıkarına uymaz. Her çiftçi, karşılığında kira ödediği, belli bir miktar arazi işler. Bu toprağın gereği gibi ekilip biçilmesi için belli bir miktarda sermayeye gerek vardır ve bu gerekli miktarın herhangi bir kısmını geri çekmekle, çiftçinin, ne kirayı ne vergiyi daha iyi ödeyebilecek bir hale gelmesi olasıdır. Vergiyi ödemek için, mahsulün miktarını azaltmak ya da, bunun sonucu olarak, pazarın gereksinmesini eskisinden daha az sağlamak hiç işine elveremez.

Dolayısıyla, eninde sonunda yapılan ödemeyi tüketicinin başına sararak parasını geri almak için, mahsulün fiyatını yükseltme olanağını, vergi çiftçiye hiçbir zaman vermez. Ama başka her iş adamı kadar çiftçinin de akla sığar kârını elde etmesi yoksa, o işten vazgeçmesi gerekir. Bu tür bir vergi konulduktan sonra, çiftçi ancak, arazi sahibine daha az kira ödeyerek, bu akla sığar kârı elde edebilir. Vergi olarak ne denli çok para ödemek zorunda kalırsa, kira olarak o kadar az para vermeye katlanabilir. Bir arazi kiralama sözleşmesi yürürlükte bulunduğu sırada konulan bu tür bir vergi, çiftçiyi kuşkusuz hırpalayabilir ya da tepesi aşağı getirebilir. Kira

sözleşmesinin yenilenmesi halinde, verginin hep arazi sahibinin başına kalması gerekir.

Kişisel cizyenin yürürlükte olduğu ülkelerde, çokluk, çiftçiye ekip biçmede kullandığı görülen sermaye oranında vergi takdir edilir. Çiftçi bu yüzden, elinde koşum için iyi bir takım beygir ya da öküz bulundurmaktan çoğu kez çekinir; elden geldiğince en külüstür, en âdi tarım aletleriyle ekip biçmeye çabalar. Kendisine vergi tahakkuk ettirenlerin doğruluğuna öylesine güveni yoktur ki, yoksulmuş gibi yapar ve gerektiğinden çok ödeme zorunda kalmaktan korktuğu için, hemen hemen hiçbir şey ödemeye gücü yetmezmiş gibi gözükmek ister. Bu miskince gidişle, kendi çıkarını belki hep en etkin biçimde kollamış olmaz ve mahsulünün azalması yüzünden kaybı, ihtimal ki vergisinin azalmasıyla elde ettiği tasarrufa kıyasla daha çok olur. Bu kötü tarım dolayısıyla, pazarın ihtiyacı kuşkusuz biraz daha fena sağlanmakla birlikte, bu yüzden meydana gelebilecek ufak fiyat yükselişinin, çiftçinin mahsulünün azalmasından doğan kaybını karşılaması da muhtemel olmadığı gibi, arazi sahibine daha çok kira ödemesini mümkün kılması daha az muhtemeldir. Halk, çiftçi, toprak sahibi; hepsi, bu bozuk düzen tarımdan az çok zarar görür. Kişisel cizyenin başka başka bir çok yollardan ekip biçmeyi tavsattığını ve dolayısıyla, her büyük ülkenin belli başlı zenginlik kaynağını kurutmaya vesile olduğunu görmeye, bu incelemenin üçüncü kitabında daha önce fırsat bulmuştum.

Kuzey Amerika'nın güney illerinde nüfus vergisi denilen şey, Batı Hint Adaları'nda zenci başına şunca tutan yıllık vergiler, doğrusu, tarımda kullanılan belli bir tür sermayenin kârlarından alınan vergilerdir. Sömürgecilerin çoğunluğu hem çiftçi hem toprak sahibi olduklarından, sonunda verginin ödenmesi, hiç yansımadan, toprak sahibi kimliğiyle kendilerine kalır.

Tarımda çalıştırılan, toprağa bağlı köle ırgatlar başına şunca tutan vergiler, öyle görülüyor ki, eskiden baştan başa bütün Avrupa'da vardı. Şimdi bu tür bir vergi, Rusya İmparatorluğu'nda vardır. Her türlü nüfus vergilerinin çoğu kez kölelik belirtisi olarak gösterilmesi, ihtimal ki bu nedenledir. Oysa ödeyen kimse için her vergi, köleliğin değil, özgürlüğün belirtisidir. Bu, gerçi o kimsenin hükümete bağımlı bulunduğunu, fakat bir miktar malı mülkü olduğu için, kendisinin, bir efendinin malı olamayacağını gösterir. Kölelerden alınan bir nüfus vergisi, özgür insanlardan alınan bir nüfus

vergisinden büsbütün farklıdır. Özgür insanların nüfus vergisi, kime konulmuşsa onlarca, öteki ise başka birtakım kimselerce ödenir. Özgür insanlarınki ya tümü ile keyfi ya eşitliğe tümü ile aykırıdır ve çoğu hâllerde hem öyle hem öyledir. Öteki ise, kimi bakımlardan eşitliğe aykırı olmakla birlikte, türlü kölelerin değeri değişik olduğu için, hiçbir bakımı keyfi değildir. Kölelerinin sayısını bilen her efendi, ne vergi ödemesi gerektiğini kesin olarak bilir. Ama bu birbirinden farklı vergiler, aynı adı taşıdıklarından, aynı nitelikte sayılmıştır.

Felemenk'te uşaklarla hizmetçi kadınlara konulan vergiler sermayeden değil, masraftan alınan vergiler olup, bu yönden, tüketim maddelerinden alınan vergileri andırırlar. Büyük Britanya'da uşak başına son zamanlarda bir ginelik vergi, bu cinstendir. En fazla orta tabakaya yük olur. Yılda iki yüz lira geliri olan, tek bir uşak tutabilir. Yılda on bin lira geliri olan, elli uşak tutmaz. Bu verginin yoksullara etkisi olmaz.

Belli işlerdeki sermayenin kârlarından alınan vergiler, para faizini hiç etkilemez. Kimse parasını, vergiye bağımlı işte çalışanlara, vergiye bağımlı tutulmayan işlerle uğraşanlara kıyasla verdiğinden daha az faizle ödünç vermez. Hükümetin, vergileri herhangi bir derecede yanlışa düşmeden almaya çalıştığı bütün işlerdeki sermayeden doğmuş gelirden alınan vergiler, çoğu hallerde, para faizine isabet eder. Fransa'daki Vingtiéme ya da yirmide bir peni, İngiltere'de arazi-vergisi denilenle aynı türden bir vergidir ve aynı tarzda, topraktan, evlerden ve sermayeden üreyen gelir üzerinden tahakkuk ettirilir. Sermayeye etkisi yönünden, pek titizce olmamakla birlikte, İngiltere'deki arazi-vergisinin aynı mali kaynağa konulan kısmına nazaran çok daha yanlışlığa düşmeden takdir edilir. Çoğu hallerde, baştan aşağı para faizine isabet eder. Fransa'da para, çokluk, bir gelir oluşturmaya yönelen kontratlar denilen şeylere, yani (başlangıçta ödünç verilen tutarı ödeyerek borçlunun ne zaman olsa geri alabildiği, fakat bu geri almanın, kimi haller dışında, alacaklıca istenemeyeceği) sürekli yıllık gelir eshamına yatırılır. Vingtiéme, bu yıllık gelirlerin hepsinden tamı tamına alınmakla birlikte, öyle görülüyor ki, onların değerini yükseltmemektedir.

I. ve II. Maddelere Ek

Toprağın, Evlerin ve Mal Mevcudunun Sermaye Değeri Üzerinden Alınan Vergiler

Mal mülk aynı kişinin tasarrufu altında kaldıkça, üzerine her ne tür devamlı vergiler konulmuş olursa olsun, bunların, onun hiçbir zaman sermaye değerinin bir kısmını değil, ancak ürettiği gelirin bir kısmını eksiltmesi ya da alıp götürmesi gözetilmiştir. Fakat mal mülk el değiştirdiğinde; ister ölmüşlerden yaşayanlara, ister yaşayanlardan yaşayanlara geçtiğinde, çoğu zaman, üzerine, sermaye değerinin bir kısmını ister istemez alıp götüren vergiler konulmuştur.

Her tür malın mülkün ölenlerden yaşayanlara ve taşınmaz malların (topraklarla evlerin) yaşayanlardan yaşayanlara geçişi, doğası bakımından ya açıkça ve herkesçe bilinen ya da uzun zaman gizli tutulamayacak olan işlemlerdir. Onun için, bu gibi işlemlerden doğrudan doğruya vergi alınabilir. Sermayenin ya da taşınır malın, yaşayandan yaşayana para ödüncü yolu ile geçişi çokluk gizli bir işlemdir ve hep saklı olarak yapılabilir. Dolayısıyla bundan doğrudan doğruya vergi almak kolay olmaz. Sermayeden ya da taşınır maldan, dolaylı yoldan, iki ayrı biçimde vergi alınmıştır: Birincisi, geri ödeme yükümlülüğünü kapsayan senedin, (aksi halde geçerli olmamak üzere) belli bir damga resmi ödemiş bir kâğıda ya da parşömene yazılmasına gerek göstermek; ikincisi, yine aynı tarzda geçerli olmama cezasının hükmü altında, senedin ya açık ya gizli bir kütüğe kaydedilmesine gerek göstermek ve bu tür tescile belli resimler koymakla... Damga resimleriyle tescil resimleri, yine çoğu kez, her türlü malı mülkü, ölenlerden yaşayanlara aktaran senetlere ve (kolayca doğrudan doğruya vergiye bağlanabilecek işlemleri olan) taşınmaz malları yaşayanlardan yaşayanlara aktaran senetlere konulmuştur.

Augustus'un eski Romalılar'a koyduğu Vicesima Hereditatum, yani, miraslardan alınan yirmide bir peni vergi, malın mülkün ölenlerden yaşayanlara iletilmesinden alınan bir vergi idi. Üzerinde en az anlatım bulanıklığı ile kalem kullanan yazar Dion Cassius,[470] bu verginin, (en yakın akrabaya ve yoksullara bırakılanlar dışında) bütün miraslar, vasiyetle bırakılan mallar ve ölüme bağlı bağışlar üzerine konulduğunu söyler.

Felemenk'in veraset vergisi aynı türdendir.[471] Yakın akrabaların miraslarından, akrabalık derecesine göre, mirasın tüm değerinin yüzde beşinden otuzuna değin vergi alınır. Yakın akrabalara vasiyetle yapılan bağışlar ya da hibeler, bu tür resimlere bağımlıdır. Kocadan karıya ya da karıdan kocaya bırakılanlar, ellide bir peniye bağımlıdır. Fürudan usule[472] kalan acıklı miras, Luctuosa Hereditas, yalnızca yirmide bir peniye bağımlıdır. Doğrudan doğruya ya da usulden füruya kalan miraslar vergi vermez. Baba ile aynı evde oturan çocukların gelirinde, babanın ölümüyle, binde bir herhangi bir artış; öte yandan, çokluk, babanın zanaatının, memurluğunun ya da tasarrufu altında bulunabilecek hayat kaydına bağlı bir gelir getiren mülkün yitirilmesi yüzünden, hatırı sayılır bir azalma olur. Baba mirasının bir kısmını çocukların elinden alarak, onların kayıplarını artıran vergi, acımasız ve ezici olur. Ancak, Roma hukuku dilinde azatlı, İskoç hukuku dilinde aile dışında tutunmuş denilen çocuklar için, yani paylarını almış, kendi başına aile sahibi olmuş ve babalarınınkinden ayrı ve bağımsız mali araçlarla geçinen çocuklar için, durum kimi zaman başka türlü olabilir. Bu tür çocuklara, baba mirasının her nesi kalsa, onların servetini gerçekten çoğaltır ve dolayısıyla belki bütün bu tür resimlere kıyasla daha çok sakıncası olmaksızın bir vergiye bağımlı tutulabilir.

Derebeylik hukukundaki ödenti, toprağın gerek ölenlerden yaşayanlara, gerekse yaşayanlardan yaşayanlara geçişi üzerinden alınan vergilerdi. Eski zamanlarda ödenti, Avrupa'nın her yanında hükümdar gelirinin başlıca kollarından birini oluşturuyordu.

Hükümdarın her yakın kulunun mirasçısı, mülkün resmen kendisine sunuluşu üzerine belli miktarda bir resim, genellikle bir yıllık kira bedeli ödüyordu. Mirasçı yaşça küçükse, küçüklüğü sürdükçe mülkün bütün gelirleri, küçüğe bakmaktan ve tesadüfle emlak üzerinde hak sahibi bir dul varsa, onun kocadan kalma gelirini ödemekten başka hiçbir ağırlık olmaksızın efendiye kalıyordu. Küçük rüşte[473] erince, genellikle yine bir yıllık kira bedeli kadar tutan mirasçı-caizesi adında bir başka verginin hâlâ efendiye verilmesi gerekiyordu. Şimdiki zamanda, büyük bir mülkü pek çok kez bütün yükümlülüklerinden sıyırıp, eski debdebesini aileye geri getiren uzun bir küçüklük dönemi, o zamanlarda böyle bir sonuç doğuramıyordu. Uzun süren küçüklük, çokluk, mülkün yükümlülükten kurtulması ile değil, viran olması ile sonuçlanıyordu.

Derebeylik hukuku gereğince, kul, efendisinin rızası olmadıkça ferağda bulunamıyordu.[474] Rıza göstermek için efendi, genellikle intikal harcı ya da uzlaşma diyeti alıyordu. İlkin keyfi olan bu harç, bir çok ülkede, toprağın bedelinin belli bir kısmı esas alınarak düzenlenmeye başladı. Başkaca derebeylik âdetlerinin çoğundan vazgeçildiği kimi ülkelerde, toprak ferağından alınan bu vergi, hükümdar gelirinin hâlâ pek önemli bir kolunu oluşturmaya devam etmektedir. Bu vergi, Berne kantonunda, bütün soyluların malikâneleri bedelinin altıda birine ve bütün soylular hukuku dışındaki malikâneler bedelinin onda birine dek yükselmektedir.[475] Lucerne kantonunda, toprak satışından alınan vergi genel kapsamlı olmayıp, kimi bucaklarda vardır. Ancak, bir kimse ülkeden ayrılıp gitmek üzere toprağını satarsa, satış bedelinin tümü üzerinden yüzde on verir.[476] Ya bütün toprakların ya belli biçimde tasarruf altında bulundurulan toprakların satışından alınan aynı çeşit vergiler, daha birçok ülkede var olup, hükümdar gelirinin az çok önemlice bir kolunu oluşturur.

Bu gibi işlemlerden ya damga resimleri aracılığıyla ya da kütüğe yazma resimleriyle dolambaçlı yoldan vergi alınabilir ve bu resimler, el değiştiren şeyin değerine ister oranlanır, ister oranlanmayabilir.

Büyük Britanya'da damga resimleri, pek öyle el değiştiren malın mülkün değerine göre değil de, senedin cinsine göre yükselip alçalır. (En büyük tutardaki bir bono için, on sekiz penilik ya da yarım crown'lık bir pul yeter) En yükseği, kâğıt tabakası ya da parşömen derisi başına altı lirayı geçmez ve bu yüksek resimler, söz konusu olan şeyin değerine bakılmaksızın, özellikle hükümdarca yapılan ihsanlara ya da bazı dava işlemlerine isabet eder. Büyük Britanya'da, senetlerin ya da evrakın kütüğe yazılmasından, sicili tutan memurların harcından başka, resim alınmaz. Bu harçların, memurların emeğini karşılayan, akla sığar bir ödülden fazla olduğu seyrektir. Hükümdar bunlardan gelir elde etmez.

Felemenk'te[477] el değiştiren malın mülkün, kimi hallerde değeri oranında olan, kimisinde olmayan damga resimleri de, kütüğe yazma resimleri de vardır. Bütün vasiyetnamelerin, pahası elden çıkarılan mala mülke oranlanmış olan pullu kâğıda yazılması gerekir. Böylece, tabakası üç peni ya da üç stiver'den başlayıp (bizim para ile yaklaşık, yirmi yedi lira on şilin eden) üç yüz florin'e dek çıkan damga pulları vardır. Pulun pahası, vasiyetname sahibince kullanılmış olmak gerekenden tutarca aşağı ise, onun

mirasına hazine el koyar. Bu damga resmi, Felemenkliler'in mirastan aldıkları bütün öbür vergilerden başkadır. Poliçelerle öteki bazı ticari senetler dışında, bütün öbür senetler, bonolar ve kontratlar, bir damga resmine bağımlıdır. Ama, bu resim, matrahın değer tutarı oranında artmaz. Bütün toprak ve ev satışlarının ve bunların birinden biri üzerindeki ipoteklerin kütüğe yazılması ve yazılma halinde, bedel ya da ipotek tutarı üzerinden devlete yüzde iki buçuk bir resim ödemesi gerekir. Bu resim, yük ağırlığı iki tonu aşkın, gerek güverteli gerek güvertesiz, bütün gemi ve teknelerin satışını kapsar. Bunlar, öyle görülüyor ki, bir tür su üstü ev sayılmaktadır. Taşınır malların satışı, bir mahkeme buyrultusu ile yapıldığında, yine o tür yüzde iki buçuk resme bağımlıdır.

Fransa'da hem damga resimleri hem kütüğe yazılma resimleri vardır. Damga resimleri, yardım vergisinin ya da tüketim vergisinin bir kolu sayılır ve bu resimlerin olduğu illerde, tüketim vergisi memurlarınca toplanır. Berikiler, hükümdar mallarının bir kolu sayılır; başka bir memur takımınca devşirilir.

Bu tür damga resimleri ve kütüğe yazılma resimleri aracılığıyla vergi alma şekilleri, çok yeni buluşlardır. Ancak, yüz yıldan biraz çok bir zaman geçmekle, damga resimleri Avrupa'da hemen hemen yaygınlaşmış ve kütüğe yazılma resimleri pek harcıâlem olmuştur. Bir hükümetin bir ötekinden, halkın cebinden para sızdırma becerisi kadar çabuk öğrendiği hiçbir beceri yoktur.

Malın mülkün ölenlerden yaşayanlara geçişinden alınan vergiler hem sonunda hem doğrudan doğruya, malın mülkün kaldığı kimseye isabet eder. Toprak satışından alınan vergiler tümüyle satıcının üstüne kalır. Satıcı, hemen hemen hep satmak ihtiyacındadır. Öyle olduğu için, bulabildiği fiyatı, kabul etmesi gerekir. Alıcı, hemen hemen hiçbir zaman satın almak ihtiyacında değildir; bundan dolayı, ancak işine gelen bedeli verir. Vergi ve bedel bir arada olmak üzere, toprağın kendisine kaça geleceğini ölçüp biçer. Vergi olarak ne denli çok ödemek zorunda kalırsa bedel olarak o kadar az verme eğilimindedir. Bundan ötürü, bu gibi vergiler, hemen hemen hep başı darda bir kimsenin üstüne kalır ve dolayısıyla, çokluk, pek acımasız, pek ezici olurlar. Yeni yapılmış evlerin satışından alınan vergiler, yapı arsasız satıldığında, genellikle alıcının üstüne kalır. Çünkü inşaatçının genellikle kârını alması, yoksa o işi bırakması gerekir. Dolayısıyla, vergiyi peşin

olarak verirse, genellikle alıcının bunu kendisine geri ödemesi gerekir. Eski evlerin satışından alınan vergiler, tıpkı toprak satışından alınanlar için olan nedenlerden ötürü, genellikle, çoğu hallerde ya işine öyle elvermesi ya zorunluluk dolayısıyla, satmaya mecbur kalan kimseye isabet eder. Her yıl piyasaya sürülen yeni yapılmış evlerin sayısını, aşağı yukarı talep ayarlar. Talep, bütün masraflar çıktıktan sonra, inşaatçıya kârını sağlayacak kadar değilse, o artık başka ev yapmaz olur. Herhangi bir zamanda, rasgele satışa çıkan eski evlerin sayısını, çoğunun taleple ilişkisi olmayan tesadüfler düzenler. Bir ticaret kentinde iki üç büyük iflas, bedel bakımından tutturabildiğine satılmak gereken birçok evi piyasaya düşürür. Arsa satışından alınan vergiler, tıpkı toprak satışından alınanlar için olan sebepten ötürü, tamamıyla satıcıya kalır. Damga resimleri ile bonoların ve ödünç alınan paraya ait sözleşmelerin kütüğe yazılmasından alınan resimler, tümüyle ödünç alanın üstüne kalır ve gerçekte bunları hep o öder. Dava işlemi üzerindeki aynı tür resimler davacılara isabet eder. Bu resimler, tarafların her ikisi için, davaya konu olan şeyin sermaye değerini azaltmış olur. Bir malın edinilmesi ne derece masraflı ise, edinilmesinde safi değeri o denli az olmak gerekir.

Her türlü malın mülkün el değiştirmesi halinde alınan bütün vergiler, o malın mülkün sermaye değerini azalttıkları ölçüde, üretici emek beslemeye dönük akçaların azalmasına vesile olurlar. Bunların hepsi, salt üretken işçi besleyen halkın sermayesinin sırtından üretken-olmayan işçiden başkasını binde bir besleyen hükümdarın gelirini artıran az çok savurgan[478] vergilerdir.

Eşit değerdeki mallarda olan el değiştirmeler hep eşit sayıda tekerrür etmediği için el değiştiren malın değerine oranlandıklarında da yine eşitliğe aykırıdırlar. Çoğu damga resimleriyle kütüğe yazma resimlerinde olduğu üzere, bu vergiler, o değere oranlanmadıkları zaman eşitliğe büsbütün aykırıdırlar. Hiçbir bakıma keyfi değildirler ama bütün hallerde, tümüyle açık seçik ve kesindirler ya da öyle olabilirler. Ödemeye gücü pek yetmeyen kimseye isabet ettikleri bazen olur ise de, ödeme zamanı kendisine çoğu hallerde yeterince uygun gelir. Ödeme vadesi geldiğinde, çoğu hallerde, elinde verecek parası bulunmak gerekir. Bu vergiler pek az masrafla devşirilir ve genellikle yükümlüleri, kaçınılması her zaman imkânsız olan vergi ödeme sıkıntısından başka bir tedirginliğe uğratmazlar.

Fransa'da damga resimlerinden pek sızlanılmaz. Contrôle adını verdikleri kütüğe yazılma resimlerinden, çok sızlanılır. Epey hayli ve kesinlikten uzak olan vergiyi devşiren baş iltizamcıların[479] memurları elinde bunlar, iddiaya göre, insafsızca çok para koparılmasına sebep olmaktadır. Fransa'nın şimdiki maliye sistemi aleyhinde yayımlanan kırıcı yazıların çoğunda, Contrôle'e ilişkin suistimaller belli başlı bir fasıl oluşturur. Ancak, belirsizlik mutlaka tabiatında varmış gibi görünmemektedir. Yaygın sızlanmalar bir esasa dayanmıyorsa, suistimal verginin bu tür vergilerin tabiatından değil, onu koyan fermanların ya da kanunların sözlerinde kesinlik ve açıklık olmamasından ileri gelmek gerekir.

İpoteklerin ve genellikle taşınmaz mallar üzerindeki bütün hakların kütüğe yazılması alacaklılara olsun, satın alıcılara olsun, büyük güvenlik sağladığından, kamunun son derece yararınadır. Öbür türlü senetlerden çoğunun tescili ise, kamuya hiçbir faydası olmaksızın, bireyler için çokluk sakıncalı, hatta tehlikelidir. Şurası teslim olunur ki, bütün gizli tutulmaları gereken kütükler, elbette ki hiç olmamalıdır. Bireylerin itibarı, kuşkusuz alt basamaklardaki maliye memurlarının doğruluğu ve inanı gibi pek ufak bir güvenceye hiçbir zaman bağlı kalmamalıdır. Ama kütüğe yazılma harçları, hükümdara bir gelir kaynağı yapılmış olan yerlerde, tescil daireleri, çokluk, hem kütüğe yazılmak gereken hem gerekmeyen senetler için alabildiğine çoğaltılmıştır. Fransa'da, ayrı ayrı birkaç türlü gizli kütük vardır. Bu suistimal, teslim edilmek gerektir ki, bu gibi vergilerin, belki zorunlu olmamakla birlikte, pek doğal bir sonucudur.

İngiltere'de, oyun kâğıt ve zarlarından, gazetelerle belli zamanlarda çıkan risalelerden vb.'den alınanlara benzer damga resimleri, doğrusu, tüketim vergileridir; eninde sonunda ödenmesi, o tür maddeleri kullanan ya da tüketen kimselere kalır. Perakende olarak, hafif bira, şarap ve ispirtolu içkiler satma ruhsatiyelerinden alınanlar gibi damga resimleri, belki perakendecilerin kârlarına isabet etmeleri istenilmekle birlikte, sonunda yine o içkileri tüketenlerce ödenir. Bu tür vergiler, yukarıda anılan malın mülkün el değiştirmesi üzerindeki damga resimleriyle aynı adı taşıdığı ve aynı memurlarca ve aynı tarzda devşirildiği halde, büsbütün başka niteliktedirler ve bambaşka mali kaynaklara isabet ederler.

III. Madde

Emek Ücretleri Üzerindeki Vergiler

Alt tabakalardan işçilerin ücretlerini, birinci kitapta göstermeye çalıştığım üzere, her yerde ister istemez iki ayrı şart, yani, emeğe karşı olan talep ve erzakın[480] alışılmış ya da ortalama fiyatı düzenler. Emeğe karşı talep, tesadüfle artmakta, duralamakta ya da azalmakta olmasına veya artan, duralayan ya da azalan bir nüfusa gerek göstermesine göre işçinin geçimini ayarlayıp, onun ne dereceye kadar bol, orta halli ya da kıt olacağını belirler. Üst üste her yıl, bu bol, orta halli ya da kıt geçimliği[481] satın alabilmesine imkân vermek için, emekçiye ödenmesi gereken para miktarını, erzakın alışılmış ya da ortalama fiyatı belirler. Dolayısıyla emeğe karşı talep ve erzak fiyatı aynı kalırken, emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan bir verginin, ücretleri vergiye kıyasla biraz daha yukarı çıkarmaktan başka etkisi olamaz. Örneğin, diyelim ki, belli bir yerde emeğe karşı talep ve erzak fiyatı, emeğin alışılmış ücretlerini haftada on şilin kılacak kadardır ve ücretlere, beşte bir ya da lira başına dört şilin bir vergi konulmuştur. Emeğe karşı talep ve erzak fiyatı aynı kalırsa, işçinin o yerde hâlâ haftada ancak on şiline satın alınabilecek bir geçimlik kazanması, yahut vergiyi ödedikten sonra haftalık salt ücret olarak eline on şilin geçmesi gerekecektir. Gelgelelim böyle bir vergiyi ödedikten sonra eline bu kadar salt ücret kalması için, çok geçmeden o yerde emek bedelinin, haftada yalnızca on iki şiline değil, on iki şilin altı peniye yükselmesi gerekir; yani, beşte bir vergi verebilmesi için, çok geçmeden, ücretlerinin yalnızca beşte bir değil, ister istemez dörtte bir artması lazımdır. Verginin oranı ne olursa olsun, emek ücretlerinin, bütün hallerde yalnızca vergi oranında değil, daha yüksek oranda artması gerekir. Vergi örneğin onda birse, emek ücretlerinin çok geçmeden yalnızca onda bir değil, ister istemez sekizde bir yükselmesi gerekir.

Bundan ötürü, emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan bir vergiyi, işçi belki cebinden de verse, onun avans verdiği bile haklı olarak söylenemez. Hiç değilse, vergiden sonra emeğe karşı talep ve erzakın ortalama fiyatı, tıpkı vergiden önce olduğu gibi kaldığı takdirde hal böyledir. Bütün bu gibi durumlarda işçiyi doğrudan doğruya çalıştıran kimse, yalnızca vergiyi değil, gerçekte vergiden fazla bir şeyi peşin olarak verir. Verginin, sonunda ödenmesi, başka başka hallerde, başka kimselere

kalır. Bu tür bir verginin sanayi emeği ücretlerinde sebep olabileceği artışı, sanayici patron peşin olarak öder. Bunu bir kârla birlikte mallarının fiyatına eklemeye, sanayici patron hem hak kazanır hem zorunludur. Dolayısıyla, sanayici patronun ek kârıyla birlikte bu ücret artışının ödenmesi, sonunda tüketiciye düşer. Bu tür bir verginin, kırdaki ırgat ücretlerinde sebep olabileceği artışı, peşin olarak çiftçi öder; eskisi kadar ırgat beslemek için, daha büyük bir sermaye kullanmak zorunda kalır. Bu daha büyük sermayeyi olağan sermaye kârlarıyla birlikte geri almak için, toprak mahsulünden daha büyük bir pay ya da (aynı şey demek olan) daha büyük bir payın bedelini alıkoyması, dolayısıyla da, arazi sahibine daha az kira ödemesi gerekir. Böylece, bu takdirde bu ücret artışının, onu peşin vermiş bulunan çiftçinin ek kârıyla birlikte ödenmesi, eninde sonunda toprak sahibine düşer. Bütün hallerde, emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan bir verginin, kısmen arazi gelirine, kısmen tüketim mallarına bu verginin hasılatına eşit bir tutarın uygun biçimde takdir edilmesinden ileri gelecek olana oranla hem arazi gelirinde daha büyük bir eksilmeye hem mamul malların fiyatındaki daha büyük bir artışa, zamanla sebep olması gerekir.

Emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan vergiler, bu ücretleri hep vergi oranında artırmışlarsa bu, genellikle, emeğe karşı talepte önemli bir düşüşe sebep oldukları içindir. Bu gibi vergilerin etkileri, genellikle çalışmanın tavsaması, yoksullar için işin azalması, ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün eksilmesi olmuştur. Bununla birlikte, vergiler dolayısıyla emek bedeli, o sıradaki talebin güncül durumuna göre aksi halde olacağına kıyasla hep daha yüksek olmak gerekir ve bedeldeki bu artış, onu peşin verenlerin kârı ile birlikte, sonunda hep toprak sahiplerince ve tüketicilerce ödenmek gerekir.

Çiftçinin kârından alınan bir vergi, toprağın işlenmemiş ürününün fiyatını niçin vergi oranında yükseltmiyorsa, ırgatlık ücretlerinden alınan bir vergi de, o fiyatı aynı nedenle o oranda yükseltmez.

Ancak, yersiz ve yıkıcı olmakla birlikte, bu tür vergiler çok ülkede vardır. Fransa'da, cizyenin, taşra köylerindeki işçilerle gündelikçilerin emeğine yüklenen kısmı, doğrusu, bu tür bir vergidir. Bunların ücretleri, oturdukları bölgenin alışılmış ücret kertesine göre hesaplanır; imkân ölçüsünde herhangi bir aşırı ağırlığa uğramamaları için de, yıllık kazançlarının hesabında, yılda iki yüz çalışma gününden daha yukarı çıkılmaz.[482] Her

bireyin vergisi, tahsildarın ya da yönetim müfettişince tahsildara yardım etmek için vekilinin üzerinde yargıda bulunduğu değişik şartlara göre, yıldan yıla değiştirilir. Bohemya'da, maliye sisteminde 1748'de başlayan değişikliğin sonucu olarak, zanaatçıların emeğine pek ağır bir vergi konulmuştur. Bunlar dört sınıfa ayrılmıştır. En yüksek sınıf yılda yüz florin verir. Florin yirmi iki buçuk peni hesabıyla bu, 9 İngiliz lirası 7 şilin 6 peni tutar. İkinci sınıftan yetmiş, üçüncüden elli, köylerdeki zanaat sahipleri ile kentlerdekinin en aşağı tabakasını kapsayan dördüncü sınıftan yirmi beş florin vergi alınır.[483]

Hüner sahibi sanatkârlarla serbest meslek adamlarının ödülü, birinci kitapta göstermeye çalıştığım gibi, sıradan zanaatlardaki kazançlara göre ister istemez belli oranı korur. Dolayısıyla, bu ödülden alınan bir verginin, onu, vergiye olan oranına göre biraz daha yukarı çıkarmaktan başka etkisi olamaz. Ödül böylece yükselmezse, hüner isteyen sanatlar ve serbest meslekler öbür zanaatlarla artık aynı düzeyde olmayacağı için öylesine terkedilmiş durumda kalır ki, kısa bir zaman sonra yeniden o düzeye gelirler.

Memurluk kazançları, zanaat ve meslek kazançları gibi piyasanın serbest rekabetiyle düzenlenmez; öyle olduğu için de, işin özelliğinin gerekleri ile bunlar arasında her zaman adil bir oran bulunmaz. Hükümet yönetimi üzerlerinde bulunanlar, gerek kendilerini gerek doğrudan doğruya kendilerine bağlı olan kimseleri genellikle epeyce gerektiğinden fazla ödüllendirme eğiliminde oldukları için bunlar, belki çoğu ülkede, işin özelliğinin gerektirdiğinden yüksektirler. Onun için; memurluk kazançları, çoğu hallerde, vergi alınmaya pekâlâ dayanabilir. Kaldı ki, kamu mansıplarının, hele bunlardan parası dolgun olanların sefasını süren kimseleri, bütün ülkelerde herkes kıskanır ve onların kazançlarından alınan bir vergi, herhangi başka tür bir gelirden alınana kıyasla biraz ağır da olsa, halkça hep pek beğenilen bir vergidir. Örneğin, İngiltere'de başka her tür gelirden, arazi-vergisi gereğince lira başına dört şilin alınıyor varsayılmakta iken, (kral hanedanının genç fürusunun aylıkları, ordu ve deniz subaylarının ücretleri ve pek o kadar kıskanılmayan daha bir kaçı dışında) yılda yüz lirayı aşan memurlukların maaşlarına, lira başına beş şilin altı penilik bir gerçek vergi konulması halkça çok iyi karşılanıyordu. İngiltere'de, emek ücretlerinden, bunların dışında doğrudan doğruya alınan vergiler yoktur.

IV. Madde

Ayırt Edilmeksizin Gelirin Her Türlüsüne İsabet Etmesi İstenilen Vergiler

Ayrım gözetilmeksizin çeşit çeşit her türlü gelire isabet etmesi istenilen vergiler, nüfuz vergileriyle tüketim maddelerinden alınan vergilerdir. Bu vergilerin, yükümlülerin tasarrufu altında her ne gelir bulunabilirse, ayırt edilmeksizin onunla ödenmesi, yani arazilerinin kirası, sermayelerinin kârı ya da emeklerinin ücreti ile ödenmesi gerekir.

Nüfus Başına Vergiler

Her yükümlünün servetine ya da gelirine oranlamaya çalışılırsa, nüfus başına vergiler baştan aşağı keyfileşir. Bir kimsenin servet durumu günden güne değişir ve herhangi bir vergiye göre daha tahammülü aşan ve hiç değilse yılda bir tekrarlanan bir yoklama yapılmadıkça, ancak tahminle bilinebilir. Bundan ötürü, onun üzerinde yapılacak vergi takdiri, çoğu hallerde takdiri yapanların iyi huylu olup olmadığına bağlı kalmak ve o yüzden, tümüyle keyfi ve kesinliğe aykırı olmak gerekir.

Aynı sınıf basamağındaki servet basamakları çokluk eşit olmadığından, nüfus vergileri varsayılan servete değil, her yükümlünün sınıf basamağına oranlanırsa, eşitliğe baştan aşağı aykırı olur.

Dolayısıyla, eşitliğe uygun kılmaya çalışılırsa, bu gibi vergiler tümüyle keyfileşip kesinliğe aykırı hale gelir; kesinleştirilip keyfilikten kurtarılmaya çalışılırsa, bu vergiler eşitliğe tümüyle aykırı hale gelirler. Vergi hafif de olsa, ağır da olsa, kesinliğe aykırılık hep büyük bir sızlanma nedenidir. Hafif bir vergide eşitsizliğin epeycesine katlanılabilir; ağır bir vergide eşitsizlik dayanılır şey değildir.

III.William'ın saltanatı sırasında, İngiltere'de olan türlü nüfus vergileri, çoğu yükümlülere duka, marki, kont, vikont, baron, mülk sahibi, geliriyle geçinen soyluların en büyük ve en küçük oğulları vb. gibi, sınıflarının basamaklarına göre takdir ediliyordu. Varlıkları üç yüz lirayı aşan bütün dükkâncılarla esnaf, yani bunların üste gelenleri, servetleri arasındaki fark ne denli büyük olursa olsun, aynı vergi takdirine bağımlı idiler. Bunların servetlerine kıyasla içinde oldukları sınıfa daha çok bakılıyordu. İlk nüfus vergisinde varsayılan servetlerine göre hesap yürütülenlerden birçoğu, sonradan sınıflarına göre derecelendirildi. İlk nüfus vergisinde, kendilerine

varsayılan kazançları üzerinden lira başına üç şilin vergi takdir edilen avukatlara, dava vekillerine ve hukuk danışmanlarına, sonradan, geliriyle geçinenler gibi vergi konuldu. Pek ağır olmayan bir verginin konuluşunda büyük bir eşitsizliğin, herhangi kertede bir belirsizliğe göre daha az çekilmez olduğu anlaşılmıştı.

Fransa'da, şu yüzyılın başından beri, hiç arasız olarak devşirilen nüfus vergisinde, halkın en yüksek tabakalarına değişmez bir tarife üzerinden sınıflarına göre, halkın aşağı tabakasına yıldan yıla değişen bir tahmin üzerinden, servetleri ne varsayılabiliyorsa ona göre, vergi hesap edilmektedir. Saray memurlarından, yüksek mahkemelerin yargıçlarıyla memurlarından, ordu subaylarından vb.'den, birinci şekilde vergi alınmaktadır. İllerdeki aşağı tabakadan halka, ikinci şekilde vergi salınmaktadır. Fransa'dan, üste gelenler, bir verginin kendilerine etkisi bakımından çok ağır olmayan böyle eşitsizliğine kolayca boyun eğerler de, bir yönetim müfettişinin yaptığı keyfi takdire dayanamazlar. O ülkede, aşağı halk tabakası, üstlerinin kendilerine yapmayı uygun gördüğü muameleyi sabırla sineye çekmek zorundadır.

İngiltere'de türlü nüfus vergileri, onlardan umulan ya da tam tamına devşirildiği takdirde getirebilecekleri varsayılan tutarı hiçbir zaman üretmemişlerdir. Fransa'da nüfus vergisi, ondan umulan parayı her zaman getirmektedir. İngiltere'nin yumuşak başlı hükümeti türlü halk tabakalarına nüfus vergisi takdir ettiği zaman, bu takdir tesadüf ne getirdiyse, ona razı olmuş; ödemeyen ya da ödemek istemeyen (çünkü böylesi çoktu) ve kanun hoşgörü ile uygulandığı için ödemeye zorlanmayanlar yüzünden devletin uğrayabileceği kaybın karşılanmasını istemiştir. Fransa'nın daha sert olan hükümeti, her mali bölgeye belli bir tutar takdir eder. Yönetim müfettişinin, ne yapıp yapıp bu parayı bulması gerekir. Herhangi bir il aşırı vergi takdir edildiğinden sızlanırsa, ertesi yıl yapılacak vergi takdirinde, geçen yıl fazla alınan para oranında bir indirim elde edebilir. Ama bu arada ilin vergiyi ödemesi gerekir. Kendi mali bölgesi için tahakkuk ettirilen parayı bulacağına emin olmak üzere, yükümlülerden kiminin iflası ya da aczi, öbürlerinin fazla ödemesiyle karşılanabilsin diye, yönetim müfettişine, onu daha kabarık bir tutar halinde tahakkuk ettirme yetkisi verilmişti. 1765'e değin, bu fazla tahakkukun saptanması, tamamıyla onun da takdirine bırakılmıştı. Gerçekten, o yıl kurul bu yetkiyi kendi üstüne aldı. Fransa Vergilerine İlişkin Yazılar'ın bilgisi çok yerinde olan yazarının görüşüne

göre, illerden alınan nüfus vergisinden soylulara ve ayrıcalıkları sayesinde cizyeden bağışık tutulanlara düşen pay pek azdır. Payın en büyüğü, cizyeye bağımlı olanlara düşmekte; onlara, öbür vergi için ödediklerinin lirası başına şunca olmak üzere, nüfus vergisi takdir edilmektedir.

Nüfus vergileri, aşağı halk tabakalarından tahsil edildikçe, emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan vergilerdir ve bunlarda, o tür vergilerin bütün sakıncaları vardır.

Nüfus vergileri, az masrafla devşirilir ve şiddetle tahsil edildikleri yerlerde, devlete hiç aksamayan bir gelir sağlar. Bu yüzden, halkın alt tabakalarının refahına, rahatına ve güvenliğine pek aldırış edilmeyen ülkelerde, nüfus başına alınan vergilere çok rastlanır. Ama büyük bir imparatorlukta, genellikle kamu gelirinin her zaman olsa olsa pek küçük bir kısmı bu gibi vergilerden elde edilir. Bunların herhangi bir zamanda sağlayabildiği en büyük tutar, hep halka çok daha uygun gelecek bir başka şekilde bulunabilir.

Tüketim Malları Üzerindeki Vergiler

Halkın, nüfus başına alınan herhangi bir vergi aracılığıyla, geliri oranında vergiye bağlanmasındaki imkânsızlık, öyle görülüyor ki, tüketim mallarından alınan vergilerin çıkarılmasına sebep olmuştur. Devlet, uyruklarının gelirinden doğrudan doğruya ve oran üzerine nasıl vergi alacağını bilmediğinden, çoğu hallerde, onların, aşağı yukarı geliri oranında olacağı varsayılan giderini vergiye bağlayarak dolambaçlı şekilde vergi almaya çalışır. Uyrukların masrafından, o masrafa sebep olan tüketim malları vergiye bağlanarak vergi alınır.

Tüketim malları ya zorunlu maddelerdir ya da şatafat[484] maddeleridir.

Zorunlu maddelerden, hem yaşamı sürdürmek için vazgeçilemeyecek kadar gerekli malları hem de, kendini bilen kimseleri, en alt tabakadan da olsalar, ülke âdetine göre yoklukları halinde edebe aykırı bir duruma düşürecek her şeyi anlıyorum. Örneğin, bir bez gömlek, doğrusu, yaşam için zorunlu bir madde değildir. Yunanlılar'la Romalılar'ın çamaşırları yoktu ama, öyle sanırım ki pek rahat yaşarlardı. Gelgelelim, şimdiki zamanda Avrupa'nın çoğu yerinde, kendini bilen bir gündelikçi, bir bez gömleksiz ortaya çıkmaya utanır.

Gömleğin olmayışı, kötülükte gemi azıya almadan kimsenin kolay kolay içine yuvarlanamayacağı sanılan yüz kızartıcı yoksulluk derecesini gösterir varsayılır. Aynı tarzda, âdet deri kundurayı, İngiltere'de yaşam için zorunlu bir madde haline getirmiştir. Kadın olsun erkek olsun, kendini bilen en yoksul bir kimse, herkesin önüne onsuz çıkmaya utanır. İskoçya'da, âdet deri kundurayı, en aşağı tabakadan erkekler için yaşamın zorunlu bir maddesi haline getirmiştir. Ama hiçbir itibarsızlığa düşmeksizin, yalın ayak gezebilen aynı tabakadan kadınlar için öyle olmamıştır. Fransa'da, bunlar ne erkekler ne kadınlar için zorunlu maddeler olup en alt tabaka, kadınlı erkekli, hiçbir söz gelmeksizin, kimi zaman tahta kunduralarla, kimi zaman yalın ayak herkesin içine çıkar. Dolayısıyla, zorunlu maddeler olarak hem doğanın hem yerleşmiş edep kurallarının halkın en alt tabakası için gerekli kıldığı şeyleri anlıyorum. Bütün öbür şeylere şatafat maddeleri adını veriyorum. Böyle demekle bunların ılımlılıkla kullanılmalarına azıcık olsun kınıyor değilim. Örneğin, bira ile hafif biraya Büyük Britanya'da, şaraba şarapçı ülkelerde bile, şatafat maddeleri adını veriyorum. Hangi tabakadan olursa olsun, bir adam, hiçbir bakıma ayıplanmaksızın, bu gibi içkileri ağzına koymaktan büsbütün sakınabilir. Doğa, yaşamın sürdürülmesi için bunları zorunlu kılmadığı gibi, âdet de hiçbir yerde onlarsız yaşamayı edebe aykırı kılmaz.

Emek ücretlerini her yerde, kısmen emeğe karşı olan talep, kısmen zorunlu geçim maddelerinin ortalama fiyatı düzenlediği için, bu ortalama fiyatı yükselten her şey, o ücretleri ister istemez yükseltmek gerekir; öyle olmalıdır ki, emeğe karşı ya artmakta ya duralamakta ya da azalmakta olan talep durumuna göre, o zorunlu maddelerden işçinin elde etmesi gereken miktarını işçi satın alabilsin.[485] Bu maddelerden alınan bir vergi, onların fiyatını, vergi tutarına nazaran ister istemez biraz daha çok yükseltir. Çünkü vergiyi peşin olarak ödeyen tacirin, onu genellikle bir kârla birlikte geri alması gerekir. Dolayısıyla bu tür bir vergi, emek ücretlerinde bu fiyat yükselişi oranında bir artışa sebep olmak lazımdır.

Yaşam için zorunlu maddelerden alınan bir vergi, böylece tıpkı emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan bir vergi şeklinde etkisini gösterir. Eliyle de verse işçinin, bu vergiyi hiç değilse herhangi önemlice bir zaman için peşin ödediği bile hakkıyla söylenemez. İşçiyi doğrudan doğruya çalıştıran kimsenin, onu gel zaman git zaman işçiye, ücretlerinin artışı biçiminde ödemesi gerekir. Çalıştıran kimse bir sanayici ise, bu ücret

artışını bir kârla birlikte mallarının fiyatı üzerine bindirir. Böylece, verginin bu ek ağırlıkla birlikte eninde sonunda ödenmesi tüketiciye kalır. İşçiyi çalıştıran kimse bir çiftçi ise, sonunda verginin ödenmesi, eş bir ek ağırlıkla birlikte arazi sahibinin kirasına isabet eder.

Şatafat maddeleri adını verdiğim şeylerden, hatta yoksulların şatafat maddelerinden alınan vergilerde durum başka türlüdür. Vergiye bağlanmış malların fiyatındaki yükseliş, emek ücretlerinde kesenkes herhangi bir yükselişe sebep olmak gerekmez. Örneğin, tütün, gerek yoksulların gerek zenginlerin bir şatafat maddesi olduğu halde, tütünden alınan bir vergi ücretleri yükseltmez. İngiltere'de bundan asıl fiyatının üç katı, Fransa'da on beş katı vergi alındığı halde, öyle görünüyor ki, o yüksek resimlerin emek ücretleri üzerinde etkisi yoktur. İngiltere ile Felemenk'te, en aşağı tabakalardan halkın şatafat maddeleri haline gelmiş bulunan çay ve şekerden alınan vergilerle, İspanya'da, o hale geldiği söylenen çikolatadan alınanlar için aynı şey söylenebilir. Bu yüzyıl içinde Büyük Britanya'da ispirtolu içkilere konulan çeşitli vergilerin, emek ücretleri üzerinde herhangi bir etkisi olduğu sanılmamaktadır. Sert biranın varili başına üç şilinlik ek bir verginin, siyah bira fiyatında sebep olduğu yükseliş Londra'da sıradan emeğin ücretlerini yükseltmemiştir. Vergiden bir gün önce bu ücretler on sekiz yirmi peni kadardı; şimdi de, daha çok değildir.

Bu tür malların yüksek fiyatı, aşağı tabakadan halkın çocuk yetiştirme gücünü kesenkes azaltmaz. Aklı başında ve çalışkan yoksulları bu gibi mallardan alınan vergiler, süs ve gösterişi yasak eden kanunlar gibi etkiler; onları artık kolay kolay para dayandıramayacakları gereksiz nesnelerin kullanılmasını azaltmaya ya da bundan büsbütün vazgeçmeye yatkın kılar. Bu zorunlu tutumluluk dolayısıyla bunların evlat yetiştirme güçleri azalacağına, vergi yüzünden belki çoğu kez artar. Genellikle en çok sayıda evlat yetiştirenler ve işe yarar emeğe karşı olan talebe özellikle cevap verenler, aklı başında ve çalışkan yoksullardır. Gerçi, bütün yoksullar aklı başında ve çalışkan değillerdir. Bozuk ahlaklıları ve uygunsuzları, kendilerini böyle bir tiryakiliğe kaptırmakla, ailelerinin başına gelebilecek sıkıntıya aldırış etmeksizin, bu fiyat yükselmesinden sonra da, o tür malları tıpkı eskisi gibi kullanmaktan baş alamayabilir. Ama çocukları bakımsızlıktan, kötü yönetilmekten, yiyeceklerinin kıtlığı ya da sağlığa zararlılığı yüzünden genellikle telef oldukları için bu gibi uygunsuz kimselerin çok evlat yetiştirdikleri seyrektir. Çocuklar, ana babalarının kötü

davranışı yüzünden uğradıkları sıkıntıları, bünyelerinin dayanıklılığı sayesinde atlatıp sağ kalırlarsa, yine de gözleri önüne serili duran o kötü davranış örneği çokluk ahlaklarını bozar. Böylece, çalışmalarıyla topluluğa faydalı olacak yerde, kusurları ve uygunsuzluklarıyla âlemin başına bela kesilirler. Dolayısıyla, yoksulların şatafat maddelerindeki fiyat yükselişi, bu tür bozuk düzen ailelerin acısını biraz artırıp, dolayısıyla çocuk yetiştirme olanaklarını biraz daraltsa da, ülkenin işe yarar nüfusunu, ihtimal ki pek azaltmaz.

Zorunlu maddelerin ortalama fiyatındaki herhangi bir yükselişin, emek ücretlerinde o oranda bir yükselişle telafi edilmezse, yoksulların çok sayıda evlat yetiştirmek ve dolayısıyla, işe yarar emeğe karşı olan talebe –o talep gerek artar, gerek duralar, gerekse eksilir durumda olsun, ya da gerek artan, gerek duralayan, gerekse eksilen bir nüfusa ihtiyaç göstersin– cevap vermek imkânını ister istemez az çok azaltması zorunludur.

Şatafat maddelerinden alınan vergiler, vergi alınan mallardan başka malların fiyatını yükseltme eğiliminde değildir. Zorunlu maddelerden alınan vergiler, emek ücretlerini yükselterek bütün mamullerin fiyatın ister istemez yükseltmeye, dolayısıyla da, satışlarının ve tüketimlerinin hacmini daraltmaya vesile olurlar. Şatafat maddelerinden alınan vergileri, sonunda vergiye bağlanmış malları tüketenler, hiçbir yansıma olmaksızın öderler. Bunlar, ayrım gözetilmeksizin, gelirin her türlüsüne, emek ücretlerine, sermaye kârlarına ve arazi kirasına isabet ederler. Zorunlu maddelerden alınan vergileri, işçilere etkileri bakımından, sonunda kısmen toprak sahipleri, arazilerinin eksilen geliri halinde; kısmen, toprak sahibi olsun olmasın zengin tüketiciler, mamul malların fiyat artışı halinde ve hep önemli bir ek ağırlıkla birlikte öderler. Yaşam için gerçekten zorunlu olup yoksullarca tüketilecek bulunan mamullerin, örneğin kaba yünlülerin fiyat yükselişine karşı, ücretlerinde daha çok bir artırma yapılarak yoksullardan yana denge sağlanması gerekir. Halkın orta ve yüksek tabakaları, kendi çıkarlarının ne olduğunu bilseler hem yaşam için zorunlu maddelerden alınan bütün vergilere, hem emek ücretlerinden doğrudan doğruya alınan bütün vergilere karşı koymalıdırlar. Sonunda her ikisinin hep büyük bir ek ağırlıkla birlikte ödenmesi, tümü ile bu tabakaların üstüne kalır. Onların en büyük ağırlığı, toprak sahiplerinin sırtına biner; toprak sahibi olarak gelirlerinin eksilmesiyle ve zengin tüketiciler olarak, masraflarının artmasıyla, bunlar hep iki kimlik altında vergi verirler. Kimi vergilerin,

birtakım malların fiyatında bazen, dört beş kez tekrarlanıp yığıldığına ilişkin olan Sir Matthew Decker'in gözlemi, yaşam için zorunlu maddeler bakımından tümü ile doğrudur. Örneğin, deri fiyatında, yalnızca kendi ayakkabılarınızın derisinden alınan vergi için değil, kunduracı ile debbağın[486] ayakkabılarından alınan verginin bir kısmı için de para vermeniz gerekir. Sonra, bu işçilerin sizin hizmetinizde çalışırken tükettikleri tuzdan, sabundan ve mumlardan alınan vergi için ve tuzcunun, sabuncunun ve mumcunun, o işçilerin hizmetinde çalışırken tükettikleri deriden alınan vergi için de para vermemiz lazımdır.

Büyük Britanya'da yaşam için zorunlu maddeler üzerindeki belli başlı vergiler, demin anılan dört maldan, yani tuz, deri, sabun ve mumdan alınan vergilerdir.

Tuz, pek eski ve pek genel bir vergi konusudur. Tuzdan Romalılar'da vergi alınırdı; şimdi, öyle sanıyorum ki, Avrupa'nın her yanında alınmaktadır. Bir bireyin her yıl tükettiği tuz miktarı öylesine azdır ve öylesine ucun ucun satın alınabilir ki, ondan alınacak pek ağır bir verginin bile, kimsece pek farkına varılmayacağının düşünüldüğü görülüyor. İngiltere'de bu malın kilesinden üç şilin dört peni –asıl pahasının aşağı yukarı üç katı kadar– vergi alınır. Öbür bazı ülkelerde bu vergi daha da yüksektir. Deri, yaşam için gerçekten zorunlu bir maddedir. Çamaşır kullanılması, sabunu gerçek bir ihtiyaç maddesi haline getirmektedir. Kış gecelerinin uzun olduğu ülkelerde, mum zorunlu bir zanaat aracıdır. Büyük Britanya'da deri ile sabunun libresinden üç yarım-peni, mumdan, bir peni vergi alınmaktadır. Bunlar, derinin asıl pahası üzerinde aşağı yukarı yüzde sekiz ya da onu, sabunda yüzde yirmi ya da yirmi beşi, mumda ise, yüzde on dört ya da on beşi bulabilen vergilerdir. Öyle vergiler ki, tuzdan alınana kıyasla hafif olmakla birlikte, yine de, çok ağırdırlar. Bu malların dördü de yaşam için gerçekten zorunlu maddeler olduğundan, onlardan alınan bu tür ağır vergilerin aklı başında ve çalışkan yoksulların masrafını biraz artırması, dolayısıyla onların emek ücretlerini az çok yükseltmesi gerekir.

Kışları Büyük Britanya kadar soğuk olan bir ülkede; o mevsim içinde yakıt hem yemeklerin hazırlanması hem üstü örtülü yerlerde çalışan çeşit çeşit birçok işçinin rahat yaşaması bakımından, kelimenin en dar anlamıyla, yaşam için zorunlu bir maddedir. Bütün yakıtlar içinde en ucuzu taşkömürüdür. Yakıt fiyatının emek fiyatına öyle önemli etkisi vardır ki,

ülkenin başka yerlerinde taşkömürünün yüksek fiyatından ötürü o denli çalışılamadığından, bütün Büyük Britanya'da sanayi, kendini özellikle bu zorunlu maddenin bulunduğu yerlerle sınırlamıştır. Bundan başka, cam, demir ve bütün öbür metal sanayisinde olduğu üzere, bir takım sanayide, taşkömürü zorunlu bir zanaat aracıdır. Bir primin, herhangi bir halde akla uygun görülmesi kabilse, bu, belki taşkömürünün ülkede bol bulunduğu bölgelerden bulunmadığı bölgelere taşınması halinde olabilir. Gelgelelim, kanun koyucu, kıyı boyunca taşınan taşkömürünün tonu başına prim yerine, üç şilin üç penilik bir vergi koymuştur; bu, çoğu taşkömürü cinslerinde, kömür ocağındaki asıl fiyatın yüzde altmışını geçer. Ya karadan ya da ta iç suyolu ile taşınan taşkömüründen, resim alınmaz. Tabiatıyla ucuz olduğu yerde, taşkömürü resimsiz tüketilmekte; tabiatıyla pahalı olduğu yerde, üstüne ağır bir resim binmektedir.

Bu tür vergiler geçim pahasını yükseltmek ve dolayısıyla emek ücretlerini artırmakla birlikte, yine de hükümete, başka herhangi bir şekilde kolay kolay bulunamayacak önemli bir gelir sağlarlar. Dolayısıyla, bunların sürdürülmesi için beğenilen nedenler olabilir. Zahire[487] ihracına verilen prim, bu zorunlu nesnenin fiyatını, tarımın güncül durumuna göre yükseltmeye vesile olma bakımından aynı kötü etkilerin hepsini yaratır ve herhangi bir gelir getireceğine, hükümetin başına çoğu kez pek büyük bir masraf açar. Yabancı zahire ithaline konulmuş olan ve orta halli bolluk yıllarında bir yasak derecesine varan yüksek resimler ve her zamanki kanun durumuna göre geçerli olup, kıtlık yüzünden şimdi İrlanda ve Britanya sömürgeleri bakımından sınırlı bir süre için ertelenen, canlı hayvan ve salamura et ithalinin kesenkes yasak oluşu; yaşam için zorunlu maddelerden alınan vergilerin bütün kötü etkilerini taşırlar ve hükümete hiçbir gelir getirmezler. Öyle görülüyor ki, bu tür düzenlemelerin kaldırılması için kamuyu, onların konulmasına sebep olan sistemin faydasızlığına inandırmaktan başka bir şeye gerek yoktur.

Yaşam için zorunlu maddelerden alınan vergiler, birçok başka ülkelerde, Büyük Britanya'dakine kıyasla çok yüksektir. Birçok ülkede, değirmende öğütülen unla kırmadan ve fırında pişirilen ekmekten alınan resimler vardır. Flemenk'te, kentlerde tüketilen ekmeğin parasal fiyatının, bu tür vergiler dolayısıyla iki katına çıktığı sanılmaktadır. Taşrada oturan halk, bu vergilerden bir kısmının yerine tükettikleri varsayılan ekmek çeşidine göre, adam başına her yıl şunca para verir. Buğday ekmeği yiyenler –altı şilin

dokuz buçuk peni kadar tutan– üç florin on beş stiver verirler. Bunlar ve aynı çeşit başka bazı vergiler, emeğin pahasını yükselterek, Felemenk sanayisinin çoğunu, söylentiye göre, yoksul düşürmüştür.[488] O denli ağır olmamakla birlikte, benzeri vergiler Milanese'de, Ceneviz devletlerinde, Modena Dukalığı'nda, Parma, Placentia ve Guastalla dukalıklarında ve kilise devletinde vardır. Epey tanınmış[489] bir Fransız yazarı, bütün vergiler içinde bu en yıkıcı olanı, öbür vergilerden çoğunun yerine geçirerek ülkenin maliyesini düzeltme önerisinde bulunmuştur. Cicero, hiçbir şey yoktur ki, der, ara sıra kimi filozoflarca iddia edilemeyecek kadar gülünç olsun.

Kasaplık etten alınan vergilere, ekmekten alınan vergilere göre daha da çok rastlanır. Gerçekten, kasaplık etin yaşam için zorunlu bir madde olduğu herhangi bir yer var mıdır kuşkusuna düşülebilir. Tecrübe ile bilinmektedir ki, sütün, peynirin, tereyağının ya da tereyağı bulunmayan yerde yağın yardımıyla, tahıl ve öbür bitkiler en bol, sağlığa en yararlı, besleyici ve en kuvvet verici yiyeceği, hiçbir kasaplık et olmaksızın sağlayabilirler. Çoğu yerlerde herhangi bir insanın bir bez gömlek ya da deri ayakkabı giymesi edep gereği iken kasaplık et yemesi, hiçbir yerde edep gereği değildir.

İster zorunlu madde, ister şatafat maddesi olsunlar, tüketim mallarından, iki ayrı şekilde vergi alınabilir. Belli bir çeşit malı kullandığı ya da tükettiği için, tüketici ya yıllık bir tutar ödeyebilir ya da maldan, tacirin elinde dururken ve tüketiciye teslim olunmadan vergi alınabilir. Bütün bütün tüketilinceye dek, epey zaman dayanan tüketim malları, pek uygun olarak birinci şekilde, tüketimi ya yakın ya da çabuk olan mallar öteki şekilde vergiye bağlanır. Araba vergisi ile altın ya da gümüş sofra takımı vergisi, birinci tarz vergi almanın, öbür tüketim ve gümrük resimlerinden çoğu da öteki tarz vergi almanın örnekleridir.

Temiz tutulan bir araba on, on iki yıl dayanır. Yapanın elinden çıkmadan, arabadan ilk ve son kez olmak üzere vergi alınabilir. Fakat satın alan için bir arabası olması ayrıcalığına karşılık yılda dört lira vermek, araba yapana bir çırpıda kırk ya da kırk sekiz lira fiyat fazlası (yani, o arabayı kullandığı sürece vergi için yapması olası masraf kadar bir tutar) ödemekten kuşkusuz daha elverişlidir. Bir altın ya da gümüş sofra takımı, aynı tarzda bir yüzyıldan çok dayanabilir. Her yüz onça altın ya da gümüş sofra takımı için yılda beş şilin, yani değerin aşağı yukarı yüzde birini ödemek, tüketiciye (fiyatı en az yüzde yirmi beş, otuz artıracak olan) otuz yıllık tutarını

ödeyerek bu uzun taksitten kurtulmaktan kuşkusuz daha kolay gelir. Evlere salınan çeşitli vergiler, yıldan yıla azar azar ödemelerle, evin ilk yapılmasına ya da satışına konulan eşit değerde ağır bir vergiye göre kuşkusuz daha rahat ödenir.

Tüccar peşin bir şey vermemek, fakat tüketici belli malları tüketmek için ruhsatiye karşılığı olarak yılda belli bir tutar ödemek üzere, bütün mallardan hatta tüketimi ya yakın ya daha çabuk olan mallardan, böylece vergi alınması, Sir

Matthew Decker'in herkesçe bilinen önerisi idi. Onun tasarımından da gözetilen amaç ithalat ve ihracattan bütün resimleri kaldırmak, dolayısıyla tacirin bütün sermayesini ve kredisini, bunların hiçbir kısmı vergilerin peşin olarak ödenmesi yoluna saptırılmadan, mal satın almada ve gemi ulaşımında kullanmasını mümkün kılmak ve böylece yabancı ticaretin ayrı ayrı bütün kollarını, özellikle taşıma ticaretini geliştirmekti.

Gelgelelim, tüketimi ya yakın ya daha çabuk olan mallardan böylece vergi alma tasarımı, öyle görülüyor ki, aşağıdaki dört önemli itiraza kapı açmaktadır. Birincisi, vergi çokluk konulmakta olduğu şekle göre eşitliğe daha aykırı düşer ya da başka başka yükümlülerin masrafına ve tüketimine pek o kadar iyi oranlanmamış olur.

Tüccarın hafif bira, şarap ve ispirtolu içkiler üzerinden peşin verdiği vergileri, sonunda başka başka tüketiciler, tam kendi tüketimleri oranında öderler. Ama vergi bu içkileri içmek üzere bir ruhsatiye satın alınarak ödenirse, az içen, tüketicisine oranla, fazla içenden çok daha ağır vergi vermiş olur. Çok konukseverlik gösteren bir aile, daha tek tük konuk ağırlayan bir aileye kıyasla çok daha hafif vergi vermiş olur. İkincisi, kimi malların tüketimi için yıllık, altı aylık ya da üç aylık bir ruhsatiyeye para verilerek vergi devşirilmesi şekli, çabuk tüketilen mallardan alınan vergilerin başlıca kolaylıklarından birini, yani taksitle ödemeyi pek azaltır.

Şimdi siyah biranın bir litresine ödenen üç buçuk peni bedelin içinde, malt, şerbetçi otu ve biradan alınan türlü vergiler, bunları peşin ödediği için biracının koyduğu olağanüstü kârla birlikte belki üç yarım peni kadar tutabilir. Bir işçi kendisini sıkmadan, bu üç yarım peniyi gözden çıkarabiliyorsa, bir litre siyah bira satın alır. Çıkaramıyorsa yarım litre ile yetinir. Tasarruf edilen metelik, kâr demek olduğuna göre de; ılımlılık üzere içmekle, böylece bir farthing (1/4 peni) kazanır. Vergiyi, gücünün yettiği tarzda ucun ucun ve gücünün yettiği zaman öder. Her ödeyiş tamamıyla isteğine kalmış olup, dilerse, ondan kaçınabilir. Üçüncüsü, bu tür vergiler, aşırı masrafı önleyici kanunlar olarak daha az etki yapar. Ruhsatiye bir kere satın alındı mı, alan kimse az da içse, çok da içse, vergisi aynıdır. Dördüncüsü; bir işçi böyle herhangi bir dönem içinde içtiği siyah biranın ayrı ayrı her bir ve yarım litrelik ölçeği üzerinden, şimdi pek ya da hiç tedirginlik duymaksızın ödediği kadar bir vergiyi yıllık, altı aylık ya da üç

aylık ödemelerle bir çırpıda verse, bu tutar kendisini çokluk fazlasıyla tedirgin eder. Dolayısıyla, açıkça görülüyor ki, bu vergi alış tarzı şimdiki hiçbir sıkıntı vermeyen şekilde elde edilene hemen hemen eşit bir geliri, yükümlülüğü çok sıkıntıya sokmadan hiçbir zaman üretemez. Ama birkaç ülkede, tüketimleri yakın ya da pek çabuk olan mallardan böylece vergi alınır. Çay içme ruhsatiyesi için, Felemenk'te, halk adam başına şunca para verir. Ekmeğin, çiftliklerle köylerde tüketileninden orada aynı şekilde devşirilen bir vergiyi daha önce söylemiştim.

Tüketim resimleri, özellikle, yurt içinde tüketilecek yerli mallara konulur. Bunlar herkesin en çok kullandığı birkaç çeşit mala konulur. Ne bu resimlere bağımlı mallar, ne de her mal çeşidinin bağımlı bulunduğu belli resim üzerinde hakkında hiçbir kuşku olamaz. Yukarıda anılan tuz, sabun, deri ve mumdan alınan dört resim ile, belki âdi camdan alınan resim hep hariç tutulmak şartıyla, bunların hemen hemen hepsi şatafat maddeleri dediğim mallara isabet eder.

Gümrük resimleri, tüketim resimlerine göre çok daha eskidir. Çok eski zamandan beri alışılmış ödemeleri göstermeleri dolayısıyla, bunların "âdet" anlamına gelen bir sözcük ile adlandırıldığı görülüyor. Aslında bunlar, öyle görülüyor ki, tacir kârlarından alınan vergiler sayılmıştır. Derebeylik kargaşalığı ile çalkalanan barbar dönemlerde, kasabaların bütün öbür ahalisi gibi, kişilikleri küçük görülüp kazançları kıskanılan tacirler, azatlı kölelere kıyasla biraz hallice sayılıyorlardı. Mülklerindeki kiracıların kazançlarının, kralca haraca bağlanmasına rıza göstermiş bulunan yüksek tabaka soylular, kayırılmasında çok daha az çıkarı bulunan bir insan tabakasının kazançlarından kralın aynı tarzda haraç almasını istemiyor değillerdi. Tacir kârlarının, doğrudan doğruya vergiye bağlanabilir bir konu olmadığı ya da, bütün bu tür vergilerde ödemenin eninde sonunda büyük bir ek ağırlıkla birlikte tüketicilerin başına kalması gerektiği, o bilgisizlik dönemlerinde anlaşılmış değildi.

Yabancı tacirlerin kazançlarına, İngiliz tacirlerinin kazançlarına kıyasla daha kötü gözle bakılıyordu. Dolayısıyla, onların kazançlarından, ötekilerin kazançlarına kıyasla daha ağır vergi alınması doğal idi. Yabancı tacirlerden alınan resimlerle, İngiliz tacirlerinden alınan resimler arasında, bilgisizlik yüzünden başlayan bu ayrım gözetme, tekel çabasıyla ya da kendi

tacirlerimize gerek iç gerek dış piyasada bir üstünlük kazandırmak için sürdürülmüştür.

Bu ayrım gözetmeden ötürü, eski gümrük resimleri her tür mallara, her zorunlu maddelere hem şatafat maddelerine ve ihraç edilen mallara olduğu kadar, ithal edilen mallara da eşitlik üzere konuldu. Öyle görülüyor ki, filan çeşit malların ticaretini yapanlar, bir ötekinin ticaretini yapanlardan niçin daha çok kayrılsınlar ya da ihracatçı tacir niçin ithalatçıdan daha çok kayrılsın, diye düşünülmüştü.

Eski gümrük resimleri üç kola ayrılmıştı. Bütün bunların başta geleni ve belki en eskisi, yünle deriden alınan resimlerdi. Bunun daha çok ya da tümüyle bir ihraç resmi olduğu görülüyor. İngiltere'de yünlü sanayisi kurulmaya başlayınca, yünlü kumaş ihracı dolayısıyla kral, yünden alınan, gümrük resimlerinin herhangi bir kısmını yitirmesin diye, yünlü kumaşlara o tür bir resim konuldu. Gümrük resimlerinin öbür iki kolu şunlardı: Birincisi, şaraba ton başına şunca olmak üzere konulduğu için, tonnage denilen bir resim; ikincisi, bütün öbür malların varsayılan değerlerine lira başına şunca olmak üzere konulduğu için poundage denilen bir resimdi. III. Edward'ın kırk yedinci saltanat yılında, belli resimlere bağımlı tutulan yünlüler, yapağılı postlar, deri ve şaraplar dışında ihraç ve ithal edilen bütün mallara, lira başına altı penilik bir resim konulmuştu. II. Richard'ın on dördüncü saltanat yılında, bu resim lira başına bir şiline çıkartıldı, fakat üç yıl sonra yeniden altı peniye indirildi. IV. Henry'nin ikinci saltanat yılında sekiz peniye ve aynı hükümdarın dördüncü saltanat yılında bir şiline çıkarıldı. O zamandan III. William'ın dokuzunca saltanat yılına değin, bu resim, lira başına bir şilin olarak sürüp gitti. Kralın tonnage ve poundage resimleri almasına genellikle bir tek ve aynı parlamento kararıyla müsaade edilerek, bunlara, Tonnage ve Poundage Akçalı Yardımı adı verildi. Poundage akçalı yardımı, öyle uzun süre lira başına bir şilin ya da yüzde beş olarak devam etti ki; gümrük dilinde bir akçalı yardım, bu tür yüzde beşlik genel bir resmin adı olmaya başladı. Şimdiki, Eski Akçalı Yardım denilen bu akçalı yardım, hâlâ II. Charles'ın on ikinci saltanat yılında konulan tarife cetveline göre alınagelmektedir. Bu resme bağımlı malların değerini, bir tarife cetveli aracılığı ile doğru şekilde anlamak yöntemi, söylentiye göre, I. James zamanından daha öncesine dek gitmektedir. III. William'ın dokuzuncu ve onuncu saltanat yıllarındaki kanunlarla konulan yeni akçalı yardım, çoğu mallardan alınan yüzde beş bir ek resimdi. Üçte

bir ve üçte iki akçalı yardım,; orantılı cüzlerini oluşturdukları yüzde beşlik bir başka resim vücuda getiriyorlardı. 1747 akçalı yardımı, çoğu mallardan alınan bir dördüncü; 1759 akçalı yardımı, belli bazı çeşit mallardan alınan bir beşinci yüzde beşlik resim oluşturuyordu. Bu beş akçalı yardımın yanı sıra kâh devletin sıkıntısını gidermek, kâh ülke ticaretini merkantilist sistem ilkelerine göre düzenlemek için, belli bazı çeşit mallara zaman zaman, türlü türlü daha başka resimler konulmuştur.

Bu sistem gitgide daha çok beğenilip benimsenmiştir. Eski akçalı yardım, ayrım gözetilmeksizin hem ihracata hem ithalata konulmuştu. Ondan sonraki dört akçalı yardım ve o zaman bu zaman belli kimi çeşit mallara ara sıra konulan öbür resimler, pek az istisnası ile, hep ithalata yüklenmiştir. Yurt içinde yetişen ve yapılan malların ihracına konulmuş olan eski resimlerden çoğu ya hafifletilmiş ya bütün bütün kaldırılmıştır. Çoğu hallerde kaldırılmıştır. Hatta kimisinin ihracına prim bile verilmiştir. Yabancı malların ithali halinde ödenen resimlerden kimi zaman tümünün ve çokluk bir kısmının, bunların ihracı halinde geri alınmasına müsaade edilmiştir. Eski akçalı yardım gereğince ithalata konulan resimlerin, ihraç halinde yalnızca yarısı geri alınmaktadır. Fakat sonraki akçalı yardımlarla ve öbür vergi yükümlülükleriyle konulan resimlerin hepsi, çoğu mallarda, aynı biçimde geri alınmaktadır. Böyle ihracın gitgide daha çok kayırılıp, ithalin engellenmesinin yalnız bir iki istisnası olmuştur. Bu istisnalar, özellikle kimi sanayinin gereçlerine ilişkindir. Sanayicilerimizle tacirlerimiz, bunların kendilerine kabil olduğu kadar ucuza, başka ülkelerdeki rakipleriyle hasımlarına, imkân ölçüsünde pahalıya gelmesini isterler. Bu yüzden, yabancı malı gereçlerini, örneğin İspanya yününün, ketenin ve yıkanmamış ipliğin resimsiz olarak ithaline kimi zaman müsaade edilmektedir. Yurt içinde yetişen gereçler ile sömürgelerimiz ürünlerinden olanların ihracı bazen yasak edilmiş, bazen daha yüksek resimlere bağımlı tutulmuştur. İngiliz yününün ihracı yasak edilmiştir. Kanada ile Senegal'i fetheden Büyük Britanya, kunduz postlarının, kunduz kılının, Arap zamkının hemen hemen tekeline sahip olduğu için, bu malların ihracı daha yüksek resimlere bağımlı tutulmuştur.

Büyük halk topluluğunun gelirine, ülke toprağı ile emeğinin yıllık ürününe, merkantilist sistemin pek elverişli olmadığını, bu İnceleme'nin dördüncü kitabında göstermeye çalıştım. Bu sistem, öyle görülüyor ki,

hükümdar gelirinin, hiç değilse gümrük resimlerine dayandığı kadarı için, daha elverişli olmuş değildir.

O sistemden ötürü, birkaç mal çeşidinin ithali, bütün bütün yasak edilmiştir. Bu yasak, ithalcileri kaçakçılık etmek zoru altında bırakarak, o malların ithalini kimi hallerde büsbütün önlemiş, öbürlerinde de pek azaltmıştır. Yabancı malı yünlülerin ithaline baştan aşağı engel olmuş, yabancı malı ipeklilerle kadifelerin ithalini ise pek azaltmıştır. Her iki halde de, bu tür ithalden devşirilebilecek olan gümrük gelirini tümüyle hiçe indirmiştir.

Ayrı ayrı birçok çeşit yabancı malın Büyük Britanya'daki tüketimini kösteklemek için bunların ithaline konulan yüksek resimler, çoğu hallerde kaçakçılığı özendirmeye yaramakla kalmış ve her durumda, gümrük gelirini daha ılımlı resimlerin sağlayabileceği miktardan aşağıya düşürmüştür. Dr. Swift'in "gümrüğün kâr cümlesinde[490] iki iki daha dört edeceğine, kimi zaman yalnızca bir eder" yollu sözü, merkantilist sistem vergiyi bize çoğu halde bir gelir aracı olarak değil, tekel aracı olarak kullanmayı belletmese, hiç konulamayacak türden ağır resimler için yerden göğe dek haklıdır.

Yerli ürün ve mamullerin ihracı halinde kimi zaman verilen primlerle, çoğu yabancı malların yeniden ihracı halinde geri ödenen resimler, birçok hilelere ve kamu gelirine herhangi bir başka kaçakçılığa oranla daha çok yıkım olan bir kaçakçılık türüne yol açmıştır. Primi ya da geri verilen resmi elde etmek için kimi zaman malın gemiye yükletilip denize yollandığını, ama çok geçmeden de ülkenin bir başka yerinde gizlice karaya çıkarıldığını herkes bilir. Bu çoğu hileli olarak alınan primlerin ve geri ödenmiş resimlerin, gümrükler gelirinde açtığı gedik çok büyüktür. 1755 Ocak'ının 5'inde sona eren yıl içinde, gümrüklerin gayrı safi hasılatı 5.068.000 İngiliz lirası tutuyordu. Bu gelirden ödenen primler, zahireye o yıl prim verilmediği halde, 167.800 lira tutuyordu. Geri alınan resimlere ilişkin belge ve şehadetnamelere göre geri verilen resimler 2.156.800 lirayı buluyordu. Primler ve geri verilen resimler bir arada, 2.324.600 lira tutuyordu. Bu eksilişler sonucunda, gümrüklerin geliri, yalnızca 2.743.400 lira ediyordu. Aylıklarla başkaca geçici giderler şeklindeki yönetim masrafı için, bundan 287.900 lira düşülmekle, o yıl gümrüklerin safi geliri 2.455.500 lira olarak ortaya çıkar. Böylece yönetim masrafı, gümrüklerin gayrı safi geliri üzerinden yüzde beşle altı arası, prim ve geri verilen resim

olarak ödenip gidenler düşüldükten sonra arta kalanın da yüzde onundan biraz fazla tutar.

Hemen hemen bütün ithal edilen mallara ağır resimler konulmuş bulunduğundan, ithalatçı tacirlerimiz, ellerinden geldiğince çok mal kaçırıp gümrük defterine imkân ölçüsünde az yazdırırlar. İhracatçı tacirlerimiz ise, kâh çalım satmak ve kendilerine, resim ödemeyen malların ticaretini yapan büyük tüccar süsü vermek için, kâh bir prim kazanmak ya da resim geri almak için, gümrük defterine, tersine, ihraç ettiklerinden fazla yazdırırlar. Bu türlü türlü oyunlar yüzünden, gümrük defterlerinde, ihracatımız ithalatımızı çok aşkın görünür de, ulusal refahı ticaret dengesi dedikleri şeyle ölçen politikacılar, tarife sığmaz bir avunma bulurlar.

Özel olarak bağışık tutulmadıkça (ve bu tür bağışıklıklar pek çok değildir) ithal olunan bütün mallar, bazı gümrük resimlerine bağımlıdır. Tarife cetvelinde anılmayan kimi mallar ithal edilirse, ithalcinin yeminine göre her yirmi şilinlik değer üzerinden 4 şilin 9 9/20 peni, yani yaklaşık beş akçalı yardım ya da beş poundage resmi hesabıyla vergi alınır. Tarife cetveli son derece geniş kapsamlıdır; çoğu az kullanılan ve bundan ötürü herkesin bilmediği pek çok çeşit maddeyi teker teker sayar. Belli bir mal çeşidinin hangi madde içinde sınırlandırılması ve dolayısıyla ne resim ödemesi gerektiğinin çoğu kez belli olmayışı bu yüzdendir. Bu konudaki yanılgılar kimi zaman gümrük memurunun ocağına incir diker; ithalatçıyı çoğu kez bir sürü zahmete ve masrafa sokar, çileden çıkartır. Dolayısıyla açıklık, kesinlik ve belirlilik noktasından, gümrük resimleri, tüketim resimlerine göre çok aşağı kalır.

Herhangi bir topluluğun çoğu üyelerinin kamu gelirine kendi masrafları oranında katılmaları için, öyle görülüyor ki, o masrafın her bir kaleminden vergi alınmasına gerek yoktur.

Tüketim resimlerinden toplanan gelirin, yükümlülere gümrük resimleriyle devşirilen gelir kadar eşitlik üzere isabet ettiği varsayılır; tüketim resimleri yalnızca en genel biçimde kullanılıp tüketilen birkaç maddeye konulmuştur. Birçok kimse, doğru yönetildiğinde, kamu geliri hiçbir kayba uğramamak ve dış ticaret çok fayda görmek üzere gümrük resimlerinin aynı tarzda yalnız birkaç maddeyle sınırlanabileceği düşüncesini ileri sürmüştür.

Büyük Britanya'da en genel biçimde kullanılıp tüketilen yabancı maddeler, şimdi öyle görülüyor ki, genellikle yabancı malı şaraplarla konyaklardan, Amerika ile Batı Hint Adaları'nın –şeker, rom, tütün, hindistan cevizi vb. gibi– bir takım ürünlerinden; Doğu Hint ülkelerinin –çay, kahve, porselen, her türlü baharat, çeşit çeşit manifatura eşyası, vb. gibi– kimi ürünlerinden oluşmaktadır. Gümrük resimlerinden elde edilen gelirin çoğunu, şimdi belki bu türlü türlü maddeler sağlamaktadır. Yabancı mamuller üzerinde şimdi yürürlükte kalan vergiler –yukarıdaki listede bulunanların bir kaçından alınan vergileri bir yana bırakırsanız– büyük kısmı bakımından gelir kastıyla değil, tekel amacıyla ya da iç piyasada bizim tacirlere üstünlük sağlamak için konulmuştur. Yasakların hepsi kaldırılıp, bütün yabancı mamuller, her madde üzerinden kamuya en büyük gelir getirebildiği tecrübe ile anlaşılan ılımlı vergilere bağımlı tutularak, işçilerimiz, iç piyasada yine epey üstünlüğe sahip olabilirler ve bir kısmı hükümete şimdi hiç gelir getirmeyen, bir kısmı ise pek önemsiz gelir getiren birçok madde pek büyük bir gelir sağlayabilir.

Yüksek vergiler, kâh vergi alınan malları azaltmak, kâh kaçakçılığı özendirmek yolundan, çokluk, hükümete daha ılımlı vergilerle elde edilebilecek olana göre daha az gelir getirirler.

Gelirdeki düşüş tüketimdeki azalıştan ileri geldiğinde, bunun ancak bir tek çaresi olabilir: O da, verginin indirilmesidir.

Gelirdeki düşüş, kaçakçılığın özendirilmesinden ötürü oldu mu, buna belki iki şekilde, ya kaçakçılık hevesini azaltmak ya kaçakçılığın güçlüğünü artırmakla çare bulunabilir. Kaçakçılık hevesi, ancak verginin indirilmesiyle azaltılabilir; kaçakçılığın güçlüğünü artırmak ise ancak, kaçakçılığı önleyebilecek en uygun yönetim sistemini kurmakla kabil olabilir.

Kaçakçının iş çevirmesini, tüketim resmi kanunlarının, gümrük kanunlarına kıyasla çok daha etkili olarak durdurup güçleştirdiği, öyle sanıyorum ki, tecrübeyle görülmektedir. Gümrüklerde bu birbirinden farklı resimlerin özelliği elverdiği kadar tüketim resmi yönetimine benzer bir yönetim yöntemi ortaya koyarak, kaçakçılık pek çok zorlaştırılabilir. Çok kimseler, bu değişikliğin pek kolay gerçekleştirilebileceğini düşünmüşlerdir.

Bir takım gümrük resimlerine bağımlı malları ithal eden kimsenin, dilediği gibi o malları ya kendi özel mağazasına taşımak, ya da masrafı ister kendine ister devlete ait olmak üzere tedarik edilen, fakat anahtarı gümrük memurunda duran ve o hazır olmadıkça hiç açılmayan bir mağazada bırakmak hakkı olmasına müsaade edilsin, denmiştir. Tacir malları kendi özel mağazasına götürürse, resimler hemen ödenmeli ve bir daha geri alınmamalı; mağazadaki mal miktarının, resmi verilen mal miktarına ne derece uyduğunu soruşturmak için, bu mağaza, gümrük memurunun her zaman ziyaretine ve yoklamasına bağımlı tutulmalıdır. Malları devletin mağazasına taşırsa, yurt içinde tüketilmek üzere oradan çıkarılıncaya değin resim ödenmeli; ihraç edilmek üzere çıkartıldığı takdirde gerçekten ihraç edileceğine ilişkin yeter kefalet her zaman verilmek şartıyla mallar, resimden bağışık olmalıdır. Bu belli malların toptan ya da perakende ticaretini yapan tüccar, gümrük memurunun ziyaretine ve yoklamasına her zaman bağımlı tutulmalı ve dükkânlarında ya da mağazalarında bulunan tüm miktarın resminin ödenmiş olduğunu yöntemine uygun tasdiknamelerle kanıtlamak zorunda bulunmalıdır.

İthal edilen romdan, tüketim resmi adı altında alınan resimler şimdi böylece devşirilmekte olup, aynı yönetim yöntemi belki, ithal edilen mallardan alınan bütün resimleri kapsamına alabilir. Elverir ki, bu resimler de tüketim resimleri gibi, hep en genel biçimde kullanılıp tüketilen birkaç mal çeşidi ile sınırlansın. Şimdi olduğu gibi, hemen hemen her türlü malı kapsamına alırsa, yeter genişlikte devlet mağazaları kolay kolay bulunamaz. Pek nazik türden ya da korunması çok özen ve dikkat isteyen malları ise, tacir kendininki dışında herhangi bir başka mağazaya esenlikle emanet edemez.

Epey almış yürümüş bir kaçakçılık, enikonu yüksek resimler varken bile bu tür bir yönetim sistemi aracılığıyla önlenebilirse ve verginin hep bir gelir aracı olarak kullanılıp hiçbir zaman tekel aracı gibi kullanılmaması şartıyla, her resim, devlete hangi şekilde en çok gelir getirmesi olası ise, ona göre ara sıra yükseltilir ya da alçaltılırsa; o zaman hiç değilse gümrüklerin şimdiki safi geliri kadar bir gelirin, en genel biçimde kullanılıp tüketilebilen yalnızca birkaç çeşit malın ithalinden alınan resimlerle elde edilebilmesi ve böylece, gümrük resimlerinin tüketim resimleri derecesinde sadeliğe, kesinliğe ve belirliliğe kavuşabilmesi olasılık dışı gözükmez.

Sonradan tekrar karaya çıkartılıp, yurt içinde tüketilen yabancı malların yeniden ihracı halinde geri verilen resimler yüzünden kamu gelirinin şimdi uğradığı kayıptan, bu yöntem sayesinde toptan kurtulunur. Kendi başına pek çok tutacak olan bu tasarrufa ek olarak yerli ürünün ihracı halinde verilen bütün primler (bu primlerin, gerçekte eskiden peşin ödenmiş bazı tüketim resimlerinin geri alınması demek olmadığı bütün hâllerde) kaldırılırsa, bu tür bir değişiklikten sonra, gümrüklerin safi geliri, hiç kuşkusuz eskiden herhangi bir zamanda ulaşmış bulunduğu kerteye tamamıyla ulaşabilir.

Bu tür bir sistem değişikliği ile kamu geliri kayba uğramıyorsa, ülke ticaretiyle imalatı kuşkusuz pek büyük faydalar sağlar. Ötekilerle kıyaslanamayacak kadar çok olan, vergiye bağlanmamış mallara ait ticaret tümüyle serbest kalır ve imkân içindeki her üstünlük elinde olarak cihanın her yanı ile alışveriş yapılabilir. Bu mallar arasına, yaşam için zorunlu bütün maddeler ve bütün sanayi gereçleri girer. Yaşam için zorunlu maddelerin serbest ithalatı, bunların iç piyasadaki ortalama parasal fiyatını indirdiği kadar, emeğin parasal pahasını düşürür, ama onun gerçek ödülünü hiçbir bakıma eksiltmez. Paranın değeri, satın alacağı yaşam için zorunlu maddelerin miktarı ile orantılıdır. Yaşam için zorunlu maddelerin değeri ise onlara karşılık elde edilebilecek para miktarına hiç bağlı değildir. Emeğin parasal pahasındaki inişin yanı sıra, yerli mamullerin hepsinin fiyatında ister istemez oranda bir düşüş olur. Yerli mamuller, böylece bütün yabancı piyasalarda biraz üstünlük kazanır. Ham maddelerin serbest ithalinden ötürü, kimi mamullerin fiyatı daha da büyük oranda düşer. Ham ipek Çin'le Hindistan'dan resimsiz getirtilebilse, İngiltere'de ipekli sanayicileri, mallarını gerek Fransa'nın gerek İtalya'nınkilere göre çok ucuza satıp onların müşterilerini ele geçirebilirler. Yabancı ipeklilerle kadifelerin ithalini yasak etmeye gereksinme kalmaz. Mallarının ucuz olması, işçilerimizin hem iç piyasayı elde tutmalarını sağlama bağlar hem de yabancı pazar üzerinde onlara pek büyük bir egemenlik sağlar. Vergi alınan mallar üzerindeki ticaret bile, şimdikine göre çok daha kazançlı şekilde yapılır. Bu mallar, ihraç edilmek üzere devlet mağazasından dışarı çıkarılırsa, bu takdirde bütün vergilerden bağışık tutuldukları için, bunların ticareti tümü ile serbest olur. Bu sistemde, her tür mala ilgili taşıma ticareti, kabil olan her tür kazançtan yararlanır. Bu mallar mağazadan, yurt içinde tüketilmek üzere çıkarılırsa, malını ya bir tüccara ya bir tüketiciye satmak fırsatı buluncaya değin vergiyi peşin vermek zorunda olmadığından;

ithalatçının, bunu ithal sırasında peşin ödemek zorunda kaldığı takdirde satacağına kıyasla daha ucuza bırakmak her zaman kesesine elverebilir. Hatta vergiye bağımlı mallara ait olan yabancı tüketim ticareti de, böylece, aynı vergilerle şimdikine göre çok daha kazançlı şekilde yapılabilir.

Sir Robert Walpole'un ünlü tüketim vergisi tasarımı, şarapla tütün üzerinde, şurada düşünülenden pek farklı olmayan bir yöntem kurulmasını amaçlıyordu. Doğrusu o sırada parlamentoya sunulan tasarıda bu iki mal vardı ama, genellikle bunun, aynı türden daha geniş bir plana başlangıç olmasının amaçlandığı sanılıyordu. Fesatçılık[491] kaçakçı tacirlerin çıkarı ile el ele verince, tasarı aleyhine pek haksız olmakla birlikte öyle şiddetli bir patırtı koptu ki, bakan onu bırakmayı uygun buldu. Yine o tür bir gürültü çıkmasın korkusuyla, haleflerinden hiçbirinin tasarıyı yeniden ele almayı gözleri tutmamıştır.

Yurtiçinde tüketilmek için ithal edilen yabancı şatafat maddelerinden alınan resimler, kimi zaman yoksulların üstüne kalmakla birlikte, özellikle varlığı orta ya da ortadan yukarı olan halkın üstüne kalır. Örneğin, yabancı şaraplarla kahve, çikolata, çay, şeker vb.'den alınanlar o tür resimlerdir.

Yurt içinde tüketilecek, yerli işi ucuz şatafat maddelerinden alınan resimler, eşitliğe pek uygun olarak, her tabaka halka kendi masrafları oranında isabet eder. Malt, şerbetçiotu, bira ve hafif biradan alınan resimleri, yoksullar kendi tüketimleri üzerinden, zenginler hem kendilerinin hem uşaklarının tüketimi üzerinden öderler.

Şurası dikkate değer ki, aşağı halk tabakalarının ya da ortanın aşağısındakilerin tüm tüketimi, her ülkede gerek miktar gerek değer bakımından, orta ve ortanın üstü tabakaların tüketimine oranla çok daha fazladır. Aşağı tabakaların tüm masrafı, üst tabakaların tüm masrafına oranla çok daha fazladır. Önce her ülkenin hemen hemen bütün sermayesi, üretken emeğin ücreti olarak, her yıl halkın alt tabakaları arasında üleşilir. İkincisi, gerek arazi kirasından gerek sermaye kârlarından doğan gelirin büyük bir kısmı, her yıl uşaklarla üretken olmayan öbür işçilerin ücretleri ve geçimliği şeklinde, aynı tabaka arasında paylaşılır. Üçüncüsü, bir kısım sermaye kârları, aynı tabakanın ufak sermayelerinin çalıştırılmasından üreyen bir gelir halinde, o tabakaya ait olur. Her tür küçük dükkâncı, tacir ve perakendecilerin her yıl ettikleri kârların toplamı her yerde pek büyük olup, yıllık üretimin çok büyük bir payını oluşturur. Dördüncüsü ve

sonuncusu, bir kısım arazi geliri de aynı tabakaya aittir. Büyük bir kısmı, orta tabakanın biraz aşağısında bulunanların; (bazen sıradan ırgatların elinde bir iki acre'lık toprak mülkü bulunduğu için) ufak bir kısmı da, hatta en aşağı tabakanındır. Dolayısıyla bu aşağı tabakalardan halkın, teker teker bakılınca masrafı pek az olmakla birlikte, ortaklaşa ele alındığında, masrafın tümü, toplumun tüm masrafının hep en büyük parçasını oluşturur. Çünkü ülke toprağıyla emeğinin yıllık üretiminden, yukarı tabakaların tüketimi için geriye kalan, yalnız miktarca değil, değerce de her zaman çok daha azdır.

Dolayısıyla, masraftan alınan vergilerden, çokluk halkın yukarı tabakalarının masrafına, yani yıllık üretiminin küçük parçasına isabet eden vergilerin, gerek ayrım gözetilmeksizin her sınıf halkın masrafına ya da hatta başlıca aşağı tabakaların masrafına isabet eden vergilere, gerekse yıllık üretimin ayrım gözetilmeksizin tümüne ya da başlıca büyük kısmına isabet eden vergilere kıyasla daha az verimli olması muhtemeldir. Nitekim masraftan alınan türlü türlü bütün vergiler içinde, hiç biriyle karşılaştırılamayacak kadar verimlisi, yurt içinde yapılan ihtımarlı ve ispirtolu içkilerin gereçlerinden ve yapımından alınan tüketim resmidir. Tüketim resminin bu kolu fazlasıyla, belki de özellikle, halk tabakasının masrafına isabet eder. 1775 Temmuzu'nun 5'inde sona eren yıl içinde, tüketim resminin bu kolunun gayrı safi hasılatı, 3.341.837 İngiliz lirası, 9 şilin, 9 peni tutuyordu.

Bununla birlikte, hep hatırda tutulmalıdır ki, her zaman vergi alınması gereken, aşağı halk tabakasının zorunlu masrafı değil, şatafat masrafıdır. Aşağı tabakanın, zorunlu masrafından alınan bir verginin ödenmesi, sonunda, tümü ile halkın üst tabakalarına kalır; yıllık üretimin büyük parçasına değil, küçük parçasına isabet eder. Bu tür bir vergi, bütün hallerde ya emek ücretlerini artırmak ya emeğe karşı talebi azaltmak gerekir. Verginin ödenmesini, eninde sonunda halkın üst tabakalarına yüklemeden, emek ücretlerini yükseltemez. Eninde sonunda bütün vergileri ödemesi gereken mali kaynağı, yani ülkenin toprağı ile emeğinin yıllık hasılasını eksiltmeksizin emek talebini azaltamaz. Bu tür bir verginin emeğe karşı olan talebi ne hale düşürmüş olursa olsun, ücretleri o halde vergi bulunmadığı takdirde olabileceklerine oranla hep daha çok yükseltmesi gerektir. Ücretlerdeki bu artışın ödenmesi yükümlülüğünün ise, sonuçta, her halde halkın üst tabakalarına kalması gerekir.

Satış için değil de, özel ihtiyacı karşılamak üzere yapılan ihtımarlı içkilerle imbikten çekilen ispirtolu içkiler, Büyük Britanya'da hiçbir tüketim resmine bağımlı tutulmaz. Amacı, özel yaşamı içindeki aileleri tahsildarın tatsız ziyaretinden ve yoklamasından kurtarmak olan bu bağışıklık, bu resimlerin, çoğu kez yoksullara değil, zenginlere daha az yük olmasına sebep olur.

Özel ihtiyacı karşılamak için imbikle içki çekildiği, ara sıra olsa bile, gerçekte pek sık olmaz. Gelgelelim, taşrada, çoğu orta halli ailelerle zengin ve büyük ailelerin hemen hemen hepsi, biralarını kendileri yaparlar. O nedenle sert bira, bunlara, sıradan bira yapımcısına oranla varil başına sekiz şilin aşağı mal olur. Çünkü bira yapımcısının hem vergi hem peşin olarak ettiği bütün öteki masraflar üzerinden kâr sağlaması gerekir. Demek ki, bu tür ailelerin biralarını, aynı nitelikteki herhangi bir içkiyi halk tabakasının içebildiğine kıyasla hiç değilse varili dokuz on şilin ucuza içebilmesi lazımdır. O halk tabakası ki, nerede olsa birasını, bira fabrikasından ya da meyhaneden azar azar satın almak daha işine gelir. Yine, özel yaşamı içindeki bir ailenin kendi ihtiyacı için çimlendirilmiş biralık arpa[492] da, vergi tahsildarının ziyaretine ve yoklamasına uğramaz. Ama bu takdirde ailenin, adam başına toptan yedi şilin altı peni vergi ödeyip kırışarak sulh olması gerekir. Yedi şilin altı peni, on kile çimlenmiş arpanın tüketim resmine denktir. İçkiye düşkün olmayan bir ailenin, kadın erkek, çoluk çocuk bütün üyelerinin ortalama olarak tüketebileceği miktar, tutsa tutsa bunca tutar. Taşraya yaraşır ikramların çok olduğu, zengin ve büyük ailelerde ise, aile bireylerinin tükettiği çimlenmiş arpa ile yapılan içkiler, evde içilen içkinin pek küçük bir kısmını oluşturur. Ancak ya bu kırışmaca ya başka nedenler dolayısıyla, özel ihtiyacı karşılamak için arpadan malt yapmak, pek, bira yapmak kadar âdet değildir. Özel ihtiyaçları için bira yapanların ya da imbikten içki çekenlerin o tür bir kırışma parası ödemeye bağımlı tutulmayışlarına haklı bir neden düşünmek güçtür.

Çimlendirilmiş arpadan çok daha hafif bir vergi alınarak, çimlendirilmiş arpa, bira ve hafif biradan alınan bütün ağır vergilerle şimdi toplanan gelire kıyasla daha fazlasının devşirilebileceği sık sık söylenmiştir. Çünkü bir bira fabrikasında maliye gelirine hile karıştırmak için, malt fabrikasındakine göre çok daha büyük fırsatlar vardır ve özel ihtiyaçları için içki yapanlar, bütün resimlerden ya da resim yerine kırışma akçası ödemekten

bağışıktırlar. Özel ihtiyaçları için biralık arpa çimlendirenlerde ise bu yoktur.

Londra'da, siyah bira yapılan fabrikada, çimenlenmiş arpanın çeyrek kantarından çoğu kez iki buçuk varilden fazla, bazen üç varil siyah bira çıkarılır. Çimenlenmiş arpadan alınan türlü vergiler, çeyrek kantar başına altı şilin, sert bira ile hafif biradan alınanlar ise varil başına sekiz şilin tutar. Onun için, siyah bira yapılan fabrikada malt, bira ve hafif ihtımarlı biradan alınan çeşitli vergilerin tutarı, çeyrek kantar malttan elde edilen hasılat üzerinde, yirmi altı şilinle otuz şilin arasındadır. Her zamanki taşra satışları için bira çıkaran taşra fabrikalarında, çeyrek kantar malt ile iki varilden aşağı sert ve bir varilden aşağı hafif bira yapıldığı seyrektir; çokluk, iki buçuk varil sert bira yapılır. Hafif biradan alınan türlü vergiler, varil başına bir şilin dört peni tutar. Demek ki, taşradaki bira fabrikalarında malt, bira ve hafif biradan alınan türlü vergiler, çeyrek kantar malttan elde edilen hasılat üzerinde, pek seyrek olarak yirmi üç şilin dört peniden aşağı düşer; çokluk, yirmi altı şilin tutar. Şu halde, bütün krallık ülkesi ortalama olarak alınırsa, malt, bira ve hafif biradan alınan resimlerin tüm tutarı, çeyrek kantar malttan elde edilen hasılat üzerinde, yirmi dört ya da yirmi beş şilinden aşağı tahmin edilemez. Gelgelelim, deniyor ki, bira ile hafif biradan alınan bütün çeşit çeşit resimler kaldırılıp, malt vergisi üç katına ya da maltın çeyrek kantarı başına altı şilinden on sekiz şiline çıkartılarak, şimdi bütün bu daha ağır vergilerle elde edilmekte olana oranla daha büyük bir gelir, o bir tek vergiden sağlanabilecekti.

	İngiliz Lirası	Şilin	Peni	
1772'de eski malt vergisi	722.023	11	11	getirmiştir.
Ek vergi.............	356.776	7	9 3/4	«
1773'te eski vergi	561.627	3	7 1/2	«
Ek vergi.............	278.650	15	3 3/4	«
1774'te eski vergi	624.614	17	5 3/4	«
Ek vergi.............	310.745	2	8 1/2	«
1775'te eski vergi	657.357	0	8 1/4	«
Ek vergi.............	323.785	12	6 1/4	«
	3.835.580	12	0 3/4	
Bu dört yılın ortalaması	958.895	3	0 3/16	
1772'de taşradaki tüketim vergisi	1.243.128	5	3	getirmiştir.

Londra Bira Fabrikaları	408 406	17	10 1/2	«
1774'te taşradaki tüketim vergisi	1.246.373	14	5 1/2	«
Londra Bira Fabrikaları	320.601	18	0 1/4	«
1775'te taşradaki tüketim vergisi	1.214.583	6	1	«
Londra Bira Fabrikaları	463.670	7	0 1/4	«
	6.547.832	19	2 1/4	

Bu dört yılın ortalaması	1.636.958	4	9 1/2
Buna malt vergisinin ortalaması olan	958.895	3	0 3/16 eklenince
Bu ayrı ayrı vergilerin tümü	2.595.853	7	9 10/11 tutar.

Fakat, malt vergisi üç katına ya da maltın çeyrek kantarı başına altı şiline çıkarılmakta, bu bir tek vergi	2.876.685	9	0 9/16 getirir.
Bu, yukarıdaki toplamı	280.832	1	2 14/16 aşan bir tutardır.

Eski malt vergisi gerçekte, elma şarabının büyük fıçısı[493] başına dört şilinlik bir vergiyi, sert biranın varili başına on şilinlik bir başka vergiyi kapsar. 1774'de, elma şarabından alınan vergi, topu topu 3.083 lira 6 şilin 8 peni getirmişti. Belki o yıl, elma şarabından alınan çeşit çeşit bütün vergiler alışılana kıyasla daha az hasılat getirdiğinden, tutarı her zamankinden biraz eksik oldu. Sert biradan alınan vergi çok daha ağır olmakla birlikte, bu içki daha az tüketildiği için, vergi hasılatı daha da azdır. Ama bu iki verginin alışılan tutarı ne olursa olsun, denk gelmeleri için, taşra tüketim resmi denilen verginin içine; birincisi, elma şarabının fıçısı başına altı şilin sekiz penilik eski tüketim resmi; ikincisi, koruk suyunun fıçısı başına yine altı şilin sekiz penilik bir vergi; üçüncüsü, sirkenin fıçısı başına sekiz şilin dokuz penilik bir başka vergi; sonuncusu olarak da, bal şarabının ya da likörünün galonu başına on bir penilik bir dördüncü vergi girmektedir. Bu çeşitli vergilerin hasılatı, elma şarabı ile keskin biraya (yıllık malt vergisi adıyla) konulan resimlerin hasılatına denk gelip, ihtimal ki artar bile.

Malt, yalnız bira yapmakta değil, derecesi düşük şaraplarla ispirtolu içkilerin yapılmasında da tüketilir. Malt vergisi, çeyrek kantar başına on sekiz şiline çıkartılsa, gereçlerinin herhangi bir kısmı malt olan, şarabın ve ispirtolu içkilerin bu düşük dereceli belli çeşitlerine konulan türlü tüketim resimlerinde bir indirim yapmak gerekebilir. Malttan yapılmış ispirtolu içkiler adı verilen içkilerde, çokluk gereçlerin ancak üçte biri çimlenmiş arpadır. Geri kalan üçte iki ya ihtımar ettirilmemiş arpa ya da üçte bir arpa,

üçte bir buğdaydır. Malttan ispirtolu içkiler yapılan fabrikada, kaçakçılık için gerek fırsat gerek özenme hem bira fabrikasındakine hem malt fabrikasındakine kıyasla çok daha fazladır. Kaçakçılık fırsatı, malın hacimce ufak, değerce büyük olmasından; kaçakçılığa özenme ise, ispirtolu içkilerin galonu başına 3 şilin 10 2/3 peniyi bulan resimlerin, aşırı yüksekliği yüzündendir.[494] Malttan alınan resimler çoğaltılıp içki fabrikasından alınanları azaltılmak, kaçakçılık için hem fırsat hem ayartma nedenleri azalır. Bu ise gelirin büsbütün artmasına sebep olabilir.

Büyük Britanya'nın siyasal tutumu epey zamandır, halk tabakasının sağlığını zedelemek ve ahlakını bozma eğiliminde oldukları varsayımından ötürü ispirtolu içkilerin tüketimini tavsatmak olmuştur. Bu tutuma göre, içki yapan fabrikalardan alınan vergilerdeki indirim, herhangi bir bakıma o içkilerin fiyatını düşürecek kadar çok olmamalıdır. Bir yandan ispirtolu içkiler her zamanki kadar pahalı kalabilirken, öte yandan sağlığa yarayan ve kuvvet veren bira ve hafif bira gibi içkiler fiyatça epey düşürülebilir. Böylece halk, şimdi en çok sızladığı yüklerin birinden kısmen kurtulmuş olur; aynı zamanda, maliyenin geliri hatırı sayılacak kadar artabilir.

Dr. Davenant'ın, şimdiki tüketim resimleri sistemindeki bu değişikliğe karşı olan itirazları yersiz gibi gözükür. Bu itirazlar şunlardır: Vergi şimdi olduğu gibi malt yapanın, bira yapanın ve perakendecinin kârları arasında epey eşitlik üzere bölüşüme uğrayacak yerde, kâra etkisi bakımından, tümü ile malt yapanın kârına isabet edecektir; malt yapan vergi tutarını, içki yapanla perakendecinin, içkilerinin fiyatına eklemeleri şeklinde davranak maltının fiyatını artırmakla kolayca geri alamayacaktır ve çimlenmiş arpadan böyle ağır bir vergi alınması, arpa ekilen arazinin rantı ile kârını azaltabilecektir.

Yörenin öbür zanaatlarıyla hep bir düzey de bulunmak gereken, herhangi belli bir zanaatın kâr kertesini, hiçbir vergi uzun bir dönem için düşüremez. Şimdiki malt, bira ve hafif bira resimleri, bu malların ticaretini yapanların kârlarına dokunmaz. Bunların hepsi, vergiyi, mallarının fiyatını artırma şeklinde ek bir kârla birlikte geri alırlar. Gerçi bir vergi, konulduğu malları, onların tüketimini azaltacak kadar pahalandırabilir. Ama malt, malttan yapılan içkiler için tüketilir. Maltın çeyrek kantarından alınan on sekiz şilinlik bir vergi ise bu içkileri, yirmi dört yirmi beş şilin tutan çeşitli vergilerin şimdi pahalılaştırdığına kıyasla pek daha çok pahalılaştıramaz.

Tersine, ihtimal ki bu içkiler ucuzlar; tüketimlerinin çoğalması, azalmasına nazaran daha muhtemel olur.

Malt yapanın, malt fiyatını artırma şeklinde sekiz şilini geri almasının, şimdi, içki yapanın yirmi dört ya da yirmi beş, bazen otuz şilini, içkisinin fiyatını artırma şeklinde geri almasına göre niçin daha güç olduğunu kavramak pek kolay değildir. Gerçekte; malt yapan altı şilinlik bir vergi vermek zorunda kalır. Gelgelelim, içki yapan, içki yaptığı maltın her çeyrek kantarı başına şimdi peşin olarak yirmi dört ya da yirmi beş, bazen otuz şilinlik bir vergi vermek zorundadır. Malt yapanın daha hafif bir vergiyi peşin vermesi, içki yapanın şimdi daha ağır bir vergiyi peşin vermesinden daha sıkıntılı olamaz.

Malt yapan, ambarlarında her zaman (satılması, içki yapanın mahzenlerinde çokluk sakladığı bira ve hafif bira stokuna nazaran pek daha uzun zaman isteyen) bir malt stoku bulundurmaz. O nedenle, malt yapan parasının kazancını, çoğu kez öbürü kadar tezlikle elde edebilir. Fakat daha ağır bir vergiyi peşin ödemek zorunda bulunması yüzünden, malt yapan her ne tedirginliğe uğruyorsa; kendisine şimdi içki yapana çokluk açılan krediye kıyasla birkaç ay daha uzun vadelisi açılarak, bu tedirginliğe kolayca çare bulunabilir.

Arpa talebini azaltmayan hiçbir şey, arpa ekilen arazinin rantını ve kârını düşüremez. Gelgelelim, bira ve hafif bira haline getirilen çeyrek kantar malttan alınan resimleri, yirmi dört ve yirmi beş şilinden on sekiz şiline indiren bir sistem değişmesinin, o talebi artırması, artırmamasına oranla daha olasıdır. Kaldı ki, arpa ekilen arazinin rantı ile kârı, o arazi kadar bitek ve iyi işlenmiş arazinin rantıyla kârına hep hemen hemen eşit olmak gerekir. Rant ile kâr ondan aşağı olursa, arpa ekilen arazinin bir kısmı, çok geçmeden bir başka araca yönelir. Ondan yukarı olursa, çok geçmeden, daha fazla arazi arpa yetiştirme doğrultusuna çevrilir. Herhangi belli bir toprak mahsulünün olağan fiyatı, tekel fiyatı denilebilecek halde ise, ondan alınan bir vergi, yetiştiği arazinin rantını ve kârını ister istemez azaltır.

Verdiği şarabın miktarı, olagelen[495] talebin çok aşağısında kaldığı için, fiyatı, bu fiyatla aynı derecede bereketli ve iyi işlenmiş başka arazinin mahsul fiyatı aralarındaki doğal oranı her zaman aşan, değerli bağların mahsulüne konulacak bir vergi, bu bağların rantını ve kârını ister istemez azaltır. Bu şarapların fiyatı, piyasaya çokluk gönderilen miktara karşı elde

edilebilecek fiyatın zaten en yükseği olduğundan, o miktar azalmadan, daha yukarı çıkamaz. Miktarın ise, daha da büyük kayba uğranılmadan, azaltılması kabil değildir. Çünkü, o topraklar aynı derecede değerli bir başka mahsul doğrultusuna yöneltilemez.

Onun için, verginin bütün ağırlığı bağın rantı ile kârına –daha doğrusu– kirasına isabet eder. Şekere yeni bir vergi konulması ileri sürüldü mü, vergiden sonra şekerlerinin fiyatını eskiden olduğundan daha yukarıya çıkaramadıkları için, şeker tarımı ile uğraşanlarımız bu tür vergilerin bütün ağırlığının tüketiciye isabet etmeyip, üreticinin sırtına kaldığından sık sık sızlanmışlardır. Vergiden önce fiyat, öyle görülüyor ki, bir tekel fiyatı idi; matrahların en elverişlisi, ulaşma imkânı bulundukça kuşkusuz, tekelcilerin kazançları olduğuna göre, şekerin vergi alınmaya elverişsiz bir konu olduğunu göstermek için ortaya atılan kanıt, belki, elverişli olduğunu ispat etmiştir. Fakat arpanın olağan fiyatı, hiçbir zaman bir tekel fiyatı olmamıştır. Arpa ekilen arazinin rantı ve kârı da aynı derecede bereketli ve iyi işlenmiş başka arazinin kirası ve kârı ile aralarındaki doğal oranı hiç aşmamıştır. Malt, bira ve hafif biraya konulan türlü vergiler, arpa fiyatını hiç alçaltmamış; arpa ekilen arazinin rantını ve kârını hiç düşürdüğü olmamıştır. Bira yapan için malt fiyatı, arpaya konulan vergiler oranında durmadan artmış ve bu vergiler, bira ile hafif biradan alınan çeşitli resimlerle birlikte, tüketici için, bu malların sürekli olarak ya fiyatını yükseltmiş ya da –hepsi bir kapıya çıkar– niteliğini düşürmüştür. Bu vergilerin ödenmesi, eninde sonunda üreticiye değil, hep tüketiciye kalmıştır.

Burada ileri sürülen sistem değişmesinden zarar etmesi muhtemel olanlar, ancak özel gereksinmeleri için içki yapan kimselerdir. Ama yoksul işçi ile zanaatçının ödediği pek ağır vergilerden, halkın bu yüksek tabakasının şimdi bağışık tutulmak zevkini sürmesi, kuşkusuz son derece haksız ve eşitliğe aykırı olup, bu değişiklik hiç olmasa da, ortadan kaldırılmak gerekir. Ancak hem maliyenin gelirini artırmaktan hem halkı ferahlatmaktan pek geri kalmayacak bir sistem değişikliğine, şimdiye değin ihtimal ki bu yüksek sınıfın çıkarı engel olmuştur.

Yukarıda anılan gümrük ve tüketim resimleri türünden resimlerin yanı sıra, malların fiyatını daha eşitliğe aykırı şekilde ve daha dolaşık yoldan etkileyen başka birkaç resim vardır. Fransız dilinde Péages, eski Sakson

dönemlerinde Geçit Vergileri denilen ve başlangıçtaki konuluş amacının, bizim yol ya da suyolu ulaşımının sürdürülmesine ayrılmış yol paralarının ya da kanallarımızla gidiş gelişe elverişli ırmaklarımızda alınan baçların aynı olduğu görülen resimler bu türdendir.

Bu gibi amaçlara tahsis edildiğinde, bu resimlerin, malların hacmine ya da ağırlığına göre konulması en yakışık alan şeklidir. Aslında, yöresel ve ilsel amaçlara tahsis edilecek yöreye ve ile ilişkin resimler olduklarından, bunların yönetimi çoğu hâllerde devşirildikleri belli kente, bölgeye ya da derebeylik malikânesine emanet ediliyordu. Çünkü şu ya da bu şekilde, bu gibi toplumların, tahsis yönünden sorumlu oldukları varsayılıyordu. Tamamıyla sorumsuz olan hükümdarlar, çoğu ülkede bu resimlerin yönetimini kendi üzerine almış ve çoğu hallerde, resmi pek artırmış olmakla birlikte, pek çok hallerde tahsis yönünü yüzüstü bırakmıştır.

Herhangi bir zamanda yol paraları, Büyük Britanya'da hükümetin gelir kaynaklarından biri haline geldiği takdirde, sonucunun ne olması ihtimali bulunduğunu, birçok öbür milletlerin gösterdiği örnekten öğrenebiliriz. Bu tür baçları, eninde sonunda, kuşkusuz tüketici öder. Ama tükettiğinin değerine göre değil, hacmine ya da ağırlığına göre para ödediğinde, tüketiciden, masrafı oranında vergi alınmamış olur. Bu gibi resimler, hacme ya da ağırlığa göre değil, malların varsayılan değerine göre konulduğunda, hakkıyla bütün ticaret kollarının en önemlisine, yani ülkenin iç ticaretine pek çok engel olan bir tür kara gümrüğü resimleri ya da iç tüketim resimleri haline gelirler.

Kimi küçük devletlerde, ülke içinden ya kara ya su yolu ile karşıya geçerek bir yabancı ülkeden bir başkasına taşınan mallara, bu geçiş resimlerine benzer resimler konulmuştur. Kimi ülkelerde, bunlara transit-resimleri derler. Po ırmağının ve ona karışan ırmakların kıyılarında bulunan küçük İtalya devletlerinden bir kısmı, bu tür resimlerden bir miktar gelir sağlamaktadır.

Bunları tümü ile yabancılar ödemektedir ve bir devletin kendi sanayisini ya da ticaretini hiçbir bakıma körletmeksizin, bir başka devletin uyruklarına koyabildiği resimler belki yalnızca bunlardır. Dünyada en önemli transit-resmi, Sund Boğazından geçen bütün ticaret gemilerinden Danimarka kralının devşirdiği resimdir.

Doğrusu, şatafat maddelerinden alınan, çoğu gümrük ve tüketim resimleri gibi vergilerin, hepsi her tür gelir çeşidine ayırımsız olarak isabet eder ve konuldukları malları her kim tüketirse, eninde sonunda ya da yansımadan, o öder; ama bu, hep her bireyin gelirine eşitlik üzere ya da orantılı biçimde isabet etmez.

Her insanın tüketim derecesini huyu ayarladığı için, daha çok her insan geliri oranında değil, huyuna göre vergi verir. Savurganlar kendilerine yakışan orana göre fazla, eli sıkı olanlar ise az vergi verirler. Kanadı altında büyük bir gelir sağladığı devletin desteklenmesi için, büyük servet sahibi bir adamın, küçük yaşta iken yaptığı tüketim ile verdiği vergi çokluk devede kulaktır. Başka bir ülkede oturanlar, gelirinin kaynağının bulunduğu ülkenin hükümetini desteklemek için, tüketimleri yolu ile hiçbir vergi vermezler. Beriki ülkede, İrlanda'da, olduğu üzere ne arazi-vergisi ne de taşınır ya da taşınmaz malların el değiştirmesinden alınan herhangi önemli bir resim bulunmazsa, ülke dışındaki bu tür mal sahipleri, bir tek şilinle masrafına katılmadıkları bir hükümetin kayırması sayesinde, büyük bir gelir sağlayabilirler. Hükümeti, kimi bakımlardan bir başka ülkenin hükümetine bağlı ve bağımlı bir ülkede, bu eşitsizliğin en çok olması muhtemeldir. Bağımlı ülkede pek çok malı mülkü bulunanlar, bu takdirde, egemen ülkede oturmayı genellikle yeğ bulurlar. İrlanda, tam bu durumdadır. Onun içindir ki, dışarıda oturan mal sahiplerinden vergi alınması önerisinin o ülkede, halkça böylesine iyi karşılanmasına şaşmamız olanaksızdır.

Ne türlü ya da ne derece bir bulunmayışın, ülke dışında oturan mal sahibi olarak, bir kimseyi, vergiye bağımlı kılacağını ya da verginin kesinlikle ne zaman başlayacağını ya da sona ereceğini araştırmak belki biraz güç gelebilir. Ama şu pek özel durumu bir yana bırakırsanız, bu tür vergilerden bireylerin ödeyeceği payda ortaya çıkabilecek herhangi bir eşitsizliği, o eşitsizliğe sebep olan belli şart –her insanın vergi payının tümü ile isteğe bağlı oluşu şartı– fazlasıyla karşılar. Çünkü vergi alınmakta olan malı tüketip tüketmemek tümü ile onun elindedir.

Dolayısıyla, uygun şekilde takdir edilip yakışık alan mallara konuldu mu, bu gibi vergiler, öbür herhangi bir vergiye göre daha az homurdanarak ödenilir. Tacir ya da sanayici peşin olarak ödediklerinde, bunları, eninde sonunda ödeyen tüketici, çok geçmeden, malların bedeli ile birbirine karıştırmaya başlar ve herhangi bir vergi ödediğini hemen hemen unutur.

Bu tür vergiler tümü ile kesindirler ya da kesin olabilirler; öyle ki, ne ödenmesi gerektiğine ya da ne zaman ödenmesi gerektiğine; gerek ödeme miktarına, gerek ödeme zamanına ilişkin hiçbir kuşku bırakmayacak biçimde tahakkuk ettirilebilirler. Gerek Büyük Britanya'da gümrük resimlerinde, gerek başka ülkelerdeki aynı çeşit başkaca resimlerde bazen olabilecek her türlü belirsizlik, o resimlerin özelliğinden değil, onları kanunun anlatım biçimindeki kusurdan ya da acemilikten ileri gelebilir.

Şatafat maddelerinden alınan vergiler genellikle ucun ucun ya da konuldukları malları yükümlüler satın almaya ihtiyaç duydukça ödenir ve her zaman o şekilde ödenebilir. Ödeme zamanı ve tarzı bakımından bunlar, bütün vergilerin en elverişlisidir ya da en elverişlisi olabilirler. Dolayısıyla, sözün kısası, bu tür vergiler vergi almaya ilişkin dört genel kuralın ilk üçü ile belki herhangi bir başka vergi kadar bağdaşırlar. Dördüncü ana kurala, her yönden aykırıdırlar.

Devlet hazinesine getirdiklerine oranla, bu tür vergiler, her zaman hemen hemen bütün vergilere kıyasla, halkın cebinden hep daha fazla para çıkarır ya da daha uzun zaman halkı o paradan yoksun bırakırlar. Bunu, öyle görülüyor ki, mümkün olan dört ayrı şeklin dördü ile de yaparlar.

Birincisi, akla ve mantığa en uygun şekilde konulduklarında da, bu gibi vergilerin devşirilmesi için çok sayıda gümrük memuru ve tüketim resmi memuru ister. Bunların aylıklarıyla bahşişleri, halkın sırtında devlet hazinesine hiçbir şey getirmeyen gerçek bir vergidir. Ama şurası teslim olunmalıdır ki, bu masraf Büyük Britanya'da çoğu öbür ülkelerdekine nazaran daha ılımlıdır.

1775 Temmuzu'nun 5'inde sona eren yıl içinde, İngiltere'de tüketim resmi yönetmenlerinin idaresindeki türlü resimlerin gayri-safi hasılatı, 5.507.308 İngiliz Lirası 18 şilin 8 1/4 peni tutuyordu. Bu para, yüzde beş buçuğu biraz geçen bir masrafla toplanıyordu. Gelgelelim, bu gayrı safi hasılattan, tüketim resmine bağımlı mallara prim olarak ve ihraçları halinde geri alınan resim şeklinde verilen miktarın düşülmesi gerekir. Bu ise, safi hasılatı beş milyondan aşağıya indirir.[496] Bir tüketim resmi olmakla birlikte, ayrı bir yönetim altında bulunan tuz resminin devşirilişi çok daha masraflıdır. Gümrüklerin safi geliri iki buçuk milyonu bulmaz. Bu gelir, memur maaşları ve öbür fer'i[497] giderler olarak, yüzde onu aşan bir masrafla

devşirilir. Gelgelelim, gümrük memurlarının bahşişleri her yerde maaşlarına kıyasla çok fazla olup, kimi limanlarda bu maaşların iki üç katını aşkındır. Dolayısıyla, memur maaşlarıyla başkaca fer'i giderler, gümrüklerin safi gelirinin yüzde onundan çok tuttu mu, o geliri devşirmenin tüm masrafı, maaş ve bahşiş bir arada olmak üzere yüzde yirmiyi ya da otuzu geçebilir. Tüketim resmi memurları ya pek az bahşiş alırlar ya hiç almazlar. O gelir kolunun yönetimi daha yeni kurulduğu için, genellikle, gümrük yönetimine nazaran daha az bozulmuştur. Aradan uzun zaman geçmesi, gümrüğe bir sürü suiistimaller sokmuş ve bunları çekincesizce yapabilir kılmıştır. Şimdi malttan ve maltla yapılmış içkilerden çeşitli resimlerle toplanan bütün geliri, çimlenmiş arpa hesabına yüklemekle, yıllık tüketim resmi masrafında elli bin lirayı aşkın bir tasarruf sağlanabileceği sanılmaktadır. Gümrük resimlerini yalnızca birkaç mal çeşidi ile sınırlamak ve o resimleri tüketim resmi kanunlarına göre devşirmek yolundan, gümrüklerin yıllık masrafında ihtimal ki çok daha büyük bir tasarruf yapılabilir.

İkincisi, bu tür vergiler kimi çalışma kollarının ister istemez biraz körlenmesine ya da engellenmesine sebep olur. Vergi alınan malın fiyatını hep yükselttikleri için, o malın tüketimini ve dolayısıyla üretimini o ölçüde tavsatırlar. Bu, yurt içinde yetişen ya da yapılan bir malsa, onun yetiştirilmesinde ve tüketilmesinde daha az emek çalıştırılmaya başlanır. Fiyatı böylece vergi ile yükselen yabancı mal ise, yurt içinde yapılan aynı çeşit mallar böylece iç piyasada gerçekte bazı üstünlükler elde edebilir; bu yolla, daha büyük miktarda yerli çalışma bunların hazırlanmasına yönelebilir. Gelgelelim, yabancı bir malın fiyatındaki bu yükseliş yerli çalışmanın belli bir kolunu özendirebilir ama, o çalışmayı hemen hemen bütün öbür kollarda ister istemez tavsatır. Birmingham'daki sanayici kendine yabancı şarabı ne denli pahalıya satın alırsa, madeni eşyasının (ya da aynı şey demek olan bedelinin) onu satın alan kısmını ister istemez o kadar ucuza satmış olur. Bundan ötürü, madeni eşyasının o kısmının kendisi için değeri azalır, onun üzerinde çalışma çabası eksilir. Bir ülkenin tüketicileri, bir başka ülkenin ürün fazlasına ne denli çok para verirlerse, onu satın almak için kullandıkları kendi ürün fazlalarının (ya da aynı şey demek olan bedelini) ister istemez o kadar ucuza satarlar. Ürün fazlalarının o kısmının kendileri için değeri azalır ve o kısmın miktarını artırmakta çabaları eksilir. Dolayısıyla, tüketim mallarından alınan bütün vergiler, vergi alınanlar yerli mallar ise, bunların hazırlanmasındaki; yabancı mallar

ise, karşılığında satın alındıkları malların hazırlanmasındaki üretken emek miktarını haliyle olacağından daha aşağı düşürmeye vesile olurlar. Dolayısıyla, bu tür vergiler, ulusal çalışmanın doğal yönünü hep az çok değiştirir; kendiliğinden tutacağı yola göre hep farklı ve genellikle daha az faydalı bir çığıra sokarlar.

Üçüncüsü; bu tür vergilerden kaçakçılıkla yakayı sıyırma umudu, kaçakçıyı yere seren müsaderelere ve başkaca para cezalarına sık sık sebep olur; o kimse ki, ülkenin kanunlarını çiğnediği için kabahati kuşkusuz çok büyük olmakla birlikte, çokluk doğal adalet kanunlarını çiğneyecek güçte değildir ve doğanın suç olmasını hiç istemediği şeyi ülkenin kanunları bir suç haline getirmese, her bakımdan mükemmel bir yurttaş olabilecektir. Kamu gelirinin çok gereksiz harcandığı ve pek yolsuz tahsis olunduğu üzerinde hiç değilse genel bir kuşku beslenen bozuk düzen hükümetlerde, onu koruyan kanunlara pek saygı gösterilmez. Yalan yere yemine gerek olmaksızın kaçakçılık etmek için herhangi kolay ve güvenilir bir fırsat bulunabildi mi, kaçakçılıktan, vicdanı elvermeyerek çekinen çok olmaz. Mali kanunların çiğnenmesini ve ona hemen hemen her zaman yoldaşlık eden yalan yere yemini açık seçik kışkırtma demek olan kaçak mal satın almaya vicdanı elvermiyormuşçasına herhangi bir çekingenlik taslamak, çoğu ülkelerde herhangi bir kimseden saygı göreceğine, bunu yapar gibi görünen kimseyi yalnızca çoğu komşularına kıyasla daha düzenbaz olduğu kuşkusu altında bırakmaya yarayan, ukalalık örneği bir ikiyüzlülük sayılır. Âlemin bu hoşgörürlüğünden ötürü, böylece kısmen masum saymasının öğrendiği bir zanaatı sürdürmek için, kaçakçı, çokluk cesaret bulur. Şiddetli mali kanunların üzerine çullanmasına sıra gelince, o helal malı gibi görmeye alıştığı nesneyi, çokluk kıyasıya savunmaya yatkındır. Suç işlemekten çok, belki tedbirsizlik ederek işe başlamış iken, sonunda, pek çok kez toplum kanunlarını en büyük yüreklilik ve azimle çiğneyenlerden biri olur çıkar. Kaçakçının perişan olması üzerine, eskiden üretici emek beslemekte kullanılan sermayesini ya devletin geliri ya da maliye memurunun geliri yutar ve topluluğun genel sermayesinin ve aksi halde sürdürebileceği faydalı çalışmanın eksilmesi sonucunu doğurarak, bu sermaye, üretken-olmayan emeğin beslenmesinde kullanılır.

Dördüncüsü, bu tür vergiler, hiç değilse vergiye bağlanmış malların ticaretini yapanları tahsildarların sık sık ziyaretlerine ve tatsız yoklamalarına bağımlı tutarak, ara sıra kuşkusuz epeyce sıkıntıya uğratır;

her zaman zahmete ve üzüntüye sokar. Daha önce söylenmiş olduğu gibi, üzüntü, sahiden masraf demek değildir ama, her insanın üzüntüyü başından atmak için seve seve katlanacağı masrafa elbette denktir. Kabul edildikleri amaca daha elverişli olmakla birlikte, tüketim resmi kanunları, bu bakımdan gümrük kanunlarına kıyasla daha üzücüdür. Bir tacir belli gümrük resimlerine bağımlı mal ithal ettiğinde, bu resimleri ödeyip malları mağazasına yerleştirdiği zaman, çoğu hallerde gümrük memurunun onu artık herhangi bir başka zahmete ya da üzüntüye sokması olası değildir. Tüketim resimlerine bağımlı mallar için durum başka türlüdür. Tacirler, tüketim resmi memurlarının sürekli ziyaretlerinden ve yoklamalarından göz açamazlar. Bu yüzden tüketim resimlerini herkes gümrük resimlerine kıyasla daha kötü karşıladığı gibi, onları devşiren memurları da daha sevimsiz görür. İddia olunur ki, ödevlerini genellikle belki gümrük memurları kadar eksiksiz yapmakla birlikte kendilerini o ödev kimi komşularını sık sık tedirgin etmek zorunda bıraktığı için, çokluk bunlar gümrük memurlarında çoğu kez bulunmayan bir terslik peyda ederler. Ama pek muhtemeldir ki, bu görüş, onların çabasıyla kaçakçılıkları ya önlenen ya meydana çıkarılan hileci tüccarın imasından oluşsun.

Ancak, tüketim mallarından alınan vergilerden ayrılması belki bir dereceye dek imkânsız olan sakıncası yüzünden Büyük Britanya halkının uğradığı tedirginlik, hükümeti aşağı yukarı onun kadar masraflı bir başka ülkenin uğradığı kadar hafiftir. Devlet yönetimimiz mükemmel değildir ve daha iyi hale konulabilir ama çoğu komşularımızınki kadar ya da ondan daha iyidir.

Tüketim mallarından alınan resimlerin, tacir kârlarına konulan vergiler olduğu düşüncesinden ötürü bu resimler, kimi ülkelerde malların birbirini izleyen her satışında tekrarlanmıştır. İthalci tacirin ya da sanayici tacirin kârları vergiye bağlandı mı, bunların ikisinden biri ile, tüketicinin arasına giren orta yerdeki satın alıcılardan aynı tarzda vergi alınması eşitlik gereği gibi gelmiştir. İspanya'nın ünlü alcavala'sı, öyle görünüyor ki, bu ilke üzerinde kurulmuştur. Bu, gerek taşınır gerek taşınmaz her tür malın satışından alınan, ilkin yüzde on, sonra yüzde on dört ve şimdi ancak yüzde altı olan bir vergidir ve mal her satıldıkça tekerrür eder.[498] Bu verginin devşirilmesi için, malların hem bir ilden öbürüne hem bir dükkândan ötekine aktarılmasını gözlemeye, yeter birçok gelir memuru ister. Yalnızca kimi çeşit malların ticaretini yapanları değil, her tür mal ticareti yapanları;

her çiftçiyi, her imalatçıyı, her taciri ve dükkâncıyı tahsildarların sürekli ziyaretlerine ve yoklamalarına bağımlı tutar. Bu tür vergi konulan bir ülkenin çoğu kısmında, uzaklarda satılacak hiçbir şey üretilemez. Ülkenin her kısmının ürünü, o yörenin tüketimi oranında olmak gerekir. Dolayısıyla, İspanya sanayisinin yıkılmasını, Ustaritz, alcavala'ya yüklemektedir. Alcavala yalnızca mamulleri değil, toprağın işlenmemiş ürününe de konulmuş olduğu için, tarımdaki çöküntüyü de aynı biçimde buna yorabilirdi.

Napoli Krallığında bütün sözleşmelerin ve dolayısıyla bütün satış sözleşmelerinin değeri üzerinden alınan buna benzer yüzde üç bir vergi vardır. Bu hem İspanya'daki vergiden daha hafiftir hem çoğu kasabalarla ilçelerde bunun yerine geçmek üzere toplu bir para ödenip sulh olunmasına müsaade edilmektedir. Bu kırışma akçasını diledikleri şekilde, genellikle o yerin iç ticaretini aksatmayacak şekilde devşirirler. Bundan ötürü, Napoli'deki vergi hiç de İspanya'daki gibi yıkıcı değildir.

Büyük Britanya birleşik krallığının, pek az istisnayla, ayrı ayrı bütün bölgelerinde olagelen bir örnek vergi alma sistemi, ülkenin iç ticaretini, karadan ve kıyıdan yapılan alışverişini hemen hemen tümü ile serbeste bırakır.

Kara ticareti hemen hemen tümü ile serbest olup, herhangi bir izin belgesine ya da ruhsata gerek kalmaksızın, gelir memurlarının soruşturmasına, ziyaretine ya da yoklamasına bağımlı tutulmaksızın, çoğu mallar ülkenin bir ucundan öbürüne taşınabilir. Birkaç istisna vardır ama, bunlar ülkenin kara ticaretinin herhangi önemli bir kolunu aksatmayacak türdendir. Kıyı boyunca taşınan mallar için, gerçekte, ilmühaber ya da gümrük kayıt tezkeresi ister. Ama taş kömürünü bir yana bırakırsanız, geri kalanın hemen hemen hepsi resimden bağışıktır.

Her büyük ülke, kendi çalışması, ürününün büyük kısmına ister istemez en iyi ve en geniş pazar olduğu için, vergi alma sisteminin bir örnek oluşundan ileri gelen bu iç ticaret serbestliği, Büyük Britanya refahının belki başlıca nedenlerinden biridir. Aynı tekdüzen sistem sonucunda aynı serbestlik İrlanda'yı ve sömürgeleri kapsayabilse hem devletin yüceliği hem imparatorluğun her kısmının refahı, ihtimal ki şimdikine kıyasla daha da ileri olur.

Fransa'da başka başka illerdeki çeşitli gelir kanunları, belli malların ithalini ya önlemek ya da onu resimlerin ödenmesine bağımlı tutmak üzere, ülkenin iç ticaretinde azımsanmayacak bir aksaklık doğuracak biçimde, ülkenin sınırlarından başka, ayrıca hemen hemen her belli ilin sınırlarını kuşatacak birçok gelir memurunu gerektirir. Kimi illerin gabélle ya da tuz vergisi için toplu bir para ödeyip sulh olmasına müsaade edilmektedir. Öbürleri, bundan bütün bütün bağışık tutulmaktadır. Kral ülkesinin büyük kısmında vergi baş mültezimlerinde[499] bulunan tütün satışı tekelinden, kimi iller bağışıktır. İngiltere'deki tüketim resimlerine benzeyen aide'ler, çeşitli illerde başka başkadır. Kimi iller bunlardan bağışık tutulmakta, sulh olmak üzere toptan bir para ya da bir ivaz[500] ödemektedirler. Bunların olageldiği ve iltizama[501] bağlı bulunduğu illerde belli bir kasabadan ya da bucaktan öteye uzanmayan birçok yöresel resimler vardır. Bizim gümrük resimlerini andıran traite'ler krallık ülkesini üç büyük kısma böler: Birincisi, beş büyük iltizam ili adı verilen ve Picardie'nin, Normandie'nin ve ülkenin iç illerinde çoğunu kapsayan 1664 tarifesine bağımlı iller… İkincisi, yabancı hükmünde tutulan iller adı verilip, sınır illerinden çoğunu kapsıyor, 1667 tarifesine bağımlı iller… Üçüncüsü de, yabancı muamelesi gördüğü söylenen ya da yabancı ülkelerde serbest ticaret yapmalarına izin verildiği için, Fransa'nın öbür illeriyle olan ticaretlerinde tıpkı öteki yabancı ülkelerin bağımlı tutulduğu resimlere bağımlı tutulan iller… Bunlar Alsace, üç piskoposluk –Metz, Toul ve Verdun piskoposlukları, üç de kent– Dunkerque, Bayonne ve Marsilya kentleridir. (Şimdi hepsi birleştirilmiş bulunmakla birlikte, gümrük resimlerinin, başlangıçta her biri ayrı bir iltizam konusu olmak üzere beş büyük kol halindeki eski bir bölüşümü dolayısıyla öyle adlandırılan) beş büyük iltizam illerinde olsun, yabancı hükmünde tutuldukları söylenenlerde olsun, belli bir kasabadan ya da bucaktan öteye uzanmayan birçok yöresel resim vardır. Hatta yabancı muamelesi gördüğü söylenen illerde, özellikle Marsilya kentinde bir takım bu tür resimler vardır. Böyle birbirinden farklı vergi alma sistemlerine bağımlı başka başka il ve ilçelerin sınırlarını korumak için, gerek ülkenin iç ticareti üzerindeki kısıntıların gerekse maliye memurları sayısının ne denli çoğalması gerektiği üzerinde görüş söylemeye gerek yoktur.

Bu karışık gelir kanunları sisteminden ileri gelen gerek kısıtlamaların yanı sıra, ayrıca zahireden sonra Fransa'nın belki en önemli ürünü olan şarabın ticareti, çoğu illerde, belli il ve ilçelerin bağlarının öbürlerinin bağlarından

daha çok kayırılmasından meydana gelen özel kısıtlamalara bağımlıdır. Öyle sanırım ki, şarap ticaretinin bu tür kısıtlamaların en azına bağımlı tutulduğu illerin, bu maddesi en ün salmış iller olduğu görülecektir.

Bu gibi illerin yararlandığı geniş pazar hem bağlarının işlenmesinde hem bunun ardı sıra şaraplarının hazırlanmasında onları iyi bir yol izlemeye özendirir.

Böyle türlü türlü ve karışık gelir kanunları Fransa'ya özgü değildir. Ufak Milano Dukalığı altı ile bölünmüş olup, bunların her birinde başka başka birçok çeşit tüketim malı için ayrı bir vergi alma yöntemi vardır. Parma dukasının daha ufak olan toprakları üç ya da dört ile ayrılmıştır, her birinde aynı tarzda kendine göre bir vergi alma yöntemi vardır. Bu tür ipe sapa gelmeyen bir yönetim altında, bu gibi ülkeleri az zamanda yoksulluk ve barbarlık çukurunun ta dibine yuvarlanmaktan koruyabilecek şey, olsa olsa toprağın engin bereketi ve iklimin mutluluğudur.

Tüketim mallarından alınan vergileri ya memurları hükümetçe atanıp doğrudan doğruya hükümete hesap veren bir yönetim devşirebilir ki, o takdirde bunların geliri vergi hasılatında zaman zaman olan değişikliklere göre yıldan yıla değişmek gerekir ya da bu vergiler değişmez bir gelir karşılığı iltizama verilebilir. İltizamcı, kendi memurlarını atamakta serbest bırakılır. Memurlar vergiyi kanunun buyurduğu gibi devşirmek zorunda bulunmakla birlikte, doğrudan doğruya iltizamcının teftişine bağımlıdırlar ve doğruca ona karşı sorumludurlar. Bir vergi devşirmenin en iyi ve en idareli yolu hiçbir zaman iltizam şekli olamaz. Vergi hasılatından şart koşulan geliri memurların maaşlarını ve bütün yönetim giderini ödemek için gerekenin yanı sıra, iltizamcının, hiç değilse verdiği avans göze aldığı riziko, katlandığı zahmet ve bunca karışık bir işi çevirmek için gerekli bilgi ve hüner oranında hep belli bir kâr elde etmesi gerekir. Hükümet tıpkı iltizamcının kurduğu türden bir yönetimi doğrudan doğruya kendi yönetimine bağımlı olmak üzere kurarak, hiç değilse hemen hemen hep aşırı olan bu kârdan tasarruf edebilir. Kamu gelirinin herhangi önemli bir kolunun iltizamını almak için ya büyük bir sermaye ya büyük bir kredi ister.

Yalnızca bu şartlar, bu tür bir girişimde rekabeti pek az kimse ile sınırlar. Bu sermayeye ya da krediye sahip tek tük kimse içinde, gerekli bilgisi ya da tecrübesi olan ise daha da azdır. Bu, rekabeti büsbütün daraltan bir başka şarttır. Birbirlerine rakip olacak durumdaki tek tük kimselerin birleşmek;

rakip olacaklarına ortak olmak ve iltizam açıkartırmaya çıkarıldığında, gerçek değerin çok daha aşağısında bir gelirden fazlasını önermemek, çıkarlarına daha elverir. Kamu gelir iltizama bağlanmış bulunan ülkelerde, iltizamcılar genellikle en varlıklı kimselerdir. Bunların yalnızca zenginliği halkı öfkelendirmeye yeter.

Bu tür türedi servetlerde hemen hemen her zaman birlikte yürüyen çalım, çokluk o serveti budalaca gösterişlerle ortaya sermeleri, bu öfkeyi büsbütün körükler.

Bir vergiyi ödemekten kaçmak üzere kalkışılacak herhangi bir davranışı cezalandıran kanunları, kamu geliri iltizamcıları hiç sert bulmazlar. Kendilerinin uyruğu olmayan ve iltizamları sona erdiği günün ertesine rastlamak şartıyla, hepsinin birden iflas çıkarlarına pek dokunmayacak olan yükümlülere karşı bunların acıması yoktur.

Gelirinin tam tamına ödenmesi bakımından hükümdarın ister istemez en çok kaygıya düştüğü, devletin en başı sıkışık durumlarında, iltizamcıların, yürürlükte bulunan kanunlardan daha şiddetlileri olmadan, alışılmış geliri bile ödemenin kendileri için imkânsız olacağı yolunda sızlanmaktan geri kaldıkları seyrektir. Devletin böyle başı dertte iken, bunların dileklerine karşı gelinemez. Dolayısıyla gelir kanunları gitgide sertleşir. Bunların en kıyasıya olanlarına, hep kamu gelirinin büyük kısmının iltizama bağlı bulunduğu ülkelerde, en yumuşaklarında, kamu gelirinin doğrudan doğruya hükümdar gözetimi altında devşirildiği ülkelerde rastlanır. Kötü bir hükümdar bile kendi halkına karşı, gelirinin iltizamcılarından taş çatlasa umulabilecek olana nazaran daha çok şefkat[502] duyar. Bilir ki, ailesinin sürekli olarak yıldızının parlaması, halkının refahına dayanır ve bu refahı kendi geçici çıkarı uğruna bile bile hiçbir zaman ayaklar altına almaz. Yıldızının parlaklığı halkın refahı sonucunda değil, çoğu kez perişan olmasıyla meydana gelen gelirinin iltizamcıları için ise durum başka türlüdür.

Bir vergi bazen yalnızca belli bir gelir karşılığında iltizama verilmekle kalmayıp, iltizamcı ayrıca, vergiye bağlanan malın tekeline sahip olur. Fransa'da tütün ile tuzdan alınan resimler böyle devşirilir. Bu gibi hallerde iltizamcı, halktan bir yerine iki aşırı kâr, iltizamcı kârı ile ondan daha baskın olan tekelci kârı alır. Bir şatafat maddesi olduğu için, tütünü herkesin dilediği gibi satın almasına ya da almamasına müsaade edilir. Fakat tuz

zorunlu bir madde olduğu için, herkes iltizamcıdan bunun belli bir miktarını satın almakla yükümlüdür. Çünkü bu miktarı iltizamcıdan satın almadığı takdirde bir kaçakçıdan satın aldığı varsayılır. Bu her iki maldan alınan vergiler çok aşırıdır. Bundan ötürü, kaçakçılık hevesi birçok kimsede karşı konamayacak kadar ağır basar; aynı zamanda, şeytana uyup o hevese kapılınca, kanundaki şiddet ve iltizamcının memurlarındaki uyanıklık dolayısıyla, yok olmak hemen hemen muhakkaktır. Tuz ve tütün kaçakçılığından her yıl, pek çok kimse darağacını boyladıktan başka, birkaç yüz kişi de kürek cezasına çarpılır. Bu biçim devşirilen o vergiler hükümete pek büyük bir gelir getirir. 1767'de tütün, yılda yirmi iki milyon beş yüz kırk bir bin iki yüz yetmiş sekiz liraya iltizama verilmişti. Tuz, otuz altı milyon dört yüz doksan iki bin dört yüz liraya iltizama verilmişti. Her iki halde, iltizam 1768'de başlayıp altı yıl sürecekti. Hükümdarın gelirine kıyasla halkın kanını hiçe sayanlar, bu yönteme göre vergi devşirmeyi belki doğru bulurlar. Birçok öteki ülkelerde, özellikle Avusturya ve Rusya gibi ülkelerde ve İtalya devletlerinin çoğunda, tuzla tütüne buna benzer vergiler ve tekeller konmuştur.

Fransa'da hükümdarın güncül gelirinin çoğu sekiz ayrı kaynaktan elde edilmektedir: cizye, nüfus vergisi, iki tane vingtiéme, gabelle'ler, aide'ler, traite'ler, domaine ve tuz iltizamı... Bunlardan son beş tanesi, çoğu illerde iltizam altındadır. İlk üçü, her tarafta doğrudan doğruya hükümetin teftiş ve yönetimine bağımlı bir yönetim tabi bir idare aracılığıyla devşirilmekte ve bunların, halkın cebinden aldıklarına oranla hükümdarın hazinesine, yönetimi çok daha savurgan ve masraflı olan öbür beşine kıyasla daha çok para getirdiği genellikle teslim edilmektedir.

Şimdiki durumunda Fransa maliyesi pek açık seçik olan üç ıslaha elverişli görülmektedir: Birincisi, cizye ile nüfus vergisi kaldırılarak ve vingtiéme'lerin sayısı bütün o beriki vergilerin tutarına eşit bir ek gelir getirecek şekilde artırılarak hükümdarın geliri korunabilir; devşirme masrafı çok düşürülebilir; cizye ile nüfus vergisinin halkın alt tabakalarında sebep olduğu kırgınlık tümü ile önlenebilir; ayrıca yukarı tabakaların çoğu kısmına şimdikine göre daha fazla ağırlık verilmeyebilir. Daha önce görüş olarak söylemiştim ki, vingtiéme hemen hemen tıpkı İngiltere'nin arazi-vergisi denilen türden bir vergidir. Cizyenin yükü, teslim edildiği üzere, eninde sonunda toprak sahiplerinin başına kalır. Nüfus vergisinin çoğu, cizyeye bağımlı bulunanlara bu verginin lirası başına şunca olmak üzere

takdir edildiği için, bunun büyük kısmının ödenmesi, eninde sonunda yine halkın o sınıfına kalmak gerekir. Dolayısıyla, vingtiéme'lerin sayısı, bu her iki verginin tutarına eşit bir ek gelir getirecek şekilde çoğaltılsa da, halkın yukarı tabakalarına şimdikine göre daha çok ağırlık yüklenilmeyebilir. Başka başka bireylerin mülklerine ve kiracılarına cizye çokluk eşitliğe pek aykırı olarak takdir edildiği için, birçok bireylere hiç kuşkusuz şimdikinden daha çok yüklenilmiş olur. Bu ıslahın ya da aynı türden bir başka ıslahın karşısına çıkması en olası bulunan engeller, bu tür iltimas gören uyrukların çıkarı ve onlardan yükselecek itirazdır. İkincisi, gabelle, aide'ler, traite'ler, tütünden alınan vergi, türlü türlü gümrük ve tüketim resimlerinin hepsi, kral ülkesinin ayrı ayrı her yanında bir örnek kılınarak, bu vergiler çok daha az masrafla devşirilebilir ve ülkenin iç ticareti, İngiltere'nin ticareti gibi serbest hale getirilebilir. Üçüncüsü ve sonuncusu, bütün bu vergiler hükümetin doğrudan doğruya teftiş ve yönetimine bağımlı bir idare altına verilerek, baş-mültezimlerin aşırı kazançları devlet gelirinin üstüne eklenebilir. Bireylerin kişisel çıkarı dolayısıyla yükselen itirazın, ilk anılan ıslah tasarımı kadar son ikisinin de engellenmesini etkilemesi olasıdır.

Fransız vergi alma sistemi öyle görülüyor ki, Britanya sisteminden her bakıma aşağı kalmaktadır. Herhangi bir belli tabakanın sıkışık duruma düşürüldüğünü söylemeye olanak bırakılmaksızın, Büyük Britanya'da, sekiz milyona varmayan halktan her yıl on milyon İngiliz lirası toplanmaktadır. Abbé Expilly'nin derlediği kitaptan ve Zahire Kanunları ve Ticareti Üzerinde Kalem Denemesi yazarının gözlemlerinden, Lorraine ve Bar illeri dahil, Fransa'da –Büyük Britanya'dakinin belki üç kat– yirmi üç, yirmi dört milyon nüfus olduğu ihtimal içinde görülmektedir. Fransa'nın toprağı ile iklimi, İngiltere'ninkine göre daha iyidir. Ülke çok daha uzun zamandır bayındırılmış ve ekilip biçilmiş durumdadır; öyle olduğu için de, kentler ya da kentte olsun kırda olsun rahat ve yapılışı güzel evler gibi, yapılması ve çoğalması uzun zaman isteyen şeylerin hepsi ile daha iyi donanmıştır. Bu üstünlükler, Fransa'da devletin desteklenmesi için otuz milyonluk bir gelirin, Büyük Britanya'da on milyonluk bir gelir kadar az tedirginlik ile devşirilebileceği umulabilir. O konuda elde edebildiğim en sağlam, fakat itiraf edeyim ki, çok eksik açıklamaya göre, 1765 ile 1766'da Fransa hazinesine ödenen gelirin tümü, çokluk 308 milyon ile 325 milyon lira arasında dolaşan; on beş milyon İngiliz lirasını, yani halk sayısına oranla Büyük Britanya halkı kadar vergi verdiği takdirde umulabilecek olanın

yarısını bulmamıştır. Oysa Fransa halkının vergiler yüzünden Büyük Britanya halkına göre çok daha fazla ezildiği genellikle kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Avrupa'da en yumuşak başlı ve en şefkatli hükümete sahip olma zevki tadan büyük imparatorluk, Büyük Britanya imparatorluğundan sonra, elbette ki Fransa'dır.

Felemenk'te yaşam için zorunlu maddelerden alınan ağır vergiler, söylentiye göre oranın belli başlı sanayisini perişan etmiştir; bunların, azar azar balıkçılığını ve gemi yapma zanaatını da tavsatması olasıdır. Yaşam için zorunlu maddelerden alınan vergiler, Büyük Britanya'da devede kulaktır ve şimdiye dek bunlar yüzünden perişan olmuş sanayi yoktur. Sanayiye en çok yük olan Britanya vergileri, ham maddelerinin, özellikle ham ipeğin ithalinden alınan bazı resimlerdir. Oysa Felemenk millet meclisinin ve ayrı ayrı kentlerin geliri, söylentiye göre beş milyon iki yüz elli bin İngiliz lirasını aşkındır; Büyük Britanya ahalisine göre Felemenk Birleşik Eyaletleri ahalisinin, üçte birden çok tuttuğu pek düşünülemeyeceğine göre, onlardan sayısına oranla çok daha ağır vergi alınmakta olsa gerektir.

Vergi alınmaya elverişli olmayan konular tükendikten sonra, devlet ihtiyaçları hâlâ yeni vergilere gereksinme göstermekte devam ederse, bunların, elverişli olmayan konulara konulmaları gerekir. Dolayısıyla yaşam için zorunlu maddelerden alınan vergiler, bağımsızlığını kazanıp korumak üzere, çok tutumlu davranmasına karşın, kendisini büyük borçlara girmek zorunda bırakacak masraflı savaşlara karışmış bulunan o cumhuriyetin akıllı davranışından kuşkulanmak için sebep olamaz. Kaldı ki, bambaşka özellikleri olan Felemenk ve Zealand ülkeleri varlıklarını korumak ya da denizin kendilerini yutmasını önlemek için bile önemli bir masrafa gereksinme gösterirler. Bunun ise, o iki ildeki vergi yükünü epey kabartmakta katkısı olmak gerekir. Cumhuriyetçi hükümet şekli, öyle görülüyor ki, Felemenk'in bugünkü yücelişinde başlıca dayanaktır. Büyük sermaye sahiplerinin, ticaretçi büyük ailelerin, o hükümetin yönetiminde genellikle ya doğrudan doğruya bir payı ya da dolaylı bir etkisi vardır. Bunlar, o durum sayesinde sağladıkları saygı ve nüfuz hatırına, sermayelerinin kendileri kullandıklarında daha az kâr ve bir başkasına ödünç verdiklerinde daha az faiz getireceği; bu sermaye ile elde edebildikleri pek ılımlı gelirin, yaşam için zorunlu ve elverişli maddelerden Avrupa'nın herhangi bir başka yerindekine göre daha azını satın alabileceği

bir ülkede yaşamaya razıdırlar. Bu tür zengin kimselerin oturmaları, o ülkede belli bir derece çalışmaya, bütün engellere karşın, ister istemez canlılık verir. Cumhuriyetçi hükümet şeklini yok ederek, bütün yönetimi soylularla askerlerin eline düşürüp, bu zengin tacirlerin nüfuzunu tümü ile ortadan kaldıracak herhangi genel bir felaket, artık çok saygı görmeleri muhtemel olmayacak bir ülkede yaşamayı onlar için az zamanda tatsız hale getirir. Bu zenginler, konutlarını da sermayelerini de bir başka ülkeye aktarırlar ve Felemenk sanayisi ile ticareti, çok geçmeden onları desteklemiş olan sermayelerin peşi sıra gider.

Bölüm III

Kamu Borçları Üzerine

Topluluğun, ticaretteki genişlemeden ve sanayideki gelişmeden önceki ilerlememiş durumunda, yalnızca ticaretle sanayinin ortaya koyabildiği pahalı şatafat maddelerinin hiç bilinmediği zamanda, büyük bir gelir kullanan kimsenin, bu geliri, onunla ne kadar insan beslenebilirse, hemen hemen o kadarını beslemekten başka şekilde sarf edemeyeceğini ya da başka türlü onun zevkini çıkaramayacağını, bu İnceleme'nin üçüncü kitabında göstermeye çalıştım. Her zaman, büyük bir gelirin, yaşam için zorunlu maddelerin büyük bir miktarına hükmetmekten oluştuğunu söylemek kabildir. O ilerlenmemiş durumda bu gelir, çokluk o zorunlu maddelerin büyük bir miktarı halinde, basit yiyecek ve kaba saba giyecek gereçleri olarak, zahire ve hayvan, yün ve ham deri şeklinde ödenir. Ticaret de sanayi de, bu gereçlerin sahibine, bunların kendi tüketiminden arta kalanın çoğunu karşılığında değiş edebileceği bir şey vermeyince, bu fazla kısımla o, adam besleyip giydirebileceği miktara yakın kimseyi besleyip giydirmekten başka bir şey yapamaz. Şatafatsızca misafir ağırlamak ve gösterişsizce eli açık davranmak, o tür şartlar içinde, zenginlerle ulular için belli başlı masraf kapısıdır. Ama aynı kitapta yine göstermeye çalıştığım gibi, insanlar bu masraflarla kendi kendilerini perişan etmeye pek yatkın değillerdir. Hiç ipe sapa gelmez herhangi bencil bir zevk yoktur ki, kendini kaptırınca bazen aklı başında kimseleri bile yere vurmasın. Horoz dövüştürme merakı, birçoklarının ocağına incir dikmiştir. Şatafat içinde ikram ve alabildiğine gösteriş çok kimseyi tepe takla getirmiş olmakla birlikte, her iki tür konuk ağırlamak ya da eli açık davranmak yüzünden yoksul düşenlerin örnekleri, öyle sanıyorum ki, pek çok değildir. Derebeylik dönemlerindeki atalarımız arasında, mülklerin uzun zaman aynı aile elinde kalıp gitmesi, halkta genel olan yorganına göre ayak uzatma eğilimini yeterince ispat eder. Büyük arazi sahiplerinin durmadan köy tarzı konuk ağırlamaları, şu zamanda bizlere gerçek tutumluluktan ayrılmaz diye düşünmeye yatkın bulunduğumuz yöntemle bağdaşmaz gibi gelebilirse de, onların hiç değilse çokluk bütün kazançlarını harcamayacak kadar idareli davrandıklarını kuşkusuz kabul etmemiz gerekir. Onlar, genellikle bir kısım yünlerini ve tabakalanmamış postlarını para ile satma fırsatını buluyorlardı. Belki bu paranın bir parçasını o zamanın şartları içinde bulabildikleri kuru kuru kıvanmaya yarayan az miktardaki şatafat eşyası satın almak için

harcıyor ama bir kısmını, öyle görülüyor ki, çokluk biriktiriyorlardı. Artırdıkları parayı, gerçekte, biriktirmekten başka bir şey yapamazlardı. Ticaret etmek, kibar bir kimse için yüz karası idi; o zamanlar tefecilik sayılan ve kanunla yasak edilen faizle ödünç para vermek ise büsbütün ayıp olurdu. Bundan başka, ortalığın kasılıp kavrulduğu o ana baba günlerinde, yerlerinden yurtlarından kovuldukları takdirde yanlarında güvenilir bir yere götürebilecekleri değeri bilinen bir şeyleri bulunmak için el altında birikmiş parası olmak uygun geliyordu. O kasıp kavurma yüzünden para biriktirmek nasıl uygun geliyorsa, biriktirilen hazineyi saklamak da aynı derecede elverişli idi. Sahibi bilinmeyen defineye ya bulunmuş hazineye sık sık rastlanması, gerek biriktirmenin gerekse biriktirileni saklamanın o dönemlerdeki çokluğuna yeter tanıktır. O zamanlar define, hükümdar gelirinin önemli bir kısmı sayılıyordu. Şu zamanda, ülkedeki definelerin hepsi bir araya gelse, epey varlıklı, efendiden bir kimsenin gelirinde belki az önemli bir yer tutar.

Artırıp biriktirme konusundaki aynı eğilim uyruklarda olduğu gibi hükümdarda da vardı. Ticaretle sanayiyi az bilen milletlerde hükümdarın, biriktirmek için gereken tutumluluğa tabiatıyla yatkın bir durumda olduğu, daha önce dördüncü kitapta görüş olarak söylenmişti. O durumda iken, bir hükümdarın da masrafının yönünü, bir saray çevresinin cicili bicili süslerinden hoşlanan çalım satma merakı belirleyemez. O süsleri meydana getiren değersiz şeylerin, o dönemlerdeki bilgisizlik dolayısıyla, olsa olsa pek azı sağlanabilir. O zamanlarda sürekli silah altında tutulan ordulara gerek yoktur; böylece, bir hükümdarın bile masrafı, herhangi büyük bir derebeyinin masrafı gibi, kiracılarına ihsanda bulunmak ve maiyetini ağırlamaktan başka bir şeye güç gidebilir. Fakat ihsanda bulunmak ve konuk ağırlamak binde bir savurganlığa dek varır. Çalım merakı ise, hemen hemen hep savurganlığa götürür. Dolayısıyla, daha önce üzerinde durulduğu gibi, Avrupa'da bütün eski hükümdarların hazineleri vardı. Şimdiki zamanda, söylentiye göre, her Tatar başbuğunun bir hazinesi vardır.

Pahada ağır her türlü şatafat maddesinden geçilmeyen ticaretçi bir ülkede, topraklarındaki hemen hemen bütün büyük mülk sahipleri gibi, hükümdar da, gelirinin çoğunu, tabii şatafat maddelerinin satın alınmasına harcar. Bir saray çevresinin görkemli fakat anlamsız debdebesini oluşturan, pahada ağır bütün cicili bicili şeyleri hükümdarın kendi ülkesi ve komşu ülkeler ona bol bol sağlarlar.

Hükümdarla ilişkili soylular, o tür daha sönük bir gösteriş uğruna uşaklarına yol verir, arazilerindeki uşakları azat eder ve kendileri, gitgide hükümdar ülkesindeki zengin kasabalıların çoğu gibi solda sıfır kalırlar. Soyluların davranışını etkileyen anlamsız meraklar, hükümdarın davranışını da etkiler. Düşünülebilir mi ki, bu türlü zevkler karşısında ülkesinde vurdumduymazlık edecek tek zengin bir o kalsın.

Gelirinden, devletin savunma gücünü iyice çelimsiz düşürecek kadar büyük bir kısmını bu zevklere harcamasa bile –harcaması da pek olasıdır ya– hükümdarın, o gücün masrafını görmek için gerekli miktardan fazlasını tamamıyla onlara harcamaması pek umulamaz. Olağan masrafı olağan gelirine denk olur; bu masraf çoğu zaman o geliri aşmazsa, diyecek yoktur. Artık, hazine biriktirileceği umulamaz ve olağanüstü gerekler olağanüstü masraflara lüzum gösterdi mi, olağanüstü bir yardım için, ister istemez uyruklarına başvurması gerekir. 1610'da Fransa Kralı IV. Henry'nin ölümünden beri, Avrupa'da büyükçe bir hazine biriktirdiği sanılan büyük hükümdarlar, Prusya'nın şimdiki kralı ile ölen kralından oluşur. Sonu biriktirmeye varan tutumluluğa, cumhuriyetçi hükümetlerde de, hemen hemen kralcı yönetimlerdeki kadar seyrek rastlanır olmuştur. İtalya cumhuriyetleri, Birleşik Felemenk Eyaletleri hep borç içindedirler. Avrupa'da hatırı sayılır bir hazine biriktirmiş tek cumhuriyet Berne kantonudur. Öbür İsviçre cumhuriyetleri hazine biriktirmemişlerdir. Şu ya da bu tür gösterişten, hiç değilse görkemli binalardan ve başkaca genel bezeneklerden en yüce kralın savurganlığa boğulmuş saray çevresinde olduğu gibi, küçük bir cumhuriyetin görünüşte ağırbaşlı meclis konağında da çokluk hoşlanıldığı olur.

Barış zamanında tutumlu davranılmaması, savaş sırasında borca girmek zorunluluğunu yükler. Savaş gelip çattığında hazinede, barıştaki ordunun ve donanmanın olağan masrafını görmek için gerekenden başka para yoktur. Savaşta, devletin savunması için o masrafın üç dört katı masraflı bir orduya ve donanmaya, dolayısıyla da barış gelirinden üç dört kat fazla bir gelire gereksinme duyulur. Hükümdarın elinde, hemen hemen hiçbir zaman bulunmayan gelirini, masrafının artışı oranında kendi kendine artıracak çarenin olduğu varsayılırsa, yine de bu gelir artışını sağlaması gereken vergi hasılatı, bunların konulmasından belki ancak on, on iki ay sonra hazineye girmeye başlar. Fakat savaşın başladığı ya da daha çok, başlaması olasılığı belirdiği anda, ordu mevcudu artırılmak, donanma donatılmak, asker

bulundurulan kentler savunma durumuna sokulmak, bu orduya, bu donanmaya, bu asker bulundurulan kentlere silah ve erzak sağlamak gerekir. Yeni vergilerin ucun ucun ve ağır ağır ele geçecek hasılatını beklemeyecek olan o yakın tehlike anında, tez elden, büyük bir masrafa girilmek gerekir. Böyle sıkışık durumda hükümet için ödünç almaktan başka çare olamaz.

Topluluğun, manevi[503] nedenler etkisiyle hükümeti böylece ödünç alma zorunda bırakan ticaretçi durumu, uyruklarda hem borç verme yeteneği hem borç verme isteği yaratır. Çokluk ödünç alma ihtiyacı ile birlikte, bu durum ödünç alma kolaylığını da getirir.

Tacirleri ve sanayicileri bol bir ülkede, ticareti ya da işi olmaksızın geliriyle geçinir bir özel kişinin gelirinin kendi elinden geçişi kadar sık ya da ondan daha sık bir biçimde hem kendi sermayeleri hem onlara ya ödünç para veren ya da mal emanet eden bütün kimselerin sermayeleri ellerinden geçen bir takım insanlar ister istemez çok olur. Bu tür bir kimsenin geliri, düzgün olarak yılda yalnızca bir kez elinden geçebilir. Fakat mal hasılatının pek çabuk geri geldiği bir ticaretle uğraşan bir tacirin sermayesinin ve kredisinin tüm tutarı, bazen yılda iki, üç ya da dört kez elinden geçebilir. Dolayısıyla, tacirlerle ve sanayicilerle dolu bir ülkede, dilerlerse, ödünç olarak hükümete büyük bir para tutarı vermeye her zaman gücü yeten bir takım insanlar ister istemez çok olur. Ticaretçi bir devletin uyruklarındaki ödünç verme yeteneği işte buradan gelir.

Düzgün bir adalet yönetimi bulunmayan; malına mülküne tasarruf bakımından halkın içinden güvenlik duymadığı, sözleşmelere bağlı kalmanın kanunlarla desteklenmediği ve bütün ödemeye gücü yetenleri borçlarını ödemeye zorlamakta devlet nüfuzunun yolu yordamı ile kullanıldığı varsayılmayan bir devlette, ticaretle sanayinin uzun süre serpilip gelişebildiği seyrektir. Sözün kısası, bir devlette hükümetin adaletine karşı belli bir derecede güven olmazsa, orada ticaretle sanayi pek seyrek gelişebilir. Büyük tacirlerle sanayicilere, mallarını mülklerin olağan hallerde belli bir hükümetin kayırmasına emanet etme yatkınlığını veren aynı güven, onları, olağanüstü hallerde mallarının mülklerinin intifasını[504] o hükümete bırakmaya yatkın kılar. Hükümete borç para vermekle bunlar, ticaretlerini ve sanayilerini yürütme yeteneklerini bir an için bile azaltmış olmazlar. Tersine, çoğu kez onu artırmış olurlar. Devlet ihtiyaçları,

hükümeti, çoğu hallerde borç verenin son derece işine elveren şartlarla ödünç almaya istekli kılar. Hükümetin asıl alacaklıya verdiği kefil olma senedi, herhangi bir başka alacaklıya devredilebilecek biçimde düzenlenir ve devlet adaletine karşı beslenen genel güven sayesinde, piyasada, karşılığına ilk başta ödenen paraya oranla genellikle daha fazlaya satılır. Tacir ya da para sahibi, hükümete ödünç vererek para kazanır ve ticaret sermayesini azaltacak yerde çoğaltır. Dolayısıyla, yeni bir ödünç için açılan ilk katılma taahhüdünde bir payı bulunmasına yönetimce müsaade olundu mu, o bunu genellikle bir lütuf sayar. Ticaretçi bir devletin uyruklarındaki ödünç verme isteği ya da hevesi işte buradan gelir.

Bu tür bir devletin hükümeti, uyruklarının olağanüstü durumlarda ona paralarını borç vermedeki bu yeteneğini ve isteğini kendine dayanak yapmaya pek yatkındır. Ödünç almasının kolay olduğunu önceden bildiği için, kendini tasarruf etme ödevlerinden bağışık tutar.

Topluluk ileri gitmemiş bir durumda iken, büyük ticaret ya da sanayi sermayeleri yoktur. Artırabildikleri bütün parayı biriktiren ve biriktirdiklerini saklayan bireyler hükümetin adaletine güvenmedikleri için, gizli paraları olduğu ve bu paranın nerede bulunabileceği sezildiği takdirde çabucak soyulacaklarından korktukları için öyle davranırlar. O şartlar içinde, olağanüstü gereksinmeler için hükümete pek az kimse parasını ödünç verebilir ve kimse vermek istemez. Ödünç almanın salt imkânsızlığını önceden gördüğü için hükümdar, bu tür gerekler için tasarruf ederek tedbir alması lüzumunu duyar. Bu basiret, onun tasarruf konusundaki doğal eğilimini büsbütün artırır.

Şimdi Avrupa'nın bütün büyük milletlerini bunaltan ve gel zaman git zaman ihtimal ki hepsini iflas ettirecek olan çok büyük borçlar, epey tekdüzen bir gelişme göstermiştir. Özel kişiler gibi milletler de, genellikle, borcun ödenmesi için herhangi belli bir karşılık ayırmaksızın ya da rehin etmeksizin, kişisel itibar denilebilecek şeye dayanarak ödünç almaya başlamışlar; bu mali aracın hayrını görmeyince, belli mali karşılıkların ayrılmasına ya da rehin edilmesine dayanarak ödünç almaya koyulmuşlardır.

Büyük Britanya'nın karşılık ödeneğine bağlanmamış borcu denilen borç, bu iki şeklin birincisine göre alınmıştır. Bu kısmen, faizsiz ya da faizsiz varsayılan ve bir özel kişinin hesaba geçmek üzere yaptığı borçları andırır

bir borçtan, kısmen de üzerinden faiz yürütülen ve bir özel kişinin emre yazılı senediyle ya da bonosu ile yaptığı borcu andıran bir borçtan oluşmaktadır. Gerek olağanüstü hizmetlerden, gerek ödenek konulmamış ya da yerine getirilmesi sırasında bedeli ödenmemiş hizmetlerden ileri gelen borçlar, ordunun, donanmanın ve topçu askerinin olağanüstü masraflarının bir kısmı, yabancı hükümdarlara yapılan akçalı yardımların kalıntıları, denizcilerin ücretlerinden arta kalanları vb. çokluk birinci türden bir borç oluşturur. Kâh bu türlü borçlardan bir kısmının ödenmesi için, kâh öbür amaçlarla çıkarılan donanma ve hazine tahvilleri (hazine tahvillerine çıkarıldıkları günden, donanma tahvillerine çıkarıldıktan altı ay sonra başlamak üzere faiz yürütülür) ikinci türden bir borç oluştururlar. İngiltere Bankası ya bu tahvilleri olagelen değerler üzerinden kendi isteği ile ıskonto etmek ya da belli ödünler karşılığı hazine tahvillerini tedavül ettirmek, yani vadesi o sıraya rastlayan faizlerini ödeyip, tahvilleri başa baş üzerinden kabul etmek için hükümetle uyuşarak, bunların değerlerini yukarıda tutar ve tedavüllerini kolaylaştırır; böylece hükümetin, çokluk bu tür pek büyük bir borca girebilmesini mümkün kılar. Bankası olmayan Fransa'da, devlet tahvilleri (billets d'état)[505] kimi zaman yüzde altmış, yüzde yetmiş ıskonto ile satılmıştır. İngiltere Bankası'nın her zamanki işlemlerini durdurmayı doğru bulduğu, Kral William zamanındaki büyük ölçüde yeni baştan para basımı sırasında, kısmen kuşkusuz, Devrim'le kurulan yeni hükümette olduğu varsayılan kararsızlık dolayısıyla, ama kısmen de İngiltere Bankası'nca desteklenmeyişten ötürü, hazine tahvilleriyle kuponlar, söylentiye göre, yüzde yirmi beşten yüzde altmışa dek ıskonto ile satılmıştır.

Bu mali araç tüketildi ve para bulmak üzere, borcun ödenmesi için kamu gelirinin belli bir kolunu ayırmak ya da rehin etmek gerekti mi, hükümet bu ayırmayı da rehini başka başka vesilelerle, iki ayrı biçimde yapmıştır. Hükümet bu rehini bazen örneğin, bir ya da birkaç yıl gibi ancak kısa bir süreyle, bazen, sürekli olmak üzere yapmıştır. Birinci halde, karşılık ödeneğinin, borçlanılan paranın gerek ana tutarını gerek faizini sınırlı süre içinde ödemeye yeter olduğu varsayılmıştır. Öbüründe yalnızca, faizi ya da faize eşit bir sürekli yıllık taksiti ödemeye yeteceği kabul edilmiştir. (Ödünç alınan ana tutarı ödeyerek, bu yıllık taksitten herhangi bir zamanda kurtulmak hükümetin elindedir.) Bu birinci biçimde para bulmaya, ele geçmeden harcama yoluyla, öbür biçimdekine ise, sürekli karşılık

ödeneğine bağlayarak ya da daha kısası, karşılık ödeneğine bağlayarak para bulma adı veriliyordu.

Büyük Britanya'da yıllık arazi-vergisi ve malttan alınan vergi, bunları koyan kanunlar içine sürekli eklenen bir borçlanma kaydı gereğince, bidüziye her yıl, ele geçmeden harcanır. Karşılığında bu vergilerin bırakıldığı tutarları, genellikle, İngiltere Bankası, Devrim'den beri yüzde sekizle yüzde üç arasında değişen bir faizle ödünç verir ve bunların hasılatı ucun ucun devşirildikçe alacağını elde etmiş olur. Her zaman olduğu gibi, bir açık kalırsa, bunun, ertesi yılın geliriyle çaresine bakılır. Kamu gelirinin henüz rehin edilmemiş olarak kalan tek önemli kolu, böylece devşirilmeden harcanır. Sıkboğaz eden ihtiyaçları yüzünden, gelirinin kendisine yolu yordamı ile ödenmesini beklemeye meydanı olmayan sağgörünün bir savurgan gibi, devlet kendi temsilcilerinden ve vekillerinden borç alıp kendi parasından yararlanmak için faiz vermeyi sürekli âdet edinmiştir.

Sürekli karşılık ödeneğine bağlayarak para bulma âdetini şimdiki kadar alışık olmadığımız Kral William saltanatı zamanı ile Kraliçe Anne saltanatının büyük bir kısmı içinde, yeni vergilerden çoğu pek kısa bir süre için (ancak dört, beş, altı ya da yedi yıl süreyle) konuluyor ve her yıl ayrılan ödeneğin büyük bir kısmı, o vergiler hasılatının ele geçmeden harcanmasına dayanan ödünçlerden oluşuyordu. Hasılat, borcun anaparası ile faizinin sınırlı vade içinde ödenmesine çokluk yetmediği için açık veriliyor; bunu kapatmak üzere, vadeyi uzatmak gerekiyordu.

1697'de III. William'ın 8'inci saltanat yılındaki kanunun 20'nci bölümü gereğince, birkaç verginin açıkları, o zamanlar birinci genel rehin ya da karşılık ödeneği adı verilen hesaba geçirildi. Bu, vadesi daha kısa zamanda dolacak olup, hasılatı tek bir genel karşılık ödeneği halinde bir araya toplanan başka başka birkaç verginin, 1706 Ağustosu'nun birine dek uzatılmasından meydana geliyordu. Bu uzatılan vade hesabına geçirilen açıklar, 5.160.459 İngiliz lirası 14 şilin 9 1/4 peni tutuyordu.

1701'de, bazı öbürleriyle birlikte, bu vergilerin süresi, buna benzer amaçlarla, yeniden 1710 Ağustosu'nun birine değin uzatıldı ve bunlara ikinci genel rehin ya da karşılık ödeneği adı verildi. Bu hesaba geçirilen açıklar, 2.055.999 İngiliz lirası 7 şilin 11 1/2 peni tutuyordu.

1707'de, bu vergilerin, yeni ödünçler için bir karşılık akçası olarak, 1712 Ağustosu'nun birine dek süresi tekrar uzatıldı ve bunlara üçüncü genel rehin ya da karşılık ödeneği denildi. Buna dayanılarak borçlanılan tutar 983.254 İngiliz lirası 11 şilin 9 1/4 peni idi.

1708'de, (yalnızca yarısı bu karşılık ödeneğinin bir kısmını oluşturan eski tonnage ve poundage akçalı yardımı ve İngiltere ile birleşme hükümleri gereğince kaldırılmış bulunan İskoç bezi ithaline ilişkin bir resim hariç olmak üzere) bu vergilerin hepsi, yeni ödünçler için bir karşılık ödeneği olarak, 1714 Ağustosu'nun birine değin tekrar sürdürüldü ve bunlara dördüncü genel rehin ya da karşılık ödeneği denildi. Buna dayanılarak borçlanılan tutar, 925.176 İngiliz lirası 9 şilin 2 1/4 peni idi.

1709'da, (artık bu karşılık ödeneğinden büsbütün çıkartılan eski tonnage ve poundage akçalı yardımı dışında) bu vergilerin hepsi, aynı maksatla, 1716 Ağustosu'nun birine değin yine sürdürüldü ve bunlara beşinci genel rehin ya da karşılık ödeneği denildi. Buna dayanılarak borçlanılan tutar 922.029 İngiliz lirası 6 şilin idi.

1710'da, bu vergilerin süresi yeni baştan 1720 Ağustosu'nun birine dek uzatıldı ve bunlara altıncı genel rehin ya da karşılık ödeneği denildi. Buna dayanılarak borçlanılan tutar 1.296.552 İngiliz lirası 9 şilin 11 3/4 peni idi.

1711'de, (bu sırat böylece ayrı ayrı dört kez ele geçmeden harcanmaya bağımlı tutulan) aynı vergiler, birkaç başka resimle birlikte sürdürülüp gitti ve Güney Denizi Ortaklığı sermayesinin faizinin ödenmesi için bir karşılık ödeneği oluşturdu. O yıl bu ortaklık, o zamanlarda alınmış en büyük ödünç olan 9.177.967 lira 15 şilin 4 penilik tutarı, borçların ödenip açıkların kapanması için hükümete ödünç vermişti.

Bu dönemden önce, bir borcun faizini ödemek için sürekli olarak konulan başlıca ve dikkat edebildiğim kadar biricik vergiler, bankaca ve Doğu Hint Ortaklığı'nca hükümete ödünç verilen ve kurulması tasarlanan bir toprak bankasınca ödünç verileceği umulan, fakat hiçbir zaman verilmeyen paranın faizini ödemek için ayrılan vergilerdi.

O sırada banka karşılık akçası 3.375.027 İngiliz lirası 17 şilin 10 1/2 peni tutuyor, bunun için 206.501 İngiliz lirası 13 şilin 5 peni yıllık bir taksit ya da faiz ödeniyordu. Doğu Hint Ortaklığı karışık ödeneği 3.200.000 İngiliz

lirası tutuyor, bunun için 160.000 İngiliz lirası yıllık bir taksit ya da faiz ödeniyordu. Banka karşılık akçasının faizi yüzde altıdan, Doğu Hint karşılık ödeneğinininki yüzde beştendi.

1715'de, I.George'un birinci saltanat yılındaki kanunların 12'nci bölümü gereğince, bankanın yıllık taksitinin ödenmesi için rehin edilen türlü vergiler, yine bu kanunla sürekli hale getirilen öteki birkaç vergi ile birlikte, Kümeleme Karşılık Ödeneği denilen ortaklaşa tek bir karşılık ödeneği şeklinde toplandı. Kümeleme ödeneğe bankanın yıllık taksitinin ödenmesinden başka, çeşitli birkaç başka taksit ve yükler de bindirilmişti. Sonra, bu karşılık ödeneği, I. George'un üçüncü saltanat yılındaki kanunların 8'inci ve I. George'un beşinci saltanat yılındaki kanunların 3'üncü bölümü gereğince çoğaldı ve o zaman buna eklenen türlü resimler yine sürekli hâle getirildi.

1717'de, I. George'un üçüncü saltanat yılındaki kanunların 7'nci bölümü gereğince, daha birkaç vergi sürekli hâle getirildi ve tümü 724.849 İngiliz lirası 6 şilin 10 1/2 peni tutan belli yıllık taksitlerin ödenmesi için, Genel Karşılık Ödeneği denilen bir başka ortaklaşa karşılık ödeneği biçiminde bir araya toplandı.

Eskiden yalnızca yıllık vadesi kısa süreli olmak üzere ele geçmeden harcanmış bulunan vergilerden çoğu, çıkarılan bu başka başka kanunlar sonunda, bu vergilere dayanılarak birbirini izleyen türlü ele geçmeden harcamalar yolu ile borcun anaparasını değil, sırf faizini ödemeye ayrılmış bir karşılık ödeneği olmak üzere sürekli hale getirildi.

Ele geçmeden harcamaktan başka şekilde hiçbir zaman para toplanmasa, hükümetin başkaca bir özeni olmaksızın, yalnızca karşılık ödeneğinin yükünü, sınırlı vâde içinde ödeyebileceğinden fazla borç bindirerek gereğinden çok ağırlaştırmamaya ve birinci ele geçmeden harcama sona ermeden, ikinci bir kez ele geçmeden harcamada bulunmamaya dikkat etmesiyle, birkaç yıl içinde, kamu geliri serbest kalabilir.

Gelgelelim, Avrupa hükümetlerinden çoğu, bu özen yeteneğini gösterememişlerdir. Bunlar, çoğu kez karşılık ödeneğine, ilk ele geçmeden harcamada da gerektiğinden çok yüklenmişlerdir; tesadüfle, bu olmadığında da genellikle birinci ele geçmeden harcama sona ermeden, bir ikinci ve

üçüncü kez ele geçmeden harcamada bulunarak karşılık ödeneğine gerektiğinden çok yüklenmeye bakmışlardır.

Karşılık ödeneği, ona dayanılarak borçlanılan paranın hem ana tutarının hem faizinin ödenmesine böylece büsbütün yetmez hâle geldiğinden, karşılık ödeneğine yalnızca faiz ya da faize eşit bir sürekli yıllık taksit yüklemek gerekti; dolayısıyla bu tür basiretsiz[506] ele geçmeden harcamalar, daha yıkıcı olan sürekli karşılık ödeneğine bağlayarak borçlanma âdetini ister istemez ortaya çıkardı.

Fakat bu âdet, kamu gelirinin serbest kalmasını, belli bir zamandan, gelmesi hiçbir zaman pek muhtemel olmayacak kadar belirsiz bir zamana geri atmakla birlikte, her halde, bu yeni âdet sayesinde, eski ele geçmeden harcama âdetine kıyasla daha büyük bir tutar elde edilebildiğinden, insanlar ona bir kez alışınca, devletin büyük gereksinmeleri karşısında genellikle öbürüne yeğ tutagelmişlerdir.

Günün gereksinmesini gidermek, kamu işlerinin görülmesi ile doğrudan doğruya ilgili bulunanların hep başlıca ilgilendikleri konudur. Kamu gelirinin ileride serbest kalmasıyla uğraşmayı, onlar gelecektekilere bırakırlar.

Kraliçe, Anne saltanatı sırasında, piyasadaki faiz kertesi yüzde beşe düşmüş ve onun on ikinci saltanat yılında, kişisel kefaletle borçlanılan para üzerinden kanunlu şekilde alınabilecek en yüksek faiz kertesinin yüzde beş olduğu ilan edilmişti. Büyük Britanya'nın geçici vergilerinden çoğunun sürekli hale getirilip, Kümeleme Karşılık Ödeneği'ne, Güney Denizi Karşılık Ödeneği'ne ve Genel Karşılık Ödeneği'ne ayrılmasından hemen sonra, devletin alacaklıları, özel kişilerin alacaklıları gibi, paralarının faizi olarak yüzde beşi kabule razı edildiler.

Bu, böylece sürekli karşılık ödeneğine bağlanan borçlardan çoğunun anaparası üzerinde yüzde bir ya da, yukarıda anılan üç büyük karşılık ödeneğinden ödenen yıllık taksitlerin çoğundan altıda bir tasarruf edilmesine meydan verdi.

Bu tasarruf sayesinde, o karşılık ödenekleri halinde biriken çeşitli vergilerin hasılatından, şimdi onların hesabına geçirilen yıllık taksitlerin

ödenmesi için gereken miktarı aşan büyük bir fazlalık arta kaldı ve o zamandan beri İtfa Ödeneği adı verilen şeyin temelini oluşturdu.

1717' de, bu fazla kısım, 323.434 İngiliz lirası 7 şilin 7 1/2 peni tuttu. 1727'de kamu borçlarının çoğunun faizi yeniden yüzde dörde, 1753'de ve 1757'de, yüzde üç buçuğa ve yüzde üçe indirildi. Bu indirimler, itfa ödeneğini büsbütün artırdı.

Bir itfa ödeneği eski borçların ödenmesi için konulmakla birlikte, yeni borçlar alınmasını pek kolaylaştırır. Bu, devletçe hemen tedbir alınmasını gerektiren herhangi bir olayda, aracılığıyla para toplanması düşünülen, sonucu kuşkuya yol açacak herhangi bir başka karşılık ödeneğine yardımcı olarak rehin edilmek için her zaman el altında duran ikincil bir ödenektir.

Büyük Britanya'nın İtfa Ödeneği'nin bu iki amacın birincisine mi, ikincisine mi daha çok ayrıldığı, ileride yeterince belli olacaktır.

Ele geçmeden harcama ve sürekli karşılığa bağlama şeklindeki bu iki borçlanma yönteminden başka, bunlar arasında bir tür ortalama yer tutan iki yöntem daha vardır. Bunlar, yıllar üzerinden vadeli gelir taksiti ile borçlanma yöntemi ve hayat kaydına bağlı gelir taksiti ile borçlanma yöntemidir.

Kral William ve Kraliçe Anne saltanatları sırasında, yıllar üzerinden vadesi kâh daha uzun kâh daha kısa olan yıllık gelir taksitleriyle sık sık büyük tutarlar borçlanılmıştır. 1693'de, on altı yıl süreyle, yüzde on dört ya da yılda, 140.000 İngiliz liralık yıllık bir taksit üzerinden bir milyon borçlanılmak için bir kanun çıkarıldı. 1691'de, şimdiki zamanda pek elverişli görünecek şartlarla, hayat kaydına bağlı gelir taksitleri üzerinden bir milyon borçlanılması için bir kanun çıktı. Fakat katılma taahhüdünde bulunanlar için açılan kayıt defteri dolmadı. Ertesi yıl, yüzde on dörtle ya da bedeli yedi yıllık gelirinden bir az çok tutan hayat kaydına bağlı gelir taksitleriyle borçlanılarak açık kapatıldı. Bu hayat kaydına bağlı gelir eshamını satın almış kimselerin, 1695'te Hazine'ye yüz lirada altmış üç lira ödeyerek, bunları doksan altı yıllık başka gelir eshamıyla değiş etmelerine izin verildi. Yani, hayat kaydına bağlı yüzde on dört ile doksan altı yıllık yüzde on dört arasındaki fark altmış üç liraya ya da dört buçuk yıllık gelir tutarı karşılığına satıldı. Hükümette olduğu varsayılan kararsızlık öylesine idi ki, bu şartlarla da pek az alıcı bulunabildi. Kraliçe Anne saltanatı

zamanında, türlü vesilelerle hem hayat kaydına bağlı gelir taksitleri ile hem de otuz iki, seksen dokuz, doksan sekiz ve doksan dokuz yıl vadeli gelir taksitleri ile para borçlanıldı. 1719'da, otuz iki yıl vadeli gelir eshamı sahipleri, bu eshamın yerine, bedeli bunların on bir buçuk yıllık geliri kadar tutan Güney Denizi Ortaklığı pay senedini daha bir miktar ek (o sırada ödenme sırası gelip geçmiş olanlar miktarında) pay senedi ile birlikte kabule çağırıldılar. 1720'de, gerek uzun gerek kısa vadeli öbür yıllık gelir eshamının çoğu, katılma taahhüdü yoluyla aynı ortaklık sermayesine dönüştü. Uzun vadeli yıllık gelir eshamı, o sırada yılda 666.821 lira 8 şilin 3 1/2 peni tutuyordu. 1775 Ocak ayının 5'inde bunların geri yanı ya da o sırada henüz katılma taahhüdü yoluyla sermayeye dönüşmeyenler yalnızca 136.453 lira 12 şilin 8 peniden oluşuyordu.

1739'da ve 1755'de başlayan iki savaş sırasında, yıllar üzerinden vadeli gelir taksitleriyle olsun, hayat kaydına bağlı gelir taksitleri ile olsun, pek az borçlanıldı. Ama doksan sekiz ya da doksan dokuz yıllık bir gelir taksiti para olarak aşağı yukarı sürekli taksit kadar eder; dolayısıyla, düşünülebilir ki, aşağı yukarı o miktarda bir ödünç paraya karşılık ödeneği oluşturması gerekir. Ancak, aileye gelir bağlamak ve çok ilerisi için tedbirli bulunmak üzere kamu eshamı satın alanlar, değeri durmadan düşmekte olan eshama para yatırmak istemezler. Gerek esham sahiplerinin gerek esham alıcılarının pek çoğu da bu tür kimselerdir. Dolayısıyla, uzun yıllar vadesi olan bir gelir eshamına gerçek değeri, hemen hemen tıpkı sürekli bir gelir eshamının değeri kadar olabilirse de, ona yakın alıcı sayısı bulamaz. Taahhüt ettikleri payı genellik bir an önce satmak niyetiyle yeni bir ödünce katılanlar, parlamentonun dilerse bedelini verip geri alabileceği sürekli bir gelir eshamını, para tutarı yalnızca eşit, satın alınması olanaksız, uzun yıllar vadeli bir gelir eshamına yeğ tutarlar. Sürekli gelir eshamının değeri her zaman aynı ya da hemen hemen aynı sayılabilir ve dolayısıyla, devredilebilmek bakımından öbürüne kıyasla daha kullanışlı eshamdandır.

Yukarıda son anılan iki savaş sırasında gerek yıllar üzerinden vadeli gerek hayat kaydına bağlı gelir eshamı, yeni bir ödünç için katılma taahhüdünde bulunanlara, o ödüncün alınmasında esas varsayılan krediye ait satın alınması mümkün yıllık gelir taksitlerinden ya da faizden ayrı olarak ancak prim biçiminde verilmiştir. Başka türlü verildiği pek seyrektir. Bunlar, üzerinden borç para alınan asıl karşılık akçası gibi değil, ödünç verene fazladan bir özendirme olmak üzere verilmiştir.

Hayat kaydına bağlı gelir taksitleri fırsat düştükçe iki ayrı şekilde, ya teker teker hayatlar üzerinden ya da –Fransa'da icat edenin adından ötürü Tontine denilen– küme küme hayatlar üzerinden verilmiştir. Gelir taksitleri teker teker hayatlar üzerinden verildiğinde, her bir yıllık gelir taksiti sahibinin ölümü, kamu gelirini, onun taksitinin sebep olduğu kadar yükten kurtarır. Yıllık gelir taksitleri Tontine'ler esasına göre verildiğinde kamu gelirinin serbest kalması, bir küme içindeki bütün yıllık gelir taksiti sahipleri ölmedikçe başlamaz. Küme kimi zaman yirmi otuz kişiden oluşabilir. Bunlardan sağ kalanlar, kendilerinden önce ölenlerin hepsinin yıllık gelir taksitine mirasçı olurlar. En son sağ kalan, bütün kümenin gelir taksitlerine mirasçı olur. Aynı gelir üzerinden, Tontine'lerle, teker teker hayatlara özgü gelir taksitlerine göre hep daha çok para toplanabilir. Üzerinde en son hayatta kalana ilişkin bir hak bulunan bir gelir taksiti gerçekte tek bir hayata özgü, eşit bir gelir taksitine kıyasla daha çok eder. Bütün piyangoların başarı kazanmasına temel olan, her insanın kendi talihine doğal biçimde güvenmesi yüzünden, bu tür bir yıllık gelir eshamı değerinden genellikle biraz daha fazlaya satılır. Yıllık gelir taksitleri vererek para toplamanın hükümet için alışkanlık olduğu ülkelerde, Tontine'ler, tek hayata özgü yıllık gelir taksitlerine genellikle bu yüzden yeğ tutulur. En fazla para toplanacak tedbir, kamu gelirini en hızlı biçimde serbest bıraktırması muhtemel olan çareye hemen hemen hep yeğ tutulur.

Fransa'daki kamu borçlarının, İngiltere'dekine göre çok daha büyük bir kısmı, hayat kaydına bağlı yıllık gelir taksitlerinden oluşur. 1764'de Bordeaux parlamentosunun krala sunduğu bir muhtıraya[507] göre, Fransa'nın kamu borcunun tümü iki milyar dört yüz milyon lira tahmin edilmektedir. Bunun içerisinde karşılığında hayat kaydına bağlı gelir taksitleri verilen sermayenin üç yüz milyonu bulduğu, yani tüm kamu borcunun sekizde birini oluşturduğu sanılmaktadır. Gelir, taksitlerinin kendi başına yılda otuz milyon tuttuğu, yani, bütün bu borcun faizi olduğu düşünülen yüz yirmi milyonun dörtte birini bulduğu hesap edilmektedir. Pek iyi biliyorum ki, bu tahminler doğru değildir, ama böyle hatırı sayılır bir kurulca gerçeğe yakın olarak gösterildikleri için, doğru sayılabilirler sanıyorum. Fransa ile İngiltere'nin kendi borçlanma şekillerindeki bu fark, kamu gelirinin serbest kalması bakımından bu iki hükümetin başka başka derecelerde kaygılanmalarından ileri gelmez. Bu, tümüyle, ödünç verenlerin başka başka olan görüşünden ve başka başka olan çıkarlarından ileri gelir.

İngiltere'de hükümet merkezi dünyanın en büyük ticaretçi kentinde bulunduğu için, hükümete ödünç para verenler genellikle tacirlerdir. Ödünç vermekle onlar, ticaret sermayelerini azaltmayı değil, tersine, çoğaltmayı amaçlarlar. Yeni bir ödünç taahhüdüne katılma paylarını biraz kârla satmayı ummasalar, taahhüde hiçbir zaman katılmak istemezler. Lakin paralarını ödünç vererek yıllık sürekli gelir eshamı yerine, yalnızca ya kendilerinin ya başkalarının hayatına bağlı yıllık gelir eshamı satın alsalar, bunları her zaman bir kârla satmaları o denli muhtemel olmaz. Kendi hayatlarına bağlı gelir eshamını hep zararına satarlar. Çünkü hiç kimse, yaşı ve sağlık durumu kendisininkine göre hemen hemen aynı olan bir başkasının hayatına bağlı bir yıllık gelir eshamı için, kendi hayatına bağlı bir gelir eshamına verdiği parayı vermez. Gerçi, üçüncü bir kişinin hayatına bağlı yıllık bir gelir eshamı, satın alan için ve satan için kuşkusuz aynı değerdedir. Ama gerçek değeri, eshamın verilişi anından başlayarak azalmaya yüz tutar ve varoldukça gitgide azalmaya devam eder. Dolayısıyla bu, hiçbir zaman gerçek değeri hep aynı varsayılabilecek sürekli bir gelir eshamı kadar kolaylıkla devredilebilen bir pay senedi oluşturmaz.

Fransa'da hükümet merkezi bir büyük ticaretçi kentte bulunmadığından, hükümete ödünç para veren kimseler, halkın öyle büyük bir kısmını oluşturmazlar. Bütün kamu gereksinmeleri için paralarını ödünç verenlerin çoğunu maliye işleriyle ilgili kimseler, baş mültezimler, iltizama bağlanmamış vergilerin tahsildarları, saray bankerleri vb. oluşturur. Bu tür kimseler, soy sop bakımından çokluk şöyle böyle; fakat pek zengin ve çoğu zaman pek kendini beğenmiştirler. Küfüvler[508] ile evlenemeyecek kadar burunları Kaf dağındadır. Seçkin kadınlar ise, onlara varmayı burun bükerek karşılarlar. Dolayısıyla bunlar, çoğu kez bekâr yaşamaya karar verirler; kendi aileleri olmadığı için ve varolduklarını kabul ve itiraf etmeyi her zaman öyle pek sevmedikleri akrabalarının ailelerine fazla saygı göstermedikleri için, bütün istedikleri, ömürlerinin gösteriş içinde geçmesidir; servetlerinin kendileriyle birlikte sona ermesini de istemez değillerdir. Bundan başka, evlenme yanlısı olmayan ya da yaşam durumları evlenmelerini yakışıksız ya da uygunsuz kılan zengin kimselerin sayısı, Fransa'da, İngiltere'dekine göre çok fazladır. Dölü döşü olmasını pek ya da hiç umursamayan bu tür kimseler için, sermayelerini dilediklerince devam edip daha uzun sürmeyecek bir gelirle değiş etmekten daha elverişli bir şey olamaz.

Çoğu çağcıl hükümetlerin barış zamanındaki olağan masrafı olağan gelirlerine eşit ya da hemen hemen eşit olduğundan, savaş gelip çattığında, gelirlerini giderlerinin artışı oranında çoğaltmaya, bunların hem isteği hem olanağı yoktur. İstekleri yoktur, çünkü halkı gücendirmekten korkarlar. Vergiler böyle apansızın, bu denli artıverince, halk savaştan çabuk yaka silker. Olanakları yoktur, çünkü ihtiyaç duyulan geliri üretmek için hangi vergilerin yeteceğini pek bilmezler. Borçlanma kolaylığı, onları bu korkunun ve olanaksızlığın aksi halde sebep olacağı sıkıntılardan kurtarır.

Borçlanma aracılığıyla, vergileri pek az artırarak, yıldan yıla savaşı yürütmeye yetecek para toplamaları mümkün olur; sürekli karşılık ödeneği yöntemi uygulayarak da vergileri imkân ölçüsünde az artırıp her yıl mümkün olan en büyük tutarı toplayabilirler.

Büyük imparatorluklarda, başkentte ve muharebe patırtısından ırak illerde oturan ahaliden çoğu, savaştan hemen hemen hiçbir tedirginlik duymaz; donanmalarının ve ordularının yararlıklarını gazetelerde rahat rahat okuyarak eğlenmenin tadını çıkarırlar. Bu eğlence onlar için savaş yüzünden ödedikleri vergilerle barış zamanında ödemeye alışık oldukları vergiler asarındaki ufak farkı karşılar. Eğlencelerini ve düşlerindeki savaşın uzamasına bağlı bin bir fetih ve ulusal şan ve şeref umutlarını sona erdiren barışın geri gelişinden, bunlar çokluk hoşlanmazlar.

Barışın geri gelmesiyle bunların, savaş sırasında konulmuş vergilerin çoğundan kurtuldukları gerçekte pek seyrektir. Bu vergiler, savaşı yürütmek üzere girilen borcun faizi için rehin edilmiştir. Bu borcun faizi ödenip hükümetin olağan masrafı karşılandıktan sonra, eski gelir yeni vergilerle birlikte bir gelir fazlası doğurursa bu, belki borcun ödenip bitirilmesi için bir itfa ödeneğine dönüştürülebilir. Ama başka amaca ayrılmayacağı varsayılan da, bu itfa ödeneği önce savaş sırasında yapılan bütün borcu barışın sürüp gitmesinin akla uygun olarak umulabileceği herhangi bir dönem içinde ödemeye genellikle hiç de yeter değildir; ikincisi, bu ödenek hemen hemen hep başka amaçlara tahsis edilir.

Yeni vergiler, sırf bu vergilere dayanılarak borçlanılan paranın faizini ödemek üzere konulmuştu. Daha çok hasılat getiriyorlarsa, bu, genellikle ne tasarlanmış ne de umulmuş bir şeydir; dolayısıyla de pek çok tuttuğu seyrektir. Genellikle itfa ödenekleri, başlangıçta bunların hesabına geçirilen faizin ya da taksitin ödenmesi için gerekli miktarı aşan herhangi bir vergiler

ziyadesinden oluşmayıp, daha çok, o faizde sonradan yapılan bir indirim ile vücut bulmuştur. 1655'de Felemenk ve 1685'de kilise devleti itfa ödeneklerinin ikisi de, bu tarzda meydana geldi. Bu tür ödeneklerin her zamanki yetmezliği işte bundan ileri gelir.

Çıt çıkmayan barış içinde, olağanüstü masraf isteyen türlü olaylar olur ve yeni bir vergi koymaktansa, itfa ödeneğinin yolsuz biçimde kullanılmasıyla bu masrafı karşılamak, hükümete hep daha uygun gelir. Her yeni vergi, kendini halka hemen az çok hissettirir. Her zaman biraz dırıltıya sebep olur ve biraz itiraza uğrar. Vergiler çoğaldıkça, her ayrı vergi matrahı üzerindeki vergiler yükselebilir; yine her yeni vergiden halk ne denli yaygara koparарak sızlanırsa, gerek vergi alacak yeni konular bulmak, gerek eski konulara daha önce konulmuş vergileri çok daha artırmak o kadar güçleşir. Borcun ödenmesini bir anda durdurmak, halkça hemen hissedilmez ve dırıltıya ya da sızıltıya sebep olmaz. Şimdi olagelen sıkıntıyı savuşturmak için itfa ödeneğinden borç almak, hep göz önünde duran ve kolay gelen bir yoldur.

Kamu borçları üst üste yığıldıkça, onları azaltmaya bakmak gerekebilir; itfa ödeneğinin herhangi bir kısmını yolsuzca kullanmak daha tehlikeli, daha yıkıcı olabilir. Kamu borcunun herhangi önemli bir kertede eksilmesi olasılığı azaldıkça, barış zamanı ortaya çıkan bütün olağanüstü masrafları karşılamak üzere itfa ödeneğinin yolsuzca kullanılması o denli olasılık içine girer, öylesine muhakkak olur. Bir milletin vergi yükü zaten aşırı iken, ancak bir yeni savaşın zorunlulukları, ancak ya milletçe öç almaktan ileri gelen düşmanlık ya ulusal güvenlik kaygısı, halka, enikonu bir sabırla yeni bir vergiye boyun eğdirilebilir. İtfa ödeneğinin genellikle yolsuzca kullanılması işte bundan dolayıdır.

Yıkıcı bir tedbir olan sürekli karşılık ödeneğiyle borçlanma yoluna Büyük Britanya'da ilk başvurduğumuzdan beri, kamu borcunun barış zamanında azalması, savaş zamanında birikmesi ile hiçbir zaman orantılı olmamıştır. Büyük Britanya'nın şimdiki koskoca borcunun temeli, 1688'de başlayıp 1697'de Ryswcik Antlaşması'yla sona eren savaşta atılmıştır.

1697 Aralık ayının 31'inde, Büyük Britanya'nın karşılık ödeneğine bağlanmış ve bağlanmamış kamu borçları 21.515.742 İngiliz lirası 13 şilin 8 1/2 peni tutuyordu. Bu borçların büyük bir kısmı kısa vadeli ele geçmeden harcamalara dayanılarak bir kısmı ise hayat kaydına bağlı gelir taksitleri

üzerinden alınmıştı. Böylece, 1701 Aralık ayının 31'inden önce, dört yıldan az bir zamanda, 5.121.041 lira 12 şilin 0 3/4 penilik bir tutar kısmen ödenip bitmiş, kısmen yeniden halka geri gelmişti. (O zamandan bu zamana dek böyle kısa bir dönem içinde kamu borcundan bunca büyük bir indirim yapılmamıştır.) Dolayısıyla, geri kalan borç topu topu 16.394.701 lira 1 şilin 7 1/4 peni tutuyordu.

1702'de başlayıp Utrecht Antlaşması'yla sona eren savaşta, kamu borçları büsbütün birikti. 1714 Aralık ayının 31' inde, 53.681.076 lira 5 şilin 6 1/12 peniyi buldu. Kısa ve uzun vadeli yıllık gelir eshamının, katılma taahhüdü yoluyla, Güney Denizi Ortaklığı pay senedine dönüşmesi, kamu borçları anamalını artırdı. Böylece, 1722 Aralık ayının 31'inde anapara 55.282.978 lira 1 şilin 3 5/6 peniyi buldu. Borcun indirilmesine 1724'te başlandı; öyle ağır yürüdü ki, 1739 Aralık ayının 31'inde, çıt çıkmayan on yedi yıllık barış içinde, ödenip biten tüm tutar 8.328.354 lira 17 şilin 11 3/12 peniyi aşmadı; kamu borcunun anaparası o sırada 46.954.623 lira 3 şilin 4 7/12 peni tutuyordu.

1739'da başlayan İspanya savaşı; hemen ardından gelen Fransız savaşı, borcu bir daha artırdı. 1748 Aralık ayının 31'inde savaş Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla sona erince, borç 78. 293.313 lira 1 şilin 10 3/4 peniyi buldu. On yedi yıl süren tam bir barış, bunun ancak 8.328.354 lira 17 şilin 11 3/12 penilik kısmını eksiltti. Dokuz yılı bulmayan bir savaş, buna 31.338.689 lira 18 şilin 6 1/6 peni ekledi.[509]

Bay Pelham yönetim başında bulunduğu sırada, kamu borcunun faizi yüzde dörtten üçe indirildi ya da hiç değilse indirilmek için tedbirler alındı. İtfa akçası artırıldı ve kamu borcunun bir kısmı ödenip bitirildi. 1775'de, son savaşın patlak vermesinden önce, Büyük Britanya'nın karşılık ödeneğine bağlanmış borcu 72.289.673 lira tutuyordu. 1763 Ocak ayının 5'inde, barış yapıldığında, karşılık ödeneğine bağlanmış borç 122.603.336 lira 8 şilin 2 1/4 peni tutuyordu. Karşılık ödeneğine bağlanmamış borç 13.927.589 lira 2 şilin 2 peni olarak gösterilmiştir. Gelgelelim, savaşın sebep olduğu masraf, barışın yapılmasıyla sona ermedi. Böylece 1764 Ocak ayının 5'inde, karşılık akçasına bağlanmış borç (kısmen bir yeni ödünçle ve kısmen karşılık akçasına bağlanmamış borcun bir parçasının karşılık ödeneğine bağlanmasıyla) 129.586.789 lira 10 şilin 1 3/4 peniye çıkmakla birlikte, yine de geride (Büyük Britanya Ticareti ve Maliyesi Üzerinde

Düşünceler adlı yapıtın bilgisi pek yerinde olan yazarına göre) o yılla ertesi yılın hesabına alınan 9.975.017 lira 12 şilin 2 15/44 penilik karşılık akçasına bağlanmamış bir borç kaldı. Dolayısıyla, 1764'de Büyük Britanya'nın, karşılık ödeneğine bağlanmışı ve bağlanmamışı bir arada olmak üzere kamu borcu, bu yazara göre, 139.516.807 lira 2 şilin 4 peni tutuyordu. Yine 1757'deki yeni ödünçleri taahhüt için katılanlara prim olarak verilip bedeli on dört yıllık gelir tutarı üzerinden hesaplanan hayat kaydına bağlı gelir eshamına 472.500 lira değer biçilmiş; 1761 ve 1762' de yine prim olarak verilip, bedeli yirmi yedi buçuk yıllık gelir tutarı üzerinden hesaplanan, uzun vadeli yıllık gelir eshamına ise 6.826.875 lira değer biçilmişti. Yedi yıl kadar süren bir barış sırasında, Bay Pelham'ın tedbirli ve gerçekten yurtsever yönetimi, altı milyonluk eski bir borcu ödeyip bitiremedi. Hemen hemen aynı süre devam eden bir savaş sırasında, yetmiş beş milyonu aşan bir yeni borç altına girildi.

1775 Ocak ayının 5'inde Büyük Britanya'nın karşılık ödeneğine bağlanmış borcu 124.996.086 lira 1 şilin 6 1/4 peni tutuyordu. Büyük bir hükümdar hazinesi borcu dışında, karşılık akçasına bağlanmamış borç 4.150.236 lira 3 şilin 11 7/8 peniyi tutuyordu. İkisi birlikte, 129.146.322 lira 5 şilin 6 peni ediyordu. Bu hesaba göre, çıt çıkmayan on bir yıllık barış içinde ödenip bitirilen borç, yalnızca 10.415.474 lira 16 şilin 9 7/8 peni tutuyordu. Ama, bu ufak borç indiriminden bile hepsi, devletin olağan gelirinden yapılan tasarruflarla sağlanmış değildir. O olağan gelirle hiçbir bağlantısı olmayan birkaç tutarın, bu borç indiriminde katkısı olmuştur. Bunlar arasında, arazi vergisine lira başına üç yıl süreyle bir şilinlik bir eki, edindiği topraklara karşılık Doğu Hint Ortaklığı'ndan tazminat olarak alınan iki milyonu ve beratlarının yenilenmesi için bankadan alınan yüz on bin lirayı sayabiliriz. Son savaş dolayısıyla meydana geldikleri için belki o savaşın masraflarından indirim sayılması gereken birkaç başka tutarı bunlara eklemek gerekir.

	İngiliz lirası	şilin	peni
Fransız ganimetleri hasılatı	690.449	18	9
Fransız tutsakları için alınan uzlaşma parası	670.000	0	0
Devrolunan adaların satışından elde edilen	95.500	0	0
Toplam:	1.455.949	18	9

Bu tutara, Chatham Kontu ile Bay Calcraft'ın hesap kalıntılarını ve ordunun o tür başkaca artmış paralarını, bir de bankadan, Doğu Hint Ortaklığı'ndan alınanı ve arazi-vergisinin lira başına ek şilinini katarsak, tümünün, beş milyonu epey geçmesi gerekir. Dolayısıyla, barıştan beri devletin olağan gelirinden yapılan tasarruflarla ödenen borç, üst üste, yılda yarım milyonu bulmamıştır.

Barıştan beri ödenip biten borçla; geri alınması mümkün yüzde dörtlerin yüzde üçe indirilmesiyle ve hayat kaydına bağlı yıllık gelir eshamından süresi dolanlarla, itfa ödeneği barıştan beri kuşkusuz hatırı sayılacak kadar artmıştır ve barışı sürdürmek şartıyla, şimdi bunun yılda belki bir milyonu, borcun ödenmesi için verilebilir de. Nitekim geçen yıl içinde daha bir milyon ödenmiş, ama büyük bir hükümdar hazinesi borcu ödenmeden kalmıştır. Şimdi ise, gelişmesiyle eski savaşlarımızdan herhangi biri kadar masraflı olabilecek bir yeni savaşa katılmış bulunuyoruz.[510] Önümüzdeki sefer sona ermeden alınması ihtimal içinde bulunan yeni borç, belki, devletin olağan gelirinden yapılan tasarruflarla ödenip biten eski borcun tümüne hemen hemen eşit olabilir. Dolayısıyla şimdiki halinde, o olağan gelirden yapılabilecek herhangi bir tasarrufla kamu borcunun herhangi bir zamanda tümüyle ödeneceğini ummak düpedüz düşe kapılmak olur.

Bir yazar, Avrupa'nın türlü borçlu milletlerine değgin kamu karşılık ödeneklerini, özellikle İngiltere'ninkilerini, ülkenin öbür sermayesine fazladan eklenmiş; ticaretini yalnızca öbür sermaye ile olabileceğinden pek daha çok genişletmeye, sanayisini pek daha fazla çoğaltmaya, topraklarını pek daha çok işleyip bayındırmaya yarayan büyük bir sermaye birikimi olarak göstermiştir.

Kendisi şurasını hesaba katmıyor: Devletin ilk alacaklarının hükümete ödünç verdikleri sermaye, yıllık ürünün belli bir parçasıdır; verdikleri andan başlayarak bir gelir hizmeti görmek üzere bir sermaye hizmeti yapmaktan, üretken-olmayan işçiler beslemek üzere üretici işçiler beslemekten çıkmıştır ve ileride hiçbir yeniden üretilme ümidi bile olmaksızın, genellikle o yıl içinde harcanıp çarçur edilecektir. Ödünç verdikleri sermayenin karşılığında bunlar, kamu karşılık ödeneklerinden, doğrusu, çoğu hallerde verdiklerinin değerinden fazla tutan yıllık bir gelir eshamı elde etmişlerdir. Bu yıllık gelir eshamı, sermayelerini onlara kuşkusuz geri getirmiş; ticaretlerini ve işlerini eski hacimde, belki eskisinden daha geniş biçimde yürütmelerini mümkün

kılmıştır. Yani bu yıllık gelir eshamının kredisine dayanarak başkalarından ya yeni bir sermaye borçlanacak ya da hükümete ödünç vermiş oldukları kadar yahut daha büyük bir yeni sermayeyi, onu satarak başkalarından sağlayabilecek duruma girmişlerdir. Ancak, böylece başkalarından ya satın ya ödünç aldıkları bu yeni sermayenin, ülkede daha önce var olmuş ve bütün sermayeler gibi üretken emek beslemekte kullanılmış olması gerekir. Paralarını hükümete ödünç verenlerin eline geçtiğinde, bu kimi bakımlardan onlara göre yeni bir sermaye olmakla birlikte, ülke içinde yeni değildi; yalnızca ötekilerine aktarılmak üzere belli işlerden geri çekilmiş bir sermayeden oluşuyordu. Hükümete ödünç verdiklerini kendilerine geri getirmekle birlikte, ülkeye geri getirmiyordu. Bu sermayeyi hükümete ödünç vermemiş olsalardı, ülkede üretken emek beslemekte kullanılan bir değil iki sermaye, yıllık ürünün bir değil iki parçası varolacaktı.

Serbest ya da rehin edilmemiş vergiler hasılatından, yıl içinde hükümet masrafını karşılamak üzere bir gelir devşirildiğinde, özel kişilere ait gelirin belli bir payı, yalnızca üretken olmayan emeğin bir türlüsünün beslenmesinden alınıp bir başka türlüsünün beslenmesine aktarılmış olur. Onların böylece vergi halinde ödediklerinden bir kısmı, kuşkusuz, sermaye halinde biriktirilebilir, dolayısıyla da üretken emek beslemekte kullanılabilirdi. Ama çoğu kısmı ihtimal ki harcanır, dolayısıyla da üretken-olmayan emeğin beslenmesinde kullanılırdı. Öte yandan kamu masrafının böylece karşılanması, başka yeni sermayelerin birikmesini kuşkusuz az çok köstekler, ama gerçekten var olan herhangi bir sermayenin kesenkes yitirilmesine sebep olmaz.

Kamu masrafı karşılık akçasına bağlayarak borçlanılma biçiminde ödendi mi, ülkede eskiden varolan bir sermayenin her yıl yitirilmesiyle yıllık ürünün eskiden üretken emeğin beslenmesine ayrılan bir parçasının yolundan saptırılıp üretken-olmayan emeğin beslenmesine aktarılmasıyla ödenmiş olur. Ancak, bu takdirde vergiler aynı masrafın görülmesi için yıl içinde yeter bir gelir devşirildiği takdirde olacağına göre daha hafif olduğu için, bireylerin özel gelirine ister istemez daha az yük biner; dolayısıyla, onların bu gelirin bir kısmını sermaye olarak tasarruf edip biriktirmeleri imkânı çok daha az eksilir.

Karşılık ödeneğine bağlayarak borçlanma yöntemi, daha çok miktarda eski sermaye yitiriyorsa, aynı zamanda, yeni sermaye birikmesini ya da

edinilmesini, kamu masrafının yıl içinde devşirilen bir gelirle ödenmesi yöntemine göre daha az engeller. Karşılık ödeneğine bağlama sisteminde, özel kişilerin tutumluluğu ve çalışması, hükümetin savurganlığının ve aşırı gidişinin topluluğun genel sermayesinde zaman zaman açabileceği gedikleri daha kolay onarabilir.

Ama karşılık ödeneğine bağlama sisteminin öbür sisteme göre bu üstünlüğü, yalnızca savaşın devamıncadır. Savaş masrafı hep yıl içinde devşirilecek bir gelirle ödense, bu olağanüstü gelirin elde edildiği vergiler, savaştan daha uzun zaman sürüp gitmezler. Özel kişilerin biriktirme imkânı savaş sırasında daha az olmakla birlikte, barış sırasında, karşılık ödeneğine bağlama sistemindekine göre daha çok olur. Savaş, bir miktar eski sermayenin kesenkes yitirilmesine sebep olmaz ve barış daha birçok yenilerinin birikmesine yol açar. Savaşlara genellikle daha tezlikle son verilir ve daha az umursamazlıkla girişilir. Savaşın devamınca halk, onun bütün yükünü hissettiği için savaştan çabuk bezginlik getirir. Hükümet de, halka yaranmak için savaşı gerektiğinden daha uzun sürdürmek zorunda kalmaz. Savaşın ağır ve kaçınılmaz gailelerinin önceden gözde canlanması, uğrunda dövüşecek gerçek ya da esaslı çıkar olmadıkça, kayıtsızca savaş istemekten halkı alıkoyar. Özel kişilerin biriktirme yeteneğinin biraz eksildiği zamanlar daha seyrek ortaya çıkar ve daha kısa sürer. Bu yeteneği en kuvvetli bulunduğu zamanlar ise, karşılık ödeneğine bağlama sisteminde olabileceğine göre, tersine çok daha uzun sürer.

Bundan başka, karşılık ödeneğine bağlama belli bir gelişme gösterince, bunun yanı sıra vergi sayısında meydana gelen çoğalma, özel kişilerin biriktirme yeteneğini, barış zamanında bile bazen, öteki sistemin savaş zamanında eksilttiği kadar eksiltir. Büyük Britanya'nın barış zamanındaki geliri, şimdi on milyondan çok tutmaktadır. Serbest kalıp rehine bağlanmasa, iyi yöneltilmek ve bir tek şilin yeni borca girilmemekle, en çetin savaşı sürdürmeye yetebilir. Şimdi, Büyük Britanya ahalisinin özel gelirine barış zamanlarında yüklenen ağırlık, biriktirme yeteneğindeki azalış, zararlı nitelikteki karşılık ödeneğine bağlama sisteminin hiç benimsenmemesi halinde, en masraflı savaş içinde olacağı kadardır.

Kamu borcunun faizi ödenirken, parayı sağ el sol ele verir, derler. Para ülke dışına çıkmaz. Ancak, ahaliden bir takımının bir kısım geliri bir başkasının eline geçer ve milletin tek meteliği eksilmez. Bu savunma,

baştan aşağı ticaretçi sistemin mugalatasına[511] dayanılarak kurulmuştur ve o sistem üzerinde daha önce yapmış olduğum uzun incelemeden sonra, bu konuda başka bir şey söylemek belki gereksiz olabilir. Bundan başka, bu sistemde tüm kamu borcunun alacaklısının, ülke ahalisi olduğu varsayılmaktadır. Oysa öyle olduğu doğru değildir; gerek Felemenkliler'in, gerek öbür birkaç yabancı milletin bizim kamu eshamımızda pek önemli payları vardır. Ama tüm borcun alacaklısı ülke ahalisi olsa bile, öylece zararı azalacak demek değildir.

Gerek kişisel gerek kamusal bütün gelirlerin iki ana kaynağı, toprakla sermayedir. İster tarımda, ister sanayide, ister ticarette çalıştırılsın, üretken emeğin ücretlerini sermaye öder. Gelirin bu iki ana kaynağının yönetimi, ayrı ayrı iki takım kimseye; toprak sahiplerine ve sermaye sahiplerine ya da işletenlere aittir.

Toprak sahibi kendi gelirinin hatırına, kiracılarının evlerini yapıp onarmak, gerekli su akıtma hendeklerini ve araziyi çevirecek çitleri ve yapılıp sürdürülmesi hakkıyla toprak sahibine düşen bütün öbür pahalı ıslahları yapıp sürdürmekle, mülkünü elinden geldiğince iyi tutmaya ilgi gösterir. Fakat toprak sahibinin geliri, türlü türlü arazi-vergilerden ötürü öyle azalabilir ve o azalan gelirin gerçek değeri, yaşam için zorunlu ve elverişli maddelerden alınan çeşitli resimler yüzünden, öylesine düşebilir ki, toprak sahibi o pahalı ıslahları yapamayacak ya da sürdüremeyecek hale gelebilir. Ama toprak sahibi kendi payına düşeni yapmaz olunca, kiracının kendi payına düşeni yerine getirmeye devam etmesi büsbütün imkânsızdır. Toprak sahibinin sıkıntısı arttıkça, ülkenin tarım durumu ister istemez bozulmak gerekir.

Sermaye sahipleri ve sermaye işletenler, belli bir ülkede, sermayeden elde ettikleri gelirin, yaşam için zorunlu ve elverişli maddelerden alınan türlü türlü vergiler dolayısıyla, o maddelerin eşit bir gelirle hemen hemen herhangi bir başka ülkede satın alacağı miktarın aynısını satın almadığını görünce, bunlar bir başka ülkeye taşınma eğilimi gösterirler. Bu vergilerin devşirilmesi için tacirleri sanayicilerin hepsi ya da pek çoğu, yani büyük sermayeleri işletenlerin hepsi ya da pek çoğu sürekli olarak tahsildarların can sıkıcı, keyif kaçırıcı ziyaretleriyle karşılaşmaya başlayınca, bu taşınma eğilimi çok geçmeden gerçekten bir taşınmaya dönüşür. Kendisini

destekleyen sermayenin başka yere aktarılmasıyla, ülkedeki çalışma ister istemez tavsar ve tarımın sönmesini ticaretle sanayinin iflası izler.

Gerek topraktan, gerek sermayeden oluşan gelirin çoğunu, bu iki büyük gelir kaynağının sahiplerinden, yani toprağın her belli parçasının iyi tutulmasıyla ve sermayenin her belli parçasının güzel kullanılmasıyla yakından ilgili kimselerden alıp başka bir takım kimselere (bu tür özel bir ilgisi hiç bulunmayan devlet alacaklılarına) vermek, zamanla hem toprağın yüzüstü kalmasına hem sermayenin çarçur edilmesine ya da başka yere taşınmasına sebep olacaktır. Devletin alacaklısı olan bir kimsenin, ülkenin tarımının, sanayisinin ve ticaretinin gelişmesinde ve dolayısıyla ülkenin topraklarının iyi tutulup, sermayesinin iyi kullanılmasında kuşkusuz genel bir çıkarı bulunur. Bu şeylerden herhangi birinde genel bir çöküntü ya da düşüş olursa, kendisine verilmek gereken yıllık taksitin yahut faizin ödenmesine, türlü vergilerin hasılatı artık yetmeyebilir. Fakat devletin alacaklısı olan bir kimsenin, salt devlet alacaklısı olarak sayıldığında, toprağın herhangi belli bir parçasının iyi tutulmasıyla ya da sermayenin herhangi belli bir parçasının güzel kullanılmasıyla ilgisi yoktur. Devletin bir alacaklısı olarak, o, toprağın ya da sermayenin bu tür belli bir parçası üzerinde bilgi sahibi değildir. Onu gözetim altında bulunduramaz. Onunla uğraşamaz. Onun yok olup gitmesinin, kimi hallerde farkında olmayabilir ve bunun kendisine doğrudan doğruya etkisi dokunamaz.

Karşılık ödeneğine bağlayarak borçlanma âdeti, onu kabul etmiş olan her devleti azar azar cılız düşürmüştür. Bunda, öyle görülüyor ki, İtalya cumhuriyetleri başı çekmişlerdir. Gerek Ceneviz gerek Venedik –bunlardan geriye kalan bağımsız bir varlık iddiasında bulunabilecek olan yalnızca bu ikisidir– o yüzden güçten düşmüştür. İspanya, öyle görülüyor ki, bu âdeti İtalyan cumhuriyetlerinden öğrenmiş ve (vergileri ihtimal ki onların vergilerine göre akıl ve mantığa daha az uygun olduğu için) doğal gücüne oranla onlardan daha cılız düşmüştür. İspanya'nın borçları pek eskiye dayanır. İngiltere tek şilin borçlanmazdan yüz yıl kadar önce, on altıncı yüzyıl sona ermeden, İspanya iyice borca batmış bulunuyordu. Bunca doğal kaynaklarına karşın Fransa, aynı türden bunaltıcı bir ağırlık altında ezgindir. Borçları yüzünden Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti, Ceneviz ya da Venedik mecalsizdir.[512] Başka her ülkeyi ya çelimsizliğe düşüren ya perişanlığa uğratan bir âdetin yalnızca Büyük Britanya'da büsbütün zararsız kalması olası mıdır?

Bu başka başka ülkelerde kurulmuş vergi alma sistemi, nitelikçe İngiltere'ninkine göre aşağıdır, denildiği olabilir. Ben böyle olduğu kanısındayım. Ancak, şurası unutulmamalıdır ki, vergi alınması elverişli bütün konuları tükettikten sonra en yetenekli hükümetin, başı pek sıkıştığı hallerde, elverişli olmayanlara başvurması gerekir. Becerikli Felemenk cumhuriyeti, kimi hallerde, İspanya'nın çoğu vergileri kadar uygunsuz olan vergilere başvurmak zorunda kalmıştır. Kamu gelirinde önemli bir ferahlama sağlanmadan başlayacak ve gelişmesiyle geçenki savaş kadar masrafı çoğalacak bir başka savaş, dayanılması imkânsız zorunluluktan ötürü, Felemenk'in ya da hatta İspanya'nın sistemi kadar Britanya vergi sistemini de ezici hâle getirebilir. Şimdiki vergi alma sistemimize gerçekten ne mutlu ki, bugüne değin çalışmayı pek az tedirgin etmiştir; öyle ki, en masraflı savaşlar bile olurken, hükümet çarçurunun ve savurganlığının toplumun genel sermayesinde açtığı bütün gediklerin, bireylerin tutumluluğu ve iyi davranmaları sayesinde, tasarruf ve biriktirme ile onarılabildiği görülüyor. O zamana değin yaptığı savaşlar içinde en masraflısı olan geçen savaş sona erdiğinde, Büyük Britanya'nın tarımı en iyi dönemine denk bir düzeyde parlak; sanayisi, sayıca ve tam çalışır olma bakımından aynı; ticareti ise, yine öylesine genişti. Dolayısıyla, bu türlü türlü çalışma kollarını destekleyen sermaye de, o zamana değin en çok hangi miktarı bulmuşsa, ona denk olması gerekirdi. Barıştan beri tarım daha da ileri gitmiş, ülkenin her kasabasında ve köyünde ev kiraları –halktaki artan zenginliğin ve gelirin bir kanıtı– yükselmiş; eski vergilerden çoğunun, özellikle tüketim resmi ile gümrük resimlerinin başlıca kollarının yıllık tutarı durmadan artmakta bulunmuştur. Bu ise, artan bir tüketim ve dolayısıyla bu tüketimi ancak besleyebilmiş olan artan bir ürünün aynı derecede açık seçik bir kanıtıdır. Yarım yüzyıl önce kaldırabileceğine kimsenin aklının kesmediği bir yüke Büyük Britanya, öyle görülüyor ki, kolayca katlanmaktadır. Ama böyledir diye, ne herhangi bir yüke katlanmaya gücü yeteceği sonucuna düşünmeden varalım; ne de hatta, zaten üstüne yüklenmiş bulunan külfetten biraz daha ağırına büyük sıkıntıya düşmeden katlanabileceğine pek çok güvenelim.

Ulusal borçlar bir kez yığıla yığıla belli bir düzeye vardı mı, öyle sanıyorum ki, bunların hak yemeden ve tam olarak ödendiğinin tek bir örneği hemen hemen yoktur. Kamu gelirinin herhangi bir zamanda serbestliğe kavuşturulduğu olmuş ise bu, hep bir iflasla meydana gelmiş;

bazen açıktan açığa ilan edilen bir iflasla, çokluk sözde bir ödeme ile de olsa, hep gerçek bir iflasla olmuştur.

Devletin gerçekten bir iflasının sözde bir ödeme görüntüsü altına bürünerek kılık değiştirmesinde en çok başvurulan çare, paranın adını taşıdığı birimin yükseltilmesi olmuştur. Örneğin, altı penilik yirmi sikkeye, adı yükseltilerek, bir İngiliz lirası denilse; eski adına göre yirmi şilin ya da yaklaşık dört onça gümüş borçlanmış bulunan kimse, yeni ad gereğince, altı penilik yirmi sikke ile ya da iki onçadan bir miktar noksanı ile ödeme yapar. Yaklaşık olarak yüz yirmi sekiz milyonluk –Büyük Britanya'nın karşılık akçasına bağlanmamış borcunun hemen hemen anamalı kadar– bir ulusal borç, böylece, şimdiki paramızın yaklaşık altmış dört milyonu ile ödenebilir. Gerçekte bu, yalnızca sözde bir ödemeden oluşur ve devlet alacaklılarının hakkı, kendilerine verilmesi gereken üzerinden gerçekte lira başına on şilin yenilmiş olur. Üstelik bu musibet devlet alacaklılarından çok daha ötelere dal budak salar ve her özel kişiden alacağı olanlar, orantılı bir kayba uğrarlar. Bu ise, devlet alacaklılarına hiçbir fayda sağlamaksızın, çoğu hallerde, onların fazladan bir kaybına sebep olur. Gerçekten, devletten alacaklı olanların başka kimselere genellikle çok borçları varsa, bunlar, alacaklarına devletin kendilerine verdiği aynı para ile ödeme yaparak zararlarını bir dereceye dek kapatabilirler. Ama çoğu ülkede devlet alacaklıları, büyük kısmı bakımından, öteki yurttaşları karşısında, borçludan çok alacaklı durumda bulunan zengin kimselerdir. Dolayısıyla bu tür yalancılıktan bir ödeme, devlet alacaklılarının kaybını çoğu halde hafifletecek yerde artırır ve devlete hiçbir faydası dokunmaksızın, bu musibeti daha birçok günahsızın başına sarar. Çoğu halde, çalışkan ve tutumlu alacaklılarının sırtından aylak ve savurgan borçluyu zengin ederek ve ulusal sermayenin büyük bir kısmını, onu çoğaltıp geliştirmesi muhtemel olanların elinden savurup yok etmesi muhtemel bulunanlara aktararak, özel kişilerin servetini genel ve en zararlı bir biçimde altüst eder. Bir birey için olduğu üzere bir devlet için de, başı sıkışıp iflasını ilan etmek gerektiğinde, dosdoğru, açıktan açığa ve ikrar olunmuş bir iflas, hep hem borçlunun yüzünü en az kızartacak hem alacaklıyı en az zarara sokacak tedbirdir. Gerçek bir iflasın yüz karasını örtmek için, pek kolay sezilen, aynı zamanda son derece zararlı olan bu tür bir hokkabazlığa sığındığında, bir devletin haysiyeti kuşkusuz pek az gözetilmiş olur.

Bununla birlikte, eski olsun yeni olsun hemen hemen bütün devletler, başları sıkışıp başka çareleri kalmayınca, bir vesileyle, bu pek hokkabaz işi el çabukluğunu yapmışlardır. Romalılar, bütün öbür paralarının değerini hesaplamak için kullandıkları sikke ya da para birimi adı olan As'ı, Birinci Pün Savaşı sonunda, on iki onça bakır kapsar durumdan, topu topu iki onça kapsayan durma düşürdüler. Yani, iki onça bakıra, eskiden hep on iki onça bakırın değerini belirtmiş olan daha yüksek bir para biriminin adı verdiler. Böylece, cumhuriyet, altına girdiği büyük borçları gerçekte borçlu olduğunun altıda biriyle ödemek imkânına kavuştu. Şimdiki zamanda hemen aklımıza, bunca amansız ve bunca büyük bir iflasın halk arasında pek şiddetli bir patırtı koparmış olması gerekeceği gelir. Öyle görülüyor ki, bu yüzden hiçbir patırtı kopmuş değildir. Para ile ilgili bütün öteki kanunlar gibi, bu iflası yürürlüğe sokan kanunu da, bir tribune halk meclisine sunarak oradan geçirtti ve ihtimal ki bu, herkesin pek beğendiği bir kanun oldu. Öteki bütün eski cumhuriyetlerde olduğu gibi Roma'da da yoksul halk, zenginlere ve büyüklere her zaman borçlu idi. Yıllık seçimlerde yoksul halkın oylarını elde etmek için, zenginlerle büyüklerin, ona aşırı faizle ödünç para vermeleri âdetti. Hiçbir zaman ödenmediği için, bu faiz, çok geçmeden birikerek, borçlunun da onun yerine herhangi bir başkasının da ödemesine imkân olmayacak kadar büyük bir tutara varırdı. Borçlu, pek kıyasıya bir icra kovuşturmasından korktuğu için, alacaklının salık verdiği adaya, başkaca hiçbir ihsan görmeksizin oy vermek zorunda idi. Senatonun fırsat düştükçe düzenlediği zahire dağıtımları ile birlikte, rüşvet yedirme ve oy satma aleyhindeki bütün kanunlara karşın, adaylarla ilgili armağan Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde yoksul yurttaşların geçimlerini sağladıkları belli başlı kaynaklardı. Alacaklıların bu boyunduruğundan kurtulmak üzere, yoksul yurttaşlar, durmadan borçların toptan kaldırılmasını ya da Yeni Levhalar adını verdikleri şeyi, yani birikmiş borçlarının yalnızca belli bir kısmının ödenmesiyle kendilerine tam bir ibra[513] hakkı tanıyacak bir kanunu istiyorlardı. Türlü adlar taşıyan bütün sikkeleri, eski değerinin altıda birine düşüren kanun, onlara, gerçekten borçlu bulunduklarının altıda biriyle borçlarını ödeme imkânını verdiği için, en yeğlemeye değer yeni hevhalara anlamca eşit idi.

Halkı hoşnut etmek için, zenginler ve büyükler ayrı ayrı birkaç kez hem borçları kaldıracak hem yeni levhalar çıkaracak kanunlara rıza göstermek zorunda kalmışlardı. Onları bu kanuna rıza göstermeye, götüren, ihtimal ki

kısmen aynı nedendi; kısmen de, başlıca yönetimini ellerinde tuttukları hükümeti, kamu gelirinin serbest kalmasının yeni baştan kuvvetlendirebileceği umudu idi.

Bu tür bir girişim, yüz yirmi sekiz milyonluk bir borcu, bir çırpıda, yirmi bir milyon üç yüz otuz üç bin üç yüz otuz üç lira altı şilin sekiz peniye indirir. İkinci Pün Savaşı olurken, As daha da düşürüldü. Önce, iki onça bakırdan bir onça bakıra; sonra, bir onçadan yarım onçaya, yani ilk baştaki değerinin yirmi dörtte birine indirildi. Roma'nın bu üç girişimi bir araya gelerek, bizim şimdiki para ile yüz yirmi sekiz milyonluk bir borç, böylece bir çırpıda beş milyon üç yüz otuz üç bin üç yüz otuz üç lira altı şilin sekiz peniye düşebilir. Büyük Britanya'nın koskoca borcu bile böylece çarçabuk ödenebilir.

Bu tür yollara başvurularak, öyle sanıyorum ki, bütün milletlerin sikkesi ucun ucun başlangıçtaki değerinin gitgide daha aşağısına düşürülmüş ve aynı itibari tutar ucun ucun azaldıkça, azalan bir gümüş miktarını kapsar hale getirilmiştir.

Aynı maksatla milletler, kimi zaman sikkelerinin ayarını bozmuşlar, yani bunun içine daha büyük miktarda değersiz metal karıştırmışlardır. Örneğin, gümüş sikkemizin libresine şimdiki ayar gereğince konulan 18/20 onça değersiz metal yerine, sekiz onça değersiz metal karıştırılırsa, bu tür sikkenin bir İngiliz lirası ya da yirmi şilini, şimdiki paramızla altı şilin sekiz peniden biraz fazla eder.

Böylece, şimdiki paramızın altı şilin sekiz penilik kısmında bulunan gümüş miktarı, hemen hemen bir İngiliz lirası adını taşıyan para birimi durumuna yükselmiş olur. Ayarı bozmanın doğuracağı sonuç, tıpkı tıpkısına Fransızlar'ın augmentation dedikleri şeyin yahut sikke adının doğrudan doğruya yükseltilmesinin doğuracağı sonucun aynıdır.

Bir augmentation yahut sikke adının doğrudan doğruya yükseltilmesi, her zaman açıktan ve ikrar edilen bir girişimdir ve özelliği dolayısıyla öyle olması gerekir.

Öylece eskiden daha ağır ve daha hacimli sikkelere verilen adın aynı, ağırlığı ve hacmi daha az olan sikkelere takılır. Ayar bozulması ise, tersine, genellikle gizli kapaklı bir girişim halinde olur. Öylece darphaneden,

eskiden tedavülde bulunan çok daha büyük değerdeki sikkelerin taşıdığı aynı adı taşıyan ve ağırlığı, hacmi ve gösterişi, yolunu bulmaya imkân elverdiğince hemen hemen onların aynı olan sikkeler çıkarılmıştır. Borçlarını ödemek için Fransa Kralı Jean[514] sikkelerinin ayarını bozdurduğu zaman, darphanesindeki bütün memurlar, bunu gizli tutacaklarına ant içmişlerdi. Bu girişimlerin ikisi de adalete aykırıdır. Ama düpedüz bir augmentation, göz göre göre yapılan zorbaca bir haksızlık olduğu halde, ayar bozma, dolandırma türünden haince bir haksızlıktır. Dolayısıyla, uzun zaman gizli tutulması kabil olmayan beriki girişim, farkına varılır varılmaz, ötekine kıyasla her zaman çok daha fazla kızgınlık yaratmıştır. Herhangi önemlice bir augmentation'dan sonra, sikkenin eski ağırlığına geri getirildiği pek seyrektir. Ama en büyük ayar bozmalardan sonra, sikkenin hemen hemen her zaman eski halisliği[515] geri getirilmiştir. Halkın öfke ve kızgınlığının başka türlü yatıştırılabildiği hemen hemen hiçbir zaman olmuş değildir.

VIII. Henry saltanatının sonunda ve VI. Edward saltanatının başlarında, İngiliz sikkesinin hem adı yükseltilmiş hem ayarı bozulmuştur. VI. James küçük yaşta iken buna benzer hileler İskoçya'da da uygulanmıştır. Çoğu öbür ülkelerde, bunlar fırsat düştükçe uygulanmıştır.

Büyük Britanya'nın kamu gelirinin fazlası ya da barıştaki ordu ve donanmanın yıllık masrafının görülmesinden sonra arta kalanı bunca az iken, bu gelirin hiçbir zaman tümü ile serbest kalabileceğini yahut hatta o serbestliğe doğru herhangi önemli bir gelişme gösterebileceğini ummak, öyle görülüyor ki, pek boşunadır. Ya kamu gelirinde pek özenli bir artma ya kamu masrafında aynı derecede önemli bir azalma olmaksızın, bu serbestleme, açık seçiktir ki, hiç meydana gelemez.

Eşitliğe daha uygun bir arazi-vergisi, ev kiralarından alınacak, eşitliğe daha uygun bir vergi ve şimdiki gümrük ve tüketim resmi sisteminde, geçen bölümde anılana benzer değişmeler, halkın büyük kısmının yükünü artırmaksızın, yalnızca onun ağırlığını hepsine daha eşitlik üzere bölüşerek belki önemli bir gelir artışı doğurabilir. Bununla birlikte, bu tür herhangi bir artışın, kamu gelirinin büsbütün serbestlemesi ya da hatta gelecek savaşta kamu borcunun yeniden birikmesini ya önleyecek ya telafi edecek biçimde o serbestliğe doğru barış zamanında gelişme göstermesi bakımlarından akla

uygun bir umut kapısını açabilecek dereceyi bulacağı gibi boş bir umuda en iyimser hayal sahibi bile kendini kolay kolay kaptırmaz.

İngiliz vergi sistemini, imparatorluğun ya Britanya ya Avrupa soyundan gelme ahalinin oturduğu ayrı ayrı bütün illerine yayarak, çok daha büyük bir gelir artışı umulabilir. Ama Britanya İmparatorluğu'nun genel meclisinde, her ilin temsilcisiyle vergilerinin hasılatı arasında, Büyük Britanya temsilcileri ile Büyük Britanya'da devşirilen vergiler hasılatı arasında olabilecek oranın aynı bulunmak üzere, ayrı ayrı bütün bu illerin, tam ve eşitlik üzere temsili kabul edilmedikçe, bunu, Britanya anayasasının ülkeleriyle uzlaşacak biçimde yapabilmek belki hemen hemen kabil değildir. Gerçekte, öyle görülüyor ki, birçok nüfuzlu bireylerin özel çıkarı, büyük halk topluluklarında tutunmuş peşin yargılar, şimdi bu derece büyük bir değişikliğe, aşılması çok güç belki tümü ile imkânsız olabilecek engeller halinde karşı koymaktadır. Ancak, bu tür bir birleşmenin mümkün olup olmayacağını belirlemeye kalkmaksızın, İngiliz vergi sisteminin, imparatorluğun ayrı ayrı bütün illerine ne derece uygulanabileceğini, o şekilde uyguladığı takdirde bundan ne gelir umulabileceğini ve bu tür genel bir birleşmenin onun içindeki başka başka illerin, mutluluğunu ve refahını ne yolda etkilemesi muhtemel bulunduğunu, bu tür kuramsal bir yapıtta ele almak belki yakışıksız düşmeyebilir. En kötü gözle bakıldıkta, bu tür bir varsayım, olsa olsa eskisine göre kuşkusuz daha az eğlenceli, fakat ondan daha gereksiz ve daha hayali[516] olmayan yeni bir Kemal Ülkesi (utopia) gibi görülebilir.

Arazi-vergisi, damga resimleri ve çeşitli gümrük ve tüketim resimleri, Britanya vergilerinin belli başlı dört kolunu oluşturur.

Büyük Britanya'ya kıyasla, bir arazi-vergisi ödemek bakımından İrlanda kesenkes aynı derecede; Amerika'daki ve Batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerimize ise, daha da güçlüdürler. Toprak sahibinin, ne öşre ne yoksullara yardım vergisine bağımlı tutulmadığı yerde, gücü, bu tür bir vergiyi ödemeye, o başka türlerin ikisine birden bağımlı tutulduğu yerdekine göre kuşkusuz daha çok elverir. Öşür bedeli bulunmayan ve öşrün ayniyat olarak devşirildiği yerlerde, aksi halde toprak sahibinin gelirini oluşturacak şeyi, öşür, gerçekte lira başına beş şilin tutan bir arazi-vergisine göre daha çok azaltır. Çoğu hallerde bu tür bir öşrün, arazinin gerçek gelirinin ya da, çiftçinin sermayesi akla uygun kârıyla birlikte tümü

ile yerine konulduktan sonra arta kalanın dörtte birinden çok tuttuğu görülecektir.

Öşür yerine geçen parasal vergilerin ve kilise mallarından kilise dışındakilere yapılan temliklerin hepsi alıp götürülse, Büyük Britanya ile İrlanda'nın tüm kilise öşrü, pek de altı yedi milyondan aşağı hesap edilemez. Ne Büyük Britanya'da ne İrlanda'da öşür olmasa, toprak sahipleri şimdi pek çoğunun sırtında bulunana kıyasla daha ağır yük altına girmeksizin, fazladan yedi sekiz milyon arazi-vergisi ödemeye katlanabilirler. Amerika öşür vermemektedir; dolayısıyla, pekâlâ bir arazi-vergisi ödeyebilecek durumdadır. Gerçekte, Amerika'daki ve Batı Hint Adaları'ndaki topraklar, genellikle çiftçilere kiraya verilmiş ya da kira sözleşmesine bağlanmış değildir. Dolayısıyla bunlara herhangi bir kiralık mülkler listesine göre vergi takdir edilemez. Ama William ile Mary'nin 4'üncü saltanat yılında, Büyük Britanya topraklarına da herhangi bir kiralık mülkler listesine göre değil, pek belirsiz ve pek yanlış bir tahmin üzerinden vergi takdiri yapılmıştı. Amerika'daki topraklara ya o tarzda, ya da geçenlerde Milanese'de ve Avusturya, Prusya ve Sardunya devletlerinde yapılana benzer doğru bir ölçme sonucu adaletli bir takdire göre vergi tahakkuk ettirilebilir.

Damga resimleri, adli dava şekillerinin ve gerek taşınmaz gerek taşınır malın ferağına[517] ilişkin senetlerin aynı ya da hemen hemen aynı olduğu bütün ülkelerde, açık seçiktir ki, hiçbir değişme olmaksızın tahsil edilebilir.

Hakçası öyle olmak gerektiği üzere, ticaret serbestliğinin genişletilmesiyle birlikte olmak şartıyla, Büyük Britanya'nın gümrük kanunlarının İrlanda'yı ve sömürgeleri kapsamına alması, her iki taraf için son derece faydalı olur. İrlanda'nın ticaretini şimdi kıskıvrak bağlayan bütün öfke uyandırıcı kısıtlamalar, Amerika'nın çizelgeye giren ve girmeyen malları arasında gözetilen farklar tümüyle sona erer. Finisterre Burnu güneyindeki ülkeler, Amerika ürününden kimisine şimdi nasıl açıksa, o burnun kuzeyine düşen ülkeler de Amerika'nın her kısım ürününe öylece açılır. Gümrük kanunlarının böylece tekdüzen oluşu sonucu, Britanya imparatorluğunun ayrı ayrı bütün bölgeleri arasındaki ticaret, şimdi Büyük Britanya'nın kıyı ticaretinde olduğu gibi serbest olur. Böylece Britanya imparatorluğu, kendi içerisinde, ayrı ayrı bütün illerinin her kısım ürünü için çok büyük bir iç piyasa meydana getirir. Piyasanın böylesine

genişlemesi, gerek İrlanda'ya gerek sömürgelere, gümrük resimlerinin artması yüzünden uğrayabilecekleri bütün zararı çabuk öder.

Britanya vergi sisteminde, imparatorluğun başka başka illerine uygulanışına göre, herhangi bir bakıma değişmesi gerekecek tek kısım, tüketim resmidir. İrlanda'nın ürünü ve tüketimi Büyük Britanya'nınkine nazaran baştan aşağı aynı olduğundan, tüketim resmi o ülkede hiçbir değişme yapılmaksızın uygulanabilir. Ürünü ve tüketimi Büyük Britanya'nınkinden o derece farklı olan Amerika ile Batı Hint Adaları'na uygulanışında tıpkı İngiltere'nin elma şarabı ve bira tüketilen ilçelerinde uygulandığı şekilde bir değişikliğe gerek olabilir.

Örneğin, bira adı verilen, fakat şeker pekmezinden yapıldığı için bizim biramıza pek az benzeyen, ihtımar ettirilmiş bir içki, Amerika'da halkın her günkü içkisinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu içki yalnızca birkaç gün dayandığından, bizim biramız gibi büyük bira fabrikalarında hazırlanıp, satılmak üzere depo edilemez. Ancak her ailenin, yemeğini pişirdiği şekilde, kendi ihtiyacı için onu yapması gerekir. Fakat yaşam özelliği kendi içindeki her aileyi, halka satılmak üzere bira yapanları ve meyhanecileri bağımlı tuttuğumuz şekilde tahsildarların ziyaretine ve tatsız yoklamasına bağımlı tutmak özgürlükle kesin olarak bağdaşamaz. Bu içkiyi eşitlik hatır için bir vergiye bağlamak gerekli görülürse, yapıldığı gereçlerden ya yapım yerinde vergi alınmak ya da bu zanaata özgü olan hal ve şartlar o tür bir tüketim resmi alınmasına elvermiyorsa, gereçlerin tüketileceği sömürgeye ithaline bir resim konularak bundan vergi alınabilir.

Amerika'ya şeker pekmezi ithaline Britanya parlamentosunun koyduğu galon başına bir penilik resimin yanı sıra, bunun herhangi bir başka sömürgenin gemileriyle Massachusetts'e ithali halinde fıçı başına sekiz penilik bu tür bir il vergisi, kuzey sömürgelerinden Güney Carolina'ya ithali halinde de, galon başına beş penilik bir başka vergi vardır.

Yahut bu yöntemlerden hiç biri uygun görülmezse, ister ailelerin, İngiltere'de malt vergisi için kaç kişi iseler ona göre toptan bir para ödeyerek sulh oluşları tarzında, ister Felemenk'te çeşitli birkaç verginin devşirilişinde olduğu üzere, o kimselerin yaş ve cinsiyet farkına göre, ister Sir Matthew Decker'in İngiltere'de tüketim mallarından alınan bütün vergilerin devşirilmesi için ileri sürdüğü yönteme yakın şekilde, her aile bu içkiden tüketimine karşılık toptan bir para vererek sulh olabilir.

Daha önce görüş olarak söylenmiştir ki, bu vergi alma şekli tez elden tüketilen mallara uygulandığı zaman pek elverişli gelmez. Ama daha iyisi olamayan yerlerde bu şekil kabul edilebilir.

Şeker, rom ve tütün, hiçbir yerde yaşam için zorunlu olmayan, hemen hemen genel tüketim malı haline gelmiş, dolayısıyla vergi alınmaya son derece uygun bir konu oluşturan mallardır.

Sömürgelerle bir birleşme olursa, bu mallardan sanayicinin ya da yetiştiricinin elinden çıkmadan vergi alınabilir ya da, bu vergi alma şekli o kimselerin işlerine elvermiyorsa, mallar hem yapım yerlerindeki hem de imparatorluğu sonradan taşınabilecekleri çeşitli limanlarındaki genel mağazalara konulabilir. Burada ya tüketiciye ya yurt içinde tüketilmek üzere perakendeci tacire ya da ihracatçı tacire çıkarılıp teslim edilinceye değin sahibinin ve maliye memurunun ortaklaşa gözetimi altında kalırlar ve bu şekilde teslime değin vergileri ödenmez. İhracat için mağazadan çıkarıldıklarında, gerçekten imparatorluk dışına ihraç olunacaklarına ilişkin uygun kefalet gösterilmek şartıyla, resimden bağışık tutulur. Sömürgelerle bir birleşme halinde, şimdilik İngiliz vergi alma sisteminde önemli bir değişikliği gerektirecek belli başlı mallar belki bunlardır.

Bu vergi sisteminin imparatorluğun ayrı ayrı bütün illerine yaygınlaştırılmakla getirebileceği gelirin ne tutabileceğini epeyce doğru olarak anlamak, kuşkusuz baştan aşağı imkânsız olmak gerektir. Büyük Britanya'da sekiz milyonu bulmayan halktan bu sistem aracılığıyla, yılda on milyondan çok gelir toplanmaktadır. İrlanda'da iki milyondan çok; kongreye sunulan hesaplara göre, Amerika'nın birleşmiş on iki ilinde de, üç milyondan çok insan vardır.

Ama belki ya kendi halkını yüreklendirmek ya bu ülkenin halkına gözdağı vermek için, bu hesaplar şişirilmiş olabilir. Dolayısıyla, Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları sömürgelerimizin ikisi bir arada üç milyondan çok olmadığını, ya da Avrupa ve Amerika'daki bütün Britanya İmparatorluğu'nda, on üç milyondan çok ahali bulunmadığını varsayacağız.

Sekiz milyonu bulmayan ahaliden, bu vergi sistemiyle on milyon İngiliz lirasından fazla gelir toplanabildiğine göre, on üç milyon ahaliden on altı milyon iki yüz elli bin İngiliz lirasından çok gelir toplanması gerekir. Bu sistemin o geliri getirebildiği kabul olundukta, bundan, İrlanda'da ve

sömürgelerde, kendi mülki yönetimlerinin masrafını ödemek üzere toplanılmasına alışılmış olan gelirin düşülmesi gerekir. İrlanda'nın mülki ve askeri örgüt masrafı, kamu borcunun faizi ile birlikte, 1775 Martı'nda sona eren iki yılın ortalaması olarak, yılda yedi yüz elli bin liradan bir miktar az tutar. Belli başlı Amerika ve Batı Hint Adaları sömürgelerinin gelirine ilişkin pek doğru bir hesaba göre, şimdiki karışıklıklar başlamadan önce, bu gelir yüz kırk bir bin sekiz yüz lira tutuyordu. Ancak, bu hesaba Maryland'ın, Kuzey Carolina'nın ve gerek kıt'a üzerinde gerek adalarda son zamandaki bütün toprak edinmelerimizin geliri yazılmamıştır. Bu ise, belki otuz kırk bin liralık bir fark yapabilir. Dolayısıyla, yuvarlak hesap olsun diye, İrlanda'nın ve sömürgelerin mülki yönetim masrafının görülmesi için gereken gelirin bir milyon tutabileceğini varsayalım. Böyle olunca, imparatorluğun genel masrafının görülmesine ve kamu borcunun ödemesine ayrılmak için on beş milyon iki yüz elli bin liralık bir gelir kalır. Fakat barış zamanlarında o borcun ödenmesi için Büyük Britanya'nın şimdiki gelirinden bir milyon iki yüz elli bin lira haydi haydi verilebilir. Yine, bu büyük itfa ödeneği her yıl, bir yıl önce ödenmiş borcun faizi kadar büyüyebilir; böylece birkaç yıl içinde bütün borcu ödemeye yetecek ve dolayısıyla imparatorluğun şimdiki düşkün ve gevşemiş gücünü yeni baştan tümü ile yerine getirecek kadar büyük hızla çoğalabilir. O sırada halk en ağır vergilerin kimisinden ya yaşam için zorunlu maddelere ya sanayi gereçlerine konulmuş vergilerden kurtulabilir. Böylece, iş gören yoksullara daha ucuza çalışmaları ve mallarını pazara daha ucuz iletmeleri imkânı verilmiş olur. Mallarının ucuz oluşu, bunlara ve dolayısıyla onları üretenlerin emeğine karşı talebi artırır. Emeğe karşı talepteki bu artış, iş gören yoksulların sayısını artırdığı gibi, halini vaktini de düzeltir. Tüketimleri artar ve bununla birlikte, tükettikleri bütün bu maddelerden –ki üzerlerindeki vergiler olduğu gibi bırakılabilir– meydana gelen gelir kabarır.

Ama bu vergi sisteminden üreyen gelir, tez elden o sisteme bağımlı halkın sayısı oranında artmayabilir. İmparatorluğun, böylece eskiden alışık olmadıkları yüklere bağımlı tutulan illerine bir süre çok müsamahalı davranmak gerekecektir. Hatta aynı vergiler, her yerde mümkün olduğu kadar tamamı tamamına devşirilmeye başlandığında da, her yerde halkın sayısı oranında bir gelir getirmeyecektir. Yoksul bir ülkede, gümrük ve tüketim resimlerine bağımlı belli başlı malların tüketimi pek azdır. Seyrek

nüfuslu bir ülkede ise, kaçakçılık için pek çok fırsat bulunur. İskoçya'da halkın aşağı tabakaları arasında, malt ile yapılmış içkilerin tüketimi çok azdır. Nüfus sayısına ve resimleri kertesine (maltın niteliğinde bulunduğu varsayılan fark dolayısıyla, malttan alınan resimlerin kertesi İskoçya'da farklıdır) oranla, malt, bira ve hafif biradan alınan tüketim resmi orada İngiltere'dekinden daha az gelir getirir. Tüketim resimlerinin bu belli kollarında o ülkelerin birindeki kaçakçılık ötekindekine kıyasla çok fazla değildir sanıyorum. İçki fabrikalarından alınan resimler ve çoğu gümrük resimleri, bu ülkelerin her birindeki ahali sayısına oranla, İskoçya'da, (hem vergiye bağlanmış malların tüketimi daha az hem kaçakçılık çok daha kolay olduğu için) İngiltere'dekine göre daha az gelir getirir. İrlanda'nın aşağı tabakası İskoçya'dakine göre daha da yoksul ve ülkenin birçok bölgeleri hemen hemen İskoçya kadar seyrek nüfusludur. Dolayısıyla, İrlanda'da vergiye bağımlı malların tüketimi, ahali sayısına oranla, İskoçya'dakinden daha da az ve kaçakçılıktan yana kolaylık hemen hemen oradaki kadar olabilir.

Amerika ile Batı Hint Adaları'nda beyaz ahalinin ayak takımı da, İngiltere'de aynı tabaka halka göre çok daha iyi durumdadırlar ve bunların çokluk tiryakisi oldukları bütün şatafat maddelerinden tükettikleri miktar, ihtimal ki çok daha fazladır. Gerçekten, gerek kıta üzerindeki güney sömürgelerinin, gerekse Batı Hint Adaları'nın çoğu ahalisini oluşturan siyahlar, köle durumunda olduklarından, gerek İskoçya'daki gerek İrlanda'daki en yoksul halka kıyasla kuşkusuz daha kötü haldedirler. Ama, öyledir diye, onların daha kötü beslendiklerini ya da hatta ufak resimlere bağımlı tutulabilecek maddelerden tükettiklerinin, İngiltere'de halkın alt tabakalarına kıyasla bile daha az olduğunu sanmamalıyız. İyi çalışabilmeleri için bunların iyi yedirilip içirilmeleri ve keyiflerinin yerinde olmasının sağlanması, efendilerinin çıkarı gereğidir. Nasıl ki, çalıştırdığı hayvanların da öyle olması, efendinin çıkarınadır. Dolayısıyla, hemen hemen her yerde siyah ırgatların da, tıpkı beyazlar gibi, rom ve şeker pekmezi ya da reçine şarabı tayınları vardır ve bu nesneler ufak tefek resimlere bağımlı tutulsa da, ihtimal ki bu tayın kaldırılmaz. Onun için, vergiye bağlanmış malların tüketimi Amerika'da ve Batı Hint Adaları'nda, ahali sayısına oranla ihtimal ki, Britanya imparatorluğunun herhangi bir yerindeki kadar büyük olur. Amerika, toprak genişliğine oranla, gerek İskoçya'ya gerek İrlanda'ya göre daha seyrek nüfuslu olduğu için kaçakçılık

fırsatları gerçekte pek daha çok olacaktır. Ancak, şimdi malttan ve malt ile yapılma içkilerden alınan türlü resimlerle elde edilen gelir, malttan alınacak tek bir vergi ile devşirilse, tüketim resminin en önemli kolundaki kaçakçılık fırsatı hemen hemen büsbütün ortadan kalkar. Gümrük resimleri de, çeşitli ithal maddelerinin hemen hemen hepsine konulacak yerde, en genel olarak kullanılan ve tüketilen birkaç tanesiyle sınırlansa ve bu resimlerin devşirilmeleri tüketim resmi kanunlarına göre yapılsa, kaçakçılık fırsatı bütün bütün yok edilmese bile, pek çok azalmış olur.

Görünüşte çok sade ve kolay olan bu iki değişiklik sonucunda, gümrük ve tüketim resimleri, şimdi en kalabalık nüfuslu ilin tüketimine oranla ne gelir getiriyorsa, en seyrek nüfuslu ilin tüketimine oranla da belki aynı geliri üretebilir.

Denilmiştir ki, ülkenin iç ticareti bir kâğıt para aracılığı ile yapıldığı ve Amerikalılar'a ara sıra gelen altınla gümüş, bizden aldıkları mallara karşılık hep Büyük Britanya'ya gönderildiği için, onların gerçekte altın ya da gümüş parası yoktur. Fakat, diye buna eklenmiştir, altınla gümüş olmaksızın, vergilerin ödenmesine imkân yoktur. Onların ellerindeki olanca altın ve gümüşü zaten alıp duruyoruz. Ellerinde olmayanı almak nasıl kabildir?

Amerika'da şimdiki altın ve gümüş para darlığı, o ülkenin yoksulluğundan ya da ora halkının bu metalleri almaya gücünün yetmemesinden ileri gelmemektedir. Emek ücretlerinin İngiltere'dekine göre bunca yüksek ve yiyecek içecek fiyatlarının böylesine aşağı olduğu bir ülkede, bu metallerden daha çok miktarda satın almak, halk için ya gerekli ya faydalı olsa, halkın çoğunda bunları alacak mali gücün kuşkusuz bulunması gerekir. Dolayısıyla, bu metallerin kıtlığının, öyle olması zorunluluğundan değil, öylesi yeğ bulunduğundan ileri geliyor olması lazımdır.

Altın ve gümüş paranın ya gerekli ya faydalı oluşu ya iç ya dış alışverişte bulunmaya yaramasından ileri gelmektedir.

Her ülkenin iç alışverişinin, hiç değilse gürültüsüz patırtısız zamanlarda, bir kâğıt para aracılığıyla hemen hemen tıpkı altın ve gümüş para kadar rahatlıkla yapılabileceği, bu İnceleme'nin ikinci kitabında gösterilmiştir. Kolayca bulabildiklerinden daha büyük bir sermayeyi topraklarının bayındırılmasında her zaman kazançla işletebilen Amerikalılar için, altınla gümüş kadar pahalı bir ticaret aracının masrafından imkân ölçüsünde

tasarruf edip, ürünlerin artık kısmından bu metallerin satın alınması için gerekecek olanı, daha çok, zanaat aletleri, giyinme gereçleri, türlü ev eşyası ve yerleşme yurtları ile tarım işletmelerini kurup genişletmek için gerekli demir mamulleri satın almakta, kısır sermaye değil, hareketli ve üretime yarar sermayenin satın alınmasında kullanmak elverişli gelmektedir.

Halka, iç alışverişlerini yapmaya tümüyle yetecek ve genellikle yetip de artacak kadar kâğıt para sağlamayı, sömürge hükümetleri çıkarlarına uygun bulmaktadırlar. Bu hükümetlerden kimisi, özellikle Pennsylvania hükümeti, bu kâğıt parayı uyruklarına yüzde şu kadar faizle ödünç vererek bir gelir elde etmektedir. Massachusetts Körfezi hükümeti gibi, öbürleri, ivedi tedbir alınmasını gerektiren hallerde devlete masrafının ödenmesi için, bu tür bir kâğıt parayı sürmekte; sonra, sömürgenin kolayına geldiği zaman, bunu ucun ucun indiği düşük değer üzerinden bedelini verip geri almaktadır.

Böylelikle, 1747'de,[518] bu sömürge kamu borçlarının çoğunu, karşılığında senetlerini verdiği paranın onda biriyle ödedi. Altın ve gümüş para kullanma masrafından tasarruf etmek, iç alışverişlerinde sömürgecilerin işine gelmekte ve bazı pek önemli sakıncaları olmakla birlikte, sömürgecileri bu masraftan tasarruf etmelerine olanak veren bir araç ile donatmak, sömürge hükümetinin işine elvermektedir. Kâğıt paranın gerektiğinden çok oluşu, altınla gümüşü İskoçya'daki iç alışverişlerin çoğundan hangi nedenle uzaklaştırmışsa, aynı nedenden ötürü sömürgelerin iç alışverişinden de ister istemez dışarı uğratmaktadır. Her iki ülkede de bu para çokluğuna vesile veren, halkın yoksulluğu değil, iş yapmaktaki girişkenliği ve iş düzenleme çabası, eline geçirebildiği sermayenin hepsini hareketli ve üretime yarar sermaye olarak kullanma isteğidir.

Türlü sömürgelerin Büyük Britanya ile yaptıkları dış ticarette altınla gümüş, tamı tamına, çok ya da az gerekli oldukları oranda çok ya da az kullanılmaktadır. Gerekli olmadıkları yerde, bu metallere seyrek rastlanılmaktadır. Gerek olan yerde, bunlar genellikle bulunmaktadır.

Büyük Britanya ile bütün sömürgeleri arasındaki ticarette, Britanya malları sömürgecilere uzunca bir vade ile genellikle veresiye verilmekte, sonra bedelleri belli bir fiyat üzerinden hesaplanan tütün halinde ödenmektedir. Bedeli altın ve gümüşten çok tütünle ödemek sömürgelerin daha işine elvermektedir. Muhabirlerinin kendisine sattıkları malların bedelini para olarak vermektense, ticaretini yapmakta olduğu herhangi bir

başka tür mal halinde ödemek, bir tacirin daha işine gelir. Böyle bir tacirin ara sıra olan talepleri karşılamak üzere, sermayesinin herhangi bir kısmını işletmeksizin ve nakit halinde yanında alıkoymasına gereksinme kalmaz.

Dükkânında ya da mağazasında her zaman için daha çok mal bulundurmasına ve daha geniş hacimde iş yapmasına imkân olur. Fakat bir tacirin bütün muhabirlerinin, ona sattıkları malların bedelini, tacirin tesadüfle ticaretini yaptığı bir başka çeşit mal şeklinde almalarının işlerine elverdiği binde bir olur.

Virginia ve Maryland ile ticaret eden İngiliz tacirleri, özelliği bulunan bir muhabirler takımıdır. Bu sömürgelere sattıkları mal bedelini altınla gümüşten çok tütün olarak almak işlerine tesadüfle daha elverişli gelmektedir. Bunlar tütünün satışından bir kâr umarlar. Altınla gümüş satışından bir şey kazanmaları kabil değildir. Onun için, Büyük Britanya ile tütün sömürgeleri arasındaki ticarette altınla gümüşe pek seyrek rastlanır. Dış ticaretlerinde Maryland ile Virginia'nın bu metallere gereksinmesi iç ticaretindeki kadar azdır. Dolayısıyla, söylentiye göre bunlarda, Amerika'daki öbür sömürgelerin herhangi birine kıyasla daha az altın ve gümüş para vardır. Ancak bunlar, komşularından herhangi biri kadar işleri yolunda ve dolayısıyla zengin sayılmaktadırlar.

Kuzey sömürgelerinde; Pennsylvania'nın, New York'un, New Jersey'in, dört New England hükümetinin vb.'nin Büyük Britanya'ya ihraç ettikleri ürünlerinin değer tutarı, kendi ve taşıyıcılığını yaptıkları öbür bazı sömürgelerin ihtiyaçları için Büyük Britanya'dan ithal ettikleri mamullerin değer tutarına eşit değildir. Dolayısıyla anayurda altın ve gümüş halinde bir kalıntı ödemek gerekir ve onlar bu kalıntıyı genellikle arayıp bulurlar.

Şeker sömürgelerinde; Büyük Britanya'ya her yıl ihraç edilen ürünün değer tutarı, oradan ithal olunan bütün malların değer tutarına kıyasla çok daha fazladır. Her yıl anayurda gönderilen şekerle romun bedeli, bu sömürgelerde ödense, Büyük Britanya her yıl dışarıya pek büyük bir para kalıntısı göndermek zorunda kalır ve o zaman, Batı Hint Adaları'yla olan ticaret belli bir politikacı takımınca son derece elverişsiz görülür. Gelgelelim, durum odur ki, şeker sömürgelerinin belli başlı mal sahiplerinden birçoğu Büyük Britanya'da otururlar. Gelirleri kendilerine mülklerinin ürünü olan şeker ve rom halinde gönderilir. Batı Hint Adaları tacirlerinin bu sömürgelerde kendi hesaplarına satın aldıkları şekerle rom,

değer tutarı bakımından, her yıl orada sattıkları mallara eşit değildir. Dolayısıyla, kendilerine altın ve gümüş halinde bir kalıntının zorunlu olarak ödenmesi gerekmekte ve bu kalıntının karşılığı da genellikle bulunmaktadır.

Başka başka sömürgelerden Büyük Britanya'ya yapılan ödemelerdeki güçlük ve aksama, kesin olarak, her birinin borçlu bulunduğu kalıntıların büyüklüğü ya da küçüklüğü oranında olmamıştır. Genellikle kuzey sömürgeleri tütün sömürgelerine göre daha düzgün ödeme yapmışlardır; ancak, kuzey sömürgeleri genellikle para olarak dolgunca bir kalıntı öderken, ötekiler ya hiç kalıntı ödememiş ya da çok daha küçük bir kalıntı ödemişlerdir. Türlü şeker sömürgelerimize para ödetmekteki güçlük, pek öyle bunlardan her birinin borçlu olduğu kalıntıların büyüklüğü oranında değil, kapsadıkları işlenmemiş toprak miktarı oranında da, yani sömürgecilerin yorganına göre ayak uzatmamak ya da ellerindeki sermaye hacminin baş edemeyeceği miktarda sahipsiz toprakta yerleşmek ve onu ekip biçmek hevesinin çokluğuna ya da azlığına göre çoğalıp azalmıştır.

İşlenmemiş arazinin hâlâ çok olduğu büyük Jamaika adasından gelen hasılat daha küçük olan Barbadoes, Antigua ve St. Christophers adalarından gelene göre, bu yüzden genellikle daha çok aksamış ve daha kararsız olmuştur.

Buraları birçok yıllardan beri bir baştan bir başa ekilip biçilmiş ve öyle olduğu için, ekicinin hava oyunlarına daha az meydan vermiş bulunmaktadır. Yeni edinilenler, Grenada, Tobago, St. Vincents ve Dominica, bu tür hava oyunları için yeni bir alan açmış ve son zamanlarda bu adalardan gelen hasılat büyük Jamaika adasından gelenler kadar aksamış ve kararsız olmuştur.

Dolayısıyla, sömürgelerin çoğunda şimdiki altın ve gümüş para kıtlığı, onların yoksulluğundan ileri gelmemektedir. Sömürgelerin hareketli ve üretime yarar sermayeye karşı olan büyük talepleri, imkân ölçüsünde az miktarda kısır sermayeleri bulunmasını kendileri için elverişli kılmakta ve böylece onları, altınla gümüşten daha az kullanışlı, fakat daha ucuz bir ticaret aracıyla yetinmeye yatkın kılmaktadır.

Böylece, o altın ve gümüş değerini, zanaat aletlerine, giyinme gereçlerine, ev eşyasına ve yerleşme yurtlarıyla tarım işletmelerinin kurulup genişletilmesi için gerekli demir mamullerine dönüştürmeleri mümkün

olmaktadır. Alışverişin, altın ve gümüş para olmadan yapılmayan kollarında, öyle görülüyor ki onlar, bu metallerden gerektiği kadarını hep bulabilmektedirler; çokluk bulamıyorlarsa, başarısızlıkları, genellikle kaçınılmaz yoksulluklarının değil, zorunlu olmayan, hesapsız işlere kalkışmalarının sonucudur. Ödemelerindeki aksama ve kararsızlık, yoksul oluşlarından değil, alabildiğine zengin olmak için aşırı tutku beslemelerindendir.

Sömürge vergileri hasılatından kendi mülki ve askeri örgütleri masrafını karşılamak için gerekenin fazlası, olduğu gibi, altın ve gümüş halinde Büyüt Britanya'ya gönderilse bile, sömürgelerde bu metallerden gerekli miktarını satın alacak mali güç bol bol vardır. Gerçekten, bu takdirde, şimdi karşılığında hareketli ve üretime yarar sermaye satın aldıkları fazla ürünlerinin bir kısmını, kısır sermaye ile değiş etmek zorunda kalırlar. İç alışverişlerini yaparken, ucuz bir ticaret aracı yerine bir pahalısını kullanmak zorunda kalırlar. Bu pahalı aracı satın almak masrafı ise, toprağı bayındırma bakımından aşırı girişimlerinin canlılığını ve hızını biraz kesebilir.

Bununla birlikte, Amerikan vergi gelirinin herhangi bir kısmını, altın ve gümüş halinde göndermeye gerek olmayabilir. Bu gelir, Amerika'nın bir kısım fazla ürününün gönderildiği İngiltere'deki tacirler ya da ortaklıklar üzerine çekilip onlarca kabul edilen poliçeler halinde yollanabilir. Bedelini kendileri mal olarak aldıktan sonra, Amerikan vergi gelirini hazineye para halinde öderler ve bütün bu işlem, çoğu kez Amerika'dan tek bir onça altın ya da gümüş ihraç edilmeksizin yerine getirilebilir.

Büyük Britanya'nın kamu borcunun ödenmesi için, İrlanda'nın olsun Amerika'nın olsun yardımlarını katmaları adalete aykırı değildir. O borca Devrim'le kurulan hükümetin desteklenmesi için girilmiştir. Öyle bir hükümet ki, İrlanda Protestanları hem şimdi ülkelerinde sahip oldukları bütün nüfuzu hem de özgürlükleri, mülkleri ve dinleri yönünden ellerinde bulunan her güvenceyi ona borçludurlar; öyle bir hükümet ki, birkaç Amerika sömürgesi şimdiki beratlarını ve dolayısıyla şimdiki anayasalarını ve bütün Amerika sömürgeleri, o zamandan beri tadını çıkardıkları özgürlüğü, güvenliği ve mal ve mülkü ona borçludurlar. O kamu borcu yalnızca Büyük Britanya'nın değil, imparatorluğun ayrı ayrı bütün illerinin savunması için yapılmıştır. Özellikle, gerek geçen savaşta girilen koskoca

borç, gerek ondan önceki savaşta yapılan borcun çoğu, doğrusu, Amerika'nın savunması için olmuştur.

İrlanda Büyük Britanya ile birleşmekle, ticaret serbestliğinin yanı sıra çok daha önemli ve vergilerde o birleşme ile birlikte gelebilecek herhangi bir artışı haydi haydi karşılayacak başkaca faydalar sağlar. Büyük Britanya ile birleşerek, İskoçya'da orta ve aşağı tabaka halk, eskiden kendilerini her zaman, ezmiş olan bir soylular sınıfının hükmünden büsbütün kurtulmuştur. Büyük Britanya ile birleşmekle, İrlanda'da her tabakadan halkın büyük kısmı çok daha ezici bir soylular sınıfının egemenliğinden, aynı derecede tam bir kurtuluşa kavuşur.

Öyle bir soylular sınıfı ki, kökü İskoçya'nınki gibi doğal ve saygıya değer soy sop ve servet üstünlüğü ayırımların değil, üstünlük farklarının en çirkini olan dinsel ve siyasal garezlerden doğmuş ayırımlara dayanmaktadır. Öyle üstünlük farkları ki hem ezenlerin küstahlığını hem ezilenlerin tiksintisini ve kızgınlığını herhangi bir başka farktan daha çok körükler ve çokluk aynı ülkenin ahalisini, değişik ülkeler ahalisinin, hiç olmadıkları bir derecede birbirlerine düşman eder. Büyük Britanya ile birleşmeksizin, İrlanda ahalisinin daha nice zaman kendini tek bir millet sayması olası değildir.

Sömürgelerde ezici bir soylular sınıfının üstün geldiği hiç olmuş değildir. Ancak, mutluluk ve dirlik düzenlik bakımından onların da Büyük Britanya ile birleşerek epey kazançları olacaktır. Bu, hiç değilse küçük halk yönetimi hükümetlerinde eksik olmayan ve ahalisinin durmadan arasını açıp, şekil bakımından demokratik yönteme çok yakın hükümetlerinin dirlik düzenliğini bozan kin güdücü ve düşmanlık besleyici karıştırıcılardan onları kurtarır. Bu tür bir birleşme aracılığı ile önlenmezse, Büyük Britanya'dan, bir ayrılma pek olası görünmektedir. Böyle bir halde bu karıştırıcılar zehir saçmayı her zamankine göre on kat daha artırırlar. Şimdiki karışıklıklar başlamazdan önce, anayurdun zorlayıcı gücü, bu karıştırıcıların edepsizce sataşmaktan ve sövüp saymaktan daha kötü bir taşkınlıkta bulunmalarını hep önleyebilmiştir.

Bu zorlayıcı güç büsbütün ortadan kalkarsa, çok geçmeden anlaşmazlıklar, ihtimal ki açıktan açığa kırıp geçirme ve kan dökme şeklinde patlak verir. Tekdüzen bir yönetim altında birleşmiş bütün büyük ülkelerde, particilik çabası ücra illerde, çokluk imparatorluk merkezindekine göre daha az ağır basar. Bu iller başkentten, karıştırıcılığın

ve mevki tutkusunun çalkalandığı başlıca kapışma merkezinden uzak oldukları için, çatışan partilerden herhangi birinin görüşlerine daha az katılır ve bütün partilerce tutulan yolun daha umursamaz ve yansız seyircisi kalırlar.

İskoçya'da parti çabası, İngiltere'dekine göre daha az ağır basar. İngiltere ile birleşme halinde, bu çaba İrlanda'da, İskoçya'dakine kıyasla ihtimal ki daha az ağır basar ve çok geçmeden ihtimal ki, sömürgeler şimdi Britanya İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde bilinmedik derecede bir uyuma ve birliğe kavuşurlar.

Gerçi, İrlanda olsun sömürgeler olsun, şimdi ödemekte bulunduklarına oranla daha ağır vergilere bağımlı tutulacaklardır. Ama kamu gelirinin titizlikle ve doğru yoldan şaşmaksızın ulusal borcun ödenmesine tahsisi sonucu, bu vergilerden çoğunun ömrü uzun sürmeyebilir ve Büyük Britanya'nın kamu geliri yalnızca barış zamanının orta çapta bir ordu ve donanma mevcudunu beslemek için gerekecek miktara kısa bir zamanda indirilebilir.

Doğu Hint Ortaklığı'nca edinilen –Büyük Britanya tacının, yani devleti ile halkının kuşku götürmez hakkı olan– ülkeler, daha önce anılanların belki hepsine kıyasla daha bol bir başka gelir kaynağı haline getirilebilir. Bu ülkelerin, Büyük Britanya'ya göre daha bitek, daha geniş ve genişliklerine oranla çok daha zengin ve kalabalık olduğu anlatılmaktadır.

Buralardan büyük bir gelir elde etmek için zaten yeterince ve yeterinceden de fazla vergi alınmakta bulunan bu ülkelere, ihtimal ki, hiçbir yeni vergi sistemi sokmaya gerek olmayacaktır. Bu bahtsız ülkelerin yüklerini çoğaltmaktansa, hafifletmek ve yeni vergiler koymakla değil, şimdiki halde ödediklerinden çoğunun aşırılmasını ve yolsuz tahsisini önlemekle, bunlardan bir gelir elde etmeye bakmak ihtimal ki yerinde olabilir.

Yukarıda anılan çarelerden herhangi biriyle önemlice bir gelir artışı sağlamanın Büyük Britanya için çıkar yol olmadığı görülürse, Britanya'nın elinde yalnızca masrafını indirme çaresi kalır. Kamu gelirinin gerek toplanması gerek harcanması şeklinin daha da düzeltilmesi imkânı olabilir ise de, Büyük Britanya, öyle görülüyor ki, hiç değilse komşularından herhangi biri kadar tutumludur.

Barış zamanında kendi savunması için beslediği askeri örgüt, zenginlikçe ya da kudretçe Büyük Britanya ile boy ölçüşmeyi iddia edebilecek, herhangi bir Avrupa devletinin askeri varlığından ufaktır. Dolayısıyla, bu maddelerden hiçbiri önemli bir masraf indirimine elverişli gibi gözükmez. Şimdiki karışıklıklar başlamazdan önce, sömürgelerin barış zamanındaki örgüt masrafı pek hatırı sayılacak kadardı; bu öyle bir masraftır ki, tasarruf edilebilir ve kendilerinden gelir elde edilmediği takdirde kuşkusuz büsbütün tasarruf edilmesi gerekir. Barış zamanının bu sürekli masrafı pek büyük ise de, savaş sırasında sömürgeler savunmasının bize mal olduğu miktara kıyasla hiç gibidir. Sırf sömürgeler yüzünden girişilmiş bulunan geçen savaş daha önce görüş olarak kaydedildiği üzere, Büyük Britanya'ya doksan milyondan fazlaya mal oldu.

1739 İspanya savaşına, özellikle sömürgeler uğruna girilmişti. O savaşta ve onun sonucu olan Fransız savaşında, Büyük Britanya, kırk milyondan çok masraf etti. Bunun büyük bir kısmı, hakçası, sömürgelerin hesabına geçirilmek gerekir. O iki savaşta, sömürgeler, Büyük Britanya'ya birinci savaşın başlamasından önceki milli borç tutarının iki katından çok paraya mal oldu. Bu savaşlar olmasa, o borç baştan aşağı ödenebilirdi ve şimdiye dek ihtimal ki ödenip bitmişti bile. Yine sömürgeler olmasaydı, bu savaşlardan birincisine girilmeyebilir; ikincisine ise kesenkes girilmezdi. Sömürgeler, Britanya imparatorluğunun illeri varsaydıkları içindir ki, onlara bu masraf edildi. Ama, imparatorluğun desteklenmesi için gelir ya da askeri kuvvet yardımında bulunmayan ülkeler il sayılmazlar. Bunlar, belki imparatorluğun uzantıları, onun peşinde gelen bir tür debdebeli ve gösterişli kafile gibi görülebilir. Fakat imparatorluğun, bu kafileyi sürdürme masrafını gelirine uydurması gerekir. Sömürgeler, Britanya vergilerine bağımlı olmayı reddetmelerine karşın, hâlâ Britanya imparatorluğunun illeri sayılacaklarsa, gelecekteki bir savaşta onların savunulması, Büyük Britanya'ya herhangi eski bir savaştaki kadar ağır bir masrafa mal olabilir.

Büyük Britanya'yı yönetenler, yüzyılı aşkın bir zamandan beri, Atlas Denizi'nin Batı kıyısında büyük bir imparatorlukları olduğu kuruntusu ile halkı oyalamışlardır. Ama bu imparatorluk bugüne değin yalnızca düşte varolagelmiştir. Bugüne dek var olan, bir imparatorluk değil, bir imparatorluk tasarımı; bir altın madeni değil, bir altın madeni tasarımıdır. Öyle bir tasarım ki, pek büyük masrafa mal olmuştur, olmaktadır; öylece sürüp giderse, hiçbir kâr getirmesi ihtimali bulunmaksızın, pek büyük

masrafa mal olması muhtemeldir. Zira sömürge ticareti tekelinin sonuçları, daha önce gösterilmiş olduğu üzere, büyük millet topluluğu için, kâr yerine düpedüz zarar getirmektedir.

Kendileri kapıldıkları kadar belki halkı da içine daldırdıkları bu yaldızlı rüyayı, yöneticilerimizin ya gerçekleştirmeleri, ya bu rüyadan uyanıp halkı da uyandırmaya çalışmaları zamanı artık elbette ki gelmiştir.

Bu tasarım gerçekleştirilemeyecekse, ondan vazgeçilmelidir. Britanya imparatorluğu illerinden hiçbiri tüm imparatorluğun ayakta tutulması yolunda katkıda bulundurulamıyorsa, Büyük Britanya'nın, bu illeri savaş zamanında savunma ve barış zamanında mülki ve askeri örgütlerinin herhangi bir kısmını destekleme masrafından kurtulmasının ve gelecekteki özlem ve amaçlarını hal ve vaktinin gerçek yetersizliğiyle uzlaştırmaya çalışmasının elbette ki sırasıdır.

Kitaba Ek

Aşağıdaki iki hesap, Beyaz Ringa Balıkçılığına ton başına verilen prim üzerinde dördüncü kitabın beşinci bölümünde söylenenleri açıklayıp doğrulamak için buraya eklenmiştir. Okuyucu, öyle sanıyorum ki, her iki hesabın doğruluğuna güvenebilir.

İskoçya'da on bir yıl içinde balığa çıkan güverteli teknelerle, bunların yanlarında, götürdükleri boş fıçı sayısına ve tutulan ringa balığının (fıçı olarak) sayısına ilişkin hesap; yine, deniz çomağının (deniz üstünde iken ilk salamurası yapılmış ringanın) fıçısı başına ve yeni baştan salamura yapılıp sıkıca istif edilen ringanın fıçısı başına ortalama olarak ödenen prim.

Yıllar	Güverteli Tekne Sayısı	Boş olarak götürülen fıçılar	Tutulan ringalar (fıçı olarak)	Güverteli teknelere ödenen prim		
1771	29	5948	2832	2085	0	0
1772	168	41316	22237	11055	7	6
1773	190	42333	42055	12510	8	6
1776	294	76329	51863	21290	7	6
1777	240	62679	43313	17592	2	6
1778	220	56390	40958	16316	2	6
1779	206	55194	29367	15287	0	0
1780	181	48315	19885	13445	12	6
1781	135	33992	16593	9613	12	6
Toplam	2186	550943	378347	155463	11	0

Deniz-çomakları: 378,347	Deniz-çomağının fıçısı başına orrtalama prim: 0 İngiliz lirası 8 şilin 2 1/4 peni ama, bir fıçı deniz-çomağı, yeniden salamura yapılıp sıkıca istif edilmiş bir fıçının yalnızca üçte ikisi sayıldığı için, bundan üçte bir düşülmekte; böylece prim: 0 İngiliz lirası 12 şilin 3 3/4 peniye yükselmektedir.
1/3 düşülüyor: 126,115 2/3 sıkıca istif edilmiş fıçılar: 252,231 1/3 Ringalar ihraç edildiği takdirde, bunlara ayrıca:	0 İngiliz lirası 2 şilin 8 penilik bir prim verilir.
Böylece, hükûmetin para olarak ödediği prim fıçı başına:	0 İngiliz lirası 14 şilin 11 3/4 penidir.
Ama, buna, her fıçı ringanın salamurası yapılırken genellikle kullanıldığı kabul edilen ortalama bir ve bir çeyrek kile yabancı tuzdan alınan kile başına 10 şilin hesabıyla tuz resmi:	0 İngiliz lirası 12 şilin 6 peni eklenirse;
Fıçı başına prim:	1 ingiliz lirası 7 şilin 5 3/4 peni tutar.

Ringaların salamurası Britanya tuzu ile yapılırsa, prim durumu şöyle olur:

Yukarıdaki kadar prim:	0 İngiliz lirası 14 şilin 8 peni
Ama bu prime, her fıçı ringanın salamurası yapılırken ortalama olarak kullanıldığı varsayılan iki kile İskoç tuzunun kilesi başına 1 şilin 6 penilik resim, yani:	0 İngiliz lirası 3 şilin 0 peni eklenirse,
Fıçı başına prim:	0 İngiliz lirası 17 şilin 11 3/4 peni tutar.

Sonra,

Güverteli teknelere yüklü ringalar İskoçya içinde tüketilmek üzere kayda geçirilip, fıçı başına bir şilinlik resim ödeyince, durum şöyle olur;

Yani, yukarıdaki kadar prim:	0 İngiliz lirası 12 şilin 3 3/4 peni
Bundan fıçı başına bir şilin düşülmek gerekir:	0 İngiliz lirası 1 şilin 0 peni
	0 İngiliz lirası 11 şilin 3 3/4 peni
Ama, buna, yine bir fıçı ringanın salamurası yapılırken kullanılan yabancı tuzdan alınan resim, yani:	0 İngiliz lirası 12 şilin 6 peni eklenmek gerekir.
Böylece, ülke içinde tüketilmek üzere kayda geçirilen ringaların fıçısı başına verilen prim:	1 İngiliz lirası 3 şilin 9 3/4 penidir.

Ringaların salamurası Britanya tuzu ile yapılırsa, prim durumu aşağıdaki gibi olur:

Güverteli teknelerin getirdiği her fıçı başına yukarıdaki kadar prim:	0 İngiliz lirası 12 şilin 3 3/4 peni
Bundan, ülke içinde tüketilmek üzere kayda geçtiği zaman ödenen bir şilin düşülür:	0 İngiliz lirası 1 şilin 0 peni
	0 İngiliz lirası 11 şilin 3 3/4 peni
Ama, prime, her fıçı ringanın salamurası yapılırken ortalama olarak kullanılan tuz miktarı olduğu varsayılmış iki kile İskoç tuzunun, kilesi başına 1 şilin 6 peni resim, yani:	0 İngiliz lirası 3 şilin 0 peni eklenirse
Ülke içinde tüketilmek üzere kayda geçirilen her fıçı başına prim:	0 İngiliz lirası 14 şilin 3 3/4 peni olur.

İhraç edilen ringalardan tuz resimlerinin indirilmesi, belki hakkiyle prim sayılmazsa da, bu resimlerin ülke içinde tüketilmek üzere kayda geçirilen ringalardan alınan kısmının indirilmesi kuşkusuz prim sayılabilir.

1771 Nisanının 5 inden 1782 Nisanının 5 ine değin balıkçılık için İskoçya'ya ithal edilen yabancı malı tuz miktarına, ve İskoçya tuzlalarından resimlerden bağışık olarak verilen İskoç tuzu (her ikisinin bir yıllık ortalaması) miktarına ilişkin hesap:

Dönem	İthal edilen yabancı malı tuz	Tuzlalardan verilen İskoç tuzu

	Kile	Kile
1771 Nisanının 5 inden 1782 Nisanının 5 ine ilişkin	936,974	168,226
Bir yılın ortalaması	85,179 5/11	15,293 3/11

Yabancı malı tuzun kilesinin 84 libre, İngiliz tuzunun kilesinin yalnızca 56 libre çektiğinin gözönünde tutulması gerekir.

[1] Ancak O. Lange yaratılan gelirin bölüşümü / dağılımı konusunu sosyalist devletin kendi kurallarıyla çözeceği bir sorun olarak ortaya koydu. V. Pareto da statik tam rekabet piyasa modelinde optimal çözümü gösterirken, gelir bölüşümü / dağılımı konusunu "veri" kabul etmişti.

[2] Public kelimesi eski İngilizcede publick olarak yazılıyordu.

[3] Nash dengesi oligopolcü piyasa yapılarında dengenin ancak şu koşulda kurulacağını belirtir: Bir oligopolcü firma kendi en iyi stratejisini, karşı tarafın en iyi stratejisini hesaba katarak geliştirirse, denge kurulur.

[4] Doğa Yasası felsefesinden yola çıkan Fizyokrat Dr. Quesnay "Ekonomik Tablo (1758) kitabında üretim kesimleri arasında ürün akımlarının bütün toplum sınıfları için rant, ücret gibi gelirlerle birlikte satın almaları desteklediğini göstermişti. Bu akış çözümlemesine müdahale zenginleşmeyi önleyecekti. Ekonomide tam serbestliğin Doğa Yasasına uygunluğunu, düzeni ve zenginleşmeyi sağlayacağını Milletlerin Zenginliği'nden önce söylemişti.

[5] Sanayi Devriminin İngiltere'deki baş uyarıcısının J. Watt'ın buhar makinesini icadı kabul edilir. Gerçi bu icat 1769'da patentlemişti ama imalat sanayiinde yaygın kullanımı uzun yıllar almıştı.

[6] Milli gelirin dönemin anlayışına göre ilk kez hesaplanması girişimleri İngiltere'de başlamıştı.

[7] Kurumcular (The Institutionalists) piyasa ekonomisinin hiç de kendiliğinden işlemediğini, ancak sağlam bir kurumsal alt-yapısı varsa işleyebileceğini gösterseler de, sosyalizmin dağılmasıyla (1990'lar sonrası) piyasa kurumları olmayan bu ülkelerde nasıl bir kargaşa yaşandığı gözle görülse de, bu anlayış Batı'da pek değişmedi. Ancak bir kurumsal öğe olarak "gerekli hukuk düzeninin varlığı", A.Smith'de de sonrasında da hep yerini korudu.

[8] Bu koşulların yerine getirilmediği Asya Toplumları arasında Türkiye'yi (Osmanlı İmparatorluğu) gösterdi. Dolayısıyla, bu toplumlarda zenginleşme, refah artışı ortaya çıkamıyordu.

[9] A. Smith sınırsız serbest ticareti, belirtilen iki koşul dışında savunsa da, kendisi uygulamada bu tavsiyesine uymamıştı. İskoçya'da gümrük sorumlusu olarak çalışırken, İngiltere'den gelen ucuz dokumalar, dokuma işçilerini işsiz bırakıp sanayileri yıkınca, gümrük vergilerini sıkıca uygulamayı sürdürmeyi ihmal etmemişti.

[10] ya da: "tükettiği" (ç.n.)

[11] ya da: "güncel=aktüel" (ç.n.)

[12] peşin yargıları

[13] imalatta (ç.n.)

[14] imalathanede, atölyede. (ç.n.)

[15] Bugün bunlara buhar makinesi denilmektedir. (ç.n.)

[16] Ya da: "kafa adamı" (ç.n.)

[17] beceriklililiği (ç.n.)

[18] kerteli (ç.n.)

[19] uslamlama (ç.n.)

[20] yetilerinin (ç.n.)

[21] akitleri (ç.n.)

[22] Eskiden, savaşta kullanılan köpeklere verilen ad. (ç.n.)

[23] Ürün fazlası: İngilizce metinde "surplus produce"; dilimize "artı-ürün" olarak da çevrilmektedir. (y.h.n.)

[24] Ya da: "üstünde gidilip gelinebilen". (ç.n.)

[25] "East Indies", eskiden, Hindistan'la Uzakdoğu anlamını belirten genel bir ad idi. Şimdi, Avustralya ile Asya arasındaki Cava, Sumatra, Celebeş gibi adaları kapsayan bir deyim olarak kullanılıyor. (ç.n.)

[26] Pliny, Doğal Tarih, kitap 33, Bölüm, 3.)

[27] işlevini (ç.n.)

[28] duyarlı (ç.n.)

[29] Bir peni'nin dörtte biri. (ç.n.)

[30] göreli (ç.n.)

[31] Mücerret. (ç.n.)

[32] İtibari: Nominal (y.h.n.)

[33] duyarlı (ç.n.)

[34] Bir litreden biraz fazla eden bir ölçü. (ç.n.)

[35] bol (ç.n.)

[36] sağlıklı (ç.n.)

[37] İngiltere'de kanunlar; hükümdarın saltanat yılına göre ayırt edilmekte; parlamentonun bir dönemi içinde çıkan kanunlar; bir bütün sayılmakta; her ayrı kanun bölüm sayısı ile gösterilmektedir.

[38] Bu sözcük eskiden hastane, yurt vb. gibi vakıf yahut tesisi andırır hayır kurumu anlamına da geliyordu. (ç.n.)

[39] eğreti (ç.n.)

[40] Pliny, kitap XXIII, bölüm, 3.

[41] 21 şilinlik İngiliz parası. (ç.n.)

[42] iyileştirilmesinden, düzeltilmesinden (ç.n.)

[43] Seigniorage. (ç.n.)

[44] mal edilmiştir, bağlanmıştır. (ç.n.)

[45] öğe (ç.n.)

[46] ödün

[47] ürem (ç.n.)

[48] tali (ç.n.)

[49] savurgan. (ç.n.)

[50] Etkin Talep: Efektif Talep (y.h.n.)

[51] salt (ç.n.)

[52] kolluk (ç.n.)

[53] Tekel: İngilizce metinde "monopoly" (y.h.n.)

[54] Tekelci ayrıcalık: İngilizce metinde "exclusive privileges" (y.h.n.).

[55] kapalı (ç.n.)

[56] Bu, son toplumsal karışıklıklar başlamadan önce, 1773'te yazılmıştır.

[57] 0.528 litre eden bir İngiliz ölçüsü. (ç.n.)

[58] genlik, gönenç (ç.n.).

[59] seyyahların (ç.n.)

[60] "Settlement" karşılığı olarak bazen da "kol salma yurtları" ya da "kök salma kurumları" sözlerini kullandık. (ç.n.)

[61] doğrular. (ç.n.)

[62] Bu zatın, yoksulların bakımı hakkındaki tasarısı için Burn'un History of The Poor-laws/ Yoksullarla İlgili Kanunların Tarihi adlı yapıtına bakınız.

[63] süs ve gösteriş (ç.n.)

[64] kerteli (ç.n.)

[65] Metinde: "Restoration". (ç.n.)

[66] Denifart'ın, Article Taux des Interets adlı yapıtına bakınız; Cilt, III, sayfa 8.

[67] Antiller (Meksika körfezi ağzındaki adalar). (ç.n.)

[68] batkınlarla. (ç.n.)

[69] ödün. (ç.n.)

[70] Riyazi nispette. (ç.n.)

[71] Hendesi nispette. (ç.n.)

[72] Çalıştırılış: İngilizce metinde "employment"; istihdam (y.h.n.)

[73] Bakınız; Idyllium, XXI.

[74] 30 peni. (ç.n.)

[75] kovumsamayı (ç.n.)

[76] kuruntuya dayanan.(ç.n.)

[77] Yahut; "devletin". (ç.n.)

[78] Cotters... cottagers. (ç.n.)

[79] Master of arts, yüksek lisans diploması olan. (ç.n.)

[80] Teminat. (ç.n.)

[81] dergilenmiş (ç.n.)

[82] Bakınız: Madox Firma Burgi, s. 26. vb.

[83] yanıltmacası. (ç.n.)

[84] III. Edward'ın 25'inci saltanat yılındaki Statute of Labourers/İşçiler Yasası'na bakınız.

[85] Rhetoric. (ç.n.)

[86] çekişmesiz.

[87] "General Warrants = Genel tutuklama müzekkereleri" denilen bu buyrultularda, belirli bir kimsenin adı bulunmazmış. Belirli suçu olan herkesi bununla yakalarlarmış. (ç.n.)

[88] Güncel (aktüel) (ç.n.)

[89] Çeviride, baştan beri, ",Capital stock" karşılığı "anamal" ; "capital" karşılığı "sermaye"; "stock" karşılığı "mal mevcudu" deyimlerini kullanıyoruz. Yazar, terim olarak, kimi zaman üçü arasında ayırım gözetmiyor gibidir. (ç.n.)

[90] göreli (ç.n.)

[91] Kendinden çok sonraki kuşaktan torunu olan öbür Cato'dan ayırt etmek için "eski" denilmektedir. (ç.n.)

[92] "Peck" karşılığı kullandık. . Kilenin dörtte birine yakın bir ölçek. (ç.n.)

[93] Voyages d'un Philosophe.

[94] Douglas, Summary, Cilt II, S. 372, 373.

[95] Gayri-safi. (ç.n.)

[96] arz = sunu (ç.n.)

[97] Yahut: "Keşiş yurdunun." (ç.n.)

[98] katıştırmalar (ç.n.)

[99] Pillory: Suçlunun bağlanıp halka gösterildiği ceza direği...

Tumbrel: Huysuz kadınlarla hile yapan esnafın bağlandığı ya da suya daldırıldığı tekerlekli bir iskemle. (ç.n.)

[100] Altı kilelik bir zahire ölçüsü. (ç.n.)

[101] Bu zatın, Anderson'un Diplomata Scotia'sındaki önsözüne bakınız.

[102] Derebeyi: İngilizce metinde "feudal"; feodal. Kitabın tümü boyunca çevirmen, "feodal" yerine "derebeyi", feodal düzeni anlatmak için "derebeylik" terimini kullanmıştır (y.h.n.)

[103] düşman (ç.n.)

[104] Metinde: "ortalama arz". (ç.n.)

[105] Lowndes'in Gümüş Sikke Üzerinde Kalem Denemesi, adlı yapıtı. S. 68.

[106] Bakınız: Zahire Ticareti Üzerine Yazılar; Parça 3.

[107] genlik, gönenç. (ç.n.)

[108] Solorzano, Cilt II.

[109] olgunluğa, erginliğe, yetkinliğe (ç.n.)

[110] gereksiz (ç.n.)

[111] Bu haşiye, ikinci bir baskısı olmayan kitabın yayınlanmasından üç yıl sonrasına, yani 1756'ya gelinceye değin basılmamıştı. Bundan dolayı, haşiye ancak birkaç nüshada bulunabilmektedir. Bu, kitaptaki birçok yanlışları düzeltmektedir.

(Haşiye = Açıklama)

[112] dil uzluğu, uz dil (ç.n.)

[113] Anderson'un Diplomata &c. Scotiae adlı yapıtına Ruddiman'ın yazdığı önsöze bakınız.

[114] Doğal Tarih, Kitap X, Bölüm 29.

[115] Doğal Tarih, Kitap IX, Bölüm 17.

[116] Kalm'ın Gezileri, Cilt I, S. 343, 344.

[117] Savurganlık (ç.n.)

[118] Smith'in Yüne İlişkin Tutanaklar'ına bakınız. Cilt I. Bölüm 5,6 ve 7. Bir de, Cilt II. Bölüm 176.

[119] Fok balığı (ç.n.)

[120] Tabaklarımız, sepicilerimiz. (ç.n.)

[121] aymaz, olup bitenleri sezmez. (ç.n.)

[122] Mütedavil. (ç.n.)

[123] Sabit. (ç.n.)

[124] Derebeylik hükümeti: Feodal yönetim (y.h.n.)

[125] Gömü (ç.n.)

[126] Üstüne çevirtmeye, başkasına bırakmaya (ç.n.)

[127] Ayrıcalık, gedik. (ç.n.)

[128] Sürüm (ç.n.)

[129] Dolayısıyla anlatma (ç.n.)

[130] Basiret (ç.n.)

[131] Anderson'un Diplomata, etc Scotiae'sine, Ruddiman'ın yazmış olduğu önsöze bakınız.

[132] Yahut: "kredi". (ç.n.)

[133] Yapay. (ç.n.)

[134] Sakıntısızlıkla. (ç.n.)

[135] İçeriğini. (ç.n.)

[136] Elinde bulundurana. (ç.n.)

[137] Speculation. (ç.n.)

[138] Bazen, bu sergüzeştçilerin, tedavülle para buldukları, metinde anlatılan yöntem, ne en çok kullandıkları ne de en pahalı olan yoldur. Çokluk, öyle oluyordu ki, Edinburgh'daki A, Londra'daki B'nin birinci poliçeyi ödemesini, vadesi gelmezden birkaç gün önce, Londra'daki aynı B üzerine, üç ay vadeli ikinci bir poliçe çekmekle mümkün kılıyordu. Bu poliçe; kendi emrine ödenecek olduğundan, A onu Edinburgh'da başa baş üzerinden satıyordu. Onun muhtevası ile, Londra üzerine, görüldüğünde, B'nin emrine ödenecek poliçeler satın alıyor; bunları posta ile ona önderiyordu. Geçen savaşın sonuna doğru, Edinburgh ile Londra arasında mübadele, çokluk, Edinburgh'un yüzde üç aleyhine idi. Bu görüldükte ödenecek poliçeler de, A'ya, çokluk, bu prime mal olsa gerektir. Onun için, bu işlem yılda hiç değilse dört kez tekrarlandığına ve her tekrar edilişte, üzerlerine hiç değilse yüzde yarım komisyon bindiğine göre, o sürede A'ya yılda hiç değilse yüzde on dörde mal olmuş olmalıdır. Başka zamanlarda, A, B'nin birinci poliçeyi teşyiye etmesini,[ödemesini (ç.n.)] bunun vadesi gelmezden birkaç gün önce, B yerine, bir üçüncü kişi üzerine, örneğin Londra'da C'ye, iki ay vadeli bir poliçe çekmekle mümkün kılar. Bu öteki poliçe, B'nin emrine ödenmek üzere kaleme alınmıştır. C kabul ettikten sonra, büyük B bunu, Londra'daki bir bankacıya ıskonto ettirir. A da, vadesi gelmezden birkaç gün önce, yine iki ay vadeli bir üçüncü poliçeyi bazen birinci muhabiri B'ye, bazen, dördüncü ya da beşinci bir kimseye, örneğin, B veya E üzerine çekerek, C'nin onu tesviye etmesini mümkün kılar. Bu üçüncü poliçe, C'nin emrine ödenecek şekilde kaleme alınmıştır. Kabul olunur olunmaz, C bunu, aynı tarzda, Londra'daki bir bankacıya kırdırır. Bu gibi işlemler, yılda hiç değilse altı kez tekrarlandığından ve her tekrarlanışta üzerine yüzde beş kanunlu faizle birlikte en aşağı yüzde yarım bir komisyon bindiğinden, bu para bulma yöntemi de, metinde anlatılmış olan gibi, A'ya, yüzde sekizden bir miktar fazlaya mal olmuş olmalıdır. Bununla birlikte, Edinburgh ile Londra arasındaki mübadele tasarruf edildiği için, bu notun ilk başında sözü edilenden daha ucuzdu. Ama o takdirde de Londra'da birden çok ticaret evinde itibar sahibi olmak gerekmiştir. Bu ise, o serüvencilerin öyle kolay kolay bulabilecekleri bir düşeş değildir.

[139] Danışıklı. (ç.n.)

[140] Üstüne alınan. (ç.n.)

[141] James Postlethwaite'in Kamu Geliri Tarihi, sayfa 301.

[142] Kullanışlıktan, yararlıktan çıkardı. (ç.n.)

[143] Grek Mitolojisinde: Daedalus'un oğlu Icarus, Girit adasındaki mağaradan, vücuduna balmumu ile yapıştırdığı kanatlar takarak kaçmıştır. Uçarken, güneşe pek yaklaştığı için, mum erimiş, kanatlar çıkmış; Icarus denize düşmüştür. Erişilmez düşlere kapılanları kimi zaman Icarus'a benzetirler. (ç.n.)

[144] Yeterliğin. (ç.n.)

[145] akla, temize çıkar (ç.n.)

[146] farazi (ç.n.)

[147] Aktarma: İngilizce metinde "transfer"; münakale (y.h.n.)

[148] Çok bilmiş, her telden çalan Fransız yazarları, bu sözcükleri bir başka anlamda kullanmışlardır. Dördüncü kitabın son bölümünde, bunların o sözcüklere verdikleri anlamın yersiz olduğunu göstermeye çalışacağım.

[149] Yükse sesle, yakışık alan eda ile okuması. (ç.n.)

[150] Ezgisi. (ç.n.)

[151] Mülk sahibi dilediği zaman bunları kapı dışarı edebilirdi.

[152] Tutkusuz. (ç.n.)

[153] Büyük Britanya'da Cermenlerin kurduğu Yedi Krallık'a, Sakson Heptarchy'si adı veriliyordu. Bu Yedi Krallar yönetimini 827'de Egbert'teki bir krallık halinde birleştirmiştir. (ç.n.)

[154] İyi huy. (ç.n.)

[155] Görkem. (ç.n.)

[156] Çok özenli. (ç.n.)

[157] Bir tahmine göre bu, Lehistan Kralı'nın bakanı ve başmabeyincisi kont Bruhl'dür. Öldüğünde bu zat 365 kat giysi bırakmış.

[158] Boş inandan. (ç.n.)

[159] ya da: "hasılat". (ç.n.)

[160] Oylumlarıyla. (ç.n.)

[161] Tabaklar. (ç.n.)

[162] Primogeniture.

[163] başkasının üstüne geçme (ç.n.)

[164] asılanma, yararlanma (ç.n.)

[165] kalıtım (ç.n.)

[166] taşınırlar. (ç.n.)

[167] 4 dönüm kadar bir toprak ölçüsü. (ç.n.)

[168] hile.(ç.n.)

[169] Metayer. (ç.n.)

[170] Toprak kulluğu: İngilizce metinde "villanage"; ortaçağda Batı Avrupa'da yaygın olan, köylülerin yarı bağımsız bir hukuksal konum taşıdıkları serflik. Genel olarak angarya düzenine gönderme yapan "servitude" karşılığı olarak da çeviride "kulluk" sözcüğü kullanılmıştır. (y.h.n.)

[171] Bunların eskiden, savaşta çelik bir yay kullandıkları için, o adı almış olmaları ihtimali varmış.

[172] Danışıklı (ç.n.)

[173] Geri alma, kurtarma. (ç.n.)

[174] Gereksiz. (ç.n.)

[175] Salt (ç.n.)

[176] Yurtluğunun. (ç.n.)

[177] Taille. (ç.n.)

[178] İngilizce'deki burgher ile Fransızca'daki Bourgeois karşılığı olarak hisarlı sözünü kullandık. Belki burçlu yahut kasabalı da denilebilir. Bugün, Türkçe'de burjuva biçiminde yaygındır.

[179] Mâlikane. (ç.n.)

[180] Bakınız: Brady'nin Kentlerle Hisarlar Üzerinde Tarihsel Kalem Denemesi. S. 3. v. b.

[181] Sancağın, livanın, ilçenin. (ç.n.)

[182] Sheriff'e. (ç.n.)

[183] Keseneğe almaya. (ç.n.)

[184] Bakınız: Madox'un Firma Burgi'si, S. 18. 1 de hazine tarihi, Böl. 10. kısım. 5. s. 223 birinci basım.

[185] On ailelik ya da on bağımsız kişilik kümelerden onunun birden üstünde "Yüzlük" bir askeri ve sivil memur bulunurmuş. Bir kontluk içerisindeki bütün "Yüzlük" memurların üstünde de, kont ya da kontun yardımcısı olan sheriff varmış.

[186] Bakınız: Madox'un Firma Burgi'si. II. Frederic ile, onun Suabia hanedanından haleflerinin saltanatı sırasındaki dikkate değer olaylar için, Pfeffel'e de bakınız.

[187] Zorlayıcı. (ç.n.)

[188] Madox'a bakınız.

[189] Pfeffel'e bakınız.

[190] Ya da: "kasabalıların".

[191] Bakınız. Sandi'nin Istoria Civile de Venezia, kısım II. Cilt I, s. 247 ile 256.

[192] Bir aşlığın.(ç.n.)

[193] 5 şilinlik gümüş para. (ç.n.)

[194] Territorial. (ç.n.)

[195] Lord of regality karşılığı olarak kullandık. Kralın yargılama hakkını tanımamaya kalkarak, bunu kendisi yapan lord ya da büyük.(ç.n.)

[196] Bağımlısı.(ç.n.)

[197] aşama sırası, hiyerarşi. (ç.n.)

[198] örgenlerde (ç.n.)

[199] beceriksizdi. (ç.n.)

[200] Genel kuralın, baş yasanın.(ç.n.)

[201] Büyüklenmesi. (ç.n.)

[202] İshak Peygamberin oğludur. Küçük kardeşi Yakup'un ettiği bir oyun üzerine, bir çanak mercimeğe, büyük evlat sıfatıyla, elinde olan miras hakkını, Esav, ona kaptırmıştır.

[203] soy ağaçlarıyla (ç.n.)

[204] benliğin (ç.n.)

[205] esinlediği (ç.n.)

[206] Öşür: İngilizce metinde "tithe" (y.h.n.)

[207] ereğini (ç.n.)

[208] kalıntı, artan.(ç.n.)

[209] uslamlamaların (ç.n.)

[210] bilgicilik, sofizm.(ç.n.)

[211] yanıltmaca (ç.n.)

[212] bozukluk (ç.n.)

[213] yanıtlayamayacağı (ç.n.)

[214] Metinde: "Yüce Ticaretçi Cumhuriyeti'nin..."

[215] Metinde: "Bir groat" (ç.n.)

[216] uslamlamaları (ç.n.)

[217] yadsınmaz. (ç.n.)

[218] belleklerinden (ç.n.)

[219] salt (ç.n.)

[220] yapay (ç.n.)

[221] "Pius Questus, çok sağlam seciyeli, hiç kıskanç olmayan bir insan; bu alanda çalışanlar en az aksak düşünen kimselerdir." (ç.n.)

[222] zor alımına çarptırılır. (ç.n.)

[223] iki kat. (ç.n.)

[224] 1640'ta toplanıp, 1653'te Cromwell'ce dağıtılan; 1659'da yeniden toplanan ve 1660'ta resmen feshedilen parlamento. (ç.n.)

[225] 1653 ile 1658 yılları arasında, İngiltere hükümetini yöneten Oliver Cromwell'in zamanına bu ad verilmektedir. (ç.n.)

[226] bilgelik. (ç.n.)

[227] yapay (ç.n.)

[228] dengi ile karşılamalar (ç.n.)

[229] sakınmalı ve sağgörülü (ç.n.)

[230] Oceana: 1611-1677 yılları arasında yaşamış olan James Harrington'un kaleme aldığı Oceana Ülkesi adlı siyasal bir öyküde adı geçen, hayali bir ülküsel cumhuriyet. (ç.n.)

[231] Utopia: Sir Thomas More'un 1516'da bu adla yazdığı yapıtında sözünü ettiği hayali bir ada. Burada, toplum yaşamında, siyasette ve devlet yönetiminde kemal düzeyine varılmış imiş. (ç.n.)

[232] peşin yargılar. (ç.n.)

[233] Subsidies (ç.n.)

[234] doğru dürüst (ç.n.)

[235] peşin yargıdan (ç.n.)

[236] denek taşı, ölçü. (ç.n.)

[237] Amsterdam bankasının, şimdi (1775 Eylülü'nde) türlü çeşitlerden külçe ve sikkeleri kabul ettiği fiyatlar aşağıdadır:

Gümüş		
Meksika doları	}	Mark başına 22 florin
Fransız ecu'sü		
İngiliz gümüş sikkesi		
Meksika doları, yeni sikke		21 10
Ducatoon		3
Rix doları,		2 8

İçinde on ikide on bir ayarında gümüş bulunan çubuk gümüşe mark başına 21 florin; ve bu oranda 1/4 ayara dek 5 florin verilmektedir. Tam ayar çubuk; Mark başına 23 florin.

Altın		
Portekiz sikkesi	}	Mark başına 310 florin
Gine		
Louis altını yeni		
Louis altını eski		300
Yeni ducat.		Ducat başına 4 19 8

çubuk ya da külçe altın, yukarıdaki yabancı altın sikke ile kıyaslanarak, ayarına göre kabul olunmaktadır. Tam ayarlı çubuklar üzerine, banka, mark başına 340 florin vermektedir. Bununla birlikte, genel olarak, ayarı belli bir sikkeye, eritme ve deneme yapılmadan ayarı anlaşılmayan altın veya gümüş çubuklardan daha fazla verilmektedir.

[238] karşılık olur. (ç.n.)

[239] üstenmelerinin (ç.n.)

[240] görüp anlama merakı (ç.n.)

[241] oranlamalarla.(ç.n.)

[242] öğretisinden, çığırından, doktrininden. (ç.n.)

[243] yükü (ç.n.)

[244] tutkusu (ç.n.)

[245] Bu fıkra 1775 yılında yazılmıştır.

[246] teşviklerde (ç.n.)

[247] Akçalı Yardım: İngilizce metinde "subsidy"; hükümetin para yardımı, sübvansiyon (y.h.n.)

[248] öğretisi (ç.n.)

[249] 268 litrelik (ç.n.)

[250] erkimizin (ç.n.)

[251] tâbi (ç.n.)

[252] Rüçhana (ç.n.)

[253] muaf. (ç.n.)

[254] güncel (aktüel), gerçek (ç.n.)

[255] sürüm (ç.n.)

[256] Eylemli (edimli) olarak. (ç.n.)

[257] Kitabın sonundaki hesaplara bakınız. (ç.n.)

[258] üstenip (ç.n.)

[259] sağ görülü (ç.n.)

[260] tamaı (ç.n.)

[261] denkserlik (ç.n.)

[262] güncel olarak (ç.n.)

[263] elinden bir çok iş gelen; çok bilen (ç.n.)

[264] kıranı (ç.n.)

[265] çekince olmayan (ç.n.)

[266] yerindelikle (ç.n.)

[267] kanuni (ç.n.)

[268] Şimdiki kralın 13'üncü saltanat yılında çıkarılan kanunlardan önce, türlü cinsten tahılın ithalinde ödenen resimler şöyle idi:

Tahıl		Resimler		Resimler		Resimler
Fasulye:	çeyrek kantarı 28 ş. e kadar olduğunda	19 ş. 10 p.	40 ş. e kadar olduğunda	16 ş. 8 p.	daha yukarısı	12 peni
Arpa:	çeyrek kantarı 28 ş. e kadar olduğunda	19 ş. 10 p.	32 ş. e kadar olduğunda	16 ş. 8 p.	daha yukarısı	12 peni
Çimlenmiş arpa:	ithali, çimlenmiş arpadan alınan yıllık vergiye ilişkin kanun ile yasak edilmiştir.					
Yulaf:	çeyrek kantarı 16 ş. e kadar olduğunda	5 ş. 10 p.			daha yukarısı	9 1/2 peni
Bezelye:	çeyrek kantarı 40 ş. e kadar olduğunda	16 ş. 10 p.			daha yukarısı	9 3/4 peni
Çavdar:	çeyrek kantarı 36 ş. e kadar olduğunda	19 ş. 10 p.	40 ş. e kadar	16 ş. 8 p.	daha yukarısı	12 peni
Buğday:	çeyrek kantarı 44 ş. e kadar olduğunda	21 ş. 9 p.	55 ş. e 4 pe.ye kadar olduğunda	17 ş.	daha yukarısı	8 şilin;
» (kara:)	çeyrek kantarı 32 ş. e kadar olduğunda	16 ş. ödeyecek				4 liraya kadar ve fazlası için aşağı yukarı 1 şilin 4 peni

Bu çeşitli resimlerin bir kısmı eski akçalı yardım yerine geçmek üzere, II. Charles'ın 22'nci saltanat yılındaki kanun gereğince bir kısmı yeni akçalı, üçte bir ve üçte iki akçalı yardım ve 1747 akçalı yardımı uyarınca konulmuştur.

[269] sürüm değeri (ç.n.)

[270] dolayısıyla, kapalıca, alttan alta (ç.n.)

[271] hükümetin akıl ermeyen işleri, hükümet yönetimi şartları (ç.n.)

[272] hoşgörülü (ç.n.)

[273] üstenecektir, üstüne alacaktır. (ç.n.)

[274] soylu (ç.n.)

[275] üstün yapıtı (ç.n.)

[276] Dictionnaire de Monnoies, cilt iki, Seigneurage yazısına bakınız; S.489; yazan M. Abot de Bazinghen, Paris'teki Para Divanında Danışman Üye.

[277] Avrupa'da altınla gümüş için eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü (ç.n.)

[278] başkasına bırakma (ç.n.)

[279] uyarmasına, dikkatini çekmesine (ç.n.)

[280] söz dinlemesi (ç.n.)

[281] betimleyen (ç.n.)

[282] Kıstağı'na (ç.n.)

[283] başka metalleri altına çevirdiği varsayılan tılsımlı taş (iksir) (ç.n.)

[284] yabansı (ç.n.)

[285] genlik, gönenç (ç.n.)

[286] Anadolu (ç.n.)

[287] kır uğruları (ç.n.)

[288] Jus Majoratus (ç.n.)

[289] kalıtımında (ç.n.)

[290] bir kimsenin egemenliğini taşıma (ç.n.)

[291] kendisine uyruk olunan (ç.n.)

[292] başkasına bırakmayı (ç.n.)

[293] devşirilir, toplanır (ç.n.)

[294] Grenade, Grenadin, Saint-Vincet, Dominique, Tabago adaları. (ç.n.)

[295] açmaya (ç.n.)

[296] Hundreweiht: İngiltere'de 112, Amerika'da 100 libre (ç.n.)

[297] saltık (ç.n.)

[298] zulmedebilirler. (ç.n.)

[299] Tevkif ve hapis emri (ç.n.)

[300] erdemler (ç.n.)

[301] Magna Virum Mater!: İnsanlar Yetiştiren Büyükana! (ç.n.)

[302] Tekelci ticaret: İngilizce metinde "exclusive trade"; ayrıcalıklı ticaret (y.h.n.)

[303] arıklık, güçsüzlük (ç.n.)

[304] göreli (ç.n.)

[305] salt, saltık (ç.n.)

[306] çekimi, çekimliliği, albenisi (ç.n.)

[307] mal karşılıklarındaki (ç.n.)

[308] suni (ç.n.)

[309] salgınından (ç.n.)

[310] çırpınma, seğirme (ç.n.)

[311] nüzül, felç (ç.n.)

[312] Özellikle İspanyol Amerika'sının ürünlerini alıp taşımak üzere Kadis'ten kalkarak Meksika'daki Vera Cruz'a her yıl sefer eden gemiler. (ç.n.)

[313] benliğini, kurumunu (ç.n.)

[314] göreli (ç.n.)

[315] göreli (ç.n.)

[316] liyakat (ç.n.)

[317] düşünde (ç.n.)

[318] işlerin özelliğinden (ç.n.)

[319] güncel (gerçek) koşullarına (şartlarına) (ç.n.)

[320] uslamlama (ç.n.)

[321] ikincil (ç.n.)

[322] yabansı (ç.n.)

[323] Ama; her Hint hisse senedi sahibinin çıkarı, elindeki oyla yönetimi üzerinde bir miktar nüfuz sahibi bulunduğu ülkenin çıkarının hiçte aynı değildir. (V. Kitap, Bölüm I, Kısım III e bakınız,)

[324] yönerge (ç.n.)

[325] zor alımına (ç.n.)

[326] kapalı (ç.n.)

[327] oturanlarından (ç.n.)

[328] ilçelerindeki (ç.n.)

[329] tabaklanmış (ç.n.)

[330] uyarmada, dikkati çekmede (ç.n.)

[331] hükmünü yürütme (ç.n.)

[332] kendince (ya da: keyfi=keyfince) (ç.n.)

[333] devam ettirdiği, sürdürdüğü, bakımını sağladığı (ç.n.)

[334] binalar (ç.n.)

[335] toprak kirası (ç.n.)

[336] toprak kirası (ç.n.)

[337] katkısız (ç.n.)

[338] avans olarak (ç.n.)

[339] derece derece, kerteli (ç.n.)

[340] siyasal ekonominin (ç.n.)

[341] ürün kaldırmadan (ç.n.)

[342] Bakınız: Kitap I, Bölüm 1.

[343] aktüel (ç.n.)

[344] en büyük, en yüksek, en çok (ç.n.)

[345] kökleşmiş kanılara aykırı düşüncelere (ç.n.)

[346] irdelenmemiş (ç.n.)

[347] Bakınız: Bell'in Geziler'inde Bay de Lange'ın Anıları Defteri, Cilt II. sayfa 258, 276 ve 293.

[348] türetici (ç.n.)

[349] Plin. Kitap IX, Bölüm 39,

[350] Plin. Kitap VIII, Bölüm 48.

[351] yeğlikli (ç.n.)

[352] düzgünlük (ç.n.)

[353] düzen (ç.n.)

[354] zapturapt, inzibat, disiplin (ç.n.)

[355] beslenmiyordu.(ç.n.)

[356] işte eski (ç.n.)

[357] anayasanın (ç.n.)

[358] itibarına, ününe, saygınlığına (ç.n.)

[359] direşme (ç.n.)

[360] ününü, sanını (ç.n.)

[361] talimatı (ç.n.)

[362] Bunlar Tyrrell'in History of England/İngiltere Tarihi'nde vardır.

[363] karışıklık, bozukluk, çürüme (ç.n.)

[364] uşağın, piyade erinin (ç.n.)

[365] ya da: nasfet, nısfet= denkserlik (ç.n.)

[366] suni ve muavazaalı (ç.n.)

[367] Bu kitabın ilk iki basımını yayınlayalı beri; Büyük Britanya'da toplanan bütün baçların yarım milyon tutan bir safi gelir getirmediğine inanmam için esaslı nedenler var. Bu yarım, milyon, krallık ülkesindeki belli başlı yollardan beş tanesini, hükümetin yönetimi altında, onarılmış durumda tutmaya elvermeyecek bir paradır.

[368] Şimdi beni, bütün bu tahmin edilen tutarların çok aşırı olduklarına inandıracak esaslı nedenler vardır.

[369] Saltçılığın (ç.n.)

[370] Angarya. (ç.n.)

[371] berkitilmiş (ç.n.)

[372] ödenti (ç.n.)

[373] sağgörüye (ç.n.)

[374] yeterliği (ç.n.)

[375] kötüye kullanmalar (ç.n.)

[376] Cape Coast Castle (ç.n.)

[377] ödün (ç.n.)

[378] irtikâbından (ç.n.)

[379] 29 Eylül. (ç.n.)

[380] tutkusu, aşırı isteği (ç.n.)

[381] edenlerini, işleyenlerini (ç.n.)

[382] değimli, yaraşık

[383] bilgelik (ç.n.)

[384] esinle (ç.n.)

[385] Ahd-i Cedid'in; İsa'dan önceki kutsal kitapların (ç.n.)

[386] Ahd-i Atih'in; İsa'dan sonraki kutsal kitapları (ç.n.)

[387] Reformation (ç.n.)

[388] etik (y.h.n.)

[389] görme, anlama merakı (ç.n.)

[390] genel kurallar, boş yasalar (ç.n.)

[391] onaşmasıyla (ç.n.)

[392] suni (ç.n.)

[393] ders çıkartılan öykülerle (ç.n.)

[394] ünlü kişilerin unutulmaz sözleri (ç.n.)

[395] törebilim, sağ töre, aktöre (ç.n.)

[396] burhanlar (ç.n.)

[397] bilgisizlikten, sofizmden (ç.n.)

[398] yanıltmacanın (ç.n.)

[399] boş, çürük, temelsiz (ç.n.)

[400] uslamlamanın (ç.n.)

[401] özleri, içyüzleri (ç.n.)

[402] zanm-ü tahmin (ç.n.)

[403] gövdeler (ç.n.)

[404] Hikmete (ç..n)

[405] Ontoloji (y.h.n.)

[406] nefsin isteklerini kırma, perhiz (ç.n.)

[407] casuistry (ahlak sorunlarını çözmeye çalışma bilimi; hileli mantık) (ç.n.)

[408] dil uzluğu (ç.n.)

[409] yapılagelişe (ç.n.)

[410] yeti, yetkinlik, alışkanlık (ç.n.)

[411] düşerliği, payı (ç.n.)

[412] genlikleri (ç.n.)

[413] yabansı (ç.n.)

[414] direşme ile (ç.n.)

[415] yalın (ç.n.)

[416] olgunluğa, yetkinliğe, erginliğe (ç.n.)

[417] yetilerini (ç.n.)

[418] öbür dünyadaki (ç.n.)

[419] budunlarının (ç.n.)

[420] Dissenters (ç.n.)

[421] geçimliklerini (ç.n.)

[422] büyükleri (ç.n.)

[423] sevik, ermiş (ç.n.)

[424] kutlu (ç.n.)

[425] bağlaşık, birleşik (ç.n.)

[426] düşmanlarını (ç.n.)

[427] erinç (ç.n.)

[428] baş dinçliklerini (ç.n.)

[429] ödünler (ç.n.)

[430] bağnazlık (ç.n.)

[431] Independents (ç.n.)

[432] kendini tutucu (ç.n.)

[433] oruna (ç.n.)

[434] anlayış

[435] sağgörüsüzlüğünde (ç.n.)

[436] türeç, sonradan türeyen âdet (ç.n.)

[437] İstanbul'da (ç.n.)

[438] buyrultuyu kütüğe geçirmeye (ç.n.)

[439] Tanrıyı yadsıma (ç.n.)

[440] doyurma, gönül kandırma

[441] iğrenç (ç.n.)

[442] Presbyterian (ç.n.)

[443] Bakınız: Memoires concernant les Droits et Impositions en Europe; cilt i, sayfa 73. Bu yapıt, birkaç yıl önce Fransa maliyesini ıslah için uygun düşecek olanakların araştırılmasında çalıştırılan bir komisyonca yararlanılmak üzere, sarayın buyruğu ile derlenmiştir. Sekiz sayfalık forma halinde düzenlenmiş üç cilt dolduran Fransız vergilerine ilişkin açıklama tamamıyla belgesel sayılabilir. Öteki Avrupa milletlerinin vergileri hakkında anlatılanlar başka başka hükümdarlar katındaki Fransız elçilerinin elde edebildikleri bilgilerden toplanmıştır. Daha kısadır ve ola ki Fransız vergilerine ilişkin açıklama kadar doğru değildir.

[444] Bakınız: Memoires concernant les Droits et Impositions en Europe, Cilt I, sayfa, 73.

[445] efendiye (ç.n.)

[446] Protokol Bakanı (ç.n.)

[447] saray bakanı

[448] Adi gelir: İngilizce metinde "ordinary revenue"; olağan gelir (y.h.n.)

[449] olagelen (ç.n.)

[450] sağgörüye (ç.n.)

[451] Bakınız: İnsan Tarihinin Kısa Tanımlamaları, s.474 ile ondan sonraki sayfalar.

[452] katışıksızlığı (ç.n.)

[453] Memoires concernant les Droits, s.240, 241.

[454] durağan (ç.n.)

[455] eylemli: fiili (y.h.n.)

[456] Memoires concernant les Droits, etc. Cilt 1, sayfa 114, 115,116, vb.

[457] Aynı yapıt, s. 83,84.

[458] Aynı yapıt, s. 280, vb. Yine s, 287, vb. den 316 ya dek.

[459] haracı, vergisi (ç.n.)

[460] Memoires concernant les Droits etc. , cilt II. s. 139, vb.

[461] Hindistan'daki derebeylik malikâneleri (ç.n.).

[462] kötüye kullanma (ç.n.)

[463] varsayılı (ç.n.)

[464] Bu kitabın ilk yayımlanışından beri hemen hemen yukarıda anılan ilkelere dayanan bir vergi konulmuş bulunmaktadır.

[465] Memoires concernant les Droits, etc. S. 223

[466] aktüel (ç.n.)

[467] Memoires concernant les Droits, cilt i, s.74.

[468] Memoires concernant les Droits, cilt i, s. 163, 166, 171

[469] Memoires concernant les Droits, etc., cilt II. s.17.

[470] Lib. 55. Burman'ın De Vecligalibus Pop. Rom. Eap, xi ve Bouchaud'nun De l'impôt du vingtiéme sur les successions'una da bakınız.

[471] Memoires concernant les Droits, etc. Cilt I. S. 225.

[472] çocuklardan büyüklere

İmenlerden ağanlara (ç.n.)

[473] erginliğe (ulaşınca) (ç.n.)

[474] mülkü başkasının üstüne çevirtemiyordu. (ç.n.)

[475] Memoires concernant les Droits, etc. Cilt. I. S. 154.

[476] Aynı yapıt, s. 157.

[477] Aynı yapıt s. 157

[478] israfçı (ç.n.)

[479] kesenekçilerin (ç.n.)

[480] azığın (ç.n.)

[481] nafakayı (ç.n.)

[482] Memoires concernant les Droits, etc., cilt. II, s. 108.

[483] Aynı yapıt, cilt III, s. 87.

[484] şatafat: lüks (y.h.n.)

[485] Bakınız: Birinci Kitap, Bölüm VIII.

[486] tabakın (ç.n.)

[487] aşlık (ç.n.)

[488] Memoires concernant les Droits etc., s. 210, 211.

[489] Le Reformateur (ç.n.)

[490] aritmetiğinde (ç.n.)

[491] karıştırıcılık (ç.n.)

[492] malt da (ç.n.)

[493] 238 1/2 litrelik

[494] Yüksek dereceli ispirtolu içkilere doğrudan doğruya konulan resimler, galon başına topu topu 2 şilin 6 peni tutmakla birlikte, bu resimler o içkilerin çekildikleri düşük dereceli şaraplardan alınan resimlere eklenince, 3 şilin 10 2/3 peniyi bulur. Şimdi, hileyi önlemek için, gerek düşük dereceli şaraplara gerek yüksek dereceli ispirtolu içkilere, henüz mayalanma halinde iken miktarı ölçülerek vergi hesap edilmektedir.

[495] cari (ç.n.)

[496] Bütün giderlerin ve aylıkların düşülmesinden sonra o yılın safi hasılatı 4.975.652 lira 19 şilin 6 peni tutuyordu.

[497] ikincil (ç.n.)

[498] Memoires corcernant les Droits, etc, cilt I. S.455

[499] kesenekçilerinde, iltizamcılarında (ç.n.)

[500] ödün, karşılık (ç.n.)

[501] keseneğe (ç.n.)

[502] sevecenlik (ç.n.)

[503] içlek, tinsel (ç.n.)

[504] asılanmasını, yararlanmasını (ç.n.)

[505] Bakınız: Examen des Reflexions Politiques sur les Finances.

[506] sağgörüsüz (ç.n.)

[507] andıça (ç.n.)

[508] kendilerine benzeyen, yakışan, denk olanlar (ç.n.)

[509] James Postlethwaite'in Kamu Geliri Tarihi'ne bakınız.

[510] Bu, eski savaşlarımızdan herhangi birine göre daha masraflı olmuş, bizi yüz milyonu aşkın bir ek borca sokmuştur. Çıt çıkmadan on bir yıl süren bir barış içinde, ödenen borç on milyondan az fazla idi; yedi yıllık bir savaşta yüz milyonu aşkın borca girildi.

[511] yanıltmacasına (ç.n.)

[512] argındır. (ç.n.)

[513] aklama, temize çıkarma (ç.n.)

[514] Du Cange'ın "Moneta" sözcüğü için yazdığı Haşiye'ye bakınız.

Benedietine basımı.

[515] katkısızlığı, katışıksızlığı (ç.n.)

[516] düşsel (ç.n.)

[517] başkasına bırakılmasına, kendisine çevrilmesine

[518] Hutchinson'un Massachusetts Körfezi Tarihi'ne bakınız; cilt, II, s. 436 ve sonrası.